ייִדן בלעטער

חודש-שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אינהאַלט פון נומער

ד״ר י. שאַצקי:
ייִדישער טעאַטער אין וואַרשע אין דער ערשטער העלפט 19טן י״ה 1
ח. פישטשאַצע׳ר-מאַן:
אַ טאָגבוך פון אַ מוטער 10
י. ליפּשיץ:
דער קאַמף קעגן ייִדישער גלייכבאַרעכטיקונג אין דייטשלאַנד און די העפּ-העפּ-באַוועגונג 26
ז. שייקאָווסקי:
דער קאַמף קעגן ייִדיש אין פראַנקרייך (XIX—XVIII י״ה) 46
ד״ר ט. גוטמאַן:
דער דריטער אינטערנאַציאָנאַלער קאָנגרעס פון פאָנעטישע וויסנשאַפטן 78
מ. קאָסאָווער:
פּרוּוון צו לאַבאָריזירן דעם אַלטן ייִשוב אין ירושלים 90
ד״ר ה. קאָוואַרסקי
פּ. שניאורסאָנס גאַנג אין פסיכאָלאָגיע 104

/ המשך פון אינהאַלט אויף דער צווייטער זייט הילע /

יאַנואַר-פעברואַר 1939 באַנד XIV, נומ׳ 1-2

המשך פון אינהאלט:

רעפעראטן און רעצענזיעס:

ד"ר י. שאצקי:

פ. שוארץ. יוזעף פילסודסקי 123

Jacob Reznik (J. Ha-rosin). Le Duc Joseph de Naxos 128

ד"ר ח. אָרמיאַן:

ד"ר מ. ברכיהו. עבריגות הנוער בארץ 132

ד"ר מ. ווײַנבערג:

Zador Jules. Le Spasme de Torsion 138

Ligterink J. H. Th. & Simons C. H. Schizophrenie und Diabetes Mellitus bei Juden 140

תיקון־טעות 142

Dynamism of Population... by Frank Lorimer and Frederick Osborn 142

י. ווײַנלעז:

די אויפקלערונג־תקופה אין דער לעמבערגער קהילה 145

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

ל. קאַנעל:

דרײַ יאָר האַנטווערקער־שול אין שטײַן פון א פסיכאָטעכנישער אויספאָרשונג 154

י. אָפּאַטאָשו:

באַמערקונגען 160

ד"ר ר. מאַהלער:

צו די באַמערקונגען פון י. אָפּאַטאָשו 162

תיקונים 167

ש. ז. פיפּע:

צו: „נישט־געדרוקטע לידער פון וועלוועלע זבאַרעזשער" 168

יהודה עלזעט:

וועגן דעם אָפּשטאַם פון ייִדישע שפּריכווערטער 170

ח. ליבערמאַן:

צו דער ביבליאָגראַפיע פון א. מ. דיק 171

אַ. גאַסעלניק:

„א. גאַסעלניקס אויסגאַבן" 175

י. יאַשונסקי:

וועגן דער ביבליאָגראַפיע פון ציוניזם 178

אָנגעקומענע ביכער 178

חשובע פרײַנד אַבאָנענטן!

מיר בעטן אײַך תּיכף אַרײַנצושיקן דעם אָפּצאָל פאַר „ייִוואָ־בלעטער".
מיר וועלן מוזן אָפּהאַלטן דאָס אַרויסשיקן דעם זשורנאַל צו די,
וואָס וועלן אין משך פון חודש ניט רעגולירן דעם אָפּצאָל.

ייִדישער טעאַטער אין וואַרשע
אין דער ערשטער העלפט 19טן י״ה

פון ד״ר יעקב שאַצקי (ניו־יאָרק)

וועגן ייִדישן טעאַטער אין וואַרשע אין דער פאַרגאָלדפאַדענישער תקופה איז צום באַדויערן קיין סך מאַטעריאַל ניט פאַראַן. דאָס ביסל, וואָס עס האָט זיך געלאָזט אויפקלײַבן פון פאַרשיידענע מקורים, האָב איך בשעתו שוין פאַרעפנטלעכט.[1] די עלטסטע נאָטיץ וועגן ייִדישן טעאַטער איז דאַטירט פון יאָר 1838. אַ נײַער מקור וועט די דאָזיקע דאַטע איבערברוקן.

דער דאָזיקער מקור איז אַ דײַטש בוך, וואָס איז אַרויס אין לײַפציק אין יאָר 1844, געשריבן פון אַ געוויסן גערינג (C. Goering), וועלכער האָט באַזוכט וואַרשע באַלד נאָכן אויפשטאַנד פון 1831. דאָס בוך הייסט: Warschau, eine russische Hauptstadt [!] אין צווייטן באַנד (ז׳ 111–112) דערציילט אונדז דער מחבר, אַז בעת ער איז געווען אין וואַרשע, איז ער בײַגעווען אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג אויף ייִדיש. פעסטשטעלן געגוי די דאַטע פון דער פאָרשטעלונג איז אוממעגלעך, מחמת דער מחבר האַלט ניט פון קיין כראָנאָלאָגיע. דער פאַקט גופא, וואָס אין 1844 האָט ער געמוזט באַמערקן, אַז ער געדענקט שוין ניט מער די פרטים, נאָר ברעקלעך זײַנען געבליבן אין זײַן זיכרון, לאָזט משער זײַן, אַז דאָס איז מסתמא געווען אַן ערך 1832 אָדער אַ ביסל שפּעטער.

גערינג דערציילט, אַז יעדער יאָר ווערן אין וואַרשע געגעבן דרײַ (?) פאָרשטעלונגען אין אַ טאַנצזאַל פון אַ שענק, וואָס טראָגט דעם אויסטערלישן נאָמען: „אונטער די דרײַ נעגערס״. אין יענעם לאָקאַל קומען זיך צונויף דײַטשע געזעלן, טרינקען און פאַרווײַלן זיך מיט טענץ.

אָט איז זײַן באַשרײַבונג:

„דער טעאַטער איז תּמיד אָנגעפילט מיט ייִדן און קריסטן און מיט אַ געשטאַנק. די קריסטן ניט געקוקט אויף דעם רעליגיעזן און ערנצטן כאַראַקטער פון די פּיעסעס, קענען זיך ניט איינהאַלטן און מאַכן די סאַמע סקאַנדאַליעזע געשפּעטן און טומלענישן, וואָס דאָס שטעלט אָפט מאָל די ייִדן־שפּילערס אויף דער בינע אין אַ פאַרדראָסיקער פאַרלעגנהייט. איך וואָלט

---

1 צושטײַער צו דער געשיכטע פון דעם פאַרגאָלדפאַדענישן טעאַטער, „ייִדיש טעאַטער״, וואַרשע 1928, בוך 3 — 4, ז׳ 288 — 299.

געהאַט אַ גרויסע באַפרידיקונג, ווען איך וואָלט געקענט מײַנע לייענערס אַרײַנפירן אין אָט דעם טעאַטער. זיי וואָלטן דעמאָלט באַקומען אַ באַגריף פון ייִדישער בילדונג אָדער לכל הפחות פון דעם ייִדישן שיינגײַסט, און זיי וואָלטן דערפון געשעפּט נחת. צום באַדויערן שפּילט דער טעאַטער נאָר פרילינגצײַט, און איצט איז ווינטער. איך קען נאָר דערציילן אַ פּאָר מטושטשע פרטים, וואָס זײַנען געבליבן אין מײַן זכרון. די פּיעסעס, הויך פּאָעטישע פאַבריקאַטן פון אַן אונטער-רב [?] [Unterabbiner – מסתמא אַ מלמד], האַלטן אין זיך טיילן פון די געשיכטעס מיט יוספן אָדער משהן – פאַרפאַסט אין דײַטש-ייִדישע גראַמען. בלויז איין ציטאַטע איז מיר געבליבן אין זכרון, און זי לייענט זיך אַן ערך אַזוי:

און עס איז געקימען (gekimmen) משה מיט דעם שטעקן
און האָט געשלוגן צו אַל דער שרעקן
אין דאָס גרויסע פעלזן-געשטיין
און אַרויסגעקימען (herausgekimmen) איז גאַנץ בלאַנק און ריין
אַ קוועלן וואַסער גאָר ווונדערשיין.

„דער וואָס האָט אָפּגעגעבן דעם באַריכט וועגן דעם דאָזיקן ווונדער-נײַס איז געשטאַנען פאַרן קיניג פּרעה, וואָס איז געזעסן אויף אַ טרוין. בעת מעשה האָט ער געצופּט דאָס ליכטל מיט די פינגער [ווײַל עס האָט שלעכט געברענט.—י. ש.]. דערווײַל איז אַן אַנדער בחור, וואָס איז געווען פאַרשטעלט פאַר אַ פרוי (די רבנים דערלויבן ניט, אַז מיידלעך זאָלן שפּילן טעאַטער), אַוועקגעלאָפן הינטער די קוליסן ברענגען אַ שער צו פאַररיכטן דעם קנויט פון ליכטל. דאָס איז געווען אַ מין עקסטרע שפּיל אָדער פּריוואַטע שפּיל״.

דאָס איז דער נוסח פון דעם אינטערעסאַנטן באַריכט, וואָס פון אים איז קלאָר, אַז דער טעאַטער האָט געשפּילט פורים-צײַט (פרילינג) און אַז עס איז געווען אַ „רעפּערטואַר״-טעאַטער (געשפּילט ניט נאָר איין פּיעסע וועגן משה רבינו, נאָר אויך אַ „מכירת-יוסף״ און זיכער אויך אַן „אַחשוורוש-שפּיל״). אונדזער באַריכטער איז בײַגעווען נאָר איין פאָרשטעלונג, ווען מען האָט אויסגעפירט אַ „משה רבינו-שפּיל״.

לאָמיר קודם-כל לאָקאַליזירן דעם פּלאַץ, וועגן וועלכן גערינג דערציילט. דעם דאָזיקן פּלאַץ, אַ שענק פאַר „עמך״, רופט ער אָן „אונטער די דרײַ נעגערס״. אין וואַרשע איז צו יענער צײַט געווען אַ שענק מיט אַ טאַנצזאַל א״נ Srebrna sala pod trzema murzynami, וואָס האָט נאָך עקסיסטירט אַרום 1860.

אין אַ באַשרײַבונג פון יענער צײַט לייענען מיר, אַז דער „זילבערנער זאַל אונטער די דרײַ נעגערס״ איז געווען דער מקום-מקלט פאַר די אָרעמע בעלי-מלאָכות. דאָס איז געווען אַ גרויסער זאַל מיט אַ גאַלעריי״, וואָס האָט אַרומגערינגלט דעם גאַנצן שטח פון זאַל. דאָרט אַהין פלעגט קומען ניט נאָר

דער שטאָטישער פּראָלעטאַריאַט, נאָר אויך פּריצישע בחורים פלעגן זיך אַרײַנ־כאַפּן אַ קוק טון, ווי דאָס „פּאָלק״ לעבט אַ גוטן טאָג. דער זאַל גופא האָט געמוזט זײַן גאָר אַ גרויסער, ווײַל עס ווערט דערציילט, אַז הונדערטער פּאָר־לעך האָבן געקענט טאַנצן אַ ווילדע פּאָלקע אָדער אַן „אָבערעק״. טאַנצן פלעגט מען דאָרטן אין די קריסטלעכע חגאות און יעדער זונטאָג. אַלע פּאָלקס־מאַסקאַראַדן פלעגן אויך דאָרטן פאָרקומען.[2]

צום באַדויערן דערציילט אונדז ניט דער מחבר פון דער באַשרײַבונג, ווו עס האָט זיך געפונען דער דאָזיקער זאַל; עס וואָלט געווען זייער וויכטיק, כדי פעסטצושטעלן, צי דער יידישער טעאַטער האָט געשפּילט אין די געטאָ־גאַסן אָדער מחוץ זיי. אַז דאָס איז דער זאַל, וואָס גערינג דערמאָנט אין זײַן באַריכט, איז אָן ספק. מיר ווייסן, אַז אין די זיבעציקער און אַכציקער יאָרן פלעגן די וואַרשעווער זאַלן און זומער־טעאַטערס פאַרדונגען ווערן פאַר פאַרשיידענע יידישע פאָרשטעלונגען און מאַסקנבעלער.[3]

עס לייגט זיך שטאַרק אויפן שכל, אַז אין דעם „זילבערנעם זאַל אונטער די דרײַ נעגערס״ האָט געשפּילט אַ יידישער אָרקעסטער, ווי דאָס איז געווען צו יענער צײַט כמעט אין אַלע וואַרשעווער פאַרווײַלונגס־פּלעצער.

גערינגס אַ מיטצײַטלער דערציילט, אַז ער האָט געהערט אין וואַרשע אַ „כאָר פון יידישע מוזיקאַנטן, וואָס פירט אויס גלענצנד טאַנצמוזיק. באַזונדערס גוט שפּילן זיי אַ פּאָלאָנעז אין אַזאַ אמתן פּוילישן גײַסט, אַז די בעסטע אויס־לענדישע קינסטלער וואָלטן ניט געקענט אַזוי שפּילן״.[4]

איצט לאָמיר זיך באַמיִען פעסטצושטעלן דעם מקור פון דער פּיעסע וועגן משה רבינו.

פון 1838 האָבן מיר צוויי באַריכטן וועגן אַ יידישן טעאַטער אין וואַרשע, אין וועלכע עס ווערט דערמאָנט די אויפפירונג פון אַ פּיעסע א״נ „מאָזעס״.

אין איינעם פון זיי ווערט געמאָלדן, אַז וואַרשע פאַרמאָגט אַ יידישן טעאַטער, ווו „אַקטיאָרן פירן אויף פּיעסעס פון דער נאַציאָנאַלער געשיכטע אין דעם יידיש־דײַטשן דיאַלעקט״.

---

[2] Jan Gregorowicz. Srebrna Sala pod trzema murzynami w Warszawie. (אַ סעפּאַראַט־אָפּדרוק פון אַ זשורנאַל, וואָס איז אַרויס אין וואַרשע אַן ערך 1860)

[3] Scena Polska XIV, 1937, 150—151. אין „נאַזעטאַ פּאָלסקאַ״ האָט שענקעוויטש געדרוקט (אין 1875—76) אינטערעסאַנטע פעליעטאָנען וועגן די גערטנער־טעאַטערס און וועגן דעם יידישן עולם. ער דריקט זיך אויס, אַז: „za barjerą słychać narzecze z Francizskaner gasse“ (1886 „איזראַעליטאַ״ ציטירט לויט).

[4] F. Hoesick, Warszawa 1920, 24. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון וואַרשע אין דער „אַלגעמיינער צייטונג דעס יודענטומס״ ווערט געזאָגט, אַז „צום גרעסטן טייל באַשטייען די עפנטלעכע אָרקעסטערס פון פּוילן פון יידן. עס זײַנען פאַראַן צווישן זיי אַ סך ווירטואָזן״ (נומ׳ 89, 1838).

דערביי ווערט אינפאָרמירט, אַז דער אָנפירער פון טעאַטער יצחק שוישפילער (אין אַן אַנדער באַריכט: שערצשפילער, ד״ה בדחן) איז דער מחבר פון אַ ריי ניט געדרוקטע טעאַטער־שטיק אין „דײַטש־ייִדישן דיאַלעקט״ און אַז ער איז טאַקע דער מחבר פון דער פיעסע „מאָזעס״, וואָס פאַרמאָגט אַ סך „דערהויבענע געדאַנקען, געשריבן אין שילערס נוסח״.

אין אַ צווייטן באַריכט געפינען מיר מער פרטים וועגן דער פיעסע „מאָזעס״, געשריבן אין שילערס נוסח. עס ווערט דערציילט, אַז דאָס איז אַ דראַמע אין פינף אַקטן, טיילווײַז אין גראַמען און טיילווײַז אין פּראָזע, און אַז זי פאַרמאָגט גוט געצייכנטע כאַראַקטאָרן, אייניקע העכסט דראַמאַטישע סיטואַציעס און אַ שפּראַך „וואָס דערמאָנט די געהויבענע פּשטות פון תּנך״.[5]

אַזאַ אַטעסטאַציע איז צו גוט פאַר אַ פיעסע, וואָס, לויט ווי מען קען משפּטן פון די פאָר ציטירטע שורות ביי גערינגן, איז זי גיכער אַ פאָלקס־פיעסע איידער אַ דראַמע מיט דראַמאַטישע סיטואַציעס און כאַראַקטאָרן.

די פיעסע „מאָזעס״, וואָס וועגן איר שרײַבט דער באַריכט, האָט גאָרניט וואָס צו טון מיט אַ ייִדיש־דײַטשן טעאַטער, נאָר מיטן פּוילישן. דער גאַנצער באַריכט איז אַ מיסטיפיקאַציע, וואָס איר קרבן איז געפאַלן די „אַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס״, און די הכחשה, געדרוקט אין דעם זעלבן וואָכנבלאַט (1839, 12), איז נעענטער צום אמת, ווי די פאַנטאַסטישע מעשה וועגן אַ ווינער אַקטיאָר און פיעסן־שרײַבער וואָס קומט קיין וואַרשע, און דער גענעראַל בערג ווערט דער באַשיצער פון אַ „ייִדישן־דײַטשן״ טעאַטער, אאַז״וו.

די פיעסע „מאָזעס״, אַ דראַמע אין פינף אַקטן אין פערזן אין „סטיל פון שילער״, האָט אָנגעשריבן ניט דער פיקטיווער יצחק שוישפילער אָדער שערצשפילער, נאָר דער דײַטשער טעאַטער־דירעקטאָר, דראַמאַטורג און טעאַטער־מעאָרעטיקער אויגוסט קלינגעמאַן (1777—1831). ער האָט געשטאַמט פון ברוינשווײַג, שטודירט אין יענאַ און איז געווען נאָענט מיט די דײַטשע ראָמאַנטיקער, 1813 איז ער שוין געווען דירעקטאָר פון טעאַטער אין ברוינשווײַג. ער האָט אָנגעשריבן זייער אַ סך דראַמעס אין נוסח פון שילערן.[6]

„ווי אַ דיכטער—שרײַבט אַ דײַטשער פאָרשער,[7]—איז ער געווען אויפן האַלבן וועג צווישן שילערן און דער ראָמאַנטיק. ער האָט אין דער זעלבער צײַט אָנגעשריבן עפּעס פון דעם מין פון שילערס „טעל״. ער האָט ליב געהאַט געשטאַלטן פון אַ גרויסן פאָרמאַט, ווי לוטער, קראָמוועל, קאָלומבוס, משה, אַהאַספער״. ווײַטער ווערט וועגן אים אינפאָרמירט, אַז אין דער ליטעראַרישער קאַמפּאַניע קעגן שילערן, וואָס טיק (Tieck) האָט געפירט, איז ער געווען אין דער „פּראָנט־ליניע פון פאַרטיידיקן דעם מחבר פון „ווילהעלם טעל״״.

---

5 Allg. Zeit. d. Jud., 1838, No. 55.

6 A. Kopp. Die Bühneleistung Klingemanns in Braunschweig 1901.

7 Das deutsche Drama, ed. R. Arnold 1925, 563.

קלינגעמאַן, וואָס מאַרטערשטייג[8] באַמערקט וועגן אים, אַז ער האָט געהאַט אַ „קליינעם טאַלאַנט, וואָס האָט צום באַדויערן פּרובירט גרויסע טראַגישע פּראָבלעמען", איז אָבער געווען אַ גוטער קענער פון טעאַטער און דערפאַר זײַנען די פּיעסעס זײַנע געווען בשעתו זייער אַ גייִקע סחורה.

די פּיעסע: Moses. Ein dramatisches Gedicht in fünf Acten mit einem Prologe. (Helmstaedt 1812, XVI, 229 pp.) האָט קלינגעמאַן געהייליקט ישראל יאַקאָבסאָן, דעם פּרעזידענט פון דער איזראַעליטישער קאָנסיסטאָריע אין קאַסעל, און דאָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער תקופה פון „פּראַקטישער" עמאַנציפּאַציע אין דײַטשלאַנד.

די פּיעסע „מאָזעס" איז אין 1821 איבערגעדרוקט געוואָרן אין ווין[9] און איז אָפט מאָל געשפּילט געוואָרן אין עסטרײַך, דײַטשלאַנד און נאָך אָפטער אין פּוילן.

דעם 7טן דעצעמבער 1821 איז קלינגעמאַנס „משה" אויפגעפירט געוואָרן אויף פּויליש אין לעמבערג. אין יענער צײַט האָט דער פּוילישער טעאַטער אין לעמבערג געמוזט זיך רעכענען מיט די ייִדישע באַזוכערס, וואָס האָבן אָפט באַזוכט דײַטשע פאָרשטעלונגען. ייִדן האָבן אויסגעמאַכט אַ דריטל פון דער אַלגעמיינער צאָל אײַנוווינער פון דער שטאָט.[10]

דעם 13טן נאָוועמבער 1827 האָט מען די דאָזיקע דראַמע געשפּילט אין ווילנע א״נ Moyżesz czyli przejście Izraelitów przez Morze Czerwone. דער פּלאַקאַט פון דער ווילנער אויפפירונג איז זייער אינטערעסאַנט און דערמאָנט אונדז דעם רעקלאַמע-נוסח פון אַמעריקאַנער און וואַרשעווער טעאַטערס פאַר 1914. עס איז כּדאַי דעם דאָזיקן דאָקומענט צו ברענגען אין אַ ייִדישער איבערזעצונג: „געערט פּובליקום! אונדזער געזעלשאַפט האָט באַשלאָסן פאָרצושטעלן מיט אַ פײַנער פּאָמפּע זיבן מכות, וואָס אַ דאַנק זיי האָט משה געצוווּנגען פּרעהן אַרויסצולאָזן דאָס פאָלק ישׂראל פון מצרים, ווי פײַערדיקע רעגנס, שרעקלעכער האָגל, פאַרבײַטן וואַסער אין בלוט, שרעקלעכע פינצטערנישן, מוראדיקע אויפציטערן פון לופט א״אַ. דאָס וועט אַלץ זײַן אויסגעפירט מיט דער גרעסטער פינקטלעכקייט, אַזוי ווי דער מחבר גופא, הער קלינגעמאַן, וואָס איז באַקאַנט מיט זײַנע ווערק, פאָדערט דאָס".[11] עס איז זיכער, אַז קלינגע-

---

8 M. Martersteig. Das deutsche Theater im 19 Jahrhundert, 1904, 225.

9 Trojan-Hadamowsky. Katalog der „Alten Bibliothek" des Theaters, Wien 1928, 99b.

10 S. Pepłowski. Teatr polski we Lwowie 1889, 104. די מוזיק צו דער פּיעסע האָט פאַרפאַסט דער דעמאָלט זייער פּאָפּולערער קאָמפּאָזיטאָר איגנאַץ זיפּריד (1776—1841).

11 Antoni Miller. Teatr i muzyka na Litwie, 1936, 195.

מאַנס „משה״ איז געשפּילט געוואָרן אין וואַרשע אין פּוילישן טעאַטער. מיר ווייסן, אַז אַן ערך אין 1840 האָט דער פּוילישער אַקטיאָר קרוליקאָווסקי געשפּילט די הויפּטראָלע אין קלינגעמאַנס פּיעסע „אַהאַספּער״, וואָס האָט געהייסן אויף פּויליש: Żyd-tułacz.[12]

יידישע פּיעסעס אין פּוילישן טעאַטער זײַנען צו יענער צײַט געווען אַ גייזקע סחורה. אין לעמבערג האָט מען געלעקט די פּינגער פֿון אַ מעלאָדראַמע וועגן די מאַקאַבעיער, אין וואַרשע—פֿון פּיעסעס מיט אַ פּילאָסעמיטישן אינהאַלט. עס איז אויך כאַראַקטעריסטיש, אַז אין דער זעלביקער צײַט האָט מען אין ווין ניט געלאָזט שפּילן קיין פּיעסעס, וואָס באַליידיקן די יידן, זייער רעליגיע, מאָראַל אאַז״וו.[13]

פֿון דעם איז קלאָר, אַז די פּיעסע „משה״, וואָס וועגן איר דערציילט אונדז גערינג אין זײַן באַריכט, האָט גאָרניט וואָס צו טון מיט דער פּיעסע „מאָזעס״, וואָס וועגן איר ווערט דערציילט אין דער „אַלגעמיינער צייטונג דעס יודענטומס״. די לעצטע איז קלינגעמאַנס חיבור און איז זיכער געשפּילט געוואָרן אויף פּויליש און ניט אויף יידיש.

בלײַבט נאָך צו געפֿינען אַ טעקסט פֿון אַ פֿאָלקסשפּיל אין נוסח פֿון די פּורים־שפּילן, וואָס זאָל קענען זיך אַרײַנפּאַסן אין די סצענישע ראַמען פֿון דער אויפֿפֿירונג, וואָס וועגן איר דערציילט אונדז גערינג.

אין יאָר 1867 איז אין וואַרשע אַרויס אַ יידיש ביכל א״נ „מאָזעס אָדער דאָס בעפֿרייאונג דער יזראעליטען אויס עגופּטען, געמאַכט דורך שלמה בדחן ז״ל. אין דער דרוק געברענגט דורך זיין ברודער הירש גדלי בעללויא מיט נייע צוגאַבען״, בדפֿוס יצחק ראטהער (71 זײַטן. צווישן זײַטן 20 און 25 איבערגעהיפּט די פּאַגינאַציע).

פֿון דעם שער־בלאַט ווערט קלאָר, אַז דער בדחן שלמה בעלוי, וואָס האָט פֿאַרפֿאַסט די דאָזיקע פּיעסע א״נ „מאָזעס״ (ניט משה), איז אין 1867 שוין ניט געווען צווישן די לעבעדיקע, דער ברודער זײַנער, גדליה, איז באַקאַנט ווי אַ מחבר פֿון אַ ריי אינטערעסאַנטע פֿאָלקסביכלעך, וואָס זײַנען אַרויס אין די יאָרן 1858—1867. עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז דער כתב־יד פֿון ברודערס פּיעסע „מאָזעס״ שטאַמט נאָך פֿון די פֿערציקער יאָרן, ד״ה פֿון דער תקופֿה, ווען מען האָט אין וואַרשע געשפּילט אַזאַ פּיעסע.

---

12 W. Rapacki. Sto lat sceny polskiej, Warszawa 1925, 108.

13 K. Glossy. Zur Geschichte der Theater Wiens. 1915 & 1920; דער דײַטשער רײַזנדער Kohl, וואָס האָט באַזוכט גאַליציע אין 1840, שרײַבט, אַז די לעמבערגער יידן זײַנען גרויסע ליבהאָבער פֿון טעאַטער, „דער פּאַרטער איז אַלע מאָל שווערן פֿון מענער־כאַלאַטן, און אין די לאָזשעס בלישטשען די שטערנטיכלעך פֿון די יידישע פֿרויען באַזעצט מיט פּערל״. ציטירט לויט: St. Schnür-Pepłowski. Cudzoziemcy w Galicyi 1902, 218.

די פּיעסע „מאָזעס״ איז געשריבן אין אַ גוטן, פּאָלקסטימלעכן יידיש. אייניקע שפּראַכיקע רודימענטן אין דער דאָזיקער געגראַמטער שפּיל זאָגן עדות אויף אַן עלטערן אַפּיר. די פּיעסע פאַרמאָגט פינף אַקטן מיט אַן עפּילאָג א״נ „זיבטע פאהרשטעלונג״, אין וועלכער משה מיט אַ כאָר ייִדן וואָס גייען אַרויס פון מצרים „זינגען שירה צו גאָט״.

די פּיעסע פאַרמאָגט אַ רשימה פון פּערזאָנען. יעדער אַקט איז פאַרטיילט אין סצענעס. די רעמאַרקעס זײַנען זאַכלעך, די האַנדלונג האָט אַ טעמפּאָ, די טעכניק פון די דיאַלאָגן איז אַ סך אַ בעסערע, ווי אין די אונדז באַקאַנטע פּורים-שפּילן. בכלל שטייט די גאַנצע פּיעסע שוין אויפן שוועל פון ליטע-ראַטור און האָט בולטע סימנים פון אַ טעאַטראַלישער געניטקייט. אין דער פּיעסע זײַנען פאַראַן אַ פּאָר געזאַנג-נומערן. דער עפּילאָג איז אין גאַנצן אין נוסח פון אַ זינגשפּיל.[14]

אמת מיר האָבן די פּאָר שורות, וואָס גערינג ציטירט, אין דער פּיעסע ניט געפונען. אָבער דאָס איז נאָך קיין ראַיה ניט, ווײַל גדלי בעלוי זאָגט בפירוש, אַז ער האָט עפּעס „צוגעגעבן״ צו זײַן ברודערס פּיעסע, און דאָס דאַרף פאַרשטאַנען ווערן, אַז ער האָט געענדערט דאָ און דאָרטן. עס איז קלאָר, אַז אַזאַ פּיעסע ווי „מאָזעס״ פון שלמה בדחן איז געוואָרן אויפגעפירט אין דעם „זאַל אונטער די דרײַ נעגערס״ און ניט די שווערע דראַמע פון קלינגע-מאַנען, דעם עפּיגאָן פון שילערן, וואָס זײַן פּיעסע איז געוואָרן אויפגעפירט כמעט אין דער זעלבער צײַט אין וואַרשע אויף פּויליש און אַ סך פריִער אין ווילנע און אין לעמבערג.

אין דער זעלביקער צײַט (אין 1839) האָט אַ וואַרשעווער ייִד, איינער דוד טורקוס, באַקומען אַ דערלויבעניש צו געבן אַכט פאָרשטעלונגען אויף ייִדיש. דאָס איז אים אָנגעקומען מיט גרויסע שווערקייטן, ווײַל די רוסישע מאַכט אין וואַרשע האָט געפּסקנט, אַז אַזעלכע „פּריוואַטע פאָרשטע-לונגען גראָבן אונטער דעם געזעלשאַפטלעכן טעאַטער, ווײַל די צאָל טעאַטער-באַזוכערס איז בכלל ניט קיין גרויסער — און אַזוי ווי דער טעאַטער האָט אַלגעמיינע, גרויסע הוצאות, דעריבער דאַרף מען זען אים צו שטיצן מיט אַלע מעגלעכע מיטלען״.[15]

עס איז כאַראַקטעריסטיש און ביז גאָר וויכטיק פאַר דער ווײַטערדיקער פאָרשונג פון דער געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, אַז ניט אַזוי רעליגיעזע אָדער אויפקלערערישע מאָטיוון

---

14 וועגן דער פּיעסע האָט געשריבן: Grünbaum. Die jüdisch-deutsche Litteratur (Winter-Wünsche III, 1896, 579). ז. זילבערצווײַג אין „פּנקס״ נ״י II, 87. וועגן גדלי בעלוי—י. שאַצקי אין „ייִדיש טעאַטער״ 1927, 292 — 299; נ. אויסלענדער אין „ביבליאָלאָגישן זאַמלבוך״ קיִעוו 1930, 165—172.

15 Archiwum akt Dawnych, 4467.

האָבן געשפּילט אַ ראָלע בײַם באַשטימען די רעכט צו שפּילן ייִדיש טעאַטער, נאָר די מורא, אַז ייִדן וועלן אויפהערן צו באַזוכן די ניט-ייִדישע טעאַטערס, אַזוי באַלד ווי זיי וועלן האָבן אַ געלעגנהייט צו גיין זען אַ פאָרשטעלונג אויף ייִדיש.

די קהילה האָט אויך געשטעלט גרויסע מניעות, וואָס זײַנען געווען געדרונגען פון אַ רעאַלער פּאָליטיק פון אירע פּרנסים. די אָרטאָדאָקסן האָט מען געקענט צופרידן שטעלן מיט רעליגיעזע ראַיות אויפן פאַרבאָט, די „פּראָגרעסיווע״ מיטן ביטול צום „זשאַרגאָן״ און אויך מיט דעם וואָס דער פּוילישער טעאַטער איז אַ שולע פון אַסימילאַציע.

פון דעסט וועגן איז טורקוסן געראָטן צו באַקומען די דערלויבעניש, מיט אַ תּנאַי ניט צו שפּילן אין אַן עפנטלעכן פּלאַץ, נאָר אין אַ פּריוואַטן.

אין 1840 האָט איינער דוד העלין זיך געווענדט צו דער וואַרשעווער מאַכט און געבעטן אַ דערלויבעניש אויף פופצן פאָרשטעלונגען. ער האָט זיך שוין געקענט פאַררופן אויף דער דערלויבעניש, וואָס טורקוס האָט באַקומען מיט אַ יאָר צוריק.[16]

העלין האָט געבעטן, אַז מען זאָל אים דערלויבן צו געבן די פאָרשטעלונגען אין מיליטערישן מאַנעזש אויף קרולעווסקע-גאַס. די פּרײַזן פון בילעטן האָבן געזאָלט זײַן: ערשטע פּלעצער — דריי גילדן און פינף גראָשן לטובת אָרעמע לײַט; צווייטע פּלעצער — צוויי גילדן; דריטע — איין גילדן.

העלינען איז ניט אָנגעקומען גרינג צו באַקומען אַ דערלויבעניש, ווײַל די קהילה האָט פּראָטעסטירט. די מאַכט גופא האָט ניט געהאַט קיין גרויס חשק צו לאָזן שפּילן ייִדיש טעאַטער אין אַ „קאַזיאָנעם מאַנעזש״.

דעם 4טן מאַרץ 1840 האָט גענעראַל שיפּאָוו, דער פאַרוואַלטער פון דער קאַנצעלאַריע פון וואַרשעווער גענעראַל-גובערנאַטאָר, דערלאַנגט אַ „זאַפּיסקע״ צום נאַמעסטניק פּאַסקעוויטש, אַז אויב מען וועט דערלויבן העלינען צו שפּילן טעאַטער אויף ייִדיש, איז ניט אין מאַנעזש, נאָר ווי מען האָט עס געטאָן מיט אַ יאָר פריִער, ד״ה נאָר אין אַ פּריוואַטן פּלאַץ.

אָבער דאָס מאָל האָט די פּשרה ניט געהאָלפן. די מאַכט האָט געהאַלטן, אַז אַפילו אַ פּריוואַטע פאָרשטעלונג גראָבט קודם כּל אונטער די עקסיסטענץ פון די אַלגעמיינע טעאַטערס, און שנית: די „גבאים פון דער סינאַגאָגע״ זײַנען אויף דעם ניט מסכּים. דערפאַר דאַרף מען העלינען אָפּזאָגן.

פּאַסקעוויטש האָט באַשלאָסן, אַז כּל זמן די גבאים זײַנען ניט מסכּים אויף שפּילן טעאַטער, איז בעסער אָפּזאָגן די בקשה פון העלינען.

---

16 Дѣло собств. Канц. Намѣстника Е. И. В. въ Царствѣ Польскомъ по просьбѣ еврея Давида Гелина (ibidem) וועגן העלינען האָט געשריבן קאַנדל אין „קוואַרטאַלניק״ 1913. זע מײַן אַרבעט אין „ייִדיש טעאַטער״, ווו עס דאַרף קאָריגירט ווערן די הערה אויף זײַט 289. קאַנדל האָט די אַרכיוו-מאַטעריאַלן ניט באַנוצט.

דעם 12טן אַפּריל 1840 האָט דער פּאָליצײַ-מײַסטער געמאָלדן דער קהילה, אַז „אויב אַזעלכע פאָרשטעלונגען קענען באמת אַרויסרופן עפּעס אַן אומצו-פרידנקייט בײַם „דאָזאָר", אָדער זײַנען קעגן דער ייִדישער אמונה, איז שוין בעסער אָפּצוזאָגן העלינס בקשה, ביז ער וועט אויספּועלן אַ דערלויבעניש בײַם „דאָזאָר"".

פאַרשטייט זיך, אַז די קהילה האָט קיין דערלויבעניש ניט געגעבן. מיט דעם איז אָבער ניט אָפּגעשטעלט געוואָרן די טעאַטראַלישע טעטיקייט אויף דער ייִדישער שפּראַך. פּונקט ווי אין 1837, האָט די זעלבע קהילה זיך משתדל געווען, אַז מען זאָל ניט דערלויבן אַ גרופּע ייִדן אויפצופירן אַ פּורים-שפּיל, ווײַל עס איז „אוממאָראַליש", און האָט ניט אויסגעפּועלט. אַזוי איז אויך געווען שפּעטער, און מסתּמא אויך פריִער.

אין 1849 האָט דער וואַרשעווער „דאָזאָר" אָפּעלירט צום עולם אין אַ ספּעציעלן כּרוז, אַז מען זאָל זיך ניט מאַסקירן פּורים; דאָס באַווײַזט, אַז מען האָט ניט געקענט אָפּשטעלן די היסטריאָנישע מנהגים פון פאָלק. „דער אַלטער געברויך, זיך אַם פּורים צו מאַסקירן — לייענען מיר אין דעם דאָזיקן כּרוז — אונד זאָ אין דען גאַסען בייא בעלי בתים הערום צוגעהען, מעהר אום געלד אב צונעהמען, אלס צור פאַרווייַלונג איזט ניכט מעהר איבר איינשטיממענד מיט דער יעציגען לעבענסאַרט [?] אונד איזט אָפּט זאָגאַר אונאַנשטענדיג. דעס האַלב פאָרדערט אויף דער דאָזאָר בוזניצי דיא גבאים דבתי כנסיות, דאָס זיא זאָללען מזהיר זיין להצבור בשעת קריאת המגילה, דאס מען זאָלל פערמיידען דען געדאַכטען, יעצט אונאַנשטענדיגען געברויך (מנהג) אונד צוגלייך אויפ-מערקזאַם מאַכן, דאס דורך דיא קליינסטע אונרוהע, וויא אויך דורך דאס הערומגעהען אין מאַסקען אונד פּערקליידעט אין דען גאַסען, אָדער אין פרעמדע הייזער, ווירד מאַן צור געהעריגען פּעראַנטוואַרטליכקייט בעצאַגען ווערדען".

די דאָזיקע הזהרה איז זייער כאַראַקטעריסטיש, ווײַל גראָד וואַרשעווער פּורים-מאַסקאַראַדן האָבן געהאַט אַ שם. איינע פון זיי איז אַפילו פאַראייביקט געוואָרן אין אַ גראַוויר פון 1840.

מיט דעם שעפּט זיך דערווײַל אויס דער מאַטעריאַל וועגן ייִדישן טעאַטער אין וואַרשע אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט. אַרכיוואַלישע פאָר-שונגען און בלעטערן אין דער מעמואַרן-ליטעראַטור און אין דער פּרעסע פון יענער תּקופה וועט זיכער אַרויסברענגען נאָך מער פּרטים וועגן דעם ענין.

אַ טאָגבוך פֿון אַ מוטער

פֿון ח. פּישטשאַצער־מאַן (ווילנע)

אַ טייל פֿון אַ באַריכט צום אַספּיראַנטור־סיום דעם 30סטן יוני 1938 (געדרוקט מיט שינויים)

ווען איך האָב זיך הײַנטיקס יאָר גענומען צום באַאַרבעטן דעם טאָגבוך וועגן מײַן מיידעלע, האָב איך זיך געפֿילט מחויב ראשית צו מאַכן פֿאַר זיך אַ חשבון, וואָס עס זײַנען אַזוינס מײַנע אײַנשרײַבונגען. דאָס צו טון איז מיר אָבער געווען אי גרינגער אי שווערער ווי מיט אַן אַנדער מין מאַטעריאַל. גרינגער—ווײַל איך אַליין האָב געמאַכט די אײַנשרײַבונגען און כ׳ווייס עפּעס וועגן דעם. שווערער — אויך מחמת דעם זעלביקן טעם: אפֿשר וועל איך נישט זײַן מסוגל צו דערזען אַלץ אַזוי קריטיש, לכל־הפּחות ווי מ׳קען דערזע, אַ פּאַרטיקן פֿרעמדן מאַטעריאַל.

ווי אַזוי איך האָב אָנגעהויבן שרײַבן מײַן טאָגבוך

איך פֿיר דעם טאָגבוך וועגן מײַן מיידעלע פֿון 18טן יאַנואַר 1935. דאָס קינד איז שוין דעמאָלט אַלט געווען 10;[1]2. וועגן דער צײַט ביז דעמאָלט האָב איך תּיכף בײַם אָנהייבן שרײַבן דעם טאָגבוך צונויפֿגענומען פֿון זכרון און פֿאַרשריבן די פֿאַקטן, וואָס כ׳האָב געהאַט פֿעסטע סימנים אויף צו באַשטימען זייער צײַט.

דעם פּלאַן צו שרײַבן דעם טאָגבוך פֿאַרן אָפּצווײַג יוגנט־פֿאָרשונג בײַם ייִוואָ האָט מיר געגעבן ד״ר ווײַנרײַך. דער פּרט איז דאָ וויכטיק. ער באַטײַט קודם כּל, אַז מײַן כּוונה צו פֿאַרשרײַבן די אָבסערוואַציעס וועגן קינד איז נישט געקומען פֿון אַ סענטימענט צו פֿאַרהיטן פֿאַרן זכרון דעם קינדס ליבע בריהקייטן און חכמות און נישט מחמת מײַנעם אַן אינטערעס דווקא צו איין ספּעציעלער קאַטעגאָריע פֿאַקטן פֿון מײַן קינדס אויפֿפֿיר.

איך האָב זיך גענומען שרײַבן דעם טאָגבוך אַ צוגעגרייטע אין געדאַנק דערצו, אַז ער דאַרף זײַן מאַטעריאַל פֿאַר אַ וויסנשאַפֿטלעכער באַאַרבעטונג. אָבער געוווּסט האָב איך לכתּחילה נאָר וועגן איינס: אַז ווי באַלד אַזוי טאָר איך אַליין נישט אָפּקלײַבן: אָט דאָס וועל איך יאָ אַרײַننעמען אין טאָגבוך און יענץ נישט. אין גיכן בין איך אָנגעקומען אין דער אַספּיראַנטור אונטער דער אָנפֿירונג פֿון ד״ר מ. ווײַנרײַך, וואָס האָט גראָד דעמאָלט פֿאָרמולירט די יסודות און מעטאָדן פֿאַר דער פֿאָרשונג פֿון קולטור און פּערזענלעכקייט. ד״ר ווײַנרײַכס הדרכה איז געווען פֿאַר מיר דער וויכטיקסטער מקור אויף צו לערנען זיך דערזען זאַכן אויף זייער אָרט און נאָך זייער ווערט נאָך.

---

[1] דאָס מיינט: פֿולע 2 יאָר מיט 10 חדשים. אויב נאָך דעם גייט נאָך אַ פּלוס מיט אַ צאָל, מיינט דאָס די צאָל פֿולע יאָרן, חדשים און טעג.

איך שרײַב וועגן „אַלץ"

פֿאַרן אָנהייב האָט מיר ד"ר ווײַנרײַך אָנגעוויזן, אַז איך דאַרף האָבן „אַן $1^1/_2$ שעה אויף שרײַבן דעם טאָגבוך און אָפֿענע אויגן אַ גאַנצן טאָג". דערצו — אַז ס'איז וויכטיק צו שרײַבן דווקא וועגן טאָג-טעגלעכע פֿאַקטן. די קורצע אינסטרוקציע האָט מיר צוגעטראָפֿן. מיט אָפֿענע אויגן אויף דאָס טאָג-טעגלעכע זעט מען אײַן, אַז ס'איז גאָר נישט אַזוי פּשוט צו קוואַליפֿיצירן, וואָס הייסט וויכטיק און וואָס נישט. ס'האָט אויסגעזען פּונקט אַזוי חשוב איינער פֿון די ערשטע פֿאַרגלײַכן וואָס דאָס קינד האָט געמאַכט אַרײַנקוקנדיק אין איר טעפּעלע, אַז איר אורין איז „אַזוי ווי יויך", און אַ שפּעטערדיקער, פּאָעטישערער זאָג, נאָך אַ באָד, אַז „אַלץ איז איצט ריין, נאָר די נאַכט איז שמוציק". מען קוקט זיך אַרום, אַז מע ווייסט גאָרנישט לכתחילה, וועלכער פּרט אין קינדס לעבן וועט האָבן אַ המשך און וואָסער ראָלע דער פּרט וועט שפּילן; אַז מע האָט נאָך נישט דערקענט קיין פֿאַקט איידער מען ווייס נישט, וואָס פֿון אים וועט ווערן. אויף שריט און טריט האָב איך געזען באַווײַזן דערצו. אָט איז איינער:

דאָס קינד איז אַלט 2;11. איך גיי מיט איר צו אַ פּוילישער היגיענישטין מאַכן אַן אײַנשפּריצונג קעגן דיפֿטעריט. דאָס קינד ווערט זיך, וויינט צו, חזרט כּסדר „נישט מאַכן קיין זאַשטשיק [„אײַנשפּריצונג" אויף פּוילישן], נישט מאַכן קיין זאַשטשיק". די היגיענישטין רעדט איר אײַן און פֿאַרשפּילט זי מיט אַ ליאַלקע. אַז מיר פֿאַרזאַמען זיך דאָ נאָך אַ ווײַלע נאָך דער אײַנשפּריצונג און די היגיענישטין שטאָפּט זיך אָן אַ פּאַפּיראָס, קלאָגט זיך ס'קינד ווײַטער: „מע דאַרף נישט מער קיין זאַשטשיק". אויפֿן וועג אַהיים גייען מיר פֿאַרבײַ אַ שניימענטש אין אַ גערטל. מיר שטעלן זיך נישט אָפּ. זי בעט עס אַפֿילו נישט. אָבער אַז מיר קומען אין שטוב און אונדזער קריסטין פֿרעגט בײַ איר אויס, וווּ מיר זײַנען געווען, ענטפֿערט זי נאָר: „אין גאַס". די קריסטין: וווּ נאָך? זי: „בײַם שניימענטש". די קריסטין שטייט צו: און וואָס ט'מען דיר געמאַכט? זי: „אַ זאַשטשיק, עטעלע ט'זיך געשפּילט מיט אַ ליאַלקע. אַ גרויסע, מיט פּאַטשערקעס, מיט אוירינגלעך. איין פּאַטשערקע אָפּגעריסן". וועגן „זאַשטשיק" — קיין וואָרט ניט מער.

ס'קען דען זײַן, אַז ס'קינד האָט נישט געדענקט די ווייטאָגדיקע איבער-לעבעניש פֿון דער אײַנשפּריצונג? צי איז דאָס כּלל נישט געווען ווייטאָגדיק פֿאַר איר? ס'איז געבליבן אַ קשיה.

אין טעג אַרום איז געוואָרן אַ באַליבטע שפּיל בײַם קינד צו מאַכן אַלעמען אײַנשפּריצונגען. דעמאָלט פֿלעגט זי דווקא נאָכמאַכן די היגיענישטין מיט אַלע פּרטים. זי פֿלעגט אָנהייבן: „איך בין אַ פּאַניע. גיב מיר וואָדע. איכ'ל מאַכן אַ זאַשטשיק". איין מאָל גיב איך אַ פֿרעג: וואָס איז דאָס וואָדע? זי: „אַ פּאַניע זאָגט וואָדע". איך פּרוּוו זיך ווײַטער און קען מער נישט

אַרויסבאַקומען וועגן טײַטש פֿון „וואָדע", כאָטש געוויינטלעך, אַז מען פֿרעגט זי וועגן דעם, זאָגט זי „וואַסער". אָט איז שוין אַ שטיקל ראַיה, אַז דאָס קינד האָט דווקא פֿאַר זיך דאָס גאַנצע בילד פֿון דער היגיעניסטין, בעת זי מאַכט די אײַנשפּריצונג. זי טיילט אַפֿילו נישט אָפּ פֿון איר דאָס וואָרט „וואָדע", אַזוי גאַנץ איז פֿאַרבליבן די איבערגעלעבטע סיטואַציע. ס'איז אויך אָפּגעפֿאַלן דער ספֿק וואָס האָט געקענט זײַן, צי דאָס קינד האָט אפֿשר נישט געענטפֿערט דעמאָלט ווו זי איז געווען, ווײַל זי האָט נישט געוווּסט, ווי אַזוי אָנצורופֿן די היגיעניסטין. אָט האָט זי זיך אין שפּיל יאָ אַן עצה געגעבן און זי אָנגערופֿן „פּאַניע".

ווידער אין נאָך אַ פּאָר טעג אַרום גיי איך מיט איר קויפֿן אַ ליאַלקע. מיט אַן אָוונט פֿריִער האָבן מיר שוין אָפּגערעדט וועגן דעם. מיט דעם צוזאָג האָט מען איר הײַנט אײַנגערעדט עסן אויך. אָבער ווען איך גיי מיט איר אַרויס, באַמערק איך, אַז זי איז עפּעס שטילער ווי געוויינטלעך. איך פֿרעג אויפֿמונטערנדיק: וווּהין גייען מיר? זי, קאַלט: „אין גאַס". איך, מיט מײַן פֿריִערדיקן טאָן: נאָך וואָס? זי, פֿרעגנדיק: „נאָך אַ ליאַלקע?" איך: יע! זי: „עטעלע ט'עך [=אויך] אַרײַנגיין?" איך: יע! זי: „ניין. עטעלע ט'שטיין". מיר פֿאַלט אײַן: זי מוז מיינען, אַז איך פֿאַרנאַר זי ווײַטער צו מאַכן אַן אײַנ־שפּריצונג. כ'מאָל איר אָפּ באַרויִקנדיק: מיר וועלן אַרײַנגיין אין קראָם, פֿרעגן דעם פֿעטער, וויפֿל ס'קאָסט די ליאַלקע. וועט ער זאָגן 50 גראָשן וועל איך אים באַצאָלן, און ער וועט אונדז געבן די ליאַלקע. ערשט איצט גייט זי שוין מיט מיר הײַמיש אין קראָם אַרײַן. האָב איך שוין נאָך אַ ראַיה, וואָסער איבערלעבעניש די אײַנשפּריצונג איז געווען פֿאַר איר. זי האָט עס נאָר נישט געוואָלט אַרויסברענגען איבערן מויל, ווען די קריסטין האָט איר דערמאָנט וועגן דעם.

דער פּרינציפּ ווידער צו שרײַבן וועגן אַלץ און נישט וועגן איין באַזונ־דערער פּראָבלעם פֿון קינדערשן לעבן קען ערשט אויפֿן בעסטן אופֿן העלפֿן באַלײַכטן די זעלבע באַזונדערע פּראָבלעמען. ווען איך זאָל למשל אָפּמאַכן בײַ זיך נאָכצופֿאָרשן נאָר מײַן מיידעלעס צייכענען, וואָלט איך דען נישט געמוזט פּונקט אַזוי זאָרגעוודיק אָבסערווירן זי סײַ בעתן צייכענען, סײַ בעת זי צייכנט נישט?

איך וואָלט דאָך געמוזט וויסן, ווען ווילט זיך איר צייכענען, ווען ווילט זיך איר נישט; וואָס, קומט אויס, פֿאַרבײַט איר דאָס צייכענען; וואָס צייכנט זי יאָ פֿון אירע איבערלעבענישן, וואָס נישט. מוז איך שוין קענען אירע איבערלעבענישן—סײַ די וואָס זי צייכנט, סײַ די וואָס זי צייכנט נישט. אַנדערש וועל איך נישט פֿאַרשטיין, וואָסער ראָלע שפּילט בײַ איר דאָס צייכענען.

אַזוי האָב איך נאָר די ערשטע פּאָר וואָכן געשריבן מײַן טאָגבוך נישט גאָר דעצידירט, נישט גאָר סיסטעמאַטיש. שפּעטער האָב איך אָנגעהויבן צו פֿאַרשרײַבן „אַלץ" אין געוויינטלעכן כראָנאָלאָגישן סדר.

וואָס הייסט „אַלץ"?

ווען איך האָב אָנגעהויבן מײַן טאָגבוך, האָב איך געאַרבעט אַ ביסל אין שול ווי אַ לערערין און געווען חוץ דעם פאַרנומען בײַ אַנדערע אַרבעטן. אַן ערך אַזוי איז פאַרבליבן אויף ווײַטער. איך האָב געקענט שרײַבן נאָר וועגן געציילטע שעהן פון טאָג. ווי אַ מאַמע פלעג איך אויך וויסן עפּעס וועגן דעם, ווו, מיט וועמען און בײַ וואָס דאָס קינד פאַרברענגט, ווען איך בין נישטאָ לעבן איר. דאָס פלעג איך אויך פאַרנאָטירן. כ'פלעג אָבער זייער זעלטן פאַרשרײַבן דאָס וואָס מע פלעגט מיר קומען דערציילן וועגן קינד. אין דער אמתן קומט מען דער עיקר דערציילן אָדער וועגן גרויסע בריהשקייטן, אָדער וועגן חטאים. כ'האָב נישט שטענדיק געקענט אָפּשאַצן, צי מען איז נישט מגזם, צי מען האָט ריכטיק באַמערקט. צו דעם וואָס כ'פלעג יאָ פאַרשרײַבן פון דערציילן, פלעג איך שטענדיק צוגעבן, פון וואַנען כ'נעם די ידיעה.

איך בין בדרך-כלל נישט נאָכגעגאַנגען נאָכן קינד, ווען ס'איז אַוועק פון מײַנע אויגן, ווי באַלד איך בין נישט געווען נייטיק. איך האָב בדרך-כלל נישט איבערגעפרעגט, וואָס דאָס קינד האָט געשעפּטשעט צו זיך, אויב איך האָב עפּעס פאַרהערט. פון וואַנען וואָלט איך געוווּסט, אַז דאָס קינד זאָגט מיר א־בער אַקוראַט דאָס זעלבע, וואָס ס'האָט לכתחילה מיר נישט געוואָלט זאָגן?

אויב אַזוי, אויב איך האָב געשריבן נאָר וועגן געציילטע שעהן פון טאָג און וועגן די שעהן אויך מיט בלייזן, איז דערפון געדרונגען אַ קאַרדינאַלער חסרון פון טאָגבוך. ער שפּיגלט ווײַטער נישט אָפּ דאָס גאַנצע לעבן פון קינד; דאָ קען זײַן איבערגעהיפּערט אַן אָנהייב פון אַ פאַקט, דאָרט אַ מיטן און אָט זײַן מפּלומרשטער סוף, אָדער זײַן אַריבערגיין אין אַן אַנדער פאַקט. דער פּרינציפּיעלער חסרון בלײַבט טאַקע חסרון. אָבער איך מיין, אַז ווען ס'וואָלט זיך אײַנגעגעבן צו פאַרריכטן דעם חסרון, וואָלט ערשט אַרויסגעקומען אַ צווייטער, נישט קיין קלענערער.

מ'קען נישט אָבסערווירן אַלץ

אַוודאי איז אַ ממשותדיקער חילוק, צי דער אָבסערוואַטאָר קען פאַרברענגען מער לעבן קינד, צי ווייניקער. איך האָב זיך אַלע מאָל געדאַגהט, וואָס איך געפין זיך צו ווייניק צײַט לעבן קינד. אָבער סײַ ווי סײַ בלײַבט דער חילוק נישט קיין פּרינציפּיעלער, נאָר אַ כמותדיקער. בכדי אויף אַן אמת צו אָבסערווירן אַלע פאַקטן אין קינדס לעבן און אויפפיר, וואָלט מען דאָך אין עצם געדאַרפט הענגען אַזוי ווי אַ שאָטן אויפן קינד, טאָג ווי נאַכט. דאָס איז מעגלעך נאָר טעאָרעטיש. אין דער אמתן האָבן מיר עלטערן נאָך אונדזערע אייגענע עסקים, וואָס רײַסן אונדז אָפּ לכל הפחות אויף אַ קליינעם טייל פון מעת-לעת; מיר שלאָפן בײַ נאַכט מיט אונדזער אייגענעם שלאָף; מיר לעבן איבער דאגות און פריידן וואָס פאַרנעמען אונדזערע רעיונות, אַפילו בעת מיר זײַנען לעבן קינד.

ווען עמעצער וואָלט שוין יאָ געקאָנט אָפּהיטן דעם קינדס יעדער ריר, וואָלט אַזאַ שטענדיקער אָבסערוואַטאָר געווען אַ נײַער, אומגעלומפּערטער, איבעריקער און ווירקעוודיקער פאַקטאָר אין קינדס לעבן.

ווידער, ווען מיר וואָלטן לעבן קינד גאָרנישט איבערגעלעבט, וואָלטן מיר ערשט געווען אויסטערלישע, פאַרגליווערטע ברואים, וואָס וואָלטן אויף ס'נײַ געווירקט אויף אַן אַנדער אופן.

איך בין נישט געווען קיין פּאַסיווער אָבסערוואַטאָר לעבן קינד. איך האָב הייסט עס ווי ווײַט מעגלעך נישט איבערגעביטן צוליבן טאָגבוך מײַן געוויינטלעכע פירונג. איך מיין, אַז דאָס איז אַן עלעמענטאַרער כּלל פאַר דעם מין אָבסערוואַציע: נישט איבעראַנדערשן די תּנאים פון קינדס לעבן לשם דער אָבסערוואַציע גופא. ס'וואָלט אַוודאי אַרײַנגעקומען אַ תּוכיקער שינוי אין מײַן קינדס לעבן, ווען פון דער העלער הויט ווערט די מאַמע אַ פּוסטאונפּאַס-ניצע. נאָר וואָס? איך האָב געקענט אַ מאָל מיט אַ ביכל אין האַנט מאַכן דעם אָנ-שטעל, אַז כ'לייען—און נישט לייענען. אָדער בעתן שרײַבן—גאָר אַ מאָל נעמען און פּראָטאָקאָלירן אַ מאָנאָלאָג, אַ שמועס מיט אַ חבֿרטע, אַ לידל. דאָס האָב איך אָפּט געטאָן. אָבער בעתן שפּילן מיטן קינד, בעתן קאָכן פאַר איר עסן, בעתן נייען האָב איך געמוזט טאָפּל אָנשפּיצן מײַן אויפמערק צו קענען אי טון מײַנס אי אָבסערווירן. איך פלעג פאַרשרײַבן, ווען כ'בין געווען פאַרטאָן אין עפּעס און ווען נישט.

הייסט עס—פון מײַן זאָגן, אַז איך האָב געשריבן וועגן אַלץ, מוז איך אַראָפּרעכענען אַ גרויסן חלק פאַקטן: איך האָב פאַרשריבן אַלץ וואָס כ'בין געווען בכּוח צו באַמערקן און געדענקען. אין משך פון טאָג פלעג איך זיך עטלעכע מאָל נאָטירן גאַנץ קורץ, מיט אַ פּאָר שלאָגווערטער, מיט אַ קורצן זאַץ, וואָס כ'האָב צו געדענקען פון לויף פון טאָג. אין אָוונט, אין אַ רויִקער שעה, פלעג איך אַרײַנקוקן אין אָט די נאָטיצן און באַשרײַבן דעם פאַרגאַנ-גענעם טאָג.

דער אופן שרײַבן דעם טאָגבוך אין כראָנאָלאָגישן סדר האָט אַ פּרינציפּיעלע מעלה. אויף דעם אופן איז גיכער מעגלעך איבערצוגעבן לכל-הפּחות דעם אָנזעעוודיקן המשך פון שכנותדיקע פאַקטן, דעם איבערגאַנג פון איין געמיט צו אַן אַנדערן, פון איין סיטואַציע אין אַ צווייטער.

ווי באַלד איך האָב פריִער געזאָגט, אַז כ'האָב פאַרשריבן „אַלץ וואָס כ'בין געווען בכּוח צו באַמערקן", האָב איך שוין אָנגערירט נאָך אַ פאַקט, אַז חוץ דעם וואָס מיר ווייסן בפּועל-ממש, ווען און וואָס מיר קענען נישט אָבסערווירן, בין איך נאָך דערצו נישט בכּוח צו באַמערקן אַלץ מיט דער גלײַכער מאָס געניויקייט. כ'האָב למשל אַ לפּי-ערך בעסערן געהער—וועל איך אויפכאַפּן, ווען דאָס קינד זינגט שוין ריכטיק אַ ניגון און ווען נאָך נישט. אָבער מײַן חוש פאַר שפּראַך איז נישט אַזוי געשלײַפט—וועל איך שוין נישט אויפנעמען שפּראַכיקע סובטילע ניואַנסן.

מער ווי דאָס: מײַן זכּרון האָט משמעות אויך איבערגעהיפּערט אָן מײַן וויסן די פֿאַקטן וואָס כ׳האָב שוין יאָ געהאַט אויפֿגענומען. אַוודאי האָב איך זיך נישט שטענדיק געקענט דערוויסן וועגן דעם. אָבער אָט פֿלעגט דאָס אַ מאָל יאָ אַרויסשווימען: ערשט אין אַ צײַט אַרום, ווי עפּעס אַ סיטואַציע האָט זיך פֿאַרלאָפֿן און איך האָב זי שוין געהאַט באַשריבן, פֿלעג איך זיך מיט אַ מאָל דערמאָנען אַ פּרט וואָס כ׳האָב פֿאַרפֿעלט צו פֿאַרשרײַבן. דעמאָלט פֿלעג איך עס נישט צושרײַבן צו דער פֿריִערדיקער אײַנשרײַבונג, נאָר צום טאָג ווען כ׳האָב זיך אָן דעם דערמאָנט. כ׳פֿלעג צוגעבן, וווּהין דער פּרט געהער זיך אָן און ווי אַזוי ער קומט אַהער.

אַ שטיקל טעכנישע הילף אויף אויפֿצושטעלן וואָס פֿולער און פּרטימ־דיקער דאָס פֿאַרגאַנגענע איז טאַקע געווען דער אופֿן שרײַבן אין כראָנאָ־לאָגישן סדר. נאָר חוץ דעם איז דאָך דאָס פֿאַרגעסן גאָרנישט סתּם אין דער וועלט אַרײַן אַ פֿאַרגעסן, נאָר אַן אָפּקלײַב, אַ מין קוואַליפֿיצירן. אָט האָט זיך אַ צײַט איבערגעחזרט טאָג בײַ טאָג אַזאַ מין זאַך: מײַן מיידעלע האָט ליב באַקומען אין די פֿרימאָרגנס תּיכּף נאָכן אויפֿשטיין אַרײַנצוכאַפּן זיך צו מיר אין בעט, כאָטש אויף עטלעכע מינוט, און זיך שפּילן אין מאַמע־קינד. אַ מאָל פֿלעג איך דאַרפֿן זײַן די מאַמע און זי איז געווען דאָס קינד, אַ מאָל פֿלעגט זי אײַנשטעלן פֿאַרקערט. איז גראָד ווען איך פֿלעג צוקומען צום באַשרײַבן אָט די שפּיל, פֿלעג איך זיך יעדער מאָל אַרומזען, אַז ס׳איז מיר שווערער ווי געוויינטלעך צו געדענקען די פּרטים. איך פֿלעג זיך ספּעציעל מוזן אָנטון אַ כּוח צו דערמאָנען זיך אָן זיי: איך פֿלעג אָנהייבן פֿון אַ לעצטן אָדער פֿון אַ מיטלסטן פּרט, וואָס כ׳האָב יאָ געקענט, און גייענדיק אָט אויף צוריק מיטן אַסאָציאַטיוון וועג און אָט שוין פֿאָרויס, פֿלעג איך אויפֿ־שטעלן די שפּיל. דאָ דאַרף איך פֿאַרשטייט זיך נישט אַרײַנגיין אין טײַטשן דעם עצם פֿאַקט, וואָס כ׳האָב באַשריבן. איך ברענג נאָר אַ ראַיה אַנטקעגן די סוביעקטיווע מניעות וואָס שטעקן אין אונדז בײַם אָבסערווירן. אָבער קיינער פֿון אונדז קען נישט זײַן לחלוטין פּטור פֿון וואָסערע ס׳איז סוביעקטיווע פּניות; ס׳קען דאָך נאָר זײַן אַ רייד וועגן לפֿי־ערך, מער אָדער ווייניקער זיי בײַצוקומען. דער ערשטער, נייטיקסטער תּנאַי בײַצוקומען זיי איז דאָך לכל־הדעות וויסן, אויף וואָסערע מיני מניעות מיר זײַנען אויסגעשטעלט.

איך האָב מסתּמא געמאַכט אַ פֿעלער, וואָס כ׳האָב נישט באַשריבן אין טאָגבוך, ווו, ווען איך האָב געהאַט אַזעלכע שווערקייטן — דעמאָלט ווען כ׳האָב געוווּסט וועגן זיי און ווי אַזוי כ׳פֿלעג זוכן זיי בײַצוקומען.

„זײַטיקע זאַכן"

אין דער ערשטער צײַט בין איך נישט געווען גענוג דעצידירט, צי כ׳דאַרף באַשרײַבן אין טאָגבוך דאָס וואָס ס׳קומט פֿאָר אין פֿלוג אָן אַ דירעקטער שײַכות צום קינד. איצט ספֿק איך נישט, אַז דאָס מוז אויך אַרײַנ־

גיין אין טאָגבוך. אויב איין מאָל זײַנען זיך בײַ אונדז צונויפגעקומען פֿרײַנד און מע האָט זיך נאָר אָפּגעגעבן מיטן קינד און אַ צווייט מאָל איז מען זיך צונויפגעקומען און געווען פֿאַרטאָן, זיך געהיצט, דיסקוטירט און זיך גאָר נישט אומגעקוקט אויפֿן קינד—קען איך נישט פּסקענען, אַז דווקא די ערשטע, די אַקטיווע שײַכות האָט געקענט ווירקן אויפֿן קינד. דאָס קינד איז געווען אַן עלעמענט פֿון דער ערשטער סיטואַציע פּונקט אַזוי ווי פֿון דער צווייטער. מער נישט די סיטואַציעס זײַנען געווען אַנדערש. ביידע האָבן גלײַך געקענט שפּילן אַ ראָלע.

חוץ דעם, אַפֿילו נאָר צוליב ריין פֿאָרמאַלע סך-הכּלען וועגן געדויער און וועגן פֿאַרנעם פֿון קינדס אויפֿמערק איז אויך זייער כּדאַי צו פֿאַרשרײַבן דאָס וואָס עס קומט פֿאָר אַרום קינד. איך האָב הייסט עס געדאַרפֿט פֿאַרשרײַבן דאָס וואָס קומט פֿאָר אַרום מײַן מיידעלע אָן אַן אָנזעעוודיקער שײַכות צו איר. דאָס פֿאַרלאַנגט אָן אַ שיעור צײַט און אויפֿמערק. ווי ווײַט מעגלעך האָב איך דאָס געטאָן. איך פֿלעג באַשרײַבן דעם אויסזען פֿון אַ נײַעם אָרט, ווו מיר זײַנען געווען, כ׳פֿלעג כאַראַקטעריזירן מיט עטלעכע ממשותדיקע פֿאַקטן פֿון אויפֿפֿיר די נײַע מענטשן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך באַגעגנט, אירע חברטעס, לערערינס. איך פֿלעג בכּיוון אָנרופֿן אין טאָגבוך די פֿולע נעמען פֿון די מענטשן און גאַסן, בכדי ס׳זאָל מיר שפּעטער זײַן גרינגער צו דערמאָנען זיך פּרטים, אויב זיי וועלן פֿעלן. בפֿרט טאָמער זאָל דאָס אויסקומען צו טון עמעצן אַנדערש.

פּרוּוון, אויספֿרעגענישן

איך האָב זיך נישט פֿאַרנומען מיט מאַכן וואָסערע ס׳איז פּרוּוון, אויס-פֿרעגענישן. דאָס איז וואָס אַן אמת נישט געווען מײַן פּונקציע. אָבער די אַרבעט בײַם טאָגבוך האָט זייער אָפֿט געקענט שטעלן פֿאַרן נסיון אַרײַנצו-מישן זיך מער ווי געוויינטלעך אין דעם קינדס אויפֿפֿיר. איך פֿלעג זיך פֿלײַסן אויסצומײַדן דאָס פּונאַנדערפֿרעגן, ווען כ׳האָב געוווּסט, אַז דאָס וואָלט איך געטאָן נאָר צוליבן טאָגבוך.

קודם-כּל האָב איך גאָרנישט געוואָלט איבערבײַטן מײַן טבע און רוקן זיך איבער דער מאָס אין געוויינטלעכן גאַנג פֿון קינדס אויפֿנעמען דעם אַרום.

מחמת דעם זעלביקן טעם אַגב פֿעלן אויס אין מײַן טאָגבוך פּינקט-לעכערע ידיעות וועגן פֿיזישן מעמד פֿון קינד. ווי באַלד מײַן גאַנג איז ביז אַהער למשל געווען נישט צו מעסטן אַ ליאַדע וואָס די טעמפּעראַטור, נאָר העכסטנס צו ערשט פּרוּוון מיט די ליפּן דעם שטערן; אָדער נישט צו רופֿן וואָס עפּעס תּיכף דעם דאָקטער; אָדער נישט צו פֿירן אַ סיסטעמאַטיש וועגן און מעסטן דאָס קינד — האָב איך גאָר נישט געקענט איבערבײַטן מײַן פֿיר. אָט אַזוי, אין דעם נוסח, זײַנען טאַקע באַשריבן די זאַכן. איך ווייס גאַנץ גוט, אַז מיט מײַן אָפּהיטן זיך פֿון אַקטיוו פֿאָרשן דאָס קינד בין איך גענוג

מאָל געבליבן שטיין פֿאַר זאַכן וואָס כ׳האָב נישט געקענט פֿאַרשטיין, אָבער ס׳איז אַ פֿאַקט, אַז אין רובֿ אַזעלכע פֿאַלן, וווּ מיר קענען נישט אויפֿכאַפּן דעם זינען פֿון קינדס מעשׂים, ענטפֿערט דאָס קינד אויך נאָר מיט אַן „אַזוי״, „ס׳ווילט זיך אַזוי״, און אין עצם איז דאָך קיין שיעור נישטאָ, וויפֿל מען וואָלט געקענט פֿרעגן און גרונטעווען אַרום יעדער אַרויסווײַז. ס׳איז זייער קלאָר, אַז איך האָב נישט געקענט מאַכן מײַן קינד פֿאַר אַן אָביעקט פֿון אַזאַ גוזמאדיקן אינטענסיוון צושטיין מיט פֿרעגן און אויספֿרוּוון.

חוץ אַלעמען מוז מען נאָך אין זינען האָבן, אַז ס׳איז אַ חילוק, צי דאָס קינד פֿאַרענטפֿערט זיך אַ קשיה אָדער קומט בײַ אַ מניעה דערפֿאַר, ווײַל ס׳איז אַליין פֿאַראינטערעסירט אין פּועל-יוצא גופֿא, אָדער עס ענטפֿערט אויף פֿראַגעס, וואָס אין דעם מאָמענט גייען זיי אָן נאָר דעם אויספֿרעגער.

לסוף זײַנען דאָ געגנוג ראַיות, אַז דער מעטאָד פֿון געוויינטלעכן אָבסער-ווירן גיט אָן אַ שיעור מעגלעכקייטן צו געפֿינען אין קינדס ספּאָנטאַנע אַרויס-ווײַזן די ענטפֿערס אויף זאַכן וואָס אינטערעסירן אונדז. איך וועל דאָ ברענגען כאָטש איין באַווײַז דערצו.

דאָס קינד איז אַלט 4;3. מיר גייען מיט איר אין זאָאָלאָגישן גאָרטן און פֿאַרקוקן זיך לאַנג אויף אַ מאַלפּע. דאָס קינד וויל נישט אָפּטרעטן. איך אַליין, שוין צום וויפֿלטן מאָל, בין אויך צוגעשמידט צום אָרט. ס׳באַהערשט מיך פּשוט דער פֿאַרלאַנג צו וויסן, צי דאָס קינד זעט אויך די זעלטענע ענלעכקייט פֿון דער מאַלפּעס תּנועות צו מענטשישע. איך פֿרעג: צו וועמען איז זי ענלעך? זי ווייס נישט. איך פֿרעג באַלד אַנדערש: אַזוי ווי ווער זעט זי אויס? זי ווייס נישט. איך פֿרעג נאָך אַ מאָל, אַ ביסל פֿאַרחידושט, און מונטער זי נאָך צו אַ ביסל מיטן טאָן פֿון מײַן פֿרעגן, זי זאָל אַ טראַכט טון. דאָס קינד איז שוין פֿאַראינטערעסירט מיר צו ענטפֿערן און פֿרעגט צוריק מיט כּוונה: „אויף וועמען?״ „אַזוי ווי ווער?״ לאָז איך עס אָפּ. אַז מיר גייען אַרויס פֿון גאָרטן און גייען שוין אָפּ אַ שטיק וועג, פֿרעגט זי מיך מיט תּמימותדיקן אינטערעס: „אַ מאַלפּע איז אַ מענטש?״

איך וויל הכּלל דערציילן, אַז מיט קיין סיסטעמאַטיש אויספֿרעגן, ווער רעדט נאָך מיט לכתּחילה צוגעגרייטע צעטלען פֿראַגעס האָב איך נישט געאַרבעט. איך האָב זיך געפּלײַסט אויסצוקומען פֿון מײַן זײַט מיטן נאַטירלעכן באַגער צו וויסן און מיט מײַן מאַמישער נײַגעריקייט צום קינד. מסתּמא האָט זיך דער אינטערעס געשאַרפֿט, אָבער בהדרגהדיק. פֿון קינדס צד האָב איך אָפּגעהיט די אַרויסווײַזן וואָס די ממילאדיקע תּנאים פֿון לעבן האָבן אַרויסגעבראַכט.

אויסטײַטשונגען אין טאָגבוך

פֿון אָנהייב אָן ווי כ׳האָב אָנגעהויבן פֿירן דעם טאָגבוך, האָב איך זיך געפֿירט אַזוי, אַז כ׳פֿלעג יאָ אָפּט פֿאַרשרײַבן, וואָס כ׳האָב געוווּסט וועגן די מאָטיוון פֿון מײַנע טוּונגען לגבי דעם קינד. ס׳איז דאָך אַ נפֿקא-מינה, צי איך

טו עפּעס פֿאַרן קינד, ווײַל אַנדערש, דוכט זיך מיר, קען נישט זײַן אין דער רגע, צי איך טו עפּעס, אָדער פֿאַרלאַנג עפּעס מיט אַן אויסקוק אויף להבא; צי איך פֿיר זיך לעבן קינד, וועדליג איך גופֿא לעב עפּעס איבער, צי נאָר ווײַל כ׳וויל צו ליב טון דעם קינד. דאָס קינד כאַפּט אויף אָט די נפֿקא־מינה גאָרנישט אַזוי זעלטן, ווי אונדז דוכט זיך אַ מאָל.

פֿון זומער 1937 למשל איז בײַ מיר פֿאַרשריבן, ווי מײַן מיידעלע שפּילט זיך אין גראַמען און פֿרייט זיך, וואָס כ׳לאַך מיט. איך בין בעת מעשה פֿאַרטאָן אין עפּעס און לאַך טאַקע נאָר איר צו ליב צו טון. שפּעטער אַ ביסל גייען מיר אין גאַס און איך דערציילן איר לערערין, ווי אַזוי מיר האָבן אָקערשט פֿאַרבראַכט אין שטוב. גיט מײַן מיידעלע לעבעדיק צו (און אַלץ צופֿרידן): „אויף צו פֿלומרשט האָט מײַן מאַמע געלאַכט!״

ס׳איז זייער כּדאַי אויפֿצוהיטן אַזעלכע פֿאַקטן. זיי זעען מיר אויס צו זײַן עלעמענטאַרע און פֿאַרלאָזלעכע סימנים, ווען און אויף וויפֿל דאָס קינד ווערט צײַטיק צו דערקענען די כּוונות און דעם מהות פֿון אינעווייניקסטע איבערלעבענישן בײַ אַ צווייטן מענטשן. איך מיין, אַז מע דאַרף פֿאַרשרײַבן אונדזערע כּוונות אָפֿטער ווי איך האָב דאָס געטאָן, אויב די מעשׂים גופֿא ווײַזן נאָך נישט אונדזערע מאָטיוון.

איך פֿלעג אָבער כּמעט אין גאַנצן אויסמײַדן צו פֿאַרטײַטשן אין טאָג־בוך דעם קינדס אַרויסווײַזן. לכתחילה האָב איך געטאָן אַזוי, ווײַל מיר האָט זיך געדוכט, אַז דערצו מוז איך זיך ערשט נעמען צוגרייטן. קודם כּל — פּשוט זיך צולערנען סײַ טעאָרעטיש, סײַ פּראַקטיש, כאָטש פֿון אָבסערווירן גופֿא. שפּעטער צו, שוין בעתן שרײַבן דעם טאָגבוך, האָב איך אָנגעטראָפֿן אין דער גאַנץ קאַרגער ליטעראַטור וועגן דעם זייער אַ רעזערווירטן צוגאַנג צום אויס־טײַטשן אין טאָגבוך דעם קינדס אויפֿפֿיר. וו. שטערן רעכנט יאָ אַרײַן דאָס אויסטײַטשן פֿאַר אַ טייל פֿון טאָגבוך. אָבער ער האָט אין זינען נאָר טאָג־ביכער פֿון געשולטע פּסיכאָלאָגן און געשולטע עלטערן. סײַ ווי שרײַבט ער נישט, וואָסער פּאָזיטיוון ווערט עס האָבן די באַלדיקע אויסטײַטשונגען. ער רעדט נאָר וועגן דעם, ווי אָפֿגעהיט מען מוז זײַן בײַם טײַטשן.[1]

ק. קאָפֿקאַ זאָגט קורץ און שאַרף: „אַ גוטער טאָגבוך דאַרף פֿאַרמאָגן דעם באמת אָבסערווירטן, פֿאַקטנדיקן מאַטעריאַל אָן שום אויסטײַטשונגען״.[2]

ריבניקאָוו און קאָרנילאָוו ווידער דערציילן אין זייער אַרײַנפֿיר־וואָרט צו אַ טאָגבוך פֿון 2 מוטערס, אַז זיי האָבן אַרויסגעוואָרפֿן די אויסטײַטשונגען,

---

1 W. Stern. Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahre. 1921 טע אויפֿלאַגע, לײַפּציג 2.

2 H. Koffka, Die Grundlagen der psychischen Entwicklung ציטירט לויט דער רוסישער איבערזעצונג פֿון ר. ב. לעווין. מאָסקווע 1934,

ווו ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן, ווײַל זיי דערציילן מער וועגן דער מוטערס צוגאַנג צום קינד איידער וועגן קינד גופא.[1]

איך האָב נאָך געשמועסט וועגן דעם מיט אַ פּאָר פאַראינטערעסירט אַרײַנגעטאָנענע מענטשן. האָבן זיי זיך אויך אַרויסגעזאָגט דעצידירט קעגן דעם אַז די מוטער זאָל מאַכן אין טאָגבוך אירע אויסטײַטשונגען. אַזוי האָב איך נישט געפּועלט בײַ זיך עובֿר צו זײַן אויף דעם כּלל. אָבער די גאַנצע צײַט עד היום האָב איך ספֿקות, צי ס׳קומט טאַקע אַרויס דערפֿון נאָר גוטס.

אויב ס׳קינד איז מיר למשל אָקערשט געווען צופֿרידן פֿאַרטאָן אין עפּעס און מיט אַ מאָל, גראָד ווען כ׳נעם זיך אײַלן ערגעץ אַוועקצוגיין, הייבט זי אָן צו פּלאָנטערן זיך אונטער די פֿיס, בעטן אָט דאָס און אָט יענץ, איז אומצופֿרידן — אָבער זאָגט מיר נישט פֿון וואָס, מוז איך, אַפֿילו מתּוך אַפּעקט פֿון אומגעדולדיקייט, אַ טראַכט טון: וואָס איז פּלוצלינג געשען? אויב ס׳וועט מיר איצט אײַנפֿאַלן, אַז מסתּמא איז זי נישט צופֿרידן, וואָס כ׳גיי אַוועק, וועט אַזאַ רעיון נישט זײַן אַראָפּגעפֿאַלן פֿון הימל. דאָס וועט מיר אײַנפֿאַלן דער־פֿאַר, וואָס כ׳האָב דעם לעבעדיקן רושם פֿון פּלוצעמדיקן איבערגאַנג אין אַן אַנדער געמיט, דערפֿון וואָס כ׳האָב שוין געהאַט נאָך סימנים דערצו אין אַנדערע פֿאַלן. בכדי זיך לײַכטער צו מאַכן דאָס אַוועקגיין, פֿאַלט מיר אײַן איר אײַנצורײדן, אַז כ׳קום באַלד, און כ׳זע, אַז ס׳העלפֿט. פֿאַר וואָס זאָל איך נישט אַרײַנשרײַבן אַזוי ווי אַ השערה מײַן רעיון, אַז דאָס קינד איז נישט צופֿרידן פֿון מײַן אַוועקגיין? בעת מיר לעבן איבער מיטן קינד די אָ פּרטימדיקע פֿאַקטן, זײַנען מיר, בפֿרט טאַקע מאַמעס, סטימו־לירט צו וועלן פֿאַרשטיין זייער זינען. קודם כּל נישט מחמת אַ ווײַטערן טעאָרעטישן אינטערעס, נאָר דווקא מיט אַן אויסקוק אויף דער קאָנקרעטער, לעבעדיקער סיטואַציע. די אויסטײַטשונגען וואָס די מאַמע מאַכט האָבן יאָ עפּעס אַ ווערט. ערשטנס טאַקע דערפֿאַר וואָס די מאַמע קען דאָס קאָנקרעטע קינד, אַפֿילו ווען זי קען נישט פֿאָרמולירן איר קענטעניש. זי קען דעם קינדס טבֿע פֿון זײַן געבוירן אָן. צווייטנס טײַטשט זי אויס דעם קינדס אַרויסווײַזן וועדליג זייער לעבעדיקן, בשעת־מעשׂהדיקן אויסדרוק.

אָט איז אַן אײַנשרײַבונג וועגן אַזאַ קליינעם פּרט. 3;2. דאָס קינד שפּילט זיך מיט נאָך קינדער אויפֿן הויף, אין זאַמד. כ׳טראָג איר אַרויס קאַקאָאָ. זי הייבט זיך אָן איבערטראָגן אַלע רגע פֿון איין אָרט אויפֿן צווייטן, אָבער טרינקט גיך, „אַזוי ווי גיכער פּטור צו ווערן פֿון מיר״. כאָטש פֿאַר דעם און אין די שפּעטערדיקע נאָטיצן איז פֿאַרשריבן, אַז שטענדיק טרינקט זי קאַקאָאָ אָן חשק, וואָלט אָן מײַן באַמערקונג געקענט אויסקומען,

---

1 נ. ק. גאַווריליאָווא און מ. פּ. סטאַכאָרסקאַיאַ, Дневник матери. נ. ז. ריבניקאָווס און ק. נ. קאָרנילאָווס רעדאַקציע. מאָסקווע 1916.

אַז דאָס מאָל איז זי אפשר דאָרשטיק, אָדער אַז אויף דער לופט איז איר ליבער, גרינגער דאָס טרינקען.

אויב ווידער אונדזערע אויסטײַטשונגען זײַנען פאַלשע, זײַנען זיי אויך וויכטיק פאַרן טאָגבוך. זיי קענען זײַן אַ הילף צום כאַראַקטעריזירן דער מוטערס קענטעניש פון קינד. אין טאָגבוך דאַרף מען נישט שפּאָרן קיין מיטלען אַרויסצוברענגען וואָס לעבעדיקער אַלע פאַקטאָרן אַרום קינד, בפּרט נאָך — די מוטער.

איך פיר אויס, אַז כ׳האָב געמאַכט אַ פעלער, וואָס כ׳האָב נישט געשריבן, ווי איך טײַטש מיר אויס מײַן מיידעלעס אויפפיר. איך רעכן, אַז מע דאַרף זאָרגן, אין טאָגביכער פון מאַמעס זאָלן אַרײַנגעשריבן ווערן זייערע אויסטײַטשונגען אויך.

נאָר וואָס דען? — עס מוזן איבערבלײַבן די באַוואָרענישן וואָס שטערן מאַכט. אָט איז זייער תּוך:

1. די אויסטײַטשונגען זאָלן נישט קומען אָן די פאַקטן.
2. די אויסטײַטשונגען זאָלן זײַן שאַרף אָפּגעטיילט פון די פאַקטן.
3. מען זאָל אין זינען האָבן בײַם אויסטײַטשן דעם קינדס אויפפיר זײַן קינדעריש נשמה־לעבן און נישט אַרײַנטײַטשן די אייגענע פּסיכיק.

סוביעקטיווע פאָרמולירונגען

אין עצם איז אָט די גאַנצע פּריִערדיקע טענה פונקט אַזוי שייך צום עינין סוביעקטיווע פאָרמולירונגען. אַזעלכע ווי למשל: „איך רוף זי פריילעך“, „איך שרײַ אָן אויפגערעגט“, „זי הערט מיט אינטערעס“, „זי שווײַגט אָנגעברוגזט“ אאַז״וו, אַזעלכע פאָרמולירונגען זײַנען בײַ מיר יאָ דאָ. דאָס שוין פאַרקערט, ווײַל לכתּחילה האָב איך גאָרנישט געוווּסט, אַז ס׳איז דאָ אַ פּרינציפּיעלער חילוקי־דעות וועגן דעם אופן באַשרײַבן. שפּעטער איז מיר נישט איין מאָל אויסגעקומען צו הערן טענות, אַז אַזעלכע פאָרמולירונגען דאַרפן נישט זײַן: זיי גיבן איבער נאָר מײַן סוביעקטיווע השגה און האָבן נישט קיין ווערט. אַזאַ צוגאַנג קומט מסתּמא אַרויס פון ביהייוויאָריסטישער השפעה. וואַטסאָנס ביהייוויאָריזם לערנט דאָך, אַז „פּסיכאָלאָגיע איז אַ נאַטור־וויסנשאַפט, אַ באַשטימטער טייל פון דער ביאָלאָגיע“.[1] ווי באַלד אַזוי, זוכט ער אָביעקטיווע און עקספּערימענטאַלע מעטאָדן פאַר אַלע פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען. אָן אַזעלכע אָביעקטיוו קאָנטראָלירלעכע ראַיות, זאָגן די ביהייוויאָריסטן, קען מען נישט ריידן וועגן אַ קוואַליטעט פון אַן איבערלעבעניש, נאָר וועגן אויסנווייניקסטן אויפפיר. אין זעלבן בוך (זז׳ 170—173) ברענגט וואַטסאָן פאַר אַ מוסטער פון וויסנשאַפטלעכקייט לאַנגעס, דאַרווינס

---

1 י. ב. וואַטסאָן, Der Behaviorismus. דײַטשע איבערזעצונג פון פר. גיזע. בערלין 1930.

און מאַנטעגאַצאַס באַשרײַבונגען פֿון קלעמעניש, שרעק און שׂנאה. די דאָזיקע באַשרײַבונגען זײַנען לאַנגע רייסטערס פֿון אַלע רעאַקציעס וואָס גייען דאָ אַרײַן אין קאָן: די אינטענסיווקייט פֿון דער בלוט-צירקולאַציע, דער אויסזען פֿון דער הויט, די רעפֿלעקס-באַוועגונגען פֿון די אויגן, דער מצב פֿון גוף און מוסקולן, די תנועות פֿון מויל אאַז״וו א״וו.

אָבער דאָס טאָג-טעגלעכע פּרטימדיקע און קאָמפּלעקסע לעבן איז נישט קיין לאַבאָראַטאָריע פֿון פֿאַראייגפֿאַכטע איזאָלירטע סטימולן און אַרויסווײַזן. אונדזערע קאָמפּלעקסע איבערלעבענישן וואָלטן שוין נישט געווען דאָס וואָס זיי זײַנען, ווען מען דרינגט אַרײַן אין זיי מיטן מכשיר — מיט אַ וואָג און מיט אַ מאָס. עס איז אַהער ווי אָנגעמאָסטן ל. פּ. וויגאָטסקיס אַ משל, אַז מיר ווייסן נישט, פֿאַר וואָס וואַסער לעשט פֿײַער, ווען מיר צעלייגן עס אויף זויערשטאָף און וואַסערשטאָף: זויערשטאָף האַלט גאָר אונטער פֿײַער און וואַסערשטאָף ברענט אַליין. ווי אַזוי איך זאָל נישט אָפּמאָלן אי מײַן קינדס אויסדרוק פֿון פּנים, אי די האַלטונג פֿון איר גופֿל, אי דעם געפֿילטאָן פֿון איר קול, וועט נישט איבערבלײַבן דער גאַנצער לעבעדיקער מהות פֿון קינדס אויפֿפֿיר. און אַפֿילו ווי גוט איך זאָל דאָס נישט מאַכן, וועלן די אַלע פּרטים אַרויסקומען פֿונאַנדערגעלייגט אין אַ המשכדיקן סדר, בעת אין תּוך זײַנען זיי צונויפֿגעשמאָלצן אין איינעם.

בכן בין איך געבליבן בײַ מײַן פֿרײַערדיקן גאַנג אין באַשרײַבן. אָט איז אַ קליינער מוסטער:

25+3;05. כ׳קום אָן פֿון שול, אסתּרל באַגעגנט מיך מיט דער בשׂורה, אַז זי האָט געגעסן עפּל. באַלד פֿרעגט זי, צי כ׳האָב שוין „אַלץ אָפּגעלערנט״. כ׳זאָג, אַז שפּעטער וועל איך דאַרפֿן נאָך אַ ביסל לערנען. זי הערט גלײַכגילטיק מײַן ענטפֿער, גייט אַוועק צו דער שאַפֿע, האָט דאָרט הענגען אויף אַ שליסעלע דאָס נײַע מילכעלע און אַ שאָליק. טוט איצט אָן דעם שאָליק, קומט צו מיר, בעט, כ׳זאָל איר פֿאַרבינדן. ס׳קומט אָן לאהקע.[1] אסתּרל גייט איר אַנטקעגן, נאָך נישט פֿאַרבונדן, רופֿט זי צו זיך. קומט צו מיר ווידער בעטן פֿאַרבינדן. לאהקע קומט דערווײַל אונטער. נעמט נאָר אָן דאָס מילכעלע. אסתּרל באַהאַלט עס מיט שרעק בײַ מיר אין שויס. לאהקע וויינט. אסתּרל נעמט בײַ מיר דאָס מילכעלע, גייט אין צווייטן צימער. כ׳בעט זיך בײַ איר, ווײַז איר, ווי לאהקע וויינט — זי וויל נישט אָפּגעבן דאָס שפּילכל. כ׳רייד קאַטעגאָרישער. זי וויל נישט. כ׳גיב אסתּרקען צום שערן, זי וויל אַלץ נישט אָפּגעבן דאָס מילכעלע. איך גיב לאהקען אסתּרלס פּילקע, אסתּרל פּראָטעסטירט נישט, לאהקע באַרויִקט זיך. אסתּרל דרייט זיך איצט אַרום, צוהאַלטנדיק מיט די הענטלעך דאָס שערל מיטן פּאַפּיר, דאָס מילכעלע און שאָליק (ווײַל כ׳האָב איר דאָך נישט באַוויזן צו פֿאַרבינדן). מע זעט נאָך אַלץ

---

1 אַ חבֿרטע פֿון איבער דער וואַנט, מיט אַ פּאָר חדשים יינגער.

אַן אומרויִקייט אין די אויגן. קוקט אָפּט אויף לאהקען און טרעט נישט אָפּ פֿון מיר. באַלד גייט זי שוין אַרײַן אין צווייטן צימער, שערט, לאהקע גייט אויך אַרײַן אַהין. אסתרל נעמט אַלץ צונויף, קומט ווײַטער צו מיר. האַלט ווײַטער אומרויִק אַלץ אײַן, איצט שוין אומגעלומפּערטערהייט, ווײַל זי האַלט נאָך באַזונדער שוין אַן אויסגעשאָרענע „באַרנע". ס'פֿאַלט איר אַראָפּ די שער. לאהקע הייבט אויף. בײַם צונעמען די שער וואַרפֿט אסתרל איצט אַראָפּ אַ פּאַפּירל, לאהקע הייבט אויף. זיי לאַכן ביידע. אסתרל וואַרפֿט אַראָפּ דאָס שפּילכל, ווידער די שער. לאהקע הייבט אַלץ אויף. מען לאַכט אַלץ פֿרייליעכער. לאהקע קריגט אַ קלאַפּ מיטן דרעטל פֿון מילכל. אסתרל באַרויִקט זי צאַרט. לאהקע קרימט זיך נאָך אַ ביסל. אסתרקע קושט זי אין קעפּל, פֿרעגט איר, צי ס'טוט נאָך וויי? לאהקע באַרויִקט זיך. זיי שטייען אַ ווײַלע אַנטקעגן זיך. איצט גייט לאהקע צו דער טיר אין וואַנט און קלאַפּט אָן צו איר מאַמען. אסתרל גייט צו אומרויִק: „לאהקעלע! ס'טוט דיר נאָך וויי? געבן נאָך אַ קוש אין קעפּעלע?" און קושט זי. לאהקע קערט זיך דערצו אום צו איר, אָבער דרייט זיך באַלד צוריק אויס צו דער טיר און קלאַפּט ווײַטער. אסתרל רעדט אַרײַן, נאָך צערטלעכער: „קושן דיר אַ סך אין קעפּעלע?" קושט. „ערשט טוט שוין נישט וויי?" און נעמט זי אָן פֿאַר אַ הענטל: „קום, לאהעלע, צום פֿענצטער! זען ווי קינדעלעך שפּילן זיך!" זיי גייען צום פֿענצטער. די גאַנצע צײַט האַלט אסתרל פֿון דעסט וועגן די שפּילכלעך, גיט זיי נישט אָפּ. כ'גיי ווידער אַוועק.

נאָענטקייט צום אָביעקט

אויף אונדזערע אַספּיראַנטישע שמועסן איז בײַ חבֿרים אויפֿגעקומען נאָך אַן ערנצטער ספֿק: צי די נאָענטקייט צום אָביעקט, צום אייגענעם קינד, קען נישט זײַן קיין מניעה אין דער אַרבעט.

אָבער ווער דען, אַז נישט דער נאָענטער, ווייס וועגן דער טאָג־טעגלעכקייט און וועגן די אינטימקייטן פֿון קינדס לעבן און פֿון אַרום קינד?

איך קען פּונקט פֿאַרקערט נישט אײַנגיין אויף ש. בילערס זיכערקייט, אַז אירע אָבסערוואַטאָרינס וואָס האָבן געקליבן מאַטעריאַל פֿאַרן בוך Kind und Familie[1] האָבן באמת אָבסערווירט די טאָג־טעגלעכע באַציִונגען. ש. בילער דערציילט אַליין אין זעלבן בוך, אַז איין פֿאַמיליע וואָס מען האָט אָנגעהויבן פֿאָרשן האָט איר מיטאַרבעטערין געמוזט אויסן לאָזן, ווײַל מען פֿלעגט זיך דאָרט פֿלײַסן צו זײַן צו איידל און פּעדאַגאָגיש. ס'איז דאָך נאָך מעגלעך, אַז דאָס איז געווען דער בולטסטער פֿאַל, און אין די איבעריקע פֿאַמיליעס איז עס נאָר געווען שווערער אויפֿצוכאַפּן. פֿון וואַנען ווייסט מען סוף כּל סוף, ווי אַזוי דאָרט זעט אויס, איידער דער אָבסערוואַטאָר קומט אַרײַן? פֿאַרן

---

1 ווין 1937.

פֿרעמדן עדות פֿאַרבאָרגט מען אָן ספֿק אַ חלק אייגענע שוואַכקייטן און וואָכע־דיקייט. פּונקט אַזוי קען מען פֿון עניוות צי פֿון שעמעוודיקייט באַהאַלטן „גוטע" מידות. און דאָס אַלץ זײַנען ממשותדיקע טיילן פֿון לעבן. טאָ ווי אַזוי וועט דער פֿרעמדער, כּמו אָביעקטיווער אָבסערוואַטאָר גוּבר זײַן אָט די סוביעקטיווע מניעות? און די פֿרעמדקייט גופֿא איז ערשט נישט אויף דאָס נײַ אַ באַשטימטע סוביעקטיווע פּאָזיציע לגבי דעם אָבסערווירטן קינד?

דער נאָענטער מענטש וועט צוקומען דאָרטן, ווו דער פֿרעמדער אָבסער־וואַטאָר וועט נישט צוקומען. אָט איז בײַ מיר פֿאַרשריבן, ווי מײַן מיידעלע זיצט זיך צו 3;8 אויפֿן טעפּעלע און אימפּראָוויזירט זיך געלאַסן אַזאַ מין לידל מיט אַרעטשיטאַטיוו: „שטעקל. שטעקל, שטעקל בלעטל. בלעטל. בלעטל, בלעטל, בלימל. בלימל. בלימל, בלימל באַרנע". אַ פֿרעמדער אָבסערוואַטאָר וואָלט דאָ נישט מיטגעגאַנגען. וואָלט ער סײַ ווי סײַ געמוזט אָנקומען נאָך אַזאַ פּרט צום נאָענטן מענטשן, וואָס האָט נישט צעשטערט מיט זײַן בײַזײַן דעם קינדס מיושבֿדיק שאַפֿן.

די אינטימע נאָענטקייט צום קינד און צום מאַטעריאַל עפֿנט מער וועגן צו פֿאַרשטיין די פֿאַקטן, איידער דער אָביעקטיווער מהלך פֿון פֿרעמדן אָבסערוואַטאָר. אָט איז פֿאַר אַ משל אַ פֿאַקט פֿון זומער 1937:

5;4. מײַן מיידעלע וואַרט אָפּ דעם פֿאָטער, נאָך אַ לענגערער צעשיידונג. מיר האָבן געשמועסט אין שטוב, אַז ווען ער וועט קומען, וועלן מיר שוין קענען באַפֿרײַען איר לערערין אויף די ימים־טובֿים. דער פֿאָטער איז געקומען. די שׂימחה איז געווען גרויס. גראָד האָט זיך דערנאָך געמאַכט אַזוי, אַז איך בין נישט געווען דערבײַ, ווי די לערערין איז אַוועק צום לעצטן מאָל, און איך האָב זיך מיט איר נישט אָפּגערעכנט און איר נישט באַצאָלט. שפּעטער האָט דאָס קינד געהערט, ווי איך האָב זיך געזאָרגט וועגן דעם פֿאַר מײַן מאַן. אין אַ יום־טובֿדיקן טאָג קומט אַרײַן די לערערין. מײַן מיידעלע רופֿט אויס: „לערערקע, גייט! מאַמע, באַצאָל איר, און זאָל זי גיין!" אין דער ערשטער רגע זײַנען מיר טאַקע אַלע געבליבן געפּלעפּט. די לערערין האָט זיך גאָר שטאַרק באַליידיקט. אָבער דווקא מתּוך דער נאָענטקייט האָב איך געוווּסט — אי פֿון קינדס חלומות, אי פֿון איר נאָכפֿרעגן זיך, אי פֿון אירע בקשות — ווי שטאַרק זי האָט געבענקט נאָכן טאַטן. און ווײַל אַזוי, האָב איך געקענט פֿאַרשטיין, אַז דאָס קינד האָט געציטערט, טאָמער וועט זיך די לערערין ווײַטער פֿאַרנעמען מיט איר אַנשטאָט דעם טאַטן. אין דער קריטישער רגע האָט זי נישט געטראַכט וועגן באַהאַלטן איר געפֿיל. איך רעכן, אַז דער טאָג־בוך פֿון אַ מאַמען וועגן איר קינד קען האָבן אַ ווערט טאַקע דערפֿאַר, ווײַל בײַ אַלע מניעות קען ער אונדז צו וויסן טון וועגן מער פֿאַקטן און ווײַל די פֿאַקטן זײַנען אָבסערווירט פֿון גאָר נאָענט.

*

איצט האָב איך צוצוגעבן אַ פּאָר אינפאָרמאַציעס.

אין משך פון די 3 יאָר מיט 5 חדשים, זינט איך שרײַב דעם טאָגבוך, האָב איך געמאַכט אַ פּאָר איבעררײַסן אין סיסטעמאַטישן נאָטירן.

יוני און יולי 1936 האָב איך געאַרבעט, מיטן קינד לעבן זיך, אין אַ קינדער־קאָלאָניע און נישט געקענט אָפּגעבן קיין סך צײַט אויפן טאָגבוך. דעמאָלט האָב איך געמאַכט נאָר עפּיזאָדישע אײַנשרײַבונגען.

אָקטאָבער 1938 האָב איך כּמעט אין גאַנצן נישט נאָטירט מחמת קראַנקייט. כ׳האָב נאָר געמאַכט עטלעכע פּראָטאָקאָלן פון אירע שמועסן און שפּילן מיט אַ חבֿרטע און עטלעכע עפּיזאָדישע אײַנשרײַבונגען.

פון סוף מײַ ביז אויגוסט 1938 איז מײַן מיידעלע געווען אין דער מעדעס־סאַנאַטאָריע, און כ׳האָב נאָר פון דעמאָלט קורצע אינפאָרמאַציעס וועגן איר און בריוועלעך פון איר גופא.

פאַר דער גאַנצער איבעריקער צײַט זײַנען שוין נאָר געציילטע טעג געבליבן אין גאַנצן נישט באַשריבן, און געציילטע — נאָר סכעמאַטיש באַשריבן.

די אײַנשרײַבונגען האָב איך געמאַכט אין דיקע העפטן. די ערשטע צײַט האָב איך נישט געלאָזן קיין גליונות, שפּעטער שוין יאָ.

דעם עלטער פון קינד האָב איך באַצייכנט מיטן סימן וואָס וו. שטערן האָט אײַנגעפירט. אַרום און אַרום האָב איך 43 העפטן — 4 מיט אַ האַלבן טויזנט זײַטלעך טעקסט. צו די אײַנשרײַבונגען האָב איך צוגאָב־מאַטעריאַל, אַ קאָלעקציע צייכענונגען פון די סאַמע ערשטע ביז די לעצטע. איך האָב זיך געפּלײַסט צו פאַרשרײַבן אין טאָגבוך, ווי אַזוי ס׳פלעגט קומען דערצו, אַז דאָס קינד זאָל זיך זעצן צייכענען, ווי אַזוי ס׳פלעגט־קומען צו דער טעמע, וואָס זי פלעגט ריידן פאַר און בעתן צייכענען, צי זי איז געבליבן צופרידן פון זיך, צי זי האָט געביטן די טעמע אין מיטן צייכענען, אאַז״וו. אויפן זעלבן אופן האָב איך באַשריבן און אויפגעקליבן איר אויסשערעכץ, קלעפּונגען, קנייטשונגען, אָפּגעצייכנט עטלעכע קאָנסטרוקציעס פון בויקלעצלעך. איך האָב אַרײַנגענומען אין צוגאָב־מאַטעריאַל אירע חבֿרטעס צייכענונגען, אויב מע האָט זיי געמאַכט איינע לעבן דער אַנדערער; דער לערערקעס און מײַנע צייכענונגען, אויף וויפל מיר האָבן פאַר איר אַ מאָל פירגעצייכנט, און אָביעקטן וואָס זי האָט אָפּגעצייכנט. חוץ דעם האָב איך דאָ פּראָטאָקאָלן פון שמועסן מיט חבֿרטעס, שפּילן, אימפּראָוויזירטע לידלעך און מעשׂיות, אַרום און אַרום 1350 צוגאָב־אָביעקטן (צום מערסטן צייכענונגען, צווייזײַטיקע).

פ׳ פרוי מ. קאַן פון ריגע פירט אויך אַ סיסטעמאַטישן און באַריכות־דיקן טאָגבוך וועגן איר ייִנגעלע, איצט 5;6 אַלט. זי שטייט כּסדר אין פאַר־בינדונג מיטן אָפּצווײַג יוגנט־פאָרשונג פון ייִוואָ. פרוי קאַן האָט אָנגעהויבן דעם טאָגבוך וועגן איר קינד פון קורצע עפּיזאָדישע נאָטיצן אין איר פערזענ־לעכן טאָגבוך, שפּעטער זיך ספּעציעל פאַראינטערעסירט מיט דער רעשיקער שפּראַך־אַנטוויקלונג פון איר ייִנגעלע און גענומען שרײַבן נאָר וועגן דעם.

מחמת אַ שווערער מניעה איבערגעריסן אויף אַ צײַט דאָס אָבסערווירן, דער־נאָך זיך אומגעקערט דערצו, ווען ס׳האָבן זי פֿאַראינטערעסירט כּלערלײַ פּרטים פֿון קינדס גאַנצן אויפֿפֿיר. דעמאָלט איז פֿרוי קאַן געקומען צו אַן ערנצטן איבערטראַכטן דעם גאַנצן עינין טאָגבוך און איבערגעגאַנגען צו אַ סיסטע־מאַטישן באַריכותדיקן שרײַבן. פֿרוי קאַן אינטערעסירט זיך מיט פּסיכאָלאָגישע פֿראַגעס, האָט אַן אויג אויף אָבסערווירן, פֿאַרברענגט אַ גרויסן טייל פֿון טאָג מיטן קינד און קאַרגט נישט קיין צײַט און מי פֿאַרן טאָגבוך. קלײַבט זאָר־געוודיק די צייכענונגען און אַנדערע אַרבעטן. האָט אין סך־הכּל 2 מיט אַ האַלבן טויזנט זײַטן טעקסט און עטלעכע אַלבאָמען מיט צייכענונגען און אַפּליקאַציעס.

אויף אונדזער פֿאָרשלאָג האָט פּ׳ נ. ליכטשטיין אין וויסאָקע־ליט׳ אָנגעהויבן שרײַבן אַ טאָגבוך וועגן איר מיידעלע, פֿון 1;5 אָן. ס׳איז אַ נחת צו לייענען די אײַנשרײַבונגען וואָס פּ׳ נ. ליכטשטיין שיקט אונדז צו. זיי זײַנען סיסטעמאַטישע, גאַנץ באַריכותדיקע און דערציילן וועגן אַלץ אָפֿן, אָן איבערקלײַב.

מיר האָבן נאָך אינפֿאָרמאַציעס, אַז פּ׳ צ. ליכטשטיין אין תּל־אָבֿיב שרײַבט אַ טאָגבוך וועגן זײַן מיידעלע פֿון ערשטן טאָג אָן זינט ס׳קינד איז געבוירן געוואָרן (נאָוועמבער 29, 1935) און אַז פּ׳ פּ. פּאַווין פֿאַרשרײַבט אירע אָבסערוואַציעס וועגן איר מיידעלע.

פֿון דער פּסיכפּעד׳ קאָמיסיע, בײַ דער געז׳ פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אין וואַרשע, האָבן מיר גרוסן מכּוח אַן אינטערעסאַנטן און ווערטיקן טאָגבוך פֿון פּ׳ ל. מײַזעל, וואַרשע, וועגן אירע צוויי זין.

דאָס אַלץ פֿאַררעכענען מיר נאָר פֿאַר אַן אָנהייב צוצוציִען צו דער אַרבעט וואָס מער פֿאַראינטערעסירטע מענטשן פֿון נאָך מקומות און פֿון נאָך סאָציאַלע און קולטורעלע סבֿיבֿות. עס איז קלאָר, אַז וואָס מער טאָגביכער, אַלץ גרעסער וועט זײַן דער געווינס פֿאַר דער וויסנשאַפֿט.

דער קאַמף קעגן ייִדישער גלײַכבאַרעכטיקונג אין דײַטשלאַנד און די העפּ־העפּ־באַוועגונג

(אַ מיטצײַטלערישער באַריכט)

פון י. ליפּשיץ (ניו־יאָרק)

די גלײַכבאַרעכטיקונג, וואָס די פראַנצייזישע רעוואָלוציע האָט געבראַכט פאַר די ייִדן אין פראַנקרײַך, האָט געמוזט משפּיע זײַן אויך אויפן גורל פון די ייִדן אין דײַטשלאַנד. קודם כּל האָט דאָס געווירקט אויף דער אַקטיווקייט פון ייִדן גופא. די ענערגישע תּלמידים משה מענדעלסאָנס האָבן דערשפּירט דעם גײַסט פון דער צײַט און, אויפגעמונטערט דורך דער ייִדישער גלײַכ־באַרעכטיקונג אין פראַנקרײַך, האָבן זיי אָנגעהויבן שיטן מיט מעמאָראַנדומס אין פאַרשיידענע מיניסטעריומס פון די אומצייליקע פּראָווינצן, אַז מ׳זאָל ייִדן געבן בירגערלעכע רעכט. טייל פון זיי זײַנען אַפילו גרייט געווען מסכּים צו זײַן, אַז צו ערשט זאָלן זוכה זײַן צו דער „אויסלייזונג״ זיי אַליין, די אויפ־געקלערטע, און זאָל די מאַסע נאָך וואַרטן. ס׳האָט אָבער ניט געהאָלפן. די פאַרשיידענע מיניסטעריומס האָבן גראָד מחמת דעם, וואָס עס האָט געשמעקט מיט פראַנצייזישער רעוואָלוציע, ניט געוואָלט הערן פון ייִדישער גלײַכ־באַרעכטיקונג, הגם מען האָט געמאַכט דעם אָנשטעל, אַז עפּעס באַראָט מען זיך, אַז עפּעס וויל מען „רעפאָרמירן״. טייל פּראָווינצן האָבן אַפילו דעם אָנשטעל אויך ניט געמאַכט. נאָר אַלץ איינס האָבן די קאַנצעלאַרישע אָנשטעלן קיינעם ניט געקאָנט צופרידן שטעלן. די פירשטן זײַנען געבליבן פעסט בײַ זייער דעה ניט צו לאָזן רירן די פון דורות אײַנגעשטעלטע „שוץ־ און טאָלעראַנץ״־סיסטעם, ווײַל זי איז געווען אַ מקור פון הכנסות פאַר זיי; זיי האָבן אויך ניט געוואָלט אָפּזאָגן זיך פון דער פּריווילעגיע צו נאָרמירן די צאָל ייִדן, אַז זיי זאָלן ניט פאַרמערן זיך, נאָר אַדרבא זיך פאַרמינערן[1].

דאָס וואָס אַלע מעמאָראַנדומס און אונטערטעניקע בריוו פון די געבילדעטע ייִדן האָבן ניט געקאָנט פועלן אין אַ פערטל יאָרהונדערט, האָט אין אַ גרויסער מאָס געפּועלט די נאַפּאָלעאָנישע אַרמיי, ווען זי האָט אַרײַנמאַרשירט קיין דײַטשלאַנד. אין טיילן פון פּרײַסן, האַנאָווער און ברוינשווײַג, אין דעם אַזוי גערופענעם וועסטפאַלער קיניגרײַך, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט געגרינדעט, איז די

---

1 ש. דובנאָוו, די נײַסטע געשיכטע פון ייִדישן פאָלק, ב׳ I, ז׳ 153—160.

יידן געגעבן געוואָרן פולע גלײַכבאַרעכטיקונג. אין אַנדערע פּראָווינצן האָבן נאַפּאָלעאָנס נצחונות צעטרייסלט דעם גלויבן פון די פירשטן און פּאַטריציער אין זייער זיכערקייט, און דאָס האָט געפירט דערצו, אַז למשל אין פראַנקפורט־דמײַן איז דער סענאַט געווען געצוווּנגען צו שליסן אין 1811 אַן אָפּמאַך מיט די יידן וועגן זייער גלײַכבאַרעכטיקונג פאַר דער גרויסער סומע פון 440.000 פלאָרין (דער ספּעציעלער יערלעכער יידן־שטײַער אין פראַנקפורט האָט באַטראָפן 22.000 פלאָרין). צוויי הונדערט טויזנט פלאָרין האָבן די יידן באַדאַרפט באַצאָלן די ערשטע צוויי יאָר, און דאָס איבעריקע געלט אויסצאָלן אין משך פון די קומענדיקע צוואַנציק יאָר. צו שווער געווען פאַר די איידעלע פראַנקפורטער פּאַטריציער זיך אָפּצוזאָגן אין גאַנצן פונעם פעטן ביין[2].

די יידן אין דײַטשלאַנד האָבן נאָך קיין צײַט ניט געהאַט רעכט הנאה צו האָבן פון זייער נײַער פרײַהייט, און שוין איז נאַפּאָלעאָנס ממשלה אײַנגעבראָכן געוואָרן. מיט נאַפּאָלעאָנס פאַלן איז אויך געפאַלן דער זײַל, וואָס האָט אונטערגעהאַלטן די יידישע גלײַכבאַרעכטיקונג אין דײַטשלאַנד. די יידן־פראַגע איז ווידער געשטאַנען דאָרט, ווו זי האָט זיך געפונען פאַרן נאַפּאָלעאָנישן מאַרש. יידישע כּלל־טוער האָבן דאָס פאַרשטאַנען און די קהילות האָבן געוווּסט אויף וואָס יידן האָבן זיך צו ריכטן, ווען די פריִערדיקע דערנידעריקער און באַליידיקער זייערע וועלן צוריק ווערן זייערע הערשער. און דעריבער, ווען נאַפּאָלעאָנס באַזיגער זײַנען אין אָקטאָבער 1814 זיך צונויפגעקומען קיין ווין, האָבן דאָרט ניט געפעלט קיין יידישע כּלל־טוער פון דײַטשלאַנד מיט גוט באַצאָלטע אַדוואָקאַטן און אויך מיט גרויסע סומעס געלט, ווי דאָס האָבן געפירט מיט זיך יעקב ברוך, בערנעס פאָטער, און גומפּרעכט, די צוויי פראַנקפורטער פאַרטרעטער, וואָס האָבן געוווּסט, אַז קלינגענדיקע אַרגומענטן קענען אָפּט גיכער ווירקן ווי לאָגישע...[3]

דער ווינער קאָנגרעס איז זיכער ניט געווען דער אידעאַלסטער פּלאַץ פאַר יידישע תּביעות. דאָרט אַהין זײַנען זיך די גרויסע מלוכות צונויפגעקומען צו דערשטיקן אַלץ, וואָס האָט געשמעקט מיט דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע, און דאָס האָט אויך אײַנגעשלאָסן די יידישע עמאַנסיפּאַציע. די יידישע פאַרטרעטער וואָלטן דאָרט זיכער געטראָפן טויבע אויערן, און מ׳וואָלט זיי נאָך דערצו געווען אַרויסגעשיקט פון ווין, ווי מ׳האָט דאָס געוואָלט טון מיט די פראַנקפורטער פאַרטרעטער יעקב ברוך און גומפּרעכט, ווען ניט דער פּלוצימ־

---

2 Egon Cäsar Conte Corti, Der Aufstieg des Hauses Rothschild, Insel-Verlag, Leipzig 1927, p. 113—115. מאיר אַנשיל רויטשילד האָט צו שטײַער געגעבן הונדערט טויזנט פלאָרין.

3 דאָרט, ז׳ 166. די צוויי פראַנקפורטער פאַרטרעטער האָבן מיט זיך געפירט אַ סך געלט. אַזוי האָבן זיי דעם פרײַסישן דעלעגאַט צום קאָנגרעס, הומבאָלדטן, אָנגעבאָטן דרײַ טײַערע רינגען מיט שמאַראַגדן, אין ווערט פון פיר טויזנט דוקאַטן.

דיקער תחית־המתים פֿון נאַפּאָלעאָנען[4] — די באַרימטע הונדערט טעג — און די הילף וואָס די רויטשילדס האָבן געגעבן נאַפּאָלעאָנס שׂונאים. דאָס האָט געווירקט — און געווירקט אַ סך מער ווי די פֿרײַוויליקע יידישע סאָלדאַטן, וואָס זײַנען אין אַ סך פּראָווינצן געווען פּראָפּאָרציאָנעל פֿיל גרעסער לויט זייער צאָל ווי די קריסטן[5]. מיט די רויטשילדס האָט מען געמוזט זיך רעכענען, און פֿאַר די פֿראַנקפֿורטער פֿאַרטרעטער האָבן זיך געעפֿנט טירן פֿון קאַנצעלאַריעס און אויערן פֿון האַרן, אויסצוהערן זייערע פֿאָדערונגען, און ממילא אויך די פֿאָדערונגען פֿון אַנדערע יידישע שתדלנים.

אין דעם פּרט איז זייער צו נוץ געקומען דער פֿעיִקער דיפּלאָמאַט פֿירשט מעטערניך, דער עסטרײַכישער אויסלאַנדס־מיניסטער. עסטרײַך איז געווען דער אַליינגעקריינטער פּראָטעקטאָר פֿון אַלע דײַטשע מלוכות און דער אַפּוטרופּס אין דער ראָלע פֿון דעם פֿאָרזיצער אינעם נײַ־געגרינדעטן בונדסראַט פֿון אַלע דײַטשע קיניגרײַכן און פֿירשטנטימער. מעטערניך האָט פֿאַרשטאַנען, אַז די יידן מוז מען צוזאָגן צו טון עפּעס פֿאַר זיי אויפֿן קאָנגרעס, און דערמיט געווינען די יידישע פּלוטאָקראַטיע, וואָס איר הילף איז אַזוי נייטיק געווען פֿאַר די אויסגעליידיקטע קאַסעס, און די לאָקאַלע דײַטשע רעפּרעזענטאַנטן דאַרף מען באַרויִקן דערמיט, אַז בלויז דערווײַל דאַרף מען אָנהאַלטן דעם סטאַטוס־קוואָ און שפּעטער, אינעם בונדסראַט, וואָס האָט אַרומגענומען אַלע דײַטשע מלוכות — איצט רעדוצירט בלויז צו אַכט און דרײַסיק — וועט מען די שטרײַטיקע פֿראַגעס אַרומרעדן. דאָס האָט געמיינט, אַז מ׳וועט קענען אויפֿנעמען דעם גאַנצן ענין בירגערלעכע רעכט פֿאַר יידן פֿון דאָס נײַ[6].

מיט די אַלע באַוואָרענישן איז אָבער פֿאַרן קאָנגרעס געווען שווער אָנצונעמען אַ באַשלוס וועגן יידישע רעכט. דער פּרײַסישער דעלעגאַט הומבאָלדט האָט געזוכט אַ מיטלוועג, אָבער ניט געקראָגן קיין הילף. דער קאָנגרעס, ספּעציעל די פֿאַרטרעטער פֿון די קלענערע מלוכות, זײַנען געווען אָפֿן אַנטי־יידיש און הונדערט־פּראָצענטיק קעגן יידישער גלײַכבאַרעכטיקונג. נאָך עטלעכע רעוויזיעס איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס, אַז „די יידן, וואָס וואַרפֿן זיך אונטער אַלע בירגער־חובֿות, ווערן געגעבן די זעלביקע בירגערלעכע רעכט״ [וואָס די קריסטן.—ל.). נאָר דאָ קומט דער אָבער, וואָס וואַרפֿט אום דעם פֿרומען אָנשטעל: „ווי אָבער, — שטייט ווײַטער — די רעפּאָרם איז אין סתירה מיט די לאַנדגעזעצן, דערקלערן זיך די מיטגלידער פֿון בונד [בונדס־

---

4 דאָרט, ז׳ 165.

5 Dr. J. Levy, Die Juden und der Freiheitskrieg 1813, Berlin 1913. Prof. Dr. Martin Philippson, Neueste Geschichte des jüdischen Volkes, B. I, p. 84—85.

6 Corti, p. 167.

ראַט.—ל.] פֿאַר גרייט אָפּצושאַפֿן די שטערונגען אַזוי ווײַט ווי מיגלעך"[7].
פֿאַרשטייט זיך, אַז אין קיין איין פּראָווינץ האָט דער ערשטער טייל פֿונעם באַשלוס ניט געשטימט מיט די פֿריִערדיקע „לאַנדגעזעצן", און אויף ווי ווײַט די מיטגלידער פֿונעם בונד זײַנען געווען געערן צו פֿאַרלײַכטערן די יידישע לאַגע, איז דער באַשלוס דער בעסטער בײַשפּיל.

נאָך איידער אָט דער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן (דעם 10טן יוני 1815) אויפֿן ווינער קאָנגרעס, האָבן זיך שוין דערהערט שטאַרקע שטימען קעגן יידישער גלײַכבאַרעכטיקונג. דער וויכטיקסטער מאָטיוו אין דער אַנטי־יידישער קאַמפּאַניע איז געווען דער, וואָס האָט שוין אין 1811, בעת די פֿראַנקפֿורטער יידן זײַנען געוואָרן גלײַכבאַרעכטיקט, ניט געלאָזט רוען דעם עסטרײַכישן פֿאַרטרעטער אין בונדסראַט, דעם גראַף בואָל שאַוענשטיין, ווײַל „דאָס יידישע פֿאָלק כאַפּט זיך נאָר צום האַנדל. און אַזוי ווי דאָס פֿאָלק פֿאַראייניקט זיך ניט מיט קיין אַנדערן און גייט נאָך זײַן ציל אין געשלאָסענע רייען, וועלן זיי [די יידן.—ל.] אַריבערשטײַגן די קריסטלעכע האַנדלסהײַזער... ביז עס וועט זיך שאַפֿן אַ יידישע האַנדלשטאָט אַרום דעם בכּבֿודיקן דאָם"[8].
מ'האָט די יידן דעמאָלט פֿײַנט געהאַט אין דײַטשלאַנד און געזוכט תּחבולות צו זיי, ווי בערנע זאָגט, ניט „ווײַל זיי פֿאַרדינען דאָס, נאָר ווײַל זיי פֿאַרדינען".
מ'האָט אָבער דאָס ניט געקאָנט זאָגן אָפֿן, האָט מען געפּרוּווט אַרײַנלייגן די טומאה אין דער יראה, דערווײַזן די שעדלעכקייט פֿון דער יידישער עמאַנסיפּאַציע פֿאַר דײַטשלאַנד.

דער ערשטער האָט דאָס געטאָן אַן אָנגעזעענער היסטאָריקער, דער בערלינער פּראָפֿעסאָר פֿרידריך ר י ס, וואָס האָט אין פֿעברואַר 1815—פֿיר חדשים פֿאַרן אָננעמען די רעזאָלוציע וועגן יידן אויפֿן ווינער קאָנגרעס — פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרטיקל „וועגן די יידישע תּביעות אויף דעם רעכט פֿון דײַטשע בירגער"[9].

ר י ס איז געווען באַקאַנט פֿאַר אַן אָביעקטיוון געלערנטן, און דעריבער זײַנען זײַנע רויִקע, אָבער גיפֿטיקע אויספֿירן געווען אַ גרויסער קלאַפּ פֿאַר די יידן אין דײַטשלאַנד.

ר י ס זוכט באַלד בײַם אָנהייב צו אַנטוואָפֿענען די פֿאַרטיידיקער פֿון יידישער עמאַנסיפּאַציע דורך דער הנחה, אַז אַ קריסט איז ניט קיין „באַרבאַר"

---

7 Dr. Salo Baron, Die Judenfrage auf dem Wiener Kongress, Wien—Berlin 1920, p. 152.

Max J. Kohler, Jewish Rights at the Congress of Vienna, New York 1918.

ביידע ביכער גיבן אַן אויספֿירלעך בילד וועגן דער יידן־פֿראַגע אויפֿן ווינער קאָנגרעס

8 Corti, p. 179–80.

9 Friedrich Rühs, Über die Ansprüche der Juden auf das deutsche Bürgerrecht, Berlin 1816.

און מוז האָבן אַ געפֿיל פֿאַר ליידן. אָבער אַזוי ווי דאָ שטייט אין קאָן אַ גאָר וויכטיקער נאַציאָנאַלער ענין, דאַרף מען דעריבער ניט זײַן סענטימענטאַל, ווײַל ניט „די אַרבעט- און האַנדלס-פֿעיִקייט פֿון אַ פֿאָלק איז וויכטיק, נאָר דאָס וואָס פֿאַראייניקט עס אין אַן אומצערײַסלעכער גאַנצקייט". מוז מען ממילא די ייִדן אויסשליסן פֿון דײַטשן פֿאָלקס-אָרגאַניזם, ווײַל „די ייִדן באַטראַכטן זיך ווי אַ פֿאָלק, האָבן איבער דער גאַנצער וועלט זייערע לאַנדסלײַט, מיט וועלכע זיי זײַנען פֿאַרבונדן דורך אָפּשטאַם, מאָראַלישע געפֿילן, גלויבן, שפּראַך און נטיה צוזאַמענצוהאַלטן זיך. זיי זײַנען צווישן זיך איינהייטלעך און זיי מוזן זײַן איבערגעגעבן זיך אַליין מער ווי דעם פֿאָלק, וואָס צווישן דעם לעבן זיי און וואָס זיי מוזן דעם בלײַבן פֿרעמד".[10]

אַ ביסל שפּעטער פֿאַרגעסט פּראָפֿעסאָר ריס דאָס וואָס ער האָט געזאָגט, אַז ניט „די אַרבעט- און האַנדלס-פֿעיִקייט פֿון אַ פֿאָלק איז וויכטיק", אויב דאָס פֿאָלק איז פֿרעמד, און ער זוכט צו באַווײַזן, אַז ייִדן זײַנען ניט פּראָדוקטיוו, ווײַל ווו „זײַנען פֿאַראַן בײַשפּילן, אַז ייִדן זײַנען לעצטנס געוואָרן ערד-אַרבעטער אָדער האַנטווערקער?"[11]

די ייִדישע רעליגיע איז לויט ריסן אויך אַ שטער, ווײַל „די גרונט-געזעצן פֿון זייער רעליגיע זײַנען די גרונטגעזעצן פֿון זייער מלוכה",[12] און דעריבער ווען ייִדן ווילן זײַן ייִדן און בירגער פֿון אַ פֿרעמדער מלוכה, שטייען זיי פֿאַר אַ קאָנפֿליקט.

ריס מאַכט נאָך אַ קורצן שפּאַציר איבער דער ייִדישער געשיכטע, כּדי צו באַווײַזן, וואָס פֿאַר אַ שעדלעכער עלעמענט ייִדן זײַנען געווען אין פֿאַרשיידענע לענדער, און ער זאָגט אויף אַ רויִקן אופֿן אָפּ די ייִדן דאָס רעכט אַפֿילו צו בעטן בירגערלעכע רעכט.

אַנדערע פּראָפֿעסאָרן האָבן באַלד נאָכגעטאָן ריסעס בײַשפּיל. דער וויכטיקסטער פֿון זיי איז געווען דער הײדלבערגער פּראָפֿעסאָר פֿ ר י ס, וואָס האָט זיך שוין ניט געהאַלטן אַזוי רויִק אויסווייניק ווי ריס, נאָר אין אַ גאַסן-שפּראַך געפֿאָדערט, אַז מ׳זאָל אַרויסטרײַבן אַלע ייִדן פֿון דײַטשלאַנד, ווײַל זיי זײַנען „פֿאַרדאַרבער פֿון פֿאָלק און ברויט-גנבים", וואָס האָבן געקאָנט קריגן בירגערלעכע רעכט נאָר אַ דאַנק „דעם פֿאַרווילדעוועטן הומאַניזם פֿונעם 18טן יאָרהונדערט". און אויב אַזאַ צושטאַנד וועט נאָך אָנהאַלטן עטלעכע צענדלינג יאָר, וועלן „די זין פֿון די בעסטע קריסטלעכע היימען מוזן דינען ווי קנעכט בײַ די ייִדן".[13]

---

10 דאָרט גופֿא, ז׳ 4.

11 דאָרט, ז׳ 23.

12 דאָרט, ז׳ 5.

13 ציטירט לויט Siegfried Scheuermann, Der Kampf der Frankfurter Juden um ihre Gleichberechtigung, Kallmunz 1933, p. 38.

אַ דריטער פּראָפֿעסאָר פֿונעם טיבינגער אוניווערסיטעט, לעאָנהאַרד פֿאָן ד ר י ש, וואָס האָט אין אַ ספּעציעלער שריפֿט געזאָלט דעם פֿראַנקפֿורטער סענאַט געבן זײַן אויטאָריטעטע מיינונג, צי די דײַטשע יידן בכלל און די פֿראַנקפֿורטער בפֿרט פֿאַרדינען בירגערלעכע רעכט, האָט געזאָגט, אַז „אויב אַ מלוכה נעמט אַרײַן יידן [אַפֿילו שוין ניט ווי בירגער. — ל.], נעמט זי אַרײַן שאַכערס, קרעמערס, מעקלערס, וואָכערערס, די פֿאַרדאַרבערס פֿונעם פּויער און פֿונעם קליינעם בירגער.., זיי [די יידן. — ל.] זייגן אויס דעם מאַרך פֿון די לענדער און שטערן יעדע פֿרײַע באַוועגונג.“[14]

חוץ די פּראָפֿעסאָרן האָבן אויך ניט געפֿעלט קיין סתם שרײַבערס, וויכטיקע און ווייניקער וויכטיקע, וואָס האָבן געזוכט אונטערצולייגן קנויטן אונטערן פֿלאַם. די אַלע העצשריפֿטן זײַנען שטאַרק פֿאַרשפּרייט געוואָרן. אַזוי איז ריסעס אַרטיקל אָפּגעדרוקט געוואָרן ווי אַ פּאַמפֿלעט און האָט במשך פֿון אַ קורצער צײַט אויסגעהאַלטן עטלעכע אויפֿלאַגעס. דערצו זײַנען צוגעקומען טעאַטער-שפּילן, ווו מ׳האָט שטאַרק אָפּגעלאַכט פֿון יידן, און ביכלעך און ביכער מיט וואָלוועלע שפּאַסן, וואָס צום פּאָפּולערסטן פֿון זיי איז געווען דער „יודען-שפּיגל“ פֿון הונדט פֿאָן ראַקאָווסקי, אַ לערער בײַם פּוילישן אַדלמאַן ראַקאָווסקי, וואָס זײַן נאָמען האָט ער זיך צוגעאייגנט.

אינעם „יודען-שפּיגל“ ווערט געפֿאָדערט, אַז מ׳זאָל יידישע מענער קאַסטרירן, די פֿרויען זאָלן אָפּגעגעבן ווערן אין שאַנדהײַזער און אויף אַזאַ אופֿן זאָל מען פּטור ווערן פֿון דער פֿאַרמערונג פֿונעם „אומפֿלייט“.[15]

פֿון די הויכע שפּיצן פֿונעם דײַטשן אָלימפּ האָבן די יידן ניט געקאָנט דערוואַרטן קיין פֿאַרטיידיקער פֿאַר זייערע אינטערעסן. ג ע ט ע דער וועלט-גײַסט איז געווען קליינלעך אַנטי-יידיש, זיך געפֿרייט דערמיט אַפֿילו, וואָס אַ יידטאָר ניט איבערנעכטיקן אין יענאַ[16] און געהאַלטן פֿאַר אַ משוגעת „צו מיינען, אַז דער טערק, וואָס האַלט מיך פֿאַר אַ הונט, און דער יידן, וואָס האַלט מיך פֿאַר אַ חזיר, וועלן זיך קאָנען פֿרייען צו זײַן מײַנע ברידער“.[17] דאָס איז געווען זײַן רעאַקציע אויף די יידישע פֿאָדערונגען פֿון עמאַנסיפּאַציע.

פֿיכטע, דער פֿילאָסאָף פֿונעם באַנײַטן דײַטשלאַנד און דער פֿאָטער פֿונעם מאָדערנעם דײַטשן נאַציאָנאַליזם, האָט זיך געוויצלט, אַז „נאָר אויף אַזאַ אופֿן“ קאָן מען יידן געבן בירגערלעכע רעכט, ווען „מ׳זאָל אין אַ געוויסער נאַכט אָפּשנײַדן אַלע זייערע קעפּ און אַרויפֿזעצן אַנדערע, אין

---

14 דאָרט, ז׳ 18.

15 Sulamith, B. 6, p. 32.

16 Heinrich Teweles, Goethe und die Juden, Hamburg 1925, p. 17–18.

17 דאָרט, ז׳ 46.

וועלכע ס׳זאָל זיך ניט געפינען קיין איין ייִדישער געדאַנק״.[18] און ערנצטער גיט ער צו שרעקנדיק זײַנע מיטבירגער, אַז „אין די איראָפּעיִשע לענדער פאַרשפּרייט זיך אַ מעכטיקע פּײַנטלעכע מלוכה, וואָס שטייט מיט אַלע איבעריקע מלוכות אין פּסדרדיקן קריג, און וועלכע דריקט אין טייל לענדער שרעקלעך שווער אויף די בירגער — ס׳איז דאָס ייִדנטום... פאַלט אײַך דען ניט אײַן, אַז די ייִדן, וואָס זײַנען אָן בירגערלעכע רעכט שטאַרקער און פעסטער פון אײַך, וועלן, ווען איר וועט זיי נאָר געבן בירגערלעכע רעכט, אײַערע איבעריקע בירגער מיט די פיס טרעטן?״[19]

ניט פיל בעסער האָט אויף די ייִדן געקוקט דער טיף רעליגיעזער פילאָסאָף שלייערמאַכער, וואָס האָט פאַרקערט אין ייִדישע סאַלאָנען, און אויך אַנדערע וויכטיקע פאָרשטייער פון דער דײַטשער קולטור אין יענער צײַט.

דאָ און דאָרט האָבן זיך געפונען פערזענלעכקייטן, ניט מיט גאָר גרויסע נעמען, וואָס האָבן געהאַט דעם מוט ניט צו וועלן מיטזינגען אינעם אַנטי־ייִדישן כאָר, וואָס איז דעמאָלט געווען אין דער מאָדע, און געזוכט אַ פאַרענטפער פאַר דער ייִדן־פראַגע. זייער אויסגאַנגספּונקט איז אָבער כמעט תמיד געווען, אַז מ׳דאַרף ייִדן דערפירן צום קריסטנטום. ממילא איז זייער אָפט מוטיקע פאַרטיידיקונג ניט געווען שטאַרק צום האַרצן דעם רובֿ ייִדן, וואָס האָבן אָט דעם ציל ניט געוואָלט דערגרייכן.

אַ מוסטער פון אַזאַ שריפט איז דאָס ביכל פון יאָהאַן לודוויג עוואַלד פון קאַרלסרוע „געדאַנקען וועגן דער נייטיקער אָרגאַניזאַציע פון די ייִדן אין די קריסטלעכע מלוכות״.

עוואַלד ווייס, אַז „מענטשן ווערן שטענדיק מענטשלעכער, ווען מען באַהאַנדלט זיי ווי מענטשן״.[20] און ער שטעלט זיך אײַן פאַר די ייִדן, אַז „דאָס פאָלק האָט בדרך כלל אַן אַנטוויקלטן שאַרפזין, אָריגינעלן וויץ, הויכע מאָס אַרבעטזאַמקייט, דעם געפיל פאַר היימישקייט און מעסיקייט, וואָס מ׳טרעפט זעלטן בײַ קריסטן״.[21] עוואַלד ווייס צו דערציילן, אַז „אַ גרעסערע צאָל גוט דענקענדיקע און אויפגעקלערטע ייִדן... האַלטן, אַז די פרײַהייטן, וואָס מ׳וועט די ייִדן געבן, אַפילו פולע גלײַכבאַרעכטיקונג, וועלן דעם געוווּנטשענעם רעזולטאַט ניט האָבן, ווען די מלוכה וועט ניט טון עפּעס פאַר

---

18 Johann Gotlieb Fichtes Sämtliche Werke, Berlin 1845, B. 6, p. 150, אין דער הערה.

19 דאָרט, ז׳ 149 און 150.

20 Johann Ludwig Ewald, Ideen über die nöthlige Organisation der Israeliten in Christlichen Staaten, Karlsruhe 1816, p. 4.

21 דאָרט, ז׳ 29.

זייער בילדונג, וואָס קאָן נאָר דערגרייכט ווערן דורך געהעריק אָרגאַניזירטע שולן".[22]

ווהין דאַרף די בילדונג צילן? עוואַלד איז אַ ווייכער מענטש און ער וויל ניט, אַז „מ'זאָל די ייִדן אַרײַנדריקן, אַרײַנמוטשען אין קריסטנטום. דורך האַלבע אָדער פֿערטל-שקלאַווערײַ וויל מען זיי פֿירן צו דער רעליגיע פֿון פֿרײַהייט. וועט דאָס זײַן געטאָן אין יעזוס' גײַסט? די צײַט וועט קומען, ווען די ייִדן וועלן זיך באַקערן צום קריסטנטום... ווער ס'וויל לײַכט און זיכער פֿירן אַנדערע לויט זײַנע געדאַנקען — קנעלט עוואַלד — מוז זיך פֿאַרשאַפֿן וייער צוטרוי. קאָן אָפּזונדערונג, אומצוטרוי וועקן צוטרוי בײַ די ייִדן?"[23]

כמעט די איינציקע ייִדישע פֿאַרטיידיקער זײַנען געווען ייִדן. דאָס רובֿ פֿון זיי זײַנען געשטאַנען מיט איין פֿוס אין דער קירך, דעריבער איז זייער פֿאַרטיידיקער קיין פֿאַרטיידיקער ניט געווען און שפּיגלט ניט אָפּ דעם בליק פֿון דער גרויסער ייִדישער מאַסע, פֿון דער אָרטאָדאָקסיש ייִדישער מאַסע, וואָס האָט אָפֿט אַליין אַפֿילו זיך געשראָקן פֿאַר דער גלײַכבאַרעכטיקונג און ניט געקאָנט האַלטן מער פֿון אירע פֿאַרטיידיקער ווי פֿון אירע געגנער.

אַ מוסטערדיק פּחדנותדיק אַסימילאַטאָרישע שריפֿט האָט אָנגעשריבן דער סטודענט זיגמונד צימערן,[24] וואָס האָט די ייִדן פֿאַרטיידיקט קעגן די פּראָפֿעסאָרן ריס און פֿריס מיט דער טענה, אַז שולדיק זײַנען די „דײַטשע מלוכות, וואָס די ייִדן קאָנען זיך ניט אויסמישן מיטן דײַטשן פֿאָלק" און ווערן אַ טייל ווי די פּראָטעסטאַנטן און קאַטוליקן, וואָס דאָס איז „דער וווּנטש פֿון די בעסערע צווישן זיי" (די ייִדן. — ל).[25] צימערן פֿאַרזיכערט, אַז דאָס ייִדישע פֿאָלק וויל זיך אַפֿילו רעליגיעז פֿונאַנדערלאָזן אין גאַנצן, נאָר „ביז דאָס פֿאָלק וועט דערגיין צו יענער ווײַטער מדרגה", בעט עס דערווײַל, אַז מ'זאָל דעם נאָך לאָזן „זײַן קולטוס, זײַנע צערעמאָניעס, קורץ זײַן שטייגער צו דינען גאָט".[26]

אַ קליינער אויסנאַם פֿון די ייִדישע פֿאַרטיידיקער איז נאָר געווען מיכאל העס, דער דירעקטאָר פֿון דער פֿראַנקפֿורטער ייִדישער שול „פֿילאַנטראָפּין", וואָס האָט להיפֿך צו צימערן למשל געשריבן שאַרף, קלאָר, בילדלעך און אָן התנצלות פֿאַר וואָס ער איז דאָס וואָס ער איז.

אין דעם רובֿ אַנטי-ייִדישע שריפֿטן האָט זיך געפֿילט דאָס, וואָס עדואַרד גאַנז האָט אין זינען געהאַט, ווען ער האָט געשריבן: „איך געהער

---

22 דאָרט, ז' 47—48.

23 דאָרט, ז' 157—58.

24 Sigmund Zimmern, Versuch einer Würdigung der Angriffe des Herrn Professor Fries auf die Juden, Heidelberg 1816.

25 דאָרט, ז' 10.

26 דאָרט, ז' 68.

צו דעם אומגליקלעכן מענטשנקלאַס, וואָס מען האָט אים פֿײַנט, ווײַל ער איז אומגעבילדעט, און מען רודפֿט אים, ווען ער לערנט זיך".[27] די געבילדעטע ייִדן האָט מען אויפֿגעוואָרפֿן פֿון דער קריסטלעכער זײַט, אַז זיי זײַנען „אַטעיִסטן" און „פֿרײַגײַסטער". דערויף האָט העס געענטפֿערט, אַז „טייל מענטשן, וואָס האָבן ליב אָפֿט צו רעדן וועגן רעליגיע, וואָלטן געוואָלט די ייִדן, וואָס האָבן זיך עטוואָס אָפּגעקערט פֿונעם שטרענגן [רעליגיעזן. — ל.] וועג פֿון זייערע אָבֿות, דערקלערן פֿאַר מענטשן אָן אַ גאָט און פֿאַר געפֿאַלענע מענטשן און פֿאַרשטעלן פֿאַר אַטעיִסטן און פֿרײַגײַסטער".[28] העס פֿרעגט: „וויפֿל קריסטן באַזוכן ניט קיין קירך?" און „עסן פֿלייש אין די פֿאַסטטעג?". ווילן זיי — די קריסטלעכע חטאים־זוכערס בײַ די ייִדן — „צוריקשלײַדערן די ייִדן אויף אַ פּאָר הונדערט יאָר און אונטערדריקן דעם פֿאָרויסגייענדיקן גײַסט... אין דער אמתן פֿאַר וואָס זאָל דעם ייִדן ווייניקער [ווי דעם קריסט. — ל.] דערלויבט זײַן אָפּצוטיילן די מוטל־בספֿקדיקע מענטשלעכע צוגאָבן און אַרײַנשטעלונגען [אין דער רעליגיע. — ל.] פֿון דעם אייביקן און אמתן?"[29]

העס האָט אויך מודה געווען, אַז די ייִדישע מאַסע איז ניט פּראָדוקטיוו, און ער זאָגט אָפֿן, אַז מ'דאַרף זען דערנענטערן די ייִדישע יוגנט צו האַנטווערק און ערדאַרבעט, און דערפֿאַר לייגט ער פֿאָר אַ פּלאַן, אַז אין יעדער גרעסערער שטאָט זאָל געשאַפֿן ווערן אַ קאָמיטעט פֿון „געבילדעטע", וואָס זײַן עובֿדא זאָל זײַן צו פֿאַרשפּרייטן בילדונג און צוגרייטן אומפֿאַרמעגלעכע ייִנגלעך צו מלאָכה און ערדאַרבעט.[30]

דער ווערטערקאַמף, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן, ווי מיר האָבן געזען, אין 1815, האָט אין פֿיר יאָר אַרום, אין 1819, אָנגעהויבן ברענגען פּאָגראָם־פֿרוכטן. און אָנגעהויבן האָט זיך דער איבערגאַנג פֿון ווערטער צו מעשׂים אין דער אַלטער שטאָט ווירצבורג, אין בײַערן, ווו ס'האָט נאָך אין פֿריִען מיטלעלטער זיך געפֿינען אַ ייִדישע קהילה. פֿון 1565 ביזן אָנהייב נײַנצנטן יאָרהונדערט איז ווירצבורג געווען ייִדן־ריין. ווי ס'איז אָפֿט געווען דער פֿאַל מיט פֿאַרטריבענע ייִדן, האָבן זיך די ווירצבורגער ייִדן אינעם זעכצנטן יאָרהונדערט באַזעצט אין דעם קליינעם שטעטעלע היידינגספֿעלד נאָענט פֿון ווירצבורג און האָבן דאָרט געוווינט ביזן אָנהייב נײַנצנטן יאָרהונדערט. ווען די נײַע נאַפּאָלעאָנישע ווינטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן, האָבן זיך עטלעכע רײַכע

---

27 ציטירט לויט Zeitschrift f. Gesch. der Juden in Deutschland, Jahrgang 5, 1933, Nr. 1, p. 4.

28 Michael Hess, Freimüthige Prüfung der Schrift des Herrn Professor Rühs über die Ansprüche der Juden auf das deutsche Bürgerrecht, p. 10.

29 דאָרט, ז' 10.

30 דאָרט, ז' 86.

משפחות אַריבערגעקליבן פֿון היידינגספֿעלד קיין ווירצבורג. אין 1813 האָט ווירצבורג געציילט קוים דרײַצן משפחות, אין יאָר 1819 ניט מער ווי אַ וועלכע פֿיר הונדערט נפֿשות.[31]

כאָטש די ייִדישע באַפֿעלקערונג איז געווען אַ לפֿי ערך קליינע, האָט אָבער דער ווערטערקאַמף און די שׂנאה צו ייִדן אויך ניט אויסגעמיטן ווירצבורג, ווו ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די ערשטע אָנפֿאַלן אויף ייִדן. וועגן דעם דערציילט לייזער קראַפֿט, אַ היידינגספֿולער תּושבֿ און עד-ראיה פֿון די ווירצבורגער געשעענישן אין זײַנע זכרונות וואָס מיר פֿאַרעפֿנטלעכן ווײַטער:

„אין ג אב תקע״ט לפ״ק — שרײַבט דער סוחר לייזער קראַפֿט — אין בוכליין אונדר וועלעם די אונדר שריפֿט דעס פֿארפֿאסער שייערינג[32] הופֿמיינסטר [עקאָנאָם. — ל.] אצל אדון פֿון גוטטענבערג איז רויסגאבטן, וועלכעס בוכליין נור אללעס לעוקר מאמונתנו, ח״ו אין זיך האַט״. און אַזוי ווי ס׳איז געווען, ווי אונדזער אינפֿאָרמאַטאָר דערציילט „פֿרעסע-פֿרײַהייט״, האָט „הקצין ר׳ זלמן הירש בווירצבורג איין געגענגעזעטצטעס בוכליין צור טרוג ודרוק] געגעבן״.

דעם קצין ר׳ זלמנס ביכל וואָלט קיין גרויסע ווירקונג אויף די אַנטיסעמיטן ניט געהאַט. אין ווירצבורגער אוניווערסיטעט האָט זיך אָבער געפֿונען אַ פּראָפֿעסאָר מיטן נאָמען ברענדעל, וואָס האָט ווײַזט אויס פֿאַרמאָגט גענוג מוט אַרויסצוזאָגן זיך קעגן די העצערײַען, און דאָס האָט די ווירצבורגער העצערס קעגן ייִדן שטאַרק דערצאָרנט.

„איין ווייטערעס״ [נאָך אַ ביכל.—ל.] — שרײַבט אונדזער בעל-הזכרונות— איז „באותו חודש... דורך איינעם פּראָפֿעסאָר בווירצבורג נאמענס ברענדל ערשיענען, וועלכעס דען איבלימיינענטן שייערינג פֿעלליג דיסקוסטיהרטע״. דערפֿאַר האט מען דעם פּראָפֿעסאָר ברענדל „שריפֿת בביתו געלעגט״ און מ׳האָט „איהם אפֿענטליכע פֿערסאנאלס טראהונגען״ (סטראַשונקעס) געמאַכט. און „בלילה של י״ב אב האבען זיך מעהרערע הונדערטע שפֿלים אין אפֿט גענאנטען הויזע ברענדלס״ צונויפֿגעקליבן „אום געגען איהמע לייבעס — פֿערלעצונגען אהן ווענדען״.

און דעם דריטן אויגוסט, ווען מ׳האָט אײַנגעשווירן אַ נײַעם פּראָפֿעסאָר אינעם ווירצבורגער אוניווערסיטעט, האָט זיך צו דער פֿײַערונג צוזאַמענגעקליבן אַ מאַסע סטודענטן, אַרבעטער און סתם בירגער וואָס האָבן געמאַכט קעגן

---

31 M. L. Bamberger, Ein Blick auf die Geschichte der Juden in Würzburg, p. 5, 9, 12.

32 דאָס ביכל פֿון Th. A. Scheuering האָט געהייסן Das Staatsbürgerrecht der Juden און איז אַרויס ניט אין חודש אָב, נאָר פֿרײַער, אין מײַ 1819 — זע: Dr. M. L. Bamberger, Beiträge zur Geschichte der Juden in Würzburg — Heidingsfeld, p. 18.

פראָפעסאָר ברענדלען אַ פּײַנטלעכע דעמאָנסטראַציע מיט אויסגעשרייען „העפּ העפּ״ [ראָשי־תיבות פון היעראָסאָלימאַ עסט פּערדיטאַ — ירושלים איז חרוב] און „יודע פּעררעק״ און זיך געלאָזט צום ייִדישן קוואַרטאַל צו פּאָגראָמירן. דער פּאָגראָם האָט געקאָסט עטלעכע ייִדישע לעבנס און ס׳האָט געמוזט געבראַכט ווערן מיליטער אים אָפּצושטעלן.[33] דעם פּראָפעסאָר ברענדל האָט דער אוניווערסיטעט אָפּגעזאָגט,[34] און די ייִדן פון ווירצבורג האָט דער שטאָטראַט פאַרטריבן.[35]

לייזער קראַפּט באַשרײַבט אין זײַנע זכרונות אַן אָנפאַל אויף די „לאַנדעס יהודים״, ד״ה די וואָס האָבן געוווינט מחוץ ווירצבורג און פלעגן קומען אַרײַן יעדן אין דער פרי האַנדלען. „וג (אב) ב׳ בהשכמה־שרײַבט קראַפּט — ווי מיר לאַנדעס יהודים ווי געוואהנליך נאכר ווירצבורג גינגען, וואורדען מיר זאָ מיט העבב [=העפּ] שרייען איביפאלען, דאָס נעכסט דיזער גרויסער חרפה אויך לייבס־געפאהר ח״ו טראהען מעהררע דויזענטע ערלים שטונדן אויף דער גאַסען, ראַטטען זיך הויעפן ווייס [=הויפנווײַז] צו זאַממען און וואַן זיא איינען יהודא פון פערנע ערבליקט האבען, איהמע פערפאלגעט. זעלבזט מיר — אודערשריעבענער — שרײַבט אונדזער אינפאָרמאַטאָר — איזט איינע גריסטען [קריסטן] פרויא מיט פילע גרוסען לומבען־געזינדעל נאך געלויפען״.

אין דעם בײַערישן לאַנדטאָג האָבן די געשעענישן געפונען אַן אָפּקלאַנג, און מ׳האָט געפונען אַן אויסוועג: „מיט דען יודען נאָך אַמעריקאַ!״, פאַרשיקן אָדער פאַרטרײַבן די ייִדן קיין אַמעריקע.[36]

פון ווירצבורג האָט זיך די העפּ־העפּ־כוואַליע פאַרשפּרייט איבער פראַנקפורט, באַמבערג, דאַרמשטאַט, האַמבורג און אין אַ סך אַנדערע שטעט און שטעטלעך.[37]

דעם דריטן אויגוסט האָבן זיך אָנגעהויבן די אומרוען אין ווירצבורג, און דעם צענטן איז מען שוין אין פראַנקפורט באַפאַלן דעם ייִדישן קוואַרטאַל. ייִדן האָבן זיך באַשיצט און צעשלאָגן אַ פּאָר יונגע כוליגאַנעס, און באַלד האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די ייִדן האָבן דערהרגעט אַ קריסט און דער המון האָט זיך אַ צעווילדעוועטער אַוועקגעלאָזט אויפן ייִדישן קוואַרטאַל און צעראַבירט אַ גרויסע צאָל געשעפטן, צעשטערט הײַזער און געשלאָגן ייִדן. געצילעוועט האָט זיך דער המון אין דער פאַמיליע רויטשילד.

---

33 Graetz, Gesch. d. Juden, Leipzig 1910, B. XI, 324–28.

34 דאָרט, ז׳ 122.

35 גרעץ, דאָרט.

36 ציטירט לויט Zeitungen und Relationen des 15–18 Jahrhunderts, J. Rosenthal, München 1928, No 829. ליידער האָב איך ניט געקאָנט קריגן אין די אַמעריקאַנער ביבליאָטעקן דעם Baierisches Landtags-Archiv, Heft I, 1819.

37 גרעץ, דאָרט, און זע ווײַטער לייזער קראַפּטס מיטטיילונג אין זײַן „גזירה העבב״.

דער פֿראַנקפֿורטער סענאַט האָט מורא געהאַט, אַז די רויטשילד-משפּחה זאָל לײַדן, ווײַל ס׳האָבן זיך אַרומגעטראָגן קלאַנגען, אַז די רויטשילדס ווילן אין גאַנצן פֿאַרלאָזן דײַטשלאַנד מחמת די לעצטע אַנטי-ייִדישע העצעס. דעריבער האָט דער עסטרײַכישער אַפּוטרופּוס, פֿירשט מעטערניך, דורך זײַנע דיפּלאָמאַטישע פֿאַרטרעטער געגעבן צו פֿאַרשטיין דעם פֿראַנקפֿורטער סענאַט, אַז מ׳זאָל די רויטשילדס באַשיצן. דער סענאַט האָט גלײַך אויף צומאָרגנס נאָך די אומרוען געלאָזט וויסן, אַז קיין סוחר און ממילא אויך דעם הויז רויטשילד וועט ניט פֿעלן שוץ און אַז די געשעענישן פֿון דער לעצטער נאַכט וועלן אויפֿן שטרענגסטן אופֿן באַשטראָפֿט ווערן.[38]

אין די שטעט אָבער, ווו ס׳זײַנען ניט געווען קיין רויטשילדס, זײַנען די העצעס און אָנפֿאַלן אָנגעגאַנגען אָן צו מאַכן אַ באַזונדער רושם אויף דער ניט-ייִדישער באַפֿעלקערונג.

דעם ציל פֿון די אָנפֿאַלן באַשרײַבט קלאָר אַן אַנטיסעמיטישער היסטאָריקער קראָלמאַן: „די פּויערים – שרײַבט ער – האָבן זיך אויפֿגעהויבן קעגן זייערע פּײַניקער, צעשטערט ייִדישע הײַזער, סינאַגאָגעס און בית-עלמינס און האָבן געזוכט צו צערײַסן די שולדשײַנען אונטער וועלכע זיי זײַנען דערדריקט געוואָרן. די קליינבירגער פֿון טייל שטעט האָבן נאָכגעטאָן דעם בײַשפּיל פֿון די פּויערים. אין איין עלזאַסישן דאָרף האָבן די פּויערים אַרומגערינגלט די ייִדישע הײַזער, האָבן אַרויסגעשלעפּט די אײַנוווינער פֿון די בעטן, האָבן אַלץ פֿון די הײַזער אַרויסגעוואָרפֿן אויף דער גאַס און אין גאַנצן צעשטערט די הײַזער, אַזוי אַז קיין שטיין אויף אַ שטיין איז ניט פֿאַרבליבן. די ייִדן אַליין האָבן זיי גאָרניט געטאָן... די סטודענטנשאַפֿט ווי אויך דער געבילדעטער קלאַס האָט זיך פֿאַרהאַלטן רויִק“.[39]

מיר האָבן דאָ אַלע סימנים פֿון אַזעלכע אָנפֿאַלן, ווי דאָס זוכן די „שולדשײַנען“, כדי פּטור צו ווערן פֿון חובֿות, און די „קליינבירגער“, וואָס מיינט פֿאַקטיש סוחרים, וואָס ווילן פּטור ווערן פֿון זייערע ייִדישע קאָנקורענטן און זיי, די „קליינבירגער“, זײַנען אָפֿט געווען די צום מיינסט פֿאַראינטערעסירטע. וואָס שייך דער מענטשן-פֿרײַנדלעכקייט צו די ייִדן און דער רויִקייט פֿון די סטודענטן און פֿונעם געבילדעטן קלאַס, ווייסן מיר, אַז דער המון האָט געטייט ייִדן אין ווירצבורג, און מסתּמא אויך אין אַנדערע שטעט, און אַז דער געבילדעטער קלאַס איז געווען דער ערשטער העצער און פּאָגראָם-אָנהייבער.

די כוואַליע פֿון עקסצעסן און באַליידיקונגען פֿונעם יאָר 1819 האָבן דערגרייכט זייער ציל: די ייִדן האָבן אויף אַ צײַט אויפֿגעהערט צו מאָנען בירגערלעכע רעכט און שטילשווײַגנדיק אָנגענומען דעם גורל זייערן מיט דער

---

38 דאָרט, ז׳ 228—29.

39 C. Krollman, Warum gab es im Jahre 1819 eine Judenhetze?

האָפענונג אויף בעסערע צײַטן. די ייִדישע כּלל-טוער און די משׂכּילישע אינטעליגענץ האָט זיך שטילערהייט געגרייט צו אַ באַנײַטן קאַמף. זייער כּלי-זיין האָט געזאָלט זײַן מער דײַטשישקייט, זייער ציל – אינקאָרפּאָרירט צו ווערן ווי גלײַכע צווישן גלײַכע.

פֿאַר אַ פּועל-יוצא פֿון די פּאָגראָמען מעג מען אויך רעכענען די גרינדונג פֿון דעם „פֿאַראיין פֿאַר דער קולטור און וויסנשאַפֿט פֿון ייִדנטום", דעם 7טן נאָוועמבער 1819 אין בערלין. די גרינדער זײַנען געווען אַ 10 — 12 יונגע לײַט, וואָס זײַנען נאָך געווען צום טייל פֿאַרבונדן מיט דער אַלטער ייִדישער קולטור, צווישן זיי האָבן זיך געפֿונען יום-טובֿ ליפּמאַן צונץ און מאַרקוס יאָסט, דער באַקאַנטער יוריסט עדואַרד גאַנז און הייניריך הייגע. דער ציל פֿון פֿאַראיין איז ניט געווען, ווי מען האָט געמיינט פֿריִער, צו פֿאַרגראָבן זיך אין דעם ייִדישן עבֿר, ווי אין אַ מין צײַטווײַליקער פֿעסטונג, נאָר צו דערנענטערן ייִדן צום מאָדערנעם לעבן און צו געפֿינען אַ נײַע, ניט-רעליגיעזע באַרעכטיקונג פֿאַר דער עקסיסטענץ פֿון דער ייִדישקייט. די כּוחות פֿונעם פֿאַראיין זײַנען אָבער געווען צו שוואַך, און דער אַסימילאַציע-שטראָם צו שטאַרק, אַז דער פֿאַראיין זאָל קאָנען אויפֿטון אַ סך אין דעם זינען. דער גרעסטער רובֿ פֿון די מיטגלידער פֿון פֿאַראיין האָבן זיך אַליין שפּעטער געשמדט.

פֿאַר די שטימונגען, וואָס האָבן געהערשט צווישן די גרינדער פֿון פֿאַראיין, איז כאַראַקטעריסטיש די רעדע פֿון איין מיטגליד מיטן נאָמען ליסט אויף דער גרינדונגס-פֿאַרזאַמלונג, וואָס ווערט געבראַכט אין די נײַ פֿאַר-עפֿנטלעכטע מאַטעריאַלן וועגן דעם פֿאַראיין.[40] ער שטעלט די פֿראַגע צוליב וואָס איז אַזאַ פֿאַראיין נייטיק? ביז איצט, זאָגט ליסט, האָבן די ייִדן זיך געהאַלטן צוזאַמען „ווי אײַנוווינער פֿון אַ באַלעגערטער פֿעסטונג" – די רעליגיע און די גלײַכע לײַדן האָבן זיי פֿאַרבונדן. איצט קאָן די רעליגיע מער ניט זײַן דער פֿאַרבונד, וואָס האַלט אַלע ייִדן צוזאַמען. ניט געקוקט אויף אַלע רדיפֿות קומען ייִדן אַלץ מער זיך צונויף מיט קריסטן, פֿאַרקערן אין זייער געזעלשאַפֿט, ממילא זײַנען זיי ניט אַזוי אָפּגעזונדערט פֿאַר זיך. בײַ אַזעלכע אומשטאַנדן קען אויסקומען, אַז דאָס ייִדישע פֿאָלק וואָלט באַדאַרפֿט פֿונאַנדערפֿאַלן. אָבער, זאָגט ליסט ווײַטער, „מיר פֿילן און פֿאַרשטייען, אַז דאָס וואָס עס איז די אייגנאַרטיקייט פֿון אונדזער פֿאָלק, אונדזער ריינע נאַציאָנאַליטעט, איז ניט בלויז אַ פֿרוכט פֿון דער צײַט, אַ צײַטווײַליקע דערשײַנונג"... „אונדז דאַרף קיין זאַך ניט זײַן אַזוי נאָענט צום האַרצן, ווי די אינטעגריטעט פֿון אונדזער פֿאָלק. און בכדי דאָס אויפֿצוהיטן, דאַרפֿן מיר קיין קרבן ניט זשאַלעווען, אויב מיר זײַנען ערנצט פֿאַראינטערעסירט אין

---

40 Siegfried Ucko, Geistesgeschichtliche Grundlagen der Wissenschaft des Judentums, Zeit. f. Gesch. der Juden in Deutschland, Jahrg. 5, 1934, Nr. 1.

דער זאַך... ווי יִדן מוז אונדזער נאַציאָנאַלע ווערדע אָנגיין מער ווי אַלץ. אויב ניט איז אונדזער נאָמען [יִד.—ל.] קיין גראָשן ניט ווערט. צו וואָס פאַרבלײַבן בײַ עפּעס וואָס איך אַכט ניט און פון וואָס איך לײַד זייער?"

דער פאַראיין האָט זיך אינטערעסירט ניט נאָר מיט דעם גײַסטיקן לעבן פון יִדן, ער האָט געקלערט אויך וועגן רעפאָרמירן דאָס יִדישע עקאָנאָמישע לעבן, געהאַט פּלענער וועגן צוציִען די מאַסן צו ערדאַרבעט און מלאָכה.[41]

די פּראָבלעמען, וואָס זײַנען געשטאַנען פאַר דעם „קולטור־פאַראיין", שטייען פאַר יִדן נאָך הײַנט, און ניט נאָר פון דײַטשלאַנד...

גזירה העבב[42]

משנכנס אב ממעטין בשמחה. אם אהנפאנג דיעזען מאָנאטהע אב האט זיך דער רוף העבב מין ווירצבורג פון זייטע דעס בעבילס געגען זאמטליכע יהודים דמדינתינו אויס בערייטעט, זאדאס וואן איין יהודא איבר אדער דוריך אללער שטראסען, וועדר בחנותו גינג, איזט ער מיט דיעזעס איבלען שרייע בעפאללען וואדרדען. דיזע גזירה ברייטעט זיך זאָ ווייט דאס דיא ערלים היימליכע געזעלשאפט מאכטען פארציגליך בלילה, וואס זיא אן נאך מעהר לאהר ישראלים טרייבען וואללען. זי בעראטה שלאנטען עס דאהין, דאס אין נ׳ אב תקע״ט לפ״ק איין בוכליין אונדר וועלעם דיא אונדער שריפט דעס פערפאסערס שייערינג, הופמיינסטר אצל אדון פון גוטטענבערג איזט, רויסנאבטן, וועלכעס בוכליין נור אללעס לעוקר מאמנתנו ח״ר אין זיך האט אונד צום פאלקאמענען נאכטהייל לבני ישראלים ח״ו. אונד דא צו דיזער צייט ברעססע פרייאהייט וואר, זא האט הקצן ר׳ זלמן הירש בווירצבורג איין געגען־געזעטצטעט בוכליין צור טרוג געגעבן, וועלכעס יענעס ערוועהנטן פאררינען רויסנאבער שייערינג דורכאויס ערווידערטע. איין ווידערעס באותו חודש בו״ו בו איזט דוריך איינעם בראפעסר בווירצבורג נאמענס ברענדל ערשיענען, וועלכעס דען איבלימיינענטן שייערינג פעליג דיסקוסטיהרטע. דוריך דיזע פיר אונס געמיינטע וואהלטהאטן געלאנג עס דען בעסערווירכטען אפענטליכע אסאמבלעען אללעס אומנתינו צום נאכטהייל ח״ו צו בעווערקשטעללען. ערוועהנטען בראף דענקענטע בראפעסר ברענדל וואורדן שריפט בביתו געלענט, וועלכע אבער דורך פערראטונגען ניכט צור ווירקלייך געלונגען. גלייך דארויף וואורדן איהם אפענטליכע פערסאנאלס טראהונגין געמאכט. בלילה

---

41 דאָרט, ז׳ 20.

42 די „גזירה העבב" האָט צום ערשטן מאָל אָפּגעדרוקט דער ווירצבורגער ראַבינער ד״ר מ. ל. באַמבערגער, אין דער צײַטשריפט Israelit, 1905, אין דעם אַרטיקל Beiträge zur Geschichte der Juden in Würzburg-Heidingsfeld. דער באַריכט איז פאַרשריבן אינעם פּנקס פון דער היידינגספעלדער „חברה תהלים", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן לזכרון פון די העפּ־העפּ־געשעענישן. די „חברה תהלים" האָט נאָך עקסיסטירט אין 1905. דער שרײַבער פונעם באַריכט איז אַ היידינגספעלדער יִד מיטן נאָמען ליזער קראַפּט. מיר דרוקן דאָס איבער פון אַ סעפּאַראַט־אָפּדרוק (ז׳ 18—26).

של יב אב האבען זיך מעהרערע הונדערטע שפלים אין דעם אפט גענאנטען הויזע ברענדלס געוואנט אום געגען איחמע לייבס פערלעצונגען אהן ווענדען. אויך דיזעס האבע איהנען ניכט געלוננען. אונד אן נעמליכער נאכט האבן זיא איינען יהודה בשמו הב״ח אברהם ליב מהעכי, וועלכער אויף דער ברוקע זיינעם לאדען האטטע אונד בחנונהו געבליבען ארזט, זיינע פענזטער איין געוואַרבען. אונד אבצוואאר יענעס הויס נעבען דער הויבטוואכטע שטונד דאך דעם איינברוך דער טהיר ערמעכטיגט אונד זיינע סחורה פריים נעמאכט. דיזער יהודה איזט דורך באליציליכער רעגונג מיט ברודר אונד שוועסטער זעלבע נאכט בעוואהרעט וואַרדען דאס זיע נור איהר לעבען גערעטעט האבען. בייא אלל דיזעם היס עס דאך דהיחו בשמאל ובימנך תקרב. וואהר איין גרוסער לארם באוחו לילה אין דער נאהע פון הוף באקיער [באנקיר] הירש בשמו ר׳ יוקב קעניגסהופן, ווייל אויך דיעזעם זאמטליכע פענסטער בחצרו איין געוואַרפען וואַרדען. אונד דא איין רייכער סוחר איין שונא ישראל מיט איינעם באליציאדינר דיסבוטהירטע, ווייל ער שולדיגקייט געטהאָן האט, זא האבע ער דיעזעם געדאכטען קוריפמאן קולראט ערשאסען. לאהר זאם גינג ערשט די צרה בחמת אב געגען אונז אהן. י״נ ב׳ בהשכמה וויא מיר לאנדעס יהודים וויא געוואהנליך נאכר ווירצבורג גינגען וואַרדען מיר זא מיט העבב־שרייע איבריפאללען, דאס נעכסט דיזער גרויסער חרפה אויך לייבס געפאהר ח״ד טראהען. מעהרערע דויזענטע ערלים שטונדען אויף דער גאסען, ראטטען זיך הויפען ווייס צו זאממען, אונד וואן זיא איינען יהודא פון פערנע ערבליקט האבען, איחמע פערפאלגעט. זעלבזט מיר, אודערשריעבענער, איזט איינע גריסטען פרויא מיט פילע גרוסען לומבען געזינדעל נאך געלויפען. אונד נור דוריך דעס גליקליכען איינטראנק אין דעם זא געגאנטען פישערישען קאפפעהויס על צום גאסען, דורך וועלכעס איך הינדען נויס גינג, אונד געשווינט אין נהר מיין געלויפען, אללצארט איבערגעפאהרן בין, קאנטע איך מיין לעבען רעטטען, וואס האליף עס אבער, זעלבסט איבר דער ברוקקע ביים אויסשטייגען מנהר מיין גינג עס מיר דוריך פערפאלגונג ווידער, זא דריסט אויך דיזער אויסווייך איז מיר בעזרת השם געלוننען. איך האבע מיך אין איינעם הויס מעבר למיין רעטטוריעדעט ביס ווידערער ערפאהרניסע. וועהרנט דיזער צייט בענעגענטן מיר צוויא יהודים מדזיכבורג בשמם שמואל ושמשה וועלכע זיך אויך צום באַרקענטיניש טהאר פליכטען וואַללען, ווייל זיא דיא היכבערגר שטראסע וועגען געפאהר געהן אויסווייכען וואַללען, פערוועהרען מיר שטרענקע דיזען וועג צו באסיהרען, אין דעהמע אויס דיא גארטען אונד ווענקערטע אויף זיא געשאסען וואַרדען וועהרע, דאָך ווייל מיר צור צייט קיין אנדערער וועג איבר בליהב האבע איך מיט דער הילפע גאטטעס דיזען וועג בעגאנגען. עס קאם מיר איין יהודא בשמו הבב״ח נעץ מרייכיבורג נאך געלויפען ופחדו כמוני זאָ דאס על דרך הנ״ל אהנע וואַרט צו שברעכען לבית גינגען. קיינע באליצייא וועדר מיליטעהר באטראלע וואהר מעכטיג דיזע בעסען מענשענמענגע צו פערטילגען, דאס זא מיט פערפאלגונג איזט עס דיזער אהרט יעדעם יהודא גלייך געוועזען וועלכע זיך נור אויס ווירצבורג פליכטען וואַללטע מעהרערע זינד מיט שעעסן אונד פאסט ענולה דויס געפאהרן. מעהרערע דוריך מיליטעריש בעקלייטונג

רויס געקאַמען. ובאחר היום האבען דיזע כת של שפלים אללע פירמא פון יהודים אפגעריסען. אין זא ווייט איזט איהר איינגענער געוואַלט גאַנגען דאס דיא דיזעם מיטאַגע צוועלף אוהר ביי הקצין ר׳ יקוב פארכהיימר בווירצבורג איין גאַנץ פעסט אונד נייע פערפערטיגטעס טאָר נאך געענדיגטעם פענסטער איין וואַרף בביחו. דוריך צימערלייטע מיט היעבל איין שבראַנגען אונד פיהלעס שעהנעס מעבל אלס גלייכזאַם שטאַקאוהרן קאַנאַבעזעסיל אונד נאך מעהר דערן גלייכען גענען שטאַנדע צום פענסטער נויס-ווירפטן כדי שלא יהנה יהודא ממנה. עבן ביי דיזעם ערוועהנטן ר׳ יקוב פארכהיים וואהר דער יענעראל פאָן געבסאַטל אונד ארשטר ראטה בשמו, יענום צו געגען קאַנטן קיינע אבוועהרונג האַלטן. בלילה ההוא, נעמליך של י״ג באב זיין פיהלע ווירצבורג יהודים מיט פרויא אונד קינדערן פליטה גאַנגען. אונד אבצוואַאר ווענן פאהר געזאַגטער זיכרהייט פון דיא לאַנדעס בעאַמטען אונד ארדעס פערשטאַנדע דיא פארקערונג געטראַפען וואַרדע, זייע קיינען ווירצבורגר יהודא צו לאשיהרען זינד, דאך דיא מיינסטע און היידינגזפעלד אויף גענאַמען וואַרדן וויא אויך פרעמדע יהודים, וועלכע גראַהטע ווירצבורג פאסיהרען מוסען. איין בייערישער אובעריסט בשמו מערץ זאַגטע צום יענעראַהל פאן געבסאַטל: „לאַסען זיא דאס גאַנצע רעקומענט אויסרוקען, שטאַרקע באַטראַללען מאכען אונד בעאורלויבטע זאַלטאַטען איין רופען״. ערווידערטע איהם: היאצו האבען ער קיינען אויפטראַג ווידרהאַלט. זאַגטע ער: „איבערטראַגען זיא מיר דאס קאַמאַנטאַ״. זאַלכעס גאב ער איהם, הידרוף בעפאַלגעט ער דיזעם אהנשטאַלדע אן דיזעם מארגען פריה דרייא אוהר וויא אלל דאס דאזיינדע מיליטעהר אויף דער שטראַסען לאַגערטע, אונד דאס צוואר ביס דאהערא פיהלעס מיליטער מיט דיזעם געזינדעל איינפערשטנדען וואהרען האט איין שוסטער נאַמענס לאַמבערעכט איינען זאַלטאַטען ערשאַסען. הירויף וואַרדע דאס זאַמבטליכע מיליטער נעגען דיזע רעוועלער באַסיאַניהרט שטאַעסע, מיט גיוועהרקאַלבען אונד דער גלייכע שטיכע האט עס דיא מענגע גיגעבע. מעהרע פון דער קעניגליכע רעגירונג רויס גיגעבענע בערוהיגונגס טעקרעטער, וואהרען יעדאך פרוכטלאס. זאַלכע אוהנרוהע וואַרדע שנעלל נאך מיניכען בעריכטעס, וואַרויף אונדערזוכונגען פעראהנשטאַלדעט וואַרדען. אדון אובריסט מערץ האט די ליידונג געטראַפפען, דאס זאַמבטליכע בירגער בווירצבורג מיט אונד אונדר דען מיליטהער באַטראַללע מאכטען מוסטען כדי שהפזרו דעתם נון אנקסטן מיר לאַנדעס יהודים, דאס ח״ו זאַלכער איבל זיך אויף דעם בלאַטטען לאַנדע ניכט בלאַץ גרייפעט, וויא אויך ווירקליך באוחו היום של י״ג מנהם כאן היידינגזפעלד דוריך איינעם פרעמדען איינבערופענען בעאורלויבטען זאַלטאַטען אין דער בעהויסונג דעם הקצין ר׳ ליב ב״ר יהושע שמ״ק אונד אויך ביי הקצין ר׳ דוד העכי כאן מעהרע פענסטער איינגעוואַרפען וואַרדע. וואַרויף אויך היר פון איינינע בורגער נאַמענדליך קעניג ביערברויער אונד דעסן שוואַגר איין זאַטלער זיינער בראַפעסיאהן, וויא נאך מעהר פון איינעם שריינער אין דער קלינגען וואַונענד דער בעסע רוף העבב זיך אויסבערייטעט האט. האבען זאַגאַהר קינדערן געלד גענעבען אום דאס זיא אויף דער גאַסען דאס אוהנגעטליכע וואַרט חעבב רעכט שרייען זאַללען. עס הייסעט בייא אונז יהודים נלאיתי נשוא עול מדהבה. אין מעהרע

ארדשאפטען במדינתנו האבען דיא יהודים מתענה גיווענען, אונד ווידער אויף כל שנה על י״ג אב מקבל תעניה גיווענען בקהילותנו הידינגזפעלד יצו האבען מיר בפחי נפש ובצעקה גדולה ובבכיות תחילים של יום. ה׳ לאחר תפילה בביה הכנסת געזאגט צעקו וי״ה שומע דאן דיזע בורגערמייזטער פליישמאן האט זעלבסט דיא גאנצע נאכטע מיט באטראללע געמאכט אום נור דיא ארטעסזיכערהייט צו ערהאלטען. אן יענע טאגע וואורדען אין ווירצבורג אללע טארן געשפערט און צוואאר קיין יהודא ניין גינג. האָט דאך דיא דארטיגע באליציא דיזעם אהנשטאלט געטראففען דאס ביז געענדיגטעם לארם אויך ווענינ אדער נור יענער דער זיך פון דיא לאנדער ערלים אין געשעפט צו ווירצבורג שטעהענש אויסזוייסען קאָן הינניינדארף. וועהרענט דיזען צייטרוים האט אונז דער ליבע גאטט דיזעס וואארט הֶב הֶב און הֶב הֶב צו פערשטעהען געגעבען, וויא מיר אויך פילעה נסים בעמערקטען אלס גלייכזאם ביים בו בכפר רימפר נאכטס בביה הכנסת שמה פיהלע אוהנפוהכט געשעהן איזט אויך פיעלע לייכטר אונד חלונות פערדארבען וואורדן, וא היראויף די קעניגליכע רעגירונג פונפציג מאן זאלטאטן מיט צוויי אפעציהר צור עקסקוציאהן הינשיקט, וועלכע טאגליך נעבסט דער איינקוואטיהרונג דער געמיינדע 24 גרייצר אונד דער אפעציהר דרייא גולדן בעקוממען האטטען, וויא מוס דאס דיזעם לאסטע איינקוואטיהרונג אונד עקסקוציאהנס געלד בעפרייעט וואהרען. פיהלמעהר ברויכטען דיא ערוועהנטן געמיינדעס געלידער רימבר איהרע איינגענע ארדעס וואוהנענטן יהודים להשתדל דאס זיא פון זאלכעס איבל בעפרייט וואורטן, וועלכעס אבר נאך אבלויף פון צעהען טאגע ערשט געשאהע. דער מאניסטראטהע צו ווירצבורג האט אבער אללעס בשנאה גענען אונז יהודים געטהאן: ער לאססע אללע אין ווירצבורג וואוהנענטען יהודים באליציילך פארלאדען, איהרעס אויפענטהאלטס ערלויבענעס פאהרצוציינען אלס רב אברהם רייכיבורג וועלכער שאן 18 יאהרע לאנג דריין וואוהנטע איסט דער לאנגסטע טערמין, אויף 14 טאגע צור ריימונג דער שטאט געגעבען וואארדען. אונד נאך געענדיגטעס פריסט זינד איהם אן נאך דריי טאגע צור אויפהאלטונג אויף דער פרייער נאססע געשטען וואארדע, וועלכר אבער דוריך דעקרעט דער קעניגליכע רעגירונג באוחר הרום של סרום ג׳ ימים עס צוריקווייסטע. אובען ערוועהנטען אברהם ליב וואורדע זיין אפענטליכר האנטל אונדערזאגט. אויך דיעזעס וואורדע אבגעלאהנעט וויא דערן גלייכען פעללע נאכמעהר גאהרקוכערס פאמיל בווירצבורג בשמה בערס, וועלכער דער איהרינע בוצהאנדל אונדרזאגט וואורדען אונד איבר צווייא מאנאטהע דעם איהרינגן לאדען ניכט אפנע דערפטען האבען, ווידרום דיא ערלויבניס פון מיניכען ערהאלטען. קורץ אללע דריין וואוהנעטען יהודים וואורדען דיסקוטיהרעט אונד מיט לאסטען בעלעגט, קאנטען אבר בעזרת השם ניכטס מאכען. דאך מאכען זיא דאס נויסגעפיהרט דאס צווייא יהודים נאמענס פאן און צאדאך אויס מיניכען וועלכע קעניגליכע דעקרעטיהרונג אלס קאלענטר אין דער צאהלען לאטערי שאן בערייטס פיער יאהרע אין ווירצבורג געוואהנט האבען, זאלכע ענעלל דיא שטאטט פערלאסטען מוסטען. אונד צווייא גריסטליכע קויף ליד דיאזעס גראסעס געשעפט שטאט איהנען בעקאממען האבען. דיאזער בעסער געגנשטנד האט זיך פורץ והולך געוועזען, דאס מאן אין אללע

צייטונגען זאלכע נאכטייליגע האנדלונגען נענען אמונתנו געלעזען האט, פארציגליך. בריפען פון פראנקפורט האבען דען פענסטר איינוואַרוף שמה אונד העבב שרייע בענאכריכטיגעט. אונד מיט דעם בייזאטצע וויא גלייכזאם השי״ב נסר בעווייזען האט, ווייל אין פראנקפורט דיא נאבלערי פון בורגערשאפט נענען געזאנטע רעוועללער אויסרוקקטען מוסטען, וואַרונטער אויך יהודים וואר, אונד דיזע בעזעוויכטער פעריאנט האבען. נון קאם איין פראנקפורטער בורגער אויף דער באליצייי, גלאקטע איינען יודישען גאבלעריסטען אהן, דאס ער בורגער זייע. אונד ווייל יענער אהן געקלאגטע יהודא שאן פרוהער הין אויף איהמע איינע פיינדשאפט האטטע, זא האבע ער איהמע אן דיזעם דייטטאגע בעפליסיגער ווייסע געשטאכען, אלס וועהרע ער גלייכזאם איין רעוועללער צו דיזער פעראורטיילונג. האט דער מאגיסטראטע צו פ״פ איינע טאגפאהרט אויף דעם אנדערן טאג פרוה ניין אוהר אהנבעריימט אונד זא דער אנקלאגער פרוה אויף שטונד זיך אנקלייטעט אום אויף דעם מאגיסטראטע צו ערשיינען, איסט ער פלאצליך געשטארבען. אויך אללדארט היס ער בשוערינו אלך נוראות בצדק תענינו ה׳ היה עוזר לנו. זאלכע פלאות ה׳ זינד נאהר פיהלע צו שרייבען. אלס עבען זא צו נאללענהויסען האט איין דייכער סוחר אויך רשעת על שלנו געאייסערט מיט דעם בעמערקען, ער האבע איין בוך בביחו, וועלכעס על זמן הנ״ל מרמז וועהרע דאס ח״ו להרוג ולאבד בכל העולם כלו וועהרען. דיזער סוחר וואלטע דיא אנוועזענדען מיט איין זיינעם הויסע נעהמען אום זיא דאס הבלבוך פארצייגען צו וואללען אונד וואורדע ביים איינגאנגע אין זיינעם וואוהנצימר מער שטום אונד שבראכלאס, זא דאס ער ניכטס מעהר מעכטיג וואהר מיט יעהנע בעזמיינענטע אין זאלכעס אייטל וואס צו דיסקורירען, ווייל אויך ביי דיא גאללענהייזער יהודים שטעהט כי לך לבד עינינו תלויות זא ווידער, ווייל עס געהייסען האט כל היהודים מושפלת עד שאול תחתיה. זא האבען אויך אין ליינאך אהנווייט קארלשטאט. די איינוואהנער איינמאהל נאכטס דען יהודא בערלי דעם טאר פון זיינעם הויסע אבגעסענט אום געגען איהמע גניבות ונזילות אויסצואיבען, ווייל אבר נור דאס צוגלייך דעם העכרן לאנדריכטער בעער בענאכריכטענעט וואורדען. דא עס ביי דיא יהודים געהייסען האט שמע פגיעתנו כפגיעת חמה. אונד ער אין איינגענער פערזאהן הינגעפאהרען אום דאס וואהרע אונד גרונד דער זאכע צו ערפאהרען זינד אויך זאנגלייך יענע טעטער בעשטראפט וואורדען. אויך אין באמבעריג וואר עס ארג מיט העבב שרייאן. אין האמבורג דעסגלייכען קורץ, בכל מדינת אשכנז. דוריך איינעם אונגליקליכען בראנט וועלכער אין היידינגספעלד אין איינעם שוסטערס הויסע נאמענס העטליך אן דאנגערשטאנ כ״ה אב בלילה י״ב אוהר אויסבראך, אונד דוריך זאלכע שרפה גדולה טאן נאך צווייא הייסער אונד איינע שייערן אב בראנטע, וואורדע דאך בעזרת השם פאטטער זייטינע אנשטאסענדע וואיהנהויסע מן הקצן ר׳ יובל פרענקליין אונד דאס הינדערזיידיגע בענאכבארטע וואונהויזע מן ר׳ הירש היכבורג גערעטעט, ווייל זאלכע שרפה נור דוריך פלייס פון יהודים געטאמפט וואורדען איזט. מעהרע ערלים האבען איהרע שלעכטע מיינונג געאייסערט, אלס וועהרע זאלכע שרפה געליעגט, ווייל דיא דאזיך וואהנענטע יהודים מיט דער בורקרשאפט אין איינפערשאנדניס וואהרען אדון

לאנדריכטער בעער מוירצבורג, וויא אויך הערר דעכענט לורץ כאן היידיננספעלד האבען פלייס פון יהודים רוהמפאלל ערצעהלט. דאך האבען הירויף אללע בורגער וועלכע אין היידיננספעלד יהודים אלס הויסמיהטער האטטען, איהמע אויף דער שטעלע אויפנעקונדיגט, ווייל דיזען הויס אינהאבערען דראהונגסבריפע אין דיזע איהרע בעהויזונג געלעגט וואהרדען זינד. וואן זיא ניכט זאגלייך איהרע אין הויסע וואהנענטען יהודים אויפזאגען דען דארויף קאמענטען פרייטאג אלס כ״ב בו מיטטאגס צווייא אוהר וואורדען ווירקליך איינע שרפה אין דער זא גענאנטען גלינגען געלעגט, וזא זעהר פיהלע שיערן אנשטאסענד וואהרען אצל שאצאיינאהמער הופמאן דוריך אין ווירצבורג פאללענדען צווייא שוססע. אבער זינד ווענען אנקסט דעם ערשטען בראנד זאמבטליכע דריין זיינדע יהודים לביתו געלויפען אום מיט לעש הילפע בייא צו איילין. עס הייסט צוואאר אללגעמיין היידיננספעלד בראנט אויף 4 עקקען, דאך האט עס ביי אונז יהודים צו גרונדע געלעגען עוושו גושו חושו ועל כספיכם אל תחוסו געארבייטעט אונד פאר זמן מנחה בשבת גנצליך געלעשט. אונד זא איסט ווידרום צווייימאהל אין ווירצבורג געשאסען וואורדען. כל פעם ב׳ פעמים, אונד אללצייט דיא ווירצבורגר שבריצע נאך היידיננספעלד געקאממען. וויא עס אבער ניכט געבערענט האט, אום נור אללדארט אללענפאלס נענען יהודים אוהן רוהע צו גרינדען. זאלכע בעדענקליכע נאכטהיילע האבען בני אמונותינו גאהר פיהלע אינגע וואורדען, ווייל שאן דאס נור צו וואהר איסט, דאס קיין ערל אונד וואוער פרוהערהין איין אהב יהודא. וואהר אין דיזעם צייטרוימע אירגענד מיט איינעם יהודא וואס צו טון געהאבט. אין געגענטייל האבען אינען אין איהרען הייסערען צו געהען פערוועהרט, און נאך מעהר איסט איין היזיגער יהודא אלס הב״ח מענדל העכט אין דעם ווירטצהויסע צום אנקער געגאנגען אום איין גלאס ביער צו דרינקען, האט איהם דער ווערט מיט איינעם בעעזען פערפאלגעט, אונד אייסערט דיא מיינונג אלס האבע ער קענע ווירטשאפט פיר יהודים. עס לאסט זיך דאהערא דענקען ווי לייט זיא אונס אויף יענען יום כפור מאכטען. דוריך פאלשער מוסטען בני אמונתנו שולי געוואהרן דאס אויף דיזעם היילענטאגע דאס גאנטצע צור שברענקע געלינגט, וואורדע מיר שטייערטען אונס דארויף הבא לטהר מסייע לו מן השמים, איבריגענס האבען מיר אונס מיט טאבעלטער מיליטערישער וואכטע אלס, נעמליך 14 מאן, וואורונדר איין שערשאנט וואהר אונד צווייא שאטארמע מיט פיער ארדעס באליצייאדינר, נעבסט פיער שרעטיר אונד איין לאנדגעריכטס, זינד פערזעהען צור מעהרדע זיכרהייט. האבן בחורינו ישראלים כאן אין לב פערסאהן בעשטעהענט כל נדרי לילה ויום כפור כל היום גם כן עמירה געהאלטען. זאוואהל ברחוב אלס מלפני ומלאחורי בית הכנסת כל היום גם כן שמירה געהאלטען כדי שישמעו נ״ל פיהם. אונזערע ווייבער שוהלע האבען מיר זעלבסט בלילה של כל נדרי געשבערט כדי שלא תפרצם בם. אונד זא וואורדן אללע יהודים במדינותנו אויף יום כפור הנ״ל בעדראהעט. ובאשר שהמקום ב״ה פרסם נסו הפר עצת אויבינו חסכמנו בני ח״ק הנ״ל לאמור תחילם בכל יום בבית הכנסת ולדרוש בכל שנה על אותו היום שהיה בו הצרה וחנס וללמוד שיעור בכל שבת קודש ובכל יום חנה שלחם והקב״ה ישמירנו ויצילנו מכל צרת רעות ומכל פגעים רעים עד

העולם זאת כתב אני הקטן ליזר בן לא״א כ׳ היים כ״ץ ז״ל מהיכבורג בשם משפחה ליזר קראפט.

מעשה בשנת תקע״ט לפ״ק

ביום[43] ד׳ י״ג מנחם זיין יהודים בק״ק ווירצבורג פרפאלנט וואַרדען דש מיט עטליכי דיא טארען אונד דיר אין גיבראכען הוטז, אונד אלש צוזאמען גישלאגען, אונד פילי דיא פלוכט נעמען גימוזט אויזר דיא מדינה. אב״ד נר״ו מהר׳ אברהם בינג סג״ל נאך ווייגרשהיים מיט זיינו בחורים אנטלאפען. דש א״ן דיא יהודים נאך גישריען האבען מיט וארט הפץ. אויך ביום הנ״ל צו נאכט כאן ק״ק הייצפעלד האבען זיך פיל א״ן צוזאמען גימאכט אום יהודים אויך צו שלאגען אונד צו דיא הייזר איין צובריעכען. אבר השי״ ב״ה מצ״ל מידם וישלח בורגערמייסטר בשמו פליישמן מיט שרידר אונד באלעצייא אונד ווידרום אלש אין רוה הערגישטעלט דש קיין יהודי ניקש גישעהן אויזט האט דארויף מהר׳ יעקב נר״ו מחקן גיוועזן דש מן כל יום ויום קיפטל תהילם זאגין מוזטן בבהכ״נ

כ״ד הכותב יעקב בן הר״ר יואל שמש ונאמן זצ״ל

אויך האבין פילי מקבל אויף זיך באותו יום צו פשטן אונד מרעה לטובה צו זיין אויך צו תחנון ביום ב׳ וה׳ צו זאגען שומר ישראל.

---

43 די צושריפט איז פונעם היידינגספעלדער שמש, אויך אן עד־ראיה, מיטן נאמען יואל בן יעקב. באמבערגער, דארט, ז׳ 18.

דער קאַמף קעגן ייִדיש אין פֿראַנקרײַך

(XIX–XVII י״ה)

פֿון ז. שײַקאָווסקי (פּאַריז)

די שפּראַכן־פֿראַגע האָט פֿאַר די לעצטע 150 יאָר געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין לעבן פֿון פֿראַנצייזישן ייִדנטום, וואָס זײַן גרעסטער און וויכטיק־סטער טייל, דאָס עלזאַס־לאָטרינגישע ייִדנטום, האָט באַנוצט ייִדיש ווי אַ רײדשפּראַך. די ביזאיצטיקע פֿאָרשער פֿון עלזאַסער ייִדיש, אַסימילירטע פֿראַנ־צייזישע ייִדן און אויך ניט־ייִדן, זענען צוגעגאַנגען צו דער שפּראַך ווי צו אַ „פֿאַרדאָרבענעם״ דיאַלעקט, וואָס דאַרף אויסגעפֿאָרשט ווערן פֿון ריין לינג־וויסטישן שטאַנדפּונקט, אָדער ווי אַ קוריאָז. זיי האָבן כּמעט שטענדיק געהאַלטן פֿאַר נייטיק צוצוגעבן צו די היסטאָריש־פֿילאָלאָגישע פֿאָרשונגען פֿון עלזאַסער ייִדיש פּרטים וועגן דער שעדלעכקייט פֿון דעם „זשאַרגאָן״ און — אַז ער איז, „צום גליק״, שוין לאַנג פֿאַרשוווּנדן. וועגן דעם קולטור־היסטאָרישן ווערט פֿון דער ייִדישער שפּראַך אין פֿראַנקרײַך האָט דעריבער קיין איינער פֿון די דאָזיקע פֿאָרשער ניט דערמאָנט, און אין דער מאָדערנער ייִדישער פֿילאָלאָגיע איז וועגן עלזאַסער ייִדיש כּמעט גאָרנישט געשריבן געוואָרן.

אין די ראַמען פֿון דער איצטיקער אַרבעט ווילן מיר באַטראַכטן די ראָלע, וואָס די ייִדישע שפּראַך האָט געשפּילט אין לעבן פֿון פֿראַנצייזישן ייִדנטום. אייניקע פּראָבלעמען (עלזאַסיש־ייִדישע ליטעראַטור, טעאַטער א״אַ), וואָס מיר באַרירן אין משך פֿון דער אַרבעט בלויז פֿאַרבײַגייענדיק, וועלן זײַן אַן אָביעקט פֿאַר באַזונדערע שטודיעס.

I

עס איז שווער פֿעסטצושטעלן גענוי, ווען מ׳האָט אָנגעהויבן צו באַנוצן ייִדיש אין עלזאַס־לאָטרינגען.

זינט דעם 13טן יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבן אַן אײַנוואַנדערונג פֿון ייִדן קיין עלזאַס. דער שטראָם פֿון די אײַנוואַנדערער איז געגאַנגען אין צוויי דרכים: פֿון דײַטשלאַנד און פֿון פֿראַנקרײַך, פֿון וואַנען זיי האָבן געמוזט אַנטלויפֿן אין 1280—1306. די ייִדן פֿון פֿראַנקרײַך האָבן מיט זיך מיטגע־בראַכט די פֿראַנצייזישע שפּראַך, וואָס איז געווען זייער ריידשפּראַך.[1] בכלל

---

[1] Dr. M. Güdemann, Geschichte des Erziehungwesens und der Kultur der Juden in Frankreich und Deutschland. Wien 1880–88.

זענען די אַנטלאָפענע ייִדן פון פראַנקרײַך געווען די פאַרשפּרייטער פון דער פראַנצייזישער שפּראַך אין עלזאַס, ווו פראַנצייזיש איז פריִער געווען אין גאַנצן אומבאַקאַנט. אין טייל געגנטן פון עלזאַס זענען די אַנטרונענע ייִדן פון פראַנק-רײַך געווען די איינציקע פראַנצייזיש-קענער. ווען דער עלזאַסער ריטער אולריך פון ריבאָפּיער האָט אין יאָר 1331 געוואָלט ווײַטער פירן די עפּאָפּייע פון וואָלפראַם פאָן עשענבאַך, האָט ער זיך געוואָנדן וועגן דעם צו די צוויי שטראַסבורגער פּאָעטן פיליפּ קאָלען און קלאַוס וויס און זיי געהייסן שרײַבן דעם המשך פון דער עפּאָפּייע לויט די פראַנצייזישע ווערק, וואָס זענען דעמאָלט געווען אין דער מאָדע. ביידע האָבן זיי אָבער ניט געקענט קיין פראַנצייזיש און מ'האָט געמוזט אָנקומען צום עלזאַסער ייִד סאַמסאָן פין, וועלכער האָט אין 1331 — 36 איבערגעזעצט פון פראַנצייזיש די עפּאָפּייע פון Chretien de Troyes.[2] מעגלעך, אַז די ווערטער פון פראַנצייזישער אָפּשטאַ-מונג וואָס ווערן באַנוצט אין עלזאַסער ייִדיש שטאַמען פון יענע צײַטן טאַקע, ווען די ייִדישע איבערוואַנדערער פון פראַנקרײַך האָבן נאָך באַנוצט פראַנ-צייזיש. און דאָס איז אפשר דער טעם דערפאַר, וואָס לאָטרינגער רבנים לייגן אויס ייִדיש-דײַטשע ווערטער לויט דער פראַנצייזישער אָרטאָגראַפיע.[3]

---

2 Parzival von Claus Wisse, Philipp Colin (Elsässiche Litteraturdenkmäler aus dem XIV. — XVII. Jarh.). Strassburg 1888.

3 וועגן אויסלייג מיט דער פראַנצייזישער אָרטאָגראַפיע (גידעמאַנס השערה) זע: בעל. דמיונס [=נ. שטיף] רעצענזיע וועגן פינעסעס „געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור" (דער פנקס, רעד' ש. ניגער. ווילנע תרע"ג, ז' 317).

פילאָלאָגישע פאָרשונגען וועגן עלזאַסער ייִדיש זענען בכלל פאַראַן ווייניק. די וויכטיקסטע פון זיי זענען: C. Th. Weiss, Das Elsässer Judendeutsch (Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens. Strassburg, XII (1896) p. 121—182); C. W. Faber, Zur Juden-Sprache im Elsass (Ibid. XIII, p. 171 sq.); H. Lewy, Zum Elsässer Judendeutsch (Ibid. XIV, p. 78 sq.).

הוספות צו דער ארבעט פון:

Paul Lévy, Histoire linguistique d'Alsace et de Lorraine. Paris 1929. 2 volumes (פאַראַנען דאָרט עטלעכע זײַטלעך וועגן עלזאַסער ייִדיש).

Paul Lévy, Le parler des juifs (L'Univers Israélite 1925).

Emmanuel Weil, Le Yidisch alsacien-lorrain. Recueil de mots mous et locutions (Revue des Etudes Juives, LXX — LXXII).

Porges, Remarques sur le Yidisch alsacien-lorrain (Ibid. LXXII).

Ernest H. Lévy, Langue des hommes et langue des femmes en judéo — allemand (Publications de la Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg, XXI, p. 197—215).

לויט דעם פראַנצייזיש-ייִדישן פאָרשער פּאָל לעווי האָבן די עלזאַסער ייִדן גערעדט צו ערשט דעם עלזאַסער דײַטשן דיאַלעקט פון לאַנד, אָבער ניט קיין ייִדיש. ייִדיש איז — לויט פּאָל לעווי — ערשט אין 14טן י״ה אַריבער-געבראַכט געוואָרן דורך די ייִדן פון צענטראַל-אייראָפּע. ווי דעם איינציקן באַווײַז פאַר זײַן פעסשטעלונג ברענגט פּאָל לעווי די טענה, אַז אין קיין שום מקורים פון יענער צײַט ווערט ניט אויפגעוואָרפן די ייִדן, אַז זיי רעדן אַ פרעמדע שפּראַך.[4] מען קען שטאַרק דיסקוטירן וועגן דער ריכטיקייט פון אַזאַ פעסטשטעלונג, וואָס דערמאָנט שטאַרק אָן דער מיינונג פון די ייִדיש-געגענער אין דײַטשלאַנד (צונץ, שטיינשנײַדער, גידעמאַן), אַז ייִדיש איז אַהין אַריבערגעבראַכט געוואָרן דורך די פוילישע ייִדן, און ביז דעמאָלט האָבן די דײַטשע ייִדן גערעדט ריין דײַטש. די עלטסטע אָנצוהערעניש וועגן אַ באַזונ-דערן עלזאַסער דײַטשן דיאַלעקט איז דאַטירט ערשט פון 20סטן יאָנואַר 1369, ווען דער גלח ניקאָלאַוס פון באַזעל האָט דערמאָנט וועגן דער עקסיסטענץ פון אַן עלזאַסער שפּראַך (elsasser Sprache),[5] עס איז אָבער קיין ספק ניט, אַז דאָס עלזאַסער דײַטש איז פיל עלטער פון 1369. לויט פּאָל לעווי גופא האָבן די עלזאַסער ייִדן בײַם סוף 14טן י״ה שוין זיכער גערעדט ייִדיש, פון דעסט וועגן זענען ניט פאַרבליבן אין די דאָקומענטן פון יענער צײַט קיין טענות קעגן די עלזאַסער ייִדן פון וועגן זייער שפּראַך.

אויף אַ ייִדישער מצבה פון עלזאַס פון 1223 געפינט זיך אויסגעקריצט דער נאָמען „ברײַנל״, וואָס ווײַזט אויס צו זײַן אַ ייִדיש וואָרט.[6] אַ גאַנצע ריי באַווײַזן זאָגן עדות אויף דער אַלטקייט פון עלזאַסער ייִדיש. אין עלזאַסער ייִדיש זענען פאַרבליבן פיל דײַטשע ווערטער, וואָס זענען שפּעטער פאַר-שוווּנדן געוואָרן פון דער דײַטשער שפּראַך, און אויך פון די עלזאַסער דײַטשע דיאַלעקטן.[7] עס קען קיין ספק ניט זײַן דערין, אַז ייִדיש איז אין

Le Yidisch — Revue juive de Lorraine, 1927, p. 136—7.

Eduard Halter, Die Mundarten im Elsass. Strassburg 1908 (p. 115: Die Mundart der Juden).

Debré S., Hernie inguinale. Fromele (R. d' E. J. 64, p. 278—80). Debré S., L'Humour judéo-alsacien, (1925 געדרוקט פריִער אין אוניווערז איזר) Paris 1933.

4 Paul Lévy, Le parler des juifs en Alsace et en Lorraine (La Famille Israelite — L'Univers Isr. 1925, p. 257).

5 Paul Levy, Plaudereien über elsässische Sprache und Literatur, Strasbourg 1931.

6 Ginsburger M., Die Namen der Juden. מחמת גינזבורגערס דײַטשער טראַנס-קריפּציע שרײַבן מיר דעם נאָמען מיט דער הײַנטיקער אָרטאָגראַפיע.

7 C. Th. Weiss, p. 125. Paul Lévy, Histoire I, p. 187.

עלזאַס-לאָטרינגען ניט געווען נאָר אַן אימפּאָרטירטע שפּראַך, נאָר עס האָט אין אַ גאָר גרויסער מאָס זיך אַנטוויקלט אויפֿן אָרט גופֿא. פֿון 14טן י״ה אָן איז ייִדיש אין עלזאַס פֿאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דער אימיגראַציע פֿון ייִדן פֿון די דונײַ-לענדער. אין עלזאַסער ייִדיש איז פֿאַרבליבן עפּעס ענלעכס צו דעם דײַטש פֿון יענע געגנטן, צ״ב דער איבערגאַנג e פֿון אָדער ë אין ei (mehr — mei, stein — stehen).[8] ייִדן פֿון צענטראַל- און מזרח-אייראָפּע האָבן ניט אויפֿגעהערט צו וואַנדערן קיין עלזאַס אויך אין שפּעטערע יאָר-הונדערטער[9] און האָבן פֿאַרשטאַרקט די השפּעה פֿון ייִדיש. עס זענען פֿאַר-בליבן אָן אַ צאָל ייִדישע שפּראַכדענקמעלער פֿון עלזאַס. דער עלטסטער דאָקומענט פֿון דער ייִדישער קהילה אין מעץ, נאָך דעם ווי ייִדן האָבן זיך דאָרט באַזעצט אונטער דער פֿראַנצייזישער הערשאַפֿט, דער פּראָטאָקאָל פֿון דער פֿאַרזאַמלונג פֿון די מעצער ייִדן דעם 12טן יולי 1595 וועגן גרינדן אַ קהילה, איז געשריבן געוואָרן אויף ייִדיש.[10] די ייִדישע שפּראַך האָט גיך געווירקט אויף דער שפּראַך פֿון דער אַרומיקער ניט-ייִדישער באַפֿעלקערונג. אין זײַן צעטל פֿון 268 ווערטער פֿון דער גנבֿים-שפּראַך, וואָס דער שטראַס-בורגער שרײַבער מאָשעראָשען (17 י״ה) ברענגט אין זײַן „פֿילאַנדערס געשיכטע״, זענען עטלעכע צענדלינג ווערטער ייִדישע (אַלע פֿון העברעיִש).[11] אָבער דאָס עלזאַסער ייִדיש האָט געהאַט אַ השפּעה ניט בלויז אויף דער גנבֿים-שפּראַך פֿון דער עלזאַס-לאָטרינגישער ניט-ייִדישער באַפֿעלקערונג. אין עלזאַסער דײַטשן דיאַלעקט ווערן באַנוצט אַזעלכע ווערטער פֿון ייִדישן אָפּשטאַם ווי: schmusse, pleite, meschugge, capores, ponem, און אויך עטלעכע אויסדרוקן אין

---

8 Paul Lévy, Le parler des juifs; Histoire I, p. 213.

9 עס איז באַקאַנט, אַז פֿיל פּוילישע ייִדן האָבן זיך באַזעצט אין עלזאַס נאָך גזרת ת״ח. וועגן דער אימיגראַציע קיין עלזאַס אין 18טן י״ה, בפֿרט וועגן דער אימיגראַציע פֿון אָרעמע ייִדן פֿון צענטראַל- און מזרח-אייראָפּע, די אַזוי גערופֿענע „בעטלערס״, זע:

Hoffman, L'Alsace au 18e siècle. Volume IV (Les juifs).

10 Cahen, Le rabbinat de Metz (R. d' E. J. 7, p. 106).

11 Hans Michael Moscheroschen von Wilstädt, Geschichte Philanders von Sittewald. לויט דער שטראַסבורגער אויסגאַבע פֿון 1677. ווײַס ציטירט אַ שטראַס-בורגער אויסגאַבע פֿון בוך פֿון 1643. עס איז פֿאַראַנען נאָך אַן עלטערע אויסגאַבע פֿון שטראַסבורג וועגן דער גנבֿים-שפּראַך, אַ ביכל פֿון 1520, וואָס כ׳האָב אָבער ניט געקענט באַקומען. וועגן דעם ביכל ווערט דערמאָנט בײַ Francisque Michel, Études de philologie comparée sur l'argot, Paris 1856, p. 444. דער מחבר האָט דאָס ביכל אַליין אויך ניט געזען, נאָר ער פֿאַרלאַנגט זיך אויף אַ קאַטאַלאָג (Catalogue des livres de feu M. D.), ווו עס איז פֿאַראַן אַ פֿראַנצייזישע איבערזעצונג פֿון נאָמען פֿון דעם ביכל: Grammaire d'argot et art de mendier (en allemand), Strasbourg, vers 1520. pet. in 4e.

דער סוחרישער שפּראַך (moos — מעות, mummes — ממון, געלט, betucht — רײַך).[12] די ייִדישע שפּראַך האָט פֿרי אַרויסגערופֿן אַן אינטערעס אין דער אַרומיקער ניט־ייִדישער סבֿיבֿה, ווי צ״ב בײַם פּראָטעסטאַנטישן מיסיאָנער עליאַס שאַדע פֿון שטראַסבורג. שאַדע (1541—93), געבוירן אין זאַקסן, האָט שטודירט אין שטראַסבורג, ווו ער איז שפּעטער געוואָרן אַן אָנגעזעענער מיסיאָנער פֿון דער פּראָטעסטאַנטישער קירך. שאַדע האָט זיך פֿאַראינטערעסירט מיט דער שפּראַך בכדי צו קענען לײַכטער געווינען די ייִדן פֿאַרן קריסטנטום. ער האָט, זײַענדיק אין שטראַסבורג, צוגעגרייט אַ ייִדישע איבערזעצונג פֿון נײַעם טעסטאַמענט, אָבער מחמת דער דעמאָלטיקער מלחמה, אין וועלכער שטראַסבורג איז אַרײַנגעצויגן געוואָרן, האָט ער באַוויזן צו פֿאַרענדיקן בלויז 5 חלקים.[13] אין איינעם פֿון זײַנע ווערק (1592) האָט ער אָפּגעדרוקט אַן אַרבעט וועגן דער ייִדישער שפּראַך.[14]

II

שוין אין 17טן י״ה האָבן זיך באַוויזן צווישן דער ניט־ייִדישער באַפֿעל־קערונג שטימונגען קעגן ייִדן פֿאַר באַנוצן ייִדיש, שטימונגען, וואָס זענען געקומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון סוחרישער קאָנקורענץ צווישן קריסטן און ייִדן. אין זײַנע באַקאַנטע מעמואַרן וועגן עלזאַס־לאָטרינגען (1698) האָט טורגאָ (Turgot), אינטענדאַנט פֿון מעץ, געשריבן וועגן די דאָרטיקע ייִדן: „אַלע זייערע חתימות זענען אין אַ פֿאַרדאָרבענעם העברעיִש, וואָס גיט זיי אַ גלענצנדע מיגלעכקייט אויסצובאַהאַלטן דעם סוד״. („tous leurs signatures sont en hebreu corrompu, qui leur donne un merveilleux secours pour

---

12 Paul Lévy, Le parler des juifs, p. 271.

וועגן דער השפּעה פֿון עלזאַסער ייִדיש אויף דער שפּראַך פֿון דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג זע אויך:

Paul Levy, Plaudereien, p. 76. Roos Karl, Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten, Strassburg 1903, p. 5.

13 Wilhelm Horning, Magister Elias Schadäus. Leipzig 1892. (Schriften des Institutum Judaicum in Leipzig Nr. 31).

14 Mysterium, dasist, gheimnis St. Pauli Röm. am 11ten, von der Bekehrung der juden, ausgelegt und gepredigt zu Strassburg im Münster durch Elias Schadäum Ecclesiastem und Proffesorem. Samt anderen auch einer gewissen Bericht von der juden deutsch-hebräischen schrift. Strassburg 1592.

דאָס בוך, אַ גרויס יקר־המציאות, איז איבערגעדרוקט (אָן דער הקדמה) אין:

Schriften des Institutum Judaicum in Leipzig, Nr. 33. אונטערן נאָמען Judenmissions-Tractate des M. Elias Schadäus. Leipzig 1892.

(en conserver le secret"[15]. עס קען קיין ספק ניט זײַן דערין, אַז מיטן אויסדרוק hebreu corrompu (פאַרדאָרבן העברעיִש) האָט טורגאָ געמיינט יידיש. דעם זעלבן אויסדרוק האָבן באַנוצט אויך אין משך פון 18טן און 19טן י״ה אַלע שונאים פון יידן, יידיש און ניט-יידן. דער דאָזיקער פאָרווורף קעגן באַנוצן יידיש אין האַנדל איז, ווײַזט אויס, געווען ניט דער ערשטער, ווײַל ס״ה מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט דער פראַנצייזישער קיניג באַפוילן די מעצער יידן צו באַנוצן פראַנצייזיש בײַ שליסן האַנדלס-קאָנטראַקטן מיט קריסטן. באַלד אין אָנהייב 18טן י״ה (1706?) האָט דער קיניג באַפוילן, אַז קאָנטראַקטן, וואָס ווערן געמאַכט דורך רבנים, זאָלן זײַן געשריבן אויף פראַנצייזיש.[16] דעם 26סטן אויגוסט 1710 האָט דער קיניג אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט, וואָס לויט אים האָבן די מעצער יידישע סוחרים געמוזט פירן זייערע געשעפט-ביכער אויף פראַנצייזיש, פאַרן עובר זײַן אויף דעם געזעץ האָט געקומט אַ שטראָף פון 2000 פונט.[17] דעם דאָזיקן דעקרעט האָט דער קיניג אַרויסגעגעבן נאָך אַ גאַנצער ריי ווענדונגען פון מעצער סוחרים און בילבולים, אַז די יידישע סוחרים באַנוצן אַן אַנדער שפּראַך ווי פראַנצייזיש, בכדי זיי צו באַשווינדלען. נאָר ווײַזט אויס, אַז דער דעקרעט פון 1710 איז ניט אָפּגעהיט געוואָרן, ווײַל דעם 19טן פעברואַר 1735 און דעם 10טן יוני 1739 האָט דער קיניג ווידער באַפוילן, אַז די וועקסלען און קאָנטראַקטן מוזן געחתמעט ווערן אויף פראַנצייזיש.[18] נאָך אַן אַפּערע מיט אַ קריסטלעכן פּראָקוראָר, וועלכער האָט זיך אויסגעלערנט שרײַבן יידיש[19] און אַרויסגעלאָזט פאַלשע וועקסלען, איז דעם 10טן יולי 1784 ווידער באַנײַט געוואָרן אַ דעקרעט אין דעם זינען.[20]

---

15 Mémoires historiques de la Lorraine et des Trois Evechés de Metz, Toul et Verdun. Par M. Turgot, Intendant de Metz et des trois Evechés. Fait à Metz le 30 juillet 1698, p. 283 (Archives Municipales de Metz. ניט געדרוקט).

16 Ordonnance du Roi par laquelle les contrats passés devant le rabbin doivent etre écrits en langue française et les droits de bullette doivent être payés (לויט Lanzman, Catalogue des Archives du Consistoire Israélite de Metz, I, p. 32. ניט געדרוקט).

17 Declaration du Roy, qui enjoint aux juifs établis en la ville de Metz faisant quelque commerce, d'avoir des Registres en langue Françoise etc. Donné a Marly le 26 aoust 1710. Verifiée en Parlament le 23. Septembre Suivant. Imprimerie Brice Antoine. Metz 1710, 4 p. (4°). Bibl. Nat. Nr. F 23619 (860 — 61).

18 M. De Boug, Ordonnances d'Alsace. Colmar 1775. II, p. 116 — 7, 208.

19 C. G. Dohm, De la réforme politique des juifs. Dessau 1872. („ses lettres et billets écrits en caractères hébraiques", p. 237).

20 G. Hemerdinger, le Dénombrement des Isr. d'Alsace (R. d' E. J. 42, p. 255).

דערויף, אַז די עלזאַסער ייִדן האָבן באַנוצט ייִדיש בײַם פֿירן די געשעפֿטביכער, זאָגט עדות דער פֿאַל מיטן באַרימטן שתדלן סערף־בער (פֿון עדעלסהיים), וועלכער האָט באַקעמפֿט ייִדיש און אַליין געפֿירט זײַנע געשעפֿטביכער אויף ייִדיש און באַנוצט אויך אין זײַנע בריוו ייִדיש.[21]

ווי שוין געזאָגט, האָבן די אַלע דעקרעטן ניט געטראָגן קיין כאַראַקטער פֿון אַן אָפֿענעם קאַמף קעגן ייִדיש ווי אַ שפּראַך. עס איז דאָ געגאַנגען אין אַ ריין הענדלערישן, עקאָנאָמישן קאָנקורענץ־קאַמף. דער קאַמף קעגן ייִדיש ווי אַ שפּראַך האָט זיך אָנגעהויבן צוזאַמען מיט די שטרעבונגען צו דער עמאַנסיפּאַציע פֿון פֿראַנצייזישן ייִדנטום און איז אין אַ גאָר גרויסער מאָס געווען אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דעם קאַמף וואָס משה מענדעלסאָן און זײַן קרײַז האָבן געפֿירט קעגן ייִדיש אין דײַטשלאַנד.

ייִדיש איז געווען די הערשנדיקע פֿאָלקשפּראַך פֿון די ייִדן אין עלזאַס־לאָטרינגען, וועלכע האָבן פֿאָרגעשטעלט דעם גרעסטן טייל פֿון פֿראַנצייזישן ייִדנטום.[22] זעלטן ווען אַ ייִד האָט געקענט כּלל־דײַטש, נאָך זעלטענער פֿראַנצייזיש. בלויז די גבירים, גרויסע סוחרים, האָבן צוליב קאָמערציעלע צוועקן געקענט אַ ביסל רעדן פֿראַנצייזיש. קאָפּף, אַ הויכער רעגירונגס־פֿונקציאָנאַר, האָט געשריבן אין אַ מעמאָראַנדום דעם 16טן אויגוסט 1780: „די מערהייט ייִדן קענען ניט רעדן קיין דײַטש“[23] און אַ ביסל שפּעטער (1802) האָט אַ רײַזנדער דערציילט וועגן די עלזאַסער ייִדן: „מען געפֿינט אייניקע ייִדן, וועלכע שרײַבן אַ שלעכט דײַטש מיט העברעיִשער שריפֿט, עס איז אָבער זעלטן, אַז זיי זאָלן קענען לייענען און שרײַבן דאָס גוטע דײַטש, נאָך ווייניקער — פֿראַנצייזיש. די רײַכסטע רעדן בלויז די שפּראַך“.[24]

העברעיִש איז געווען די שפּראַך בלויז פֿון לומדים און דאָס אויך ניט בײַם צונויפֿטרעפֿן זיך מיט די ייִדישע מאַסן. בכדי די מאַסן זאָלן קאָנען פֿאַרשטיין אַ ספֿר, האָט מען אים געמוזט איבערזעצן אויף ייִדיש. ניט שטענדיק האָבן די לומדים געהאַלטן די „יודשע שפּראַכי“ פֿאַר אַ שפּראַך צוגלײַך מיט לשון־קודש אָדער דײַטש, טייל האָבן זי געהאַלטן פֿאַר אַ שפּראַך פֿון „דען פּעבל“. עס איז כּדאַי צו דערמאָנען דעם פֿאַל מיט דער ייִדישער איבער־זעצונג פֿון „תּפֿתּה ערוך“ פֿון משה זכות און „עדן ערוך“ פֿון יעקב דניאל

---

21 R. d' E. J., 1911, p. 292; 1925, p. 169.

22 אין 1808 האָט עלזאַס געציילט 55,3 פּראָצ׳ פֿון פֿראַנצייזישן ייִדנטום און צוזאַמען מיט לאָטרינגען גאַנצע 78 פּראָצ׳ (Posner, Le juifs sous le premier empire. R. d' E. J., 93, p. 201).

23 לויט Charles Hoffman, L'Alsace au 18e siècle. Colmar 1906, II, p. 65

24 לויט Paul Lévy, Histoire I, p. 357

אולמו.[25] אין 1777 האָט דער מעצער ייִדישער דרוקער געטשליק שפּייאַר, דער אַרויסגעבער פֿון דער ייִדישער „צײַטונג" אין 1789 — [26]90, אַרויסגעגעבן אין זײַן אייגענער דרוקערײַ די ביידע ספֿרים מיט אַ ייִדישער איבערזעצונג פֿון משה בן מתתיהו מקאסיל.[27] דער איבערזעצער האָט אין אַ ספּעציעלער הקדמה (הקדמת המעתיק בל"א) זיך פֿאַרענטפֿערט פֿאַרן איבערזעצן דעם ספֿר אויף ייִדיש. לויט אים איז ניט מענלעך איבערצוזעצן גוט אַזאַ ספֿר אויף ייִדיש, וואָס האָט ניט קיין גראַמאַטיק. ער האָט עס געטאָן בלויז לויט דער בקשה פֿון געטשליק שפּייאַר, וועלכער האָט געוואָלט, אַז דעם ספֿר זאָלן קענען לייענען אויך „האלב גלעהרטי" און „דען פּעבל". עס איז כּדאַי צו ברענגען די גאַנצע הקדמה פֿון איבערזעצער:

וויטי! ניכט איינה איינגליבע איז עז דיא מיך אנגערייצט האט, היר דורך דען רוהם מיט אונטר דען גלעהרטן נצעהלט צו ווערדן, צו ער לאנגין, ניין, איך קעני איינה שוואכהייט, אונד ווייז שאהן פון לאנגהער וואז ערפאַרדט ווירד, עטוואז פון איינר שפּראכי אין איינר אנדרן צו איבער זעטצן אללענפאלס העטי איך עז מיטן אין דיזר ארבייט ערפאהרן זאללן, גזעצט איך העטי אויך דיזי נשיקליכקייט, זא האנדלט דיזס ווערוק פון זאלכי מאטעריע דיא זיך ניכט וואהל אין דייטשר שפּראכי געבן לאזט, עז זאלטי זיך אויך איינר פינדן דעם עז מעגליך וועהרי דיזי מאטעריע אין דיין טייטש צו ברינגן, זאגי אבר איזט עז מעגליך אין יודשי שפּראכי? וואו וועדר ארטאגראפי נאך גראמאטיק איזט? ארדנטליך וויא דיא עז פֿר לאנגסט צו שרייבן, איך מיינס טהיילס האלטי עז ניכט אליין פיר איינה שוועהרי מיהזאמי ארבייט, זונדר זא גאר אונמעגליך, איך האבי עז אלזא נור אויף ערזוכן דעס קעניג־לוכן פּריווילעגיהרטי בוכדרוקרס וועלכר מיר דאס איבערייכט, ביטנד פֿר האלב גלעהרטי אדר זא גאר פֿאר דען פּעבל צו איבער זעצטין, זאלכס גלויבי איך היר גטאהן צו האבן, ווילשט דיא אבר מיינן ארדטום ווידר לעגן אונד עז אין יודשר שפּראכי בעסר איבר זעטצין, דן זא ווירשט דיא זא וואהל מיך אלז אללי מענשין פֿר בינדן, אונד יעדר מאן ווירד דיר דאנק שולדיג זיין.

די ערשטע שריט פֿאַר דער ייִדישער עמאַנסיפּאַציע אין פֿראַנקרײַך זענען באַלד געווען פֿאַרבונדן מיטן וועלן אָנוואַרפֿן די ייִדן פֿראַנצייזיש ווי זייער איינציקע שפּראַך. זאַלקינד הורוויץ, אַ פּוילישער ייִד און תּלמיד פֿון משה מענדעלסאָן, האָט אין זײַן באַקאַנטן מעמאָראַנדום צו דער מעצער אַקאַדעמיע וועגן ייִדן (1785) געפֿאָדערט צו פֿאַרבאָטן ייִדן צו באַנוצן אַן אַנדער שפּראַך

---

25 „תפּתה ערוך" איז אַרויס צום ערשטן מאָל אין וועגעציע אין 1715 (22 ז׳, 8⁰) און אין 1744 צום צווייטן מאָל (4⁰) צוזאַמען מיט „עדן ערוך". נײַע אויסג׳ בערלין תרפּ"ב.

26 ד"ר י. שאַצקי, אַ ייִדיש וואָכנבלאַט אין דער צײַט פֿון דער פֿראַנצ׳ רעוואָלוציע. („ייִוואָ־בלעטער", סעפּט׳ 1931).

27 ספֿר תפּתה ערוך וספֿר עדן ערוך. מעץ 1777. דרוקערײַ שפּייאַר. 74 זײַטן.

ווי פֿראַנצייזיש,[28] דאָס זעלבע האָט אין זײַן מעמאָראַנדום געפֿאָדערט דער באַרימטער גלח גרעגואַר.[29]

מיטן אויסבראָך פֿון דער רעוואָלוציע אין 1789 האָט זיך אָנגעהויבן אַ סיסטעמאַטישער קאַמף קעגן ייִדיש אין פֿראַנקרײַך. ס'האָט זיך געשאַפֿן אין פֿראַנצייזישן ייִדנטום אַן אָרגאַניזירטער פֿוח קעגן דער ייִדישער פֿאָלקסשפּראַך, און אויך די פֿראַנצייזישע קרײַזן האָבן פֿאַרשטאַרקט זייער קאַמף קעגן דער שפּראַך.

צוזאַמען מיט דער רעוואָלוציע האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף פֿאַר אײַנ-וואָרצלען בכלל די פֿראַנצייזישע שפּראַך אין עלזאַס-לאָטרינגען, וווּ דײַטש און פֿאַרשיידענע דיאַלעקטן זענען געווען די הערשנדיקע שפּראַכן.[30] פֿראַנצייזיש איז דאָרט געווען אַ פֿרעמדע שפּראַך, די פֿראַנצייזישע מיליטער-לײַט און באַאַמטע האָבן זיך דאָרט געפֿילט ווי אין אַ קאָלאָניע.[31] דער נאַציאָנאַלער קאָנווענט האָט באַשלאָסן אויסצוואָרצלען די פֿרעמדע שפּראַכן און דיאַלעקטן ווי אַ פֿײַנטלעכן עלעמענט פֿאַר דער רעוואָלוציע, די פֿראַנצייזישע שפּראַך האָט געדאַרפֿט אוניווערסאַליזירט ווערן, פּונקט ווי די פֿראַנצייזישע רעוואָ-לוציע. „אין איין און דער זעלביקער און אומטיילעוודיקער רעפּובליק דאַרף די שפּראַך זײַן איינע" — האָט באַפֿוילן דער קאָמיטעט פֿאַר עפֿנטלעכן וויל פֿון דעם קאָנווענט,[32] און אין אַ באַריכט פֿאַר דעם קאָמיטעט האָט באַרער דערקלערט: „די קאָנטערערוואָלוציע האָט זיך באַזעצט אויף עטלעכע גרענעצן אויסבאַהאַלטענדיק זיך אין אייניקע אויסלענדישע אָדער באַרבאַרישע דיאַ-לעקטן".[33] עס איז באַקאַנט דער אָנטייל פֿון גלח גרעגואַר אין דעם קאַמף קעגן די דיאַלעקטן און זײַנע באַריכטן וועגן דער פֿראַגע פֿאַר דעם קאָנווענט. לויט זײַנעם אַ באַריכט האָבן 6 מיליאָן פֿראַנצייזישע בירגער אין גאַנצן ניט געקענט ריידן קיין פֿראַנצייזיש און אַנדערע 6 מיליאָן האָבן זייער שוואַך

---

28 Zalkind Hourvitz, Juif Polonois, Apologie des Juifs. 1789 געדרוקט אין

29 Grégoire, Essai sur la régeneration physique, morale et politique des Juifs, Metz 1789, p. 160—61.

30 וועגן דעם קאַמף זע: G. May, La lutte pour le français en Lorraine avant 1870 (Annales de l'Est, 26). Brunot, La langue française en Alsace après l'annexion à la France (La Revue de Paris 1916, III). R. Reuss, Notes sur l'instruction primaire en Alsace pendant la revolution, Paris 1910. ווי אויך דאָס שוין ציטירטע בוך פֿון פּאָל לעווי.

31 M. Sorgius, Die Volksschulen im Elsass von 1789—1870, Strassburg 1902 p. 1.

32 August Gazier, Lettres à Grégoire sur les patois de France, Paris 1880, p. 294.

33 Barère, Rapport et projet de décret présentés, an nom du Comité de salut public, sur les idiomes étrangers

באַהצרשט די שפּראַך. ער האָט דעריבער געפֿאָדערט אָנצונעמען שריט קעגן דעם „פֿעדעראַליזם פֿון די דיאַלעקטן".[34]

מ׳האָט דעריבער מצד די פֿראַנצייזישע קרײַזן פֿון עלזאַס-לאָטרינגען, ווו דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך דעמאָלט געלאָזט שטאַרק פֿילן,[35] אָנגעהויבן אויך אַ קאַמף קעגן ייִדן פֿאַר ניט רעדן פֿראַנצייזיש. צווישן אַ גאַנצער ריי פֿאָרוורפֿן, וואָס מ׳האָט געמאַכט בעת דער טעראָר-עפּאָכע אַ גרופּע אָרעס-טירטע ייִדן אין שטראַסבורג (צווישן זיי איז געווען אויך דער שתדלן סערף-בער), האָט אויך פֿיגורירט דער פֿאָרוורף, אַז זיי האָבן גערעדט אַ פֿרעמדע שפּראַך.[36] אין נידעררײַן איז פֿאַרבאָטן געוואָרן ייִדן צו קאָרעספּאָנדירן מיט אויסלאַנד אויף אַן אַנדער שפּראַך ווי פֿראַנצייזיש.[37] אין אייניקע פֿאַלן איז די מלחמה געווען געווענדט ספּעציעל קעגן ייִדיש. דער ראַט פֿון דער מעצער קאָמונע האָט דעם 11טן יאַנואַר 1792 אויסגעדריקט אַ וווּנטש אין אַ מעמאָ-ראַנדום צו דעם נאַציאָנאַלן קאָנווענט וועגן ייִדן, אַז זיי זאָלן זיך צונויפֿמישן מיט די פֿראַנצויזן, אָננעמען זייער שפּראַך און „אַוועקוואַרפֿן דעם דײַטש-העברעיִשן לשון (langage germanico-hebraique), וואָס דורך אים טיילן זיי זיך אויס ווי אַ נאַציע פֿאַר זיך, אָפּגעזונדערט פֿון אַלע אַנדערע".[38]

III

די פֿאָרגעשריטענע ייִדישע קרײַזן האָבן זיך געפֿלײַסט צונויפֿמישן זיך מיט דער אָרומיקער פֿראַנצייזישער געזעלשאַפֿטלעכקייט, זיך צו דערקלערן פֿאַר פֿראַנצייזן פֿון משהס גלויבן און וואָס גיכער איבעררײַסן מיט אַלץ, וואָס האָט זיי אָפּגעזונדערט פֿון דער אָרומיקער פֿראַנצייזישער קולטור. גאָר אָפֿט האָט די שטרעבונג אָנגענומען דעם כאַראַקטער פֿון פּשוטער אַסימילאַציע און גאָר אָנגעזעענע ייִדישע משפּחות האָבן אויסגעקליבן דעם ראַדיקאַלסטן מיטל פֿון שמדן זיך. פֿאַר זיי אַלעמען — האַלבע און גאַנצע אַסימילאַטאָרן — איז די ייִדישע שפּראַך געווען אַ „באַרבאַרישער זשאַרגאָן", אַן איבערבלײַבעכץ פֿון פֿאַר דער עמאַנסיפּאַציע; אַ שפּראַך, וואָס האָט אפֿשר געקענט טאָלערירט ווערן אין די געטאָס פֿון עלזאַס-לאָטרינגען, אָבער איצט, ווען ייִדן זענען

---

34 Aug. Cazier, o. c.

35 וועגן אַנטיסעמיטיזם אין עלזאַס-לאָטרינגען בעת דער רעוואָלוציע זע: Liber, Les Juifs et la convocation des Etats généraux (R. d' E. J., 64).

36 Ginsburger, Contributions à l'histoire des Juifs d'Alsace (R. d' E. J. 47, p. 285).

37 Rod. Reuss, Documents sur l'antisemitisme dans le Bas-Rhin (R. d' E. J., 59).

38 Extrait des Registres des déliberations du conseil général de la commune de Metz du 11 janvier 1792 (Archives Nationales, Serie D III 174).

געוואָרן פֿרײַע בירגער, מוז מען אָנהייבן קעגן איר אַ פֿאַרטיליקונגס-קאַמף. אין אַ דערציילונג פֿאַר קינדער האָט ג. בן-לוי (גודשאַ ווייל) געשריבן וועגן אַ ייִדישן מאַרקהענדלער פֿון עלזאַס פֿון פֿאַר 1789: „דער זשאַרגאָן פֿון זײַנע אָבות — דאָס איז געווען זײַן גאַנצע בילדונג פֿון די יוגנטיאָרן. ווײַל נאָך וואָס זאָל מען אים געבן אַ וועלטלעכע בילדונג, ווי באַלד אַז סײַ ווי איז געשטאַנען אַ מויער צווישן די ייִדן און די פֿראַנצויזן".[39] עס האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן אַ שאַרפֿער קאַמף אין די ייִדישע קהילות פֿון פֿראַנקרײַך קעגן ייִדיש. ביסלעכווײַז האָט דער דאָזיקער קאַמף אָנגענומען אַן אָפֿיציעלן כאַראַקטער, ווײַל ער איז געפֿירט געוואָרן אויך דורך די קאָנסיסטאָריעס און פֿאַרשיידענע חבֿרות צו פֿאַרשפּרייטן בילדונג און מלאָכות צווישן ייִדישע קינדער.

די פֿראַנצייזישע רעגירונגס-קרײַזן האָבן גאָרנישט געהאַט קעגן אַ קאַמף צו פֿאַרטיליקן ייִדיש. פֿאַר זיי איז דאָס געווען אַ טייל פֿון דעם אַלגעמיינעם שפּראַכקאַמף אין פֿראַנקרײַך, וואָס האָט זיך נאָך ווײַט ניט געהאַט פֿאַרענדיקט אין די רעוואָלוציע-יאָרן. דער באַקאַנטער עלזאַסער גלח און פּעדאַגאָג אָבערלין האָט נאָך אין 1825 גערופֿן אין נאָמען פֿון גאָט צו באַקעמפֿן די זשאַרגאָנען.[40] אין 1843 האָט אַ שטראַסבורגער שול-אינספּעקטאָר געשריבן: „פֿראַנצייזיש ווערט הײַנט געלערנט ווי אַ טויטע אָדער פֿרעמדע שפּראַך און פֿון אַ דײַטשער גראַמאַטיק לערנען זיך די קינדער פֿראַנצייזיש".[41] לויט נאַפּאָלעאָנען גופֿא האָבן בלויז מיליטער-לײַט געדאַרפֿט קענען פֿרעמדע שפּראַכן, און ער האָט געהייסן זיך אָפּהאַלטן פֿון לערנען פֿרעמדע שפּראַכן אין די פֿרויענשולן.[42] עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז בײַם צוגרייטן נאַפּאָלעאָנס דעקרעט וועגן ייִדן אין 1806 האָט מען זיך אויך אינטערעסירט מיט דער שפּראַכן-פֿראַגע אין פֿראַנצייזישן ייִדנטום. צווישן די פֿאַרשיידענע דאָקומענטן, וואָס האָבן געדינט צו דער צוגרייטונג פֿון דעם דעקרעט, געפֿינט זיך אויך אַן איבערזעצונג פֿון אַן אויסצוג פֿון קרוניצעס ענציקלאָפּעדיע[43] וועגן ייִדן, ווו עס רעדט זיך וועגן דעקרעט פֿון קיסר יאָזעף II, אַז ייִדן מעגן בלויז אין תּפֿילות באַנוצן אַן אַנדער שפּראַך ווי די לאַנדשפּראַך אין עפֿנטלעכן לעבן פֿון זייערע קהילות.[44]

אויך די אַנטיסעמיטישע קרײַזן האָבן ניט פֿאַרגעסן אָנצופֿאַלן אויף דער ייִדישער שפּראַך. דער אַדוואָקאַט פּוזשאָל, מחבר פֿון אַן אַנטיסעמיטיש

---

39 G. Ben-Lévi, Les matinées du samedi, Paris 1842 II, p. 111.

40 Camille Leeuhard, J. F. Oberlin, Paris 1911, p. 423.

41 Hans Kaiser, Der Kampf gegen die deutsche Sprache in den elsässichen Schulen von 1830 — 70 (Els.-Lothr. Kulturfragen 1913, 4–5, p. 39).

42 A. Deljan, Napoléon I-er et l'instruction publique, Paris 1902, p. 92.

43 עס גײט דאָ זיכער וועגן קרוניצעס עקאָנאָמישער ענציקלאָפּעדיע פֿון 1789, באַנד 31.

44 Archives Nationales, Série F19 11004.

ביכל (1806), האָט געשריבן, אַז די ייִדן באַנוצן זייער שפּראַך בכדי צו פירן שפּיאָנאַזש. „צווייטנס — האָט געשריבן פּוזשאָל — באַנוצן זיי פּאַקטיש ניט די העברעיִשע שפּראַך. זייער ווייניק רבנים אַפילו קענען די שפּראַך און די מערהייט ייִדן באַנוצן אויף זייער שטייגער אַזאַ מין טונקעלן זשאַרגאָן, אַז זייער אָפּט פאַרשטייען זיי אים אַליין אויך ניט".[45] אָפּט האָבן די טענות פון די ייִדישע שתדלנים קעגן ייִדיש זיך צונויפגעטראָפן מיט די טענות פון די אַנטיסעמיטן קעגן דער ייִדישער שפּראַך. האָט דאָך דער באַקאַנטער שתדלן יצחק בער פון נאַנסי אויך געשריבן, אַז די ייִדיש-ריידנדיקע מלמדים פאַר-שטייען אַליין אויך ניט דעם „זשאַרגאָן" (un jargon que le maître et le disciple n'entendaient pas mieux l'un que l'autre[46]). עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז די בילבולים קעגן ייִדיש האָבן די אַנטיסעמיטן איבער-גענומען פון די ייִדישע שונאי-ייִדיש. זאַלקינד הורוויץ האָט נאָך אין 1785 געשריבן אין זײַן „אַפּאָלאָגיע", אַז דאָס נייטן די ייִדן צו באַנוצן פראַנצייזיש וועט זיי מאַכן שווערער צו באַגיין שווינדלערײַען.

וואָס שייך די ייִדישע מאַסן פון עלזאַס-לאָטרינגען, איז ייִדיש געווען זייער איינציקע שפּראַך. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז נאָך נאַפּאָלעאָנס דעקרעט, אַז ייִדן זאָלן אָננעמען פאַמיליען-נעמען (20 יולי 1808), האָבן זיי זעלטן אויס-געקליבן פאַמיליען-נעמען פון פראַנצייזישער אָפּשטאַמונג. פון 279 ייִדן, וועלכע האָבן געביטן זייערע נעמען אין בוקסווייַלער, איז בלויז איין נאָמען געווען פון פראַנצייזישער אָפּשטאַמונג (פון הירץ אויף cerf).[47] דער שמש פון בית-מדרש אין בולעי (Boulay) האָט געשריבן צום מעצער רב אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ פּראָטעסט-אַקציע קעגן דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע (1839), אַז עס וואָלטן געווען אפשר מער אונטערשריפטן אויף דעם פּראָטעסט, נאָר דער עולם האָט ניט פאַרשטאַנען דעם רבס ווענדונג, וואָס איז געווען געדרוקט אויף פראַנצייזיש.[48]

דער פראַנצייזיש-ייִדישער שרײַבער דניאל סטאָבען (אויגוסט ווידאָל) פון עלזאַס[49] דערציילט אין אַ באַשרײַבונג פון אַ ייִדישער דאָרפישער חתונה, ווי עלזאַסער ייִדן האָבן זיך צונויפגעטראָפן מיט דײַטשע ייִדן, אַז די עלזאַסער ייִדן רעדן אַ ריינערן ייִדישן דיאַלעקט ווי זייערע שכנים פון יענער זײַט ריין, וועלכע

---

45 Poujol, Quelques observations concernant les Juifs en général et plus particulièrement ceux d'Alsace, Paris 1806, p. 134.

46 Beer Isac Beer, Lettre d'un citoyen, membre de la ci devant communauté des Juifs de Lorraine à ses confréres, Nancy 1806.

47 Paul Lévy, Histoire II, 91.

48 Deuxième supplément des adhésions, Metz 1839.

49 Wininger, Jüd. Nat. Biogr. IV, p. 275.

באַמיִען זיך צו רעדן אַ ריינער דײַטש (leur allemand était un peu moins incorrect[50]).

די ייִדישע שפּראַך איז דורך טויזנטער פּעדעם געווען צונויפגעבונדן מיט אַלע געביטן פֿון ייִדישן לעבן אין עלזאַס, דאָס איז געווען „אונזר מוטטרשפּראַכע", ווי ס'האָט זיך אויסגעדריקט אַן אומבאַקאַנטער ייִדישער דיכטער און בדחן פֿון עלזאַס אין אָנהייב 19טן י"ה.[51] עס האָט זיך שוין באַוויזן צו שאַפֿן אַ קאָנטאַקט דורך דער ייִדישער שפּראַך צווישן ייִדן און דער אַרומיקער ניט־ייִדישער באַפֿעלקערונג ניט נאָר אויפֿן געביט פֿון דער גנבֿים־שפּראַך,[52] נאָר אויך אויפֿן קולטורעלן געביט, ווי צ"ב טעאַטער. שוין אין 18טן י"ה האָבן עלזאַסער דראַמאַטורגן אַרײַנגעפֿלאָכטן ייִדישע ווערטער און אַפֿילו גאַנצע זאַצן אין זייערע ווערק, דאָס איז געמאַכט געוואָרן בכדי צו פֿאַרווײַלן דעם עולם. אַזוי האָט געטאָן דער שטראַסבורגער דראַמאַטורג לענץ אין זײַן דראַמע „די סאָלדאַטן".[53] אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י"ה טרעפֿן מיר אָן פּונקט אויף אַ פֿאַרקערטער דערשײַנונג: ייִדיש ווערט באַנוצט דורך ניט־ייִדן ניט בכדי אויסצולאַכן ייִדן און זייער שפּראַך, נאָר בכדי לײַכטער צו קומען מיט זיי אין קאָנטאַקט. דניאל סטאָבען דערציילט אין זײַן באַשרײַבונג פֿון ייִדישן לעבן אין עלזאַס[54] וועגן אַ קריסטלעכן שמיד

---

50 D. Stauben, Scènes de la vie juive en Alsace, Paris 1860, p. 75.

51 אין אָנהייב פֿון אַ מאַמר איבער אַ פּסוק פֿון יחזקאל שרײַבט דער אומבאַקאַנטער מחבר: „דער פּראַהפּעטען שפּריך, לויטעט אין אונזר מוטטר־שפּראַכע זאַ. ערדע זאהן! דיינע ברידער" אאז"וו. (ביבליאָטעק פֿון פּאַריזער ראַבינער־סעמינאַר. אַ זאַמלונג פֿון ייִדישע מאַנוסקריפּטן, ניט קאַטאַלאָגירט, הייבט זיך אָן מיט אַ ליד „האביב—דער פרילינג").

52 וועגן ייִדיש אין דער גנבֿים־שפּראַך פֿון עלזאַס־לאָטרינגען ווערט דערמאָנט (חוץ בײַ דעם שוין ציטירטן ראָשעראָשן) אין צוזאַמענהאַנג מיטן פּראָצעס צום טויט פֿאַרמשפּטן ייִד הירצל לוי פֿון קאָלמאַר אין 1754 (Annuaire de la société des Études Juives, I, p. 125) און אין 19טן י"ה אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ פּראָצעס אין 1858. Procès celebres. Assasinat de m. Péchard, relation complète des débats qui ont en lieu devant la cour d'assises du Calvados, du 22 juin au 9 juillet 1858. Paris. 49 p. (4⁰), ז' 45 — 46, ווערט דערציילט, אַז די גנבֿים, עלזאַסער ייִדן און קריסטן, האָבן געפֿירט זייער קאָרעספּאָנדענץ אין אַן עלזאַסער ייִדישן דיאַלעקט. לויט באָראָכאָוו, וועלכער פֿאַררופֿט זיך אויף וואַגנערן (באָראָכאָוו—די ביבליאָטעק פֿונעם ייִדישן פֿילאָלאָג, נומ' 67), איז אין דעם ביכל פֿאַראַן אַ ספּעציעל קאַפּיטל „Argot Juif". איך האָב געזען 3 אויסגאַבעס פֿון דעם ביכל (Bibl. Nationale, № 4 F³ 34.831 — 3), אָבער אַן אַזאַ ספּעציעלן קאַפּיטל.

53 Lenz J. M. R., Die Soldaten, eine Komedie, Lpzg 1776. 119 p. (16⁰).

54 Stauben-Vidal, Scènes, p. 68; Lettres sur les moeurs alsaciennes (Archives Israélites, XII, p. 208, 462).

ראָדאָלף, וועלכער האָט אין דער צײַט פון אַרבעטלאָזיקייט זיך געלאָזט וואַנדערן איבער די עלזאַסער שטעטלעך און דערפער מיט זײַן מאַריאָנעטן-טעאַטער. סטאָבען האָט אים געזען שפּילן אין ווינצענהיים, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע ייִדישע קהילה. איין אָוונט האָט ראָדאָלף געשפּילט כּאַר קריסטן און אַ צווייטן אָוונט פאַר ייִדן („מכירת יוסף", „אסתר המלכה", „יהודית"). פאַר ייִדן האָט ראָדאָלף געגעבן די פאָרשטעלונג אויף ייִדיש. (d'ordinaire, sans doute„ pour que l'illusion fût au comble, et la couleur locale irréprochable, ces deux derniers personnages devaient, a la grande édification de la foule, s'exprimer en hébreu même, si du moins, comme le pensaient maître Rodolphe et son audition, il fallait appeler de ce nom le jargon judaico-allemand en usage en Alsace).

פראַנצייזיש האָט מען געהאַלטן פאַר אַן אַריסטאָקראַטישער שפּראַך, וואָס מאַכט אַ שיינעם עפעקט. אין דער קאָמעדיע „גערשינג נארר" פון אַלעקסאַנדער ווייל (1811—1888)[55] זאָגט איין העלד וועגן גערשינגס חתונה-בילעטן:

„Fein, fein, sehr güt rédigiert,
„Aver ich hätts of Franzeesch anne geschmiert;
„Ich glaabt s'hett mehr Effekt gemacht,
„Denn ich béfericht ihr woor ausgelacht".[56]

דער זעלבער מחבר ברענגט אין אַ דערציילונג[57] אַ שמועס צווישן צוויי ייִדישע שוועסטער פון עלזאַס. זאָגט איינע צו דער אַנדערער, אַז איר חתן געפינט אין איר אויס בלויז איין פעלער: זי קען ניט קיין פראַנצייזיש. „ער וואָלט אַוועקגעגעבן אַלץ אין דער וועלט, אַבי דו זאָלסט זיך אויסלערנען די שפּראַך". „דו קענסט ניט קיין איין וואָרט פראַנצייזיש און דאָך ביסטו אַ פראַנצייזישע".

דער ייִדישער שפּראַך איז אין פראַנקרײַך אויסגעקומען צו שפּילן אַ צווייענדיקע ראָלע. פון איין זײַט האָט זי טאַקע טיילווײַז אָפּגעהאַלטן די ברייטע מאַסן פון געניסן וואָס גיכער פון דער רײַכער פראַנצייזישער קולטור, פון דער צווייטער זײַט האָט אָבער ייִדיש, די שפּראַך פון די ייִדישע מאַסן, אויך אָפּגעהאַלטן פון אַ גיכער מאַסן-אַסימילאַציע, וועלכע וואָלט גאָר גיך אַראָפּגעשווענקט דאָס פראַנצייזישע ייִדנטום, אַזוי אויך שוין אַ שוואַכער קערפּער.

---

55 Robert Dreyfus, A. Weil, ou le Prophéte du g. Saint—Antoine, Paris 1908.

56 Fortsetzung vom גערשינג נארר. Lusttspiel in 3 Acten in elsäss. jüdischen Dialekt von Alexandre Weil. Strasbourg. געדרוקט מיט לאַטײַנישער שריפט. אַן אַ דאַטע (? 1885). זײַט 59.

57 Al. Weil, Curonne, histoire juive, Paris 1857, p. 43.

די פאָרגעשריטענע קרײַזן פון פראַנצייזישן ייִדנטום, אַנשטאָט צו ברענגען די פראַנצייזישע קולטור צווישן די ייִדישע מאַסן אויף זייער שפּראַך, האָבן בעסער אויסגעקליבן דעם וועג פון אויסוואָרצלען די שפּראַך און דעם וועג פון אָפענער אָדער אויסבאַהאַלטענער אַסימילאַציע.

IV

סאַמועל קאַצן (1796 — 1862), גרינדער פון דער פראַנצייזיש־ייִדישער צײַטשריפט „אַרשיוו איזראַעליט", וואָס האָט געקעמפט פאַר אַ רעפאָרם פון דער ייִדישער רעליגיע, האָט געשריבן אין 1840 אין זײַנס אַן אַרטיקל וועגן העברעיִש־ייִדישע ליטעראַרישע שאַפונגען אין פראַנקרײַך, אַז די „צאינה וראינה" איז געשריבן אין „ייִדיש־דײַטש, וואָס איז פאַרשפּרייט פון באַלטיק ביז צו די ברעגעס פון מאָזעל און דער סען".[58] ייִדיש האָט מען אין פּאַריז געערעדט נאָך אַ סך פריִער, איידער ס. קאַצן האָט געשריבן די דאָזיקע ווערטער. דער ייִדישער ישובֿ אין פּאַריז איז באַשטאַנען פון ייִדן, וועלכע זענען אַהער געקומען פון פאַרשיידענע געגנטן: אַשכּנזים פון עלזאַס, פּוילן, דײַטשלאַנד און אויך ספרדים, עס זענען אַפילו פאַרבליבן ייִדישע שפּראַכדענקמעלער פון 18טן י״ה, וואָס זאָגן עדות דערויף, אַז שוין דעמאָלט האָבן פראַנצייזישע ייִדן באַנוצט ייִדיש, ווי צ״ב אַ ייִדישער בריוו אַדרעסירט צום פּאַריזער ייִד משה בלון אין 1755,[59] פון 2908 ייִדן אין פּאַריז אין יאָר 1809 זענען בלויז 1324 געבוירן געוואָרן אין פּאַריז, פון די איבעריקע האָט דער גרעסטער טייל געשטאַמט פון געגנטן, ווו מ׳האָט גערעדט ייִדיש (פון עלזאַס—316, דײַטש־לאַנד — 99, בײַערן — 19, עסטרײַך — 17, האָלאַנד — 53, פּוילן — 37).[60] זיי האָבן די שפּראַך באַנוצט ווײַטער אין פּאַריז.

אין איינער פון אַלעקסאַנדער ווײַלס דערציילונגען ווערט געשילדערט אַן עלזאַסער יונגערמאַן, וועלכער פאַרפאָרט אין פּאַריז אין אַן אַכסניא פון אַ באַקאַנטן. „זײַן הויז איז אַן אמתער האָטעל פון עלזאַסער. מען רעדט דאָרט ניט קיין איין וואָרט פראַנצייזיש".[61] אַ. ווייל באַשרײַבט דאָרט[62] אַ סצענע מיט אַ ייִנגל, וואָס איז מבֿקר חולה אַן אַלטע איינזאַמע פרוי: „פּלוצלינג דערהערט זיך אַ קלאַפּ אין טיר. — ווער איז דאָ?—פרעגט די קראַנקע אין דײַטש [?] — גוט,—ענטפערט אַ יונגע שטימע,—אָט האָסטו דיר נאָך איינע פון די פּוילישע, וואָס פאַרדרייען דאָס פראַנצייזיש אין אַ זשאַרגאָן".

---

58 S. Cahen, De la littérature hébraique et juive en France (Archives Isr. 1840, p. 34).

59 שטראַסבורגער שטאָט־ביבליאָטעק, מאַנוסקריפּטן, נר׳ 3963.

60 Léon Kahn, Les professions manuelles, Paris 1885.

61 Al. Weil, Lenz et Lory (Histoires de village), Paris 1860, p. 152.

62 Ibid., p. 153.

דער שפּראַכנקאַמף האָט אויך ניט אויסגעמיטן די פּאַריזער ייִדישע קהילה, וואָס איז ניט געווען די גרעסטע קהילה אין פֿראַנקרײַך, אָבער דערפֿאַר די אָנגעזעענסטע מחמת דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע, וואָס האָט דאָ געהאַט איר זיצאָרט. די פּאַריזער געגנער פֿון ייִדיש האָבן באַשלאָסן אויפֿצוטון עפּעס אַזוינס קעגן דעם „פֿאַרדאָרבענעם זשאַרגאָן", וואָס זאָל דינען ווי אַ בײַשפּיל אויך פֿאַר די אַנדערע ייִדישע ייִשובים. שוין דעם 19טן סעפּטעמבער 1825, בעת אַ דיסקוסיע אויף אַ זיצונג פֿון דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע וועגן אײַנפֿירן אונדיפֿאָרמען אין דער סינאַגאָגע, האָט איין מיטגליד (פֿולד) אויסגערופֿן: „מיר זענען ניט מער קיין ייִדן, נאָר בירגער ייִדן־פֿראַנצויזן", און געפֿאָדערט אײַנצופֿירן דאַוונען—און אויך דרשענען אין דער סינאַגאָגע—אויף פֿראַנצייזיש.[63] די פּאַריזער קאָנסיסטאָריע האָט דעם 17טן דעצעמבער 1831 באַשלאָסן, אַז פֿון 1טן יאַנואַר 1832 אָן איז פֿאַרבאָטן צו האַלטן דרשות, כּספּיד צו זײַן אָדער האַלטן וועלכע עס איז רעדעס אין די פּאַריזער בתּי־מדרשים אויף אַן אַנדער שפּראַך ווי די נאַציאָנאַלע שפּראַך (פֿראַנצייזיש) אָדער לשון־קודש.[64] „à dater du 1er janvier 1832, le sermon, oraisons) funéraires ou discours quelque ne pourront être prononcés dans les temples israélites de Paris qu'en langue nationale ou en langue sacrée")". דעם 20סטן דעצעמבער 1831 האָט די פּאַריזער קאָנסיסטאָריע זיך געוואָנדן צו דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע וועגן באַשטעטיקן די דאָזיקע החלטה. די צענטראַלע קאָנסיסטאָריע האָט באַשטעטיקט די החלטה אויף איר זיצונג פֿון 25סטן דעצעמבער 1831 און לאָזנדיק וויסן וועגן דעם איר פּאַריזער אָפּטיילונג געשריבן, אַז ייִדיש איז אַ „זשאַרגאָן, וואָס האָט אַ לאַנגע צײַט געשטערט בײַם דורכפֿירן די פֿאַרבעסערונגען, וואָס די קאָנסיסטאָריאַלע אַדמיניסטראַציעס האָבן זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל דורכצופֿירן צווישן אונדזערע מיטגלייביקע."[65] („un idiome que fut longtemps un obstacle aux améliorations que l'adi^ons c^iales s'étaient chargées d'introduire parmi nos corelig^res") ייִדיש איז אָבער געווען אַזוי שטאַרק אײַנגעוואָרצלט צווישן די ייִדישע אײַנוווינער פֿון דער פֿראַנצייזישער הויפּטשטאָט, אַז דאָס דורכפֿירן אין לעבן די החלטה פֿון דער פּאַריזער קאָנסיסטאָריע האָט בלויז געברענגט שאָדן דעם מאָראַלישן צושטאַנד פֿון דער פּאַריזער קהילה. אין משך פֿון 15—20 יאָר נאָכן פֿאַרבאָטן צו דרשענען אויף ייִדיש זענען פֿאָרגעקומען כּסדרדיקע מחלוקות אַרום דער פֿראַגע. קיין קאָנצענטרירטע, אָרגאַניזירטע געגנערשאַפֿט צו דעם פֿאַרבאָט איז ניט געווען, צווישן די אָנגעזעענע פּאַריזער ייִדן האָבן בכלל ניט

---

63 אַרכיוו פֿון דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע. פּראָטאָקאָלן, 19 סעפּט׳ 1825.

64 Ibid. 25-XII-1831.

65 אַרכיוו פֿון דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע, קאָפּיעס פֿון קאָרעספּאָנדענץ 1832, (נומער 3201).

עקסיסטירט קיין פּרינציפּיעלע פאַרטיידיקער פון דער ייִדישער שפּראַך. אין פּרינציפּ זענען ניט נאָר די אָנהענגער פון אַ רעפאָרמירטן ייִדנטום (און במילא די שאַרפסטע שׂונאי־ייִדיש), נײַערט אויך די פירנדיקע פאַריזער אָרטאָדאָקסישע קרײַזן מיט בן ברוך קרעהאַנזש (דעם איבערזעצער פון „צאינה וראינה" אויף פראַנצייזיש) בראש געווען געגנער פון ייִדיש. זייער קלוב, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן בעת די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן פון פעברואַר 1848, האָט אויך ניט אויסגעמיטן אַ געלעגנהייט צו באַקעמפן ייִדיש, און אין אַ פעטיציע צום קולט־מיניסטער אין מײַ 1848 האָט דער קאָמיטעט זיך באַקלאָגט, אַז אין די בתי־מדרשים גייט צו דאָס אויספאַרקויפן די עליות אויף ייִדיש.[66] („vente à la criée, en langue welche, des honneurs religieux dans le temple"). דאָס פאַרבאָטן צו באַנוצן ייִדיש אין דרשות האָט אָבער דערפירט דערצו, אַז מ׳האָט בכלל אויפגעהערט צו דרשענען. די רבנים האָבן ניט געקענט גוט דרשענען אויף פראַנצייזיש, און דער גרעסטער טייל פון עולם האָט די שפּראַך ניט פאַרשטאַנען, העברעיִש — אַוודאי ניט.[67] די פראַנצייזיש־ייִדישע פּרעסע פון די יאָרן באַקלאָגט זיך טאַקע דערויף: „דאָס דרשענען עקסיסטירט כמעט ניט אין דער סינאַגאָגע. עס זענען געמאַכט געוואָרן עטלעכע איזאָלירטע פּרוּוון, עס האָבן זיך געלאָזט הערן עטלעכע שטימען, אָבער אָן ענערגיע און אָן ווירקונג".[68] אין גאַנצן איז אָבער ייִדיש אַזוי גיך ניט פאַרשווונדן פון דער פאַריזער סינאַגאָגע. בעת מ׳האָט דיסקוטירט אין דער קאָנסיסטאָריע, צי מען זאָל אויסהענגען די מודעות אויף פראַנצייזיש אָדער לשון־קודש, האָט מען ביז וואָס ווען געמאַכט די מודעות אויף ייִדיש.[69] אויף ייִדיש איז אויך צוגעגאַנגען דאָס אויספאַרקויפן די עליות, וואָס איז געווען אַ גאָר וויכטיקער טייל פון בית־מדרש־לעבן.

די אָרטאָדאָקסן — ניט האָבנדיק אין זינען צו פאַרטיידיקן ייִדיש אין פּרינציפּ — האָבן דאָך זיך געוואָנדן צו דער קאָנסיסטאָריע, אַז מען זאָל דערלויבן צו דרשענען אויף ייִדיש כאָטש איין מאָל אַ חודש, בכדי דער עולם זאָל ניט אין גאַנצן אָפּגעוויינט ווערן פון מוסר זאָגן. ווען די פאַריזער קאָנסיס־

---

66 Archives Nationales, Serie F19 11030, Nr. 781.

67 „Les rabbins, vieux gens, attachés aux traditions, ne savaient prêcher qu'en judéo-allemand. Ils ne prêcherent pas" די רבנים, אַלטע לײַט, צוגע־בונדן צו די טראַדיציעס, האָבן געקענט דרשענען בלויז אויף ייִדישדײַטש, האָבן זיי ניט געדרשנט. (Ben Ami, La peur du jargon. L'Univers Isr., 1913, Nr. 46.

68 Réflexions sur la Réforme du Culte Isr. (Archives Isr. 1844).

69 La Paix. Paris 1846, p. 50. אַזאַ מודעה, אַ רעגולאַמין פאַר פאַריזער שוחטים („אַלגעמיינע באַקאַנטמאַכונג", אָן אַ דאַטע, אַרום 1850) געפינט זיך אין דער פאַריזער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק, נומער A 1997.

טאָריע האָט אין 1840 אויפגענומען 70 יידן, אַ דעלעגאַציע פון די חברות, מיטן אָרטאָדאָקסישן עסקן בן ברוך קרעהאַנזש בראש, איז צווישן אַ גאַנצע ריי אַנדערע פראַגעס באַרירט געוואָרן אויך די באַציִונג צו יידיש. בן ברוך קרעהאַנזש איז צו ערשט אַרויסגעטרעטן קעגן פאַרקויפן די עליות, וואָס מאַכט דעם בית-המדרש פאַר אַ מאַרק. דערבײַ האָט ער אויך ניט געשוינט די יידישע שפּראַך:[70] „אין דער הויפּטשטאָט פון דער ציוויליזירטער וועלט – אין פאַריז – ווערן אויספאַרקויפט די עליות אין אַ געמיינעם לשון, האַלב דײַטש, האַלב העברעיִש. איר ווילט הערן בלויז פראַנצייזישע דרשות, מען שמועסט וועגן מאָדערניזירן אונדזערע שיינע תפילות, און איר דערלויבט, אַז מען זאָל שרײַען אין אונדזערע פראַנצייזישע אויערן פאַר—צי—י—י—ק אום ששי![71] אין משך פון דעם צונויפטרעף איז פאָרגעקומען אַזאַ דיאַלאָג צווישן ב. ב. קרעהאַנזש און דעם פרעזידענט פון דער פאַריזער קאָנסיסטאָריע וועגן יידיש: „בן ברוך: עס איז פאַראַנען נאָך איין זייער וויכטיקע רעפאָרם, וואָס מיר וועלן בײַ אײַך בעטן דורכצופירן. די אַנאַלפאַבעטן — און זיי זענען צום באַדויערן פיל צווישן פאָלק – נייטיקן זיך אין תורה שבעל-פה, וואָס ווערט זיי געגעבן דורך דרשות. ניטאָ קיין איין מענטש, ווי גוט ער זאָל ניט זײַן, אַז בײַם אַרויסגיין פון אַ דרשה זאָל ער ניט זײַן אַ ביסל אַ בעסערער. אָבער זינט דאָס אָפּשאַפן די דרשות אויף דײַטש איז די גײַסטיקע שפּײַז געוואָרן זייער זעלטן, און בכלל קנאַפּ צוטרעטלעך פאַרן פאָלק. דער פרעזידענט: מיר האָבן געמוזט, צוליב אַ נאַציאָנאַלן אינטערעס, אָפּשאַפן די דײַטשע דרשות; מיר זענען אין פראַנקרײַך, מען דאַרף רעדן פראַנצייזיש צום פאָלק. בן-ברוך: ריכטיק, ווען איר וועט דערמאָנען דעם נאַציאָנאַלן אינטערעס, וועלן אײַערע רייד שטענדיק געפינען אַן אָפּקלאַנג צווישן אונדז. עס גייט אָבער אין אַן ענין פון מאָראַל. אונדזער פּאָליטישע עמאַנציפּאַציע איז בלויז 50 יאָר אַלט, עס איז גאָרניט אַזוי לאַנג ווי מיר קענען געניסן פון דער גוטסקייט פון דער בילדונג. מען קען דעריבער דערקלערן, אַז כמעט אַלע אונדזערע מענער אין עלטער פון 50 יאָר אָן און מער קענען זייער ווייניק אָדער כמעט אין גאַנצן ניט קיין פראַנצייזיש. זיי פאַרשטייען דעריבער ניט די דרשות. דאָס אָפּשאַפן די יידישע דרשות האָט געדאַרפט פאָרקומען בהדרגה, און אין דער מאָס ווי די נידעריקע קלאַסן וואָלטן געטאָן אַ פּעולה אין דער בילדונג. אַזוי צום בײַשפּיל, אָנשטאָט צו דרשענען אַלע שבת אויף פראַנצייזיש, וואָלט מען נאָך געדאַרפט אַ געוויסע צײַט דרשענען איין שבת אויף פראַנצייזיש און איין שבת אויף יידיש. שפּעטער וואָלט מען געקענט דרשענען אויף דײַטש איין מאָל אין דרײַ שבתים און אַזוי ווײַטער"... „איך מיין דאָ צו זײַן דער מליץ-יושר פון אַלע

---

70 La Sentinelle Juive. אַ געגנויע באַשרײַבונג פון דער צונויפטרעפונג געפינט זיך אין דער אויסגאַבע פון 1840 (נאַציאָנ' ביבל' 157 Ld.184).

71 Ibid., p. XV.

מײַנע לאָטרינגער און עלזאַסער מיטגלייביקע, בעטענדיק צוריק אײַנצופירן דרשות אויף דײַטש צום ווייניקסטן איין מאָל אַ חודש״.[72]

אויב מ׳האָט ניט געטאָרט באַנוצן ייִדיש אין די דרשות אין דער קאָנסיסטאָריאַלער סינאַגאָגע פון פאַריז, האָט מען אָבער ניט אויפגעהערט צו דרשענען אויף ייִדיש אין די פריוואַטע מנינים פון פאַרשיידענע חבֿרות. דער פאַריזער אייבער־ראַבינער גופא האָט דאָרט געדרשנט אויף ייִדיש. אין 1848 האָט קרעהאַנזשס צײַטונג „La Vérité״ געשריבן, אַז דער פאַריזער אייבער־ראַבינער איזידאָר, ווען ער קומט אין די חבֿרות, האַלט ער זײַנע דרשות אויף ייִדיש[73] („On nous a dit que dans ces réunions M. le Rabbin prêche en Allemand, vous savez quel allemand״). מעגלעך, אַז די חבֿרות האָבן אויסגענוצט די באַקומענע פרײַהייטן אַ דאַנק דער רעוואָלוציע פון פעברואַר 1848 און זיך ניט גערעכנט מיט דער קאָנסיסטאָריאַלער החלטה. מ׳האָט באַנוצט ייִדיש אין די פריוואַטע מנינים אויך צווישן 1832 און 1848, אָבער אין דער ערשטער צייט נאָך פעברואַר 1848 האָט מען דאָס געקענט טון אָפענערהייט.

V

וואָס פאַר אַ באַציִונג האָט צו דער שפּראַכן־פראַגע געהאַט דער פראַנצייזישער ראַבינאַט?

מען דאַרף ראשית באַמערקן, אַז אַ טייל פון פראַנצייזישן ראַבינאַט, ווי אויך פון גאַנצן פראַנצייזישן ייִדנטום, האָט אין דעם קאַמף קעגן ייִדיש זיך ניט געמישט. אין די ייִדישע קהילות פון דרום־פראַנקרײַך האָט מען גערעדט פראַנצייזיש און אין טייל געגנטן דאָס ראָמאַנישע ייִדיש, וואָס קעגן דעם איז אָבער ניט געפירט געוואָרן קיין קאַמף.

די רבנים פון עלזאַס־לאָטרינגען און פון פאַריז זענען ביז די 50ער יאָרן פון 19טן י״ה נאָך געווען פון אַלטן דור, צוגעבונדן צו די ייִדישע טראַדיציעס און צו דער ייִדישער שפּראַך. אייניקע רבנים האָבן בכלל ניט געקענט קיין פראַנצייזיש, ווי דער באַקאַנטער מעצער רב אַהרן וורמס, מחבר פון „מאורי אור״. לויט נאַפּאָלעאָנס אַ דעקרעט פון 10טן דעצעמבער 1806 האָט יעדער פראַנצייזישער רב געדאַרפט קענען די פראַנצייזישע שפּראַך, דער דעקרעט האָט אָבער געזאָלט אָנגעוואָנדן ווערן ערשט פון 1820 אָן.[74] די געגנער פון ר׳ אַהרן וורמס האָבן טאַקע אויסגענוצט דעם דעקרעט און נישט דערלאָזט אויסקלײַבן אים פאַר מעצער אייבער־ראַבינער, אויף זײַן אָרט

---

72 Ibid., p. XXI–XXIII.

73 La Vérité, Paris. 25 mai 1848.

74 Bauer, La Fondation de l'École rabbinique de France (R. d' É. J. 82, p. 504).

איז אויסגעקליבן געוואָרן סאַמועל וויטערסהיימען, ערשט נאָך וויטערסהיימענס טויט (1832) איז ר׳ אַהרן וורמש, שוין אַ זקן פון 77 יאָר, באַשטימט געוואָרן פאַר מעצער אייבער-ראַבינער און מ׳האָט זיך געמאַכט ניט וויסנדיק, אַז ער קען ניט קיין פראַנצייזיש.[75]

אין די קהילות פון עלזאַס-לאָטרינגען — און טיילווייז אויך אין פאַריז-האָט מען אין רעליגיעזן לעבן באַנוצט ייִדיש. די וואַנדערנדיקע דרשנים איבער עלזאַס-לאָטרינגען האָבן געשטאַמט על-פי רוב פון פוילן[76] און האָבן גנדרשנט אויף ייִדיש. די ערשטע פרוּוון איבערצוזעצן די תפילות אויף פראַנצייזיש זענען געמאַכט געוואָרן גאַנץ שפּעט. דערבײַ איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז דער ערשטער פרוּוו אַרויסצוגעבן אַ מוסר-ביכל פאַר די עלזאַסער ייִדישע קינדער אין אַן אַנדער שפּראַך ווי ייִדיש אָדער ייִדיש-העברעיִש איז געמאַכט געוואָרן ניט אויף פראַנצייזיש, נאָר אויף דײַטש. אַ ייִדישער לערער פון עלזאַס י. זשאָלסאָן האָט אין 1812 אָנגעשריבן אַ ביכל פאַר ייִדישע קינדער. דעם מאַנוסקריפּט האָט ער צוגעשיקט צום קולט-מיניסטעריום אין דײַטשן אָריגינאַל און געזוכט עמעצן איבערצוזעצן דעם מאַנוסקריפּט אויף פראַנצייזיש. אפשר דערפאַר האָט זײַן ביכל קיין מאָל ניט דערזען די ליכטיקע שײַן, נאָר איז פאַרבליבן אין אַרכיוו פון מיניסטעריום.[77]

אין דער צײַט, ווען אין די מנהגים-ספרים האָט מען נאָך אַלץ געהייסן די יעניקע, וועלכע קענען ניט קיין לשון-קודש, צו באַנוצן „טײַטש״,[78] האָבן זיך שוין באַוויזן די ערשטע פראַנצייזישע איבערזעצונגען פון תפילות, הגם גאַנץ שפּעט אין פאַרגלײַך מיט דײַטשלאַנד. אינטערעסאַנט איז די מיינונג פון די אויפגעקלערטע, האַלב אַסימילירטע פראַנצייזישע ייִדן און זייערע פראַנצייזישע פרײַנד וועגן די איבערזעצונגען. אין אַ מיטטיילונג צו דער מעצער „געזעלשאַפט פאַר ליטעראַטור, וויסנשאַפט און קונסט״ וועגן יואל אַנשבאַכס אַ פראַנצייזישער איבערזעצונג פון די תפילות[79] ווערט געזאָגט, אַז דער הויפּטפאַרדינסט פון דער איבערזעצונג באַשטייט אין דעם העלפן פאַרשפּרייטן דורך אַזעלכע איבערזעצונגען די פראַנצייזישע שפּראַך צווישן ייִדן.[80] די ייִדישע מאַסן האָבן אָבער געקוקט קרום אויף אַזעלכע איבערזעצונגען.

---

75 Le Rabbinat de Metz (R. d' E. J. 1886, p. 121—3).

76 Honel M., Choses d'Alsace, contes d'Avant-guerre, Nice 1913.

77 Archives Nationales, Série F19 11028.

78 „קאָן ערס ניט זאָגן אין לשון הקודש, זוא זאָגט ערס אין טײַטש״ (מנהגים וויא מאַן זיך דש גאַנצע יאָהר נוהג איזט .. מיץ, בדפוס אפרים האַראַמאַר, תקפ״א 1821, דף י״ד).

79 J. Anspach, Rituel des prières journalières, traduit de l'hebreu, Metz 1820.

80 Société des Lettres, Sciences et Arts de Metz, 1819—20, p. 45.

אין זײַנע באַשרײַבונגען פֿון ייִדישן לעבן אין עלזאַס־לאָטרינגען[81] דערציילט דניאל סטאָבען וועגן אַ סדר בײַ אַ רײַכן ייִד (סאָלאָמאָן פֿון ווינצענהיים). בײַם טיש איז געזעסן אַן אורח לויטן נאָמען אליעזר, אַ בעטלער און מוכר־ספֿרימניק אויף די עלזאַסער מערק. אליעזר צערעדט זיך און דערציילט נײַס פֿון די עלזאַסער ייִדישע קהילות. ער באַקלאָגט זיך, אַז מ׳האָט איבערגעזעצט די הגדה של פֿסח אויף פֿראַנצייזיש. דאָס איז — לויט אים — אַ סקאַנדאַל: „וויל דען גאָט, אַז מען זאָל צו אים מתפֿלל זײַן אין אַן אַנדער שפּראַך ווי אין דער שפּראַך פֿון אונדזערע אָבות אין ארץ־ישׂראל? עס איז בבֿל! מען צעשיקט די אַלע שרעקלעכע דרוקן איבער אַלע אונדזערע ייִשובֿים, ווו די הערן ווי די גרויסע געצן פֿאַרשפּרייטן עס. און דעם אמת געזאָגט, ר׳ סאָלאָמאָן, פֿאַרשטייען זיי ניט קיין פֿראַנצייזיש מער ווי איר און איך. נאָר וואָס ווילט איר? ווײַזט אויס, אַז די איצטיקע מאָדע איז אַזאַ! ווי עס איז הײַנט דער ערשטער טאָג פֿסח, דאָס אַלץ וועט אויף אונדז ברענגען אַן אומגליק!“ צווישן אַ טייל עלזאַסער ייִדן האָט מען זיך פּשוט געשראָקן פֿאַרן באַנוצן פֿראַנצייזיש. אַלעקסאַנדער ווייל באַשרײַבט אין אַ דערציילונג[82] דעם אײַנדרוק, וואָס עס האָט געמאַכט אויף אַן עלזאַסער ייִד די ידיעה וועגן שמד פֿון עטלעכע מעצער ישיבֿה־בחורים: „כ׳האָב געטאָן אַ פּעלער לערנענדיק אים פֿראַנצייזיש, — זאָגט דער עלזאַסער ייִד וועגן זײַן זון. מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס לייענען פֿראַנצייזיש איז סם פֿאַר אַ ייִד“. די צײַטשריפֿט „רעזשענעראַסיאָן“ (אַרויס אין פֿראַנצייזיש און דײַטש) פֿון שטראַסבורג שרײַבט אין 1836 (זײַט 181), אַז אין אָנהייב 19טן י״ה האָט מען זיך געשעמט צווישן ייִדן צו לייענען אַ פֿראַנצייזיש בוך.

אַפֿילו די רבנים פֿון אַנדערן דור, די תּלמידים פֿון דער מעצער ראַבינער־שול (געגרינדעט אין 1829, שפּעטער אַריבערגעפֿירט קיין פּאַריז), האָבן געקענט די ייִדישע שפּראַך און זי באַנוצט. עס איז גענוג צו ברענגען פֿאַר אַ בײַשפּיל דעם רבֿ סאָלאָמאָן אולמאַן (געבוירן אין זאָבערן, עלזאַס, דעם 25סטן פֿעברואַר 1806, געשטאָרבן דעם 5טן מאַי 1865). אולמאַן איז געווען איינער פֿון די אָנגעזעענסטע פֿראַנצייזישע רבנים. נאָכן ענדיקן די מעצער ראַבינער־שול איז ער אין 1834 געוואָרן רבֿ אין לאָטערבערגן (עלזאַס), אין 1844 רבֿ אין נאַנסי און אין 1853 — אייבער־ראַבינער פֿון פֿראַנקרײַך. ער האָט אָנגעשריבן אַ לערנביכל פֿון רעליגיע פֿאַר ייִדישע קינדער אויף פֿראַנצייזיש (1845); האָט פּרעזידירט אין 1856 די רבנים־קאָנפֿערענץ וועגן דורכפֿירן רעפֿאָרמען אין די רעליגיעזע מנהגים. דער „אוניווער איזראַעליט“ האָט וועגן אים געשריבן, אַז „זײַן פֿראַנצייזישער סטיל איז געווען אַ מוסטער

---

81 D. Stauben, Scènes, p. 112—113.

82 A. Weil, Braendel (Histoires de village), Paris 1860, p. 221.

פֿון עלעגאַנץ, חן און — אָפֿט מאָל — פֿון אַ שלאָגנדיקער אָריגינאַליטעט; זײַן העברעיִש איז געווען קלאַסיש".[83] סאַלאָמאָן אולמאַן האָט אָבער געדרשנט בעיקר אויף ייִדיש. צווישן זײַנע פֿאַרבליבענע מאַנוסקריפּטן געפֿינען זיך צענדלינגער פֿון זײַנע ייִדישע דרשות, און אויך ייִדישע בריוו.[84] ווײַזט אויס, אַז אולמאַן האָט בכלל אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, על כל פּנים אין די ערשטע צײַטן פֿון זײַן רבנישער קאַריערע. ער האָט אַליין איבערגעשריבן אַ קאָפּיע פֿון וואָלפֿסאָנס קאָמעדיע „לייכטזינן אונד פֿראָממעלייא".[85]

מ'האָט באַנוצט ייִדיש אויך אין דער מעצער ראַבינער-שול גופֿא, וואָס האָט דאָך געזאָלט אַרויסגעבן מאָדערנע רבנים.

ווען אַ קאָמיסיע פֿון ייִדישע כּלל-טוער האָט אין 1805 צוגעשטעלט דעם קולט-מיניסטער פּאָרטאַליס אַ פּלאַן צו אָרגאַניזירן די ייִדישע קהילות אין פֿראַנקרײַך, האָבן זיי אין דעם פּלאַן[86] געשריבן וועגן די פֿראַנצייזישע רבנים: „אויב זיי זענען ניט אין שטאַנד בײַ הײַנטיקן טאָג צו באַווײַזן זייערע קענטענישן אין אַ לעבעדיקער אייראָפּעיִשער שפּראַך, מיינען מיר, אַז די רעגירונג דאַרף אָננעמען מיטלען בכדי אין דער צוקונפֿט זאָלן די רבנים, פּונקט ווי די גײַסטלעכע פֿון אַנדערע רעליגיעס, האַלטן זייערע דרשות אין דער פֿראַנצייזישער שפּראַך, און צוליב דעם צוועק זאָל דערלויבט זײַן צו שאַפֿן סעמינאַרן". ווען עס איז געשאַפֿן געוואָרן די ראַבינער-שול אין מעץ, האָט מען פֿון קולט-מיניסטעריום געפּרוּווט צוואַיִלן, אַז מען זאָל איינפֿירן פֿראַנצייזיש ווי די שפּראַך פֿאַר אַלע לימודים. מ'האָט זיך אָבער אַרומגעזען, אַז פּראַקטיש וועט אוממיגלעך זײַן דורכצופֿירן אַזאַ החלטה אין לעבן. אויפֿן פּלאַן פֿון דעקרעט וועגן דערלויבן צו עפֿענען די ראַבינער-שול האָט מען אין מיניסטעריום צוגעשריבן בײַ דער זײַט פֿון פּונקט וועגן לערנען תּלמוד, אַז מיט דער צײַט זאָל דער דאָזיקער לימוד פֿאָרקומען אויף פֿראַנצייזיש. בײַם סוף פֿון דער באַמערקונג פֿיגורירן אָבער די צוויי ווערטער: „קנאַפּ אָנצונעמען" („peu acceptable"), וואָס באַווײַזט, אַז אין מיניסטעריום גופֿא האָט מען קנאַפּ געגלייבט אין דער מיגלעכקייט דורכצופֿירן אַזאַ החלטה.[87] מיט יאָרן שפּעטער האָט מען פֿון מיניסטעריום ווידער אָנגעהויבן פֿאַרלאַנגען, אַז דער לימוד פֿון תּלמוד זאָל געפֿירט ווערן אויף פֿראַנצייזיש, דער מיניסטער האָט

---

83 L'Univers Isr. 1865, p. 457.

84 ביבליאָטעק פֿון „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל", מאַנוסקריפּטן, נומ' 299 (2).

85 דאָרט גופֿא, נומ' 299 (8).

86 Plan d'organisation du culte juif en France. Presenté à Son Ex. le Ministre des Cultes, Mr. Portalis, par les personnes qu'il a désignées pour cet objet. (Archives Nationales, Série F19 11014).

87 Archives Nationales. Série F19 11025.

דעם 26סטן מאַרץ 1841 אָנגעפֿרעגט וועגן דעם מצב אין דער ראַבינער-שול, האָט ער דערביי געוואָלט וויסן, צי עס זענען געמאַכט געוואָרן פֿאַרבעסערונגען ביים לערנען פֿראַנצייזיש און העברעיִש. דערויף האָט די מעצער קאָנסיסטאָריע געענטפֿערט, אַז פֿאַרבעסערונגען זענען יאָ געמאַכט געוואָרן, אָבער ניט אַלע קאָנסיס-טאָריע-מיטגלידער זיינען מסכים מיטן פּראָיעקט צו לערנען תּלמוד אויף פֿראַנצייזיש. צוויי קאָנסיסטאָריע-מיטגלידער פֿאַרלאַנגען, אַז מען זאָל אָנהייבן לערנען תּלמוד אויף פֿראַנצייזיש ערשט אין 3 — 5 יאָר אַרום.[88] אין די רעפּאָרמירטע יִדישע קרייזן און אין מיניסטעריום איז מען געווען שטאַרק אומצופֿרידן מיט די שוואַכע קענטעניש פֿון די צוקונפֿטיקע רבנים אין דער פֿראַנצייזישער שפּראַך. די שילער האָבן געדאַרפֿט האַלטן דרשות, בכדי זיך צוצוגעוויינען צו רבנות. די ערשטע יאָרן האָבן זיי די דרשות געהאַלטן אויף יִדיש. ערשט אין 1835 האָט מען געשריבן אין אַ באַריכט צום מיניסטער: „זינט איין יאָר דרשענען די מערהייט שילער אויף פֿראַנצייזיש".[89] דעם 26סטן מאַרץ 1841 האָט דער מיניסטער געשריבן צום מעצער פּאָליציי-פּרעפֿעקט: „מיך פֿאַרדריסט בעיקר די אָפּגעלאָזנקייט ביים לערנען די נאַציאָנאַלע שפּראַך".[90]

די אַדמיניסטראַטיווע מאַכט איז אָפֿט געווען אויפֿגעבראַכט אויף די רבנים, וועלכע מ'האָט געהאַלטן פֿאַר געגנער פֿון דער פֿראַנצייזישער שפּראַך, אַגב אין אַ פֿיל שוואַכערער מאָס ווי די קריסטלעכע און פּראָטעסטאַנטישע גייסטלעכע, וועלכע האָבן זיך אָפֿן אַנטקעגנגעשטעלט דעם וועלן איינצופֿירן פֿראַנצייזיש ווי די הערשנדיקע שפּראַך אין עלזאַס. דער רעקטאָר פֿון שטראַסבורגער אוניווערסיטעט דעלקאַסאָ האָט אָנגעשריבן, אַז די „רבנים האָבן ניט קיין שום סימפּאַטיעס צו דער פֿראַנצייזישער שפּראַך, וואָס זיי רעדן זייער שלעכט און וואָס זייערע אויערן זענען ניט צוגעוויינט זי צו הערן".[91] אַ טייל רבנים האָבן אַליין ניט געהאַט קיין קלאָרע שטעלונג צו דער שפּראַכן-פֿראַגע. זיי זענען נאָך געווען צוגעבונדן צו יִדיש און האָבן געמוזט — איבער זייערע אָפֿיציעלע אַמטן — פֿאַרטיידיקן פֿראַנצייזיש. דער שטראַסבורגער רב אַראָן האָט טייל מאָל באַקעמפֿט די לערער פֿון פֿראַנצייזיש אין די יִדישע שולן[92] און אין 1859 איז ער געווען דער איינציקער גייסטלעכער אין אַ קאָמיסיע אויסצואַרבעטן אַ נייעם שעהן-פּלאַן אין די עלזאַסער שולן, וואָס האָט געדאַרפֿט פֿאַרשטאַרקן דעם לימוד פֿון פֿראַנצייזיש.[93]

---

88 Ibid.

89 Ibid.

90 Ibid.

91 Hans Kaiser, Der Kampf; Paul Lévy, Histoire, II, p. 252.

92 M. Bloch, L'Alsace juive, Guebwiller 1907.

93 Hans Kaiser, Der Kampf, p. 53.

עס האָט געדויערט לאַנגע יאָרן, ביז יידיש האָט געקענט ווערן אַ פרעמדע שפּראַך צווישן די פראַנצייזישע רבנים. ערשט ווען די ראַבינער-שול איז אין די 50ער יאָרן אַריבערגעפירט געוואָרן קיין פּאַריז און די שילער זענען רעקרוטירט געוואָרן צווישן נייעם דור, איז געראָטן אייַנצופלאַנצן צווישן די יונגע פראַנצייזישע רבנים שׂינאה צו יידיש. עס איז אָבער אַ פאַקט, אַז אויך שפּעטער האָבן די רבנים געקענט די „פאַרדאָרבענע" שפּראַך, וואָס די יידישע פאָלקסמאַסן האָבן גענוצט.

VI

עס איז געווען איין געביט, אויף וועלכן דאָס פראַנצייזישע יידנטום, סיי די אָפיציעלע קאָנסיסטאָריעס און סיי פריוואַטע אינסטיטוציעס, האָבן אַרויסגעוויזן פיל איניציאַטיוו: ביים גרינדן שולן צו לערנען מיט יידישע קינדער מלאָכות. אין דער ערשטער העלפט 19טן י"ה האָט זיך שוין אין גאַנץ פראַנקרייך געפונען אַ נעץ פון יידישע שולן, וואָס האָבן געדאַרפט פאַרטרעטן די אַמאָליקע חדרים, און אויך העלפן פאַרשפּרייטן מלאָכות צווישן יידן. די שׂונאי-יידיש האָבן ניט געקענט דורכלאָזן אַזאַ געלעגנהייט, און דאָס גרינדן די שולן איז על-פי רוב געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיטן קאַמף קעגן יידיש.[94]

פירן אַ קאַמף קעגן יידיש אין די חדרים און שולן איז אָבער ניט געווען אַזאַ לייכטע זאַך. מ. בלאָך האָט געשריבן וועגן דעם ענין שולן ביי יידן אין פראַנקרייך זינט 1789: „מ'האָט דעריבער געדאַרפט מלחמה האַלטן מיט דעם יידיש-דייטשן זשאַרגאָן, אַ באַרבאַרישן דיאַלעקט, אַן איבערבלייבעכץ פון נאָך מער באַרבאַרישע צייטן. אָבער דער זשאַרגאָן איז איינציק באַנוצט געוואָרן צווישן די יידן און ער איז זיי געווען צום האַרצן."[95] מ'האָט, ראשית כל, געדאַרפט מלחמה האַלטן מיט די חדרים, ווו מ'האָט געלערנט דורכויס אויף יידיש.[96] וועגן טרויעריקן מצב פון די חדרים און די מלמדים אין

---

94 „מ'האָט געשאַפן שולן צו לערנען די יוגנט פראַנצייזיש און אָפּגעוויינען פון יידיש-דייטש" (Ben Ami, Le peur du jargon, L'Univers Isr. 1913, p. 463).

95 M. Bloch, L'oeuvre scolaire des juifs Français depuis 1789 (R. d'E. J. 26, p. XCIX).

96 די אַדמיניסטראַציע פון אונטעררייַן האָט אין 1804 זיך געוואָנדן צו דער רעגירונג מיט אַ פאָדערונג, אַז די רעליגיעזע למודים צווישן יידן זאָלן געפירט ווערן אויף פראַנצייזיש (M. Liber, La question juive en 1806, R. d'E. J., 72., p. 146). דער פּאָליציי-פּרעפעקט פון נאַנסי האָט אין 1806 זיך באַקלאָגט, אַז די יידישע מלמדים שטאַמען על-פי רוב פון אויסלאַנד. זיי לערנען די קינדער „לייענען און שרייבן אין דייטש אין אַ זייער פאַרדאָרבענעם דיאַלעקט, אַ געמיש פון דייטש און העברעיִש" (Copie de la lettre écrite le 14 juin 1806 par le Préfet du Departement de la Meurthe, à Mr le conseiller d'État, Chargé de 3e arrondt de la Police générale de l'Empire. Archives Nationales. Série F19 11011).

עלזאַס־לאָטרינגען געפֿינען מיר אַן אינטערעסאַנטע באַשרײַבונג אין אַ ביכל (דײַטש מיט העברעיִשע אותיות) וועגן דער גרינדונג פֿון אַ שול, אַרויסגעגעבן אין 1818 דורך אַ שטראַסבורגער לערער.[97] „געמייניגליך וואָר איין זאָלכער לעהרער אויך צוגלײַך פֿאָרזאָנגער (חזן) דער געמיינדע, אונד שלאַכטמייסטער (שוחט) אים אָרטע אונד דער אומליגענדען געגענד, ניכט זעלטען וואָר ער אויך דער עהרנאיינזעננער (בעל־קדושין), אונד עהקאָנטראַקטשרייבער דעז גאַנצען בעצירק". בײַם גרינדן מאָדערנע שולן האָבן זיך געשטעלט אָן אַ שיעור שווערקייטן. ראשית האָט מען געדאַרפֿט געפֿינען געגוג לערער, וועלכע זאָלן קענען לערנען פֿראַנצייזיש. ווען די צענטראַלע קאָנסיסטאָריע האָט אין 1812 צעשיקט אַ צירקולאַר וועגן גרינדן שולן, האָט זי אָנגעפֿרעגט, „צי עס געפֿינט זיך אַ ייִד אָדער אַ קריסט, וואָס זאָל זײַן בכוח צו לערנען דער עיקר די פֿראַנצייזישע שפּראַך?"[98] אַזעלכע לערערס, דערצו נאָך ייִדן, האָבן אַרום 1820 זיך געפֿונען זייער ווייניק אין עלזאַס־לאָטרינגען. „בכדי צו זײַן אַ גוטער פּעדאַגאָג האָט מען געמוזט קענען דעם ייִדיש־דײַטשן זשאַרגאָן" — אַזוי האָבן דעמאָלט געהאַלטן די ייִדישע מאַסן, באַקלאָגט זיך אַ צײַטשריפֿט פֿון שטראַסבורג.[99] דאָרט, ווו עס זענען שוין יאָ געגרינדעט געוואָרן שולן, האָבן זיך אָנגעהויבן שוועריקייטן מיט די קינדער גופֿא. אין אַ באַריכט פֿון די מעצער ייִדישע שולן אין 1820 ווערט דערציילט: „באַלד בײַם עפֿענען אונדזערע שולן איז אונדז אויסגעקומען צו באַקעמפֿן אַ שוועריקייט, וואָס האָט זיך אַקעגנגעשטעלט אונדזער וויכטיקן ציל צו שאַפֿן נאַציאָנאַלע שולן. די מערהייט פֿון אונדזערע שילער האָבן ניט געקענט די פֿראַנצייזישע שפּראַך און זיי האָבן גערעדט בלויז אַ פֿאַרדאָרבענעם זשאַרגאָן פֿון העברעיִש און דײַטש, וואָס איז געווען די שפּראַך פֿון זייערע עלטערן. מ'האָט געדאַרפֿט פֿאַרשעלטן, פֿאַרטיליקן—אַזוי צו זאָגן—דעם דיאַלעקט און אַזוי אַרום זאָל אונדז געראָטן מיטצוהעלפֿן צו דער פּאָליטישער צונויפֿשמעלצונג פֿון די ייִדן".[100] עס איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו רעדן ייִדיש אין די שולן, סײַ אין עלזאַס־

---

97 אנקינדיגונג איינעז נייען אינזטיטוטז, צור ערציהונג אונד בילדונג דער איזראעליטישן יוגענד־עריכטעט אין שטראסבורג פאן Jaques Loeb לעהרער דער קויפֿמאָנניישען אונד מאטהע־מאטישען וויזענשאפטן, געדרוקט ביא אפרים האדאמאר בוכדרוקקער אין מעץ (צום סוף פֿון ביכל געפֿינט זיך די דאטע: „געשריבען אין שטראסבורג, יום ה' ט"ו שבט תקעח לפ"ק"). 24 זײַטן. 16⁰. געפֿינט זיך אין דער אַליאַנס־ביבליאָטעק, נומ' J2769. עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז דאָס ערשטע ביכל פֿון דעם מין אין שטראַסבורג איז אַרויס ניט אויף פֿראַנצייזיש.

98 Jos. Bloch, Les Écoles Israélites en Alsace. La Famille Isr. — L'Univ. Isr. 1924, № 6.

99 Regéneration, Strasbourg 1837, p. 1.

100 Distribution des prix faite aux éléves des écoles Isr. de Metz, le 11 octobre 1820, p. 18—19.

לאָטרינגען און סיי אין פּאַריז.[101] מ׳האָט געוואָלט נייטן די קינדער צו רעדן פראַנצייזיש און פאַרן רעדן יידיש האָט מען געדרוקט, אין דער שטראַסבורגער יידישער האַנטווערקער-שול האָט מען פאַרן רעדן יידיש צוגענומען ביי די קינדער די פּרייטאָגדיקע מאָלצייט — די איינציקע פּליישיקע מאָלצייט פאַר אַ גאַנצער וואָך.[102] אין קאָלמאַר האָבן ספּעציעלע אויפזעער געדאַרפט אַכטונג געבן, אַז די קינדער זאָלן ניט רעדן קיין יידיש, אַפילו אויף דער גאַס.[103] מ׳האָט אויך געדרוקט די לערערס וועלכע האָבן ניט געקענט קיין פראַנצייזיש. דער לערער סימאָן בלום פון מילהויזען האָט זיך באַקלאָגט אין אַ בריוו פון 16טן מאַרץ 1831 צום בילדונגס-מיניסטער, אַז מען דערלאָזט אים ניט צו זיין קיין לערער אין מוציג, ווייל ער קען ניט קיין פראַנצייזיש, און ער איז מחמת דעם פאַרבליבן אָן פרנסה.[104]

עס האָבן אָבער אַפילו ניט געהאָלפן די רדיפות די ערשטע צייטן, יידיש איז נאָך געווען צו שטאַרק איינגעוואָרצלט צווישן די יידישע מאַסן. בכלל איז אין עלזאַס-לאָטרינגען פראַנצייזיש נאָך נישט געווען די הערשנדיקע שפּראַך אין די שולן. לויט אַן אַנקעטע אין 1863 האָט מען אין 45 שולן פון אונטעררייין געלערנט בלויז אין עלזאַסער דיאַלעקט, אין 437 שולן האָט מען געלערנט אויף פראַנצייזיש און עלזאַסער דיאַלעקט און אין 614 שולן בלויז אויף פראַנצייזיש. פון 82 082 שולקינדער אין אונטעררייין האָבן 29 730 ניט געקענט שרייבן און ניט ריידן קיין פראַנצייזיש.[105] פון אַ גאַנצער ריי באַריכטן און אָנקלאַגעס אין די יאָרן 1820 — 1840 איז צו זען, אַז עס איז ניט אַזוי לייכט אָנגעקומען צו פאַרטרייבן יידיש אַפילו פון די שולן. לויט אַ באַריכט פון דער שטראַסבורגער אַקאַדעמיע אין מיי 1821 איז צו זען, אַז אין דער דאָרטיקער יידישער שול, ווו מ׳האָט ספּעציעל אַכטונג געגעבן אויפן לימוד פון אַ ריינעם דייטש[106] און פראַנצייזיש, איז דאָס דייטש, וואָס מען האָט

101 „La langue nationale est la seule qui soit parlé dans l'école“: די נאַציאָנאַלע שפּראַך איז די איינציקע, וואָס זאָל גערעדט ווערן אין דער שול. אין: Les Membres du comité de surveillance et d'administration des écoles isr. de Paris, 1819, Art. 54.

102 M. Bloch, L'oeuvre scolaire. אין די יידישע שולן פון מעץ האָט מען געפירט אַ ספּעציעלן קאָנטראָל און פאַרצייכנט די קענטענישן פון די קינדער אין פראַנצייזיש (État des élèves isr. de Metz et leur connaissance de la langue française, № 91 לויט לאַנצמאַנס קאַטאַלאָג II).

103 Ibid.

104 Archives Nationales, F17 12514.

105 Archives Nationales, F17 * 3160.

106 Réglement de l'école gratuite d'enseignement mutuel pour la jeunesse israélite de Strasbourg et du dep. du Bas-Rhin. Strasbourg 1820 (Arch. Nat. F17 12514 .געדרוקט).

געלערנט, געווען אַ פּשוט ייִדיש, אפשר בלויז שטאַרק פאַרדייטשט, און אַפילו פראַנצייזיש האָט מען געשריבן מיט ייִדישע אותיות.[107] (Je n'ai du concevoir le motif que pouvoit l'engager à faire écrire la française et l'allemand presque toujours en caractères hébraique). לעווי, דער לערער, האָט דערקלערט דעם שול־אינספּעקטאָר, אַז ער מוז אָנווענדן אַזאַ מעטאָד פון לערנען ביידע שפּראַכן, ווייל אַזוי פאַרלאַנגען די עלטערן פון די קינדער. אין דעם באַריכט ווערט — אין נאָמען פון לערער — אָנגעגעבן פאַר אַ סיבה פון דער צוגעבונדנקייט צו ייִדיש אַן אַלטער אַנטיסעמיטישער בילבול, אַז אַ דאַנק דער ייִדישער שפּראַך קענען ייִדן אויסבאַהאַלטן זייערע סודות. (Ils pourraient correspondre avec tous leurs co-religionnaires, sans que leur écriture put être intelligible à ces qui ne se servaient que des caractères propres à ces denx langues).

אין אַ באַריכט פון סעמבאַך (נידעריין) ווערט דערציילט, אַז דער לערער פון דער דאָרטיקער ייִדישער שול איז דער שוחט און חזן פון שטעטל, „ער לערנט זייער שלעכט לייענען העברעיִש און אַ ביסל לייענען און שרייבן דייטש".[108] וועגן לערנען פראַנצייזיש ווערט ניט דערמאָנט אין דעם באַריכט. דער שטאָטראַט פון שלעשטאַט (אונטעריין) האָט אויף אַ זיצונג פון 2טן יאַנואַר 1837 אָנגענומען אַ רעזאָלוציע קעגן די ייִדישע לערערס, וועלכע לערנען די „נעבעכדיקע איבערבלייבעכץ פון אַ שפּראַך, וואָס זיי פאַרשטייען אָפט אַליין ניט".[109] דער עלזאַסער שול־אינספּעקטאָר שעווערעז (Chevreuse), וואָס דער „אַרשיוו איזראַעליט" (IV) האָט אים פאַרגליכן — פאַר זיין הילף פאַר ייִדישע אינסטיטוציעס — צו אַדאָלף קרעמיע און יאַן טשינסקי, איז אין 1843 שטאַרק אָנגעפאַלן אויף די ייִדישע שולן פון עלזאַס־לאָטרינגען, ווייל מען לערנט דאָרט אויף ייִדיש — „דעם דאָזיקן לשון, וואָס מיר דאַרפן קעגן אים קעמפן מיט אַלע אונדזערע קרעפטן, ווייל ער איז עס טאַקע די סיבה פון דער אָפּגעזונדערטקייט פון די ברייטע ייִדישע מאַסן פון דער פראַנצייזישער סביבה"; „דעם ממזרישן לשון", „דעם באַרבאַרישן אַנטי־נאַציאָנאַלן זשאַרגאָן" אאַז"וו.[110] שעווערעז דערציילט אין זיין באַריכט, אַז אין מעץ עקסיסטירן נאָך אַלץ (1843 !) געהיימע ייִדישע חדרים[111] מיט

---

107 Academie de Strasbourg. Rapport sur l'école Primaire Israélite établie a Strasbourg, mai 1821 (Archives Nationales, F17 12514).

108 Archives Nationales, F17 • 140.

109 Archives Nationales, F17 12516.

110 Chevreuse, Observations sur les écoles israélites. Archives Israelites 1843, p. 77 etc.

111 די מעצער קאָנסיסטאָריע האָט געפירט אַ קאָנטראָל איבער די געהיימע חדרים. אין אַרכיוו פון דער קאָנסיסטאָריע זענען פאַרבליבן מאַטעריאַלן וועגן דעם קאָנטראָל. Écoles clandestines, bruillon incomplet. לויט № 2 Écoles Lanzman-Catalogue, II. כ'האָב ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט דורכצוקוקן זיי.

ייִדיש ווי אַ לימודים-שפּראַך און אין די אָפֿיציעלע שולן ווערן אויך פֿיל לימודים פֿאַרטײַטשט אויף ייִדיש. אַפֿילו פֿראַנצייזיש האָט מען געלערנט פֿאַרטײַטשנדיק די שפּראַך אויף ייִדיש, פּונקט ווי דעם חומש, פֿון וואָס די קינדער האָבן — לויט שעווערעזן — אָנגעהויבן צו באַנוצן אַ פֿאַרדאָרבן פֿראַנצייזיש, צ״ב: „גאָט ער האָט באַשאַפֿן דעם הימל און די ערד אין די זעקס טעג״[112] (Dieu il avait créé la ciel et le terre dans les six jours). אויך העברעיִש איז געלערנט געוואָרן דורך פֿאַרטײַטשן די ווערטער אויף ייִדיש פּונקט ווי אין די חדרים.

דער קאַמף קעגן ייִדיש אין דער קינדערשול איז געווען אַ לאַנגער. אויפֿן צד פֿון די ייִדיש-פֿרעסערס איז געשטאַנען אַן אָרגאַניזירטער געזעלשאַפֿטלעכער כּוח, וואָס האָט דערצו נאָך געהאַט אויף זײַן צד די רעגירונגס-קרײַזן. קיין אָרגאַניזירטן צד, וואָס זאָל זיך אײַנשטעלן פֿאַר ייִדיש אין די שולן, האָט ניט עקסיסטירט. די פֿאַרטיידיקונג איז געווען אַן אינסטינקטיווע, זי איז געקומען פֿון די טיפֿענישן פֿון דער מאַסע, וואָס האָט גערעדט אויף דער שפּראַך זינט לאַנגע דורות און ניט געוואָלט פֿון איר זיך אָפּזאָגן.

אין האָנעלס זאַמלונג לידער וועגן עלזאַסער ייִדישן לעבן פֿון פֿאַר 1870[113] איז פֿאַראַן אַ ליד (די השפּעה פֿון דער סביבה) Influence du milieu וועגן אַ ייִד יאַקאָב פֿון בישאָפֿסהיים, וואָס זײַן ייִנגל שלמה האָט געהאַט איין „חיסרון״: אַרומשלאָגנדיק זיך מיט די קינדער פֿון זײַן עלטער האָט ער מיט זיי גערעדט בלויז אין „שרעקלעכן לשון, וואָס רופֿט זיך ייִדיש״ (le langage affreux qui s'appelle „Yidisch״). דער פֿאָטער האָט זײַן ייִנגל אַוועקגעגעבן צו אַ פּראָטעסטאַנטישן גלח, ער זאָל אים לערנען פֿראַנצייזיש און אָפּגעוויינען פֿון ייִדיש. צום סוף האָט זיך גאָר דער גלח אויסגעלערנט פֿונעם ייִנגל צו רעדן ייִדיש, און דאָס אַזוי ווײַט, אַז אין זײַנע זונטאָגדיקע דרשות האָט זיך געפֿילט אַ ייִדישער אַקצענט.

אָבער ביסלעכווײַז, מיט דער צײַט, האָט די ווירקונג פֿון די שולן זיך געלאָזט פֿילן. דער לערער פֿון פֿראַנצייזיש האָט אָנגעהויבן שפּילן אַ גרעסערע ראָלע, איז געוואָרן פֿיל חשובֿער פֿונעם מלמד. דער לערער האָט שבת נאָכן דאַוונען איבערגעלייענט די אָפֿיציעלע אַקטן, האָט פֿאַרטײַטשט די דעקרעטן, געלייענט און געשריבן פֿאַר אַלעמען פֿראַנצייזישע בריוו, בקשות און קאָנטראַקטן, און ווען עס איז ניט געווען דער בירגערמײַסטער אָדער דער קאַטוילישער לערער, איז אים אויסגעקומען צו רעדן מיט די זשאַנדאַרמען

---

112 Chevreuse, Observations, p. 82. מען דאַרף באַמערקן, אַז די זעלבע דערשײַנונג האָט זיך געלאָזט מערקן אויך בײַ די ניט-ייִדישע קינדער, וואָס האָבן געלערנט פֿראַנצייזיש מיט דער הילף פֿון עלזאַס-דײַטשן דיאַלעקט.

113 M. Honel, Choses d'Alsace.

און דורכפאָרנדיקע פראַנצויזן.[114] די צײַט און דער קאַמף קעגן ייִדיש דורך דער שול און אַנדערע מיטלען האָבן געטאָן זייערס און געבראָכן דעם אינסטינקטיוון ווידערשטאַנד פון די מאַסן. עס איז געקומען דער אײַנרײַס צווישן עלטערן ייִדיש ריידנדיקן דור און דעם ייִנגערן דור, וואָס האָט זיך געהאָדעוועט אין פראַנצייזישע שולן, האָט אָנגעהויבן אָנערקענען פראַנצייזיש פאַר דער מוטערשפראַך און זיך שעמען מיט טאַטע-מאַמע, וואָס רעדן אַ גרײַזיק פראַנצייזיש, אָדער קענען בכלל ניט די שפּראַך. אין האָנעלס זאַמלונג לידער איז פאַראַן איין ליד La leçon de grammaire (אַ לעקציע גראַמאַטיק) וועגן אַן עלזאַסער רב, וואָס זײַן טאָכטער האָט פאַרבראַכט 4 יאָר אין פראַנקרײַך, זי לײַדט און וויינט שטילערהייט איבערן אַלטן טאַטן, ווײַל ער רעדט אַ גרײַזיקן פראַנצייזיש:

„En parlant le français commettait bien souvent
„Des fautes, dont Hanna, sa gracieuse enfant
„Souffrait et rougissait, et pleurait en silence!
„C'est qu'elle avait été pendant quatre ans en France".

VII

די לאַגע אין שפּראַכנקאַמף אין פראַנקרײַך האָט זיך שטאַרק געביטן נאָך דער פראַנצייזיש-דײַטשער מלחמה אין 1870 — 71, וואָס נאָך דעם איז עלזאַס-לאָטרינגען אָפּגעריסן געוואָרן פון פראַנקרײַך, און פון פראַנצייזישן ייִדנטום זײַנען אָפּגעריסן געוואָרן די גרעסטע און לעבעדיקסטע קהילות. ביז 1918, ווען פראַנקרײַך האָט צוריק באַקומען עלזאַס-לאָטרינגען, האָט ייִדיש דורכגעמאַכט אַ פאַרשיידענעם וועג אין פראַנקרײַך און עלזאַס-לאָטרינגען.

ווען עלזאַס-לאָטרינגען איז איבערגעגאַנגען צו אַ דײַטש-ריידנדיקער מאַכט, איז צווישן די דאָרטיקע ייִדן די ייִדישע שפּראַך נאָך אַלץ געווען אַ לעבעדיקע. אין 1865 איז אין מילהויזען אַרויס אַ ייִדישע צײַטונג „איזראַעלז זטיממע", געשריבן „אין איינפאַכן ייִדישדײַטשן דיאַלעקט".[115] דער פאַקט אָבער, וואָס דײַטש איז געוואָרן די הערשנדיקע שפּראַך, האָט פיל מיטגעהאָלפן צו דער פאַרשטאַרקונג פון די אַסימילאַציע-שטרעמונגען בײַ עלזאַסער ייִדן. לויט אַ דעקרעט פון 1טן אַפּריל 1892 איז דײַטש אײַנגעפירט געוואָרן ווי די אָפיציעלע שפּראַך אין די רעליגיעזע אינסטיטוציעס.[116] דער קאַמף קעגן ייִדיש אין דער ייִדישער סביבה איז אַ ביסל אָפּגעשוואַכט געוואָרן.

---

114 Alex. Vidal (Stauben), Lettres, Archives Isr. 12, p. 635.

115 ז. שטיקאָווסקי, די ייִדישע פּרעסע אין פראַנקרײַך („נײַע פּרעסע", פאַריז, יאַנואַר—פעברואַר 1938).

116 Paul Lévy, Histoire, I, p. 433. אַן אַלגעמיינער איבערבליק וועגן די אַסימילאַציע-שטרעמונגען אין עלזאַס ווערט געגעבן אין דער בראָשור D. Elias, Assimilations-Bestrebungen im Elsass. Mülhausen. p. 8 (18⁰). אַן אַ יאָר (1900).

מ׳האָט געגלייבט, אַז איצט וועט ייִדיש פֿאַרשווענקט ווערן פֿון זיך אַליין דורך דעם ריינעם דײַטש.

עס איז אַפֿילו געוואַקסן די צאָל ליטעראַרישע שאַפֿונגען אין עלזאַסער ייִדיש, בעיקר די שפּילן-ליטעראַטור, געדרוקט אין עלזאַסער ייִדיש, אָבער מיט לאַטײַנישן שריפֿט. פֿון 1870 — 71 ביז אַרום 1903 האָבן געשריבן לײַכטע קאָמעדיעס אין אַזאַ עלזאַסער ייִדיש: אַלעקסאַנדער ווייל (וועלכער איז פֿאַרבליבן אין פֿראַנקרײַך), באָלאַג (L. Bollag), בוסווילער אַראָנעל (Busswiller Aronel, פּסעוודאָנים), וואָרמסער סימאָן און אַנד. באַזונדערס טעטיק אויף דעם געביט איז געווען וואָג מייער — Woog Mayer (Meinhard Woog) — (1833 — 1896), וועלכער האָט אָנגעשריבן בײַ 30 קאָמעדיעס, אַלע אין עלזאַסער ייִדיש. ער האָט זיי אַליין געלאָזט דרוקן און פֿאַרקויפֿט צווישן רײַכע עלזאַסער ייִדן.[117] אייניקע קאָמעדיעס (צ״ב בוסווילערס Petition an den Präfekt, 1877 — 99) האָבן דערגרייכט ביז 3 אויסגאַבעס.[118]

אין פּאַריז איז ייִדיש ווידער פֿאַרבליבן אַ לעבעדיקע שפּראַך. די השפּעה פֿון ייִדיש אין פּאַריז איז גאָר שטאַרק געוואָרן אַ דאַנק דער מאַסן-אימיגראַציע פֿון מזרח-אייראָפּעיִשע ייִדן.[119] דער קאַמף קעגן ייִדיש איז אָבער ווײַטער אָנגעגאַנגען מצד דער קאָנסיסטאָריע און די פֿראַנצייזיש-ייִדישע היסטאָריקער. אין דער פֿראַנצייזיש-ייִדישער היסטאָריאָגראַפֿיע איז פֿאַרבליבן אַ כּלל, אַז דאָס דערמאָנען עלזאַסער ייִדיש מוז באַגלייט ווערן מיט זידלווערטער אויפֿן אַדרעס פֿון דעם „באַר-באַרישן זשאַרגאָן״. אַן אויסנאַם אין דעם פּרט איז געווען אַן אַרטיקל אין „אוניווער איזראַעליט״ (1913). אין צוזאַמענהאַנג מיט אַן אַרבעט פֿון בורזשואַ וועגן ייִדיש[120] האָט דער רעדאַקטאָר פֿון דער צײַטשריפֿט געשריבן,[121] אַז ייִדיש ווערט געגעדט דורך גרויסע ייִדישע מאַסן, עס איז פֿאַראַן אַ רײַכע קולטור אויף דער שפּראַך און מען מוז אָנקומען צו ייִדיש בכדי צו קומען אין קאָנטאַקט מיט די אימיגרירטע ייִדן און זיי לײַכטער קענען פֿראַנצייזירן.

גאָר אומגעריכט איז געווען אַן אַרויסטריט פֿון די פֿראַנצייזישע אַרבעטער-קרײַזן קעגן ייִדיש. די סעקציע פֿון דער פֿראַנצייזישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי אין 4טן פּאַריזער אַראָנדיסמאַן, ווו עס האָט

117 Henri Schoen, Le théatre Alsacien, Strasbourg 1903, p. XXIV.

118 אַ זאַמלונג פֿון דער שפּילן-ליטעראַטור געפֿינט זיך אין שטראַסבורגער אוניווערסיטעט-ביבליאָטעק.

119 וועגן דער באַציִונג צו דער ייִדישער שפּראַך אין די פֿאַרשיידענע עמיגראַנטישע קרײַזן זע מײַן ציטירטע אַרבעט וועגן דער ייִדישער פּרעסע אין פֿראַנקרײַך.

120 H. Bourgeois, Petite Grammaire de la langue judéo-Allemande-Jargon (Revue de linguistique et de philologie comparée, 45, p. 170).

121 Ben Ami, Le peur du jargon (l'Univers Isr. 1913).

געוווינט די מערהייט אײַנגעוואַנדערטע ייִדן, האָט אין 1907 אַרויסגעגעבן אַ בראָשור[122] וועגן די באַזונדערע שטאָטישע שולן פֿאַר ייִדישע קינדער (מיט פֿראַנצייזיש ווי די לימודים־שפּראַך). אין דער בראָשור פֿעלן אויך ניט קיין שאַרפֿע אויסדרוקן קעגן רעדן ייִדיש.

נישט וועלנדיק זיך אַרײַנלאָזן אין קיין שום נבֿיאות־זאָגערײַ וועגן דער צוקונפֿט פֿון ייִדיש אין פֿראַנקרײַך, וויל איך בלויז מאַכן אייניקע באַמערקונגען.

די קאָנסיסטאָריעס, די אָפֿיציעלע קרײַזן פֿון פֿראַנצייזישן ייִדנטום, פֿירן ווײַטער אַ קאַמף קעגן ייִדיש. גאָר לעצטנס האָט אַ קאָמיטעט צו העלפֿן דײַטשע פּליטים, אינספּירירט דורך דער פּאַריזער קאָנסיסטאָריע, אַרויסגעלאָזט אַ בראָשור מיט אַ רוף זיך אָפּצוהאַלטן פֿון צו ריידן אין דער עפֿנטלעכקייט ייִדיש און אַנדערע ניט־פֿראַנצייזישע שפּראַכן. הגם עס זענען ניטאָ קיין שום אָפֿיציעלע ציפֿערן, רעכנט מען, אַז בײַ 150 000 ייִדן אין פֿראַנקרײַך רעדן ייִדיש, דער ווײַט גרעסטער טייל פֿון זיי זענען אימיגראַנטן. וואָס שייך עלזאַס־לאָטרינגען, איז דאָס עלזאַסער ייִדיש נאָך ניט פֿאַרשוווּנדן געוואָרן, כאָטש די פֿראַנצייזיש־ייִדישע היסטאָריקער האָבן שוין מיט העכער 50 יאָר געשריבן, אַז דאָס עלזאַסער ייִדיש איז שוין לאַנג ניטאָ. דער פֿראַנצייזישער פֿילאָלאָג מעיע[123] רעכנט, אַז לכל הפּחות 10 000 עלזאַסער ייִדן רעדן עלזאַסער ייִדיש, חוץ די דאָרטיקע אײַנגעוואַנדערטע ייִדן. אַ סכנה פֿאַרן עלזאַסער ייִדיש ליגט אין דער אַלגעמיינער טענדענץ פֿון די עלזאַסער ייִדן צו אַנטלויפֿן פֿון די שטעטלעך און דערפֿער אין די גרעסערע שטעט, ווו דער אַסימילאַציע־פּראָצעס איז אַ פֿיל גרעסערער, און קיין פּאַריז. אין 1871 האָט די צאָל ייִדן אין עלזאַס־לאָטרינגען באַטראָפֿן 40 938 — 2,64% פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג און אין 1931 בלויז 28 325 — 1,5%. די שטאָט שטראַסבורג האָט אין 1885 געציילט 3 767 ייִדן, און אין 1931 — 8 310. אַקעגן זײַנען אין די דערפֿער אַרום שטראַסבורג געווען 2 815 ייִדן אין יאָר 1885 און בלויז 1 273 אין 1931, „אין די דערפֿער בלײַבן דער עיקר אַלטע לײַט, וועלכע־וואַרטנדיק אויפֿן טויט — היטן אָפּ די שיינע סינאַגאָגעס, וואָס זענען אַ מאָל געווען פֿיל מיט אַ רוישנדיקער יוגנט“.[124] אין דאָרף האָט ייִדיש זיך לײַכטער געקענט אויפֿהיטן ווי אין שטאָט.

---

122 Section Française de l'internationale ouvrière. 4e section. Les écoles juives de la ville de Paris. 6 p. 16⁰. 1907, № 9328a ביבליאָטעק פֿון אַליאַנס אָן אַ דאַטע, 1907.

123 A. Meillet, Les langues dans l'Europe Nouvelle, Paris 1928, p. 376—7.

124 E. Schnurman, La population juive en Alsace. Paris 1936, p. 146.

אַקעגן וואַקסט אין עלזאַס-לאָטרינגען די צאָל ייִדיש ריידנדיקע אימיגראַנטן פֿון מזרח-אייראָפּע. אין 1895 זענען געווען אין שטראַסבורג בלויז 42 פּויליש-רוסישע ייִדן און אין 1931 זײַנען אויף 7 738 ייִדן אין שטראַסבורג געווען 1 636 פּוילישע ייִדן (21,1%) און 83 רוסישע.[125]

ווען כ'האָב מיט עטלעכע יאָר צוריק באַזוכט מעץ, האָב איך אויפֿן דאָרטיקן ייִדישן בית-עולם געזען אַ מצבֿה מיט אַן אויפֿשריפֿט אויף ייִדיש, געשטעלט דורך אַ גרופּע אײַנגעוואַנדערטע ייִדן אויפֿן קבֿר פֿון זייערס אַ פֿאַרשטאָרבענעם פֿרײַנד. אַרום דער ייִדישער אויפֿשריפֿט אויף דער מצבֿה האָט זיך צעפֿלאַקערט אין מעץ אַ קאַמף. אַ קליין רינגעלע אין דעם 150-יעריקן קאַמף אַרום דער ייִדישער שפּראַך אין פֿראַנקרײַך.

---

125 Ibid.

דער דריטער אינטערנאַציאָנאַלער קאָנגרעס פֿון פֿאָנעטישע וויסנשאַפֿטן

באַריכט פֿון יִיווא־דעלעגאַט

ד״ר ט. גוטמאַן (בריסל)

„די פֿאָנעטיק אין איר הײַנטיקער פֿאָרם איז אַ לפֿי־ערך יונגע וויסנשאַפֿט״, האָט געשריבן פֿאָרכהאַמער ערב דעם ערשטן פֿאָנעטישן קאָנגרעס, אַמסטערדאַם 1932.[1] „נאָך נישט לאַנג האָט מען פֿאָנעטיק באַטראַכט פֿאַר אַ קליין ספּעציאַל־פֿעלד פֿון שפּראַך־וויסנשאַפֿט. אין די לעצטע צענדלינגער יאָרן האָט זיך אָבער דער שטח אירער אַזוי אויסגעשפּרייט, אַז בײַ הײַנטיקן טאָג קען מען שוין רעדן וועגן פֿאַרשיידענע ‚פֿאָנעטישע וויסנשאַפֿטן׳.״

אָט דאָס האָט נאָך בולטער דערוויזן דער דריטער אינטערנאַציאָנאַלער פֿאָנעטישער קאָנגרעס, וואָס איז פֿאָרגעקומען פֿון 18טן ביז 22סטן יולי 1938 אין גענט (בעלגיע) און וועלכער האָט אַרומגענומען פֿאָרשטייערס פֿון די פֿאַר־שיידנסטע וויסנשאַפֿטן: לינגוויסטיק, פֿיזיאָלאָגיע, אַנאַטאָמיע, פּאַטאָלאָגיע, אַנטראָפּאָלאָגיע, ראַדיאָטעכניק און אַלגעמיינע טעכניק, וכדומה.

אין גענט זײַנען זיך הײַיאָר צונויפֿגעפֿאָרן אַרום 300 געלערנטע פֿון בערך 40 לענדער, וועלכע זײַנען געקומען ווי אָפֿיציעלע פֿאָרשטייערס פֿון 15 רעגירונגען, 31 אוניווערסיטעטן, 13 אַקאַדעמיעס אאַז״וו. דער שרײַבער פֿון דעם באַריכט האָט געהאַט דעם כּבוד צו רעפּרעזענטירן די פֿילאָלאָגישע סעקציע פֿון יִיווא.

דעם פֿאָרזיץ אויפֿן קאָנגרעס האָט געזאָלט פֿירן דער באַרימטער האָלענדישער פֿאָנעטיקער הענדריק לאָכעמאַן; צום באַדויערן איז ער געשטאָרבן מיט עטלעכע חדשים פֿאַרן קאָנגרעס. דעריבער איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר אַ פֿאָרזיצער דער פֿאָרשטייער פֿון דער פֿאָנעטישער לאַבאָראַטאָריע בײַם גענטער אוניווערסיטעט ד״ר ע. בלאַנקאַרט (Blanquaert).

---

[1] Jörgen Forchhammer, Über die Notwendigkeit einer schärferen Abgrenzung und eines engeren Zusammenwirkens der verschiedenen phonetischen Wissenschaften (Archives néerlandaises de Phonétique Expérimentale t. VIII–IX, 1933).

דער קאָנגרעס איז געווען זייער גוט אָרגאַניזירט: אַחוץ דער וויסנ-שאַפטלעכער אַרבעט האָט ער די אָנטיילנעמערס געגעבן אַ מיגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט אייניקע כאַראַקטעריסטישע זײַטן פון דער פלעמישער קולטור: אַן אָוונט פון אַלטע פלעמישע פאָלקסלידער וווּנדערשיין געזונגען דורך אַ קוואַרטעט; אַ גלאָקנשפּיל-קאָנצערט פון באַרימטן גענטער „בעלפאָרט" (גלאָקן-טורעם); אַ פאָרשטעלונג פון „בעאַטרייס-עפּאָס" לויט אַ כתב-יד פון 1374, אויסגעהאַלטן אין דער פלעמישער אויסשפּראַך פון 14 י"ה, אאַז"וו.

די אַרבעטן פונעם קאָנגרעס, וואָס האָבן אויסגעפילט פינף גאַנצע טעג, זײַנען געווען פונאַנדערגעטיילט אויף עלף זיצונגען: דערפון 4 געהייליקט דער אַלגעמיינער לינגוויסטיק און פאָנאָלאָגיע (מעטאָדאָלאָגיע, אַלג' פאָנעטיק אאַז"וו), 1—פאַר טעכניק, 1—ראַדיאָ, 1—פיזיאָלאָגיע און פאַטאָלאָגיע, 2—אַנטראָפּאָלאָגיע און 2—פאָנעטיק פון איינציקע שפּראַכן.

בסך-הכל זײַנען געלייענט געוואָרן העכער 70 רעפעראַטן. איך גיב דאָ איבער בקיצור דעם אינהאַלט פון די אינטערעסאַנטסטע. אַ פּרטימדיקער באַריכט פון די אַרבעטן וועט אַרויסגיין אין אַ באַזונדער בוך.

*

1. ד. דזשאָונס, לאָנדאָן: „קאָנקרעטע און אַבסטראַקטע קלאַנגען".

לויט דזשאָונסן איז קאָנקרעט מערנישט דער קלאַנג וואָס ווערט אַרויס-גערעדט אין אַ באַשטימטן וואָרט איין מאָל דורך איין און דעם זעלביקן מענטשן, אַ שטייגער אין ענגליש food.

אויב מען רעדט אַרויס דאָס דאָזיקע וואָרט עטלעכע מאָל, זײַנען שוין יעמאָלט פאַראַן צווישן די u-קלאַנגען פון food געוויסע פאַרשיידנקייטן. נאָר די אַלע קלאַנגען האָבן עפּעס וואָס בשותּפות, דהײַנו דאָס וואָס דזשאָונס רופט אָן „u-קוואַליטעט". אין דער אמתן איז דאָ שוין דורכגעפירט אַ מין אַבסטראַקציע, אַן אַבסטראַקציע פון דער ערשטער מדרגה.

אויב מען רעדט אַרויס פאַרשיידענע ענגלישע ווערטער ווי: food (fu:d), tune (tyu:n), room (ru:m), זײַנען די אַרויסגערעדטע u-קלאַנגען באמת פאַרשיידן, מחמת זיי געפינען זיך אונטער דער השפעה פון די שכנישע קלאַנגען. און אַז מען זאָגט, אַז אין די אַלע ווערטער ווערט אַרויסגערעדט אַן u, איז דאָס אַן אַבסטראַקציע פון דער צווייטער מדרגה.

פאַרשיידענע אינדיווידן רעדן ווידער אַרויס פאַרשיידן דעם u-קלאַנג: בײַ אַנדערע איז די אויסשפּראַך אין גאַנצן וועלאַר[2], בײַ אַנדערע דער-נענטערט זיך דער קלאַנג מער אָדער ווייניקער צו אַ מין ü. דעריבער אַז מיר רעדן וועגן אַן u-קלאַנג אין ענגליש בכלל, האָבן מיר אַן אַבסטראַקציע פון דער דריטער מדרגה.

---

[2] ווי אין פּויליש אָדער רוסיש. — ט. ג.

פֿאָנעטיק איז אַ וויסנשאַפֿט וואָס פֿאַרנעמט זיך איבערהויפּט מיט קאָנקרעטע קלאַנגען. פֿאָנאָלאָגיע פֿאַרנעמט זיך מיט אַבסטראַקטע קלאַנגען פֿון דער ערשטער, צווייטער אָדער דריטער מדרגה. אַ פּראַקטישער אויסלייג פֿון אַ שפּראַך איז נאָר מיגלעך, ווען מען נעמט אין אַכט, אַז מען האָט צו טון מיט אַבסטראַקטע קלאַנגען.

2. נ. פֿאַנווייק, ליידן: „דאָס אָפּגרענעצן די פֿעלדער פֿון פֿאָנאָלאָגיע און פֿאָנעטיק".

דער רעפֿערענט באַהאַנדלט דאָס געביט וואָס געפֿינט זיך צווישן די שטחים פֿון פֿאָנעטיק און פֿאָנאָלאָגיע. לויט די דעפֿיניציעס פֿון דער פּראָגער שול (טרובעצקאָי, יאַקאָבסאָן אאַז"וו) פֿאַרנעמט זיך די פֿאָנעטיק מיט די קלאַנגען פֿון גערעדטן וואָרט, בעת פֿאָנאָלאָגיע פֿאָרשט אויס די קלאַנגיקע פֿענאָמענען פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער פֿונקציאָנעלער ראָלע וואָס זיי שפּילן אין דער שפּראַך. פֿאַן ווייק שטעלט פֿעסט, אַז אַ גרויסע צאָל אונטערשיידונגען גייען נישט אַרײַן נישט אין פֿאָנאָלאָגיע און נישט אין פֿאָנעטיק. ער רופֿט אָן אָט דאָס צווישנגעביט „עקסטראַפֿאָנאָלאָגיש": אין אים גייען אַרײַן אַלע קאָמבינאַטאָרישע וואַריאַנטן וואָס קענען נישט אויסגעפֿאָרשט ווערן, סײַדן מען פֿאָרשט דאָס געגעדטע וואָרט פֿון די אינדיווידן גופֿא. — זע וועגן דעם אויך דעם רעפֿעראַט פֿון ב. טרנקאָ (4).

3. פֿ. פֿאָן-לאַזיציוס, בודאַפּעשט: „דער חילוק פֿון langue ביז parole אין דער קלאַנגען-פֿאָרשונג".

דער מאַטעריאַל וואָס האָט אין אָנהייב געדינט פֿאַר די אונטערזוכונגען פֿון די שפּראַכפֿאָרשער איז געווען דאָס וואָס מען פֿלעגט אָנרופֿן Die Sprache in Reinkultur; אַנטקעגן דעם שטייט דער פֿאַקטן-קאָמפּלעקס פֿון דער מענטשלעכער איצטיקייט. האָבן מיר, הייסט עס, פֿון איין צד langue, פֿון צווייטן צד parole. די פֿאָנעטיק האָט זיך פֿאַרשטייט זיך פֿאַרנומען אויסשליסלעך מיט די parole-פּראָבלעמען. כּל-זמן די פֿאָנעטיקערס זײַנען אַליין געווען שפּראַכפֿאָרשערס, האָט זיך צווישן langue און parole קיין שום סתירה נישט באַשאַפֿן. אָבער ווען עס האָבן זיך גענומען אָפּגעבן מיט פֿאָנעטיק געלערנטע, מער נאַטורוויסנשאַפֿטלערס איידער לינגוויסטן, האָט זיך באַקומען אַ שאַרפֿער ווידעראַנאַנד צווישן די צוויי דיסציפּלינען. ערשט די פּראָגער שול האָט געהאָלפֿן פֿאַרענטפֿערן די אַזוי אַרום אויפֿגעשוווּמענע פּראָבלעמען.— דער רעפֿעראַט פֿון פּראָפֿ' לאַזיציוס איז אַ ווײַטערדיקער צושטײַער צו דעם קאָמפּלעקס פּראָבלעמען.

4. ב. טרנקאָ, פּראָג: „וועגן די קאָמבינאַטאָרישע וואַריאַנטן און דער נייטראַליזירונג פֿון פֿאָנעמען".

אַ מיטגליד פֿון פּראָגער לינגוויסטישן קרײַז (Cercle linguistique de Prague) גיט דער רעפֿערענט אַן אײַנטיילונג פֿון די שפּראַכקלאַנגען פֿון

פֿאָנאָלאָגישן שטאַנדפּונקט. ער שיידט אונטער: 1) בעצמדיקע פֿאָנעמען, 2) וואַריאַנטן. אַ פֿאָנעם ווערט כאַראַקטעריזירט דורך דעם וואָס ער פֿאַרמאָגט (אָדער קען פֿאַרמאָגן) אַן אָפּאָזיציע-קלאַנג, ד״ה מען קען פֿון זיי דאָס רובֿ צונויפֿשטעלן קלאַנגענפּאָרלעך (ד: ט, זש: ש אאַז״וו), בשעת וואַריאַנטן זײַנען אַ רעזולטאַט פֿון אַנאַלאָגיע. טשעכיש svadba: svadeb̲ (געגן׳ פּלור׳ — מיט ניט-שטימיקן b) איז אַ פֿאָנעמישע אָפּאָזיציע; טשעכיש η[3] איז אַ וואַריאַנט. אַן אַנאַלאָגיע-בילדונג ווי די טעאָרעטישע פֿאָרם okenek אָנשטאָט okeηek קען נישט געמאָלט זײַן, ווײַל η איז מערנישט אַ וואַריאַנט און די צאָל פֿאָנעמען קען זיך דורך אַנאַלאָגיע-בילדונגען קיין מאָל נישט פֿאַרגרעסערן און נישט פֿאַרקלענערן. וואַריאַנטן קומען אויף דורך פֿאָנעטישער אַסימילאַציע, אַ שטייגער איז η אין דערמאָנטן פֿאַל דער רעזולטאַט פֿון דער השפּעה פֿון k אָדער g אויף דעם פֿאָרויסגייענדיקן n.

5. ראָמאַן יאַקאָבסאָן, ברין: „אָבסערוואַציעס איבער דער פֿאָנאָלאָגישער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון קאָנסאָנאַנטן״.

יאַקאָבסאָן, איינער פֿון די גרינדערס פֿון „פּראָגער קרײַז״, גיט אַ געגנויע דערקלערונג פֿון דעם וואָס ווערט אָנגערופֿן אַ „פֿאָנעמישע אָפּאָזיציע״. לויט יאַקאָבסאָנען לאָזן זיך די באַצײַכנונגען צווישן פֿאָנעמען צוריקפֿירן צו „צווייצאָל-אָפּאָזיציעס״; די לעצטע קענען זײַן „היפּוכדיק״ (פֿאַראַנענקייט צי ניט-פֿאַראַנענקייט פֿון אַ געוויסער „קוואַליטעט״ אָדער באַזונדערקייט, אַ שטייגער: שטימיק און ניט-שטימיק, האַרט און ווייך אין רוסיש, אאַז״וו) אָדער „פֿאַרשיידן שטאַרק״ (אונטערשיידן אין גראַד, אַ שטייגער é און è אין פֿראַנצייזיש). ס׳וואָלט זיך אויסגעוויזן, אַז די קאָנסאָנאַנטן לויט זייער אָרט פֿון אַרטיקולאַציע גייען נישט אַרײַן אין דער דאָזיקער אונטערשיידונג. אָבער די אַקוסטיק באַווײַזט, אַז דער אַרטיקולאַציע-אָרט איז מערנישט אַ העלף-פֿענאָמען: דער עיקר דערבײַ איז די פֿאָרעם און די גרייס פֿון רעזאָנאַנס-רוים. דאָס טײַטשט אויך אויס דאָס שײַכות וואָס באַשטייט אינעם רובֿ שפּראַכן צווישן די ליפּנדיקע און די הינטער-גומענדיקע קאָנסאָנאַנטן (לאַביאַלע און וועלאַרע). אין ביידע פֿאַלן באַקומט זיך איין איינציקער רעזאָנאַנס-רוים, בשעת בײַ די פֿאָדערשטע גומען- און צונג-קלאַנגען (פּאַלאַטאַלע און דענטאַלע) ווערט דער מויל-חלל צעטיילט אויף צוויי רעזאָנאַנס-רוימען. — פֿאַר דער פֿאָנאָלאָגישער סיסטעם פֿון איטלעכער שפּראַך איז כאַראַקטעריסטיש אַ געוויסע צאָל אַזעלכע „אָפּאָזיציעס״; אין פֿראַנצייזיש למשל האָט יאַקאָבסאָן פֿאַרגעשטעלט נישט ווייניקער ווי פֿופֿצן (פֿאָדערשטע: הינטערשטע, נאַזקלאַנגען: מוילקלאַנגען, שטימיקע: ניט-שטימיקע, אויפֿרײַסקלאַנגען: רײַבקלאַנגען אאַז״וו).

---

[3] דער ח-קלאַנג אין ייִדיש „פֿינגער״. — ט. ג.

6. ע. צווירנער, בערלין: „פּאָנאָלאָגישע און פּאָנאָמעטרישע פּראָבלעמען פון דער דײַטשער קוואַנטיטעט".

גיט אַ באַריכט וועגן זײַנע טעכניש־פּאָנעטישע אַרבעטן. ער האָט צווישן אַנדערע געמאַכט מעסטונגען פון די אַזוי גערופענע „קורצע" און „לאַנגע" וואָקאַלן אין דײַטש. קורצקייט און לאַנגקייט זײַנען אַ פּאָנאָלאָגישע אָפּאָזיציע, הגם דער היפּוך דריקט זיך אויס ניט נאָר אין דער דויער פונעם קלאַנג, נײַערט אויך אין דער קוואַליטעט. פּאָנאָמעטרישע מעסטונגען האָבן דערוויזן, אַז די מיטעלע לענג פון די לאַנגע וואָקאַלן איז אַן ערך טאָפּל אַזוי לאַנג ווי בײַ קורצע וואָקאַלן; אַחוץ דעם זײַנען די וואַקלונגען צווישן די איינציקע געמאָסטענע ווערטער בײַ די „לאַנגע" אַ סך גרעסער איידער בײַ די „קורצע". ס'ווײַזט זיך אַרויס, אַז אין געוויסע פאַלן איז אין דײַטש אַ קורצער וואָקאַל פּאָנאָמעטריש לענגער פאַר אַ לאַנגן וואָקאַל; דאָס באַווײַזט, אַז דער אויער און די שפּראַך־פּסיכאָלאָגיע מישפּט נישט אַלע מאָל פונקט אַזוי ווי דער מעסט־אַפּאַראַט. — צווירנער האָט אויך דעמאָנסטרירט אַ נײַעם זייער אינטערעסאַנטן רענטגען־טאָנפילם, ווו מען זעט די באַוועגונגען פון די רייד־אָרגאַנען (פון גאָרגל ביז די ליפּן) בשעתן אַרויסריידן פאַרשיידענע ווערטער און זאַצן.

7. צ. אַ. ריינהאָלד, בערלין: „וועגן דער פּאָנעטישער טיפּאָלאָגיע פון שפּראַכן".

ביז איצט פלעגט מען אײַנטיילן שפּראַכן לויט זייער סטרוקטור: איזאָלירנדיקע, אַגלוטינירנדיקע, פלעקטירנדיקע אאַז"וו. דער דאָזיקער מין אײַנטיילונג איז אָבער מוטווילק און ווייניק פּרעציז, וואָרעם טייל שפּראַכן גייען אין דער אמתן נישט אַרײַן אין קיינער פון די אויפגעשטעלטע קאַטעגאָריעס, און ווײַטער שטייט די דערמאָנטע אײַנטיילונג אויפן שטאַנדפּונקט, אַז די איזאָלירנדיקע שפּראַכן זײַנען די ערשטע און פּרימיטיווסטע. ס'איז דאָך אָבער דערוויזן, אַז למשל כינעזיש האָט פריִער געהאַט אַ גוט אַנטוויקלטע פלעקסיע און איז ערשט דערנאָך — סעקונדער — געוואָרן אַן איזאָלירנדיקע שפּראַך. ריינהאָלד לייגט פאָר פונאַנדערצוטיילן די שפּראַכן לויט דער אויס־שפּראַך: דער דעצידירנדיקער עלעמענט באַדאַרף זײַן דער טאָן, דער טראָפּ אָדער די קלאַנגען־סיסטעם פון אַ שפּראַך. אַזוי למשל איז דעניש מיט אַן ערך 20 וואָקאַלן און דיפטאָנגן און אַ גאָר שוואַך אַנטוויקלטער קאָנסאָנאַנטן־סיסטעם — אַ וואָקאַלן־שפּראַך; גרוזיניש מיט נאָר 5 וואָקאַלן און אַ גרויסער צאָל קאָנסאָנאַנטן איז אַ קאָנסאָנאַנטן־שפּראַך. מען קען אויך אײַנטיילן די שפּראַכן לויט דעם מין מעלאָדישן טראָפּ, לויט דער פעסטקייט אָדער באַוועגלעכקייט פון דעם דינאַמישן אַקצענט אאַז"וו.

8. ד. ב. פרײַ (Fry), לאָנדאָן: „וועגן דעם באַנעמען זיך פון שפּירעוודיקע פּלאַמען און זייער אָנווענדונג בײַ רייד-געניטונג".

גיט אַ באַריכט פון זײַנע עקספּערימענטן מיט אַ בונזען-ברענער: די ווירקונג פון דער שטים אויף דער פּאָרעם פון דער גאַזפלאַם קען געבן אָנווײַזונגען בנוגע דער פּרעקוועניץ און אַמפּליטודע און איז אַ נוציק העלפּ-מיטל בײַם לערנען פרעמדע קלאַנגען און בײַם פאַרריכטן אויסשפּראַכגרײַזן.

9. ווילהעלם לייהויזן (Leyhausen), בערלין: „דער פּענאָמען פון ריטעם און מעלאָדיע אין פּאָנעטיק".

נישט נאָר די קלאַנגען גופא זײַנען אַ רעזולטאַט פון באַוועגונג; ריטעם און מעלאָדיע זײַנען אויך מאָטאָרישע פּענאָמענען. מעלאָדיע איז אויפגעבויט אויף דער פורעמונג און באַהאַנדלונג פון די וואָקאַלישע עלעמענטן. וואָס שייך ריטעם האַלט לייהויזן, להיפּך צו אַנדערע פּאָנעטיקערס, אַז דער ריטעם שטיצט זיך אויף די קאָנסאָנאַנטן-קלאַנגען. ס'זײַנען געוווּנטשן געניע פאָרשונגען וועגן דער ראָלע פון ריטעם און מעלאָדיע אין די פאַרשיידענע שפּראַכן, זייער פאַרהעלטעניש און פונקציעס אין איטלעכער שפּראַך.

10. ר. שילינג, פרײַבורג: „וועגן שטים-התחלות" (Stimmeinsätze).

פון שטאַנדפּונקט פון געוויסע שפּראַכן[4] איז וויכטיק צו וויסן, וואָס קומט פאָר אין גאָרגל, בעת מען רעדט אַרויס וואָקאַלן וואָרט-אײַן. שילינג שיידט אונטער 5 גאָרגלקלאַנגען: דער „געהויכטער", דער „שטילער" (leise), דער „האַרטער", דער „געפּרעסטער" גאָרגלקלאַנג און לסוף דער weicher Glottis-Schlag. ער גיט איבער די רעזולטאַטן פון אָסצילאָגראַמען וואָס באַקומען זיך בײַ די דאָזיקע Einsätze און די פאַרשיידנקייטן אין דער ראָלע וואָס ווערט געשפּילט דורך די שטימבענדער. — מען מוז אָבער אָנווײַזן, אַז פאָרכהאַמער, וועלכער נעמט אַ וואָרט אין דער דיסקוסיע, שיידט אונטער נישט ווייניקער פאַר נײַן Stimmeinsätze, וועלכע מען קען וועדליג אים גרינג דעמאָנסטרירן און מיט וועלכע עס ווערט אויסגעשעפּט דער רעפּערטואַר פון די מיגלעכע גאָרגלקלאַנגען.

11–12. ד"ר ד. ווײַס, אַנטווערפן; ד"ר אַ. מיטרינאָוויטש, וואַרשע און עטלעכע בעלגישע דאָקטוירים לייענען רעפעראַטן פון אַ שטרענג מעדיציניש כאַראַקטער וועגן באַווירקן און היילן די שטים פון גאָרגל-קראַנקע, בפּרט בײַ קינדער.

---

[4] למשל דײַטש, אָבער אויך גריכיש, אַראַביש אאז"וו. — ט. ג.

13. דיר׳ שוליאָמי־שולמאַן, בודאַפּעשט: „דער שטאַמלער אין שײַן פֿון אַנאַליז פֿון דער קאָנסטיטוציע״.

גיט אינטערעסאַנטע סטאַטיסטיקעס וועגן דער ירושהדיקייט פֿון שטאַמלען און קומט צום אויספֿיר, אַז אינעם רובֿ פֿאַלן טאָר מען ניט קוקן אויף אַ שטאַמלער ווי אויף אַ „שפּראַכקראַנקן״ אינדיוויד; אין דער אמתן איז די סיבה פֿון דער דאָזיקער קראַנקייט אַן אומגעאָרדנטע אָדער געשטערטע נערוון־סיסטעם. די טעראַפּיע מוז דעריבער האָבן פֿאַר אַ ציל איבערצובויען די גאַנצע פּערזענלעכקייט פֿון דעם קראַנקן (פּונקט אַזוי ווי בײַ עפּילעפּסיע, וואָס זי געפֿינט זיך אין נאָענטער קרובֿהשאַפֿט מיט שטאַמלען).

14. ה. פּענצל, ראָקפֿאָרד: „די ווערדע פֿון מאָדעדנע דיאַלעקטישע פֿאַרצייכענונגען פֿאַר פּראָבלעמען פֿון קלאַנגענבײַט״.

דער טאַלענטירטער עסטרײַכיש־אַמעריקאַנישער פֿילאָלאָג און פֿאָנעטיקער, וועלכער האָט פּובליקירט אייניקע זייער אינטערעסאַנטע אַרבעטן וועגן די השפּעות פֿון אַמעריקאַנער ענגליש אויף די דײַטשע דיאַלעקטן אין פּענסילוואַניע (פֿאַראייניקטע שטאַטן), גיט צווישן אַנדערע אַן איבערבליק איבער די פֿאָנעטישע „הלוואות״ אין די דאָזיקע דיאַלעקטן. אין טייל פֿאַלן ווערט בײַ אַמעריקאַנער ווערטער פּשוט סובסטיטוירט דער דײַטשער קלאַנג (e אָנשטאָט æ, למשל אין „פֿלאַט״); אין אַנדערע פֿאַלן ווערט איבערגענומען דער ריינער אַמעריקאַנער קלאַנג (אַזוי האָט פּענצל געהערט אין מויל פֿון אַ דײַטש־ריידנדיקן: bath מיט אַ ריכטיקן ענגלישן th): און אין נאָך אַנדערע פֿאַלן באַקומען זיך קאָמפּראָמיס־קלאַנגען (אַ צווישן־מדרגה צווישן דעם דײַטשן און דעם אַמעריקאַנער קלאַנג), למשל זייער אַן אָפֿענער e, ד״ה ɛ, אַנשטאָט ענגליש æ.

15. מאַרגעריטע דיראַן (Durand), פּאַריז: „פֿאָנעטישער געדויער און פֿאָנאָלאָגישער געדויער״.

אין אַ גלענצנדן רעפֿעראַט דערווײַזט די יונגע פֿאָנעטיקערין אויפֿן סמך פֿון עקספּערימענטעלע מעסטונגען, אַז מען קען זיך בשום אופֿן נישט פֿאָרלאָזן אויף דעם וואָס דער אויער הערט ווי „לאַנג״ (לכל הפּחות אין די שפּראַכן ווו̇ דער טאָן האָט נישט קיין פֿונקציאָנעלן, ד״ה פֿאָנאָלאָגישן באַטײַט ווי אין כינעזיש וכדומה). דיראַן האָט דורכגעפֿירט עקספּערימענטן מיט סטודענטן פֿון די פֿאַרשיידנסטע נאַציאָנאַליטעטן און אַזוי אַרום אויסגעפֿאָרשט אַ גאַנצע ריי שפּראַכן. זי האָט פֿעסטגעשטעלט,—להיפֿוך צו די טראַדיציאָנעלע גראַמאַטיקערס און פֿאָנעטיקערס—אַז

1) אין פֿראַנצייזיש grosse איז די o נישט לענגער ווי אין gros;
2) אין איטאַליעניש mangiato tutto איז די u נישט לענגער איידער אין m'ha battuto; 3) אין ענגליש sailing איז די e (דער ערשטער עלעמענט

פֿונעם דיפֿטאָנג ej) בײַ דעם רובֿ סוביעקטן נישט לענגער איידער אין selling. אין די אַלע פֿאַלן דערקלערט זיך די „אַקוסטישע" אָדער פֿאָנאָלאָגישע לענג דורך דעם אַראָפּגיין פֿון טאָן אין דעם ערשטן בײַשפּיל פֿון די אָנגעוויזענע ווערטערפּאָרלעך. אַנדערש איז אין עסטיש, ווו דער מוזיקאַלישער טאָן שפּילט אַ וויכטיקע ראָלע, און אויך אין כינעזיש (זע העכער).

16. פּויל אַריסטע, טאַרטו: „אַ קוואַנטיטאַטיווע שפּראַך".

גיט דוגמאות פֿון עסטיש, דערווײַזנדיק, אַז אין דער דאָזיקער שפּראַך האָט די קוואַנטיטעט פֿון אַ קלאַנג (וואָקאַל אָדער קאָנסאָנאַנט) אַ דעצידירנדיקן באַטײַט פֿאַרן וואָרט-פּשט און פֿאַר דער מאָרפֿאָלאָגיע. פֿאַראַן אין עסטיש קורצע, האַלב-לאַנגע, לאַנגע, אָנדערטהאַלבן-לאַנגע און איבערלאַנגע קלאַנגען.

17. וו. דאָראָשעווסקי, וואַרשע: „דאָס פֿונקציאָנעלע קריטעריום און די פֿאָנעטישע עוואָלוציע פֿון דער שפּראַך".

פֿאָרשט אויס די ראָלע פֿון וויסיקייט און אונטערוויסיקייט פֿאַר דער דיפֿערענצירונג פֿון קלאַנגען אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן און די ווערדע פֿון דיאַלעקטן-פֿאָרשונג בײַם פֿאָרשן די פֿאָנעטישע אַנטוויקלונג.

18. יערגן פֿאָרכהאַמער, מינכן: „די וועלט-קלאַנגען-סיסטעם",

גיט געוויסע קאָמענטאַרן צו זײַן שוין פֿריִער פּובליקירטער „וועלט-קלאַנגען-סיסטעם", אַ סכעמאַטישע אויפֿשטעלונג פֿון די גרונטקלאַנגען וואָס קומען פֿאָר אין אַלע מענטשלעכע שפּראַכן; זי איז אין דער ערשטער ריי באַזירט אויף דער אָרגאַן-פּאָזיציע פֿון איטלעכן קלאַנג, און נישט אויף דעם אַרטיקולאַציע-אָרט, ווי די פֿריִערדיקע קלאַנגען-אײַנטיילונגען.

19. י. פֿאַן כינעקען (van Ginneken), ניימעכן: „די קנאַקן, די קאָנסאָנאַנטן און די וואָקאַלן אין דער געשיכטע פֿון דער מענטשהייט".

אין די מאָדערנע שפּראַכן שפּילן די וואָקאַלן אַ סך אַ וויכטיקערע ראָלע איידער די קאָנסאָנאַנטן (דער נאָמען אַליין איז שוין אַן אָנצוהערעניש אויף דעם). אָבער אין פֿריִערדיקע תּקופֿות, אַזוי נאָך אין דער לעצטער אײַזצײַט, זײַנען די קאָנסאָנאַנטן געווען די איינציק וויכטיקע קלאַנגען. די סעמיטיש-כאַמיטישע און די אוראַל-אַלטײַישע שפּראַכן באַווײַזן בולט, אַז די וואָקאַלן האָבן אין אַ פֿריִערדיקן פּעריאָד נישט געהאַט קיין שום פֿונקציע אין דעם לשון פֿון די דאָזיקע פֿעלקער, און אין די קאַווקאַזער שפּראַכן (אויף צפֿון-מערב) געפֿינען מיר, אַז די ערשטע וואָקאַלן-קלאַנגען (בסך-הכּל: דרײַ) זײַנען אויפֿגעקומען גאָר נישט אַזוי לאַנג צוריק.

אָבער דער כאַראַקטער גופא פֿון די קאָנסאָנאַנטן האָט זיך אויך שטאַרק געביטן. בײַם אַנטיקן מענטשן איז די אַרטיקולאַציע פֿון קאָנסאָנאַנטן געווען אַ שטאַרקע; פֿון זיי אַליין זײַנען געווען גאַנצע ווערטער. די קאָנסאָנאַנטן פֿון אָט די אורשפּראַכן פֿלעגן זיך צונויפֿשטעלן גלײַכצײַטיק לפּחות פֿון צוויי פֿולע שליסונגען (occlusions), בשעת אונדזערע הײַנטיקע קאָנסאָנאַנטיקע קלאַנגען זײַנען אַ מאָל קלאַנגען מיט איין שליסונג און אַ מאָל באַנוגענען זיי זיך מיט אַ פּשוטער דערנענטערונג (אָן שום באַרירונג) פֿון די רייד־אָרגאַנען.

די שפּראַכן פֿון די האָטענטאָטן און בושמאַנען אין אַפֿריקע האָבן אָפּגעהיט דעם לכתחילהדיקן כאַראַקטער; אַ מאָל ווערן זיי פֿאָרמירט אַפֿילו מיט דרײַ שליסונגען (דענטאַל–וועלאַר–גלאָטאַל). אַזעלכע קאָמפּליצירטע קאָנסאָנאַנטן זײַנען די אַזוי גערופֿענע קנאַקקלאַנגען (click) אויף ענגליש, Schnalz אויף דײַטש), וואָס מען געפֿינט זיי נישט נאָר אין דרום־אַפֿריקע, נײַערט אויך אין די קאַווקאַזער שפּראַכן: דער לאַביאָדענטאַלער (ליפּנצאָניקער) קנאַק, וואָס טרובעצקאָי פֿאַרגלײַכט אים מיט דעם קלאַנג וואָס די פֿורמאַנעס באַנוצן זיך מיט אים אויף צו פֿאַרהאַלטן די פֿערד; די גוטוראַלע (גאָרגלדיקע) קנאַקן (kch ,gch) אין טשערקעסיש, ווײַטער די זײַטעדיקע קנאַקן: tl, thl, tgl, dgl. — די אַלע קלאַנגען שטעלן פֿאָר די קאָנסאָנאַנטן פֿון דער פּרימיטיווער מענטשלעכער שפּראַך.

20—23. וועגן נאָענטע טעמעס צו פֿאַן כינעקענס האָבן גערעדט: ראָמאַן סטאָפּאַ, זשיוויעץ, אַ פּוילישער פֿאָנעטיקער, אַ ספּעציאַליסט אויף דעם געביט פֿון „קנאַק", וואָס האָט פֿאַרבראַכט לאַנגע יאָרן אין דרום־אַפֿריקע, און דער אינדישער געלערנטער סוניטי קימאַר טשאַטערידזשי, קאַלקוטע.

ספּעציעל וועגן אַפֿריקאַנישע שפּראַכן האָבן נאָך געלייענט רעפֿעראַטן:

וואָרד, לאָנדאָן, וועגן די אונטערשיידן צווישן טאָן און מוזיקאַלישן אַקצענט; וועסטערמאַן, בערלין, וועגן די פּראָבלעמען פֿון אויסלייג אין די אַפֿריקאַנישע דיאַלעקטן, און עטלעכע אַנדערע.

צווישן די רעפֿעראַטן וועגן „פֿאָנעטיק און ראַדיאָ", וואָס זײַנען געלייענט געוואָרן אויף דער זיצונג אין בריסל בשעת דעם אויפֿנעם בײַם בעלגישן פּאָסט־מיניסטער, לאָמיר דערמאָנען:

24. אַ. לאָיד דזשעימס (Lloyd James), לאָנדאָן, „פֿאָנעטיק און ראַדיאָ אין ענגלאַנד".

דער רעפֿערענט, דער דירעקטאָר פֿון דער British Broadcasting Association, רעדט אַרום דעם הײַנטיקן צושטאַנד פֿון „סטאַנדאַרד"־ענגליש און איר פֿאַרשפּרייטונג סײַ אין ענגלאַנד גופא סײַ אין די דאָמיניאָנס. הגם אַפֿילו אין די דאָמיניאָנס קען מען פֿעסטשטעלן אַ געוויסע השפּעה פֿון „סטאַנדאַרד"־

ענגליש אין דער אויסשפּראַך פון די ראַדיאָ-ספּיקערס, איז מען צום באַדויערן אין ענגלאַנד אַליין נאָך אויך זייער ווײַט פון איינהייטלעכקייט. פון דעסט וועגן אַרבעט מען אויף געוויסע געביטן אין זינען פון אַ פאַראיינהייטלעכונג. ס'האָט זיך געשאַפן דער אַזוי גערופענער Linguistic Advisory Committee, וואָס פאַרנעמט זיך מיט באַשטימען די אָפיציעלע אויסשפּראַך פאַר פאַמיליע-נעמען, אויסלענדישע שטאָטנעמען, אויסלענדישע פּערזאָן-נעמען וכדומה.

25. ע. וו. סעלמער, אָסלאָ: „די נאָרמירונג פון ריידן אין ראַדיאָ".

רעקאָמענדירט בפירוש פאָנעטישע עקזאַמענס פאַר אַלע ראַדיאָ-ספּיקערס, אַחוץ די פאַלן ווו ס'גייט וועגן רעדעס פון פּאָליטיקער אָדער באַרימטע קינסטלערס. די נאָרמאַליזירונג דאַרף אַרומנעמען נישט נאָר די קלאַנגען גופא, נאָר אויך מאָרפאָלאָגיע, ווערטער-אוצר, סינטאַקסיס, ריטעם, דינאַמישן און מוזיקאַלישן אַקצענט וכדומה. אינטערעסאַנט איז דאָס וואָס סעלמער זאָגט וועגן דער אַלץ גרעסערער פאַרשפּרייטונג פון דער נאָרוועגישער ריידשפּראַך (Landsmål) לגבי דער אָפיציעלער (אין גרונט דענישער) שפּראַך (Riksmål). בײַ הײַנטיקן טאָג באַנוצן זיך די נאָרוועגישע ראַדיאָ-אינסטיטוטן ביז 40 פּראָצ' מיט Landsmål, וועלכע דינט איבער הויפּט פאַר די טעגלעכע נײַסן און פּאָפּולערע אינפאָרמאַציעס.

26. מאַרסעל קאָהען, פּאַריז: „וועגן פראַנצייזיש אין ראַדיאָ".

דער באַקאַנטער פּאַריזער פאָנעטיקער מאַכט עטלעכע באַמערקונגען וועגן דער פראַנצייזישער „ראַדיאָ-אויסשפּראַך". קיין שום אָפיציעלע נאָרמאַליזירונג איז נישטאָ, אָבער בכלל באַנוצן זיך די פראַנצייזישע ספּיקערס מיט דער אויסשפּראַך פון די געבילדעטע קלאַסן אין צפון-פראַנקרײַך — זיי ריידן מערנישט דײַטלעכער און מען הערט מער liaisons און מער אויס-גערעדטע „שטומע e" איידער אין דער גערעדטער שפּראַך. די דערקלערונג אויף דעם איז דאָס וואָס אין דעם רובּ פאַלן ווערן די ראַדיאָ-פּראָגראַמען נישט גערעדט אויף אויסנווייניק, נײַערט פריִער צוגעגרייט און דערנאָך געלייענט.

דער לעצטער קאָנגרעס-טאָג איז געווען אָפּגעגעבן דער פאָנעטיק פון איינציקע שפּראַכן. די אינטערעסאַנטסטע רעפעראַטן זײַנען דאָ געווען די צוויי ווײַטערדיקע (דער ערשטער איבער מעטאָדישע און דער צווייטער איבער אָרגאַניזאַטאָרישע טעמים).

27. אַרמאַנדאָ דע לאַסערדאַ, קאָ'מבראַ: „די פּלעקסיע פון ריידטאָן אין פּאָרטוגאַליש".

אַז מיר ריידן אַרויס אַ גרופּע ווערטער אָן אינטאָנאַציע אָדער „טאָנישער מאָדאַליטעט" — בלײַבט יעמאָלט איבער אַ צונויפשטעלונג פון

פֿאָנעמען אָן שום לעבן און אויסדריקראַפֿט. עס איז שוין נישט דאָס וואָס דער דײַטש רופֿט אָן Worte („רייד"), נאָר פּשוט Wörter (ד"ה „איינ-ציקע ווערטער"). אין פּאָרטוגאַליש קען מען אונטערשיידן דרײַ אינטאָ-נאַציעס:

1) Modo Enunciativo (אָנרוף-פֿאָרעם – ד"ה די טאָנישע פֿאָרעם, אין וועלכער מען ציטירט אַ וואָרט לויטן ווערטערבוך);

2) אַרויסזאָג-פֿאָרעם;

3) פֿרעגפֿאָרעם.

דאָס אַרויסרעדן דעם זעלביקן זאַץ אין די דאָזיקע פֿאַרשיידענע טענער רופֿט פּראָפֿ׳ לאַסערדאַ אָן „די פֿלעקסיע פֿונעם טאָן". לאַסערדאַ האָט געמאַכט אַ סך עקספּערימענטן מיט פּאָרטוגאַליערס און אויסלענדערס און פֿאַררעגיסטרירט זייערע רייד. ער האָט פֿעסטגעשטעלט, אַז ס׳זײַנען פֿאַראַן גאָר ווייניק אויסלענדערס וואָס רעדן אַרויס ריכטיק די פּאָרטוגאַלישע אַרויס-זאָג-אינטאָנאַציע (כמעט שטענדיק רעדן זיי אַרויס אָנשטאָט דעם דעם Modo Enunciativo).

די קאָנגרעס-אָנטיילנעמער האָבן געקענט זיך פּערזענלעך אָפּגעבן וועגן דעם אַ דין-וחשבון, וואָרעם פּראָפֿ׳ לאַסערדאַ האָט דעמאָנסטרירט אַ ריי פּראָיעקציעס און גראַמאָפֿאָן-טאָוולען.

28. י. פֿעלטעס, לוקסעמבורג: „די פֿאָנעטישע אָנשטרענגונגען פֿון אַ קליין דרײַשפּראַכיק פֿאָלק".

די אָפֿיציעלע שפּראַכן אין גרויס-הערצאָגטום לוקסעמבורג זײַנען פֿראַנצייזיש און דײַטש. די לעבעדיקע שפּראַך, מיט וועלכער עס באַנוצן זיך די לוקסעמבורגער אין געוויינטלעכן לעבן, איז לוקסעמבורגער דײַטש (אַ נידער-דײַטשער דיאַלעקט). די לעצטע יאָרן זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן גרונטיקע אויספֿאָרשונגען פֿונעם דיאַלעקט, מיט דעם כּיוון צו פֿאַרשטאַרקן די גײַסטיקע איינהייט פֿון לוקסעמבורגער פֿאָלק. די לוקסעמבורגער שפּראַך-געזעלשאַפֿט האָט גענומען פֿאַררעגיסטרירן פֿאַרשיידענע אונטער-דיאַלעקטן אויף גראַמאָפֿאָן-טאָוולען. די לוקסעמבורגער ראַדיאָ-סטאַציע לאָזט צו פֿאָרשטייערס פֿון פֿאַר-שיידענע קאַנטן; די רעדעס ווערן אויך אָפֿט מאָל פֿאָנאָגראַפֿיש פֿאַררעגיס-טרירט. אַזוי אַרום האָפֿט מען נאָך אַ געוויסער צײַט צו דערגרייכן אַן איינ-הייטלעכע ראַדיאָ-אויסשפּראַך. לויט אַ נײַעם געזעץ מוז איטלעכער אויס-לענדער וואָס וויל אָננעמען די לוקסעמבורגער בירגערשאַפֿט אויסהאַלטן אַן עקזאַמען אויף לוקסעמבורגיש. דער דיאַלעקט ווערט דעריבער אַן אָפֿיציעלע שפּראַך, און ס׳לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז מען נעמט טראַכטן וועגן אויספֿאָרשן וואָס געניויער די אויסשפּראַך אין די פֿאַרשיידענע קאַנטן לויט וויסנשאַפֿטלעכע פּרינציפּן. אַגב האָט דער קולטוס-מיניסטער אײַנגעפֿירט אַן אָבליגאַטאָרישן קורס פֿון וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָנעטיק פֿאַר אַלע קומענדיקע שפּראַכלערערס.

איצט אַרבעט מען אויף צו גרינדן אַ פֿאָנעטישע לאַבאָראַטאָריע ביים לוקסעם־בורגער אוניווערסיטעט.

אַרום און אַרום זײַנען די הויפּטפּראָבלעמען וואָס מען האָט באַרירט אויפֿן קאָנגרעס די ווײַטערדיקע:

מעטאָדאָלאָגיע: שאַרפֿער אָפּגרענעצן די שטחים פֿון פֿאָנעטיק און פֿאָנאָלאָגיע און געגנוי דעפֿינירן בײַ איטלעכן פֿענאָמען, וואָס איז „פֿאָנעטיש" און וואָס „פֿאָנאָלאָגיש" אָדער „פֿאָנעמאַטיש".

טעכניק: באַווײַזונגען פֿון נײַע אינסטרומענטן אויף צו מעסטן קלאַנגען: לאַנגקייט, שטאַרקייט, הייך, ריטעם, מעלאָדיע, רעזאָנאַנס אאַז"וו.

אַנטראָפּאָלאָגיע: די clicks ווי די ערשטע קלאַנגען פֿונעם מענטשלעכן לשון.

ראַדיאָ: דערוועקן אַ שטאַרקערן אינטערעס בײַ די רעגירונגען פֿאַר די פּראָבלעמען פֿון אויסשפּראַך בײַ ראַדיאָ־עמיסיעס.

פּרוּוון צו לאַבאָריזירן דעם אַלטן יישוב אין ירושלים

אין די 50ער און 60ער יאָרן פֿון 19טן י״ה*

פֿון מ. קאָסאָווער (ניו-יאָרק)

משה מאָנטעפֿיאָרע (1784–1885) איז געווען אַ כּלל-טוער און שתדלן פֿון גרויסן פֿאַרנעם, און זײַן אַרבעט לטובת דעם כּלל-ישׂראל האָט זיך אין משך פֿון צענדלינגער יאָרן אויסגעשפּרייט כּמעט איבער אַלע ייִדישע ישובים פֿון יענער צײַט, און ניט געווען דעמלט כּמעט קיין איין ייִדיש הויז, וווּ זײַן נאָמען זאָל ניט דערמאָנט ווערן מיט גרויס כּבוד און אַכטונג. זײַן פּאָליטיש-געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט האָט ער אָנגעהויבן מיטן קאַמף פֿאַר עמאַנסיפּאַציע פֿון די ייִדן אין ענגלאַנד (1828 — 29), וואָס ער האָט געפֿירט מיט מער אימפּעט, בעת ער איז אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַר אַ שעריף אין לאָנדאָן (1837). ער שטעלט זיך אײַן פֿאַר די ייִדן בעתן בלוט-בלבול אין דמשׂק (1839), באַקומט אַ „פֿירמאַן״, וואָס זיכערט די רעכט פֿון די ייִדן אין טערקײַ בײַם סולטאַן אַבדול מעדזשיד (1840), איז זיך משתדל פֿאַרן אויסערן-מיניסטער לאָרד פּאַלמערסטאָן, אַז ענגלאַנד זאָל נעמען אונטער איר שוץ די ייִדן אין מזרח (1841), נעמט אונטער אַ נסיעה קיין רוסלאַנד (1846) און האָט אַן אינטערוויו מיט ניקאָלײַ I, פֿאַר וועמען ער איז מלמד זכות אויף די ייִדן אין רוסלאַנד, באַקענט זיך אויף זײַן וועג מיט די גרעסערע ייִדישע ישובים אין ווילנע, קאָוונע און וואַרשע און פֿירט שפּעטער דורך נאָך קלענערע און גרעסערע שליחותן. אָט די גאַנצע אַרבעט זײַנע איז געווען פֿאַרבונדן מיטן אַמט פֿון פֿאָרזיצער פֿון דעם „Board of Deputies״ ביוראָ פֿון די דעפּוטאַטן פֿון די ענגלישע ייִדן, וואָס ער האָט אָנגעהאַלטן אין משך פֿון 33 יאָר (1841—1874).

מער באַקאַנט איז אָבער מאָנטעפֿיאָרע מיט דער אַרבעט זײַנער פֿאַר דעם ייִדישן ישוב אין ארץ-ישׂראל, וואָס אים האָט ער אָפּגעגעבן זײַן גאַנצן אויפֿמערק. זיבן מאָל האָט ער באַזוכט דאָס לאַנד און יעדע נסיעה זײַנע קיין א״י האָט מיט זיך געבראַכט נײַע פּלענער צו פֿאַרבעסערן די רעכטלעכע און עקאָנאָמישע לאַגע פֿון די דאָרטיקע ייִדן. אין דעם פּרט האָט מ. אַרויסגעוויזן אַ צו גרויסע פֿאַרליבטקייט, האַלטנדיק גאָר שטאַרק פֿון די ייִדן אין א״י, און דאָס איז אפֿשר געווען די סיבה, וואָס אַלע פּלענער זײַנע האָבן ניט געבראַכט

---

* זע ייִוואָ-בלעטער ב׳ XIII, ז׳ 7—28.

די געהעריקע רעזולטאַטן.[1] ער האָט אויך פאַרקוקט די שווערקייטן פון פּאָליטישן כאַראַקטער, וואָס זײַנען געווען פאַרבונדן מיט דער טערקישער הערשאַפט איבער ארץ-ישׂראל, און דאָס איז אויך געווען איינע פון די סיבות וואָס זײַנע גרויסע פּלענער זײַנען צעביטן געוואָרן אויף קליינע מעשׂים פון אַ געוויינטלעכן פילאַנטראָפּישן כאַראַקטער. ער איז געווען דער שטענדיקער פאַרטיידיקער פון יידישן יִשוּב אין לאַנד און האָט ניט געלאָזט וואַרפן אויף אים קיין ברעקל שאָטן און ניט אָנגענומען קיין קריטיק, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר ניט פּאַסיק. כאַראַקטעריסטיש ביז גאָר איז דער סיום מיט וועלכן מאָנטעפיאָרע פאַרענדיקט דעם טאָגבוך פון זײַן לעצטער נסיעה קיין ארץ-ישׂראל (1875), וואָס ער האָט געמאַכט שוין זײַענדיק אַ זקן פון נײַנציק יאָר. מיר זעען דאָ מאָנטעפיאָרען דעם גרויסן מאַמין אין די מעגלעכקייטן פון דעם יִשוּב, און לייענענדיק די ווערטער זײַנע קאָן מען נאָך בײַ הײַנטיקן טאָג פרעגן: פון וואַנען האָט זיך בײַ מאָנטעפיאָרען גענומען די טיפע אמונה אין דער צוקונפט פון דער זאַך, פאַר וועלכער ער האָט אָפּגעגעבן אַזוי פיל יאָרן? אין זײַן טאָגבוך שרײַבט מ. אָט וואָס: „די גרויסע ליבע, וואָס איך האָב אַלע מאָל אַרויסגעוויזן צו אונדזערע ברידער אין הייליקן לאַנד, איז איצט געוואָרן— אויב דאָס איז נאָר מעגלעך — טאָפּל שטאַרקער, אַזוי אַז אויב איר וועט מיך פרעגן „זײַנען זיי ווערט און ראוי מ׳זאָל זיי העלפן?"— וועל איך ענטפערן „לחלוטין יאָ". „ווילן זיי און זײַנען זיי מסוגל צו אַרבעטן?"—„אָן שום ספק". אויף דער פראַגע, צי דאַרף מען העלפן די ארץ-ישׂראלדיקע יידן, הייסט מאָנטעפיאָרע אַראָפּנעמען זיך אַ מוסר פון די קריסטן, וואָס האָבן דאָרט אויפגעבויט גרויסע אינסטיטוציעס און יאָר אײַן יאָר אויס שיקן זיי גרויסע הילפסומעס. יידן ווידער דאַרפן זאָגן צו זיך אַזוי: „מיר אַלע זײַנען פּראַקטישע מענטשן. זאָל יעדערער גיין קיין ירושלים און אַרבעטן. מיר ווילן ניט האָבן קיין עדה [יידן] פּוליאַקעס, וואָס שאָקלענדיק זיך איבער דער גמרא מיינען זיי, אַז דערמיט זײַנען זיי ממלא דעם חוב פון זייער לעבן, און קוקן אויס אויף אונדזער שטיצע. די יידן אין ירושלים און אין די איבעריקע יִשוּבים אין לאַנד אַרבעטן; זיי זײַנען אַפילו אַ סך פלײַסיקער ווי אַ סך אַנדערע מענטשן אין אייראָפּע, זיסט וואָלט קיינער פון זיי ניט געקאָנט לעבן; אָבער, אַז די אַרבעט באַצאָלט זיך ניט ווי ס׳באַדאַרף צו זײַן; ווען ס׳איז ניטאָ קיין מאַרק פאַר די אויסאַרבעטונגען פון לאַנד; ווען

---

1 וועגן מאָנטעפיאָרען און זײַנע אויפטוען פאַר ארץ-ישׂראל איז פאַראַן אַן אַלגעמיינער אַרטיקל „משה וירושלים" אין א. מ. לונצס „ירושלים", צווייטער יאָרג, ירושלים תרמ"ז, ז׳ 105 — 140. אַ קריטיק וועגן אָט די אויפטוען געפינט זיך אין באַריכט, וואָס קאַרל נעטער האָט אָפּגעגעבן אויף דער זיצונג פון צענטראַלן קאָמיטעט פון דער „אַליאַנס איזראַעליט" דעם 11 יאַנואַר 1868 אין זײַן רעפעראַט „די לאַגע פון די יידן אויפן מזרח", געדרוקט אין Bericht „der Alliance israélite universelle", מײַנץ 1868, ז׳ 66 — 68.

הונגער, כאָלערע און אַנדערע שלעק זײַנען אַן אָנשיקעניש אויף די אײַנוווינער—דעמלט דאַרפֿן מיר יידן — — — קומען זיי צו הילף און אויפֿהייבן זיי פֿון זייער געפֿאַלנקייט". נאָך דעם ווי מאָנטעפֿיאָרע לייגט פֿאָר זײַן פּלאַן פֿאַר אַרבעט לטובת דעם יישוב, ווי בויען הײַזער, אויפֿשטעלן געזעלשאַפֿטלעכע בנינים, אויפֿקויפֿן באָדן מחוץ די שטעט, ענדיקט ער זײַן רוף: „און ווען איר וועט זיך איצטער ווענדן צו מיר מיט דער פֿראַגע ,ווען וואָלט געווען די פּאַסיקע צײַט אָנצוהייבן די אַרבעט, אָננעמענדיק, אַז מיר זײַנען גרייט צו פֿאָלגן אײַער עצה?', וואָלט מײַן ענטפֿער געווען: „הייבט שוין אָן; הייבט אָן צו טון נאָך הײַנט, אויב איר קאָנט נאָך". [2]

די ערשטע נסיעה זײַנע קיין ארץ-ישראל האָט מאָנטעפֿיאָרע, צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי יהודית, געמאַכט אין יאָר 1827. אין ירושלים האָבן זיך דעמלט געפֿונען 50 ספֿרדישע פֿאַמיליעס (בײַ 200 נפֿשות), 40 אַשכּנזישע פֿאַמיליעס (160 נפֿשות) און אַרום 200 אַלטע אַלמנות, „וואָס האָבן געלעבט אין גרויס נויט". די פֿאָרשטייער פֿון די ביידע געמיינדעס האָבן זיך שטאַרק באַקלאָגט, אַז זיי לײַדן זייער שטאַרק פֿון די ירושלימער מושלים, „וואָס פֿאָדערן אַלע מאָל וואָס מער גרעסערע שטײַערן". [3] אָט די נסיעה איז אָבער געווען זייער אַ קורצע און האָט קיין ממשותדיקע רעזולטאַטן ניט געבראַכט, ווײַל מחמת די מהומות אויפֿן נאָענטן מזרח האָט מ. געמוזט פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. וועגן מאָנטעפֿיאָרעס פּלענער צו פּראָדוקטיווירן דעם יישוב הערן מיר בײַ דער צווייטער נסיעה זײַנער, וואָס ער האָט געמאַכט אין יאָר 1839, אין צוויי אַרום נאָך דער ערד-ציטערניש אין צפֿת. אויף אָט דער

---

[2] אַלע ציטאַטן געפֿינען זיך אין „An open Letter addressed to Sir Moses Montefiore... by the Rev. Meyer Auerbach... and the Rev. Samuel Salant... together with a narrative of a forty days' Sojourn in the Holy Land.".. London 1877 (צווייטע אויסגאַבע), זז׳ 145 — 148 (ווײַטער ציטירט: „An open Letter"). דאָרט געפֿינט זיך אויך דער אָריגינעלער טעקסט פֿון בריוו אין העברעיִש א״ט „מכתב גלוי". — פֿון אָט דעם רײַזע-באַריכט איז אויך פֿאַראַן אַן איבערזעצונג אין העברעיִש: „ספֿור משה וירושלם והוא ספֿור מסע לארץ הקדושה, אשר נסע השר... משה מונטיפיורי... נכתב בעצם ידי השר בלשון אנגלי ונעתק ללשון הקודש על ידי הרב מוהר״א[שר] אמשעיעוויץ״, וואַרשע 1879.

[3] זע: „Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore... edited by Dr. I. Loewe Vol. I–II, Chicago, 1890" (ווײַטער ציטירט: „Diaries"). דאָס איז דער וויכטיקסטער מקור וועגן מאָנטעפֿיאָרען און זײַן אַרבעט. — פֿאַראַן אויך אַ ווערטלאָזע איבערזעצונג אין העברעיִש — און דאָס נאָר פֿון אַ קליינעם טייל פֿון ערשטן באַנד — געמאַכט פֿון י. ח. טביוב, וואָס האָט זיך דערלויבט צו קירצן און צו שנײַדן נאָך זײַן ווילן נאָך. זי הייסט: „ספֿרי זכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעיתו יהודית... נערך ע״י דר אליעזר הלוי״, וואַרשע, פֿאַרלאַג „תושיה״ 1898.— די אויבן דערמאָנטע ציטאַטע געפֿינט זיך אין I Diaries, ז׳ 40.

נסיעה האָט אים באַגלייט זײַן סעקרעטאַר ד״ר אליעזר הלוי (Louis Loewe),[4] וועלכער איז אין משך פֿון דרײַסיק יאָר געווען זײַן שטענדיקער באַגלייטער אויף אַלע זײַנע נסיעות. אויפֿן סמך פֿון די ידיעות און סטאַטיסטישע ציפֿערן, וואָס לעווע האָט אויפֿגעקליבן, איז מ. געקומען צום באַשלוס, אַז די צפֿתער יידן זײַנען שטאַרק צוגעפּאַסט צו פֿיזישער אַרבעט בכלל און ערדאַרבעט בפֿרט און געהאַט בדעה זיך צו ווענדן צו מחמד עלי,[5] ער זאָל אָפּגעבן אין אַרענדע ערד אויף פֿופֿציק יאָר, און דערפֿאַר צאָלן אים אַ יערלעכע סומע פֿון 10–20 פּראָצענט, בתנאי אַז דער באָדן זאָל אויף אַ געוויסער צײַט זײַן פֿרײַ פֿון שטײַערן. וואָס שייך דער דערלויבעניש, שרײַבט מאָנטעפֿיאָרע, „וועל איך זי אם ירצה השם קריגן, בעת איך וועל קומען צוריק קיין לאָנדאָן, פֿון אַ געזעלשאַפֿט פֿאַר ערדאַרבעט און פֿאַר הילף פֿאַר אונדזערע ברידער אין אייראָפּע צו קומען קיין ארץ-ישׂראל. אַ סך יידן וואַנדערן איצט אויס קיין ניו-סויטה-וועלס, קאַנאַדע אאַז״וו, אָבער אין הייליקן לאַנד וועלן זיי געפֿינען מער זיכערקייט און הצלחה״.[6] וועגן דעם פּלאַן זײַנעם האָט מ. אויך גערעדט מיטן ענגלישן קאָנסול אין ירושלים, Young, וועלכער האָט זיך זייער פֿאָרזיכטיק באַצויגן צו אים, באַטאָנענדיק, אַז מ׳זאָל אָנהייבן מיט גאָר קליין, כדי ניט אַרויסצורופֿן קיין חשד בײַ מחמד עלי.[7] אָט די באַמערקונג פֿונעם ענגלישן דיפּלאָמאַט האָט געהאַט איר רעאַלן יסוד, בעת מ. האָט זיך אין אַ קורצער צײַט אַרום געווענדט צו מחמד עלי: ער איז טאַקע געווען אונטערן אײַנדרוק, אַז מ. האָט בדעה צו רעסטאַווירן אַ יידישע מלוכה.[8]

---

4 געב׳ 1809, געשט׳ 1888. אַ גרויסער געלערנטער און באַרימטער פֿילאָלאָג, מיטגליד פֿון אַ רײַ וויסנשאַפֿטלעכע געזעלשאַפֿטן, ווי פֿון דער קיניגלעכער אַזיאַטישער געזעלשאַפֿט אין ענגלאַנד, פֿון דער אַזיאַטישער געזעלשאַפֿט אין פּאַריז, פֿון דער לאָנדאָנער געזעלשאַפֿט פֿאַר נומיזמאַטיק. 1837 געמאַכט אַ נסיעה קיין מצרים און ארץ-ישׂראל און זײַנע בריוו פֿון וועג פֿאַרעפֿנטלעכט אין „אַלגעמיינע צײַטונג דעס יודענטומס״, פֿון וואַנעט איבערגעזעצט אין העברעיִש דורך מרדכי אהרן גינצבורג אין זײַן „דבֿיר״, ווילנע 1855 (דאָרט געפֿינען זיך אויך עטלעכע פּרטים וועגן יידישע בעלי-מלאָכות אין ירושלים). אויסגעפֿאָרשט דאָס לעבן פֿון די שומרונים און קראים און אויפֿגעקליבן וועגן זיי אַ סך מאַטעריאַלן. צוזאַמען מיט מאָנטעפֿיאָרען אָנטייל גענומען 1839 אין דער שליחות קיין דמשק און קאָנסטאַנטינאָפּאָל בעתן דמשקער בלוט-בילבול. 1856 רעקטאָר פֿון דעם „דזשויִש קאָלעדזש״ אין לאָנדאָן. רעדאַקטירט די זכרונות פֿון משה און יהודית מאָנטעפֿיאָרע און אַרויסגעגעבן נאָך זײַן טויט דורך זײַן זון 1890.

5 מוחאַמאַד אַלי (1769 — 1849) איז געווען דער עגיפּטישער פּאַשאַ און געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויפֿן סולטאַן אַבדול מעדזשיד.

6 „Diaries״, I, ז׳ 167.

7 דאָרט, ז׳ 178.

8 דאָרט, ז׳ 201.

צו קיין ממשותדיקע רעזולטאַטן איז ניט געקומען: די פּאָליטישע באַדינגונגען, וואָס האָבן דעמלט געהערשט אין דער אָטאָמאַנישער אימפּעריע, זײַנען ניט געווען לטובת אַזעלכע פּלענער. מאָנטעפיאָרע ווידער איז אין זײַן גאַנצער אַרבעט געווען זייער אַ געלאַסענער און האָט אויך ניט געוואָלט אַרײַנגיין אין קיין סיכסוך מיט די פֿרומע פֿאַנאַטישע פֿירער פֿון ייִדישן ייִשובֿ אין ארץ-ישׂראל. זיי האָבן גאַנץ גוט פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס וואָס מאָנטעפיאָרע גייט טון וועט צעטרייסלען די רויִקייט, וואָס רינגלט זיי אַרום, און דעריבער זײַנען זיי אַרויס קעגן זײַנע פּלענער. מיר דערוויסן זיך דאָס איצטער פֿון אַ דאָקומענט, וואָס פּראָפֿ׳ שלום באַראָן האָט ניט לאַנג פֿאַרעפֿנטלעכט.[9] דער דאָקומענט, וואָס איז אונטערגעשריבן פֿון די פֿירער פֿון אַשכּנזישן ייִשובֿ, איז פֿון יאָר תר״ט (1849) און געהער צו די פֿיל כּתבים, וואָס משה מאָנטעפיאָרע און ד״ר אליעזר הלוי האָבן מיטגעבראַכט פֿון זייער דריטער נסיעה אַהין. מיט דעם דאָקומענט, ווײַזט באַראָן אָן, זײַנען די פֿירער פֿון אַשכּנזישן ייִשובֿ אויסן געווען דרײַ זאַכן: „ערשטנס, ווירקן אויף דעם „שׂר״ מאָנטעפיאָרע, אַז באַמיִענדיק זיך אויפֿצוהייבן דעם עקאָנאָמישן מצבֿ פֿון די ארץ-ישׂראלדיקע ייִדן, זאָל ער זיך מער אָפּגעבן מיט אויפֿבויען שפּינערײַ- און וועבערײַ-פֿאַבריקן, איידער מיט פֿאַרשפּרייטן האַנטווערקערײַ און מלאָכה; צווייטנס אָפּזאָגן זיך פֿון געדאַנק צו גרינדן שולן, וווּ ייִדישע קינדער זאָלן לערנען לייענען און שרײַבן פֿרעמדע שפּראַכן, און דריטנס דערמאָנען דעם נדיבֿ, וואָס דאָ ניט לאַנג האָט מען אים שוין געבעטן ער זאָל מיט זיי גוטס טאָן, ער זאָל זיך באַמיִען אויפֿבויען אַ שפּיטאָל אין ירושלים״.

פֿאַר דער זעלבער צײַט אַן ערך האָבן מיר אַ פּאָר סטאַטיסטישע ידיעות וועגן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין ירושלים און אירע באַשעפֿטיקונגען, וואָס שטאַמען פֿון מיס עליזאַבעט פֿין, די פֿרוי פֿון דעמאָלטיקן ענגלישן קאָנסול אין ירושלים, דזשיימס פֿין. אין אירע זכרונות שרײַבט זי אָט וואָס: „אין 1846 האָט ירושלים געהאַט אַ ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון אַן ערך זיבן טויזנט נפֿשות, ד״ה אַ סך אַ גרעסערע באַפֿעלקערונג ווי דעמלט, ווען מאָנטעפיאָרע איז דאָרט געווען צום ערשטן מאָל. אַן ערך פֿיר טויזנט פֿון זיי זײַנען געווען ספֿרדים — — — אַ סך ספֿרדים זײַנען געווען פּשוטע סטאָליאַרעס און גלעזערס — — — די אַשכּנזים זײַנען געווען גאַנצע דרײַ טויזנט. דער גרעסטער טייל זייערער איז געווען רוסיש-פּוילישע ייִדן, וואָס זײַנען אַנטלאָפֿן צוליב די רדיפֿות אין רוסלאַנד. מערסטנטייל זײַנען דאָס געווען אַלטע לײַט, וואָס זײַנען געקומען שטאַרבן אין הייליקן לאַנד, כּדי ניט צו האָבן קיין גילגול-מחילות — — — צווישן די אַשכּנזים זײַנען געווען אַלערליי

---

9 שלום בארון — מתולדות הישוב היהודי בירושלים, אין „ספר קלוזנר״, מאסף למדע ולספרות יפה מוגש לפרופסור יוסף קלוזנר ליובל השׁשים. תל-אביב תרצ״ז, ז׳ 302 — 312.

בעלי-מלאכות, ווי זייגער-מאכערס, גאלדשמידן, סטאליארעס, שניידערס און דאמסקע שניידערס (ווייל צו יענער צייט זיינען ניט געווען קיין שניידערקעס)".[10]

וועגן דער לאגע פון אט די בעלי-מלאכות דערוויסן מיר זיך פון דער ארגומענטאציע, מיט וועלכער די אשכנזישע מנהיגים טרעטן ארויס אין זייער אויבן דערמאנטן בריוו צו מאנטעפיארען קעגן איינפירן האנטווערקערס צווישן די ירושלימער יידן. פארלאנזדיק זיך אויף דעם, וואס זיי קענען גוט די לאגע פון די יידן אין ירושלים, שרייבן זיי אזוי: ראשית אמרנו, נודיע להשר שהבעלי מלאכות אלו, חייטים, רצענים, צורפי זהב וכסף, חרשי נחשת ועץ וברזל, עושי מראי שעות, אין ביכלת בידם לכלכל את נשיהם וזרעיהם ממלאכות האלו. כי רבו עוסקיהם מאומות העולם וגם מאחינו בני ישראל. ושכר המלאכות האלו הלא מצער הוא בארצינו הקדושה. ובתחלה באשר לא היו פה רק מתי מעט מאחינו ב"י [=בני ישראל] עוסקים במלאכות הנ"ל אז השיגו ע"י מלאכתם פרנסתם בצמצום. אכן כאשר שמעו בחוץ לארץ שיש פה פרנסה ממלאכת יד. ויבוא לכאן כמה בעלי מלאכות. ואז ירד ריווח ושכר מלאכות הנ"ל עד מאוד. ובחלה נפשם ברעב והוכרחו כמה מהם לחזור אל ארץ מולדתם בפחי נפש. והנותרים פה, לולי עזר קופת הצדקה דאה"ק אשר מקבלים, היו גם הם מוכרחים לשוב לארץ מולדתם. ומעתה מה בצע כי נלמד את זרעינו מלאכות ההם אשר אין בהם תועלת להשיג די מחיית נפשות עוסקיהם ובשגם כי תמיד רבו עוסקיהם פה".[11] איבערזעצונג: „ערשטנס, ווילן מיר דעם שר צו וויסן געבן וועגן דעם, אז די בעלי-מלאכות, ווי שניידערס, שוסטערס, גאלד- און זילבערשמידן, קופערשמידן, סטאליארעס, שלאסערס און זייגער-מאכערס, זיינען ניט ביכולת צו שפייזן זייערע ווייבער און קינדער פון אט די מלאכות. ווייל עס זיינען פאראן א סך קריסטלעכע און יידישע בע"מ, און אין אונדזער הייליקן לאנד ווערן אט די ארבעטן שלעכט באצאלט. צו ערשט, בעת יידישע בעלי-מלאכות זיינען דא געווען ווייניק, האבן זיי געהאט פרנסה בצמצום. אבער אז מ'האט אין חוץ-לארץ געהערט, אז מ'קאן דא מאכן א לעבן פון מלאכה, זיינען דא געקומען נאך בעלי-מלאכות און דעמלט זיינען די פארדינסטן זייער שטארק געפאלן. קיין הונגער האבן זיי ניט געוואלט ליידן און א סך פון זיי האבן מיט הארצ-ווייטאג געמוזט אומקערן זיך צוריק אהיים. און ווען ניט די הילף, וואס די איבערגעבליבענע דא באקומען פון דער צדקה-פושקע פון הייליקן לאנד, וואלטן זיי אויך געמוזט צוריקפארן. טא צוליב וואס זאלן מיר אונדזערע קינדער לערנען אזעלכע מלאכות, וואס קאנען ניט נוצן כדי אויסצושלאגן דורך זיי חיונה, און דער עיקר נאך וואס תמיד זיינען דא פאראן א סך, וואס פארנעמען זיך מיט זיי".

---

10 „Reminiscences of Mrs. Finn, London" [1929], ז' 53 — 55.

11 שלום באראן — דצ"וו ז' 303.

דאָ האָבן מיר אַ שילדערונג פֿון דער לאַגע פֿון די ייִדישע בעלי־מלאָכות אין ירושלים צו יענער צײַט פֿון אַ מקור, וואָס קומט פֿון אַזעלכע קרײַזן, וואָס זײַנען דורכויס געווען פֿאַראינטערעסירט ניט אַרײַנצוברענגען וועלכע ניט איז נײַסן אינעם לעבן פֿון דער אַשכּנזישער קהילה אין ירושלים. מיר האָבן אָבער ידיעות פֿון אַן אַנדער מקור און – הגם זיי זײַנען מיט עטלעכע יאָר שפּעטער — ענדערן זיי אויך ניט דעם אַלגעמיינעם בילד. מיר מיינען דאָ די ידיעות, וואָס עס ברענגט דער אויבן דערמאָנטער דזשיימס פֿין (James Finn), וועלכער איז געווען ענגלישער קאָנסול אין ירושלים אין די יאָרן 1845 — 1863. פֿאַר מער פֿון 17 יאָר צײַט, וואָס ער האָט געלעבט אין לאַנד, האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט פֿאָרשן אירע באַדינגונגען, אינטערנאַציאָנאַלע לאַגע, באַציִונגען מיט טערקײַ ווי אויך די באַציִונגען מיט די אייראָפּעיִשע מלוכות, וואָס האָבן אַלץ מער געוואָלט פֿאַרשטאַרקן זייער השפּעה אין לאַנד. זײַענדיק אַליין אַ געלערנטער און אַ גרויסער שפּראַכן־קענער (ער איז געווען אַ מיטגליד פֿון דער אַזיאַטישער געזעלשאַפֿט אין פּאַריז, פֿאָרזיצער פֿון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפֿט אין ירושלים אין די יאָרן 1849 — 1863), האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו פֿאַרטיפֿן אין די אינעווייניקסטע פֿראַגעס פֿון לאַנד. ער איז אויך געווען אַן אויס־געצייכנטער קענער פֿון העברעיִש, וואָס איז געווען אַ לעבעדיקע אומגאַנג־שפּראַך אין זײַן קאָנסולאַט, און אַ סך מאָל פֿלעגן ייִדן זיך ווענדן צו אים מיט בריוו געשריבן אויך אין ייִדיש.[12] פֿין אַליין האָט גאַנץ גוט געקענט דאָס לעבן פֿון די ירושלימער ייִדן, וואָס דער גרעסטער טייל פֿון זיי האָט זיך געפֿונען אונטער זײַן שוץ.[13] ער איז געווען אויסגעבונדן מיט אַלץ און מיט אַלעמען. און דעריבער זײַנען זײַנע ידיעות פֿאַרלאָזלעכע ביז גאָר. זײַנע אַכטגעבונגען און איבערלעבענישן פֿאַר דער צײַט פֿון זײַן אַמטירן ווי אַ קאָנסול האָט ער פֿאַרפֿיקסירט און צוויי בענד א״נ „Stirring Times״ („אומרויִקע צײַטן״) און עטלעכע קאַפּיטלעך זײַנען דאָרט אָפּגעגעבן דער לאַגע פֿון די ייִדן אין ירושלים.[14]

---

12 וועגן דעם דערציילט זײַן אַלמנה, וואָס האָט אַרויסגעגעבן זײַן ווערק „Stirring Times״, I, ז׳ 128.

13 לאָרד פּאַלמערסטאָן, דער ענגלישער פּרעמיער־מיניסטער, האָט אָפֿיציעל באַפֿוילן אין י׳ 1839 דעם ענגלישן קאָנסול אין ירושלים W. Young אַרונטערצונעמען אונטער זײַן שוץ אַלע אַרץ־ישראַלדיקע ייִדן בכלל.

14 דער פֿולער נאָמען פֿון זײַן ווערק איז „Stirring Times or Records from Jerusalem, Consular Chronicls of 1853 to 1856״ (490+485 זז׳), לאָנדאָן 1878. דאָס ווערק האָט נאָך זײַן טויט אַרויסגעגעבן זײַן אַלמנה מיס עליזאַבעט פֿין, וואָס האָט פֿון איר זײַט צוגעגעבן הוספֿות און באַמערקונגען. אויסער דעם איז דזשיימס פֿין דער מחבר פֿון די ווערק „Byways in Palestine״, „Sephardim״, און „Orphan Colony of Jews in China״.

נאָך דעם, ווי ער שילדערט די שלעק, וואָס עס האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דאָס יאָר 1854, ווען ס'איז אויסגעבראָכן די קרימער מלחמה, גיט ער אויך אַ שילדערונג פון די ייִדן אין ירושלים: „ערגער פאַר אַלץ איז געווען דאָס, וואָס זיי האָבן קיין אַרבעט ניט געהאַט און (דעריבער) האָבן זיי ניט געהאַט מיט וואָס צו קויפן אַ שטיקל ברויט און אַ ביסל וואַסער. זיי האָבן בכלל ניט געהאַט קיין באַשעפטיקונג און עס איז ניט געווען וואָס צו טון. פון דעסט וועגן זײַנען צווישן זיי געווען בעלי-מלאָכות, ווי סטאָליאַרעס, בלעכערס, גלעזערס, פאַרבערס, שנײַדערס אאַז"וו, אאַז"וו. מיר האָבן דאָס שוין פון לאַנג געוווּסט, ווײַל אין דעם ייִדישן קוואַרטאַל האָבן מיר שטענדיק געפונען אַזעלכע בעלי-מלאָכות, וואָס האָבן געקאָנט דורכפירן אַן אַרבעט פאַר אונדז אייראָפּעער—דאָס וואָס די אָריענטאַלישע בעלי-מלאָכות האָבן דערפון גאָר קיין השגה ניט געהאַט. פון אונדזער ערפאַרונג האָבן מיר געוווּסט, אַז די ייִדן זײַנען ניט נאָר פעיִק צו אַרבעט, נאָר זיי זײַנען געווען דאַנקבאַר און גרייט צו אַרבעטן.

„אָבער עס איז ניט געווען קיין אַרבעט פאַר זיי. אָריענטאַלישע קריסטן האָבן געהאַט אַזאַ גרויסן פאָראורטייל און אָבערגלויבערישע שׂנאה קעגן ייִדן, אַז אויף קיין פאַל האָבן זיי ניט געוואָלט האָבן מיט זיי קיין שום מגע-ומשא. די מוסלמענער האָבן געהאַט זייערע אייגענע בעלי-מלאָכות און אָנגעקומען צו ייִדישע בע"מ, פדי אויסצונוצן זייער גרויסע געניטשאַפט, זײַנען זיי נאָר דעמלט, ווען זיי האָבן געוווּסט, אַז דער אָרעמער ייִד וועט ניט קאָנען אַרויסבאַקומען פון זיי דאָס געלט פאַר זײַן אַרבעט, און אין אַ סך פאַלן איז ער [דער ייִדישער בעל-מלאָכה.—מ. ק.] געווען אַזוי שרעקעוודיק און נישט געהאַט דעם מוט צו פאָדערן זײַנע שׂכירות, אַז ער האָט זיך מיטן געלט קיין מאָל ניט אָנגעזען. פון אַלע אײַנוווינער אין ירושלים צו יענער צײַט האָבן געגעבן אַרבעט די ייִדישע בעלי-מלאָכות נאָר די עטלעכע פאַמיליעס, וואָס האָבן אָנגעהערט צו דער ענגלישער קאָנגרעגאַציע [און וואָס דערבײַ זײַנען זיי ניט פרײַ געווען פון מיסיאָנערישע כוונות. — מ. ק.].

„דערפון זעט מען, אַז זיי האָבן ניט געקענט קריגן קיין איין שטיקל אַרבעט פאַר געציילטע סטאָליאַרעס, גלעזערס אָדער שנײַדערס אאַז"וו, און די הונדערטער ייִדישע בעלי-מלאָכות, וואָס זײַנען געווען מוכן ומזומן צו אַרבעטן, זײַנען געווען געצוווּנגען אַרומצוגיין ליידיק און אויסגיין אַלע טאָג פאַר אַ שטיקל ברויט".[15]

די עקאָנאָמישע לאַגע פון ייִדישן ישוב אין ירושלים — גיט צו פין— איז דעמלט געווען אַזוי שלעכט, אַז אַ סך ייִדן זײַנען געשטאָרבן פון הונגער און אין יאָר 1854 האָט אָט די ערשטײַנונג אָנגענומען ממש אַ קאַטאַסטראָפאַלן כאַראַקטער. די בעלי-מלאָכות, ווי אַ פּראָדוקטיווער טייל, זײַנען דעריבער

---

15 „Stirring Times", II, ז' 62 – 63.

געווען אָנגעוויזן אויף חלוקה. דאָס האָט דעם קאָנסול פֿין מיט זײַן פֿרוי געבראַכט אויפֿן געדאַנק צו רעאַליזירן זייער פֿון לאַנג פּראָיעקטירטן פּלאַן אַרויסצוראַטעווען די ייִדן פֿון זייער שטענדיקן דלות מיט דער הילף פֿון אַרבעט פֿון אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעכן כאַראַקטער.[16]

די טעטיקייט צו פֿאַרשפּרייטן מלאָכה צווישן די ירושלימער ייִדן, וואָס איז אַרויס פֿון קריסטלעכע קרײַזן, איז דער עיקר פֿאַרבונדן מיטן נאָמען פֿון זײַן פֿרוי Elizabeth Anne Finn. צוליב דעם צוועק האָט זי אויפֿגעשטעלט אַ הויז אויף דעם פּלאַץ, וואָס זי האָט געקויפֿט מחוץ דער שטאָט און וואָס זי האָט אַ נאָמען געגעבן „כּרם אברהם"(„Abrahams Vineyard").[17] מיט דער שווערער לאַגע פֿון די ירושלימער ייִדן האָט זי זיך נאָך געהאַט פֿאַראינטערעסירט אַ סך פֿריִער, און כּדי זיי באַהילפֿיק צו זײַן האָט זי געהאַט אָרגאַניזירט אַ קליינע פֿרויען־געזעלשאַפֿט מיטן נאָמען „The Sarah Society" און דאָס געלט, וואָס זיי פֿלעגן אויפֿקלײַבן, פֿלעגט זי צעטיילן אַ העלפֿט אויף צדקה און אַ העלפֿט פֿאַר דער האַנטווערקער־שול פֿון Miss Cooper, וואָס פֿלעגט באַשעפֿטיקן ייִדישע מיידלעך און פֿרויען, און וואָס וועגן איר געפֿינען מיר מער ידיעות אין אירע זכרונות: „מיס קופּערס שול פֿאַר ייִדישע מיידלעך און פֿרויען איז געווען פֿאַרפֿולט, און צו דער צײַט האָט זי אַריבערגעבראַכט פֿון ענגלאַנד עטלעכע ליידיס אַרויסצוהעלפֿן איר אין דער אַרבעט און דאָס גלײַכן האָט זי אויך באַשעפֿטיקט די יונגע מיידלעך פֿון אונדזער קאָנגרעגאַציע ווי באַהעלפֿערינס. די אַרבעט איז געווען פֿון אין דער פֿרי אָן ביז האַלבן טאָג. נאָך האַלבן טאָג פֿלעגט מיס קופּער לערנען מיט די מיידלעך שפּראַכן און אַלגעמיינע ידיעות. ס'האָבן זיך אָבער געהאַט געווענדט אַזוי פֿיל ייִדישע מיידלעך און פֿרויען, אַז איך האָב געמוזט צודינגען נאָך אַ הויז, אַזוי אַז אַרום און אַרום האָבן מיר באַשעפֿטיקט הונדערט פּופּציק ייִדישע מיידלעך".[18]

אין אירע זכרונות,[19] וואָס זי האָט אָנגעשריבן שוין זײַענדיק אַ זקנה פֿון אַכט און אַכציק יאָר, דערציילט זי, אַז ניט איין מאָל האָבן זיך ירושלימער ייִדן געהאַט געווענדט צו איר מאַן דעם קאָנסול מיט דער בקשה צו באַקומען אַרבעט. אַזוי למשל האָט אַ גרופּע ספֿרדישע ייִדן געשריבן אין יאָר 1852 אַ בקשה צום קאָנסול פֿין צו באַזאָרגן זיי מיט ערדאַרבעט. אַזוי אָבער ווי דער „כּרם אברהם" איז נאָך ניט געווען צוגעגרייט, האָבן די

---

16 פּרטים וועגן פּראָיעקטירטן פּלאַן זע דאָרטן, ז' 64 א"וו.

17 איצט געפֿינט זיך אין יענער געגנט אַ ייִדישער קוואַרטאַל מיטן זעלבן נאָמען.

18 „Reminiscences", ז' 33. — וועגן אָט דער שול לייענען מיר בײַ פֿינען, אַז מ'האָט זיך דאָרט אָפּגעגעבן מיט שטריקן, נייען און וועבן. די צאָל תּלמידות איז געווען פֿון 60 — 80, אָפּהענגיק פֿון די מעגלעכקייטן פֿון דעם אויבן דערמאָנטן פֿאָנד. זע: „Stirring Times", II ז' 321.

19 דער נאָמען איז אָנגעגעבן אין הערה 10.

פֿינס אָפּגעשיקט זיי אין זייער אייגענעם זיצאָרט אין טאַליביע, אַ ירושלימער קוואַרטאַל, ווו עס האָט זיך געהאַט געפֿונען דער קאָנסולאַט: „צו ערשט זײַנען דאָרט געווען 63 מאַן, עטלעכע פֿון זיי שוין באַיאָרנטע, און נאָך דעם 75, וואָס זײַנען געווען פֿאַרנומען בײַ פּשוטער בויאַרבעט און שטיין-האַקערײַ".[20]

באַקומען פֿון אירע פֿרײַנד אין ענגלאַנד די סומע פֿון 150 פֿונט, איז מרס' עליזאַבעט פֿין צוגעטראָטן אין יאָר 1854 צו אָרגאַניזירן די אַרבעט אין „פֿרם אַבֿרהם" און צו פֿאַרגרעסערן די צאָל אַרבעטער. אין אירע זכרונות געפֿינען מיר וועגן דעם אַן אויספֿירלעכע באַשרײַבונג: „דער פֿרם אַבֿרהם איז געווען אַ מײַל ווײַט פֿון ירושלים — — — גאָר גיך האָבן מיר געהאַט בײַ די זיבעציק אַרבעטער. מיר האָבן געזען, אַז אַ סך פֿון זיי זײַנען געווען אַזוי אויסגעמאַטערט, אַז זיי האָבן ניט געהאַט קיין כּוח דורכצומאַכן דעם מײַל (וועג) ביזן פֿרם אַבֿרהם און פֿלעגן בלײַבן ליגן אויפֿן וועג מיט היץ. איך האָב דעריבער צוגעגרייט ברויט, געבאַקן פֿון אונדזערן און פֿון נאָך אַ ייִדישן בעקער, האַרטע אָפּגעקאָכטע אייער, און ווען די מענטשן זײַנען זעקס אין דער פֿרי געקומען (צו דער אַרבעט), פֿלעגן מיר זיי אויסזעצן אַקעגן הויז און יעדערער האָט געקראָגן צום איבערבײַסן אַ האַלבן לעבל ברויט מיט אַן איי און דאָס גלײַכן אויך צום אָנבײַסן. ס'איז אָבער צוגעקומען נאָך אַן ענין, וואָס דער רב פֿון דער אַשכּנזישער קהילה האָט געלייגט אַן איסור צו אַרבעטן בײַ קריסטן! קיין געלט אָדער עפּעס אַן אַנדער קאָמפּענסאַציע האָבן די אָרעמע ייִדן פֿאַר זייער פֿאַרלאָזענער אַרבעט ניט באַקומען; איידער צו אַרבעטן פֿאַר קריסטן האָבן זיי געהאַט דעם היתּר צו שטאַרבן".[21] ווײַזט אָבער אויס, אַז דער איסור האָט קיין גרויסן האַפֿט ניט געהאַט, וואָרעם מרס. פֿין גיט אַליין צו, אַז „אַרום יולי חודש 1854 האָבן מיר געהאַט די מעגלעכקייט צו באַשעפֿטיקן אין פֿרם אַבֿרהם צוויי הונדערט מאַן".[22]

אין אַן אַנדער אָרט דערציילט זי, ווי אַזוי ייִדן האָבן זיך אויסגעלערנט די בוי-מלאָכה: „מיר האָבן געוואָלט אויסלערנען די ייִדישע בעלי-מלאָכות די בויאַרבעט. צו דער צײַט זײַנען די בית-לחמער (אַראַבער) געווען גוטע מויער-מײַסטערס. מיר האָבן געשיקט נאָך איינעם פֿון זיי און האָבן אים געפֿרעגט, צי קאָן ער אונדז צוזאָגן, אַז ער וועט גוט באַהאַנדלען די ייִדן — — וועלן מיר אים אָנשטעלן אויף אויסצולערנען זיי די בויאַרבעט. ער האָט צוגעזאָגט און געהאַלטן זײַן וואָרט און אויף אַזאַ אופֿן איז אין פֿרם-אַבֿרהם אויפֿגעבויט געוואָרן אַ קליין הויז — דאָס ערשטע הויז, וואָס עס איז

---

20 „Reminiscences", ז' 106.

21 דאָרט, ז' 123 — 124.

22 דאָרט, ז' 132

אויפגעבויט געוואָרן מיט ייִדישע הענט מחוץ דער שטאָטמויער".[23] גאָר גיך האָבן זיך די ייִדן אויסלערנט די בוי־מלאָכה און זײַנען געוואָרן קוואַליפיצירטע אַרבעטער, און וועגן דעם לייענען מיר בײַ עליזאַבעט פֿין אָט וואָס: „איך בין געווען ביכולת צו באַשעפֿטיקן נאָך עטלעכע ייִדן בײַ בויאַרבעט אין אַרטאַס (אַ דאָרף, ניט ווײַט פֿון בית־לחם. — מ. ק.). מיט דער צײַט האָט מען אַ היפּש ביסל ייִדן אויסגעלערנט די בויאַרבעט און איצט זײַנען זיי פֿון די בעסטע מויער־מײַסטערס אין ירושלים (אונטערגעשטריכלט. — מ. ק.). עטלעכע פֿון זיי האָב איך אויך געלאָזט לערנען די שווערע מלאָכה פֿון אויפֿרײַסן און האַקן שטיינער און וואָס נאָר עטלעכע פֿון די אײַנגעבאָרענע אַראַבער.— מ. ק.) האָבן געקענט. אונדזערע ייִדישע שטיינהאַקערס האָט מען שטאַרק געזוכט, מחמת די בוי־מלאָכה בכלל איז געוואָרן די צום בעסטן באַצאָלטע אַרבעט אין ירושלים. אויף אַזאַ אופֿן זײַנען מיר געווען ביכולת צוצוטראָגן אונדזער צושטײַער צו דעם ווידער־אויפֿבוי פֿון דער הייליקער שטאָט, וואָס האַלט אין וואַקסן".[24]

אין זעלבן יאָר, 1854, האָט מאָנטעפֿיאָרע פֿאַרווירקלעכט דעם פּלאַן זײַנעם צו גרינדן אַ וועבערײַ־פֿאַבריק אין ירושלים. מיר האָבן שוין אויבן געזען, אַז די מנהיגים פֿון ירושלימער אַשכנזים האָבן אין זייער בקשה צו מאָנטעפֿיאָרען פֿאָרגעלייגט אים צו גרינדן אַזאַ פֿאַבריק. מאָנטעפֿיאָרע איז אין דער אמתן געווען מער נוטה צו ערדאַרבעט, אָבער אין זייער בריוו האָבן זיי אָנגעוויזן, אַז די אומזיכערע לאַגע וואָס הערשט אין לאַנד ברענגט דערצו, אַז אַלץ וואָס ייִדן זייען און פֿלאַנצן ווערט חרוב, ווײַל מ׳פֿאַלט אָן אויף זיי און מ׳צעשטערט אַלץ. דאָס געלט, וואָס מען לייגט אַרײַן אין דער אַרבעט, גייט אין ניוועץ און דעריבער האַלטן זיי פֿאַר נייטיק צו גרינדן וועבערײַ־ און שפּינערײַ־פֿאַבריקן, אַזוי ווי אין אייראָפּע, און „מיט גאָטס הילף וועלן זיך דערפֿון קאָנען אויסהאַלטן אַ סך מענטשן, ווײַל דאָ וואַקסט אַ סך באַוול („ובעזר"ה יוכלו להתפרנס מהם הרבה בני אדם כי הרבה צ"ג [=צמר גפן] גדל במדינה זו").[25] זיי ווײַזן אויך אָן,

---

23 דאָרט, ז׳ 134. — עס איז אַ פֿאַקט, אַז ייִדן האָבן זיך אָט די מלאָכה אויסגעלערנט בײַ אַראַבער און אַ באַווײַז דערצו זײַנען די טעכנישע אויסדרוקן אין דעם בויפֿאַך, וואָס ביז הײַנטיקן טאָג זײַנען זיי בײַ די ייִדישע אַרבעטער אין אַ״י געבליבן אין אַראַביש (זע וועגן דעם אין מײַן אַרטיקל „וועגן ייִדיש פֿון אַלטן אשכנזישן ישוב אין ארץ־ישראל", אין „ייִוואָ־בלעטער", באַנד IV, נומ׳ 1, ז׳ 47). די אויספֿירלעכע טערמינאָלאָגיע פֿון בויפֿאַך וועל איך בקרוב פֿאַרעפֿנטלעכן צוזאַמען מיטן איבעריקן מאַטעריאַל וועגן דעם ארץ־ישראלדיקן ייִדיש.

24 דאָרט, ז׳ 175. — וועגן פֿרם־אַבֿרהם איז פֿאַראַן אַ קאַפּיטל בײַ דעוויס טריטש אין דער ייִדישער איבערזעצונג פֿון זײַן בוך „בילדער פֿון ארץ־ישראל", „וועלט־פֿאַרלאַג", בערלין תרפ״א, ז׳ 87 — 89.

25 זע דצ״וו פֿון שלום באַראַן אין „ספֿר קלוזנר", ז׳ 303.

אַז „מחמת דעם וואָס דאָ זײַנען ניטאָ קײַן פאַבריקן, פירט מען אַרויס דעם באַוול קיין אייראָפּע און פון דאָרטן ברענגט מען די מיני בגדים, וואָס מ׳פאַרקויפט זיי אין די צענדלינגער טויזנטער פאַר זייער טײַער, ווײַל די הוצאות צוזאַמען מיטן צאָל און דעם ריווח פון די פיל סוחרים, ביז זיי קומען אַהער, זײַנען זייער גרויס״ („ומפאת שאין פה פאבריק״ין מוליכים הצ״ג למדינת אייראפי׳ ומשם תבוא לכאן המיני בגד, וימכר פה לאלפים ורבבות. וביוקר מחמת שמרובה הוצאות הדרך ומכס וריווח לכמה סוחרים, עד שיגיעו לפה״).[26] די בקשה האָבן די ירושלימער מנהיגים פון די אַשכנזים געשריבן אין יאָר 1849 און אַנטקעגנקומען איז זיי מאָנטעפיאָרע ערשט אין יאָר 1854, ווען ער האָט איבערגעשיקט קיין ירושלים צען וועבשטולן מיט אַלע נייטיקע מכשירים. כדי די אַרבעט זאָל ווי געהעריק אַוועקגעשטעלט ווערן, האָט ער געשיקט אַ קריסטלעכן מײַסטער פון ענגלאַנד. פופצן ייִדישע משפחות האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער אַרבעט, אָבער דער ענגלישער מײַסטער, „מחמת דעם וואָס ער האָט זיך ניט געקאָנט אויפריידן מיט די יונגע אַרבעטער אין זייער אייגענעם לשון״, האָט אין אַ יאָר אַרום פאַרלאָזט ירושלים. כדי צו באַזײַטיקן אָט דעם חיסרון, האָט מאָנטעפיאָרע געמאַכט אַלע נייטיקע הכנות, „כדי אָנצושטעלן אַן אינטעליגענטן מענטשן, וואָס זאָל זײַן קוואַליפיצירט אין אַלע פרטים צו פירן אָט די אונטערנעמונג״,[27] און אויף זײַן אָרט איז געקומען אַ פרומער ייִד פון האַמבורג, שלמה עלבאַ, וואָס איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרן מיטן נאָמען ר׳ שלמה פאַבריקאַנט, וועלכער האָט זיך זייער גוט אײַנגעלעבט אין דער נײַער ירושלימער סביבה. די פאַבריק האָט אָבער לאַנג ניט עקסיסטירט, און אין יאָרן אַרום האָבן מיר פון איר אַ גערוס דורך שמעון בערמאַן, וועלכער דאַרף פאַרנעמען אַ חשובן אָרט אין דער געשיכטע פון דער פּראָדוקטיוויזאַציע בײַ ייִדן אין ארץ-ישראל.[28] ער האָט פּראָפּאַגאַנדירט פאַר דער אידעע פון ערדאַרבעט און קאָרעספּאָנדירט וועגן ייִשוב-ארץ-ישראל מיט די באַרימטע חובבי-ציון ר׳ אליהו גוטמאַכער און ר׳ צבי-הירש קאַלישער. אין 1871 האָט ער געמאַכט אַ רײַזע קיין ארץ-ישראל און זײַנע אײַנדרוקן צוזאַמען מיט זײַנע פּלענער וועגן

---

26 דאָרט, דאָרט.

27 „Diaries״, II, ז׳ 48. זע אויך „משה וירושלם״ אין א. מ. „ירושלים״, צווייט׳ יאָרג׳ תרמ״ז, ז׳ 117.

28 ביאָגראַפישע דאַטעס וועגן אים זע אין זלמן רייזענס „לעקסיקאָן״ I, ז׳ 364, און אין גרשם באַדערס „מדינה וחכמיה״, ווין 1934, ז׳ 144. — דאָ דאַרף אויך אויסגעבעסערט ווערן דער טעות אין „לעקסיקאָן״: געשטאָרבן איז בערמאַן ניט אין קראַקע, נאָר אין טבריה, כ״ח טבת תרמ״ד (26 יאַנואַר 1884).

קאָלאָניזאַציע אָפּגעדרוקט אין זײַן רײַזע־באַשרײַבונג „מסעות שמעון“.[29] וועגן מאָנטעפּיאָרעס וועבערײַ־פאַבריק לייענען מיר בײַ אים: „איך האָבע אויך דאָרט [אויפן מאָנטעפּיאָרע־פּלאַץ אין ירושלים. — מ. ק.] הערומליגענד געזעהן פיהלע ברוכטהיילע פאָן וועבעמאַשינען, מיין בעגלייטער ערצעהלט דאָס השר מאנטעפּיארע האָט 6 זאַגע זעקס גוטע וועבשטיהלע אויס ענגלאנד הערגעשיקט ער האט אויך דאצו דען גארן אויס ענגעלאנד געשיקט, אונד איינען ווערקפיהרער אויס ענגעלאנד קאממען לאסען. זעקס יונגע לייטע, יהודים אויס ירושלים, האבן דיא מלאכה לייכט ערלערנט אונד האט יעדער איין פונד שטערלינג דיא וואכע פארדיהנט אונד האבן זיך 5 זאגע פינף ממונים דאביי אנגעשטעלט. יעדער האט איין פונד שטערלינג דיא וואכע גענוממען, חוץ — דאָס געשעפט האט אללעס געטראגן: דיא וואארע האָט איממער אבנעהמער געהאבט, אבער עס איז זינד מחלוקת צווישען דען ממונים אויסגעבראָכן אונד דיא פאבריק איזט צו גרונדע געגאנגען“.[30]

אין 1855 גרינדן די מאָנטעפּיאָרעס אַ האַנטווערקער־שול פאַר מיידלעך. מיטן פּלאַן צו ענדערן פיל־ווייניק די אַלטפרענקישע דערציִונג בײַם אַשכּנזישן יִשוּב אין ארץ־ישׂראל, האָט זיך מ. אָפּגעגעבן נאָך פריִער. ער האָט חס וחלילה ניט געוואָלט צעטרייסלען די אָנגענומענע דערציִונג־סיסטעם און אַ פשיטא — ניט אָנרירן די רעליגיעזע געפילן פון פרומען יִשוּב. אָבער דאָס האָט זיך אים ניט אײַנגעגעבן. שוין בײַ זײַן ערשטן פּרוּוו אין יאָר 1849 אײַנצופירן אין דעם סדר־הלימוד פרעמדע לשונות, און דער עיקר די לאַנד־שפּראַכן, האָט ער אָנגעטראָפן אויף דער שטאַרקער געגנערשאַפט פון די פירער פון אַשכּנזישן יִשוּב. אין זייער ענטפער האָבן זיי אָנגעוויזן, אַז צִיִּען חיונה פון קענען פרעמדע לשונות קאָן מען ניט, „ווײַל אָט האָבן מיר שוין צווישן אונדז אַזעלכע, וואָס קענען גאָר גוט שרײַבן און ריידן פראַנצייז, דײַטש, פּויליש און רוסיש און שטאַרבן ממש פון הונגער און מוזן אָנקומען צו דער צדקה פון כּולל־פּושקע. און וואָס שייך די לאַנדשפּראַכן — אַראַביש און שפּאַניאָליש — זײַנען אונדזערע קינדער בקי אין זיי און עס געפינען זיך אויך סוחרים, וואָס קענען שרײַבן אַראַביש און שפּאַניאָליש“.[31] גרינגער איז מאָנטעפּיאָרען אָנצוקומען צו גרינדן די שול פאַר מיידלעך, וואָס ער האָט באַקומען צו איר די בפירושע הסכּמה פון די פירער פון יִדישן יִשוּב אין ירושלים. לויטן פּלאַן נאָך האָט מען, אויסער אַנדערע לימודים,

---

29 „ספר מסעות שמעון רײזע בעשרייבונג אים הייליגען לאַנד. איינע טרייע בעשרייבונג דעס הייליגען לאַנדעס... נעבסט דברי מוסר אויך נאַציאָנאַלגעפיהל ערעגענדע שילדערונגען“... קראָקע 1879. 286 זז׳. דאָס גאַנצע בוך איז געשריבן אין שפּראַך און סטיל פון אַ קראָקעווער „דײַטש“ פון יענע צײַטן.

30 דאָרט, ז׳ 131.

31 שלום באַראָן, דצ״וו, ז׳ 305.

געלערנט אין דער שול אויך נייען, האַפּטן און שטוביקע מלאָכות. פאַר דער שול האָט מאָנטעפּיאָרע „געדונגען איינע פון די בעסטע הײַזער אין ייִדישן קוואַרטאַל, און פינף און דרײַסיק ייִדישע בעלי-מלאָכות האָבן אויפן בעסטן אופן דורכגעפירט אַלע נייטיקע אַרבעטן בײַם צופאַסן דאָס הויז צום באַשטימטן צוועק. זיי [מאָנטעפּיאָרע און זײַן פרוי יהודית. — מ. ק.] האָט זיך אויך אײַנגעגעבן אויסצוגעפינען צווישן די פרויען פון ישוב די פּאַסיקע לערערינס, און אַ טאָג נאָך דעם ווי די שול האָט זיך געעפנט און איז געוואָרן באַקאַנט אין דער שטאָט, האָבן זי באַזוכט 144 מיידלעך און נאָך 400 מיידלעך, וואָס אַ סך פון זיי האָבן געהערט צו די שענסטע און פרימסטע פאַמיליעס, האָבן זיך אײַנגעשריבן אין די שולביכער".[32]

אַן אויספירלעכע און אינטערעסאַנטע שילדערונג פון דער שול ברענגט ד"ר אליעזר הלוי פון בוך "Domestic Life in Palestine", געשריבן פון מיס מערי עליזע ראָדזשער (Miss Mary Eliza Roger), וואָס האָט באַזוכט א"י אין י' 1856. פון איר שילדערונג הערן מיר, אַז בעת זי איז געווען אין דער שול, האָבן זיך דאָרט געפונען 135 תלמידות: 65 ספרדישע קינדער און 70 אַשכנזישע, וואָס האָבן געלערנט אין באַזונדערע צימערן, אָפּגעטיילט איינע פון די אַנדערע. לויטן עלטער נאָך האָבן זיך געפונען קינדער פון 7 יאָר ביז 15. עליזע ראָדזשער גיט איבער, אַז די ספרדישע קינדער זעען אויס בעסער ווי די אַשכנזישע און גייען שענער אָנגעטאָן. צווישן זיך ריידן זיי אַראַביש, וואָס איז אויך געווען די לימודים-שפּראַך, בעת בײַ די אַשכנזישע קינדער איז די לערנשפּראַך געווען ייִדיש. וועגן דעם געפינען מיר בײַ איר אַ כאַראַקטעריסטישע נאָטיץ: „מיר זײַנען אַראָפּ אונטן, ווו עס האָבן זיך געפונען די אַנדערע צימערן פאַר די אַשכנזים. דער גרעסטער טייל מיידלעך איז געווען אין עלטער צווישן דרײַצן און פופצן יאָר און די איבעריקע — ייִנגער. מיר האָבן זיך צוגעהערט, ווי צוויי פון די עלטסטע מיידלעך האָבן געשמאַק געלייענט עטלעכע זײַטלעך פון משהס (רבינוס) לעבן — אַ בוך, וואָס איז דורכויס געשריבן פאַר ווײַבער און קינדער. דאָס איז אַ פּאַראַפּראַזע פון דער תּנכישער געשיכטע וועגן משה רבינו אין אַ מאָדנעם דיאַלעקט, וואָס קלינגט ניט אַזוי שיין (a curious harsh dialect), ווײַל ער איז צונויפגעזעצט פון העברעיִש מיט דײַטש. געדרוקט איז עס מיט העברעיִשע אותיות און באַפּוצט מיט זעלטענע און מאָדנע האָלצשניטן אינעם סטיל פון אַלברעכט דירערס תּלמידים".[33]

---

32 "Diaries", II, ז' 48.

33 "Diaries", II, ז' 51—עליזע ראָדזשער מיינט דאָ געוויס די „צאינה וראינה", וואָס עלטערע אויסגאַבעס אירע זײַנען פאַרזען מיט אַזעלכע האָלצשניטן.—אַלברעכט דירער (Albrecht Dürer, 1471 — 1528) באַקאַנט מיט זײַנע מאָלערײַען און האָלצשניטן אויף טעמעס פון תּנך און עוואַנגעליע.

פ. שניאורסאָנס גאַנג אין פּסיכאָלאָגיע

פון ד״ר ה. קאָוואַרסקי (ווילנע)

1

פאַראַן פאָרשערס וואָס אָנערקענען ניט, אַז יעדער פאָלק האָט זײַן פּסיכאָלאָגיע; אַ „ייִדישע פּסיכאָלאָגיע״, אָדער „פּסיכאָלאָגיע פון ייִדן״, איז בײַ זיי אַ זאַך וואָס געשיקט זיך גאָרניט. אָבער אין גרונט מוזן מיר אין פּסיכאָ־לאָגיע אונטערשיידן צוויי טיילן. איינער איז דער אַלגעמיינער, וואָס ער גיט די געזעצן פון דער וויסנשאַפט, און דאָ קענען טאַקע זײַן נאָר פאַר אַלע מענטשן די זעלביקע געזעצן — אי פאַר ייִדן אי פאַר קריסטן, אי פאַר אַרבעטערס אי פאַר אינטעלעקטועלע. דער צווייטער טייל, דער ספּעציעלער, באַטראַכט פּסיכאָלאָגישע אָדער פּסיכאָפּאַטאָלאָגישע טיפּן. דאָ קען און מוז יעדער גרופּע מענטשן האָבן אירע באַזונדערקייטן, ווײַל די פּערזענלעכקייט שטעלט זיך צוזאַמען פון אײַנפלוסן פון דער סבֿיבֿה אויפן יחיד — און דאָ קענען ביידע פאַקטאָרן (אי די סבֿיבֿה אי דער יחיד) זײַן אין גאַנצן אַנדערע. אַפילו דער וווּקס פון ייִדישע קינדער איז גאָר אַן אַנדערער ווי פון ניט־ייִדן; די קראַנקייטן, און אויך דער פאַרלויף פון קראַנקייטן, איז בײַ ייִדן און ניט־ייִדן אָפט פאַרשיידן (פּאָדאַגרע, צוקערקראַנקייט, טובערקולאָז); היפּש בײַשפּילן געפינען מיר אין די דרײַ בענד פון די רוסלענדער זאַמלביכער Вопросы биологии и патологии евреев.[1] דער רוסישער פאָרשער דורנאָוואָ[2] מיינט, אַז דער וווּקס און די אַנטוויקלונג פון ייִדישע קינדער זײַנען אַנדערע, ווײַל ייִדן זײַנען מער אַ שטאָטישער עלעמענט; אין אַ גרויסער מאָס איז דאָס ריכטיק, אָבער די ווייניקע פאָרשונגען וואָס זײַנען דאָ (צוו״אַ פון ד״ר חייט אין ווילנע) באַווײַזן דאָך, אַז ייִדישע קינדער אין שטאָט זײַנען ניט געגליכן אין פיזישער אַנטוויקלונג צו ניט־ייִדישע קינדער פון שטאָט אַפילו.

פאַר פּראָפ׳ שניאורסאָנען איז קיין ספֿק ניט, אַז די פּסיכיק איז בײַ פאַר־שיידענע פעלקער און בײַ פאַרשיידענע גרופּעס אַ פאַרשיידענע.

אַ מענטש מיט אַ מעדיצינישער און נאַטור־וויסנשאַפטלעכער אויסבילדונג, מיט אַ פילאָסאָפישן צוגאַנג צו פּראָבלעמען, אַ קענער פון ייִדישן לעבן,

---

1 לענינגראַד, ביז 1939.

2 Дурново. Антропологія в практике врача и педиатра. Москва 1928.

אַ מענטש מיט אַ גרויסער אַרבעט-פֿעיִקייט, מיט אַ ברען פֿון אַ פֿאַנאַטיקער און אַ הייסער ליבע צום קינד, מיט אַ פּאָעטישער רײַכער פֿאַנטאַזיע—ניצט אויס אַלץ וואָס ער פֿאַרמאָגט בײַם שטודירן די נשמה פֿון יִדישן קינד. פֿון די פֿײַנע אָבסערוואַציעס אין דער צײַט פֿון די פּאָגראָמען גייט פּראָפֿ׳ שניאורסאָן אַריבער צום אינטימען קינדער-לעבן אין בוך Интимная жизнь ребенка. ער שאַפֿט אַ ספּעציעלע געזעלשאַפֿט צו פֿאָרשן דאָס אינטימע לעבן, און אין זײַן בוך „דער וועג צום מענטשן" באַשרײַבט ער זײַן „עקספּעדיציע-מעטאָד". ער גיט אַרויס אייניקע נומערן פֿון אַ זשורנאַל מיט דעם נאָמען „מענטש-וויסנשאַפֿט", פֿאַרכאַפּנדיק ביסלעכווײַז די גאַנצע מענטשלעכע פּערזענלעכקייט. אָבער די אויספֿירלעכסטע און סיסטעמאַטיש ווערטיקסטע פֿאָרשונגען גיט ער אין די דרײַ לעצטע ביכער זײַנע, געשריבן אין פּוילן:

1. די אינטימע הייל-פּעדאַגאָגיק.
2. חלום און שלאָף.
3. יִדן- און פֿעלקער-פּסיכאָלאָגיע.[3]

מיר וועלן זיך פֿריִער אָפּשטעלן אויף די פּראַקטישע אַרבעטן פֿון פּראָפֿ׳ שניאורסאָן. נאָך אין זײַן אַרבעט וועגן די יִדישע קינדער אין די פּאָגראָמען באַווײַזט ער, אַז די פּאָגראָמען האָבן אויף קינדער ניט געמאַכט דעם אומגעהײַערן אײַנדרוק, וואָס אויף דערוואַקסענע. אין די רויִקע אינטערוויִען פֿלעגן די קינדער זיך פֿאַרנעמען מיט זייערע געוויינטלעכע שפּילן. שניאורסאָן טײַטשט דאָס אויס גאַנץ ריכטיק דערמיט, וואָס קינדער פֿאַרשטייען ניט די געשעענישן אין אַזאַ ברייטן פֿאַרנעם ווי דערוואַקסענע. אָבער געוויסע און טיפֿער איז שניאורסאָן אַרײַן אין דער יִדישער קינדערשער פּערזענלעכקייט בײַ די אויספֿאָרשונגען פֿון קינדער אין דער פּסיכאָהיגיענישער קאָנסולטאַציע פֿון „טאָז" אין וואַרשע. אמת, ער האָט דאָרטן געהאַט צו טאָן דער עיקר מיט נערוועזע און דעפֿעקטיווע קינדער, אָבער ער האָט בײַ די פֿאָרשונגען, גייענדיק מיט זײַנע מעטאָדן, פֿאַרשטאַנען אַזוי טיף אַרײַנצודרינגען אין דעם קינדס לעבן, אַזוי ברייט אויסצונוצן דעם סאָציאַלן עלעמענט, ווי קיין אַנדער פֿאָרשער. אויך איז ער געקומען צו אַזעלכע אויספֿירן וועלכע עס זײַנען אין גאַנצן נײַ און גיבן יעטווידער פּסיכאָלאָג, שוין ניט רעדנדיק וועגן פּעדיאַטערס און פּעדאַגאָגן, אין גאַנצן נײַע האָריזאָנטן.

---

1) Интимная жизнь ребенка. Издат. : „Грани", Берлин. 2) דער וועג צום מענטש. ווילנע 1927. 3) מענטש-וויסנשאַפֿט; דרײַ-חדשימדיקע צײַטשריפֿט, ניו-יאָרק: נומ׳ 1, אַפּריל 1930, נומ׳ 2—3, מערץ 1931. 4) אינטימע הייל-פּעדאַגאָגיק. וואַרשע, פֿאַרלאַג טאָז. 5) חלום און שפּיל. וואַרשע, פֿאַרלאַג אונדזער פּרעסע. 6) יִדן- און פֿעלקער-פּסיכאָלאָגיע. וואַרשע. דעם צעטל פֿון אַלע ווערק קען מען געפֿינען אין שניאורסאָנס בוך „אינטימע הייל-פּעדאַגאָגיק".

3 די ביכער פֿון פּראָפֿ׳ שניאורסאָן:

פרויד האָט זײַן „ליבידאָ" גענומען פון דערוואַקסענע נעווראָטיקערס און אַריבערגעטראָגן אויף קינדער; די סאָציאַלע עלעמענטן ווערן בײַ אים נאָר אויף אַזוי פיל גענומען אין אַכט, ווי ווײַט די סאָציאַלע מאָראַל שטערט דאָס ווירקן פון „ליבידאָ" און גיט פאַרהאַמעוועטע קאָמפּלעקסן. שניאורסאָן גייט מיט אַן אַנדער וועג, ער אָבסערווירט דאָס לעבן פון קינד אין דער היים און אין דער שול. טריט נאָך טריט שאַפט ער זיך אײַן דעם צוטרוי אי פון קינד אי פון די עלטערן, — און באַטראַכטנדיק אַלע מאָמענטן פון קינדס לעבן קומט ער צו מסקנות וואָס גיבן די מיגלעכקייט צו פאַרשטיין ניט נאָר די נערוועיִש־קייט פון קינד, נאָר זײַן גאַנצע פערזענלעכקייט.

עס גייט אים, לאָמיר געדענקען, וועגן יידישן קינד; עס איז מיגלעך, אַז בײַ ניט־יידישע קינדער וואָלטן די מסקנות אויך געווען אַנדערע.

און וואָס באַשטייט די סיבה פון נעווראָז בײַ שולקינדער?

שניאורסאָן ווײַזט אָן, אַז אין שול בײַם לערנען געפינט דאָס קינד בײַם לערער דעם נייטיקן פאַרשטאַנד פאַר זײַן אינטעלעקט. אַנדערש איז אין די הפסקות, אין זײַן שפּילצייט, ווען דאָס קינד דאַרף זיך אויסלעבן עמאָציאָנעל. דאָ איז ניטאָ קיין אָנפירונג, דאָ פאַרטיילן זיך די קינדער לויט זייערע נייגונגען, זייער פערזענלעכקייט, און דאָ קומען טאַקע פאָר די גרעסטע טראַגעדיעס פון קינדער־לעבן, דאָ אַנטוויקלען זיך די נעווראָזן פון קינד. שניאורסאָנס פאָרמולירונג בקיצור זעט אויס אַזוי:[4] דער נעווראָז איז אַ רעזולטאַט פון שפּיל־דעפיציט און קען געהיילט ווערן, ווען מען זאָל מעטאָדיש אַרויסגעפינען און באַזײַטיקן אָט דעם דעפיציט. מיר קענען הייסט דאָס ראַדיקאַל היילן די נערוועיִשקייט פון קינד דורך אַ מעטאָדישער רעגולירונג פון זײַן שפּיל־ און גרופּע־לעבן. אָט דעם אופן פון באַהאַנדלונג רופט ער אָן סאָציאַל־אינטימע היילפּעדאַגאָגיק. שניאורסאָן צייכנט אויפן סמך פון זײַנע אָבסערוואַציעס פאַרשיידענע פאָרמען נעווראָזן: אַליין־זײַן־נעווראָז, היימנעווראָז, שולנעווראָז, גאַסנעווראָז, פרעמדנעווראָז, באַצייכנט צוליב באַקוועמ־לעכקייט מיט די אותיות D, C, B, A, O. אין אַ ריי זייער אינטערעסאַנטע בײַשפּילן — קראַנקן־געשיכטעס באַווײַזט שניאורסאָן, ווי אַזוי דער נעווראָז האָט זיך אַנטוויקלט און ווי אַזוי און דורך וועלכע מעטאָדן איז ער געוואָרן געהיילט.

אַ נעווראָז אַנטוויקלט זיך ניט נאָר ווען דאָס קינד האָט ניט קיין מיגלעכקייט צו שפּילן, נאָר אויך אין פאַלן, ווען דאָס שפּילן איז אים נודנע, ווען דאָס קינד האָט ניט זײַן ראָלע בײַם שפּיל אין דער צײַט וואָס זײַן כאַראַקטער איז אַקטיוו, ווען בײַ די גרופּעס־שפּילן קען ער ניט פונאַנדער־וויקלען זײַן פאַנטאַזיע אאַז״וו.

---

4 אינטימע היילפּעדאַגאָגיק, ז׳ 8.

די צאָל אָבסערוואַציעס, פֿון וועלכע עס ווערן געמאַכט די אויספֿירן, איז ניט גרויס: לויט דער טאַבעלע „אַלגעמיינער באַריכט" צום סוף בוך זײַנען פֿון שניאורסאָנס אָביעקטן נעוואָרטיקערס אין גאַנצן 44 (די איבעריקע זײַנען אָפּגעשטאַנענע אַז"וו); אָבער עס מאַכט דעם אײַנדרוק, אַז אַ גרעסערער מאַטעריאַל וואָלט געגעבן די זעלביקע רעזולטאַטן.

ניט נאָר יעדער פּעדיאַטער, נאָר יעדער לערער מוז זייער ערנצט און אויפֿמערקזאַם שטודירן די קראַנקן-געשיכטעס. אמת, ווען מען וועט קענען פּראַקטיש אויסנוצן שניאורסאָנס אָנווײַזן, איז אַן אַנדער פֿראַגע. שניאורסאָן איז געוויס גערעכט, אַז די שפּיל-הפֿסקה, אין וועלכער עס אַנטוויקלען זיך די נעווראָזן, מוז איבערגעאַנדערשט ווערן, עס מוזן זיין פּעדאָלאָגן אָנפֿירערס אָדער כאָטש אָבסערוואַטאָרס פֿון די קינדער אין דער הפֿסקה. מיר ווייסן אַלע גאַנץ גוט, אַז אונדזערע שולן זײַנען דער עיקר לערן-אַנשטאַלטן, דאָס דערציִען איז אַ בײַזאַך; מיר זײַנען צופֿרידן, ווען מיר האָבן געוויינטלעכע הפֿסקה-רעגולירערס,—וועגן אַזוינע צוגעגרייטע אָנפֿירערס ווי עס פֿאָדערט שניאורסאָן, קענען מיר דערווײַלע נאָר חלומען.

2

דאָס פֿעסטשטעלן די גרויסע ווערדע פֿון שפּיל-עלעמענט אין דער אַנטוויקלונג פֿון דעם קינדס נשמה איז נאָר אַ טייל פֿון שניאורסאָנס גאַנצער פּסיכאָלאָגישער טעאָריע, וואָס איז אַנטוויקלט אין זײַן אַרבעט „דער וועג צום מענטשן" און נאָך פֿולער אין זײַנע שפּעטערדיקע שריפֿטן.

לויט דער מיינונג פֿון פּראָפֿ' שניאורסאָן איז די איצטיקע וועלטלעכע קולטור שוין אָפּגעלעבט. זי דערשטיקט דעם מענטשנס פּסיכיק, זי מאַכט דעם מענטשן פֿאַר אַן אונטערגעאָרדנטן טייל פֿון דער וועלט און באַטראַכט אים נאָר ווי אַ צוגאָב צו דעם וועלט-מעכאַניזם, בעת ווען דער מענטש האָט זײַנע אייגענע געזעצן וואָס מוזן שטודירט און געפֿאָרשט ווערן באַזונדער. די וויסנשאַפֿט איז געוואָרן אומעטיק מחמת דעם וואָס עס פֿעלט אין איר דער מענטש; וויל מען האָבן אַ פֿריילעכע, אַ שעפֿערישע וויסנשאַפֿט — מוז מען וועקן אורכּוחות פֿון מענטש און קינד, דעם שעפֿערישן אימפּעט — ווי מען טוט עס אין דער אַרבעטשול. וואָס איז אָבער די „שעפֿערישע" קראַפֿט פֿון מענטשן? ווי אַזוי קען מען זי אַרויסגעפֿינען? פֿון וואַנען נעמט זי זיך?

אין נאָרמאַלן לעבן גייט אַן אינעווייניקסטער קאַמף פֿון אַלערליי כּוחות אין מענטשן. די גלײַכוואָג אין לעבן — דאָס איז — די „נאָרמאַלע וויסיקייט". אין אַרטיקל „ברויט און פֿאַרווײַלונג" שרײַבט שניאורסאָן: „אין געוויינטלעכע אָדער נאָרמאַלע צײַטן ווערט דאָס סאָציאַל-פּסיכישע לעבן באַהערשט פֿון דעם לעבנס-צוגעפּאַסטן „סאָציאַלן" נאָרמאַל-באַוווּסטזײַן, וואָס איז בעיקר צוגעפּאַסט צו די קאָנקרעטע אינטערעסן פֿון לעבנסקאַמף, אין דעם

נאָרמאַל־באַוווּסטזיין דענקען מענטשן ראַציאָנעל סיבותדיק און האַנדלען צוועקמעסיק״.

דער מענטש און דער קאָלעקטיוו וואָלטן אָבער געוואָרן פאַרגליווערט, פאַרשטיינערט און ניט פּראָגרעס־פּעיִק, ווען עס וואָלטן ניט געווען קיין באַזונדערע כּוחות וואָס רייסן דורך אָט די גלייכוואָג פון מענטשן אָדער פון דער מענטשן־געזעלשאַפט, באַוועגן צו נייער אַרבעט, נייער שאַפונג. — דאָס קומט צום אויסדרוק אין געזאַנג און טענץ פון פאָלקסמאַסן, אין ימים־טובים און אין קאָלעקטיוו — אין צייט פון מלחמות אָדער נאָך מער אין צייט פון רעוואָ־לוציעס. די אינעווייניקסטע פאַרבאַהאַלטענע כּוחות רופט שניאורסאָן אָן „ספּערישע כּוחות״. אין דעם אַרטיקל „ברויט און פאַרווייַלונג״ זאָגט שניאורסאָן: „אין אויסנאַמצייטן אַנטפּלעקט זיך אַ נײַ־געאַרטעט סאָציאַל־פּסיכיש לעבן וואָס מיר רופן אָן „ספּעריש״ און וואָס אונטערשיידט זיך פון דעם סאָציאַלן נאָרמאַלן באַוווּסטזיין מיט זיין אינטוויטיוו־אַפעקטיוון מהות, ווי אויך מיט זיין גרויסן טעמפּ און הויכשפּאַנונג״. די אור־כּוחות קאָנען זיין פּרימיטיוו־ספּעריש — דעמאָלט זיינען זיי צעשטערעריש, דעסטרוקטיוו, ברענגען צו אַלקאָהאָליזם אאַז״וו, אָדער שעפּעריש, אינטים־ספּעריש, וואָס זיי ברענגען צו נייע וועגן און שאַפונגען (נאָך רעוואָלוציעס אאַז״וו).

די ספּערישע כּוחות זיינען דער צינדשטאָף וואָס רופט אַרויס די שלאָפנ־דיקע ענערגיע. אין דער פיזיאָלאָגיע פון דערנערונג איז איצטער גוט שטודירט אַ נייער עלעמענט וואָס שפּילט אַליין ניט קיין ראָלע בײַ דער דערנערונג און האָט אָבער דאָך אַ קאָלאָסאַלן באַטייט פאַרן געזונט־צושטאַנד פון אָרגאַניזם — דאָס זיינען די ווי טאַמינען; די ספּערישע ענערגיע איז עס לויט שניאורסאָן די ווי טאַמינען פון פּסיכישן לעבן, וואָס אָן זיי קען זיך דאָס פּסיכישע לעבן ניט אַנטוויקלען; דער מענטש באַקומט אָן זיי אַ פּסיכישן סקאָרבוט — נערוועזשקייט. די ווי טאַמינען רופט ער אויך קאָמפּלעטינען. אַ נייע פּסיכאָלאָגיע מוז אויספאָרשן ניט נאָר די עיקרדיקע אינטערעסן, נייערט אויך די קאָמפּלעטינען (צוגאָב־אינטערעסן), אויף וואָס מען האָט ביז איצט קיין אויפמערק ניט געלייגט.

אָט די טעאָריע קען מען אָבער ניט אָננעמען בשום־אופן.

וויסנשאַפטלעך קען מען בכלל ניט ריידן, מיין איך, וועגן כּוחות צע־שטערערישע אָדער שעפּערישע. אַ כּוח איז אַ באַשטימטע ענערגיע וואָס גיט דעם אָביעקט אַ דינאַמיק. צי זי איז צעשטערעריש אָדער שעפּעריש איז געווענדט אין דעם, צו וואָס זי ווערט באַנוצט. עלעקטריש ליכט, ווי פערסטער זאָגט, קען דינען פאַר שיינער באַלייכטונג און פאַר גנבה. דאָס מוז מען אויך זאָגן וועגן אינעווייניקסטע כּוחות פון מענטשלעכן אָרגאַניזם. און בכלל מוז מען שטעלן די פראַגע, וואָס רופט מען צעשטערעריש און וואָס שעפּעריש אין מענטשלעכן לעבן. מיר ווייסן, אַז אַלקאָהאָל צעשטערט ביסלעכווייז דעם

אָרגאַניזם; אָבער מיר קענען היפּש מענטשן וואָס האָבן געשריבן גאָר גרויסע ווערק נאָך אַ גוטן שנעפּסל. עפּילעפּסיע איז אַ צעשטערנדיקע קרענק, אָבער דאָסטאָיעווסקי און נאַפּאָלעאָן זײַנען געווען עפּילעפּטיקערס.

ווען מיר גייען אַריבער פון יחידים צו סאָציאַלע דערשײַנונגען, איז די פראַגע נאָך קאָמפּליצירטער. צי וועקט די רעוואָלוציע צעשטערערישע אָדער שעפערישע כּוחות? און אויב מען צעשטערט דערבײַ דאָס אַלטע לעבן, צי איז דאָס אַ צעשטערערישער אָדער אַ שעפערישער אַקט? און אַ מלחמה? מען קען אַזעלכע שאלות שטעלן אָן אַ עק,—און יעדערער וועט ענטפערן לויט זײַנע איבערצײַגונגען, קלאַסן-צוגעהעריקייט, נאַציאָנאַליטעט אאַז"וו.

שניאורסאָן שטעלט אַ טעזיס, אַז עס געפינען זיך אורכּוחות וואָס האַנדלען אימפּולסיוו און גייען מיט גאָר אַנדערע וועגן ווי אין נאָרמאַלן לעבן. אַזאַ הנחה מוז ברענגען צו געפערלעכע אויספירן. די יוגנט-איבערלעבונגען קענען על-פּי שניאורסאָן געבן אַזאַ דורכרײַס פון די אורכּוחות. אין זײַן בוך „יִדן- און פעלקער-פּסיכאָלאָגיע" דערציילט שניאורסאָן וועגן אַ ייִנגל וואָס מען האָט פון קינדווײַז אויף דערצויגן אַסימילאַטאָריש. אין אַ באַשטימטן מאָמענט פון זײַן קינדהייט האָט ער געזען דאָס ערשטע מאָל אַ ייִדן מיט אַ באָרד. דאָס האָט אויפגעוועקט אין אים גאַנץ אַנדערע כּוחות: ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן ייִדישן לעבן. דער אויספיר: זאָל מען זיך ניט שרעקן פאַר אַסימילאַציע, עס זײַנען אין ייִדישן קינד דאָ אַזעלכע כּוחות וואָס אַרבעטן קעגן אַסימילאַציע.

וואָס זײַנען אַזוינס די ספערישע כּוחות? וועגן דעם רעדט שניאורסאָן דער עיקר אין זײַן „אינטימער הייל-פּעדאַגאָגיק" און אין „חלום און שפּיל". דער לעבנס-שטייגער, זאָגט ער, באַשטייט פון דרײַ עלעמענטן: אַרבעט, אינטים פּראָדוקטיווע שפּילן און פּרימיטיוו דעסטרוקטיווע שפּילן. „אין דער אַרבעט קומט צום אויסדרוק דאָס ניכטערע מאָראַל-באַוווּסטזײַן וואָס דענקט ראַציאָנאַל און האַנדלט צוועקמעסיק לויט די רעאַלע באַציִונגען פון אַרבעט אָדער לויט די פאָדערונגען פונעם עקסיסטענץ-קאַמף, צו וועלכן דאָס נאָרמאַל-באַוווּסטזײַן איז צוגעפּאַסט, אין שפּיל-באַוווּסטזײַן קומט צום אויס-דרוק דאָס עמאָציאָנעל-ספּערישע לעבן, ווו מען דענקט אינטוִיטיוו און מען האַנדלט אימפּולסיוו לויט אונדזערע לײַדנשאַפטן. ס'זײַנען אָבער פאַראַן צוויי פאַרשיידענע אַרטן פון ספּערישע לײַדנשאַפטן — אינטים שעפערישע און פּרימיטיוו דעסטרוקטיווע, וואָס געפינען זייער אַנטשפּרעכענדיקן אויסדרוק אין פּרײַשפּילן און צוואַנגשפּילן; אָט די דרײַ אַרטן פון פּסיכישן לעבן — דאָס נאָרמאַלע באַוווּסטזײַן, דאָס ספּעריש אינטימע און דאָס ספּעריש דעסטרוקטיווע זענען דורכויס אויטאָנאָמע, אורשפּרינגלעך פאַרשיידענע כּוחות, זענען אָבער אָרגאַניש פאַרבונדן און בילדן צוזאַמען די פיל-געשטאַלטיקע גאַנצקייט פון דער פּערזענלעכקייט."

3

אין „חלום און שפּיל״ דערגאַנצט שניאורסאָן זײַן אַרבעט-שפּיל-טעאָריע, פֿאַרשפּרייטנדיק די אָבסערוואַציע פֿון שפּיל בײַ קינדער אין שולעלטער אויף דער גאַנצער מענטשהייט און מאַכנדיק פֿון אַרבעט-שפּיל-באַלאַנס דעם איינציקן מאָמענט וואָס דערקלערט דאָס גאַנצע פֿילזײַטיקע מענטשן-לעבן. שניאורסאָן פֿאָרשט אַ גאַנצע ריי דערשײַנונגען אין חלום, פֿירט זיי אַרײַן אין קאָנטעקסט פֿון זײַן טעאָריע. די חיסור-טעאָריע, ווי שניאורסאָן רופֿט די טעאָריע וועגן דערונטערדיקייט פֿון שלאָף אין פֿאַרגלײַך מיט דעם וויסיקן לעבן, נעגירט דאָס בוך. פֿאַרקערט, על-פּי שניאורסאָנען איז דער חלום אַ „מער זײַן״. דער חלום איז אַ שלאָפֿרו, און „וואָס שפּיל איז פֿאַר דער וואַכרו, דאָס זענען חלומות פֿאַר דער שלאָפֿרו״ (ז׳ 10). „די שלאָפֿרו, ווי רו בכלל, איז נישט קיין פּאַסיווער, נאָר אַן אַקטיווער צושטאַנד. אין שלאָפֿרו זײַנען חלומות דאָס זעלביקע, וואָס שפּיל אין דער וואַכרו... שלאָפֿרו און חלומות זענען, ווי וואַכרו און שפּיל, נישט קיין „ווייניקער זײַן״ נאָר אַ „מער זײַן״, אַ „גאַנצער זײַן״ פֿון דער פּערזענלעכקייט״ (זז׳ 15, 16). שניאורסאָן איז אַ קאַטעגאָרישער געגענער פֿון דער טעאָריע, אַז שלאָף איז אַ רעזולטאַט פֿון אײַנמידונג (טאָקסישע טעאָריע), און אויף ז׳ 21 הערה, שרײַבט ער: „די טעאָריע [טאָקסישע] קען אונדז ניט דערקלערן יענע פֿאַלן, ווו דער שלאָף קומט אָן דערמידונג, ווי למשל בײַ זייגקינדער, בײַ דערוואַקסענע נאָך אַ מאָלצײַט, אד״גל. ס׳בלײַבן אויך בײַ אָט דער טעאָריע אומדערקלערט די דערשײַנונגען פֿון דער שלאָפֿקראַנקייט״. „דער חלום איז נישט בלויז אַ וועכטער פֿון אַן אומריכטיקן שלאָף, נאָר איז וועזן און אינהאַלט פֿון נאָרמאַלער שלאָפֿרו. דער „ליידיקער״ שלאָף, ווי די „ליידיקע״ וואַכרו, מאַכן „מיד״ און נערוועז.״ ווײַטער רעדט שניאורסאָן וועגן באַשטימטע סטימולן וואָס באַווײַזן, אַז באַשטימטע פּסיכישע אַרבעט וועט דערפֿילט דורך דעם מח אין שלאָף (קאָפּזייגער אאַז״וו). דערמאָנענדיק וועגן אַ ריי פֿאַקטן, ווי אין שלאָף זײַנען געפֿונען געוואָרן ענטפֿערס אויף זוכעניש, וואָס מע האָט ניט געקענט געפֿינען אין וואַכצושטאַנד, זאָגט שניאורסאָן (ז׳ 45): „אַזוינע און ענלעכע אַנדערע פֿאַלן באַווײַזן, אַז מאַנכע חלומות זענען פּראָדוקטיווער און האָבן אַ גרעסערע ערינערונגס- און אָריענטירונגס-קראַפֿט, ווי דאָס וואַכע דערקענען״. און נאָך די לעצטע ציטאַטע (ז׳ 41): „די פֿאַנטאַזיע-בילדער פֿון חלומות ווײַזן אַרויס די אַלגעמיינע פֿאַנטאַזיע-אייגנשאַפֿט, און אויף זייער פּלאַסטישן שטייגער רעאַליזירן זיי אין בילדער די אינטימע געפֿילן פֿון דעם טרוימער. אַנשטאָט פֿרוידס וווּנטש-דערפֿילונגס-טעאָריע שטעלן מיר אויף די געפֿילס-רעאַליזירונגס-טעאָריע, ד״ה די אויפֿפֿאַסונג פֿון חלומות, ווי אַ בילדלעכע רעאַליזירונג פֿון געפֿילן״.

אין בוך „חלום און שפּיל" זעט מען דײַטלעך, ווי דער וויסנשאַפטלער פ. שניאורסאָן ווערט, אויפֿן סמך פֿון אַ קליינער צאָל אָבסערוואַציעס, אַ דאַנק זײַן טעאָריע פֿאַרביטן דורכן טעמפּעראַמענטפֿולן, אימפּעטפֿולן, אינטיוִיטיוון און אימפּולסיוון דיכטער שניאורסאָן, וואָס איז פֿול חסידישן ברען. דער אַרבעט-שפּיל-עלעמענט ווערט דער שליסל צום מענטשן-לעבן. דאָס גאַנצע לעבן ווערט דערקלערט דורך די עלעמענטן פֿון אַרבעט-שפּיל—(נאָרמאַלע וויסיקייט און פֿאַנטאַזיע-לעבן). שאָך, קאָרטן, מלחמה, רעוואָלוציע—אַלץ איז שפּיל-עלעמענט. פּראָפֿ' שניאורסאָן זאָגט זיך אַרויס (ז' 326): „די אַרבעט איז „ערנצט", ראַציאָנעל און פֿאַרלאַנגט אָרגאַניזירונג, ד"ה אַנשטאָט אילוזיע און צופֿאַל ווערט דאָ פֿאַרלאַנגט צופֿאַסונג צו אָדער פֿון די רעאַלע באַדינגונגען, אַ באַרעכנטער, פֿאָרויסגעזעענער אָדער פֿאָרויסזעענדיקער אַרבעט-פּלאַן. דאָס שפּיל אָבער איז פֿרײַ, עמאָציאָנעל, אַנשטאָט צופֿאַסונג קומט דאָ די פֿרײַע רעאַליזירונג פֿון געפֿילן וואָס ווערן גראָד געריצט דורך דאָס אומפֿאָרויסגעזעענע, אומגעריכטע. ווען דער מענטש למשל נעמט זײַן לעבן „ערנצט", שאַפֿט זיך אַ וויכטיקן לעבנס-פּראָגראַם לויט באַשטימטע פּרינציפּן און צילן — קאָן אָבער דער אויפֿגעוועקטער שפּילדראַנג פּלוצעם אומוואַרפֿן זײַן גאַנצן לעבנס-בינין. אָט איז די העלדין פֿון טאָלסטאָיס „אַנאַ קאַרענינאַ", אַ מוטער פֿון אַ קינד, וואָס שטייט אויף דעם שפּיץ פֿון איר הויכער לעבנס-קאַריערע. דערזעט זי אָבער דעם אָפֿיציר וראָנסקי, ס'וועקט זיך בײַ איר אויף אַן אומגעריכטע לײַדנשאַפֿט... וואָס... צעשטערט איר טראַגיש דאָס לעבן". דאָס איז דער פּעדאַגאָגישער און פּסיכאָלאָגישער אַרבעט-שפּיל-קאָנפֿליקט. און דאָ האָבן מיר אַ העכסט-כאַראַקטעריסטישע באַמערקונג דערצו: „ווי די פּעדאַגאָגיק זוכט דורך פּראָדוקטיווע קינדערשפּילן צו פֿאַרבינדן שול מיט שפּיל, אַזוי וויל די סאָציאַלע פּעדאַגאָגיק (ד"ה די ווירקונגען פֿון פּאָליטיש-געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס, פֿון קונסט, מאָראַל און רעליגיע אד"גל) העלפֿן דעם מענטשן צו באַלאַנסירן אַזוי זײַן אַרבעט-שפּיל-באַלאַנס..."

אין לעצטן קאַפּיטל „די קאָסמישע אינטימע ליבע" דערהייבט זיך פּראָפֿ' שניאורסאָן צו אַן אַלגעמיינער טעאָריע פֿון לעבן. „די שפּיל-לײַדנשאַפֿט איז קאָסמישע ליבע... אויף וויפֿל זי קאָן זיך באַצײַען אויף יעדן געגנשטאַנד פֿון דער אויסערלעכער וועלט אַרום דעם מענטשן און קאָן אַרויסגערופֿן ווערן דורך דער פֿרײַער באַפֿרידיקונג פֿון יעדן געפֿיל אין דעם מענטשן, דורך יעדע פֿרײַע שפּילהאַנדלונג, אָדער יעדע פֿרײַע שפּיל-פֿאַנטאַזיע" (ז' 346). ריידנדיק נאָך אַ מאָל וועגן ספּערישע לײַדנשאַפֿטן, שעפֿערישע און דעסטרוקטיווע: „דאָס זענען פֿון איין זײַט די פּרימיטיווע צוואַנגשפּילן פֿון אַזאַרט, אַלקאָהאָליזם און לוסט-פֿאַרברעכן; פֿון דער אַנדער זײַט די שעפֿערישע סאָציאַלע, עסטעטישע און רעליגיעזע פֿרײַשפּילן". און צו לעצט (ז' 348): „דער וואַכשפּיל אַנטוויקלט זיך צו עסטעטישער קונסט, דער טרוימשפּיל צו רעליגיעזישקייט וואָס דערפֿילט די עכטע ווירקלעכקייט פֿון דער געטלעכער".

4

דאָס בוך „חלום און שפּיל״לייענט זיך ווי אַ ראָמאַן, פֿול מיט באַגייסטערונג. מיט אַ ברען און מיסטישן פֿאַרלאַנג אַרייַנצודרינגען אין דער נאַטור פֿון מענטשן און אין זייַן באַציִונג צום קאָסמאָס. אָבער אויב מיר ווילן ריידן וועגן וויסנשאַפֿטלעכער באַגרינדונג און אויספֿירונגען, איז ווייניק זיך צו אַנטציקן מיט אַ בוך, נייַערט מען מוז פּרוּוון קריטיש און אָביעקטיוו באַטראַכטן דעם אינהאַלט; און דאָ קען איך ניט זאָגן, אַז די פֿאַרכאַפּונג און באַגייסטערונג פֿון דער טעאָריע זאָל זייַן בהכפּם מיט איר באַטייַט. אין דער „אינטימער הייל-פּעדאַגאָגיק״ זייַנען געווען פֿאַקטן, דערקלערונגען און באַווייַזן פֿון ריכטיקייט פֿון דער טעאָריע דורך הייל־מעטאָדן. אַנדערש מיט דעם בוך „חלום און שפּיל״.

איך האַלט, אַז מען קען ניט און טאָר ניט בויען קיין ערנצטע וויסנשאַפֿטלעכע טעאָריעס אויף אָבסערוואַציעס וואָס מען קען נישט, אָדער מען קען נאָר אין אַ קליינער מאָס, קאָנטראָ־לירן אָדער אונטערוואַרפֿן אַן עקספּערימענט אין ברייטן זינען פֿון וואָרט. מען קען אַרויסזאָגן באַשטימטע אינטערעסאַנטע געדאַנקען, מאַכן באַשטימטע השערות, אָבער ניט מער. דער חלום איז ניט קיין זאַך וואָס לאָזט זיך איבערחזרן; מען קען ניט באַווייַזן, אַז דער דערציילטער חלום איז דער וועלכער איז פֿאַקטיש געווען; אַז דערוואַקסענע גיבן צו די פֿעלנדיקע עלעמענטן, איז זיכער, אָבער קינדער גיבן אויך ניט איבער, וואָס זיי חלומט זיך אין דער ווירקלעכקייט. מיר ווייסן פֿון געוויע פּסיכאָלאָגישע עקספּערימענטן, אַז די געזעצנע און געהערטע פֿאַקטן אין וואַכן צושטאַנד גיבן אָן אַ ריי צוזעערט גאַנץ אַנדערש; עס איז דאָך אַוועקגעשטעלט געוואָרן די פֿראַגע, ווי ווייַט מען קען אין געריכט גלייבן אַפֿילו גאַנץ ערלעכע עדות; וועגן כּלומרשט ליגן זאָגן פֿון קינדער איז דאָ אַ גאַנצע ליטעראַטור וואָס באַווייַזט, אַז קינדער זעען אַנדערש ווי דערוואַקסענע און זייַנען בייַם דערציילן אין גאַנצן באַאייַנפֿלוסט פֿון דער סביבה. אַזוי אַרום האָבן די אַלע חלומות קיין גרויסן וויסנשאַפֿטלעכן ווערט ניט; און ווען מען הייבט זיי נאָך אָן אויסצוטייַטשן, קומט צו נאָך אַ מיגלעכקייט פֿון פֿעלערן.

איך מיין, אַז אויב מען וויל זייַן אָביעקטיוו, קען מען זאָגן נאָר אָט וואָס: דער שלאָף איז אַ מיטל פֿון פֿולקומען אויסרו פֿון מענטשן, ווו דער מוח רוט זיך כּמעט אין גאַנצן אָפּ פֿון זייַן טעגלעכער אַרבעט (אַפֿילו שפּיל-עלעמענטן).

עס טרעפֿט זיך, אַז איך שלאָף ניט; איך הער, ווי דער זייגער שלאָגט האַלב 1, האַלב 2; דאָ כאַפּ איך זיך אין גאַנצן אויף; איך בין איבערצייַגט, אַז איך האָב געשלאָפֿן אַ $^1/_2$ שעה, אפשר אַ שעה; איך קוק, דער זייגער איז האַלב 6,—ד״ה איך בין געשלאָפֿן 4 שעה! דער חלום איז אַ מין

קינעמאַטאָגראַפּישער זע- און הער-פּילם וואָס אַנטוויקלט זיך אַ פּנים אין האַלב-שלאָף, אין דרעמל, פאַרן אויפכאַפּן זיך. איך מיין דאָס אָט פאַר וואָס. איך הער ווי דער זייגער שלאָגט האַלב 2; דערנאָך שלאָף איך אַיין, איך כאַפּ זיך אויף דורך אַ לאַנגן, גוטן אָדער שלעכטן, חלום (אַ מאָל ביידע צוזאַמען). למשל איך בין אין מאָסקווע, בלאָנדזשע אין די גאַסן, געפינען מיין ברודער און קען ניט געפינען מיין שוועסטער, ווייל איך קען זיך ניט דערמאָנען איר אַדרעס און ווייס ניט, מיט וועלכן טראַמווײַ איך קען צו איר צופאָרן. דער ברודער און שוועסטער זײַנען מיר ביידע גלײַך טײַער, און מאָסקווע האָב איך געקענט ווי מײַנע פינף פינגער. נאָך דעם טרעף איך מיין זון (לעבט שוין איצט ניט); ווערט פּלוצעם אַ פרייד, אָדער שרעק — און איך כאַפּ זיך אויף. די מאַסע געשעענישן אין מאָסקווע, דאָס אַרומפאָרן אין אַנדערע שטעט, ביז איך קום אין מאָסקווע, דאָס באַגעגענען זיך מיט אַ מאַסע מענטשן אאַז"וו—דאָס אַלץ גיט מיר די איבערצײַגונג, אַז איך האָב געמוזט שלאָפן צום ווייניקסטן אַ 3—4 שעה; ווי גרויס איז אָבער מיין חידוש, ווען איך זע אויפן זייגער דרײַ פערטל 2 אָדער 2, ד"ה אַלץ וואָס איך האָב געחלומט האָט געדויערט אַ $^1/_4$—$^1/_2$ שעה.

די באַמערקונגען פון שניאורסאָנען קעגן דער טעאָריע פון אײַנמידונג (זייג-קינדער, שלאָפקראַנקייט), זײַנען אין גאַנצן פאַלשע; די מעדיצין ווייס גאָרנישט, אַז אַ זייגקינד ווערט פאַרמאַטערט פון דער אַרומיקער סביבה, פון זייגן אאַז"וו. און ווו איז בײַם זייגקינד בכלל די אַרבעט, פון וועלכער ער גייט איבער צו דער שלאָפשפּיל? וואָס שייך די שלאָפקראַנקייט—איז דאָך דאָס אַ וויסנשאַפטלעך באַוויזענער טאָקסיקאָז! אמת, אין שלאָף ווערט אָפּגעטאָן אַ געוויסע אַרבעט; אָבער גאָר ניט אַלע מאָל, ווי שניאורסאָן וויל באַווײַזן, אַ פאַנטאַזיע-אַרבעט. דער קאָפּזייגער, וועגן וועלכן עס ריידן אַ סך פּסיכיאַטערס, איז דער בעסטער באַווײַז. עס זײַנען דאָ פאַקטן, ווו שווערע פּראָבלעמען אָדער מאַטעמאַטישע אויפגאַבעס זײַנען באַשיידט געוואָרן אין שלאָף, — דאָס באַווײַזט נאָר, אַז אין שלאָף אַרבעט דער מאַרך אויך ניט פאַנטאַסטיש, ווייל אַפילו ע"פ שניאורסאָן מוז מען דערבײַ האָבן אַ נאָרמאַלע וויסיקייט. וויל מען ריידן וועגן וויסנשאַפטלעכע אויספירונגען, מוז מען זאָגן, אַז עס אַרבעט דאָס אומוויסיקע (אונטערוויסיקע) און טוט אָפּ אָט די אַרבעט. אויב שניאורסאָן טרעט אַרויס שאַרף קעגן אומוויסיקער אַרבעט פון מוח, איז דאָס אַ מאָדנע אומפאַרשטייעניש.* אַפילו בײַ טאָג אַרבעט אונדזער אומוויסיקייט, און אין חלום שוין געוויס: מיר פאַלן ניט אַראָפּ פון בעט אין שלאָף, דערוואַקסענע לאָזן ניט קיין אורין אין בעט, אַפילו אויב עס זאָל זיך זיי חלומען, אַז זיי טוען דאָס אאַז"וו. און וואָס זײַנען פאַקטיש שניאורסאָנס אורכוחות, ווען ניט די זעלבע אומוויסיקייט?

---

5 זע מיין בוך Мони́стическая психология, ווילנע 1925.

צי איז די גאַנצע שפּיל-אַרבעט-טעאָריע ניט קיין צו גרויסע פֿאַראַלגעמיינערונג? אויב מיר ריידן וועגן קינדערשפּיל און אַרבעט, טראַכטן מיר וועגן זאַכן וועלכע זײַנען אין לעבן פּראַקטיש פֿאַרשטענדלעך, גלײַך פֿון אַלעמען באַנומען. טאָמער גייט מען אַריבער צו פֿאַראַלגעמיינערונג, מוז מען געניי פֿריִער דעפֿינירן, וואָס מען רופֿט אַרבעט, וואָס שפּיל (וועגן דעם איז דאָך נאָך קיין איינהייטלעכע מיינונג ניטאָ): בײַ זייגקינדער, בײַ קינדער ביז צו דעם פֿאַרשול-עלטער, איך רייד שוין ניט וועגן דערוואַקסענע? צי קען מען ערנצט ריידן וועגן שפּיל אין זינען פֿון שול-קינדער-שפּיל בײַ שאָכשפּיל, בײַ מוזיקאַנטן, אַפֿילו בײַ ניט-פּראָפֿעסיאָנאַלן? און אַרײַנצײַען אין דער אָרביטע פֿון שפּיל מלחמה, רעוואָלוציאָנערע אַרבעט, פּאָליטיש-געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט, — דאָס איז שוין אַבסאָלוט ניט פֿאַרשטענדלעך.

דאָ ליגט אַ פֿעלער וועלכן מע קען אָנרופֿן אַנימיזם פֿון וואָרט, ווען מען פֿאַרגעסט, אַז אַ וואָרט איז נאָר אַ סימבאָל און האָט אין זיך אַליין קיין ממשותדיקן אינהאַלט ניט. שניאורסאָנס „שפּיל" איז געוואָרן אַן אַלץ אַרומנעמענדיקע און אַלץ דורכדרינגנדיקע קראַפֿט, אַ פּאַנלודיזם,[6] אַזוי ווי פֿרויד אָפּערירט לויט דער מיינונג פֿון זײַנע באַקעמפֿערס — שניאורסאָן בתוכם—מיט „פּאַנסעקסואַליזם". שניאורסאָנס „שפּיל" איז אַ נעפּלדיקער באַגריף אין דער צײַט וואָס סעקסועלער יצר איז אַ גאַנץ פֿאַרשטענדלעכער באַגריף און אַ רייץ וועלכער האָט ביאָלאָגיש די גרעסטע קראַפֿט און די שטאַרקסטע ווירקונג אויפֿן מענטשן. און צי זאָגט ניט שניאורסאָן אין זײַן בײַשפּיל מיט אַנאַ קאַרענינאַ וועגן אַ קראַפֿט, וואָס רײַסט זיך אַרײַן אין לעבן און צעשטערט די נאָרמאַלע וויסקייט? שניאורסאָן רופֿט עס ליבעשפּיל, אָבער דאָס איז דאָך דער סעקסועלער עלעמענט. מען וואָלט געקענט בײַ טאָלסטאָיען געפֿינען אָן אַ שיעור שאַרפֿערע באַווײַזן, ווי צום בײַשפּיל אין „פֿאָטער סערגיי" אָדער אין „דער טײַוול". אָט אָ די קראַפֿט איז אַן אומוויסיקע אין איר מהות, און עס איז ניט פֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס שניאורסאָן מאַכט פֿון דעם אַ „דיבוק". איבעריקנס איז דער „דיבוק" אין גרעסטן טייל גאָר נאָענט צום אומוויסיקן סעקסועלן יצר.[7]

5

שניאורסאָן באַטראַכט נאָר דאָס עמאָציאָנעלע לעבן פֿון מענטשן, אין גאַנצן ניט אַנאַליזירנדיק דאָס אינטעלעקטועלע. בײַ אַ ברייטער פּסיכאָלאָגישער טעאָריע מוז מען דאָך באַווײַזן, ווי אַזוי דער עמאָציאָנעלער טייל וועלכער איז געגעטיש די באַזיס פֿון פּסיכיק אַנטוויקלט זיך, ווי ווערט ער אַרײַנגעפֿירט

---

6 ludus — אין לאַטײַן שפּיל.

7 זע מײַן אַרטיקל אין ייִוואָ-בלעטער IV (1932), זז׳ 209—222.

אין באַשטימטע גרענעצן, די באַציִונג פֿון דאָס עמאָציאָנעלע צו דאָס אינטע־לעקטועלע, דער באַטײַט פֿון שפּראַך אאַז״וו; וואָלט געווען קלאָר דעמאָלט, וואָס פֿאַר אַ באַטײַט עס האָט יעדערער פֿון די טיילן פֿון דער מענטשלעכער פּער־זענלעכקייט. צי איז טאַקע ריכטיק, אַז די וואַכשפּיל אַנטוויקלט זיך שעפּעריש פּראָגרעסיוו אין עסטעטיק, און נאַכטשפּיל אין רעליגיעזישקייט? צי איז פֿון שניאורסאָנס שטאַנדפּונקט די רעליגיעזע שפּיל שעפּעריש? און די אָרגיעס פֿון פֿאַרשיידענע סעקטעס, און אַפֿילו פֿון דער גריכישער רעליגיע, די אַכפּערונג פֿון פֿאַלוס אאַז״וו; און די אינקוויזיציע מיט אַלע ad majorem Dei gloriam אָנגעווענדטע מיטלען? עס איז אַן אומגעהײַער פֿאַלשער צוגאַנג צו פּסיכאָלאָגיע, ווען מען וויל אַלץ דערקלערן מיט איין יצר. צו וואָס מען קען זיך דערבײַ דעריידן, באַווײַזט דער בײַשפּיל אין בוך פֿון שניאורסאָן „אינטימע הייל־פּעדאַגאָגיק״. איך ברענג דאָ דעם בײַשפּיל געקירצט:

עס רעדט זיך וועגן אַ מיידל מירע, 9 יאָר אַלט, וועלכע איז לײַדנ־שאַפֿטלעך צוגעבונדן צו דער לײַדנשאַפֿטלעכער מוטער און קריגט אַ שטאַרקן היימנעוואָראָ מיט ווילדער אַגרעסיווער אויפֿפֿירונג. שניאורסאָן רופֿט אַזאַ האַס־ליבע־באַציִונג „סטרינדבערג־פֿענאָמען״ לויט אַ דראַמע פֿון סטרינדבערגן „טויטנטאַנץ״, ווו מאַן און ווײַב האָבן זיך שטאַרק ליב און מאַטערן איינער דעם אַנדערן.

שניאורסאָן זאָגט: וואָס לײַדנשאַפֿטלעכער דער מענטש איז, אַלץ גרעסער איז זײַן שפּילדראַנג וואָס גאַרט דאָס נײַע, דאָס אומבאַקאַנטע, דאָס פֿרעמדע, אינטריגירנדיקע; שיידט מען זיך אויף אַ צײַט, איז מען ווידער מיט אַנאַנד צופֿרידן, עס איז אַן אָפּפֿרישנדיקער שפּיל־עלעמענט אינעם לאַנגווײַליק געוואָרענעם פֿאַמיליע־לעבן. — צי אין די באַציִונגען צווישן נאָענטע מענטשן דעצידירט נאָר די ליבעשפּיל? יעדער מענטש האָט זײַן כאַראַקטער וואָס פֿורעמט זיך פֿון אינטעלעקטועלע און עמאָציאָנעלע עלעמענטן. דער גראַד פּסיכישע אַנטוויקלונג, איבערצײַגונגען, געזעלשאַפֿטלעכער חוש,—דאָס אַלץ קען געבן גענוג שטאָף צו צוזאַמענשטויסן; געוויס איז אויך דאָס עמאָציאָנעלע לעבן וויכטיק, אָבער עס איז אַ קשיה, וואָס איז וויכטיקער. אויף די אַלע סעק־טאָרן קענען זײַן צוזאַמענשטויסן אין צוזאַמענלעבן, וואָס דאָס גיט די ליבע־האַס־עלעמענטן; די זאַך איז קאָמפּליצירטער ווי עס שטעלט פֿאָר שניאורסאָן, אין גאַנצן אַ פֿאַרבלענדטער דורך זײַן טעאָריע. שניאורסאָן וויל באַווײַזן, אַז שלאָף און שפּיל איז ניט נאָר אַ נ ד ע ר ש טראַכטן, אַן אַנדער אַרבעט פֿון מאַרך, נאָר מ ע ר אַרבעט (קעגן חיסור־טעאָריע איז דאָס שוין אַן עודף־טעאָריע); ווײַל די געדאַנקען גייען פֿרײַער, ברייטער, ווערן ניט געהאַמעוועט דורך נאָרמאַלער וויסיקייט. אין אַזאַ טעאָריע וואָלט שוין שניאורסאָן באַדאַרפֿט גענוי דעפֿינירן, וואָס איז אין אַרבעט פֿון מאַרך „מער״, וואָס „ווייניקער״. צי האָט דאַרווין שאַפֿנדיק זײַן ווערק אָדער אײַנשטיין זײַן טעאָריע פֿאַרניצט מער ענערגיע, אָדער דענקקראַפֿט, אָדער אפֿשר אויך פֿאַנטאַזיע,—איידער אַ קינד בײַם שפּיל, אַ שלאָ־

פֿנדיקער מענטש אין זײַן חלום, אָדער אַפֿילו האָפֿמאַן אין זײַנע מעשׂהלעך? איך זאָג שוין ניט וועגן פֿאַרשיידענע שפּילן – שאָך, קלאַוויר, קאָרטן אאַז״וו – וועלכע זײַנען פֿון שטאַנדפּונקט פֿון שניאורסאָנען פֿאַקטיש קיין שפּילן ניט, ווײַל זיי זײַנען איצט אונטערגעוואָרפֿן געגניע תּקנות (קינדערשפּילן, ספּאָרט).

איך וועל דאָ געגוויער אַנאַליזירן דעם מהות פֿון מוזיק, וועלכע איז דאָך לויט שניאורסאָנען געוויס אַ פֿרײַע עמאָציע, און ווי אַ היפּוך פֿון נאָר־מאַל־וויסיקער אַרבעט־עמאָציע, אַן עמאָציע ווו דער מענטש לעבט זיך אויס אין פֿאַנטאַזיע און פֿרײַער שאַפֿונג. ווען מיר וועלן ריידן פֿון קאָמפּאָזיטאָרן, איז דאָס ריכטיק. אָבער זיי זײַנען דאָך אַ נישטיקער טייל פֿון די וואָס גיבן זיך אָפּ דער מוזיק. אַלע איבעריקע זײַנען דאָך געבונדן מיט גאַנץ געגנוי, אומגעהײַער געגנוי פּרעציזירטע צייכנס, פֿון וועלכע מען קען און מען טאָר זיך ניט אַ ריר טאָן אַפֿילו אין דער קלענסטער מאָס; און ווען אַ גוטער קלאַווירשפּילער רופֿט אַרויס דעם גרעסטן ענטוזיאַזם בײַ די צוהערערס, דאַרף מען ניט פֿאַרגעסן, אַז דאָס האָט דער מוזיקאַלישער אויספֿירער געאַרבעט חדשים לאַנג, צו 5–6 שעה אַ טאָג. צי קען מען דאָ ריידן וועגן פֿרײַער פֿאַנטאַזיע, וועגן אַרבעט־שפּיל־באַלאַנס? בלײַבט איין זאַך: די ווירקונג אויפֿן פּובליקום. צי איז אָבער אַ גוטע רעדע ניט דאָס זעלבע? צי האָבן געלערנטע ניט מער פֿאַנטאַזיע און עמאָציעס בײַם שאַפֿן ווערטן אָדער אַרבעטן אין וויסנשאַפֿטלעכע לאַבאָראַטאָריעס, אַ שטייגער פּאַסטער אאַז״וו? און אַפֿילו סוחרים מיט גרויסע געשעפֿטן, – צי איז אין זייער נאָרמאַלער וויסקייט ניט אַ מאָל מער פֿאַנטאַזיע, ווי אין אַ שפּיל פֿון שאָך אָדער אין מוזיק?

מען קען ניט לייקענען, אַז דאָס שפּילן בײַ קינדער האָט אַ גרויסן באַטײַט פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון קינד, ס׳גיט אים פֿרײַלעכע שטימונגען, און די שטערונגען פֿון שפּיל, ווי עס האָט זייער פֿײַן און איבערצײַגנדיק באַוויזן שניאורסאָן, קענען ברענגען צו נעווראָזן. אָבער עס איז אַבסאָלוט ניט ריכטיק די מיינונג, אַז נאָר שפּילן גיבן נעווראָזן. יעדער קאָנפֿליקט אין מענטשן קען ברענגען צו אַ נעווראָז, ווען מען קען דעם קאָנפֿליקט ניט באַהערשן. אַזוי איז דער סעקסואַל־קאָמפּלעקס זייער אָפֿט אַ מאָמענט צו אַנטוויקלען אַ נעווראָז. אָבער אויך אינטעלעקטועלע קאָמפּלעקסקאַמפֿן קענען געבן נעווראָזן. מיר ווייסן, ווי נערוועז מען קען ווערן, ווען עמעצער שטערט אין דער אַרבעט, ווי מען פֿאַרלירט דעם שלאָף, ווען מען קען ניט געפֿינען קיין ענטפֿער אויף באַשטימטע פֿראַגעס פֿון פּערזענלעכן און געזעלשאַפֿטלעכן לעבן; וויפֿל נעווראָזן עס האָבן געשאַפֿן די היטלער־גזרות און ווי נעווראָזן האָבן געבראַכט צו זעלבסטמאָרד.

לויט מײַן באַנעם[8] איז נערוואָזיטעט אַ רעזולטאַט פֿון קאַמף צווישן קאָמפּלעקסן, ווו דער מענטש געפֿינט ניט קיין ריכטיקן וועג פֿון פֿאַרענט־

---

8 זע מײַן Монистическая психология און מײַן אַרטיקל ״די נערוואָזיטעט און היסטעריע ווי אַ פּעדאַגאָגישע פּראָבלעם״ אין ״זריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק פֿון ייִוואָ, ווילנע 1933.

פּערונג. דאָרט ווו עס זײַנען דאָ שטאַרקע קאָמפּלעקסן, ווו דער ווילן–דער רעשט פֿון קאַמף צווישן קאָמפּלעקסן איז אַ געגנוג גרויסער, דאָרט איז ניטאָ קיין נערוועזישקייט! ניט נאָר סעקסועלע קאָנפֿליקטן אָדער שפּיל-עלעמענטן קענען געבן אַ שטויס צו נערוועזישקייט, נײַערט אויך אַ מאַסע אַנדערע סיבות, ווי עס באַווײַזן די פֿאַקטן פֿון פֿרוידן אַליין, פֿון אַדלערן, און נאָך מער פֿון שטעקעלן. ווי אַזוי דעם נערוועזן צושטאַנד צו באַהערשן, צו היילן איז די זאַך פֿון פּסיכיאַטער.

6

די גרונטגעדאַנקען פֿון שניאורסאָנס פּסיכאָלאָגיע ווערן אין בוך „אינ-טימע הייל-פּעדאַגאָגיק" באַשטעטיקט דורך אַ סך בײַשפּילן פֿון אינדיווידועלן קינדער-לעבן, פֿאַרשטייט זיך אין פֿאַרבינדונג מיטן קאָלעקטיוון; אין „שפּיל און חלום" ווערט די זעלבע טעאָריע פֿאַרשפּרייט אויפֿן כּלל מיט זייער דרייסטע אויספֿירונגען און סוף-כּל-סוף ווערט עס אַ קאָסמישע דערשײַנונג: די אורכּוחות, אַרבעט-שפּיל-באַלאַנס זײַנען די קרעפֿטן וואָס באַהערשן די וועלט. אין דריטן בוך, „ייִדן- און פֿעלקער-פּסיכאָלאָגיע", רעדט שוין שניאורסאָן וועגן די אורכּוחות ווי אַ פֿאַקט און פּרוּווט דאָס גאַנצע געשיכטלעכע לעבן פֿון ייִדן, אַלע דערשײַנונגען פֿון זייער פּסיכיק, אַלע דערשײַנונגען פֿון זייער אינטעלעקט צו דערקלערן אָט מיט די שעפֿערישע אורכּוחות. סוף-כּל-סוף קומט שניאורסאָן – ער לייקנט דאָס אַפֿילו שטאַרק אָפּ – צום „אַתה בחרתנו"-געדאַנק, מערניט ער פּרוּווט אים וויסנשאַפֿטלעך באַגרינדן. עס איז ניט מיגלעך, און איך בין ניט בכּוח צו געבן אַ קריטיק פֿון דעם גאַנצן אינהאַלט; ווי גאָלאָמב באַווײַזט אין זײַן רעצענזיע,[9] וואָלט דערצו נייטיק געווען צו ריידן וועגן יעדערן קאַפּיטל באַזונדער. איך וויל דאָ נאָר געגוויער באַטראַכטן די ערטער וואָס האָבן אַ מעדיציניש כאַראַקטער; ווײַל גראָד אָט די קאַפּיטלען זײַנען דורכגעוועבט מיט אַ גרויסן סטאַטיסטישן מאַטעריאַל; און גראָד דאָ ווערן אָנגערירט אַ ריי פּסיכיש-פֿיזיש-ביאָלאָגישע פּראָבלעמען פֿון ייִדישן לעבן.

שניאורסאָן טרעט שאַרף אַרויס קעגן דער מיינונג, אַז ייִדן האָבן מער פּסיכישע שטערונגען ווי ניט-ייִדן; מיט סטאַטיסטיק וויל ער באַווײַזן, אַז דאָס איז פֿאַלש. וואָס שייך נערוועזישקייט, איז דאָס לויט שניאורסאָנען אַ „פּסיכיאַטריזם", ווײַל בײַ ייִדן איז די שפּירעוודיקייט-שוועל אַ נידעריקע און דערפֿאַר אויך די רעאַקציע אַן אַנדערע. בײַם לייענען אָט די קאַפּיטלען דערמאָנט מען זיך ניט ווילנדיק אין די ווערטער, אַז סטאַטיסטיק קען יעדער איינער דרייען אויף וואָסער זײַט ער וויל. סטאַטיסטיק איבערהויפּט קען אויסגענוצט ווערן, נאָר ווען די ידיעות ווערן געקליבן אויף יסודות, אויף וועלכע מען רעדט זיך צוזאַמען, – און דאָס אויך אומגעהײַער אָפּגעהיט, מיט אַ סך באַוואָרענישן. אַזוי איז למשל וועגן וווקס און וואָג פֿון קינדער. מען האָט גערעכנט,

---

9 ייִוואָ-בלעטער X (1936), זז׳ 340—351.

אַז בײַ ייִדן זײַנען די ציפֿער אַנדערע, און רוסישע פֿאָרשערס זאָגן, אַז די דאָרף־, שטאָט־, פֿאַבריק־באַפֿעלקערונג האָבן אַלע גלײַכע מאָסן — צו וועלכער נאַציאָנאַליטעט זיי זאָלן ניט געהערן. אָט אַזעלכע פּשוטע פֿראַגעס פֿראַגעס זײַנען נאָך עד־היום ניט פֿאַרענטפֿערט.

געוויס, אויב עס וואָלט זיך באַוויזן, אַז ייִדן זײַנען אַנדערש, וואָלט מען געדאַרפֿט זוכן און מען וואָלט אפֿשר געפֿונען די סיבה דערפֿון. פֿאַרגלײַכן אָבער סטאַטיסטיש די נערוועזיִשקייט פֿון ייִדן און ניט־ייִדן איז, דוכט מיר, וויסנשאַפֿטלעך ניט מיגלעך. עס זײַנען ניטאָ קיין געגוי באַשטימטע גרענעצן, ווו עס הייבט זיך אָן די נערוואָזיטעט.[10] ווען דער באַגריף איז געקומען פֿון אַמעריקע צו אונדז, האָט מען בײַ אונדז אין אייראָפּע געפֿונען כּמעט 100 פּראָצ׳ נעוראָטיקערס; און שניאורסאָן שרײַבט אין דעם בוך, אַז לויט טאָבלער (ז׳ 71) זײַנען אין ארץ־ישׂראל אַלע ייִדישע פֿרויען היסטעריש. שניאורסאָן לאַכט אויס דעם „פּסיכיאַטריזם״ און ווײַזט אָן, אַז פֿאַר ייִדן וועלכע האָבן דורכגעמאַכט גאָר אַן אַנדערע געשיכטע, מוז מען פֿאַרן דיאַגנאָזע האָבן אַן אַנדער „סטאַנדאַרד״. דאָס איז ריכטיק, אָבער ניט נאָר אין פֿראַגע פֿון נערוועזיִשקייט, נאָר אויך אין וווּקס, וואָג, אינטעלעקט אאַז״וו. אָט דער קאַמף מיטן טויט, דאָס וואַרפֿן זיך צו פֿאַרשיידענע דאָקטוירים, קאָנסיליומס, איז אַ רעזולטאַט פֿון דער דערציִונג פֿון פֿאָלק, זאָגט שניאורסאָן, ווו דאָס לעבן איז דאָס טײַערסטע, ווו כּדי צו דערהאַלטן דאָס לעבן קען מען עובֿר זײַן אויף אַלע רעליגיעזע דינים אאַז״וו. דערפֿאַר ווערט מען אַ „וואַנדערנדיקער ייִד״. אָבער דאָס איז דאָך נאָר אַן עטיאָלאָגיע פֿון נערוועזיִשקייט. שניאורסאָן גיט דאָך ניט אָן קיין סטאַנדאַרד, לויט וועלכן מיר זאָלן אָפּשאַצן, ווען הייבט זיך אָן בײַ ייִדן דער נעוראָז, און דאָס מוז דאָך געטאָן ווערן, כּדי מען זאָל קענען האָבן אַ סטאַטיסטיק.

שניאורסאָן ווײַזט אויך אָן אויף דעם גרויסן גלויבן פֿון ייִדן אין דאָקטוירים, ברענגט אַ רײַ אָנווײַזונגען פֿון גרויסע לײַט אאַז״וו. אויב מען זאָל פֿאַר נערוועזיִשקייט רעכענען אַ רעאַקציע וואָס איז פֿיל שטאַרקער פֿאַרן רייץ און אַ גיכע אויסשעפּונג פֿון די נערוון, — קען מען בשום־אופֿן ניט מסכּים זיין מיט שניאורסאָנען. איך אַרבעט שוין איבער 40 יאָר צווישן ייִדן; ווי אַ מענטש וואָס אינטערעסירט זיך מיט פּסיכאָלאָגיע, איבערהויפּט פֿון ייִדן, האָב איך שוין לאַנג גענומען אין אַכט די ספּעציעלע ייִדישע פּסיכאָלאָגיע, פֿיזיאָלאָגיע און ביאָלאָגיע (אַן אַנדער סטאַנדאַרד), אָבער איך קען און מוז זאָגן, אַז ייִדישע קינדער זײַנען אַ סך נערוועזער פֿון ניט־ייִדישע (און די מאַמעס אויך); זיי שלאָגן, שרײַען, טופּען, שלאָגן די מאַמעס בעתן אַרומ־קוקן אאַז״וו. זיי זײַנען ווייניקער דיסציפּלינירט, און דאָס ברענגט צו גרעסערער נערוועזיִשקייט; זיי זײַנען אויך אינטעליגענטער. איך קען בשום אופֿן ניט

10 זע מײַן אַרטיקל „די נערוואָזיטעט און היסטעריע ווי אַ פּעדאַגאָגישע פּראָבלעם״ שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק״ פֿון ייִוואָ, ווילנע 1933.

מסכים זײַן מיט שניאורסאָנען — און איך רעכן, אַז יעדער לאַנג פּראַקטי־קירנדיקער דאָקטאָר וועט דאָס באַשטעטיקן – אַז צו דאָקטוירים, אַפילו די באַליבטסטע, די בעסטע, איבערהויפּט צו יידישע, האָט די באַפעלקערונג אַ גרויסן צוטרוי, און דאָס ראַטעוועט אָפט פון טויט. פאַרקערט, מען ווערט גראָד ביי יידישע קראַנקע אָפט אין גאַנצן אַנטמוטיקט דורך דער קריטישער, אָפט ממש באַליידיקנדיקער באַציִונג פון חולה און די אַרומיקע צום דאָקטאָר. מען אָטעמט אָפּ פריי ביי אַ ניט־יידישן פּאַציענט, ווײַל דאָ פילט מען די פאַר־אַנטוואָרטלעכקייט און דעם צוטרוי.

איך וואָלט בשום־אופן ניט וועלן, אַז דער לייענער פון די שורות זאָל מיינען, אַז דער דאָקטאָר באַליידיקט זיך, ווײַל מען וויל אַ קאָנסיליום, אַ פּראָפעסאָר; פאַרקערט, קעגן דעם האָב איך גאָרנישט. אָבער דאָס וואַרפן זיך פון איינעם צום צווייטן, דאָס קאָנסולטירן שטילערהייט הינטער די פּלייצעס פון איין דאָקטאָר אַ צווייטן, – ברענגט דעם קראַנקן נאָר שאָדן. אמת, עס טרעפט זיך אַ דאַנק דעם יאָגעניש נאָך פּראָפעסאָרן אאַז״וו, אַז עס ווערט געראַטעוועט אַ קראַנקער, וועמען מען האָט לכתחילה פאַלש קורירט; אָבער פיל אָפטער ברענגט דאָס שאָדן.[11]

שוין גאָרניט פאַרשטענדלעך איז די מיינונג פון פּראָפ׳ שניאורסאָנען, אַז דאָס „אָפּשרײַען" ביי דער קראַנקייט הייבט אויף דעם מוט, די ענערגיע פון קראַנקן און גיט אים מער מוט צום קאַמף. עס איז גאַנץ ריכטיק, אַז די פּסיכיק האָט אַן אומגעהײַערע ווירקונג אויף דעם קאַמף מיט דער קראַנקייט; אין די לעצטע יאָרן זײַנען וועגן דעם געווען אַ סך אַרבעטן פון די גרעסטע דאָק־טוירים, און דאָס ווייס יעדער ערנצטער דאָקטאָר. דער גלויבן אין גאָט, אין דאָקטאָר אאַז״וו האָט געוויס אַ גרויסע ווערדע.

שוין ביי טורגענעוון זאָגט באַזאַראָוו, אַז לויט זײַן אָבסערוואַציע ווערן זיכער געזונט די וואָס ווילן ניט שטאַרבן, די וואָס קעמפן שטאַרק מיט דעם טויט. אָבער מיט דעם אָפּשרײַען האָט דאָס גאָרניט צו טון, ווײַל דאָס „אָפּשרײַען" ווערט ניט געמאַכט אין בײַזײַן פון די קראַנקע, נאָר אָן זייער וויסן. איבעריקנס איז דאָס „אָפּשרײַען"[12] גאָר ניט קיין מנהג נאָר פון יידן. ביי אַלע פרימיטיווע פעלקער זײַנען די פאַרשיידענע סגולות קעגן קראַנקייט, איבער הויפּט ביי עפידעמיעס, נאָך מער פאַרשפּרייט ווי ביי יידן. דאָס הענגט אָפּ פון דעם קוק פון די פעלקער אויף דער סיבה פון

---

11 אַוודאי רײַד איך דאָ נאָר וועגן פּראָסטע מענטשן. יידישע אינטעליגענטע חולאים (אָדער עלטערן), זײַנען אַ דאַנק זייער הויכן אינטעלעקטועלן ניוואָ און זייער באַוווסטזיניקער באַציִונג צו דער סביבה די אָנגענעמסטע קליענטור, און זיי געניסן טאַקע פון דער איצטיקער מעדיצין אַ דאַנק דעם גלויבן.

12 די בײַשפּילן פון „אָפּשרײַען" ביי די פּאָגראָמען איז געוויס אַן אומפאַרשטענדעניש, ווײַל דאָ ווערט דאָס וואָרט אָפּשרײַען באַנוצט גאָר מיט אַן אַנדער פּשט.

קראַנקייטן. די איצטיקע מנהגים בײַ יידן (קלעפּן שיר־המעלותן בײַ געווינערינס, רײַסן קבֿרים אַז״וו) זײַנען אַ רעשט פֿון די מנהגים וועלכע זײַנען געווען אַ מאָל פֿאַרשפּרייט אַ סך ברייטער. מיר האָבן נאָך איצט אַזעלכע דערשײַנונגען בײַ זייער אינטעליגענטע מענטשן: מורא פֿאַר 13, פֿאַרטראַכטן אַ גוטע זאַך בײַם פֿאַלן פֿון מעטעאָרן אַז״וו. לויט שניאורסאָנס ריכטיקער באַמערקונג גיט אַ רויִקע, וואַרעמע שטים דעם קראַנקן מונטערקייט. בײַ יידן איז אָפֿט גראָד פֿאַרקערט; מען שרײַט, מען יאָמערט, מען באַוויינט דעם קראַנקן אין זײַן בײַזײַן אין דער שרעקלעכסטער פֿאָרם. אַז איך האָב געאַרבעט מיט אַ יאָר 40 צוריק אין אַ קליינעם פּוילישן שטעטל, פֿלעג איך מוזן פֿאַרלירן אַ 10 – 15 מינוט אַרויסצוטרײַבן אַלע שרײַערס און ווײַנערס פֿון שטוב, כּדי צו באַרויִקן דעם קראַנקן און די נאָענטסטע מענטשן, מען זאָל קענען וואָס אָנהייבן צו טאָן פֿאַר דעם חולה.

שניאורסאָן מיינט, אַז די יידישע סאָציאַלע געזעץ־געבונג וואָלט ניט געהאַט אַזאַ ווירקונג, ווען ניט דער פּחד פֿאַרן טויט, וואָס רופֿט אַרויס טיפֿע עמאָציעס, וועקט אַלע אורכּוחות צום קאַמף פֿאַרן לעבן. איך רעכן, אַז די לעבנסלוסט האָט געוויס אַ גרויסן באַטײַט, אָבער אַ סך אַ גרעסערע האָט די הויכע אינטעליגענץ פֿון יידישן פֿאָלק, גראָד די אינטעלעקטועלע, ראַציאָנאַלע באַציִונג צום אַרומיקן לעבן. די טיפֿע אָבסערוויר־פֿעיִקייט, די לאָגיק פֿון די פֿירערס האָט געקענט פֿאַרשטיין די עטיאָלאָגיע פֿון פֿאַרשיידענע קראַנקייטן און אין פֿאָרם פֿון רעליגיעזע דינים אַרײַנפֿירן אין לעבן וויכטיקע תּקנות.

די סטאַטיסטיק פֿון שטאַרביקייט איז ניט קיין ראַיה, וואָרעם אין דורכשניט שטייט די יידישע מאַסע אינטעלעקטועל העכער ווי די מאַסע, וואָס צווישן איר לעבן יידן. ווו עס הייבט זיך די קולטור[13] פֿון די ברייטע מאַסן, איז די שטאַרביקייט בײַ יידן ניט קלענער (האָלאַנד). אַגב איז איצט די אַזוי גערופֿענע „יידישע סאָציאַלע היגיענע״ ווײַט פֿון די פֿאָדערונגען פֿון אמתער היגיענע: די מקוות וועלכע זײַנען איצט אַנטי־היגיעניש, דאָס אָפּגיסן נעגל־וואַסער אַז״וו.[14]

---

13 איך אָנערקען פֿאַרשטייט זיך דעם וויכטיקן עלעמענט וואָס פֿאַרקלענערט בײַ יידן די שטאַרביקייט: דאָס ריינע פֿאַמיליע־לעבן, דאָס פֿעלן פֿון אַלקאָהאָליזם, פֿון סיפֿיליס; די גרעסערע איבע־געגעבנקייט פֿון די עלטערן אַז״וו. די דערקלערונג דערפֿון איז אָבער זייער אַ קאָמפּליצירטע.

14 איך דערמאָן זיך אַ קליינע סצענע: ווי אַן אָנפֿירער פֿון שול־מעדיצין בײַ „טאָז״ אין ווילנע האָב איך נעמאַכט אַ זיצונג פֿון אַלע צענטראַלעס; איך האָב רעפֿערירט דעם אָנגעזאַמלטן מאַטעריאַל און אַרויסגעזאָגט מײַן פֿאַרוווּנדערונג, פֿאַר וואָס איז אין די חדרים, ווו די קינדער זײַנען זייער שמוציק, חדשים־לאַנג גייט מען ניט אין באָד, מען פֿאַרחיט זיך ניט פֿון קלעפּיקע קראַנקייטן, — פֿאַר וואָס זײַנען דאָרט ווייניקער אינפֿעקציע־קראַנקייטן ווי אין די וועלטלעכע

ייִדן זײַנען אַלע מאָל געווען אַ פֿאָלק פֿון הויכער אינטעליגענץ, און נאָך ביז איצט האָט קיין פֿאָלק ניט דערגרייכט אַזאַ הויכן ניוואָ פֿון לאָגישן דענקען און אינטעלעקטועלער באַציִונג צום לעבן ווי ייִדן. שניאורסאָן זאָגט, אַז ייִדן זײַנען אַ פֿאָלק פֿון געפֿיל און ניט פֿון בוך. איינער פֿון די פֿיל פּאַראַדאָקסן; די פֿאַרשיידענע היסטאָרישע באַוועגונגען וועלכע ס׳ברענגט ווי אַ בײַשפּיל שניאורסאָן, זײַנען דאָ בײַ אַלע לעבעדיקע פֿעלקער, אָניט וואָלטן זיי געוואָרן פֿאַרגליווערט.

איך רייד דאָ ניט וועגן דעם קאַפּיטל „געניאַליטעט", דאָ קען מען מיט סטאַטיסטיק גאָרנישט באַווײַזן; ווײַל ווער באַשטימט, וואָס זאָל מען רעכענען פֿאַר געניאַל. אויב בײַ ייִדן איז דאָס געניאַלע אויפֿגעקומען אַ דאַנק זייערע אורכּוחות, דער עמאָציע, — טאָ ווו זײַנען די גאונים אין די געביטן, ווו די עמאָציעס זײַנען ספּעציעל שטאַרק—אין מוזיק, צייכענען? בײַ שניאורסאָנען איז געמאַכט איין פֿעלער, און ווען מע זאָל דעם פֿעלער צו רעכט מאַכן, וואָלט אַלץ געווען ריכטיק; אָבער דעמאָלט פֿאַלט די גאַנצע טעאָריע. אַלץ באַזירט זיך אויף עמאָציע, עס איז ניטאָ קיין איין טריט, קיין איין אינטעלעקטועלע אַרבעט, קיין איין נאָרמאַלע וויסקייט וואָס זאָל ניט האָבן קיין אונטערשלאַק אין עמאָציעס, — און שוין. דער באַרימטער פּסיכיאַטער קרעפּעלין האָט געזאָגט, אַז וואָס ברייטער עס איז דער האָריזאָנט, וואָס ברייטער דעם מענטשנס פֿילאָזאָפֿישער קוק, אַלץ אויף מער עמאָציעס שפּאַרן זיי זיך אָן; אָבער די עמאָציעס זײַנען ניט קענטיק, זיי זײַנען פֿאַרבאַהאַלטן און זיי קומען אַרויף אויף אויבן זעלטן.

7

שניאורסאָנס פּסיכאָלאָגיע האָט דעם גרויסן פֿעלער, וואָס וועלנדיק זײַן אוניווערסאַל, זײַן אַ גרונטשטיין פֿאַר דערקלערן אַלע פֿילקאַנטיקע זײַטן פֿון לעבן, פּרוּווט זי ניט אויפֿקלערן די אינעווייניקסטע באַציִונגען פֿון פֿאַרשיידענע זײַטן פֿון דער מענטשלעכער פּסיכיק, זייער אויפֿקומען, זייער באַטײַט פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון פּערזענלעכקייט. זי נעמט אַ קליינעם טייל פֿון פּערזענלעכקייט, טאַקע זייער אַ וויכטיקן — און מאַכט אים פֿאַרן אַ קאָסמישן, אַלץ דערקלערנדיקן. צו דערקלערן די פּסיכיק מוז מען אויפֿקלערן, ווי זי אַנטוויקלט זיך, וואָס פֿאַר אַ באַטײַט עס האָט דער אינטעלעקט, פֿון וואַנען שטאַמט ער, ווי אַזוי האָט ער זיך אַנטוויקלט און וואָסער השפּעה ער האָט אויף דעם עמאָציאָנעלן לעבן; פֿון וואַנען נעמט זיך די עסטעטיק, עטיק און רעליגיע. יעמאָלט קען מען ערשט פֿאַרשטיין די קאָמפּליצירטע מענטשלעכע

שולן; איך האָב פֿאַרגעלייגט אויסצופֿאָרשן די פֿראַגע. אויף דעם האָב איך באַקומען אַן ענטפֿער פֿון דעם אָנפֿירער פֿון די רעליגיעזע שולן: מיך וווּנדערט דאָס ניט; איר גלייבט אין בעדער, דעזינפֿעקציע, באַקטעריעס אאַז״וו; מיר גלייבן אין גאָט, און ער פֿאַרהיט אונדז.

פערזענלעכקייט, דאָס פסיכישע לעבן פון יחיד, — און דערפון אויך פון כלל. אויב עס זײַנען דערבײַ דאָ אומפאַרשטענדלעכע דערשײַנונגען, מוז מען דאָס אָפּן זאָגן און זוכן ווײַטער, ביז מען וועט דערגיין צום אמת, ניט פאַרדעקן מיט שיינע פאַרגלײַכען, פּאַראַדאָקסן און ווערטער וועלכע זײַנען אָן אַן אינהאַלט, אָדער דערווײַל אָן אַן אינהאַלט.

אַזוי האָט זיך אַנטוויקלט די גאַנצע נאַטור־וויסנשאַפט. דאָס וואָרט היצקרענק איז אַ מאָל געווען אַזאַ אַלץ פאַרדעקנדיקע באַצייכענונג וועלכע האָט פאַקטיש קיין באַגריף אין זיך ניט געהאַט. איצט עקסיסטירט עס נאָך פאַר הדיוטים — פאַר אַ וויסנשאַפטלער איז דאָס וואָרט שוין נישטאָ; אַזוי אויך דער „געניוס עפּידעמיקוס״ אאַז״וו. עס זײַנען נאָך דאָ שיינע ווערטער, ווי קאָנסטיטוציע, דיספּאָזיציע, ירושהדיקייט — וואָס מיר ווייסן אויך ניט, וואָס איז זייער אינהאַלט און ווו זײַנען זייערע גרענעצן. דערפאַר מוזן מיר, ניצנדיק זיי אין אַ וויסנשאַפטלעכער אַרבעט, געדענקען, אַז מיר אַרבעטן מיט באַגריפן אומקלאָרע, און בײַ די אויספירן טאָרן מיר וועגן דעם ניט פאַרגעסן.

רעפעראַטן און רעצענזיעס

פ. שווארץ. יוזעף פילסודסקי, זיין באציִונג צו דער יידן־פראגע און קאמף קעגן „בונד" (1893 — 1905). וואַרשע 1936. 296 זייטן.

אין דעם פאַרוואָרט צו זיין בוך שרייבט דער מחבר, אז „זעלטן ווער ס'האָט געוווּסט, אז... פילסודסקי האָט אין סאָציאַליסטישן פעריאָד פון זיין לעבן זיך אזוי פיל באשעפטיקט מיט דער יידן־פראגע", און אויף ז' 84 שרייבט ער, אז „די יידן־פראגע אלס א באזונדערע פראגע האָט פאר אים כמעט ווי נישט עקסיסטירט".

אויב זי האָט פאר אים ניט עקסיסטירט (דאָס איז, אנב', ניט דיכטיק), איז פאר וואָס האָט זיך פילסודסקי אינטערעסירט אזוי שטארק מיט דער דאָזיקער פראגע? דער מחבר ווייזט אויס צו זיין א מארקסיסט, און דאָך שרייבט ער א בוך, וואָס איז ווייט אפילו פון א סאָציאָלאָגישער אינטערפּרעטאציע פון פילסודסקיס יידן־קאָמפּלעקס — א פשיטא פון א מארקסיסטישן צוגאנג.

ווייל אין הוך גענומען איז פאלש צוצושרייבן דווקא פילסודסקין אָט די אלע מיינונגען ווענן דער יידן־פראגע, וואָס זיינען אזוי רחבותדיק געבראכט אין דעם דאָזיקן אינטערעסאנטן בוך פון פ. שווארץ. פילסודסקי רעפּרעזענטירט א געוויסע אידעאָלאָגיע, וואָס איר היסטאָרישע ליניע איז א סך עלטער ווי די געשיכטע פון דער פוילישער סאָציאַליסטישער פּארטיי. איר מקור דארף מען זוכן אין דער התחלה פון פריצישן דעמאָקראַטיזם און דווקא אין יענע געננטן, די „קרעסן", פון וואנען פילסודסקי שטאמט. — אויב א פוילישער היסטאָריקער (הענריק מאָשטשיצקי) באהויפּט, אז עס איז פאראן א גאָלדענע קייט פון יאקוב יאשינסקי, א יאקאָביניזירנדיקן גענעראַל פון קאָשטשושקאָס צייט, ביז יוזעף פילסודסקי, איז ער דווקא געדעכט און ניט יענע, וואָס ווילן זיין אידעאָלאָגיע פאַרבינדן מיטן צוניפקום פון פראָלעטאַרישן סאָציאַליזם (זע: Pod znakiem Orła i Pogoni, 1923, 22). האָט דאָך דמאָווסקי, דער טעאָרעטיקער פון דער נאַציאָנאַלער דעמאָקראַטיע אין פוילן, באגריסט פילסודסקיס אויטאָבּיאָגראַפיע, וואָס שווארץ האָט צוגעגעבן אין די מלואים צו זיין בוך, ווי „א געשיכטע פון אן איידעלן סאָציאַליסט" (Historja szlachetnego socialisty) לחיפּך צו די „ניט־איידעלע" סאָציאַליסטן, וואָס פאַרנעמען זיך מיט קלאַסנקאַמף, היסטאָרישן מאַטעריאַליזם אאז"וו. דמאָווסקי האָט אים כאַראַקטעריזירט ווי אן „עפּיגאָן פון אויפשטענדלערישן פּאַטריאָטיזם פון 1863". (Przegląd Wszech-polski 1903, II). יענע אידעאָלאָגישע ריכטונג, וואָס פאר איר האָט דאָס וואָרט סאָציאַליזם פאַרביטן דאָס וואָרט פּאַטריאָטיזם, טראָגט אין הוך גענומען די אחריות פאר פילסודסקיס אלגעמיינע סאָציאַלע באַנדריפן, די יידן־פראגע אייַנגעשלאָסן.

בעת לודוויק קשיוויצקי האָט אין 1886 אויף אַן אַקאַדעמישן אופן זיך געפלײַסט צו פּאָפּולאַריזירן אין פּוילן מאַרקסיזם, האָט מען אים באַקעמפט אין די רייען פון די פּוילישע פאָלקס־סאָציאַליסטן פון וויסלאָאוכס (Wysłouch) חדר. אין דעם זשורנאַל Głos (1886) האָט איינער פון זיי, אַלעקסאַנדער ווייַנצקאָווסקי, אַזוי דעפינירט פאָלק (לויפּד צו מאַרקסן): „Lud jest to narodowa masa klas pracujących z międzynarodowym proletarjatem robotniczym na czele“ (פאָלק איז די נאַציאָנאַלע מאַסע פון אַרבעטנדיקע קלאַסן מיטן אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־פּראָלעטאַריאַט בראַש).

איך בראַנג עס ווי אַן אילוסטראַציע, ווי אַנדערש דאַרף מען צוגיין צום ענין סאָציאַליזם, בעת מען רעדט וועגן יענער אידעאָלאָגיע, וואָס האָט זיך גענומען דעם דאָזיקן נאָמען. ממילא ווערן אַ סך אַנדערע ענינים קלאָרער, אײַנגעשלאָסן די פראַגעס וואָס אינטערעסירן אונדז אין איצטיקן מאָמענט אין שײַכות מיט שווארצס בוך, ווי נאַציאָנאַלע קולטור, פּראָבלעמען פון פעדעראַליזם, יידן־פראַגע אאַז״וו.

פילסודסקי האָט די אַלע פּראָבלעמען זעלבשטענדיק ניט אויעקגעשטעלט, אפילו ניט די פראַגע פון שײַכות פון פּראָלעטאַריאַט צו דער פּראָבלעם פון אומאָפּהענגיקייט: עס איז גענוג צו לייענען לימאַנאָווסקי אָדער מילקאָווסקי (Miłkowski), וועלכער האָט געהאַלטן למשל, אַז די אוקראַיִנער זײַנען פּאָליאַקן, וואָס רעדן אַן אַנדער פּוילישן דיאַלעקט. אמת, די רוסישע רעוואָלוציאָנערן זײַנען געשטאַנען אויפן זעלביקן שטאַנדפּונקט. פּאַנטעלייעוו (Пантелеев) שרײַבט, אַז די רוסישע רעוואָלוציאָנערן האָבן געטענעט, אַז בנוגע ליטע און רײַסן וועלן זיי זיך בײַסן מיט די פּאָליאַקן, „ווי הינט צו ליב אַ ביין“ (Kwartalnik Historyczny, 1907, 715, 716).

מען קען אויך זאָגן, אַז דער אידעאָלאָגישער קאָנפליקט צווישן פּפ״ס און בונד און ליטע און רײַסן איז אַ המשך פון דעם קאָנפליקט צווישן אַהרן ליבערמאַן און די נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישע טענדענצן, וואָס זײַנען געווען בולט אין די זעלבע געגנטן אין 1875. עס איז גענוג צו לייענען ליבערמאַנס קאָרעספּאָנדענצן אין לאַווראָווס Вперед, כדי זיך איבערצוצײַגן אין דער דאָזיקער חמשכדיקייט. ליבערמאַן באַקעמפט דאָרטן די געפאַר פון „אויסמישן דעם סאָציאַליזם מיטן נאַציאָנאַליזם“ און צוגעבן „דעם סאָציאַליזם אַ שטאַרקן נאַציאָנאַלן אָפּגלאַנץ“, ווי די פּוילישע סאָציאַליסטן, וואָס ער רופט זיי אָן „פּאָליטיקער רעוואָלוציאָנערן“, האָבן דאָס געטאָן. דער „בונד“ האָט דאָרטן איבערגענומען די פונקציע פון קלאָר מאַכן דעם ענין פון סאָציאַליזם, ווי דאָס האָט אָנגעהויבן אַהרן ליבערמאַן מיט קנאַפּע 20 יאָר פאַרן „בונד“. זע Вперед 1875 און 1876.

זײַנען דאָס ממילא אַלץ פּראָבלעמען, וואָס פאָדערן אַ טיפערן היסטאָרישן אַנאַליז, וואָס אָן אים הענגען די אַלע מיינונגען, וואָס שווארץ האָט מיט אַ סך התמדה אָנגעזאַמלט פון פאַרשיידענע געדרוקטע מקורים, ממש אין דער לופטן. שווארץ דערציילט אַלץ, וואָס ער האָט געקענט איבערלייענען, ער דערקלערט אָבער נאָרנישט. אפילו דער קאַמף קעגן „בונד“ איז ניט סתם אַ קאַפּריז פון אַ יחיד, נאָר איז געווען היסטאָריש דעטערמינירט דורך דער אידעאָלאָגיע פון יענע גרופּעס, וואָס

האָבן אויף די „קרעסן" רעפּרעזענטירט דעם סאָציאַליזם. דאָס זײַנען געווען פּרוצים, וואָס האָבן אָפּעריירט מיט אַ שפּראַך, וואָס דאַרף קודם כּל דעמאַסקירט ווערן ניט אַזוי פּילאָלאָגיש, ווי אידעאָלאָגיש.

דערצו באַנייט שווערץ נאָך אַ קאַרדינאַלן מעטאָדאָלאָגישן טעות. אַזעלכע מענטשן ווי פּילסודסקי געהערן צו דעם טיפּ „שטאַרקע כאַראַקטאָרן", וואָס זײַנען משפּיע אויף אַנדערע, אַז יענע זאָלן טון און ריידן כּלומרשט זעלבשטענדיק, אָבער אין דער אמתן זײַנען זיי אויספּיר-מאַנעקענען פון זײַן רצון און זײַן קוק. דעריבער איז וואַשילעווסקיס בראָשור וועגן דער ייִדן-פראַגע (אַרויס אין לעמבערג אין 1913, — געלייענט אויף אַ זיצונג פון דער קאָמיסיע פון די קאָנפעדערירטע אומאָפּהענגיקייטס-פּאַרטייען אין אויגוסט 1912 אין זאַקאָפּאַנע) פון שטאַנדפּונקט פון מחברשאַפט וואַשילעווסקיס, אָבער אין איר ווערן דורכגעפירט די טעזיסן פון פּילסודסקין. דאָס זעלביקע (אַפילו סטיליסטיש) קען מען זאָגן וועגן דער דעקלאַראַציע פון דעם ערשטן פּוילישן נאַציאָנאַלן קאָמיסאַר (זינט 1863), דעם היסטאָריקער מיכאַל סאָקאָלניצקי (Sokolnicki), אַרויסגעגעבן אין קעלץ דעם 16 אויגוסט 1914; דאָס זעלביקע קען מען זאָגן וועגן קוויאַטקס בראָשורע וועגן דער ייִדן-פראַגע (אַרויס אויך אויף ייִדיש אונטערן פּסעוודאָנים ווילענסקי 1905, 36 זײַטן, איבערגעזעצט פון מיכלזאָן). אויך די דעקלאַראַציע וועגן ביילישעס פּראָצעס, אַרויסגעגעבן אין 1913, איז באַווירקט פון פּילסודסקין.

מען וואָלט געקענט ברענגען אַ סך באַווײַזן וועגן פּילסודסקיס גאָר גרויסן אינטערעס דווקא פאַר דער ייִדן-פראַגע — מאַניפעסטירט כּלפּי חוץ דורך אַנדערע, ווײַל ער אַליין האָט געהאַט אַנדערע וויכטיקע ענינים צו באַהאַנדלען.

בכּלל קאָן מען אָן דער גרופּע ייִדן אַרום פּילסודסקין ניט פאַרשטיין זײַן שטעלונג צו דער ייִדן-פראַגע און צום „בונד", און אָט די ייִדן ווערן כּמעט ווי פאַרשווינגן. קוויאַטעק ווערט ניט דערמאָנט, אַפילו ניט אסתּר גאָלדע, וואָס וועגן איר האָט ברזשאָזאָווסקי (Brzozowki) אַ מאָל געזאָגט, אַז זי און פּילסודסקי זײַנען די צוויי שענסטע נשמות אין פּוילן (Kuźnia młodych 1936 ,Nr. 29).

אַזוי אַרום באַקומט זיך אַ בוך, וואָס ברענגט פּרטים, וואָס זײַנען דעם אַלגעמיינעם ייִדישן לייענער ווינציק באַקאַנט, אָבער עס איז ניט קיין וויסנשאַפטלעכע מאָנאָגראַפיע, וואָס זאָל אויפקלערן פּילסודסקיס שטעלונג צו דער ייִדן-פראַגע און ניט סתּם דערציילן. אמת, אַזאַ אַרבעט קען אַ זײַטיקער מענטש אין איצטיקן מאָמענט ניט שרײַבן, מען מוז קודם כּל רעקאָנסטרויִרן די מענטשן-גאַלעריי אַרום פּילסודסקין, באַזונדערס די ייִדן און די ניט-ייִדן, וואָס האָבן זיך אינטערעסירט מיט דער ייִדן-פראַגע און האָבן געהאַט אויף אים אַ השפּעה. מען דאַרף גרונטיק קענען די געשיכטע פון פּוילישן דעמאָקראַטיש-סאָציאַליסטישן געדאַנק בכּלל און זײַן שײַכות צו דער ייִדן-פראַגע בפּרט. די פּאַרטייישע פּריוואַטע אַרכיוון זײַנען דערווײַל ניט צוטריטלעך, הגם אייניקע ווערטפולע זאַכן האָבן לעצטנס שוין באַוויזן זיך אין דרוק, ווי למשל די פּראָטאָקאָלן פון דער פּאַריזער קאָנפערענץ פון 1892, אין וועלכער סטאַניסלאַוו מענדעלסאָן (אַנב קוים דערמאָנט אין שוואַרצס בוך!)

האָט געשפּרלט אזא פּרילישׁ נאַציאָנאַלי־זרנדיקע ראָלע. אַ סך מאַטעריאַלן קען מען געפינען אין פּרילישׁן זשורנאַל Z pola walki, וואָס דערשײַנט אין מאָסקווע, ווי אויך אין די רוסישע זשורנאַלן וואָס גיבן זיך אָפּ מיט דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג.

אײַניקע מילואים צום טעקסט: וועגן דער קאָנפערענץ פון פּפ״ס פון 1902 און די רעזאָלוציעס בנוגע ייִדן קען מען לײַענען בײַ פּעלדמאַן, Dzieje polskiej myśli politycznej III (1920), 90 – 91.

קראַוזס (Krauz) בראָשורע וועגן דער ייִדן־פראַגע (Krytyka 1904) האָט דער צ״ק פון דער פּפ״ס פאַרבאָטן צו פאַרשפּרייטן, ווײַל דער מחבר האָט געפאָדערט נאַציאָנאַלע רעכט פאַר ייִדן. עס איז דעריבער ניט אַרײַן אין זײַנע געזאַמלטע ווערק. וועגן „בונד״ זע דעם אַרטיקל פון Biro Jakubowicz אין Krytyka 1905 (ד״ר בראָס אין „רויטער פנקס״ II, 41 האָט ניט קיין ריכטיקע ידיעות). אַ ביסל ליטעראַטור האָב איך אָנגענעבן אין די „ייִזוא־בלעטער״ VII, 245 — 46. זע אויך: Dybczyński J. Piłsudski jako publicysta 1934, 17 — 19.

יאַאַכים פרענקל (ז׳ 125) — אַנב אַן אינטערעסאַנטע געשטאַלט — האָט ניט געדרוקט קיין אַרבעטן אין Kwartalnik Historyczny, נאָר רעצענזיעס (יאָרגאַנג 1889, ז׳ 146 און 782).

ווי קומט קאָנאָפּניצקאַ אין גראָדנע? (ז׳ 192) — דאַרף זײַן אָזשעשקאָווא.

עס זײַנען פאַראַן אויך אײַניקע סתירות, ווי למשל אין דער אָפּשאַצונג פון דער שטעלונג פון דער פּרילישער בורזשואַזיע צו דער פראָבלעם פון אַן אומאָפּהענגיקער פּרילישער מלוכה (ז׳ 30 און 34). אָבער דאָס זײַנען אַלץ קלייניקייטן.

דאָס קאַפּיטעלע (15) וועגן דער ייִדישער סאָציאַליסטישער פּאָסט פון אַמעריקע קיין פּוילן איז זייער אַ מאָגערס. גראָד אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער פּרעסע קען מען געפינען אַ סך מאַטעריאַל וועגן דעם ענין (די „פרײַע אַרבעטער־שטימע״ פון 1898 דרוקט אַנאָנסן מכּוח אונטערנעמונגען לטובת דער דאָזיקער פּאָסט).

אין סך־הכּל איז שוואַרצס בוך אַ פּאָפּולערע אַרבעדערציילונג פון אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן פּילסודסקין און זײַן קאַמף פאַר אַ פּוילישער ייִדן־פראַגע לחיפּך צום „בונד״, וואָס האָט געקוקט אויף דער ייִדן־פראַגע, ווי אויף אַ ייִדישן און פּראָלעטאַרישן ענין.

אין דער אַרבעט ווײַזט דער מחבר אַרויס אַ סך התמדה, בקיאות און שריפטשטעלערישן טאַלאַנט. דער ייִדישער לײַענער וועט זיכער זיך אַ סך דערוויסן פון דעם דאָזיקן בוך, און עס קומט דעם מחבר אַ יישר־כּוח פאַר זײַן פּיאָנערישן מוט אויסצופאָרשן אַ וויכטיק קאַפּיטל פון אונדזער נאָענטן עבר, וואָס וועט נאָך זיכער אינספּיריר ניט איין פאָרשער.

ד״ר יעקב שאַצקי (ניו־יאָרק)

Jacob Reznik (J. Ha-rosin). Le Duc Joseph De Naxos. Contribution à l'Histoire Juive du XVIe siècle. Paris 1936. 270 pp.

זינט קורטיוס (E. Curtius) האט ארויסגעגעבן אין 1846 זײַן ביאָגראפיע פון דון יוסף נשׂיא, איז די דאָזיקע אינטערעסאנטע געשטאלט געוואָרן אן אָביעקט פון פאָרשונג פאר א ריי יידישע היסטאָריקער. אין 1855 האָט כרמולי (Carmoly) ארויס־געגעבן אויף פראנצייזיש א קליינע ביאָגראפישע ארבעט (איבערגעדרוקט צום צווייטן מאָל אין 1868 אין פ־פ־מײַן). גרעץ האָט אים אָפּגעגעבן א שטודיע א יאָר שפּעטער (Wertheimers Jahrbuch I; Berliner Israelitisches Wochenblatt 1857, 207 sq.) (1856) אין 1859 האָט לעווי (Levi) ארויסגעגעבן א סאָלידע מאָנאָגראפיע, וואָס איז געוואָרן די באזע פאר אלע שפּעטערדיקע איבערדערציילונגען און קאָמפּילאציעס, איינגעשלאָסן די שטארק טענדענציעזע ארבעט פון לאָזינסקי (יעווריעסקאיא ליעטאָפּיס IV, 21—44), וואָס האָט באקומען א פארדינטן קריטישן פּסק פון א יידישן פאָרשער (זע: היסטאָרישער זאמלבוך, מינסק 1932, 132—134). קלענערע צושטײַערן צו יוספס ביאָגראפיע האָבן פאַרעפנטלעכט: בערזאָן (Bersohn), קרויסהאר, פראָפ׳ שאָר, גאלאנט (אין R.E.J., 64,236 sq.), קויפמאן (דאָ״ט, באנד 37) און אין Jewish Quarterly Review II, הירשבערג (Hirschberg) אין Miesięcznik Żydowski 1934, 426 — 439 און א סך אנדערע וואָס וועגן זיי וועט אונדז נאָך אויסקומען צו ריידן ווײַטער.

יעדערער פון די ביאָגראפן פון דון יוסף נשׂיא שפּיגלט אָפּ אין זײַן צוגאנג די תקופה, און ממילא די שטימונגען, אין וועלכע די ארבעט איז געשריבן געוואָרן. קורטיוס, כרמולי, גרעץ און לעוו ווילן אין דער פּערזאָן פון יוסף נשׂיא סימבאָליזירן די פּאָליטישע גרויסקייט פון א יידן, ווען מען גיט אים א געלעגנהייט צו ווירקן ווי א „פרײַער בירגער", און צו ווײַזן, ווי אזוי יידן קענען זײַן נוצליך און געטרײַ דעם „מלכות". דער „ציוניסטישער" אָדער „טעריטאָריאליסטישער" מאָמענט פון יוספס ביאָגראפיע שפּילט בײַ יענע פאָרשער פון מערב־אייראָפּע פון דער תקופה פון פאר און נאָך דער עמאנציפּאציע גאָר א קליינע ראָלע. אין שאָטן אָדער אין ליכט (ווי איינער וויל) פון דער רוסישער רעוואָלוציע שײַנט שוין דון יוסף ארויס בײַ לאָזינסקין ווי א „יידישער מלוכה־מאן", וואָס האָט שוין אידעען פון א „יידישער מלוכה" אזוי פיל יאָרהונדערטער פאר הערצלען.

דער מחבר פון דער נײַסטער מאָנאָגראפיע, וואָס מיר רעצענזירן, שטעלט דעם טראָפּ דווקא נאָר אויף דעם פונקט. דון יוסף נשׂיא איז פאר אים דער „פאָרגייער פון פּאָליטישן ציוניזם" (זײַט 216). דאָס באזעצן יידן אין טבריה איז אן „אמתע באלפור־דעקלאראציע פון 16טן יאָרהונדערט" (ז׳ 128). דון יוסף ווערט בײַ רעזניקן א העלד פון א היסטאָרישער מעלאָדראמע. שוין דער פאקט גופא, וואָס מיר ווייסן ניט דאָס יאָר, ווען יוסף איז געבוירן געוואָרן, אינספּירירט אים צו מליצהדיקע פּלומרשט היסטאָ־ריאָסאָפישע פראזעס (ז׳ 42). אויף ז׳ 32 גייט אויף דון יוספס שטערן, אויף זײַט 40 און 43 חייבט שוין זײַן שטערן אָן צו שײַנען, אויף זײַטל 42 איז ער שוין „אונדזער

העלד", איוף זײַטל 45 ווערט ער שוין פאַרגלײַכן מיט שמשון הגבור. דער מחבר איז אַפילו פּרחר חלום יוסף נשׂיאס חלומות (ז' 137). דאָ און דאָרטן פּסיכאָלאָגיזירט ער ווענן דון יוספּס מחשבות, ווענן דער פּראָבלעם פון „יידישער נקמה" (ז' 72), ווענן דער „אייביקער יידישער געשיכטע" (ז' 74) אאַז"וו. רעזניק ווערט אַזוי פאַרכאַפּט פון זײַן „העלד", וואָס האָט „געבאַלפּערעוועט" אַזוי פיל יאָרן פאַר באַלפּורן, אַז ער מאַכט אַזעלכע באַהויפּטונגען ווי: „זינט ישׂראל האָט פאַרלוירן זײַן לאַנד, האָט די יידישע געשיכטע ניט פאַרצייכנט אַזאַ פאַל, אַז אַזאַ גרויסע מאַכט זאָל זיך קאָנצענטרירן אין די הענט פון איין יידן" (ז' 145). אין שײַן פון רעזניקס ביאָגראַפיע האָט דון יוסף פשוט געהאַלטן אין איין דערקלערן מלחמות פויפסן און מלכים (ז' 45). דאָס דער מאָנט אַ ביסל לאָזינסקיס באַהויפּטונג, אַז צווישן טערקײַ און ווענעציע איז שוער ניט געקומען צו קיין מלחמה צוליב דון יוספּס מומע. אָדער ווען דון יוסף האָט באַקומען פון טערקישן סולטאַן די „הערצאָגן־קרוין" מיטן רעכט צו הערשן איבער נאַקסאָס, אַנדראָס און אַנדערע אינדזלען, ווי אַ מין באַלוינונג פאַר „פאַרלירן די יידישע קרוין אין טבריה", האָט ער אָנגעשטעלט דווקא אַ קריסט, אַ געוויסן פראַנציסקאָ קאָראָנעלאָ (Coronello), אַז ער זאָל פאַרוואַלטן איבער די ציקלאַדישע אינדזלען (אין יאָר 1566). לאָזינסקין געפעלט עס ניט: אויב אַ קריסט מעג הערשן איבער יידן, טענעט ער, מעג אַ מאָל אַ יידיש הערשן איבער קריסטן. אין דער אמתן איז דער קאָראָנעלאָ געווען אַ מאַראַן, פונקט ווי דון יוסף, און ממילא איז שוין איין לענענדע צעשטערט געוואָרן (זע ווענן דעם: Archiv für jüdische Familienforschung II, 34—35).

רעזניק האָט זייער אַ סך אַזעלכע לענענדעס ווענן דון יוסף נשׂיא. דער עקאָנאָמישער אונטערשלאַך פון אַלע זײַנע אַקציעס און געשעפטן (אָפט מאָל זייער טונקעלע) אינטערעסירן דעם מחבר ניט. אין יעדער טרעכט זײַנע זעט ער אַ „היסטאָרישן" אַקט, אַזוי ווי זײַן העלד וואָלט פאַזירט פאַר אַ היסטאָריש בילד.

לאָמיר דאָס אילוסטרירן מיט צוויי קאָנקרעטע און דווקא זייער וויכטיקע פאַקטן.

די מעשׂה מיטן באָיקאָט פון אַנקאָנע ווי אַן ענטפער אויף די שרעקלעכע געשעענישן מיט די מאַראַנען, וואָס מען האָט דאָרטן פאַרברענט, זעט אויס גאָר אַנדערש אין שײַן פון דער געשיכטע, ווי רעזניק וויל דאָס האָבן.

דון יוסף האָט געוואָלט צווינגען, אַז די יידישע סוחרים זאָלן דווקא האַנדלען מיט פעזאַראַ, און מען האָט באַשלאָסן וואַרפן אַ חרם אויף די וואָס חעלן ניט באַיקאָטירן דעם פּאָרט פון אַנקאָנע. אָבער באַיקאָטירן אַנקאָנע האָט נאָך ניט געמיינט, אַז מען מוז האַנדלען מיט פעזאַראַ; דאָס וואָס דון יוסף האָט דווקא געוואָלט פעזאַראַ, איז ניט אַזוי גלאַטיק. ער איז געווען אַ צו דורכנעטריבענער געשעפטסמאַן, מיט ניט־געזעטיקטע אַמביציעס פון עקאָנאָמישער, אין ממילא אויך פּאָליטישער מאַכט, אַז ער זאָל אויסקלײַבן פעזאַראַ גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַרײַן. פון די שׂות פון ר' יהושע צונצרי און ר' משה טראַני ווייסן מיר, אַז אין יענע יאָרן (1553—1558), ווען די אַנוסים זײַנען אַנטלאָפן פון אַנקאָנע קיין פעזאַראַ, האָט מען אַרויסגעגעבן אַ כּרוז, אַז יעדער סוחר וואָס האָט געהאַנדלט מיט אַנקאָנע זאָל איצט

גיין קיין פּעזאַראָ. צוליב דעם צוועק האָט מען אַפילו געשיקט צוויי שלוחים קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און קיין סאַלאָניק. אַ סך יידישע סוחרים האָבן אָבער פון דעם „נאַציאָנאַלן" באַיקאָט ניט געוואָלט הערן. זיי האָבן געפונען פאַרשיידענע תירוצים, ווי למשל, אַז דער פּעזאַרער פּאָרט איז צו קליין. אַנדערע האָט מען ממש טעראָריזירט און אין דעם טעראָר האָט דון יוסף געשפּילט גאָר אַ גרויסע ראָלע. גרעץ כאַראַקטעריזירט ריכטיק דון יוספן ווי אַ דעספּאָט, וואָס האָט ניט געקענט פאַרטראָגן קיין שום קענן-מיינונג. די רבנים האָט ער באַהאַנדלט ווי שקלאַוון, און בעת מען האָט אַרויפגעלייגט אַ חרם אויף זײַנעם אַ נאָענטן, האָט ער געצוווּנגען די זעלבע רבנים אַראָפּצונעמען דעם חרם (זע: ש"רת מים עמוקים סימן ז'. Graetz IX, 427). (ענלעך כאַראַקטעריזירט אים J. Lucio d'Azevedo אין זײַן בוך: Historia das Christâos Novos Portugueses, Lisboâ 1922, 367 sq.). אַנדערע רבנים האָט דון יוסף פּשוט געקויפט, כדי זיי זאָלן אַרויסנעמען אַ חרם אויף די, וואָס וועלן האַנדלען מיט אַנקאָנע. ווען דעם ווערט בײַ רעזניקן גאָרנישט ניט געזאָגט.

די אָרעמע אַנוסים, וואָס האָבן געמוזט אָנקומען צו דון יוספס טובֿות, זענען עקאָנאָמיש רוינירט געוואָרן. די רבנים אַליין האָבן דערזען, אַז דון יוסף טרײַבט מיט זיי אַ פּאָליטיק, און וועלכער ער איז שטאַרק פאַראינטערעסירט, אָבער די סוחרים וועלן דערפון גאָרנישט האָבן. צווישן די 10 קהילות וואָס האָבן געהאַנדלט ווען דעם ענין איז געקומען צו אַ שפּאַלטונג.

דאָנאַ גראַציאַ האָט אָפּעלירט, אַז מען זאָל ניט „פאַרשעמען די יידן אין פּעזאַראָ, ווײַל זיי האָבן צוגעזאָגט דעם פירשט פון פּעזאַראָ דעם יידישן האַנדל פון אַנקאָנע, און איצט קענען זיי האָבן דערפון צרות.

באַמת האָט דון יוסף געהאַט זײַנע איינענע חשבונות אין דעם פאַרקויפן די יידישע קליענטור דעם פירשט פון פּעזאַראָ. די נאַציאָנאַלע מאָמענטן זײַנען דאָ נאָר אויסגענוצט געוואָרן פון דעם דאָזיקן קרענקלעכן און בעל-גאַוהדיקן „יידישן פּרינץ" פאַר זײַנע איינענע געשעפטן. (ליטעראַטור: Zimmels. Die Marranen in der rabbinischen Literatur 118–129; R. E. J. XVI, 61 sq.; ibidem XX, 47 sq. 1932; ספר הדמעות, II, 331; ציון, V, 26).

אָדער דער ענין דון יוסף נשיא און פּוילן. ווען דעם איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן. ליידער קען רעזניק זייער ווינציק די ליטעראַטור ווען דעם ענין.

ווי באַקאַנט, איז שוין פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז דון יוסף נשיא האָט גאָרנישט ניט געטאָן לטובֿת די יידן אין פּוילן. רעזניק שטימט ניט אײַן מיט דער דאָזיקער מיינונג, פּשוט ווײַל אים „לייגט זיך ניט אויפן שכל", אַז יוסף „וואָס האָט אַלע מאָל אינטערוועניירט לטובֿת זײַנע ברידער", זאָל דאָ גאָר מאַכן אַן אויסנאַם מיט „זײַנע ברידער" אין פּוילן.

אין דער אמתן זעט דאָס בילד אויס גאָר ניט אַזוי ראָמאַנטיש. דון יוסף איז געווען אַ שטיקל שתדלן בײַם סולטאַן, בעת די פּוילישע אַמבאַסאַדאָרס אין סטאַמבול האָבן זיך צו אים געווענדט. דערפאַר האָט דער פּראַקטישער דון יוסף אַרויסגעקריגן פאַר זיך אַ פּאָר האַנדלס-פּריווילעגיעס אין פּוילן. די פּראַזע אין דאָקומענט פון

22 יאנואר 1567, אז דער קיניג זיגמונט אויגוסט גיט דון יוסף דאָס רעכט צו האָבן אין פוילן צוליב געשעפטן צוויי שלוחים, זײַנען פאַלש אויסגעטײַטשט געוואָרן. „rationem servitiorum et studii erga nos" מיינט די טובות, וואָס דון יוסף האָט געטאָן פאַר די פוילישע אמבאַסאַדאָרן אין סטאַמבול. שאָר האָט דאָס ריכטיק אויס־געטײַטשט (M.G.W.J. 1897, 169 sq.). אויך באַלאַבאַן האַלט, אַז דון יוסף האָט געהאַט אַ פּריווילעגיע פאַר זיך, און ער האָט עס אויסגענוצט פאַר זײַנע אייגענע געשעפטן (Cf: wyzyskał wpływ dla siebie i swoich prywatnych interesów. Bałaban. Żydzi lwowscy 1906, 459 — 468).

זײַנע שלוחים זײַנען געווען באַפרײַט פון צאָלן צאָל אויף 5 יאָר צײַט. די געשיכטע פון די צוויי פאַרטרעטערס פון „יידישן פירשט" איז אַ טרויעריק בלאַט פול מיט שווינדל, בייזווילקע באַנקראָטן, וואָס האָבן אַ סך מיטנעווירקט אַרויסצורופן אַן עקאָנאָמישן אַנטיסעמיטיזם אין לעמבערג. די זעלבע שלוחים האָבן אַנב אויך „געאַרבעט" פאַר זייער בעל־הביתן אין ווענעציע. זיי האָבן עקספּאָרטירט זײַדנס, בלײַ, ווײַן א"א. (ליטעראַטור: Bałaban. Skizzen und Studien 1911, 11-19; Łoziński: Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie, 1894, 52 — 54; Rybarski. Handel i polityka handlowa Polski w XVI wieku, 1928, I, 121, 179; REJ, XXXII, 230).

אנב זײַנען די באַצײַנגען צווישן דון יוסף און פוילן כראָנאָלאָגיש פאָרמולירט געוואָרן לעצטנס מער קאָנקרעט פון הירשבערגן (Udział Józefa Nasi w pertrak-tacjach polsko-tureckich w r. 1562. Miesięcznik Żydowski 1934, Maj, 426—439).

די באַצײַנגען צווישן דון יוסף און מאָלדאַווע זײַנען אויך זייער מאָנגער געשילדערט געוואָרן, הגם קיין מקורים פעלן ניט, ווי למשל:

G. Esarcu. Revista pentru Istorie, Archeologie si Filologie, III 178 sq.

Jorga N. Analele Academici Romanie XVIII, 9 sq.

M. Halevy. Nova Fraternitate 1931, 1, Nr. 6; Sinai III (1931), Communitatile Evreilor din Jaşi si Bukareşti 1931 etc.

וועגן דון יוסף נשיא און אונגערן איז פאַראַן אַן אַרבעט פון B. Mandl אין יאָרבוך Izraelita magyar irodalmi tarsulat 1935.

פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון שלמה אשכנזי, דעם דיפּלאָמאַט וואָס וועגן אים דערציילט רעזניק אַזעלכע פאַנטאַסטישע זאַכן, אַז ער האָט ניט געוואָלט קיין מלחמה מיט שפּאַניע, ווײַל ער איז געווען אַ „נאָענטער מענטש" פון סאָקאָלי, דעם וועזיר (ז' 150), האָט דער מחבר ניט אויסגענוצט צוויי וויכטיקע מקורים ווי:

Marco Diena. Rabbi Scelomo Askenazy. (Atti del R. Istituto Veneto di scienze, Tomo XI, Serie VII, 1897—98, 619 sq.).

Zoller Isr. Una lettera di Salomone Aschcinasi etc. (Rivista israelitica 1909, 145, 151).

וועגן די סיבות פון אָפּהאַלטן דעם גירוש פון די יידן אין ווענעציע זע:

Jacob Rader Marcus in: Hebrew Union College Jubilee Volume, 1925, 395 — 396.

דער אופן ווי רעזניק ציטירט מקורים איז זייער א מאָדנער. ער נעמט די מקורים ביי לעווין, אולמאַנען און אַנדערע און שטעלט זיי אַריין אין זיינע הערות, אַזוי ווי ער וואָלט זיי געהאַט געזען. (ז׳ 30, הערה 5 אַרויסגענומען פון Levy, זייט 37, הערה 31, ז׳ 34 — פון Ullman, ז׳ 69, הערה 61; זייט 36, 37). אויף זייט 143 איז די הערה גענומען פון Levy ז׳ 52, הערה 13, דערביי איז דער גאַנצער מקור פאַלש אָנגעגעבן. עס גייט דאָ וועגן גאָר א וויכטיקן מקור פאַר דער געשיכטע פון דון יוסף. דאָס איז משה בן ברוך אלמושנינו (Almosnino) Extremos y grandezas de Constantinopla, compuesto por Rabi... איבערגעזעצט אויף שפּאַניש פון Jacob Cansino מאַדריד 1638. וועגן אים זע: גרעץ אין MGWJ. 1864, 23—36; 57—67 און „באַדליאַנא״ נומ׳ 6430.

דער זעלביקער כלומרשט אויסגענוצטער מקור פינורירט אין דעם בוך א פאָר מאָל (ז׳ 145 א״א).

דער ענין פון דער משפחה האמאָן (Hamon), וואָס איז שטאַרק וויכטיק פאַר דער ביאָגראַפיע פון דון יוסף, איז אויך ניט ריכטיק אַרויסגעבראַכט געוואָרן. דער לייענער קען וועגן דעם געפינען ביי גראָסן אין REJ, 56,24 sq. לעווי דצ״וו, 53, הערה 81 און גרעץ IX, 405 — 406. (רעזניק, זייט 189 א״וו). אָפט מאָל זיינען די מראה־מקומות גאָר אומנעלומפּערט. למשל, ז׳ 123 ווערט ציטירט REJ 1844, ד״ה גאַנצע 36 יאָר פריִער, איידער דער זשורנאַל האָט בכלל אָנגעהויבן אַרויסגיין. עס גייט דאָ וועגן דעם יאָרגאַנג 1930 ז׳ 368. אָדער דער זעלבער זשורנאַל ווערט ציטירט (ז׳ 127) אַזוי REJ, 1895 — 1888. בעת עס גייט וועגן 1895, ז׳ 230.

דאָ און דאָרטן פאָלעמיזירט דער מחבר אין טעקסט מיט אַנדערע היסטאָריקער, ווי גרעץ (ז׳ 157), אָדער מאַכט דיגרעסיעס וועגן די ירידישע רעכט אויף ארץ־ישראל (ז׳ 135), אָדער וועגן דער שייכות צווישן פילפול און די אשכנזים (ז׳ 126). אין דער קאָמפּאַזיציע איז ער גאָר אומבאַהאָלפן. די דאָקומענטן, אנב איינקע זייער וויכטיקע, פון דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק אין פאַריז, פון דעם אַרכיוו אין בריסל אאז״וו, זיינען אין גאַנצן אינקאָרפּאָרירט געוואָרן אין טעקסט, אָן דעם מינדסטן פּרווו צו צעגלידערן די טעקסטן. די גרעסטע צאָל דאָקומענטן זיינען אָבער גוט באַקאַנט. דער מחבר האָט זיי איבערגעדרוקט פון אַנדערע ביכער, ווי גאַלאַנט, שאָר (אנב דער דאָקומענט איז אויך איבערגעדרוקט ביי באַלאַבאַן, „די לעמבערגער ירידן״ נומ׳ 9) און אויך אויסצוגן פון מיטצייטלערישע מקורים. די דאָקומענטן זיינען איבערגעדרוקט מיט א סך גרייזן, באַזונדערס די פּוילישע און לאַטייַנישע מקורים זיינען מוראַדיק פאַרגרייזט.

א סך וויכטיקע מקורים זיינען אין גאַנצן ניט אויסגענוצט געוואָרן, ווי:

Finot J., Etude sur les relations commerciales de la Flandre avec l'Espagne au moyen Age. Paris 1899.

Goris, Les colonies marchandes merdionales à Anvers.

Prins J., De Vestiging der Marranen in Nord-Nederland in de zestiende eeuv. 1927.

Lemos M. Zacuto Lusitano, a sua vida e a sua obra Porto,–1909, 155 sq. (וועגן דער משפחה פון דעם נשיא).

Wolf, Jews in Elizabethan England (Transactions XI); idem, Essays in Jewish History, 76—80. (1535 (וועגן דאָנא גראציאס באזוך אין לאָנדאָן אין יוסף ברסלבסקי, למפעלו של דון יוסף נשיא באי״ר, (ירושלים. מוקדש לזכר א. מ. לונץ. תרפ״ח דף סז–עז), (זייער א וויכטיקער ארטיקל וועגן דער קאָלאָניזאציע אין טבריה).

עס ווערט אין גאנצן פארשווינן די השערה, וואָס לעאָן קעלנער (Kellner) האָט אויעקגעשטעלט מכוח דעם, אז דער פראָטאָטיפ פון Barabas אין מארלאָווס (Marlowe) דראמע: Jew of Malta איז געווען דון יוסף נשיא.

די דאָזיקע השערה איז זייער וויכטיק, ווייל מיט דעם ווערט באוויזן די אינטערנאציאָנאלע פאָפולערקייט פון יוסף נשיא (זע: Englische Studien X, 1886; H. Michelson. The Jew in Early English Literature, Amsterdam 1926, 72 – 82).

אין סך־הכל קען מען זאָגן, אז דער מחבר האָט געהאַט א ביסל נייע דאָקומענטן, ער האָט אָבער די אַלטע מאטעריאַלן ניט אין גאנצן באהערשט. דערצו נאָך האָט ער שטארק פאַרראָמאנטיזירט דעם אָביעקט פון זיין פאָרשונג. פון קיין סאָציאַל־עקאָנאָמישן אנאליז פון דער תקופה און ממילא אויך פון די ווירקלעכע מאָטיוון פון דון יוסף נשיאס טועכצן איז אין בוך ניטאָ קיין וואָרט. דער מחבר וויל פון אים מאכן א העראָישע געשטאַלט, בעת ער איז דאָס ניט געווען. „יוסף דער געניסער״ איז געווען א טיפישע געשטאַלט פון רענעסאַנס־עפּאָכע, ווי עס רופט אים אָן ריכטיק Strada (בריסעלער אויסגאבע פון 1712, ז׳ 344).

די געשיכטע וויל זען דעם אמת און ניט קיין צונעפאַרבטע לענענדעס. און גראָד דון יוסף איז אזוי אינטערעסאנט, ווייל קאָלירפול, אז אן אָביעקטיווע כאראקטער־שטודיע פון אים אין שיין פון דער עפּאָכע איז נאָך אַלץ א וויכטיקער ענין, וואָס עס איז כדאי זיך מיט דעם צו פאַרנעמען. אָבער רעזניקס בוך איז זיכער ניט קיין מוסטער פון אזא ארבעט. לאָמיר האָפן, אז עמעצער וועט דאָס א מאָל טון.

ד״ר יעקב שאצקי

ד״ר מ. ברכיהו. עבדינות הנוער בארץ (די פאַרברעכערישקייט פון דער יוגנט אינעם לאַנד). מיט א הקדמה פון ארנאָלד צווייג. ירושלים תרצ״ז. 40 זז׳, 12×16.

די לעצטע יאָרן זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן עטלעכע קלענערע ארבעטן וועגן דער פסיכיק פונעם א־ידיקן ייִדישן קינד.[1] ס׳איז כדאי אונטערצושטרייכן, אז אַלע

---

[1] Frankenstein. Probleme der Jugendverwahrlosung in Palästina — Palästina XIX (1936), pp. 397 — 405.

Krauss. Die Kinder der Altstadt von Jerusalem—l. c., pp. 607—613, מוזס. ברית הילדים הבלתי נורמליים באי״י — הד החנוך, י״א (תרצ״ז), זז׳ 11 — 12.

די דאָזיקע אַרבעטן פאַרנעמען זיך מיטן דעפעקטיוון קינד; די קעפּלעך באַווייַזן דאָס גאַנץ באַשיַיִמפּערלעך.

פון וואַנען נעמט זיך אין אַרץ־ישׂראל דער שטאַרקער און כּמעט אויס־שליסלעכער אינטערעס פאַר פּראָבלעמעס פונעם דעפעקטיוון קינד?

זיכער איז, אַז די אָביעקטיווע געזעלשאַפטלעכע לאַגע אַליין (דאָס פאַראַנען־זיַין פון דעפעקטיווע קינדער) קאָן נישט באַטראַכט ווערן פאַר אַן איינציקן פאַקטאָר, ווייַל די צאָל דעפעקטיווע קינדער איז (לויט ברכיהו) בדרך כּלל נישט גרעסער ווי אין אַנדערע לענדער. אַפשר קומט אין באַטראַכט דער פאַקט, אַז אין די לעצטע יאָרן זענען אַרייַנגעקומען קיין אַרץ־ישׂראל אַ סך דאָקטוירים און הייל־פּעדאַגאָגן — פּסיכאָ־אַנאַליטיקער, אינדיווידואַל־פּסיכאָלאָגן און „מענטשוויסנשאַפטלער" און זיי פאַרנעמען זיך ראשית כּל מיטן דעפעקטיוון קינד. (קיין סטאַטיסטישע ראיות האָב איך אָבער נישט, אַז די צאָל פון די „נאָרמאַל"־פּסיכאָלאָגן איז באמת אַ קלענערע).

אויך אין דעם פּרט לאָזט זיך אָבסערווירן דער אַלטער פּסיכאָלאָגישער כּלל, אַז אונדזער אויסמערקזאַמקייט ווערט געריכטט קודם כּל דורך נישט־טאָג־טעגלעכע פאַקטן, דורך דאָס אויסערגעוויינטלעכע, „אומנאָרמאַלע", און נישט דורך די פּשוטע, „נאָרמאַלע" פאַקטן, אַ פּשיטא שוין אויפן פּסיכישן שטח. און אַפשר דערפאַר לאָזט זיך אויך אין אַרץ־ישׂראל באַמערקן אַ מין אַלגעמיינע אַנטוויקלונגס־טענדענץ פון דער קינדער־פּסיכאָלאָגיע. די ערשטע קינדער־פּסיכאָלאָגן זענען געווען דאָקטוירים[2] און — אויף באַזונדערע געביטן — פּסיכיאַטאָרן.[3]

ס'לאָזט זיך אַפשר געפינען נאָך איין סיבה פאַרן כּמעט אויסשליסלעכן אינטערעס פון די אַרץ־ישׂראַלדיקע פּסיכאָלאָגן פאַר דער פּסיכיק פון דעפעקטיווע קינדער. די פּסיכאָלאָגישע פאָרשונג אין אַרץ־ישׂראל איז שטאַרק פּעדאַגאָגיש, ד"ה פּראַקטיש אָריענטירט.[4] בשעת אַ מאָראַליש דערונטערדיק, אַ שווער צו דערציִענדיקן קינד, אָדער אַ דעביל נייטיקן זיך אין אַ היכּפּדיקער פּעדאַגאָגישער אַקציע, וואָס מוז האָבן אויך

פרנקנשטיין: עברינות הצעירים בירושלים — הד החנוך, י"א (תרצ"ז), זז' 48 — 54 און 99 — 103. דאָס רעצענזירטע ביכעלע פון ברכיהו איז אַן איבערדרוק פון אַן אַרטיקל אין דער „התקופה" כ"ח. אחוץ דעם האָט דער מחבר פאַרעפנטלעכט אַ שורה אַרטיקלען אינעם „דבר" אונטערן בשותפות־דיקן קעפּל — — בעיות סוציאַליות וחנוכיות, ווו ער פאַרנעמט זיך מיט דער פאַרברעכערישקייט פון דער אַרץ־ישׂראַלדיקער יידישער יוגנט און מיט אירע סיבות.

2 וועגן דעם רעדן אַלע מחברים, וואָס ברענגען פּרטים פון דער געשיכטע פון דער קינדער־פּסיכאָלאָגיע; זע למשל W. Stern. Psychologie der frühen Kindheit, 1930, p. 4

3 כאַראַקטעריסטיש איז די געשיכטע פון בינעט טעטיקייט אויפן געביט פון פאָרשן דעם אינטעלעקט; זע למשל דאָס 2טע קאַפּיטל פון Hylla. Testprüfungen der Intelligenz, 1927.

4 דעם פאַקט ווי אַן אַלגעמיינעם סימן פון דער יידישער פּסיכאָלאָגיע האָב איך באַשריבן אין מיַין אַרטיקל „די הינטיקע יידישע פּסיכאָלאָגיע און אירע באַדערפענישן", יידוא־בלעטער 10 (1936), זע זיַיט 115 א"וו.

א פּסיכאָלאָגישן יסוד, „קאָן" מען אַרבעטן אין א שול פֿאַר נאָרמאַלע קינדער מיט דעם ביסל פּסיכאָלאָגיע, וואָס מען האָט געלערנט אין סעמינאַר, אָדער וואָס מען טראָגט אין זיך אין דער פֿאָרם פֿון פּאָפּולערער מענטשן־קענטשאַפֿט. ס'פֿעלט דערפֿאַר דער פּסיכאָלאָגישער פֿאָרשונג פֿון נאָרמאַלע קינדער אין ארץ־ישׂראל דער סטימול פֿון דער פּעדאַגאָגישער זײַט. דער סטימול איז אָבער פֿאַראַנען און ווירקט אויפֿן שטח פֿון דעם שוועד צו דערציִענדיקן קינד.

כ'מיין נישט, אז איך האָב באַווײַזן צו געפֿינען אַלע סיבות פֿון דער איינזײַטיקייט פֿונעם ווייסנשאַפֿטלעכן אינטערעס פֿאַר דעפֿעקטיווע קינדער אין ארץ־ישׂראל. אָבער ווי ס'זאָל נישט זײַן — דער פֿאַקט פֿאַרבלײַבט, אז אין דער ייִדישער פּסיכאָלאָגישער ליטעראַטור געפֿינען מיר לעצטנס נאָר ווייניק ווייסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן וועגן ארץ־ישׂראלדיקן „נאָרמאַלן" ייִדישן קינד און יוגנטלעכן.[5] אַגב זײַנען די ווייניק אַרבעטן אפֿשר נאָך איין באַווײַז דערפֿאַר, אז פּראַקטישע פּעדאַגאָגישע און געזעלשאַפֿטלעכע מאָמענטן האָבן א פֿרימערע השפּעה אויף דער פּסיכאָלאָגישער קינדער־פֿאָרשונג. יעדער ווייס דאָך, ווי ווייכטיק געזעלשאַפֿטלעך און קאָמפּליצירט פּעדאַגאָגיש און פּסיכאָלאָגיש איז דער ענין שפּראַך פֿונעם ארץ־ישׂראלדיקן דערוואַקסענעם און יוגנט־לעכן ייִשוב.

•

אויפֿן יסוד פֿון זײַנע פֿאָרשונגען שטעלט דער מחבר פֿעסט, אז אין ארץ־ישׂראל זענען פֿאַראַן גאָר ווייניק פֿאַלן פֿון ירושהדיקער פֿאַרברעכערישקייט. גרעסער, ערנצטער און מענגלעכער איז דערפֿאַר די רעאַליזאַציע פֿון דער דערציִערישער אויפֿגאַבע — צו „צוימען" די פֿאַרברעכערישקייט. דער וועג דערצו איז — פֿאָרשן די יוגנטלעכע פֿאַר־ברעכערישקייט און אירע סיבות און היילן זי דערנאָך מיט די מיטלען פֿון דער חייל־פּעדאַגאָגיק (פּדגוגיקה רופֿאה).

דער מחבר איז א קאָנסולטאַנט, אָנערקענט דורך דער רעגירונג און דורך ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס („הדסה" און „מחלקת החינוך"). דערפֿאַר האָט ער באַווײַזן, אז „דאָס רובֿ יוגנטלעכע פֿאַרברעכער זײַנען אַדורך דורך מײַנע הענט זינט 4 — 5 יאָר" (ז' 10). ער פֿירט אָן די „פּעדאַגאָגישע באַראָטפֿונקטן" (התיעצות לעניני חנוך), וואָס די „הדסה" האָט געעפֿנט פֿאַר 5 יאָר אין ירושלים און תּל־אָביב.

זײַן מאַטעריאַל (קינדער און יוגנטלעכע ביז 18 יאָר) קומט צו אים פֿון 3 קוואַלן: 1) די שול; 2) עלטערן; 3) סאָציאַלע רעגירונגס־אַנשטאַלטן. לויטן ארץ־ישׂראלדיקן געזעץ מוז אויעדער יוגנטלעכער פֿאַרברעכער אַדורכגיין מעדיציניש און פּסיכאָ־לאָגישע פּרוּוון, איידער ער קומט אָן צום געריכט.

---

[5] ווי א בײַשפּיל וויל איך אָנווײַזן די אַרבעטן — דלוז'נסקי: „שבושי לשון בפי הילדים" און רבקאי: „לשאלת חסר סימני תנועות בכתיב העברי והשפעתו"; ביידע אַרטיקלען אין „לשוננו" ח' העפֿט א', טבת תרצ"ז.

דער מחבר באַשרײַבט אַ ריי פֿאַלן פֿון לײַכטע און שווערע פֿאַרברעכנס און קומט לסוף צו אַלגעמיינע פּסיכאָלאָגישע און פּעדאַגאָגישע אויספֿירן. אַנב — די סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע פֿאַקטן, וועלכע דער מחבר האָט געפֿונען אין ארץ־ישׂראל, זענען ענלעך און זייער מהות צו דעם פֿון אַנדערשווו באַקאַנטן פּסיכאָלאָגישן מאַטעריאַל.

ס׳רובֿ יוגנטלעכע שטאַמען פֿון עלטערן אַרבעטער, בעלי־מלאָכות און קליינע סוחרים (בערך 50 פּראָצ׳); דערצו קאָן מען צורעכענען קינדער (העכער 20 פּראָצ׳ — די באַרעכענונגען האָב איך געמאַכט אויפֿן סמך פֿון צוויי טאַבעלעס), וואָס זייערע עלטערן זענען אַרבעטלאָז, אָדער זיי זענען געשטאָרבן, ס׳בלײַבן בכן קינדער פֿון גײַסטיקע אַרבעטער, בעלי־בתּים, רײַכערע סוחרים און „פֿאַרשיידענע״ (צוזאַמען אַ 30 פּראָצ׳). דער מחבר איז אָבער נישט מסכּים מיט „דעם סאָציאָלאָגישן קוק״. די ערשטע גרופּע פֿון סאָציאַלע שיכטן ליווערט נעמלעך אויך אַ סך דעבילן. דאָס זײַנען על־פּי רובֿ קינדער, וועלכע זײַנען געשיקט געוואָרן דורך די „סאָציאַלע סטאַציעס״. די קינדער אָבער, וועלכע זײַנען געשיקט געוואָרן דורך דער שול אָדער דורך די עלטערן, זענען אינטעלעקטועל נאָרמאַל. די סיבות פֿון זייער פֿאַרברעכערישקייט זוכט דער מחבר אין דערצײַונגס־פֿעלערן, אָדער אין משפּחה־קאָנפֿליקטן, וועלכע פֿאַרשטאַרקן אינעם קינד זײַנע אינעווייניקסטע קאָנפֿליקטן.

אַקעגן אָבער צווישן די קינדער, וואָס ווערן געשיקט דורך די „סאָציאַלע סטאַציעס״, געפֿינען זיך 70 פּראָצענט דעבילע. די דעבילעטיט איז אַ „גוטער״ יסוד פֿאַר אַנטי־סאָציאַלע מעשׂים. דער דעביל גופֿא איז אָפֿט נישט פֿעיק זיי אויס־צופֿירן; ס׳געפֿינען זיך אָבער תּמיד „גוטע פֿרײַנד״ פֿון צווישן די קינדער וואָס וואַקסן אָן השגחה, אינטעלעקטועל נאָרמאַלע, אָבער פּסיכאָפּאַטיש אין זייער „געפֿילס־לעבן, אויפֿפֿירונג, כאַראַקטער, ווילן, פֿאַנטאַזיע״, און די פּסיכאָפּאַטן פֿירן אָן גרופּעס, אָדער באַנדעס פֿון דעבילע קינדער.

די גרויסע צאָל (70 פּראָצ׳) דעבילע צווישן די פֿאַרברעכערישע קינדער איז „דאַכט זיך כאַראַקטעריסטיש פֿאַר ארץ־ישׂראל״ (אין דײַטשלאַנד נאָר 19 פּראָצ׳); הגם די אַלגעמיינע צאָל דעבילן איז אַ נאָרמאַלע — 2 ביז 3 פּראָצענט פֿונעם פֿלל קינדער. דער מחבר געפֿינט דערפֿאַר קודם אַן אַלגעמיינע סיבה — די דעבילן זײַנען נישט פֿלינק גענוג, כּדי זיך אויסצובאַהאַלטן פֿאַר דער פּאָליציי. אַחוץ קלענערע זײַטיקע סיבות, געפֿינט ער נאָך איינע וועלכע זאָל זײַן כאַראַקטעריסטיש פֿאַר ארץ־ישׂראל — אין גאַנצן לאַנד איז פֿאַראַן נאָר איין שול פֿאַר דעבילע קינדער מיט פּלאַץ פֿאַר 40 שילער.

„די דעבילעטיט פֿאַר זיך איז נישט די סיבה פֿון פֿאַרברעכערישקייט״. ס׳זענען פֿאַראַנען אין ארץ־ישׂראל קאָלאָניעס, אין וועלכע די צאָל יוגנטלעכע דעבילן איז גרויס און די פֿאַרברעכערישקייט צווישן זיי איז קליין. די דעבילע זײַנען נאָר „אַ גוט מאַטעריאַל פֿאַר אָן־השגחהדיקע קינדער, בעיקר אין די שטעט״, וועלכע אָרגאַניזירן און פֿירן זיי צו „מעשׂים טובֿים״. די דעבילעטיט גופֿא איז פֿאַרבונדן מיט געוויסע פּונקטן אין יישובֿ (למשל אַלט־ירושלים, נוה־שאַנן אין תּל־אָבֿיבֿ), מיט געוויסע

סאָציאַלע שיכטן (אָרעמערע) און מיט דער צוגעהעריקייט צו די ערות מזרחיות (אָריענטאַלישע יידן).

בכלל שטיינט די קרומע פון פאַרברעכערישקייט אינעם 12טן לעבנסיאָר (פאַר־פובערטעט). דעם ערשטן אָרט פאַרנעמען גנבות ביי יינגלעך און פּראָסטיטוציע ביי מיידלעך (צאָלן זענען נישט געגעבן). „וואָס פריער מען הייבט אָן צו גנבענען, אַלץ שווערער איז דער פּראָגנאָז" פאַרן קינד. מען הייבט אָן פון „קליינקייטן" (קאָנפליקטן מיט דער סביבה) און גייט דערנאָך אַריבער צו פאַרברעכנס אין קרימינעלן זינען.

די פּעדאַגאָגיש־סאָציאַלע אויספירן, צו וועלכע דער מחבר קומט[6] און וועלכע זענען אָנגענומען געוואָרן דורך דער סאָציאַלער אָפּטיילונג פון דער כנסת־ישראל, זענען:

1) מען מוז בויען אַן אַנשטאַלט אויסער דער שטאָט, וואָס זאָל אַרומנעמען מיט איין מאָל אַ 150 דעבילע שילער (די אַלגעמיינע צאָל פון יידישע דעבילע יוגנט־לעכע אין ארץ־ישראל גרייכט ביז 1600), זיי זאָלן זיך דאָרט פאַרנעמען קודם כל מיט ערדאַרבעט.

2—3) אין די שטעט און אין די גרעסערע קאָלאָניעס זאָל מען איינאָרדענען „הילפשולן" פאַר דעבילע קינדער. זייער הויפּט־באַשעפטיקונג זאָל זיין האַנטווערק.

4) די קינדער אָן השגחה נייטיקן זיך אין אַ באַזונדער קינדערדאָרף פונעם טיפּ בן־שמן.

5—6) מען מוז איינאָרדענען אַן „אָבסערוואַציע־סטאַציע" פאַר נישט קלאָרע פאַלן און „באַראָטפּונקטן" אין אַלע גרעסערע יישובים פון לאַנד (איצטער זענען פאַראַנען צוויי „פּונקטן" אין גאַנצן לאַנד).

7) אחוץ דעם זענען נייטיק טאָגהיימען פאַר שולקינדער (ס'עקסיסטירן היינט עטלעכע אין תל־אָביב).

8—9) מען מוז אויסבילדן באַזונדערע הילפּעדאַגאָגישע דערציִערס. דער אָפּצווייג פון פּעדאַגאָגיק זאָל ברייט אַרומנעמען ווערן אויך אין אַלע לערער־סעמינאַרן אין לאַנד.

10) אַלע שולן און קינדער־גאָרטנס זאָלן פירן אָבסערוואַציע־בויגנס לויט אַן איינהייטלעכן מוסטער.

11) ס'איז נייטיק אַן „אַנשטאַלט פאַר יונגע פאַרברעכערס", וואָס זענען אינטע־לעקטועל נאָרמאַל. (איצטער עקסיסטירט איין מלוכישער אַנשטאַלט פאַר אַראַבישע יונגנטלעכע פאַרברעכער אין תל־כרם).

*

דאָס איז בערך דער געדאַנקען־גאַנג פונעם ביכל.

דער מחבר האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע צו באַווייזן די רויִקע אָפּטימיסטן און דעם סתם בירגער פון ארץ־ישראל, אַז אויך דאָ איז פאַראַנען אַ יונגנטלעכע פאַר־

---

6 בכוונה רעדט דער מחבר נישט וועגן אַלגעמיינע, נישט פּעדאַגאָגישע, נייערט סאָציאַלע מיטלען, ווייל זיי זענען שייך צו אַנדערע, נישט פּעדאַגאָגישע אינסטאַנציעס.

ברעכערישקייט און אַז די יִדישע געזעלשאַפטלעכקייט און די נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס מוזן עפּעס פּאָזיטיווס אויפטון אין דעם פּרט.

פון דעם קוקווינקל אויס געזען, איז דאָס ביכל אַ זייער גוטער אַריינפיר אין דעם פראַגן־קאָמפּלעקס, אַן אַריינפיר, וואָס ניט פאַקטישן מאַטעריאַל און אַוודאי און אַוודאי ריכטיקע סאָציאַל־פּעדאַגאָגישע עצות. ס׳איז וויכטיק ביז גאָר, אַז דאָס ביכל זאָל געלייענט ווערן דורך יעדן סאָציאַלן טוער און דורך די דערציִער אין שולן און אַנשטאַלטן.

פון דעסט וועגן קאָן מען האָבן אַ ביסל טענות צו דער טעאָרעטישער זייט פון דער אַרבעט. הייַנו די סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע זייט איז נישט שלמותדיק. בעיקר — דאַכט זיך — דערפאַר, ווייַל דאָס ביכל איז געשריבן קודם כל פאַר דעם לייענענדיקן כלל און נישט פאַר טעאָרעטישע פאַכקרייַזן. — אַפשר איז דאָס אַן אַלגעמיינער סימן פון דעם אַרץ־ישראַלדיקן צוגאַנג צו פּעדאַגאָגישע פראַגעס, אַז דער פּראַקטישער מאָמענט איז אַ פּרימערער. כ׳וויל און כ׳קאָן דאָ נישט פּסקען, צי דאָס איז אַ פעלער; אַ פאַקט איז עס בכל אופן.

פאָרט מוז מען באַמערקן:

פון צייַט צו צייַט געפינען מיר אינעם ביכל אַ ביסל אַ פּובליציסטישע אַרגומענטאַציע; למשל אויף ז׳ 7: „ס׳איז אָבער אַ טבע פון יִדן זיך אויסצוצייכענען אויף אַלע געביטן״.

די כמותדיקע באַאַרבעטונג פון די טאַבעלעס איז נישט קיין פולקומענע. ווען דער מחבר ווייַזט אָן, אַז 24,4 פּראָצ׳ פון יונגנטלעכע פאַרברעכער זענען קינדער פון אַרבעטער (2טע טאַבעלע), 15,4 פּראָצ׳ פון בעלי־מלאָכות אַז״וו, באַווייַזט דאָס איינגנטלעך נישט קיין סך. ריין אַבסטראַקט גענומען, איז מענלעך, אַז דאָס איז נאָר אַן עכאָ פון דער סאָציאַלער שיכטונג. נעמען מיר אָן אויף אַ רגע, אַז די פּראָצענטועלע צאָל פון יונגנטלעכע פאַרברעכערס צווישן אַרבעטער־, בעלי־מלאָכות־, אָדער לערער־קינדער איז די זעלבע (למשל 10 פּראָצ׳); אַזוי ווי ס׳זענען אָבער אין אַרץ־ישראַל פאַראַנען מער אַרבעטער ווי למשל לערער, מאַכן זייערע קינדער־פאַרברעכערס אויס אַ גרעסערן פּראָצענט פון יונגנטלעכע פאַרברעכערס בכלל. דאָס באַווייַזט אָבער נישט בשום אופן, אַז די פאַרברעכערישקייט איז מער אַנטוויקלט צווישן אַרבעטער־קינדער און ווייניקער צווישן לערער־קינדער; אין דעם פאַל איז זי גאָר גלייַך ניט געקוקט אויף די גאָר פאַרשיידענע אַבסאָלוטע ציפערן. די צאָל, וואָס וואָלט באַדאַרפט אונדז אינטערעסירן איז — וועלכן פּראָצענט פון אַרבעטער־קינדער, סוחרים, בעלי־מלאכות־קינדער אַז״וו מאַכן אויס די יונגנטלעכע פאַרברעכער פון דעם סאָציאַלן שיכט. דאָס זעלבע בנוגע די עדות (אַשכנזים, ספרדים, תימנער אַד״גל); אויך דאָרט איז נישט גענוג צו וויסן, וויפל פּראָצענט די יונגע קורדים, אָדער פּרסים מאַכן אויס אין דער אַלגעמיינער צאָל יונגנטלעכע פאַרברעכערס. מיר מוזן זיך באַקענען מיט זייער צאָל לגבי דער אַלגעמיינער און פּראָצענטועלער צאָל פון קורדישער און פּרסישער יונגנט אין ירושלים, תל־אָביב, אָדער אין גאַנץ אַרץ־ישראַל. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען,

אַז אינעם משך פֿונעם ביכל נעמט דער מחבר אין אַכט איין מאָל (ז׳ 29) אויך דעם סטאַטיסטישן שטאַנדפּונקט.

א גרויסער שאָד, וואָס דער מחבר האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף א זייער אינטערעסאַנטן פֿאַקט אין זײַנע טאַבעלעס: דער קולמינאַציע־פּונקט פֿון דער פֿאַרברע־כערישקייט קומט אויס אין ירושלים אינעם 15טן לעבנסיאָר, אַקעגן אָבער אין תּל אָבֿיב אינעם 17טן. דערצו איז די תּל־אָבֿיבֿער קרומע ווייניקער „רעגלמעסיק" פֿון דער ירושלימער.

ס׳פֿעלט לחלוטין דער אָנווײַז, מיט וואָסערע טעסטן, אָדער אַנדערע פּרוּוו־מיטלען ס׳באַנוצט זיך דער מחבר, ווען ער פֿאַרשט די מדרנה פֿון דער אינטעלירענץ.

נישט דאָ איז דער אָרט צו דיסקוטירן וועגן פֿראַגעס, וואָס דערווײַטערן זיך פֿון דער דירעקטער סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער און פּעדאַגאָגישער פּראָבלעמאַטיק; כ׳מיין דער „סאָציאָלאָגישער קוק", מיט וועלכן דער מחבר איז נישט מסכּים. כ׳וויל נאָר איינס באַמערקן, נישט אָנהייבנדיק קיין דיסקוסיע וועגן דער אינטערפּרעטאַציע פֿונעם מאַטעריאַל: מיר האָבן שוין פֿריִער דערמאָנט, אַז דער מחבר ברענגט דאַיות דערויף, אַז די דעביליטעט איז פֿאַרבונדן מיט געוויסע פּונקטן אין יִשׂוב, מיט געוויסע סאָציאַלע שיכטן און אַז זי קומט אָפּטער פֿאַר צווישן די מזרח־יִדן. די „פּונקטן" אין יִשׂוב, וועלכע ער ציטירט, זענען אָבער באַווײַנט אָדער דורך מזרח־יִדן אָדער דורך די אָרעמע שיכטן; דערצו טאָר מען נישט פֿאַרגעסן, אַז אין ארץ־ישׂראל זענען די צוויי גרופּעס זייער אָפֿט סינאָנים. דער מאַטעריאַל פֿונעם מחבר ברענגט אונדז צוריק בעל כּרחו ב ע י ק ר צום „סאָציאַלן מאָמענט". און ווידער דער אינעווייניקסטער צוזאַמענהאַנג צווישן דעם סאָציאַלן מאָמענט און די פּסיכישע איבערלעבענישן איז א נײַע וויסנשאַפֿטלעכע פּראָבלעם, וועלכע מוז ערשט אויסגעפֿאָרשט ווערן.

א קליינע באַמערקונג, וועלכע איז נוגע די אויסווייניקסטע זײַט: ס׳דאַכט זיך מיר, אַז ס׳איז גלײַכער צו ציטירן אין א העברעיִשן טעקסט (אויך אין א יִדישן) דײַטשע נעמען פֿון ביכער מיט לאַטײַנישע אותיות און נישט צו טראַנסקריבירן זיי מיט העברעיִשע אותיות.

און אַזוי ווי מיר זײַנען שוין בײַ אויסווייניקסטע זאַכן, וויל איך אונטער־שטרײַכן, אַז דער מחבר האָט א זייער פֿײַנע סגולה אויסצודרוקן זײַנע געדאַנקען קלאָר, פֿאַרשטענדלעך און פֿאָרט עקזאַקט. זײַן העברעיִש איז אַן אַלט „לשון־קודש" אין א מאָדערנעם לבֿוש. דערפֿאַר באַווײַזט ער צו שאַפֿן קלאָרע און העברעיִשע טערמינען, למשל — „ערבֿ ההתבגרות" פֿאַר „פֿאַרפּובערטעט", „מערוֹכּח" פֿאַר „קאָנסטי־טוציע", אד־גל מער.

חיים אָרמיאַן (תּל־אָבֿיב)

Zador Jules. Le Spasme de Torsion. Parallele des tableaux cliniques entre la race juive et les autres races. Revue Neurologique, 66: No. 4, Oct. 1936, 365—389.

דער אַרטיקל באַהאַנדלט די קראַנקייט וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען: „טאָרסיאָנספּאַזם", ווי ד״ר צירהען האָט זי אָנגערופֿן, און דיסטעניאַ מוסקולאָרום

דעפאָרמאַנס ווי ד״ר אָפענהיים האָט זי אָנגערופן. לכתחילה האָט מען געמיינט, אַז די קראַנקייט איז פאַרשפּרייט בלויז צווישן פּוילישע און רוסישע יידן, נאָר עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מען געפינט די קראַנקייט אויך צווישן אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן, כאָטש ניט אַזוי ווײַט פאַרשפּרייט.

דער מחבר האָט זיך געשטעלט אַן אויפגאַבע, — שטיצנדיק זיך אויף דער ליטעראַטור וועגן דעם ענין (ער אַליין האָט בלויז געשטודירט איין פאַל אַזעלכן איז גיללערינס קליניק)—״צו שטודירן אויף אַ העכסט פּינקטלעכן אופן געוויסע פּונקטן פון דער פּאַטאָגעניע און סימפּטאָמאַטאָלאָגיע פון דער קראַנקייט, ווי למשל די ראָלע פון ראַסע פון איין זײַט, און די פראַגע פון די עיקרדיקע שווערקייטן פון דער צווייטער זײַט״.

״נאָך דעם ווי די קראַנקייט איז באַשריבן געוואָרן פון שוואַלב און צירהען ווי אַ פונקציאָנעלע קראַנקייט, האָט אָפענהיים עטאַבלירט איר אָרגאַנישן כאַראַקטער״. אָפענהיים האָט באַטראַכט די קראַנקייט ווי אַ ״ספּעציפישע פאַר רוסישע און פּוילישע יידן״.

דער מחבר ווײַזט אָן, אַז אין משך פון די יאָרן האָט מען געמאַכט אַ פּרוּוו צו ווײַזן, אַז ״טאָרסיאָן־ספּאַזם געפינט זיך אויך צווישן אַנדערע ראַסעס״.

אינטערעסאַנט איז, וואָס זײַן פאַל — כאָטש אַ יידיש קינד געבוירן אין פאַריז פון עלזאַסישע יידישע עלטערן — האָט ניט געהאַט קיין קרובהשאַפט מיט יידן פון צענטראַל־אייראָפּע.

ער האָט רעזומירט די פאַלן וואָס זײַנען באַשריבן געוואָרן אין פראַנצייזיש, דײַטש און ענגליש.

איינע פון די פראַגעס וואָס דער אויטאָר שטעלט זיך איז, ״צו די אָבסער־וואַציעס וואָס זײַנען געמאַכט אויף די יידישע חולאים ווײַזן זיך אַרויס מער האָמאָגען און זײַנען מער ענלעך צו דעם אָריגינעלן בילד פון דער קראַנקייט ווי די פון אַנדערע ראַסעס״.

ער האָט געפונען אין דער ליטעראַטור 45 יידישע פאַלן און 20 ניט־יידישע. צווישן די יידישע האָט ער געפונען 8 פאַלן (17,7 פּראָצ׳), וואָס האָבן געהאַט אַזעלכע קראַנקע אין דער משפחה, צווישן די ניט־יידישע איז ניט געווען קיין איינער אַזעלכער.

עס איז אינטערעסאַנט צו געבן זײַן טאַבעלע וואָס ווײַזט דאָס עלטער צו דער צײַט, ווען די קראַנקייט האָט זיך אַנטוויקלט.

יאָרן	יידן	ניט־יידן
ווייניקער פון 6	1 (2,22%)	2 (10%)
„ 6 ביז 14	38 (84,4%)	12 (60%)
„ 14 „ 20	6 (13,33%)	5 (25%)
איבער 20		1 (5%)

רעזומירנדיק זײַן אַרטיקל ברענגט ער אַרויס צען פאַקטן, וואָס פון זיי וועל איך בלויז געבן די וויכטיקערע.

1. די קראַנקייט איז געקומען בירושה אין 17,7 פּראָצ׳ צווישן די יידן, און קיין איין פאַל אַזעלכער האָט ניט פאַסירט צווישן די ניט־יידן.

2. דאָס עלטער פֿון די פּאַציענטן איז צווישן יִידן מער אין הסכּם מיט דעם וואָס איז אָנגעגעבן געוואָרן אין דער אָרינינעלער באַשרײַבונג פֿון דער קראַנקייט — צווישן יִידן 84,4 פּראָצ׳ און ניט־יִידן 60 פּראָצ׳. צווישן ניט־יִידן געפֿינט זיך אַ טעג־דענק פֿאַר דער קראַנקייט צו דערשײַנען שפּעטער אין לעבן (איין פֿאַל האָט פּאַסירט בײַ אַ מאַן פֿון 31 יאָר).

3. צווישן יִידן טיפּישער אָנהייב פֿון דער קראַנקייט פֿונעם שטאַנדפּונקט פֿון טייל פֿון קערפּער 80 פּראָצ׳ און אין צוויי גלידער 15,5 פּראָצ׳. אַרום און אַרום 95,5 פּראָצ׳ און צווישן ניט־יִידן בלויז אין 55 פּראָצ׳. אַ טיפּישער אָנהייב דורך קרומען־נאַקן און אַנדערע מאַניפֿעסטאַציעס צווישן ניט־יִידן איז 45 פּראָצ׳.

6. דער קאָפּ פֿון די פּאַציענטן איז אָנגעגריפֿן פֿון דער קראַנקייט צווישן יִידן בלויז אין 13,3 פּראָצ׳ קעגן 55 פּראָצ׳ צווישן ניט־יִידן.

7. די מאַרכנערוון זײַנען אויך אָפֿטער אָנגעגריפֿן צווישן די ניט־יִידן (25 פּראָצ׳) איידער צווישן יִידן (6,6 פּראָצ׳).

10. אָנגריף פֿון די פּיראַמידאַלע באַנען—אַרויסגעוויזן דורך אַ פֿאַרגרעסערטער רעפֿלעקס־רעאַקציע — צווישן ניט־יִידן 40 פּראָצ׳ און צווישן יִידן 8,8 פּראָצ׳.

דער שרײַבער קומט צום אויספֿיר, אַז עס איז פֿאַראַן אַ ריינער טיפּ פֿון טאָרסי־אָן־ספּאַזם און אַז די יִידישע פּאַציענטן ווײַזן אַרויס זײַנע כאַראַקטעריסטישע איינג־שאַפֿטן אין אַ פֿיל גרעסערן פּראָצענט.

Ligterink J. H. Th. & Simons C. H. Schizophrenie und Diabetes Mellitus bei Juden. Acta Psychiatrica et Neurologica, XI, 1936, 102-117.

די שרײַבער ווײַזן אָן, אַז די קאָמבינאַציע פֿון צוקער־קראַנקייט און סכיזאָ־פֿרעניע (די פּסיכישע קראַנקייט וועלכע איז מערסטנס פֿאַרשפּרייט) איז זייער זעלטן, שטיצנדיק זיך אויף דעם פֿאַקט, וואָס דער ערשטער פֿאַל אַזעלכער איז באַשריבן געוואָרן פֿון ד״ר א. האָפֿמאַן־באַנג ערשט אין 1928. זיי געפֿינען עס דעריבער פֿון גרויס וויכטיקייט צו באַשרײַבן זעקס אַזעלכע פֿאַלן צווישן יִידישע פּאַציענטן וואָס האָבן געליטן פֿון סכיזאָפֿרעניע אַ לאַנגע צײַט פֿריִער, און דערנאָך אַנטוויקלט צוקער־קראַנקייט.

ניט דאָ איז דער אָרט צו געבן פּרטים פֿון די לעבנס־געשיכטעס פֿון די פּאַציענטן, נאָר די דערקלערונג וואָס די מחברים גיבן פֿאַר דער זעלטענער דערשײַנונג פֿון אַזאַ קאָמבינאַציע פֿון די צוויי קראַנקייטן צווישן אַנדערע ראַסעס, און דאָך זעקס פֿאַלן מיט אַ מאָל צווישן יִידן, איז כּדאַי דאָ צו פֿאַרצייכענען. זיי גיבן אָן דרײַ סיבות פֿאַר דער דערשײַנונג: א) ראַסע, ב) ירושה, ג) קאָנסטיטוציע (קערפּער־נעבײַ).

א) עס איז אַ באַוווּסטער פֿאַקט, אַז צוקער־קראַנקייט איז זייער שטאַרק פֿאַר־שפּרייט צווישן יִידן. זיי פֿאַרדרוסן זיך אויף סטאַטיסטישע ידיעות פֿון פֿאַרשיידענע שטעט, וואָס מען באַדאַרף זיי דאָ ניט ברענגען, און זיי מאַכן דעם אויספֿיר, אַז: „די שטאַרביקייט פֿון צוקער־קראַנקייט איז בײַ יִידן $2^1/_2$ מאָל אַזוי גרויס ווי בײַ ניט־יִידן״. נאָך אַ זאַך שטעלט זיך אַרויס, הײַנט אַז בײַ יִידן איז די שטאַרביקייט פֿון פֿרויען

מיט דער קראַנקייט 2 מאָל אַזוי גרויס ווי בײַ די מענער. (דאָס איז ניט דער פאַל מיט ניט־ייִדישע פרויען). עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז פינף פון זייערע זעקס פאַלן זײַנען געווען פרויען.

ב) שטודירנדיק די ירושה־אייגנשאַפטן בנוגע פסיכישע קראַנקייטן און צוקער־קראַנקייט אין די פאַמיליעס פון די פּאַציענטן געפינען זיי, אַז 1. מאַנניע־דעפּרעסיע האָט פּאַסירט אין די משפחות פון פינף פון די פּאַציענטן; 2. צוקער־קראַנקייט האָט פּאַסירט אין פינף פון די זעקס פאַלן (אין דעם זעקסטן פאַל האָבן זיי ניט געקענט קריגן די אינפאָרמאַציע), און אין דעם רובֿ פאַלן איז דאָס געווען אַ דירעקטע באַלאַסטונג — פאָטער אָדער מוטער פון פּאַציענט האָט געהאַט די קראַנקייט; 3. סכיזאָפרעניע האָט פּאַסירט אין די משפחות פון פינף פון די פּאַציענטן, נאָר אין פיר איז דאָס געווען אַן אומדירעקטע באַלאַסטונג אין נאָענטע קרובים.

זיי האַלטן, אַז דער ירושה־פאַקטאָר דערקלערט די לפי־ערך גרויסע צאָל פון סכיזאָפרעניע מיט צוקער־קראַנקייט בײַ ייִדן. זיי ציטירן פון ריכטערן, וועלכער האָט געפונען אין אַ שטודיע פון 250 ניט־ייִדישע סכיזאָפרענע פּאַציענטן, אַז זייער ירושה־באַלאַסטונג פון צוקער־קראַנקייט איז געווען 10 פון 250 (4,0 פּראָצ׳). די אויטאָרן האָבן אויפגענומען די זעלבע שטודיע בײַ 279 ייִדישע סכיזאָפרעניקער און האָבן געפונען, אַז 30 פון זייערע משפחות האָבן געהאַט פאַלן פון צוקער־קראַנקייט (10,74 פּראָצ׳). זיי מיינען דעריבער, אַז די מעגלעכקייט פון אַנטוויקלען צוקער־קראַנקייט בײַ אַ ייִדישן סכיזאָפרעניקער איז פיל גרעסער ווי בײַ אַ ניט־ייִדן.

עס איז אַ גרויסע פראַגע אָבער, צי קען מען זייער פיל בויען אויף אָט די השערות. די ראָלע פון ירושה אין קראַנקייטן בכלל איז נאָך ווײַט ניט אָנערקענט פון דעם רובֿ פאָרשער. כאָטש די פאַקטן וואָס די אויטאָרן ברענגען זײַנען וויכטיק גענוג אויף צו נעמען זיי אין אַכט, דאָך מיין איך, אַז זיי בויען צו פיל אויף זיי. אויב די באַלאַסטונג האָט אַזאַ ווירקונג, פאַר וואָס מאַניפעסטירט זי זיך ניט צווישן ייִדן? גיכער דער־קלערט זיך דאָס מיט דעם וואָס די קאָמבינאַציע איז בכלל ניט פיל געשטודירט געוואָרן פון פּסיכיאַטאָרן.

ג) אונטער דעם קאָנסטיטוציאָנעלן פאַקטאָר—לויט קרעטשמאַרס קלאַסיפיקאַציע—געפינען זיי, אַז אַלע די זעקס פּאַציענטן האָבן באַלאַנגט צום פיקנישן טיפּ. זיי געפינען אין אַ שטודיע פון זייערע פּאַציענטן אין פאַרגלײַך מיט קרעטשמאַר, 5. וואַן דער האַסט, און מאַטעקי און שפּיטצבאַום, אַז צווישן ייִדישע סכיזאָפרעניקער זײַנען פאַראַן פיר מאָל אַזוי פיל פיקנישע טיפּן ווי צווישן ניט־ייִדישע, און נאָך מער אַז צווישן ייִדישע פרויען זײַנען די פיקנישע טיפּן $2^1/_2$ מאָל אַזוי פיל ווי צווישן ייִדישע מענער. און אַזוי ווי פינף פון זייערע זעקס פּאַציענטן זײַנען געווען פרויען, קומען זיי דעריבער צום אויספיר, אַז „די פיקנישע קאָנסטיטוציע שפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דעם אויפקום פון דער קאָמבינאַציע צוקער־קראַנקייט און סכיזאָפרעניע בײַ ייִדן״.

מיר דוכט זיך, אַז די אויטאָרן האָבן אָנגערירט אַ וויכטיקע פראָבלעם. מיר וועלן אָבער מוזן וואַרטן אויף שטודיעס פון אַ פיל גרעסערער צאָל פּאַציענטן הן ייִדן, הן ניט־ייִדן איידער מען וועט קענען אָננעמען זייערע אויספירן.

ד״ר א. בערנשטיין. רעצענזיע אין יוחאָ־בלעטער, XI, נומ׳ 5, 393—396.
Dr. Med. A. Goldburt: O klinicznym przebiegu oraz etjologii „Thrombo-Angiitis obliterans“ תזיקון־טעות.

אין דער זייער פֿײַנער רעצענזיע פֿון ד״ר בערנשטיין האָט זיך אַרײַנגעכאַפּט אַ טעות, וועלכן עס איז כדאי צו פֿאַרריכטן. אויף ז׳ 395 שרײַבט ער (אָדער אַפֿשר איז דאָס נאָר דער בחור הזעצער שולדיק): די קראַנקייט פֿון טאַי־זאַקס „Torsionsspasmus“. דאָס איז ניט ריכטיק. דער נאָמען פֿון דער טאַי־זאַקסישער קראַנקייט איז ריכטיק אָנגעגעבן אויף ז׳ 394 נעמלעך: „Idiotia familiaris amaurotica“. די נעמען פֿון די דאָקטוירים וואָס האָבן צום ערשטן באַשריבן דעם „Torsionsspasmus“ זײַנען ציהען און אָפּענהיים. ציהען האָט באַנוצט דעם נאָמען „Torsionsspasmus“, אָפּענהיים האָט די קראַנקייט באַצייכנט אונטער די נעמען Dysbasia lordotica progressiva און Dystonia (musculorum) deformans.

Dynamism of Population. Social and Biological Significance of Changing Birth Rates in the United States. By Frank Lorimer and Frederick Osborn. Studies in Social Eugenics 11. Monograph No. 9 of the Eugenics Research Association. Cold Springs Harbor, L. I. New York. The Macmillen Co., 1934.

מיר שטעלן זיך ניט די אויפֿגאַבע צו רעצענזירן דאָס גאַנצע בוך, וואָס באַהאַנדלט אויף אַ מײַסטערהאַפֿטן אופֿן די דינאַמישע קרעפֿטן וואָס ווירקן אין דער אַמעריקאַנער באַפֿעלקערונג. אונדז אינטערעסירט צום מערסטן דאָס וואָס מיר געפֿינען אין דעם בוך אַבסטראַקטן פֿון פֿאַרשיידענע שטודיעס וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרן בנוגע יידן אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן (Foreigner), און עס האָט פֿאַר אונדז אַ גרויסן ווערט שוין מחמת דעם אַליין וואָס שטודיעס וועגן יידן ווערן זעלטן געמאַכט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. עס איז אמת, אַז אייניקע פֿון די באַריכטן זײַנען שוין אַ ביסל פֿאַרעלטערט, נאָר מיר האַלטן, אַז זיי האָבן נאָך אַלץ אַ גרויסע באַדײַטונג פֿאַר אונדז.

די מחברים ברענגען פֿון מעלערס באַריכט וואָס איז באַזירט אויפֿן צענזוס פֿון 1930, וועלכער ווײַזט, אַז אין ניו־יאָרק זײַנען געבורטן פֿיל העכער אין געגנטן מיט אַ רובֿ איטאַליענער ווי געגנטן מיט אַ רובֿ יידן. כאָטש דער פּראָצענט פֿרעמד־געבוירענע איז פֿיל העכער אין די יידישע געגנטן איידער אין די איטאַליענישע. מעלער מיינט, אַז דאָס דערקלערט זיך ערשטנס דורך דעם אונטערשייד אין סאָציאַלן מעמד; צווייטנס דורך דעם העכערן קולטורעל־אינטעלעקטועלן צושטאַנד פֿון די יידישע גרופּעס, און דריטנס איז מיגלעך, אַז די רעליגיע האָט אויך עפּעס אַ ווירקונג אין דעם פּרט (בײַ אונדז איז נאָר קיין פֿראַגע ניט, אַז רעליגיע איז אַ גרויסער פֿאַקטאָר אין דעם. עס איז אַ באַוווּסטער פֿאַקט, אַז די קאַטוילישע קירך איז בפֿירוש קעגן געבורטן־קאָנטראָל, און בײַ יידן איז אַזאַ שטאַרק אָנערקענטער אויטאָריטעט ניט פֿאַראַן. — מ. ווו.)

זיי ברענגען אן אינטערעסאנטע טאבעלע פון מעללערס באריכט:*

די טאבעלע ווײַזט די אונטערשיידן צווישן ייִדן און איטאליענער בנוגע אינטעליגענץ-טעסטן, געבורטן, שטארביקייט פון קינדער אין עלטער פון 1 יאָר אָדער ייִנגער, געשאצטע שטארביקייט פון עופעלעך אין פארגלײַך מיט דער גאנצער באפעלקערונג און די געשאצטע פרוכפערקייט-פראָפאָרציע (Fertility rate).

טאָבעלע I

געזונטהייט-געגנטן	ייִדישע געגנטן	איטאליענישע געגנטן	אונטערשיידן אין פּראָצענט	אונטערשיידן אין פּראָצענט פון ייִדישע געגנטן	אונטערשיידן אין פּראָצענט פון איטאליענישע געגנטן
5 ייִדישע געגנטן	106,2	18,45	46,50	0,8579	15,88
15 איטאליענישע געגנטן	87,8	23,15	58,17	1,3466	19,11
פּראָפאָרציע פון ווערטן אין איטאליענישע געגנטן לגבי ייִדישע. ייִדישע = 100	83	126	125	157	120

מעללער מיינט, אז די אונטערשיידן, כאָטש זייער הייפשע, קענען דערקלערט ווערן על-פּי רובּ אויפן סמך פון די פאַרשיידענע באשעפטיקונגען, אין אַנדערע ווערטער, דורך דער פאַרשיידנקייט פון די סאָציאַלע שיכטן.

אן אַנדער אינטערעסאנטע שטודיע איז די פון טערמאַן, געבראַכט אויף ז׳ 134. די שטודיע איז געמאַכט געוואָרן אויף פעיִקע קינדער צווישן פרעמד געבוירענע. עס ווײַזט זיך אַרויס, אז דער פּראָצענט פון ייִדישע און שאָטלענדישע קינדער איז זייער הויך. די שטודיע איז אָבער געמאַכט געוואָרן לויטן די געבוירן-לענדער פון זייערע עלטערן. און די ייִדישע קינדער זײַנען רעגיסטרירט בלויז לויטן לאַנד פון זייערע עלטערן און מען קען דעריבער ניט קריגן קיין גענויע ציפער וועגן די ייִדישע קינדער.

* Maller. Vital Indices and Their Relation to Psychological and Social Factors. Human Biology, Vol. 5, p. 119.

1 פרײַנד ווײַנרײַכס טערמין „אינטעליגענץ-וויפּלער״, וואָס ער באַנוצט אין זײַן בוך „דער וועג צו אונדזער יוגנט״, איז אונדז ניט אין גאַנצן צום הארצן. מיר מיינען, אז „אינטעליגענץ-גראַד״ קלינגט עטוואָס בעסער און איז מער פאַרשטענדלעך.

אין אַ שטודיע פֿון אינטעליגענץ־גראַדן פֿון קינדער אין פֿאַבריק־שטעטלעך פֿון שטאַט מאַסאַטשוסעטס ווײַזט זיך אַרויס אָט וואָס:

	לויטן סדר פֿון גראַד	צאָל קינדער געשטודירט
1	פּויליש־ייִדישע קינדער	75 קינדער
2	שוועדישע „	232 „
3	ענגלישע „	213 „
4	רוסיש־ייִדישע „	627 „

נאָך דעם ערשט קומען דײַטשישע קינדער און דערנאָך די אַמעריקאַנער קינדער אאַז״וו. דער מחבר מיינט אָבער, אַז די אונטערשיידן צווישן קאַנאַדער, אַמעריקאַנער, פּויליש־ייִדישע און רוסיש־ייִדישע, ענגלישע און דײַטשע, וועלכע זײַנען ניט געפֿונען געוואָרן אין אַנדערע שטודיעס, זײַנען אפֿשר דעדפֿאַר, ווײַל די קינדער האָבן ניט פֿאָרגעשטעלט קיין רעפּרעזענטאַטיווע גרופּעס (אויב אָט די טענה איז אפֿשר פֿאַרשטענדלעך בנוגע די פּויליש־ייִדישע קינדער, בס״ה 75, איז דאָס אָבער ווײַט פֿון אמת בנוגע די רוסיש־ייִדישע קינדער, 627, די גרעסטע צאָל פֿון אַלע קינדער וואָס זײַנען טעסטירט געוואָרן. — מ. וו.). ער ווײַזט אָבער אָן, אַז בנוגע די אימיגראַנטישע גרופּעס זײַנען די אונטערשיידן אויך אַרויסגעקומען, ווען זיי זײַנען געשטודירט געוואָרן אויף אַנדערע אופֿנים.

די מחברים ברענגען פֿון פֿרוי ביר (Bere, A Comparative Study of the Mental Capacity of Children of Foreign Parentage), וועלכע האָט געגעבן אינטעליגענץ־טעסטן צו דרײַ גרופּעס ניו־יאָרקער צעניעדריקע קינדער, צו הונדערט אין יעדער גרופּע, איטאַליענישע, טשעכישע און ייִדישע, אין 1924. די טעסטן זײַנען געווען צווייערליי: די סטענפֿאָרד־מאָדיפֿיקאַציע פֿון בינע, און די פּינטנער־פּעטערסאָן אויפֿטו־מענלעכקייטן (Pintner-Peterson Performance Scales).

די דורכשניט אינטעליגענץ־גראַדן לויט די סטענפֿאָרד־בינע־טעסטן זײַנען געווען אַזעלכע:

איטאַליענער 85
טשעכן 93
ייִדן 98

די ייִדישע קינדער זײַנען געווען על־פּי רובֿ פֿון רוסיש־ייִדישע עלטערן.

כאַראַקטעריסטיש איז וואָס אין די אויפֿטרעטעסטן זײַנען די ייִדישע קינדער שטאַרק געווען געפֿאַלן, דהײַנו:

די איטאַליענישע קינדער האָבן געשטײַנט 1 חודש אין עלטער, די טשעכישע האָבן געשטײַנט 5 חדשים אין עלטער, און די ייִדישע קינדער האָבן פֿאַרלוירן גאַנצע 21 חדשים, אַזוי אַז בעת אין די סטענפֿאָרד־בינע־טעסט, איז קיין ייִדיש קינד ניט געפֿאַלן אונטער אַ פּסיכישן עלטער פֿון 8 יאָר, זײַנען אין די אויפֿטוטעסטן גאַנצע 45 פּראָצענט געפֿאַלן אונטער דעם דורכשניט. די מחברטע שטעלט די פֿראַגע, אויף וויפֿל די העכערע אינטעליגענץ וואָס ייִדישע קינדער ווײַזן אַרויס אין די מינדלעכע טעסטן קענען באַטראַכט ווערן ווי אַ פּועל־יוצא דערפֿון, וואָס אין די ייִדישע היימען האַלט מען אַזוי שטאַרק פֿון בילדונג. זי האַלט אָבער, אַז עס איז אפֿשר פֿאַראַן נאָך אַ דערקלערונג, הײַנט אַז די מאַטעריאַלן, וועלכע זײַנען באַנוצט געוואָרן אין די אויפֿטוטעסטן, האָבן ניט אַרויסגעוויזן די אמתע פֿעיִקייטן פֿון די ייִדישע קינדער. זי מיינט, אַז ביידע סיבות האָבן דאָ געשפּילט אַ ראָלע.

די מחברטע גיט אויך גאַנץ אינטערעסאַנטע טאַבעלעס, ווו די טעסטן ווערן מער אַנאַליזירט.

מעלער אַקענן, — וואָס מיר האָבן אים שוין פֿריִער דערמאָנט, — האָט אין אַ פֿאַרגלײַך צווישן איטאַליענישע קינדער און ייִדישע קינדער וואָס קומען פֿון פֿרעמד געבוירענע עלטערן געפֿונען אַ גרויסן אונטערשייד לטובֿת די ייִדישע קינדער. אין די 15 איטאַליענישע געננטן זײַנען לכל הפּחות 85 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג געווען איטאַליענער, אין די ייִדישע געננטן לכל הפּחות 90 פּראָצענט ייִדישע (צי זײַנען אָבער נעגנוג גרופּע־טעסטן, אויף וועלכע מען קען זיך ניט פֿאַרלאָזן ווי אויף א־נדיווידועלע טעסטן ?).

די ייִדישע קינדער האָבן מער פּראָגרעסירט אין זייערע שול־לימודים און האָבן אויך געהאַט אַ העכערן אינטעליגענץ־גראַד. דער דורכשניט פֿון איטאַליענישע קינדער איז געווען פֿון 74 ביז 95 און פֿון די ייִדישע קינדער פֿון 96 ביז 123. דער אַלגעמיינער דורכשניט־אונטערשייד פֿון אינטעליגענץ־גראַד האָט באַטראָפֿן 18. דאָס איז אַ פּסיכיש יאָרעלטער פֿון אָנדערהאַלבן אַ יאָר. ער מיינט, אַז מען קען דעם גרויסן אונטערשייד ניט דערקלערן מיט דעם וואָס די עלטערן זײַנען פֿרעמד געבוירענע, ווײַל אַ לפֿי־ערך גרעסערער פּראָצענט ייִדישע קינדער זײַנען געקומען פֿון פֿרעמד געבוירענע עלטערן. גיכער, מיינט ער, לאָזט זיך דאָס דערקלערן ווי אַ רעזולטאַט פֿון אַ באַשטענדיקער פֿאַמיליען־טראַדיציע אָדער פֿעיִקייטן וואָס קומען בירושה, אָדער אפֿשר שפּילן ביידע פֿאַקטאָרן אַ ראָלע.

ד״ר מ. ווײַנבערג (פּיטסבורג)

די אויפֿקלערונגס־תּקופֿה אין דער לעמבערגער קהילה

Prof. Dr. M. Bałaban. Historia Lwowskiej Synagogi Postępowej. 1937. Nakładem Zarządu Synagogi Postępowej we Lwowie. P. 320 + XVI.

די סינאַגאָגע פֿון די אויפֿגעקלערטע אין לעמבערג (דער טעמפּל) פֿײַערט באַלד איר הונדערטיעריקן באַשטאַנד. לכבֿוד אָט דעם יובילײַ האָט די פֿאַרוואַלטונג אַרויס־גענעבן אַ בוך, געשריבן פֿון פּראָפֿ׳ מאיר באַלאַבאַן, אַ געבוירענער לעמבערגער,

וואָס באַהאַנדלט די געשיכטע פֿון אָט דער סינאַנאָגע און ניט אויך אַ בילד פֿון דעם מצבֿ פֿון דער ייִדישער גאַס אין אָט דער ביז נאָר אינטערעסאַנטער תקופֿה.

מיר הײַנט קאָנען נישט געגרונט אָפּשאַצן די ראָלע וואָס אַ סינאַגאָגע פֿון אויפֿגעקלערטע האָט געשפּילט אין יענע צײַטן. דאָס איז נישט געווען סתם אַ נײַע סינאַגאָגע, אַ מקום קדוש פֿאַר אַ געוויסן טיפּ ייִדישע מענטשן. די גרינדונג פֿון אַזאַ סינאַגאָגע איז געווען אַ קאַמפֿדעוויז קעגן דעם אַלטן שטייגער לעבן און אַן אָנזאָג אויף אַ נײַער צײַט. דאָס איז געווען איינער פֿון די וועגן, וואָס אויף אים האָט דער ייִדישער מענטש געקעמפֿט בכלל פֿאַר אַ נײַעם לעבן, פֿאַר אַ דערנעענטערונג מיט דער וועלטלעכער קולטור.

אמת, נישט תּמיד זײַנען די קאַמפֿמיטלען פֿון די אויפֿגעקלערטע געווען די ריכטיקע. ס'זײַנען, אמת, אויך אָפֿט פֿאָרגעקומען נישט געוווּנטשענע מעשׂים. אָבער מען מוז זײַן אָביעקטיוו און גערעכט לגבי זייערע גוטע כוונות.

אין די דרײַסיקער יאָרן פֿון דעם פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט די השׂכּלה אין גאַליציע זיך אָנגעהויבן שטאַרק אַנטוויקלען. די וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן פֿון קראָכמאַל, ראַפּאָפּאָרט, חיות און בלאָך, די פּובליצישטישע און דיכטערישע שאַפֿונגען פֿון מיזעס, פּערל, ערטער און גאָלדבערג[1], די נײַ געגרינדעטע שולן אין טאַרנאָפּאָל און בראָד, — האָבן צוגעצויגן אַלץ מער אָנהענגער צו דער נײַער באַוועגונג. די ייִדישע קינדער האָבן אַלץ מער באַזוכט די עפֿנטלעכע שולן (אין יאָר 1830 האָט די צאָל ייִדישע שולקינדער אין גאַליציע באַטראָפֿן 408), די ייִדישע פּראָפֿעסיאָנעלע אינטעליגענץ איז כּסדר געוואַקסן אין צאָל און ס'האָט זיך געפֿילט דאָס באַדערפֿעניש צו שאַפֿן אַ מין סינטעז צווישן דער רעליגיעזער טראַדיציע און דער אַרומיקער קולטור.

דער האַמבורגער טעמפּל, ישׂראל יאַקאָבזאָנס רעפֿאָרמען ובפֿרט די נײַע סינאַגאָגע אין טאַרנאָפּאָל, וואָס עס האָט געגרינדעט יוסף פּערל בײַ זײַן שול, — האָבן געדינט פֿאַר אַ מוסטער די השׂכּלה־טוערס אין לעמבערג.

די יאָרן 1839 און 1840 זײַנען בכלל געווען אַ צײַט פֿון איבערבראָך אין קהילה־לעבן פֿון לעמבערג. עס איז געשטאָרבן דער באַוווּסטער רבֿ ר' יעקבֿ אָרנשטיין, וועלכער האָט אַלע יאָרן מיט אַלע מינגלעכע מיטלען באַקעמפֿט די נײַע שטרעבונגען, און מחמת ער איז געווען באַקאַנט אין דער גאַנצער מדינה סײַ דורך זײַן נאַרונות, סײַ אויך דורך זײַן עשירות און יחוס, — האָט ער געהאַט אַ גאָר גרויסע השפּעה. אין דער זעלביקער צײַט איז אויך געשטאָרבן יוסף פּערל, דער גרעסטער און השפּעהדיקסטער משׂכּילישער טוער.

---

[1] אַבֿרהם גאָלדבערג פֿון ראַוואַ־רוסקאַ, אַ מקורבֿ פֿון קראָכמאַלן, האָט חוץ עטלעכע אינטערעסאַנטע שירים (אייגענע און איבערזעצונגען) אָנגעשריבן אין פּערזן אַ מערקווערדיק ביכל „משׂא צפֿון און מעשׂה רוקח" (לעמבערג 1848) קעגן די דעמאָלטיקע צוויי גרויסע רביס פֿון רוזשין און בעלז.

די לעמבערגער קהילה, הנם זי איז דעמאָלט נישט געווען די גרעסטע אין דער מדינה, מחמת בראָד האָט געהאַט אַ גרעסערע צאָל יידן, האָט אָבער ווי די קהילה פון הויפּטשטאָט, פאַרמאָגט די גרעסטע צאָל יידישע אינטעליגענץ — אַ שפּאָר ביסל יידישע אַדוואָקאַטן, מעדיצינערס, גרויס-אינדוסטריעלער, באַנקירן און פּאָליטיש-אינספּעקטאָרן, וואָס האָבן מיט דער הילף פון דער מאַכט שוין אין יאָר 1842 באַקומען די אייבערמאַכט און דער קהילה-פאַרוואַלטונג.

דער „אויפקלערערישער אַבסאָלוטיזם", וואָס איז דעמאָלט אין עסטרייך געווען אין מאָדע, האָט באַוויזן די מאַכט איבערצוגעבן די פירונג פון דער קהילה דער אינטעליגענץ, נישט געקוקט אויף דער אומצופרידנקייט פון דער אָרטאָדאָקסישער מאַסע. די אינטעליגענטן ווידער האָבן מיטן כּוח פון דער מאַכט איינגעפירט אַן אויפקלערערישן אַבסאָלוטיזם אויך אין דער הנהגה פון דער קהילה, נישט געקוקט אויפן פּראָטעסט פון דער גאַנצער אָרטאָדאָקסיע און פון סתם יידן.

אָבער נאָך איידער די משכּילים האָבן איבערגענומען די פירונג פון דער קהילה, שוין אינעם יאָר 1840 איז געגרינדעט געוואָרן דער קאָמיטעט אויף צו בויען „דאָס דייטש-איזראַעליטישע בעטהויז". די ערשטע פאַרזאַמלונג פונעם קאָמיטעט איז פאָרגעקומען דעם 1טן אָקטאָבער 1840. ס'איז כּדאי צו באַמערקן, אַז צווישן די גרינדערס געפינען זיך: 12 דאָקטוירים פון מעדיצין, 5 דאָקטוירים יוריספּרודענץ, 3 מאַגיסטערס פון כירורגיע און פעלדשערס, 4 פּאָליצייַ-ראַיאָן-אויפזעערס און 29 באַנקירן, אינדוסטריעלער און סוחרים.

צווישן די 12 מעדיצינערס איז באַרימט געווען ד"ר יעקבּ (יעקבּקאַ) ראַפּאָפּאָרט, אַן איידעם פונעם באַקאַנטן זכרונות-שרייבער בער באָלעכאָווער, וואָס זיינע זכרונות זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן פון ד"ר ווישניצער און ד"ר בראַווער. ער האָט געשטאַמט פון אַ מיוחסדיקער משפּחה פון אומאַן, זיין פאָטער מרדכי איז אויך געווען אַ באַקאַנטער דאָקטאָר מעדיצין און זיין מוטער סערל בת הרב ר' יעקבּקאַ אב"ד מדובנא איז געווען די פאַרפאַסערין פון די „התחנות אמהות" (לעמבערג 1804), וואָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן בכל הפּוצות ישראל. ד"ר ראַפּאָפּאָרט איז געווען אינטים באַפריינדט מיט יוסף פּערלען און פּערל פלעגט ווינען ביי אים, בשעת ער פלעגט קומען קיין לעמבערג; ווייטער זיינען געווען ד"ר אבּרהם נאַטקעס[2] (אַ זון פון בנימין-צבי נאַטקעס, וואָס איז געווען צוזאַמען אין חרם מיט שלמה-לייב רפ"פ, ד"ר ערטער און יהודה-לייב פּאַסטאָר) און דער באַוווּסטער דייטשער דיכטער ד"ר מאָריץ ראַפּאָפּאָרט.

צווישן די יוריסטן — ד"ר בלומענפעלד, דער ערשטער יידישער אַדוואָקאַט אין גאַליציע, און ד"ר לאַנדעסבערג, דער שפּעטערדיקער יידישער דעפּוטאַט צום פּאַרלאַמענט.

פון די סתם בעלי-בתים וועלן מיר דערמאָנען נפתלי-מענדל שור, אַ באַקאַנטער העברעיִשער דיכטער, וועלכער האָט פאַרעפנטלעכט שירים אין „ירושלים",

---

[2] פּראָפ' קלויזנער אין זיין בוך „היסטוריה של הספרות העברית החדשה" פאַרבייט אים מיט זיין פאָטער בנימין-צבי. דעם זעלבן טעות האָט אויך געמאַכט פּראָפ' באַלאַבאַן אין אָט דעם בוך.

וואָס איז אַרויס אין לעמבערג אין די יאָרן 1840 — 1843, אין „הצבי״ און „אמרי נועם״ (1862), אַ נאָוועלע „הר המוריה״, „משלי ברכמן ההדרי״ און אין כתב־יד איז פאַרבליבן פון אים אַן איבערזעצונג פון נעטעס „ריינעקע פוקס״, אַ העברעיִש־דײַטש ווערטערבוך און פיל אַנדערע אַרבעטן, וועלכע נעפינען זיך איצט אין דער העברעיִשער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק אין ירושלים. באַזונדער איז צו דערמאָנען מרדכי דובש, אַ גרויס־אינדוסטריעלער אין לעמבערג, וואָס איז געווען דער ערשטער אונדז באַקאַנטער משׂכיל, וואָס האָט געשריבן און עפנטלעך גערעדט פּויליש. ער האָט געדרוקט עטלעכע אַרבעטן אין פּויליש און זיך באַטייליקט מיט גאָר אינטערעסאַנטע אַרטיקלען אין „החלוץ״ (יאָרגענג 1, 2, 4 און 5), געשטאַנען אין קאָרעספּאָנדענץ מיט שד״ל און אַנדערע גדולי הדור און אין יאָר 1861 אויסגעקליבן געוואָרן ווי דער ערשטער יידישער דעפּוטאַט צום סיים פון לעמבערג, צוזאַמען מיט סמאָלקאָן און זיעמיאַלקאָווסקין.

אינעם יאָר 1842, בשעת די פּראָגרעסיסטן האָבן איבערגענומען די מאַכט אין דער קהילה, איז געוואָרן אַקטועל דער בוי פונעם „טעמפּל״ (אַזוי רופט זיך די דאָזיקע סינאַגאָגע אין דער יידישער גאַס עד היום). גלײַכצײַטיק איז געוואָרן אַקטועל די באַזעצונג פון ראַבינער־פּאָסטן.

דאָ ערשט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אמתע מחלוקת, וואָס האָט זיך אַזוי טרויעריק געענדיקט. מען מוז זײַן אָביעקטיוו און זיך נישט האַלטן כּסדר פאַר דער פּראָ־משׂכילישער באַלײַכטונג פון די דעמאָלטיקע געשעענישן אין לעמבערג. מען מוז מודה זײַן, אַז ס׳איז געשען אַ גרויסער פעלער מצד די אויפגעקלערטע אַבסאָלוטיסטן פון דער לעמבערגער קהילה, וואָס זיי האָבן אָנגעוואָרפן אַ קרײַז־ראַבינער פאַר לעמבערג אַ מענטש, וואָס איז לכל הדעות נישט געווען ראוי דערצו.

דאָס רבנות פון לעמבערג האָבן פאַרנומען זינט 400 יאָר די באַקאַנטע תּלמודישע אויטאָריטעטן, ווי: ר׳ קלמן וירמיזא (דער רבי פונעם רמאָ), ר׳ יהושע פאַלק הכּהן (דער בעל הסמ״ע), ר׳ דוד הלוי (דער בעל טורי־זהב), דער חכם צבי, ר׳ יעקב יהושע (דער „פּני יהושע״), ר׳ חיים כּהן ראַפּאַפּאָרט, ר׳ שלמה מחעלמא (דער בעל „מרכּבת המשנה״) און צו לעצט ר׳ יעקב־משולם אָרנשטיין (דער בעל „ישועות יעקב״).

אַברהם כּהן איז געווען פריער ראַבינער אין האָהענעמס. ווײַזט אויס, אַ גאַנץ פײַנער ראַבינער פאַר אָט דער קהילה, וואָס האָט געציילט 9 מנינים ייִדן, — וועלכע זײַנען געווען האַלב אָדער דרײַ פערטל אַסימילירט, בײַ וועמען זייער גאַנץ ייִדישקייט איז באַשטאַנען אין דער דײַטשער דרשה און דעם מאָדערנעם גאָטדינסט. דער ראַבינער כּהן איז, ווי ס׳ווײַזט זיך אַרויס פון די געדרוקטע דרשות און אויך פון זײַנע בריוו פון גאַליציע, געווען אַ נישקשהדיקער רעדנער און אַ גאָר לײַטישער מענטש — אָבער אין לעמבערג האָט ער געקאָנט זײַן פירער פון מאַטריקל־ביכער, פאַרוואַלטער פון דער שולע, אַפילו פריידיקער, — אָבער באין אופן נישט קיין רב אין דער שטרענג אָרטאָדאָקסישער און לומדישער קהילה צוריק מיט 100 יאָר!

לויטן אָפּזאַץ 5 פֿונעם אָפּמאַך צווישן אַבֿרהם כּהן און דער קהילה,[3] גיט כּהן אמת איבער די דיינים דאָס רעכט אויסצופֿירן אַלע רעליגיעזע פֿונקציעס (ווי שאַלות, נטין, דין־תּורות) וכדומה, אָבער ער האָט די השנחה איבער זייער טעטיקייט און דאָס רעכט צו פּסקען אין מסופּקדיקע פֿאַלן.

מיט אַנדערע ווערטער: כּהנען איז איבערגעגעבן געוואָרן צוזאַמען מיטן טיטל קרײַז־ראַבינער אויך דאָס פֿאַקטישע רעכט פֿון אַ רב אב״ד, אַ זאַך וואָס אַפֿילו הײַנט—נאָך 100 יאָר—וועט זיך קיינער אין לעמבערג נישט דערלויבן אָנגעטרויען אַ מאָדערנעם ראַבינער.

נאָך מער האָט געדרייצט די פֿרומע יידן דער פֿאַקט, וואָס ער האָט בײַ זײַנע פֿרעדיקטן, וועלכע ער האָט אָפּגעהאַלטן אין דער גרויסער פֿאָרשטעטישער שול (דעם 14טן מײַ 1844 און אַנדערע), איידער דער טעמפּל איז געווען פֿאַרטיק, געטראָגן אַן אָרנאַט און טאַלאַר, לויט דער מאָדע פֿון די עוואַנגעלישע גלחים, — אַ זאַך וואָס האָט געמוזט באַטראַכט ווערן פֿאַר אַ פּראָוואָקאַציע פֿון דער אָרטאָדאָקסישער באַפֿעלקערונג.

דאָס זענען אויך די סיבות, וואָס האָבן אַרויסגערופֿן אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע אַפֿילו פֿון נעמעסיקטע משכּילים, ווי מאיר מינץ, אַ מענטש מיט אַ גרויס וויסן, באַקאַנט ווי אַ דײַטשער שריפֿטשטעלער, וואָס איז געווען באַפֿרײַנדט מיטן באַוווּסטן פּוילישן פּאָליטיקער פֿראַנציִשעק סמאָלקאַ, דער פֿרעזידענט פֿון עסטרײַכישן פּאַרלאַמענט אין קראַקע, דערנאָך אין ווין. יעקבֿ־שמואל ראַפּאַפּאָרט, אַ ברודער פֿון פֿראָגער רב ר׳ שלמה־ליב ראַפּאַפּאָרט, שרײַבט ווענן כּהנען אָט וואָס: „הוא איש רע מעללים ולא פּעם א׳ הוציא דיבה עליך במקהלות ובלעדי הוא ערום מתלמוד ופּוסקים, עוד הוא יפנה עורף לכל דת ודין ישראל והוא נחשב אלי כאחד מגויי הארץ״.[4]

אַקעגן אַבֿרהם גאָלדבערג שרײַבט אין זײַן פּאַמפֿלעט „משא צפֿון עם מעשה רוקח״ (לעמבערג 1848) ווענן אַבֿרהם כּהן אָט וואָס (פֿערז כ״ט): ... שם אברהם כהן[5] — אל בעיר מעטרת, / תורת אמת בפיו שפחו דעת שומרת, / ראו דרכיו בקודש למדו וחכמו; / בהיכל ה׳ מוסר השכל ישמיע, / יגיד לעמו פשעו, כסלו יודיע, / יגלה עון נוכלים לעליון ידמו. / (פֿערז ל״) לישע יעקבֿ מגמת פניו עלי חלד, / לנחות בדרך עולם גם שב גם ילד; / להסיר מכשול לב, לשונו אש צרבת; / לא יעשה חנף גם לנדוב ושוע, / קשה־עורף יחזה בם — בשבט ירע, / בשבט־פיו ישרש כל דעה כוזבת.

אין דער סומאַטאָכע פֿונעם יאָר 1848, בשעה די אָפֿטע דעמאָנסטראַציעס, וואָס זענען כּסדר פֿאָרגעקומען אין אַלע גרעסערע שטעט פֿון דער דעמאָליטיקער עסטרײַכישער מלוכה, האָט אויך די יידישע אָרטאָדאָקסישע באַפֿעלקערונג געמאַכט אַ דעמאָנסטראַציע קעגן די קהילה־פֿאָרשטייער, דעמאָלט איז מען אויך באַפֿאַלן דאָס

---

3 ציטירט פֿר׳ באַלאַבאַן (זײַט 35).

4 באַלאַבאַן דצ״ו, זײַט 74.

5 אין אָריגינאַל מיט גרויסע אותיות.

הויז פֿונעם ראַבינער קאָהן און געוואָלט צונעמען בײַ אים די מעטריקע־ביכער. אָבער נישט די דעמאָנסטראַציעס און נישט די בקשות צו דער מאַכט האָבן נישט געהאָלפֿן: די ראָשי־התקהילה די פּראָגרעסיסטן זײַנען ווײַטער געבליבן בײַ דער ממשלה.

מיטן כּוח פֿון דער מאַכט האָט זיך דער דאָזיקער רעזשים געהאַלטן אַזש ביז אין די זעכציקער יאָרן. די דאָזיקע תּקיפֿים זענען נישט געווען געקליבן, נאָר באַשטימט דורך דער גרבערניע־פֿאַרוואַלטונג.[6] כּהן האָט נאָך פֿאַר דער רעוואָלוציע פֿון 1848 געפּרוּווט פּועלן בײַ דער מאַכט צו פֿאַרווערן דער אָרטאָדאָקסישער ייִדישער באַפֿעלקערונג — גלײַך ווי אין דעמאָלטיקן צאַרישן רוסלאַנד — צו טראָגן זייער ספּעציעלע ייִדישע הלבשה (פֿרידמאַן, זײַט 49).

און אָט דעמאָלט איז פֿאָרגעקומען דער שוידערלעכער אַקט — די פֿאַרסמונג פֿון ראַבינער אַבֿרהם כּהן. ביז הײַנט זענען די פּרטים פֿון אָט דעם מאָרד נישט באַקאַנט, ווײַל די אַקטן זענען אויף אַן אומדערקלערלעכן אופֿן פֿאַרשווונדן געוואָרן. דער מענטש, וועמען מען האָט באַשולדיקט אין מאָרד, איז פֿון דער תּפֿיסה אַנטלאָפֿן. נישט אומזיסט רעדט ד״ר ווײַנשטיין אין זײַן נעקראָלאָג נאָך קאָהנען וועגן דעם „טײַפֿליכן געוועבע פֿאָן לוג אונד טרוג אונד פֿערראַט״[7] וואָס דערלאָזן נישט דעם ריכטער אויפֿצודעקן דעם פֿולן אמת וועגן דעם דאָזיקן מאָרד. קענטיק, אַז שוחד און פּראָטעקציעס האָבן דאָ געשפּילט נישט קיין קליינע ראָלע.

אָבער דווקא דער סוד פֿון דעם דאָזיקן מאָרד, דווקא דער פֿאַקט, וואָס מען האָט זיך געפֿלײַסט צו פֿאַרדײַבן די שפּורן פֿון דעם פֿאַרברעך, בלײַבט אויף אייביק אַ פֿלעק אויף דעם לעמבערגער ייִדנטום און וואַרפֿט אַ שרעקלעכע שײַן אויף די דעמאָלטיקע תּקיפֿים פֿון ביידע צדדים, דאָס הייסט סײַ אויף די אָרטאָדאָקסן וואָס האָבן אויסגעפֿירט, אָדער געוווּסט פֿון דער אויספֿירונג: פֿונעם מאָרד — סײַ אויך אויף די „אויפֿגעקלערטע אַבסאָלוטיסטן״ — די תּקיפֿים פֿון דער דעמאָלטיקער קהילה־פֿאַרוואַלטונג, וואָס האָבן מיט זייער אויפֿפֿיר פּראָוואָצירט דעם צד שכּנגד און אַזוי אומדירעקט געווען דער גורם דערצו.

דער פֿירער פֿון די אָרטאָדאָקסן איז דעמאָלט געווען יעקב־נפֿתּלי הערץ בערנשטיין, איינער פֿון די רײַכסטע און באַקאַנטסטע פּערזענלעכקייטן פֿונעם דעמאָלטיקן גאַליצישן ייִדנטום, אַ גרויסער מיוחס[8] און למדן. ער האָט כּסדר געפֿירט

---

[6] זע: Dr. F. Friedman, Die galiz. Juden in Kampfe um ihre Gleichberechtigung. J. Kaufmann Verlag 1929, p. 146.

[7] באַלאַבאַן, דצ״וו ז׳ 283.

[8] ער איז געווען אַן אייניקל פֿונעם בעל „פּני יהושע״ (בן אחר בן), זע באַלאַבאַן ז׳ 86. ע״פּ טעות שרײַבט פּ. פֿרידמאַן אין דערמאָנטן ווערק (זײַט 41), אַז ער איז געווען אַן אור־אייניקל פֿונעם לאַנד־רב ר׳ לייב בערנשטיין. קענטיק, אַז דער נאָמען בערנשטיין האָט אים פֿאַרפֿירט. דעם זעלבן טעות חזרט פֿרידמאַן איבער אויך אין זײַן העברעיִשער אַרבעט אין ספֿר השנה (אַרטיקל וועגן יאָר 1848).

דעם קאַמף מיט די תקיפים פון קהל און טאַקע דערפאַר איז ער צוזאַמען מיט ר׳ הירש אָרנשטיין געווען באַשולדיקט ווי די אָרגאַניזאַטאָרן פונעם מאָרד אין יאָר 1848.

דער קאַמף צווישן בערנשטיין און די ראָשי־הקהל שפּיגלט זיך בולט אָפּ אין די צוויי דאָקומענטן, וואָס עס האָט זיך מיר איינגעגעבן צו געפינען, וועלכע איך וויל דאָ צום ערשטן מאָל אין אויסצוג פאַרעפנטלעכן.

דער ערשטער דאָקומענט איז אַ רעקורס פון פרוי זיסל בערנשטיין סוב פאַמיליען־נומער 72 (יעדע ירדישע משפחה האָט געהאַט אַ באַזונדערן נומער), פרוי פון לייב בערנשטיין און מוטער פון הערץ בערנשטיין, פונעם יאָר 1843 (19 אָקטאָבער 1843) צום מאַניסטראַט אין לעמבערג קעגן דעם הויכן אויסמאָס פון סימפּל־שטייער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג. זי שרייבט אָט וואָס:

1. אין יאָר 1842 האָט מיין פאַרשטאָרבענער מאַן לייבל בערנשטיין געצאָלט סימפּל־שטייער פאַר דער קהילה אין לעמבערג דעם סכום פון 60 פלאָרין קאָנווענציאָנעלע מטבע, מיין זון יעקב־הערץ בערנשטיין (סוב פאַמיליע־נומער 681) נאָר 30 פלאָרין. פאַרן יאָר 1843 האָט מען מיר אָנגעמאָסטן אַ שטייער פון 120 פלאָרין און מיין זון יעקב־הערץ בערנשטיין — 100 פלאָרין.

2. אַז ס׳איז צו אַזאַ העכערונג נישט פאַראַן קיין שום אָביעקטיווע סיבה, באַווייזט דער פאַראַלעל מיט דעם סימפּל־שטייער פון אַנדערע. אַזוי האָט למשל פישל מיזיש, דער בעל־הבית פון עטלעכע הייזער אין שטאָט און אין צווייטן פערטל, פאַר אַלע יאָרן געצאָלט גלייך מיט מיין מאַן (לייבל בערנשטיין) 60 פלאָרין סימפּל־שטייער און איז פאַרן יאָר 1843 אויסגעמאָסטן געוואָרן מיט 65 פלאָרין. דערביי איז צו באַמערקן, אַז דער דאָזיקער סכום פון 65 פלאָרין איז פאַר מיזישן לגמרי נישט צו קליין. און איך וויל נישט באַהויפּטן, אַז מען האָט אים (מיזישן) צו ווייניק געשטעלט, נאָר איך וויל פּראָטעסטירן קעגן דער איבערמעסיקער און אומגערעכטער אויפשרויפונג לגבי מיר און מיין זון.

3. דער אומשטאַנד, אַז דאָס פאַרמעגן פונעם מאַן איז בינתים נישט פאַרגרעסערט געוואָרן, איז באַקאַנט, בפרט וואָס ער האָט בחייו אינעם יאָר 1842 געגעבן במזומן 2.500 פלאָרין אויף צו קויפן דאָס הויז נומער 210 שטאָט פאַרן ירדישן שפּיטאָל־פאָנד, וואָס האָט געקאָסט 3.300 פלאָרין, און חוץ דעם האָבן די יורשים געגעבן בשעת דער קבורה דעם סכום פון 250 פל׳ און ס׳איז דערפאַר נישט גערעכט צו באַשווערן אונדז אַזש מיט מער ווי טאָפּלטע שטייערן, בפרט וואָס ווי אַן אַלמנה האָב איך פון דער ירושה בלויז באַקומען די כתובה און לויטן געזעץ בלויז אַ פערטל טייל פון די הכנסות.

4. אַז די דאָזיקע צו גרויסע באַשטייערונג סיי בנוגע מיין זון יעקב־הערץ בערנשטיין איז געשען מחמת אונדזער פּאַרטיי־געגנערשאַפט לגבי דער קהילה־פאָרשטייערשאַפט, איז קלאָר, היות מיין זון יעקב־הערץ בערנשטיין האָט צוזאַמען מיט פיל געמיינדע־מיטגלידער, ווי איינגעטימערס פון שטעט און דער גרויסער סינאַגאָגע, פּראָטעסטירט ביי דער ק׳ק׳ פּאָליציי־דירעקציע קעגן די נייע איינפירונגען

פון דער איצטיקער פאָרשטייערשאַפט, הע״כ נ״ארווערן צו דאַוונען הויך לויט דעם אַלטן מנהג, און תיכף נאָך שבת, נאָך דעם דאַוונען פונעם טאַרנאָפּאָלער כאָר, וואָס האָט אַרויסגערופן די דערמאָנטע לאַגע, האָט מען איבערגעאַרבעט דעם שוין פאַרטיקן אויסמאָס פון סימפּל־שטייער און אַרויסגעשטעלט הויכע שטייערן פאַר אַלע וואָס זענען קענן די רעפאָרמען. אַקעגן האָט מען צום טייל פאַרקלענערט די שטייערן פאַר די מיטגלידער פונעם טעמפּל־קאָמיטעט, אָדער זיי לנמרי באַפרייט.

אַזוי למשל האָבן זיי באַשטייערט: פישל דובס (משפחה־נומער 3204), בעל־הבית פון ליקער־ און ראָזאָליע־פאַבריק און פון דריי גרויסע הייזער—מיט 16 פל; שמואל כהן (משפחה־נומער 1670), בעל־הבית פון צוויי גרויסע הייזער — מיט 22 פל; איזאַק האַנד, איינגנטימער פון רעאַליטעטן און באַקאַנטער קאַפּיטאַליסט — 22 פל 30 קרייצער; דוד הורוויץ, באַנקיר און הויז־איינגנטימער — 13 פל. אַלע אַדוואָקאַטן, דאָקטוירים מעדיצין, כירורגן און פעלדשערס זענען לנמרי באַפרייט געוואָרן פון סימפּל־שטייער, הגם זיי זיינען לויטן געזעץ מחויב צו צאָלן.

אין דער זעלביקער דאַטע (19 אָקטאָבער 1842) האָט אויך יעקב־הערץ בערנשטיין דערלאַנגט אַ רעקורס קעגן דעם סימפּל־שטייער־אויסמאָס פון 100 פל מיט די זעלבע אַרגומענטן.

פיל אינטערעסאַנטער איז דער צווייטער דאָקומענט פונעם יאָר 1845 (28 מיי 1845). דאָס איז אַ רעפליק פון יעקב־הערץ בערנשטיין אויף דער תשובה וואָס די קהל־פאָרשטייערשאַפט האָט געגעבן צום מאַניסטראַט וועגן זיין רעקורס בנוגע זיין סימפּל־שטייער־אויסמאָס פאַרן יאָר 1845 אין דער הייך פון 175 פל.

ער שרייבט אָט וואָס:

אויף דעם רעקורס, וואָס דער געהחמעטער האָט אָנגעגעבן אין חודש אַפּריל 1845 קעגן דעם סימפּל־שטייער־אויסמאָס אין דער הייך פון 175 פל, האָט די קהילה־פאָרשטייערשאַפט געענטפערט, אַז: „ער האָט זיך בשעת דער פטירה פון זיין מוטער זיסל בערנשטיין מחחייב געווען צו באַצאָלן אויך דעם סימפּל־שטייער פון דער פאַרשטאָרבענער אין משך פון קומענדיקן יאָר. הינות זיין (הערץ בערנשטיינס) סימפּל־שטייער פאַרן יאָר 1844 האָט באַטראָפן 110 פל, איז אים אויסגעמאָסטן געוואָרן דער דאָזיקער שטייער פאַרן יאָר 1845 צוזאַמען מיט דעם התחייבות וואָס ער האָט איבערגענומען פאַר דער פאַרשטאָרבענער מוטער — אויף 175 פל״. דערויף ענטפערט הערץ בערנשטיין:

דעם 16טן דעצעמבער 1844 איז זיין מוטער זיסל בערנשטיין געשטאָרבן און מחמת די קהילה־פאָרשטייער האָבן נישט געוואָלט דערלויבן, מען זאָל טראָגן דאָס מת ביז צום בית־הקברות, לויט דעם מנהג פון די אָרטאָדאָקסן, איז ער גענאַנגען זיך באַקלאָגן קעגן דעם ביים פּאָליצייי־דירעקטאָר ה׳ זאַכער־מאַזאָך, און אויך קעגן דעם, וואָס די קהילה־פאָרשטייער ווילן נישט באַוויליקן פאַר דער געשטאָרבענער די קרקע לעבן איר משפחה. דאָרט האָט ער געטראָפן די קהילה־פאָרשטייער און אין ביי־זיין פונעם דערמאָנטן הערן פּאָליצייי־דירעקטאָר האָט ער זיך בלויז מחחייב געווען צו באַצאָלן פאַר דער נפטרה דעם רעשט סימפּל־

שטײַער, וואָס זי איז שולדיק געבליבן פֿאַרן יאָר 1844, נישט אָבער אויך פֿאַרן קומענדיקן יאָר. פֿאַר אַן עדות רופֿט ער אָן דעם ה׳ פּאָליצײַ־דירעקטאָר, וואָס אין זײַן בײַזײַן איז דער דאָזיקער אָפּמאַך געשען.

מען האָט אויף אים — שרײַבט ער ווײַטער — דערפֿאַר אַרויפֿגעלייגט אַזאַ הויכן שטײַער, מחמת ער וויל און קאָן זיך נישט באַטייליקן אין די אונטערנעמונגען פֿון דער איצטיקער רעפֿאָרם־שטרעביקער קהילה־פֿאָרשטייערשאַפֿט, וועלכע זענען קענען זײַן רעליגיעזן געוויסן און קענען זײַן איבערצײַגונג. בּפֿרט וואָס די מוטער האָט אים אָנגעזאָגט פֿאַר דער פּטירה אין בײַזײַן פֿון ה׳ פּראָפֿעסאָר סעבניץ און ה׳ ד״ר עפּשטיין באין אופֿן נישט צו באַטייליקן זיך מיט קיין נחינות לטובֿה די רעפֿאָרם־אונטערנעמונגען.

ווי אַ באַווײַז—שרײַבט ער ווײַטער—אַז עס גייט אים נישט אין געלט, דינט דער פֿאַקט, אַז ער שטייט אין קויפֿן אַ הויז לטובֿת דעם יידישן שפּיטאָל און האָט בדעה צו געבן אויף דעם צוועק אַ סכום פֿון 8.000 פֿלאָרין במזומן.

*

אָט דאָס איז דער תוכן פֿון די צוויי דאָקומענטן, וואָס כאַראַקטעריזירן אַ ביסל דעם דאָרטיקן מצבֿ. מינלעך, אַז בערנשטיינס טענות זענען איבערגעטריבן. איבעריקנס זענען אַזוינע רײַבונגען צווישן פּאַרטיי־געגנערס תּמיד פֿאָרגעקומען און עוולות פֿון דער מאַכט וועלן אייביק פֿאָרקומען, אָבער מען קען נישט באַפֿרײַען לגמרי די דעמאָלטיקע אַבסאָלוטיסטן פֿון דער קהילה פֿון שולד, וואָס זיי האָבן אָנגעוואָרפֿן דעם רובֿ מנין און רובֿ בנין פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין לעמבערג אַ רבֿ פֿון דײַטשלאַנד, קענען זייער ווילן און קענען זייער געוויסן. ווי גוט די כּוונות זייערע זאָלן נישט זײַן געווען, — די מעשׂים זענען נישט געווען געראַכט.

באַלאַבאַנס בוך איז אַ אינטערעסאַנטער צושטײַער פֿון דער געשיכטע פֿון יענע אינטערעסאַנטע טעג. דער אַנטוויקלונגס־גאַנג פֿון די לעצטע 90 יאָר אין דער לעמבערגער קהילה אַנטפּלעקט זיך פֿאַר אונדז בײַם לייענען דאָס בוך, וואָס איז געשריבן, ווי אַלדינג וואָס שטאַמט פֿון באַלאַבאַנס פֿעדער, לײַכט, פּאָפּולער און לעבעדיק. בּפֿרט וואָס דער מחבר האָט פֿאַר יעדער פּערזאָן, וואָס קומט דאָ פֿאָר, אַ וואָרעם וואָרט. קענטיק, אַז דער מחבר שטייט אין אַ נאָענטן שײַכות צו אַלעמען וואָס ער שילדערט דאָ.

דער פֿאַקט, אַז נאָך אין יאָר 1843 האָט דער פּראָגרעסיווער קהל געפּרוווט אײַנפֿירן אין דער אָרטאָדאָקסישער אַלטער שול דעם טאַרנאָפּאָלער כּאָר, ווי ס׳ווײַזט זיך אַרויס פֿון די אויבן ציטירטע דאָקומענטן פֿון בערנשטיין — דערמאָנט באַלאַבאַן נישט. קיין שום פּראָטאָקאָל־בוך איז נישט פֿאַראַן, און דער מחבר האָט געמוזט צונויפֿשטעלן זײַן געשיכטע פֿון איינצלנע פֿראַגמענטן, וואָס געפֿינען זיך אין דער קהילה אָדער אין דער סינאַגאָגע, כּדי צו מאַכן אַ גאַנץ בילד.

ישׂראל ווײַנלעז (לעמבערג)

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

דרײַ יאָר האַנטווערקער־שול אין שײַן פֿון אַ פּסיכאָטעכנישער אויספֿאָרשונג

ווער דאַרף זיך לערנען אין די האַנטווערקער־שולן?

די אויפֿגאַבע פֿון די האַנטווערקער־שולן באַשטײט אין צוגרײטן קוואַליפֿיצירטע, געבילדעטע פֿאַכלײַט, וועלכע זאָלן קענען אויפֿהײבן די מלאָכה אויף אַ געהעריקער הײך: זײערע מוסטער־וואַרשטאַטן דאַרפֿן סטימולירן די איבעריקע בעלי־מלאָכות ראַציאָנעל צו אָרגאַניזירן די אַרבעט, אַרײַנצופֿירן טעכנישע אויסבעסערונגען אאַז״וו.

ניט יעדער קאַנדידאַט צו אַ האַנטווערקער־שול איז מסוגל צו דער אויפֿגאַבע; דער געהעריקער אָפּקלײַב פֿון תּלמידים־מאַטעריאַל הערט אויף, ספּעציעל אין אונדזערע באַדינגונגען, צו זײַן אַ ריין פּעדאַגאָגישע פֿראַגע; ס׳איז אַ וויכטיקע געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַבלעם.

מיר פֿאַרמאָגן ווינציק האַנטווערקער־שולן; דער דראַנג צו זיי איז לעצטנס שטאַרק; די צאָל קאַנדידאַטן איז אָפֿט גרעסער פֿאַר דער צאָל ערטער. די שול קען זיך פֿאַרגינען אַן אָפּקלײַב און פֿירט אים טאַקע דורך. די קאַנדידאַטן ווערן אָנגענומען אויפֿן סמך פֿון אַן עקזאַמען. צי איז אָבער אַן עקזאַמען פֿון ייִדיש, פּויליש, רעכענען אאַז״וו אַ צוגעפּאַסטער סעלעקציע־מיטל פֿון קומענדיקע בעלי־מלאָכות? ווי אַזוי זעען אויס די דערגרײכונגען פֿון די תּלמידים, וועלכע ווערן אָנגענומען אין דער שול אויפֿן סמך פֿון די רעזולטאַטן פֿון די עקזאַמענס? די שולן ווערן אויס־געהאַלטן אין אַ גרויסער מאָס פֿון דער געזעלשאַפֿט. צי גײען ניט אין גיוועץ כּוחות און געלטמיטלען?

די ביאַליסטאָקער פֿאַך־קאָנסולטאַציע בײַ „צענטאָס״ האָט דורכגעפֿירט אַ געוויסן פּעדאַ־גאָגיש־געזעלשאַפֿטלעכן באַלאַנס אין דער ביאַליסטאָקער האַנטווערקער־שול פֿאַר יינגלעך בנוגע די תּלמידים וואָס זײַנען אָנגענומען געוואָרן אין 1935 און האָבן געדאַרפֿט פֿאַרענדיקן זײער אויס־בילדונג אין 1938 (דער קורס אין דער שול איז אַ 3־יאָריקער).

דער באַלאַנס פֿון 3 יאָר אַרבעט אין אַ האַנטווערקער־שול

וויפֿל פֿון די אָנגענומענע האָבן געענדיקט אין דער געהעריקער צײַט?

1. די פֿאַרהעלטעניש פֿון די אַבסאָלווענטן אין 1938 צו דער צאָל תּלמידים אין 1935

אָפּטרילונג	אָנגענומענע אין 1935	געענדיקט אין 1938	
		צאָל	%
שלאָסערײַ	62	35	56,5
סטאָלערײַ	23	6	26,1
צוזאַמען . . .	85	41	48,2

פֿון די 85 אָנגענומענע אויף ביידע אָפּטיילונגען — שלאָסערײַ און סטאָלערײַ — האָבן געענדיקט 41 — 48,2 פּראָצ׳; מער ווי אַ העלפֿט זײַנען נישט דערגאַנגען צום סוף. ספּעציעל קליין איז די צאָל געענדיקטע סטאָליאַרעס, ס״ה 26,1 פּראָצ׳ פֿון די אָנגענומענע. מען מוז מודה זײַן, אַז דער סך-הכּל איז נישט זײער געהויבן.* ווו ליגן די סיבות?

די ווירקונג פֿון דער סביבה און פֿון דער צוגרייט-שול

די פּעולות פֿון דער שולאַרבעט זײַנען אַ רעזולטאַט פֿון אַ צוזאַמענאַרבעט צווישן די לערער און די תּלמידים.

די ייִדישע האַנטווערקער-שול אין ביאַליסטאָק איז פֿאַררעכנט פֿאַר אַ גוטער אינסטיטוציע נישט בלויז בײַ פֿאַראינטערעסירטע ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַקטאָרן, נאָר אויך בײַ דער שולמאַכט, וואָס זי וועט דאָך קיינער נישט באַשולדיקן אין אַ ספּעציעלן סענטימענט צו אַ ייִדישער שול מיט דער ייִדישער לערנשפּראַך.

די אָנפֿירונג און דער לערער-פּערסאָנאַל טוען די אַרבעט מיט גרויס פֿאַרשטאַנד פֿאַר די אויפֿגאַבעס פֿון דער שול; די וואַרשטאַטן ווערן כּסדר באַרײַכערט מיט מאָדערנע אײַנריכטונגען; מען האַלט כּסדר אין פֿאַרפֿולקומען סײַ די פּראַקטישע אויסבילדונג, סײַ די טעאָרעטישע צוגרייטונג פֿון די תּלמידים.

בײַ דעם הויכן פּעדאַגאָגישן ניוואָ פֿון דער שול מוז מען זוכן די סיבות פֿון דעם היפּשן אָפּפֿאַל פֿון תּלמידים אין זיי גופֿא. פֿון וואַנען רעקרוטירן זיי זיך?

2. די פֿאַרהעלטעניש פֿון די אַבסאָלווענטן
אין 1938 צו דער צאָל תּלמידים אין 1935

א. לויט דער סביבה:

באַשעפֿטיקונג פֿון די עלטערן	אָנגענומענע אין 1935	געענדיקט אין 1938	
		צאָל	%
האַנטווערקערס	30	18	60
הענדלערס	30	11	36,7
אַרבעטערס	9	5	55,6
פֿרײַע פּראָפֿעסיעס	7	4	57,1
אָנגעשטעלטע	5	2	40
ניט אָנגעגעבן	4	1	25
צוזאַמען . . .	85	41	48,2

* מען דאַרף נישט באַטראַכטן אָט די רעזולטאַטן פֿאַר ספּעציעל שלעכטע. אַן ערך 50 פּראָצ׳ געענדיקטע איז בײַ די הײַנטיקע אויפֿנעם-באַדינגונגען פֿון תּלמידים, ווען עס ווערט נישט געלייגט קיין אַכט אויף די שײַכותדיקע פֿעיִקייטן, אַ „נאָרמאַלע״ זאַך. די זעלבע פּראָפּאָרציע פֿון די אָנגענומענע צו די געענדיקטע האָט פֿעסטגעשטעלט דער פּסיכאָלאָג סעדלאַטשעק אין 2 מלוכישע טעכנישע שולן. (זע Psychotechnika — 1934, נומ׳ 1).

ב. לויטן טיפּ שולן:

שולן	אָנגענומענע אין 1935	געענדיקט אין 1938	
		צאָל	%
פאָלקשולן:			
מלוכישע	22	12	54,6
רעליגיעזע	15	5	33,3
העברעיִשע	14	5	35,7
ייִדיש-וועלטלעכע	7	6	85,7
פּריוואַטע	6	4	66,7
גימנאַזיעס:			
העברעיִשע	9	3	33,3
„ייִדיש-פּוילישע"	7	2	28,6
ייִדיש-וועלטלעכע	5	4	80
צוזאַמען . . .	85	41	48,2

מיר שטעלן קודם-כּל פעסט (זע טאַבעלעס 2א און 2ב) אַ שטאַרקן דראַנג צו דער שול. ס'שטראָמען אין איר קינדער פון ייִדיש-וועלטלעכע, העברעיִשע און רעליגיעזע. מלוכישע און פּריוואַטע שולן, פון חדרים און גימנאַזיעס.

די קינדער שטאַמען פון פאַרשידענע סאָציאַלע שיכטן, בלויז 45 פּראָצ׳ פון זיי געהערן צו האַנטווערקערשע און אַרבעטערשע משפחות; די מערהייט (55 פּראָצ׳) געהערן צו די קרײַזן, וועלכע ווערן דורכן לעבן געטריבן צו פּראָדוקטיווירן זיך. זיי קלײַבן אויס די שול ווי אַ גרינגערן וועג צום ציל. אָבער דער וועג איז אויך פאַר זיי אָפּט צו שווער. בלויז 36,7 פּראָצ׳ פון די קינדער פון הענדלערס האָבן געענדיקט. בײַ די האַנטווערקערשע קינדער איז די פאַרהעלטעניש אַ פאַר-קערטע. דאָ האָבן 60 פּראָצ׳ באַקומען דעם דיפּלאָם. די געוועזענע גימנאַזיסטן האַלטן זיך אויך ניט אײַן אין דער שול. אָט האָבן פון די געוועזענע שילער פון דער העברעיִשער גימנאַזיע געענדיקט בלויז 22,9 פּראָצ׳, פון די פּריוואַטע ייִדיש-פּוילישע — 28,6 פּראָצ׳. אַן אויסנאַם זײַנען די תּלמידים פון דער ייִדישער גימנאַזיע (זע טאַבעלע 2ב). זיי קומען אָבער, ווי באַוווּסט, טילוויַז פון אַן אַנדער סביבה, און אין זייער באַציִונג צו דער אַרבעט שפּיגלט זיך משמעות אָפּ דער גײַסט פון די ייִדיש-וועלטלעכע שולן. צי קען מען באַטראַכטן בלויז פאַר אַ צופאַלזאַך דאָס וואָס 85 פּראָצ׳ פון די קינדער פון די ייִדיש-וועלטלעכע פאָלקשולן און 80 פּראָצ׳ פון די תּלמידים פון דער ייִדישער גימנאַזיע האָבן געענדיקט די שול, בשעת ווען פון די רעליגיעזע שולן האָבן געענדיקט 33,3 פּראָצענט?

די סבֿיבֿה, פֿון וועלכער די קינדער שטאַמען, דער גמַסט פֿון דער שול, אין וועלכער זיי ווערן דערצויגן, מוז ווירקן און ווירקט, ווי מיר זעען, אויף זייער אַיַנשטעל צו דער אַרבעט, אויף זייער אויסהאַלטעוודיקייט.

די אַלגעמיינע סיבות זַיַנען אָבער נישט גענוג צו דערקלערן יעדער פֿאַל אינדיווידועל.

אויף אונדזער אָנפֿרעג האָט דער דערציִער פֿון די תּלמידים, דער גענימער פּעדאַגאָג מ. זאַבלודאָוסקי, אָנגעוויזן די סיבות, וואָס האָבן, ווי ער האַלט, גורם געווען דערצו, אַז דער אָדער יענער תּלמיד איז נישט דערגאַנגען צום סוף פֿון קורס.

3. סיבות פֿון נישט פֿאַרענדיקן די שול

פֿון דיר אָנגענומענע תּלמידים	צאָל	%
	85	100
זַיַנען אַוועק פֿון דער שול איבער אומפֿעיִקייט	17	20
זַיַנען געבליבן אויפֿן 2־טן יאָר בּהנת אומפֿעיִקייט	11	12,9
האָבן געביטן דעם פֿאַך	9	10,6
זַיַנען אַוועק פֿון דער שול איבער אָרעמקייט, קראַנקייט	3	3,6
זַיַנען אַוועק איבער אַן אומבאַוווסטער סיבה . .	4	4,7
צוזאַמען ניט געענדיקט	44	51,8
געענדיקט	41	48,2

לויט דער אָפּשאַצונג פֿונעם פּעדאַגאָג האָבן איבער זייער אומפֿעיִקייט פֿאַרלאָזן די שול 20 פּראָצ׳. געבליבן אויפֿן 2טן יאָר אין דעם זעלבן קלאַס זַיַנען 12,9 פּראָצ׳. צוזאַמען זַיַנען הייסט עס אָנגענומען געוואָרן אין דער שול 33 פּראָצ׳ אומפֿעיִקע תּלמידים. אָט די 33 פּראָצ׳ זַיַנען אַן איבעריקער באַלאַסט. זיי פֿאַרלירן אומזיסט אייגענע צַיט און ענערגיע, קיין גוטע בעלי־מלאָכות וועלן זיי נישט ווערן. זייער אָרט האָבן לכתּחילה געדאַרפֿט פֿאַריעמען אַנדערע, פֿעיִקערע: מיר האָבן ווייניק האַנטווערקער־שולן און יעדער אָרט דאַרף ווערן אויסגענוצט ראַציאָנעל.

אונדזער פּסיכאָטעכנישע אויספֿאָרשונג

ס׳איז איבעריק צו דערוויַיזן, ווי וויכטיק ס׳איז בַיי צַיטנס צו דערקענען די פֿעיִקייט אָדער אומפֿעיִקייט פֿון תּלמיד. דער געדאַנק וועגן דער נייטיקייט דורכצופֿירן די סעלעקציע אין די האַנטווערקער־שולן אויפֿן סמך פֿון פּסיכאָטעכנישער אויספֿאָרשונג ווערט אַלץ פּאָפּולערער און דרינגט אַרַיַן אין דער שולפּראַקטיק. צי זַיַנען אָבער די נַיע מעטאָדן צו פֿאָרשן די פֿעיִקייטן ריכטיקער, צי קענען זיי געבן אַ זיכערערן עלעמענט תּלמידים? צי זַיַנען זיי צוגעפּאַסט פֿאַר אונדזערע באַדינגונגען, בַיי אונדזערע קינדער?

די ביאָליסטאָקער פֿאַך־קאָנסולטאַציע פֿאַרמאָגט מאַטעריאַלן פֿון דער פּסיכאָטעכנישער אויספֿאָרשונג, וואָס איז דורכגעפֿירט געוואָרן אויף די זעלבע תּלמידים נאָך אין 1935 און וואָס

באַשטעטיקט די וויכטיקייט פון די נײַע מעטאָדן פאַר אַ ראַציאָנעלער פּעלעקציע אין אונדזערע האַנטווערקער־שולן.

אַ פּאָר ווערטער וועגן דער מעטאָדיק פון דער אויספאָרשונג.

די אויספאָרשונג איז דורכגעפירט געוואָרן אין אָנהייב שוליאָר 1936/1935. די 85 תּלמידים זײַנען צעטיילט געוואָרן אין 4 גרופּעס. די אַרבעט פון יעדער גרופּע האָט געדויערט פון 4 ביז 5 שעה. זי איז דורכגעפירט געוואָרן קאָלעקטיוו אין די געוויינטלעכע תּנאים פון דער שולאַרבעט.

אַ ברייטע אַנקעטע האָט געגעבן מאַטעריאַל וועגן דער סביבה, בילדונג, נייגונגען, פאַר־אינטערעסירונגען, אַרבעט־געוויינשאַפטן, באַציִונג צום אויסגעקליבענעם פאַך אַז״וו.

דאָס לאָגישע אויפכאַפּן האָבן געפאָרשט די „ריען צאָלן״ און די „געאָמעט־מעטרישע פיגורן״ פון דונאַיעווסקי.

די „ריען״ זײַנען געבויט לויט אַ געוויסן פּרינציפּ. עס ווערט געפאָדערט ווײַטער צו פירן די אָנגעהויבענע ריען.

למשל: פאַרענדיקן מיט 3 ווײַטערדיקע צאָלן די ריי: 21, 19, 17, 15, 13. כּדי צו געבן אַ ריכטיקן ענטפער, דאַרף מען דורכפירן אַן אַנאַליז פון דער געגעבענער ריי. געפינען די באַציִונג צווישן די געגעבענע עלעמענטן און צוגעבן נײַע, וועלכע זאָלן זײַן אין הסכּם מיטן געפונענעם כּלל.

עס זײַנען געגעבן געוואָרן 10 ריען צאָלן און 10 ריען געאָמעטרישע פיגורן — גרינערע און שווערערע.

אין די „איבערשטעלונגען״, אַ טעסט פון קלאַפּאַרעד, בעט מען די געפאָרשטע פּערזאָן צו מאַכן וואָס מער איבערשטעלונגען מיט 4 געגעבענע אותיות אין משך פון 1 מינוט. עס גייט אין דער גיכקייט פון קאָמבינירן די עלעמענטן און אין אויסגעפינען אַ מיטל צו מאַכן וואָס מער איבערשטעלונגען.

אין דעם טעסט פון פּראַקטישער אינטעליגענץ באַשטייט די אויפגאַבע אין אָנצייכענען וואָס אַ גרעסערן דרײַעק אויף אַ נישט רעגולער אויסגעשניטענעם פּאַפּיר.

די קאָנצענטראַציע פון אויפמערק און דעם אַרבעטטעמפּ האָט געפּרוווט דער בורדאָן־טעסט פון אויסמעקן אותיות. די געפאָרשטע פּערזאָן דאַרף אין משך פון אַ באַשטימטער צײַט — 3 מינוט — אויסמעקן כּסדר אין געגעבענע אותיות־ריען 3 אָנגעוויזענע אותיות. דער אַרבעט־טעמפּ ווערט געמאָסטן לויט דער צאָל ריכטיק אויסגעשטראָכענע אותיות; די קאָנצענטראַציע פון אויפמערק מיט דעם פּראָצ׳ גרײַזן לגבי דער צאָל אויסגעמעקטע.

די אויגן־מאָס האָט געפאָרשט דער טעסט פון פאַרגלײַכן ליניעס. די „פאָרשטעלונג אין שטח״ — יוירקעסעס באַוווּסטער „קובנטעסט״; די פּינקטלעכקייט אין אויספירן די אַרבעט איז געפאָרשט געוואָרן דורך דעם „ווײַטערפירן די אָנגעהויבענע שלאַקן״ (טעסט פון לאַנגע).

די רעזולטאַטן זײַנען געוואָרן פּראָצענטירט. אויפן סמך פון דער סומע פון אַלע פּראָצענ־טירונגען איז יעדער תּלמיד קלאַסיפיצירט געוואָרן לגבי זײַנע חבֿרים; מיר האָבן צעטיילט די תּלמידים אין 3 קאַטעגאָריעס. צו דער ערשטער גרופּע געהערן די בעסטע תּלמידים — פון 1טן ביזן 21טן; צו דער צווייטער גרופּע — די מיטעלע, פון 22טן ביז 64טן תּלמיד; צו דער דריטער גרופּע געהערן די ערגסטע, פון 65טן ביזן 85טן. די באַקומענע רעזולטאַטן, ווי אויך אונדזער קלאַסיפיקאַציע פון די תּלמידים, זײַנען אין 1935 נאָך דער אויספאָרשונג איבערגעשיקט געוואָרן

אין דער האַנטווערקער־שול און האָבן געדינט פאַר אַ מאַטעריאַל בײַם מאַכן דעם באַלאַנס. די צאָל געענדיקטע צו דער אַלגעמײַנער צאָל אָנגענומענע זעט אויס אין יעדער גרופּע אַזוי:

4. די צאָל אַבסאָלווענטן אין 1938 אַנטקעגן די רעזולטאַטן פון דער פּסיכאָטעכנישער אויספאָרשונג אין 1935

קאַטעגאָריע תּלמידים	רעזולטאַטן פון דער אויספאָרשונג אין 1935		געענדיקט אין 1938	
	צאָל		צאָל	%
גוטע	21		15	71,4
מיטעלע	43		23	53,5
שלעכטע	21		3	14,3
צוזאַמען	85		41	48,2

פון די תּלמידים, וואָס די אויספאָרשונג האָט קוואַליפיצירט פאַר גוטע, האָבן געענדיקט 71,4 פּראָצ׳. פון די שלעכטע — 14,3 פּראָצ׳. אָבער ספּעציעל באַלערנדיק זײַנען די סיבות פון נישט פאַרענדיקן די שול לויט פאַרשײדענע קאַטעגאָריעס תּלמידים.

5. אַ פאַרגלײַך צווישן די רעזולטאַטן פון דער פּסיכאָטעכנישער אויספאָרשונג און די סיבות פון ניט פאַרענדיקן די שול לויטן אָנווײַז פון דערציִער

קלאַסיפיקאַציע לויט דער אויספאָרשונג אין 1935	ניט געענדיקט אין 1938		סיבות פון ניט ענדיקן די שול											
			אומפעזיקייט						געביטן דעם פאַך		קראַנקייט און אָרעמקייט		סיבה אומבאַוווּסט	
			פאַרלאָזן די שול		געבליבן אויפן צווייטן יאָר		צוזאַמען							
	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%
גוטע	6	28,6	1	4,8	—	—	1	4,8	4	19	—	—	1	4,8
מיטעלע	20	46,5	5	11,6	5	11,6	10	23,2	5	11,6	3	7	2	4,7
שלעכטע	18	85,7	11	52,4	6	28,6	17	81	—	—	—	—	1	‚,8
צוזאַמען. .	44	51,8	17	20	11	12,9	28	32,9	9	10,6	3	3,6	4	4,7

מיר זעען, אַז אַ גרויסער פּראָצ׳ תּלמידים פון דער „גוטער״ גרופּע האָבן פאַרלאָזן די שול ניט איבער נישט־צוגעפּאַסטקייט צו דער אַרבעט (זיי האָבן געביטן דעם פאַך, זײַנען געוואָרן קראַנק). נישט געענדיקט איבער אומפעזיקייט האָבן פון די 21 „גוטע״ בלויז 1 תּלמיד — 4,8 פּראָצ׳. פון די 21 „שלעכטע״ אָבער 18—81 פּראָצ׳; פון די „מיטעלע״ — 23,2 פּראָצ׳.

די רעזולטאַטן פון דער אויספאָרשונג האָבן זיך הייסט עס אַרויסגעוויזן פאַר פּראָגנאָסטיש ספּעציעל לגבי די עקסטרעמע גרופּעס.

זיי האָבן אָבער ניט בלויז אַ לאָקאַלן אינטערעס, נאָר אויך אַן אַלגעמיינעם.

פון מעטאָדאָלאָגישן שטאַנדפּונקט איז וויכטיק די פּסטשטעלונג, אַז בײַ אַ געוויסן אָפּקלײַב גיט דער טעסטן־מעטאָד, אפילו אין דער פרימיטיווער פאָרם פון אַ קאָלעקטיווער אויספאָרשונג, גאַנץ צופרידנשטעלנדיקע רעזולטאַטן. ווי וויכטיק ס'זאָלן ניט זײַן די מעטאָדן פון אַ טיפערער פּסיכאָלאָגישער פאָרשונג, קענען זיי דאָך אָבער איבער פּראַקטישע טעמים נישט שטענדיק באַנוצט ווערן. ווען עס גייט אין דורכפירן אַ סעלעקציע אין אַ קורצער צײַט, ספּעציעל בײַם אָנגעמען תּלמידים אין פאַכשולן, גיט דער מעטאָד אַ סך אַ זיכערערע מיגלעכקייט צו דערקענען די אומפעיִקע קאַנדידאַטן, ווי די סעלעקציע אויפן סמך פון שול־אַטעסטאַטן, עקזאַמענס אד"גל (דער פּראָגנאָז האָט זיך בײַ אונדז באַשטעטיקט אין 80 פּראָצ' פאַלן).

רעזומע:

דער באַלאַנס פון 3 יאָר אַרבעט אין אַ גוט אויטקגעשטעלטער האַנטווערקער־שול האָט אַרויסגעבראַכט, אַז אַ גרויסע צאָל אָנגענומענע פאַרענדיקן ניט די שול, וואָס דאָס הייסט אויס־ברענגען מענטשלעכע כוחות און געזעלשאַפטלעכע מיטלען.

די סיבות זײַנען: 1) די ניט־ראַציאָנעלע סעלעקציע פון תּלמידים־מאַטעריאַל, 2) דאָס פעלן פון אַרבעט־געוויינשאַפט און פון אויסהאַלטעוודיקייט בײַ דעם עלעמענט תּלמידים וואָס שטאַמען פון הענדלערשע קרײַזן.

אַנטוויקלען בײַ די קינדער ליבע צו אַרבעט דורכן אויטקשטעלן דעם דאָזיקן לימוד אויף אַ געהעריקער הייך דאַרף זײַן די געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבע פאַר אַלע טיפן יידישע שולן. די געהעריקע צוגרייטונג פון דער שוליוגנט איז אַ גיכערער און מער זיכערער וועג צו פּראָדוקטי־ווירונג, ווי אַרטיקלען און רעדעס אויף דער טעמע. כדי די יידישע האַנטווערקער־שולן זאָלן אָבער קענען אויספירן זייער אויפגאַבע פון הייבן דעם ניוואָ פון דער יידישער מלאכה דורך צוגרייטן גוטע פאַכלײַט, דאַרף דער עלעמענט תּלמידים זײַן סעלעקציאָנירט אויפן סמך פון אַ פּסיכאָ־טעכנישער אויספאָרשונג.

ל. קאַנעל (ביאַליסטאָק)

באַמערקונגען

צום אַרטיקל פון ד"ר ר. מאַהלער „שטריכן צו די סאָציאַל־פּאָליטישע פאַרהעלטענישן פון די בבלי־פּערסישע יידן אין דער אַ"ג גאונים־תּקופה", יִזוּאָ־בלעטער" ב' XI, ז' 173 א"וו.

איך בין באַקאַנט מיט ד"ר מאַהלערס אייניקע אַרבעטן. איך האַלט אים פאַר איינעם פון די אַגאַבטסטע יונגע יידישע היסטאָריקער. דעריבער חידוש איך זיך, וואָס ער האָט אין אויבן אָנגערופענעם אַרטיקל דורכגעלאָזט און נישט ריכטיק אויסגעטײַטשט קליינקייטן.

ד"ר מאַהלער שרײַבט (זײַט 177):

„— — פאַר פאַרקויפן אַ יידישן שקלאַוו צו אַ ניט־יידישן קונה האָט דער תּלמוד באַשטימט אַ געלטשטראָף דעם צענטחלק פון דער סומע פון פאַרקויף. ס'איז אָבער געווען אַ מיגלעכקייט זיך אַרויסצודרייען פון דער דאָזיקער שטראָף, מחמת די גאונים האָבן מתּיר געווען צו פאַרקויפן יידישע שקלאַוון צו ניט־יידן אין דעם פאַל, ווען די שקלאַוון האָבן נישט אָפּגעהיט רעליגיעזע דינים".

דער קנס איז נישט קיין צענטחלק פון דער סומע פון פאַרקויף, נאָר צען מאָל די סומע פון פאַרקויף. עשׂרה ברמיו (גיטין, מ״ד).

נישט די גאונים האָבן מתיר געווען צו פאַרקויפן יידישע שקלאַפן צו ניט־יידן, נאָר דער גאון נחשון. דער גאון רב עמרם איז געווען קעגן. האָבן דאָך די גאונים רב כהן־צדק און רב נטרונאי אַרויפגעלייגט דעם קנס פון „עשׂרה בדמיו״. דערצו מאַכט ד״ר מאַהלער קיין חילוק נישט צווישן „עבד עברי״ און „עבד כנעני״.

זײַט 182:

„— — — ערשט אַרום דער העלפט פון 10טן י״ח — — איז די גאונות אויף שטענדיק איבערגעגאַנגען צו דער ישיבה אין פומבדיתא״. נישט אויף שטענדיק. די ישיבה אין סורא האָט זיך ווידער געעפנט און אַז די ישיבה אין פומבדיתא־בגדד האָט זיך אין גאַנצן צורעמאַכט (1038), איז די ישיבה אין סורא נאָך אַלץ געווען אָפן. נאָך רס״ג זײַנען אין דער סוראער ישיבה געווען גאונים: ר׳ צמח בן יצחק, ר׳ שמואל בן חפני, ר׳ דוסא בן סעדיה, ר׳ ישׂראל בן שמואל, ר׳ עזריה, ר׳ יצחק.

(Jacob Mann, Gaonic Studies, 1925)

זײַט 186, „באַוווּסט מיט אַזאַ מאַכט — —״ ביז 188.

מען דאַרף זײַן זייער פאָרזיכטיק בײַם רעסטאַוורירן ס׳ייִדישע לעבן פון דער גאונים־תקופה לויט די שאַלות־ותשובות. מיר דאַרפן געדענקען, אַז די תשובות פון די גאונים האָבן כמעט גאָרנישט צו טון מיטן לעבן פון די בכלליש יידן. די תשובות האָט מען געשיקט קיין פערסיע, מצרים, קירואַן, שפּאַניע און פראַנקרײַך. צו די יידן פון בכל האָבן די גאונים קיין תשובות נישט געשיקט. זיי, די בכלים, זײַנען אין די „כלה־חדשים״ אָנגעפאָרן אין די ישיבות, האָבן געפרעגט זייערע שאַלות און באַקומען מונדלעכע תשובות פון די גאונים. („והגיד לנו ששאלו את מר חנינאי גאון בחדש כלה״).

אידער די אַראַבער האָבן אײַנגענומען בכל, פלעגן די קהילות זײַן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די שטײַערן. מיט די אַראַבער האָט זיך דאָס געענדערט, כאָטש גרעץ שרײַבט (באַנד III, 134), אַז „והוא [ריש גלותא] העלה המסים והארנוניות מכל יהודי בכל וימציאם לגנזי המלכות]״, — איז קלאָר אָבער פון די שו״ת, אַז די אַראַבער האָבן אַליין אויפגעמאַנט די שטײַערן. (J. Mann, J. Q. R. ,X 124—5).

פון ר׳ נחשונס תשובה זעט מען, אַז די שאַלה איז געפרעגט געוואָרן פון אַ קהילה אויסער בכל, ווו דער ראָש־קהילה האָט געדאַרפט צעוואַרפן די שטײַערן אויף די מיטגלידער לויט דעם עקאָנאָמישן מצב. און פון ר׳ נחשונס תשובה (874—82) זעט מען די פינצטערע לאַגע פון די ייִדן אין בכל. און וואָס זאָל מען דאָ אויסבאַהאַלטן, — די תלמידי־חכמים, פונקט ווי הײַנט, זײַנען געווען גרויסע אַביונים, קבצנים אין זיבן פאָלעס.

פון וואַנען דרינגט ד״ר מאַהלער, אַז רײַכע תלמידי־חכמים האָבן נישט געצאָלט קיין שטײַערן? די טלעמסענער (Tlemsen) ייִדן נעמען זיך אַזוי איבער מיט זייער ראָש־קהילה: „וידוע שהוא עין העדה וראשון לכל דבר בין בצדקה בין בעונש והפסד הנגבה מן הקהל״. עונש — דאָס זײַנען שטײַערן. און אין די שו״ת שווימען אַרויף שאַלות: ווער דאַרף טראָגן די מערסטע שטײַערן? פאַרמעגלעכע סוחרים צי רײַכע ערד־אייגנטימער? ס׳רעדט זיך נישט

וועגן „זעקל־סוחרים המחזרין בעירות ובכפרים ומוכרין גרוטאות". און אַז אַ זעקל־ייִד, זאָגט ער, קען נישט צאָלן קיין שטײַערן, גיט מען אים אַ שבועה און מען באַפרײַט אים.

און אַז אַהרן דער גאון פון פומבדיתא האָט געשטאַמט פון סוחרים, איז דערפון געדרונגען, אַז סוחרים זײַנען געווען תּלמידי־חכמים און האָבן נישט געדאַרפט צאָלן קיין שטײַערן? ניין! ס'איז פּונקט אַזאַ ראַיה, ווי מיר זאָלן זאָגן, אַז די גינצבורגס, די בראָדסקיס, די פּאָליאַקאָווס זײַנען געווען ייִדישע געלערנטע, ווײַל באַראָן דוד גינצבורג איז געווען אַ געלערנטער.

אוודאי בין איך מסכּים מיט ד"ר מאַהלער, אַז די ייִדישע ברייטע מאַסן האָט מען געדריקט. און געדריקט האָבן די כּאַליפן, די ראָשי־הגולה און אַ סך, אפשר די מערהייט, פון די גאונים, אָבער נישט אַלע גאונים.

די בעסטע אַרבעטן וועגן דער גאונים־תּקופה זײַנען געשריבן פון ד"ר יעקב מאַן. זײַן אַרבעט: The Responsa of the Babylonian Geonim as a Source of Jewish History איז אויסגעצייכנט.

י. אָפּאַטאָשו

צו די באַמערקונגען פון י. אָפּאַטאָשו

מיט גרויס אינטערעס האָב איך געלייענט די באַמערקונגען פון י. אָפּאַטאָשו און בין געווען שטאַרק צופרידן צו זען, אַז דער דורך מיר באַזונדערס פאַרערטער שרײַבער איז גלענצנדיק באַהאַוונט נישט בלויז אין דער היסטאָרישער תּקופה פון די „פּוילישע העלדער" און פון די ייִדן אין רעגנסבורג, נאָר אַז „עס זײַנען אויך קלאָר פאַר אים די וועגן פון נהרדעא".

טייל באַמערקונגען פון אָפּאַטאָשון זײַנען אַבסאָלוט ריכטיק, יענע וואָס האָבן אַ שײַכות צו די עצם היסטאָרישע פאַקטן.

אַבסאָלוט ריכטיק איז זײַן באַמערקונג, אַז פאַר פאַרקויפן אַ שקלאַף צו ניט־ייִדן האָט דער תּלמוד פאָרויסגעזען אַ שטראָף מאַקסימום פון צענפאַכן ווערט פון דעם פּרײַז (נטין מ"ד) און נישט מאַקסימום אַ צענט־חלק, ווי איך האָב על־פּי טעות געשריבן. פאַר מײַן טעות האָב איך נאָר דעם פאַרענטפער, וואָס אַ געניטער העברעיִשער פילאָלאָג, וועלכן איך האָב געפרעגט וועגן טײַטש פון „עשׂרה בדמיו", האָט אויך אין ערשטן מאָמענט געטײַטשט אַ צענט־חלק, און ערשט אַז ער האָט זיך באַקענט מיט דעם טעקסט פון תּלמוד, האָט ער אײַנגעזען זײַן טעות.

וואָס שייך דעם חילוק צווישן עבד עברי און עבד כּנעני, האָב איך זיך אין מײַן אַרטיקל אויף אים ניט אָפּגעשטעלט, ווײַל אין פּרט פון אָפּשטאַם זײַנען אין דער גאונים־תּקופה בדרך־כּלל געווען באַשעפטיקט בײַ ייִדן ניט־ייִדישע שקלאַפן און לויט דער רעליגיע זײַנען זיי אַלע געווען ייִדן, ווײַל קיין ניט־געמלטע האָט מען ניט געטאָרט האַלטן.

ריכטיק איז די באַמערקונג פון אָפּאַטאָשון וועגן דעם, אַז די גאונות איז אַרום דער העלפט פון 10טן י"ה ניט אַריבערגעגאַנגען אויף שטענדיק צו דער ישיבה אין פומבדיתא, ווײַל אויף נאָך דעם ווי עס האָט זיך צוגעמאַכט די ישיבת־פומבדיתא אין באַגדאַד, האָט נאָך עקסיסטירט די ישיבה פון סורא, וואָס איז צוריק געפּענט געוואָרן אַ סך פריִער, אַרום יאָר 987. איך האָב זיך באַקאַנט מיט די שײַכותדיקע פאַרשונגען פון יעקב מאַן, נאָך דעם ווי מײַן אַרטיקל איז שוין געווען אויסגעזעצט, און איך האָב מײַן טעות באַמערקט אין דעם תּיקון צו דעם אַרטיקל,

וואָס איך האָב צוגעשיקט צו דער רעדאַקציע, באַלד ווי איך האָב געקראָגן דעם פאַרטיקן נומער ייִוואָ-בלעטער.

בײַ דער געלעגנהייט וויל איך באַמערקן אַ תּיקון צו דער פאָרמולירונג פון תּיקון-טעות בײַ י. אָפּאַטאָשו:

די ישיבה פון סורא איז נאָך דעם ווי זי איז צײַטווײַליק פאַרמאַכט געוואָרן נאָך רב סעדיה גאונס טויט (יאָר 942) צוריק געעפנט געוואָרן אַרום י׳ 987 נישט אין סורא, נאָר אין באַגדאַד. מאַנן האַלט אויך פאַר נישט אויסגעשלאָסן — און אויפן סמך פון די דאָקומענטן, וואָס ער ברענגט, לײַגט זיך דאָס שטאַרק אויפן שׂכל — אַז נאָך אין דער ערשטער תּקופה פון איר עקסיסטענץ, אין די צײַטן פון רב סעדיה גאון, און אפשר אַ סך פריִער, איז די ישיבת-סורא געווען אַריבערגעטראָגן קיין באַגדאַד, פונקט ווי מיר וויסן עס וועגן דער ישיבת-פומבדיתא זינט דעם יאָר 890.

לויט דער זעלבער נײַער זאַמלונג פון מאַנס פאָרשונגען וועגן דער גאונים-תּקופה (Texts and Studies in Jewish History and Literature, vol. I, 1921) קומט אויך אויס, אַז די ישיבת-פומבדיתא האָט זיך נישט פאַרמאַכט אין י׳ 1038. מאַן רוקט אַרויס די השערה, אַז אַפילו חזקיהו, וואָס איז געווען גאון און ראָש-הגולה גלײַכצײַטיק, איז געווען אויף זײַן אַמט נישט 2 יאָר, נאָר 20 יאָר („ב׳ שנים״ אין ראב״ד״ס „ספר הקבלה״ דאַרף לויט דער מײַנונג פון מאַן געלײענט ווערן כ׳ שנים — 20 יאָר), ד״ה ביז 1058 און נישט ביז 1040. מאַן ווײַזט אויך אָן אויף אַן אָרט בײַ דעם זעלבן ראב״ד, ווו עס ווערט דערציילט, אַז אַרום י׳ 1070 איז אַ שפּאַנישער תּלמיד-חכם, ר׳ יצחק בן משה, געווען גאון פון דער ישיבת-פומבדיתא. זײַער שאַרפזינניק באַווײַזט אויך מאַן, אַז ביידע ישיבות אין באַגדאַד, סײַ די ישיבת-סורא, סײַ די ישיבת-פומבדיתא, האָבן עקסיסטירט ביז צום סוף 13טן י״ה און אַז דער באַריכט פון בנימין פון טודעלא וועגן 10 ישיבות אין באַגדאַד אין 12טן י״ה, דאַרף קאָריגירט ווערן אויף 2 ישיבות, ווײַל ער האָט מסתּמא פאַרביטן די 10 העכסטע ממונים פון די ישיבות (7 ראָשי-כּלה און 3 חבֿרים) מיט 10 באַזונדערע ראָשי-ישיבות. מאַנס סברא דאַרף נאָר, לויט מײַן מײַנונג, אַזוי ווײַט קאָריגירט ווערן, אַז עפּעס אַן איבעררײַס אין דער עקסיסטענץ פון די ישיבות האָט יאָ געמוזט זײַן נאָך דעם טויט פון גאון ראָש-הגולה חזקיהו, וואָרעם אַנדערש איז שווער צו פאַרשטיין, ווי אַזוי דער ראב״ד האָט זיך געקאָנט אַ זאָג טון סתּם אין דער וועלט אַרײַן „ואחר חזקיהו ראש-ישיבה וראש גלות פסקו ישיבות וגאונים״, אַפילו בײַ זײַן טענדענציעזקייט פון אַ שפּאַנישן יִד, אויף וועלכער מאַן ווײַזט זײַער ריכטיק אָן (זע מײַן רעפעראַט וועגן מאַנס ביידע בענד Texts and Studies אין „בלעטער פאַר געשיכטע״, ב׳ II, 1938).

איך בין דורכויס מסכּים מיט אָפּאַטאָשון, אַז „מען דאַרף זײַן זײַער פאָרזיכטיק בײַם רעסטאַווירן ס׳ייִדישע לעבן פון דער גאונים-תּקופה לויט די שאַלות-ותּשובות״ און אַז די תּשובות פלעגן געשיקט ווערן קודם-כּל אין די קהילות אין אויסלאַנד, אָבער דאָס באַשטײט נישט, אַז צו די ייִדן פון בבֿל האָבן די גאונים קיין תּשובות נישט געשיקט. יעקב מאַן, אויף וועלכן אָפּאַטאָשו פאַררופט זיך, באַמערקט ריכטיק, אַז די ערשטע צײַטן האָבן די גאונים בכלל נישט געהאַט קיין השפּעה אַחוץ בבֿל און פערסיע, און דאָך זײַנען פאַראַן שאַלות-ותּשובות אויך פון דער דאָזיקער תּקופה, כאָטש אין אַ קלענערער צאָל. עס איז דעריבער נישטאָ קיין יסוד אָנצונעמען, אַז שפּעטער, ווען די גאונים זײַנען געשטאַנען אין אַ לעבעדיקן בריוואָקאָנטאַקט מיט צפון-אַפריקע און דרום-

איראָפּע, האָט דער שריפטלעכער קאָנטאַקט מיט די ייִדן אין בבֿל־פּערסיע אויפגעהערט. ממה־נפשך, אויב פריִער איז פאַר די בבֿליש־פּערסישע ייִדן נישט געווען דער פּערזענלעכער קאָנטאַקט אין די ירחי־כלה, האָבן זיי אויך שפּעטער געמוזט אָנקומען צו שאַלות דורך בריוו. אַוודאי לייגט זיך אויפן שכל, אַז דאָרט, ווו עס איז נישט אָנגענעבן דאָס לאַנד פון דער שאַלה, שטאַמט די שאַלה מחוץ בבֿל, אָבער עס זײַנען פאַראַן דערשײַנונגען אין אַנדערע לענדער (באַצײַונג צום עם־הארץ, פּריווילעגירטקייט פון די תּלמידי־חכמים), וועלכע וואַרפן אַ שײַן אויך אויף דעם סאָציאַלן לעבן פון די ייִדן אין בבֿל, ווײַל די מאַכטמיטלען פון די הערשנדיקע שיכטן בײַ ייִדן זײַנען דאָרט על־כל־פּנים נישט געווען שוואַכער ווי ערגעץ אַנדערש, נאָר דווקא שטאַרקער, ווײַל זיי האָבן געהאַט דעם אַפּאַראַט פון דער צענטראַלער אויטאָנאָמיע.

די שאַלה־ותשובה, אויף וועלכער עס פאַררופט זיך אָפּאַטאָשו (ווײַזט אויס שערי־תשובה קצ״ה), איז אַן אָנשפּאַר פאַר דער מיינונג פון מאַן (להיפּך צו גרעצן), אַז דער ראָש־הגולה האָט נישט צענטראַליזירט די שטײַער־אויפמאָנונג, אָבער פון דער זעלבער תּשובה איז נישט געדרונגען, אַז די קהילה האָט נישט געצאָלט אַ סך־הכּלדיקן סכום פאַר אַלע אירע מיטגלידער. אויב מיר זאָלן אַפילו אָננעמען, אַז די שאַלה פון נחשון גאון („מהו למישקל כרגא״) שטאַמט נישט פון בבֿל, נאָר פון אַן אַנדער לאַנד, זײַנען דאָך אין דער תּשובה אויף דער דאָזיקער שאַלה, אַפילו לויט דער מיינונג פון מאַן (וואָס אויף איר שטיצט זיך אָפּאַטאָשו), יאָ אָפּגעמאָלט די פאַרהעלטענישן אין בבֿל, און דער גאון רעדט דאָרט וועגן אַן אַנאַלאָגישער סיטואַציע ווי אין דער שאַלה („ומדחיקין ומכבידין עול על הצבור״) וועגן יאָך, וואָס באַשווערט דעם גאַנצן ציבור! די פריִער דערמאָנטע תּשובה דערציילט טאַקע וועגן דער פאָדערונג פון דער מאַכט און פון בעל־מכס, אַז קהל זאָל לייגן אַ חרם, אָבער „מכס״ באַטײַט טאַקע על־פּי־רובּ נישט שטײַערן, נאָר צאָלן אַקציז און אַנדערע אומדירעקטע שטײַער־אָפּצאָלן.

וואָס שייך דער פראַגע, ווער פון די תּלמידי־חכמים זײַנען געווען באַפרײַט פון צאָלן שטײַער, האָב איך דעם ענין טאַקע צו קורץ באַהאַנדלט. איך האָב ניט געמיינט צו זאָגן, אַז אַלע תּלמידי־חכמים אָן אונטערשייד זײַנען געווען באַפרײַט פון שטײַערן. קודם־כּל איז די פרײַהייט פון צאָלן שטײַער געווען חל אויף די פּראָפעסיאָנעלע תּלמידי־חכמים, די דײַנים, חזנים, מלמדים אַז״וו. דער פאַרמעגן־צושטאַנד פון דער דאָזיקער קאַטעגאָריע תּלמידי־חכמים האָט אין דעם פּרט קיין ראָלע ניט געשפּילט, און אַזוי איז קלאָר געדרונגען סײַ פון תּלמוד, סײַ פון דער תּשובה פון נחשון גאון. בנוגע די תּלמידי־חכמים, וואָס האָבן זיך פּראָפעסיאָנעל פאַרנומען מיט מסחר, אָדער בעלי־בתּים פון מאַיאָנטקעס, האָט אַוודאי געמוזט פאַרמעל זײַן גילטיק דער פּרינציפּ, אַז וואָס רײַכער עמעץ איז געווען, אַלץ מער האָט ער געמוזט צאָלן. פון דעסט וועגן האָבן געמוזט געשען פאַלשקייטן און עוולות איבער אַזעלכע סיבות: היות ווי די אָנפירונג פון דער קהילה איז געלעגן אין די הענט פון די רײַכע שיכטן — און וועגן דעם זאָגט עדות די קאָרעספּאָנדענץ פון די גאונים מיט די ראָשי־קהילות, די קציִנים אין זייערע קהילות, — האָבן זיי געהאַט די מעגלעכקייט אַראָפּצוווּעלגערן פון זיך די שטײַערלאַסטן אויף די ברייטע מאַסן. די בײַשפּילן פון די ייִדישע קהילות אין שפּאַניע, אין דײַטשלאַנד און קודם־כּל אין אַמאָליקן פּוילן, ווו די פּרנסים האָבן געדריקט די האָרעפּאַשנע מאַסן, און דאָס געשריי פון די אונטערדריקטע, עקספּלואַטירטע איז געגאַנגען „ביז צום הימל״ און... ביז צו די מלוכישע מאַכטאָרגאַנען, מוז אונדז אויך עפּעס לערנען וועגן דער לאַגע פון די מאַסן־ייִשובים פון די בבֿלישע ייִדן אין דעם פּרט בפּרט, אַז די באַשווערונג

פֿון די ייִדישע מאַסן מיט „אייגענע" ייִדישע שטײַערן און אָפּצאָלן איז אַ פֿאַקט, וואָס ווערט בפֿירוש איבערגעגעבן אין די מקורים (די כראָניק פֿון ר׳ נתן הבבלי). פֿון דער אַנדער זײַט איז אַ פֿאַקט, וואָס שטייט שוין הײַנט ניט אונטער קיין ספֿק, און דווקא אין שײַן פֿון די פֿאַרשונגען פֿון פּראָפֿ׳ מאַן, אַז דער שיכט פֿון די רײַכע סוחרים און באַנקירן און דער שיכט פֿון די תּלמידי־חכמים זײַנען געווען ענג צווישן זיך פֿאַרבונדן הן אין דער אָנפֿירונג פֿון די קהילות, הן אין דער פּאָליטיק און אָרגאַניזאַציע פֿון די ישיבֿות. די רבנים, דײַנים, חכמים ווערן אין די בריוו צו די ייִדן אין בבֿל צוזאַמען אויסגערעכנט מיט די זקנים, פּרנסים און גזברים (גבאים). אויף דעם, ווי אַזוי די זאַמל־אַקציעס פֿון די ישיבֿות פֿלעגן אַדורכגיין דורך די הענט פֿון די גרויסע גבֿירים, סוחרים און באַנקירן און אויף דער ראָלע פֿון די ייִדישע באַנקפֿירמעס אין די סיכסוכים צווישן די גאונים, האָב איך שוין אָנגעוויזן אין דער הוספֿה צום סוף פֿון מײַן אַרטיקל אויפֿן יסוד פֿון די פֿאַרשונגען פֿון מאַן, וואָס איך האָב דאָרט ציטירט. די בריוו פֿון די גאונים, וואָס מאַן האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין זײַנע „טעקסטן און שטודיעס" זײַנען אַ ווײַטערדיקע באַשטעטיקונג פֿון דער ענגער פֿאַרבונדנקייט פֿון דער ייִדישער פּלוטאָקראַטיע (אין די לענדער מחוץ בבֿל) און פֿון די גאונים.

אַוודאי האָבן געמוזט זײַן צווישן די חכמים אין בבֿל אויך אַביונים און „קבצנים אין זיבן פּאַלעס", ווי אָפּאַטאָשו באַצייכנט עס טרעפֿיק. צווישן דעם שיכט תּלמידי־חכמים האָט אויך געמוזט זײַן אַ דיפֿערענצירונג און דאָס אַריבערגיין בירושה פֿון די העכסטע אַמטן אין די ישיבֿות, וואָס וועגן דעם ווערן מיר געוואָר פֿון נתן הבבֿלי, באַווײַזט צום בעסטן, אַז אין דער קאַריערע פֿון די תּלמידי־חכמים האָט ווייניקער דעצידירט די פּעיִקייט און קענטעניש, איידער די צוגעהעריקייט צו דעם „קלאַן". די דאָזיקע דיפֿערענצירונג קען אונדז אויך דערקלערן דעם פֿאַקט, פֿאַר וואָס אַ טייל תּלמידי־חכמים זײַנען אַריבערגעגאַנגען אין דער קאַראַיִמישער אָפּאָזיציע, וואָס האָט דאָך געהאַט אַ באַדײַטיקע צאָל אייגענע געלערנטע. דעצידירנדיק פֿאַר דער סאָציאַלער שטעלונג און פֿאַר דער סאָציאַלער ראָלע פֿון די תּלמידי־חכמים איז אָבער נישט דער אָרעמער טייל, נאָר דווקא דער אָנפֿירנדיקער טייל פֿון דעם דאָזיקן שטאַנד, די תּלמידי־חכמים גבֿירים.

אַוודאי איז געקומען שפּעטער, אָנגעהויבן פֿון 10טן י״ה, אַ תּקופֿה פֿון פֿאַראָרעמונג פֿון דעם קלאַס תּלמידי־חכמים אין בבֿל, און פֿאַראַן גענוג דאָקומענטן, ווו די גאונים שילדערן די שחערע מאַטעריעלע לאַגע פֿון די ישיבֿות, דאָס דחקות פֿון די תּלמידי־חכמים. די דאָזיקע דערשײַנונג שטייט אָבער אין שײַכות מיט דער אַלגעמיינער פֿאַראָרעמונג פֿון דעם ייִדישן פֿאָלק אין בבֿל־פּרס, וואָס האָט סוף־כּל־סוף דערפֿירט צו דער ירידה פֿון דעם דאָזיקן ייִדישן מאַסן־ייִשוב, בכל אופֿן ווערן מיר געוואָר וועגן דער פֿאַראָרעמונג פֿון די ישיבֿות אַ סך שפּעטער, ווי עס איז אויפֿגעקומען די קאַראַיִמישע באַוועגונג.

איך וויל נאָך דאָ באַמערקן וועגן אַ פֿראַגע, וואָס אָפּאַטאָשו באַרירט זי נישט דירעקט אין זײַן בריוו, וואָס האָט אָבער אַרויסגערופֿן געגנערשאַפֿט בײַ אַנדערע פֿרײַנד. איך מיין די פֿראַגע וועגן עם־הארץ.

איך האָב אַבסאָלוט ניט אַרויסגעזאָגט אין מײַן אַרטיקל די מיינונג, אַז די מערהייט פֿון די בבֿליש־פּערסישע ייִדן זאָלן האָבן באַשטאַנען פֿון אַבסאָלוטע אַנאַלפֿאַבעטן, איך האָב פֿאַרקערט,

אַרויסגעזאָגט די השערה, אַז די מערהייט האָט זיכער געהאַט די עלעמענטאַרע בילדונג פון לייענען עברי (ז׳ 187). איך האָב אָבער זיך פאַררופן אויף אַ שאַלה־ותשובה, פון וועלכער עס איז געדרונגען, אַז די מערהייט האָט נישט געקאָנט איבערלייענען אַ שטר־חוב. די תשובה פון דער זעלבער זאַמלונג פון הרבי (סימן רל״א), וואָס עס ציטירט מאַן: „חזקת ישראל דידעין כתב עברי״, איז ניט קיין סתירה צו יענער תשובה, ווייל עס קאָן זיך דאָ האַנדלען וועגן פאַרשיידענע לענדער. אין בכלל איז מן הסתם קענען העברעיִש צווישן ייִדן געווען מער פאַרשפּרייט, ווי אין אַנדערע לענדער, כאָטש מיר האָבן אַ שאַלה־ותשובה, ווו עס ווערט דערציילט, אַז אין באַגדאַד זײַנען פאַראַן אַ סך ייִדן עמי־הארצים (אין דער זאַמלונג "Geonica", פון ל. גינצבערג, ב׳ III, ז׳ 206). פאַר אַן עם־הארץ פלעגן באַטראַכט ווערן אין די צײַטן פון די גאונים נישט די וואָס האָבן נישט געקאָנט קיין עברי, נאָר די וואָס היטן נישט אָפּ די מצוות.

עס גייט נישט וועגן דעם, ווי עס מיינט אָפּאַטאָשו, צי האָבן אַלע גאונים אונטערדריקט די מאַסן, צי בלויז יחידים צווישן זיי. איך האָב מיך אָפּגעשטעלט אין מײַן אַרטיקל אויף דעם, אַז דער גאון רב האי (לויט מאַנס מיינונג איז עס געווען רב שרירא) איז שאַרף אַרויסגעטרעטן קעגן דער אונטערדריקונג פון די עם־הארצים דורך אַ טייל תלמידי־חכמים. עס האַנדלט זיך אָבער וועגן די גאונים בכלל און נישט וועגן איינצלנע, בפרט אין דער שפּעטערער צײַט, ווען די גאונים בכלל און נישט וועגן איינצלנע, בפרט אין דער שפּעטערער צײַט, ווען די גאונים זײַנען שוין געווען אַדורכגענומען מיט אַ געוויסן רעליגיעזן ראַציאָנאַליזם. די מאַכט פון די גאונים איז נישט געווען קיין קלענערע ווי פון די ראָשי־הגולה, און דאָס שטרײַכט אונטער מיט רעכט ל. גינצבערג אין זײַן ציטירטער פאָרשונג וועגן דער גאונים־תקופה. אָפּאַטאָשו, פונקט ווי דובנאָוו, ווייל רעדוצירן די פראַגע פון עקספּלואַטאַציע בלויז צו די ראָשי־הגולה, און די גאונים וויל ער לאָזן אומבאַרירלעך. אויפן יסוד פון די מקורים, וועלכע מיר פאַרמאָגן, האָבן מיר אָבער נישט קיין שום גרונט צו מאַכן אַזאַ חילוק צווישן די דאָזיקע צוויי שפּיצן פון דער ייִדישער היעראַרכיע.

בכלל וויל איך באַמערקן, אַז עס איז אויך לויט מײַן מיינונג אַ פאַקט, וואָס לאָזט זיך נישט אָפּלייקענען, אַז די ייִדישע הערשנדיקע קלאַסן האָבן די מאַסן אונטערגעדריקט אויף אַ מילדערן אופן און מיט וויניקער אכזריות, איידער בײַ אַנדערע פעלקער. דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט סײַ דערפון, וואָס דאָס ייִדישע פאָלק ווי אַ גאַנצקייט איז געווען געדריקט און גערודפט, סײַ דערפון, וואָס די פאַרמעגלעכע קלאַסן בײַ ייִדן האָבן קיין מאָל נישט פאַרמאָגט אַזעלכע מאַכטמיטלען, ווי די פּרייצים און גײַסטלעכע בײַ די אומות־העולם. עס איז אָבער אָפּאָלאָגעטיק — און אָפּאָלאָגעטיק איז דאָך כידוע פאַרנטלעך דער אָביעקטיווער וויסנשאַפט — ווען מאַן באַמיט זיך צו באַרעכטיקן און אויס־צופאַרנען די סאָציאַלע פאַרהצלטענישן וואָס האָבן געהערשט בײַ ייִדן אין דער גאונים־תקופה, און דאָס איז דאָך דער אויספיר פון מאַנס אַרבעט, אויף וועלכער אָפּאַטאָשו פאַררופט זיך. צו פיל איז ביז איצט אידעאַליזירט געוואָרן אויפן סאָציאַלן געביט די ייִדישע געשיכטע, דווקא דערפאַר וואָס זי איז אײַנגעשטאַנען אין די הענט פון טעאָלאָגן—אָפּאָלאָגעטן. עס איז די העכסטע צײַט אַראָפּ־צוגעמען אָט דעם שלייער פון דער ייִדישער געשיכטע.

ד״ר ר. מאַהלער (ניו־יאָרק)

תיקונים

צום אַרטיקל: „די נאַציאָנאַל־סאָציאַלע יסודות
פון ענגלישן רעליגיע" (יווא־בלעטער ב׳ IX, נ׳ 1—3).

ז׳ 34 הערה 2 שטייט: Jost... Bd. II, p. 352, דאַרף זיין: Bd. II, p. 325.

ז׳ 37 הערה 9, שטייט: אָנהייב XIII י״ה, דאַרף זיין: אָנהייב XII י״ה.

ז׳ 40 הערה 21, שטייט: אין יאָר 1880, דאַרף זיין: אין י׳ 1886.

ז׳ 56 הערה 89, שטייט: ישעיה מ״ח — דאַרף זיין: ישעיה נ״ח.

ז׳ 60 שטייט: „אויך דאָ קומט קלאָר צום אויסדרוק דער היפּך צום תלמוד, וועלכער האַלט די מיינונג, אַז די טאָכטער האָט אַ רעכט אויף ירושה, דאָרט ווו עס איז דאָ אַ זון, אָדער אַפילו אַ טאָכטער פון אַ זון, פאַר אַן אַפיקורסות, פאַר אַ „מעשה צדוקים".

פון דער דאָזיקער פאָרמולירונג וואָלט מען געקאָנט אַרויסדרינגען, אַז די צדוקים האָבן געהאַלטן, אַז די טאָכטער האָט אַ רעכט אויף ירושה דאָרט, ווו עס איז דאָ אַ זון. אין תלמוד ווערט אָבער בלויז באַצייכנט ווי „מעשה־צדוקים" די מיינונג, אַז אַ טאָכטער האָט אַ רעכט אויף ירושה דאָרט ווו עס איז דאָ אַ טאָכטער פון אַ זון. צי די צדוקים האָבן געהאַלטן, אַז אַ טאָכטער האָט אַ רעכט אויף ירושה, דאָרט ווו עס איז דאָ אַ זון, איז אונדז נישט באַקאַנט, מיגלעך, אַז זיי האָבן דאָ אַיינגעטייטשט די תורה (במדבר, כ״ז, ח) גלייך ווי די פרושים (אַזוי מיינט Revel אין זיין ווערק "The Karaite Halakha", פילאַדעלפיע 1913), כאָטש זיינע באַווייזן איבערצייגן נישט. דערפון וואָס די צדוקים האָבן זיך געקלאָמערט אָן דעם טעקסט פון דער תורה, איז נישט קיין ראיה, ווייל אויך די יעניקע קראים, וואָס האָבן באַשטימט פאַר דער טאָכטער אַ ירושה גלייך מיטן זון, זיינען געווען איבערגעצייגט, אַז זיי גייען נישט אַוועק פון דער תורה.

דאָרט גופא האָב איך איבערגעגעבן לויט ש. האַלדהיים („מאמר האישות", ז׳ 53) נישט נאָכגעקאָנטראָלירט די שייכותדיקע משנה, אַז „להיפך צום תלמוד, וועלכער דערקלערט בפירוש, אַז — נשים, עבדים און קטנים זיינען פטור פון קריאת־שמע און פון תפילה — דערקלערט דער מחבר פון „אדרת־אליהו", אליהו בשיצי (16 י״ה), אַז פרויען זיינען גלייך מיט מענער מחויב צו דאַוונען".

קודם קומט אַ תיקון־טעות: אליהו בשיצי האָט געלעבט אין 15טן און נישט אין 16טן י״ה. וואָס שייך דעם דין פון דער משנה, האָט אים האַלדהיים פונקט פאַרקערט ציטירט. די משנה (ברכות כ׳) זאָגט: „נשים ועבדים וקטנים פטורין מק״ש ומן התפלין וחייבין בתפלה ובמזוזה ובברכת המזון". אין פרט פון דעם מוז פאַר פרויען צו דאַוונען איז בכן נישט פאַראַן קיין חילוק צווישן דעם דין פון דער משנה און צווישן מחבר פון „אדרת אליהו".

וועגן דעם, אַז ש. האַלדהיים האָט דאָ פאַלש ציטירט די משנה, מאַכט אויפמערקזאַם B. Revel אין זיין ווערק "The Karaite Halakha" (פילאַדעלפיע 1913, ז׳ 34).

צום אַרטיקל: „שטריכן צו די סאָציאַל־פּאָליטישע פאַרהעלטענישן
פון די בבלישן־פערסישע יידן אין דער אַ״ג גאונים־תקופה"
(יווא־בלעטער ב׳ XI, נ׳ 3—4)

ז׳ 176, שורה 3 פון אונטן, שטייט: און וועבערס, דאַרף זיין: און וועשערס.

ז׳ 182, שורה 10 פון אונטן, שטייט: „...ווען די ישיבה אין סורא האָט זיך פאַרמאַכט, איז

דאָס גאונות אויף שטענדיק אריבערגעגאַנגען צו דער ישיבה אין פּומבדיתא". דאַרף זײַן: „...ווען די ישיבה אין סורא האָט זיך צײַטווײַליק פאַרמאַכט, איז דאָס גאונות אריבערגעגאַנגען צו דער ישיבת־פּומבדיתא אין באַגדאַד" (אויפֿן יסוד פֿון די פֿאָרשונגען פֿון י. מאַן, וואָס ווערן ציטירט צום סוף פֿון אַרטיקל, אין דער הערה 60).

ז׳ 189, הערה 57 אויסגעלאָזט איינעם פֿון די 6 דינים, דאַרף זײַן: „מען גיט זיי ניט איבער קיין עדות און מען נעמט ניט אָן פֿון זיי קיין עדות".

ד"ר ר. מאַהלער (ניו־יאָרק)

צו „נישט־געדרוקטע לידער פֿון וועלוועלע זבאַרעזשער"

צו דעם ליד „דאָס ביסאַלע מינץ", אין יזוואָ־בלעטער ב׳ XIII (וואַכשטיין־בוך) זז׳ 184—188, וויל איך אָנווײַזן, אַז זיבן סטראָפֿעס פֿון דעם ליד זענען געמאַכט לויט א. ב. גאָטלאָבערס „די גרויסע קינץ, אָדער דאָס ביסעלע מינץ" אָנגעשריבן אין דובנע תר"ה (1845). פֿאַרעפֿנטלעכט לכתחילה טיילווײַז אין דעם „גלגול", „קול מבשר", אַדעס 1871 נומ׳ 20, זז׳ 154 — 156, איבערגעדרוקט אין א. פֿרידקין און ז. רייזען, „א. ב. גאָטלאָבערס יידישע ווערק", ווילנע 1927, זז׳ 237 — 241, זיבעצן סטראָפֿעס, צווישן זיי בלויז איין סטראָפֿע (8), וואָס אַ וואַריאַנט צו איר איז פֿאַראַן בײַ זבאַרזשערן (סטר׳ 21 ז׳ 187).

אין „צײַטשריפֿט", באַנד V, מינסק 1931, זז׳ 43 — 77, איז דאָס ליד פֿובליקירט צוזאַמען מיט אַנדערע גאָטלאָבערס נישט־געדרוקטע לידער (געזאַמען פֿון דעם גאָטלאָבער־אַרכיוו, וואָס געפֿינט זיך בײַ ד"ר י. צינבערג). גאָטלאָבערס ליד (זז׳ 47—55) האַלט 49 סטראָפֿעס. 46 פֿון זיי זײַנען זעקספֿערזיקע, אין דער 41סטער פֿעלט איין פֿערז, און אין דער 49סטער פֿעלן גאַנצע פֿיר פֿערזן.

ווי ח. ליבערמאַן האָט פֿעסטגעשטעלט אין דעם געפֿונענעם העפֿטל פֿון גאָטלאָבערס לידער, האַלט דער אָריגינאַל 65 סטראָפֿעס, דערצו איז צינבערגס טעקסט אַ ביסל פֿאַרגרײַזט.[1]

זבאַרזשערס וואַריאַנט און די צוויי וואַרייִרטע סטראָפֿעס פֿון סוואַלק פֿון דעם ליד פֿאַרעפֿנטלעכט אין רשמות, תל־אָביב 1930, ב׳ VI, ז׳ 432 נומ׳ 25, ברענגען אויף דער השערה, אַז דאָס ליד איז פֿאַרשפּרייט געווען, כאָטש עס איז נאָך נישט געדרוקט געווען. פּונקט ווי עס זענען אין פּתב־יד אומגעגאַנגען די לידער פֿון אַנדערע משכּילישע שרײַבער פֿון האַנט צו האַנט.

איך ברענג דאָ ווײַטער גאָטלאָבערס סטראָפֿעס און פּאַראַלעל צו זיי די געהעריקע סטראָפֿעס פֿון זבאַרזשערס וואַרייִרטן טעקסט.

גאָטלאָבער	זבאַרזשער
1	1
עס גייען מענטשן אַלערליי,	עס געהען מענשען אַלערלייא
לויפֿן אַרום אין דער וועלט,	אויף דער וועלט
שרײַען אַלע איין געשריי:	זע שרייען אַלע איין געשרייא
געלט און ווידער געלט!	געלד און ווייטער געלד
שטודירן אַלע די גרויסע קינץ,	זע שטודירען אַלע דיא גרויסע קינץ
חי מע באַקומט דאָס ביסעלע מינץ.	וויא מאַן קאַן מאַכען דאס ביסאַלי מינץ

[1] זע ז. ר.: נײַ־אַנטדעקטע יידישע לידער פֿון א. ב. גאָטלאָבער אין: יזוואָ־בלעטער ב׳ VII זז׳ 159 — 160.

גאָטלאָבער	זבאַרזשער
3	2
דער רב שאָקלט זיך איבער דעם „יורה דעה"	דער רב שאקילט זיך איבער דעם יורה דעה
און קייט די באָרד מיט די ציין;	מיט דעם למדישן חן
ער נאקעט און נאקעט און דרייט די פאה	ער נאָקיט און ניקיט און רייסט זיך ביא דער פאה
מיט הויות און מיט לומדישן חן.	און עס ווערט א ווארצען חריין
ער טראַכט זיך: דאָס איז די גרויסע קינץ,	פערוויסט איז ער גיווארען מיט זיין קינץ
ווי מע באַקומט דאָס ביסעלע מינץ.	יוירים [ווי ארום] ער וויל מאכען דאָס ביסאלי מינץ
5	3
דער חזן רייסט זיך אָן דאָס געזינט,	דער חזן רייסט זיך אויס דעם גארגיל
ער קוועטשט מיט דעם פינגער דעם גאָרגל;	און איזבאוויט זיך זיין גיזינד
ער מאַכט זיך נאַרעש ווי א פיצל קינד,	ער מיינט ער זינגט שעהן וויא איין ארגעל
ער מיינט — ער זינגט שיין ווי אַן אָרגל.	און מאכט זיך באריש וויא א קינד
ער מוטשעט זיך, נעבעך, איבער דער קינץ,	פערוויסט אזו״ו
ווי צו באַקומען דאָס ביסעלע מינץ.	5
6	דער באס איז נעביך זעהר זינדיג
דער באַס איז, נעבעך, זייער זינדיק,	עס קימט איהם אָהן מיט מיהע
ער רייסט זיך די קישקעס מיט מי;	ער ווערט ריץ רוט וויא א הינדיג (אהינדיק)
ער ווערט בלאָו און רויט ווי אַן אינדיק,	און ריטשעט וויא א קיה (קיהע)
און ריטשעט ווי א קי.	פערוויסט אזו״ו
ער וואָלט, נעבעך, גערן געקענט די קינץ	4
7	דער פלעטער (פלעהטיסט), דער ציהעלפער דער פיסטעלזינגער
דער טענאָר דער פלעטור פירטל זינגער[1]	אויף זייע (זעה) איז אגרויסער צארען
פאַרשוואַרצט איז זייער לעבן געוואָרן,	זע ליידען קעלט און גרוס הינגער
עס קומט קיינעם ניט אָן די פרגסה גרינגער,	פערוויסט זענין זייע גיווארען
עס איז אַף זיי א ביזער צאָרן.	פערוויסט אזו״ו.
זיי מוטשען זיך אַלע איבער דער קינץ.	
ווי מע באַקומט דאָס ביסעלע מינץ.	
8	21
דער פאָדראַטשיק לעבט ווי א גרויסער האַר	דער פידראטשיק לעבט זיך וויא איין האר
און זשאַלעוועט ניט קיין געלט;	אין זאליוויט נישט קיין געלד
א גאַנצן טאָג זידט דער סאַמאָוואַר,	דעם גאנצען טאָג זיעד דער סאמאוואר
ער מאַכט טיי פאַר דער גאַנצער וועלט.	אין טעה פאר דער גאנצער וועלט
עס שטעקט דעריגען א גרויסער קינץ,	פערוויסט אזו״ו.
ווי מע באַקומט דאָס ביסעלע מינץ.	

1 דער דאָזיקער פערז איז, ווי עס ווייזט אויס, פאַרגרייזט.

גאָטלאָבער

31

דער פעקלמאַכער[1] באַקומט דאָס געלט
גאָר מיט אַן אַנדער המצאה,
די פינצטערע נאַכט איז אַ ליכטיקע וועלט —
פון טאָג האָט ער קיין הנאה.
ווי קען מען בײַטאָג מאַכן די קינץ?
ניטאָ דאָס פעקל — ניטאָ דאָס ביסל מינץ.

זבארושער

12

דער איזירער [הויזירער] טראָגט זיך מיט דעם פעקל
און קריכט אין אַלץ הערף [הייף]
וואָס האָט ער דען גאָר אין זעקעל
מעהר וויא אַטיצעל זעף [זייף]
פערוויסט אז״ו

ש. ז. פיפּע (הילנע)

וועגן דעם אָפּשטאַם פון יידישע שפּריכווערטער

איך וויל דאָ געבן עטלעכע מקורים, פון וועלכע עס וואַקסן יידישע שפּריכווערטער.

מיר גייט ניט אין פאַרגלײַכונגען. אויך גייט מיר ניט אַי, שפּריכווערטער פאַרטיק גענומענע און אַריבערגעטראָגענע (זע ל. טויבש, תלמודישע עלעמענטן אינעם יידישן שפּריכוואָרט, צווייטע אויסגאַבע, ווין תרפ״ח. ח. ש. סאַמעט, השפעת ספרותנו העתיקה על פתגמי העם, וואַרשע 1930. חלק ראשון. 747 נומערן). מיר גייט אין שפּריכווערטער, וואָס זענען ערשט אין יידיש געוואָרן שפּריכווערטער, פון געדאַנקען, גענומענע פון ספרים.

איך גיב דאָ דערווײַל נאָר עטלעכע מוסטערן.

1. בערנשטיין, אויסמאָלן 1: מאָל אויס אַ טויבן כּלי־זמר און אַ בלינדן אַ רעגנבויגן (און אַ סריס דעם טעם פון ביאה).

אין פּירוש המשניות פון רמבם, סנהדרין, הקדמה צום פּרק „חלק״ שטייט: כמו שלא ישיג הסומא עין הצבעים ואין החרש משיג שמע הקולות ולא הסריס תאות המשגל...

2. בערנשטיין, טאָכטער 7: די טאָכטער שטראָפט מען, די שנור מיינט מען.

אין פרשת וירא פרעגט זיך אַ קשיא, פאַר וואָס האָט גאָט געזאָגט צו אַברהמען: למה זה צחקה שרה, אמער האָט ער אים באַדאַרפט שטראָפן פאַר וואָס ער אַליין האָט געלאַכט? שרײַבט דערויף דער צאינה־וראינה (ציטירט לויט פּפּד״מ תק״א, סוף ז׳ כ): „נאך איין תירוץ מאכט דער חזקוני. עז איז איין משל איין קלוגי פרויא די דא וויל שטראפן איר שנור דא קומט די קלוגי פרויא אונ׳ שטראפט פאר איר איר איגני טאכטר דר ווארטן די שנור די זאל אויך צו הערן אונ׳ זאל פרום און גוט זיין...״. זע אין חזקוני, לעמבערג 1859 ז׳ כ״ב).

3. בערנשטיין, מלאכה 4. אַ מלאָכה איז אַ מלוכה.

אין „אגרת המוטר״ פון רבי שם טוב פלקירה (זע אויסג׳ האַבערמאַן, ז׳ 24):

שפל רוח היה, ואהב מלאכה.
ואם הון רב לך, כי היא מלוכה.

---

1 פעקלמאַכער—קאָנטראַבאַנדיסט.

4. בערנשטיין, היטן: היטן זאָל מען זיך פֿאַר די פֿרײַנד, ניט פֿאַר די פֿײַנד.

„אגרת המוסר", ז׳ 9: חכם אחד היה מתפלל לאל שישמרהו מחבירו, ויאמרו מה טעם לתפלה זו, ויאמר, אני יכל להשמר מאויבי ואיני יכל להשמר מחברי... ואמרו, המשכיל השומר עצמו מאוהבו יותר מאויבו....

סאַמעט גיט אָן צו בערנשטיינען אַ גוטן מקור פֿון רשי תהלים נ״ה (ט״ו) [י״ד]. זע אָבער מער מקורים בײַ אַ. טענדלוי: „שפּריכווערטער אונד רעדענסאַרטען דויטש־מידישער פֿאָרצייט", פֿראַנקפֿורט 1860, נומער 717. זע אויך אין וואַנדערס גרויסן „דויטשעס שפּריכווערטער־לעקסיקאָן", גאָטט 300, דאָס שפּריכוואָרט: „היט מיך גאָט פֿון מײַנע פֿרײַנד, פֿון מײַן פֿײַנד וועל איך זיך שוין אַליין היטן", אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן. דער אגרת המוסר (געזומען פֿונעם „מוסרי הפילוסופים" שער שני פי״ט) איז פֿון די עלטסטע. אויף ייִדיש האָט מען עס פּרעכטיק אַרויפֿגעפּאַסט אויפֿן פּסוק פֿון תהלים (באַקאַנט פֿון „מן המצר" וואָס מ׳זאָגט אין „הלל"): ה׳ לי — בעוזרי, ואני — אראה בשונאי.

אַן ענלעכער פֿאַל פֿון אַרײַנפּאַסן אַ פּרעמד ווערטל אויף אַ פּסוק, אַזוי אַז עס באַקומט זיך דער אײַנדרוק פֿון עכט ייִדיש, איז דאָס פּוילישע שפּריכוואָרט: Kiedy bieda, to do Żyda (אַרויסגערעדט bida).

אויף ייִדיש זאָגט מען דערויף: עת צרה היא—ליעקב. פּאַראַדיע אויפֿן פּסוק ירמיה ל׳ ז׳.

5. בערנשטיין, רעדן, 17: רעדן איז זילבער, שווײַגן איז גאָלד (זע דאָרט די אָנמ׳; אויך בײַ טויבשן).

דאָס איז אַ שפּריכוואָרט פֿאַרשפּרייט אין אַלע מאָדערנע שפּראַכן. זע וואַנדערס (דײַטש) און מיכעלסאָן (רוסיש: Русская Рѣчь). פֿרײַטאָג פֿירט עס צוריק ביז אַן אַראַבישן מאַנוסקריפּט פֿון 16טן יאָרהונדערט (זע G. Büchmann, Geflügelte Worte, ז׳ 25).

פֿלקירא וואָס האָט געלעבט אין 13טן יאָרהונדערט האָט עס שוין, ז׳ 15: ואמר כי הדבור בכסף [ככסף!] והשתיקה כזהב (האַבערמאַן ווײַזט אויך אָן אויפֿן משלי חכמים סימן 88).

6. בערנשטיין, „זאַטער": דער זאַטער גלייבט ניט דעם הונגעריקן. בײַ פֿלקירא (ז׳ 32): השבע לא ירגיש בצער הרעב.

מען מוז אָבער דערמאָנען, אַז דער אגרת המוסר איז ערשט גאָר לעצטנס באַקאַנט געוואָרן, און אַפֿילו אין מאַנוסקריפּט־פֿאָרם איז ער גאָר זעלטן.

יהודה עלזעט (יאָהאַנעסבורג)

צו דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון א. מ. דיק

1. „הבהלה".

אין 2טן באַנד „העבר" (פּעטראָגראַד 1918) האָט ש. גינזבורג פֿאַרעפֿנטלעכט דיקס „הבהלה" אין העברעיִש מיט דער הערה, אַז הגם אין ייִדיש איז דאָס ווערק שוין לאַנג געווען געדרוקט, איז אָבער אין העברעיִש ווערט דאָס פּובליקירט צום ערשטן מאָל פֿון אַ כּתבֿ־יד. דאָס אייגענט

שרײַבט אויך פּ. קאָן („יחוא־בלעטער" ב׳ I, ז׳ 331). דאָס איז אַ טעות. „הבחלה" אין העברעיִש איז שוין אויך געווען לאַנג געדרוקט (נאָך אַפילו פֿריִער פֿאַר דעם יידישן „עיר ההרס") — אין „המליץ" 1867 (אין 3 המשכים אין די נומ׳ 41, 42, 43) אַ״ט „ב ה ב ה ל ה" אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ״ה (נעתק מכתבי איש אמי״ד ע״י אבן רש״ד). עס פֿעלט נאָר אין „המליץ" די קורצע הקדמה. עס זײַנען אויך פֿאַראַן קלײנע שפּראַך־שינויים (מען קען זײַ צושרײַבן דעם רעדאַקטאָרס האַנט).[1]

2. „ה א ו ר ח".

ש. ניגער אין זײַן אַרטיקל „א. מ. דיק וכתביו העברים" (אין אויבן דערמאָנטן „העבר") שרײַבט: „...שדיק חבר את „האורח" לבדו ולא יחד עם חברו לעט [?] ח. ז. עליאַשעוויטש (חזא״ל) כמו שכותב בלי שום ראיות והוכחות לזה מר סטאַניסלאַווסקי". מילא סטאַניסלאַווסקי האָט דאָס פּשוט געגנומען בײַ בן־יעקבן, העלכער שרײַבט אין „אוצר הספרים" אויף דעם „האורח", „הר׳ א״מ דיק ומרעהו חזא״ל" (פֿון „אוצר הספרים" האָט דאָס אויך אַראָפּגעשריבן פֿרידבערג אין „בית עקד ספרים"; אויך פּ. קאָן אין די אויבן דערמאָנטע יי״ב). פֿון וואַנען האָט דאָס אָבער געגומען בן־יעקב, און ווער איז געראַטן, בן־יעקב צי ש. ניגער?

נאָך בחמ״ד דיק האָט זיך שוין אויפֿגעהויבן די פֿראַגע וועגן דער מחברשאַפֿט פֿון „האורח" און עס זײַנען גאָר געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז חזא״ל און ניט דיק איז דער מחבר פֿון „האורח". עס איז כדאי צו ברענגען דאָ אײַניקע אויסצוגן פֿון דער פּאָלעמיק וועגן דעם.

אין דער העברעיִשער צײַטונג „העברי" 1878 נומ׳ 4 שרײַבט אײַנער שמעון מינץ פֿון שווענדט (דײַטשלאַנד): „...לפֿלא בעיני שלא ראיתי באחד ממ״ע העברים שיכתבו לזכרון מיתת החכם חזא״ל ע״ה, שנפֿטר בתחלת קיץ העבר בשנת חמשים ושלש לימי חייו והי׳ סופֿר מהיר ומשכיל. הוא כתב „האורח", והי׳ אחד ממשכילי ווילנא ואיש נכבד וטוב לכל אדם".

אויף דער דאָזיקער נאָטיץ האָט זיך אָפּגערופֿן אײַנער ישׂראל־איסר גאָלדבלום פֿון וואָלאָזשין, וועלכער שרײַבט אין נומ׳ 10 פֿון דער זעלביקער צײַטונג: „...מצאתי נכון להגיד להסופֿר הנכבד ה׳ מינץ בשוועדט, כי את אשר מיחס את הס׳ „האורח" להח׳ המנוח המדקדק הנעלה ר׳ ח״ז עלישעוויטץ ז״ל — שמועת שוא הטעתו ומחברו הוא ידידנו החכם המפֿורסם ה׳ אײַזיק מאיר דיק המכונה אמ״ד בווילנא, שהדפֿיסו ע״י אחר בק״ב בשנת תר״ו ולא קרא שמו עליו (כן שמעתי

---

[1] אבן רש״ד (לויט מײַן השערה — הילל נח שטײַנשנײַדער, דער מחבר פֿון „עיר ווילנא") איז מוסיף פֿון זיך אַ קוריאָז פֿון דער בהלה־צײַט וואָס ער האָט געהערט פֿון אַן אַלטן ייִדן. אין יאָר תקצ״ה איז יענער ייִד — זײַענדיק אין וועג — פֿאַרפֿאָרן אין אַ קרעטשמע. ווי פֿאַרוווּנדערט איז ער געוואָרן, ווען אין דער קרעטשמע האָט ער קײַנעם ניט דערוויסט אַחוץ אַ צעניעריקן ייִנגל, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע, נאָר אָן הויזן. אויף דער שאַלה, ווו זײַנען דאָס אַלע און פֿאַר וואָס גייט ער עפּעס אָן הויזן, האָט דער ייִנגל געענטפֿערט, אַז ערשט פֿאַריקע וואָך איז בײַ אים געווען חתונה, האָט מען אים אויפֿגעגייט נײַע הויזן, איצט איז די חתונה בײַ זײַן ייִנגערן ברודער, זײַנען אַלע פֿון שטוב אַוועקגעפֿאָרן און צוגענומען בײַ דעם יונגן בעל־הביתל די נײַע הויזן פֿאַר דעם חתן...

מפיו) ורמא״ג ז״ל מביא את „האורח״ בשמו בהדביר ח״ב מכתב נ״ב.* כן ה׳ מאַנדעלקערן מביא בשמו בספרו „דברי ימי רוסיא״ ח״ג בהערה. והכל יודעים כי הוא אביו והוא חברו״...

אויף דעם האָט ה׳ גאָלדבלום געענטפערט (אין נומ׳ 20 פון דער זעלביקער צײַטונג, וועלכע האָט שוין געהייסן „עברי אנכי״): „...כי לא שמועת שוא ולא חלום שוא הטיעני רק ראיית אמת ראיתי, ובאזני שמעתי מפיו של המנוח רח״ז אליאשעוויטץ, שהאורח הוא מעשה ידיו, בהיותי לפני שש שנים בלאנדאן אז דברתי עמו פא״פ והראה לי את האורח והי׳ נדפס לו בצד שמאל שער בל׳ אנגלי,2 ובעיני ראיתי שהי׳ נדפס עליו באותיות גדולות שם „חיים זלמן אליאשעוויטץ וכתבתי למכירי בענגלאנד לשאל על זאת, ונודע לי עתה בעדים גאמנים, שגם בביבליאטיק של השר משה מונטיפיורי נמצא ס׳ „האורח״ כזה אשר נדפס על השער האנגלי שם „חיים זלמן אילאשעוויטץ״. ועתה ישסטו נא הקוראים בזה והמחבר הה׳ אמ״ד אשר כתב עליו שהוא הי׳ מחברו, ושמועת שוא רחוקה ממני, ושמיעה גם ראי׳ שניהם כאחד טובים להעיד עלי...״.

האָבן מיר דאָ טאַקע אַ נײַס, אַז דער „האורח״ איז גאָר ניט געדרוקט געווען אַנאָנים, נאָר אויפן שער איז מפורש אָנגעוויזן, אַז עליאשעוויטש איז דער מחבר. קומט אָבער דער פרײַער דערמאָנטער גאָלדבלום און זאָגט, אַז דאָס איז אַ פשוטער פּלאָגיאַט פון עליאשעוויטשן. אָט וואָס ער שרײַבט אין דער זעלביקער צײַטונג נומ׳ 23: „...לרגלי נסיעתי מוואלאזין ארצה עסטרייך, שמתי דרכי דרך עיר ווילנא ואמרתי אסורה נא ואראה בשלום ידידי הרב החכם המחבר הנודע לשם ה׳ אמ״ד נ״י והראיתיו את דברי „בהעברי״ אדות מחברתו „האורח״ ואת דברי הסופר ה׳ מינץ משוועדט אשר שב אל דבריו הראשונים אחר אשר הראיתי פאקטין אמיתים כי אמ״ד הוא מחברו. וידידי הנ״ל בראותו את דברי ה׳ מינץ, עמד מרעיד ומשתומם כי חזא״ל ישיב לו רעה תחת טובה ולא ידע בושת, להדפיס ספרו מעשי ידו על שמו רק למען תת קטורה באף השר הצדיק מאנטיפיורי, בעוד אשר כל משכילי ווילנא יודעים ברור, כי אמ״ד מחברו! — וספרתי זאת גם להחכם המצוין ר״ק שולמאן, ואמר לנו, כי יש אתו ספר „האורח״ מנחה מאת מחברו אמ״ד,3 ועוד זוכר הוא איזה מאמרים אשר ספר לו המשורר מיכ״ל ז״ל אשר ראה בהאורח אצל הה׳ דיק בעודנו בכת״י, והתלונן מאד על המנוח חזא״ל על אשר העיז לגזול ספר שלם ולהדפיסו על שמו בעוד הכל יודעים מי הוא מחברו. אחר אשר ה׳ חזא״ל הלך לעלמא דקשוט, אין את נפש הה׳ אמ״ד לדבר אדותו מאומה פן יחלל עי״ז כבוד ההשכלה, ואך להוציא מלב הקוראים יבא ויענה כחשו בהעברי.״

---

* „אין מײַן עקזעמפּלאַר (אויסגאַבע ווילנע 1861) האָב איך דאָס ניט געפונען״, שרײַבט צו אין אַ הערה ח. ליבערמאַן. אין דעם בריוו נ״ב איז דאָס טאַקע ניטאָ, אָבער אין די בריוו נ״ה (ז׳ 112) און נ״ו (ז׳ 113) ווערט דיק דערמאָנט ווי דער מחבר פון דעם ביכל וועגן מאָנטעפּיאָרע. אָט זײַנען די געהעריקע ערטער פון די דאָזיקע בריוו: „...וחותנך מצרף אליו את הכתב אשר ערך דיק ע״ד השר מונטיפיורי, בו תמצא ברוב דברים את המעשים בעינם אשר קמצתי אני במלים מעטים״... (ז׳ 112). „... „קבלת את מכתבי בלוית קונטרס דיק אשר שלחתי אליך משׁ״ק העבר ע״י כהן וקלמייער מלאכי שאסקאלסקי״ (ז׳ 113). — רעד׳.

2 ש. ווינער (קהלת משה נו׳ 527) דערמאָנט אויך וועגן אַ שער אין ענגליש, ער דערמאָנט אָבער גאָרניט וועגן חזא״לס מיט־מחברשאַפט, הגם ער האָט געוויס געזען דעם „אוצר הספרים״. אין מײַן עקזעמפּלאַר איז קיין ענגלישער שער ניטאָ.

3 אַ קנאַפּע ראיה. האָט דאָך משה מאָנטעפּיאָרע געהאַט דאָס זעלבע אַ מתנה פון חזא״לן!

ווי מיר זעען, האָבן מיר דאָ „שני כתובים המכחישים זה את זה" און עס איז שווער צו זאָגן, ווו דער אמת איז, בפרט אַז ה' חזא"ל איז שוין בעת דער דאָזיקער פּאָלעמיק געווען טויט. על כל פּנים האָט יעדערער פון זיי געטענעט „עולה שלי" און במילא איז ניט ריכטיק בן־יעקבס פשרה וועגן אַ שותפותדיקער מחברשאַפט.

וואָס שייך דעם דרוקיאָר פון „האורח", איז עס אָנגענומען 1860. אָבער ניט נאָר אין גאָלדבלומס דערמאָנטער קאָרעספּאָנדענץ איז אָנגעגעבן 1846, דאָס גלייכן אין „עיר ווילנא" ז' 161, נאָר אויפן שער שטייט בפירוש דער פרט: „והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה", ד"ה תר"ו (1846). איז טאַקע אַ חידוש, וואָס די ביבלאָגראַפן פאַרצייכענען דעם „האורח" פאַר אַ חמו"ד, בשעת ווען עס איז בלויז אַ חמ"ד.

3. „גרי הצדק". פ. קאָן (יי"ב ב' 1, ז' 331) שרייבט צו דיקן נאָך אַ ווערק, דעם העברעיִשן „גרי הצדק". זיין ראיה, אַז דאָס איז דיקס איז: היות מיר האָבן עדות, אַז דער יידישער „גרי הצדק" איז דיקס און היות עס זיינען דאָ סימנים, אַז דער יידישער „גרי הצדק" איז איבערגעזעצט פון העברעיִש, ממילא איז דער היוצא מזה, אַז דער העברעיִשער „גרי הצדק" איז אויך דיקס. איך גלייב, אַז איפּכא מסתברא. ווי באַלד אַז דער יידישער „גרי הצדק" איז אַן איבערזעצונג פון העברעיִש, איז דער יידישער אויך ניט קיין אָריגינעל ווערק דיקס, נאָר פּשוט אַן איבערזעצונג פון אַ פרעמד ווערק. אַ ראיה אויף דעם איז פון ש. ווינער, וועלכער ווייזט אָן (אין קהלת משה נומ' 2015), אַז אין אַזיאַטישן מוזיי אין לענינגראַד איז דאָ אַן עלטערער כתב־יד פון דעם העברעיִשן „גרי הצדק" מיט קליינע שינויים לגבי דעם געדרוקטן. אויב עס איז דאָ אַן אַלטער כתב־יד, קען דאָס שוין ניט זיין דיקס. על־כל פּנים וואָלט כדאי געווען צו קאָנטראָלירן דעם דאָזיקן כתב־יד אויף קלאָר צו מאַכן די זאַך.

4. „דברי חכמים, ספורי חכמי יון...

אונטער אַזאַ טיטל פאַרצייכנט ש. ווינער (קהלת משה נו' 2127) אַ ווערק געדרוקט אין ווילנע 1864 מיט אַ העברעיִשן און יידישן טעקסט. דער העברעיִשער טעקסט געהער צו יהודה־לייב בן־זאב. וועגן דער יידישער איבערזעצונג אָבער שרייבט ווינער, אַז „המעתיק שמו לא נודע".

לויטן סטיל אָבער האַלט איך, אַז די יידישע איבערזעצונג געהער צו א. מ. דיקן און דאָס זאָל זיין דער „חכמי יון", וועלכער איז דערמאָנט אין לאַנדאָס רשימה פון דיקס ווערק אין „המליץ" 1868 און אויך אין ח. לונסקיס רשימה פון דיקס ווערק אין שטראַשון־ביבליאָטעק אין „אונדזער טאָג" 1923. *

ח. ליבערמאַן (ריגע)

---

* אין דער ביבליאָטעק פון יוֹוואַ זיינען דאָ צוויי עקז' פון דעם ספר (איינער—אַ מתנה פון אַברהם זיינפעלד, לעמבערג). דער גענויער טיטל איז: „ספרי חכמי יון או דברי חכמים" (ווילנא, בדפוס של ר' אברהם יצחק דוחרזעץ... תרכ"ד — 1864. זז' 112). אויף דעם צווייטן שער־בלאַט ווערט איבערגעגעבן דער אינהאַלט בזה הלשון (אָרטאָגראַפיע — מאָדערניזירט):

ספורי חכמי יון דאָס איז אַזוי אַ ספר, וואָס עס איז אין אים אויפגעזאַמלט קורצע ספורים און קורצע שפּריכווערטער פון די וועלטבאַרימטע חכמים פון ארץ יוון (גריכנלאַנד), וואָס אונדזערע קדמונים, ווי דער רמבם און דער בעל־עקדה האָבן שוין לאַנג באַנוצט אין זייערע

„א. גאַסעלניקס אויסגאַבן"

אין דעם אַרטיקל פון ח. לונסקי „אין נאָענטן עבר" נ׳ 4 „יידישע ביבליאָפילן" איז אויך דערמאָנט מײַן טעטיקייט אין ווילנע ווי אַ בוכהענדלער. וואָלט איך געוואָלט מתקן זײַן איינעקע ניט־פּינקטלעכע דאַטעס און בײַ דער געלעגנהייט אויך ברענגען אַ בינטל פאַקטן, כאַראַקטעריסטישע פאַר די באַציִונגען, וואָס האָבן עקסיסטירט אין רוסלאַנד אָנהייב יאָרהונדערט אויפן געביט פון פאַרלעגערײַ, ביכערהאַנדל, דרוקערײַ און צענזור. די אַלע ענינים קענען זײַן טעמעס פאַר באַזונדערע שטודיעס. זאָלן מײַנע שורות ברענגען אַ שטיקל צושטײַער דערצו.

צו ערשט וועגן מײַן טעטיקייט. אָנגעהויבן האָט זי זיך ניט אין יאָר 1901, נאָר אין 1898, און באַשטאַנען איז זי ניט נאָר אין בוכהאַנדל, נאָר דערהויפּט אין אַרויסגעבערײַ, אי דאָס ניט פון רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור, נאָר פון פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכער, לויטן פּרײַז און דעם איינהאַלט צוטריטלעך פאַר דעם פאָלקסמענטש. די סיבות, וואָס האָבן מיך באַוויגן אונטערצונעמען די דאָזיקע אויפגאַבע, ניט געקיקט אויף מײַן פאַרגומענקייט אין מסחר, איז געווען דער באַוווּסטזײַן, אַז מען מוז עפּעס אָנהייבן צו טון פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון די עלעמענטאַרסטע נאַטורוויסנשאַפטלעכע ידיעות אין דער אָפּגעשטאַנענער יידישער סביבה.

דער צ״ק פון „בונד", וואָס האָט דעמאָלט געשטעלט די ערשטע טריט, האָט אָנגענומען אַ באַשלוס אַרויסצולאָזן אַ סעריע וויסנשאַפטלעכע ביכלעך אין יידיש פאַר אַ ביליקן פּרײַז, דער הויפּט־קאָנסומענט, די פאָלקסמאַסע, זאָל ענדלעך קענען קריגן די עלעמענטאַרע ידיעות אין זײַן אייגענער שפּראַך. געווען איז דאָס אָבער ניט לײַכט דורכצופירן. עס האָבן געפעלט יידישע שרײַבערס אויף דעם געביט און אַן אַרויסגעבער. האָט מען באַשלאָסן צו פאַרעפנטלעכן איבערזעצונגען, דער אַרויסגעבער זאָל איך זײַן און די סעריע זאָל הייסן „א. גאַסעלניקס אויסגאַבן".

דער ענין איז געווען פאַרענטפערט טעאָרעטיש, אָבער צו זײַן פאַרווירקלעכונג האָט נאָך געפירט אַ ווײַטער וועג.

אַן אַרויסגעבער פון ביכער האָט געקענט זײַן יעדער אונטערטאַן, וואָס האָט נאָך ניט פאַרלאָרן זײַנע רעכט, אָבער פאַרשפּרייטן די ביכער האָט ער ניט געטאָרט. דערצו האָט מען געדאַרפט האָבן אַ קאָנצעסיע אויף אַ יידישער בוכהאַנדלונג. און דאָס איז דעמאָלט ניט מעגלעך געווען

הייליקע ספרים, ווי דאָ קומט אַלץ פאַר אין דער הקדמה. איבער הויפּט איז דאָ פון זיי צו לערנען, ווי מען זאָל זיך מרחיק זײַן פון מידת הגאַווה. און אַזוי פון יעדער תּאַווה. און דאָס ניט געלט מאַכט אויס דיזע וועלט. אויך איז דאָ צו זעען, ווי דיזע חכמים פלעגן פאַרשמעהען אַלע טײַערע זאַכן. זיך נור פאַר חכמים צו מאַכן. און ווי זיי האָבן פאַר דער חכמה זייער פיל געליטן. און האָבן אויף איר זייערע גיטער אויסגעביטן. קורץ דערפון זייערע מאַמרים לײַכטן ווי בליצן. און היטן, דאָס מען זאָל זיך ניט אויסגליצן. אויף דעם דונקעלן וועג. אויף דער אומזיכערער שטעג. אויף וועלכע מיר מענטשן מוזן וואַנדערן. ביז מיר קומען צו אײַן עולם איינעם אַנדערן. און בפרט ווי מען זאָל האָבן אין זיך יראה טהורה. און מקיים זײַן וואָס עס איז געשריבן אין דער תּורה.

נעתק על ידי המשכיל וכו׳ מוהר״ר אברהם אבא ק״ב נ״י.

קלאָר, אַז די יידישע איבערזעצונג איז דיקס, וואָרעם אַברהם אַבא ק״ב איז באַקאַנט ווי איינער פון די פּסעוודאָנימען פון א. מ. דיק (זע ז. רייזען, פּסעוודאָנימען אין דער יידישער ליטעראַטור. אויסגאַבע פון יִוואָ 1939).

פאַר א ייִדן צו קריגן. אויך מאַטעריעל איז די זאַך ניט געווען אַזוי פּשוט. מיט בלויזע אויסגאַבעס פון ייִדישע ביכלעך האָט מען קיין געשעפט ניט געקענט פירן. דער קאָנסומענט פון ייִדישן ביכל איז דעמאָלט געווען די שבתדערקע, די קרעמערקע, די זאָקן־מאַכערקע, דאָס רוב אַזעלכע, וועלכע האָבן קיין בוך ניט געקענט קויפן. זיי פלעגן עס נעמען בתם מוכר־ספרים אויף „פּראָקאַט" (ניצגעלט) פאַר 2,3 אָדער 5 קאָפּיקעס א וואָך. דערצו האָט דער מוכר־ספרים געמוזט זוכן אַן אָפּזאַץ פאַר זיינע אויס־גאַבעס בײַ א צווייטן אַרויסגעבער אָדער מוכר־ספרים, און אויף דעם אופן האָט ער זיך אײַנגעשאַפט א רומל: חומשים, תחינות און סידורים, וואָס דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו אַרבעטן.

איך האָב זיך אָבער געגעבן אַן עצה. ס'איז דעמאָלט געווען אויפן שולחויף א מוכר־ספרים, וועלכער איז געשטאַנען מיט א ביסל אַלטוואַרג, ר' שלמה קרעמער האָט ער געהייסן, געווען א ליבעראַלער מענטש (אַגב, ח. לונסקי האָט וועגן אים פאַרגעסן אין זײַן אַרטיקל). איך האָב מיט אים געשלאָסן שותפות, איך האָב אים אונטערגעשטיצט מאַטעריעל און דערפאַר האָב איך שוין געקענט פאַרקויפן אויף זײַן נאָמען מײַנע אויסגאַבעס און דעם רומל וואָס איך האָב דערפאַר געקראָגן.

אַזוי האָט געדויערט ביז 1900. אין 1900 האָב איך זיך דערוווּסט, אַז עס איז פאַראַן צו קויפן א זכות אויף א ייִדישער בוכהאַנדלונג. אַזוי ווי איך בין געווען א סוחר, האָב איך געפּועלט איבערצומאַכן דעם זכות אויף מײַן נאָמען. דאָס האָט די זאַך פאַרלײַכטערט.

דאָס זײַנען אָבער נאָך ניט אַלע מניעות, וואָס איך האָב געהאַט צו באַזײַטיקן. איך האָב נאָך געדאַרפט דורכגיין דורכן צענזאָר, און ניט דורך איינעם, נאָר דורך גאַנצע צוויי, איינער אַן אָפיציעלער און דער צווייטער א ניט־אָפיציעלער, אָבער ניט ווייניקער וויכטיקער.

אַז איך בין געקומען מיט מײַן ערשטן מאַנוסקריפּט צום דעמאָלטיקן ייִדישן צענזאָר יהושע שטיינבערג (וועלכער איז אויך געווען לערער פון ייִדישן לערער־אינסטיטוט אין ווילנע), האָט ער גלײַך געשטעלט די פראַגע, צו וואָס דאַרף עס גאָר די ייִדישע מאַסע אַזוי נייטיק וויסן, וואָס עס איז אַזוינס א רעגן, א דונער אד"גל, און ווי קומט א ייִד א סוחר צו ווערן א מוכר־ספרים און פאַרנעמען זיך מיט אַרויסגעבן אַזעלכע איבעריקע זאַכן. איך האָב אים געענטפערט, אַז איך בין ניט געבוירן געוואָרן קיין סוחר, און איידער איך בין געוואָרן סוחר, בין איך אויך געווען א „פּריקאַזטשיק" (האַנדלס־אָנגעשטעלטער) און א רײַזנדער, האַלט איך ניט פאַר קיין עוולה, אַז אַפילו א סוחר זאָל אין זײַן פרײַער צײַט טון עפּעס פאַרן פאָלק.

דאָס האָט שטיינבערגן ניט באַפרידיקט, אַדרבה, דאָ האָט ער ערשט מיר אָנגעהויבן לײַענען א לעקציע, אַז אַזוינע מענטשן ווי איך מאַכן פול די טורמעס מיט ייִדישע יונגע לײַט אַזאַ"וו אַזאַ"וו. גאָר צום סוף, אַז עס האָבן אים שוין פאַרפעלט אַרגומענטן, האָב איך פון אים ענדלעך דערהערט, אַז פון אונדזער שמועס וועט גאָר ניט אַרויסקומען, ווײַל ער האָט זייער ווינציק צײַט און ער וועט צום באַדויערן מײַן מאַנוסקריפּט ניט קענען דורכקוקן; וואָרעם ער איז פאַרנומען אין לערער־אינסטיטוט און האָט צו אַנגזורירן חיבורים אין די צענדליגער, צו מאַכן פאַרן געריכט איבער־זעצונגען פון פאַרשיידענע ייִדישע דאָקומענטן אָדער גאָר פון בריוו, וועלכע מען געפינט בײַ פּאָליטישע רעוויזיעס. איך האָב אָבער פאַרשטאַנען דעם וווּנק און דעם דוחק אין צײַט ווי עס איז פאַרענטפערט. הכסף יענה את הכל. נאָכן דערמאָנטן שמועס איז מיר אויסגעקומען ניט איין פרײַטאָג צו נאַכט צו פאַרברענגען מיט שטיינבערגן און קיין מאָל ניט אומזיסט.

אז איך האָב שוין געהאַט צוריק באַקומען דעם מאַנוסקריפּט מיטן טריפֿוואַקסענעם שטעמפּל און מיט דער אויפֿשריפֿט Дозволено цензурою, איז נאָך דערמיט די סדרה צענזור ניט געווען אָפּגעפּטרט. מען האָט איצט געדאַרפֿט דורכגיין די אומאָפּיציעלע, אָבער נאָך האַרבערע צענזור פֿון די דרוקערײַען. אין דרוקערײַ האָט מען ווידער געשטעלט די קלאָץ־קשיא: צו וואָס דאַרף מען די ביכלעך? און גלײַך האָבן זיי געמאַכט אַ חשבון: די אינטעליגענטערע שיכטן באַקומען נאָר אין העברעיִש אָדער אין רוסיש צי אין דײַטש, און דער המון דאַרף עס ניט, און וועט עס במילא ניט קויפֿן. די דרוקערס האָבן זייערע אַרגומענטן שוין געמיינט אויף אַן אמת און צענזור האָב איך שוין פֿאַר עטלעכע רובל ניט געקענט אַדורכגיין. זיי האָבן זיך ניט גענייטיקט אין געלט און אין דער אַרבעט. די דעמאָלטיקע 3 ייִדישע דרוקערײַען פֿלעגן זײַן פֿאַרנומען שטענדיק אויף אַ פּאָר יאָר פֿאָרויס און עס איז זיי געווען שווער זיך אָפּצורײַסן צו דרוקן קליינע ביכלעך פֿון 2—3—4 בויגן אין אַ 1000 עקזעמפּלאַרן אַ בוך. געוויינטלעך פֿלעגט די דרוקערײַ בתורת אָפּצאָל פֿאַרן דרוקן צוגעמען בײַם מחבר זײַן אייגנטום־רעכט אויף אַ געוויסער צאָל עקזעמפּלאַרן און אחוץ דעם פֿלעגט דער דרוקער מיטן אַרויסגעבער מאַכן חילוף פֿון זייערע אויסגאַבעס. זיי האָבן אָבער ניט געגלייבט, אַז די ביכלעך וועלן געפֿינען קונים. דאָס געשעפֿט האָט זיך ניט געלוינט און איך האָב טאַקע געמוזט פֿאַרן דרוקן אין וואַרשע. איז מען געפֿאָרן און מען האָט געדרוקט און ניט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן זײַנען אין משך פֿון אַ פּאָר יאָר צרויס 11 פּאָפּולער־וויסנשאַפֿטלעכע ביכלעך. אין אַ גרויסער מאָס איז עס געווען צו פֿאַרדאַנקען דעם „פּריקאַזטשיק" און פֿירער פֿון מײַן געשעפֿט אויף הקדש־גאַס, קלמן קראַפּיוניקאָוו.

אָבער קלמנס נאָענטסטער חבר לאַנגזאַם (ישׂראל־מיכל קאַפּלינסקי) איז געווען אַ פּראָוואָקאַטאָר און גאָר אין גיכן האָט מען אָנגעהויבן קוקן אויף דער בוכהאַנדלונג פֿון אַלע זײַטן. קלמן האָט געמוזט אַנטלויפֿן. איך האָב דעמאָלט אַרײַנגעזעצט אין געשעפֿט מײַנעם צו ברודער. די דאָזיקע סגולה האָט אָבער געהאָלפֿן ניט אויף לאַנג. אַ געוויסע נאַכט האָט מען אַרומגערינגלט מײַן וווינונג און דעם געשעפֿט און מען האָט דורכגעפֿירט אַ גרינטלעכע רעוויזיע. געפֿונען האָט מען גאָרנישט. מיך האָט מען אָבער אָפּגעפֿירט אין באַקאַנטן 14טן נומער (פֿון אַנטאָקאָלער תּפֿיסה), ווו איך בין געזעסן אַ גאַנץ קורצע צײַט. בײַ דער רעוויזיע האָט מען מיר אָפֿן געזאָגט: „нам сказали, что у вас революционная лавка" („מען האָט אונדז געזאָגט, אַז איר האַלט אַ רעוואָלוציאָנערע קראָם").

נאָך דער רעוויזיע האָט זיך דאָס געשעפֿט פֿאַרגרעסערט. גראָד איז דעמאָלט אָנגעקומען דער ערשטער טראַנספּאָרט ליטעראַטור פֿון אַמעריקע. אָבער אַליין בין איך דעמאָלט געווען פֿאַרנומען צו שטאַרק מיט מײַנע געשעפֿטן און אָן קלמנען האָב איך דאָס געשעפֿט ניט געקענט פֿירן. מען האָט ווײַטער נאָכגעשפּיאָנירט די באַוועגונג, און ווען מען האָט אַרעסטירט דעם צ"ק פֿון „בונד", האָב איך געמוזט ליקווידירן די בוכהאַנדלונג אין יאָר 1903.

דעם זכות האָב איך פֿאַרקויפֿט שלמה פֿונקן, זײַן בוכהאַנדלונג געפֿינט זיך נאָך עד היום אויף רודניצקער גאַס אין ווילנע.

אַזוי איז אויפֿגעקומען, געקעמפֿט און אונטערגעגאַנגען איינע פֿון די ערשטע פּראָגרעסיווע ייִדישע בוכהאַנדלונגען און אַזוי זײַנען געשאַפֿן געוואָרן „אַ. גאַסעלניקס אויסגאַבן", וואָס זײַנען שוין הײַנט פֿאַרגעסן געוואָרן, אָבער צו יענער צײַט האָבן זיי געשפּילט אַ גאַנץ וויכטיקע ראָלע, ווי די ערשטע פֿון דעם מין פּאָפּולער־וויסנשאַפֿטלעכע אויסגאַבעס אין ייִדיש.

אַברהם גאַסעלניק (דאַנציק)

וועגן דער ביבליאָגראַפיע פון ציוניזם

בריוו אין רעדאַקציע

אין באַנד IX „יזוואָ־בלעטער", נומ׳ 1 – 2 (3), זײַט 136, דערמאָנט ה׳ יוליאַן ווייצמאַן דעם Указатель литературы о сіонизмѣ СПБ. 1903, ווו ט. בעלקאָווסקי האָט צוגויפגעזאַמלט אַרום 4.000 ביכער און אַרטיקלען אויף פאַרשײדענע שפּראַכן. אין נומ׳ 4—5 פון דעם זעלביקן באַנד, זײַט 280, האָט ה׳ מ. קאָסאָווער אָנגערופן מיך אַלס „פּאַקטישן מיטרעדאַקטאָר" פון דעם ווערק „מיט ס. יאַנאָווסקי".

אַזוי ווי דער Указатель איז אַרויס אַנאָנים, וויל איך אויסנוצן די געלעגנהייט, כּדי אָנצוגעבן די פּאַקטישע מחברים פון דער ביבליאָגראַפיע. די מאַטעריאַלן פאַר דעם ווערק האָט געזאַמלט אַ קאָמיסיע און שפּעטער האָבן דאָס ווערק צוגעגרייט צום דרוק און ענדגילטיק רעדאַקטירט די אָנפירער פון דער קאָמיסיע ג. מ. פאָרטוגאַלאָוו (געשטאָרבן אין פּעטערבורג אַרום יאָר 1919), שמואל יאַנאָווסקי (איצט אין תּל־אָבֿיב) און איך. דער ערשטער האָט צונויפגעשטעלט דעם טייל, וועלכער האָט אַרומגענומען די ביבליאָגראַפיע פון דער נאַציאָנאַלער פראַגע אין אַלגעמיינעם, דער צווייטער האָט רעדאַקטירט דעם טייל וועגן פּאַלעסטינע־קענטעניש, און איך—וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג. זאָלבעדריט האָבן מיר באַזאָרגט די אַלגעמיינע רעדאַקציע. גריגאָרי (נישט ט.) בעלקאָווסקי (איצט אין תּל־אָבֿיב) איז געווען דעמאָלט מורשה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פּעטערבורגער ראַיאָן, דעריבער איז ער אָפיציעל געווען דער פּראָטעקטאָר פון דער ביבליאָגראַפישער קאָמיסיע, פּאַקטיש האָט ער צו דער אַרבעט קיין שײַכות ניט געהאַט.

וואַרשע, 16טן יאַנואַר 1937 י. יאַשונסקי

אָנגעקומענע ביכער

דובנאָוו, שמעון. געשיכטע פון יידן אין אייראָפּע. פון די ערשטע יישובים ביזן סוף XVIII יאָרהונדערט. באַנד I. דאָס מיטלעלטער ביז צום סוף פון די קרייצצוגן. (יידיש: ז. קלמאַנאָוויטש). ווילנע: יידישער ווייסנשאַפטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע 1939. 448 ז׳. = וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק פון די עלטסטע צײַטן ביז צו דער הײַנטיקער צײַט אין צען בענד. באַנד IV.

היסטאָרישע שריפטן, דריטער באַנד. די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג ביז דער גרינדונג פון „בונד". פאָרשונגען, זכרונות, מאַטעריאַלן, אונטער דער רעדאַקציע פון א. טשעריקאָווער, א. מענעס, פ. קורסקי און א. ראָזין ⟨בן־אדיר⟩. ווילנע — פאַריז: היסטאָרישע סעקציע פון יזוואָ 1939. XII + 836 ז׳.

וואַקסער, מנשה. דאָס לעבן פון אַ יידישן דיכטער. ווילנע: יידישער ווייסנשאַפטלעכער אינסטיטוט, פילאָלאָגישע סעקציע 1939. 55 ז׳. (ביבליאָטעק פון יזוואָ). טעפּאַראַטער אָפּדרוק פון „יזוואָ־בלעטער" באַנד XII, נומ׳ 1 — 3.

ווײַנרײַך, מ. די שוואַרצע פינטעלעך. (93 געמעלן אין טעקסט). ווילנע: יידישער ווייסנשאַפטלעכער אינסטיטוט 1939. 258 ז׳. (ביבליאָטעק פון יזוואָ. פּאָפּולערע סעריע).

טרונק, ישעיה, מג"ר. די געשיכטע פֿון ייִדן אין פּלאָצק, 1237 — 1657. אַרויסגעגעבן מיט דער הילף פֿון קאָמיטעט צו פֿייערן דעם 70-יאָריקן יובֿל פֿון דעם ייִדישן ישובֿ אין פּלאָצק. וואַרשע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע, קאָמיסיע פֿאַר פּוילן (1939). 174 ז׳.

לינדער, מ. ייִדישע וואַנדערונגען פֿאַר די לעצטע 40 יאָר. טעפּעראַט-אָפּדרוק פֿון דער „ייִדישער עקאָנאָמיק". ווילנע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע 1938. 32 ז׳. (ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ).

ספּענסער, הערבערט. די פּרינציפּן פֿון עטיק, איבערגעזעצט פֿון דעם ענגלישן אָריגינאַל פֿון ד"ר י. א. מעריסאָן. באַנד I, טייל 1. ווילנע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, מעריסאָן-פֿאָנד 1939. 292 ז׳. (ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ).

אָלגין, מ. דאָס ייִדישע פֿאָלק און די ייִדישע קולטור. דער אַלף בית פֿון „איקוף". אַרויסגעגעבן פֿון ניו-יאָרקער שטאָט-קאָמיטעט פֿון אַלוועלטלעכן ייִדישן קולטור-פֿאַרבאַנד 1939. 32 ז׳.

אפרתי, ח. געשיכטע פֿון ייִדן אין מזרח-אייראָפּע <ליטע, פּוילן און רוסלאַנד> פֿון סוף 18טן ביז אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַלגעמיינער געשיכטע פֿון די דאָזיקע לענדער. [וואַרשע]: כמורנער-פֿאָנד בײַ דער ייִד׳ שול-אָרגאַניזאַציע אין פּוילן (1938). 214, VIII ז׳.

אַקסענפֿעלד, י. דאָס שטערנטיכל. ראָמאַן. נאָך צוויי האָזן. נאָוועלע. אונטער דער רעדאַקציע פֿון מ. ווינער. מיט אַרײַנפֿירונג פֿון מ. ווינער און אָ. מאַרגאָליס. מאָסקווע: פּ׳ „עמעס" 1938. 236, I ז׳.

באַריכט פֿון דער טעטיקייט פֿון צענטראַלן פֿאַראיין פֿון אַרבעטער אין דער לעדער-אינדוסטרי און קרובֿהשע אינדוסטריען אין פּוילן, אָפּטיילונג 1, וואַרשע. פֿאַר דער קאַדענץ פֿון 1טן אַפּריל 1936 — 1טן אַפּריל 1938. [וואַרשע]: 23 ז׳.

(ביק, אַבֿרהם). גרונד-פּרינציפּן פֿון רעליגיעזן סאָציאַליזם, פֿאַרווערטער: ד"ר י. נ. שטיינבערג, א. אלמי. נאָכוואָרט: מאיר הערצבערג. ניו-יאָרק—לאָדזש: רעליגיעז-סאָציאַליסטישער פֿאַרלאַג „באַפֿרײַונג" 1938. 133, I ז׳.

בירנבוים, נתן. עת לעשות, גיקליבענע כּתבים פֿון נתן בירנבוים. אויסגיקליבן, אַרויסגעגעבן און מוסיף גיווען אַ געגעאַלאָגיע: שלמה בירנבוים. לאָדזש: „בית יעקב" תרצ"ח [1938]. רל ט [239] ז׳.

גאָטעספּעלד, חנא. מיין רייזע איבער גאַליציע. New York: אַרויסגעגעבן פֿון פֿאַראייניגטע גאַליציאַנער אידען אין אַמעריקאַ (1937). 199 ז׳.

גליקסאָן, ס. דער ייִדישער פֿריזיר-אַרבעטער אין וואַרשע. וואַרשע: אַרויסגעגעבן דורכן לאַנד-ראַט פֿון די פּראָפּ׳ קלאַסן-פֿאַראיינען אין פּוילן 1939. 35 ז׳.

געַרשט, י. ל. ייִדישקייט און וועלטישקייט. ייִדישע עסייען איבער צמט׳ און אייביקייט-פּראָבלעמען. מיט אַ הקדמה פֿון רבי יעקב ראָזנהיים. לאָדזש: פּ׳ „מסורה" 1938. 128 ז׳. (פּא"י-ביבליאָטעק נומ. 1).

זאַלצמאַן, ר. דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער אָרדן אין אידישן לעבן. [ניו-יאָרק]: אַרויסגעגעבן פֿון דער נאַציאָנאַלער עקזעקוטיווע פֿון דער אידישער סעקציע, אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער אָרדן 1938. 63 ז׳.

זעליק, ה. ל. פון אייביקן קוואל. געדאנקען און מיינונגען פון דער „אגדה" איבער די סדרות פון דער וואָך און ימים טובים. ניו־יאָרק: מויגעשטער פּאָבלישינג קאָמפּ. תרצ"ט — (1938). 392 ז'.

זרבבל. אין אָנהייב. ארטיקלען־זכרונות. תל־אביב: פאַרלאַג „נטע קולטור" 1938. 239 ז'.

טאַרטאַקאָווער, אַריה, ד"ר. יידישע עמיגראַציע און יידישע עמיגראַציע־פּאָליטיק. ווילנע: ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין 1939. 196, I ז'.

די אידישע האַנטווערקער אין ליטע אין ציפּערן. (מאַטעריאַלן פון 1937 יאָר). קאָונאַס: פאַרבאַנד פון די אידישע פאָלקס־בינק אין ליטע <סעקציע פאַר עקאָנאָמישע פאָרשונגען> מאַי 1938. 80 ז'.

ליבערמאַן, חיים. אין טאָל פון טויט. געדאַנקען וועגן אונזער צייט און אידישן שיקזאַל אין איר. ניו־יאָרק: תשרי, תרצ"ט (1938). 30 ז'.

מאַרגאָלין, י., ד"ר. דער אויפבוי פון אַ קינסטלעריש ווערק. וואַרשע: פאַרלאַג „אות" 1938, 108, I ז'.

מיטן באַגינען פון רעליגיעזען ציוניזם. רבי שמואל מאָהילעווער, זיין לעבען און טעטיגקייט. וואַרשע: (אַרויסגעגעבן דורכ'ן „האחלה"־פערלאַג ביי דער מיטהילף פון דער יודישער קהילה אין ביאַליסטאָק 1938). 50 ז' (פאָלקס־ביבליאָטעק „יבנה").

מייזיל, נחמן. דער כח פון יידיש. אַרויסגעגעבן פון ניו־יאָרקער שטאָט־קאָמיטעט פון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־פאַרבאַנד 1939. 32 ז'.

מיכאַלעוויטש, ביינוש. ליטעראַטור און קאַמף. זאַמלונג פון ארטיקלען פאַר שול און יוגנט. מיט אַ ביאָגראַפיע אָנגעשריבן פון ח. ש. קאַזשדאַן. וואַרשע: פאַרלאַג קולטור־ליגע 1939. 258, II ז'.

סאַוויצקי, אַהרן. די געשיכטע פון דער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל. א. 1870—1914. וואַרשא: ביבליאָטעק „מקורות" ביים „הנוער הציוני" אין פוילן 1939. 72 ז'.

סאָקאָל, ע. אָרגאַניזאַציאָנעל־טעכניש האַנד־בוך. העפט 3—2. וואַרשא: פאַרלאַג „טאָב" 1937. 48 ז'.

סולטאַן, י. אַמעריקע. אַ געשיכטע פון די פאַראייניקטע שטאַטן. באַנד II. ניו־יאָרק: קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־פאַרלאַג פון אינטערנאַציאָנאַלן ארבעטער־אָרדן 1938. 278 ז'.

פינק, ח. ארץ־ישראל אין ארבעט און קאַמף. וואַרשע: 1939. 163, I ז'.

צום אָנדענק פון עוזר פינקעלשטיין. געוויילטע ארטיקלען, זכרונות, רעדעס, ביאָגראַפיע, אָפּשאַצונגען. קאָונאַס: 1938. C+233 ז' (יידיש)+30 ז' (ליטוויש).

קאַהאַן, אַב. ראַשעל. אַ ביאָגראַפיע. ניו־יאָרק: אַרויסגעגעבן פון „פאָרווערטס" 1938. 338 ז'.

שבועות־בוך. (רעדאַגירט דורך יהודה יפת). (Warszawa: „Haohela" Wyd. 1938). 50 ז'. (פאָלקס־ביבליאָטעק „יבנה").

דין וחשבון של חברת „מקיצי נרדמים" לשנת תרח"ץ. ירושלים תרח"ץ. 14 ז'.

זהר, צבי. למוד ברוח המולדת. פרקי דידקטיקה עברית. חלק א. ירושלים: הוצאת הקרן הקימת לישראל. תרצ״ז [1937]. 168 ז׳.

כהן, שמעון. קורות היהודים בשיאולאי. קאָונאָס: תרח״ץ (1938). 60 ז׳.

מיקלישנסקי, י. ק., ד״ר. המשפט הפלילי הבינלאומי על פי המשפט העברי. ורשה: הוצאת „האהלה״ תרח״ץ — 1938. [16] ז׳.

ספר טורוב. העורכים: יצחק זילברשלג, יוחנן טברסקי. בוסטון: הוצאת בית־המדרש למורים תרצ״ח (1938). 379 ז׳.

פיגנברג, רחל. במבוכת הימים. קובץ מאמרים, שלא ניתנו להם מקום בעתונות היהודית לא בארץ ולא בגולה. תל־אביב: הוצאת „זמן״ תרצ״ט (1938). 176 ז׳.

צמח, ש. על היפה. שיטות־הסבר ליופי ומקורותיו. תל־אביב: הוצאת „מוסד ביאליק״ ע״י „דביר״ תרצ״ט (1939). 375 ז׳.

קבץ על יד. דברים שבכתב היוצאים לאור בפעם הראשונה על ידי חברת „מקיצי נרדמים״. סדרה חדשה ס׳ ב (י״ב). ירושלים תרצ״ז. [ח], רל״ו ע׳.

קלוזנר, יוסף, ד״ר. היסטוריה של הספרות העברית החדשה. שעורים מאת ד״ר יוסף קלוזנר. כרך שני. הדור של הרומאנטיקה וחכמת ישראל <1820—1860> . ירושלים: חברה להוצאת ספרים על־יד האוניברסיטה העברית. תרצ״ז [1937]. VIII+418 ז׳.

קלויזנר, ישראל. תולדות הקהלה העברית בוילנה. חלק ראשון: הסביבה והקהל <בצרוף תרשים ותמונות> . וילנה: יוצא לאור ע״י הקהלה העברית בוילנה תרצ״ח. XV+246 ז׳.

הרב פרופ׳ שמואל קליין וכתביו. א. סקירה ביוגרפית—צ ב י ה ר כ ב י. ב. סקירה ביבליוגרפית — י צ ח ק ו ר פ ל. תדפיס ממאסף „יבנה״ ספר א׳. המוקדש לרב פרופ׳ שמואל קליין במלאות 30 שנה לעבודתו המדעית. ירושלים: הוצאת הספרים הארץ־ישראלית תרצ״ט מד [44] ז׳.

רבקאי, י., ד״ר. מכתבים להורים <בשאלות טפול, חנוך ופסיכולוגיה של ילדים> . ירושלים: הוצאת „אחיאסף״. תרצ״ז [1937]. 236 ז׳.

רבקאי, י., ד״ר. על שפת ילדנו בארץ <מכתבים להורים ב׳> . תל־אביב. הוצאת „מפיץ־הספר״. תרצ״ח 1938. 220, II ז׳.

רשימה ביבליוגרפית של ספרי חברת „מקיצי נרדמים״ ליובל השבעים וחמש: תרכ״ג—תרצ״ח. עם סקירה כללית על תולדות החברה ופעולותיה מאת מיכל רבינוביץ. ירושלים תרצ״ח. 23 ע׳.

שנידר, מ. ב. תורת הדקדוק. דקדוק מעשי וקל בשיטה החדשה. מחלקה שלישית. וילנא: תרצ״ז. 80 ז׳.

תשובות רבנו אברהם בן הרמב״ם. מכונסות מתוך כתבי־יד וספרי־דפוס עם מבוא והערות ומפתחות מאת אברהם חיים פריימן. המקור הערבי מוגה ומתורגם בתוספת מבוא והערות מאת שלמה דב גויטיין. ירושלים: הוצאת „מקיצי נרדמים״. התרצ״ח. XXXVII+231 ע׳.

Buchwajc, Menachem, Dr. Mandat Ligi Narodów nad Palestyną. Kraków: 1939. p. VIII+170.

Dubnow, Szymon. Historia Żydów. Przekład Zofii Erlichowej i Cecylii Stapakowej. Kraków: Nakładem Dra Szymona Seidena 1939. s. 289, II.

Tartakower, Arje, Dr. Zarys socjologii Żydowstwa. Lwów: „Cofim" 1938 s. 240.

Ben-Gavriel, M. J. Kleines Palästinabuch für empfindsame Reisende. Munkačevo: Nekuda Verlag (1938) 55 s. (Documenta Judsica № 2).

La question des Juifs Allemands devant la Soclété des Nations. Paris: 1938. 161, II p. (Cahiers du Comité de Delégations Juifs. Paris. № 5—8).

Bentwich, Norman. Solomon Schechter. A biography. Philadelphia: She Jewish Publication Society of America. 1938. XVI+373 p.

Finkelsteia, Louis. The Pharisees. The sociological background of their faith. Volume I—II. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America 1938 XXVIII+793 p.

Davidson, Israel. A new supplement to the „Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry". Cincinnati 1937--8. 109 p. (Off-print from Hebrew Union College Annual, Vol. XII — XIII, p. 715 — 823).

Дубнов, С. М. История Евреев в Европе, от начала их поселения до конца XVIII века. Т. IV. Новое время <XVII — XVIII век>. (Всемирная история еврейского народа [т. VII]) Рига: Изд-во „Dzīve un Kultūra". 1937. 391 p.

Дубнов, С. М. Новейшая история еврейского народа. От французской революции до наших дней. Пересмотр. и доп. изд. Т. I: Эпоха первой эмансипации <1789 — 1815>. (Всемирная история еврейского народа [т. 8]). Рига: Изд-во „Dzīve un Kultūra". 1937. 349 p.; Том второй. Эпоха первой реакции <1815—1848>, и второй эмансипации <1848—1880> Всемирная ист. [т. 9]). 1938. 408 p.

Ehrenstein, Theodor. Über die Fresken der Synagoge von Dura Europos. Wien: Kunstverlag A. Kende 1937. 16 p.

АТЛАС. України й сумежних країв. Пид заг. ред. д-ра Волод. Кубійовича. Львив: Український Видавничий Інститут у Львові. 1937. XLVIII с. 66 л. карт. (Наукове Товариство ім. Шевченка).

ДУБНОВ, С. М. Эпилог из новейшей истории еврейского народа. Еврейский мир со времени мировой войны <(1917—1938)>. Краткий обзор. Рига: Изд. „Dzīve un Kultūra" 1938. 67, I стр. Оттиск из III тома; „Новейшей истории еврейского народа" в новом пересмотренном издании.

Dürr, Emil. Jacob Burckhardt als politischer Publizist. Mit seinen Zeitungsberichten aus d. Jahren 1844/45. Aus d. Nachlass E. Dürr hrsg. W. Ksaegi. Zürich: Pretz & Wasmuth Verlag. 1937. 182, II p.

Eichler, Fritz. Das Wesen des Handpuppen- u. Marionettenspiels. Emsdetten: H. & J. Lechte. 1937. VIII, 49 p. (Die Schaubüne. Quellen u. Forschungen zur Theatergeschichte, hrsg. v. Carl Niessen... Band 17).

Epelbaum, Jacobo. El agnosticismo de Descartes y su sumisión a lo infinito. Buenos Aires 1937. (Extr.: Universidad de Buenos Aires... Instituto de filosofia. — Descartes. Homenaje en el tercer centenario del „Discurso del metodo".

Fischer, Jechiel. Das Jiddische und sein Verhältnis zu den deutschen Mundarten unter bes. Berücksichtigung d. ostgalizischen Mundart. I. Teil:.., Erste Hälfte: Allgemeiner Teil. Inauguraldissertation... d.... Universität Heidelberg. Leipzig: Buchdruck. O. Schmidt. 1936. 173, I p.

Guinzburg, Iser. El Talmud. Traducción del idisch de Salomon Resnick. Introducción de Jose Mendelson. Buenos Aires: M. Glezer. 1937. 190, II p.

Glatzer, Nahum Norbert. Geschichte der talmudischen Zeit. Berlin: Schocken Verlag. 1937. 178 p. (Bücherei des Schocken Verlags, 81–82).

Goldman, Solomon. The Golden Chain. Jewish literature through the ages. Vol I — part 1: The Torah and the earler prophets. New York: Bloch Pub. Co. 1937. XI+219 p.

Guzik, H., Dr. Die Achikar-Erzählung, nach der syrischen Handschrift Cod. Sachau Nr. 336 d. Preuss. Staatsbibliothek in Berlin, herausgegeben u. bearbeitet... Krakau 1937. 32+51 p.

Halewy, M. A. Dr. Templul „Unirea=Sfântă diu Bucureşti. Monografie istorică publicată cu prilejul sărbătoririi centenarului enorici. Bucureşti 1937. 79 p.

Hebrew Union College Annual. Volume XII—XIII. Board of Editiors: David Philipson, Zevi Disendruck, Julian Morgenstern, Sheldon W. Blank, Cincinnati: 1937—1938. IV+839 p.

Hersch L. D'une formule générale de la baisse de la mortalité dans le divers pays de l'Europe occidentale. Extrait: Congrès International de la Population, Paris 1937. P. 163—203.

Heschel, Abraham. Don Jizchak Abravanel. Berlin: E. Reiss Verlag. 1937. 30, II p.

Hoffmann, Chajim. Träger der Verwirklichung. Die zionistische Arbeiterschaft im Aufbau. (Praha) 5698 [1937]. VI, 189, III p. („Kleine Zionistische Bücherei").

Höttges, Valerie. Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesichen Teufelsagen. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. 1937. 288 p. (FF Communications 122).

Jankowscy, Oscar J. and Fagen, Melvin M. International Aspects of German Racial Policies. With a preface by James Brown Scott and postscript by Josiah C. Wedgwood. New York: Oxford University Press. 1937. XXI+266 p.

Insler, A., Dr. Legendy i fakty. Lwów: „Cofim" — Żyd. Tow. Wydawnicze t. I. 1937. 92, XII p.

International Review for Social History. Edited by the International Institute for Social History, Amsterdam. Leiden: E. J. Brill. Vol. I. 1936. XI 413, I p.; Vol. II. 1937. VI, 278 p.; Vol. II, Supplement. 1937. II, 247 p.; Vol. III. 1938. VIII, 440 p.

Jonašova-Hajkova, St. Bibliografie české historie za rok 1935. Praha: Nákl. Historického Klubu. 1937. XXXII, 222 p. (Český Časopis Historický XLIII).

Kohn, Jindřich., Dr. Asimilace a věky. Dilo dra Jindřicha Kohna. Dil I—II. Praha: Nákladem Akadem. spolku „Kapper". 1936. I. XV+865 p.; II. IV, 662 p.

M. Kraków. Sprawozdanie statystyczne [miesięczne] za kwiecień—grudzień 1937; styczeń—czerwiec 1938.

Lefebvre, Henri. Le nationalisme contre les nations. Paris: Éditions Sociales Internationales 1937. 242, II, p. (Collection „Problèmes").

Małunowicz, Leokadia. De ara victoriae in curia romana quomodo certatum sit. Wilno: Nakł., Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1937. IV, 122, I p. (Rozprawy Wydziału I... T. IX, zesz. 2).

Marcus, Jacob R. and Bilgray, Albert. An Index to Jewish Festschriften. Cincinnati: Hebrew Union College. 1937. III, 154 n.

Melchett, Lord. Tu projimo. Versión... Pablo M. Insfran. Buenos Aires: Ed. Jewish Agency for Palestine, Sección Argentina. 1937. 261, I p.

Melezin, Abram. Ze studjów nad demografją Wilna. I. Gęstość zaludnienia. Wilno: Nakładem Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1936. 28 p., mapa. (Rozprawy i Materjały Wydz. III. Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie t. IX, zesz. 3).

Mićić, Zagorka. Fenomenologija Edmunda Husserla. Studia iz savremene filozofije. Beograd: F. Pelikan. 1936 [1937!). IV+173, II p.

Mieses, Mateusz. Nauka o rasach w służbie polityki. (Lwów): „Cofim". 1937. 76, I p.

Paudler, Fritz. Die Volkserzählungen von der Abschaffug der Altentötung. Helsinki: Acad. Scientiarum Fennica 1937. 70 p. (FFC. 121).

Péc, Willem., Dr. Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva, Tongeren 1936. 139 p., 24 kaarten. (Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taallen Letterkunde. Reeks VI, Nr. 58).

Prace ofiarowane Kazimierzowi Wóycickiemu. (Z zagadnień poetyki, Nr. 6). Wilno 1937. 491, V p., portret.

Rabinowicz, Oskar, Dr. Einleitung in die Probleme des rituellen Schlachtens. Wien: Verlag Dr. Heinrich Glanz (1937) 93, I p.

Radt, Jenny. Die Juden in New Jork. Berlin: Schocken Verlag. 1937. 43 p. (Jüdische Lesehefte. Herausgegeben von A. Leschnitzer. Nr. 21).

Radt, Jenny. Die Juden in Polen. Berlin: Schocken Verlag 1935. 36 p. (Jüdische Lesehefte. Herausgegeben von A. Leschnitzer. Nr. 9).

Raizman, Isaac Z. Historia dos israelitas no Brasil desde o descobrimento até o fim do dominio hollandez. Sâo Paulo Editorial „Buch-Presse". 1937. 102 p. 21 ill.

Reifenberg, Adolf. Denkmäler der jüdischen Antike. Berlin: Schocken Verlag 1937. 63 p.+63 Tafeln. (Bücherei des Schocken Verlags, 75—76).

Reifer, Manfred. Ausgewählte historische Schriften. Dokumenten-Samlung. Çernăuţi: Soc. Istorico-Evreiască. 1938 [1937]. 159, I p.

Roback, A. A. Behaviorism at Twenty-five. Cambridge, Sci-Art Pub. (1937). 256 p.

(Schwarcman, S. D. and Silver, S. M.) An index to biblical passages cited in the writings of Julian Morgenstern, 1905—1936. Cincinnati: Hebrew Union College. 1937. V, 68 p.

Sionsmo. Antologia de trabajos fundamentales... de Ajad Haam, Th. Herzl, Max Nordau, M. M. Ussischkin, J. N. Bialik. Traducíón, prologo y notas de Jose Monin. Buenos Aires: Ed. Federación Sionista Argentina. 1937. 189, I p.

Stendig, Samuel. Materjalizm francuski ze stanowiska teorji poznania. Warszawa: Nakładem F. Hoesicka. [1936]. 128, III p.

Strauss, Eli, Dr. Bibliographie der Schriften Prof. Dr. Samuel Krauss' 1887—1937. Herausgegeben vom Festkomitee zur Feier seines 70-sten Geburtstages. Wien 1937. 57 p.

Szober, Stanisław. Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku. Warszawa: Wyd-wo M. Arct. 1937. XVI+662 p.

Thompson, Stith. Motif-Index of Folk-Literature. Vol. VI. Alphabetical Index. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. 1936. 647 p. (F-F. Communications Nr. 117).

Thon-Rostowa, N. Ozjasz Thon. Wspomnienia córki. (Lwów): „Cofim", 1937. 54 p., X p. ill.

Weltsch, Felix, Goldelman, Salomon, Wolfsberg, Oskar. Parteien im Zionismus: Allgemeiner Zionismus, das arbeitende Palästina, Misrachi. (Praha) 5697 [1937]. 85, II p. („Kleine Zionistische Bücherei". Heft V, VI, VII).

Zaderecki, Tadeusz. Tajemna wiedza żydowska. Lwów: „Cofim" [1937]. 173, III, p. (Bibliotheca thalmudica Nr. 2).

Записки Наукового Товариства Імени Шевченка. Том CLIV. Праці історично-философ. секції за ред. Ів. Крип'якевича. Львів: Накладом Товариства. 1937. XXI, 268 p.

Die Zionistischen Fonds. Dr. Arthur Bergmann: Keren Hajessod; Adolf Pollak: Keren Kayemeth Leisrael. (Praha) s. a. IV, 47 p. („Kleine Zionistische Bücherei" Heft VIII, IX).

Zucker, Hans. Studien zur jüdischen Selbstverwaltung im Altertum. Berlin: Schocken Verlag. 1936. 200 p.

Zukermann, William. The Jew in Revolt. The modern Jew in the world crisis. London: Martin Secker & Warburg. 1937. 255 p.

Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B. Humaniora. t. XLI. Tartu 1938.

The American Jewish Year Book 5699. September 26, 1938 to September 13, 1939. Volume 40. Edited by Harry Schneiderman for the American Jewish Committee. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America 1938. 771 p.

Анналы Института им. Н. П. Кондакова. X. Сборннкъ статей въ честь А. А. Васильева. Прага 1938. VIII, 200, I стр., портр.

Ateneum Wileńskie. Czasopismo naukowe, poświec. badaniom przeszłości ziem Wielkiego X. Litewskiego. Wyd. Wydz. III Towarzystwa Przyjaciół Nauk. w Wilnie. Red. B. Wilanowski i St. Zajączkowski. Rocznik XIII zesz. 1.—2. Wilno 1938. XLV+341. p., XXIV+361 p.

Ayan, A. E. The Social Psychology of Hunger and Sex. Cambridge, Mass: Sci-Art Pub. [1938]. 160 p.

Babad, S. Nowe oblicze Polski. Lwów Wyd. „Or". 1939 [1938]. 95, I p.

[Benchetrit, A., Dr.] Comentarios al segundo centenar de enfermos de lepra curados bajo la dirección del Dr. A. Benchetrit, en el Lazareto de Agua de Dios Bogota: Edit. Minerva 1938. XX+184 p.

Bērzkalne, Anna. Typenverzeichnis lettischer Volksromanzen in d. Sammlung Kr. Barons' Latvju Dajnas. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. 1938. 59 p. (FF Communications, No. No 123).

Bystroń, Jan St. Księga imion w Polsce używanych. Warszawa: Tow. Wyd. „Rój". 1938. 376, II p.

Derrouch, André Anbre. Dr. L'Institut de France, son statut juridique. Paris: Recueil Sirey. 1938. 287 p.

Dunajówna, Marja. Budowa ramowa opowiadań i powieści Józefa Korzeniowskiego. Wilno 1938. IV, 68 p. (Rozprawy i materjały Wydz. I Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie. T. X zesz. 2).

Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller. Edited by Israel Davidson. New York: Jewish Theological Seminary of America. 1938. VI, 286+83 p. (Hebrew part).

Fajnsztejn, Daniel, Dr. Potwory fantastyczne w wirzeniach i mitach. Wilno 1938. XI, 131 p. (Rozprawy... Wydz. I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. T. IX, zesz. 3.)

Jakob Freimann zum Gedächtnis. Aufbringungswerk d. jüdischen Gemeinde zu Berlin. Berlin 1938. 24 p.

Frydman, Sawa [i] Drapkin, Eliasz. Domniemania prawne. Wilno 1938. 70, I p. (Odbitka z II. t. „Ogólnej nauki o prawie").

Генс, Юлий. Каталог библиотеки и собрания Юлия Генса. Ч. I. Библиография, книговедение, справочники. Таллинн 1939. [16], 160 с. 200 с. илл.

Ginters, Augusts. Science et littérature des Lettons. Années 1901—1903. Table des articles parus dans les publications périodiques. Riga: Ed. du Fonds de la Culture. 1937. 560 p. (Bibliothèque d'Etat de Lettonie. Bibliographie F (VI).

[אויף לעטיש]

Ginzberg, Louis. The Legends of the Jews. VII. Index by Boaz Cohen. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America 1938. 612 p.

Goldberg, Isaac. Major Noah: American-Jewish Pioneer. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America 1938. 316 p.

Goldenweiser, Alexander. Tołstoj wśród bliskich. Tłum. Dr. H. Winawerowej. Warszawa: Wydawnictwo Współczesne. [1938]. VI, 406 p.

Granowsky, A., Dr. Nationale Bodenpolitik. Theorie und Praxis des jüdishen Bodenpolitik in Palästina. Praha: Zionistische Propagandastelle 5688 [1938]. 59, I p. („Kleine Zionistische Bücherei" Heft XVIII).

Grossman, Vladimir. The Soil's Calling. Montreal 1938. 128 p.

Gulkowitsch, Lasar., Dr. Die Grundgedanken des Chassidismus. Quelle seines Schicksals. Ein Beitrag zum Problem Idee und Leben. Tartu: 1938. 160 p. (כתבי הסמינריון למדע יהודי על יד המכללה אשר בטרטו).

Grynwaser, Hipolit. Sprawa włościańska w królestwie polskim w latach 1861—62. W świetle źródeł archiwalnych. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego 1938. p. 196.

Hersch, Libman. O przestępczości wśród Żydów w Polsce. Tłumaczył Grzegorz Jaszuński. Warszawa – Kraków: Księgarnia Powszechna 1938. p. 119.

Hersch, Liebmann. Le Juif délinquant. Étude comparative sur la criminalité de la population juive et non-juive de la République Polonaise. Paris: Librairie Félix Alcan 1938. 104 p.

Horoszkiewiczówna, Walentyna. Etyka Towiańskiego, jej źródła i promieniowanie. Cz. I. Towiański jako moralista. Wilno 1938. (Rozprawy i Materjały Wydz. I. Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie T. X. zesz. I).

Jewish Colonization Association. Rapport de la direction générale... pour l'année 1937. Paris 1938. X+202 p.

Jewish Year Book... 1939. London Jewish Chronicle. 482 p.

Karpf, Maurice. Jewish Community Organisation in the United States. An outline of tipes of organisations, activities and problems. New York: Bloch Pub. Co. 1938. XV, 234 p.

Копелович, Л. М., Д-р. Введение в психобиологию. Ч. I. Основы изучения познавательной функции мозга. Рига 1939. 27 л. — Печатано на правах рукописи (лит.).

Krysiniel, Barbara. Die Technik d. plautinischen Miles Gloriosus. Wilno 1933. IV, 41 p. (Rozprawy... Wydz. I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. T. IX, zesz. 4).

Pamiętnik lubelski. Tom III za lata 1935—1937. Pod red. Zygmunta Kukulskiego. Lublin: Tow. Przyjaciół Nauk. 1938. XCII, 604 p. [Tom jubileuszowy — 10lecie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie].

Papers of the Peabody Museum for American Archaeology and Ethnology in Harvard University. Vol. IX—XIII and Vol. XVI No 1.

Prince, Morton. Clinical and Experimental Studies in Personality. Revised and enlarged (with an introduction and notes) by A. A. Roback. Cambridge, Mass.: Sci-Art Pub. [1938]. 671 p.

Proceedings of the American Academy for Jewish Research. Vol. VIII 1937—1938. New York 1938. XIV+65+ קל״ו [136] p. Cont.: מלות ההגיון Maimonides' treatise on logic. Critically edited... By Israel Efros.

Rocznik Statystyczny Wilna 1936. Wilno: Zarząd Miejski w Wilnie. 1938. XIV+190 p. mapa.

Sapir, Boris. Liberman et le socialisme russe: International Revue for Social History ed. by the International Institute for Social History, Amsterdam. Vol. III. Amsterdam 193. P. 25—88.

Šapira, N. Naujosios žydu literaturos metmenys. Kaunas 1938. 130 p. (V. D. U. Humanitariniu Mokslu Fakulteto Leidinys).

[איבערבליק איבער דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור].

Sbornik Matice Slovenskej, pre jazykospyt, literarnu historiu, dejepis a národopis. Ročnik XV. Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenska. 1937 [1938]. V, 552 p. Č 1. Jazykoveda; č 2. Historia; č 3. Literárna historia.

Science et littérature de la Lettonie. Année 1932. Table systematique des articles parus dans les publications périodiques. Dressée par Augusts Ginters. Redigée par Mārtinš Stumbergs. Riga: Ed. de la Bibliotheque d'Etat. 1938. XXX, 538 p. (Bibliotheque d'Etat de Lettonie. Bibliographie, 14 volume) [אויף לעטיש].

Stary Cmentarz Żydowski w Łodzi. Łódź: Nakładem Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Łodzi 1938. s. 398+115. (Biblioteka prac historycznych pod redakcją J. Szpera. Tom pierwszy).

Шевченко, Т. Повне видання творів... т. XV. Шевченко в чужих мовах. Варшава—Львів: Український Науковий Институт. 1938. 452, III с.

ז׳ 437—444 ייִד׳ איבערזעצונגען, מיט אַרײַנפיר־אַרטיקל פון ש. מעלצער.

Udział Żydów w kulturze. Część I. [Zbiór artykułów]. Kraków: Nakładem Związku zaw. nauczycieli szkół żyd. w Krakowie. 1938. 79 p.

Українська Книга. Місячник присвячений бібліології та бібліофільству. Орган Бібліологічної Комисії Науоквого Товариства ім. Шевченка та Укр. Товариства Бібліофілів у Львові. Річник 2. 1938. № 1–7.

IV. Український статистичний річник 1936—1397... Видання Українського Економічного Бюра. Варшава—Львові. Наукове Товариство ім. Т. Шевченки в Львіві. 1938. VI, 288 с., 3 л. табл. и карта.

Urbach, Janusz Konrad. Udział Żydów w walce o niepodległość Polski. (Łódź): Wyd. Związek Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski. 1938. 206, 23 il.

Zieliński, Tadeusz. Świat antyczny. Cz. IV. Cesarstwo Rzymskie. Warszawa—Kraków: Wyd. J. Mortkowicza 1938. 536, II. s.

Żytkowicz, Leonid. Rządy Repnina na Litwie w latach 1794—7. Wilno: Tow. Przyjaciół Nauk. 1938. XVI+464 s., tab. (Rozprawy Wydziału III... t. X).

ציון

רבעון לחקר תולדות ישראל

יוצא לאור זו השנה הרביעית ע"י

החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה | ירושלים

בעריכת יצחק בער ובן ציון דינבורג

עד עתה השתתפו ב„ציון":

פרופ. ש. אסף / מג"ר ג. אלון / ד"ר א. ז. אשכלי / פרופ. מרטין בובר / ד"ר א. ביקרמן / ד"ר י. בן זאב / יצחק בן צבי / פרופ. יצחק בער / ד"ר א. י. בראוור / יוסף ברסלבסקי / ד"ר ש. ד. גויטיין / ד"ר נ. מ. גלבר / ב. דינבורג / ישראל היילפרין / ד"ר ד. ויינריב / ח. וירשובסקי / ד"ר י. זנה / אליהו טשריקובר / מג"ר י. א. לויטץ / ד"ר י. לוין / ד"ר צ. ליכטנשטיין / מג"ר ד. נוישטדט / ח. נייהויזן / א. א. עקביא / ד"ר י. סטאר / ד"ר א. ס. פולאק / ד"ר ו. י. פישל / ד"ר א. ח. פריימן / ד"ר פיליפ פרידמן / ד"ר מ. פרנק / ש. ח. קוק / מג"ר י. קלוזנר / פרופ. ש. קליין / ד"ר א. קמינקא / פרופ. ש. קרויס / ד"ר מ. קרמר / פרופ. ב. רות / י. ריבקינד / ד"ר עמנואל רינגלבלום / פרופ. מ. שווב / ד"ר מ. שולוואס / ע. שוחט / ד"ר מ. שטיין / ד"ר א. שטרויס / ד"ר ח. שירמן

החתימה על הרבעון לשנה עולה 700 מיל א"י (3.50). כל חותם נעשה באופן אבטומטי לחבר בחברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה ומקבל את שאר הוצאות החברה בהנחה.

כתובת המערכת וההנהלה: ת. ד. 1062, ירושלים

יהואשס תנך-איבערזעצונג

אַלע 8 בענד

גאַנץ תורה, נביאים און כתובים

פרייז פאַר אַלע 8 בענד — פראַכט געבונדן 60 גל

די מיטגלידער פון די וויסנשאַפטלעכע סעקציעס פון יִוואָ:

פילאָלאָגישע סעקציע: א. האַרקאַווי, מ. ווײַנרײַך, יודא א. יאַפּע, י. מאַרק, ש. ניגער, ג. פּרילוצקי, ז. קלמאַנאָוויטש, ז. רייזען; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: מ. ווײַנרײַך.

היסטאָרישע סעקציע: ח. באָראָדיאַנסקי, י. ברוצקוס, ש. גינזבורג, ש. דובנאָוו, מ. הלוי, א. טשעריקאָווער, ר. מאַהלער, א. מענעס, פּ. קאַן, פ. קורסקי, ע. רינגעלבלום, י. שאַצקי, י. שיפּער; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: א. טשעריקאָווער.

עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע: ב. ברוצקוס, ש. גאָלדעלמאַן, ל. הערש, ח. לאַנדוי, י. ליפּאָווסקי, יעקב לעשטשינסקי, י. קאַראַלניק, מ. קראָל, א. ראָזין (בן-אדיר), מ. שאַליט; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: יעקב לעשטשינסקי.

פּסיכאָלאָגיש-פּעדאַגאָגישע סעקציע: א. גאָלאָמב, מ. ווײַנבערג, ל. לעהרער, ש. לעווין, ר. טימאָוויטש, ח. קאָוואַרסקי, ח. ש. קאַזשדאַן, ל. קאַנעל, ז. א. ראָבאַק, י. רובין, פ. שניאורסאָן; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: ל. לעהרער.

רעדאַקטאָר: זלמן רייזען.

אַרויסג': פאַר דער געזעלש' „פרײַנד פון ייִדישן וויסנש' אינסטיטוט" — מ. ווײַנרײַך.

אַבאָנירט דעם איינציקן ייִדישן וויסנשאַפטלעכן זשורנאַל די ייִוואָ-בלעטער

חודש-שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט!

דער זשורנאַל ברענגט אָריגינעלע אַרבעטן, אַרטיקלען, רעצענזיעס, אויף אַלע געביטן פון ייִדישן און אַלגעמיינעם וויסן פון די אָנגעזעענסטע ייִדישע וויסנשאַפטלער פון גאַר דער וועלט.

צו יעדן נומער ווערן בײַגעלייגט די ידיעות פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט מיט אינפאָרמאַציעס וועגן דער אַרבעט פון ייִוואָ און וועגן אויפטוען פון דער וויסנשאַפט אין אַלגעמיין.

דער אָבאָנעמענט-פּרײַז באַטרעפט:

אין פּוילן — 18 גילדן א יאָר (מען קאָן דאָס געלט אײַנצאָלן אויך אין 4 ראַטעס אום 1טן יאַנואַר — 6 ג' צום 1טן אַפּריל—4 ג', צום 1טן יולי—4 ג', צום 1טן סעפּטעמבער—4 ג');
אין אויסלאַנד - 70 פראַנצויזישע פראַנק אין ראַטעס: צום 1טן יאַנואַר—25 פ"ק, צום 1טן אַפּריל—15 פ"ק, צום 1טן יולי—15 פ"ק, צום 1טן סעפּטעמבער—15 פ"ק).

פאַר מיטגלידער פון געזעלשאַפטן „פרײַנד פון ייִוואָ":

אין פּוילן — 12 ג' (אין ראַטעס: צום 1טן יאַנואַר—4 ג', צום 1טן אַפּריל—3 ג', צום 1טן יולי—3 ג', צום 1טן סעפּטעמבער—2 ג'); אין אויסלאַנד—50 פראַנצ' פ"ק (אין ראַטעס: צום 1טן יאַנואַר—20 פ"ק, צום 1טן אַפּריל—10 פ"ק, צום 1טן יולי—10 פ"ק, צום 1טן סעפּטעמבער — 10 פ"ק);

אָנאָנסן-פּרײַז: אין פּוילן: א גאַנצע זײַט 100 ג', א האַלבע—50 ג', א פּערטל—30 ג'; אין אויסלאַנד: א גאַנצע ז' 350 פר' פ"ק, א האַלבע—180 פ"ק, א פּערטל—95 פ"ק.

אין איינצל-פאַרקויף ווערט דער זשורנאַל ניט אַרויסגעלאָזט

Jiwobletter, Żydowski Instytut Naukowy, ul. Wiwulskiego 18, Wilno
P. K. O. 700.968 פּק"אָ-קאָנטע

אין צפון-אַמעריקע אָבאָנירט מען די ייִוואָ-בלעטער נאָר אין דער אַמעריקאַנער אָפּטייל פון ייִוואָ אין ניו-יאָרק
Society Friends of the Yiddish Scientific Institute, 425 Lafayette Str., New York

ידיעות

פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט

1—2 (81—82) | ווילנע, יאַנואַר—פֿעברואַר 1939

דער ייִוואָ צום 15טן יאָר פֿון זײַן קיום

דעם 24סטן מאַרץ איז דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט אַרײַן אין דעם 15טן יאָר פֿון זײַן עקסיסטענץ. פּונקט מיט אַ יאָר צוריק, אין דעם לייט־אַרטיקל „13 יאָר ייִוואָ" („ידיעות" 71 — 72), האָבן מיר געקענט קאָנסטאַטירן, „אַז צו זײַן בר־מיצווה שטייט דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט אין צענטער פֿון דער ייִדישער קולטורוועלט, באַוואָפֿנט מיט אַ היפּשער געניטשאַפֿט, אַרומגערינגלט מיט מיטאַרבעטער און איבערגעגעבענע פֿרײַנד, דערוועקנדיק צוטרוי בײַ דער ייִדישער געזעלשאַפֿט און בײַ דער ניט־ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער וועלט, פֿול מיט האָפֿענונגען אויף נײַע אויפֿטוען, צײַטיק פֿאַר רעאַליזירן צענטראַלע אויפֿגאַבעס פֿון אונדזער קולטור, וויסנשאַפֿט, געזעלשאַפֿטלעכקייט". אַ קורצן סך־הכּל פֿון די אויפֿטוען פֿון ייִוואָ האָבן מיר דעמאָלט אָפּגעדרוקט אין דער באַריכט־בראָשור „דער ייִוואָ נאָך דרײַצן יאָר אַרבעט".

אויך דער פֿאַרגאַנגענער יאָר, אַזאַ אימהדיקער פֿאַר אונדזער פֿאָלק, האָט געוויזן, אַז דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט לאָזט זיך ניט בייגן, פֿירט ווײַטער זײַן גרויסע אַרבעט און פֿאַרמעסט זיך נאָך אויף אַ גרעסערער. דורך דער דאָזיקער אַרבעט זײַנער ווערט אַלץ קלאָרער פֿאַר אַלעמען, אַז וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונג איז אַן ענין ניט פֿאַר ענגע קרײַזן ספּעציאַליסטן, נאָר איינע פֿון די וויכטיקסטע אויפֿגאַבעס פֿאַר דעם גאָרן ייִדישן לעבן.

איינס פֿון די גרעסטע אומגליקן פֿון אונדזער פֿאָלקסלעבן איז, וואָס די ייִדישע אינטעליגענץ איז אַזוי אָפּגעריסן פֿון פֿאָלק. בײַ יעדער אַנדער פֿאָלק איז די אַקאַדעמיש געבילדעטע אינטעליגענץ די נאַטירלעכע אָנפֿירערין פֿון לעבן; מיר אָבער זײַנען געווען כּמעט אָן אַן אינטעליגענץ, וואָס זאָל פֿאַראייניקן אַלגעמיינע בילדונג מיט אַן אינטימער קענטעניש פֿון ייִדישן לעבן, אַזוי אַז אָפֿט מאָל האָט מען גאָר וויכטיקע פּאָזיציעס אין ייִדישן לעבן געמוזט באַזעצן מיט מענטשן מיט די בעסטע כּוונות, אָבער אָן שום צוגרייטונג צו זייערע קאָמפּליצירטע אויפֿגאַבעס. דעריבער זײַנען אויך די וויכטיקסטע

עקאָנאָמישע, סאָציאַלע און פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען פון ייִדישן לעבן געבליבן ניט אויסגעפאָרשט, דעם אָרט פון פאָרשונג און סאָלידער אינפאָרמאַציע האָבן פאַרנומען צײַטונג־אַרטיקלען און סבֿרות. איז טאַקע איינע פון די הויפּט־אויפגאַבעס פון דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט – מאַכן אַ סוף צו דעם דאָזיקן צושטאַנד. דער ייִוואָ האָט דורך די 14 יאָר פון זײַן קיום באַוויזן צו קאָנצענטרירן אַרום זיך אַלע געלערנטע אָן אונטערשייד פון פּאַרטיי, וואָס אַרבעטן אויפן פעלד פון דער ייִדישער וויסנשאַפט. ער האָט אויך ניט ווייניק אויפגעטאָן — וועדליג זײַנע באַגרענעצטע פינאַנציעלע מיטלען – אויף אויסצובילדן נײַע יונגע כּוחות, וואָס זאָלן בײַשטיין דעם פאָלק, בפרט אין דער איצטיקער עת־צרה, געווינען די ייִדישע אינטעליגענץ און זי אויסשולן אַזוי, אַז זי זאָל זײַן ראוי צו פאַרנעמען די אָנפירנדיקע פּאָזיציעס אין דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט.

די נויט פון דער ייִדישער אינטעליגענץ איז איצטער געוואָרן אַזוי גרויס, אַז מיר טאָרן זיך שוין ניט באַנוגענען מיט דעם ביזאיצטיקן טעמפּ פון דורכפירן אָט די פּונקטן פון אונדזער פּראָגראַם. דער ייִוואָ איז איצט געוואָרן דער אָנהאַלט און די האָפענונג סײַ פון דער שטודירנדיקער יוגנט, וואָס שטרעבט צו דינען דעם פאָלק, סײַ פון היפּש קוואַליפיצירטע געלערנטע, וואָס האָבן ביז אַהער געאַרבעט אין דער ניט־ייִדישער ספּערע.

דערפאַר רוקן מיר אַרויס ווי די שלאָג־אויפגאַבע פאַר אַלע אונדזערע פרײַנד אויף דעם אָנקומענדיקן 15טן ייִוואָ־יאָר — צו געבן אונדז די מיגלעכקייט אי צו פאַרברייטערן און פאַרטיפן די אַרבעט פון דער אַספּיראַנטור און פּראָאַספּיראַנטור בײַם ייִוואָ, די דאָזיקע אַנשטאַלטן אונדזערע וואָס גרייטן צו נײַע קאַדערס פאַר אונדזער קולטור, וויסנשאַפט און געזעלשאַפטלעכקייט, אי אַרײַנצוציִען אין דער אַרבעט־ספּערע פון ייִוואָ די אַלע אינטעלעקטועלע כּוחות די ייִדישע, וואָס קענען אויסגענוצט ווערן בײַם שמידן דאָס גײַסטיקע געווער פאַר אונדזער פאָלק אין איינעם פון די קריטישסטע מאָמענטן פון זײַן געשיכטע!

*

מלך ראַוויטש, וועלכער האָט, נאָך זײַן מיט אַזאַ הצלחה דורכגעפירטער מיסיע אין אַרגענטינע (און טשילי), געפאָלגט דעם רוף פון ייִוואָ צו נעמען אויף זיך דאָס ייִוואָ־שליחות הײַיאָר אין צפון־אַמעריקע, האָט בײַם אָנקומען קיין ניו־יאָרק אין אַ אינטערוויו פאַר דער גרויסער ייִדישער צײַטונג „מאָרגן־זשורנאַל״ געגעבן אַ טיפּזיניקע פאָרמולירונג פאַר דעם מהות פון ייִוואָ, און עס איז כּדאַי זי צו ברענגען ווי אַ סוף־פּסוק צו אונדזער הײַנטיקן לייט־אַרטיקל.

„דער ייִוואָ — האָט ראַוויטש געזאָגט — איז פאַר מיר אַן אידעאַל. זײַן מיסיע איז גרויס און איז זייער צײַטיק בײַ הײַנטיקן טאָג. דער ייִוואָ איז

אין דער ייִדישער קולטור דער „מעמענטאָ מאָרי״ אין דעם איצטיקן מאָמענט. דער ייִוואָ דאָס איז און דאַרף זײַן דער לעבעדיקער זיכרון פון דער ייִדישער וועלטקולטור. און דער וואָס געדענקט אין דער אייביקייט, געדענקט אין דעם, אַז מען באַדאַרף בײַ צײַטנס ראַטעווען די קולטור־אוצרות. דער מענטש פאַרגייט, אָבער זײַן וואָרט באַשטייט אויף אייביק. און דער ייִוואָ איז דער היטער פון דעם ייִדישן וועלטוואָרט פון הײַנט און פון אַלע מאָל. איך בין ניט קיין משולח. די אַרבעט פאַר דעם ייִוואָ איז פאַר מיר פערזענלעך אַ גרויסער קרבן. איך נעם זי באַהבה אויף מיר, ווײַל איך פאַרשטיי איר באַטײַט. איך בין ניט מער ווי אַ פּראָסטער סאָלדאַט אין דער ייִדישער ליטעראַטור און איך ווינטש מיר, אַז אונדזערע גרויסע אָפיצירן און געזעלן זאָלן אויך אַזוי אַלע (ווײַל אַ טייל פאַרשטייען שוין) פאַרשטיין דעם באַטײַט פון דעם ייִוואָ. זאָל יעדערער צוטראָגן זײַן טייל. אין דעם „האַרי אָפּ״ פון דעם ייִדישן לעבן איז די אַרבעט פון ייִוואָ דער גרויסער „סטאַפּ פאַר אַ ווײַל״ — בלײַב שטיין אויף אַ רגע און געדענק די אייביקייט! דאָס איז דער ייִוואָ. ער איז זיך צעוואַקסן אין דער ברייט, אָבער נאָך מער אין דער טיף, און ער דאַרף נאָך וואַקסן און וואַקסן, אַרײַנוואַקסן אויף אַן אמת אין דעם ייִדישן וועלטפאָלקס באַוווּסטזײַן״.

פינפטער אויפנעם אין דער אַספּיראַנטור
א״נ פון ד״ר צ. שאַבאַד

די צענטראַלע פאַרוואַלטונג פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט מעלדט אַן אויפנעם אויפן פינפטן טורנוס פון דער אַספּיראַנטור א״נ פון ד״ר צמח שאַבאַד בײַם ייִוואָ (סעפּטעמבער 1939 — יוני 1940).

פאַר אַספּיראַנטן ווערן אָנגענומען פערזאָנען וואָס זײַנען מסוגל צו טון זעלבשטענדיקע וויסנשאַפטלעכע אַרבעט און קענען דאָס אויפוויזן אָדער דורך אַרבעטן וואָס זיי האָבן שוין געמאַכט אָדער דורך רעקאָמענדאַציעס פון קאָמפּעטענטע מענטשן. אויב די צאָל פּאַסיקע בעלנים וועט זײַן גרעסער איידער די צאָל פרײַע ערטער, וועט די קוואַליפיציר־קאָמיסיע פון ייִוואָ מאַכן דעם געהעריקן אָפּקלײַב.

בעלנים אָנצוקומען אין דער אַספּיראַנטור דאַרפן אַרויספאָדערן אַפּליקיר־בלעטער פון סעקרעטאַריאַט פון ייִוואָ (ווילנע, וויווולסקי־גאַס 18) ביזן 1טן יוני 1939.

צווייטער אויפנעם אין דער פּראָאַספּיראַנטור א״נ פון ברוך כהן־ווירגילי

די צענטראַלע פאַרוואַלטונג פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט מעלדט אַן אויפנעם אויפן צווייטן טורנוס פון דער פּראָאַספּיראַנטור א״נ פון ברוך כהן־ווירגילי ביים ייִוואָ (סעפּטעמבער 1939 — יוני 1940).

פאַר פּראָאַספּיראַנטן ווערן אָנגענומען מענטשן וואָס האָבן געענדיקט אַ גימנאַזיע אָדער אַזעלכע וואָס קענען אויפוויזן, אַ שטייגער דורך רעקאָמענדאַציעס פון קאָמפּעטענטע מענטשן, אַז זיי זיינען מסוגל צו טון וויסנשאַפטלעכע אַרבעט. אויב די צאָל פּאַסיקע בעלנים וועט זיין גרעסער איידער די צאָל פריי ערטער, וועט די קוואַליפיציר־קאָמיסיע פון ייִוואָ מאַכן דעם געהעריקן אָפּקלייב.

בעלנים אָנצוקומען אין דער פּראָאַספּיראַנטור דאַרפן אַרויס־פאָדערן אַפליקיר־בלעטער פון סעקרעטאַריאַט פון ייִוואָ ביזן 15טן מיי 1939. אַהין קען מען זיך ווענדן מיט אָנפרעגן אויך.

פּראָפ׳ עדוואַרד סאַפּיר

דעם 4טן פעברואַר איז אין ניו־הייוון, קאָנעטיקוט, פון אַ האַרצקראַנקייט אין עלטער פון 55 יאָר געשטאָרבן דער מיטגליד פון פּרעזידיום פון ערן־קוראַטאָריום פון ייִוואָ פּראָפ׳ עדוואַרד סאַפּיר, איינער פון די פירנדיקע געלערנטע פון הייַנטיקער צייט אויפן געביט פון אַנטראָפּאָלאָגיע און לינגוויסטיק, פּראָפעסאָר פון די דאָזיקע דיסציפּלינען אין יעיל־אוניווערסיטעט, דער חשובסטער אַמעריקאַניסט, פאָרשער פון די אינדיאַנישע שפּראַכן. זיין טויט אַזוי פאַר דער צייט איז ניט נאָר אַ שווערע אַבדה פאַר דער אינטערנאַציאָנאַלער וויסנשאַפט; אויך דער ייִדישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט איז ווייטאָגדיק געטראָפן דורך דער פטירה פון איינעם פון זיינע געטרייסטע און השפעהדיקסטע פריינד.

פּראָפ׳ עדוואַרד סאַפּיר איז געווען פאַרבונדן מיטן ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין משך פון די לעצטע צען יאָר און האָט זיך גאָר שטאַרק אינטערעסירט מיט זיין אַרבעט, משפּיע געווען לטובת דעם ייִוואָ אין די

וויסנשאַפטלעכע קרײַזן, מיט וועלכע ער איז געשטאַנען אין באַציִונגען, ניט זעלטן אויפגעטרעטן עפנטלעך פאַרן ייוואָ מיט זײַן אײַנדרוקספולן וואָרט.

עדוואַרד סאַפיר האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט דער ייִדישער שפּראַכפאָרשונג, האָט נאָך אין 1915 פאַרעפנטלעכט אַ שטודיע Notes on Judeo-German Philology (אין Jewish Quarterly Review ב׳ VI נ׳ 2), ווו ער אַנאַליזירט ספּעציעל די פאָנעטיק פון קאָוונער ייִדיש (זײַן מוטער האָט געשטאַמט פון קאָוונע), אין זײַן באַרימטן ווערק Language געבראַכט אויך בײַשפּילן פון ייִדישער מאָרפאָלאָגיע. אָבער זײַן אינטערעס צו ייִדיש איז געווען ניט נאָר פון אַ לינגוויסט, נאָר אויך פון אַ גרויסער און טיפער פערזענלעכקייט, וואָס האָט אָפּגעשאַצט דעם גרויסן קולטור-באַטײַט פון ייִדיש. זײַן פאַרשטענדעניש פאַר דעם פּראָבלעם ייִדיש איז אַגב געקומען צום אויסדרוק אין זײַן באַגריסונג צו דעם אַלוועלטלעכן צוזאַמענפאָר פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, וועלכע עס איז כּדאַי דאָ צו ציטירן:

„... איך וואָלט זייער געוואָלט בײַזײַן און נעמען אַן אָנטייל אין די באַראָטונגען פון דעם צוזאַמענפאָר, נאָר צום באַדויערן איז דאָס ניט מיגלעך און איך מוז זיך באַנוגענען מיט שיקן דעם אינסטיטוט מײַנע האַרציקסטע געזרוסן און מײַנע ברכות פאַר דער פּראַכטיקער אַרבעט, וואָס ער טוט און האָט געטון, און מײַנע האָפענונגען, אַז ער זאָל ווײַטער פירן זײַן אַרבעט אויף די זעלביקע געזונטע פּרינציפּן ווי פריִער און אויף אַ געזונט וואַקסנדיקן שטייגער. — ווען איך בין געווען אַ קינד, איז ייִדיש געווען בדרך כּלל אַ פאַראַכטע שפּראַך, אַ „זשאַרגאָן“, וואָס האָט ניט געקענט דערמאָנט ווערן בנשימה אחת מיט לשון-קודש אָדער רוסיש, פּויליש אָדער דײַטש, די שפּראַכן פון די עמאַנציפּירטע אינטעליגענטן צווישן די ייִדן פון פּוילן און ליטע. אָבער שפּראַכן האָבן ניט קיין שום מיסטישע מעלות מחוץ יענע מעלות, וואָס זייערע באַנוצערס גיבן אין זיי אַרײַן דורך אויסדריקן זייער פּערזענלעכקייט און דורך דער ליטעראַטור, וואָס נעמט אַרום דעם זיכּרון און די אַספּיראַציעס פון דער פאָלקסמאַסע. אין דער נאַטור פון דער זאַך איז ניטאָ גאָרנישט, וואָס זאָל קענען שטערן ייִדיש צו זײַן פּונקט אַזאַ בייגעוודיקע, אַזאַ פינקטלעכע און אַזאַ געהויבענע שפּראַך ווי העברעיִש אָדער לאַטײַן, אָדער גריכיש אָדער פראַנצייזיש — אויב נאָר די, וואָס ריידן זי ווי אַ נאַטירלעכע שפּראַך און וואָס האָבן זי ליב, ווילן, אַז אַזוי זאָל זײַן. — כּבוד און באַוווּנדערונג פאַר די וואָס ווילן, אַז אַזוי זאָל זײַן! און איך ווייס, אַז די ערנצטע געלערנטע וואָס זײַנען פאַרבונדן אין ייִוואָ, שטייען אין אַוואַנגאַרד פון יענע וואָס האַלטן אין מאַכן ייִדיש פאַר אַ זעלבשטענדיקער קולטורשפּראַך. איך קען זיך ניט פאָרשטעלן קיין מער געהויבענעם און קיין מער פּראַקטישן וועג פון ברענגען די ייִדישע מאַסן פון מזרח-אייראָפּע און אַמעריקע אין אַ פעסטן קאָנטאַקט מיט דער וועלטקולטור ווי איבערצושמידן אַ פאַראַכטן לשון אין אַן אינסטרומענט פון פּראַכטיק קלאָרער אויסדריקלעכקייט. אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה!“

עדוואַרד סאַפּיר איז געווען פאָרזיצער פון דעם לויט זײַן איניציאַטיווע אין יאָר 1933 געגרינדעטן קאָמיטעט פון ייִדישע געלערנטע אין אַמעריקע פאַר ייִדישע סאָציאַלע פאָרשונגען, וואָס איינער פון די הויפּטצוועקן פון דעם קאָמיטעט איז געווען צו שטיצן די טעטיקייט פון דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט.

דאָס אויספיר־ביוראָ פון ייִוואָ האָט באַשלאָסן צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דעם גרויסן וויסנשאַפטלער און פרײַנד פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט דורך אַ ספּעציעלער אויסגאַבע. די פּרטים וועלן נאָך מיטגעטיילט ווערן.

די 13טע יערלעכע קאָנפערענץ פון אַמאָפּטייל

דעם 6טן, 7טן און 8טן יאַנואַר איז אין ניו־יאָרק אָפּגעהאַלטן געוואָרן די 13טע יערלעכע קאָנפערענץ פון דער אַמעריקאַנער אָפּטיילונג פון ייִוואָ. ס׳האָבן זיך באַטייליקט 247 דעלעגאַטן פון 119 אָרגאַניזאַציעס און אַ 600 געסט. צ״אַ איז בײַגעווען פּראָפ׳ פאַר ייִד׳ וויסנשאַפטן אין טאַרטווער אוניווערסיטעט ל. גולקאָוויטש. ד״ר יעקב שאַצקי עפנט די קאָנפערענץ מיט אַן אַרײַנפיר־וואָרט וועגן דער הויפּטטעמע פון די וויסנשאַפטלעכע רעפעראַטן אויף דער קאָנפערענץ — 150 יאָר נײַסטע ייִדישע געשיכטע (זינט דער עמאַנציפּאַציע), — אויספירנדיק נאָך אַ ריי אילוסטראַציעס, אַז פאַר דער ייִדישער היסטאָגראַפיע שטייט איצט דער פּראָבלעם איבערצואַנאַליזירן די גאַנצע פראַגע פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע אין שײַכות מיט דער ייִדישער עמאַנציפּאַציע; די אויפגאַבע פון ייִוואָ איז אויסצוניצן דעם יובילײ פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע פאַר אַ סטימול דער יונגער ייִדישער וויסנשאַפט, זי זאָל די דאָזיקע טעמע ווי געהעריק באַאַרבעטן.

וועגן דער עוואָלוציע פון דער ייִדישער ליטעראַטור פאַר די 150 יאָר האַלט אַ רעפעראַט ש. ניגער, קומענדיק צום אויספיר, אַז די נײַע ייִדישע ליטעראַטור איז מושפּע געוואָרן אָדער פון מעכטיקע פאָלקס־באַוועגונגען, געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען אָדער זי איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אויפן רוקן פון מעכטיקע פּערזענלעכקייטן. ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י״ה און אָנהייב 20סטן קומט פאָר אַ צונויפגוס פון די ביידע עלעמענטן: די סביבה, דאָס געזעלשאַפטלעכע - מיט דער ווירקונג פון גרויסע שעפערישע פּערזענלעכקייטן. די מאַקסימאַלע רעזולטאַטן פון אָט דעם סינטעז זײַנען: חסידות — נחמן בראַצלעווער — השכּלה — מענדעלע און שפּעטער—פּרץ. די עוואָלוציע פון דער ייִדישער ליטעראַטור איז געווען אין דער ריכטונג פון אויסקעמפן זיך אַן אָרט אין לעבן. ביז איצט—האַלט דער רעפערענט—האָט נאָך די ייִדישע ליטעראַטור ניט פאַרנומען בײַם ייִדישן פאָלק דעם אָרט, וואָס איר קומט. דאָס איז מחמת די ייִדישע מאַסן זײַנען אַלץ ניט צוגעוווינט צו

קונסט-ליטעראַטור, נאָר צו עטישער, צו מוסר-ליטעראַטור. אַ לאַנגע צײַט וועט נאָך דאַרפֿן אַריבערגיין, ביז דאָס ייִדישע פֿאָלק וועט קינסטלעריש דערצויגן ווערן, כּדי צו דערגרייכן דעם סינטעז פֿון נוציק און הנאה.

פּראָפֿ׳ אָסקאַר יאַנאָווסקי האַלט אַ רעפֿעראַט אויף דער טעמע „עמאַנציפּאַציע, גלײַכבאַרעכטיקונג און אַסימילאַציע" מיט דעם אויספֿיר, אַז קיין גרויס נחת האָבן ייִדן ניט געהאַט פֿון דער עמאַנציפּאַציע, וואָרעם באַלד נאָך דער גלײַכבאַרעכטיקונג איז געקומען דער אַנטיסעמיטיזם. דערפֿאַר אָבער האָט די אַסימילאַציע צעשטערט די נאַציאָנאַלע גאַנצקייט. דער סך-הכּל פֿון דער אַסימילאַציע איז פֿולשטענדיקער באַנקראָט.

יעקב לעשטשינסקי אין זײַן רעפֿעראַט „150 יאָר ייִדיש עקאָנאָמיש לעבן" האָט דורכגעפֿירט אַ סך-הכּל זינט דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע. דעמאָלט זײַנען געווען בסך-הכּל אַ דרײַ מיליאָן ייִדן, פֿון זיי אַ 60—65 פּראָצ׳— הענדלער, אַרענדאַרן, סוחרימלעך אאַז״וו, 18% בעלי-מלאָכות און אַ 3 — 4 פּראָצ׳ לאַנדווירטן. איצטער פֿאַרמאָגן מיר אַ דיפֿערענצירטן ייִדישן אָרגאַניזם: מיט האַנדל פֿאַרנעמען זיך העכסטנס 35%—דערפֿאַר אין דער אינדוסטריע— דער עיקר ווי אַרבעטער און קליינע בעלי-מלאָכות—אַ 45%, ד״ה מיר זײַנען שוין מער ניט קיין האַנדלספֿאָלק, מערער — אַ פֿאָלק פֿון אינדוסטריע, מיט אַ דריטהאַלבן מיליאָן ייִדישע פּראָלעטאַריער. אַ 4% ייִדן פֿאַרנעמען זיך מיט לאַנדווירטשאַפֿט, אַ 6—7 פּראָצ׳ – לעבן פֿון ליבעראַלע פּראָפֿעסיעס. דער גורל פֿון ייִדישן פֿאָלק איז אָפּהענגיק פֿון דער אַנטוויקלונגס-מדרגה פֿון דער סביבה און פֿון דער געדיכטקייט פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג: וואָס שיטערער—אַלץ מער סוחרים, וואָס געדיכטער—אַלץ מער אַרבעטנדיקע עלעמענטן.

פּראָפֿ׳ סאָל ליפּצין רעפֿערירט אד״ט „דער ייִדישער אָנטייל אין דער מיטל-אייראָפּעיִשער ליטעראַטור״, שטעלט זיך אָפּ אויך אירע צוויי וויכטיקסטע צענטערס – בערלין און ווין, טיילט אײַן די שרײַבער אין פֿיר הויפּטגרופּעס (ראַדיקאַלן, ווי ערנסט טאָלער; אַסימילאַטאָרן — אָטאָ ווייניינגער, פֿראַנץ ווערפֿעל, יאַקאָב וואַסערמאַן; סקעפּטיקער – אַרטור שניצלער; סעפּעראַטיסטן— סטעפֿאַן צווײַג, מאַרטין בובער, מאַקס בראָד א״אַ) און פֿאַרענדיקט מיט די ווערטער פֿון אַלפֿרעד דעבלינען וועגן דעם גורל פֿון ייִדישן פֿאָלק און וועגן דעם קוק זײַנעם אויף דער ייִדישער פֿראַגע בײַם הײַנטיקן טאָג מיט זײַנע אידעען וועגן אַ טעריטאָריע פֿאַר ייִדן.

צום סוף האָט מלך ראַוויטש געהאַלטן אַ רעדע וועגן ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט „דער ייִוואָ אין דרײַ מדרגות: וואָס געווען — וואָס ער איז — און וואָס ער דאַרף זײַן״ (זאַמלען, דאָס געזאַמלטע אין אַ סעלעקציאָנירטער פֿאָרם אַרויסגעבן און פֿאַרשפּרייטן אין העכערן זינען פֿון וואָרט): וויסן איז מאַכט און ייִדיש וויסן איז ייִדישע מאַכט. דער ייִוואָ דאַרף אונדז לערנען ניט נאָר קוקן אין אונדזער נעכטן אַרײַן; ער דאַרף אונדז אויך מיט דער הילף פֿון בילד פֿון אונדזער הײַנט מאַכן דערזען

אונדזער מאָרגן און אַפילו אונדזער איבערמאָרגן... דרײַסיק טויזנט זײַטן האַלטן די ביכער פון ייוואָ, אַ ים התלמוד הווילנאי. איז זאָל טאַקע פון דער קאָנפערענץ קומען אַ לאָזונג: לערנט די ייוואָ-ספרים! לערנט פון זיי אַרויס דעם אמת פון אונדזער פאָלק און וואָס מער איר וועט לערנען, אַלץ מער נײַע וועט מען דאַרפן און מוזן שאַפן. פאַרברויך שאַפט נײַע פּראָדוקציע. אַלע טיילן פון ייוואָ צוזאַמען דאַרפן אונדז העלפן צום אויפבוי פון אַ נײַעם וועלטבאַנעם. אין דעם אמת פון אונדזער פאַרגאַנגענהייט און איצטיקייט ליגט דאָך אויך דער, דערווײַל פאַרבאָרגענער, אמת פון אונדזער צוקונפט. דער ייוואָ דאַרף אים אונדז העלפן געפינען. לאָמיר שליסן: פונקט ווי דער ענגלענדער — מעג ער זײַן ווי ווײַט פאַרוואָרפן, אַז מען דערמאָנט לאָנדאָן, נעמט ער דאָס היטל פון קאָפּ אַראָפּ, אַזוי לאָמיר איצט מיט טיפן סענטימענט אויפהייבן די קעפּ און אַ בליק טון איבער ווענט, לענדער און ימען צו דעם לאָנדאָן פון אונדזער גײַסטיקער ייוואָ-אימפּעריע, קיין ווילנע. און לאָמיר גריסן די וואָס שטייען אויף די פאָדערשטע פּאָזיציעס אין אונדזער גײַסטיקן קאַמף, אויף די פאָדערשטע פּאָזיציעס אין ווילנע, אין מיטן ים פון ייִדישן צער, אין דער הויפּטשטאָט פון אונדזער וואַקסנדיקער ייוואָ-אימפּעריע.

אויף דער צווייטער זיצונג האָט מענדל עלקין אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון דער צענטראַלער ייִדישער ביבליאָטעק און פּרעסע-אַרכיוו פאַרן יאָר 1938. במשך פון דעם יאָר איז די ביבליאָטעק אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ געראַמען לאָקאַל אין בנין פון „היאַס", וווּ עס איז געשאַפן געוואָרן די מעגלעכקייט אויסצושטעלן און צו אָרדענען די זאַמלונגען און מאַכן זיי צוטריטלעך פאַר שטודיר-אַרבעט. די ביבליאָטעק פאַרמאָגט שוין אַרום צען טויזנט ביכער, אַחוץ דעם אַ גרויסע זאַמלונג פון עטלעכע הונדערט ייִדישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, ווי אַ קאָמפּלעקט „צוקונפט", „די צײַט", היפּשע עטלעכע יאָרגענג פון „פאָרווערטס", „טאָג" א"אַ, אויך אַ גרויסע קאָלעקציע אַרכיוו-מאַטעריאַלן. צ"אַ געפינען זיך אין דער ביבליאָטעק מאָריס ווינטשעווסקיס ביבליאָטעק, דער אַרכיוו פון אַרבעטער-רינג, דער אַרכיוו פון שמר-שײַקעוויטש און פון זײַן זון אַברהם שמר, גרויסע טיילן פון יעקב גאָרדינס און ד"ר חיים זשיטלאָווסקיס אַרכיוון; עס האַלטן אין אַריבערגיין אויך די אַרכיוון פון ד"ר ק. פאָרנבערג און ב. וולאַדעק; וועגן אַנדערע גרעסערע און קלענערע זאַמלונגען ווערן נאָך געפירט אונטערהאַנדלונגען. אויך דער ייִדישער נאַציאָנאַלער אַרבעטער-פאַרבאַנד שיקט צו פאַר דער ביבליאָטעק אַ סך אַרכיוו-מאַטעריאַלן. די ביבליאָטעק האָט שוין אויך אַ ריי עלטערע ספרים יקר-המציאותן, מוזיי-מאַטעריאַלן אאַז"וו, אויך אַ קאָלעקציע פאָנאָגראַף-פּלאַטעס (אַ מתנה פון יודאַ א. יאָפע).—אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פון ד"ר י. שאַצקי, ד"ר ה. פראַנק, יודאַ א. יאָפע, יעקב לעווין און מ. אונגער האָט אויסגעאַרבעט אַ קלאַסיפיקאַציע-סיסטעם פאַר דער ביבליאָטעק און זינט דעם 1טן יולי ווערן די זאַמלונגען לויט דער סיסטעם כּסדר קאַטאַלאָגירט.

אויף דער זיצונג האָט ד״ר ה. פראַנק געלייענט אַ פאָרטראָג אד״ט „סאָציאַלע אַרכיוון און מוזייען״. נאָכן באַריכט און רעפעראַט האָט די קאָנפערענץ אָנגענומען רעזאָלוציעס בנוגע דער ווײַטערדיקער אַרבעט פון דער ביבליאָטעק און האָט אויסגעקליבן אַ נײַע פאַרוואַלטונג, וואָס אין איר זײַנען אַרײַן: ה. נאָוואַק, נ. כאַנין, י. לעווין, נ. פײַנערמאַן, י. רובינשטיין, ד״ר ה. פראַנק, מ. אונגער, מ. שטאַרקמאַן, יודאַ יאָפע, ש. ניגער, ד״ר י. שאַצקי, דוד פינסקי, י. ישורין, ליפע לעהרער, אַב. מילער, י. קרעפליאַק, ב. מינדלין, איידאַ מעלצער, נחום יוד, י. שלאָסבערג, מ. קאָסאָווער, מ. לעהמאַן, ד״ר גרינבערג, מ. קראָנשטאַדט און כאַבאַדסקי. אין דער פאַרוואַלטונג זײַנען אויך פאַרבעטן געוואָרן פאַרטרעטער פון די אָרגאַניזאַציעס וואָס שטיצן די אַרבעט פון דער ביבליאָטעק. נאָך אַ וואָרט פון י. אָפּאַטאָשו, דעם פאָרזיצער פון דער זיצונג, האַלט אַ רעפעראַט ד״ר רפאל מאַהלער אד״ט „חסידות און השכלה אין גאַליציע אין דער ערשטער העלפט 19טן י״ה״. י. ווײַנבערג, פרעזידענט פון אַרבעטער-רינג, האַלט אַ באַגריס-רעדע, דערמאָנט דעם אומפאַרגעסלעכן אײַנדרוק, וואָס דער ייוואָ האָט אויף אים געמאַכט בשעת זײַן באַזוך אין ווילנע און זאָגט צו ווײַטערדיקע שטיצע פון דער גרויסער יידישער אַרבעטער-אָרגאַניזאַציע.

יוסף שלאָסבערג באַגריסט אין נאָמען פון דער „אַמאַלגאַמייטעד״ און זאָגט צ״אַ: אין די לעצטע פאָר יאָר האָבן יידישע אַרבעטער-אָרגאַניזאַציעס געפײַערט אַ האַלבן יאָרהונדערט פון זייער עקסיסטענץ. אין אָט דער געבײַדע, ווו מיר זיצן איצט, איז אַ מאָל געווען די גרויסע שטאָטישע ביבליאָטעק און איצט געפינט זיך דאָ אַ יידישע ביבליאָטעק. מיט יאָרן צוריק האָבן מיר וועגן דעם ניט געקענט טראַכטן. אַלץ איז אויסגעוואַקסן אין משך פון די לעצטע 50 יאָר. עס זײַנען ניט געווען קיין פריִערדיקע דערפאַרונגען און אַ סך ענערגיע איז אַוועק אין ניוועץ. די ערשטע זאָרג איז אַלע מאָל געווען דאָס שטיקל ברויט. אונדזער לעבן איז געוואַקסן בלינד און ווילד. אָבער מען האָט זיך דעם וועג דורכגעשלאָגן. מיר האָבן איצט גרויסע יידישע אָרגאַניזאַציעס, געווערקשאַפטן, קולטור-אָרגאַניזאַציעס, אָרגאַניזאַציעס פאַר קעגנזײַטיקער הילף—אַרבעטער-רינג, יידישער נאַציאָנאַלער אַרבעטער-פאַרבאַנד א״אַ. דאָס אַלץ האָבן מיר אַליין אויפגעבויט. די אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג איז אונדז געווען פרעמד און מיר זיי זײַנען געווען נאָך מער ווי פרעמד. פאַר אונדז זײַנען יוניאָנס געווען אַ נײַע דערשײַנונג, אָבער מיר האָבן ענדלעך באַנומען זייער וויכטיקייט. די יוניאָנס, צו וועלכע די מאַסן יידישע אַרבעטער געהערן, זײַנען צווישן די שטאַרקסטע און ליכטיקסטע אין לאַנד. צום אָנהייב איז אונדז נאַציאָנאַלע אַרבעט געווען פרעמד. איצט ווייסן מיר, אַז די יידישע פראָבלעמען האָבן זיך געביטן און צוזאַמען מיט דעם האָט זיך אויך געענדערט די אײַנשטעלונג פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט און אין לויף פון דער צײַט איז זי געקומען נעענטער סײַ צו דער אַלגעמיינער

לאַגע פון דער וועלט סײַ צו די ייִדישע אינטערעסן. אמת, די ייִדישע אַרבעטערשאַפט איז נאָך ניט אַזוי נאָענט צום ייִוואָ אָדער פאַרקערט, אָבער מיר דערנעענטערן זיך איינע צו די אַנדערע. באַגריסנדיק די קאָנפערענץ פון אַמאָפּטייל דריק איך אויס די זיכערקייט אין דער גרויסער צוקונפט פון דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט.

יודאַ יאָפע האַלט אַ רעפעראַט אד״ט „150 יאָר ייִדיש״ (וועט זײַן פאַרעפנטלעכט אין יאָרבוך פון אַמאָפּטייל 1939). אבֿרהם טייטלבוים באַגריסט אין נאָמען פון דער ייִדישער אַקטיאָרן-יוניאָן און פון ייִדישן קונסט-טעאַטער: דער ייִוואָ איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט פאַרשטאַנען די ראָלע וואָס דער ייִדישער טעאַטער שפּילט אין דעם ייִדישן קולטור-לעבן. איך בין אָנגעפילט געוואָרן מיט פרייד, ווען איך האָב אין ווילנע באַזוכט דעם ייִוואָ און געזען דעם שיינעם טעאַטער-מוזיי א״נ פון אסתּר-רחל קאַמינסקי.

צבֿיון, פּרעזידענט פון י. ל. פּרץ-שרײַבער-פאַראיין, זאָגט צ״אַ: די ייִד׳ שרײַבער זײַנען ענג פאַרבונדן מיט דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט. איך גלייב, אַז דאָ אין אַמעריקע הייבט זיך אָן שאַפן אַ צענטער פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט. ער הייבט זיך אָן אַריבערטראָגן פון דער שטאָט, ווו עס איז געלעגן די גאַנצע תּורה און חכמה. יעדער מאָל באַגעגן איך דאָ נײַע פּנימער, נײַע מענטשן. דער אומגליק וואָס האָט געטראָפן די ייִדן אין אייראָפּע איז גלײַכצײַטיק אויך געווען אַ שטיקל גליק פאַר אַמעריקע. די אַנטלאָפענע פון דאָרט קומען אַריבער אַהער אונדז דאָ אַרויסצוהעלפן. איך ווינטש, אַז צו דער קומעדיקער קאָנפערענץ זאָלן מיר מאַכן ווײַטערדיקע פאָרשריט אויפן געביט פון דער ייִדישער וויסנשאַפט, אָבער ניט מיט דער הילף פון די געצוווּנגענערהייט אַריבערגעקומענע אַהער.

ר. זאַלצמאַן, גענעראַל-סעקרעטאַר פון איאַ״אָ, דריקט אויס די הנאה פון זײַן אָרגאַניזאַציע צו קענען צוטראָגן איר קליינעם חלק צו דער אַרבעט פון ייִוואָ, וואָס הייבט אָן צו פאַרנעמען אַן אָנגעזעענערן אָרט אין ייִדישן לעבן. די ווערק פון ייִוואָ האָבן אַ סך באַרײַכערט אונדזער קולטור. דער אויפטו פון ייִוואָ צו פאַראיינהייטלעכן אונדזער אָרטאָגראַפיע מוז אויך מאַכן אַ סוף צו דעם כאַאָס אין דעם ייִדישן געדרוקטן וואָרט אין אַמעריקע. די פאָרשערישע טעטיקייטן פון דער עקאָנאָמישער סעקציע, פון דער היסטאָרישער, פון די אַנדערע סעקציעס דאַרפן ניט נאָר באַרײַכערן דעם וויסן פון געציילטע, וואָס דאָס איז זייער און זייער וויכטיק, נאָר אויך אויפהייבן דאָס קולטור-ניוואָ פון די ייִדישע מאַסן.

ד״ר נ. רײַך, אינסטרוקטאָר פאַר עקאָנאָמיק אין „האַנטער קאָלעדזש״ אין ניו-יאָרק, האַלט אַ רעפעראַט אד״ט „די עקאָנאָמישע פּערספּעקטיוועס פון די ייִדישע מאַסן אין די פאַראייניקטע שטאַטן״.

יעקב בערג באַגריסט אין נאָמען פון שלום-עליכם-פאָלקס-אינסטיטוט, זײַנע פאָלקשולן, מיטלשולן, פאַרלאַג „מתּנות״, וואָס באַטראַכטן זיך פאַר

אַ אָרגאַנישן טייל פון אינסטיטוט, דערמאָנט זײַן באַזוך אין ווילנע מיט 10 יאָר צוריק און הײַאָר און די פרייד, ווען ער האָט דעם חלום פון פאַר צען יאָרן געזען איצט פאַרווירקלעכט. פון אַלע פּאָזיציעס, וואָס די ייִדיש-וועלטלעכע קולטור האָט געשאַפן, איז די שענסטע דער ייִוואָ.

ל י י ב ו ש ל ע ה ר ע ר האַלט אַ רעפעראַט אד"ט „פסיכאָלאָגיע פון נאַציאָנאַליטעט" (פאָלקס-פסיכאָלאָגיע).

אויף דער לעצטער זיצונג האָט ד"ר רודאָלף גלאַנץ רעפערירט אד"ט „די סיבות פון אַנטיסעמיטיזם" מיט דעם אויספיר, אַז עס מוז געשאַפן ווערן אַ ספּעציעלער אינסטיטוט אויף אויסצופאָרשן דעם אַנטיסעמיטיזם. דער רעפערענט לייגט אויך פאָר אַ פּלאַן פון אַזאַ אינסטיטוט.

פ. ג י נ ג אָ ל ד אין נאָמען פון ייִדישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער-פאַרבאַנד ווינטשט, אַז דער ייִוואָ זאָל אויך ווערן אַן אָרט פאַר פאָרשן די לעבעדיקע אינטערעסן און פּראָבלעמען פון ייִדישן לעבן אין אַמעריקע.

נ. פ ײַ נ ע ר מ אַ ן, דער עקזעקוטיוו-סעקרעטאַר פון אַמאָפּטייל, גיט אָפּ אַ באַריכט פון אַמאָפּטייל פאַרן יאָר 1938, מיט אַן איבערבליק איבער דער אַלגעמיינער אַרבעט פון צענטער, רעפערירט אויך די פּלענער אויפן קומעדיקן יאָר:

דער אַמאָפּטייל האָט אַ צווייענדיקע אויפגאַבע: אַ צענטראַלע — צו שאַפן געלטמיטלען פאַרן צענטער, פאַרשפּרייטן די אויסגאַבעס פון אינסטיטוט, וועקן אינטערעס צו זײַן אַרבעט, אַרײַנדרינגען אין אַלץ נײַע קרײַזן אאַז"וו. גרויס איז אָבער אויך די אויפגאַבע פון אַמאָפּטייל פאַר אַמעריקע גופא. דער ייִדישער ייִשוב אין אַמעריקע איז הײַנט דער גרעסטער אין דער וועלט און אפשר אויך דער אײַנגעפונדעוועטסטער, שוין מיט גענוג אייגענע פּראָבלעמען וואָס דאַרפן געפאָרשט ווערן. ניט קוקנדיק אויף זײַן לפי-ערכדיקער יונגקייט, ווייסן מיר דאָך אַזוי ווייניק פון זײַן געשיכטע, נאָך ווייניקער—פון זײַן עקאָנאָמישער סטרוקטור. אמת, אין געוויסע אַ"ג „יאַהודיסטישע" קרײַזן האָט מען אין דעם פּרט שוין עפּעס געטאָן, אָבער ערשטנס ניט גענוג און צווייטנס ניט אויף דעם אופן ווי מיר פון דער ייִדישער קולטור-ספּערע וואָלטן צוגעגאַנגען צו אַזעלכע ענינים. דער אַמאָפּטייל פילט זיך בכוח, האַלט אויך פאַר זײַן חובֿ זיך צו נעמען ענערגיש צו דער דאָזיקער פאָרשאַרבעט.

דער אַמאָפּטייל האָט אין משך פון דעם יאָר דורכגעפירט אַ טור מיט ד"ר נח מײַזעלן איבער די שטאַטן, מיט ד"ר ר. מאַהלערן איבער קאַנאַדע, מיט מרדכי קאָסאָווערן איבער עטלעכע קלענערע פונקטן. מיר מוזן אויפמערקזאַם מאַכן אונדזערע פרײַנד אויף די ערטער, אַז די געשאַפענע סומעס זײַנען ניט לויט דעם פאַרנעם און דער חשיבֿות פון ייִוואָ. עס האָט זיך אײַנגעגעבן צו פאַראינטערעסירן אַ ריי „וועלפּעיר פאָנדס" צו שטיצן דעם ייִוואָ, ווי אין וואַנקווער, לינקאָלן — נעבראַסקאַ, סינסינעטי, דע מאָין, אײַאָוואַ, אינדיאַנאַפּאָליס, מילוואָקי, מינעאַפּאָליס, פילאַדעלפיע, סיראַקוז, פיטסבורג, ווינניפּעג. אַוודאי זײַנען די באַוויליקטע סומעס נישטיקע לגבי די מיטלען,

וואָס די „וועלפּעיר פאָנדס" זאַמלען לטובת פאַרשיידענע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס, אָבער עס איז נאָר אַן אָנהייב אין אונדזער באַרעכטיקטער אַקציע צו דערשלאָגן זיך צו דער אונטערשטיצונג וואָס דער ייוואָ פאַרדינט.

פון דער ביבליאָטעק בײַם אַמאָפטייל האָבן מיר באמת איצט נחת, פון איר פּראַכטפולן לאָקאַל, פון דער פײַנער אײַנאָרדענונג. דאָס איז צו פאַרדאַנקען דעם פאַרוואַלטער פון דער ביבליאָטעק מענדל עלקינען. דער באַריכט־אָפּגעבער אַפעלירט צו דער ייִדישער געזעלשאַפט, בפרט צו די ייִדישע אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק, זיי זאָלן פינאַנציעל העלפן דער ביבליאָטעק.

זיך אָפּשטעלנדיק אויף דער ד"ר צ. שאַבאַד־אַספּיראַנטור בײַם ייִוואָ און אויף דער אַרבעט פון דער סטיפּענדיאַנטין פון אַמאָפטייל ליבע שילדקרעט, וועלכע אַרבעט אין ווילנע אד"ט „די ייִדישע פּרעסע אין ענגלאַנד אין 19טן י"ה", גיט נ. פײַנערמאַן איבער, אַז אויפן קומעדיקן יאָר 40/1939 זײַנען שוין דאָ עטלעכע קאַנדידאַטן פון אַמעריקע.

דער באַריכט דערמאָנט די אויסגאַבע פון יאָרבוך פון אַמאָפטייל, די יובל־פײַערונג לכבוד דעם 75יאָריקן פון דעם ערן־מיטגליד פון דער פילסעקציע אַלעקסאַנדער האַרקאַווי, דעם קבלת־פּנים פאַר יעקב לעשטשינסקין, וואָס האָבן זיך זייער גוט אײַנגעגעבן, די סימפּאָזיומס און לעקציעס, דעם היסטאָריקער־קרײַז בײַם אַמאָפטייל, וואָס באַשטייט שוין פון 18 מיטגלידער, דעם עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישן קרײַז, וואָס וועט געוויס פאַרברייטערט ווערן אַ דאַנק דעם באַזעצן זיך פון יעקב לעשטשינסקי אין ניו־יאָרק, דעם געווינס פאַרן אַמאָפטייל דורך דעם אַריבערקומען קיין אַמעריקע פון אַזאַ קוואַליפיצירטן וויסנשאַפטלער און טוער ווי ד"ר רודאָלף גלאַנץ, וואָס דער אַמאָפטייל האָט אים אַרויס־געראַטעוועט פון ווין (מיט זײַן פאַמיליע). צום סוף שטעלט זיך דער עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר פון אַמאָפטייל אָפּ אויף דעם בודזשעט פון אַמאָפטייל: די לאַגע פון צענטער ווערט וואָס פון טאָג שווערער, די הכנסות פון די איראָפּעיִשע ייִדישע קיבוצים ווערן כסדר אײַנגעשרומפּן, מחמת דער פּאָליטישער לאַגע מוז די ייִדישע אַמעריקע נעמען אויף זיך אַ גרעסערע אַחריות. די גרויסע ייִדישע פאָלקס־אָרגאַניזאַציעס, דער אַרבעטער־רינג, דער ייִדיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פאַרבאַנד, די ייִדישע יוניאָנס אאַז"וו מוזן אונדז העלפן טראָגן דעם עול, וואָס דער איצטיקער היסטאָרישער מאָמענט האָט אויף אונדז אַרויפגעלייגט.

נ. פײַנערמאַן שליסט זײַן באַריכט מיט אַ דאַנק אַלע טוערס פון ייִוואָ סײַ פון דער עקזעקוטיווע סײַ אויף די ערטער.

משה שטאַרקמאַן, פאָרזיצער פון דער רעזאָלוציע־קאָמיסיע, לייענט פאָר די רעזאָלוציעס:

וועגן דער לאַגע פון די ייִדן אויף דער וועלט, אַ באַגריסונג צו דער ייִוואָ־צענטראַלע אין ווילנע, וועגן פאַראייביקן דעם אָנדענק פון ב. וולאַדעק (דער אַמאָפטייל זאָל אָנהייבן אַן אַקציע אַרויסצוגעבן אַ באַנד שריפטן „מאַטעריאַלן און דאָקומענטן צו דער געשיכטע פון דער ייִדישער אַרבעטער־

באַוועגונג אין אַמעריקע"), און פון אַבּרהם ליעסין (צו שאַפן אַ ספּעציעלן ליעסין-פאָנד אויף צו שטיצן אַספּיראַנטן וואָס זאָלן פאָרשן ייִדישע פּאָעזיע אַן זשורנאַליסטיק), וועגן ייִדישן אויסלייג (אײַנצופירן דעם איינהייטלעכן אויסלייג פון ייִוואָ אויך אין אַמעריקע), אַ באַגריסונג צו דער גרינדונג פון דער פּראָאַספּיראַנטור א"נ פון ב. ווירגילי-כּהן, אַ באַגריסונג דעם היסטאָריקער-קרײַז אין אַמעריקע, וועגן גרינדן אַן עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישן קרײַז פאַר אַמעריקע, אַ באַגריסונג די ייִדישע שולן פון אַרבעטער-רינג צו זייער 20יאָריקן יובֿל, אַ באַגריסונג ד"ר י. שאַצקין צום 25יאָריקן יובֿל פון זײַן ליטעראַריש-טעטיקייט, ה. לייוויקן צו זײַן יובֿל, ד"ר א. מוקדונין — דעם לאַנגיאָריקן מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע פון אַמאָפּטייל און מיטרעדאַקטאָר פון זײַנע אויסגאַבעס — צו זײַן 60יאָריקן יובֿל, קלמן מרמרן—איינעם פון די גרינדערס פון אַמאָפּטייל און דעם פאָרשער פון דער געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור און קולטור אין אַמעריקע צו זײַן 60יאָריקן יובֿל, ד"ר י. א. מעריסאָנען, מלך ראַוויטשן דעם איבערגעגעבענעם פּראָפּאַגאַנדיסט פון ייִוואָ.

נאָכן אָננעמען די רעזאָלוציעס האָט די קאָנפערענץ אויסגעדריקט אַדאַנק דער עקזעקוטיווע פון אַמאָפּטייל פאַר איר גרויסער אַרבעט, דעם ענערגישן סעקרעטאַר איר נ. פײַנערמאַנען, דער ייִדישער פּרעסע אין אַמעריקע און דער ייִטאַ פאַר זייער שטענדיקער גרייטשאַפט צו פּאָפּולאַריזירן די אויפטועך פון ייִוואָ.

ווײַטער איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזולוציע, וואָס פּראָקלאַמירט אַ 50טויזנט-דאָלערדיקע קאַמפּאַניע פאַרן ייִוואָ איבערן גאַנצן לאַנד; אין דער רעזאָלוציע ווערט צ"אַ געזאָגט: „געדענקט, אַז דער זין פון אונדזער נאַציאָנאַלן קיום ליגט אין דער ייִדישער קולטור. אָן דער ייִדישער קולטור איז ניטאָ קיין ייִדיש פאָלק און דער ייִוואָ איז דער וויכטיקסטער אינסטרומענט פון אונדזער ייִדישער קולטור".

די אָרגאַניזיר-קאָמיסיע האָט באַשלאָסן צו שאַפן אַ לאַנדראַט פאַרן ייִוואָ צונויפגעשטעלט פון צו צוויי פאַרטרעטער פון יעדער שטאָט, ווו עס איז דאָ אַ ייִוואָ-צווײַג, מיט דער אויפגאַבע צו פאַרשטאַרקן און פאַרברייטערן די ייִוואָ-אַרבעט אויך אין אַמעריקע, ווי אויך אַ שטאָט-קאָמיטעט פון אַמאָפּטייל פאַר ניו-יאָרק.

אין דער עקזעקוטיווע פון אַמאָפּטייל זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן: מנשה אונגער, גוסטאַוו אײַזנער, יוסף אָפּאַטאָשו, יודאַ א. יאָפּע, פּראָפּ' ש. יפה, ה. לייוויק, לייבוש לעהרער, י. ליפּשיץ, יעקבֿ לעשטשינסקי, ד"ר רפאל מאַהלער, יודל מאַרק, ד"ר א. מוקדוני, ש. מענדעלסאָן, ש. ניגער, ה. עהרענרײַך, ד"ר ב. צבֿיון, מרדכי קאָסאָווער, ד"ר יעקבֿ שאַצקי, משה שטאַרקמאַן; ד"ר י. א. מעריסאָן — ערן-מיטגליד.

עס הייבן זיך אָן די שלוסווערטער: ה. לייוויק זאָגט צ"אַ: די אַרבעט פון ייִוואָ איז אַ טייל פון אונדזער שעפערישקייט. מיר האָבן אַלע געבענקט נאָך אַ פאַראייניקטער צענטראַלער קערפּערשאַפט, וואָס זאָל אַרײַנגעבן אין אונדזערע הערצער דעם געפיל פון ברודערשאַפט, יום-טובֿדיקייט און שאַפונג...

מיר אַלע לעבן געדריקט און געפּײַניקט און דאָס רופט זיך אָפּ אויף אונדזער לעבן, דערציִונג און קולטור. אָבער עס מערקט זיך, אַז עס קומט אויף אַ נײַער כּוח — דווקא דורך געפּײַניקטקייט, דורך צער און צרות ווערן מיר געשטאַרקט. אָט די ייִוואָ-קאָנפערענץ איז אַ סימן פון אונדזער שטאַרקייט און אונדזער שעפערישקייט. אונדזער ייִדיש וואָרט איז דאָס וואָרט וואָס קען אונדז באַפליגלען אין אונדזערע אינעווייניקסטע און אויסווייניקסטע שטערונגען. ווען מיר וועלן ווערן שטאַרק אינעווייניק, וועלן מיר בײַקומען אַלע אונדזערע שונאים פון דרויסן.

נחמן מײַזיל מאַכט אַ פאַרגלײַך צווישן די ייִוואָ-קאָנפערענצן אין ווילנע און אין ניו-יאָרק, אפרים אויערבאַך באַגריסט דעם עולם, וואָס האָט אַזוי אויפמערקזאַם אויסגעהערט די רעפעראַטן, און אַפּעלירט: „נעמט אויך מיט זיך די ביכער פון ייִוואָ, די פרייד פון ייִדישן שאַפן".

דוד פינסקי: וואָס באַטײַט פאַר אונדז ייִוואָ? איך זע פאַר זיך אַ זײַטיקע גאַס אין ווילנע, אַ ברייטן הויף און גאָר טיף אין הויף אַ הויז, פעסט געבויט, זיכער פאַר פײַער. אין אָט דעם גרויסן הויז, אויפגעבויט אויף גרויסע קרבנות פון ייִדן אין פּוילן און אויף ווייניק קרבנות פון ייִדן אין אַנדערע לענדער, איז קאָנצענטרירט דאָס ייִדישע שאַפן איבער גאָר דער וועלט. ייִדן אין פּוילן האָבן געזען, אַז זיי דאַרפן האָבן דעם ייִוואָ און זײַנע זאַמלונגען, וואָס ווײַזן דעם וועג פון ייִדישע מענטשן, פון ייִדישן פאָלק, דעם וועג צו זיך. אין דער איצטיקער צײַט, ווען דער ייִדישער מענטש ווערט באַליידיקט, ווערט באַשפּיגן, רופט דער ייִוואָ דעם ייִדישן מענטשן צו זאַמלען זיך, לעבן אין זיך און דערקענען זײַן אייגענע שטאַרקייט. דאָס ייִדישע וואָרט, די ייִדישע ליטעראַטור האָט אַרויסגעוויזן, וויפיל כּוחות עס לעבן אין ייִדישן פאָלק. אויך דער ייִוואָ גיט אַוועק זײַנע כּוחות אָט דער זעלבסטדערקענטעניש פון ייִדישן פאָלק. ווען מיר וועלן עס האָבן, וועלן מיר קענען אַריבערקומען אונדזערע איצטיקע שווערע צײַטן. טראָגט אַוועק דאָס באַוווּסטזײַן פון דער לעבנסקראַפט פון ייִדישן פאָלק! זײַט טעטיק פאַר דעם ייִוואָ און זעט, אַז ער זאָל געשטאַרקט ווערן!

די קאָנפערענץ האָט זיך געשלאָסן מיט דעם טראַדיציאָנעלן יערלעכן באַנקעט פון אַמאָפּטייל. עס זײַנען בײַגעווען 140 געסט. טאָסטמײַסטער איז געווען לייבוש לערער, וועלכער האָט אָנגעוויזן אויף דער וויכטיקייט פון ייִוואָ אין קאַמף קעגן עם-הארצות, וואָס איז אַ גרעסערע סכּנה פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן קיום ווי די פיזישע יסורים. רעדעס האָבן געהאַלטן ד"ר א. א. ראָבאַק, קעמברידזש, א. גלאַנץ און ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, וועלכער האָט צ"אַ דער-קלערט, אַז איצט איז געקומען די צײַט, ווען די ייִדישע פאָלקסמאַסן דאַרפן איבער-נעמען זייער גורל אין זייערע אייגענע הענט, דערצו איז נייטיק אַ פּראָגרע-סיווע, אינטעליגענטע פאָלקסטימלעכע פירערשאַפט און אַזאַ פירערשאַפט קען

צוגעגרייט ווערן דורך דעם ייִוואָ. אויפֿן אַפּעל פֿון פֿאָרזיצער האָבן די פֿאַרזאַמלטע בײַגעשטײַערט פֿאַרן ייִוואָ די סומע פֿון 3329 דאָלאַר.

עס זײַנען אָנגעקומען באַגריסונגען פֿון אויספֿיר־ביוראָ, פֿון אַברהם רייזען (דער דיכטער איז בשעת דער קאָנפֿערענץ געווען אין באָסטאָן אויף דער פֿײַערונג פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן), מאָריס שוואַרץ, קלמן מרמר, ב. י. ביאַלאָסטאָצקי און פֿון אַ גאַנצער ריי ייִוואָ־טוערס פֿון דער פּראָווינץ.

וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרום פֿון אַמאָפּטייל

דער אַמאָפּטייל און די צענטראַלע ייִדישע ביבליאָטעק פֿירן דורך אין דעם סעזאָן 1938—39 (פֿון 26סטן אָקט׳ ביזן 6טן אַפּריל) אַ וויסנשאַפֿטלעכן פֿאָרום אַלע מיטוואָך אין אָוונט אין דער אוידיטאָריע פֿון ביבליאָטעק (425 לאַפֿאַיעט־גאַס, ניו־אָרק) לויט אָט דעם פּראָגראַם:

סעריע 1. דרײַ מאָדערנע פֿילאָסאָפֿן פֿון געשיכטע: א) שפּענגלער — דער פֿילאָסאָף פֿון היסטאָרישער דיאַלעקטיק, ב) פּאַרעטאָ — דער פֿילאָסאָף פֿון פֿאַשיזם, ג) טאָינבי — דער פֿילאָסאָף פֿון היסטאָרישן אימפּעריאַליזם. לעקטאָר ד״ר יעקבֿ שאַצקי.

סעריע 2. צילן און וועגן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע: א) אימיגראַנטן־ליטעראַטור, ב) אַ סינטעז צווישן דער אַלטער און דער נײַער היים, ג) אַ נאַציאָנאַלע ליטעראַטור. לעקטאָר ש. ניגער.

סעריע 3. דרײַ ייִדישע היסטאָריקער: א) יאָסט, ב) גרעץ, ג) דובנאָוו. לעקטאָר ד״ר רפֿאל מאַהלער.

סעריע 4. דרײַ ייִדישע פֿילאָסאָפֿן: א) רמב״ם, ב) ספּינאָזע, ג) אַנרי בערגסאָן. לעקטאָר חיים גרינבערג.

סעריע 5. דרײַ גרויסע פּסיכאָלאָגן פֿון הײַנטיקער צײַט: א) זיגמונד פֿרויד, ב) ק. יונג, ג) אַלפֿרעד אַדלער. לעקטאָר לייבוש לעהרער.

סעריע 6. בית הלל און בית שמאי. לעקטאָר ד״ר חיים זשיטלאָווסקי.

סעריע. 7 געשיכטע פֿון דער ייִדישער שפּראַך: א) אָפּשטאַם און עלטער פֿון ייִדיש, ב) די שפּראַכן פֿון ייִדן און די באַשטאַנדטיילן פֿון איצטיקן ייִדיש, ג) אַלטייִדיש (ביכער און כּתבֿ־ידן). לעקטאָר יודאַ א. יאָפֿע.

סעריע 8. ייִדישע קונסט: א) אַרײַנפֿיר (פֿון ערשטן ביזן זעקסטן יאָר־הונדערט), ב) מיטל־עלטער (אילומינירטע קונסט), ג) כּלי־קודש־קונסט (פֿון טן י״ה אָן). לעקטאָר ד״ר פּ. ראָמאַנאָוו.

די קורסן פֿאַר די לערערס פֿון די ייִדישע שולן

אין דער צײַט פֿון די ווינטער־וואַקאַציעס פֿון 27סטן דעצעמבער ביזן 10טן יאַנואַר האָט די צענטראַלע ייִדישע שול־אָרגאַניזאַציע צוזאַמען מיטן ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אײַנגעאָרדנט אין ווילנע ייִדיש־קורסן פֿאַר די לערער פֿון די ייִדיש־וועלטלעכע שולן אין גאַנצן לאַנד.

עס זענען געקומען צו פאָרן לערער פון: וואַרשע, פינסק, שישלעוויטש, פלינצק, ביאַליסטאָק, נעסוויזש, גראָדנע, סלאָנים, לובלין, טריסק, לידע, ביכעווע, פּרוזשענע, בראַסלעוו, דרויע, הײַדוטשישאָק, טשענסטאָכאָוו, לונע, בילסק, גאָוואָראָווע, נאָווידוואָר, איגנאַלינע, בריסק, ווילנע, מעזריטש, זשעלודאָק, וויסאָקע-ליט׳, בערעזע, דוקשט, זשעטל, אַזדוטיטש, דונילעוויטש, ווידז, סווענציאַן און לויצק, — סך-הכל פון 35 שטעט 147 לערער, בתוכם 41 לערער פון ווילנע.

דער גרעסטער טייל לערער איז געווען מיט אַ גרויסן פּעדאַגאָגישן סטאַזש: ביז 2 יאָר — 35 לערער, ביז 5 יאָר — 21 לערער, ביז 10 יאָר — 24 לערער, פון 11 יאָר און ווײַטער — 55 לערער.

אין משך פון די 10 טעג, וואָס די קורסן האָבן געדויערט זענען געגעבן געוואָרן 80 לעקציעס פון 12 לעקטאָרן, הײַנו:

געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור — לעאָ פינקעלשטיין (7 שעה), געזאַנג — יעקב גערשטיין (7 שעה), ייִדישע גראַמאַטיק — זלמן רייזען (9 שעה), ייִדישע סטיליסטיק — יעקב קאַץ (9 שעה), יסודות פון דער ייִדיש-וועלטלעכער שול-באַוועגונג — ש. מענדעלסאָן (6 שעה), ייִדישע דעמאָגראַפיע — מנחם לינדער (6 שעה), אַדמיניסטראַטיווע פראַגעס פון דער שול — מ. יפה (5 שעה), געשיכטע פון ייִדן אין פוילן — ד״ר ע. רינגעלבלום (4 שעה), ייִדישע פאָלקס-קענטעניש — ד״ר מ. ווײַנרײַך (8 שעה), די ציש̇אָ, איר געשיכטע, יסודות און פערספּעקטיוועס — נ. בוקסבוים (4 שעה), מעטאָדיק פון דער ייִדישער שפּראַך — ח. ש. קאַזדאַן (8 שעה), נײַסטע ייִדישע געשיכטע — ל. טורבאָוויטש (6 שעה) און מ. טײַכמאַן (2 שעה).

אַלע לערער (אַחוץ די ווילנער) האָבן זיך די גאַנצע צײַט פון די קורסן אויפגעהאַלטן אין דעם אינטערנאַט פון דעם ווילנער שול-קוראַטאָריום.

די קורסן האָבן זיך געשלאָסן מיט אַ באַנקעט, אויף וועלכן עס זענען אַרויסגעטראָטן פאָרשטייער פון ציש̇אָ, ייִוואָ, ייִדישן לערער-פאַראיין צענטראַלן בילדונגס-קאָמיטעט און פאָרשטייער פון די לערער אָנטיילנעמער, וואָס האָבן געדאַנקט די אָרגאַניזאַטאָרן פאַר אײַנאָרדענען די קורסן, אָנגעוויזן, אַז זיי האָבן זיך אײַנגעגעבן אויפן בעסטן אופן.

באַלד נאָך די קורסן האָט זיך אָנגעהויבן אין ווילנע אַ געשיכטע-קאָנפערענץ פון לערער וועגן פּראָגראַם פון געשיכטע פאַר די ייִדיש-וועלטלעכע שולן.

היסטאָרישע סעקציע

„די געשיכטע פון ייִדן אין פּלאָצק״

די קאָמיסיע פאַר פוילן בײַ דער היסטאָרישער סעקציע פון ייִוואָ מיט דער הילף פון קאָמיטעט צו פײַערן דעם 700-יאָריקן יובל פון דעם ייִדישן ישוב אין פּלאָצק האָט אַרויסגעגעבן די מאָנאָגראַפיע פון מג״ר ישעיה טרונק

„די געשיכטע פון ייִדן אין פּלאָצק 1237–1657" (זז׳ XI+174). אין דער הקדמה פון יובל-קאָמיטעט (י. בערנשטיין, ד״ר ה. טעמערסאָן, מג״ר ש. טרונק, ד״ר י. פליישער, נ. קאָזשען, ד״ר ע. רינגעלבלום. ד״ר י. שיפּער) לייענען מיר צ״אַ:

„... דאָס דאָזיקע בוך באַווײַזט, אַז ייִדן אין פּוילן זײַנען נישט קיין פרעמדע, פון נעכטן אָנגעקומענע. עס באַווײַזט, אַז ייִדישע געשיכטע אין פּוילן ציט איר פאָדעם זינט לאַנגע, לאַנגע יאָרהונדערטער, ווען עס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן שפּינען דער בראשית פון ווירטשאַפטלעכן לעבן פון לאַנד, וואָס איז געווען אָפּגעשטאַנען און שוואַך אַנטוויקלט און האָט זיך געגייטיקט אין געניטע הענט פון סוחרים און בעל-מלאָכות. פון די בלעטלעך פון טרונקס בוך לייענען מיר אַרויס, ווי וואָגיק עס איז געווען דער אָנטייל פון די ייִדן אין דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט פּלאָצק, וואָס האָט געשפּילט אַ באַדײַטנדיקע ראָלע אין דער פּראָווינץ מאַזאָוויע. – מיר זעען פאַר זיך מחנות ייִדישע סוחרים, וואָס פירן פונאַנדער די פּראָדוקטן פון לאַנד און מחוץ זײַנע גרענעצן, פאַרבינדן די שטאָט מיט די וויכטיקסטע האַנדלספּלעצער אין אויסלאַנד; מיר באַקענען זיך מיט דער אַרבעט און האָרעוואַניע פון ייִדישע בעל-מלאָכות, מיט די שווערע לאַסטן, וואָס די ייִדישע באַפעלקערונג טראָגט לטובת דער שטאָט און מלוכה-אוצר. ייִדן האָבן געגאָסן פון עקאָנאָמישן אויפבלי פון דער שטאָט און האָבן אויך געליטן מיט דער איבעריקער באַפעלקערונג, ווען עס קומען אויף איר אומגליקן און ירידות...

„מיר האָפן, אַז די ייִדישע געזעלשאַפט אין פּוילן און אין דער ערשטער ריי די פּלאָצקער ייִדן אין לאַנד און אין אויסלאַנד וועלן שאַפן די מעגלעכקייט צו דערפירן דאָס אָנגעהויבענע ווערק ביז צום סוף. (עס וואַרט דער צווייטער טייל פון טרונקס אַרבעט וועגן די פּלאָצקער ייִדן – ביז צו דער התחלה פון 19טן י״ה, עס וואַרט דער דריטער טייל, וואָס וועט אַרומנעמען די נײַסטע געשיכטע פון די ייִדן אין פּלאָצק)".

אין דער הקדמה פון מחבר ווערט צ״אַ דערציילט:

„... זינט אַ ריי יאָרן פאַרנעם איך זיך מיט פאָרשן די געשיכטע פון ייִדן אין מאַזאָוויע. די געשיכטע פון ייִדן אין דער דאָזיקער צענטראַלער פּוילישער פּראָווינץ איז כמעט נאָך אַ קרקע בתולה אין דער ייִדישער היסטאָריאָגראַפיע (אַ ווערטפולער אויסנעם איז די אַרבעט פון ע. רינגעלבלום וועגן די ייִדן אין וואַרשע בעת מיטל-עלטער). און דאָס איז אַ שאָד. ווי איך האָף דאָס צו באַווײַזן אין דער דאָזיקער אַרבעט, איז די געשיכטלעכע באַדינגונגען, אין וועלכע עס האָבן געלעבט די מאַזאָווישע ייִדן, פאַרמאָגן אייגנאַרטיקע שטריכן און ספּעציפישקייטן, וועלכע מען טרעפט ניט ערגעץ אַנדערש ווו (ווי למשל, די רעכטלעכע לאַגע, אָרגאַניזאַציע פון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע א״אַ)".

(ווײַטער שטעלט זיך ש. טרונק אָפּ אויף דער וויכטיקייט פון מאָנאָגראַפישער פאָרשונג פאַר דער ייִדישער היסטאָגראַפיע אין פּוילן).

רעצענזיעס וועגן ישעיה טרונקס בוך זײַנען שוין געווען געדרוקט אין פאַרשיידענע ייִדישע צײַטונגען ווי: „הײַנט"—פון א. וואַלדמאַן („ס'איז אַ היסטאָרישער בוך, וואָס איז ווײַט מער ווי געשיכטע און וויסנשאַפט. עס איז אַ היסטאָרישער אַטעסטאַט פון די פּוילישע ייִדן, אַ דאָקומענטאַרישער עד-ראיה פון זײַנע פאַרדינסטן און אויפטועך פאַר דער פּוילישער מלוכה"... דער היסטאָרישער סעקציע פון ייִוואָ קומט דערפאַר אַ האַרציקער יישר-כּוח"); „אונדזער עקספּרעס" — פון א. ליטמאַן („ס'האָט נישט געקענט זײַן קיין בעסערער וויסנשאַפטלעכער אַרגומענט קעגן דער אַנטיסעמיטישער „טעאָריע"— אַז די פּוילישע ייִדן האָבן זיך באַזעצט אין פּוילן „ערשט נישט לאַנג" — ווי אויפווײַזן די פאַלשקייט און צביעות פון דער ענדעקישער געשיכטס-טעאָריע, טאַקע אויפן סמך פון היסטאָרישע מקורות און פאַקטן. דאָס האָט באַוויזן צו טון דער ייִדישער היסטאָריקער ש. טרונק אין זײַן בוך").

אָפּרוף אויף די היסטאָרישע שריפטן III

די מאָנומענטאַלע אויסגאַבע פון דער היסטאָרישער סעקציע — היסטאָרישע שריפטן, דריטער באַנד („די ייִד' סאָציאַליסטישע באַוועגונג ביז דער גרינדונג פון „בונד" — פאָרשונגען, זכרונות, מאַטעריאַלן" — אונטער דער רעדאַקציע פון א. טשעריקאָווער, א. מענעס, פ. קורסקי און א. ראָזין—בן-אַדיר)—האָט אַרויסגערופן גאָר אַ שטאַרקן אינטערעס בײַ די פאַרשיידנסטע קרײַזן ייִדישע לייענער, ווי אויך בײַ די פאָרשער און שטודירער פון דער נײַסטער ייִדישער געשיכטע. דאָס איז צו זען אי פון דער לעבעדיקער פאַרשפּרייטונג פון דעם באַנד אי פון די באַגײַסטערטע אָפּרופן, וואָס קומען אָן אין ייִוואָ. מיר וועלן ברענגען אייניקע פון זיי.

„איך האָב באַקומען דעם באַנד „היסטאָרישע שריפטן", פאַר וועלכן עס קומט דעם ייִוואָ אַן אמת האַרציקער מזל-טוב. מיר איז נישט באַקאַנט אַ ווערק אין דער סאָציאַליסטישער ליטעראַטור פון אַנדערע פעלקער מיט מעכטיקע אַרבעטער-באַוועגונגען, וואָס זאָל זיך קענען גלײַכן אין פילזײַטיקייט און פאַרבנרײַכקייט מיט אָט דער אויסגאַבע פון ייִוואָ..."— ד"ר יוסף קיסמאַן, ניו-יאָרק.

„...אַ גרויסער אויפריכטיקער יישר-כּוח אײַך... ס'איז אַן אויפטו פון דער ערשטער מדרגה. איך האָב באַוויזן גלײַך די ערשטע פּאָר שפּעטע נעכט איבערלייענען עטלעכע הונדערט זײַטן און אויפלעבן פאַר זיך די צײַטן פון א. וואַלט, חנן ראַפּאָפּאָרט, ש. ראַבינאָוויטש, גרשון גורעוויטש, אַרקאַדי קרעמער, פ. אַנ—מאַן א"אַ. כ'האָב זיך פאַרטיפט אין די דאָקומענטן און מאַטעריאַלן פון יענער עפּאָכע און ס'איז פאַר מיר ווידער אַ מאָל קלאָר געוואָרן אַזוי באַשײַנפערלעך, ווי וויכטיק עס איז אָט די אַרבעט, וואָס איר טוט אַצינד.—בפרט הײַנטיקע צײַטן, ווען מען מאַכט אַ תּל פון לעבעדיקן לעבן, אַפּשיטאַ פון דענקמעלער און איבערבלײַבענישן — מוזן מיר אַליין לפּחות

זיך באַמיִען אַרויסכאַפּן אַלץ אויף פּאַפּיר, פאַרצייכענען און פאַרנאָטירן... עס שטראָמט אָט פון יענע אַלטע מוט און באַגייסטערונג און עקשנות און טיפער גלויבן, די פעיִקייט זיך מוסר-נפש זיין פאַר אַן אידעאַל נישט אויס בלינדער ליבע, נאָר מחמת טיפן גלויבן, אַז פריִער אָדער שפּעטער וועט ער דאָך מקוים ווערן. הייַנט מוזן מיר אָט דעם גלויבן אין „אַחרית הימים" אויפפרישן און אויפפלאַקערן פון דאָס ניי. אַזעלכע בענדער קאָנען אין דעם גייַסט מיטווירקן אין אַ גאָר באַדייַטנדיקער מאָס". — זרובבל, תל-אָביב.

„...ווען איך באַקום אַ ביכל פון אייַך, איז שטענדיק אַ פרייד אין שטוב. איר דאַרפט דאָך וויסן, אַז אַ שימחה אין אַ יידישער שטוב איז איצט אַ זייער זעלטענער גאַסט. אַזוי ווייַט אַז פיל באַקאַנטע פון דעם שטעטל און דער געגנט האָבן זיך ערנצט פאַראינטערעסירט מיט אייַערע וויכטיקע אויפגאַבעס און איך רעכן אין אַ קורצער צייַט אַרום צו שאַפן אייַך אַ היפּשע צאָל אַבאָנענטן אויף אייַערע ביכער. ספּעציעל דער דריטער באַנד „היסטאָרישע שריפטן" איז דאָך אַ מאָנומענטאַלע זאַך. דאַן אַזאַ איבעררַאַשונג ווי דאָס נעטע בוך „די שוואַרצע פינטעלעך". איך קאָן אייַך ניט פאָרשטעלן און איבערהויפּט באַשרייַבן די דאַנקבאַרקייט וואָס איך און מיין משפחה זיינען אייַך שולדיק. אייַער סיסטעם פון פאַרשפּרייטן אייַערע ביכער איז ערשטקלאַסיק... די ווירקלעכקייט איז דאָך אַזוינע, אַז דער קויפער פון דעם יידישן בוך איז אָרעם און קען נאָר אויף דעם אופן ווי איר פאַרקויפט צוקומען צו אַ יידיש בוך...". מ. פיקהאָלץ, פּראָבוזשנע.

ד"ר פיליפּ פרידמאַן אין „ליטעראַרישע בלעטער" 1939, 5:

„ס'איז אַ קייַמא-לן, אַז אַ באַנד „היסטאָרישע שריפטן" איז אַ וויכטיקע געשעעניש אין דער יידישער וויסנשאַפט. די פּאָזיציע האָבן דערוואָרבן פאַר די „היסטאָרישע שריפטן" דער ערשטער און צווייטער באַנד זייערער, וואָס האָבן בשעתם געמאַכט אַ גרויסן רושם און שטאַרק אויסגענומען בייַ דער פאַכמענישער קריטיק. אָבער דער דריטער באַנד שטייַגט נאָך אַריבער די צוויי ערשטע ריזנבענדער סיי מיט זייַן קאָלאָסאַלן פאַרנעם (830 זייַטן גרויסן פאָרמאַט) סיי מיט דעם שלל וויכטיקע מאַטעריאַלן וואָס ער ברענגט. אַ נייַס איז אויך, וואָס דער באַנד III ברענגט ניט קיין אַרטיקלען אויף פאַרשיידענע טעמעס און פון פאַרשיידענע תקופות פון דער יידישער געשיכטע, נאָר ער איז אין גאַנצן קאָנצענטרירט אַרום איין טעמע: די סאָציאַליסטישע באַוועגונג ביז צו דער גרינדונג פון „בונד" (1897)...: די דאָזיקע שטרענגע אָפּגרענעצונג פון דער טעמע האָט דערמעגלעכט דער רעדאַקציע צו געבן אַ רייַך און פילפאַרביק בילד און צו דערגרונטעווען ביזן יסוד די ווייניק אויסגעפאָרשטע תקופה פון די 80 — 90ער יאָרן פון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג... דער דריטער באַנד „היסטאָרישע שריפטן" איז אַ גרויסער אויפטו אין דער יידישער וויסנשאַפט און אַ וויכטיקער שריט

פאָרויס אין דער וויסנשאַפטלעכער אויספאָרשונג פון דער ייִדישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג".

מ. גראָסמאַן אין „הײַנט" פון 17 II 1939 אין אַרטיקל „אַ בוך פון לײַדן און גבורה" שרײַבט צ"אַ:

„... די געשיכטע פון דער אַנטוויקלונג פון דער ייִדישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג איז דאָס פאַרבנרײַכסטע קאַפּיטל אין דער אַנטוויקלונג פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין אַלגעמיין: עס איז דאָס הערראָישסטע און גלײַכצײַטיק טראַגישסטע קאַפּיטל... די ייִדישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג, וועלכע האָט אַזאַ אומגעהײַערע ראָלע געשפּילט אין דעם באַפרײַונגס-קאַמף פון רוסישן פאָלק, פון אַלע אונטערדריקטע רוסישע פעלקער, אָט די באַוועגונג, וועלכע איז אַזוי פיל מאָל גערימט געוואָרן דורך אָנערקענטע רעוואָלוציאָנערן, האָט אָן ספק פאַרדינט גענוי געפאָרשט און באַשריבן צו ווערן, האָט אָן ספק פאַרדינט דעם גרויסן וואָגיקן בוך-דענקמאָל, וואָס ס'האָט איצט אַרויסגעגעבן דער ייִוואָ... די היסטאָרישע שריפטן זײַנען אַ בוך, וואָס לערנט אַ סך און איז אָנגעפילט מיט דאָקומענטן פון לײַדן און גבורה".

וועגן די „לאָדזשער וויסנשאַפטלעכע שריפטן"

שרײַבט צ"אַ יצחק בערנשטיין אין „הײַנט" אין אַ גרעסערן אַרטיקל „אינטערעסאַנטע היסטאָרישע פאָרשונגען": „אַ גרויס, ממש אימפּאָנירנדיק בוך וועגן ייִדישן ייִשובֿ אין לאָדזש און וועגן די ייִשובֿים פון לאָדזשער קאַנט איז דער ערשטער באַנד פון די „לאָדזשער וויסנשאַפטלעכע שריפטן", אַרויסגעגעבן דורך דעם וויסנשאַפטלעכן קרײַז פון ייִוואָ אין לאָדזש. דער באַנד נעמט אַרום אָפּהאַנדלונגען פון צען מחברים, וועלכע באַהאַנדלען פופצן טעמעס... אַ באַזונדער טייל פילן אויס „מאַטעריאַלן און דאָקומענטן", זיי זײַנען העכסט כאַראַקטעריסטיש און טייל פון זיי ממש שפּאַנענדיק... אין דעם באַנד איז פאַרווענדט געוואָרן פיל פאָרשערישע מי, אינוועניץ און אַרבעטזאַמקייט. דאָס בוך איז באַלערעוודיק און וועט זיכער האָבן אויך אַ דערציִערישע ווירקונג. די אַרבעט איז ווערט אָנערקענונג און זי דאַרף דינען אַלס מוסטער און אָנרעגונג פאַר ברייטע וויסנשאַפטלעכע קרײַזן".

* * *

אָפּשאַצנדיק די אַרבעט אויפן געביט פון ייִדישער פאָלקלאָריסטיק און פילאָלאָגיע און די אויפטען פאַרן ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע פון גבריאל ווײַסמאַן, האָט די ייִדישע קהילה-פאַרוואַלטונג אין ראָדעם אויף איר זיצונג פון 5 פעברואַר 1939 באַשטימט אַרײַנצושטעלן אין איר בודזשעט אַן איינמאָליקע סטיפענדיע פאַר אים אין דער הייך פון 300 גילדן צו געבן אים די מיגלעכקייט אַרויסצוגעבן זײַן בוך „ראָדעמער פאָלקלאָר" און ווײַטער פירן זײַנע פאָרשונגען, וואָס האָבן פאַר ראָדעם אַ קולטור-היסטאָרישן באַטײַט.

עס איז זיך צו ריכטן, אַז לויט דעם בײַשפּיל פון דער ראָדעמער קהילה וועלן אויך אַנדערע ייִדישע קהילות נעמען טון פאַר וויסנשאַפטלעכער אַרבעט בײַ זיך. עס איז שוין לאַנג צײַט, אַז די ייִדישע קהילה-פאַרוואַלטונגען זאָלן סיסטעמאַטיש אַוועקשטעלן די אויספאָרשונג פונעם ייִדישן לעבן און זייערע שטעט און זאָלן זיך דערבײַ אינטערעסירן אי מיטן הײַנט אי מיטן אַמאָל.

„דאָס לעבן פון אַ ייִדישן דיכטער"

אין דער ביבליאָטעק פון ייִוואָ, פילאָלאָגישע סעקציע, איז אַרויס אין אַ בוכפאָרם די אַרבעט פון מנשה וואַקסער „דאָס לעבן פון אַ ייִדישן דיכטער"— אַ גרונטיקער אַנאַליז פון די „ספורים בשיר ושירים שונים", דעם ערשטלינגווערק פון י. ל. פרץ, מיט אַ פּרוּוו אויסצוטיילן, וואָס אין דער זאַמלונג געהערט פרצן און וואָס — זײַן שווער גבריאל יהודה ליכטענפעלדן.

„די שוואַרצע פינטעלעך"

דער ערשטער בוך פון דער פאָפּולערער סעריע פון דער „ביבליאָטעק פון ייִוואָ" — מ. ווײַנרײַכס „שוואַרצע פינטעלעך" — האָט אַרויסגערופן זייער אַ גרויסן אינטערעס אין די ברייטסטע קרײַזן פון דער ייִדישער לייענערשאַפט. דעם בוך, געשריבן אויף אַ צוטריטלעכן לשון, אַז גרויס און קליין זאָלן דאָס קאָנען פאַרשטיין, גיט די געשיכטע פון אַלף-בית אויפן פאָן פון דער אַלגעמיינער קולטור-געשיכטע. איבערהויפּט איז געלייגט אַכט אויף די גילגולים וואָס דאָס שרײַבן און דרוקן האָט אַדורכגעמאַכט בײַ אונדז ייִדן פון די עלטסטע צײַטן ביז הײַנטיקן טאָג, אויפן סמך פון די נײַסטע פאָרשונגען.

וועגן דעם בוך שרײַבט חנן אין „אונדזער לעבן" פון 17טן פעברואַר 1939 צ"אַ: „סך-הכל 258 מיטלמעסיקע זײַטן אָבער וווּנדערבאַר מיט זײַן אויסערגעוויינלעך פּרעכטיקן שריפט, זעלטן שיינעם דעקל און דער עיקר מיט זײַן אויסטערלישן אינהאַלט. ... ווײַנרײַך האָט די אַרבעט געמאַכט גרונטיק ווי אַ פּראָפעסאָר און שפּאַנענדיק ווי אַ ראָמאַניסט... אין דער ייִדיש-פאָרשונג, וואָס איז אַגב אין בוך דער עיקר, ברענגט ער גאָר וויכטיקע אַנטפּלעקונגען, וואָס זײַנען דעם ברייטן עולם נישט געווען באַקענט... אַחוץ דעם פאַרמאָגט דער ספר אויך 93 געמעלן פון אַלטע כּתבים, אָנהייבנדיק פון די אַמאָליקע קײַקעלעך-שריפטן ביז מענדעלעס אַ פאַקסימילע, וואָס געפינט זיך אין ייִוואָ. און אַז מיר דערלייענען דעם בוך ביזן סוף, זעען מיר, אַז מיר האָבן גאָר אומבאַמערקטערהייט אײַנגעשלונגען ידיעות ניט בלויז וועגן די שוואַרצע פינטעלעך, דעם אַלף-בית, נאָר אויך שטיקער פון מענטשלעכער און ייִדישער קולטור-געשיכטע".

לאַזאַר קאַהאַן אין „אונדזער עקספּרעס" פון 17טן פעברואַר: „עס איז אַ פּאָפּולער, אָן אינטערעסאַנט בוך. ד"ר מ. ווײַנרײַך פאַרמאָגט דעם טאַלענט, וואָס ער קען דעם שווערסטן און פאַרוויקלטסטן ענין אַזוי באַשרײַבן, אַז ער זאָל ווערן פאַרשטענדלעך און דורכזיכטיק פאַר די ברייטע מאַסן לייענער.

... אין דעם טייל פון בוך וואָס איז געווידמעט דער העברעיִשער און ייִדישער שריפט גיט ד״ר מ. ווײַנרײַך אַגב אַ ברייטן איבערבליק איבער די ערשטע ייִדישע דרוקערײַען און די ערשטע ביכער אין ייִדיש״.

דער רעצענזענט פון „הײַנט״: „דאָס בוך איז אַזוי אָנציענד און אינטערעסאַנט, אַז עס לייענט זיך פשוט ווי אַ שפּאַנענדער ראָמאַן. עס איז אַ וויכטיק נײַס אין אונדזער פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור, עס אַנטהאַלט זייער אַ רײַכן מאַטעריאַל און איז זייער באַלערנד״.

הערבערט ספּענסערס „די פּרינציפּן פון עטיק״

אין ייִדישער איבערזעצונג פון ד״ר י. א. מעריסאָן

דער פאַרדינסטפולער ייִדישער שריפטשטעלער, פּובליציסט און וויסנשאַפטלער ד״ר י. א. מעריסאָן, דער גרויסער פּיאָניער פון דער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור אויף ייִדיש, וועלכער האָט באַרײַכערט אונדזער ליטעראַטור מיט די איבערזעצונגען פון אַ ריי קלאַסישע ווערק פון דער אייראָפּעיִשער וויסנשאַפט (ווי „פרײַהייט״ פון דזשאָן סטואַרט מיל, „דער אַנאַרכיזם״ פון עלצבאַכער, „די אָפּשטאַמונג פון מענטשן״ פון טשאַרלז דאַרווין, „די געגנזײַטיקע הילף בײַ חיות און מענטשן אַלס פאַקטאָר פון אַנטוויקלונג״, „פעלדער, פאַבריקן און ווערקשעפּער״, „די עטיק״ פון פּ. קראָפּאָטקין, „דער איינציקער און זײַן אייגנטום״ פון מאַקס שטירנער, „געקליבענע שריפטן״ פון פערדינאַנד לאַסאַל, „קאַפּיטאַל״ פון קאַרל מאַרקס א״אַ), האָט זיך פאָרגענומען אַרויסצוגעבן אויף ייִדיש די וויכטיקסטע פילאָסאָפישע ווערק פון הערבערט ספּענסער (וואָס זײַן „דערציִונג״ האָט ער אַרויסגעגעבן אין ייִדישער איבערזעצונג נאָך אין יאָר 1910). נאָך דעם ווי דער מעריסאָן-פאָנד בײַם ייִוואָ האָט פאַרעפנטלעכט דאָס גרונטווערק פון הערבערט ספּענסער, „די ערשטע פּרינציפּן — אַ סיסטעם פון סינטענטישער פילאָסאָפיע״ (זז׳ XXII + 538), איז נאָר וואָס אַרויס הערבערט ספּענסערס די פּרינציפּן פון עטיק, איבערגעזעצט פון דעם ענגלישן אָריגינאַל פון ד״ר י. אַ. מעריסאָן באַנד I: טייל 1 — (ווילנע 1939, ביבליאָטעק פון ייִוואָ, ייִדישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט — מעריסאָן-פאָנד, זז׳ 292) — „די יסודות פון עטיק״ — מיט אָט דעם אינהאַלט: אויפפירונג בכלל. די אַנטוויקלונג פון אויפפירונג. גוטע און שלעכטע אויפפירונג. דער פיזישער שטאַנדפּונקט. דער פסיכאָלאָגישער שטאַנדפּונקט. דער סאָציאָלאָגישער שטאַנד-פּונקט. קריטיקן און דערקלערונגען. דער רעלאַטיווער כאַראַקטער פון ווייטאָגן און פאַרגעניגנס. עגאָיִזם און אַלטרויִזם. אַלטרויִזם אַנטקעגן עגאָיִזם. משפט און פשרה. דער אויסגלײַך. אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע עטיק. דער פאָרגעם פון עטיק.

איצט גייט דער מעריסאָן-פאָנד בײַם ייוואָ אַרויסגעבן ד״ר י. א. מעריסאָנס אויטאָריזירטע איבערזעצונג פון דעם באַרימטן ווערק וועגן ראַסע און קולטור פון פראָפ׳ פראַנץ באָאַז „דער גײַסט פון פרימיטיוון מענטשן״.

פסיכאָלאָגיש-פעדאַגאָגישע סעקציע

צווייטער באַנד שריפטן פאַר פסיכאָלאָגיע און פעדאַגאָגיק

אין צווייטן באַנד שריפטן פאַר פסיכאָלאָגיע און פעדאַגאָגיק קומען אַרײַן אַחוץ די אַרבעטן וואָס זײַנען געווען אויסגערעכנט אין די ידיעות 73 – 74 נאָך צוויי אַרבעטן:

נחום און בלומע ברינד (פאַריז) — ייִדיש עמיגראַנטן-לעבן אין פאַריז;

אַ גאָלאָמב (ווינניפעג) – די נאַציאָנאַל-פעדאַגאָגישע יסודות פון דער טראַדיציאָנעלער דערציִאונג.

אַ גרויסער טייל פון דעם באַנד איז שוין אויסגעזעצט.

אַרבעטפלאַן פון דער סעקציע

לויט דער איניציאַטיווע פון וויסנשאַפטלעכן סעקרעטאַר ל. לעהרער האָט זיך אָנגעהויבן אַן איבערבײַט פון אַרויסזאָגונגען צווישן די מיטגלידער און מיטאַרבעטערס וועגן אַן אַרבעטפּלאַן פאַר דער סעקציע אויף דער נאָענטער צײַט.

פעדאַגאָגישער מוזיי און אַרכיוו

די פאַראַנענע מאַטעריאַלן פון פעדאַגאָגישן מוזיי און אַרכיוו זײַנען שוין געסדרט געוואָרן. דער פאַרמעגן פון מוזיי איז שוין בײַ איצטיקן טאָג גאָר אַ היפּשער. ער נעמט אַרום מאַטעריאַלן פון גאַנץ פּרִיִע יאָרן (1847) און ביזן מאָדערנעם שולוועזן פון פוילן און פון אויסלאַנד.

דער גאַנצער מאַטעריאַל ווערט סעגרעגירט און קאַטאַלאָגירט לויט לענדער, שטעט און טיפּ לערן-אינסטיטוציע און אין דעם אַ גבול אין כראָנאָלאָגישן סדר. פאַר דער לעצטער צײַט האָבן צוגעשיקט:

מ. פרעסמאַן, בערעסטעטשקע: אַנקעטע וועגן חדר, העפטן פון אַ פּרי-וואַטן לערער; אַנקעטע וועגן פּריוואַטן לערער. ראָזע קאַגאַן, לאָמזשע: Н. И. Гаврилова и М. П. Стахорская, Дневник матери ברוך קאָסאָווסקי, קאָזלויטשיזנע: 5 עלטערע העברעיִשע לערנביכער; 3 תעודות פון זשעטלער תלמוד-תורה 1913; אַ העפט מיט אַרבעטן פון אַ תלמיד פון דער תלמוד-תורה; 4 נומערן „אונדזער אָנפאַנג״, אַ געשריבענער יוגנט-זשורנאַל, 1927. ח. מ. ווערניצקי, דאָמאַטשעווע: אַן אינטערעסאַנטע מודעה פון אַ פּריוואַטן לערער.

אָפּצווייַג יוגנט־פאָרשונג

קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפיע פון אַ יוגנטלעכן

דער קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפיע פון אַ יוגנטלעכן האָט גאָר שטאַרק פאַראינטערעסירט סיי יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון פאַרשיידענעם כאַראַקטער און פון פאַרשיידענע ריכטונגען, סיי יחידים פון כּלערליי סביבות.

אָרגאַניזאַציעס און פריינד פון נאָענט און פון ווייט האָבן מיט גרייטקייט צוגעהאָלפן ביים פּאָפּולאַריזירן דעם געדאַנק וועגן קאָנקורס.

ס׳זיינען שוין פאַראַן ידיעות וועגן הונדערטער יונגע־לייט וואָס באַטייליקן זיך אין קאָנקורס, און ס׳קומען כּסדר אָן נייע אָנפרעגן וועגן די באַדינגונגען צו באַטייליקן זיך. פאַרן אָנגעזאָגטן טערמין קומען שוין אָן פאַרטיקע אויטאָביאָגראַפיעס (און טאָגביכער).

לעצטנס האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען אָנפרעגן פון די ווייטע לענדער, ווו דער קאָנקורס איז אויך אָנגעזאָגט געוואָרן.

בכדי צו געבן אַ מעגלעכקייט דער יוגנט מעבר לים אויך צוצושטעלן צו דער צייט אויטאָביאָגראַפיעס, איז דער טערמין פאַר אַלעמען, אָן אויסנאַם פאַרלענגערט געוואָרן אויף צוויי חדשים.

די אויטאָביאָגראַפיעס דאַרפן אָנקומען אין ייוואָ ניט שפּעטער ווי דעם ערשטן יולי 1939 אויפן אַדרעס: ייִדישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט, וויווולסקי־גאַס 18, ווילנע.

אַלע איבעריקע באַדינגונגען בלייבן ווי געווען.

טאָגביכער וועגן קינדער

אין דער סעריע „אָרגאַניזאַציע פון דער יידישער וויסנשאַפט" גייט אַרויס אַן איבערדרוק (מיט צוגאָבן) פון ח. פישטשאַצער־מאַנס אַרטיקל „טאָגביכער וועגן קינדער" (ייוואָ בלעטער I, ב׳ XIV). פריינד וואָס אינטערעסירן זיך מיטן אופן פירן אַזעלכע טאָגביכער קענען זיך ווענדן נאָך דעם דאָזיקן איבערדרוק און נאָך אַנדערע אָנווייזן מכּוח דעם צום אָפּצווייַג פאַר יוגנט־פאָרשונג.

מחמת דעם ווערט, וואָס עס האָבן פאַר דער פאָרשלאָג אחריותדיק פאַרשריבענע אָבסערוואַציעס פון קינדס נאַטירלעכן אויפפיר, ווענדן מיר זיך צו די פריינד וואָס פאַרמאָגן פון פריִער אַזעלכע טאָגביכער און צו די עלטערן וואָס וואָלטן איצט גרייט געווען אָנצוהייבן אַזעלכע פאַרשרייבונגען— צו שטעלן זיך מיט אונדז אין קאָנטאַקט.

פאָלקלאָר־קאָמיסיע

זינט דעם לעצטן באַריכט האָבן צוגעשיקט מאַטעריאַלן: מ. ברינער, לעמבערג: אַ זאַמלונג פון 120 רעטענישן. — איציק שוואַרץ, טשערנאָוויץ, רומעניע: פאָלקסלידער, גלײַכווערטלעך, קינדערשפּילן א״אַ, פאַרשריבן פון חיים ווײַנער — מאַרקאָוויטש, סיגעט. — מ. חרש, ווילנע: קינדער־פאָלקלאָר. — ב. קאָסאָווסקי, קאָזלוישטשינע: 33 רעטענישן. — אַבֿרהם גאָרדאָן (רעזטשיק), ווילנע: „לאָזט אַרײַן די זון דורכן פענצטער״, אַרבעטער־ליד, געהערט בערך 1896 פון „דעם שמוקלער״. — ז. רייזען, ווילנע: זייער אַן אַלט אחד־מי־יודע־ליד, פאַרשר׳ אין קוידענאָוו 1927 פון רבֿקה מערליס. — מ. טאָלפין, אָסטרע: 10 פאָלקס־רעטענישן. — י. לאַנדוי, קשאַנעוו: קינדערלידלעך. — י. לעדערײַך, פּאָריסעוו: 10 אַנעקדאָטן. — פרידע לוריע, וואַרשע: „איך דאַנק דיר, לעבעדיקער גאָט״ (טאַנצליד). — י. פוקס, קראָס: אַ קאָלעקציע קינדערלידלעך און גלײַכווערטלעך. — ה. אַבראַהאַמאָוויטש, סוכאָדאָל: וויצן, לידער און רעטענישן. — א. פערדמאַן, ברעסטעטשקע: שפּיצלעך פון הערשעלע אָסטראָפּאָליער. — ש. טענענבוים, שידלאָווצע: פאַראָדיעס אויף דער מגילה, מסורות פון פּשיסכע און שידלאָווצע א״אַנד — נ. שמיגעלסקי, גראָדנע: אַ וויץ וועגן אַ קרעטשמער. — ר. לײַכטער, טאָמאַשעוו: פאַראָדיע אויף אַ פאַרהערעכץ, אַ בינטל לשון־קודשע רעטענישן א״אַנד׳.—ח. אייגער, טאָמאַשעוו־מאַז׳: רעטענישן און מעשׂהלעך (32 נומערן). — מ. מ. בינשטאָק, קאָלק: קינדערלידלעך, רעטענישן און גלײַכווערטלעך.—י. האַבערמאַן, וולאָדעווע: לידער. — ה. אַפּשאַן, סיגעט, רומעניע: מאַטעריאַלן. — י. פרידנליכט, טאָמאַשעוו: סגולות (19 נומערן).—

פאַרן עטנאָגראַפישן מוזיי:

ש. ז. פּיפּע, סאָניק: אַ פאַרצײַטיק פרויען־ברוסטטיכל געהאָפטן מיט גילדענע און זילבערנע פעדעם. — י. פוקס, קראָס: אַ פליִענדיקער פויגל (געמאַכט פון דיכט) צו באַצירן אַ סוכּה. — ד״ר אָ. זאַלקינדסאָן, ווילנע: 120 פאַרשיידענע אַלטע מטבעות. — קלמן סעגאַל, סאָניק: אַ קליין ספר־תּורהלע אין אַ לעדערנעם שיידל. — ר. לײַכטער, טאָמאַשעוו־לוב׳: 61 פאָטאָגראַפיעס פון שטעטלשע טיפן, בתּי־מדרשים אד״גל. — לעווין, דערפּעט, עסטלאַנד: אַ פאָטאָגראַפיע פון אַ קמיע קעגן עין־הרע.

ביבליאָטעק און אַרכיוו

אין סדר פון קאָנטאַקט מיט וויסנשאַפטלעכע אינסטיטוציעס פון יחידים האָבן צוגעשיקט זייערע אַרבעטן:

Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology at the Harvard University, קעימבריִדזש, מאַס׳ (פ״שט): די בענד IX — XIII און XVI נומ׳ 1 פון זייערע Papers. — הרב פּראָפ׳ ש. אָסף,

ירושלים: זײַנע ווערק: 2 בענד פון זײַנע מקורות לתולדות החינוך, תשובות הגאונים, מספרות הגאונים א״אַ, ווי אויך אַ ריי סעפּעראַטע אָפּצוגן פון זײַנע אַרטיקלען אין פאַרשיידענע אויסגאַבעס. — ד״ר אַ. אַ. ראָבאַק, קעימברידזש, מאַס: זײַן נײַע אויסגאַבע פון Morton Prince, Clinical and Experimental Studies in Personality; 1938 קעימברידזש, מאַס׳ A. E. Ayau, The Social Psychology of Hunger and Sex [1938]. — פויל אַריסטע, טאַרטו: אַ ריי עסטישע פאָלקלאָריסטישע און שפּראַכ־וויסנשאַפטלעכע אויסגאַבעס, בעיקר פון עסטישן פאָלקלאָר־אַרכיוו. — פּראָפ׳ וו. אַנדערסאָן, טאַרטו: זײַנען 2 אַרבעטן: Zu A. Wesselskis Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode, Tartu 1935. Institut de דער — Schwänke des alben Hildebrand, Depart 1932. Cahiers de Science de la Presse בײַם פּאַריזער אוניווערסיטעט: זײַנע la presse. — פון American Academy for Jewish Research, ניו־יאָרק: זײַנע Proceednigs ב׳ 8, 1938.

פ׳ יוסף סילין, ווילנע, האָט אָפּגעגעבן אַ מתנה דער ביבליאָטעק פון ייוואָ אַ גרעסערע צאָל ספרים און ביכער פון זײַן אייגענער זאַמלונג און פון דער זאַמלונג פון זײַן פאַרשטאָרבענעם שווער, צווישן זיי וויכטיקע אויסגאַבעס.

ד״ר נ. גענס, טאַרטו: אַ ריי נומערן פון צײַטשריפטן וואָס טייל האָבן געפעלט אין די זאַמלונגען פון ייוואָ, למשל נומ׳ 1 פון „דער יוד״, מינסק 1917, Извѣстія Озе (מימעאָגראַף, 1917), „עת לבנות״ (רוסיש, קיִעוו 1917), На стражѣ וויטעבסק 1917 א״אַ, ווי אויך אַ צאָל ביכער, דערין אַ זאַמלונג לוחות. — ד״ר רודאָלף גלאַנץ, ווין: ביכער און בראָשורן אין ייִדיש און דײַטשע יודאַיִקאַ. — פרוי מ. קאַהן, ריגע: 2 ביכער.—אינזש׳ א. קאַלק, מילאַן: איבערזעצונגען פון שלום־עליכמס „מאַריענבאַד״ און ש. אַנ—סקיס „דיבוק״ אויף איטאַליעניש. — א. ווורצעל, חיפה: דרוקזאַכן. — צו איינציקע ביכער האָבן געשיקט: אַדוו׳ ב. אײַזען, לעמבערג; י. יוריסטאַ, אַנטוווערפּען; א. גאָלאָמב, ווינניפּעג; מ. כאָראָש, ווילנע; הרב י. האַלשטוק, אָסטראָוועץ; וולאַד׳ גראָסמאַן, מאָנטרעאָל.

געזאַמלט דורך י. גרינצווײַג בעת זײַן אַקציע אין טאָמאַשאָוו־מאַז׳ בײַ ח. אייגער: ספרים, צוו״אַ ליפּשיץ ייִדיש־רוסישער ווערטערבוך 2טע אויפל׳ זשיטאָמיר 1874, א״אַנד; י. מ. קאַנטאָראָוויטש: 5 ספרים, דערין העברעיִשע איבערזעצונג פון דעם רוסישן מיליטער־געזעץ; אינזש׳ ה. רוזשיצקי: דרוקזאַכן. אַ מצה־טאַש. — דורך דער וואַרשעווער געזעלשאַפט פרײַנד פון ייִוואָ: ב. שעפּנער: פּירסטס Pracht-Bibel f. Israeliten, 4 בענד, פון עזבון פון ש. אשכנזי, זאַמאָשטש; ח. צוקערמאַן: מאָכנאַצקיס געשיכטע פון פוילישן אויפשטאַנד 1830 (פוליש, 2 בענד) א״אַ; י. גאָלדשיידער: 2 בילדער פון ר׳ שניאור־זלמן און מנחם־מענדל פון ליבאַוויטש; ל. רודאַווסקי: אַרכיוו־מאַטעריאַלן; ש. האָראָנטשיק: דרוקזאַכן; מ. פּשעפּיורקאַ: 2 זײַנע אויסגעפינסן:

איינס וועגן אַ סיסטעם מאַטריצן צו זעצן העברעיִש מיט נקודות אויף אַ זאַצמאַשין (פּאַטענטירט אין פּוילישן פּאַטענטן-אַמט); ביכער.

נח פּרילוצקי, וואַרשע: אַ זאַמלונג דאָקומענטן וועגן רעפּרעסיעס פון די רוסישע מאַכטאָרגאַנען קעגן דער ייִדישער באַפעלקערונג און דער ייִד׳ פּרעסע אין פּוילן אין 1915; ביכער. — נ. בוקסבוים, וואַרשע: ביכער און בראָשורן; אַ גרעסערע זאַמלונג דרוקזאַכן, צום גרעסטן טייל פון דער פּועלי-ציון-באַוועגונג. — ד״ר מאַקס מושקאַט, וואַרשע: ביכער, דערין אייניקע זײַנע אייגענע אַרבעטן אויפן געביט פון קרימינאַליסטיק.

מאַרק באַרוכין, ווילנע: Акты Литовской Метрики, אויסג׳ פון פּראָפ׳ לעאָנטאָוויטש, 2 בענד. וואַרשע 97/1896. — י. גירשאָווסקי, ווילנע: Географич. указатель выборных документов из активных книг Вил. Центр. Архива א״אַ. — פּרל׳ פּערנבאַך, קאָנין-וולאָצלאַוועק (דורך מ. ווינטער, קאָנין): ספּרים פון איר פּאָטערס זאַמלונג (22 טיטלען: ש״ס, מדרש אד״גל). — מ. ווינטער, קאָנין: צײַטשריפטן און ביכער. — ב. וואַרשאַווסקי, וואַרשע: 2 ספּרים. — ח. ליבערמאַן, וואַרשע: 4 ביכער. — ש. גאָלדפאַרב, ראָדעם: Bershon Dyplomatariusz, וואַרשע 1910. — זעליק לעווין, ווילנע: 4 ביכער. — ב. ראַבינאָוויטש, זגערזש: 3 ביכער; פּרידריך, לאָדזש: דרוקזאַכן.—ל. וויינבוים, קרינעק: ביכער און זשורנאַלן. — ב. יאַנאָוויטש, ביאַליסטאָק: אַ גרעסערע געאָרדנטע זאַמלונג אָרטיקע דרוקזאַכן: וואַל-מאַטעריאַלן צו קהילה, שטאָטראַט, ציונ׳ קאָנגרעסן אד״גל. — ל. גלאַזער, טשאָרטקאָוו: 2 ספּרים; ה׳ ציזלינג, אָשמענע: 7 ספּרים, דערין ס׳ באר טוב אַלטאָנאַ 1737 א״אַנד. — ה׳ פּאַרפּל, אָשמענע: נומערן פון עלטערע העבר׳ צײַטשריפטן א״אַ.

שאול בלום, פּויזן, האָט געשענקט אַ ריי ביכער אויפן געביט פון יודאַיִקאַ, צום גרעסטן טייל אין דײַטש. — ה. פײַנגאָלד, פּויזן (דורך שאול בלום): 8 בענד צום אָנדענק פון זײַן פרוי רײַכע. אַ. סוצקעווער, ווילנע: דעם ספר פון זײַן זיידן, מיכאַלישקער רב׳ ר׳ שבתי פײַנבערג ז״ל — שו״ע אורח חיים עם פּירוש מגינים חלק ראשון ווילנע תרס״ט, מיט אַ הקדמה אויך פון זײַן זון מרדכי פײַנבערג, וועלכע ברענגט אַ ביאָגראַפיע פון מחבר; אַ בילד פון ר׳ שבתי פײַנבערג.—הערש לערער, כעלעם: אַ קאָלעקציע דרוק-זאַכן פון כעלעם במשך די פאָר יאָר (20 קילאָ).

פּאָטאָאַרכיוו פון ייוואָ

אין ייוואָ געפינט זיך אַ זאַמלונג פון אַ 5000 פּאָטאָגראַפיעס (חוץ יענע וואָס געהערן צום טעאַטער-מוזיי, קונסט-אָפּטיילונג און פּסיכפּעד-מוזיי). די זאַמלונג בעשטייט פון אָריגינעלע פּאָטאָגראַפיעס, פּאָסטקאַרטלעך, רעפּראָדוקציעס פון צייכנונגען און גראַפיקעס און פּאָטאָ-רעפּראָדוקציעס פון צײַטונגען און זשורנאַלן. לויטן אינהאַלט קען מען דעם מאַטעריאַל אײַנטיילן אין אַזעלכע גרופּעס:

1) בילדער פון יחידים. דאָ איז רעפּרעזענטירט די גאַנצע ייִדישע עפנטלעכקייט וואָס באַשטייט פון רבנים, רביִם, שרײַבער, פאַרשיידענע מינים קינסטלער, זשורנאַליסטן, אַדוואָקאַטן, וויסנשאַפטלער, העלדן, קדושים אאַז״וו. אַחוץ אָריגינאַלן און רעפּראָדוקציעס אין צײַטשריפטן זײַנען דאָ פאַראַן פּאָסט-קאַרטלעך מיט פּאָפּולערע בילדער פון גדולים, מאַרקעס פון קק״ל, האַראַנד-באַוועגונג מיט בילדער פון פּערזענלעכקייטן, קאַריקאַטורן.

2) טאַבלאָען פון ייִדישע גדולים פון פאַרשיידענע צײַטן, שרײַבער, אָרטאָדאָקסיע, ציוניזם, בונד, לאָקאַלע טוער, ביילים מיט די פאַרטיידיקער אאַז״וו.

3) גרופּעס פון שרײַבער, צוזאַמענפאָרן, הילפס-אָרגאַניזאַציעס, עמיגראַנטן-גרופּעס, אַרבעטער-„סכאָדקעס״, אַ פּעקל פאָטאָגראַפיעס פון לייב נײַדוסן צווישן זײַנע אייגענע, בילדער פון שוואַרצבאָרד-פּראָצעס און אַ סך אַנדערע.

4) פאָטאָגראַפיעס פון אָביעקטן, וואָס האָבן אַ שייכות צו געוויסע יחידים. צווישן זיי — מצבות פון א. ב. גאָטלאָבערן, אַברהם מאַפּו, אידל צבי שערעשעווסקי, אַ. ווײַטער, ל. נײַדוס, אהל פּרץ, ספּינאָזע-הויז אין האַג, דאָס הויז אין קאַפּוליע ווו מענדעלע איז געבוירן געוואָרן, אַחד-העמס הויז אין תל-אָביב א״אַנד.

5) עטנאָגראַפישער מאַטעריאַל: גאַסן, אַלטע בנינים, טיפן, בית-עולמס, שולן; בילדער פון ייִדישע שטעטלעך, ארץ-ישראל; פון תימנים, שומרונים אאַז״וו.

6) אינסטיטוציעס: וואַרשטאַטן פון „אָרט״, פאַבריקן, שפּיטאָלן, קולטור-אָרגאַניזאַציעס אאַז״וו.

7) בילדער פון פּאָגראָמצײַטן, וועלט-מילחמה און פון נאָכמילחמהדיקע געשעענישן: פּאָגראָם-קדושים, זעלבשוץ, מילחמה-חורבונות, צוואַנגאַרבעט, פּלייטים, בויקאָט, דעמאָנסטראַציעס אאַז״וו.

8) בילדער, וואָס זײַנען ניט פאַרבונדן מיט אַ באַשטימטן אָרט, אַ שטייגער: לשנה-טובות, ליכטבענטשן, אין חדר, אַ ברית אאַז״וו; אַנטיסעמיטיש געלט, קאַריקאַטורן אויף ייִדן א״אַנד.

דער דאָזיקער גאַנצער מאַטעריאַל ווערט אויסגעסדרט ווי אַ יסוד פאַר אַ

פאָטאָאַרכיוו פון דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט

וואָס דער ייִוואָ האָט בדעה צו פירן אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן, לויט אַ ברייט פאַרמאָסטענעם פּלאַן (פאָרגעלייגט דעם אויספיר-ביוראָ פון פ׳ אַ. סאַפיר, ווילנע) — צו פאַראייביקן אין פאָטאָגראַפישע אויפנאַמעס דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע, ווירטשאַפטלעכע, פּאָליטישע, קולטורעלע, רעליגיעזע, ספּאָרטיווע לעבן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג איבער דער גאָרער וועלט.

מיר ווענדן זיך צו אַלע אָרגאַניזאַציעס און אַנשטאַלטן מיט אַן אַפּעל, זיי זאָלן נעמען אויף זיך די טרחה פון באַזאָרגן דעם ייִוואָ מיט די געהעריקע

אויפנאַמעס סײַ פון די אינסטיטוציעס, סײַ פון די טוערס, ווי אויך מיט אַ קורצער באַשרײַבונג פון די אינסטיטוציעס.

ס׳איז איבעריק מאַריך צו זײַן וועגן דער וויכטיקייט פון אַזאַ מין מאַטעריאַל פאַר דער געשיכטע פון דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט און געוויס וועלן אַלע פרײַנד אויף די ערטער נעמען אויף זיך ענערגיש די דאָזיקע איניציאַטיווע צו רעאַליזירן.

קאָנקורס אויף באַשרייבונגען פון די מילחמה־יאָרן

צוואַנציק יאָר זײַנען אַריבער זינט דעם סוף פון דער וועלט־מילחמה. שאַרף האָט זי זיך אײַנגעשניטן אין זיכרון פון מענטשן, וועלכע האָבן זי איבערגעלעבט, דער עיקר פון ייִדן, ווײַל זיי האָט די מילחמה שווערער און ווייטאָגפולער געטראָפן. טאַטעס און מאַמעס דערציילן הײַנט נאָך זייערע קינדער, וואָס מען האָט איבערגעלעבט אין „יענע יאָרן". די מילחמה־איבערלעבונגען ווערן אָבער וואָס ווײַטער אַלץ מער מטושטש, און אויב זיי וועלן ניט פאַרשריבן ווערן, וועלן די קומעדיקע דורות ניט וויסן וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט און דורכגעליטן.

אין שײַכות מיט דער אַרבעט פון אַספּיראַנט מג״ר פּ. טיקאָטשינסקי אד״ט „די געשיכטע פון ייִדן בעת דער וועלט־מילחמה" שרײַבט אויס די היסטאָרישע קאָמיסיע פון ייִוואָ אַ קאָנקורס אויף אַ באַשרײַבונג פון לעבן פון ייִדן אין די מילחמה־יאָרן. זאָל יעדערער, וועלכער געדענקט גוט יענע צײַטן און ניסיונות, אָנשרײַבן ווי ס׳האָט זיך דעמאָלט געלעבט, וואָס מען האָט געטאָן, פון וואָס מען האָט געצויגן חיונה, וואָס מען האָט געגעסן, ווי ס׳זײַנען געווען די באַציִונגען מיט די רוסישע אָדער פּוילישע שכנים, ווי האָט ער דורכגעמאַכט אַ גירוש צי אַ פּאָגראָם, אויב אַזוינס איז אים אויסגעקומען איבערצולעבן אאַז״וו. שרײַבן קען יעדערער אָן אונטערשייד, צי ער (אָדער זי) געפינט זיך אין אייראָפּע צי שוין מעבר־לים.

די בעסטע באַשרײַבונג וועט פּרעמירט ווערן מיט 150 גילדן. אַחוץ דעם איז באַשטימט אַ 2טע, 3טע און 4טע פּרעמיע צו 50 גילדן און נאָך 4 פּרעמיעס צו 25 גל׳, פאַר די ווײַטערדיקע 10 פּרעמיעס — אַ בוך פון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

די באַשרײַבונגען דאַרפן צוגעשיקט ווערן ביזן 1טן אָקטאָבער 1939 אויפן אַדרעס פון ייִוואָ, ווילנע, וויווילסקי־גאַס 18.

אויב ס׳איז אײַך עפּעס ניט קלאָר, אויב איר ווילט עפּעס זיך נאָכפרעגן, שרײַבט אָן אין ייִוואָ, וועט איר גלײַך באַקומען אַן ענטפער.

די אָפּטיילונג פון ייִוואָ אין פראַנקרײַך

אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע וויסנשאַפטלעכע און אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט. דעם 8טן יאַנואַר איז אונטערן פאָרזיץ פון א. דיזשור געווען די פּײַערלעכע

עפּענונג פון אַ סעמינער פאַר ייִדישער געשיכטע. ד״ר יוליוס ברוצקוס, א. טשעריקאָווער און א. מענעס האָבן געהאַלטן אַרײַנפיר-רעפעראַטן צו זייערע ציקלען לעקציעס (זע „ידיעות״ 79 — 80). ס׳איז בײַגעווען אַ עולם פון אַ 250 מענטשן, וואָס איז דער בעסטער באַווײַז פאַר דעם אינטערעס צו דער ייִוואָ-אַרבעט אין די ברייטע קרײַזן פון ייִדישן פאַריז.

אויפן סדר-היום שטייט אויך די עפענונג פון אַ עקאָנאָמישן סעמינאַר.

צו דעם 150יאָריקן יובֿל פון דער ערשטער ייִדישער צײַטונג אין פראַנקרײַך („צײַטונג״ פון מעץ 1789) גרייט די אָפּטיילונג אַ ריי אונטער-נעמונגען, אַן אויסשטעלונג, ווי אויך אַן אויספירלעכע ביבליאָגראַפיע (פון ז. שײַקאָווסקי) פון דער ייִדישער פּרעסע אין פראַנקרײַך און די פראַנצייזישע קאָלאָניעס פאַר די לעצטע 150 יאָר (אין ייִדיש, פראַנצייזיש, ייִדיש-אַראַביש, שפּאַניאָליש, דײַטש, רוסיש, העברעיִש אאַז״וו). די ביבליאָגראַפיע וועט זײַן געדרוקט אין זאַמלבוך „ייִדן אין פראַנקרײַך״. די אָפּטיילונג גרייט זיך אויך צום אָנטייל אין די פײַערונגען צום יובֿל פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע — דורך רעפעראַטן וכדומה.

עס ווערט אויך אָרגאַניזירט די זאַמלערישע אַרבעט, די פאַרשפּרייטונג פון די ייִוואָ-אויסגאַבעס אאַז״וו.

דער ייִוואָ אין דרום-אַמעריקע

די אַרבעט פון אַרגאָפּטייל

די פאַרוואַלטונג פון אַרגאָפּטייל גייט אָן אינטענסיוו מיט איר אַרבעט, פירט ווײַטער די קאַמפּאַניע צו פאַרשפּרייטן די אויסגאַבעס פון ייִוואָ, ש. דובנאָווס וועלט-געשיכטע פון ייִדישן פאָלק, גרייט אונטער דער רעדאַקציע פון ש. רעזניק אַ באַנד היסטאָרישע אַרבעטן פון ייִוואָ און שפּאַנישער איבערזעצונג צו באַקענען דערמיט די שפּאַניש ריידנדיקע ייִדן בכלל און די ספרדים בפרט, גרייט אויך דעם ערשטן יאָרבוך פון אַרגאָפּטייל.

צו דעם „חודש פאַר ייִדישער געשיכטע״ האָט דער חודש-זשורנאַל Judaica א״ר פון ש. רעזניק אָפּגעגעבן אַ טאָפּל-נומער (64 — 65) פאַר דער ייִדישער געשיכטע מיט אַרטיקלען פון ש. רעזניק („דובנאָוו דער היסטאָריקער״), יוסף מענדעלסאָן („די עוואָלוציע פון דער ייִדישער היסטאָריאָגראַפיע״), אַ. ספּיוואַק („די אוניווערסאַלע געשיכטע פון ייִדישן פאָלק״) א״אַ און מיט אַן אַנטאָלאָגיע פון דער ייִדישער געשיכטע (פראַגמענטן פון ייִדישע און ניט-ייִדישע היסטאָריקער, ווי דובנאָוו, וועלהויזן, קיטעל, יוסף פלאַוויוס, רענאַן, חיים שויס, שאול גינזבורג, רפאל מאַהלער אפ״אַ).

אין קולטור-צענטער פון וויזשאַ דעוואָטאַ אין די ראַמען פון דעם חודש פאַר ייִדישער געשיכטע האָט ד״ר מערקין פאַר אַ גרויסן עולם געהאַלטן אַ רעפעראַט אויף דער טעמע „די וועגן פון דער ייִדישער געשיכטע״.

בשעת דער ייִדישער בוך- און פּרעסע-אויסשטעלונג אין בוענאָס אײַרעס זײַנען געהאַלטן געוואָרן אָט די רעפֿעראַטן:

ש. רעזניק — פֿאַרשיידענע אָפּטיילונגען פֿון דער אויסשטעלונג. פּ. קאַץ — די ייִדישע פּרעסע אין אַרגענטינע. י. באָטאָשאַנסקי — טעאַטער-מוזיי פֿון ייִוואָ. ד״ר ל. זשיטניצקי — די עקאָנאָמישע סעקציע פֿון ייִוואָ. ש. ראָזשאַנסקי—די פֿילאָלאָגישע שריפֿטן. נ. קריטשמאַר—די הויפּטעטאַפּן פֿון דער ייִדישער קאָלאָניזאַציע. י. האָרן—ייִדישע קינדער-ליטעראַטור אין אַרגענטינע. מ. שוואַרץ—ייִדישער טעאַטער אין אַרגענטינע. ל. ליאַטשאָ—די ייִדיש-שפּאַנישע ליטעראַטור אין אַרגענטינע. ש. סוסקאָוויטש — פֿיגורן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַרגענטינע. י. ל. גרוזמאַן — די העברעיִשע ליטעראַטור אין אַרגענטינע. ד״ר י. קאָווענסקי — די אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן שולוועזן אין אַרגענטינע. י. שוסטעראָוויטש—די פּסיכאָלאָגיש-פּעדאַגאָגישע סעקציע פֿון ייִוואָ.

די אַרבעט פֿאַרן ייִוואָ אין מערב-פּוילן

לויט דער פֿאַרבעטונג פֿון אָרטיקע פֿרײַנד האָט מ. ווײַנרײַך סוף יאַנואַר געלייענט אין עטלעכע מערב-פּוילישע שטעט לעקציעס אויף דער טעמע „ווו האַלטן מיר מיט דער ייִדישער קולטור״.

דעם 28סטן איז פֿאָרגעקומען די לעקציע אין ייִדישן יוגנט-פֿאַראיין אין בידגאָשטש. עס זײַנען בײַגעווען קרוב 200 צוהערער. נאָך דעם איז געווען אַ גלעזל טיי מיטן אָנטייל פֿון אַ מאַן 80 וואָס האָט זיך פֿאַרצויגן ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן אין אַ לעבעדיקן שמועס וועגן דעם ייִוואָ און זײַנע אויפֿגאַבעס. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, ווי שטאַרק עס זײַנען אויסגעוואַקסן די סימפּאַטיעס פֿאַרן צענטער פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט אין אַלע קרײַזן פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט.

אויף מאָרגן איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין בײַזײַן פֿון גאַסט אַ זיצונג פֿון דער ייִדישער קהילה-פֿאַרוואַלטונג. עס איז אַרומגערעדט געוואָרן דער פּלאַן פֿון ייִוואָ אַרויסצוגעבן אַ בוך וועגן דעם ייִדישן לעבן אין די מערב-פּוילישע קהילות אַ מאָל און הײַנט. די בידגאָשטשער קהילה-פֿאַרוואַלטונג וועט נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער רעאַליזירונג פֿונעם פּלאַן. זי וועט אויך פֿאַרגרעסערן איר ביזאיצטיקע רעגולערע סובסידיע פֿאַרן ייִוואָ און וועט זען, אַז די פֿאַרלעגענע סומעס זאָלן בקרוב אויסגעצאָלט ווערן.

דעם 29סטן יאַנואַר נאָך מיטאָג האָט מ. ווײַנרײַך געלייענט אַ רעפֿעראַט אין ייִדישן קלוב וועגן די צילן און דער טעטיקייט פֿון ייִוואָ און אין אָוונט געהאַט אַ זיצונג מיט אַ גרופּע פֿרײַנד פֿון ייִוואָ וועגן די מיטלען צו פֿאַרשטאַרקן דעם אינטערעס פֿאַרן אינסטיטוט אין גאַנץ מערב-פּוילן.

דער רעפֿעראַט אין גרודזיאָנדז איז געלייענט געוואָרן דעם 30סטן יאַנואַר אין זאַל פֿון סוחרים-פֿאַראיין, עס זײַנען בײַגעווען איבער 100 פּערזאָן

נאָכן רעפעראַט איז אַ גרופּע פֿרײַנד פֿון ייִוואָ געבליבן צוזאַמען און באַטראַכט פּלענער פֿון אַ סיסטעמאַטישער אַרבעט פֿאַרן ייִוואָ אין שטאָט.

דער רעפעראַט אין גדיניע, אײַנגעאָרדנט דעם 31סטן יאַנואַר דורך דער ציוניסטישער פֿאַראייניקונג אין שטאָט, האָט צוגעצויגן קרוב 200 צוהערער. דאָ האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן אַן אַקטיווער חשק מיטצוהעלפֿן דעם ייִוואָ אין זײַן אַנטוויקלונג. אויפֿן אָוונט איז געמאָלדן געוואָרן, אַז די גדיניער ייִדישע קהילה האָט אַרײַנגעשטעלט אַ סובסידיע פֿאַרן ייִוואָ און איר בודזשעט אויף 1939.

ס'איז ניטאָ קיין שום ספֿק, אַז אין די ייִדישע קהילות פֿון מערב-פּוילן, וווּהין דאָס וואָרט פֿון ייִוואָ האָט ביז איצטער כּמעט ווי ניט געגרייכט, זײַנען פֿאַראַן גוטע שאַנסן אַוועקצושטעלן די אַרבעט אין אַ היפּשן פֿאַרנעם. אי מען קען דאָ אַרויסרופֿן אַן אינטערעס צו די ביזאיצטיקע דערגרייכונגען פֿון אינסטיטוט — צו זײַנע אויסגאַבעס, צו זײַנע פֿאָרשונגען, צו די צילן פֿון דער אַספּיראַנטור און פּראָאַספּיראַנטור אאַז"וו, אי מען מוז אַוועקשטעלן נײַע פֿאָרש-אויפֿגאַבעס אין שײַכות מיט די פּראָבלעמען פֿונעם אַלטן און נײַעם ייִדישן לעבן אין יענע מקומות. וויסנשאַפֿטלעכער מאַטעריאַל איז פֿאַראַן לרוב סײַ אין ייִוואָ גופֿא סײַ אין אַנדערע אַרכיוון און ביבליאָטעקן. וויסנשאַפֿטלעכע כּוחות — זײַנען טיילווײַז פֿאַראַן אויף די ערטער גופֿא, טיילווײַז וועט זיי דאַרפֿן צושטעלן דער ייִוואָ. עס איז אַ סכום וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿגאַבעס וואָס זייער באַטײַט גייט ווײַט אַריבער די גרענעצן פֿון לאָקאַלן אינטערעס.

אין די נאָענטסטע גומערן ייִדיעות האָפֿן מיר שוין צו קענען געבן מער וועגן די דאָזיקע וויסנשאַפֿטלעכע פּלענער. מיר וועלן אויך אָפּדרוקן בקרוב די רשימה אַקטיווע פֿרײַנד און די באַזונדערע שטעל און זייערע אָרגאַניזאַציאָנעלע פּלענער.

אַרויסגעבער: געזעלשאַפֿט „פֿרײַנד פֿון ייִוואָ" אין ווילנע — ז. דייזען
רעדאַקטאָר: מ. קאַהאַנאָוויטש

צענטראַלע, פֿילסעקציע, פּסיכאָפּעד-סעקציע—ווילנע:
Żydowski Instytut Naukowy, Wiwulskiego 18, Wilno
עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע, געז' פֿרײַנד פֿון ייִוואָ — וואַרשע:
Tow. Przyj. Żyd. Inst. Naukowego, Chłodna 2/4, Warszawa
היסטאָרישע סעקציע:
פּאַריז: E. Tscherikower, 34, Rue Dombasle Paris (15e)
ניו-יאָרק: Yiddish Scientific Institute, 425 Lafayette Str., New York
ב'-אײַרעס: Instituto Cientifico Judio, Corrientes 2616, Buenos Aires

Printed in Poland

druk.d. krejnes, wilno, rudnicka 2

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

JIWOBLETER Miesięcznik Żydowskiego Instytutu Naukowego
The Monthly of the Yiddish Scientific Institute
Nr. XIV, 1—2
Styczeń—Luty 1939

TREŚĆ / *TABLE OF CONTENTS:*

Dr J. Shatzky
Teatr żydowski w Warszawie w pierwszej połowie XIX w.
The Yiddish Theatre in Warsaw in the First Half of ihe XIX Century

Ch. Piszczacer-Man
Dziennik matki
The Diary of a Mother

. Lifshitz
Walka z równouprawnieniem żydowskim w Niemczech pod hasłem „hep-hep"
The Action against Equality of Rights for the Jews and the Hep-Hep-Movement

Z. Szajkowski
Walka z językiem żydowskim we Francji w ww. XVIII i XIX
The Action against Yiddish in France in the XVIII. and the XIX. Centuries

Dr T. Gutman
Trzeci międzynarodowy zjazd nauk fonetycznych
The Third International Congress of Phonetic Sciences

M. Kosower
Próby laboryzacji starego jiszuwu w Jerozolimie
Experiments in Promoting Handicraft among the Old Yishuv in Jerusalem

Dr H. Kowarski
Zapatrywania psychologiczne F. Schneiersohna
F. Schneiersohn's Views on Psychology

ROZBIORY i SPRAWOZDANIA / *REVIEWS*

Dr J. Shatzky
P. Szwarc: Józef Piłsudski
Jakob Reznik (J. Ha-Rosin). Le Duc Joseph de Naxos

Dr Ch. Ormian
Dr M. Berachjahu. Abarjanuth hanoar baarec

Dr M. Weinberg
Zador Jules. Le Spasme de Torsion
Ligterink J. H. Th. & Simons C. H. Schizophrenie und Diabetes Mellitus bei Juden
Corrigenda
Dynamism of Population... by Frank Lorimer and Frederick Osborn

I. Weinlös
Epoka oświecenia w gminie żydowskiej we Lwowie
Period of Enlightenment in the Jewish Community of Lwów

Dalszy ciąg na odwrotnej stronie
Continued on the next page

WYD.: TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ŻYDOWSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
Wilno, ul. Wiwulskiego 18

UWAGI / *MISCELLANEA*

L. Kanel
Trzy roczniki szkoły rzemieślniczej w świetle badania psychotechnicznego
Three Years of a Vocational School in the Light of a Psychotechnic Investigation

J. Opatoshu
Uwagi
Notes

Dr R. Mahler
W odpowiedzi na uwagi J. Opatoszu
Concerning Opatoshu's Notes

Corrigenda

O
On

O
O

Pr
O

„V
"P

O
O

VS RECEIVED

PRINTED IN POLAND

druk. d. krejnesa wilno, rudnicka 2

ייִדישע בלעטער

חודש-שריפט פון ייִדישן ווישנשאַפטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פון נומער

ל. שפּיצער:
דער אויפקום פון די ייִדיש-ראָמאַנישע שפּראַכן 193

נ. גאָלדבערג:
די סביבה און דער ייִדישער שרײַבער 211

יודאַ אַ. יאַפּע:
די אַמסטערדאַמער תנך-איבערזעצונג „מגישי מנחה" פון 1755 (?) 229

ר. מאַהלער:
די אָנזאָגערס פון דער קאַראַיִמישער באַוועגונג 251

ה. לאַנדוי:
ייִדן אין רוסלענדער נאַפּט-אינדוסטריע און נאַפּט-האַנדל 269

אַ. ריינהאַרץ:
דער לימוד פון ענגליש אין די ניו-יאָרקער שטאָטישע פאָלקשולן 286

ז. האָניק:
די יוריסדיקציע איבער די ייִדן אין ליטע נאָך דער לובלינער אוניע 316

/ המשך פון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע /

מאַרץ-אַפּריל 1939 באַנד XIV, נומ׳ 3-4

המשך פון אינהאלט:

מ. ווײַנרײַך:

פעסיע אַבראַמאָוויטש כאַראַקטעריזירט פון איר זון 335

רעפעראַטן און רעצענזיעס:

ש. ז. פיפע:

פאָלקלאָרלידער, II... ז. סקודיצקי 339

י. שאַצקי:

ראובן פאהן. געשיכטע פון דער יודישער נאַציאָנאַל-אויטאָנאָמיע אינ'ם פעריאָד פון דער מערב-אוקראַיִנישער רעפּובליק . 367

ב. ש.

Stanisław Szober. Słownik ortoepiczny 370

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

ד. פריידקעס-הרושאָווסקי:

צו דער ווירטשאַפטלעכער סטרוקטור פון ייִדן אין ווילנע 371

PRINTED IN POLAND

druk. d. krajnesa wilno, rudnicka 2

דער אויפקום פון די ייִדיש־ראָמאַנישע שפּראַכן

פון פּראָפ׳ לעאָ שפּיצער (דזשאָונס האָפּקינס־אוניווערסיטעט, באַלטימאָר)*

ס׳איז געווען זייער פרײַנדלעך, וואָס אײַער פאָרזיצער האָט פאַרבעטן אויף אַ לעקציע אין היברו קאָלעדזש אַ פילאָלאָג, וועמענס פעלד עס זײַנען די ראָמאַנישע שפּראַכן.

אין פלוג וואָלט מען געקענט זאָגן: ווי אַזוי קומט עס אָט דער שאול צווישן די נביאים, דער פאָרשער פון שפּראַכן וואָס ווערן גערעדט דורך קאַטוילישע פעלקער צווישן די פאָרשערס פון יהודהס שפּראַך? אײַל איך זיך צו זאָגן, אַז אײַער פאָרזיצער איז געווען גערעכט. וואָרעם אַפילו ווען איך האָב צו טון מיט די ראָמאַנישע שפּראַכן, קען איך ניט פאַרגעסן, וואָס פאַר אַ חוב איך, ווי אַ ייִד און אַ געלערנטער, קום דער תּלמודיש־רבנישער טראַדיציע פון פיל הונדערטער יאָרן אין פּרט פון אינטערפּרעטירן טעקסטן. מײַן ספּעציעל פעלד, ראָמאַנישע פילאָלאָגיע, איז טאַקע קולטיווירט געוואָרן דורך אַ סך גרויסע ייִדישע געלערנטע וואָס זײַנען אין זייער פאָרשונג געווען דירעקט אונטער דער השפּעה פון זייער אויסבילדונג אין העברעיִשער פילאָלאָגיע: אַרסען דאַרמסטעטער אין פראַנקרײַך; גראַציאַדיאָ־ישעיה אַסקאָלי אין איטאַליע; דוויד בלאָנדהיים, מײַן פאָרגייער אין האָפּקינס־אוניווערסיטעט, אין אַמעריקע.

מען טאָר ניט זאָגן, אַז אָט די תּשוקה פון ייִדן צו ראָמאַנישער פילאָלאָגיע איז סתם אַזוי אַ טראַפּזאַך. די ראָמאַנישע פעלקער און ייִדן האָבן בשותּפות אַ ספּעציעל וויטאַלן צוגאַנג צו שפּראַך, בשעת ווען די גערמאַנישע פעלקער שפּירן ניט אַזוי שטאַרק די געבונדנקייט צווישן געדאַנק און רייד. אויף ראָמאַנער און ייִדן מעג מען קוקן, צו ניצן דעם אויסדרוק פון איינעם אַ דײַטש, ווי אויף וואָרטמענטשן, און אויף די גערמאַנער ווי אויף זאַכמענטשן. פאַראַן אַ קערנדל אמת אין דער דאָזיקער דעפיניציע, וואָס טייל מאָל ווערט זי טענדענציעז אויסגעניצט לרעה. די גערמאַנישע פעלקער האָבן בדרך־כּלל ווינציק צוטרוי צו ווערטער און גלייבן ניט אין די אויסדריקן

---

* רעפעראַט געלייענט אין Hebrew College אין באַלטימאָר 23טן פעברואַר 1939. — איבערגעזעצט פון ענגלישן כּתב־יד.

פֿון געפֿילן; די ראָמאַנישע פֿעלקער און ייִדן האַלטן, אַז דער אמת איז טאַקע אַן אמת, נאָר ווען ער האָט געפֿונען אַן אַדעקוואַטן אויסדריק אין ווערטער.

איך פֿאַרשפּאָר צו זאָגן, אַז בײַ ייִדן וואַקסט אָט די תּשוקה צו ווערטערדיקן אויסדרוק, אָט די באַדערפֿעניש אין וואָרט ווי אַ חתימה פֿון אמת, פֿון זייער גלויבן אין גאָטס וואָרט וואָס איז פֿאַרקערפּערט אין דער תּורה. היות דאָרטן און נאָר דאָרטן, אין די ווערטער פֿונעם בוך פֿון די ביכער, קען זיך אַנטפּלעקן די שכינה, ווערט רייד פֿאַר זיך גופֿא נתעלה. דאָס וואָרט קען דורכגעדרונגען ווערן מיט געטלעכקייט און איז אפֿשר אַזוי מעכטיק ווי דונער און בליץ, וואָס דורך זיי קען גאָט אויך ריידן. קוקט זיך נאָר אײַן: דער אַבסטראַקטער גײַסט פֿון ייִדישקייט האָט געשאַפֿן אַ גאָט, וואָס מען זעט אים ניט, נאָר ער איז אַלע מאָל דאָ, און דעם דאָזיקן העכסטן יש איז צוגעטיילט געוואָרן אַזאַ אַבסטראַקטער אופֿן פֿון אויסדריקן זיך דורך ווערטער; דאָס קריסטנטום אַנטקעגן האָט זיך געגייטיקט אין אַ פֿאַרמיטלער צווישן דעם איינציקן גאָט מיט זיין אַבסטראַקטן וואָרט און דער קאָנקרעטער ערד, ד״ה קריסטוס איז געוואָרן פֿלייש, verbum caro factum. די עלטערע פֿון די צוויי רעליגיעס איז מער גײַסטיק אין איר ווערבאַליזם.

*

אָט די הקדמה איז ניט קיין רעם פֿאַר עפּעס אַ פּרעטענציעזן פֿאָרשטעלן זיך אַליין. איך האָב דאָס געדאַרפֿט האָבן אויף צו געבן צו פֿאַרשטיין די עצם טעמע מײַנע: דער אויפֿקום פֿון די ייִדיש-ראָמאַנישע שפּראַכן. וואָרעם נאָר די ווערדע וואָס שפּראַך האָט בכלל פֿאַרן ייִדן האָט גורם געווען, עס זאָלן זיך אַנטוויקלען ייִדיש-שפּאַניש, ייִדיש-פּאָרטוגעזיש, ייִדיש-פֿראַנצייזיש, ייִדיש-פּראָוואַנסאַליש. אין מיטל-עלטער האָבן די אַלע שפּראַכן געבליט. הײַנט איז ייִדיש-שפּאַניש אַליין איבערגעבליבן (אין נאָענטן מיזרח, אין אַפֿריקע און אין עטלעכע ערטער אין אַמעריקע) ווי אַ ראָמאַנישער קאָנקורענט כּנגד ייִדיש אויף דער גערמאַנישער זײַט.

אין טערקײַ, גריכנלאַנד, בולגאַריע, רומעניע, באָסניע, אין טוניס, אַלזשיר, מאַראָקאָ, מיצרים, אויף ראָדאָס, אין סיריע און ארץ-ישׂראל, און אַפֿילו אין ווין, דעם טויער פֿון צענטראַל-אייראָפּע צום באַלקאַן, געפֿינט מען נאָך קיבוצים פֿון ספֿרדים („סעפֿאַרדיטאַס״). דאָס זײַנען, ווי באַוווּסט, קינדסקינדער פֿון יענע ייִדן וואָס זײַנען פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון שפּאַניע אין 1492 דורך די אַזוי גערופֿענע „קאַטוילישע קיניגן״; זיי האָבן געפֿונען אַ מקום-מיקלט אין דעם אַ מאָל ברייט אויסגעשפּרייטן טערקישן סולטאַנאַט, וואָס אין יענער צײַט איז ער געווען די מיזרחדיקע העלפֿט אייראָפּע.

די סולטאַנען האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט דער רעליגיעזער און פֿאָלקישער טאָלעראַנץ וואָס איז אַ מאָל געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די מוחמדאַנער. סולטאַן באַיאַזיד II האָט פֿאַרבעטן די שפּאַנישע און שפּעטער די

פּאָרטוגאַלישע ייִדן וואָס זײַנען געטראָפן געוואָרן דורכן גירוש, זיי זאָלן קומען קיין טערקײַ: דאָ וועלן זיי געניסן פון רעליגיעזער, קולטורעלער און שפּראַכיקער פרײַהייט. היפּש פון די דאָזיקע ייִדן וואָס האָבן זיך לכתחילה געהאַט געראַטעוועט קיין איטאַליע (וועניציע, פּעראַרע, ליוואָרנע אאַז"וו) אָדער קיין אַפריקע האָבן אָנגענומען די פאַרבעטונג. זיי האָבן זיך באַזעצט אין די גרויסע טערקישע שטעט ווי באַזונדערע קיבוצים — ניט אין געטאָס, נאָר אין עטלעכע עדות וואָס זײַנען געווען צעטיילט לויטן אָפּשטאַם. גרופירט האָט זיך אַזאַ עדה אַרום איר שול: אָנהייב 16טן י"ה זײַנען געווען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַ קאַסטיליער, אַן אַראַגאָנער, אַ פּאָרטוגאַלער, אַ באַרצעלאָנער און אַ קאָרדאָווער שול.

מען קען זיך אָנשטויסן, אַז אָט די ייִדן האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך ניט נאָר לשון-קודש, נאָר אויך די פאַרשיידענע שפּראַכן פון איבערישן האַלב-אינדזל — די פּראָפּאַנע שפּראַך וואָס זיי האָבן געהאַט אָנגענומען אין זייערע מוטערלענדער. דאָס אַכזריותדיקע באַגיין זיך האָט ניט געבראָכן זייער ליבשאַפט צו דער מוטערשפּראַך. איר קענט זען דאָס אייגענע בײַ די דײַטשע ייִדן וואָס מוזן הײַנט איבערלאָזן זייער גאַנץ האָב און גוטס בײַ זייערע באַרויבערס: פאַר איינס מיט די 30 מאַרק און זייערע קאָלעקציעס פּאָסט-מאַרקעס נעמען זיי מיט 3000 דײַטשע ווערטער וואָס קיינער קען בײַ זיי ניט צונעמען. ענינים פון שפּראַך וועלן אַלע מאָל זײַן הייליק בײַ ייִדן.

די שפּאַנישע ייִדן האָבן, חוץ דער עצם שפּראַך, נאָך געבראַכט מיט זיך פאָלקלאָר: די שפּאַנישע ר אָ מ אַ נ צ ן, די refranes אָדער שפּריכווערטער, די consejas אָדער פאָלקס-מעשׂיות וואָס זיי האָבן געהאַט געהערט פון זייערע עלטערן. אַ מאָדערנע אויספאָרשונג פון די אַלטע שפּאַנישע באַלאַדעס איז באַשערט געווען צו מאַכן דעם גרעסטן פון די הײַנטיקע געלערנטע ראָמאַניסטן מענענעס פידאַל. בכדי צו באַנעמען זיי אויף אַן אמת האָט ער געדאַרפט פאַרגלײַכן די וואַריאַנטן וואָס זײַנען אויפגעהיט געוואָרן בײַ די מאַראָקאַנער ייִדן (און גראָד די זײַנען טייל מאָל געווען צום נאָענטסטן צום אָריגינאַל) מיט די וואָס זײַנען פאַראַן אין שפּאַניע גופא. צום מערסטן פון אַלץ וואָס אָט די שפּאַנישע גולים האָבן אויפגעטאָן אין ליטעראַטור איז מפּורסם געוואָרן די פּעראַרער ביבל פון 1553, די ערשטע שפּאַנישע איבערזעצונג פון תּנך; זי איז געדרוקט מיט לאַטײַנישע אותיות. שפּעטער האָבן די איטאַליענישע ספרדים פאַרגעסן זייער שפּאַניש און איבערגענומען איטאַליעניש.

אָט די ס פ ר ד י ם זײַנען ראַסנדיק שטאַרק פאַרשיידן פון די אַ ש כ נ ז י ש ע (דײַטש-פּוילישע) ייִדן. אָט ווי פישבערג האָט באַשריבן דעם חילוק:[1]

---

[1] Maurice Fishberg. The Jews. A Study of Race and Environment. London, New York and Melbourne, 1911.

דער ספרדישער טיפּ שטימט צום מערסטן מיטן אידעאַלן יידישן טיפּ, און אַנטראָפּאָלאָגיש שטימט ער מיט ריפּליס „מיטלענדישער" ראַסע אָדער מיט דעניקערס „איבעראַ־אינסולאַרער" ראַסע. זייערע האָר זײַנען בדרך־כּלל שוואַרץ אָדער ברוין, טייל מאָל רויט, גאָר זעלטן בלאָנד; גרויסע שוואַרצע אָדער ברוינע אויגן, זעלטן גרוי, גאָר זעלטן בלוי. אַחוץ זייער טונקעלן קאָליר, זײַנען זיי קורץ אין וווּקס און אָדער דאָליכאָקעפאַליש אָדער מעסאָקעפאַליש. דאָס פּנים איז אָוואַל, די שלייפן טרעטן אָפּ אויף צוריק, די אויגן מאַנדלדיק... די טונקעלע ברעמען זײַנען זייער געדיכט בײַם אינעווייניקסטן ברעג, ווו זיי שטרעבן זיך צונויפצוגיסן איבערן נאָזוואָרצל. די טראַדיציאָנעלע סעמיטישע שיינקייט, וואָס בײַ פרויען נעמט זי אָפּט אָן אַן אויסגעצייכנטע איידלקייט, ווערט בדרך־כּלל געפונען צווישן די דאָזיקע יידן... ווײַט אויס, אַז חוץ דער דעליקאַטקייט און דער חידושדיקער סימעטריע פון די שטריכן וואָס מען זעט אָפּט בײַ זיי, גיבן נאָך די גלאַנציקע, שטראַליקע אויגן די דאָזיקע ספרדים זייער שם פון אַ כּישופדיקער עלעגאַנץ און חן. אויף די שפּאַנישע און אַנדאַלוזישע פרויען זאָגט מען אַ מאָל, אַז זייערע חנען קומען פון אָט די שיינע אויגן—און דאָס נעמט זיך, זאָגט מען, פון די קליינע סכומען סעמיטיש בלוט וואָס רינט אין זייערע אָדערן. זייערע לאַנגע שמאָלע קעפּ האָבן אָפּט אַרויסשטאַרצנדיקע פּנימער, דער אייבערשטער און דער אונטערשטער קײַער רוקן זיך אָפּער פאָרויס. די נאָז איז בדרך־כּלל שמאָל, פאָרויסגערוקט, אָפּט קאָנוועקס, אָבער מערניט זייער זעלטן דאָס וואָס מען רופט „יידיש". אַ סך פון זיי האָבן אַ גרויסלעך מויל מיט גראָבע ליפּן, איבערהויפּט די אונטערשטע ליפּ.

זיי זײַנען מיטלמאָסיקע, שלאַנקע, שמאָלאַקסלדיקע, אָבער גראַציעזע מענטשן, דער אויסדרוק פון זייער פּנים איז אַ ביסל מעלאַנכאָליש און פאַרטראַכט. זייער זעלטן מערניט וועט מען זען אַ שפּאַנישן יידן אין אַ הכנעהדיקער אָדער בוקנדיקער שטעלונג אין בײַזײַן פון זיינע העכערע, ווי מען זעט דאָס אָפּט בײַ דײַטשע אָדער בײַ פּוילישע יידן. די ספרדים זײַנען זייער שטאָלצע, און זייער געפיל פון ווערדע ווײַזט זיך אַרויס אַפילו אין זייער אָנטון און אין זייער האַלטן זיך, וואָס אויף דעם לייגן זיי גאָר גרויס אַכט. אָט די מידות, וואָס זיי האָבן איבערגענומען לעבנדיק הונדערטער יאָרן צווישן די קאַסטיליער, זײַנען איבערגעגאַנגען צו זייערע קינדסקינדער פון הײַנט.

ס'וואַרפט זיך טאַקע אין די אויגן דער אַנטאַגאָניזם צווישן די ספרדים און אַשכּנזים, פּונקט אַזוי ווי צווישן מזרח־יידן און מערב־יידן. די ספרדים, דורכגעדרונגען מיטן שטאָלץ פון אַלט־קאַסטיליע, האַלטן, אַז זיי זײַנען אַ סך סענסיטיווער און געהויבענער אין זייער טראַכטן איידער די דײַטשע יידן. די ווידער קריטיקירן זייערע מזרחדיקע ברידער, וואָס עס פעלט זיי אַקטיווקייט און גײַסטיקע ריעוודיקייט.

*

איך האָב געהאַט די מיגלעכקייט צו פאָרשן שפּאַנישע ייִדן אין צוויי ערטער: אין טעטואַן, שפּאַניש מאַראָקאָ, און אין איסטאַנבול (קאָנסטאַנטינאָפּאָל).

אין דער קליינער אַפריקאַנער שטאָט[2] וווינען ייִדן צעשאָטן אָדער אין אייגענע געסלעך אין דעם מזרחדיקן באַזאַר-דיסטריקט וואָס דערמאָנט אַ זעונג אַרויסגענומען פון טויזנט און איין נאַכט: אַל די קאָליריקע פּאַנטאָפל, שאַלן, בראָקאַטענע מלבושים ווערן פאַרקויפט אין קרעמלעך וואָס זײַנען פונקט געגוג גרויס אויף אַרײַנצונעמען די סחורה און דעם סוחר. מוחמדאַנער, קריסטן און ייִדן לעבן דאָ אין איינעם אין משך פון הונדערטער יאָרן בשלום. די ייִדישע שול איז פול מיט לאָמפּן וואָס הענגען אַראָפּ פון סופּיט שיִער ניט ביז דער ערד, ווי אין אַ מעטשעט. מיט יראת-הכּבוד האָט מען מיר געוויזן דעם רבּס שטאָט; הייסן הייסט בײַ זיי דער רב el sabio (= חכם).

די שפּאַנישע ייִדן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל וווינען אין אָרעמע דיסטריקטן, און די וואָס ריידן נאָך ייִדיש-שפּאַניש באַלאַנגען צו די נידעריקערע שיכטן אין דער געזעלשאַפט. אין די דאָזיקע אָרעמע קוואַרטאַלן הערט איר די צערעמאָניעלע באַגריסונגען פון אַלט-שפּאַניע (אַנשטאָט ברוך-הבא זאָגט מען venido bueno y claro „איר זײַט געקומען גוט און פרייליעך"), די ניט-ווינציקער צערעמאָניעלע קללות landre en tu cara i en tu corazon, אַ מגפה אין דײַן פּנים און אין דײַן האַרצן), די צערעמאָניעלע רייד פון אָרעמע לײַט, so viejo, so probe dame lo que te avelunta tu alma, así te vea con mazal alto, „איך בין אַלט, איך בין אָרעם, גיב מיר וואָס דײַן האַרץ באַוויליקט, וועל איך דיך זען מיט אַ הויכן מזל". די שולן טראָגן נאָך אַלץ אַלטע שפּאַנישע נעמען, el cal de Cordoba אַ שטייגער; cal מיינט: „[ייִדישע] גאַס, געטאָ".

אַחוץ די אַלגעמיינע תּפילות זינגט דאָ דער רב לײַדנשאַפטלעכע געזאַנגען אין אַ וויינענדיקן טאָן אין לאַדינאָ, וואָס דאָס איז די ליטורגישע שפּראַך פון די ספרדים.

ווײַזט אויס אָבער, אַז דער טויטנגלאָק האָט שוין געקלונגען פאַר דער דאָזיקער שאַרית-הפּלטה פון אַן אַלטער ייִדישער קולטור און אויך פאַר דער אַלטער איסלאַמישער טאָלעראַנץ. די מאָדערנע נאַציאָנאַליסטישע היץ פון דער נײַער טאָטאַליטאַרער טערקישער מלוכה דערלאָזט ניט, אַז ייִדן זאָלן זײַן אַ קולטורעלער מיעוט. פונקט ווי די אַנדערע מיעוטים (אַרמענער, גריכן אאַז"וו) הייסט מען ייִדן אויך ריידן ניט אַנדערש טערקיש. מען האָט זיי געהייסן אַרויסגעבן אַ מאַניפעסט, אַז ספּאַנטאַן איז זיי אָנגעקומען דער חשק אַוועקצוואַרפן דעם „אַלטן פאַרדאָרבענעם דיאַלעקט" פון זייערע אָבות לטובת דער „שיינער שפּראַך פונעם גאַזי [קעמאַל אַטאַטורק]". קיין שול טאָר ניט

---

2 טעטואַן האָט געהאַט אין 1922 43 טויזנט אײַנוווינער, צוישן זיי 6 טויזנט ייִדן.

לערנען יידן אין יידיש־שפאניש, אפילו די פראנצייזישע שולן פונעם „אליאנס" זײַנען פארמאכט געווארן. מיט דרײַ יאָר צוריק, ווען איך בין דארטן געווען, איז נאָך אַרויסגעגאַנגען אַ יידיש־שפאנישע צײַטונג, הײַנט איז זי שוין מסתמא מער ניטאָ.

ס'איז אָבער ניט נאָר נייטונג פון דרויסן, ס'איז אויך צעפאַלונג פון אינעווייניק. בײַ די מער פאַרמעגלעכע יידישע משפחות איז שוין פון לאַנג אויסגעקומען גלײַכער צו ריידן פראַנצייזיש איידער שפאניש. נאָר אין די אָרעמע קוואַרטאַלן וועט מען געפינען אַ קליין מיידעלע מיטן נאָמען Reina, Estrella אָדער Blanca. די העכערע קלאַסן האָבן אין זייער סנאָבישקייט בעסער אויסגעקליבן פראַנצייזישע נעמען, אַ שטייגער Marguerite, Louise, Susanne. קיין רבֿ־הפולל ווערט ניט באַשטימט, ווײַל ס'איז ניטאָ קיין געלט. בײַ מיר אין הויז איז געווען אַ דינסט, וואָס שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי איז די טאָכטער פון אַ רבֿ וואָס שטאַרבט פון הונגער. קיינער דערוועגט זיך ניט מער צו ריידן יידיש־שפאניש אין אַ טראַמווײַ, אפילו די אַלטע נעמען ווי Abarbanel (דימינוטיוו פון אַ ב ר ה ם) און Albuquerque ווערן טורקיזירט.

צי איז אַ חידוש, אַז ווי אַ רעזולטאַט פונעם שווײַגנדיקן אָסטראַקיזם אויף יידן אין טערקײַ — קיין יידן לאָזט מען ניט צו צו קיין עפנטלעכן פאָסטן, נאָר אַ גאַנץ קליינע צאָל אַרבעט אין מחמדאַנישע אונטערנעמונגען, הגם אַלע שטײַערן צאָלן זיי, אַלע התחײַבותן פון בירגערס פירן זיי אויס — ווערן צוריק געבוירן אין אַנדערע יידישע הערצער געפילן פון סימפּאַטיע פאַרן אַלטן פאָטערלאַנד שפאַניע. בײַ די שפאַנישע רעפּובליקאַנער, וואָס האָבן געוואָלט אָפּמעקן די עוולות פון אַמאָליקע יאָרהונדערטער, האָבן מיטגעקעמפט לעגיאָנערן פון טערקײַ. אַ געוועזענער סטודענט מײַנער, אַ יונגער מאַן מיט אויסגעצייכנטע פעיִקייטן, וואָס האָט ניט געקענט געפינען קיין לײַטישע אַרבעט אין טערקײַ, איז אַנטלאָפן קיין שפאַניע און האָט געקעמפט אויפן אַראַגאָנער פראָנט; דער איינציקער פון זײַן גאַנצער קאָמפּאַניע איז ער געבליבן בײַם לעבן; איידער ער איז געפאַנגען געווארן, האָט ער מיר געשריבן: נ אָ פּ אָ ס אַ ר אַ ן! פּ אָ ס אַ ר ע מ אָ ס!

נו, וואָס איז אַזוינס אָט דאָס יידיש־שפאַניש פון טערקײַ? צי איז דאָס באמת אַ „פאַרדאָרבענער דיאַלעקט" אָדער ס'איז דאָס אַלטע, דערהויבענע קאַסטילישע לשון? צי איז דאָס יידיש אין גרונט, אָדער מערניט על־פּי טראַף?

די תשובֿה אויף דער ערשטער פראַגע איז, אַז ס'איז אי אַ מיש־לשון אי אַ מין אַלט־קאַסטיליש. אַ מיש־לשון אין דעם פּרט וואָס טערקישע, גריכישע, פראַנצייזישע, איטאַליענישע, פּאָרטוגאַלישע עלעמענטן האָבן זיך אויסגעמישט מיטן תחילתדיקן שפאַניש אַזוי ווײַט, אַז ס'איז נישטאָ קיין שום זיכערקייט בײַם ניצן ווערטער: איין יִד זאָגט influensa פאַר 'השפעה',

אַ צווייטער influensia, נאָך אַן אַנדערער influyo, אין דער צײַט וואָס שפּאַניש ניצט די פאָרעם influencia.

דער סינטאַקסיס איז טיילווײַז טערקיש, טיילווײַז פראַנצייזיש.

ס'איז טשיקאַווע צו זען, ווי אַזוי די זעלביקע ייִדן וואָס קענען ניט אַרויסריידן דעם טערקישן ü און זאָגן uč אַנשטאָט 'דרײַ', üč 'האָבן איבערגענומען טערקישע גענג אין דער ווערטער-פורעמונג, גלײַך ווי זייער גײַסט וואָלט געווען מער בייגעוודיק איידער זייער צונג. אין אַ פאָלקס-באַלאַדע לייענען מיר:

Levanteis, conde — levanteis monde

('שטיי אויף, צייל'). 'צייל' איז אין שפּאַניש conde, אָבער monde איז אַ שפּאַסיקער איבערבײַט פון conde, אַרויסגעבראַכט דורך אַ ספּעציפיש טערקישן קנייטש, דורך איבערחזרן אַ וואָרט מיט m וואָרט-אײַן אַנשטאָט דעם תחילתדיקן קלאַנג: kitap-mitap 'אַ בוך און נאָך אַ בוך, ביכער'.

פרעמדווערטער ווערן אָפט מאָל איבערגעטײַטשט, ווײַל מען האָט זיי שלעכט פאַרשטאַנען. איך האָב אַ מאָל געהערט, ווי אַ ייִד אין אַ דאַמפּער אויפן באָספאָרוס האָט אויסגערופן צו זײַן קינד, ווײַזנדיק אויף זייער אַ מיאוס מיידל אויפן ברעג: Mira, una mickimau 'זע, אַ מיקימויז!'. היות דער פלוראַל אין ייִדיש-שפּאַנישע סובסטאַנטיוון לאָזט זיך אויס אויף s-, האָט דער מאַן קאָנסטרוירט אַ פאַלשן לשון-יחיד פון דער פאָרם mickey-mouse וואָס איז אים אויסגעקומען ווי אַ פלוראַל. אָבער די דאָזיקע צוריק-פורעמונג איז בשום-אופן ניט ערגער איידער דער פלומרשט קאָרעקטער ענגלישער סינגולאַר pea („אַרבעס"), געפורעמט לויט knee—knees, sea—seas, אין דער צײַט וואָס דער קאָרעקטער סינגולאַר איז גאָר pease.

אַזוי ווי קיין סלאַווישע השפעה איז ניטאָ, פעלט אין ייִדיש-שפּאַניש די רײַכקייט אין דעמינוטיוון וואָס ייִדיש פאַרמאָגט. דער מיזרח-אייראָפּעיִשער ייִד קען צערטלען זײַן זון וואָס הייסט משה דורך אַזוינע פאָרמען ווי משהלע, משהינקע, משהינקעלע, משהוק, [moišúk=], משהניונקעלע אאַז"וו; ייִדיש-שפּאַניש האָט מערניט דעם שפּאַנישן דעמינוטיוו-סופיקס ico-.

דער הויפּטטייל פון אָט דער שפּראַך איז דאָס פאַרקלאַסישע אָדער פאַרקאָלומבוסדיקע שפּאַניש. עס וואַקסט פון שפּאַניע אין 15טן י"ה, פון יענער שפּאַניע וואָס האָט נאָך ניט געהאַט געזען אירע וועלטבאַרימטע שרײַבערס סערוואַנטעס, קאַלדעראָן, לאָפּע דע וועגאַ. 1492, דאָס יאָר פון גירוש-ספרד, איז אויך דאָס יאָר ווען קאָלומבוס האָט אויפגעדעקט אַמעריקע. דאָס שפּאַניש וואָס איז אַוועקגעפירט געוואָרן אין דער נײַער וועלט אַרײַן דורך די שפּאַנישע אײַנגעמערס מוז הייסט עס זײַן די אייגענע שפּראַך וואָס ייִדן האָבן אַוועקגעפירט אין אָריענט. אָבער די קאָלאָניזאַציע פון די שפּאַניערס אין אַמעריקע איז געגאַנגען אַנדערש איידער די אימיגראַציע פון ייִדן קיין אַפריקע, אַזיע און אין די באַלקאַן-לענדער: וואָרעם ייִדן זײַנען

געבליבן איזאָלירט פֿון שפּאַניע אין משך פֿון יאָרהונדערטער, און נאָך די ערשטע קאָלאָניסטן אין אַמעריקע זײַנען געקומען נאָך און נאָך כוואַליעס אימיגראַנטן פֿון מוטערלאַנד. דעריבער האָט זיך דאָס שפּאַניש פֿון די אָריענטאַלישע ייִדן אויפֿגעהיט אַזוי ווי ס׳איז געווען אין 15טן י״ה. ס׳איז אַרכאַיִש, אַלטפֿרענקיש, פֿאַרגליווערט.

אַ שטייגער joven ׳יונג׳ ווערט הײַנט אַרויסגערעדט אין שפּאַניש „כאָוועך״. אָבער אין 15טן י״ה האָט דאָס געקלונגען „זשאָוועך״. הערט מען טאַקע אין שפּאַניש־אַמעריקע דאָס ערשטע, אין ייִדיש־שפּאַניש דאָס צווייטע; די איזאָלירטע ייִדן האָבן אָפּגעהיט דעם אַלטן קלאַנג, די נײַע וועלט האָט דעם קלאַנג פֿון הײַנטיקן שפּאַניש.

שפּאַניע האָט אין 15טן י״ה מבֿחין געווען צווישן b און v, דאָס הײַנטיקע שפּאַניש מאַכט ניט קיין אונטערשייד צווישן די ביידע קלאַנגען. נאָך אין די רענעסאַנס־צײַטן האָט אַ באַרימטער נײַ־לאַטײַנישער שרײַבער געזאָגט מיט אַן אָנצוהערעניש אויף די שפּאַניערס: „אַז ווייל איז צום פֿאָלק, וואָס פֿאַר אים איז bibere [׳טרינקען׳] און vivere [׳לעבן׳] הײַנו־הך״. אַמעריקאַנער שפּאַניש האָט דעם זעלביקן v־קלאַנג אין ביידע ווערבן, אין דער צײַט וואָס די מער קאָנסערוואַטיווע ספֿרדים זײַנען מבֿחין צווישן beber און vivir.

פֿון דער צווייטער זײַט קענען אַרויסטרעטן אי אין הײַנטיקע שפּאַנישע דיאַלעקטן אי אין ייִדיש־שפּאַניש גאַנץ אַלטע שפּאַנישע אויסשפּראַכגענג. סײַ דאָ סײַ דאָרט געפֿינט מען פֿאַר שפּאַניש uevo ׳איי׳ די אויסשפּראַך g̯uevo, u̯uevo, און מיט אַ יאָר צען צוריק איז דאָס וואָרט אין דער פֿאָרם voivo געווען אַ פּאָפּולער זידלוואָרט אין איסטאַנבול (תחילת „אַ שלעכט איי״, מיט אַ ניבול־פּהיִקן טײַטש). צום אָנהייב האָט מען דאָס געניצט פֿאַר איין באַשטימטן אייערניק, וואָס זײַן סחורה איז ניט געווען פּרימאַ. דערנאָך האָבן די אַנדערע נאַציאָנאַלע קיבוצים דאָס גענומען ניצן ווי אַן אַלגעמיינע קללה אין אַזאַ מין פֿאַרנעם, אַז פּאָליציי, זייער אַן אַקטיווע דאָרטן, האָט זיך אַרײַנגעמישט און פֿאַרווערט צו ניצן דאָס וואָרט. דער עפֿעקט איז געווען, אַז מיטן נאָמען voivo האָט מען אָנגערופֿן דעם פֿרישסטן סאָרט בראָנפֿן, דעם לעצטן פֿאָקסטראָט, דעם נײַסטן קינאָ.

ייִדיש־שפּאַניש איז זייער אַלט אין דער אויסשפּראַך, אָבער פֿאַר איינס זייער מאָדערן און עוואָלוציאָנירט אין איר לעקסיק און סינטאַקסיס, וואָרעם דאָ האָבן היפּש צו שטעקן באַלקאַנישע השפּעות. ס׳איז עכט שפּאַניש פֿון פֿאַר קאָלומבוסן און אין דער זעלביקער צײַט אַ מין קאַליידאָסקאָפּ פֿון באַלקאַנישע און ראָמאַנישע שפּראַכן; ס׳איז אַן אָריענטאַלישער באַזאַר אויפֿן שפּיץ פֿון אַ ריין קאַסטילישער אַרכיטעקטור. אַ ויתרוצצו צווישן ייִדישן קאָנסערוואַטיזם און ייִדישער צופֿאַסעוודיקייט.

*

וואָס שייך צו דער צווייטער פֿראַגע: צי איז ייִדיש־שפּאַניש אין גרונט ייִדיש, מעגן מיר זאָגן, אַז נאָך ביזן גירוש־ספֿרד איז דאָס געווען אַן אָפּגעשיידטער ייִדישער מין שפּאַניש. ס׳וועט זײַן אינטערעסאַנט אונטערצושטרײַכן, וואָסערע גײַסטיקע כּוחות ס׳האָבן אָפּגעשיידט אָט דאָס שפּאַניש זייערס. געוויינטלעך זײַנען דאָס געווען דער עיקר רעליגיעזע כּוחות.

אַ שטייגער דער קריסטלעכער שפּאַניער זאָגט Dios פֿאַר ׳גאָט׳; דער ייִד זאָגט el Dió אָן דעם s-וואָרט־אויס און מיטן באַשטימטן אַרטיקל. מיט די דאָזיקע צוויי שטריכן האָבן ייִדן געוואָלט אונטערשיידן זייער גאָט פֿונעם גאָט פֿון די קריסטן. דעם אַרטיקל איז שווער אויסצוטײַטשן. בלאָנדהיים האָט משער געווען, אַז דאָס קומט פֿון הקדוש ברוך הוא, וואָס ס׳איז אפֿשר איבערגעזעצט געוואָרן el Dió bendito. מען וואָלט אויך געקענט אַ טראַכט טון וועגן אַן איבערזעצונג פֿון זאַצן בערך ווי אדוני הוא האלהים, adonaj es el dió, דער אמתער גאָט, דער גאָט. אין ייִדיש־פֿראַנצייזיש האָבן ייִדן אויך געהאַט אַ באַזונדער פֿאָרם Gé פֿאַרן ייִדישן גאָט, אין דער צײַט וואָס דעם קריסטלעכן גאָט האָט מען גערופֿן Dieus. אין איטאַליעניש־ייִדיש האָט דער ייִדישער גאָט געהייסן Domeded, פֿון dio (Domine).

אויפֿן זעלביקן אופֿן האָבן די שפּאַנישע ייִדן אָפּגעוואָרפֿן דאָס קריסטלעכע וואָרט domingo פֿאַר זונטאָג און אָנגענומען דאָס אַראַבישע alxad, דער ערשטער (טאָג פֿון דער וואָך).

די ווערטער פֿאַרן ייִדישן גאָטסדינסט און פֿאַרן לערנען זײַנען אָפּט העברעיִזמען (torā, daršar = ׳ייִד׳ דרשענען).

די אַבסטראַקטע סובסטאַנטיוון זײַנען אָפּט העברעיִזמען, אַזוי ווי אין ייִדיש, מחמת דאָס גאַנצע גײַסטיקע לעבן פֿון ייִדן איז געווען געבויט אויף תּנך און גמרא. זייער אָנגענומען איז דאָס וואָרט chēn (חן). אַ שפּריכוואָרט זאָגט quién no tiene a la chenosa bese a la mocosa, ׳ווער עס געפֿינט ניט קיין חנעוודיקע, זאָל קושן אַ סמאַרקאַטע׳. אין גאַנצן אומאָפּהענגיק, אָבער פֿונעם זעלביקן שורש „חן״, געפֿינען מיר אין ייִדיש־פּיעמאָנטיש: chanous, fa le cose con chen. דאָס אייגענע וואָרט באַגעגנט זיך אין דער שפּראַך פֿון דײַטשע ייִדן. איך האָב געהערט אַזאַ גראַם: Einmal ist's schēn, das zweite Mal hat's kein Chēn, das dritte Mal schlägt mer'm ein die Zähn. אַ נודניק, איינער וואָס ווערט דערעסן, הייסט אין ייִדיש־שפּאַניש damkabed = דם כּבד, שווער בלוט.

עס איז קיין חידוש ניט, וואָס בײַ די ספֿרדים — שטאָטישע, סוחרישע און מער אַבסטראַקט טראַכטנדיקע מענטשן — פֿעלן די שפּאַנישע נעמען פֿון געוויקסן און בעלי־חיים.

די ספֿרדים זײַנען פֿול מיט אײַנגלייבענישן און זיי מײַדן אויס אַרויסצולאָזן פֿון מויל גראָבע אָדער „געפֿערלעכע״ ווערטער, מחמת זיי גלייבן

אינעם כוח פון וואָרט און האַלטן פונעם כלל אַל תפתח פה לשטן. שלימזל הייסט בײַ זיי mazal claro, 'ליכטיקער מזל', אַנשטאָט mazal iscuro, 'טונקעלער מזל'. אַנשטאָט צו זאָגן „דער טײַוול זאָל אײַך נעמען", מוז מען זאָגן: „דער טײַוול זאָל אײַך ניט נעמען". דער סאַמע טשיקאַווער אייפעמיזם איז דאָס וואָרט blanco, בעצם 'ווײַס, אַ ווײַסע זאַך', פאַר קויל. מאַקס לעאָפּאָלד וואַגנער, דער בעסטער קענער פון ייִדיש־שפּאַניש, האָט אויפגעוויזן, אַז דאָס דאָזיקע ייִדיש־שפּאַנישע וואָרט איז אַן איבערזעצונג פון אַן אַראַבישן וואָרט וואָס האָט לכתחילה געמיינט ווײַסע פאַרב, דערנאָך קויל, פּעך מיט אַן ענלעכן אייפעמיזם. היסטאָריש האָט דאָס געקענט געמאָלט זײַן נאָר אין אַ צײַט ווען ייִדן זײַנען געווען אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיט אַראַבער; מען קען דערפון דרינגען, אַז נאָך פריִער פאַר 1492 האָבן ייִדן געהאַט אַ ספּעציפיש וואָרט פאַר קויל.

כ'וואָלט אויך וועלן דערמאָנען דעם אייפעמיזם el lamed פאַר 'בער'. ס'איז דער נאָמען פונעם ערשטן אות פון אַלטשפּאַניש lonso. דאָס דערווײַזט, אַז ס'האָט עקסיסטירט בײַ שפּאַנישע ייִדן אַן אַלטער זייער פרימיטיווער טאַבו־נאָמען פאַרן בער, פונקט ווי מיר געפינען עס אין אַרכאַיִשע אינדאָ־אייראָפּעיִשע שפּראַכן.

אַ נאָטע פון ייִדישן פעסימיזם קלינגט אין ווערטער וואָס זײַנען געביטן געוואָרן סתם פון בײַטן וועגן. אַ שטייגער די ווערטער פאַר טאַטע־מאַמע קענען ווערן אויסגעשטעלט אויף ביטול: 'פאָטער' padre און 'מוטער' ווערן pudre און mudre, ווו דער טונקעלער קלאַנג (אפשר אַן אַסאָנאַנץ מיט pudir 'פוילן') ברענגט אַרויס אַ פאַראומערטע פּאַראָדיע. el tio 'דער פעטער' ווערט el tibio 'דער לעבלעכער'. אַפילו אַ פרויען־נאָמען ווי Mazaltó (פון מזל־טוב) ווערט Matató, אַרמז אויף matar' דערהרגענען'.

כ'האָב זיך אפשר צו לאַנג פאַרהאַלטן בײַ די דאָזיקע לינגוויסטישע אַריסווײַזן פון עיפּובים וואָס זײַנען אין גרונט בײַפּראָדוקטן און סימנים אויפן אונטערגאַנג פון אַ ייִדיש קולטורעלן לעבן. איך וואָלט געקענט ריידן נאָך מיט מער זיכערקייט, איידער מאַקס ווײַנרײַך, דער ייִדיש־פאָרשער, וועמען איך וואָלט געדאַרפט עטלעכע מאָל דערמאָנען מיט דאַנק אין גאַנג פון דעם איצטיקן רעפעראַט, און זאָגן מיטן פולן מויל, אַז די רעליגיע פונעם מיטל־עלטערישן ייִדישן קיבוץ איז געווען דער הויפּטפאַקטאָר אין שאַפן ייִדישע לשונות. וואָרעם הײַנט ווייסן מיר, אַז ס'איז ניטאָ קיין צווייטער פאַקטאָר וואָס זאָל זײַן אַזוי וואָגיק אין דער אַנטוויקלונג פון שפּראַך ווי די רעליגיע. אַ רעליגיע גיט בכלל אַ פולע סיסטעם פון לעבן, אַ קאָדעקס עטיק און עסטעטיק, אַ קאָסמאָלאָגיע, אַ סכום לעגענדעס, מסורות, מינהגים, סימבאָלן. מאַקס וועבער און טרעלטש האָבן געוויזן דורך זייער סאָציאָלאָגיע פון רעליגיע, אַז אַפילו עקאָנאָמישע אידעאָלאָגיעס זײַנען משועבד צו באַשטימטע רעליגיעזע ריכטונגען פון געדאַנק.

די סאָציאַלע דיפערענצירונג איז ניט אַזוי שטאַרק ווי די וואָס ווערט באַדינגט דורך רעליגיע—סײַדן דאָס סאָציאַלע אָדער דאָס נאַציאָנאַלע ווערט פאַר זיך אַ רעליגיע. אָט זעען מיר, אַז ניט נאָר די מאָדערנע דײַטשע, רומענישע, רעטאָראָמאַנישע, ליטווישע ליטעראַטור הייבן זיך אָן אין 16טן י״ה מיט פּראָטעסטאַנטישע ביבל-איבערזעצונגען, נאָר אַז דער פּראָטעסטאַנטיזם האָט ממש דיפערענצירט שפּראַכן ווי אַ קאָנסעקווענץ פון דער רעליגיעזער שפּאַלטונג. פראַנצייזישע קאַטוליקן זאָגן le Christ, פראַנצייזישע פּראָטעסטאַנטן — Christ, אָן דעם אַרטיקל, וואָס דאָס דערמאָנט אונדז el Dió–Dios בײַ ייִדן און קריסטן אין שפּאַניע. אין קאַנטאָן גריזאָן, שווייץ, זײַנען פאַראַן פּשוט אַ קאַטוילישע און אַ פּראָטעסטאַנטישע שפּראַך: די שפּאַלטונג אין רעליגיע האָט אַרויסגעבראַכט אַ שפּאַלטונג אין שפּראַך. וואַנדערנדיק פון דאָרף צו דאָרף וועט איר באַמערקן פאַרשיידענע פאָרמען פאַר די סאַמע טאָגטעגלעכע ווערטער. דאָס איז דער רעזולטאַט פונעם חשק ניט צו ריידן אַזוי ווי די פאַלשגלייבערס פונעם צווייטן ייִשובֿ; תּחילת זײַנען דאָס געווען שוואַכע סטיליסטישע חילוקים, ביסלעכווײַז האָט זיך עס אויסגעברייטערט ביז פאַרשיידענע לינגוויסטישע איינהייטן.

מתּתיהו מיזעס האָט אין 1915 געשריבן זייער אַ פײַן בוך Die Entstehungsursache der jüdischen Dialekte, ווו ער דערווײַזט דאָס וואָס איך זאָג איצט. פאַראַן דערצו פאַראַלעלן. נעמט סערבאָקראָאַטיש. לעולם האָבן די קאַטוליקן, די קראָאַטן, די זעלבע שפּראַך ווי די פּראַוואָסלאַוונע סערבן. אָבער אַנדערע ווערטער — פּרט-נעמען, באַגריסונגען, רעליגיעזע טערמינען — זײַנען פאַרשיידן. די קאַטאָליקן זאָגן Stejepan, Josip, די פּראַוואָסלאַוונע Stejefan, Josif. 'צלם' איז בײַ די קאַטאָליקן križ, בײַ די פּראַוואָסלאַוונע krist; קריסטוס איז בײַ די ערשטע Krist, בײַ די צווייטע Kristos. אין רומעניע האָבן די קאַטוליקן פון טראַנסילוואַניע אָנהייב 19טן י״ה אָנגעהויבן רייניקן רומעניש פון סלאַווישע ווערטער, און דאָס האָט פאַרשטייט זיך געבראַכט צו אַ רעאַקציע קעגן דער האַסטיקער לאַטיניזירונג פון רומעניש. אין דײַטשלאַנד פון 18טן י״ה האָבן די קאַטוליקן פון דרום זיך געשטעלט קעגן דעם אויסלאָז-e- אין ווערטער ווי Liebe, Sonne, Blume; אַזוי ווי זייערע דיאַלעקטן האָבן געהאַט Lieb, Sonn, Blum, זײַנען די פאָרמען מיט e אויסגעקומען בײַ זיי ווי לוטערשע אַפּיקורסות. די מיטל-עלטערישע סעקטע וואַלדענזער, אַ הערעטישער קיבוץ אין דרום-פראַנקרײַך, איז אַנטלאָפן פאַר די רדיפות אין די בערג צווישן איטאַליע, פראַנקרײַך און שווייץ, און דערנאָך ווײַטער קיין דרום-איטאַליע און ווירטעמבערג. איז ביז הײַנט זײַנען נאָך איבערגעבליבן אין די דאָזיקע צוויי לענדער, אויף אַן איטאַליענישן און אַ דײַטשן שטח, שפּראַכיקע אינדזלען, געפּורעמטע דורך רעליגיעזע גלייבונגען.

פֿאַרשטייט זיך, אַז לעולם איז ניטאָ אַזאַ מין זאַך ווי אַ דת־משהדיקע, קאַטוילישע, פּראָטעסטאַנטישע אָדער פּראַוואָסלאַוונע שפּראַך; נאָר סעקונדער קען יעטווידער פֿענאָמען אין אַ גלייביקן קיבוץ ווערן אַ „שבולת", און דער רעליגיעזער מהות דרינגט אַרײַן אין דעם אומשולדיקסטן פּרט און מאַכט אים מיט איין מאָל גוואַלדיק וויכטיק. נו, און אַזוי ווי דער ברענפּונקט פֿון דער ייִדישער אמונה און אירע קולטורעלע אויסווירקונגען זײַנען די זעלביקע בכל תפֿוצות ישׂראל, מוזן די ייִדישע לשונות אויך האָבן בשותפֿותדיקע שטריכן. אַ פֿאַרגלײַכיקע פֿאָרשונג פֿון די בשותפֿותדיקע שטריכן פֿון ייִדיש־ראָמאַניש, ייִדיש, ייִדיש־פּערסיש און אַזוי ווײַטער וואָלט מסתּמא אָנטפּלעקט אין זיי אַלע די אייגענע ווערטער פֿאַרן רעליגיעזן און קולטורעלן לעבן, די אייגענע איבערזעצונגען פֿון־ייִדישע נעמען (ברוך < Benedictus אד"גל), די אייגענע שפּראַכיקע צייכנס פֿון עיכּובֿים און אײַנגלייבענישן, די אייגענע העברעיִזמען און העברעיִשע קאָנסטרוקציעס ווי אַ שותפֿותדיק אייגנס. אַזאַ מין פֿאַרגלײַכיקע פֿאָרשונג איז נאָך לעת־עתּה ניט אָנגעהויבן געוואָרן.

*

קיין איינס פֿון די אַנדערע ייִדיש־ראָמאַנישע לשונות ווײַזט ניט די הויכע אינדיווידועלקייט און דעם אײַנגעשפּאַרטן לעבנס־חשק פֿון ייִדיש־שפּאַניש. דאָ און דאָרט באַגעגנט מען אין איטאַליע און פֿראַנקרײַך אַ שטייגער ריידן וואָס איז אַנדערש ווי די כּלל־שפּראַך, אָבער ס'איז ניטאָ אַזאַ געשלאָסענע שפּראַך וואָס זאָל זײַן איזאָלירט פֿון איר אויסגאַנגפּונקט אַזוי ווי ייִדיש־שפּאַניש אין אָריענט.

ווען מיר ווענדן זיך צו פֿריִערדיקע תּקופֿות, אין איטאַליע אַ שטייגער, געפֿינען מיר, אַז געוויסע צענטערס פֿון מיטל־עלטערישע ייִדיש־איטאַליענישע לשונות האָבן געמוזט עקסיסטירן אין רוים און אין ליוואָרנע.

אומבערטאָ קאַסוטאָ, דער בר־סמכא אין ייִדיש־איטאַליעניש, האָט אַרויס־געגעבן אַ שיינע קינה פֿון 13טן י"ה. זי באַשרײַבט דאָס לעבן פֿון פֿאָלק ישׂראל אין גלות און שיידט אויס פֿון צווישן די צרות פֿון כּלל דעם עפּיזאָד פֿון אַ ברודער און אַ שוועסטער, קינדער פֿון אַ כּוהן; זיי ווערן פֿאַרקויפֿט פֿאַר שקלאַפֿן צו פֿאַרשיידענע בעלי־בתּים, און יענע ווילן חתּונה מאַכן דעם בחור מיטן מיידל, כּדי צו צעטיילן צווישן זיך די קינדער וואָס וועלן געבוירן ווערן. צום גליק דערקענען זיך ברודער און שוועסטער בײַ צײַטנס, און דער אינצעסט ווערט אויסגעמיטן. דער סטיל פֿון דער דאָזיקער קינה איז אַזוי ווי אין די פֿאָלקס־באַלאַדעס וואָס די שפּילמענער האָבן געזונגען אין די גאַסן, און די שפּראַך זעט אויס צו זײַן אַן אַרכאַיִשער וואַריאַנט פֿון צענטראַלן און פֿון דרומדיקן דיאַלעקט.

בענוועגוטאָ טעראַטשיני האָט פּובליקירט צוויי שפּאַסיקע פּאָעמעס אין ייִדיש־פּיעמאָנטיש (מסתּמא קומען זיי פֿון טורין) פֿון 19טן י"ה. אָט די לידער

שפּיגלען אָפּ דאָס באַזעצן זיך פון ייִדן אין דער דאָזיקער גרויסער שטאָט און דעם גײַסטיקן מצבּ זייערן נאָך דער עמאַנסיפּאַציע. אין אַ דיאַלאָג מיט איר מומען איז די פּלימעניצע מבּזה די אַלטע ייִדיש-טורינער אויסדרוקן; דאָס לעבן אין געטאָ איז שוין פאַר איר מער ניט קיין רעאַליטעט.

זייער אַן אינטערעסאַנטער שטריך פון דעם דאָזיקן ייִדיש-איטאַליעניש איז די צונויפשמעלצונג פון העברעיִשע און איטאַליעניש ווערטער אין היבריידע אויסדרוקן. אַ שטייגער אין דעם אָקערשט דערמאָנטן פּיעמאָנטישן טעקסט זאָגט די מומע 'פאַרשאָלטענע חבּרותות' macsmiade compagnie, macsmiade, געניצט ווי אַן אַדיעקטיוו, איז תּחילת אַ צונויפהעפט פונעם העברעיִשן ימח שמו מיט פּיעמאָנטיש de = איטאַל' di פון אַן אויסדרוק ווי quel maledetto di uomo, 'וואָס פאַר אַ פאַרשאָלטענער פון אַ מענטשן'.

ס'ווײַזט זיך מיר אויס, אַז אין ייִדיש-איטאַליעניש קען די אַמאַלגאַמירונג פון די ביידע לינגוויסטישע עלעמענטן דערגרייכט ווערן אַ סך גרינגער איידער אין ייִדיש-שפּאַניש, און ווײַטער מיין איך, אַז דער סינטאַקסיס פון העברעיִש און ראָמאַניש אין ייִדיש-ראָמאַניש איז געבליבן מער אָפּגעזונדערט איידער מיר זעען דאָס אין ייִדיש בנוגע העברעיִש און גערמאַניש. אַ היבריידער זאַץ פונעם מין ער וועט זיך טועה זײַן איז, דוכט זיך מיר, אוממיגלעך אין ייִדיש-ראָמאַניש. פאַלן, ווו צו ווערטער פון שפּאַנישן אָפּשטאַם ווערט צוגעגעבן אַ העברעיִשער סופיקס, זײַנען איזאָלירט און מסתּמא חוזקדיק (ladrón, גנבּ, מיט אַ לשון-רבים ladronim), אין דער צײַט וואָס ייִדיש פורעמט אין גאַנצן ערנצט דאָקטער–דאָקטוירים.

*

די אַלע לאָקאַלע אויפדעקונגען ווערן פאַרשאָטנט דורך די אויפטוען פון דוויד בלאָנדהיים. ער האָט געדולדיק אַנאַליזירט די פאַרשיידענע ייִדישע איבערזעצונגען פון תּנך און אַנדערע רעליגיעזע טעקסטן אויף פראַנצייזיש, פּראָוואַנסאַליש, קאַטאַלאָניש, שפּאַניש, פּאָרטוגאַליש און איטאַליעניש און געפינען אַ שותּפישן אוצר ווערטער וואָס זײַנען אַנדערש איידער אינעם פראַנצייזיש, פּראָוואַנסאַליש אאַז"וו פון די קריסטן. אויף דעם סמך האָט ער רעקאָנסטרוירט אַ מין ייִדיש-ראָמאַניש, אַ צווישן-ראָמאַניש וואָס לאָזט זיך פאַרגלײַכן מיטן לשון, אויף וועלכן די קריסטלעכע ראָמאַנישע שפּראַכן זײַנען אויפגעבויט: פונקט ווי פראַנצייזיש, איטאַליעניש, שפּאַניש גייען צוריק צום אַזוי גערופענעם וולגאַרן לאַטײַן, אַזוי, האַלט בלאָנדהיים, גייען ייִדיש-פראַנצייזיש, ייִדיש-איטאַליעניש, ייִדיש-שפּאַניש צוריק צו אַ ייִדישן וולגאַרן לאַטײַן.

אַ שטייגער דאָס קריסטלעכע שותּפותדיקע ראָמאַנישע וואָרט פאַר מזבּח איז altare (פראַנצ' autel). דאָס ייִדיש-ראָמאַנישע וואָרט איז דאָס לאַטײַנישע ara, וואָס די פאָטערס פון קליוסטער האָבן עס אָפּגעוואָרפן פאַרן

קריסטלעכן אַלטאַר, ווײַל ס׳האָט געשמעקט מיט עבֿודה־זרה. רשי ניצט דער עיקר ere פֿאַרן ייִדישן מזבח, alter נאָר פֿאַרן מזבח פֿון דער עבֿודה־זרה. דער רמבם באַשטעטיקט דאָס אייגענע ara פֿאַר שפּאַניע.

דער ראָש פֿון אַ ייִדישער קהילה איז אין איטאַליע, שפּאַניע, פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד גערופֿן געוואָרן major; דערפֿון נעמען זיך די פֿיל ייִדישע פֿאַמיליע־נעמען Meier, Mayor, Mére.

נאָר דער צום מערסטן אינטערעסאַנטער פֿאַל איז דאָס צווישן־ראָמאַנישע וואָרט וואָס פֿאַרטײַטשט דאָס העברעיִשע מ ש נ ה. אין ייִדיש־פֿראַנצייזיש איז עס miauder, אין ייִדיש־פּראָוואַנסאַליש moudá, אין ייִדיש־שפּאַניש meldar און דער טײַטש איז: ’לערנען תורה‘, אויך ’לייענען די תורה‘ (דאָס ייִדישע ל י י ע נ ע ן קומט אויך פֿון לאַטײַן, פֿונעם וואָרט legere). איך האָב געהאַט געפּרוּווט אַרויספֿירן דאָס ראָמאַנישע וואָרט פֿון דער פּעל־פֿאָרם פֿון העברעיִש לַמֵּד: melamed > melmdar > meldar. אָבער בלאָנדהיים האָט דערוויזן אויף זיכער, אַז דאָס וואַקסט פֿון אַ גריכיש־לאַטײַנישן וואָרט meletare, פֿון μελέτη ’זאָרג‘ – געניצט מיטן טײַטש איבערטראַכטן – וואָס די סעפּטואַגינטאַ האָט. דאָס איבערטראַכטן וועגן דער תורה האָט געמיינט לייענען אויף אַ קול דעם הייליקן טעקסט; דער הייליקער היעראָנימוס האָט געזאָגט אין אַ פּאָלעמיק: Judaei ore meditantur, nostra meditatio opus est („ייִדן טראַכטן איבער [= זײַנען עוסק בתורה] מיטן מויל, אונדזער איבערטראַכטן איז עבֿודה“). די גריכישע ייִדן האָבן אויפֿגעהיט דאָס וואָרט μελέττω מיטן פּשט פֿון לערנען תורה.

איר האָט באַמערקט, אַז בלאָנדהיים ניצט די גבֿית־עדות פֿון אַ קריסטלעכן פֿאָטער פֿון קלויסטער אויף צו שטיצן די עטימאָלאָגיע פֿון אַ ייִדיש־ראָמאַנישן וואָרט. באמת, דער גרויסער און דויערדיקער צושטײַער פֿון דעם דאָזיקן מלומד איז די לײַבלעכע קרובֿישאַפֿט וואָס ער האָט אויסגעפֿונען צווישן דעם לאַטײַן פֿון די פֿאָטערס פֿון קלויסטער און דעם היפּאָטעטישן לאַטײַן וואָס דינט ווי אַ באַזיס פֿון די מיטל־עלטערישע ייִדיש־ראָמאַנישע שפּראַכן. בלאָנדהיים האָט טאַקע אַנטפּלעקט, אַז פֿאַר איינס מיטן קריסטלעכן וולגאַרן לאַטײַן האָט עקסיסטירט אַ ייִדיש וולגאַר־לאַטײַן. מיר האָבן שוין געהאַט געוווּסט וועגן אַ פֿרײַקן ייִדיש־גריכיש, מיר האָבן ניט געוווּסט וועגן אַ פֿרײַקן ייִדיש־לאַטײַן. ס׳איז וויכטיק ביז גאָר אין מײַן פֿעלד אויפֿצודעקן אַ נײַעם מין שפּראַך, אין אַ געוויסער מאָס פּונקט אַזוי באַטײַטיק ווי בײַם אַסטראָנאָם דאָס אויפֿדעקן אַ נײַעם פּלאַנעט.

דער גרויסער אויפֿטו האָט געמוזט זײַן פֿאַר בלאָנדהיימען אַ באַפֿרידיקונג אי ווי אַ ייִד אי ווי אַ פֿאָרשער. אין זײַן בוך Les parlers judéo-romans et la Vetus Latina (1925) האָט ער געוויזן, אַז ס׳איז געווען אַ השפּעה פֿון רבנישער ייִדישקייט אויף דער ערשטער קריסטלעכער לאַטײַנישער ביבל־איבערזעצונג וואָס ווערט גערופֿן Vetus Latina אָדער Itala — להיפֿך

צו דער שפּעטערדיקער וולגאַטאַ-איבערזעצונג פונעם הייליקן היעראָנימוס, וואָס זי איז אויפגעבויט דירעקט אויף דער גריכישער סעפּטואַגינטאַ. רשי האָט נאָך מיט אַכט הונדערט יאָר צוריק געזאָגט, אַז ייִדן, אַזוינע ווי דער הייליקער פּוילוס און פּעטרוס, האָבן באַשאַפן דאָס קריסטלעכע קלויסטערשע לאַטיין. דאָס איז פאַרשטייט זיך פאַנטאַסטיש, אָבער עס קען גרייַלעך זיין אמת, אַז די פאָטערס פון קלויסטער פלעגן זיך אַן עצה האַלטן מיט ייִדן-לומדים וועגן פראַגעס פון ביבלישן העברעיִש, מחמת זיי האָבן שטאַרק געדאַגהט וועגן איבערגעבן די ווערטער פונעם הייליקן טעקסט ווי ווייַט מיגלעך אות-באות.

בלאָנדהיים ווייַזט אויף, אַז ס'האָט געמוזט זיין במציאות לכל הפחות בעל-פה אַ ייִדישע איבערזעצונג פון תּנך אין לאַטיין, ווי עס ווייַזן געוויסע ביבליש-באַפאָרבענע אויפשריפטן אויף פריִיקע מצבות. פאַראַן שינויים אין דער איטאַלאַ-איבערזעצונג פונעם אַלטן טעסטאַמענט אין פרט פון דערנענטערן זיך צום העברעיִשן טעקסט, וואָס אין קיין איין כתב-יד פון דער סעפּטואַגינטאַ געפינט מען זיי ניט. אַ שטייגער די גריכישע וואָרטפאָרם Lazarus איז פאַרביטן דורך אַ מער העברעיִשער פאָרם Elazarus; יום-טוב געפינט מען אין דער איטאַלאַ איבערגעזעצט אין גאַנצן מעשה העברעיִש דורך Dies bonus. עס ווייַזט אויס ווי ס'וואָלטן לויט דער אָנווייַזונג פון ייִדן-לומדים אַרייַנגעפירט געוואָרן תּיקונים אין דעם גריכישן טעקסט. דער פאָטער פון קלויסטער טערטוליאַן שרייַבט צום סוף 2טן י"ה, אַז ייִדן רופן דעם ערב-שבת cena pura 'ריינע סעודה', און דער הייליקער אויגוסטינוס זאָגט אויפן שוועל פון 4טן און 5טן י"ה, אַז דער דאָזיקער טערמין האַלט אין נעלם ווערן פונעם קריסטלעכן באַנוץ, נאָר בייַ ייִדן האַלט ער זיך. אָט די cena pura שטימט מיטן גריכישן παρασκευή 'צוגרייטונג', 'ערב-שבת' אין דער סעפּטואַגינטאַ (לכתּחילה איז דאָס אַ טערמין פון דער עבודה-זרה פאַר די הכנות צו אַ מיסטעריע). דאָס וואָרט איז אויפגעהיט אין ייִדיש-ראָמאַניש, אָבער ניט אין קריסטלעך-ראָמאַניש (אַחוץ דער זייער אַרכאַיִשער סאַרדינישער שפּראַך, ווו דאָס מיינט פשוט 'פרייַטאָג'; אין מאָדערנעם גריכיש הייסט פרייַטאָג אויך παρασκευή). אָט האָבן מיר אַן אַלט וואָרט, וואָס אַ מאָל האָט עס באַלאַנגט צו דער רעליגיע-שפּראַך פון ייִדן; ס'איז רעקאָנסטרויִרט געוואָרן דורך פאָרשן די פאָטערס פון קלויסטער און קאָמבינירן דאָס מיט דער קענטעניש פון מאָדערנעם ראָמאַניש.

בלאָנדהיים האָט ווייַטער אויפגעוויזן, אַז די דאָזיקע פריִיקע ייִדיש-לאַטייַנישע שפּראַך, ווי זי שפּיגלט זיך אָפּ אין דער Vetus Latina, האָט זיך געצויגן דורכן מיטל-עלטער, און עטלעכע שטריכן פון דער דאָזיקער שפּראַך לעבן ביז הייַנטיקן טאָג בייַ ייִדן; זיי ווערן געניצט, ווען מען לערנט תּורה מיט קינדער. מיר האָבן דאָ אַ בפירושע דוגמא פון אַ „רעליגיעזער שפּראַך" וואָס ווערט אין משך פון יאָרהונדערטער געהאַלטן אָפּגעזונדערט פון דער

קריסטלעכער טראַדיציע, מחמת מען וויל זי ניט לאָזן זיך אויסמישן מיט פֿרעמדע גלייבונגען.

אַזוי איז דער לינגוויסט אומבאַמערקטערהייט אָנגעקומען צוריק בײַ דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער קולטור, וואָס אַמאָליקע צײַטן איז זי געווען אידענטיש מיט דער ייִדישער רעליגיע. די אַלטע שפּראַכיקע טראַדיציעס זײַנען לעבעדיק, אַזוי ווײַט ווי די רעליגיע איז לעבעדיק. די אמתע ירושה פֿון ייִדישקייט ליגט אין אירע גײַסטיקע ווערטן. יהודה און גריכנלאַנד, האָט געזאָגט דער באַוווּסטער פֿראַנצייזיש-ייִדישער שרײַבער זשיליען באַנדאַ (Benda), זײַנען די צוויי גײַסטיקע פֿעלקער לויט זייער עצם מהות. גריכנלאַנד איז געשטאָרבן, יהודה, אָט דאָס פֿאָלק אָן אַ לאַנד, אָטעמט נאָך אַלץ און וועט לעבן אַזוי לאַנג, ווי יהודה היט זײַן גײַסטיקע ירושה.

זייער אַ גוטער פֿרײַנד מײַנער, אַ קריסט, אַן איידעלער מענטש און אַן אוהב-ישׂראל, האָט אַ מאָל געזאָגט צו מיר: יאָ, איך פֿאַרשטיי, פֿאַר וואָס ייִדן האַלטן זיך אַזוי פֿאַר זייער געלט; ס'איז זייער לאַנד. דאָס איז זייער אַ טיפֿע און פֿרײַנדלעכע אָבסערוואַציע, אָבער נעגאַטיוו ווי אַ מאָדוס וויווענדי. ייִדן מוזן זיך עקשנותדיק האַלטן בײַ מער גײַסטיקע ווערטן, בײַ די ווערטער פֿון די שפּראַכן וואָס זיי האָבן זיך אויסגעלערנט. אָט די שפּראַכן האָט דאָך דער ייִד אַדורכגענומען מיטן גײַסט פֿון זײַן רעליגיע און באַלאָדן מיט דער געשיכטע פֿון יענע לענדער, וואָס משהס פֿאָלק האָט זיי געמעגט זען, אָבער ניט האָבן דערין קיין חלק.

צושריפֿט. אויספֿאָלגנדיק אונדזער בקשה, איז פּראָפֿ' ל. שפּיצער געווען אַזוי ליב און האָט אונדז צוגעשיקט דעם כתב-יד פֿון זײַן רעפֿעראַט, נאָך איידער ער איז געווען ווו עס איז געדרוקט. פּראָפֿ' שפּיצער האָט שוין עטלעכע מאָל גענומען אַ וואָרט אין די אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ. אָבער ס'איז אונדז אַ ספּעציעלער פֿאַרגעניגן, וואָס מיר קענען הײַנטיקס מאָל געבן די לייענערס פֿון די „ייִוואָ-בלעטער" אַן אַרבעט אויף אַ ייִדיש-ראָמאַנישער טעמע פֿון איינעם פֿון די גרעסטע אויטאָריטעטן וואָס די ראָמאַנישע שפּראַך-וויסנשאַפֿט פֿאַרמאָגט בײַ הײַנטיקן טאָג.

איך וויל אָבער פֿאָרט פֿאָרמולירן עטלעכע ספֿקות וועגן פּרטים פֿון אָט דעם אַרטיקל, און איך וואָלט זײַן זייער צופֿרידן, אויב פּראָפֿ' שפּיצער אַליין וואָלט זיך וועגן דעם אַרויסגעזאָגט בפֿרוטרוט.

צו ז' 193. — די צעטיילונג אויף וואָרטמענטשן און זאַכמענטשן, ווי דער מחבר גיט זי אין אָנהייב פֿון זײַן אַרטיקל, איז ניט זייער קלאָר און — דעם אמת געזאָגט — ניט זייער איבערצײַגעוודיק. צי קען מען אַוועק-שטעלן מעשׂה געשלאָסענע גרופּע די „גערמאַנישע פֿעלקער" לויטן סימן, אַז „זיי האָבן בדרך-כּלל ווינציק צוטרוי צו ווערטער"? צי זעען מיר ניט באַשײַמפּערלעך, ווי אַ גערמאַניש פֿאָלק לאָזט זיך הײַנט פֿירן פֿון ווערטער

און לאָזונגען, וואָס אַ זײַטיקער געפינט ניט אין זיי ניט קיין לאָגיק און ניט קיין חן? און צי וואָלט מען ניט געקענט טײַטשן דעם פּסוק פאַרקערט, אַז ייִדן זײַנען דווקא סקעפּטיש צו ווערטערדיקע צוזאָגן, וואָרעם אונדזער היסטאָרישער געפּרוּוו האָט אונדז געלערנט, אַז „אַ וואָרט פאַרגייט"? הײַנט צי קען מען מודה זײַן, אַז „רייד פאַר זיך ווערט [בײַ ייִדן] נתעלה?" אויב ריידן וועגן דער רעליגיע, וואָלט מען אפשר געקענט, פאַרקערט, אַוועקשטעלן די ייִדישע מיצוות־עשה אַנטקעגן דעם קריסטלעכן זאַץ, אַז „אין אָנפאַנג איז געווען דאָס וואָרט". און אין ניצן שפּראַך האָבן ייִדן אַוודאי ניט געזינדיקט דורך די יאָרהונדערטער מיט צו פיל דרך־ארץ און ליבשאַפט. די רבנים האָבן זייער פיל געהאָרעוועט אויפן אינהאַלט, אָבער אויפן לשון האָבן זיי קיין כּבוד ניט ניט געלייגט, און דערפאַר איז דאָס רבנישע לשון־קודש פון די לעצטע יאָרהונדערטער אָפט מאָל אַ בעסערער מקור פאַר דער געשיכטע פון ייִדיש איידער פאַר דער געשיכטע פון העברעיִש. אַ שפּראַכקולטור אין ייִדיש איז דאָך געוויס נאָר אַ זאַך פון דער סאַמע לעצטער צײַט, און נאָך הײַנט, ווייסן מיר דאָך, האַלט אַ היפּשער טייל ייִדישע אינטעליגענץ, אַז ייִדיש קען מען ריידן אַבי ווי — אַבי מען פאַרשטייט. מיר האַלטן טאַקע, אַז דאָס איז אַ כּמו־אינטעליגענץ, אַז מען דאַרף דאָס וואָרט אינטעליגענץ שטעלן אין גענדזן־פּיסלעך, און מיר גלייבן, אַז אונדזער געזעלשאַפטלעכע און וויסנשאַפטלעכע אַרבעט וועט דערהייבן די מערכה פון ייִדיש; אָבער דאָס בײַט דאָך ניט דעם פאַקט, אַז אין דער ביזאיצטיקער געשיכטע פון ייִדן האָט די ליבשאַפט צום וואָרט, ווער רעדט נאָך צום ניט־קאַנאָניזירטן וואָרט, גאָר ניט געשפּילט אַזאַ גוואַלדיקע ראָלע.

2) צו ז׳ 194 א״וו צו דער טערמינאָלאָגיע. דאָ, און אין גאַנצן ווײַטערדיקן טעקסט, ניצט פּראָפּ׳ שפּיצער דעם אויסדרוק „ייִדיש־שפּאַניש". די פראַגע וועגן דעם נאָמען איז ניט קיין בײַזאַך. אין איינעם מיטן עלטער—און פּראָפּ׳ שפּיצער דערווײַזט מיט פעסטע ראַיות, אַז די שפּראַך פון די ספרדים איז געווען אַ שפּראַך פאַר זיך נאָך אין שפּאַניע גופא — איז פאַראַן נאָך אַ מעסטער פאַר דער פאַרזיכדיקייט פון אַ שפּראַך: אויף וויפל „ייִדיש־שפּאַניש" איז אָפּגעטיילט פון „קריסטלעך־שפּאַניש" אין דער וויסיקייט פון די ריידערס גופא. בײַ אונדז גייט נאָך אום דער נאָמען לאַדינאָ (= לאַטײַן) פאַר דער שפּראַך פון די ספרדים; אָבער שפּיצער באַשטעטיקט דאָס וואָס מיר ווייסן שוין פון אַנדערע פאָרשערס, אַז „לאַדינאָ" איז בײַ די ספרדים מערניט זייער ליטורגישע אַרכאַיִשע שפּראַך (אַן ערך, דאַרף מען פאַרשטיין, געגליכן צי אונדזער טערמין „עברי־טײַטש"). צי איז שפּיצערן ניט אויסגעקומען צו הערן דעם נאָמען דזשודעזמע (= ייִדיש), וואָס ש. בירנבוים האָט אַרײַנגעפירט צו אונדז (ייִוואָ־בלעטער, ב׳ XI, ז׳ 192 א״וו), און אויב יאָ, אויף וויפל איז דער נאָמען פאַרשפּרייט און בײַ וואָסערע סאָציאַלע שיכטן, אין וואָס פאַר אַ פאַרבונד?

3) צו ז׳ 208. איך האָב מורא, אַז פֿאַר אַנדערע לייענערס וועט אויך, פּונקט ווי פֿאַר מיר, זײַן שווער צו דערקענען „פֿרײַנדלעכקייט" אין דער פֿאַרענטפֿערנדיקער אויסטײַטשונג, פֿאַר וואָס ייִדן האַלטן זיך פֿאַר זייער געלט. מיר וועלן זיך פֿאַרלאָזן אויף פּראָפֿ׳ שפּיצערס פֿײַנעם אויער, אַז די פֿרײַנדלעכקייט האָט געשטעקט אינעם טאָן, ניט אין די ווערטער. אָבער עס פֿעלט מיר אין שפּיצערס אויסלאָזווערטער אַ מער עיקרדיקע זאַך: דער חילוק פֿון אַ שפּראַך וואָס ייִדן האָבן זיך אויסגעלערנט ביז אַ שפּראַך וואָס ייִדן האָבן געמאַכט פֿאַר זייער אייגנס. אַוודאי קען יעטווידער שפּראַך אין גאַנג פֿון דער געשיכטע ווערן אַן אייגענע, און וואָס מיר זײַנען געווען בכּוח צו מאַכן פֿונעם חומר פֿון מיטל־עלטערישן דײַטש האָבן מיר דאָך דערוויזן. אָבער ניט יעטווידער געלעגנהייט צו שאַפֿן אַ שפּראַך ווערט דאָך אויסגעניצט פֿאַקטיש; און צי האַלט ניט פּראָפֿ׳ שפּיצער פֿאַר מעטאָדאָלאָגיש נייטיק מבּחין צו זײַן צווישן ייִדיש, וואָס אַ מאָל איז דאָס געווען דײַטש, און דעם דײַטש וואָס ייִדן פֿירן הײַנט אַרויס פֿון דײַטשלאַנד?

מ. וו.

די סביבה און דער ייִדישער שרײַבער

פֿון ד״ר נ. גאָלדבערג (ניו־יאָרק)

טייל געלערנטע זײַנען מיט דער מיינונג, אַז געוויסע סביבות זײַנען בעסער פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון שעפֿערישן טאַלענט ווי אַנדערע. מען זאָגט אַ שטייגער, אַז די שטאָט גיט אַרויס לפֿי־ערך מער שרײַבערס. קינסטלערס, צי געלערנטע ווי דאָס שטעטל צי דאָרף דער עיקר איבער דעם, וואָס זי איז בדרך כּלל אַ קולטורעלער צענטער, און במילא איז זי גײַסטיק מער סטימולירנדיק ווי אַנדערע געבוירן־ צי ווין־ערטער. צי איז דער כּלל אויך ריכטיק בנוגע די שאַפֿער פֿון אונדזער קולטור? מ׳דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז מיר זײַנען אומעטום אַ מינאָריטעט, און במילא קומט אונדז אויס צו לעבן און שאַפֿן אין צוויי סאָציאַל־קולטורעלע סביבות. אויפֿהאַלטן אַ גלײַכוואָג איז ניט אַזוי גרינג, און דעריבער טרעפֿט טאַקע, אַז איין סביבה איז אַ מאָל מער משפּיע ווי די אַנדערע. די פֿראַגע, אין אַנדערע ווערטער, איז ניט, צי די געזעצן וועגן דער ווירקונג פֿון דער סביבה און פֿון ירשונג זײַנען גילטיק אויך בנוגע אונדז. וועגן דעם זײַנען ניטאָ קיין חילוקי־דעות. וואָס אונדז אינטערעסירט צו וויסן איז, וועלכע פֿון די פֿאַרשידענע סביבות האָט מער מעורר געווען צו ליטעראַרישער שאַפֿונג. איז די שטאָט צי דאָס שטעטל געווען דאָס געבוירן־אָרט פֿון ייִדישן שרײַבער? זײַנען לפֿי־ערך מער ליטעראַטן געבוירן געוואָרן אין געגנטן, אין וועלכע ייִדן זײַנען געווען גײַסטיק איזאָלירט און זײַנען ניט געווען אונטער דער השפּעה פֿון דער פֿרעמדער קולטור?

I

אויב ס׳איז וויכטיק איבער פֿאַרשיידענע טעמים צו וויסן גענוי מיט וואָס מענטשן ווערן געבוירן, איז עס אָבער ניט אַזוי גרינג אויסצוגעפֿינען. אַפֿילו די עקספּערימענטן פֿון די ביאָלאָגן אויף דעם פֿעלד זײַנען פֿאַרבונדן מיט געוויסע שוועריקייטן, און ווער רעדט נאָך וועגן די פֿאָרשונגען פֿון דעם פּסיכאָלאָג און סאָציאָלאָג. באַנוצט מען זיך דעריבער מיט פֿאַרשיידענע מעטאָדן. מ׳פֿאָרשט די ווירקונג פֿון פֿאַרשיידענע סביבות אויף אידענטישע צווילינגען, וואָס געבוירן ווערן זיי דאָך אַ פּנים מיט די זעלבע אייגנשאַפֿטן; מ׳וויל פֿעסטשטעלן די ווירקונג פֿון דער זעלבער סביבה אויף קינדער, וועלכע זײַנען

געבוירן געוואָרן מיט פאַרשיידענע פעיִקייטן, אַ שטייגער בײַ יתומים, וועלכע ווערן דערצויגן אין דעם זעלבן אַנשטאַלט; און מ׳פּרוּווט אויסגעפינען די באַדינגונגען, בײַ וועלכע פעיִקע, שוואַכזיניקע, קרימינעלע און אַנדערע פּערזאָנען ווערן געבוירן און לעבן. לאָמיר דאָ איבערגעבן די רעזולטאַטן פון טייל פון די פאָרשונגען, וועלכע האָבן אַ שײַכות צו אונדזער פראַגע.

ע. ל. קלאַרק האָט אויסגעפאָרשט די סאָציאַלע סביבה פון טויזנט אַמעריקאַנער ליטעראַטן, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן צווישן די יאָרן 1781 און 1850. הגם די באַפעלקערונג אין די הויפּטשטעט פון די פאַרשיידענע שטאַטן און אַנדערע וויכטיקע צענטערס איז אין משך פון דער צײַט קיין מאָל ניט געווען מער ווי נײַן פּראָצענט פון דער גאַנצער צאָל אײַנוווינערס פון די פאַראייניקטע שטאַטן, זײַנען אָבער דאָרט געבוירן געוואָרן אַרום 32 פּראָצ׳ פון אָט די שרײַבערס.[1] אין די שטעט, ווי ס׳איז צו זען, זײַנען געבוירן געוואָרן לפי ערך מער שרײַבערס ווי אין אַנדערע יִשובים.

דאָס איז אויך ריכטיק בנוגע אַמעריקאַנער געלערנטע. לויט די רעזולטאַטן פון דזש. מ. קאַטעלס אויספאָרשונג קומט אויס, אַז שטעט מיט אַ באַפעלקערונג פון איבער 25.000 נפשות אין יאָר 1900 זײַנען געווען דאָס געבוירן־אָרט פון 26 פּראָצענט פון 866 באַרימטע אַמעריקאַנער וויסנשאַפטלײַט. אין יאָר 1860, אַן ערך די צײַט, ווען די מערסטע פון זיי זײַנען געבוירן געוואָרן, האָבן אין די שטעט געלעבט ניט מער ווי 14 פּראָצענט אײַנוווינערס פון די שטאַטן.[2] אין די אַמעריקאַנער שטעט, אין אַנדערע ווערטער, זײַנען געבוירן געוואָרן צוויי מאָל אַזוי פיל געלערנטע ווי אין די שטעטלעך און דערפער.

דאָס געבוירן־אָרט פון פּערזאָנען, וועלכע ווערן דערמאָנט אין „ווער איז ווער אין אַמעריקע״, איז אויסגעפאָרשט געוואָרן. סקאָט נירינג ווײַזט אָן אויף דעם, אַז ניט ווינציקער ווי 21 פּראָצענט פון צען טויזנט באַרימטע אַמעריקאַנער, וועלכע ווערן דערמאָנט אין דער 1912—1913 = אויסגאַבע פון דעם בוך, זײַנען געבוירן געוואָרן אין 27 שטעט מיט אַ באַפעלקערונג זינט 1850 פון 20.000 צי מער נפשות, הגם אין זיי האָבן קיין מאָל ניט געווינט מער ווי 13 פּראָצענט פון אַלע אײַנוווינערס.[3] לויט ווישערן וועלכער האָט אויסגעפאָרשט דאָס געבוירן־אָרט פון די, וועלכע זײַנען פאַרצייכנט געוואָרן אין דער 1922—1923־אויסגאַבע פון „ווער איז ווער אין אַמעריקע״, קומט אויס, אַז די געבורט־ראַטע פון די באַרימטע פּערזאָנען איז געווען 8,5 אויף יעדע צען טויזנט אײַנוווינערס אין ערטער מיט אַ באַפעלקערונג ווינציקער ווי אַכט טויזנט; 6,5 פאַר די ערטער, אין וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען פון אַכט ביז פערציק טויזנט מענטשן; און זעקס פאַר די שטעט מיט אַ באַפעלקערונג פון פופציק טויזנט צי מער.[4] האָלמס ווידער האָט זיך באַנוצט מיט דער 13טער אויסגאַבע פון דעם בוך. די רעזולטאַטן פון זײַן אַנאַליז באַווײַזן, אַז צוואַנציק פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג, וועלכע האָט געוווינט אין שטעט פון אַכט טויזנט צי מער אײַנוווינער, האָט אַרויסגעגעבן איבער 36 פּראָצענט פון די באַרימטע

אַמעריקאַנערס, וועלכע זײַנען פֿאַרצייכנט געוואָרן אין דער 13טער אויסגאַבע.[5] לעצטנס האָט דייוויס באַקומען אַ קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט פֿון 0,82 צווישן דער צאָל באַרימטע אַמעריקאַנערס, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן אויף יעדערע טויזנט אײַנוווינערס אין די פֿאַרשיידענע שטאַטן און דעם פּראָצענט פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג.[6]

און דאָס, וואָס ס'איז ריכטיק וועגן אַמעריקאַנערס, ווײַזט אויס צו זײַן ריכטיק אויך וועגן אַנדערע פֿעלקער. לויט די רעזולטאַטן פֿון אַדענס אויס־פֿאָרשונג קומט אויס, אַז אין פּאַריז זײַנען געבוירן געוואָרן 2,5 מאָל מער ליטעראַטן, אין פּראָפּאָרציע צו דער באַפֿעלקערונג, ווי אין די אַנדערע פֿראַנ־צייזישע שטעט, און 35 מאָל מער ווי אין די איבעריקע ווינערטער.[7] ניט מער ווי 13 פּראָצענט פֿון דער רוסישער באַפֿעלקערונג האָט אין דער צײַט פֿון דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1897 געוווינט אין שטעט. ניט קוקנדיק אויף דעם שטאַמען 51 פּראָצענט פֿון 145 קאָמוניסטישע פֿירערס פֿון שטעט מיט אַ באַ־פֿעלקערונג פֿון 10.000 צי מער.[8]

אויב קיינער ספֿקט ניט אין דעם, אַז אין שטעט ווערן, בדרך כּלל, גע־בוירן לפֿי־ערך מער פֿעיִקע פּערזאָנען ווי אין שטעטלעך און דערפֿער, זײַנען אָבער פֿאַראַן חילוקי־דעות וועגן דער ווערדע פֿון דעם פֿאַקט. די „סביבהניקעס" זײַנען מיט דער מיינונג, אַז דאָס באַווײַזט, אַז דער מענטש איז ניט אָפּהענגיק דורכויס פֿון דעם וואָס ער האָט באַקומען בירושה. דאָס, וואָס אין שטעט ווערן דורכשניטלעך געבוירן מער שרײַבערס, געלערנטע און קינסטלערס איז ניט קיין צופֿאַל. דאָס איז דער עיקר מחמת דעם, וואָס שטעט שפּילן אַן אומגע־הײַער גרויסע און וויכטיקע ראָלע אין אונדזער קולטורעלן לעבן. ווו געפֿינען זיך די גימנאַזיעס, אַקאַדעמיעס און אוניווערסיטעטן? ווו קען מען הערן לעקציעס און קאָנצערטן? דער שטאָטישער אײַנוווינער האָט אַ בעסערע געלעגנ־הייט צו געניסן פֿון אַ ביבליאָטעק, מוזיי, טעאַטער, אויסשטעלונג ווי דער, וועלכער וווינט מחוץ לעיר. די שטאָט, אין אַנדערע ווערטער, איז גײַסטיק מער סטימולירנדיק פֿאַר ליטעראַרישער און וויסנשאַפֿטלעכער שאַפֿונג ווי דאָס שטעטל.

די „ירושהניקעס" ווידער האַלטן, אַז גײַסטיקע פֿעיִקייטן און אייגנשאַפֿט זײַנען אַ ירושה־זאַך. פּ. גאָלטאָן, למשל, האָט אויסגעדריקט דעם געדאַנק, אַז פֿעיִקע פּערזאָנען קומען בײַ די אומגינציקע באַדינגונגען. ניט די סביבה שאַפֿט טאַלאַנט, נאָר, פֿאַרקערט, דער פֿעיִקער שאַפֿט זײַן אייגענע סביבה.[9] און דאָס, וואָס אין שטעט ווערן, בדרך כּלל, געבוירן מער פֿעיִקע פּערזאָנען, איז עס דער עיקר מחמת דעם, וואָס די שטאָט האָט אַ געוויסע מאַגנעטישע קראַפֿט און ציט צו זיך צו דעם בעסערן עלעמענט פֿון דער שטעטלשער און דאָרפֿישער באַפֿעלקערונג. דער פּועל־יוצא איז, אַז די קינדער פֿון אָט די עלטערן ווערן געבוירן אין שטעט. אָבער די שטאָטישע סביבה אין זיך האָט גאָרניט צו טון מיט זייערע ליטעראַרישע צי וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿטוען.

אויף דעם אַרגומענט לוינט זיך אָפּצושטעלן. די „ירושהניקעס" זײַנען בדרך־כלל די, וועלכע פֿאַרטיידיקן די איצטיקע געזעלשאַפֿטלעכע שיכטונג. אַזוי לאַנג ווי מענטשן וועלן געבוירן ווערן מיט פֿאַרשיידענע מענטאַליטעטן, וועט די סאָציאַלע פּיראַמידע פֿאַרבלײַבן, ווײַל די נאַטור צי גײַסטיקע ירושה באַשטימט דעם גורל און די קלאַסן־אָנגעהעריקייט פֿון יעדער איינעם. איז אויב איינער איז אַן אַרבעטער, פֿאַבריקאַנט צי סוחר, האָט ער עס צו פֿאַרדאַנקען זײַנע צלטערן און אוראורעלטערן. דער אונטערשטער סאָציאַלער קלאַס פֿאַרמאָגט ניט, לויט די אָנהענגער פֿון דער טעאָריע, די פֿעיִקייטן, וועלכע דער מיטעלער און אייבערשטער קלאַס האָבן יאָ. און דאָס איז איינע פֿון די סיבות, פֿאַר וואָס אונדזערע באַרימטע פּערזאָנען שטאַמען, בדרך כּלל, פֿון די לעצטע צוויי קלאַסן. אָבער דער רובֿ מנין ובנין פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג באַשטייט דאָך פֿון אַרבעטער און במילא, לויט די ירושהניקעס, פֿון זייער אַ שוואַכער גײַסטיקער קוואַליטעט. וואָלט דעריבער ניט באַדאַרפֿט אויסקומען, אַז אין די שטעט זאָלן גאָר געבוירן ווערן לפֿי־ערך ווינציקער מענטשן מיט טאַלאַנט ווי אין די אַנדערע ערטער, ווו ניט מער ווי אַ קליינער טייל באַפֿעלקערונג באַלאַנגט צום אונטערשטן קלאַס? צווייטנס, אויב די שטאָט ציט צו נאָר דעם בעסערן טייל פֿון דער שטאָטישער און דאָרפֿישער באַפֿעלקערונג, איז ווי קומט עס, וואָס מיר האָבן אַזאַ קאָנצענטראַציע פֿון אַרבעטערס, פֿון די גײַסטיק הינטערשטע־ליקע אין די שטעט?

לאָמיר אַ קוק טון, צי ס'איז באַרעכטיקט צו זאָגן, אַז דווקא די מער פֿעיִקע פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל און דאָרף און ווערן שטאָטישע אײַנוווינערס. די אַלגעמיינע מיינונג איז, אַז די נעגערשע קינדער פֿון די צפֿון־שטאַטן זײַנען גײַסטיק בעסער אַנטוויקלט ווי די פֿון די דרום־שטאַטן, איבער דעם וואָס זיי שטאַמען פֿון אַ בעסערן עלעמענט: ס'הייסט, די נעגערס וועלכע פֿאַרמאָגן מער אינטעליגענץ פֿאַרלאָזן די דרומדיקע שטעטלעך און דערפֿער און באַזעצן זיך אין די צפֿון־שטאַטן, און די איבעריקע, די אָפּגעשטאַנענע, פֿאַרבלײַבן אין דעם דרום־טייל פֿון לאַנד. און פֿון דעם נעמט זיך דער גרויסער אונטערשייד אין דער אינטעליגענץ און אין די שול־פּעולות פֿון די נעגערשע קינדער אין די דרום־ און צפֿון־שטאַטן. פּראָפֿעסאָר קליינבערג האָט לעצטנס אויסגעפֿאָרשט אָט די טעאָריע. ער האָט פֿעסטגעשטעלט די שול־ און אינטעליגענץ־וויפֿלערס פֿון די אַריבערגעקומענע, וועלכע זיי האָבן באַקומען זײַענדיק אין די דרומדיקע שטאַטן, און ער האָט ניט געקענט געפֿינען קיין שום אָנזיכטיקן אונטערשייד צווישן די אַריבערגעקומענע און פֿאַרבליבענע. ער האָט, צווייטנס, פֿאַרגלײַכט די שול־מיינונגען און אינטעליגענץ־וויפֿלערס פֿון די אַריבערגעקומענע, וועלכע זיי האָבן באַקומען אין די דרום־שטאַטן מיט די, וועלכע זיי האָבן געקראָגן אין די צפֿון־שטאַטן אַ קורצע צײַט נאָך זייער אָנקומען דאָרט. קיין שום אָנ־זיכטיקע פֿאַרבעסערונג אין זייערע וויפֿלערס איז ניט געווען, און ס'איז אויך ניט געווען קיין שום וויכטיקער אונטערשייד צווישן די אַריבערגעקומענע און

פֿאַרבליבענע קינדער. צום סוף האָט ער פֿאַרגלײַכט די מיינונגען, וועלכע זיי האָבן געקראָגן, בעת זיי זײַנען געווען אין די דרום-שטאַטן און בײַ זייער אָנ־קומען אין די צפֿון־שטאַטן, מיט די, וועלכע זיי האָבן געקראָגן אַ צײַט שפּעטער אין זייער נײַעם וווינאָרט. דאָס מאָל האָט קליינבערג געפֿונען, אַז ס'איז דאָ אַ שײַכות צווישן דער צײַט, וועלכע די איבערגעוואַנדערטע קינדער האָבן פֿאַר־בראַכט אין די צפֿון־שטאַטן צי אין דער בעסערער סביבה און דער פֿאַרבע־סערונג אין זייערע פּעולות. די קינדער, וועלכע האָבן פֿאַרבראַכט אַ לענגערע צײַט אין די צפֿון-שטאַטן און האָבן אַזוי אַרום געהאַט אַ געלעגנהייט צו קריגן אַ בעסערע בילדונג, האָבן אויך געקראָגן בעסערע מיינונגען ווי אין די דרומ־דיקע שטאַטן און אַפֿילו די ערשטע צײַט נאָך זייער אָנקומען אין די צפֿון־שטאַטן.[10] ניטאָ הייסט עס קיין באַווײַזן, אַז די גײַסטיק מער אַנטוויקלטע נעגערס זײַנען די, וועלכע פֿאַרלאָזן די דרומדיקע שטאַטן און באַזעצן זיך אין די צפֿונדיקע. און דאָס איז מסתּמא ריכטיק אויך בנוגע צו די ווײַסע. דאָס איבערוואַנדערן פֿון שטעטל אין שטאָט, פֿון איין געגנט אין אַ צווייטן, צי אַפֿילו פֿון איין לאַנד אין אַן אַנדער לאַנד, האָט, אונטער הײַנטיקע באַדינ־גונגען, ווינציק וואָס צו טון מיט דער מענטאַליטעט פֿון די איבערוואַנדערערס און איז משמעות פֿאַרבונדן מיט געוויסע אַנדערע סיבות.

II

צי איז די שטאָט אָדער דאָס שטעטל דאָס געבוירן־אָרט פֿון ייִדישן שרײַבער? באַביטש איז מיט דער מיינונג, אַז די גרעסטע מערהייט פֿון אונדזערע שרײַבערס שטאַמען פֿון שטעטלעך. ער שטיצט זיך אויף דעם, וואָס ניט מער ווי 37 פֿון 287 שרײַבערס זײַנען געבוירן געוואָרן, וועדליג אים, אין די גרע־סערע צענטערס.[11]

געקומען איז ער צו די רעזולטאַטן אויף אַזאַ אופֿן. ער רעכנט אויס אַ צאָל שטעטלעך, אין וועלכע טייל פֿון די 287 שריפֿטשטעלער זײַנען געבוירן געוואָרן, און אויך אַ צאָל שרײַבערס, וועלכע שטאַמען פֿון שטעטלעך, און אויפֿן סמך פֿון דעם באַשליסט ער, אַז דאָס רוסישע, גאַליצישע, צי דײַטשע שטעטל האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין אונדזער גײַסטיקן לעבן. וואָלט מען אָבער ניט געקענט אויסרעכענען הונדערטער שטעטלעך, אין וועלכע קיין שום שרײַבערס זײַנען ניט געבוירן געוואָרן און אַזוי אַרום באַשליסן פּונקט דעם היפּך? וואָס באַביטש האָט פֿאַרגעסן צו טון, איז צו פֿאַרגלײַכן די צאָל צי דעם פּראָצענט פֿון דער שטעטלשער און שטאָטישער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין דעם געוועזענעם רוסלאַנד מיט דעם פּראָצענט צי דער פּראָפּאָרציע פֿון די 287 ליטעראַטן, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן אין די פֿאַרשיידענע ערטער. באַביטש האָט עס אפֿשר פֿאַרשטאַנען, ווײַל ער באַמערקט, אַז „אין דער גע־וועזענער רוסישער אימפּעריע האָט די שטעטלשע ייִדישע באַפֿעלקערונג אין יאָר 1897 באַטראָפֿן, לויט דער פֿאָלקסציילונג, בלויז אַ דריטל (געגנוי 33,05 פּראָצ')

פון דער אַלגעמיינער צאָל יידן דאָרט". [12] דער אײַנדרוק איז, אַז די איבע־ריקע 67 פּראָצענט פון זיי האָבן געוווינט אין שטעט און האָבן אָבער אַרויס־געגעבן ניט מער ווי עטלעכע שרײַבערס. דער אמת איז, אַז ניט מער ווי אַרום 39 פּראָצענט פון זיי האָבן זיך אין 1897 געפונען אין שטעט פון 10.000 אײַנ־ווינער צי מער, און די שטעטלשע און דאָרפישע יידישע באַפעלקערונג האָט באַטראָפן אַרום 61 פּראָצענט.

צווייטנס האָט זיך באַביטש ניט גערעכנט מיט דעם צײַט־עלעמענט. ער רעדט וועגן שרײַבערס, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן אין משך פון 19טן יאָר־הונדערט און וועגן דער שטאָטיש־שטעטלשער יידישער באַפעלקערונג אין 1897. אָבער אין פאַרלויף פון לעצטן יאָרהונדערט זײַנען דאָך פאָרגעקומען גרויסע שינויים אין דער געאָגראַפישער פאַרטיילונג פון די רוסישע יידן. לויט די מײַ־געזעצן פון 1882, למשל, האָבן די יידן פון תחום ניט געטאָרט וווינען אין דערפער און במילא האָט די שטאָטישע יידישע באַפעלקערונג געמעגט זײַן פיל גרעסער ווי אין די יאָרן ביז 1882. ווען באַביטש וואָלט זיך גערעכנט מיט דעם, דעמאָלט וואָלט ער אפשר געקראָגן גאַנץ אַנדערע רעזולטאַטן.

ס'דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז מיר האָבן צו טון ניט מער ווי מיט אַ דוגמא. א'ן משך פון לעצטן יאָרהונדערט זײַנען זיכער געבוירן געוואָרן מער ווי 287 יידישע שרײַבער. ניט נאָר דאָס, אַ היפּשע צאָל פון זיי שטאַמען פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך, וועלכע באַביטש האָט ניט דערמאָנט. מיר ווייסן ניט, צי די שרײַבערס און שטעט, וועלכע ער האָט אויסגערעכנט, זײַנען אַ רעפּרעזענטאַנטיווע דוגמא צי ניט. איז דעריבער בעסער אין אַזאַ פאַל זיך ניט צו אײַלן צו פאָרמולירן אַ כּלל.

באַביטשעס הנחה איז ניט גוט מאָטיווירט אויך איבער אַנדערע טעמים. מיר ווייסן ניט, וועלכע ערטער זײַנען לויט אים שטעט און וועלכע שטעטלעך. צווישן שטאָט און שטעטל זײַנען פאַראַן געוויסע קוואַנטיטאַטיווע און קוואַלי־טאַטיווע אונטערשיידן. ניט נאָר האָט די שטאָט אַ גרעסערע באַפעלקערונג, נאָר זי איז אויך אַ קולטורעלער, פּאָליטישער, רעליגיעזער און אַדמיניסטראַ־טיווער, אינדוסטריעלער, קאָמערציעלער און פינאַנציעלער צענטער. צי דווקא די גרייס פון דער באַפעלקערונג פירט צו די קוואַליטאַטיווע אונטערשיידן צי ניט, איז אין דעם מאָמענט ניט וויכטיק. דער עיקר איז, אַז ס'איז דאָ אין דעם פאַל אַ באַשטימטע שײַכות צווישן קוואַנטיטעט און קוואַליטעט און אויך היפּשע אונטערשיידן צווישן שטאָט און שטעטל. באַביטש האָט זיך אָבער ניט באַנוצט ניט מיט קיין קוואַנטיטאַטיוון און ניט מיט קיין קוואַליטאַטיוון מעסטער און במילא האָט זיך אויסגעלאָזן, אַז אַ צאָל ערטער ווערן באַטראַכט פאַר שטעטלעך, וועלכע זײַנען גאָר שטעט צי פאַרקערט. דוקאָר מיט אירע 1358 אײַנ־ווינערס, פומפּיאַן מיט אַ באַפעלקערונג פון 1.480, אָלקעניק מיט 2.619 אײַנ־ווינערס, טשאַרטאָריסק מיט אַ באַפעלקערונג פון 2.776, קאַפּוליע מיט 4463 אײַנ־ווינערס, און קיידאַן מיט אַ באַפעלקערונג פון 6113 אין 1897 זײַנען טאַקע

שטעטלעך. אָבער די פּינסקער באַפעלקערונג איז געווען 28.368, ווינִיצע האָט געהאַט 30.563 אײַנוווינערס, אין נעזשין האָבן זיך געפונען 32.113 מענטשן און באַרדיטשעוו האָט געהאַט אַ באַפעלקערונג פון 53.351. ניט קוקנדיק אויף דעם גרויסן קוואַנטיטאַטיוון אונטערשייד, ווערן בײַ באַביטשן פּינסק, ווינִיצע נעזשין, באַרדיטשעוו און אַנדערע ערטער באַטראַכט ווי שטעטלעך צו גלײַך מיט דוקאָר, קאַפּוליע, אָלקעניק, צי פּומפּיאַן. ניט נאָר דאָס, נאָר אין פּינסק, ווינִיצע, נעזשין און באַרדיטשעוו זײַנען געווען מער ייִדן ווי די גאַנצע ייִדישע און ניט־ייִדישע באַפעלקערונג אין די קלענערע צענטערס. אין נעזשין האָבן געוווינט אין 1897 71.578, אין ווינִיצע 11.456, אין פּינסק 20,957 און אין באַרדיטשעוו ניט ווינציקער ווי 41.125 ייִדן. און פאַר וואָס פאַררעכנט באַביטש אַזוינע ערטער ווי ראָוונע מיט אַן אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון 24.573 און מיט 13.704 ייִדן צי גראָדנע מיט אַ באַפעלקערונג פון 46.919 און מיט 22.384 ייִדן אין 1897 פאַר שטעט און פּינסק, ווינִיצע, צי באַרדיטשעוו פאַר שטעטלעך?

אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל ווערט געזאָגט, אַז „די גרעסטע מערהייט אָבער פון די ייִדישע געלערנטע און שריפטשטעלערס, דיכטערס און קינסטלערס פון רוסלאַנד, 95 פּראָצענט, האָט אונדז געגעבן דאָס קליינע שטעטל".[13] אָבער באַביטש אַליין גיט דאָך צו, אַז 37 פון די 287 שריפטשטעלערס שטאַמען פון שטעט. דאָס מיינט דאָך, אַז אַפילו וועדליג זייער צאָל זײַנען געבוירן געוואָרן 13 און ניט בלויז 5 פּראָצענט אין די גרעסערע צענטערס.

דער אמת איז, אַז אין די שטעט זײַנען געבוירן געוואָרן מער ווי 13 פּראָצענט פון זײַנע שרײַבערס, פון די 287 שריפטשטעלערס זײַנען 30 פּראָצ. געבוירן געוואָרן אין שטעט מיט אַ באַפעלקערונג (אין 1897) פון צען טויזנט צי מער, אַרום 38 פּראָצענט אין ערטער מיט אַ באַפעלקערונג ווינציקער ווי צען טויזנט, און וועגן 31 פּראָצענט האָבן מיר ניט קיין גענויע דאַטעס וועגן זייער געבוירן־אָרט צי גרייס פון פּלאַץ. אין שײַכות מיט דעם דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז ניט מער ווי 39 פּראָצענט פון ייִדן האָבן אין 1897 געוווינט אין שטעט פון צען טויזנט אײַנוווינערס צי מער. די רוסישע שטאָט, אין אַנדערע ווערטער, איז אין דעם פּרט גאָרניט געווען אַזוי הינטערשטעליק.

בכלל גערעדט איז שווער צו פאַרשטיין, ווי אַזוי דאָס שטעטל וואָלט גאָר געקענט זײַן דאָס געבוירן־אָרט פון דער גרעסטער מערהייט פון אונדזערע שריפטשטעלערס. צי זאָל עס זײַן איבער דעם, וואָס דער בעסערער עלעמענט ייִדן האָבן דאָרט געוווינט? אָבער מיר ווייסן דאָך כּמעט ווי גאָרניט וועגן דער גײַסטיקער ירושה פון אונדזערע ליטעראַטן. צי איז די שטעטלשע סלבה געווען גײַסטיק מער סטימולירנדיק פאַר ליטעראַרישער שאַפונג? דאָס לאָזט זיך שווער גלייבן. די שטאָט, און ניט דאָס שטעטל, איז געווען דער רוסישער און ייִדישער קולטור־צענטער. אַחוץ דעם, אַ היפּשער טייל פון די ליטעראַטן האָבן פאַרבראַכט אַ טייל פון זייער יוגנט אין די גרעסערע צענטערס, ווו זיי האָבן געהאַט אַ מגע־ומשא מיט דער ניט־ייִדישער קולטור און מיט דער היימישער

השכלה. אויף זײַט 561 באַמערקט באַביטש אַפילו, אַז „מחמת אַ ריי היסטאָרישע, עקאָנאָמישע און פּסיכאָלאָגישע סיבות איז דאָס שטעטל געווען ביז דער לעצטער צײַט דאָס געבוירן־אָרט פון ייִדישן טאַלאַנט, פון דער גרויסער ייִדישער פּערזענלעכקייט“. אָבער ס׳איז שווער צו זאָגן, וואָס ער מיינט מיט דעם.

III

בעצם וואָלט באַדאַרפט זײַן אַ שײַכות צווישן דער רעלאַטיווער גרייס פון דער שטאָטיש־שטעטלשער ייִדישער באַפעלקערונג אין די פאַרשיידענע גובערניעס און די צאָל שריפטשטעלערס, וועלכע זײַנען דאָרטן געבוירן געוואָרן. אויב דאָס שטעטל איז געווען, בדרך כלל, דאָס געבוירן־אָרט פון ייִדישן שרײַבער, וואָלטן מער פון זיי באַדאַרפט שטאַמען פון די גובערניעס מיט אַ גרעסערער שטעטלשער און קלענערער שטאָטישער ייִדישער באַפעלקערונג. אויב ווידער די מערהייט פון זיי זײַנען געבוירן געוואָרן אין די גרעסערע צענטערס, וואָלט באַדאַרפט אויסקומען, אַז לפי־ערך מער פון זיי שטאַמען פון די גובערניעס מיט אַ גרעסערער שטאָטישער און קלענערער שטעטלשער ייִדישער באַפעלקערונג. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, ניט מער ווי אַן השערה, וואָס די פאַקטן וועלן זי באַשטעטיקן אָדער ניט.

אין דער ווײַטערדיקער טאַבעלע ווערן איבערגעגעבן געוויסע ידיעות וועגן רוסישע ייִדן צום סוף פון לעצטן יאָרהונדערט. ס׳ווערט געגעבן, ערשטנס, וויפל פון די 344 שרײַבער, וועגן וועלכע מיר האָבן געוויסע דאַטעס, זײַנען געבוירן געוואָרן אויף יעדערע הונדערט טויזנט ייִדן אין יעדער פון די דערמאָנטע גובערניעס. פאַר ייִדישע שרײַבערס ווערן באַטראַכט ניט נאָר די, וועלכע האָבן זיך באַנוצט אויסשליסלעך מיט דער ייִדישער שפּראַך, נאָר אויך אַזוינע, וועלכע האָבן געשריבן אין ייִדיש און נאָך אין אַנדערע שפּראַכן, ווי למשל, ייִדיש און העברעיִש, ייִדיש און רוסיש וכדומה. גלײַכצײַטיק דאַרף באַמערקט ווערן, אַז מיר זײַנען אין דעם מאָמענט ניט פאַראינטערעסירט אין דער קוואַנטיטאַטיווער און ניט אין דער קוואַליטאַטיווער זײַט פון זייער שאַפן, ווי באַלד זייערע ווערק זײַנען געדרוקט געוואָרן אין אַ ייִדישער צײַטונג, זשורנאַל, צי אין בוכפאָרם. איבער געוויסע טעמים, וועלכע וועלן גלײַך געגעבן ווערן, זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן נאָר די שרײַבערס, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן צווישן די יאָרן 1890 און 1907. די גייטיקע אינפאָרמאַציע איז גענומען געוואָרן פון אַזוינע ביכער ווי ז. רייזענס לעקסיקאָן און ענלעכע מקורים.

ס׳איז פאַראַן גרונט פאַר דער הנחה, אַז קיין עיקרדיקע שינויים אין דער געאָגראַפישער פאַרטיילונג פון רוסישע ייִדן זײַנען אין משך פון די יאָרן 1890—1907 ניט פאָרגעקומען. מענטשן זײַנען אונטער דער צײַט געבוירן געוואָרן און געשטאָרבן, אָבער די געבורטן- און טויטן־ראַטעס זײַנען מסתּמא אומעטום געווען פיל־ווינציק די זעלבע. ייִדן האָבן אין משך פון די יאָרן אויסגעוואַנדערט, אָבער די עמיגראַציע איז מסתּמא געווען אומעטום פיל־ווינציק פון דער זעלבער גרייס. די פאַרטיילונג צי דער צוזאַמענשטעל פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, אין אַנדערע

ווערטער, איז אין 1890 און 1907 געווען אַן ערך לויט דער זעלבער פּראָפּאָרציע ווי אין 1897, ווען די פאָלקסציילונג איז געמאַכט געוואָרן.

מען קען ניט אָנהייבן פֿיל פֿריִער ווי 1890, ווײַל געוויסע שינויים אין דער געאָגראַפֿישער פֿאַרטיילונג פֿון רוסישע ייִדן זײַנען אין פֿאַרלויף פֿון 19טן יאָר־הונדערט יע פֿאָרגעקומען. ניט נאָר איז דער תחום פֿאַרקלענערט געוואָרן, נאָר לויט די מײַ־געזעצן פֿון 1882 האָבן ייִדן ניט געטאָרט מער וווינען אין דערפֿער. איז טאַקע דער וווּקס פֿון דער שטאָטישער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין די פֿופֿציק יאָר פֿאַר דער פֿאָלקסציילונג געווען פֿיל גרעסער ווי אין די שפּעטערע יאָרן. אין 1897 האָבן אין זיבעציק שטעט פֿון תחום געוווינט קרובֿ פֿיר מאָל מער ייִדן ווי אין 1847, אָבער דער וווּקס פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג צווישן 1897 און 1910 אין די ערטער איז געווען ניט מער ווי דרײַסיק פּראָצענט.[14] אַחוץ דעם, די ידיעות וועגן די ייִדן ביז 1897 זײַנען ניט צופֿרידנשטעליק. ס׳איז אויך ניט פּדאַי צו נעמען אַ קירצערן פּעריאָד, ווײַל יעמאָלט וואָלט די דוגמא מסתּמא געווען ווינציקער רעפּרעזענטאַטיוו. איבער דעם זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן די שרײַבערס, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן צווישן 1890 און 1907.

פֿאַר שטעט נעם איך אָן די ערטער, אין וועלכע ס׳זײַנען געווען אין 1897 צען טויזנט אײַנוווינערס צי מער. טייל מענטשן וועט דער מעסטער אפֿשר ניט געפֿעלן ווערן איבער דעם, וואָס ער איז אָדער צו גרויס אָדער צו קליין. מ׳דאַרף אָבער ניט פֿאַרגעסן, אַז ס׳זײַנען פֿאַראַן חילוקי־דעות וועגן דעם, ווו דאָס שטעטל ענדיקט זיך און די שטאָט הייבט זיך אָן. דאָס אַמעריקאַנער צענזוס־ביוראָ, למשל, באַטראַכט ערטער מיט אַ באַפֿעלקערונג פֿון אַכט טויזנט צי מער פֿאַר שטעט; אַנדערע ווידער זײַנען שטרענגער. צען טויזנט איז על כל פּנים ניט קיין שלעכטער מעסטער. אין די דערמאָנטע 27 גובערניעס, 25 פֿון תחום און 2 פֿון באַלטישן געגנט, האָבן געלעבט קרובֿ צו 95 פּראָצענט פֿון אַלע רוסישע ייִדן. די פּראָצענטן אין די לעצטע דרײַ שפּאַלטן פֿון דער טאַבעלע זײַנען אויס־גערעכנט געוואָרן לויט די דאַטעס אין די אָפֿיציעלע ראַפּאָרטן פֿון דער רוסישער פֿאָלקסציילונג.

אונדז אינטערעסירט אויך צו וויסן די ווירקונג פֿון דער קאָנצענטראַציע פֿון ייִדן אין געוויסע ערטער. די אַבסאָלוטע צאָל איז אַ מאָל ניט אַזוי וויכטיק ווי די רעלאַטיווע גרייס. ס׳איז ניט אויסגעשלאָסן, למשל, אַז ייִדן זײַנען געווען מער נאַציאָנאַל־באַוווּסטזיניק אין די שטעט, אין וועלכע זייער פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג איז געווען גרעסער, ווי אין די, ווו זיי זײַנען געווען אַ קליינע מינאָריטעט וואָס ווערט בטל בששים. אויך איז מיגלעך, אַז אין די ערטער מיט אַ גרעסערן פּראָצענט ייִדן האָבן זיך געפֿונען מער און בעסערע ייִדישע אַנשטאַלטן און אָרגאַניזאַציעס און דאָרט איז געווען מער ייִדיש לעבן ווי אין די אַנדערע ערטער. צי האָט די קאָנצענטראַציע געהאַט וועלכע ניט איז ווירקונג אין דעם פּרט? צי זײַנען מער שרײַבערס געבוירן געוואָרן אין די גובערניעס, אין וועלכע דער פּראָצענט שטאָטישע ייִדישע באַפֿעלקערונג

לגבי דער אַלגעמיינער איז געווען גרעסער? צי האָט זייער קאָנצענטרירונג געשאַפן אַ גינציקערן באָדן פאַר דער אַנטוויקלונג פון שעפערישן טאַלענט?

גובערניע				
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
בעסאַראַבער . . .	10.1	47.1	38.5	21.7
גראָדנער	11.5	42.0	59.7	22.7
וואָלינער	6.6	27.7	50.5	17.4
וואַרשעווער . . .	15.1	65.1	27.3	20.6
וויטעבסקער . . .	4.6	51.9	50.5	29.6
ווילנער	11.9	30.6	40.0	24.4
טאַווריד ער . . .	0	56.7	12.1	51.6
טשערניגאָווער . .	5.3	32.2	25.4	34.9
קאַטערינאָסלאַווער . .	1.0	60.6	26.1	42.0
כערסאָנער	2.8	67.8	29.0	34.8
לאָמזער	7.7	21.9	40.3	14.5
לובלינער	5.8	28.1	46.4	11.4
ליפלענדער	8.4	80.3	5.5	38.4
מאָהילעווער . . .	2.0	24.1	52.7	29.8
מינסקער	7.6	29.8	55.9	22.8
סוואַלקער	3.4	22.3	37.2	26.6
שעדלעצער	5.0	22.5	51.0	12.5
פאָדאָליער	5.4	19.0	47.9	19.7
פאָלטאַווער . . .	1.8	59.5	30.8	42.6
פעטריקאָווער . . .	11.7	68.7	29.7	19.7
פלאָצקער	7.8	32.0	32.1	21.2
קאָוונער	8.0	21.6	40.4	17.1
קאָלישער	4.7	25.2	31.2	18.9
קורלענדער	8.0	23.0	8.7	30.3
קיעווער	5.8	30.8	30.7	23.0
קעלצער	7.2	7.5	27.0	11.6
ראָדעמער	5.4	10.0	37.5	9.6

צום סוף: וואָס פֿאַר אַ שײַכות איז פֿאַראַן צווישן דעם פּ־אָצענט ייִדן, וועלכע האָבן געקענט לייענען רוסיש, און דער צאָל שרײַבערס, וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן אין די פֿאַרשיידענע גובערניעס? די רוסישע בילדונג איז אויסגעקליבן געוואָרן איבער אַ צאָל טעמים. אַ וועלטלעכע ליטעראַטור קען געשאַפֿן ווערן בלויז אין אַ וועלטלעכער סביבה. דער פּראָצענט רוסיש־לייענער דיקע ייִדן גיט אונדז בכן אַ געוויסן באַגריף וועגן דעם אַלגעמיינעם כאַראַקטער פֿון דער סביבה און זאָגט אונדז עפּעס וועגן דעם אַזוי גערופֿענעם צײַטגײַסט. מיר ווייסן, אַז עלטערן מיט אַ וועלטלעכער בילדונג פֿלעגן שטרעבן אויך צו געבן זייערע קינדער אַזאַ מין בילדונג. זיי פֿלעגן זיי שיקן, למשל, אין גימנאַזיע צי אוניווערסיטעט; זיי פֿלעגן זיי לאָזן לייענען די מאָדערנע ליטעראַטור; און זיי פֿלעגן גיין מיט זיי אין טעאַטער און צו קאָנצערטן. עלטערן, פֿאַרקערט, אָן אַזאַ בילדונג האָבן אין פֿיל פֿאַלן געשיקט זייערע קינדער בלויז אין חדר צי ישיבה. אין טייל פֿאַלן פֿלעגן זיי ניט לאָזן זייערע קינדער לייענען, אַפֿילו אַ העברעיִש בוך, פֿון ייִדיש צי רוסיש שוין אָפּגערעדט.

אָבער אַ פֿרעמדע וועלטלעכע סביבה קען אויך האָבן אַ נעגאַטיווע ווירקונג. אַ פֿרעמד־וועלטלעכע בילדונג פֿירט טײַלווײַז צו שפּראַכיקער און אַנדערע פֿאָרמען פֿון אַסימילאַציע, ווי מיר זעען דאָס אין די מערב־אייראָפּעיִשע לענדער, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. צי האָט אָט די פֿרעמדע וועלטלעכקייט צי רוסיפֿיקאַציע פֿאַראָרעמט אָדער באַרײַכערט אונדזער קולטור?

אפֿשר וועט מען זאָגן, אַז דאָס וואָס ייִדן האָבן ניט געקענט לייענען רוסיש איז נאָך ניט קיין ראַיה, אַז זיי האָבן ניט געקענט קיין אַנדערע שפּראַכן און זײַנען געווען אָן אַן אייראָפּעיִשער בילדונג. מיר זײַנען געגייגט צו זאָגן, אַז ייִדן אין אַלטן רוסלאַנד, וועלכע האָבן געקענט לייענען דײַטש, פֿראַנצייזיש, פּויליש צי ליטוויש, האָבן גיכער ווי אַלץ אויך געקענט לייענען רוסיש און האָבן אַזוי אָנגעגעבן בײַ דער ציילונג. זיי האָבן געקענט, אין אַנדערע ווערטער, נאָר רוסיש ווי אַ צוגאָב צו ייִדיש און העברעיִש, אָדער אַנדערע אייראָפּעיִשע שפּראַכן און אויך רוסיש. די ווידער, וועלכע זײַנען פֿאַרצייכנט געוואָרן פֿאַר „בעזגראַמאָטנע" אין רוסיש, האָבן זיכער אַחוץ ייִדיש און העברעיִש ניט געקענט לייענען קיין שום אַנדער שפּראַך.

ס'וועט ניט זײַן איבעריק צו דערמאָנען, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן ניט מער ווי מיט אַ דוגמא. מער ווי 344 שריפֿטשטעלערס זײַנען געבוירן געוואָרן אין משך פֿון דער צײַט. און די פּראָצענטן גיבן אונדז גיכער אַן אַלגעמיינע ווי אַ פּינקטלעכע השגה וועגן דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג און וועגן דער צאָל וועלכע האָבן געקענט לייענען רוסיש.

IV

דרײַ פֿראַגעס זײַנען געשטעלט געוואָרן.

ערשטנס: צי האָט די שטאָטישע ייִדישע באַפֿעלקערונג אונדז געגעבן לפֿי־ערך מער, ווינציקער, צי די זעלבע צאָל שרײַבערס ווי די שטעטלשע ייִדן.

צווייטנס: צי האָט די קאָנצענטראַציע פֿון ייִדן געהאַט וועלכע ניט איז ווירקונג? דריטנס: וואָס איז די שײַכות צווישן דעם פּראָצענט רוסיש לייענע־דיקע ייִדן און דער צאָל שרײַבערס וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן אין די פֿאַרשיידענע גובערניעס?

דער ענטפֿער אויף דער ערשטער פֿראַגע איז, אַז די שטאָט האָט אונדז ניט געגעבן ניט מער און ניט ווינציקער שרײַבערס. דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿי־ציענט צווישן דעם פּראָצענט פֿון דער שטאָטישער ייִדישער באַפֿעלקערונג און דער צאָל שרײַבערס אויף יעדע 100.000 ייִדן איז +0,07: ניט קיין אָנזיכטיקע צאָל. די שטאָט אין אַלטן רוסלאַנד האָט זיך, ווי ס'ווײַזט אויס, אין דעם פֿאַל ניט אויסגעצייכנט.

דער גראַד אַסאָציאַציע צווישן ייִדישער קאָנצענטראַציע און דער צאָל שרײַבערס איז +0,03. ס'קומט אויס, אַז אין די גובערניעס מיט אַ גרעסערער ייִדישער קאָנצענטראַציע זײַנען, בדרך כּלל, געבוירן געוואָרן פּונקט אַזוי פֿיל שריפֿטשטעלערס ווי אין די אַנדערע געגנטן. די גרעסערע קאָנצענטראַציע, אין אַנדערע ווערטער, האָט אַ פּנים ניט געהאַט קיין ספּעציעלע ווירקונג.

די שײַכות צווישן דעם פּראָצענט רוסיש־לייענדיקע ייִדן און צאָל שרײַ־בערס אויף יעדע 100.000 ייִדן פֿון די פֿאַרשיידענע גובערניעס איז נעגאַטיוו. דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט איז 0,49 —. ס'קומט אויס, אַז אין די געגנטן מיט אַ גרעסערן פּראָצענט רוסיש־לייענערס צווישן ייִדן זײַנען געבוירן געוואָרן ווינציקער שרײַבערס ווי אין די אין וועלכע דער פּראָצענט איז געווען קלענער. אין וואַרשעווער, גראָדנער, בעסאַראַבער צי פּעטריקאָווער גובערניע זײַנען גע־בוירן געוואָרן מער ייִדישע שרײַבערס אויף יעדע 100.000 ייִדן ווי אין טשער־ניגאָווער, קאַטערינאָסלאַווער צי פּאָלטאַווער גובערניע, אין וועלכע דער פּראָצענט רוסיש־לייענערס צווישן ייִדן איז געווען פֿיל גרעסער ווי אין יענע גובערניעס.

צו דעם אויספֿיר קען מען האָבן אַ סך טענות.

מען קען ערשטנס אָנווײַזן, אַז אַפֿילו אין די גובערניעס מיט דעם זעלבן פּראָצענט רוסיש־לייענערס צווישן ייִדן זײַנען ניט געבוירן געוואָרן די זעלבע צאָל שרײַבערס. 22,7 פּראָצענט פֿון די גראָדנער און 22,8 פּראָצענט פֿון די מינסקער ייִדן האָבן געקענט לייענען רוסיש. אָבער אין דער ערשטער פֿון די צוויי גובערניעס זײַנען געבוירן געוואָרן 11,5 שרײַבערס און אין דער צווייטער ניט מער ווי 7,6 אויף איטלעכע 100.000 ייִדן. אַרום דרײַסיק פֿון איטלעכע הונדערט וויטעבסקער און מאָהילעווער ייִדן האָבן געקענט לייענען רוסיש. אָבער אין וויטעבסקער גובערניע זײַנען געבוירן געוואָרן 4,6 און אין דער מאָהילעווער גובערניע ניט מער ווי צוויי שרײַבערס אויף איטלעכע הונדערט טויזנט ייִדן. אַרום איין פֿינפֿטל, 19,7 פּראָצענט, פֿון פּאָדאָליער און פּעטריקאָווער ייִדן האָבן געקענט לייענען רוסיש. ניט קוקנדיק אויף דעם, האָט די פּוילישע גובערניע אונדז געגעבן אַרום צוויי מאָל אַזוי פֿיל שרײַבערס ווי די אוקראַיִנער.

צווייטנס, מער שרײַבערס זײַנען געבוירן געוואָרן אין טייל פֿון די גובערניעס מיט דעם זעלבן פּראָצענט ייִדן אין שטעט ווי אין אַנדערע נעגנטן. אין דער פּלאָצקער און טשערניגאָווער גובערניע האָבן געוווינט צו 32 פֿון איטלעכע הונדערט ייִדן אין שטעט מיט אַ באַפֿעלקערונג פֿון 10,000 צי מער. אָבער אין דער פּוילישער גובערניע זײַנען געבוירן געוואָרן מער שרײַבערס ווי אין טשערניגאָווער. ווילנער גובערניע האָט אונדז געגעבן אַרום צוויי מאָל אַזוי פֿיל שרײַבערס ווי קיִעווער, הגם אין ביידע פֿון זיי האָבן געוווינט דער זעלביקער פּראָצענט ייִדן אין שטעט. די שטאָטישע ייִדישע באַפֿעלקערונג אין וואַרשעווער גובערניע איז געווען אַן ערך די זעלבע ווי אין כערסאָנער צי פּעטריקאָווער. ניט קוקנדיק אויף דעם, זײַנען אין דער ערשטער פֿון זיי געבוירן געוואָרן מער שרײַבערס ווי אין די אַנדערע צוויי.

ענלעכס קען אָנגעוויזן ווערן וועגן דער שײַכות צווישן קאָנצענטראַציע און צאָל שרײַבערס: אין ווילנער גובערניע זײַנען געבוירן געוואָרן מער שרײַבערס ווי אין לאָמזער, הגם דער פּראָצענט קאָנצענטראַציע אין ביידע פֿון זיי איז געווען דער זעלבער. און וואָס איז וועגן סוואַלק און ראָדעם? אין וואַרשעווער גובערניע זײַנען געבוירן געוואָרן מער ווי צוויי מאָל שרײַבערס איידער אין קעלץ, הגם די קאָנצענטראַציע איז געווען פֿון דער זעלבער גרייס.

ס קען זײַן, אַז דאָס אַלץ איז איבער דעם, וואָס ס׳איז פֿאַראַן אַ צווישנ־אַנאַנדיקע ווירקונג צי אָפּהענגיקייט צווישן דעם פּראָצענט שטאָטישע ייִדישע באַפֿעלקערונג און רוסיש־לייענערס בײַ ייִדן, צווישן קאָנצענטראַציע און שטאָ־טישע ייִדישע באַפֿעלקערונג, און צווישן דעם פּראָצענט רוסיש־לייענערס בײַ ייִדן און זייער קאָנצענטרירונג. מיר ווייסן, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ נעגאַטיווע שײַכות צווישן דער צאָל שרײַבערס און דעם פּראָצענט רוסיש־לייענערס בײַ ייִדן. ס׳איז דעריבער ניט אויסגעשלאָסן, אַז דאָס וואָס למשל אין פּלאָצקער גובערניע זײַנען אַרויסגעקומען מער ווי אין טשערניגאָווער, הגם אין ביידע האָבן געוווינט דער זעלבער פּראָצענט ייִדן אין שטעט, איז איבער דעם וואָס אין איינער פֿון זיי האָט אַ גרעסערער טייל ייִדן געקענט לייענען רוסיש. און דאָס וואָס דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דער צאָל שרײַבערס און דעם פּראָצענט ייִדן אין שטעט איז ניט מער ווי +0,07 איז אפֿשר איבער דעם, וואָס די אַנדערע פֿאַקטאָרן האָבן ניט געהאַט קיין גינציקן איינפֿלוס. דאָס זעלבע קען אויך געזאָגט ווערן בנוגע צו די אַנדערע קאָעפֿיציענטן.

די ווײַטערדיקע פֿאַקטן וועגן די רוסישע ייִדן וועלן באַשטעטיקן די ריכטיקייט פֿון דעם וואָס איך האָב אָקערשט געזאָגט. אַ גרעסערער טייל שטאָטישע ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט געקענט לייענען רוסיש ווי ס׳איז געווען דער פֿאַל מיט די שטעטלשע ייִדן. דער קאָעפֿיציענט איז +0,62. דאָס מיינט, אַז אין די געגנטן מיט אַ גרעסערער שטאָטישער ייִדישער באַפֿעלקערונג האָבן זיך געפֿונען מער רוסיש־לייענערס בײַ ייִדן ווי אין די גובערניעס מיט אַ קלע־נערן טייל פֿון זיי אין שטעט. צווייטנס, אין די פּראָווינצן אין וועלכע די

שטאָטישע יידישע באַפעלקערונג איז געווען גרעסער איז זייער פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיינער שטאָטישער באַפעלקערונג געווען קלענער ווי אין די אַנדערע ערטער. אין וואַרשע, למשל, האָבן אין 1897 געלעבט אַרום 185.000 יידן, וועלכע האָבן אויסגעמאַכט ניט מער ווי 27 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַ־פעלקערונג. אין אָדעס זײַנען געווען קרוב צו 125.000 יידן, אָבער זיי האָבן באַטראָפן ניט מער ווי 31 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. ניט מער ווי פיר צענטל פון דער ווילנער באַפעלקערונג זײַנען געווען יידן, אָבער אַרום 56 פּראָצענט פון די אײַנוווינערס אין לויצק, ראָווגע און אַלט־קאָנסטאַנטין (וואָלין) זײַנען געווען יידן; און 60 פּראָצענט פון דער באָברויסקער, 71 פּראָצענט פון דער סלוצקער און קרוב דרײַ פערטל פון דער פּינסקער באַ־פעלקערונג זײַנען געווען יידן. און דאָס איז אויך ריכטיק בנוגע די גובערניעס. פאַרגלײַכט למשל וואַרשעווער, כערסאָנער, פּעטריקאָווער און קאַטערינאָ־סלאַווער מיט גראָדנער, מינסקער, מאָהילעווער צי וואָלינער. דער קאָעפיציענט איז 0,41 —. צום סוף: מער רוסיש־לייענערס בײַ יידן האָבן זיך געפונען אין די די שטעט און גובערניעס, אין וועלכע זיי זײַנען געווען אַ קלענערער טייל פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. דער קאָרעלאַציע־קאָעפיציענט איז 0,45 — פון דעם איז צו זען, אַז ס'איז געווען אַ געוויסע צווישנאַנאַנדיקע אָפּ־הענגיקייט.

אָט די מעגלעכע צווישנאַנאַנדיקע ווירקונג פון יעדערן פון די צוויי פאַקטאָרן אויפן דריטן און במילא אויף דער צאָל שרײַבערס, וועלכע יעדערע פון די גובערניעס האָט אונדז געגעבן, איז דעריבער סטאַטיסטיש עלימינירט געוואָרן. דער גראַד אַסאָציאַציע צווישן פּראָצענט שטאָטישע יידישע באַפעל־קערונג און צאָל שרײַבערס אויף איטלעכע 100.000 יידן איז נאָכן עלימינירן קאָנצענטראַציע און רוסיפיקאַציע 0,54 +. ס'קומט איצט אויס, אַז אין די גובערניעס, אין וועלכע דער פּראָצענט יידישע אורבאַניזאַציע איז געווען גרעסער, וואָלטן געבוירן געוואָרן לפי ערך מער שרײַבערס, ווען אַנדערע אײַנ־פלוסן וואָלטן זיך ניט אַרײַנגעמישט.

און דאָס איז ניט אַזוי שווער צו פאַרשטיין. אין די שטעט זײַנען געווען געוויסע טיפּן שולן, עלעמענטאַר־, מיטל־ און אין אַ טייל פון זיי אַפילו הויך־שולן. דאָרט זײַנען געווען סטודענטן, וועלכע פלעגן פאַרשפּרייטן ביכער, זשורנאַלן, בילדונג און וויסנשאַפט צווישן זייערע פרײַנד און באַקאַנטע. דאָרט פלעגן אויך אָנקומען די צײַטונגען פון וואַרשע און ווילנע, מאָסקווע, פּעטער־בורג צי קיעוו. אויך דאָס יידישע לעבן איז דאָרט געווען גאַנץ אַנדערש ווי אין די פאַרוואָרפענע העקן. דאָרט איז געווען ניט נאָר די תּלמוד־תּורה און ישיבה, רבי און מלמד, נאָר אויך דער חדר־מתוקן, אַ מאָדערנער העברעיִשער לערער, אויך פלעגן דאָרט זײַן דראַמאַטישע פאַראײַנען, „הזמיר"־געזעלשאַפטן און פּריוואַטע ביבליאָטעקן. אָחוץ דעם, די נאַציאָנאַלע און די סאָציאַליסטישע באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס האָט געפונען אַ בעסערן אָפּקלאַנג אין די

שטעט ווי אין די אַנדערע ערטער. צום סוף פון פעריאָד זײַנען אויך שוין געווען אָוונטשולן אין ייִדיש, ליטעראַרישע און דראַמאַטישע פאַראיינען. צי האָט דאָס אַלץ ניט געמוזט האָבן אַ ווירקונג אויף דעם יונגן דור און האָט עס ניט סטימולירט צו ליטעראַרישער שאַפונג?

אַז דאָס איז מער ווי בלויז אַן השערה, איז גאָרניט אַזוי שווער צו דערוויַיזן. פון 2004 ייִדישע שרײַבערס, וועגן וועלכע מיר האָבן געוויסע ידיעות און וועלכע זײַנען געבוירן געוואָרן אין משך פון 19טן יאָרהונדערט, זײַנען אַרום 58 פּראָצענט געבאָרן געוואָרן צווישן 1860 און 1889. אין די דרײַסיק יאָר זײַנען געבאָרן געוואָרן, ווי ס'איז צו זען, היפּש מער שרײַבערס ווי אין די פריִערדיקע יאָרן. ווי אַזוי דערקלערט זיך עס? מ'קען זיכער ניט זאָגן, אַז ערשט אין די לעצטע עטלעכע יאָר פון 19טן יאָרהונדערט האָבן ייִדישע עלטערן אָנגעהויבן צו האָבן קינדער, וועלכע זײַנען געווען ליטעראַריש פעיִק. ס'איז פיל ריכטיקער צו זאָגן, אַז פּאָטענציעלע ליטעראַטן זײַנען געבאָרן געוואָרן פונקט אַזוי פיל אין דער ערשטער ווי אין דער צווייטער העלפט פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. דאָס קען גיכער ווי אַלץ צוגעשריבן ווערן צו געוויסע שינויים אין דער סביבה און אין ייִדישן לעבן. אין אָנהייב 19טן יאָרהונדערט זײַנען בײַ ייִדן נאָך געווען גאַנץ שוואַכע באַדינגונגען פאַר אַן אייגענער וועלטלעכער ליטעראַטור, ספּעציעל נאָך אין ייִדיש. אָבער די ווענט פון געטאָ האָבן אָנגעהויבן, איבער געוויסע סיבות, ביסלעכווײַז אײַנצופאַלן און אָט די טראַנספאָרמאַציע האָט אַנטוויקלט און אַרויסגעבראַכט די פּאָטענציעלע ליטעראַרישע פעיִקייטן בײַ ייִדן.

אָבער דער שטאָטישער ייִד האָט געלעבט און לעבט אין צוויי וועלטן. די רוסישע שטאָט איז געווען ניט נאָר אַ ייִדישער, נאָר אויך אַ רוסישער קולטור-צענטער; און דער שטאָטישער ייִד איז געווען ניט נאָר ייִד, נאָר אויך רוסישער ייִד. איבער דעם איז טאַקע דאָ אַן אונטערשייד אין דער ראָלע, וועלכע די שטאָט שפּילט אין דעם נאַציאָנאַל-קולטורעלן לעבן פון די אומות-העולם און בײַ אונדז. אויב דייוויס קען אָנווײַזן אויף דעם, אַז די קאָרעלאַציע צווישן דעם פּראָצענט אַמעריקאַנער מיט אַן עלעמענטאַרער בילדונג און דער צאָל באַרימטע אַמעריקאַנער, וועלכע זײַנען דערמאָנט געוואָרן אין דער אויס-גאַבע 1912—1913 פון „ווער איז ווער אין אַמעריקע", אויף יעדע טויזנט אײַנוווינערס אין די פאַרשיידענע שטאַטן איז 0,77+,[15] דאַרף דאָ באַמערקט ווערן, אַז דער גראַד אַסאָציאַציע צווישן דעם פּראָצענט רוסיש-לייענערס בײַ ייִדן און דער צאָל שרײַבערס אויף איטלעכע 100.000 ייִדן, נאָכן אַוועקנעמען די ווירקונג פון אורבאַניזאַציע און קאָנצענטראַציע, איז 0,70—. דאָס מיינט, אַז אין די גובערניעס מיט אַ גרעסערן טייל רוסיש-לייענערס בײַ ייִדן וואָלטן, און פאַקטיש זײַנען טאַקע, געבאָרן געוואָרן ווינציקער שרײַבערס ווי אין די אַנדערע געגנטן. דאָס מיינט ניט, פאַרשטייט זיך, אַז אין די שפּראַכלעך מער אַסימילירטע גובערניעס זײַנען געבאָרן ווינציקער ייִדן מיט ליטעראַרישע

פֿעיִקייטן. דער קאָעפֿיציענט זאָגט אונדז נאָר, אַז אין אַזוינע ערטער איז דער אינטערעס פֿאַר דער אייגענער ליטעראַטור משמעות געווען קלענער און שוואַכער. מער פֿון די דאָרטיקע יידן האָבן זיך מסתמא אָפּגעגעבן מיט דער רוסישער ליטעראַטור ווי אין די איבעריקע גובערניעס. אויב דער אַמעריקאַנער שרײַבער, למשל, האָט ניט קיין פֿאַרלאַנג צו שרײַבן אין דײַטש צי פֿראַנצייז, האָבן טייל פֿון אונדזערע ליטעראַטן זיך געצויגן דווקא צו שרײַבן אין רוסיש, פּוליש, צי אין ענגליש.

דאָס לעבן אין די גרעסערע צענטערס האָט געהאַט, ווי ס'איז צו זען, אַ צווייִקע ווירקונג. פֿון איין זײַט האָט די שטאָט געשאַפֿן די נייטיקע באַדינגונגען פֿאַר דער אַנטוויקלונג און דעם וואָקס פֿון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. אָבער גלײַכצײַטיק איז דאָ געווען אַ פֿאָרם פֿון אַסימילאַציע. דער פּועל־יוצא איז געווען, אַז די רוסיפֿיצירונג פֿון יידן האָט רעדוצירט די ווירקונג פֿון דער גינציקער שטאָטישער סביבה. אָבער פֿון דעם איז נאָך ניט צו דרינגען, אַז דאָס שטעטל אין רוסלאַנד איז געווען דאָס געבוירן־אָרט פֿון יידישן ליטעראַט. מיר ווייסן גאָר פֿאַרקערט, אַז אין די שטעט זײַנען געבאָרן געוואָרן לפֿי־ערך מער שרײַבערס ווי אין די שטעטלעך. הגם ניט מער ווי אַרום פֿערציק פּראָצענט פֿון די רוסישע יידן האָבן געוווינט אין 1897 אין שטעט מיט אַ באַפֿעלקערונג פֿון 10.000 צי מער, דאָך האָבן זיי אונדז געגעבן 46 פּראָצענט פֿון די 344 שרײַבערס, וועלכע זײַנען געבאָרן געוואָרן צווישן 1890 און 1907. דאָס איינציקע וואָס קען געזאָגט ווערן איז, אַז אין אונדזער פֿאַל האָט די שטאָט אַרויסגעגעבן ווינציקער שרײַבערס אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע פֿעלקער.

צום סוף: דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דער יידישער קאָנצענטראַציע און דער צאָל שרײַבערס, נאָך דעם ווי די ווירקונג פֿון אורבאַניזאַציע און רוסיפֿיקאַציע איז עלימינירט געוואָרן, איז 0,19 — . דאָס מיינט, אַז אין די ערטער אין וועלכע אַ גרעסערער טייל באַפֿעלקערונג זײַנען געווען יידן, וואָלטן געבוירן געוואָרן ווינציקער שרײַבערס, ווי אין די ערטער, אין וועלכע זיי האָבן אויסגעמאַכט אַ קלענערן פּראָצענט. דאָס איז משמעות איבער דעם, וואָס אין די קלענערע שטעט, אין וועלכע ס'זײַנען ס'רובֿ געווען מער יידן אין פֿאַרגלײַך צו דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג ווי אין די גרויסע שטעט, זײַנען ניט געווען אַזוי פֿיל געלעגנהייטן און מעגלעכקייטן פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון די פּאָטענציעלע פֿעיִקייטן ווי אין די גרויסע שטעט. צווייטנס, ס'איז רעכט צו זאָגן, אַז דאָס טראַדיציאָנעלע לעבן פֿון יידן איז אָפּגעהיט געוואָרן מער אין די ערטער, אין וועלכע אַ גרעסערער טייל באַפֿעלקערונג זײַנען געווען יידן, ווי אין די אַנדערע ערטער. דאָס קען דינען פֿאַר אַ באַווײַז, אַז אונדזערע ליטעראַטן האָבן באַדאַרפֿט האָבן אַ סטימולירנדע סביבה, אַ וועלטלעכע יידישע אָרומרינגלונג; זיי האָבן זיך געניטיקט אין עפּעס, וואָס זאָל זיי

אַנטוועקן צו ליטעראַרישער אַקטיוויטעט. פֿון די דרײַ פֿאַקטאָרן האָט די קאָנ־צענטראַציע געהאַט די קלענסטע ווירקונג.

ס׳איז איצט טיילווײַז גרינגער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס די צאָל ליטע־ראַטן אויף איטלעכע 100.000 ייִדן איז אין טייל גובערניעס גרעסער צי קלענער ווי אין די איבעריקע. ס׳איז געווען אָפּהענגיק, קודם כּל, אָן דער ירושה, וועלכע די עלטערן האָבן געהאַט איבערצוגעבן זייערע קינדער. אָבער מיר האָבן ניט קיין שום פֿאַקטן וועגן דעם, און במילא קען קיין סך וועגן דעם ניט געזאָגט ווערן. צווייטנס, די געזעלשאַפֿט האָט געהאַט אַ געוויסע השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פֿון דעם פּאָטענציעלן ליטעראַט. אָבער די סביבה איז זייער אַ קאָמפּליצירטע זאַך, און במילא איז ניט אַזוי גרינג פֿעסטצושטעלן צי אַפֿילו אויסרעכענען אַלע פֿאַקטאָרן, וועלכע האָבן אַ ווירקונג אויף אונדזער גײַסטיקער אַנטוויקלונג. איך האָב אויסגעקליבן דרײַ. די רוסישע סביבה האָט, ווי ס׳ווײַזט אויס, געשפּילט אַ דעטערמינירנדיקע ראָלע. די שײַכות צווישן פּראָצענט רוסיש־לייענערס בײַ ייִדן און דער צאָל שרײַבערס איז 0,70 — . דאָס לעבן פֿון ייִדן אין שטעט ווידער וואָלט געפֿירט צו דעם, עס זאָלן דאָרטן זײַן מער שרײַבערס, ווען די רוסישע סביבה, למשל, וואָלט געקאָנט באַזײַ־טיקט ווערן. דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט איז +0,54. וועגן דעם, צי אין די ערטער מיט אַ גרעסערן טייל באַפֿעלקערונג ייִדן זײַנען געבוירן מער צי ווינציקער שרײַבערס, איז שווער זיך אַרויסצוזאָגן. דער קאָעפֿיציענט איז ניט מער ווי 0,19 — און איז ניט אַזוי איבערצײַגנדיק ווי די איבעריקע.

האָבנדיק דאָס אַלץ אין זינען קענען מיר פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס, למשל, אין פּאָדאָליער גובערניע זײַנען געבוירן געוואָרן ניט מער ווי 5,4 שרײַבערס אויף יעדע 100.000 ייִדן און אין פּעטריקאָווער 11,7. אין ביידע פֿון זיי האָבן ניט מער ווי איין פֿינפֿטל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג געקענט לייענען רוסיש. אָבער אין דער פּוילישער גובערניע האָבן אַרום 69 פֿון איטלעכע הונדערט ייִדן און אין דער אוקראַיִנער גובערניע האָבן ניט מער ווי 19 גע־ווינט אין שטעט. דאָס האָט מסתּמא געפֿירט צו די אונטערשיידן אין דער געבורט־ראַטע. אַחוץ דעם, נאָענט צו פּופּציק פּראָצענט פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין פּאָדאָליע זײַנען געווען ייִדן און ניט מער ווי דרײַ צענטל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין פּעטריקאָווער גובערניע זײַנען געווען ייִדן. און די גרעסערע קאָנצענטראַציע, ווי ס׳איז אָנגעוויזן געוואָרן, האָט ניט געהאַט קיין גינציקע ווירקונג. אָט די צוויי פֿאַקטאָרן האָבן מסתּמא גורם געווען אין דער ראַטע פֿון שרײַבערס. און אין פּלאָצקער גובערניע זײַנען גע־בוירן געוואָרן מער ליטעראַטן ווי אין טשערניגאָווער, (הגם אין ביידע פֿון זיי האָבן געוווינט 32 פּראָצענט פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין שטעט), דער עיקר איבער דעם, וואָס ניט מער ווי 21 פֿון איטלעכע הונדערט ייִדן האָבן געקענט לייענען רוסיש, אין דער צײַט ווען 35 פּראָצענט פֿון די טשערני־

גאָווער ייִדן האָבן געקענט לייענען די אָפיציעלע שפּראַך. ענלעכע דער־קלערונגען קענען געגעבן ווערן וועגן די איבעריקע גובערניעס.

* *
*

דאָס איז אַלץ גערעדט וועגן דער רוסלאַנד צום סוף 19טן יאָר־הונדערט. וואָס איז מכוח ראַטן־פאַרבאַנד פון איין זײַט, מיט די מלוכות וואָס זײַנען געוואָרן אומאָפּהענגיק נאָך דער מלחמה פון דער צווייטער זײַט? די באַדינגונגען האָבן זיך דאָ אי דאָרט זייער שטאַרק געביטן, און ממילא דאַרף מען האָבן ספּעציעלע אויספאָרשונגען אויף צו כאַראַקטעריזירן דעם מצב פון נאָך דער מלחמה.

ביבליאָגראַפיע

(אין דעם סדר ווי די פּאָזיציעס ווערן דערמאָנט אין אַרטיקל)

1. Clarke, E. L., American Men of Letters, 1916.

2. Cattell, G. McKeen, A Statistical Study of American Men of Science, Science, N. S., vol. 24.

3. Hearing, S., Geographical Distribution of American Genius, The Popular Science Monthly, 1914, pp. 189—199.

4. Visher, S. S., A Study of the Type of the Place of Birth and of the Occupations of Fathers of Subjects of Sketches in „Who's Who in America", American Journal of Sociology, vol. 30, pp. 551—557.

5. Holmes, R. H., A Study in Origins of Distinguished Living Americans, American Journal of Sociology, vol. 34, pp. 670—685.

6. Davies, G. R., A Statistical Study of the Influence of the Environment, Quarterly Journal of the University of North Dakota, vol. 4, pp. 212—236.

7. Odin, A, Genèse des Grands Hommes, 1895, pp. 490—521 (vol 1).

8. Davis, J., A Study of 163 Outstanding Communist Leaders, American Sociological Society, Papers and Proceedings, 1929, pp. 42—55

9. Galton, F, Hereditary Genius, 1869.

10. Klineberg, O., Negro Intelligence and Selective Migration. Columbia University Press, New York City, 1935.

11. באַביטש, יוסף, דאָס קליינשטעטל אלס געבוירן־אָרט פּינעס ייִדישן שרײַבער און קינסטלער. ליטעראַרישע בלעטער 1927, נומערן 29 און 31, זײַטן 561—562 און 598—600

12. באַביטש, יוסף, דאָרט 561.

13 באַביטש, יוסף, דאָרט 198.

14. לעשטשינסקי, יעקב, דאָס ייִדישע פאָלק אין ציפערן, בערלין 1922.

15. דאָס זעלבע ווי נומער 6.

די אַמסטערדאַמער תּנך־איבערזעצונג „מגישי מנחה" פֿון 1755 (?)

פֿון יודאַ אַ. יאַפֿע (ניו־יאָרק)

אַרײַנפֿיר

אין דער מאַסע איבערזעצונגען פֿון תּנך האָט איינער אָפּגעגאָלטן צו קריגן אַ שם פֿון דעם יאָר, וואָס דער תּנך איז יעמאָלט ניט געווען איבערגעזעצט. דאָס איז די אויסגאָב (איבערזעצונג) וואָס ד"ר מאַקס גרינבוים, איינער פֿון די ערשטע, ערנצטע און גרינטלעכסטע פֿאָרשער פֿון דער אַלטיידישער שפּראַך און ליטעראַטור האָט באַצייכנט: Die Amsterdamer Übersetzung v. J. 1755; זע זײַן Jüdisch-Deutsche Chrestomathie, לײַפּציק 1882, זז׳ 19—20—35—36—46—50—51—58—59—60 (צוויי מאָל)—62—64—65—109—110—111 (צוויי מאָל)—113—114 (2)—115 (דרײַ מאָל)—117 (2)—118 (2)—119 (2)—138—143—144 (2)—145—146—153—154—155—169—171—173—177—193—305 (הערה) און 547.

די באַצייכענונג האָט אַזוי אויסגענומען, אַז ניט נאָר שולמאַן (ז׳ 48) און אויך פּרילוצקי, נאָר אַפֿילו די צוויי דײַטשע געלערנטע שטערק און לייצמאַן, מחברים פֿון Die Jüdisch-Deutschen Bibelübersetzungen, פּפּד"מ 1923, אַ בוך וואָס זאָל זײַן דאָס לעצטע אויטאָריטעטע וואָרט אין דער זאַך, רופֿן זי (XVI הערה, 179): אַמסטערדאַם 1755. גרינבוים האָט קענטיק ניט געוווּסט, אַז אַ מגישי מנחה אין פֿיר פֿאָליאָ־בענד איז שוין געווען אָפּגעדרוקט אין אַמסטערדאַם אין 1725—29 און אַז דאָס וואָס ער האָט געהאַט אין די הענט איז געווען אַ פּשוטער איבערדרוק. ער האָט זיך מאָדנע געפֿלאָנטערט אין דעם פֿאַל. אויף ז׳ 19 זאָגט ער: „אַ העברעיִשע תּנך־אויסגאָב, אַרויס אין יאָר 1755, וואָס זי גיט (בשעת ווען די צוויי אַנדערע [דאָס הייסט, בליצעס און וויצנהויזנס] ברענגען נאָר די איבערזעצונג) בײַ דער זײַט פֿון העברעיִשן טעקסט אויך רשיס קאָמענטאַר און פֿאַר איינס אַ יידיש־דײַטשע איבערזעצונג, ווו אַ סך שטעלן פֿון רשי ווערן אַרײַנגעבראַכט און איבערגעזעצט. פֿון אָט דער אויסגאָב זײַנען שפּעטער (1770 און 1793) געמאַכט געוואָרן נײַע איבערדרוקן (בדרך־כּלל אונטערן נאָמען מגישי מנחה), וואָס ווײַזן אַרויס איינציקע וואַריאַנטן אין דער איבערזעצונג". און ווײַטער:

„7. אַמסטערדאַמער איבערזעצונג פֿון יאָר 1755... איך גיב די איבערזעצונג פֿון גאַנצן קאַפּיטל לא [משלי] נאָך דער אַמסטערדאַמער אויסגאָב פֿון יאָר 1775. די איבערזעצונג פֿון כּתובים טראָגט אַגב די דאַטע פֿון יאָר 1793" (ז׳ 120).

אויב גרינבוים האָט געזען די אָקטאַוואָ־אויסגאָבן (נומער 4 דאָ ווײַטער אין אַרטיקל), איז מגישי מנחה דאָ אויף יעדער ספֿר, אַפֿילו פֿון חומש. האָט ער געזען נאָר דעם קוואַרטאָ־חומש פֿון 1755 (נומער 6 דאָ אין אַרטיקל), איז באַלד אויף דער צווייטער זײַט פֿון שער שטייט מגישי מנחה אויף דער צווייטער שורה מיט גרויסע אותיות. אָבער אַזוי ווי אויף ז׳ 36 ווײַזט ער אויף אַן איבערזעצונג פֿון ישעיה, ה 11 און דאָס איז ניטאָ אין די הפֿטרות פֿון דעם חומש 1755, האָט ער געמוזט זען אויך די אַנדערע בענד, וואָס זיי שטאַמען פֿון די יאָרן 1753—54.

נו, האָט גרינבוים ניט געוווּסט פֿון דער אויסגאָב 1725—29, אָבער שטערק און לייצמאַן האָבן יאָ געוווּסט פֿון אָט דער ערשטער אויסגאָב, זיי ווײַזן אויף איר אָן אויף ז׳ 73 אונטער נומער 3:

[St. CB.] 1181 Maggiše Minha (Opfergabespender), hebräisch-deutsche Bibel, Amst. 1725—9.

אָבער ציטירן ציטירן זיי די אויסגאָב 1755, און מע קאָן אויף זיכער זאָגן, אַז דעם נומער 6, ווײַל אין די אָקטאַוואָ־אויסגאָבן, נומער 4, זײַנען די הפֿטרות נאָר אויף העברעיִש, און זיי ציטירן די יידישע איבערזעצונגען פֿון ישעיה מב, 5—12, וואָס געפֿינט זיך אין נומער 6. אויף זײַט XVI הערה שטייט:

Kommentierter Pentateuch mit Haphtaren und 5 Megilloth, Amsterdam 1755 (18. Jhdt.)"

און אויף ז׳ 179:

Kommentierter Pentateuch mit 5 Megilloth und Haphtaren; 18. Jhdt. (Amsterdam 1755 resp. 1793).

און אָט דעם איינציקן באַנד האָבן די צוויי געלערנטע געזען אין זייערע אויגן פֿון די פֿאַרשיידענע אָנדערהאַלבן טוץ וואָס עס זײַנען דאָ אויף דער וועלט! דאָ איז ניט דער פּלאַץ צו ריידן וועגן דער וויסנשאַפֿטלעכקייט פֿון דעם גאַנצן בוך פֿון געלערנטע, וואָס נעמען זיך אונטער צו מוסרן אונדז יידן, אַז יידיש איז אַ נאַרישער נאָמען פֿאַר אונדזער שפּראַך וואָס זאָל גאָר ריכטיק הייסן ...jüdisch-deutsch (Judeo-German). וויסנשאַפֿטלעך! (ז׳ XIX).

אַפֿילו אָננעמענדיק, אַז די אויסגאָב 1725—29 עקסיסטירט ניט, פֿרעג איך: פֿאַר וואָס גראָד 1755? נביאים וכּתובים קוואַרטאָ זײַנען פֿון די יאָרן 1754, אין די אָקטאַוואָ־בענד שטייט ווידער אויף די חומשים 1755, אָבער אויף די הפֿטרות (אין יעדער באַנד!) שטייט 1756, און אויף די נביאים וכּתובים 1753—54. אַפֿילו אין דעם קוואַרטאָ־באַנד פֿון 1755 שטייט אויפֿן שער פֿון די הפֿטרות 1756.

אָבער די פּיקאַנטסטע זאַך אין דער גאַנצער מעשׂה איז, וואָס די אַרויסגעבער פֿון 1725—29 האָבן גאָרניט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ נײַע איבער-זעצונג. מיט דער הילף פֿון אַבאָנענטן (פּרענומעראַנטן) וואָס פֿלעגן אָפּנעמען די געדרוקטע בויגנס יעדער וואָך אָדער יעדערע 10 טעג און באַצאָלן די פּאָר גראָשן („דיא דא האבין מחזיק ידינו גיוועזן אום זעלכש ווערעק ביי ביגן צו נעמען"—הקדמה בלשון אשכנז) האָבן עס די אַרויסגעבער געדרוקט און דערפֿאַר האָבן זיי עס אָנגערופֿן מגישי מנחה.[1] אָבער זיי אַליין האָבן אויס-דריקלעך געזאָגט: „וויא וואול שון עטליכה מאל זיין גדרוקט גיוואַרין מגדים וועלכיש אך זער נוצליך איז אביר איז קיין מאָל (תורה עם פירוש המגיד) גידרוקט וואַרין אך ניט מיט דעם פירוש וואש מיר שרייבן דר בייא אויש אלי מדרשים אונ' מפרשים וועלכש גאר אויף איין אנדרר סדר גשטעלט ווערט אונ' אך איין אנדר (לשון) דז גמיינליך גירעט ווערט אונ' איטליכר פֿר שטין קען וועלכיש קיין מאל גיוועזט איז" (הקדמה בלשון אשכנז).

זיי אַליין, די אַרויסגעבער, האָבן הייסט עס געדרוקט נאָר אַ נײַע איבער-זעצונג פֿון חומש, ווײַל ר' יעקב בר' יצחק מיאַנעווע, דער מחבר פֿון צאינה וראינה, האָט אין זײַן המגיד (1623—27 : St. CB. 5545) געגעבן אַן איבער-זעצונג פֿון נך אַליין (אַחוץ דברי הימים); די חומש-איבערזעצונג איז געווען די צאינה וראינה, ערשטע אויסגאָב 1616 (?).[2] די ערשטע וואָס איז אָפּגעהיט געוואָרן ביז אונדזערע טעג איז 1622, באַזל (אַן עקזעמפּלאַר בײַ מיר). אָט די ערשטע אויסגאָב פֿון המגיד, איינעם פֿון די זעלטנסטע יידישע ספֿרים, האָב איך קיין מאָל ניט געזען. נאָר פֿון דער צווייטער אויסגאָב (פּראָג 1675) האָב איך צוויי עקזעמפּלאַרן, איינעם מיט טויזנטער האַנטשריפֿטלעכע נאָטיצן און אויסבעסערונגען און... אַ סענטימענטאַלער גרוס פֿון 250—260 יאָר צוריק, די געגנדזענע פּען גופֿא, וואָס מיט איר האָט דער למדן, דער בעל-הבית פֿון בוך, געשריבן די אַלע באַמערקונגען!

אַ פֿאַרגלײַך מיט דער אויסגאָב 1675 ווײַזט, אַז מגישי מנחה פֿון 1725—29 איז געווען אות-באות אַן איבערדרוק פֿון דער נך-איבערזעצונג המגיד. אָבער אַ פּאָר פֿאַקטן וועלן עס מאַכן חוש קלאָר. אין מײַן המגיד 1675, האָט דער אַמאָליקער בעל-הבית דורכגעשטראָכן אין איוב א, 2 דאָס וואָרט זעקש (טויזנט קעמלך, אין העברעיִשן טעקסט שטייט ושלשת) און האָט אויפֿ-געשריבן דרייא. אָט דער גרײַז מיטן „זעקש" איז איבערגעחזרט אין דער אויסגאָב 1725—29, אָבער אין 1753—56 איז שוין דאָס פֿאַרריכט אויף דרײַ. ווײַטער, אין ישעיה כז, 11 איז אין 1675 איבערגעזעצט נאָר איין העלפֿט

---

1 וועגן פּרענומעראַנטן אין אַלטע צײַטן פֿג"ל נ. שטיף, דאָס אַבאָנענטן-סיסטעם אויף יידישע ספֿרים אין יידישע פֿילאָלאָגיע I (1923), זז' 388—92.

2 שטיינשנײַדער, קאַט' באָדל' 5545 : XVII י"ח.

פּסוק: [... מאירות אותה ...אן צו צינדן], אַזוי גייט עס אין 1725—29, אין ביידע אויסגאָבן פֿון 1753—56; אָבער אין 1768—71, אין 1777—78, 1793—94 און דירנפֿורט 1807 געפֿינען מיר שוין די צווייטע העלפֿט פֿון פּסוק: „כי לא עם בינות"... (ביזן סוף) איבערגעזעצט: „דען עש איז קיין פֿר שטענדיג פֿאלק דארום ווערט ניט דער בארמן אים זיין בשעפֿר אונ׳ זיין פֿארמר ווערט ניט לייט זעליגן אים".

אָבער דער המגיד גייט מיך איצט ניט אָן; דאָס איז אַן אַרבעט פֿאַר זיך. זאָל געגנוג זײַן דער אָנווײַז, אַז דער המגיד און מגישי מנחה זײַנען די זעלביקע זאַך. איך וועל נאָר צוגעבן, אַז אַ בליק אויף דעם שער פֿון אַמסטערדאַמער המגיד 1738 וועט קלאָר ווײַזן די נאָענטע שײַכות פֿון די 2 ספֿרים.

די פֿאַרשיידענע אויסגאָבן פֿון מגישי מנחה

נומער 1

פֿיר בענד, אַמסטערדאַם, פֿאָליאָ, 1725—29.[3] איינער פֿון די שיינע דרוקן פֿון משה פֿראַנקפֿורטס טיפּאָגראַפֿיע וואָס האָט געדרוקט דעם פּראַכטפֿולן מנורת המאור מיט דער ערשטער יידישער איבערזעצונג אין 1722. זאַצשפּיגל 15,1×26 צמ, נאָר די הייך וואַרײַרט פֿון 24,3 (ז׳ 8א תהילים) דורך 25,5 (ז׳ 7ב) און 26,4 (ז׳ 18א), ביז 27 (ז׳ 83ב איוב און ז׳ 125 עזרא).

1) חומש 238+(2)=240 בלעטער, 1725. אויף ז׳ 238 אַ שיר מיט אַן אַקראָסטיך אליעזר זוסמן בר׳ יצחק ז״ל רודלסום, און אויפֿן פֿאָדער־בלאַט 2ב אַן אַקראָסטיך מנחם מן בן שלמה לוי.

2) ספֿר מגישי מנחה, חלק שני, נביאים ראשונים (1)+168=169 בלעטער. די שותפֿותדיקע אַרויסגעבער אויפֿן שער זײַנען שוין מנחם מן בן שלמה הלוי זצ״ל און נפתלי הירץ בן זיסקינד סג״ל. דער יאָר איז: שנת יהיו לה׳ מגישי מנחה בצדקה לפ״ק=1726.

3) ספֿר מגישי מנחה חלק שלישי, נביאים אחרונים, (1) + 199 = 200 בלעטער (בײַ Roest: (1)+157, ביז די תרי־עשר!), אויף דער לעצטער זײַט דורך אַ טעות קצח אָנשטאָט קצט. אויפֿן שער די אַרויסגעבער ווי אויפֿן צווייטן באַנד, און דער זעלביקער לפ״ק.

4) חלק רביעי, כתובים (1)+172=173 בלעטער. די זעלביקע שותפֿים אַרויסגעבער, אָבער נפתלי הירץ בן... זיסקינד סג״ל איז אויך דער דרוקער, אַנשטאָט משה פֿראַנקפֿורטן. קיין יידישע איבערזעצונג פֿון דברי הימים איז ניטאָ, און די מגילות פֿעלן אין גאַנצן. (רוסט, ביבליאָטעקאַ ראָזענטאַליאַנאַ,

---

3 שטיינשנײַדער גיט די ריכטיקע דרוקיאָרן אין נג׳ 882, 1181; אָבער אין נומ׳ 4987[1] שטייט אַ דרוקפֿעלער: 1728—1729!

ז׳ 175 שרײַבט: In dieser Ausgabe fehlen die kleinen Propheten und die 5 Megillot. להד״ם!). דער יאָר איז: יהיו לה׳ מגישי מנחה בצדקה לפ״ק=1729).

אויפֿן קאָלאָפֿאָן, זײַט 172ב שרײַבט מנחם מן בן שלמה הלוי דעם גרויסן אַז״וו נפֿתּלי הירץ בן... זיסקינד סג״ל אַ לאַנגן שבֿח, ווײַל ער איז געווען דער מעצענאַט וואָס האָט געהאָלפֿן דעם ספֿר צו קומען אויף דער ליכטיקער וועלט, כאָטש פּרענומעראַנט האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן און עס איז געווען אַלערליי צרות אָן אַ שיעור. אויף דעם אורחות צדיקים (אַמסט׳ 1735) איז (נפֿתּלי) הירץ לוי רופֿא שוין דער גרויסער דרוקער, און אַזוי אויך אויף די אויסגאָבן 1753—56.

דער אליעזר זוסמן רודלסום וואָס האָט זיך פֿאַראייביקט אין דעם אַקראָסטיך סוף ערשטן באַנד און איז אַרויס פֿון געשעפֿט, איז דער רודלסום (Rödelsheim), וואָס האָט מיט 13 יאָר שפּעטער (1738) אויך אין אַמסטערדאַם אַרויסגעגעבן אַ המגיד אין 3 פּראַכטבענד, ווו ער הייסט אויפֿן שער מוכר־ספֿרים, און אין 1749 האָט ער אַרויסגעגעבן דעם ספֿר מקרא מפֿרש, אַ קאַטעכיזיס־פֿאַרטײַטשונג פֿון חומש: דער מלמד פֿרעגט און דער תּלמיד ענטפֿערט. רודלסומס עגאָ איז דאָ ווידער אויפֿן ערשטן פּלאַן: אַלע עקזעמפּלאַרן האָט ער געאויטאָגראַפֿירט, צום סוף פֿון הקדמה בלשון אַשכּנז (אומגענומערירטע זײַט 2ב נאָך די געדרוקטע שלוסווערטער): כה דברי המחבר הרשום בכתב אמת זוסמן רודלסום.

נומער 2

פֿון נומער 1 האָבן די אַרויסגעבער גלײַכצײַטיק (?) אַרויסגעלאָזן אַ פּראַכט־אויסגאָב (édition de luxe). עס קאָן גרינג געמאָלט זײַן, אַז גראָד אָט אָ די אויסגאָב, וואָס איך באַצייכן זי נומער 2, זאָל זײַן די ערשטע, וואָס מע האָט געמאַכט פֿאַר די פּרענומעראַנטן, און פֿאַרן פּשוטן עולם האָט מען געמאַכט די אויסגאָב נומער 1. דאָס בין איך ניט אין שטאַנד צו באַשיידן מיט דער אינפֿאָרמאַציע וואָס איך פֿאַרמאָג.

די דאָזיקע אויסגאָב נומער 2 האָט מען געדרוקט פֿון דעם זאַץ פֿון נומער 1 אָן שום אָפּווײַכונגען אַפֿילו אויף אַ האָרעלע. נאָר וואָס דען, מע האָט געדרוקט אויף שטאַרקן רעגאַל־פּאַפּיר, אַזוי אַז די דיק פֿון פּאַפּיר גופֿא אין די בענד 1—2 איז 6,7 צמ, אַנשטאָט 4,8, און אין די בענד 3—4 איז זי 5,8 צמ אַנשטאָט 4,2 צמ. דער זאַצשפּיגל איז פֿאַרשטייט זיך דער אייגענער, נאָר מע האָט אים אַוועקגערוקט פֿון רוקן 8—10 צמ און דער בלאַט פּאַפּיר איז 26,3×42,5 צמ אַנשטאָט 21,6×34 צמ. אַזוי אַז אַרום און אַרום איז דאָ אַן אויסערגעוויינטלעכע ראַם ווײַסע פֿעלד וואָס שלאָגט זיך ממש אין די אויגן מיט גלאַנץ און פּראַכט: 3,7 צמ בײַם רוקן, 7,5 צמ צו רעכטס (אָדער לינקס), 6,5 צמ פֿון אויבן און 10 צמ אונטן. איך האָב פֿאַרצייכנט איבער

25 אַלטע ייִדישע פּראַכטאויסגאָבן (וועגן דעם אַן אַנדערש מאָל), נאָר עפּעס אַזוינס האָב איך ניט געזען — די ברייטע ווײַסע בלייזן אַרום דעם זאַץ גיבן אָט דעם מגישי מנחה דעם ערשטן פּלאַץ צווישן זיי אַלע, אָן שום ספק.

נומער 3

ס פ ר מ ש ל י, אַמסטערדאַם 1735, (1)+83 בלעטער, 5,4×10 צמ, אויבן דעם טעקסט, אונטן אַ ייִדישע איבערזעצונג. דאָס איז אַ פּינקטלעכער איבערדרוק פון 1725—29, דער דרוקער איז דער באַוווסטער פּרופּס, אַ פירמע וואָס איז געווען גוט באַקאַנט נאָך פון די ערשטע יאָרן 18טן יאָרהונדערט, ווען נפתּלי הירץ לוי רופּא איז נאָך ניט אויפגעקומען אין דרוקפעלד. די צוויי פירמעס זײַנען געווען די הויפּט־קאָנקורענטן אין אַמסטערדאַם דורכן גאַנצן 18טן י״ה.

איך האָב אויך: תּהלים אַמסטערדאַם, 1767, 1—8 (יהי רצון אחר תהלים, יהי רצון קודם תהלים און דינים לאמירת תהלים)+1—196 (תהלים)+197—204 (שמוש תהלים)+205—212 (תפלה ליולדת המקשה לילד; תפלה בעד החולה; תפלת פדיון נפש; תפלת אבות על בנים), 212א+1 (יהי רצון לאחר כל ספר). דער פאָרמאַט ווי משלי, דער שער אויסגעזעצט אויף אַן ענלעכן אופן. די ערשטע קאַפּיטלען איבערזעצונג אַנדערש, דערנאָכדעם כמעט אַ ווערטלעכער איבערדרוק. צי עס זײַנען געווען אַנדערע טיילן תּנך, ווייס איך ניט. איך האָב געזען אַנדערע אויסגאָבן מיט ענלעכע שערים פון דעם אייגענעם פאָרמאַט, פאַרשיידענע יאָרן, פאַרשיידענע דרוקערטער (למשל דירנפורט), אָבער אַלע אָן איבערזעצונג. משלי איז פאַרצייכנט אין רוסט, ז׳ 207; צעדנער, ז׳ 134.

עס איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז עס איז אפשר אַ המגיד, ווײַל אין פאָרמאַט איז עס אַקוראַט ווי דער אַמסטערדאַמער המגיד 1699, (כשפר שטען) אין 4 בענד, און אין משלי טז, 1: ...„ער איז מסדר זייני עצות (און זיין ריד אין זיינם הערץ) און גדענקט זיך אזו און אזו וויל איך פר יענים רידן״ פעלן די פאַרקלאַמערטע ווערטער אין אַלע מגישי מנחות און אפילו אין הוראדנא־ווילנא 1820 (נומער 17), אָבער זיי זײַנען דאָ אין המגיד 1675—1699—1738!

נומער 4

גאַנץ תּנך, אין 4 טיילן 8⁰, אַמסטערדאַם 1753—6. דער חומש געדרוקט שפּעטער: 1755 (הפּטרות 1756), די נך־טיילן פריִער: 1753—4; אַ פּינקטלעכער איבערדרוק פון דער 1725—9־פּאָליאָ־אויסגאָב (נומער 1—2).

דאָ זײַנען פאַראַן די מגילות (וואָס האָבן געפעלט אין דער ערשטער אויסגאָב) און אויך די הפּטרות (אָן איבערזעצונג) מיט באַזונדערע שערים פאַר יעדער באַנד, ווי מע קען זען פון דעם „בריכט אַן דען בוך בינדר״, (פאָטאָסטאַט נומער 1). אין דער הקדמת המדפיסים בלשון אשכנז אויף אָט

דעם פאָטאָסטאַט ווי אויך פון דעם שער קען מען זען, אַז אָט די אויסגאָב אין קליין אָקטאַוואָ־פאָר־מאַט האָט מען אַרויס־געגעבן צוליב „גמאקליכ־קייט".[4]

1. חומש =708+(1) 709 בלעטער. דורך אַ דרוקפעלער שטייט אויף דעם לעצטן בלאַט ת ש ז אָנשטאָט ת ש ח. אין מײַן עקזעמפּלאַר האָט דער איינבינדער שלעכט גע־בונדן, דאָס הייסט ניט ווי עס איז אָנגעוויזן אין „בריכט".

1) בראשית, (1) + 195א = 196 בלעטער, 1755. הפטרות, 1 — 18 בלעטער, מיט אַן אייגע־נעם שער, 1756. מגלת אסתר, 1—18 בלעטער.

2) שמות, 196—348= 153 בלעטער, 1755. הפטרות, 39—40=(2)+21—38=20 בלעטער, 1756. שיר השירים, 1—18א בלעטער.

3) ויקרא, 349 — 453=105 בלעטער, 1755. הפטרות, (2)+21—38=20 בלעטער, 1756 רות, 1—9 בלעטער.

4) במדבר, 454 — 586=133 בלעטער, 1755 (ריכטיק איז נאָר 131 בלעטער, ווײַל די נומערן פון זײַטלעך תסה—ו זײַנען איבערגעהיפּט). הפטרות, 10—24 =15+1=16 בלעטער, 1756.

5) דברים, 587 — 708=122 בלעטער, 1755. איכה, 1—13א, קהלת, 13א — 38 בלעטער. הפטרות, 39—63=25+1+1=27 בלעטער, 1756.

---

4 האָלענדיש gemakelijkheid=גרינגקייט, באקוועמלעכקייט, קאָמפאָרט.

הקדמת המדפיסים בלשון אשכנז

תצ"ל מפרא: זחלכ מלים חיל רים איטן מן גלילכנ • כרי מיטליר וחל פיטן רים סרחפל רעכט לו ליחמן • דען רים סרחפל מו מיכה פון רים פרינציפהלשטי פירושים פון רים תורה • גליך איר גלינרן רחם זה מחול (רט"י) חלש מאנר מנרדי (אנרשים) על פי הרוב איך ראיות ברענגן פון רים סרחפל • על כן איין איר דען (עולם) רם דרחך לו החכן מזכה גאטען • מן כלהנגרי רים טוהייט מוז איך עש אנרק ועלבסטן פריינשטען אחן מן זהכש רים ליחי אותיות חוג' עש פיינט אייטי פחמיר חוג' רים טאחרלי סינט רים איר רים לו גנאן החכן וכפרט אחן מן רים (הגהה) כאך זהכן אחרט • חיל רים עולכי איר חוגט בעזרת השם ריהאן טערלן רחם פר זה איט מין רים מעכטליכה איגליכקייט בסטיט • ניט לו פר בעטרן מיו • אחט מן מן גיט רים גאמקליכקייט • החכן איר ריזוט ספר גרדוקט מין מין קלין פראמהט • רחט מן פו גאמקליך זחל קענן המלטן חוג' חוק רחט פו ניש לו דיק זין זחל • החכן איר פחר חיטליך ספר מין בזונדרי שער גרדוקט כדי מיטליך ספר זחל קענן באגדר גבגדן ווערן • זוח מיו עש גאמקליך חק ביים זיך לו טרחגן מין רים טול חגרר חיל רים דיו • חוג' חיך פר קינדר מין חדר • חיך החכן איר עש חיל זוח מין אחיהר גרדוקט רחט זוח רים (אגלות חלש הפטרות) זוח אחול פון רים (סדרות) חלש פון רים (יאיש טובים) רים מין רים ועלביגי ליט פחר פחלן חיטליכש ביים זין ספר זחל קענן גבוכרן ווערן • כדי אן חלים מין חרך אחלביים חנגרר החכן • חוג' רח לו פחלגט היל ביים חיך מין

בריכט אן דען בוך בינדר

כתך ספר בראשית ווערט גבוכרן רים הפטרות נתך חנגרר ביו מן רים הפטרה פון שמות

נתך ספר שמות • מנילת אסתר חוג' רים הפטרות פון ספר שמות ביו רים הפטרה פון ויקרא

נתך ספר ויקרא • שיר השירים חוג' רים הפטרות פון ויקרא ביו רים הפטרה פון כמדבר

כתך ספר כמדבר • רות חוג' רים הפטרות פון כמדבר ביו דברים • חוג' נתך ספר דברים רים קינות חוג' קהלת חוג' איטר רים הפטרות חלים

חלוו לייפען מיט חודר דער (עולם) ווערט חלי פר גינינגן רח מין קינדן • חוג' רים רחרך ווערן זיח פליסין רח מין ערדן חוג' לעבן • ובזכות זה ווערט גחט דער חל ליט חוטר בטערער מיו גוטען • איך חיבר חאלט ער כחדאן • חוג' ווערט אחט ווח חל חוגר ריכי חלש חראן • בחלד חיט לחבור גלות ליהן • רחט איר זחלן נתך (חל ישראל) פליהן • בחלר פין חוגרי סחגן • לא לחיל ולא בחלן איר זחלן • אמן וכן יהי רצון:

2. 504 בלעטער:

1) יהושע, (1)+63 בלעטער, תוציאו=1753.

2) שופטים, 65—139=75 בלעטער, 1753 (קיין בלאַט 64 ניטאָ).

3) שמואל, א—ב, 140—318=179 בלעטער, 1753.

4) מלכים, א—ב, 319—504=186 בלעטער, 1753.

3. 590 בלעטער:

1) ישעיה, 1—179 בלעטער, חדש תוציאו=1754.

2) ירמיה 180—316=137 בלעטער, 1754.

3) יחזקאל, 317—459=143 בלעטער, 1754.

4) תרי עשר, 460—590=131 בלעטער, 1754, אויפן שער: ספר הושע, והו ספר ראשון מתרי עשר, נביאים אחרונים.

4. 536 בלעטער:

1) תהלים, 1—180 בלעטער, 1754.

2) משלי, 181—251א = 71 בלעטער, 1754.

3) איוב, 252—338=87 בלעטער, 1754.

4) דניאל, 339—384=46 בלעטער, 1754.

5) עזרא, נחמיה, 385—440=56 בלעטער, 1754.

6) דברי הימים, 441—536=96 בלעטער, 1754, אָן ייִדישער איבערזעצונג. זאַצשפּיגל 9×14,2 צמ.

נומער 5

נך, דרײַ 4⁰ בענד, אַמסטערדאַם 1754, דער זעלביקער אויף אַלע; די זעלביקע פירמע ווי נומער 4. דער העברעיִשער טעקסט (ווי ווײַט מעגלעך) האַלט די לענג פון די שורות וואָרט נאָך וואָרט ווי אין דער אָקטאַוואָ־אויסגאָב נומער 4. דער שריפט איז דער זעלביקער און, ווי ס׳זעט אויסעט, האָט מען דעם זאַץ פון טעקסט אָפּגעהיט ווי ווײַט עס האָט זיך געלאָזט פון יענער אָקטאַוואָ־אויסגאָב.

1) חלק ראשון, נביאים ראשונים, (1)+206=207 בלעטער.

2) חלק שני, נביאים אחרונים, (1)+244=245 בלעטער.

3) חלק שלישי, כתובים, (1)+221=222 בלעטער.

זאַצשפּיגל 14,9×19,2 צמ.

צו אָט דער דרײַבענדיקער אויסגאָב פון נך האָט די פירמע שפּעטער אָפּגעדרוקט צוויי פאַרשיידענע בענד חומש:

נומער 6

חומש, קוואַרטאָ, אַמסטערדאַם, 1755 (=1756!). כאָטש אויף אַנדערע פּאַפּיר איז דאָס דאָך דער קאָמפּאַניאָן־באַנד צו דער אויסגאָב 1754 נומער 5.

בראשית א

א בראשית

א בראשית

א ברא אלהים את השמים ואת הארץ :
ב והארץ היתה תהו ובהו וחשך על־פני תהום ורוח
אלהים מרחפת על־פני המים : ג ויאמר אלהים יהי
אור ויהי־אור : ד וירא אלהים את־האור כי־טוב ויבדל
אלהים

א אמר רי׳ יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם מצות מלמדו כח יצראל ומפ פעם פתח בגאולות מצרים כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים מלמד שאמרו אומות העולם לישראל ליסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים הם אומרים להם כל הארץ של הקב״ה היא הוא ברא והוא נתנה אם אמר יש נציגין ארצותו נתנה להם אז הגלה מהם ונתנה לנו : בראשית ברא אין בהקרא כזה אומר אלא ודאמר כמו מדרשו רבותינו ז״ל בתחלה בתורה שנקרא בראשית דרשו ובתחל ישראל שנקראו ראשית תבואתו ואם נתת לשרשו כך מדרשו בראשית בריית שמים וארץ ובאמרן הייתה תוהו ובוהו ותהו ויאמר אלהים יהי אור אלא בא בקרא לגזורות סדר בראיה לומר מעון קדמוניות בא לגזורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא אלהים השמים ואמר אמרין לך ראשית בתקרא אמינו לנוק לאיכה אלמריו כמו בראשית ראשית תבואתו ואם בא לשרשו כמשמעו כך מדרשו בראשית בריית שמים וארץ ובאמרן הייתה תוהו ובוהו ותהו ויאמר אלהים יהי אור אלא בא בקרא לגזורות סדר בראיה לומר מעון קדמוניות בא לגזורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא אלהים את השמים ואמר אמרין לך ראשית בתקרא אמינו לנוק לאיכה אלמריו כמו בראשית ראשית תבואתו ואם

ב ברא אלהים. מין ערסטן רמשגמט בסמגן האם היאל מאי ברד : ב והארץ היתה תהו ובהו ווא אחר דיא ערד איסט מוג׳ ערד. (רש״י) סריבם דיא תוהה הכם אבגלן מן פחכן איס דיא פרשה מגן הרחדש הזה לכם דער איל עם דיא ערסטי מצוה מיז דיא לו (ירמו׳) מיז גבחסן גאמרן. נימרט זיא פחקבה רמרגם מן איט בראשית דש גחט הוט דיא אלו בסמגן רגן דיא אומות העולם אגלגן וחגן (ירמו׳) זין גולבים זיא המכן ארץ ישראל גנולת מגן דיא אומות. זוה עגם גרט אן דיא גאלי אלו האם גחטבסמגן. מוג׳ זיא גהערט מיר אחמ ער זיא מך געבן אגם ער איל מוג׳ עם טטיט ברא אלהים רש גחט. דער מין ריכטר מיז האם דיא אלו בסמגן רש מיז מדת הדין רחם גחט אסרחמגם מיטלכן נקך זין אנרק מוג׳ עם סטיט ניט ברא י״ד רחם מיז מדת הרחמים רש גחט סוס בתראה המליקים מוג׳ מיז דגן אגנגן מוחל זין בעירות. ערסט האט גחט דיא אלו אגן בסמגן איט מדת הדין זיא מר האם גאגהן. רחם דער עולם קיין קיום אגלם חמבן אגן מיטלער אגלם גליך לו בסרחמגם אגלן אגן ער ינגריגם דיא האם מר דיא מדת הרחמים דער ביא גטאן רגאן סטיט איסר ביום עשות י״ד אלהים רחם מיג סייגם מן טחג רחם גחט דער הער דיא אלו בסמגן האם זוה סטין דיא ל״ד שבות ביא מגרר : דגן זוה מיז דיא מורה. מן חקב״ה שכן דער אגנגם אינריגם זוה סוס מר במראה המליקים רחם מר דגן אגנגם לחנ ניט גיבט מוג׳ בסרחמגם מיקנים דער אחרסן דר גחל תשובה שון אגן מר מחר קין תשובה סוס זוה סטרחמגם מיק גחט איא מר פר דיגם האם רש מיז מדת הרחמים מוג׳ מדת הדין מוג׳ דער (אורם) סריבם עם סטיט המרגן והארץ הייתה תהו ובהו דגן דיא ערד איז אבר פר אחגרגם בגטגן מוג׳ בסרחמגן היאל מאי ברד ווא דאך לו גליך מן מין גחט בסמגן אחרן. אחרגם אגלן דגן דיא (אלהים) דיא מין האיל ווא גספריאם אגרן דיא לו אסרקיים מן דיא שכינה מוג׳ דער אגנגם אגן ער זיך ניט באיהם הוז האם ער ניט מגגן. מוג׳ דיא (אלהים) דיא מין האיל ווא לעבן מיבינ. מוג׳ דער אגנגם דער מיז דער ערד מיז דער אוז סטמרבן. והשך על פני תהום מוג׳ עם אחר פינסטר מין דגן גהור דגן הש״ל גחט גהגן דש פיל רשעים אגרן קאגן מוזך דער ברגן דש מיד מעשים ווא פר פינסטרן. מיך מגלוזיה מיד עבירות מין דער פינסטר גליך מין פסוק סטים והיה במחשך מעשיהם עם אחר מין פינסטרניס דיא אגרקן. אחר דיא רשעים. דמרגם סטים אייסר וואגגר אלהים יהי ווא גחט אחגם עם ואגליכם ווא מין דש ווא דיא אגרק פון דיא צדיקים דיא ווא גגגליכ לו ליכם : גליך מין פסוק סטים גר מצוה ואורה אור ווא גחט אגם עם ואגליכם ווא דיא אגרק פון דיא צדיקים דיא ווא גגגליכ לו ליכם : מר קאגן דיא רשעים מין פינסטרן ניהגם. מוג׳ דיא צדיקים אפרן לעתיד לבא ליכם מין גן ערן ורוח אלהים מרחפת על פני המים דער כמא הכבוד מיגגבסמגרן מין לוסטן מוג׳ האט גאגבסמגם מוזן דגן אגטגם אחר דוך אגטגם אחג מוג׳ איגן מוס איא מין טוב דיא דש אגבסמגם מוזך מיר נעסט : ג ויאמר אלהים יהי אור מוג׳ גחט אחגם עם ואגליכם ווא מוג׳ עם אחר ליכם. דער (אורם) סריבם דש ליכם מיז גאדגם דער צדיק דגן אגגן דגן צדיק האם אלו בסמגן גליך מין פסוק סטיט וצדיק יסוד עולם. דער צדיק מיז דגן גרוד אגן דגן אגלם : ד וירא אלהים גחט האם גאגהן דש ליכם דש עם גחט

א ב ג ד מאד.

א בראשית

א כ׳ רבתי

בָּרֵא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ׃
ב וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ
אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃ ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי
אוֹר וַיְהִי־אוֹר׃ ד וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל
אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ׃ ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים׃
לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם
אֶחָד׃ פ
ו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין
ק מַיִם לָמָיִם׃ ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם
אֲשֶׁר

א בראשית

ברא אלהים׳ מין
ערסטן רחש גחט
בסחמן החם היאל מול׳ ערד׃ ב והארץ היתה
תהו ובהו אז אמר דיא ערד ווסט מול׳ לער
(רש״י) סרייבט דיא הורה העט אזלן מן לחגן
איט דיא פרשה פון החדש הזה לכם דער ר״ל עט
דיא ערסטי מצוה מיז דיא לו (ישרחל) מיז גבחטט
גאזאר׳ ניימרט זיא פחגגט המרזן מן איט בראשית
רט גחט החט דיא אלט בסחמן דען דיא אכות
העולם אולן חגן (ישרחל) זיין גזלנים זיא החבן
ארץ ישראל גנולת פון דיא אומות׳ זאה עגסחרט
אן זיא דיא גחגלי אלט החט גחט בסחמן׳ מול׳
זיא גהערט מיך׳ זאה אחגער זיא חך נבן אנגח
ער ר״ל׳ מול׳ עס סטיט ברא אלהים רט גחט דער
מין ריכטר מיז החט דיא אלט בסחמן רט מיז מדת
הדין רחש גחט סטרחגט מיטלין עגר זין שפרך
מול׳ עס סטיט נים ברא״ל דחש מיז מדת הרחמים
רט גחט טוט בחראהחרליכט מול׳ מיז דען אונגסן
מוחל זין עבירות׳ ערסט החט גחט דיא אלט
אגן בסחמן איט מדת הדין זיא ער החט גזעגן
דחש דער עולם קין קיום אלט החבן אגן מיטלער
אלט גלייך גאזן בסחרחגט אגלן אגן ער איבערגאן זאה
החט ער דיא מדת הרחמים דער ביא גחאן רלוף
סטיט אייסר ביום עשות״ אלהים דחש מיז

סיטט מן טאג דחש גחט דער הער דיא אלט בסחמן החט זאה סטלן דחש דיא אלט שמות ביא מגדר׳ דען אז מיז דיא מדה פון הקב״ה
אגן דער אונגס זיבריגן זאה טוט ער כחראהחרליכט דחש ער דען אונגס לחגן ניט גיבט מול׳ בסחרחגט מיך כיא דער מחרטן ער אחל
תשובה שון אגן ער מבר קין תשובה טוט זאה אלט ווא ער פר דיא החט רטלין מדת הרחמים מול׳ מדת הדין מול׳ דער
(אדרט) סרייבט עס סטיט המרזן והארץ היתה תהו ובהו דען דיא ערד איז אזוי ער אחגערט גאגען מול׳ בסחרחגט היאל מול׳ ערד זין
דחך לו גלייך פון מין גחט בסחמן גאחגן׳ אחגרזן אחן דען (אולכין) דיא מין היאל׳ זין גשפריזט אגן פון דיא לוסרקיט פון דיא
שכינה מול׳ דער אונגס אגן ער איך ניט איזאיחט פון המט אגן ער ניט לו עגן׳ מול׳ דיא (אולכין) דיא מין היאל זין לעבן מיביג׳ מול׳
דער אונגס דער מוין דער ערד מיז דער אזו סמחרבן׳ אחושך על פני תהום מול׳ עס אחך פינסטר מן דען מב גחבר דען דחש״ל החט
גזגחגן רט פון רשעים אגרן קומן מוין דער עדן רט מיז׳ מעשים זין מר פינסטרס׳ מן סאגן זיא מיך עביגרגאן מן דער פינסטר גלייך
מין פסוק סטיט והיה במחשך מעשיהם כמו אחר מין פינסטרניס דיא אן דיא רשעים׳ דאגרום סטיט איטר ויאמר אלהים יהי
אור גחט אגגט עס ומ״ל לכם זין רט זין דיא אגרק פון דיא צדיקים דיא זין אגגאגן לכם׳ גלייך מין פסוק שמשו ירח עמדה זבולה אורך
גחט גלייכט ער דיא הורה מול׳ מצות לו לכם׳ מן קומן דיא רשעים מן פינסטרן ניחגם׳ מול׳ דיא צדיקים אגרן לעתיד לבא לייכטן
מין גן עדן ורוח אלהים מרחפת על פני המים דער כחא דבכור מיז גסטחבן מן לחסן אגן בחגבט מוזן אסטר דאך גחטס
חגן מול׳ מין מוס מין מיז טאב דיא רט שאבט מוין מיר נעסט׃ ג ויאמר אלהים יהי אור מול׳ גחט חגגט עס ומ״ל לכם זין מול׳
עס אחר לכם׳ דער (אדרט) סרייבט רט לכם מיז בחרגט דער צדיק רט׳ אגגן דען צדיק החט הקב״ה דיא אלט בסחמן גלייך מין
פסוק סטיט וצדיק יסוד עולם׳ דער צדיק מיז דען גרוגד פון דען עולם׃ ד ויראה אלהים גחט החט גגרחגדט לכם רט עס גוט
אחר׳ ויבדל מול׳ ער סב סחרדט לחיזן לכם מול׳ מיגסטר מול׳ החט גגזגט מיטלכין אן גאחדקן רט דיא אגגאגן ביא טחג מול׳
דיא פינסטרלינס ביא נאכטלכ׳ מול׳ דער (אחרט) סרייבט דיא סטיט ויבדל גחט בחגן לכם מבחגיזן רט מיז בחגיגן גחט החט
גזגחגן רט לכם מיז׳ זאגן גחט מול׳ אחר גזגדיס רט דיא רשעים רט׳ אגרן לכם׳ מול׳ ז דיא החט עגס בחגן גחגיזן אחר דיא
צדיקים לעתיד לבא׃ ה ויקרא מול׳ גחט דאגיס לו רט לכם טאג׳ מול׳ ז דיא פינסטרניס דאגט עגר נאכט׳ דר (אחרט) סרייבט
ביא רט לכם סטיט ויקרא אלהים גחט הגגט לו רט לכם טאג׳ אבר ביא דיא פינסטרניס סטיט ולחשך קרא לו דיא פינסטרניס החט
עגר גדוגגגאגט׳ מול׳ אחרט גחט דאגט דען הקב״ה ר״ל זין נחאן גחט בעגגן ביא מיר׳ ביז אחר׳ ״אחזי ערב מול׳ בעאחר חובלים׳
מול׳ עס אלה אחרגן יום אחר מין טאג׳ (רש״י) סרייבט עז הגגט ווגן סטין יום ראשון דער ערשטי טאג׳ גלייך פסוק יום שני
שלישי׳ רביעי׳ ניימרט עז סטיט המרזן יום אחר לפיר׳ הקב״ה הגגט ערשטן טאג׳ ביא מיר׳ גלייך מאלגר עולם בחגגגרז׳ דיא מיגיס
ניט ומ״ל ומגן דיא (אולכין) הגגט חיק נחאלן דען עולם בסחמן׳ אחרגן סטיט אחר הקב״ה דיא דען בחרגגן סטאג חיז מיר׳ גלייך מאלגר
דען עולם גגגגן דען דיא (אולכין) לגן חק לחיזן סטאג בחרגגן׳ ו ויאמר אלהים גחט סחגרגר׳ יהי רקיע עז גגגגן
איך סחגרגר דיא סחגרגר דיא ספרישגן׳ [דען דיא הגגגן זין דען פרגגן׳ אחגן בסחמן אחרגן׳ בגגגן אחר זיא דיא נגר לכם גגגגן
החט זיא הגב״ה דען לחיזן פיא חן בחגרגן דיא פגגגיגן גגגגגגרגן מול׳ גחגגגרן גלייך חיז חיגגגגן דער איך דער פרגגגן שון חיגגגן
חיזן מן חרגגגגן] סחגרגר מגגגן אגגן חן אחגר׳ חאל עס אחל דיא מיר׳ אבר ביא מגגגגן׳ גגגגגן דיא חגרגגגן אחגר מול׳ לחיזן דיא חגגגגגן
אחגר׃ ז ויעש אלהים דיא אחגלכ גחט דען חגגגגרגגגן׳ מול׳ פרגגן לחיזן דיא אחגגגר דיא חגגגגר דיא חגגגגגן אחגן׳ מול׳ לחיזן

די הקדמת המדפיסים בלשון אשכנז (זײַט א²) איז די זעלביקע ווי אין נומער 4 (אָקטאַוואָ), אַחוץ די שורות וועגן „גמאקליכן קליין פורמאהט" און דעם „בריכט אן דען בוך בינדר". די הפטרות איבערגעזעצט אויף ייִדיש.

1) חומש (1)+295 בלעטער. אויפן קאָלאָפאָן תק׳ט׳ו=1755.

2) מגלות, (1)+297—331א=36 בלעטער, אויפן קאָלאָפאָן תק׳ט׳ז=1756. דאָס זײַטל 296 איז אויסגעריסן בײַ מיר, צי דאָס איז געווען אַ ספּציעלער שער פאַר די מגילות, קאָן איך ניט זאָגן.

3) הפטרות, 332—417=86 בלעטער, מיט אַן אייגענעם שער, אויפן קאָלאָפאָן תק׳ט׳ז=1756.

נומער 6א

אַמסטערדאַם 1756, געדרוקט אויף דעם זעלביקן פּאַפּיר, מיט דעם זעלביקן שריפט און אין דעם זעלביקן פאָרמאַט ווי נומער 6—אָבער דאָס איז אַ זעלבשטענדיקער בוך: קיין רשי איז דאָ ניטאָ, ווי מע קען זען פון פאַרגלײַכן די רעפּראָדוקציעס 2 און 3. די הפטרות איבערגעזעצט. די צווייטע העלפט פון הקדמת המדפיסים (וועגן טראָפּ) איז איבערגעדרוקט פון די נומערן 4 און 6.

(1) חומש, (1)+218א=219 $^1/_2$ בלעטער, אויפן קאָלאָפאָן תק׳ט׳ו=1755, ווי אין נומער 6.

(2) מגלות, 218ב — 240=21 $^1/_2$ בלעטער, קיין קאָלאָפאָן ניטאָ.

(3) הפטרות, 241—299=59 בלעטער, דער שער איז דער זעלביקער ווי אין נומער 6, אַחוץ וואָס די 4 שורות אונטער די ערשטע 3 קעפּל-שורות „סדר **ההפטרות** מכל השנה" זײַנען אַ ביסל אַנדערש אין אינהאַלט, ד"ה דער יאָר איז ווידער ת׳י׳ע׳ל=1756, און דער קאָלאָפאָן איז ווידער דער זעלביקער תק׳ט׳ז=1756. זאַצשפּיגל 19,2×14,9 צמ.

ווען מיר קומען צו דער הקדמת המדפיסים איז זי אין גרעסטן טייל אַן איבערדרוק פון 4 און 6, נאָר די לעצטע $4^1/_2$ שורות:

„גם האבן דיא (הפטרות) פון דיא (ימים טובים) גשטעלט נאך איטליך (ספר) וואו זיא עש מיינשט אין גפאלן. גלייך נאך (ספר בראשית) דיא (הפטרות) פון דיא (שבתות חנוכה). נאך (ספר שמות) דיא פון דיא (ארבע פרשיות). נאָך (ספר ויקרא) דיא פון (שבת הגדול אונ׳ פסח). נאָך (ספר במדבר) דיא פון (שבועות) אונ׳ נאך (ספר דברים) דיא אנדרי (הפטרות) אונ׳ ווייל דיזוס איין נייאי זאך איז, זויא האבן הינטר דיא (הפטרות) איין (לוח המפתחות) גמאכט, כדי מן דיא (הפטרות) אלי אויף איר רעכטי פלאץ זאל קענן פינדן" —

האָט מען געמיינט פאַר דער אָקטאַוואָ-אויסגאָב נומער 4 (ווו די הפטרות זײַנען צעשפּרייט אין אַלע 5 בענד) און מע האָט זיי אָפּגעדרוקט אין דער קוואַרטאָ, ווו אַלע הפטרות קומען צום סוף חומש מיט איין שער. עס האָט

געזאָלט שטיין: גלײַך נאָך די הפטרות (ספר בראשית) דיא (הפטרות) פון די (שבתות חנוכה) אאַז״וו.

עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז פון לענגערע שורות, וואָס פאַרשפּרייטן זיך איבער דער גאַנצער ברייט פון בלאַט, ווי מען קען זען פון פאָטאָסטאַט 3, איז גרינגער געווען צו מאַכן דערנאָכדעם קירצערע, איידער פאַרקערט. למשל פון די ערשטע 9 שורות יידישע איבערזעצונג אין נומער 2 איז געווען גרינגער צו מאַכן די שמאָלע 24 שורות אין נומער 3, איידער פאַרקערט, און דערנאָך זײַנען די 15 שורות אין 1756 ביזן סוף בלאַט די זעלביקע ווי אין 1755, און אַזוי איז דורכן גאַנצן בוך.

אַזוי ווי די זעלביקע דרוקפירמע האָט אַרויסגעגעבן די נומערן 1, 2, 4, 5, 6, 6א, האָט מען די נומערן 4—6א אויסגעהאַלטן מיט אויסערגעוויינטלעכע דרוקקונצן, אַז די שורות פון העברעיִשן טעקסט (דער שריפט איז געווען פונקט דער זעלביקער) זאָלן ווי ווײַט נאָר מיגלעך זיך אָפּהיטן, און דורכשניטלעך האָט מען עס אויסגעפירט אין איבער 80% טעקסט, כאָטש אויף אַ סך זײַטלעך האָט מען אין דער פאָליאָ- און אין די קוואַרטאָ-דרוקן געזעצט אַ סך שורות איבער דער גאָרער ברייט פון בלאַט. אַ דרוקער פון הײַנטיקע צײַטן וואָלט דאָ זיך געקאָנט אַ סך לערנען פון דעם וואָס מען האָט געטאָן מיט אַ פּאָר הונדערט יאָר צוריק.

נומער 7

גאַנץ תנך אין 4 חלקים 8°, אַמסטערדאַם, 1768—1771. דאָס איז אַן אות באות, שורה נאָך שורה, איבערדרוק פון נומער 4 אין תנך און מגלות, נאָר אין די הפטרות (וואָס האָבן באַזונדערע שערים ווי אין נומער 4, נײַערט אָן אַ באַזונדערער פאַגינאַציע) זײַנען דאָ שינויים אין דעם סדר פון אַרײַנגענומענעם מאַטעריאַל און אין מאַטעריאַל גופא. ווי אין נומער 4, הייסן די נביאים ראשונים — חלק שני, נביאים אחרונים חלק שלישי, כתובים חלק רביעי, און דער חומש: חמשי חומשי תורה (און ניט חלק ראשון!). און דאָ שטויסן מיר זיך ווידער אָן אויף אַ רעטעניש ווי אין די נומערן 4, 5, 6, 6א: דער חומש איז געדרוקט שפּעטער ווי די אַנדערע טיילן. פאַר וואָס עס איז געווען אַזוי, האָב איך דערווײַלע ניט געקאָנט דערגיין און השערות וויל איך ניט פאַרלייגן, נאָר מאָדנע איז דאָס אַוודאי.

1. חומש, (1)+893+2=896 בלעטער. זאַצשפּיגל 9×14,2 צמ.

1) בראשית, וישן מפני תוציאו = 1771. (1)+195=196 בלעטער. הפטרות מספר בראשית, 196—214=19 בלעטער. בשנת ודברתי על הנביאים לפ״ק=1770. דער יאָראויפשריפט איז דער זעלביקער אויף אַלע הפטרות שערים.

2) שמות, וישן מפני חדש תוציאו לפ״ק=1770. 215—367=153+ אסתר, 368—385=18+הפטרות (1770) 386—407=22 בלעטער.

הקדמת המדפיס

ראיך

חורת נביאים וכתובים עם פי' רשי ולשון אשכנז עם מגילות
ותקונים

א

ב

ג

ד

ה

תקון סופרים באותיות גדולות

רעפּראָדוקציע 4

(צו נומער 7ב)

ספר שמואל א׳ בלשון ערב

מנביאים ראשונים

עם פי׳ התרגום כאשר נמצא במקראות
גדולות. ועם פי׳ רש״י. וגם פי׳ בלשון
חשכמו. והוגה בעיון היטב
בכל המפרשי:

גדרוקט אין

מינקאוויץ

אין וואלוישטן גיבערגטחאט מיט בווישליוסנג
לייזר העכסט פערהרדעגטן קיזערליכן
לעמזור הין ריגע: בשנת תקס לפ״ק
ע״י המדפיס הרבני מו׳ יחזקאל כמו׳ שכח יצ״ו:

גם אלה לאמרים יבינו מדעתם כי לא כנויים שהיו בזמני
מחברי הש״ס ז״ל הנויים האלה אשר הם מתנוררים
בארצותם כי הנם היו עובדי כוכבים ומזלות ודבקים בכל
התועבות לא ידעו את ה׳ ולא דבר קדשי לא הכירו. אבל
העתים שנזדמנו את ה׳ הם ירחים ומותנים כביר לתורתו
עובים מעשה ולדק בארצותם ותמד עם היקודים בחוסם
תחת כנפיהם וחללים לנו לדבר מו לכתוב שם בנהי עלי״
וכ״מ מאמר בספרים גוי מו בארי מו מומות הבילם יי״ רומה
סגולה של עכו״ם מותם שהיו ביתי הזמר:

רעפראָדוקציע 5

(צו נומער 12)

3) ויקרא, ווי אין שמות (און ווײַטער אויף אַלע חומשים) 1770. 408–512 = 105 + שיר השירים, 513—530 = 18 + הפטרות (1770), 531—555 = 25 בלעטער.

4) במדבר, 1770; 556–686=131+רות, 687–695=9+הפטרות (1770), 696—710=15 בלעטער.

5) דברים, 1770. 711—832=122=איכה, 833—844=12+קהלת, 845—870=26+הפטרות (1770)=871—893=23+קריאת הפרשיות, 2 בלעטער.

2. 504 בלעטער.

1) יהושע, (1)+63=64 בלעטער, מנחתיך=1768.

2) שופטים, 65—139=75 בלעטער, 1768 (קיין בלאַט 64 ניטאָ!).

3) שמואל, א—ב, 140—239—318=179 בלעטער, 1768.

4) מלכים א, 319—418; ב, 419—504=186 בלעטער, 1768.

3. 590 בלעטער.

1) ישעיה, 1—179 בלעטער, 1768.

2) ירמיה, 180—316=137 בלעטער.

3) יחזקאל, 317—459=143 בלעטער.

4) תרי עשר, 460—590=131 בלעטער.

4. 536 בלעטער.

1) תהלים, 1—180 בלעטער, כל מנחתיך=1770.

2) משלי, 181—251א=71 בלעטער, 1770.

3) איוב, 252—338=87 בלעטער, 1770.

4) דניאל, 339—384=46 בלעטער, 1770.

5) עזרא, נחמיה, 385—440=56 בלעטער, 1770.

6) דברי הימים, 441—536 = 96 בלעטער, 1770, אָן יידישער איבערזעצונג.

*נומער 7א

נך אין דרײַ בענד, קוואַרטאָ.

*נומער 7ב

חומש, 4^0

איך האָב זיי קיין מאָל ניט געזען און האָב זיי ניט געפונען אין קיינע קאַטאַלאָגן אָדער פאַרצייכנט אין די ביבליאָגראַפישע האַנטביכער. אָבער אין דער הקדמת המדפיס, אינעווייניקסטע זײַט פון דעם שער פון בראשית (1771), ווערט דערמאָנט, אַז די אויסגאָבן 1753—6, „זויא אין קווארטא אלש אין אקטאווא", האָבן זיך לאַנג אויסגעשעפּט און די אַרויסגעבער ווילן נאָכקומען די וווּנטשן פון אַ סך מענטשן, וואָס ווילן קריגן דעם תנך, און זיי דרוקן אים איצט אויף דאָס נײַ. (זע רעפּראָדוקציע). אָט דאָס גיט אונדז אַ געוויסע רעכט צו פּאָסטולירן אַזאַ 4^0-אויסגאָב, פּאַראַלעל צו דער אָקטאַוואָ נומער 7.

נומער 8

נך? תנך? אַמסטערדאַם, 1771, יחזקאל. איך האָב אויך: חלק שמיני, כתובים, תהלים פון דער זעלביקער אויסגאָב. אין קיין ביבליאָגראַפישע האַנט־ביכער איז אַזאַ דרוק ניט פאַרצייכנט, און ד״ר אַלעקסאַנדער מאַרקס און יצחק ריבקינד פון ביבליאָטעק פון ניו־יאָרקער יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר האָבן מיר ניט געקאָנט העלפן צו דערגיין, ווער עס איז געווען דער אַברהם יצחק מ״ס [=מוכר ספרים] נרו יאיר, וואָס ווערט דערמאָנט אויפן שער. די ווערטער ששי, שמיני אויף די שערים לאָזן אונדז זיך שטויסן, אַז עס איז געווען: 1. יהושע, שופטים; 2. שמואל א—ב; 3. מלכים א—ב; 4. ישעיה; 5. ירמיה אאַז״וו.

אין פלוג איז דאָס אַ דרוק פון זשאָלקווע: די ווייניצטקע איז כאַראַקטעריסטיש פאַר זשאָלקווע—לעמבערג, סוף 18טן, אָנהייב 19טן י״ה, און דער ווייבערטייטש־כתב אונטער גוטע ברענגלעזער איז דער זעלביקער ווי אין מינקאָוויצער דרוק נומער 12. דער חשד ווערט נאָך גרעסער, ווייל אי אין דעם (פסעוודאָ־?) אַמסטערדאַם 1771 יחזקאל אי אין דעם מינקאָוויצער (1800) פאַרשווינדט די יידישע איבערזעצונג אָנהייב קאַפּיטל מ ביזן סוף ספר: פאַראַנען נאָר אַ פּאָר צעוואָרפענע ווערטער אָדער אַ שורה אין קאַפּ׳ 46—47, ווייטער זיינען זיי די זעלביקע. אַנטקעגן זשע, אין די אַלע אַמסטערדאַמער דרוקן (1725—9; 1753—6; 1768—71; 1777—8; 1792—4) און אין ווילנער 1820 גייט די איבערזעצונג דורך גאַנץ יחזקאל[5].

6) יחזקאל, (1)+181=182 בלעטער, 1771.

7) תהלים, (1)+120+122=243 בלעטער, זייער שטאַרקע, דיקע פּאַפּיר. $18^1/_2 \times 11^1/_2$ צמ. זאַצשפּיגל $16{,}3 \times 9{,}5$ צמ.

נומער 9

נך אַליין, 14 טיילן, יעדערע מיט אַן אייגענעם שער, געבונדן אין 5 בענד, אַמסטערדאַם 4^0. 1777 (די ערשטע 3 בענד, 7 טיילן, יחזקאל לעצטער)—1778 (די לעצטע צוויי). זאַצשפּיגל 10×18 צמ. הייסן הייסט עס אילה שלוחה נאָך דער אויסגאָב, וואָס נפתלי הירש אַלט שולר האָט אָפּגעדרוקט אין קראָקע אין 1595, און די איבערזעצונג איז מגישי מנחה.

דאָ איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען, וואָס פּרילוצקי זאָגט וועגן דעם ענין אין „קאָנסאָנאַנטיזם״, ז׳ 202, הערה 1:

א) [גאַנץ תנך מיט דער יידישער איבערזעצונג „מגישי מנחה״ איז צום ערשטן דערשינען אין אַמסטערדאַם: תפ״ג (אין 2^0) און תקט״ו (אין 4^0); זע בן־יעקב, ז׳ 631 נ׳ 249״].

---

5 דער ווייניער בוכהענדלער דוד פרעגקעל, אַ געניטער בוכקענער און אַ גוטער פרײַנד, האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט אין אַ (ביבליאָגראַפישן?) האַנטבוך געזען פאַרצייכנט דעם זשאָלקווער מוכר־ספרים אַברהם יצחק, נאָר ער קען זיך גראָד איצט ניט דערמאָנען, ווו.

ב) [„עשרים וארבע מיט דעם העברעיִשן פירוש „אילה שלוחה" פֿון ר׳ נפֿתלי הירש אַלטשולער זענען צום ערשטן מאָל געדרוקט געווען אין קראַקע 1605 (זעי אויך בן־יעקבֿ, ז׳ 639, נ׳ 338)"].

ג) [„פֿון יחזקאל אָן: בשנת מתנבאים במחנה לפ׳ק) [ד"ה די אילה שלוחה אויסגאָב.—י. אַ. י.] [דעם אויסגאָב הוב איך בא בן־יעקב׳ן נישט געפֿונען]."

איצט ווי איז עס פּאַקטיש?

א) ניט 1723, נאָר 1725--9; זע נומערן 1, 2 דאָ אין אַרטיקל; און ניט גאַנץ תנך אין תקט׳ו (=1755) אין 4^0:

(1) אין 4^0, אָבער ניט גאַנץ תנך, און ניט תקט׳ו נאָר תקי׳ד (1754) אויפֿן קאָלאָפֿאָן און אויף די שערים: ומנחתי=514 (1754). זע נומער 5 דאָ אין אַרטיקל.

(2) גאַנץ תנך, אָבער ניט תקט"ו, נאָר 1753–4–5–6; 8^0, ניט 4^0.

ב) בן־יעקבֿ אין נומער 338, ז׳ 639 זאָגט בפֿירוש שנה=1595 און ניט 1605, בל׳ אשכנז און ניט העברעיִש (ובאור המלות ע"פ דקדוק וקצתם בל"א).

בײַ שטיינשנײַדערן, CB. N6600[1], p. 2021, שטייט אָט וואָס: „אילה שלוחה, העברעיִשער קאָמענטאַר, מיט אַ טײַטשגלאָסאַר (טיילווײַז אַרײַנגעפֿלאָכטן) אין נביאים וכתובים, מיטן טעקסט נומער 310, געדרוקט אין קראַקע 1593–5; III טיילן, פֿאָליאָ; מיט נפֿתלי אַלטשולערס העברעיִשן קאָמענטאַר (אילה שלוחה) און אַ טײַטשגלאָסאַר ...אין ערשטן טייל און דניאל, עזרא, נחמיה, אַ טײַטש־גלאָסאַר דורכגעמישט אין קאָמענטאַר; אין די איבעריקע ספֿרים געדרוקט ווי באַמערקונגען אונטן [אויפֿן בלאַט.—י. אַ. י.], זעלטענע אויסגאָב".

הייסט עס, דער פֿירוש אילה שלוחה איז געווען אין העברעיִש, און די ייִדישע איבערזעצונג איז געווען פֿון איינצלנע ווערטער, אין ערשטן טייל, און דניאל, עזרא און נחמיה אין קאָמענטאַר גופֿא; און ווײַטער שוין אויף די לעצטע שורות פֿון בלאַט ווי הערות.

ווײַטער, פֿון ספֿר חיבורי לקט (לובלין 1612, תמוז שע׳ב), גראָד אַזאַ מין העברעיִשער פֿירוש (פֿון אַברהם בר׳ יהודה חזן) צום נך, אַ פֿירוש, וואָס פֿינטלט מיט אַשכנזישע טײַטשווערטער, ווייסן מיר (פֿון דער הקדמה, פֿאַר ר"ח ניסן שנז, 1597, זײַט 2), אַז דער מחבר האָט אָפּגעלאָזן זײַן אַרבעט, ווײַל מע האָט אים דערציילט, אַז עס איז דאָ אַן אַנדער אַרבעט אַזאַ אילה שלוחה (קורסיוו מײַנער.—י. אַ. י.), נאָר זי איז צו טײַער — טעקסט, פֿירוש און אויסטײַטשונג. דערנאָך האָט ער דערזען, אַז עס איז גאָר אַן אַנדער סאָרט אַרבעט און האָט באַשלאָסן (אין 1596!) פֿאָרט אַרויסצוגעבן זײַן אייגענע אַרבעט. הייסט עס, אַז אילה שלוחה איז 1595 און ניט 1605.

ג) די טעותן וועגן 1723 און 1755 האָט פֿרילוצקי גענומען פֿון בן־יעקבֿ, ז׳ 631 נ׳ 249 און ז׳ 632, נ׳ 257, און דאָך לאָזט ער וויסן, אַז בן־יעקבֿ האָט ניט די אויסגאָב 1777–8, ווײַל ער האָט ניט באַמערקט, אַז אויף ז׳ 639,

נ׳ 338 שטייט: אַמסטערדאַם תק... ווו די פּינטעלעך לאָזן איבער פּלאַץ פאַרן געניעם יאָר לז—לח 1777–8.

דער יאָר 1778 הייבט זיך ניט אָן „פון יחזקאל אָן", נאָר נאָך יחזקאל (אין 8טן באַנד, תרי עשר).

די אילה שלוחה (אויסגאָב 1777—8) איז געווען די איינציקע מגישי מנחה, ווי ווייט מיר איז באַקאַנט, וואָס די אַנדערע גרויסע פירמע פרופס, די קאָנקורענטין פון דער רופא־פירמע אין אַמסטערדאַם, האָט געדרוקט אין דער צווייטער העלפט 18טן י״ה, אַחוץ נומער 3.

די פינף בענד אילה שלוחה זיינען איינגעטיילט אַזוי:

.1

1) יהושע (הסכמות, הקדמה מבעל המחבר ספר אילה שלוחה; הקדמה מהמביא הספר לדפוס ה״ה המחבר מחנה אשר, 1777; אלה דברי המגיה, 1777=(6)+52=58 בלעטער, מתנבאים במחנה=1777, אַמסטערדאַם.

2) שופטים, (1)+59=60 בלעטער, 1777.

3) שמואל, א, (1)+75ב; ב–75ב — 134א בלעטער, 1777.

.2

4. מלכים, א, (1)+71ב; ב–71ב+129=130 בלעטער, 1777.

.3

6) ירמיה, (1)+118=119 בלעטער, 1777.

7) יחזקאל, (1)+118=119 בלעטער, 1777.

.4

8) תרי עשר, 125 בלעטער, מתנבאים במחנה=1778.

9) תהלים, (1)+147=148 בלעטער, 1778.

.5

10) משלי, 64 בלעטער, 1778.

11) איוב, 72 בלעטער, 1778.

12) דניאל, 41 בלעטער, 1778.

13) עזרא, 43 בלעטער, 1778.

14) דברי הימים, 72 בלעטער (אָן ייִדיש), 1778.

נומער 10

גאַנץ תנך אין 4 חלקים, 8°, אַמסטערדאַם, 1792 (?) — 4 (?).

* 1. חומש. ניט געזען, נאָר אַזוי ווי אויפן 2טן באַנד שטייט חלק שני און אַזוי ווי די בענד 2–4 זיינען פינקטלעכע איבערדרוקן פון די פאַריקע צוויי 8° אויסגאָבן, ד״ה נ׳ 3, 1753–6, און נ׳ 7, 1768—1771, קאָן מען מיט רעכט אָננעמען, אַז דער ערשטער טייל חומש איז געווען געדרוקט אין די אויבן דערמאָנטע יאָרן 1792–4 און אפשר נאָך אַפילו אין 1795, ווייל דעם חומש האָט מען געוויינטלעך געדרוקט שפּעטער, נאָך נך.

2. נביאים ראשונים, (1)+(504, ריכטיקער) 503 (ווײַל קיין בלאַט 64 איז ניטאָ)=504 בלעטער.

1) יהושע, (1)+63=64 בלעטער, אַרום דעם שער איז דאָ אַ נײַ רעמל.

2) שופטים, (ניטאָ קיין בלאַט 64), 65–139=75 בלעטער, דער זעלביקער לפ״ק, 1794.

3) שמואל א–ב, 140 – 239 – 318=179 בלעטער, 1794.

4) מלכים, א, 319–418+ב, 419—504=186 בלעטער, וישן מפני חדש תוציאו לפ״ק=1793.

3. נביאים אחרונים, 590 בלעטער.

1) ישעיה, 1–179 בלעטער, דער זעלביקער לפ״ק ווי אין יהושע, 1794.

2) ירמיה, (אויף ז׳ 184א איז דאָס קעפּל: י ש ע י ה!) 180—316=137 בלעטער, וישן מפני חדש תוציאו לפ״ק=1793.

3) יחזקאל, 317—459=143 בלעטער, 1793.

4) הושע (תרי עשר), 460—590=131 בלעטער, 1793.

4. כתובים, 536 בלעטער.

1) תהלים, 1–180 בלעטער, חצות לילה אקום להודות לך לפ״ק=1792.

2) משלי, 181 — 251א=71 בלעטער, 1792.

3) איוב, 252—338=87 בלעטער, 1792.

4) דניאל, 339—384 = 46 בלעטער, חצות לילה אקום להודות לך לפ״ק=1793.

5) עזרא, נחמיה, 385—440=56 בלעטער, 1793.

6) דברי הימים, 441—536 = 96 בלעטער, 1793, אָן י י ד י ש ע ר א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג.

אַ פֿאַרגלײַך מיט די נומערן 3 און 7 ווײַזט, אַז אין נומער 10 איז ווידער דער זעלביקער משונהדיקער אומסדר אין די דרוקיאָרן אויף די שערים: 1794, 1793, ווידער 1794, נאָך אַ מאָל 1793, דערנאָך 1792 און צום סוף ווידער 1793! זאַצשפּיגל 9×14,2 צמ.

נומער 11

נך, דרײַ 4⁰ בענד, אַמסטערדאַם, 1793, אַן איבערדרוק אות באות פֿון דער דרײַבענדיקער אויסגאָב נומער 5 פֿון יאָר 1754, שורה נאָך שורה, זײַטל נאָך זײַטל. אַלע דרײַ בענד זײַנען אַרויס אין דעם זעלביקן יאָר, נאָר מיט פֿאַרשיידנערליי לפ״קס.

1. נביאים ראשונים, (1)+206=207 בלעטער. בשנת והגית בו יומם ולילה לפ״ק=424+8+40+81=553=1793.

2. נביאים אחרונים, (1)+244=245 בלעטער. בשנת כל הכתוב לחיים בירושלים לפ״ק=50+433+70=553=1793.

3. כתובים, (1)+221=222 בלעטער, בשנת אשרי תמימי דרך ההלכים בתורת ה=1+500+50+2=553=1793.

זאַצשפּיגל 15,6×19,3 צמ (וואַקלט פון 18,3, זײַט 33א, ביז 21, זײַט 1א). פּאַפּיר 20,5×24,1 צמ.

*נומער 11א

חומש.

קיין חומש צו נומער 11 האָב איך ניט געזען, נאָר אַזוי ווי די קליינע פאָרמאַטן זײַנען געגאַנגען פאַראַלעל מיט די קוואַרטאָ־אויסגאָבן נאָך אין 1753—6, קאָן מען אפשר פּאָסטולירן אַזאַ ספר. דערויף זאָגן שטערק און לייטצמאַן: „חומש אַמסטערדאַם 1755 רעספּ׳ 1793" (ז׳ 179, שורה 29). איך האָב געוויזן (זײַט 2 פון מײַן אַרטיקל), אַז זיי האָבן געגנוצט דעם נומער 6, די קוואַרטאָ־אויסגאָב פון חומש 1755. הייסט עס האָבן זיי געמוזט זען אַ קוואַרטאָ־אויסגאָב פון חומש 1793 אויך.

נומער 12

(ת)נך? מינקאָוויץ (וואָלינער גובערניע) 1800, צענזאָרס דערלויב אין ריגע. רעכטס גייט דער טעקסט, אויף דער אַנטקעגנדיקער זײַט דער תרגום, רשי אונטן (אויף ביידע זײַטן) און נאָך ווײַטער, צום סוף, די ייִדישע איבערזעצונג אויך אויף ביידע זײַטלעך.

1) שמואל, א, (118)+ב (81)=199 בלעטער. אַן עקזעמפּליאַר בײַ מיר (זע רעפּראָדוקציע).

*2) מלכים. פאַרצייכנט אין נ. שטיפּס אַ בריוו.

*3) נביאים אחרונים
*4) תרי עשר
*5) דברי הימים
} אין ירושלימער ביבליאָטעק.

*6) ירמיה. אין פרידבערגס „העברעיִשע טיפּאָגראַפיעס אין פּוילן".

7) יחזקאל 125 בלעטער. אין ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק.

8) משלי, (1—72א) איוב, (72ב—148ב), דניאל, (1—34ב), עזרא, (1—17א), נחמיה, (17ב—30ב). מײַן עקזעמפּלאַר.

זאַצשפּיגל 8,5×14 צמ.

צי פון אָט דער מינקאָוויצער אויסגאָב (וואָס איז איינע פון די גרויסע זעלטנהייטן) זײַנען ווען עס איז געווען געדרוקט דער חומש, מגלות און הפטרות, ווייס איך ניט. פּג״ל יצחק ריבקינדס אַרטיקל אין קרית ספר, באַנד 11, ז׳ 391; און א. יערי, דאָרט באַנד 9, ז׳ 436.

איין זאַך איז זיכער. דער מינקאָוויצער (ת)נך איז אַ גענוג געטרײַער נאָכמאַך נאָך דער מגישי מנחה, און ספּעציעל נאָך דער (פּסעוודאָ־?) אַמסטערדאַמער

1771, נומער 8. קענטיק איז דעם אַרויסגעבערס הויפּט־אינטערעס געלעגן ניט אין דער יידישער איבערזעצונג: אַלץ וואָס איז געווען דרוש און פּירושים האָט מען אויסגעשניטן און געלאָזט נאָר אַן איבערזעצונג פון דעם טעקסט. אָט למשל אין יחזקאל א 1: „א) ויהי און עש וואר אן דרייסיגשטן יאר אין יובל אן פירדן חודש פינף טאג אין חודש דא וואר איך אין גלות [כלומר ניט אין אין ארץ ישראל] בייא דעם באך דער דא היישט כבר דא האב איך גיזעהן דעם שיין פון גאט [כלומר ניט אלז משה רבינו דער הט לויטר די נבואה גזעהן נייארט איך האב גזעהן אלז איינר דער דא זיכט דורך איין אום לויטרן שפיגל אלס איינר דער איין זאך אין חלום זיכט אלז וויא אלי נביאים גזעהן האבן איין. רש״י].

די שורות אין קלאַמערן זײַנען ניטאָ אין מינקאָוויצער דרוק, און אין פסוק ב, איז אין מינקאָוויץ נאָר איין שורה: „בחמשה דאש טאג אין חדש אין פינפטן יאר צום גלות מלך יהויכין״.

אין דער אויסגאָב 1771 גייען ווײַטער נאָך גאַנצע 10 שורות. און אַזוי איז עס דורכויס. אָבער דאָס וואָלט נאָר געווען אַ פשוטע שטרענגע איבער־זעצונג, אויב מע וואָלט זיך געהאַלטן דערבײַ. איז ניין: דער יידישער טײַטש איז אַ שטיפקינד; ווי נאָר עס ווערט אַ ביסל ענגלעך, שנײַדט מען אויס וויפל מע דאַרף, כּדי אָנצוהאַלטן די אַנדערע פּירושים: נאָכן 3טן פסוק ווערט פאַרשווונדן די יידישע איבערזעצונג אין גאַנצן ביזן סוף קאַפּיטל, זײַט 24. איך נעם אויף גאָטס באַראָט: קאַפּיטל כז 28—31; כח, 1, 4—6, 8—10, 11, 13, 20—18, 25, 26 (אַ העלפט), כט 1—2 אין גאַנצן אַרויסגעלאָזן!

דאָס פּאַפּיר איז געמישט, ווײַסע מיט גרינבלעך־בלויע, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַרן סוף 18טן, אָנהייב 19טן י״ה אין וואָלין און פּוילן.

נומער 13

(ת)נך 8^0, אַנטאָן שמידס דרוקערײַ, ווין 1803, דאָס איז אַ געגנויער איבער־דרוק (מיט אַ וואָרט דאָ אָדער דאָרט געביטן, ווי למשל אין ירמיה א, 1, „פון גוטר ארט״ אַנשטאָט „פון גוטי עלטערן״) פון די אַמסטערדאַמער איבער־זעצונגען, אַפילו וועגן דעם קליינעם פאָרמאַט און זײַנע מעלות ווערט דאָ איבערגעחזרט. דורך אַ צופאַל האָב איך באַמערקט, אַז אָנהייב לעצטן קאַפּיטל נב, ז׳ 136א, שטייט: „דז קפיטל נ״ב איז מפורש אובן אין (מלכים ב בסוף) ניקש מין אטייל פסוקים די דא בשיידליכר שטיאן זיינן די ווערטער אובן ניט גדאכט די ווערן מיר מפורש זיין״, דערנאָך קומט די איבערזעצונג פון די פסוקים 11 און 20—22, און מער ניט אַ וואָרט.

איך האָב נאָר די בענד:

(1) מלכים, 1—162 בלעטער.

(2) ירמיה, 1—138.

זאַצשפּיגל 7,8×14 צמ. פּאַפּיר 11,2×18,4 צמ.

צי עס איז אין דער אויסגאָב 13 געווען גאַנץ תּנך צי נאָר נך, ווייס איך ניט, נאָר די אויפשריפטן אויף די שערים, למשל: „ספר ירמיה, והוא ספר שני מחלק שלישי, נביאים אחרונים" זײַנען פונקט די אייגענע ווי אויף די אַמסטערדאַמער אָקטאַוואָ-תּנכן און די זײַטלעך פון ירמיה (ווין, 1803) האַלטן גלײַך אַן ערך מיט די אַמסטערדאַמער זײַטלעך און דאָס ווײַזט, אַז עס איז געווען פיר טיילן, גאַנץ תּנך.

נומער 14

נך, דיהרנפורט, 1807, דרײַ 4^0 בענד. די ווערטער: מגישי מנחה, נביאים ראשונים, (נביאים אחרונים, כתובים) בדיהרנפורט, יוסף מייא, מיכל, און תקס"ז זײַנען געדרוקט אין רויטע טינט, די אַנדערע שוואַרץ. דאָס איז אַ פינקטלעכער איבערדרוק, זײַטל נאָך זײַטל (דאָס הייסט קוסטאָס צו קוסטאָס), אָבער די שורות גופא זײַנען ניט אויסגעהאַלטן גלײַך.

1) חלק ראשון, (1)+206 בלעטער.
2) חלק שני, (1)+244 בלעטער.
3) חלק שלישי, (1)+221 בלעטער.
זאַצשפּיגל: 18,5×15,3 צמ.

*נומער 15

תהלים, מגישי מנחה, ווין 1814, דערמאָנט אין פּרילוצקיס מאַמע-לשון I, זײַטן 10—12, אָנמערקונגען 25, 26, 48, 49, 50, 51, 52, 53 (וואַרשע, 1924).

*נומער 16

פּאַראַפּראַזע אויף שיר השירים, לעמבערג, 1816 (פּג"ל שטערק און לייצמאַן ז' 74, נ' 21 (St. CB. 1215=): Maggiše Minha (Opfergabespender), jüdisch-deutsche Paraphrase zu Cant.).

נומער 17

נך. ספרי ארבעה ועשרים (אויפן צווײַטן שער שטייט: עשרים וארבע!), זעקס 4^0 בענד בהוראדנא ובווילנא, תק"פ=1820. די ווערטער ארבעה ועשרים, חלק ראשון אאז"וו. טיטלען פון די ספרים, בהוראדנא ובווילנא זײַנען געדרוקט מיט רויטע טינט. אויף דער צווייטער זײַט פון שער שטייט:

Książki /pod tytulem/ WSZYSTKIE PROROKI /czyli/ zł. KSIĘGI z KOMENTARIUSZAMI /jako to/ Raszy, Mecudas Dawid, Mecudas Cyon...

די צענזור-דערלויבעניש, און דערנאָך:

Pisma Swiętego Tom I
DRUKOWANE w GRODNIE i w WILNIE
W DRUKARNI MANESA ROMMA I ZYMELA TYPOGRAFFA I SZRIFT-GISSERA GRODZIEN:

דאָס איז אַ ווערטלעכער איבערדרוק פֿון די מגישי מנחות פֿון 18טן י"ה מיט ווו-ניט-ווו אַ געביטענעם וואָרט, פֿראַזע אָדער סדר פֿון ווערטער, וואָס זײַנען בעסער צוגעפּאַסט צום יידיש פֿון דרוקערס צײַט. ביז דעם 4טן פּסוק אין 3טן קאַפּיטל יהושע האָט מען נאָך געמאַכט אַן אָנשטעל פֿון אַ נײַער איבערזעצונג, אָבער דערנאָך האָט מען פֿון דעם פֿאַרגעסן. למשל: יט, 49—51; כ, 1—3, כד, 32—33. אין שופֿטים איז די ערשטע שורה געביטן און עס שטייט: „מלחמה צו האלטין" אָנשטאָט „שטרייטין", אָבער דאָס איז אַלץ. אין מלכים א: י, 1—3: דעקן אָנשטאָט דעקטן; כ, 1—2: שלוחים אָנשטאָט באטן; כב, 54: און ער דער צערנט ...גלייך אלש זיין פֿאטער האט גטאן, אָנשטאט: „ער האט דר צערנט... פֿאטר גטאן האט". אין מלכים ב, י, 1—2: פֿעסטע שטעט, אָנשטאָט שטאט; כ, 1—2: וועשט=ווערשט; כה, 28—30: דעם, זיי אָנשטאָט דען, זיא; האָט גלעבט אָנשטאָט גלעבט האט (נאָר איין מאָל; טרעפֿט זיך אָבער 2 מאָל ווי אין 1725—9!).

1. 200 בלעטער.

1) יהושע, (2)+48א=50 בלעטער.

2) שופֿטים, 1—52 בלעטער.

3) שמואל א, 53—124ב=72 בלעטער.

4) שמואל ב, 124ב—184א=60 בלעטער.

5) מבשרת ציון, 184ב + $1^1/_2$ = 1 בלאַט.

6) ספֿר מנחת שי (מיט אַן אייגענעם שער; הצדקה שלום=1820) (1)+ 189—200=13 בלעטער. ז' 187—188 ניטאָ (=2 שערים אין אָנהייב).

2. מלכים מנביאים ראשונים ודברי הימים, 232 בלעטער.

1) מלכים א, (2)+75א=$^1/_2$ 76 בלעטער.

2) מלכים ב, 75ב—140=$^1/_2$ 65 בלעטער.

3) דברי הימים, 141—213=73 בלעטער. (דברי הימים נאָך מלכים!)

4) ספֿר מנחת שי (אָן אַ שער), 214—224=11 בלעטער.

5) מבשרת ציון=2 בלעטער.

6) כראָנאָלאָגיע=3 בלעטער; 1 בלאַט.

3. אויפֿן ערשטן שער=1820, אויפֿן צווייטן נל"ך, וואָס איך קען ניט פֿאַרשטיין.

1) ישעיה, (2)+154=156 בלעטער. אַחוץ די בלעטער 1—4, 25—32 איז גאַנץ ישעיה און די 2 שערים אויף בלוילעכע פּאַפּיר.

2) ירמיה, 1—122 בלעטער, (אַ נײַע פּאַגינאַציע).

3) ספֿר מנחת שי (אויפֿן שער: הצדקה שלום=1820), 123—134=12 בלעטער: אויף ז' 124 שטייט קכה, אויף 125 — קכד.

4) מבשרת ציון, 1 בלאַט, סך-הכל 291 בלעטער.

4. מנביאים אחרונים יחזקאל ותרי עשר. דער צווייטער שער נלך. 264 בלעטער.

1) יחזקאל, (2)+1—128=130 בלעטער.
2) תרי עשר, 1—114 בלעטער.
3) ספר מנחת שי, 115—131=17 בלעטער. דער שער (=115 פון יאָר 1820) און 116 האָבן ניט קיין נומערן.
4) מבשרת ציון, 132=1 בלאַט.
5) ביאור מהגר״א, 133—134=2 בלעטער.

5. 223 בלעטער.
1) תהלים, (2)+1—149=151 בלעטער.
2) משלי, 150—208א=$^1/_2$ 58 בלעטער.
3) מנחת שי, 208ב—220=$^1/_2$ 12 בלעטער, מיט אַן אייגענעם שער (אָן אַ נומער, צווישן זײַטן 208 און 209): זז׳ 209—216, דורך אַ טעות, זײַנען באַצייכנט 109—116 !).

6. 154 בלעטער. אויפֿן צווייטן שער איז דער יאָר: שערי=1820.
1) איוב, (2)+1—76=78 בלעטער.
2) דניאל, 1—30א=$^1/_2$ 29 בלעטער.
3) עזרא, 30ב—46א=16 בלעטער.
4) נחמיה, 46ב—66ב=$^1/_2$ 20 בלעטער.
5) ספר מנחת שי (מיט אַן אייגענעם שער: פשר=1820, אָן אַ זײַטל־נומער), (1)+67—75=(1+9=) 10 בלעטער.

זאַצשפּיגל: 14,2×18 צמ.

*נומער 17א

אין נומער 992, CB, באַשרײַבט שטיינשנײַדער אַן אויסגאָב פֿון נביאים וכתובים אין 6 בענד, ווילנע און האָראָדנע (גראָדנע) 1780, קוואַרטאָ. זײַנע ווערטער באַשרײַבן געגוי דעם טעקסט פֿון די 6 בענד, נ׳ 17 (1820). נאָר קיין ספֿרים האָבן זיך ניט געדרוקט אין ווילנע און האָראָדנע פֿאַר 1788. דער גרויסער ביבליאָגראַף האָט זיך דאָ קאָנטיק פֿאַרלאָזן אויף אַן אַנדערן וואָס איז געשטרויכלט געוואָרן אויף די 40 יאָר אין די 240, וואָס מע דאַרף צולייגן צום לפּ״ק, כּדי אַרויסצוקריגן דעם קריסטלעכן יאָר: 240+580=1820, אָבער 200+580=1780. אַזאַ טעות האָט יעדער ביבליאָגראַף אָן ספֿק באַגעגנט אַ סך מאָל. איך וועל נאָר דערמאָנען: (1) אורחות צדיקים (מיט שלמה זלמן לונדנס „איבערזעצונג״), אַמסטערדאַם תצ״ה איז געוואָרן אין אַ קאַטאַלאָג: 1695 אָנשטאָט 1735, ווײַל מע האָט צוגעלייגט 200 אָנשטאָט 240 צו די 495. (2) די אויסגאָב פֿיורדא 1738 (תצ״ח) פֿון שמחת הנפש איז יאָרן לאַנג געגאַנגען אין זענגער און פֿרידבערגס קאַטאַלאָגן ווי אַן אויסגאָב 1698, ביז איך האָב דעם עקזעמפּלאַר געקויפֿט און פֿאַרענדיקט דעם טומל פֿון אַן אויסגאָב 1698. וואָס שטיינשנײַדער זאָגט, אַז די איבערזעצונג איז אין יידיש־פּויליש, גלייב איך, איז ווידער אַ טעות, ווײַל 1820 און 1838 זײַנען איבערחזרונגען פֿון 1725—9.

*נומער 18

נך, 6 קוואַרטאָ-בענד, בהוראדנא ובווילנא 1832—34. אַן איבערדרוק פֿון נומער 17 (1820), פֿאַרצייכנט ביי בן-יעקבן, ז׳ 640, נ׳ 341, נאָר ער שרײַבט: ווילנא און האָראָדנע, ווי ער זאָגט אויכעט וועגן נומער 17.

נומער 19

נך, כתבי קדש, אין זעקס 4^0-בענד, ווילנע, 1838—1843. אַן איבער-דרוק פֿון נומער 17 (די אויפֿשריפֿט איז אויף רוסיש און ניט אויף פּויליש), אויף בעסערע פּאַפּיר, שענער און אַ ביסל אַ גרעסערער פֿאָרמאַט: זאַצשפּיגל $17^1/_2 \times 14^1/_2$ צמ. פּאַפּיר $23{,}4 \times 19{,}4$ צמ. יעדער באַנד האָט דאָ אויך צוויי שערים (מיט עטלעכע שורות אין רויטע טינט, נאָר אויף ביידע שטייט: עשרים וארבעה). דער העברעיִשער טעקסט און תּרגום זײַנען געטרײַ שורה נאָך שורה, די ייִדישע איבערזעצונג (די שריפֿט איז אַ קאַפּ קלענער, אָבער זייער קלאָר) זײַטל נאָך זײַטל און כּמעט שורה-געטרײַ. דער פּירוש מנחת שי איז דאָ געדרוקט ביי די געהעריקע פּסוקים אויף די גליונות, און ניט אין גאַנצן, צום סוף בוך, ווי אין נומער 17. פֿאַראַנען אויך אַ ניט-ייִדישע פּאַגינאַציע.

איך האָב נאָר איין באַנד און קיין אַנדערע ניט געזען. בן-יעקבן, ז׳ 640, נומער 341 פֿאַרצייכנט אָט די אויסגאָב אונטער די יאָרן 1838 – 1843 און זאָגט, אַז דער באַנד ישעיה-ירמיה איז אַרויס מיט יאָרן שפּעטער.

.2

1) מלכים א, (2) + 75א=$^1/_2$ 76 בלעטער (זז׳ 1 — 149).
2) מלכים ב, 75ב—140=$^1/_2$ 65 בלעטער (זז׳ 150 — 280).
3) דברי הימים, 141—213=73 בלעטער (זז׳ 281 — 426).
4) כראָנאָלאָגיע, 3 בלעטער.
5) מבשרת ציון, 2 בלעטער.
2+213+3+2=220 בלעטער.

נומער 20

ספר שיר השירים עם פּירוש מגישי מנחה על כתב עבריה ולשון אשכנז, לעמבערג, געדרוקט ביי מיכאל פּ. פּאַרעמבאַ, שנת תרט לפ״ק=1849, 15 בלעטער. זאַצשפּיגל $16 \times 9{,}5$ צמ. די ייִדישע איבערזעצונג האָט גאָרניט צו טאָן מיט דער מגישי מנחה פֿון 1755—1756. אין 1849 איז זי שוין געווען קנאַפּע דריטהאַלבן הונדערט יאָר אַלט. דער אַרויסגעבער האָט פּשוט אַ ביסל געביטן און געמאָדערניזירט די איבערזעצונג וואָס געפֿינט זיך אין שערטלס באַוווּסטן העברעיִש-ייִדישן תּנך-לעקסיקאָן „באר משה״ (פּראָג 1604) קונטרסים כב-כה. די אויסגאָב 1875 (וואַרשע) מוז זײַן אַן איבערדרוק פֿון 1849. פֿג״ל

Bibliotheks-Bericht für die Jahre 1933—4, in: Bericht des jüdisch-theologischen Seminars für das Jahr 1934 (Breslau 1935), p. 3.

*

איך האָף, אַז מיט די שורות, וואָס איך האָב דאָ געשריבן, האָט זיך די לעגענדע פֿון אַן אַמסטערדאַמער איבערזעצונג 1755 פֿאַרענדיקט.

פֿעברואַר 1926 — מערץ 1935.

פֿון דער רעדאַקציע:

אחוץ די 5 זײַטלעך פֿון די תנך־אויסגאַבעס וואָס זײַנען רעפּראָדוצירט אין דעם אַרטיקל האָט פּ׳ יודאַ א. יאַפּע צוגעשיקט אין דער ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ נאָך 20 פּאָטאָ־סטאַטן, דהײַנו פֿון גנ׳: 1 (שער־בלאַט), 3 (שער־בלאַט), 4 (שער־בלעטער פֿון: ספֿר בראשית, הפּטרות מספֿר בראשית, ספֿר יהושע), 5 (שער־בלאַט), 6 (שער־בלאַט), 6א (שער־בלאַט), 7 (שער־בלאַט), 8 (שער־בלאַט און דאָס ערשטע זײַטל), 9 (שער־בלאַט), 2_{10} (שער־בלאַט), 1_{11} (שער־בלאַט), 12 (די ערשטע צוויי זײַטלעך פֿון שמואל א), 13 (שער־בלאַט), 14 (שער־בלאַט), 17 (שער־בלאַט), 19 (שער־בלאַט). מיר דריקן אים אויס אונדזער האַרציקסטן דאַנק.

די אָנזאָגערס פֿון דער קאַראַימישער באַוועגונג

פֿון ד״ר ר. מאַהלער (ניו-יאָרק)

די פּאָליטישע אונטערדריקונג פֿון די ייִדישע מאַסן אין די גלות-לענדער, און אויך די עקספּלואַטאַציע מצד דער פּלוטאָקראַטיע און די העגעמאָניע פֿון די רבנים האָבן שוין מיט הונדערטער יאָרן פֿריִער, איידער עס איז אויפֿגעקומען דער קאַראַיִמיזם, אַרויסגערופֿן פֿון איין זײַט שטרעבונגען צו נאַציאָנאַלער באַפֿרײַונג, פֿון דער אַנדער זײַט אַ רעליגיעזע אָפּאָזיציע. די דאָזיקע צוויי שטרעמונגען, וואָס פֿלעגן זיך שוין פֿריִער נישט איין מאָל באַגעגענען, האָבן זיך צונויפֿגעגאָסן אין די סאָציאַל-נאַציאָנאַלע משיחישע באַוועגונגען, וועלכע האָבן דירעקט צוגעגרייט דעם אויסבראָך פֿון דער רעליגיעזער שפּאַלטונג פֿון די קאַראַיִמער.

כּל זמן אַ גרויסע צאָל ייִדן זענען נאָך געבליבן אין לאַנד און זיי זענען געזעסן אין גרויסע און קאָמפּאַקטע ייִשובים, פֿלעגן די נאַציאָנאַלבאַפֿרײַערישע שטרעבונגען געפֿינען אַן אויסוועג אין די אויפֿשטאַנדן, וואָס האָבן געהאַט דירעקט פֿאַר אַ ציל אַראָפּצוּוואַרפֿן דעם יאָך פֿון דער פֿרעמדער הערשאַפֿט און אויסצוקעמפֿן אומאָפּהענגיקייט. נאָך אין די צײַטן פֿון די ביזאַנטישע קיסרים[1] זענען ניט איין מאָל אויסגעבראָכן באַוואָפֿנטע אויפֿשטאַנדן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין ארץ-ישׂראל. דאָס זענען שוין אָבער געווען די לעצטע העלדישע פּרוּוון צו דערגרייכן די פֿרײַהייט אין אַ באַוואָפֿנטן קאַמף.

אונטער דער אַראַבישער ממשלה האָט די ייִדישע באַפֿעלקערונג אין ארץ-ישׂראל, וואָס איז שוין פֿריִער געווען קאָנצענטרירט בעיקר אין גליל, זיך נאָך גיכער פֿאַרמינערט איבער די שווערע רדיפֿות. די האַלב פֿאַנטאַסטישע,

---

1 שוין נאָך דער מפּלה פֿון דעם אויפֿשטאַנד פֿון בר-כּוכבא זענען אויסגעבראָכן אויפֿשטאַנדן פֿון ייִדן אין ארץ-ישׂראל קעגן די רוימער: אין די צײַטן פֿון סעפּטימיוס סעווערוס (אַרום דעם יאָר 200), וועלכער האָט נאָך דעם נצחון געפֿײַערט זײַן „triumphum iudaicum", אין די צײַטן פֿון קאָנסטאַנציוס (אין יאָר 351) אין דער שטאָט צפּורי, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון נטרונאי. אונטער דער הערשאַפֿט פֿון ביזאַנטישן קיסר יוסטיניאַנוס זענען עטלעכע מאָל אויסגעבראָכן אויפֿשטאַנדן פֿון די שומרונים. דער לעצטער ייִדישער אויפֿשטאַנד איז געווען די מלחמה פֿון בנימין פֿון טבריה קעגן דעם קיסר העראַקליוס, וואָס האָט געדויערט מיט איבעררײַסן 14 יאָר (פֿון 614 ביז 628).

האַלב פּאָליטיש-רעאַלע משיחישע באַוועגונגען אין 7טן און אין 8טן י״ה, זענען געווען דער לעצטער שוואַכער אָפּהילך פון די אַמאָליקע באַוואָפנטע אויפשטאַנדן: דאָ האָבן מיר שוין צו טון נישט מיט באַפרײַונגס-קאַמפן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין ארץ-ישׂראל, נאָר מיט שטרעבונגען פון די ייִדן פון די שכנותדיקע לענדער, און אַפילו פון גאָר ווײַטע מדינות, צוריק-צוקומען אין דעם לאַנד פון די אָבות, גיכער מיט דער חילף פון משיחישע נסים, איידער דורך אַ באַוואָפנטן קאַמף, הגם מען האָט אויך דערפון זיך נאָך נישט געהאַט אָפּגעזאָגט אין גאַנצן.

וואָס מער עס זענען פאַרשווונדן די לעצטע רעשטן פון רעאַלע מעגלעכ-קייטן אויסצוקעמפן די באַפרײַונג פון ארץ-ישׂראל, אַלץ שטאַרקער זענען געוואָרן צווישן די אונטערדריקטע ייִדישע מאַסן שטרעבונגען צו דערגרייכן די נאַציאָנאַלע פרײַהייט אויפן וועג פון פּאַרטיפּטער פּרומקייט. דורך הייסע תּפילות און דורך פּײַניקן דעם גוף האָבן יחידים געהאָפט אויסצוקויפן די שווערע זינד, פאַר וועלכע דאָס פאָלק האָט, לויט זייער מיינונג, געליטן גלות. דורך מנהגים פון אַבלות אין דעם טאָגטעגלעכן לעבן פלעגט מען וועלן שטאַרקן דאָס נאַציאָנאַלע באַוווסטזײַן און באַווײַזן, אַז דאָס פאָלק האָט נישט געמאַכט קיין שלום מיט זײַן גורל אין גלות און האָט נישט פאַרגעסן אָן די צײַטן פון זײַן אומאָפּהענגיקייט.

אַסקעטישע שטרעמונגען אין שײַכות מיט טרויער נאָך דער פאַרלוי-רענער אומאָפּהענגיקייט זענען אויפגעקומען באַלד נאָך דער מפּלה פון דעם גרויסן אויפשטאַנד און חורבן-ירושלים. וועגן דעם איז פאַראַן אַזאַ דערציילונג אין תּלמוד:[2]

„ווען דאָס בית-המקדש איז חרוב געוואָרן צום צווייטן מאָל, האָבן זיך באַוויזן אין ארץ-ישׂראל אַ סך פּרושים, וואָס פלעגן נישט עסן קיין פלייש און נישט טרינקען קיין ווײַן. האָט זיך געטראָפן מיט זיי רבי יהושע און האָט געזאָגט צו זיי: קינדער, פאַר וואָס עסט איר נישט קיין פלייש און טרינקט נישט קיין ווײַן? האָבן זיי צו אים געזאָגט: זאָלן מיר עסן פלייש, וואָס פון אים פלעגט מען מקריב זײַן אויפן מזבח, און איצט איז עס בטל? זאָלן מיר טרינקען ווײַן, וואָס מען פלעגט אים גיסן נסך אויפן מזבח און איצט איז דאָס בטל? האָט ער געזאָגט צו זיי: אויב אַזוי לאָמיר נישט עסן קיין ברויט, ווײַל עס זענען שוין בטל געוואָרן די קרבן-מנחות? — מען קען עסן פירות. לאָמיר נישט עסן קיין פירות, ווײַל עס זענען שוין בטל געוואָרן די ביכורים? מען קען עסן אַנדערע פירות. לאָמיר נישט טרינקען קיין וואַסער, ווײַל עס איז

---

2 בבלי בבא בתרא, דף ס׳ ע״ב.

שוין בטל געוואָרן דער ניסוך פֿון וואַסער?[3] האָבן זיי געשוויגן. האָט ער זיי געזאָגט: קינדער, קומט אַהער, וועל איך אײַך זאָגן: נישט טרויערן אין גאַנצן קען מען נישט, ווײַל עס איז שוין נגזר געוואָרן די גזרה; טרויערן צו פֿיל קען מען נישט, ווײַל מען איז נישט גוזר קיין גזרה אויף דעם ציבור, אויב דער רוב פֿון ציבור קען זי נישט אויסהאַלטן... נאָר אַזוי האָבן געזאָגט די חכמים: אַ מענטש, וואָס קאַלכט זײַן הויז מיט קאַלך, לאָזט איבער עפּעס [נישט געקאַלכט];[4] אַ פֿרוי צירט זיך אויס מיט אַלע אירע תכשיטים און לאָזט איבער עפּעס [אַ צירונג]".

די ציטירטע דערציילונג פֿון תּלמוד איז כאַראַקטעריסטיש דערפֿאַר, וואָס אין איר קומט צום אויסדרוק די אָפֿיציעלע שטעלונג פֿון דער אָרטאָ-דאָקסישער רעליגיע לגבי אַלע אַסקעטישע גרופּירונגען, אַ שטעלונג, וואָס איז שפּעטער אויך געווען מאָסגעביק פֿאַר די רבנישע יידן אין זייער באַציִונג צום קאַראַימיזם, וואָס איז געווען אַדורכגעדרונגען מיטן גײַסט פֿון דער נאַציאָנאַלער אַבֿלות: עס איז אַ באַציִונג פֿון אומצוטרוי צו אַסקעטישע באַוועגונגען, ווײַל זיי שמעקן מיט סעקטאַנטישקייט, מיט אַפּיקורסות. אין בבֿל פֿלעגן מענטשן, וואָס האָבן געפּראַוועט אַבֿלות איבער דעם חורבן-ירושלים, דירעקט געזודפֿט ווערן דורך די אויטאָנאָמע יידישע מאַכטאָרגאַנען, ווי עס באַווײַזט אומצווייַדײַטיק אַ דערציילונג אין תּלמוד: דער דינער פֿון ראש-הגולה האָט אַרעסטירט אונטערן חשד פֿון ווידערשפּעניקייט אַ מענטש, וואָס איז אַרומגעגאַנגען אין מאַרק פֿון נהרדעא אין בגדים פֿון אַן אָבֿל און האָט עס מאָטיווירט ווי טרויער אויפֿן חורבן-ירושלים.[5]

די סעקטאַנטישקייט פֿון דער דאָזיקער ריכטונג האָט זיך אויפֿגעהיט אין משך פֿון דער גאַנצער תּקופֿה פֿון תּלמוד, ווי עס באַווײַזט דער ווײַטער-דיקער אָרט פֿון תּלמוד, וועלכער שטאַמט פֿון סוף פֿון דער דאָזיקער עפּאָכע.[6] „די וועלכע זיפֿצן און קרעכצן[7] און וואַרטן אויף דער ישועה און טרויערן

---

3 געווען אין דער יידישער געשיכטע אַסקעטן, וועלכע האָבן טאַקע אַזוי ווײַט זיך באַגרענעצט אין עסן און טרינקען אין שײַכות מיט אַבֿלות נאָך דעם חורבן בית-המקדש: דער קאַראַימישער משיח שלמה, וועלכער איז אַרויסגעטראָטן אין דן (צפֿון-גליל) אַרום דעם י׳ 1122, האָט זיך אָפּגעזאָגט נישט בלויז פֿון פֿלייש און ווײַן, נאָר אויך פֿון ברויט און וואַסער: ער פֿלעגט זיך דערנערן בלויז מיט פּירות און מילך! (זע: י. מאַן, „התּנועות המשיחיות בימי מסעי הצלב", „התּקופֿה", באַנד XXIV, ז׳ 336).

4 ווי באַקאַנט, פֿלעגן פֿרומע יידן אָפּהיטן דעם דאָזיקן „זכר לחורבן" ביזן הײַנטיקן טאָג.

5 בבֿלי בבא קמא, דף נ״ט.

6 דרך ארץ רבה, פּרק ב׳. דאָס איז איינע פֿון די שפּעטסטע מסכתות פֿון תּלמוד, וואָס איז רעדאַקטירט געוואָרן ערשט צום אָנהייב פֿון דער תּקופֿה פֿון די גאונים.

7 פֿגל׳ יחזקאל ט, 4: „און גאָט האָט צו מיר געזאָגט: גײ אַדורך דורך דער שטאָט ירושלים און מאַך אַ צײכן אויף דעם שטערן פֿון די מענטשן וואָס זיפֿצן און קרעכצן איבער די אַלע אומווערדיקייטן, וואָס ווערן דאָרט באַגאַנגען".

אויף ירושלים, אויף זיי זאָגט דער פסוק: „צו געבן די אַבֿלי-ציון און אַרויפֿ-לייגן אויף זיי פּראַכטקליידער אָנשטאָט אַש".[8] אין דעם דאָזיקן אָרט ווערן ציטירט ביידע ביבלישע טערמינען, „אַבֿלי ציון" און „די וואָס זיפֿצן און קרעכצן", וואָס די קאַראַיִמער פֿלעגן שפּעטער אָנקניפּן אָן זיי זייער טראַדיציע און זיך אַליין אויך אַזוי אָנרופֿן.

וועגן דעם חוזק און שפּאָט, אויף וועלכן עס פֿלעגן זיך אָנטרעפֿן די אַבֿלי-ציון אין דער תּקופֿה פֿון די גאונים, דערציילט דער מדרש: „דאָס זענען די אַבֿלים, וואָס האָבן געגלוסט נאָך ישועה אין אָוונט, אין דער פֿרי און מיטאָג; און ישׂראל איז געווען אין אַ גרויסער צרה, ווײַל מען פֿלעגט זיי מבֿזה זײַן און שפּאָטן פֿון זיי... ,ווער עס האָט זיי געזען, פֿלעגט זיי דערקענען', דאָס זענען די אַבֿלי-ציון. און ווער עס האָט זיי געזען, זאָגט (איצט): ,בחינם האָבן מיר געחוזקט, בחינם האָבן מיר געשפּאָט פֿון זייערע ווערטער'"...[9]

דאָס, וואָס דער מדרש ציטירט וועגן די אַבֿלי-ציון דעם פּסוק פֿון איכה: „ווער עס האָט זיי געזען, פֿלעגט זיי דערקענען", איז נישט קיין געוויינט-לעכער מעטאַפֿער. די אַבֿלי-ציון פֿלעגן זיך טאַקע אויסטיילן פֿון דער סביבֿה נישט בלויז דורך דער אַסקעטישער התנהגות, דורך תּעניתים און הייסע תּפֿילות, נאָר אויך דורך זייערע שוואַרצע מלבושים. די דאָזיקע טראַדיציע פֿלעגן אָפּהיטן די אַבֿלי-ציון נאָך אין 12 י"ה.

וועגן די אַבֿלי-ציון אין דײַטשלאַנד דערציילט אונדז אַ רײַזנדער פֿון 10טן י"ה, וואָס זײַן באַריכט איז אַרײַנגענומען געוואָרן אין דער באַשרײַבונג פֿון די נסיעות פֿון בנימין פֿון טודעלאַ:[10] „און די אַבֿלי-ציון און אַבֿלי-ירושלים בעטן רחמים פֿון גאָט און זענען מתפּלל תּחנונים אין זייער זכות, אָנגעטאָן אין שוואַרצע בגדים. די אַלע לענדער געפֿינען זיך אין דער דערמאָנטער מדינה אַלעמאַניע".

וועגן די „אַבֿלי-ציון" אין תּימן (אַראַביע) זאָגט עדות דער רײַזנדער פֿון 12טן י"ה, בנימין פֿון טודעלאַ, ווי אַן עד-ראיה.[11]

„און זיי [די יידן אין תּימן] גיבן מעשׂר פֿון אַלץ וואָס זיי פֿאַרמאָגן פֿאַר די תּלמידי-חכמים, וואָס זיצן תּמיד אין בית-מדרש, און פֿאַר די אָרעמע-

---

8 ישעיה ס"א 3.

9 פּסיקתּא, אויסגאַבע פֿרידמאַן, דף קנ"ח ע"ב, קנ"ט ע"א; יעקב מאַן האַלט, אַז דער דאָזיקער מדרש שטאַמט פֿון דער ערשטער העלפֿט 6טן י"ה (פֿגל' J. Mann, „The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Chaliphs" .Oxford 1920, I, p. 48).

10 פֿגל' די נסיעות פֿון בנימין פֿון טודעלאַ, אויסגאַבע אַדלער-גרינהוט, ירושלים 1903, ז' 103. לויט דער מיינונג פֿון שעכטער שטאַמט דער דאָזיקער פֿראַגמענט פֿון 10טן י"ה (פֿגל' אויך י. מאַן, „התנועות המשיחיות", ד"צ אָרט).

11 פֿגל' אַדלער-גרינהוט, ז' 65 — 66.

לײַט בײַ ידן און פֿאַר די פּרושים, אַבֿלי-ציון און אַבֿלי-ירושלים; זיי עסן נישט קיין פֿלייש און טרינקען נישט קיין ווײַן און גייען אָנגעטאָן אין שוואַרצע קליידער און זיי וווינען אין היילן און אין אײַנגעפֿאַלענע הײַזער און פֿאַסטן זייער גאַנץ לעבן אַחוץ שבתים און ימים-טובֿים און בעטן תּמיד רחמים פֿון גאָט אויף דעם גלות ישׂראל, ער זאָל זיך אויף זיי דערבאַרעמען פֿון זײַן גרויסן נאָמען וועגן...״

נישט אַלע אַבֿלי-ציון פֿלעגן אָבער אָננעמען באַהבֿה דעם חוזק און שפּאָט מצד זייערע געגענער און נישט מישן זיך אין זייערע לעבנס-דרכים, ווי עס שילדערט אונדז דער אויבן ציטירטער מדרש. אין דער גניזה אין קאַהיראָ האָט זיך אויפֿגעהיט אַ חיבור פֿון איינעם פֿון די אַבֿלי-ציון,[12] וואָס מוסרט שאַרף די יעניקע וואָס לעבן פֿרייליעך און גיבן זיך נאָך תּענוגים, פֿאַרברענגען די צײַט אויף שיכּרות „און געדענקען נישט אָן גאָט און דערמאָנען זיך נישט אָן ירושלים... און גאָטס היכל איז חרובֿ און זיי געדענקען נישט אָן ציון״. „די וואָס פֿאַרמיאוסן די חכמה און גאָטס פֿאָרכט, וואָס וועלן זיי טון אין לעצטן טאָג?״. דער אַסקעטיזם פֿון די אַבֿלי-ציון אַנטפּלעקט זיך דאָ פֿון איר סאָציאַלער זײַט, ווי אַ רעאַקציע קעגן דעם לוקסוס און ווילטאָג. אָנקלאָגעס קעגן די רײַכע פֿאַר די עוולות, וואָס זיי באַגייען קעגן דעם אָרעמען פֿאָלק, געפֿינען מיר אויך אין מדרש, וואָס איז, ווי באַקאַנט, פֿאַרענדיקט געוואָרן ערשט אין די צײַטן פֿון די גאונים. אָנקניפּנדיק אָן דעם פּסוק: „אויב דו וועסט לײַען געלט מײַן פֿאָלק, דעם אָרעמאַן, וועלכער איז מיט דיר...״,[13] דער-קלערט דער מדרש:[14] „ווײַל אויף דער וועלט זענען די רשעים געווען רײַך און האָבן געלעבט בשלוה ובמנוחה און די צדיקים [זענען געווען] אָרעמע לײַט; אָבער לעתיד לבֿוא, ווען הקדוש-ברוך-הוא וועט עפֿענען פֿאַר די צדיקים די אוצרות פֿון גן-עדן, זענען די רשעים, וואָס האָבן זיך אָנגעגעסן מיט וואָכער און פּראָצענטער, אָנגעברייט צו עסן פֿון זיך דאָס פֿלייש, ווי עס שטייט: דער נאַר פֿאַרלייגט די הענט און עסט פֿון זיך דאָס פֿלייש.[15] און זיי וועלן זאָגן: הלוואַי וואָלטן מיר געווען אַרבעטער און געטראָגן משׂאות אויף אונדזערע פּלייצעס, הלוואַי וואָלטן מיר געווען שקלאַוון... דערפֿאַר שטייט: אויב דו וועסט לײַען געלט מײַן פֿאָלק. האָבן די בני-ישׂראל געפֿרעגט הקדוש-ברוך-הוא: און ווער איז דײַן פֿאָלק? האָט ער זיי געזאָגט: די אָרעמע, וואָרעם עס שטייט: ווײַל גאָט האָט געטרייסט זײַן פֿאָלק און אויף זײַנע אָרעמע האָט ער זיך דערבאַרעמט״.[16]

---

12 אַרויסגעגעבן דורך שעכטער J. Q. R. "Genizah-Fragments" בד׳ XVI, ז׳ 430; ציטירט טײַלווײַז אויך בײַ דינבורג, ישׂראל בגולה I, ז׳ 160. שעכטער האַלט פֿאַר נישט אויסגעשלאָסן, אַז דער מחבר איז געווען אַ קאַראַיִמער.

13 שמות, כב, 24.

14 מדרש רבה, שמות, ל״א, 4.

15 קהלת ד׳, ו.

16 ישעיה מ״ח.

דאָס אידענטיפיצירן צדיקים מיט אָרעמע און רשעים מיט רײַכע איז כאַראַקטעריסטיש נישט בלויז פֿאַר דעם מחבר פֿון דעם ציטירטן מדרש: די דאָזיקע וועלט־באַנעמונג ציט איר טראַדיציע פֿון די נבֿיאים און פֿון תּהלים; מיר באַגעגענען זי שפּעטער בײַ קאַראַיִמישע מחברים, פּונקט ווי אין די מוסר־ספֿרים פֿון די רבנישע יידן.

וועגן דעם, אַז עס איז געווען אַן אָפּאָזיציע קענן די רבנים אין דער תּקופֿה פֿון תּלמוד, זאָגן עדות די ווערטער אין תּלמוד, ווו עס ווערט דער־ציילט וועגן דער שׂנאה פֿון עם־הארץ צו די תּלמידי־חכמים. עס ווערן אָבער אויך דערמאָנט אין תּלמוד דעות פֿון מענטשן, וואָס האָבן בכלל געשטעלט אין אַ ספֿק די צוועקמעסיקייט און פֿרוכטבערקייט פֿון די דאָקטרינעס פֿון תּלמוד! אַזוי לייענען מיר אין דער מסכתא סנהדרין:[17] „ווער עס דערקלערט די תּורה [אַנדערש ווי לויט די דינים פֿון תּלמוד] דער איז אַן אַפּיקורוס. אַ שטייגער ווי ווער? האָט געזאָגט רב יוסף: אַ שטייגער ווי די וואָס זאָגן: וואָס פֿאַר אַ נוצן ברענגען אונדז אונזערע רבנן? פֿאַר זיך לייענען זיי [די תּורה], פֿאַר זיך דערקלערן זיי. רבֿא האָט געזאָגט: אַ שטייגער, ווי די פֿון דער שול פֿון בנימין אַסיא, וואָס זאָגן: וואָס פֿאַר אַ נוצן האָבן מיר פֿון אונדזערע רבנן, זיי האָבן נאָך קיין מאָל נישט מתּיר געווען קיין קראָ און נישט געאַסרט קיין טויב!"

אויך אין דער תּקופֿה פֿון די גאונים האָבן זיך פֿאַרשפּרייט צווישן פֿאָלק אָפּאָזיציאָנערע רעליגיעזע מיינונגען און נישט דווקא אין שײַכות מיט די משיחישע באַוועגונגען, נאָר אויך אומאָפּהענגיק פֿון זיי, דער גאון נטרונאי (נטרונאי דער ערשטער, דער זון פֿון נחמיה, אַרום דעם י׳ 720), וואָס ווײַזט אָן אין זײַן תּשובֿה, ווי אַזוי מען דאַרף זיך נוהג זײַן מיט די אַמאָליקע אָנהענגער פֿון דער סעקטע פֿון משיח סערעניע (שריני, זע אונטן ווײַטער), שטעלט זיי אָנטקעגן אין אַן אַנדער תּשובֿה אַפּיקורסים פֿון אַ געוויסער געגנט, וואָס וואַרפֿן אָפּ ניט בלויז דעם תּלמוד, נאָר זיי היטן אַפֿילו נישט אָפּ די דינים פֿון דער תּורה:[18]

„איר פֿרעגט: פֿאַראַן בײַ אונדז אַ געגנט פֿון מינים בײַ יידן, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשיידט פֿון די דרכים פֿון ישׂראל און זיי היטן נישט קיין מצוות און נישט שבת, און שחטן נישט אַזוי ווי אונדזער שחיטה און עסן חֵלֶב און בלוט און די אַכצן טרפֿות און זענען נישט אָפּגעהיט אין עריות[19] און שרײַבן נישט קיין כּתובה און נישט קיין גט און האַלטן נישט פֿון דין חליצה און יבום — און פֿאַראַן צווישן זיי אַזעלכע, וואָס ווילן זיך אומקערן צו דת ישׂראלית [ייִדישקייט] און זיך פֿירן לויט דעם דין פֿון ישׂראל, — צי איז פֿאַראַן אַ תּקנה

---

17 בבלי, סנהדרין, צ״ט, ע״ב.

18 שערי־צדק, דף כ״ד ע״א (סאַלאָניקער אויסגאַבע).

19 פֿאַרבאָטענע שידוכים, איבער קרובֿהשאַפֿט.

פֿאַר זייער חוזר בתשובה זײַן און אויב זיי זענען חוזר, צי דאַרפֿן זיי טבילה צי נישט? און נאָך אַ שאַלה: דערנאָך ווי זיי זענען חוזר, צי זענען זיי ראוי צו קומען אין קהל[20] צי נישט, און צי דאַרף מען פֿון זיי לאָזן אָפּטריפֿן דאָס בלוט פֿון ברית-מילה, צי נישט?...

„מיר זעען אײַן, אַז די דאָזיקע מינים זענען משונהדיק אין פֿאַרגלײַך מיט אַלע מינים אין דער וועלט, ווײַל אַלע מינים זענען זיך נוהג הפֿקר אין די רייד פֿון די חכמים... אָבער זיי האַלטן פֿון דער תורה און פֿון פּסוק און היטן זיי אָפּ, ווי דער עיקר ייִדן — — — די דאָזיקע, וואָס איר האָט אויסגערעכנט, האָבן פֿון זיך אַראָפּגעוואָרפֿן דעם עיקר פֿון דער תורה, און האָבן חתונה געהאַט מיט עריות, און האָבן געברענגט אויף דער וועלט ממזרים און האָבן מחלל געווען שבת, און ווען זיי וואָלטן נישט געווען קיין ייִדן לויט זייער עיקר וואָפּשטאַם, וואָלטן מיר זיי געהאַלטן פֿאַר גויים, אַזוי ווי אַלע גויים"...

סײַ די אַסקעטישע שטרעמונגען פֿון די אַבֿלי-ציון, סײַ די רעפֿאָרמאַ-טאָרישע רעליגיעזע שטרעבונגען פֿון די אַפּיקורסים, וועלכע האָבן אויסגעדריקט די אָפּאָזיציע לגבי דער פּריווילעגירטער שטעלונג פֿון די תּלמידי-חכמים, פֿלעגן ביז צום 7טן י״ה אַרומנעמען בלויז געציילטע גרופּעס פֿון אָנהענגער און פֿלעגן נישט געפֿינען קיין אָפּקלאַנג צווישן די ברייטע מאַסן פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט. ערשט די משיחישע באַוועגונגען פֿון דער ערשטער העלפֿט 8טן י״ה, האָבן באַוויזן מיטצורײַסן מיט זיך מאַסן, אַ דאַנק דעם, וואָס זיי האָבן פֿון איין זײַט אַרויסגעבראַכט די אומצופֿרידנקייט און פֿאַרביטערונג, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט אין משך פֿון יאָרהונדערטער, און פֿון דער אַנדער זײַט אויפֿגעוועקט די דרימלענדיקע האָפֿענונגען אויף אַ גיכער ישועה.

דאָס וויגעלע פֿון דער ערשטער משיחישער באַוועגונג, וואָס וועגן איר זענען דערגאַנגען צו אונדז ידיעות, איז געווען פּערסיע. אין דעם דאָזיקן לאַנד, וואָס געווען אונטערטעניק צו די אַראַבער, האָט תּמיד געהערשט אַן אומצופֿרידנקייט מיט דער הערשאַפֿט פֿון די כאַליפֿן. דאָס איז אויך געווען די סיבה, וואָס אין דעם לאַנד האָט זיך אַזוי גיך פֿאַרשפּרייט די רעליגיעזע שפּאַלטונג פֿון די שיִיטן.[21] צווישן די פּערסישע ייִדן זײַנען נאָך איבער-געבליבן אין יענער צײַט האַלב אומאָפּהענגיקע שבֿטים פּאַסטעכער, וועלכע זענען געווען צוגעוויינט צו באַוואָפֿנטע קאַמפֿן. אויף דעם כּלל פּערסישע ייִדן האָט מן הסתּם משפּיע געווען אין אַ געוויסער מאָס די רעליגיעז-פּאָליטישע

---

20 קומען אין קהל — זיך משדך זײַן מיט ייִדן (לויט דברים כ״ג, 3: לא יבוא ממזר בקהל ה׳).

21 לויט ווי עס באַווײַזן וועלהויזן און גאָלדציִער, איז די רעליגיעזע סכיזמע פֿון די שיִיטן אויפֿגעקומען לכתּחילה אין אַראַביע און ערשט דערנאָך האָט זי זיך פֿאַרשפּרייט אין איראַן (J. Goldziher, „Vorlesungen über den Islam", Heidelberg 1921, p. 223 פֿגל׳).

סעקטאַנטישקייט פֿון די פּערסן, בפֿרט אַז די ייִדן אַליין האָבן זיך געפֿילט באַצוולט מחמת זייער שטעלונג אין דער אויטאָנאָמער היערארכיע: זיי האָבן פֿאָרגעשטעלט אַ געביט פֿון הכנסות פֿון די ראָשי-הגולה און גאונים און האָבן אַליין נישט געהאַט קיין אָנטייל אין די אייבערשטע אויטאָנאָמע מאַכט-אָרגאַנען. די מאָס פֿון אומצופֿרידנקייט איז געוואָרן איבערגעפֿולט אונטער דער הערשאַפֿט פֿון כאַליף אַבדו-ל-מאַליק (685–705), וועלכער האָט אַרויפֿ-געלייגט אויף ייִדן נײַע שווערע שטײַערן. אונטער זײַן הערשאַפֿט איז אויס-געבראָכן די משיחישע באַוועגונג אונטער דער אָנפֿירונג פֿון אַבו-עיסי.[22]

אַבו-עיסי האָט געשטאַמט פֿון איספֿאַהאַן. דער עצם נאָמען פֿון דעם אָנפֿירער פֿון דער משיחישער באַוועגונג איז געווען יצחק בן יעקב און דער צונאָמען אַבו-עיסי האָט באַצייכנט זײַן מדרגה פֿון אַ משיח (אַבו-עיסי=דער

---

22 וואָס שייך די צײַט, אין וועלכער עס איז אַרויסגעטראָטן אַבו-עיסי, זענען פֿאַראַן צוויי פֿאַרשיידענע ווערסיעס: שהרסתאַני (פֿון סוף 11טן ביז העלפֿט 12טן י״ה) שרײַבט, אַז אַבו-עיסי האָט געלעבט אין דר צײַטן פֿון כאַליף אַל-מאַנסור און אַז ער האָט אָנגעהויבן צו ווירקן אין די צײַטן פֿון מאַרוואַן II, דעם לעצטן כאַליף פֿון דער דינאַסטיע אָמאַיאַדן (פֿגל׳ זײַן באַריכט בײַ פּינסקער, לקוטי קדמוניות, ז׳ 9). מאַרוואַן II האָט אָנגעהויבן צו קיניגן אין י׳ 744, אַל-מאַנסור פֿון די אַבאַסידן — אין י׳ 754. אויפֿן יסוד פֿון דעם דאָזיקן באַריכט נעמט אָן גרעץ, אַז די באַוועגונג פֿון אַבו-עיסי האָט געהאַט אַ שײַכות מיט דעם אויפֿשטאַנד קעגן די אָמאַיאַדן און מיט דער דערהייבונג פֿון דער נײַער דינאַסטיע, פֿון די אַבאַסידן. — קירקיסאַני (אַרום 937) גיט אָן אין זײַן „בוך פֿון ליכט״ (כתאב אַל-אַנוואַר), אַז אַבו-עיסי האָט אַנטוויקלט זײַן טעטיקייט אין די צײַטן פֿון כאַליף אַבדו-ל-מאַליק (685 — 705). זע הרכּבי 1, Извѣстія Аль-Киркисани. אויף אים איז זיך סומך הרכּבי, און נאָך אים דובנאָוו, אַרויסגיענדיק פֿון דער הנחה, אַז קירקיסאַני, וועלכער שרײַבט אָנהייב 10טן י״ה און וועלכע שעפּט אַלע זײַנע ידיעות (פּונקט ווי אין 12טן י״ה יהודה הדסי) פֿון נאָך אַן עלטערן שרײַבער דוד אַלמקמץ, איז מער באַגלייבט, איידער שהרסתאַני וואָס שרײַבט מיט 200 יאָר שפּעטער. דער היסטאָריקער פֿרידלענדער פּרוּווט נישט געקוקט דערויף באַגרינדן די ריכטיקייט פֿון דער דאַטע וואָס עס גיט אָן שהרסתאַני, אָנווײַזנדיק דערויף, אַז אַבו-עיסי האָט נישט געקאָנט ווירקן פֿריִער, איידער עס איז אויסגעבראָכן די סכיזמע פֿון די שיִיִטן 724 — 743 (פֿגל׳ פֿרידלענדער „Jewish-Arabic-Studies“ אין J. Q. R. (N. S.), בד׳ I, ז׳ 204. פֿרידלענדערס ספֿקות ווערן אָבער אָפּגעשוואַכט שוין פֿון אַן אַנדער מקור וועגן אַבו-עיסי, דעם פֿראַגמענט פֿון אַראַבישן אָריגינאַל פֿון „אגרת תימן״ פֿון רמבם. דער רמבם דערצײַלט דאָרט וועגן דער באַוועגונג פֿון אַבו-עיסי: „דאָס איז געשען אין אָנהייב פֿון דער הערשאַפֿט פֿון די אָמאַיאַדן״. די אומפּינקטלעכקייט פֿון רמבם נעמט זיך מן הסתּם דערפֿון, וואָס ער שטיצט זײַן באַריכט, ווי ער איז אַליין מודה, אויף אַ דערצײַלונג בעל-פּה; בכל אופֿן איז דער דאָזיקער מקור גיכער אַ באַשטעטיקונג פֿון דער דאַטע, וועלכע עס גיט אָן קירקיסאַני (דעם קאָרעקטן נוסח פֿון פֿראַגמענט פֿון „אגרת תימן״. זע י. מאַן, „התנועות המשיחיות״ אַז״וו. „התקופֿה״, בד׳ XXIV, ז׳ 335).

פֿאָטער פֿון ישי, ד״ה דוד, משיח,[23] פּונקט ווי דער אַנדער צונאָמען עבד־אַללה (דער דינער פֿון גאָט). אין דער אמתן האָט ער וועגן זיך דערקלערט, אַז ער איז דער מבשר פֿון משיח, איינער פֿון די פֿינף מבשרים, וועלכע דאַרפֿן לויט זײַן מיינונג אָנזאָגן דאָס אָנקומען פֿון משיח. זײַנע אָנהענגער פֿלעגן דערציילן וועגן די נסים, וואָס ער האָט באַוויזן: ער האָט זיך אַ מאָל געלייגט באַדעקט מיט קרעץ און האָט זיך אין דער פֿרי אויפֿגעהויבן געזונט און פֿריש;[24] בעת דער מלחמה פֿלעגט ער אַרום זיך אָנצייכענען אַ ראָד מיט אַ צווײַג פֿון אַ מירט, און די שונאים האָבן דעמאָלט נישט געקאָנט צו אים צוקומען. וועגן זײַן בילדונג ווערן איבערגעגעבן סתירותדיקע ידיעות: לויט דעם קאַראַיִמישן שרײַבער יהודה הדסי (12 י״ה) איז ער געווען אַ שוטה און אַן עם־הארץ. לויט ווי עס גיט איבער אַ פֿריִערדיקער קאַראַיִמישער שרײַבער, קירקיסאַני, האָבן זײַנע אָנהענגער וועגן אים דערציילט, אַז ער איז געווען אַ פּשוטער שנײַדער און אַן אַנאַלפֿאַבעט, און דאָך פֿלעגט ער על פּי נס מחבר זײַן ספֿרים אָן אַ שום הילף; לויט דעם אַראַבישן שרײַבער שהרסתאַני, האָט ער זײַן תורה אַנטוויקלט סיסטעמאַטיש אין זײַן ספֿר.[25]

די רעליגיעזע רעפֿאָרמען פֿון אַבו־עיסי זענען געווען אַזעלכע: פֿון די טראַדיציאָנעלע תפֿילות האָט ער איבערגעלאָזט די וויכטיקסטע, ווי שמונה עשרה, קריאת־שמע מיט די דרײַ פּרקים, ער האָט אָבער מחייב געווען אויפֿן סמך פֿון אַ פּסוק אין תהלים,[26] צו דאַוונען 7 מאָל אין טאָג.[27] עסן פֿלייש און טרינקען ווײַן האָט ער געאַסרט, פֿאַררופֿנדיק זיך אויף די בני רכב, וואָס

---

23 די דאָזיקע דערקלערונג פֿון דעם צונאָמען אַבו־עיסי ווערט אויך באַשטעטיקט אין שטן פֿון דעם באַריכט פֿון רמבם, ווו עס ווערט דערציילט, אַז די אָנהענגער פֿון אַבו־עיסי האָבן געגלייבט אין זײַן אָפּשטאַם פֿון דוד המלך (פֿגל׳ דעם פֿראַגמענט פֿון „אגרת־תימן״, דצ״ע).

24 לויט דעם באַריכט פֿון רמבם (דאָרט).

25 ווי עס ווײַזט אָן הרכבי, גיט דער באַריכט פֿון קירקיסאַני אַ מעגלעכקייט צו פֿאַרענטפֿערן די סתירה צווישן הדסי און שהרסתאַני: מן הסתם — האַלט הרכבי — האָט זיך אַבו־עיסי נישט אויסגעצייכנט ווי אַ למדן, און דערפֿאַר האָבן זײַנע אָנהענגער געגלייבט, אַז זײַן בוך, וואָס עס האָט אויך געקאָנט אָנשרײַבן עמעצער פֿון זײַנע מקורבים—איז על־פּי־נס. (זע הרכבי׳ס הערה צו „דברי ימי ישראל״ פֿון גרעץ, בד III, ז׳ 176). הרכבי געפֿינט פֿאַר דער דאָזיקער דער־שײַנונג אַן אַנאַלאָגיע צו מוחמדן; מיר וואָלטן הײַנט געקאָנט געפֿינען אַ בעסערע אַנאַלאָגיע אין דער פּערזאָן פֿון בעל־שם, דעם באַגרינדער פֿון חסידיזם.

26 תהלים, קי״ט, 164: „שבע ביום הללתיך״.

27 דאָ איז כדאי צו פֿאַרגלײַכן די אָפּטע און המיסע תפֿילות פֿון די אבלי־ציון; פֿון זי האָט אַבו־עיסי מסתמא אויך איבערגענומען דעם איסור צו עסן פֿלייש און טרינקען ווײַן.

ווערן דערמאָנט לשבח בײַ ירמיה.[28] ער האָט פֿאַרבאָטן צו גטן אַ ווײַב, אַפֿילו אין פֿאַל פֿון אַ פֿעלשונג. די ימים-טובֿים האָט ער באַשטימט לויט דעם קאַלענדאַר פֿון דעם זונעניאָר.

אַזוי גיט איבער וועגן זײַנע רעליגיעזע רעפֿאָרמען דער באַקאַנטער קאַראַיִמישער שרײַבער יהודה הדסי אין נאָמען פֿון דוד אַלמקמץ.[29] פֿון שהרסתאַני דערוויסן מיר זיך וועגן די דאָזיקע רעפֿאָרמען נאָך אַנדערע פּרטים: ער האָט געהייסן זיך אָפּשיידן פֿון תענוגים, ער האָט נישט געהאַלטן פֿון קרבנות „און ער האָט זיך אָפּגעגייגט פֿון יידן אין אַ סך וויכטיקע מצוות...״[30] קירקיסאַני גיט נאָך איבער, אַז אַבו-עיסי האָט הויך געשאַצט די רבנים און זיי דערהויבן צו דער מדרגה פֿון שלמות פֿון די נבֿיאים, אַז ער האָט געהאַלטן פֿון ישו און מוחמד ווי פֿון נבֿיאים, וואָס זענען געשיקט געוואָרן פֿון גאָט צו זייערע פֿעלקער; ער פֿלעגט אויך עצהן זײַנע אָנהענגער צו לייענען די די עוואַנגעליע און דעם קאָראַן.[31]

דער ציל פֿון אַבו-עיסי איז געווען צו באַפֿרײַען דעם יידן פֿון דעם יאָך „פֿון די זינדיקע אומות און פֿון די אַכזריותדיקע מלכים״ (שהרסתאַני), ווי עס ווײַזט אויס, דורך גרינדן אַן אומאָפּהענגיקע יידישע מלוכה אין ארץ-ישׂראל. בראש פֿון אַ גרויסער צאָל באַוואָפֿנטע חיילות[32] פֿון זײַנע אָנהענגער האָט ער זיך צו ערשט אויסגעקעמפֿט אַ פֿרײַען וועג צו די יידישע שבֿטים „פֿון יענער זײַט מדבר״, וועלכע פֿלעגן זיך אָנרופֿן מיט דעם לעגענדאַרן נאָמען „בני-משה״. וועגן די ווײַטערדיקע קאַמפֿן פֿון אַבו-עיסי און זײַנע אָנהענגער און וועגן זייער סוף זענען פֿאַראַן צוויי סותרדיקע באַריכטן:

לויט שהרסתאַני „זאָגט מען, אַז ער — אַבו-עיסי — מיט זײַנע חיילות זענען געפֿאַלן אין דער שלאַכט מיט די חיילות פֿון אַל-מאַנסור אין דער שטאָט ריי״ (אין כאָראַסאַן, אין פּערסיע). לויט דעם אויספֿירלעכן באַריכט פֿון רמבם,[33] וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן מיט בערך הונדערט יאָר שפּעטער,

---

28 ירמיה ל״ה; דער נבֿיא ווײַזט דאָרט אָן אויף דעם וואַנדערנדיקן שבֿט בני-רכּב, וואָס איז געבליבן געטרײַ דער טראַדיציע פֿון זײַן פֿאָטער יונדב, האָט געוווינט אין געצעלטן, נישט באַארבעט קיין אַקער און נישט געפֿלאַנצט קיין ווײַנגערטנער און אָפּגעהאַלטן זיך פֿון טרינקען ווײַן. היות ווי אַבו-עיסי האָט אויך געאַסרט עסן פֿלייש, איז אַ באַווײַז, אַז ער האָט נאָכגעטאָן די אַבֿלי-ציון און נישט די רכבֿים, ווי עס גיט אָן נישט ריכטיק הדסי (פֿגל׳ אויך די ריכטיקע באַמערקונג פֿון דינאַבורג, דצ״וו, ז׳ 463).

29 יהודה הדסי, אשכול הכּופֿר, אלף-בית צ״ז, דף מ״א ע״ב.

30 פּינסקער, דצ״וו, ז׳ 10.

31 הרבֿי, „לקורות הפּתות בישראל״, הוספֿה צו „דברי ימי ישראל״ פֿון גרעץ, בד׳ III, ז׳ 502; ד״ז, רוסיש, דצ״וו.

32 דער רמבם גיט אָן די צאָל עטלעכע הונדערט טויזנט.

33 אין דער שוין ציטירטער אָפּהאַנדלונג פֿון מאַן וועגן די משיחישע באַוועגונגען („התּקופֿה״, בד׳ XXIV).

ווי דער באַריכט פֿון דערמאָנטן אַראַבישן שרײַבער, איז דער סדר פֿון די געשעענישן געווען אַזוי:

הונדערטער טויזנטער ייִדן, גוט באַוואָפֿנטע, זענען אונטער דער אָנפֿירונג פֿון אַבו-עיסי דערגאַנגען ביז אונטער באַגדאַד, נאָך דעם ווי זיי האָבן אויס־געהרגעט אויפֿן וועג אַלע, וואָס האָבן זיי געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. אויפֿן באַפֿעל פֿון „מלך" (כאַליף) זענען זיי אַנטקעגנגעקומען די חכמים. די מענטשן (פֿון אַבו-עיסי) האָבן דערציילט, אַז זיי קומען פֿון אַ מדינה, וואָס ליגט אויף יענער זײַט טײַך.[34] אויף דער פֿראַגע פֿון די חכמים וועגן דער סיבה פֿון דעם אויפֿשטאַנד האָבן זיי געענטפֿערט, אַז זיי גלייבן אין אַבו-עיסי דעם משיח פֿון בית-דוד, דערבײַ האָבן זיי זיך פֿאַררופֿן אויף זײַן נס: ער האָט אויסגע־הײלט אַ מצורע און דערמיט איז מקוים געוואָרן די נבֿואה פֿון ישעיה וועגן משיח.[35] די חכמים האָבן זיך באַמיט צו באַווײַזן, אַז אַבו-עיסי צייכנט זיך נישט אויס מיט אַלע מעלות, און אפֿשר גאָר מיט קיין שום מעלה נישט פֿון משיח. צום סוף האָבן זיי געוואָרנט פֿאַר דער טאָפּלטער סכנה, אויף וועלכע זיי (זײַנע אָנהענגער) שטעלן זיך אויס אין פֿאַל, ווען זיי וועלן זיך נישט אומקערן אַהיים: זיי וועלן אַלע אויסגעשחטן ווערן און דערצו נאָך וועלן זיי גורם זײַן, אַז עס וועט פֿאַלן דער גלויבן אין תּורת משה: דאָס פֿאָלק וועט מיינען, אַז משיח האָט זיך שוין אָנטפּלעקט און ער איז מנוצח געוואָרן. די דאָזיקע לײַט האָבן זיך צום סוף געלאָזט איבערצײַגן דורך די חכמים, און נאָך דעם ווי זיי האָבן באַקומען פֿון מלכות טויזנטער דענאַרן אויף דער נסיעה, האָבן זיי זיך אומגעקערט אַהיים.

נאָך זייער צוריקקומען אויף די ווינערטער האָבן זיך אָנגעהויבן די רדיפֿות אויף ייִדן מצד דעם מלכות: מען האָט אויף זיי אַרויפֿגעלייגט קאָנטרי־בוציעס, כּדי צו דעקן אַלע הוצאות וואָס עס האָט גורם געווען דער אויפֿ־שטאַנד; מען האָט אויף זיי גוזר געווען, זיי זאָלן טראָגן צייכנס אויף זייערע קליידער און אויפֿשרײַבן אויף די מלבושים דאָס וואָרט „פֿאַרשאָלטענער"; אויף דער גאַס האָבן זיי געמוזט טראָגן אײַזערנע שטאַנגען אויף די פּלייצעס און אויף דער ברוסט. „פֿון דעמאָלט אָן — אַזוי ענדיקט זײַן באַריכט דער רמבם — לעבן אַלע ייִדישע קהלות אין כאָראַסאַן און אין איספּאַהאַן אין שווערן גלות ביזן הײַנטיקן טאָג".

די סעקטע, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַבו-עיסי, האָט זיך אויפֿ־געהיט נאָך אַ לאַנגע צײַט נאָך דער מפּלה פֿון דעם אויפֿשטאַנד. נאָך אין 10טן י"ה האָט געלעבט אין דמשק אַ גרופּע אָנהענגער פֿון אַבו-עיסי, אַ"ג „עיסיים" („עיסאַוויטן"), אין דער צאָל פֿון 20 פּערזאָן.[36]

---

34 מאַן דערקלערט — מסתּמא אויפֿן יסוד דערפֿון, וואָס שחרסתּאַני דערמאָנט אין שײַכות מיט אַבו-עיסי די בני משה, — אַז דער רמבם מיינט דאָ דעם לעגענדאַרן טײַך סמבטיון.

35 ישעיה נ"ג, 4: „און מיר האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַ מצורע..."

36 אַזוי גיט איבער קירקיסאַני (ציטירט בײַ הרכּבי אין דער דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג).

אַן אָפּצווייג פֿון דער סעקטע עיסאַוויטן איז געווען די סעקטע יודגאַ־ניטן, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ תּלמיד פֿון אַבו־עיסי, יודגאַן, וועלכער האָט אויך געשטאַמט פֿון פּערסיע, פֿון האַמאַדאַן. יודגאַן, וואָס זײַן העברעיִשער נאָמען איז געווען יהודה,[37] האָט זיך געגעבן אַ צונאָמען אַל־רעי, ד״ה פּאַסטעך, פֿירער. ער האָט זיך אַליין באַטראַכט פֿאַר אַ נבֿיא און אַ מבֿשר פֿון משיח, אָבער זײַנע אָנהענגער האָבן אים אַליין פֿאַרערט ווי אַ משיח און האָבן נאָך זײַן טויט געגלייבט, אַז ער וועט אויפֿשטיין תּחית־המתים. ער האָט מתקן געווען אַ סך תּפֿילות און תּעניתים און האָט געאַסרט צו עסן פֿלייש און טרינקען ווײַן. די יודגאַניטן האָבן געהאַלטן, אַז אָפּהיטן שבת און יום־טובֿ איז אין פּרינציפּ נישט קיין חיובֿ אין גלות און האָט גיכער דעם כאַראַקטער פֿון אַן אָנדענק. אויפֿן געביט פֿון דאָגמאַטיק האָבן די יודגאַניטן פֿאַרשפּרייט אַזעלכע פּרינציפּן: אין דער תּורה האָבן זיי געלערנט אַחוץ דעם פּשט אויך אַ דרש און האָבן אין דער אינטערפּרעטאַציע זיך אָפּגעקערט פֿון דעם כּלל ייִדן; זיי זענען אַרויסגעטרעטן קעגן אַנטראָפּאָמאָרפֿיזם אין באַנעמען גאָט; זיי האָבן פֿאַרטיידיקט די דאָגמע וועגן פֿרײַען ווילן.[38] ווי עס ווײַזט אויס, האָבן זיי געגלייבט אין גילגול־נפֿשות.[39]

אַ תּלמיד פֿון יודגאַן איז געווען מושכאַ, דער באַגרינדער פֿון אַ סעקטע, וועלכע איז אָנגערופֿן געוואָרן לויט זײַן נאָמען (מושכאַניטן).[40] געטרײַ זײַנע

---

37 אַזוי גיט איבער שהרסתּאַני. אויך וועגן דער דאָגמאַטיק פֿון זײַן סעקטע דערהייסן מיר זיך כּמעט בלויז פֿון דעם דאָזיקן מקור. אַנדערע פּרטים וועגן די יודגאַניטן גיבן אָן בערך אידעאַלטיש קירקיסאַני, יהודה הדסי, וואָס שטיצט זיך אויף אים, און שהרסתּאַני.

38 אויף אַן אָריגינעלן אופֿן פּרוווט צו דערקלערן דעם דאָזיקן פּרינציפּ פֿון דער יודגאַניטישער סעקטע ב. דינגאַבורג. דער דאָזיקער פּרינציפּ איז לויט זײַן מיינונג געווען אַן אויס־דרוק פֿון פּאָליטישן אַקטיוויזם פֿון דער סעקטע: די יודגאַניטן האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף נישט וואַרטן מיט פֿאַרלייגטע הענט אויף דער ישועה, נאָר מען דאַרף די באַפֿרײַונג אויסקעמפֿן אין אַ באַוואָפֿנטן אויפֿשטאַנד קעגן דעם שׂונא. דינגאַבורג האַלט, אַז דער פּרינציפּ וועגן פֿרײַען ווילן האָט אויך באַוויגן דעם תּלמיד פֿון יודגאַן, מושכאַ, צו פּראָקלאַמירן דעם באַוואָפֿנטן קאַמף פֿאַר אַ רעליגיעזן חיובֿ (זע ב. דינגאַבורג, צ״וו, ז׳ 166, הערה 13, 17 און 2). מיר האַלטן אָבער, אַז מען דאַרף גאָרנישט אָנקומען צו אַזעלכע חריפֿותדיקע דערקלערונגען פֿון דער דאָגמאַטיק פֿון די יודגאַניטן, אויב מען נעמט נאָר אין אַכט, אַז זי ווײַזט אויף דירעקטע השפּעות פֿון רעליגיעזן ראַציאָנאַליזם אין איסלאַם, וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען מועתּזילה. סײַ דער אינדעטערמיניזם, סײַ די באַקעמפֿונג פֿון אַנטראָפּאָמאָרפֿיזם, און אויך דער גלויבן אין גילגול־נשמות, זענען הויפּט־יסודות פֿון דער רעליגיעזער סיסטעם פֿון די מוסלמאַנישע מועתּזיליטן. (זע וועגן די מועתּזיליטן, I. Goldziher, „Vorlesungen über dem Islam“, p. 71—100).

39 סעדיה גאון, „האמונות והדעות“, מאמר ו׳. פּאָזנאַנסקי האַלט, אַז די „יהודים“, וואָס ווערן דאָרט דערמאָנט, זענען אידעאַלטיש מיט יודגאַנים (MGWJ, 1895, ז׳ 441—444; פֿגל׳ אויך דינגאַבורג, דצ״וו, ז׳ 166).

40 שהרסתּאַני, ציטירט בײַ פּינסקער, דצ״וו, ז׳ 10.

פּרינציפּן, אַז דער קאַמף מיט די שׂונאים איז אַ רעליגיעזער חיובֿ, האָט ער אונטערגענומען אַ קאַמף בראש פֿון 19 מענטשן און איז געפֿאַלן אין דער געגנט פֿון קום (בײַ טעהעראַן). אַ טייל מושכאָניטן האָבן געגלייבט, פּונקט ווי זייער ערשטער באַגרינדער אַבו-עיסי, אַז מוחמד איז געווען אַ נבֿיא, וועלכער איז געשיקט געוואָרן צו די אַראַבער און די איבעריקע פֿעלקער אַחוץ ייִדן.

נאָך אַ גרעסערע אויפֿרודערונג, איידער דער אויפֿשטאַנד פֿון אַבו-עיסי, האָט אַרויסגערופֿן צווישן די ייִדן אין די מוסלמאַנישע און קריסטלעכע לענדער די משיחישע באַוועגונג פֿון סערענע, וועלכע איז אויפֿגעקומען מיט אַ קורצער צײַט שפּעטער (אַרום דעם יאָר 720). דער גרויסער טעריטאָריאַלער פֿאַרנעם פֿון דער דאָזיקער באַוועגונג איז קודם כּל געווען אַ רעזולטאַט פֿון דער שווערער לאַגע פֿון די ייִדן אין דעם רובֿ לענדער אַרום דעם מיטל-לענדישן ים. אין די מוסלמאַנישע לענדער האָט דעמאָלט געהערשט דער פֿאַנאַטישער כאַליף אָמאַר II, וועלכער האָט אויפֿס נײַ אַדורכגעפֿירט אין דער פּראַקטיק די שטרענגע געזעצן פֿון אָמאַר I וועגן די „כּופֿרים". אין דער ביזאַנטישער מלוכה האָט דער קיסר לעאָן III, פֿון דער איזורישער דינאַסטיע, גוזר געווען אויף ייִדן צו שמדן זיך און גערודפֿט שווער די יעניקע, וואָס האָבן נישט געוואָלט בײַטן די אמונה. אויף דעם אופֿן האָט דער קיסר אָן אַ ספֿק געוואָלט דערגרייכן, עס זאָל זיך אויסלאָזן צו ייִדן די אומצופֿרידנקייט, וואָס עס האָבן אַרויסגערופֿן בײַ דער גײַסטלעכקייט און בײַ די מאָנאַכן זײַנע איקאָנאָקלאַסטישע רעפֿאָרמען (אָפּשאַפֿן דעם בילדערקולט). אין שפּאַניע האָבן די ייִדן זיך געבויגן אונטער דער שווערער משׂא פֿון שטײַערן, וואָס עס האָבן אויף זיי אַרויפֿגעלייגט די שטאָטהאַלטערס פֿונעם כאַליף. אין גאַליע, וווּ עס האָט געהערשט די פֿראַנקישע דינאַסטיע פֿון די מעראָווינגער, איז נאָך אַלץ געווען חל אויף ייִדן די גזרה פֿון מלך דאַגאָבערט פֿון י׳ 629, וואָס האָט געגעבן די ייִדן די ברירה ענטפֿער זיך צו שמדן, אָדער צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד.

פֿאַר דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון דער משיחישער באַוועגונג איז אויך געווען גינציק דער אומשטאַנד, וואָס איר צענטער איז געווען אין סיריע, אַ סך נעענטער צו אייראָפּע, איידער דאָס לאַנד פֿון אַבו-עיסי, פּערסיע.

סערענע (שריני), וועלכער ווערט אויך דערמאָנט מיטן נאָמען זאָנאַריאַס,[41] האָט זיך דערקלערט פֿאַר משיח און האָט אַרויסגערופֿן אַ באַוועגונג, וואָס האָט זיך געשטעלט אַ ציל צו באַפֿרײַען ארץ-ישׂראל פֿון די הענט פֿון די מוסלמאַנער. סערענע האָט געפֿונען אָנהענגער אויך מחוץ סיריע: ווען די בשׂורה וועגן אים איז דערגאַנגען קיין שפּאַניע און גאַליע, האָבן אַ סך

41 אַזוי רופֿט אים אָן אַן אַראַבישער כראָניסט פֿון שפּאַניע (פֿגל׳ גרעץ, „דברי ימי ישראל", בד׳ III, הוספֿה, 14 ז׳ 430).

דאָרטיקע יידן איבערגעלאָזט זייערע הײַזער און פֿאַרמעגנס און געלאָזט זיך אויפֿן וועג קיין ארץ־ישׂראל. נאָך עטלעכע יאָר איז סערענע געוואָרן אַרעסטירט און צוגעשטעלט צום כאַליף יאַזיד II (דעם יורש פֿון אָמאַר II), וועלכער האָט אים איבערגעגעבן צום משפּט פֿון דעם יידישן בית־דין.

פּונקט ווי אַלע אָנפֿירער פֿון משיחישע באַוועגונגען, האָט אויך סערענע פֿאַרשפּרייט נײַע רעליגיעזע תורות. וועגן אים ווערן מיר געוויר פֿון דעם עפּילאָג פֿון דער סערענישער סעקטע, וואָס האָט געפֿונען אַן אָפּקלאַנג אין איינער פֿון די תשובֿות פֿון נטרונאי גאון:[42]

„דאָס ווידער, וואָס איר פֿרעגט וועגן אַ מסית־ומדיח וואָס האָט זיך באַוויזן אין אונדזער גלות און זײַן נאָמען איז שריני,[43] וועלכער פֿלעגט זאָגן: „איך בין משיח"; און מענטשן זענען דורך אים פֿאַרפֿירט געוואָרן און זענען געוואָרן מינים: זיי דאַוונען נישט קיין תפֿילה, זענען נישט בודק קיין טרפֿות, היטן נישט אָפּ זייער ווײַן פֿאַר נסך, אַרבעטן דעם צווייטן טאָג יום־טוב און שרײַבן נישט קיין כתובות לויט ווי עס האָבן מתקן געווען אונדזערע חכמים ז"ל וכדומה, וואָס האַלטן פֿון אַ סך מינות, צי דאַרפֿן זיי זיך טובֿל זײַן, ווען זיי זענען חוזר [בתשובֿה], אָדער נישט?"

די תשובֿה פֿון גאון איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם אופֿן, ווי אַזוי מען פֿלעגט זיך נוהג זײַן מיט סעקטאַנטן, וואָס האָבן תשובֿה געטאָן; ער האַלט, אַז מען דאַרף זיי נישט אָפּשטויסן, אָבער מען דאַרף זיי באַשטראָפֿן: „שלאָגט זיי מלקות אין בית־דין, לייגט אַרויף אויף זיי קנס [געלטשטראָף] לויט די שלעכטע מעשׂים פֿון יעדערן באַזונדער, שטראָפֿט זיי און זאָלן זיי זיך אַנידער־שטעלן אין די שולן און זאָלן זיך מתחייב זײַן, אַז זיי וועלן זיך שוין נישט מער אומקערן צו זייער אָפּטריניקייט..."

גאָר וויכטיק איז פֿאַר דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דער דאָקטרינע פֿון דער דאָזיקער סעקטע דער פֿאַקט, וואָס דער גאון באַצייכנט זיי ווי די „וואָס לייקענען אין די רייד פֿון די חכמים". היות ווי דער זעלביקער גאון שטעלט זיי אַנטקעגן אין אַ צווייטער תשובֿה, וועלכע מיר האָבן אויבן ציטירט, אַזעלכע „מינים", וואָס היטן אַפֿילו נישט אָפּ די מצוות פֿון דער תורה, איז קלאָר, אַז סערענע און זײַן סעקטע האָבן פּרינציפּיעל אָנגענומען בלויז די תורה, אָפּוואַרפֿנדיק דעם תלמוד!

---

42 נטרונאי דער ערשטער, גאון אין פּומבדיתא, פֿון י׳ 719; די תשובֿה ווערט געבראַכט אין דער שוין ציטירטער זאַמלונג פֿון שאַלות־ותשובֿות „שערי צדק", דף כ״ד ע״ב (שער ו׳, סימן י׳).

43 אין דעם טעקסט פֿון „שערי צדק" איז אָנגעגעבן שריע; אין אַן אַנדער אויסגאַבע פֿון שאַלות־ותשובֿות איז אָפּגעדרוקט שריני, וואָס איז אין הסכּם מיט דעם נאָמען „Serenus" (דאָס הייסט: דער ליכטיקער!), וואָס ווערט געבראַכט אין לאַטײַנישן מקור וועגן דער דאָזיקער באַוועגונג (פֿגל׳ גרעץ, דאָרט).

ווי מיר זעען, ווײַזן אויף די משיחישע באַוועגונגען בײַ יידן אין 7טן און אין 8טן י״ה אַלע שטריכן פֿון רעליגיעזע באַוועגונגען מיט אַ סאָציאַל-נאַציאָנאַלן אונטערשלאַק. די שטרעבונג צו באַפֿרײַונג, וועלכע האָט אַדורכגעדרונגען די פֿאָלקסמאַסן, וואָס האָבן גענומען אָנטייל אין די דאָזיקע באַוועגונגען, האָט געמוזט אין יענע צײַטן געפֿינען אַ געהעריקן אויסדרוק אין סעקטאַנטישע רעליגיעזע סיסטעמען. פֿאַר דער סעקטע פֿון די עיסאַוויטן און פֿאַר די סעקטעס, וואָס האָבן זיך פֿון איר אָפּגעצווײַגט, איז כאַראַקטעריסטיש קודם כל די פֿאַרטיפֿטע פֿרומקייט און די אַסקעזע, וועלכע נעמט אָן אַפֿילו די זעלביקע פֿאָרמען, וואָס בײַ די אַבֿלי-ציון: דאָס גאָר אָפֿטע דאַוונען, דער איסור צו טרינקען ווײַן און עסן פֿלייש. אין פֿירן אַ פֿרום לעבן האָבן די דאָזיקע סעקטאַנטן געזען דעם הויפּטוועג, וואָס פֿירט צום איבערבעטן גאָט און איז מסוגל צוצואײַלן די גאולה, צו וועלכער זיי האָבן זיך אויך געגרייט דורך אַן אַקטיוון, באַוואָפֿנטן קאַמף. אַחוץ דעם האָט דער אַסקעטישער שטייגער לעבן אויסגעדריקט די רעאַקציע אין די רייען פֿון דער משיחישער באַוועגונג קעגן די תּענוגים און קעגן דעם לוקסוס, אין וועלכע עס האָבן געלעבט די רײַכע. דער דראַנג צו פֿאַרבעסערן די סאָציאַלע אָרדענונג און אויפֿצובויען דאָס לעבן אויף יסודות פֿון יושר אַנטפּלעקט זיך אַפֿילו אין שײַן פֿון די ווינציק נאָטיצן אין די אַראַבישע און יידישע מקורים: די רעפֿאָרם פֿון חתונה-רעכט לטובֿת דער פֿרוי (אָפּגעשאַפֿט דעם גט) און דאָס אָנקניפּן אָן די טראַדיציעס פֿון די נבֿיאים (נעגאַטיווע שטעלונג צו קרבנות). די ענדערונג פֿון די טראַדיציאָנעלע דינים און בעיקר פֿון די תּפֿילות און אפֿשר אויך פֿון קאַלענדאַר[44] האָט געהאַט פֿאַר אַ ציל זיך אַנטקעגנצושטעלן דער מאַכט פֿון די רבנים. אויב אַבו-עיסי האָט נאָך אַלץ געהאַלטן בכּבֿוד די חכמים פֿון תּלמוד, האָט ער דאָס אַוודאי נישט געטאָן מיט דער אויסרעכענונג, וועלכע עס וואַרפֿט אים פֿאָר דער קאַראַיִמער קירקיסאַני, הײַנו, „כּדי צוצוציִען צו זיך די

---

44 וואָס שײַך דעם קאַלענדאַר, איז נישט קלאָר די שטעלונג פֿון אַבו-עיסי. קירקיסאַני גיט איבער וועגן די עיסים, אַז זיי פֿלעגן אָפּהיטן די ימים-טובֿים אין הסכּם מיט די רבנישע יידן, און דערפֿאַר פֿלעגן די לעצטע זיך מיט זיי משדך זײַן, „נישט געקוקט דערויף וואָס זיי האַלטן פֿאַר אַ נבֿיא איינעם, וואָס איז נישט קיין נבֿיא״, ד״ה מן הסתּם אַבו-עיסי. יהודה הדסי דערציילט ווידער וועגן די עיסים, אַז זיי פֿלעגן פֿײַערן יום-טובֿ לויט דעם זונעניאָר.

אין זײַן אַרטיקל וועגן אַבו-עיסי (אין Encyclopedia Judaica, פֿאַרלאַג אשכּול, בד׳ I) רוקט אַרויס ד״ר י. נ. שמחוני אַ סברא, וואָס דאַרף לויט זײַן מיינונג פֿאַרענטפֿערן די דאָזיקע סתּירה צווישן ביידע באַריכטן. ער האַלט, אַז אַבו-עיסי האָט טאַקע אָנגענומען דעם רבנישן קאַלענדאַר און דאָס וואָס עס דערציילט הדסי וועגן אָננעמען פֿאַר אַ פּרינציפּ דאָס זונעניאָר דאַרף פֿאַרשטאַנען ווערן אַזוי, אַז ער האָט פּונקט ווי די רבנים געמאַכט קאָרעקטיוון אין לבֿנה-יאָר לויט דעם חשבון פֿון זונעניאָר.

הערצער פֿון די לײַט פֿון המון און פֿון די קהילות״.[45] דער דאָזיקער פּרט באַווײַזט בלויז, אַז אַבו־עיסי האָט נישט געזען קיין סתירה דערין, וואָס ער איז פֿון איין זײַט אַרויסגעטראָטן אין אָפּאָזיציע קעגן די רבנים פֿון זײַן דור און אַפֿילו בפֿירוש געענדערט אַ ריי דינים פֿון תּלמוד (חתונה־רעכט א״אַ) און דאָך פּרינציפּיעל געהאַלטן הייליק דעם רעליגיעזן אויטאָריטעט פֿון תּלמוד.

אַ פֿאַרקערטע טענדענץ ווײַזן אויף עטלעכע פֿון די דערמאָנטע סעקטעס: אַ טענדענץ אָפּצושאַפֿן אַ ריי רעליגיעזע מצוות און איסורים. צו די רעליגיעזע רעפֿאָרמען פֿון דעם דאָזיקן מין געהער די אויבן ציטירטע טעאָריע פֿון די יודגאַניטן וועגן דעם, אַז די ימים־טובֿים האָבן אין גלות בלויז אַ סימבאָלישע באַדײַטונג, אָדער דער היתּר פֿון דער דאָזיקער סעקטע בנוגע מאַכלים און משקאות, וועלכע זענען צוגעגרייט געוואָרן דורך נישט־ייִדן.[46] צו די זעלבע דערשײַנונגען דאַרף מען אויך פֿאַררעכענען דאָס, וואָס די אָנהענגער פֿון משיח סערענע פֿלעגן נישט אָפּהיטן די דינים פֿון טרפֿות און יין־נסך און פֿלעגן אַרבעטן דעם צווייטן טאָג יום־טובֿ.[47] די דאָזיקע טענדענצן, וועלכע האָבן, וואָס אַן אמת, שוואַך אַנטקעגנגעווירקט די פֿאַרקערטע טענדענצן פֿון רעליגיעזער חומרא, זענען אויפֿגעקומען אויף דעם זעלבן באָדן וואָס יענע, הײַנו אין דער דערהיצטער אַטמאָספֿער, אין וועלכער עס האָבן געלעבט די משיחישע סעקטאַנטן, וועלכע האָבן געהאָפֿט, אַז די ישועה איז גאָר נאָענט. אין משיחס צײַטן — און די אָנהענגער פֿון די משיחישע באַוועגונגען זענען דאָך געווען טיף איבערצײַגט, אַז עס זענען שוין געקומען משיחס צײַטן — האָבן לויט דער פֿאָלקס־טראַדיציע, וואָס האָט אויך געפֿונען אַן אָפּקלאַנג אין תּלמוד,[48] געזאָלט בטל ווערן פֿאַרשיידענע מצוות און איסורים און אויך טראַדי־

---

45 פֿגל׳ הרבֿי, די ציטירטע אָפּהאַנדלונג, הוספֿה צו „דברי ימי־ישראל״ פֿון גרעץ בד׳ III, ז׳ 501; פֿאַרשטייט זיך, אַז קירקיסאַנין, ווי אַ קאַראַיִמער, איז נישט געפֿעלן געוואָרן די אָנערקענונג פֿון אַבו־עיסי פֿאַר די חכמי־התּלמוד, און דערפֿאַר האָט ער אים צוגעשריבן אין דעם פּרט זײַטיקע כּונות.

46 דעם דאָזיקן פּרט דערציילט וועגן די אָנהענגער פֿון יודגאַן יפֿת בן עלי אַ באַקאַנטער קאַראַיִמישער שרײַבער פֿון 10טן י״ה (זע פּינסקער, דצ״וו, ז׳ 26).

47 וואָס שייך דאָס נישט אָפּהיטן דעם צווייטן טאָג יום־טובֿ, מעג מען משער זײַן, אַז דערמיט איז מען נישט נאָר אויסן געווען אַראָפּצוואַרפֿן דעם עול פֿון די מצוות. עס איז מעגלעך, אַז די אָנהענגער פֿון סערענע האָבן (פּונקט ווי אַבו־עיסי, אורב מיר זאָלן פֿאַרשטיין ווערטלעך דעם באַריכט פֿון יהודה הדסי וועגן זײַן קאַלענדאַר לויט דעם זונעניאָר) אָפּגעוואָרפֿן דעם קאַלענדאַר פֿון די רבנים וואָס איז געבויט אויף דעם יאָר פֿון צוויי טעג ראש־חודש און ממילא צוויי טעג יום־טובֿ.

48 אין ירושלמי מגלה ז׳ ווערט דערציילט: „ר׳ יוחנן ורשב״ל, ר׳ יוחנן אמר: הנביאים והכתובֿים עתידין ליבטל וחמשת ספֿרי תורה אינן עתידין ליבטל. מה טעמא? קול גדול ולא יסף...

ציאָנעלע ימים-טובים. אין גײַסט פֿון דער דאָזיקער איבערצײַגונג האָט אויך געהאַנדלט אין 17טן י״ה שבתאי צבי, וואָס האָט מתקן געווען, אַז די תעניתים צום טרויעריקן אָנדענק פֿון חורבן-בית-המקדש זאָלן ווערן צו פֿריילעכע ימים-טובים.

דער גלויבן אין דער נאָענטער אויסלייזונג פֿון ייִדן האָט מן הסתם אויך דעצידירט וועגן דער באַציִונג פֿון אַבו-עיסי צו קריסטוסן און מוחמדן. ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, דערציילט דער קאַראַיִמער קירקיסאַני, אַז אַבו-עיסי האָט געהאַלטן קריסטוסן און מוחמדן פֿאַר נביאים, וואָס זענען געשיקט געוואָרן פֿון גאָט צו „זייערע פֿעלקער״.[49] שווער צו גלייבן, אַז דער מאָטיוו פֿון אַבו-עיסי זאָל זײַן געווען דער, וואָס עס גיט אָן קירקיסאַני, הײַנו די כוונה צו געווינען פֿאַר זיך אָנערקענונג בײַ די אומות-העולם ווי פֿאַר אַ נביא, וואָס שטייט אויף דער זעלבער מדרגה, וואָס די באַגרינדער פֿון זייערע רעליגיעס.[50] די באַציִונג פֿון דעם דאָזיקן משיח צו די באַגרינדער פֿון די הערשנדיקע רעליגיעס איז גיכער געווען אַ רעזולטאַט פֿון די רעאַל-פּאָליטישע הנחות און צילן פֿון דער באַוועגונג, וועלכע ער האָט אַרויסגערופֿן: כּל זמן דער גלויבן אין משיח און אין דער גאולה פֿון ייִדישן פֿאָלק איז געווען אַן ענין פֿון האָפֿענונג אויף אַן אומבאַגרענעצט ווײַטער צוקונפֿט, פֿלעגט מען זיך פֿאַרשטעלן, אין הסכּם מיט די הבטחות פֿון די נביאים און פֿון דער אַגדה, אַז אין משיחס צײַטן וועלן אַלע הערשנדיקע רעליגיעס אונטערגיין און די גאַנצע מענטשהייט וועט זיך מגייר זײַן און ווערן ייִדן. פֿון דעם דאָזיקן מאַקסימאַלן פּראָגראַם האָט זיך געמוזט אָפּזאָגן אַבו-עיסי, וועלכער האָט זיך געשטעלט אַ רעאַלן ציל אײַנצונעמען ארץ-ישראל פֿאַר דעם ייִדישן

רשב״ל [ר׳ שמעון בן לקיש] אמר: אף מגילת אסתר והלכות אינן עתידין ליבטל...״ אויב ר׳ שמעון בן לקיש שטעלט אַנטקעגן ר׳ יוחנן די מיינונג, אַז די הלכות וועלן אויך נישט בטל ווערן, ווײַזט דערפֿון אויס, אַז ר׳ יוחנן האָט געהאַלטן, אַז „לעתיד לבוא״ וועלן די הלכות יאָ בטל ווערן.

49 פֿגל׳ הרכּבי, דאָרט, ז׳ 502. ענלעך גיט איבער דער אַראַבישער שרײַבער מאַקריזי וועגן דער באַציִונג פֿון אבו-עיסי צו מוחמדן. אַקעגן דער אַראַבישער שרײַבער פֿון 9טן י״ה, איבן האַזם, גיט איבער, אַז אַבו-עיסי האָט געגלייבט, אַז קריסטוס איז געווען אַ נביא אויך פֿאַר ייִדן, און מוחמד איז געשיקט געוואָרן בלויז צו די אַראַבער און אַנדערע בני-ישמעאל (זע: Poznanski, Ibn Hazm über jüdische Sekten, J. Q. R. XVI, 765 דערמאָנט אויך בײַ דינאַבורג, דצ״וו, ז׳ 164).

50 דינאַבורג זאָגט אַרויס די השערה, אַז די כּוונה פֿון אַבו-עיסי, וואָס ער האָט אָנערקענט קריסטוסן און מוחמדן ווי נביאים, איז געווען צו געווינען די סימפּאַטיע פֿון די הערשנדיקע פֿעלקער פֿאַר דעם ציל פֿון צוריק באַזעצן ייִדן אין ארץ-ישראל (דינאַבורג, דאָרט, הערה 26). עס לייגט זיך אָבער ניט אויפֿן שׂכל, אַז אַבו-עיסי, וועלכער אַנטפּלעקט זיך אין שײַן פֿון די מקורים ווי אַ מענטש, וואָס האָט געגלייבט אין זײַן שליחות, זאָל האָבן אין אַזאַ עיקרדיקער פֿראַגע אַרויסגעזאָגט מיינונגען, וועלכע זענען געווען אַ סתירה צו זײַנע אמתע איבערצײַגונגען.

פאָלק. ווען ער איז אַרויסגעגאַנגען צום קאַמף פאַר באַפרײַונג, האָט ער נישט געזען קײן שום סימנים, עס זאָל האַלטן דערבײַ, אַז די אומות־העולם זאָלן זיך מגייר זײן. דערפאַר האָט ער געוווּסט גלײַך, אַז דאָס וועט אויך נישט געשען אַפילו, ווען יידן וועלן אײַננעמען ארץ־ישׂראל און ווערן אויסגעלייזט פון גלות. דערפון איז ממילא געווען געדרונגען, אַז קריסטוס און מוחמד זענען געווען אמתע נבּיאים „צווישן זייערע פעלקער".

אין דער קאַראַיִמישער רעליגיע, וועלכע איז אויפגעקומען תּיכף נאָך דער מפּלה פון די משיחישע באַוועגונגען, געפינען מיר באַהעפט עלעמענטן כּמעט פון אַלע דערמאָנטע רעליגיעזע שטרעמונגען. מיר געפינען דאָרט סײַ די מנהגים פון די „אַבלי־ציון", סײַ די מצוות און דינים פון די אָנהענגער פון דעם משיח אַבו־עיסי, סײַ די פּרינציפּיעלע כּפירה אין תּלמוד פון דער משיחישער באַוועגונג, וועלכע עס האָט אַרויסגערופן סערענע. די דאָזיקע ענלעכקייט קאָן לחלוטין נישט זײַן קײן רעזולטאַט פון צופעליקע השפּעות פון דער סעקטאַנטישער ליטעראַטור אויף דער רעליגיעזער סיסטעם פון ענן, נאָר זי איז אַ באַווײַז, אַז אין דער קאַראַיִמישער רעליגיע האָט זיך אָפּגעשפּיגלט די זעלבע שטרעבונג צו דער נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער באַפרײַונג, וואָס אין די פריִערדיקע רעליגיעזע שטרעמונגען.

ייִדן אין רוסלענדער נאַפֿט־אינדוסטריע און נאַפֿט־האַנדל*

פֿון ד״ר ה. לאַנדוי (פּאָנעוועזש)

ייִדן האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין אַנטוויקלען די נאַפֿט־אינדוסטריע אין רוסלאַנד, באַזונדערס אין באַקויער ראַיאָן. אין באַקו באַווײַזן זיך ייִדן סוף די זיבעציקער יאָרן פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, ווען כּמעט די איינציקע גרויסע אונטערנעמונג אין דער נאַפֿט־אינדוסטריע מיט אַ מאָדערנעם פֿאַרנעם איז דאָרט געווען די פֿירמע „ברידער נאָבעל״, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן דורך דעם שוועד ראָבערט נאָבעל אין יאָר 1874 און רעפֿאָרמירט געוואָרן אין יאָר 1879 אין אַן אַקציאָנערער געזעלשאַפֿט. מחמת די באַגרענעצונגען האָבן ייִדן ניט געהאַט קיין רעכט צו האָבן זייער אייגנס נאַפֿטקוואַלן, און דעריבער האָבן זיי ניט געקאָנט די ערשטע צײַט נעמען אַ באַדײַטיקן אָנטייל אין פּראָדוצירן נאַפֿט. די ערשטע ייִדישע אונטערנעמער האָבן זיך גענומען צו פֿאַרשפּרייטן די פּראָדוקטן פֿון דער נאַפֿט־אינדוסטריע, צו ערשט אין רוסלאַנד, דערנאָך קיין אויסלאַנד. אין יענער צײַט איז דער פֿאַרקויף פֿון די נאַפֿטפּראָדוקטן געווען נאָך זייער שוואַך אָרגאַניזירט. די ערשטע ייִדישע פֿירמע אין באַקו איז געווען „דעמבאָ און קאַגאַן״, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן סוף די 70ער יאָרן דורך אַ. דעמבאָ פֿון קאָוונע און ח. קאַגאַן פֿון בריסק[1] — ביידע ייִדן פֿון תּחום־המושב. זיי האָבן געגרינדעט אַ פֿאַבריק צו רייניקן נאַפֿט און מאַכן קעראָסין און אויסגעבויט די ערשטע נאַפֿטלייטונג פֿון באַלאַכאַני ביז טשאָרני גאָראָד, וואָס יעדערער האָט געקאָנט באַנוצן פֿאַר אַ קליינעם פּרײַז. פֿאַרוואַלטער פֿון דער פֿאַבריק איז אַ שטיקל צײַט געווען דער באַקאַנטער נאַפֿט־ספּעציאַליסט אַ. ביילין, לויט זײַן בילדונג אַ כעמיקער, וואָס אויף זײַן טעטיקייט וועט אונדז נאָך אויסקומען ווײַטער זיך אָפּצושטעלן. כּדי צו אַנטוויקלען דעם אַרויספֿיר פֿון נאַפֿטפּראָדוקטן קיין אויסלאַנד האָבן דעמבאָ און קאַגאַן געשלאָסן

---

* דער אַרטיקל באַהאַנדלט, פֿאַרשטייט זיך, נאָר דעם צושטאַנד ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

1 קורצע ביאָגראַפֿישע ידיעות און אַ כאַראַקטעריסטיק פֿון ח. קאַגאַן (חיים כּהן) זע אין היסטאָרישן זשורנאַל „העבֿר״ I, ז׳ 33 — 38, פּעטראָגראַד 1917.

אַן אָפּמאַך מיט דער שיף- און טראַנספּאָרט-געזעלשאַפט. „לעבעד", וועלכע האָט געאַרבעט אויף דער וואָלגע און אויפֿן קאַספּישן ים. די משא- און טראַנספּאָרט-שיפֿן פֿון אָט דער געזעלשאַפֿט זײַנען איבערגעמאַכט געוואָרן אין שיפֿן-ציסטערנעס, וועלכע האָבן אָנגעהויבן פֿירן קעראָסין איבערן קאַספּישן ים און באַזונדערס צווישן דעם 9 פֿוסרייד און צאַריצין. אין צאַריצין און אין אַלע אַנדערע גרויסע האַוונס פֿון דער וואָלגע האָבן דעמבאָ און קאַגאַן בשותּפֿות מיט דער פֿירמע „לעבעד" געגרינדעט לאַגערס און רעזערוואָרן אויף האַלטן דעם קעראָסין, וועלכער פֿלעגט דערנאָך אין וואַגאָנעס-ציסטערנעס איבערגעפֿירט ווערן אויף דער גריאַזע-צאַריצינער אײַזנבאַן אין די אינעווייניקסטע גובערניעס און אין מערב-קאַנט.

דעמבאָ און קאַגאַן האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ שטאַרקע קאָנקורענץ מצד דער פֿירמע „בר' נאָבעל", וועלכע האָט דעמאָלט מאָנאָפּאָליזירט אין אירע הענט דעם מסחר מיט נאַפֿטפּראָדוקטן, און ווי אַ פּועל-יוצא דערפֿון איז זייער פֿירמע, נאָך 5 — 6 יאָר טעטיקייט, געווען געצוווּנגען זיך אָפּצושטעלן און האָט ווײַטער געאַרבעט אונטער אַנדערע נעמען (באַנקהויז גרינבערג פֿון אָדעס, האַנדלסהויז „קאַפּלאַן און לעוו" און דערנאָך „ברידער דעמבאָ"). פֿון דעסט וועגן האָט די דאָזיקע פֿירמע פֿאַר דער בערך קורצער צײַט באַוויזן אויפֿצוטון אַ סך אין פּרט פֿון אַנטוויקלען דעם פֿאַרקויף און פֿאַרביליקן די פּראָדוקטן פֿון דער נאַפֿט-אינדוסטריע: ס'איז געשאַפֿן געוואָרן אַן אַפּאַראַט אויף צו פֿאַרבינדן דעם באַקוער נאַפֿטראַיאָן מיטן פֿאַרברויכער-מאַרק (דורך אַגענטן און קאָמיסיאָנערן), באַזונדערס אין מערב-קאַנט פֿון רוסלאַנד. אָחוץ דעם האָבן אַ ריי אָנגעשטעלטע פֿון אָט דער פֿירמע אין באַקו זיך באַקענט מיט דער נאַפֿט-פּראָדוקציע, שפּעטער געגרינדעט אייגענע אונטערנעמונגען און אַ סך געהאָלפֿן ווײַטער אַנטוויקלען די נאַפֿט-אינדוסטריע אין באַקוער קאַנט (ד. ביכאָווסקי, ברידער דעמבאָט, ל. לייטעס א"אַנד). כּמעט אַלע רוסישע ייִדן, וועלכע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דער נאַפֿט-פּראָדוקציע, האָבן פֿריִער געאַרבעט בײַ אָט דער פֿירמע.

אין דער נאַפֿטקוואַלן-אינדוסטריע גופֿא האָבן ייִדן אָנגעהויבן אַרײַנדרינגען אַ ביסל שפּעטער, און דאָס האָט אַ שײַכות מיט דעם, וואָס אויפֿן באַקוער מאַרק האָט זיך באַוויזן דאָס פּאַריזער באַנקהויז ראָטשילד.

נאָך דעם ווי עס איז 1883 געעפֿנט געוואָרן די באַוועגונג אויף דער זאַקאַווקאַזער אײַזנבאַן, וועלכע האָט פֿאַרבונדן דורך אַ דירעקטער ליניע באַקו מיט באַטום, האָט זיך פֿאַר דער נאַפֿט-אינדוסטריע פֿון באַקוער ראַיאָן אָנגעהויבן אַ נײַע עפּאָכע. אירע פּראָדוקטן האָבן געפֿונען אַ וועג צום שוואַרצן ים און פֿון דאָרט דורכן מיטללענדישן ים צום וועלטמאַרק. די בויער פֿון דער באַקו-טיפֿליסער אײַזנבאַן בונגע און פּאַלאַשקאָווסקי האָבן דאָס פֿאָרויסגעזען און האָבן אָרגאַניזירט אין 1883 אַן אַקציאָנערע געזעלשאַפֿט צו פּראָדוצירן נאַפֿט און האַנדלען מיט אירע פּראָדוקטן אונטערן נאָמען „באַטומער

געזעלשאַפט פֿאַר נאַפט-אינדוסטריע און- האַנדל" (בניטאָ). די נײַע אונטערנעמונג האָט אָבער ניט צוגעצויגן צו זיך די רוסישע קאַפּיטאַלן, און די גרינדער פֿון דער געזעלשאַפט זײַנען אין גיכן געבליבן אָן מיטלען פֿאַר איר אַנטוויקלונג. זיי צו הילף איז געקומען אַ גרופּע אויסלענדישע פֿינאַנסיסטן מיט ראָטשילדן אין דער שפּיץ, וועלכע האָט זיי פֿריִער געגעבן אַ באַדײַטיקע הלוואה און דערנאָך אין גאַנצן אָפּגעקויפֿט בײַ זיי די אונטערנעמונג. אין פּאַריז האָט ראָטשילד געגרינדעט אַן אַקציאָנערע געזעלשאַפט אויף צו עקספּלואַטירן די נאַפטקוואַלן אין באַקוער ראַיאָן און אויך צו האַנדלען מיט נאַפטפּראָדוקטן אונטערן נאָמען „Societé commerciale et industrielle de naphte caspienne de Bacou" מיט אַ גרונדקאַפּיטאַל פֿון 25 מיליאָן פֿראַנק. אין רוסלאַנד גופֿא האָט דאָס באַנקהויז ראָטשילד במקום „בניטאָ" אָרגאַניזירט אַ נײַע „קאַספּיש-שוואַרצימישע האַנדלס- און אינדוסטריע-געזעלשאַפט" לכתחילה מיט $1^1/_2$ מיליאָן רובל גרונדקאַפּיטאַל, וועלכער איז שפּעטער, 1895, געהעכערט געוואָרן ביז 6 מיליאָן רובל. צו אָט דער געזעלשאַפט איז אַריבער די פֿירמע פֿון פּאַלאַשקאָווסקי און בונגע. איינער פֿון די הויפּט-אָרגאַניזאַטאָרס און פֿירערס פֿון דער נײַער אונטערנעמונג אין באַקו איז געווען דער רוסישער ייִד א. מ. פֿייגל, די אָנגעזעענסטע פֿיגור אין דער באַקוער אינדוסטריע-וועלט אין די לעצטע 3—4 צענדלינג יאָרן פֿאַר דער אָקטאָבער-רעוואָלוציע. פֿאַרן פֿאַרוואַלטער פֿון די טעכנישע ענינים איז אײַנגעלאַדן געוואָרן דער אונדז שוין באַקאַנטער כעמיקער א. ג. ביילין.

וואָס האָט די נײַע געזעלשאַפט געגעבן דעם באַקוער נאַפטמאַרק?

„מיט דער גרינדונג פֿון דער געזעלשאַפט, — לייענען מיר בײַ בראַנדטן,[2] — האָט זיך אויפֿן נאַפטמאַרק, וועלכער איז ביז דעמאָלט געווען געענגט אין מיטלען, דערפֿילט אַ באַדײַטיקע פֿאַרלײַכטערונג. בײַ די דעמאָלטיקע נידעריקע פּרײַזן אויף נאַפט האָבן די סוחרים ניט געוווּסט וואָס מיט איר צו טאָן. די אינדוסטריעלע באַאַרבעטונג פֿון נאַפט האָט ניט געדעקט די פּראָדוציר-קאָסטן, דער אַרויספֿיר קיין אויסלאַנד איז לחלוטין ניט געווען אָרגאַניזירט און איז נאָך דערצו שטאַרק פֿאַרשווערט געוואָרן דורך דער שוואַכער טראַנספּאָרט-פֿעיִקייט פֿון דער זאַקאַווקאַזער אײַזנבאַן, וועלכע האָט געהאַט אין איר רשות בלויז 1400 וואַגאָנעס-ציסטערנעס. די נײַע געזעלשאַפט האָט

---

[2] Б. Ф. Брандтъ. Иностранные капиталы. Ихъ вліяніе на экономическое развитіе страны, т. III, часть IV, СПБ. 1901, Стр. 283 sq. „К положенію нефтяного дѣла"—„Вѣстникъ финансовъ", 1899, №№ 19, 20. אויך: С. А. Кадеръ. Короли нефтяной промышленности и государственная монополія на нефть. Петроградъ 1916, 24 sq. В. С. Зивъ. Иностранные капиталы в русской нефтяной промышленности. Петроградъ 1916.

פאַראייניקט אַלע באַקוער פאַבריקאַנטן, וועלכע זײַנען געווען פאַראינטערעסירט אין עקספּאָרט פון קעראָסין, זיי געעפנט אַ קרעדיט פון אַריבער 2 מיליאָן רובל צו 6 פּראָצ׳ יאָרצינזן, בתנאי אַז זיי זאָלן איר איבערגעבן די גאַנצע סחורה, וואָס איז באַשטימט פאַרן עקספּאָרט, כדי זי זאָל זי פאַרקויפן אויף די אויסלענדישע מערק״. דאָס, וואָס אויפן באַקוער מאַרק האָבן זיך באַוויזן פרײַע קאַפּיטאַלן, וואָס האָבן געשטאַמט פון אַן אויסלענדישן אונטערנעמער (ראָטשילד), מיט אַן אויסערגעוויינטלעך נידעריקן דיסקאָנט־פּראָצענט פאַר באַקו, האָט געראַטעוועט די נאַפט־אינדוסטריע פון אַ שווערן קריזיס, וועלכער האָט זיך שוין דעמאָלט אָנגעהויבן צו מערקן. דער עקספּאָרט האָט גלײַך אָנגענומען אַ גרויסן מאָסשטאַב. די זאַקאַווקאַזער אײַזנבאַן איז באַרײַכערט געוואָרן מיט נײַע 3000 וואַגאָנעס־ציסטערנעס; פון 17 מיליאָן פוד אין יאָר 1887 איז דער עקספּאָרט פון קעראָסין דערגאַנגען ביז 30 מיליאָן פוד אין צווייטן יאָר.[3] פאַר דער נאַפט־אינדוסטריע האָבן זיך געעפנט נײַע האָריזאָנטן. פון אַן אָרטיקער אינדוסטריע, וועלכע באַפרידיקט די אינעווייניקסטע באַדערפענישן, איז זי געוואָרן אַן עקספּאָרט־, אַ וועלט־אינדוסטריע. דאָס, וואָס די געזע׳ „בר׳ נאָבעל״ האָט אויפגעטאָן פאַרן נאַפט־מסחר אין וואָלגע־קאַספּישן ראַיאָן, כדי צו אַנטוויקלען דעם פאַרקויף אין לאַנד גופא, האָט די קאַספּיש־שוואַרצײַמישע געזעלשאַפט אויפגעטאָן אין ראַיאָן פון שוואַרצן ים, כדי צו עקספּאָרטירן די פּראָדוקטן פון דער רוסישער נאַפט־אינדוסטריע אויפן וועלטמאַרק. די נײַע געזעלשאַפט האָט פּראָדוצירט נאַפט און אויסגעאַרבעט קעראָסין און האָט אויף די געביטן פאַרנומען דעם צווייטן פּלאַץ נאָך די „בר׳ נאָבעל״; זי האָט געפירט נאַפט־פּראָדוקטן אויף די אינעווייניקסטע מערק און פאַר דעם צוועק געגרינדעט, לויט דעם מוסטער פון „בר׳ נאָבעל״, לאַגערס אין צאַריצין, סאַראַטאָוו, ניזשני־נאָווגאָראָד, יאַראָסלאַוול, מאָסקווע, כאַרקאָוו, וואַרשע אאַז״וו; פאַר אַ הויפּטציל האָט זי זיך אָבער געשטעלט די אָרגאַניזאַציע פון אויסלענדישן עקספּאָרט און צוליב דעם צוועק איז זי אַרײַנגעטראָטן אין פאַרבינדונג מיט אויסלענדישע אימפּאָרט־פירמעס און אַזוי אַרום געווען די פאַרמיטלערין צווישן זיי און די באַקוער קעראָסין־פאַבריקאַנטן. מיט איינער פון די גרעסטע אַזוינע האַנדלס־פירמעס, מיט דער Lane and Macandrew, האָט די קאַספּיש־שוואַרצימישע געזעלשאַפט געשלאָסן אַן אָפּמאַך און צוזאַמען געגרינדעט די נײַע געזעלשאַפט The Kerosene Company. אָט די געזעלשאַפט האָט זיך געשטעלט אַ ציל אַרײַנפירן רוסישן קעראָסין קיין גרויס־בריטאַניע. אויף די רעזולטאַטן האָט מען ניט באַדאַרפט לאַנג וואַרטן: אין יאָר 1887 זײַנען אַהינצו אַרײַנגעפירט געוואָרן 188.461 באַרעלן רוסישע קעראָסין, אין 1888

---

3 1889 איז דורך באַטום אַרויסגעפירט געוואָרן שוין 35 מיליאָן פוד קעראָסין; פון דעם סכום פאַלט אויפן חלק פון דער קאַספּיש־שוואַרצימישער געזעלשאַפט 27,6 מיליאָן פוד, ד״ה 79%. קאַדער, דצ״ות, ז׳ 27.

(דאָס יאָר, ווען די געזעלשאַפט איז געגרינדעט געוואָרן) — 771.227 באַרעלן. אַ ביסל פריִער, אין נאָוועמבער 1886, איז אַ דאַנק דעם אָפּמאַך צווישן דער קאַספּיש־שוואַרצימישער געזעלשאַפט און דער זעלבער פירמע Lane and Macandrew אַרויסגעשיקט געוואָרן דער ערשטער טראַנספּאָרט רוסישע קעראָסין קיין באָמביי, ד״ה צום ערשטן מאָל איז געעפנט געוואָרן פאַרן רוסישן קעראָסין דער גרויסער מאַרק פון ווייטן מזרח, ווו ער האָט זיך שפּעטער איינגעשאַפט אַזאַ פעסטע פּאָזיציע. ביז סוף 1897, ד״ה פאַרן ערשטן צענדליגג יאָר, זיינען אין די האַוונס פון ווייטן מזרח אַוועקגעשיקט געוואָרן 90.497.554 קאַסטנס קעראָסין, דאָס באַטרעפט 158.370.723 פוד.[4]

גלייכצייטיק, טיילווייז אויך אַ דאַנק דער טעטיקייט פון דער נייער (קאַספּ־שוואַרצ׳) געזעלשאַפט, וועלכע האָט היפּש פאַרלייכטערט די פינאַנציעלע לאַגע פון די קליינע און מיטעלע פירמעס, פאַרשטאַרקט זיך אויפן באַקוער נאַפטמאַרק זינט דער צווייטער העלפט אַכציקער יאָרן אין אַ גרויסער מאָס די השפעה פון יידישן עלעמענט, באַזונדערס אויפן געביט פון אָפּזאַץ ניט נאָר קיין אויסלאַנד, נאָר אויך אין רוסלאַנד גופא. ביי דעם אויבן געשילדערטן מצב פון באַקוער נאַפטמאַרק אין מיטן די אַכציקער יאָרן איז געווען קלאָר, אַז די אויפגאַבע פון אַנטוויקלען די רוסישע נאַפט־אינדוסטריע ליגט אין געפינען אַ מעגלעכסט ברייטן אָפּזאַץ ניט נאָר פאַר קעראָסין, נייערט אויך פאַר די אַנדערע באַשטאַנדטיילן פון נאַפט און אירע דעריוואַטן. באַזונדערס שאַרף איז געשטאַנען די פראַגע וועגן די נאַפטאָפּפאַלן, וועלכע פלעגן ביז 1886—1887 פשוט אַרויסגעוואָרפן ווערן אין ים אַריין. אַזוי ווי מיט אויסנוצן אָט דעם פּראָדוקט ווי הייץ־מאַטעריאַל איז מען אין רוסלאַנד נאָך געווען ווייניק באַקאַנט, איז זיין פּרייז אין באַקו געווען זייער נידעריק: ער האָט ניט אַריבערגעשטייגט אַ $1/2$ קאָפּיקע אַ פוד. מיט דער פראַגע פון נאַפט־אָפּפאַלן האָבן זיך באַזונדערס פאַראינטערעסירט צוויי יידן, די ברידער דעמבאָט, וועלכע זיינען פריִער געווען אָנגעשטעלטע ביי דער פירמע „דעמבאָ און קאַגאַן״ און שפּעטער געאַרבעט זעלבשטענדיק. זיי זיינען כמעט די איניציאַטאָרן אין דעם מאַסן־אַרויספיר פון דעם ביבי־עיבאַטער שווערן מאַזוט (דער שוואַרצער אָפּפאַל) קיין רוסלאַנד. לכתחילה (1886 — 87) פלעגן זיי אים פאַרקויפן אין אַסטראַכאַן און אין אַנדערע וואָלגע־האַוונס, נאָענט צום קאַספּישן ים, ווי אַ שמירפּראָדוקט במקום סמאָלע, וועלכע האָט אין די וואַלד־אָרימע

---

4 Вѣстникъ финансовъ, 1889 № 20. 85—283 ז׳ דצ״ו, Брандтъ. מיטן עקספּאָרט פון רוסישן קעראָסין אויף די מערק פון ווייטן מזרח אין די 90ער יאָרן און מיט זיין מסחר (אין קאַסטנס) האָט זיך דער עיקר פאַרנומען די ענגליש־יידישע פירמע סאַמועל און קאָמפּ׳. אָט די פירמע האָט שוין דעמאָלט געהאַט 14 גרויסע דאַמפּערס־ציסטערנעס מיט אַן אינהאַלט פון 300 ביז 400 טויזנט פוד, וועלכע פלעגן רעגלמעסיק קורסירן צווישן באַטום און די האַוונס פון ווייטן מזרח און אַרויספירן קעראָסין פון באַטום דורכשנ׳ 12 מיליאָן פוד אַ יאָר. דאָרט, ז׳ 285.

ערטער פֿון וואָלגע-ראַיאָן געקאָסט נאַטירלעך זייער טײַער.[5] אָבער אַזאַ מין פֿאַרוועגדונג פֿון דעם נאַפֿטאָפּפֿאַל האָט ניט געקאָנט זיכערן קיין מער ווייניקער ברייטן אָפּזאַץ. ס'איז נייטיק געווען דורכצושלאָגן פֿאַרן שווערן מאַזוט אַ וועג ווי אַ הייץ-מאַטעריאַל במקום קוילן און האָלץ, לויטן מוסטער פֿון אַמעריקע און אַנדערע לענדער, ווו עס זײַנען שוין אויסגעפֿונען געוואָרן צוליב דעם צוועק די געהעריקע מכשירים. בײַ דער רוסישער אינערציע און רוטינע איז דאָס געווען ניט קיין גרינגע זאַך. און אָט הייבן די דעמבאָטס און זייערע אָנגעשטעלטע אָן אַרומצופֿאָרן איבער די וואָלגע-האַוונס און די אַרומיקע פֿאַבריקן כּדי צו ווײַזן די פֿאַראינטערעסירטע פּערזאָנען, ווי אַזוי מען קאָן באַנוצן דעם נאַפֿטאָפּפֿאַל פֿאַר הייץ-מאַטעריאַל (מיט דער הילף פֿון „פֿאָרסונקעס"). די רעזולטאַטן פֿון אַזוינע ענערגישע אָנשטרענגונגען האָבן ניט געלאָזט אויף זיך לאַנג וואַרטן: נאַפֿט ווערט אַ הייץ-מאַטעריאַל און מען הייבט אָן דערמיט צו הייצן צו ערשט אויף די דאַמפֿערס פֿון וואָלגע-קאַספּישן פֿלאָט, דערנאָך אויף דער זאַקאַווקאַזער און דרומית-מזרחיתדיקער אײַזנבאַן און אויף די פֿאַבריקן פֿון וואָלגער ראַיאָן (סאַמאַרער און סאַראַטאָווער מילן, צאַריצינער זעגמילן א"אַנד). שפּעטער דרינגט די נאַפֿט אַרײַן אויך אין צענטראַלן אינדוסטריע-ראַיאָן און אין אַנדערע ערטער פֿון רוסלאַנד (באַזונדערס אויף די אײַזנבאַנען).

דער אינטענסיווער עקספּאָרט פֿון נאַפֿטאָפּפֿאַל האָט זיך אָבער אָנגעשטויסן אויף טראַנספּאָרט-שווערקייטן, וואָס האָבן בכלל שטאַרק געשטערט דעם רוסישן נאַפֿט-מסחר אין די אַכציקער און נײַנציקער יאָרן. די דעמבאָטס האָבן אָנגעהויבן דינגען בײַ די פּערסער אויפֿן קאַספּישן ים זייערע הילצערנע משׂא-באַרזשעס און פֿון זיי מאַכן ציסטערנעס. באַלד האָבן די פּערסער אַליין זיך איבערצײַגט, אַז עס לוינט פֿירן נאַפֿט, און האָבן אָנגעהויבן איבערמאַכן זייערע משׂא-באַרזשעס אויף נאַפֿט-ציסטערנעס. אַ דאַנק דער ענערגישער אָרגאַניזאַטאָרישער אַרבעט פֿון די דעמבאָטס האָט שוין אין אַ יאָר אַרום נאָך דעם ווי זיי האָבן אָנגעהויבן זייער טעטיקייט אין דער ריכטונג, אין יאָר 1888, זיך אין באַקו געבילדעט אַ גאַנץ היפּשער זעגלפֿלאָט מיט ציסטערנעס, וועלכער האָט אָפּעריירט אויפֿן קאַספּישן ים. פּאַראַלעל מיט דעם איז אויך געוואַקסן דער וואָלגער ציסטערנעס-פֿלאָט. אין די יאָרן 1891 — 92 איז אויפֿן קאַספּישן ים לעבן נאָבעלס פֿלאָט, וועלכער איז געווען אין רשות נאָר פֿון דער פֿירמע, שוין פֿאַראַן אַ גאַנץ היפּשער דאַמפֿפֿלאָט צום אַרײַנגיסן נאַפֿט, וואָס אים האָבן געקאָנט באַנוצן אַלע נאַפֿט-סוחרים. די פֿירמע פֿון די ברידער נאָבעל, וועלכע האָט געאַרבעט אויפֿן אָפּזאַץ פֿון אַלע נאַפֿטפּראָדוקטן, און באַזונדערס פֿון קעראָסין, האָט לכתחילה זיך ניט געקאָנט אָפּגעבן אַזוי פֿיל

---

5 אין אַסטראַכאַן איז דעמאָלט דער פּרײַז אויף סמאָלע געווען 70 קאָפּ' אַ פּוד; די דעמבאָטס האָבן פֿאַרקויפֿט מאַזוט צו 35 — 40 קאָפּ' אַ פּוד.

מיטן נאַפטאָפּפּאַל, ווי דאָס האָבן געטאָן די דעמבאָטס, וועלכע האָבן אַ געוויסע צייט זיך ספּעציאַליזירט אויף דעם געביט. ווי אַ פּועל-יוצא פון דער טעטיקייט, וואָס עס האָט אַנטוויקלט אָט די פירמע און שפּעטער, לויט איר מוסטער, אַ ריי אַנדערע, וואָס וועגן זיי וועלן מיר נאָך ווייטער רעדן, איז פאַר איין יאָרצענדלינג בנוגע צו די נאַפטאָפּפּאַלן געשאַפן געוואָרן אַזאַ לאַגע, אַז א. ביילין האָט געקאָנט זאָגן: די נאַפט-פּראָדוצענטן ווייסן ניט וואָס עס לוינט זיי בעסער אויסצואַרבעטן — קעראָסין, איילן אָדער נאַפטאָפּפּאַלן.[6]

די נייַנציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט זייַנען בלי ספק דער ערפאָלגרייַכסטער און פּראָדוקטיווסטער פעריאָד פון דער טעטיקייט, וועלכע ס'האָבן אַנטוויקלט די יידישע נאַפט-אינדוסטריעלע פירמעס אין באַקוער ראַיאָן. מיר קאָנען זיך דאָ ניט אָפּשטעלן אויף דער טעטיקייט פון יעדער פירמע באַזונדער, מוזן אָבער דאָך זאָגן אַ פּאָר ווערטער וועגן איין

---

6 באַקאַנטע קענער פון דער רוסישער אינדוסטריע, למשל ס. ל. פּערקע („די רוסישע נאַפט-אינדוסטריע", ז' 66), קאָנסטאַטירן, אַז „אייגנטלעך איז די באַקוער אינדוסטריע שוין פון 1893 געוואָרן ניט קיין קעראָסין-אינדוסטריע", נאָר אַ מאַזוט-אינדוסטריע. אויף וויפל דער נאַפטאָפּפּאַל האָט אין דעם האַנדלס-אויסקער פון באַקו געשפּילט אַ דאָמינירנדיקע ראָלע, קאָן מען זען פון די ווייַטערדיקע ציפערן (אויסגערעכנט לויט די דורכשניטלעכע יאָרפּרייַזן אין באַקו):

1894	פאַרקויפט	קעראָסין	71	מיל' פוד	צו	6	קאָפּ' =4 260 000 רובל
		אָפּפּאַל	193	„	„	4	„ =7 720 000 „
1896	„	קעראָסין	86	„	„	12	„ =10 320 000 „
		אָפּפּאַל	185	„	„	8	„ =14 800 000 „
1898	„	קעראָסין	95	„	„	14	„ =13 300 000 „
		אָפּפּאַל	242	„	„	11	„ =26 620 000 „
1900	„	קעראָסין	124	„	„	23	„ =28 520 000 „
		אָפּפּאַל	264	„	„	16	„ =42 240 000 „

אַזאַ מין מצב איז פאַרשטייט זיך, ניט נאָרמאַל, ער איז אָבער אַרויסגערופן געוואָרן דורך די באַדינגונגען פון דעם וועלטנאַפטמאַרק, זע „Вѣстникъ финансовъ", 1899, № 20, стр. 486 — 87

דער באַטייט פון די ברידער דעמבאָטס טעטיקייט אויפן געביט פון פאַרשפּרייטן נאַפט-אָפּפּאַל איז בשעתו אָפּגעשאַצט געוואָרן דורך דער רוסישער רעגירונג, וועלכע האָט זיי פאַר זייערע פאַרדינסטן דערלויבט צו באַזיצן נאַפטקוואַלן אין באַקוער ראַיאָן (כאָטש יידן איז דאָס בכלל געווען פאַרבאָטן). אויף צו אַנטוויקלען אָט די קוואַלן האָבן די ברידער דעמבאָט בשותפות מיטן באַראָן גינזבורג געגרינדעט די וואָלגע-קאַספּישע נאַפט-אינדוסטריעלע געזעלשאַפט, וועלכע איז שפּעטער ליקווידירט געוואָרן (אין 1910 איז זי אַריבער צו מעזין און מאַכמודאָוו).

„Обзоръ бакинской нефтяной промышленности", 1913 т. II. стр. 40 — 41.

משפחה ידן — נאַפּט־סוחרים, וועלכע האָבן געהאַט אַ השפעה אויפן גורל פון דער רוסישער נאַפּט־אינדוסטריע אין משך פון דרײַ יאָרצענדלינגער. די ראָלע פון אָט דער פירמע איז נאָך מער אינטערעסאַנט דערפאַר, וואָס אין איר האָבן זיך פאַראייניקט וויסנשאַפט, טעכניק און אָרגאַניזאַטאָריש־קאָמערציעלער טאַלאַנט און געגעבן אויסגעצייכנטע רעזולטאַטן. מיר מיינען די משפחה פּאָליאַק־ביילין.

אַרקאַדי גריגאָריעוויטש ביילין, דאָקטאָר פיל׳ פון בערלינער אוניווערסיטעט, וואָס מיר האָבן אים קורץ שוין דערמאָנט פריִער, האָט זיך באַוויזן אין באַקו אָנהייב די אַכציקער יאָרן[7] צוזאַמען מיט פּראָפ׳ מענדעלעיעוו, ווי זײַן נאָענטסטער מיטאַרבעטער בײַם אײַנאָרדענען די לאַבאָראַטאָריע אויף אויספאָרשן נאַפטקוואַלן. נאָך דעם ווי ער האָט ניט לאַנג געאַרבעט אין דער אַנשטאַלט, האָט ביילין געמוזט פון דאָרט אַוועקגיין (מחמת זײַן ייִדישקייט). אין יאָר 1883 גייט ער אַריבער אויף אַ פּריוואַטער שטעלע, ווי דער פאַרוואַלטער פון דער קעראָסין־פאַבריק „דעמבאָ און קאַגאַן״, און גלײַכצײַטיק אַרבעט ער אין אָרטיקן אָפּטייל פון דער רוסישער טעכנישער געזעלשאַפט, וואָס שפּעטער איז ער לאַנגע צײַט געווען איר פאָרזיצער. 1884 זעען מיר ביילינען שוין ווי אַן אָנטייל־נעמער אויפן ערשטן צוזאַמענפאָר פון די נאַפט־אינדוסטריעלער, וועלכער איז פאָרגעקומען אָקטאָבער־נאָוועמבער יענס יאָר אין באַקו, לעבן אַנדערע ייִדן: דעמבאָ, קונין און צייטלין.[8] אין יאָר 1885 איז ביילין אײַנגעלאַדן געוואָרן צו די ראָטשילדס פאַר אַ טעכנישן דירעקטאָר פון די נאַפטקוואַלן און פון אַלע באַקער אונטערנעמונגען פון דער קאַספּיש־שוואַרצימישער געזעלשאַפט. ביילין נעמט דעם לעבהאַפטסטן אָנטייל אין אויפקלערן די טעכניש־כעמישע פראַגן פון דער נאַפט־אינדוסטריע

---

7 ביילין האָט געענדיקט די ראַבינער־שול אין זשיטאָמיר און זיך געלערנט אַ געוויסע צײַט אין פעטערבורגער באַרג־אינסטיטוט; דערנאָך איז ער אַריבער קיין בערלין און איז דאָרט אַרײַנגעטראָטן אין שאַרלאָטענבורגער פּאָליטעכניקום און גלײַכצײַטיק געהערט פאָרלעזונגען אין אוניווערסיטעט. נאָך דעם ווי ער האָט אין בערל׳ אוניווערסיטעט געקראָגן דעם טיטל דאָקטאָר פיל׳ אויף דער אָפּטיילונג פאַר כעמיע, איז ביילין 1878 אַריבערגעפאָרן קיין צירעך, וווּ ער האָט אין צוויי יאָר געענדיקט דעם קורס פון דאָרטיקן פּאָליטעכניקום מיטן טיטל אינזשיניער טעכנאָלאָג. אומגעקערט זיך קיין רוסלאַנד, האָט ער אָנגעהויבן האַלטן פאָרלעזונגען אין פעטערבורגער באַרג־אינסטיטוט און געאַרבעט גלײַכצייטיק בײַ פּראָפ׳ מענדעלעיעוו. אין יאָר 1882 האָט מען ביילינען (לויט מענדעלעיעווס רעקאָמענדאַציע) פאָרגעלייגט די קאַטעדרע פון אומאָרגאַנישער כעמיע אין פעטערבורגער באַרג־אינסטיטוט, בתנאי ער זאָל זיך שמדן. ווײַל ער האָט זיך פון דער פּראָפעסור אָפּגעזאָגט, איז ער געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן דעם אינסטיטוט און איז באַלד אַוועקגעפאָרן מיט מענדעלעיעוון קיין באַקו.

8 זע די רשימה פון די מיטגלידער אין די „שריפטן״ פון צונויפפאָר, ז׳ VI א״וו.

און פֿירט מכּוח דעם אַ שטענדיקע קאָרעספּאָנדענץ מיט די פּראָפֿעסאָרן מענדעליעוו, אָסטוואַלד און מאָרקאָוויניקאָוו, אַרבעט אין ראַט פֿון צונויפֿפֿאָר פֿון די באַקוער נאַפט-סוחרים, אָרגאַניזירט דעם זשורנאַל „Нефтяное дѣло“ („נאַפֿטגעשעפֿט“) אאַז"וו. ער האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון ניזשני-נאָווגאָראָדער דאַמפֿער-אייגנטימער גר. אַבר. פּאָליאַק, זינט דער צווייטער העלפֿט אַכציקער יאָרן געפֿינט ער זיך אין געשעפֿטלעכן קאָנטאַקט מיט דער דאָזיקער פֿאַמיליע און ביסלעכווײַז ציט ער זי צו צו דער נאַפֿט-אינדוסטריע. לויט דער איניציאַטיוו פֿון זײַן איידעם האָט פּאָליאַק, וואָס האָט זינט דעם סוף זיבעציקער יאָרן געהאַט זײַן טראַנספּאָרט- און דאַמפֿער-געשעפֿט אויף דער וואָלגע, באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אַ קליינעם נאַפֿטפֿלאָט אויף אַריבערפֿירן די נאַפֿטפּראָדוקטן אויפֿן קאַספּישן ים און אויף דער וואָלגע. אָנהייב נײַנציקער יאָרן האָט פּאָליאַק אין באַקו געעפֿנט אַ קאָנטאָר אויף אָנצונעמען נאַפֿט-טראַנספּאָרטן פֿון דעם 9-פֿוס-רייד אין אַסטראַכאַן אויף דער וואָלגע און אירע בײַטײַכן. אַ ביסל שפּעטער האָט פּאָליאַק אָנגעהויבן אָרענדירן זעגל-שכונעס בײַ די פּערסער אויפֿן קאַספּישן ים ספּעציעל אויף אַריבערצופֿירן מאַזוט איבערן ים, דערנאָך איבער דער וואָלגער וואַסער-סיסטעם אין די מזרחדיקע און צענטראַלע גובערניעס, אַרבעטנדיק אין דעם פּרט פּאַראַלעל מיט די ברידער דעמבאָט. ביילין איז אין דער זעלבער צײַט פֿאַרנומען מיט אָרגאַניזירן דעם סינדיקאַט פֿון די רוסישע קעראָסין-פֿאַבריקאַנטן, כּדי צוזאַמען צו אַנטוויקלען דעם אָפּזאַץ פֿון רוסישן קעראָסין קיין אויסלאַנד ווי אַ קאָנקורענץ צום אַמעריקאַנישן Standard Oil Trust. כּמעט גלײַכצײַטיק מיט זײַן אַרבעט אין פֿאַרבאַנד פֿון די רוסישע קעראָסין-פֿאַבריקאַנטן האָט ביילין, וועלכער האָט פֿאַרויסגעזען די קאָניונקטור אויפֿן אינעווייניקסטן מאַרק, צוגעשטעלט די ראָטשילדס אַ געננוי אויסגעאַרבעטן פּראָיעקט ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן דעם טראַנספּאָרט פֿון נאַפֿטפּראָדוקטן אויפֿן וואַסערוועג און צו שאַפֿן אַ ריי לאַגערס אין דער אימפּעריע גופֿא פּאַראַלעל מיט דער פֿאַרברייטערונג פֿון עקספּאָרט פֿון קעראָסין, מער וויכטיקע שמיראיילן און אַנדערע נאַפֿט-דעריוואַטן (בענזין א"אַנד) דורך באַטום קיין אויסלאַנד, וואָס עס האָט אָרגאַניזירט די קאַספּיש-שוואַרצײַמישע געזעלשאַפֿט. דער פּלאַן איז באַגעגנט געוואָרן מיט סימפּאַטיע מצד דעם באַנקהויז ראָטשילד, און ביילין איז צוגעטראָטן צו אָרגאַניזירן אַ גרויסע טראַנספּאָרט- און האַנדלס-אונטערנעמונג פֿון נאַפֿט. איידער מ'איז צוגעטראָטן רעאַליזירן דעם פּראָיעקט, איז דער גרונד-קאַפּיטאַל פֿון דער קאַספּיש-שוואַרצײַמישער געז' אין יאָר 1895 פֿאַר-גרעסערט געוואָרן אין 4 מאָל און האָט דערגרייכט ביז 6 מיליאָן רובל, און אין צוזאַמענהאַנג דערמיט איז די טעטיקייט פֿון אָט דער געזעלשאַפֿט, סײַ אין פּראָדוצירן נאַפֿט, סײַ אין אויסאַרבעטן אירע דעריוואַטן, אויסערגעוויינטלעך אויסגעוואַקסן. אין די נאָענטסטע יאָרן האָט די קאַספּיש-שוואַרצײַמישע געזעלשאַפֿט לויטן סכום פֿון נאַפֿט, וואָס איז אַרויסגענומען געוואָרן פֿון אירע

קוואַלן, אַפילו אַריבעריאָגט די פירמע בר׳ נאָבעל.[9] דער יסוד פון דער טראַנספּאָרט- און האַנדלס-אונטערנעמונג אויף צו פאַרקויפן און צו פאַרשפּרייטן די נאַפט-פּראָדוקטן אין רוסלאַנד לויט ביילינס פּלאַן איז געווען פּאָליאַקס אויבן דערמאָנטע דאַמפּער- און טראַנספּאָרט-אונטערנעמונג. אין יאָר 1895 איז די אונטערנעמונג רעאָרגאַניזירט געוואָרן אין „האַנדלס-הויז ג. א. פּאָליאַק און זין״, וואָס האָט דעמאָלט געהאַט אין זײַן רשות 3—4 בוקסיר-דאַמפּערס, עטלעכע צענדלינג באַרזשעס אויף דער וואָלגע און אַ שכונע אויפן קאַספּישן ים. אָט דער גאַנצער ציסטערנעס-פּלאָט איז געווען פאַרנומען מיט אַריבערפירן נאַפטפּראָדוקטן אויף דער וואָלגער וואַסער-סיסטעם. אין יאָר 1897 האָט ביילין, מיט דער אַקטיווער אונטערשטיצונג פון די פּאָליאַקס (גר׳ אַבר׳ און זײַנע זין — סאַוועלי און מיכאַיל) און דער פינאַנציעלער מיטווירקונג פון באַנקהויז ראָטשילד, באַוויזן צו אָרגאַניזירן די באַקאַנטע נאַפט-אינדוסטריעלע און האַנדלס-פירמע, די אַקציאָנערע געזעלשאַפט „מאַזוט״, וועלכע האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פון דער רוסישער נאַפט-אינדוסטריע אין די לעצטע צוויי יאָרצענדלינגער פאַר דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע. דער ציסטערנעס-פּלאָט און די טראַנספּאָרט-אָרגאַניזאַציע פון האַנדלסהויז „פּאָליאַק און זין״ איז איבערגעגעבן געוואָרן דער נײַער געזעלשאַפט, דערפאַר האָבן די פּאָליאַקס און ביילין באַקומען 25% אַקציעס פון דער געזעלשאַפט (דער ערשטער גרונד-קאַפּיטאַל איז געווען 4 מיליאָן רובל) און זײַנען גאָר פון אָנהייב (די געזעלשאַפט האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין 1898) געוואָרן אירע פאַקטישע אָנפירערס.[10]

---

9 אזוי זײַנען אין יאָר 1896 אויף די קוואַלן פון דער קאַספּיש-שוואַרצימישער געזעלשאַפט אַרויסגענומען געוואָרן 32.259.000 פּוד נאַפט, בשעת די פירמע „בר׳ נאָבעל״ האָט אַרויסבאַקומען נאָר 28.427.000 פּוד; אין 1897 האָט די קאַספּיש-שוואַרצימישע געז׳ באַקומען 37.007.000 פּוד נאַפט, בר׳ נאָבעל — 28.325.000 פּוד.

„Вѣстникъ финансовъ“, 1899 № 19 „Къ положенію нефтяного дѣла“, стр. 420.

10 אין יאָר 1897 האָט דער מיניסטער פאַר ערדאַרבעט און מלוכה-פאַרמעגן דערלויבט דער פירמע „פּאָליאַק און זין״ צו קויפן אַ נאַפטגעביט אין ראָמאַני, וואָס האָט געגעבן אין די לעצטע יאָרן דורכשניטלעך ביז אַ מיליאָן פּוד נאַפט. ביילין האָט אין דעם זעלביקן יאָר געקויפט די קוסקאָווער נאַפט-טרײַבנדיקע און רייניקנדיקע פאַבריקן לעבן מאָסקווע, וועלכע זײַנען בשעתם געבויט געוואָרן (1881) לויט מענדעלעיעווס פּלאַן דורך גובאָנין און באַרי (אַמעריקאַנער ייִד) — די גרינדער פון דער רוסיש-אַמעריקאַנישער נאַפט-פּראָדוקציע-געזעלשאַפט. די פאַבריק האָט זיך דעמאָלט געפונען אין אַ זייער אָפּגעלאָזטן צושטאַנד און בלויז ביילינס ענערגיע איז געראָטן שפּעטער זי אויפצוהייבן אויף אַ געהעריקער טעכנישער הייך, אַזוי אַז אין אָנהייב 20סטן י״ה האָט זיך די קוסקאָווער פאַבריק גערעכנט פאַר איינער פון די בעסטע אונטערנעמונגען פון דעם מין אין צענטראַל-רוסלאַנד און האָט געגעבן יערלעך העכער 2 מיליאָן פּוד פאַרשיידענע אייל. דער

אַ דאַנק דער ענערגישער פאַרוואַלטונג האָט די געז׳ „מאַזוט" אין אַ בערך קורצער צײַט באַדעקט גאַנץ רוסלאַנד, סביר און פינלאַנד בתוך, מיט קעראָסין־לאַגערס און רעזערוואָרן, וואָס זייער צאָל האָט צום אָנהייב פון דער מלחמה דערגרייכט 250. דער ערפאָלג פון „מאַזוט", וועלכע האָט אויפן אינעווייניקסטן רוסישן מאַרק אין 20סטן י״ה פאַרנומען לויט דער גרייס פון האַנדלס־אומזאַץ דעם צווייטן[11] אָרט (נאָך נאָבעלן), דערקלערט זיך אין אַ היפשער מאָס דורך אירע ענגע באַציִונגען צו דער צאָלרײַכער אַרמיי יידישע הענדלערס מיט נאַפטפּראָדוקטן. עס איז גוט באַקאַנט, אַז יידן האָבן אין די לעצטע יאָרצענדלינגער אויסגעמאַכט אַ זייער באַדײַטיקן פּראָצענט צווישן די מיטעלע און קליינע הענדלערס מיט אָט די פּראָדוקטן, דערבײַ ניט נאָר אין די מערבדיקע און דרומית־מערבית־דיקע גובערניעס פון רוסלאַנד, נײַערט אויך אין וואָלגער און אין אַנדערע ראַיאָנען. די פּאָליאַקס האָט זיך דורך געבן פאַרשיידענע פּריווילעגיעס (וואָלוועלן קרעדיט א״אַנד) אײַנגעגעבן צו אָרגאַניזירן זייער ענגע באַציִונגען צווישן „מאַזוט" און די מיט איר פאַרבונדענע נאַפט־אינדוסטריעלע געזעלשאַפטן[12] און מיט כמעט אַלע יידישע פירמעס פון נאַפט־מסחר, וואָס אַ סך פון זיי זײַנען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אָפּטיילן און אַגענטורן פון דער געזעלשאַפט. ביילינס טיפע קענטעניש אויפן געביט פון דער טעכניק און עקאָנאָמיק פון דער נאַפט־פּראָדוקציע, די אָרגאַניזאַטאָרישע און קאָמערציעלע פעיִקייטן פון די פּאָליאַקס און די ווײַט פאַרצווײַגטע נעץ פון אַגענטן און קאָמיסיאָנערן האָבן דאָס געגעבן דער „מאַזוט" די מעגלעכקייט צו קאָנקורירן אין משך פון אַ לאַנגער צײַט מיט דער פירמע „נאָבעל", מיט אָט דעם לויתן פון דער רוסישער נאַפט־אינדוסטריע, וועלכער

אַלגעמיינער האַנדלס־אויסקער פון דער געזעלשאַפט פון דער רוסיש־אַמעריקאַנישער נאַפט־פּראָדוקציע האָט אין די לעצטע יאָרן דערגרייכט 5 מיליאָן רובל יערלעך בײַ אַ גרונדקאַפּיטאַל (אין 1916) פון $1^1/_2$ מיל׳ רובל.

11 לויט די ידיעות פון מיניסטעריום פאַר האַנדל און אינדוסטריע זײַנען פון די 354 מיליאָן פוד נאַפטפּראָדוקטן, וואָס זײַנען און 1911 אַרויסגעפירט געוואָרן אויפן אינעווייניקסטן רוסישן מאַרק, אויסגעקומען אויפן חלק פון דער פירמע „נאָבעל" 145 מיל׳ פ׳, אויפן חלק פון „מאַזוט" 94 מ׳ פ׳. זע די רעדע פון האַנדלס־מיניסטער טימאַשעוו אין דער מלוכה־דומע דעם 23סטן מאַרץ 1913 אין דער „באַזונדערער בײַלאַגע" צו די „שריפטן פון 19טן אָרדנטלעכן צונויפקאָם פון די טערער נאַפט־סוחרים", גראָזני 1914, ז׳ 10 (בײַלאַגע נומ׳ 10).

12 זינט אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט האָבן אונטער דער אָנפירונג פון „מאַזוט" געאַרבעט די נאַפט־געזעלשאַפטן: „ס. מ. שיבאַיעוו", איינע פון די גרעסטע און עלטסטע נאַפט־אונטערנעמונגען אין רוסלאַנד, „קאַווקאַז", „סאָוטשסאַסטניקי", „מאָסקווער נאַפט־אינדוסטריעלע געזעלשאַפט", „רוסישער גראָזנער סטאַנדאַרט", „אוראַל־קאַספּישע געז", „פּעטראָ־באַקו" און אייניקע אַנדערע.

דער דורכשניטלעכער יערלעכער סכום נאַפט, וואָס אָט די אונטערנעמונגען פון דער אַזוי גערופענער ראָטשילד־גרופּע פלעגן אויסאַרבעטן, האָט דערגרייכט 75 מיליאָן פוד.

האָט באַוויזן אויסצוּוואַקסן אין אַ קאָלאָסאַלער אונטערנעמונג נאָך לאַנג פֿאַר דער גרינדונג פֿון „מאַזוט" און אַפֿילו פֿאַר דעם אויפֿקום פֿון דער „קאַספּיש-שוואַרצימישער" געזעלשאַפֿט. ביילין און די פּאָליאַקס האָבן פֿאַרויסגעזען, אַז דער שווערפּונקט פֿון אָפּזאַץ פֿון די נאַפֿטפּראָדוקטן, סײַ קיין אויסלאַנד סײַ אין רוסלאַנד גופֿא, ליגט אין דער פֿאַרזאָרגונג מיט טראַנספּאָרט-מיטלען, און אין דער ריכטונג האָבן זיי אָנגעווענדט זייער גאַנצער ענערגיע. אַזוי ווי זי האָט ניט געהאַט קיין אייגענע נאַפֿטקוואַלן, נאָר האָט באַקומען אַלע נאַפֿט-פּראָדוקטן פֿון אַנדערע נאַפֿט-אונטערנעמונגען, וועלכע זײַנען געווען פֿאַרבונדן מיט איר דורך איין פֿינאַנציעלער אָנפֿירונג, האָט די געז' „מאַזוט" געקאָנט קאָנצענטרירן איר אויפֿמערק אויף אָרגאַניזירן דעם האַנדלס-אַפּאַראַט. און גלײַך ווי אויפֿן וועלט-נאַפֿטמאַרק איז די העכערע אָנפֿירונג (דער פֿינאַנץ-קאָנטראָל) פֿון די נאַפֿט-אונטערנעמונגען אין די לעצטע יאָרן אַריבער צו די אינטערנאַציאָנאַלע דאַמפֿער-טראַנספּאָרט-אָרגאַניזאַציעס, וועלכע פֿאַרנעמען זיך מיט אַריבערפֿירן און מיטן האַנדל פֿון נאַפֿט און זײַנע פּראָדוקטן, איז אויפֿן רוסישן מאַרק דאָס זעלבע פֿאָרגעקומען מיט „מאַזוט", וואָס האָט אין גיכן איבערגעיאָגט איר עלטערע שוועסטער — די קאַספּיש-שוואַרצימישע געזעלשאַפֿט.

ווען מיר זאָלן וועלן אונטערפֿירן אייניקע סך-הכּלען אין דער טעטיקייט פֿון ייִדן אויפֿן געביט פֿון דער רוסישער נאַפֿט-אינדוסטריע און האַנדל פֿאַר די לעצטע 30 יאָר און כאַראַקטעריזירן זייער ראָלע אין אָט דעם ווירטשאַפֿט-צווײַג אין 20סטן יאָרהונדערט, קאָנען מיר דאָס אילוסטרירן אַן ערך מיט ווײַטערדיקע דאַטן.

דער אָנטייל פֿון די „ייִדישע אונטערנעמונגען"[13] אין דער נאַפֿטקוואַלן-אינדוסטריע פֿון רוסלאַנד צום סוף ערשטן יאָרצענדלינג פֿון 20סטן יאָרהונדערט

---

13 „ייִדישע אונטערנעמונגען" — פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז אַ רעלאַטיווער באַגריף. מיר האָבן דאָ אין זינען ראשית כּל די נאַפֿט-אונטערנעמונגען פֿון דער אַזוי גערופֿענער ראָטשילד-גרופּע אָדער דעם מאַזוט-קאָנצערן און אַ ריי קלענערע נאַפֿט-אינדוסטריעלע געזעלשאַפֿטן (וואָס אין זיי האָבן ייִדן געהאַט די גרעסטע השפּעה) מיט אַן עקספּלואַטאַציע פֿון עטלעכע הונדערט טויזנט ביז 3 — 4 מיליאָן פּוד אַ יאָר [שיכאָוואָ (זינט 1916 איז עס אַריבער צו דער געז' א. י. מאַנטאַשעוו), אַפּשעראָנער געז', „פּעטראָל", „סיני", פּעטערבורג-קאַווקאַזער געז', פּעטערבורג-באַקויער געז', די פֿירמעס פֿון פּאָליאַק און זין, שרירא אאַז"וו]. דער פֿאַקט, וואָס די אַקציעס פֿון דער אַזוי גערופֿענער ראָטשילד-גרופּע האָבן פֿון 1911 און באַזונדערס פֿון 1912 אָנגעהויבן אַריבערצוגיין צו דער ענגליש-האָלענדישער פֿינאַנץ-אינדוסטריעלער אָרגאַניזאַציע „שעל", איז פֿאַר אונדזער אויפֿגאַבע — אויפֿצוקלערן די ראָלע פֿון ייִדן אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער נאַפֿט-אינדוסטריע אין רוסלאַנד — אייגנטלעך גלײַכגילטיק. פֿאַר אונדז זײַנען די אונטערנעמונגען פֿון דער אַזוי גערופֿענער ראָטשילד-גרופּע „ייִדישע" אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל סײַ זייער אָרגאַניזאַציע,

האָט באַטראָפן אַן ערך 15 — 16 פּראָצ׳ פון דער גאַנצער עקספּלואַטאַציע. די דורכשניטלעכע יערלעכע נאַפּט-עקספּלואַטאַציע אין רוסלאַנד פון אָנהייב 20סטן י״ה ביז אָנהייב מלחמה האָט אָנגעטראָפן 520 מיליאָן פּוד, ד״ה אַז די עקספּלואַטאַציע פון די „יידישע אונטערנעמונגען״ האָט דערגרייכט ביז 75 — 90 מיליאָן פּוד אַ יאָר (אין קיילעכדיקע ציפערן). באַדייטיקער איז געווען די ראָלע פון יידן אין דער באַאַרבעטנדיקער נאַפּט-אינדוסטריע פון באַקוער ראַיאָן — אין דער קעראָסין- און איל-פּראָדוקציע און אין אַרויסלאָזן אויפן מאַרק נאַפּטאָפּפאַלן. אַזוי איז אין יאָר 1913 פון גאַנצן סכום 81,2 מיליאָן פּ׳ קעראָסין, וואָס עס האָבן אַרויסגעלאָזט די באַקוער פאַבריקן, אויפן חלק פון די פאַבריקן, וועלכע געהערן צו די „יידישע פירמעס״, אויסגעקומען 36,1 מיל׳ פּ׳, ד״ה 44% . שמיראיילן זײַנען אין דעם יאָר אויסגעאַרבעט געוואָרן אויף די באַקוער פאַבריקן 22 מיל׳ פּ׳, בתוכם אויף „יידישע״ פאַבריקן 7,1 מיל׳ פּ׳, ד״ה 32,1% . נאַפּטאָפּפאַלן האָבן די פאַבריקן אַרויס-געלאָזט 157,3 מיל׳ פּ׳, די „יידישע״ פאַבריקן — 69,3 מיל׳ פּ׳, ד״ה 44% . אין יאָר 1914 זײַנען אין די באַקוער פאַבריקן פּראָדוצירט געוואָרן בסך-הכל 69,7 מיל׳ פּ׳ קעראָסין, דערפון אין די „יידישע״ פאַבריקן 30,6 מיל׳ פּ׳, אָדער 44% . נאַפּטאָפּפאַלן האָבן די פאַבריקן אַרויסגעלאָזט 143,7 מיל׳ פּ׳, בתוכם די „יידישע״ פאַבריקן — 56,8 מיל׳ פּ׳ אָדער 39,5% אאַז״וו.[14]

די גרעסטע יידישע פאַבריקאַנטן, אַחוץ די שוין דורך אונדז דערמאָנטע אַקציאָנערע אונטערנעמונגען פון דער נאַפּטקוואַלן-אינדוסטריע, זײַנען געווען ק. וו. ביכאָווסקי, ל. מ. לייטעס, וועלכער פיגורירט זינט 1914 אויך אונטער

סײַ זייער ווײַטערע אַנטוויקלונג און בכלל זייער גאַנצע טעטיקייט פאַר די לעצטע 2 — 3 יאָרצענדלינג איז אַדורך בײַ דער אָנפירנדיקער באַטייליקונג פון יידישע טעכנישע און פינאַנץ-קאָמערציעלע קרעפטן (ביילין, גוכמאַן, א. פיגל, ג. פּאָליאַק, ס. פּאָליאַק, מ. פּאָליאַק, סאַמאָילאָוו א״אַנד). די נשמה פון „מאַזוט״ זײַנען געווען די ברידער פּאָליאַק, דאָס זעלבע איז אויך אין דער קאַספּיש-שוואַרצימישער געז׳ און אַפילו אין דער פאַרוואַלטונג פון דער געז׳ „ס. מ. שיבאַיעוו״ (י. א. ראַזאָוו א״אַנד). דערבײַ מוז מען נאָך באַמערקן, אַז דאָס וואָס די ראָטשילדס און די פּאָליאַקס האָבן פאַרקויפט די אַקציעס פון זייערע אונטערנעמונגען צו דער גרופּע „שעל״, האָט כלל ניט באַזײַטיקט זייער השפעה אויף די ענינים פון אָט די אונטערנעמונגען, און אַז איינער פון די אָנפירער פון דערמאָנטן ענגליש-האָלענדישן קאָנצערן איז אַן ענגלישער ייִד הערבערט סעמועל, דער געוו׳ לאָרד-מער פון לאָנדאָן און געוו׳ הויך-קאָמיסאַר פון ארץ-ישׂראל.

14 די אַלע ציפערן זײַנען גענומען פון די „איבערזיכטן״, וואָס עס פלעגן אַרויסגעבן ווערן דורכן ראַט פון די צונויפפאָרן פון די באַקוער נאַפּט-אינדוסטריעלער: פאַר 1913 — באַנד II, בײַלאַגע, טאַבעלע 25 (די פּראָדוקציע פון די באַקוער פאַבריקן לויט די פירמעס), זז׳ 339 אאַ״וו, באַקו 1914; פאַר 1914 — באַנד II, בײַלאַגע, באַקו 1915, זז׳ 337 אאַ״וו.

דער פירמע אקצ׳ געז׳ „אלעאנאפט״, איצקאוויטש בשותפות מיט דער געז׳ „פעטראל״ א״אנד.[15]

דער אנטייל פון ייִדן אין האנדל מיט פראדוקטן פון דער נאפט־אינדוסטריע איז אויך געווען זייער באדייטיק. הגם מיט האנדל פון נאפט און זיינע דעריוואטן האבן זיך פארנומען די נאפט־אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אליין (אין א סך א גרעסערער מאס, ווי דאס קומט פאר אין אנדערע צווייגן), פון דעסט וועגן איז געגאנגען ביז דער רעוואלוציע א זייער באדייטיקער טייל פון אפזאץ דורך ייִדישע הענט. ייִדן זיינען געווען די שעפער און ארגאניזאטארן פון ריין האנדלס־ אדער האנדלס־טראנספארטישע נאפט־אונטערנעמונגען, ניט נאר אין רוסלאנד, נייערט אויך אין אויסלאנד. אין רוסלאנד איז דער בעסטער

---

15 די ביכאווסקיס זיינען א באקאנטע משפחה פון נאפט־סוחרים, וועלכע האבן זיך באוויזן אויפן באקויר האריזאנט נאך אין די אכציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט. ד. וו. ביכאווסקי איז געווען בוכהאלטער ביי דעמבא און קאגאן. נאך דעם ווי אט די פירמע האט באנקראטירט, האט ער אנגעהויבן זעלבשטענדיק פארקויפן קעראסין ציסטערנעסוויז אויף דער זאקאווקאזער אייזנבאן און דער עיקר אין באטום. בשעת די קאספיש־שווארצימישע געזעלשאפט איז נאך געווען אין פעריאד פון ארגאניזירונג, איז ער שוין געווארן א קאנקורענט פון דער פירמע נאבעל אין ארויספירן קעראסין קיין אויסלאנד און שמיראיילן קיין אדעס. אנהייב נייניציקער יארן, בשעת עס האבן זיך ארגאניזירט אייצלנע גרופעס קעראסין־פאבריקאנטן און קיין פריוואטע קעראסין־פארקויפערס אויף דער זאקאווקאזער אייזנבאן שוין ניט געווען, האט ד. וו. ביכאווסקי בשותפות מיט דער פירמע פון די ברידער צאוויאנאוו ארגאניזירט אין באקו א געזעלשאפט פון קעראסין און אייל. אט די געזעלשאפט האט געארבעט ביז סוף נייניציקער יארן, דערנאך איז זי פארקויפט געווארן צו ענגלענדער. גלייצייטיק איז ד. וו. ביכאווסקי געווען פארוואלטער פון דער געזעלשאפט „אלעום״ (געוו׳ טאניעוו), האט געגרינדעט פאר אט דער געזעלשאפט נאפטלאגערס און רעזערוואארן אין די גרעסערע האנדלס־צענטערס פון רוסלאנד און האט דורך זיין קאנקורענץ מיט די גרעסערע אונטערנעמונגען משפיע געווען, אז די פרייזן זאלן פאלן. שפעטער איז ביכאווסקי געווען א מיטגליד פון דער פארוואלטונג פון דער אקצ׳־געז׳ „שיכאוו״. זיין ברודער ק. וו. ביכאווסקי איז ביז דער רעוואלוציע פון 1917 געווען איינער פון די גרעסטע קעראסין־פאבריקאנטן אין באקו (אין יאר 1913 האט זיין פאבריק געגעבן 7,4 מיל׳ פוד גערייניקטן קעראסין און 12,3 מיל׳ פוד נאפטאפפאלן) און האט געשפילט אן אנגעזעענע ראלע אויף דער באקער נאפטבירזשע.

ל. מ. לייטעס איז אויך געווען אן אנגעשטעלטער ביי דער פירמע דעמבא און קאגאן, אין די לעצטע יארן איז ער געווען איינגנטימער פון א פאבריק, וועלכע האט געשאפן א גוואלדיקע פראדוקציע (אין 1913 — 4,8 מיל׳ פ׳ גערייניקטן קעראסין און 10,2 מיל׳ פ׳ נאפטאפפאלן). די געזעלשאפט „פעטראל״ איז די לעצטע יארן פאר דער רעוואלוציע פאקטיש געווען א משפחה־באזיץ פון די יורשים פון ח. י. קאגאן, דעם גרינדער פון דער פירמע „דעמבא און קאגאן״. צו אט דער געזעלשאפט איז אין 1916 אריבער אויך דער רוב אקציעס פון דער בינאגאדינער נאפט־אינדוסטריעלע געזעלשאפט (14520 פון 16000 אקציעס. זע: „Финансовая газета״, № 390, 2. I. 1917).

ביישפּיל פון דעם מין די געז׳ „מאַזוט״, וואָס וועגן איר האָבן מיר שוין אויבן גערעדט.

דער כמותדיקער אָנטייל פון יידן אין האַנדל מיט רויען נאַפט און מיט נאַפטפּראָדוקטן איז באַזונדערס גרויס געווען אין צענטער פון דער רוסישער נאַפט-אינדוסטריע – אין באַקו, ווו גאַנץ גרויסע קניות פלעגן געמאַכט ווערן דורך די אָרטיקע יידישע פאַבריקאַנטן, ווי אויך דורך אַנדערע פירמעס. די דאַטן פון סטאַטיסטישן ביוראָ ביים ראַט פון די צונויפפאָרן פון די נאַפט-סוחרים פאַר די יאָרן 1913 און 1914 גיבן אַזאַ בילד:[16]

דער האַנדל מיט נאַפטפּראָדוקטן אויף דער באַקויער בערזע

יאָרן	דער סכום אַיינגעקויפטע נאַפטפּראָדוקטן (אין טויזנטער פוד)*			די צאָל פירמעס-קויפערינס			די צאָל פאַרערגיסטרירטע קניות		
	בכלל	דערפון דורך יידישע פירמעס		בכלל	דערפון יידישע		בכלל	דערפון פון יידישע פירמעס	
		אַבס׳	%		אַבס׳	%		אַבס׳	%
1913	78 340	38 887	49,6	68	23	33,0	690	388	56,2
1914	79 735	37 277,5	46,8	64	22	34,4	728	479	65,7

* די ידיעות זיינען אין ביידע יאָרן נאָר פאַר 10 חדשים.

צווישן די פירמעס-אַיינקויפערינס צייכענען זיך דאָ באַזונדערס אויס די שוין דערמאָנטע ביכאָווסקיס, איצקאָוויטש, לייטעס א״אַנד.[17]

וועגן אָנטייל פון יידן אין אָפּזאַץ פון קעראָסין און מאַזוט אין פאַרשיידענע ראַיאָנען פון רוסלאַנד איז שוין אויבן גערעדט געוואָרן. דער גרעסטער רובּ פון די פאַרוואַלטערס אין די פיליאַלעס און לאַגערס פון דער געז׳ „מאַזוט״ און די מיט איר פאַרבונדענע אונטערנעמונגען, פון אירע באַפולמעכטיקטע, אַגענטן און קאָמיסיאָנערן – זיינען שטענדיק געווען יידן. אַפילו ביי דער געז׳ „בר׳ נאָבעל״ זיינען די פאַרטרעטערס און פאַרוואַלטערס

16 זע: „Краткій очеркъ состоянія нефтяной промышленности въ 1913 г.״, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן דורכן סטאַטיסטישן ביוראָ ביים ראַט פון די צונויפפאָרן פון די נאַפט-סוחרים, באַקו 1913, בײַלאַגע, ז״ז 36 — 39; דאָס זעלבע פאַר 1914, בײַלאַגע XII, ז״ז 36 — 37 (באַקו 1914). בערך די זעלבע פּראָפּאָרץ זעען מיר אויך אין 1912.

17 פאַר 10 חדשים פון 1913 זיינען אויף ביכאָווסקיס נאָמען פאַרערגיסטרירט געוואָרן 64 קניות בסך הכל אויף 8.521 טויזנט פוד, אויף איצקאָוויטשעס נאָמען — 54 קניות אויף 4.945 ט׳ פ׳. פאַר 10 חדשים פון 1914 זיינען אויף ביכאָווסקיס נאָמען פאַרערגיסטרירט 76 קניות אויף 8.735 ט׳ פ׳, אויף איצקאָוויטשעס נאָמען — 59 קניות אויף 5.545 ט׳ פ׳.

פון די לאַגערס אין מערבדיקן און דרומית־מערבית־דיקן קאַנט ניט זעלטן געווען אָרטיקע יידישע פירמעס, ניט געקוקט אויף דער טענדענץ פון די אָנפירנדיקע קרייזן אין דער דאָזיקער פירמע ניט צו נעמען קיין יידן אויף שטעלעס.

אין דער נאַפט־אינדוסטריע, פונקט ווי אין אייניקע אַנדערע צווייגן, באַטייליקן זיך יידן אויך דורך זייערע טעכנישע קרעפטן. דער פאַרשטאָרבענער א. ג. ביילין האָט ניט נאָר אַליין געאַרבעט אויף פאַרשיידענע פראַגן פון דער כעמיע און טעכנאָלאָגיע פון נאַפט און אייל־פּראָדוקציע,[18] נייערט ער האָט אויך מיט אַלע מעגלעכקייטן געשטיצט די אַרבעט פון דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט אין דער ריכטונג. צוליב דעם צוועק האָט ער געגרינדעט סטיפּענדיעס אין די מאָסקווער הויכשולן: אין אוניווערסיטעט, אין דער טעכנישער הויכשול און קאָמערץ־אינסטיטוט — פאַר סטודענטן־יידן, וועלכע גיבן זיך אָפּ דעם שטודיום פון כעמיע. אין באַקו האָט ביילין, ווי אַ מענטש, וועלכער האָט פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט סיי אין דער קאָמערציעלער סיי אין דער טעכנישער וועלט (ווי דער פאָרזיצער פון דער אָרטיקער טעכנישער געזעלשאַפט), געווירקט, אַז יונגע יידישע אינזשעניערן זאָלן באַקומען שטעלעס אין די נאַפט־טרייבנדיקע פאַבריקן. פון אָט דער קאַטעגאָריע טוערס קאָן מען, אַחוץ ביילינס נאָענטסטן מיטאַרבעטער אינזשעניער א. א. גוכמאַן, אָנרופן ס. ג. גורעוויטשן, דעם לאַנגיאָריקן פאַרוואַלטער פון דער קוסקאָווער פאַבריק פון דער רוסיש־אַמעריקאַנער געזעלשאַפט פאַר נאַפט־פּראָדוקציע, און י. מ. זימאַנען.

מיר געפינען אויך יידן צווישן די אָנגעשטעלטע פון די נאַפט־אונטערנעמונגען אין באַקו און פעטערבורג. אין באַקו האָבן יידן, ניט געקוקט אויף די שווערקייטן מיטן ווינטערכט, אין יאָר 1913 אויסגעמאַכט 7,6% פון אַלע פערזאָנען, וואָס זיינען געווען פאַרנומען אין דער אַדמיניסטראַציע און אין די קאָנטאָרן פון די נאַפטפירמעס (220 פון ס"ה 2912), און 14,1% פון דעם אָנגעשטעלטן־פערסאָנאַל אין די נאַפט־טרייבנדיקע פאַבריקן.[19] פון די פאַרוואַלטונגען פון די נאַפט־אינדוסטריעלע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין פעטערבורג, האָט די גרעסטע צאָל יידן־אָנגעשטעלטע געהאַט די אַקצ' געז' „מאַזוט".

---

18 איינע פון זיינע לעצטע אַרבעטן אין דער ריכטונג איז דער פּראָיעקט צו געווינען שמיר־מאַטעריאַלן פון שטיינקוילן־סמאָלע; די לאַבאָראַטאָריע־עקספּערימענטן אין דער ריכטונג זיינען געמאַכט געוואָרן אין כאַרקאָווער טעכנאָלאָגישן אינסטיטוט.

19 זע: „Обзоръ бакинской нефтяной промышленностн". 1913, T. I. стр. 111—112, T. II. (Приложеніе), стр. 370 sq.—табл. XXIX (Баку 1914).

ליטעראַטור

די וויכטיקסטע באַנוצטע ביכער און צײַטשריפטן:

С. Гулишамбуровъ. Очерки развитія и современнаго состоянія нефтяной промышленности въ бакинскомъ районѣ. Тифлисъ 1879.

Труды 1-го Съѣзда нефтепромышленниковъ въ Баку съ 26/X по 8/XI 1884 г. Баку 1885.

Прейсъ. Восьмидесятилѣтіе нефтяной промышлен. Баку 1893.

В. Ф. Брандтъ. Иностранные капиталы. Ихъ вліяніе на экономическое развитіе страны. Т. 3-ій, ч. 4-ая. Нефтяная промышленность, СПБ. 1901.

Акціонерно-паевыя предпріятія Россіи, сост. на основаніи отчетовъ и докладовъ предпріятій, обязанныхъ публичной отчетностью. Москва 1912.

С. и Л. Першко. Русская нефтяная промышленность, ея развитіе й современное положеніе. Тифлисъ 1913.

Статистическое бюро Совѣта съѣздовъ нефтепромышленниковъ. Краткій очеркъ состоянія нефтяной промышленности въ 1913 г. Т-же за 1914, Баку 1914.

Совѣтъ съѣзда бакинскихъ нефтепромышленниковъ. Обзоръ бакинской нефтяной промышлености за 1913-ый годъ, т. т. I. и II-ой (Приложеніе), Баку 1914 г.; то-же за 1914-ый годъ, 2 тома. Баку 1915.

В. Зивъ. Иностранные капиталы въ русской нефтяной промышленности. Петроградъ 1916.

С. А. Кадеръ. Короли нефтяной промышленности и государственная монополія на нефть. Петроградъ 1916.

„Вѣстникъ финансовъ, торговли и промышленности".

„Нефтяное дѣло".

דער לימוד פֿון ענגליש אין די ניו־יאָרקער שטאָטישע פֿאָלקשולן

פֿון אַ. ר י י נ ה אַ ר ץ (ווילנע)

דער מאָדערנער יידיש־לימוד איז נאָך זייער יונג. אונדזערע לערער שאַפֿן די מעטאָדיק פֿון דעם לימוד אין זייער טאָג־טעגלעכער שולאַרבעט. די דאָזיקע שאַפֿונגס־אַרבעט איז אָבער שוואַך אָרגאַניזירט: יעדערער טוט זי פֿאַר זיך, און נאָר אויף זעלטענע צוזאַמענקומען טיילט מען זיך מיט דער פּראַקטיק. מיר קאָנען זיך טרייסטן: ביי אַנדערע פֿעלקער איז עס צוגעגאַנגען נאָך כאַאָטישער, נאָך פּאַמעלעכער. צי קאָנען מיר אָבער וואַרטן אַזוי לאַנג, ווי זיי? בשום אופֿן ניט.

מיר מוזן שוין איצט אויסאַרבעטן וואָס צוועקמעסיקערע פּראָגראַמען און מעטאָדן. זיי דאַרפֿן נאַטירלעך זיין צוגעפּאַסט צו אונדזערע קינדער, צו אונדזער שפּראַך, צו אונדזערע לעבנס־ און לערן־באַדינגונגען. דאָך קען אונדז ביַיהילפֿיק זיין ביים אויסאַרבעטן אונדזער מוטערשפּראַך־מעטאָדיק דער גע־פּרוּוו פֿון גרויסע קולטור־נאַציעס. דאָס איז דער טעם, וואָס דער ייִוואָ האָט מיר אויפֿגעגעבן צו באַאַרבעטן די איצטיקע טעמע.

1. אַ ל ג ע מ יי נ ע ש ט ר י כ ן. דער לימוד פֿון ענגליש אין די ניו־יאָרקער פֿאָלקשולן איז צעטיילט אויף 5 צווייַגן: אויסלייג, לייענען, גראַמאַטיק, קאָמפּאָזיציע און ליטעראַטור.

פֿאַר יעדער לימוד־צווייַג האָט דער שול־דעפּאַרטאַמענט אַרויסגעגעבן אַ פּרטימדיקן פּראָגראַם מיט מעטאָדישע אָנווייַזונגען. די פּראָגראַם־בראָשורן גופֿא און די רייַכע מעטאָדישע ביבליאָגראַפֿיע, וואָס איז אין זיי אָנגעגעבן, באַווייַזן, ווי גרונטיק דער לימוד מוטערשפּראַך איז דורכגעטראַכט געוואָרן אין אַמעריקע. דאָס קינד ווערט גוט באַזאָרגט מיט פֿאַרשיידענע לערן־ און לייען־ביכער. די סטאַטיסטיק קומט צו הילף ביים פֿאָרשן אַלע ווינקעלעך פֿונעם לימוד. איר ווייסט, וויפֿל און וועלכע ווערטער עס ניצט אַן אַמערי־קאַנער, אין וועלכע ווערטער מאַכט אַ תּלמיד פֿון דעם און דעם קלאַס צום מערסטן גרייַזן; וויפֿל % פֿון שפּראַך עס זייַנען די פֿרעגזאַצן און וויפֿל % די אויסרופֿזאַצן; אין וועלכן קלאַס הייבט אָן דאָס קינד מער צו לייענען אין

דער שטיל ווי אויפֿן קול אַז״וו. דער קורס איז צעטיילט אויף האַלביאָרן: AII, BI, AI אַז״וו. אַן ערך שטימט דער BVIII מיט דעם צווייטן האַלביאָר פֿון אונדזער זיבעטן קלאַס פֿאָלקסשול.

דער לימוד אויסלייג

2. די שווערקייטן. דער ענגלישער אויסלייג האָט אַ שם אין דער וועלט. די אויסשפּראַך פֿון אַ וואָרט און זײַן שריפֿטלעך בילד האָבן אָפֿט אַ קנאַפּע שײַכות איינס מיטן אַנדערן. דאָס שאַפֿט שווערקייטן סײַ בײַם לייענען, סײַ בײַם שרײַבן — ניט נאָר פֿאַר אויסלענדער, נאָר אַפֿילו פֿאַר ענגלענדער.

אַן אות קאָן האָבן אין פֿאַרשיידענע ווערטער פֿאַרשיידענערליי אויס־שפּראַכן. למשל, a לייענט זיך:

אין	far	(ווײַט)	ווי	אַ לאַנגער אַ
„	glass	(גלאָז)	„	„ קורצער אַ
„	fall	(פֿאַלן)	„	כּמעט אָ(o)
„	date	(דאַטע)	„	איי
„	man	(מאַן)	„	אַ קורצער ע
„	bare	(נאַקעט)	„	אַ לאַנגער ע

און פֿאַרקערט, דער זעלבער קלאַנג מוז אָפֿט אין פֿאַרשיידענע ווערטער געשריבן ווערן פֿאַרשיידן. למשל, דער קלאַנג ö (סינטעז פֿון o און e) ווערט געשריבן:

i	אין	girl	(מיידל)
e	„	her	(אירער)
u	„	purse	(בײַטל)
o	„	word	(וואָרט)

אַן ערך אַזוי איז אויך מיט די קאָנסאָנאַנטן. ווײַטער גייט אַ גרויסע צאָל סתּם אומגעריכטע שרײַבונגען, ווו צווישן קלאַנג און שריפֿט איז אַ מײַלן ווײַטער מהלך.

3. די סיבות. פֿון וואַנען איז געקומען אין ענגליש צו אַזאַ אויס־טערלישן אויסלייג?

די סיבות זײַנען קודם־כּל היסטאָרישע.

ווײַטער דאַרף מען נאָך אָנווײַזן אויף „אָביעקטיווע״ סיבות, וואָס שטעקן אין דער סטרוקטור פֿון דער שפּראַך גופֿא:

א) ענגליש פֿאַרמאָגט 44 קלאַנגען און נאָר 26 אותיות.

ב) ענגליש איז אַן „איינטראַפּיקע״ שפּראַך: דאָס טיפּיש ענגלישע וואָרט פֿאַרמאָגט איין טראָף, 3–4 אותיות. די דאָזיקע קורצקייט פֿון די ווערטער דער־

לאָזט ווייניק מיגלעכע קלאַנגען־קאָמבינאַציעס. מוזן טאַקע גאָר אָפט גלײַך קלינגענדיקע ווערטער („קלאַנג־האָמאָנימען") באַצייכענען פאַרשיידענע זאַכן. היות לויטן קלאַנג קען מען זיי ניט אונטערשיידן, האָט מען זיך באַמיט לכל הפחות זיי אָנצוטון אין אַ פאַרשיידענעם שרײַב־לבוש, כדי כאָטש פאַרן אויג פונעם לייענער אָפּצוטיילן איין וואָרטבאַטייט פונעם אַנדערן. למשל ווערטער, וואָס קלינגען „סענט", שרײַבן זיך, געווענדט אינעם פשט: cent (1/100 דאָלאַר), scent (ריח), sent (אָפּגעשיקט).

4. פיר מינים ווערטער אין דער אויסלייג־מעטאָדיק. דער אויסלייג איז אַ צענטראַלער פּראָבלעם פון ענגליש־לימוד. אַרום 150 לעקציעס אין יעדער קלאַס ווערן אָפּגעגעבן דערויף. דערבײַ שטעלט זיך די פאָלקשול אַ גענוג באַשיידענעם ציל: אויסצולערנען אירע תלמידים ריכטיק שרײַבן און לייענען 3000—5000 פון די סאַמע גייִקע ווערטער. אַלע ווערטער זײַנען דורך דער אויסלייג־מעטאָדיק אײַנגעטיילט געוואָרן אויף 4 גרופּעס.

א) „פּאָנעטישע" ווערטער, ד"ה אַזעלכע, ווו יעדער אות האָט זײַן כאַראַקטעריסטישן קלאַנג און מען קאָן דרינגען אָן שווערקייטן פונעם וואָרט־קלאַנג, ווי אַזוי דאָס וואָרט לייגט זיך אויס:

למשל: jump[1] (דזשאַמפּ), hen[3] (הען).

די דאָזיקע ווערטער מאַכן אויס אַ 50 פּראָצענט פון אַלע גייִקע ווערטער.

ב) ווערטער, וואָס זייער קלאַנג רופט אַרויס אַ לפי־ערך קליינעם שרײַב־סדק. למשל:

firm[4] (פ(אָ)רם); fern[6] (פ(אָע)רן)

crowd[7] (קראַוד); cloud[8] (קלאַוד)

(יעדער קלאַנג האָט דאָ אַ באַגרענעצטע צאָל שרײַב־מיגלעכקייטן).

ג) „האָמאָנימען"—ווערטער, וואָס רעדן זיך אַרויס גלײַך, נאָר זיי שרײַבן זיך פאַרשיידן, געווענדט אינעם פשט. למשל, די אין § 3 דערמאָנטע cent, scent און sent.

ד) „אומפּאָנעטישע" ווערטער (מען רופט זיי אויך ראיה־ווערטער, sight words), ד"ה אַזעלכע, וואָס דער אויסלייג זייערער האָט גאָר אַ קנאַפּע שײַכות צום קלאַנג פונעם וואָרט; למשל: tough[9] (טאָף).

אַחוץ די 4 מינים זײַנען פאַראַן גלאַט אויסנאַמען — אָפּגעזונדערטע אומנאָרמאַלקייטן פון אויסשפּראַך (אָדער פון אויסלייג) אין געוויסע ווערטער.

5. די צילן פון אויסלייג־לימוד. די אָפּיציעלע פּראָגראַמען פון גיו־יאָרקער שול־דעפּאַרטאַמענט[10] פאָדערן, אַז דאָס קינד זאָל, נאָכן פאַר־

---

[1] שפּרונג, [2] אַ וואַקאַל צווישן אַ און אָ, [3] הון, [4] פירמע, [5] (אָע) איז אַן ערך ס, [6] פעדערגראָז, [7] המון, [8] וואָלקן, [9] ציִעוודיק

[10] Course of Study and Syllabus in Spelling for Elementary Schools,

ענדיקן די עלעמענטאַר־שול, אויטאָמאַטיש ריכטיק שרײַבן די גייִקע ווערטער (ווי געזאָגט: 3000—5000).

דער לימוד דאַרף קודם־כּל אײַנפלאַנצן אין תּלמיד אַ חשק ריכטיק צו שרײַבן, אַ געפיל, אַז דאָס איז אַ וויכטיקער ענין. דער תּלמיד דאַרף האָבן אַן אינטערעס פאַר טײַטש, אויסשפּראַך און שרײַבפאָרם פון אַ נײַעם וואָרט. ער דאַרף זײַן צוגעוויינט צו זוכן די ענלעכקייט און דעם אונטערשייד צווישן צוויי ווערטער, צו צעלייגן ווערטער אויף טראַפּן און קלאַנגען, אָנצוווענדן אין ספּק־פאַלן די אויסלייג־כּללים אָדער אַ ווערטערבוך.

6. גרונטפּרינציפּן פון לימוד. א) ווערטער, וואָס ווערן אויף אַ לעקציע שטודירט, מוזן זײַן פאַרבונדן מיטן קינדס אינטערעסן. על־כּל־פּנים, איידער דער לערער פירט אַרײַן אַ נײַ וואָרט, מוז ער אויפוועקן צו אים דעם קינדס נײַגעריקייט, דאָס וואָרט מוז פּסיכאָלאָגיש צוגעגרייט ווערן. ב) די קינדער דאַרפן זיך ביסלעכווײַז, אויף אַן אינדוקטיוון אופן באַקענען מיט די אויסלייג־כּללים (ס'איז דאָ אַגב ווייניק אַזעלכע כּללים) און צוגעוויינען זיך צו ניצן זיי אין ספּק־פאַלן; די כּללים דאַרף מען ניט פאָרמולירן. ג) דער לערער טאָר קיין מאָל ניט מיד ווערן און פאַרריכטן די גרײַזן אין יעדער איינציקן פאַל. ד) מען דאַרף פּעריאָדיש איבערחזרן די שוין געלערנטע ווערטער. ה) דער לערער דאַרף זוכן די סיבות פון די גרײַזן, און זוכן זיי הן בײַם תּלמיד הן בײַ זיך אַליין.

בײַם תּלמיד קאָנען די סיבות פון גרײַזן זײַן: ניט־אויפמערק זאַמקייט אָדער מידקייט; שלעכטע אַרבעט פון די חושים (ראיה, געהער); שוואַכע באַמערקפעיִקייט בנוגע די ווערטערפאָרמען; שלעכטע אויסשפּראַך; דאָס ניט־קענען די אויסלייג־כּללים; פעלן פון שרײַבפּראַקטיק.

דעם לערערס שולד ווידער קאָן זײַן אַזאַ: ער האָט ניט גענוג פאַראינטערעסירט די קינדער מיטן וואָרט, איידער ער איז צוגעטרעטן צו לערנען עס שרײַבן; ער האָט ניט צוגעפּאַסט דעם מעטאָד צו די פאַר־שיידענע טיפן קינדער; ער האָט זיך ניט גענוג פאַרנומען מיט איבערחזרן און אָנטראָלירן (דורך דיקטאַטן, דורך טעסטן); ער האָט דורכגעלאָזן צו פאַר־ריכטן דאָס וואָרט, ווען עס איז צום ערשטן מאָל גרײַזיק אָנגעשריבן געוואָרן; ער האָט ניט געזאָרגט סיסטעמאַטיש פאַר דעם, אַז די קינדער זאָלן פירן א"ב־רשימות פון זייערע אויסלייגגרײַזן.

7. דער ווערטער־אוצר. די עטלעכע טויזנט גייִקע ווערטער, וואָס דער פּראָגראַם פאַרלאַנגט זיי פון דער פאָלקסשול, זײַנען אויסגעקליבן גע־וואָרן אויפן סמך פון לאַנגע פאָרשונגען. אין דער ענגלישער פּעדאַגאָגישער

Grade 2A–6B, 1928; id., Grade 7A–9B, 1937.

ליטעראַטור זײַנען פֿאַראַן אַ ריי ווערטער־רשימות, אויסגעאַרבעט דורך פֿאַרשיידענע מחברים, ווי אײַרעס, טאָרנדײַק, דזשאָונס אאַ״נד. פֿאַר־שיידענע קאָמיסיעס אַרבעטן אָבער נאָך ווײַטער אויפֿן דאָזיקן פֿעלד, די אָבליגאַטאָרישע רשימות ווערן כּסדר איבערגעמאַכט, דערגאַנצט. עס ווערט כּסדר געפֿירט סטאַטיסטיק פֿון די אָפּטסטע גרײַזן.

פֿאַר דער פֿאָלקשול איז צונויפֿגעשטעלט געוואָרן אַ רשימה „אויס־לייג־שדים"—ווערטער, וווּ די תּלמידים מאַכן מער פֿון אַלץ גרײַזן. פֿאַר אַ Junior high school (אַ מין העכערע פֿאָלקשול — אַ 9יאָריקע) ציילט די רשימה שדים 500 ווערטער. ווי שווער די דאָזיקע ווערטער זײַנען אַפֿילו פֿאַר די אַביטוריענטן פֿון פֿאָלקשול, ווײַזט דער פֿאַקט, וואָס פֿון די 500 ווערן 160 שלעכט געשריבן דורך איבער 25% תּלמידים.

8. אַ יאָריקער אויסלייגקורס. דער אויסלייג־לימוד איז אויס־גערעכנט אויף 8 יאָר סיסטעמאַטישע, געדולדיקע אַרבעט. פֿאַר יעדער האַלביאָר רעכנט אויס דער פּראָגראַם, וויפֿל ווערטער עס דאַרפֿן אויסגעלערנט ווערן. זייער צאָל וואַקלט זיך פֿון אַ 200 (אין II קלאַס) ביז אַ 500 (אין VII קלאַס) אַ יאָר. 1/3 פֿון דער דאָזיקער צאָל ווערטער איז אויסגערעכנט אין אַן אָבלי־גאַטאָרישער רשימה (פֿאַר יעדער האַלביאָר). 2/3 קען דער לערער אַרײַנפֿירן לויט זײַן אײַנזען (צופֿאַסנדיק זיך צו די לויפֿיקע פֿאַראינטערעסירונגען פֿון די קינדער, צו די געשעענישן, צו דער לעקטור).

דער לערן־אופֿן איז אַנדערש פֿאַר פֿאָנעטישע ווערטער (זע § 4א) און אַנדערש פֿאַר די איבעריקע 3 מינים.

אין די פֿאָנעטישע ווערטער איז דעם לערערס אויפֿגאַבע העלפֿן דעם תּלמיד (אויף אַן אינדוקטיוון אופֿן) צו באַמערקן די שײַכות צווישן קלאַנג און שריפֿט און אַסאָציירן די ביידע זאַכן. דאָס דערגרייכט מען דורך גרופּירן ווערטער מיט אַן ענלעכן קלאַנג און ענלעכער שרײַבפֿאָרם און לערנען זיי אַזוי גרופּעסווײַז. די איבעריקע 3 מינים ווערטער ווערן אײַנגעלערנט כּמעט בלויז אויפֿן סמך פֿון אָפּטישן און מאָטאָרישן זכּרון און דורך באַמערקן אַנאַלאָגיעס צווישן געוויסע ווערטער.

נאָכן אַרײַנפֿירן אַ וואָרט ווערט עס אַנאַליזירט: צעלייגט אויף טראַפּן און קלאַנגען (אין די העכערע קלאַסן אויך אויף שורש, פּרעפֿיקס און סופֿיקס), די אותיות ווערן לויטן זכּרון אָנגערופֿן אויפֿן קול, דערנאָך געשריבן, שפּעטער געניצט אין זאַצן.

די ווערטער זײַנען גראַדירט לויט זייער שווערקייט אַזוי: אין די נידע־ריקערע קלאַסן וועגן אַריבער קורצע פֿאָנעטישע ווערטער; שפּעטער ווערן די פֿאָנעטישע אַלץ לענגער, קאָמפּליצירטער, און עס באַווײַזן זיך אַלץ שווערערע ראיה־ווערטער, ווערטער פֿון פֿראַנצייזישן און לאַטײַנישן אָפּשטאַם (וואָס אין ענגליש האָבן זיי אויפֿגעהיט זייער מוטער־אויסלייג, הגם געביטן אין גאַנצן דעם קלאַנג).

די באַזונדערע פּראָגראַם-אָפּטיילונגען פאַר יעדער האַלביאָר זײַנען:

א) די דערמאָנטע רשימות ווערטער;

ב) וואָרט-אַנאַליז: וואָקאַלן, קאָנסאָנאַנטן, זייערע טיפּישע פאַרבינדונגען און גרופּירונגען אין די ווערטער וואָס ווערן געלערנט. אין די העכערע קלאַסן קומט נאָך צו די צעלייגונג פּרעפיקס—שורש—סופיקס.

ג) ווערטער-פורעמונג: אַ מין מאָרפאָלאָגיע, אָן כּללים.

ד) אויסלייג-כּללים: זייער פּשוטע און קליין אין צאָל (אַ 20 פאַר די 8 יאָר). מען וואָלט זיי בעצם אויך געקאָנט על-פּי רוב אַרײַנרעכענען אין דער כּמעט אַטראָפירטער ענגלישער מאָרפאָלאָגיע.

ה) פאַרקירצונגען, ראָשי-תּיבות (צו 2—3 יעדער האַלב יאָר).

ו) האָמאָנימען: צו 3—4 פאַר אַ יאָר.

זע נאָך אין די §§ 47—56 די כאַראַקטעריסטיק פון אַן אַמעריקאַנער לערנבוך פון אויסלייג.

דער לימוד לייענען [11]

9. אַ ל ג ע מ י י נ ע צ י ל ן פון ל י י ע ן - ל י מ ו ד. דער ענגלישער אויס-לייג שאַפט שווערקייטן אויך אין דער טעכניק פון לייענען. די מעטאָדיק טיילט דעריבער אויס די טעכניק פון לייענען אין אַ באַזונדערן לימוד וואָס ווערט געפירט אין די קלאַסן I—VI. דער דאָזיקער לימוד איז הייסט עס פאַרבונדן מיטן אויסלייג-לימוד. אָבער די „טעכניק" פון לייענען ווערט דאָ פאַרשטאַנען אַזוי ברייט, אַז דער לימוד ווערט גלײַכצײַטיק אַ מין צוגרייטונג צום קומענדיקן ליטעראַטור-לימוד (VII און VIII קל'). אויך דער ליטעראַ-רישער כאַראַקטער פון לייענשטאָף פאַרבינדט דאָס לייענען מיט ליטעראַטור.

דער פּראָגראַם פאָרמולירט אַזוי די צילן פונעם לייען-לימוד:

1) אויסלערנען לייענען, כּדי דאָס קינד זאָל שפּעטער זיך לערנען דורכן לייענען. 2) צוגרייטן דאָס קינד צום ליטעראַטור-לימוד, וואָס עס קאָן פון אים ניט האָבן קיין פּעולה אָן אַ גוטער געניטקייט אין לייענען

10. פ אַ ר ש י י ד ע נ ע מ י נ י م ל י י ע נ ע ן. די מעטאָדיק שיידט אונטער:

א) דאָס לייענען אויפן קול (הויך לייענען) פונעם לייענען אין זיך (שטיל לייענען);

ב) דאָס לייענען צוליב פאַרווײַלונג פונעם שטודיר-לייענען.

11. د י מ ע ט אָ ד י ק פון ל י י ע נ ע ן אויפן קול. וואָס פאָדערט זיך פונעם תּלמיד? אַ פליסיק לייענען, אַ גוט אָטעמען, אַ ריכטיקע

---

[11] Reading for Elementary Schools, Grade 1A—6B. 1930. Board of Education, City of N. Y.

אויסשפּראַך, אַ קלאָרע דיקציע, אַן אויסדריקלעכע אינטאָנאַציע, אַ שיינע שטים־מאָדולאַציע.

דער לערער דאַרף שאַפן פאַרן הויך־לייענער נאַטירלעכע פּסיכאָלאָגישע באַדינגונגען. דאָס לייענען טאָר ניט טראָגן דעם אומלעבעדיקן, שלעפּעריקן כאַראַקטער פון פאָרלייענען פאַרן לערער, בעת דער גאַנצער קלאַס לייענט שטיל פאַר זיך און אינטערעסירט זיך ניט מיטן רעציטאַטאָר. איז בײַ וועלכע נאַטירלעכע געלעגנהייטן קומט אונדז אויס צו לייענען אויפן קול?

א) ווען מיר טיילן זיך מיט אַנדערע מיט ידיעות אָדער מיט דער הנאה;

ב) ווען מיר ווילן פאַרגרעסערן אונדזער אייגענעם תענוג פון לעקטור, דער עיקר פון פּאָעזיע און פון לײַדנשאַפטלעכער פּראָזע;

ג) ווען מיר לייענען פאַר אַ מעלדונג;

ד) ווען מיר געניטן זיך אין ריידן שיין.

אַזעלכע באַדינגונגען דאַרף דער לערער שאַפן פאַר דעם תּלמיד וואָס לייענט פאַר. דער קלאַס דאַרף פאַר אים ווערן אַ פאַראינטערעסירטע אוידיטאָריע. ס'איז גוט, ווען די זאַך איז פאַרן קלאַס נײַ און אינטערעסאַנט. מען קאָן למשל דעם רעציטאַטאָר געבן אין שטוב אַרײַן אַן אומבאַקאַנטע זאַך, ער זאָל זי צו־גרייטן צום פאָרלייענען אין קלאַס. בכלל דאַרף דער תּלמיד, איידער ער לייענט פאַר, פריִער האָבן די מיגלעכקייט שטיל איבערצולייענען זײַן טעקסט. ס'איז גוט צו אָרגאַניזירן דעם קלאַס ווי אַ לייענקלוב, ווו יעדער מיטגליד לייענט נאָך דער ריי, כּדי צו פאַרווײַלן די איבעריקע.

אויך שטאַמלערס טאָרן ניט אויסגעשלאָסן ווערן פון אַזעלכע „אַרויסטריטן", מען דאַרף זיי נאָר געבן קלענערע דאָזעס און צוגעבן מוט.

דער לערער דאַרף אָפט אַליין געבן דוגמאות פון רעציטאַציע.

12. די מעטאָדיק פון לייענען שטיל. דאָ פאָדערט זיך פונעם תּלמיד, ער זאָל גיך, ניט מאַכנדיק מיט די ליפּן, לייענען און דערבײַ פאַרשטיין דאָס געלייענטע.

ביזן IV—V קלאַס וועגט אַריבער אין דער לייען־פּראַקטיק פון קינד דאָס לייענען הויך, שפּעטער — דאָס לייענען שטיל. אָבער אַפילו אין די יינגערע קלאַסן דאַרף מען שוין זען אײַנצוגעוויינען קינדער אין לייענען שטיל. ווען מען הייבט אָן צו שפּעט צו לייענען שטיל, לאָזט דאָס אָפט איבער אַ מום: ליפּן־באַוועגונג אָן אַ קלאַנג בײַם לייענען אין זיך. אַזאַ איינער וועט שוין קיין מאָל גיך ניט לייענען.

ווי אַזוי קען מען פאַרגיכערן דאָס לייענען פון די תּלמידים? דער פּראָ־גראַם לייגט פאָר אַזוינע אופנים:

1) וואָס מער לייען־פּראַקטיק: ביכער פון קלאַסן־ביבליאָטעק; וואַנט־צײַטונג; אין I קלאַס — אויף די לימודים צעטעלעך מיט אַן אויפשריפט, ווי אַזוי דער לימוד הייסט.

2) בליצקאַרטלעך (flashcards). מען ווײַזט די קינדער אויף אַ ווײַלינקע אַ טאָוועלע מיט אַן אָפּגעדרוקטן וואָרט אָדער זאַץ: וואָס האָבן די קינדער באַוויזן איבערצולייענען? אַזעלכע געניטונגען אַרבעטן אויס בײַ די קינדער אַ פּעיִקייט אַלץ גיכער און אַלץ מער אותיות צו כאַפּן מיט איין קוק.

3) די תּלמידים קריגן אַ באַשטימטע (אַלץ קירצערע) צײַט אויף שטיל איבערלייענען און כאַפּן דעם געדאַנק פון אָנגעוויזענעם אויסצוג.

4) פון צײַט צו צײַט נאָך אַ מאָל אויף דער גיך שטיל איבערלייענען שוין געלייענטע אויסצוגן (כּדי — אומאָפּהענגיק פון פאַרשטיין — אויסצו-אַרבעטן פלינקערע אויגן-באַוועגונגען).

דאָס לייענען שטיל באַשטייט אין אַרויסכאַפּן דעם געדאַנק דירעקט פון געדרוקטן פּאַפּיר, אָן פאַרמיטלונג פון קול, אָן גערעדטע ווערטער. דעריבער דאַרף מען בײַם קאָנטראָלירן, צי דער תּלמיד האָט איבערגעלייענט און פאַר-שטאַנען, פאַרלאַנגען ניט דווקא ווערטערדיקע באַווײַזן. דער פּראָגראַם לייגט פאָר אַזעלכע קאָנטראָל-מיטלען:

א) פראַגעס וואָס קענען פאַרענטפערט ווערן מיט אַ יאָ-ניין; ב) דראַ-מאַטיזאַציע (פאָרשטעלונג), מאַריאָנעטן, פּאַנטאָמימע, אינסצעניזאַציע פאַרן פילם; ג) אילוסטראַציע דורך אַ צייכענונג אָדער אויף אַן אַנדער פּלאַסטישן אופן; ד) אָנוואַרפן אַ פּלאַן, רעזומירן; ה) דאָס זעלבע איבערלייענען אויפן קול; ו) איבערדערציילן.

דאָס איבערדערציילן איז הייסט עס איינער פון אַ סך מעטאָדן, און ניט דווקא דער וויכטיקסטער. מען דאַרף שטרעבן, אַז דער תּלמיד זאָל בעתן שטיל לייענען וויסן, אַז ער לייענט כּדי צו באַנעמען דעם געדאַנק און ניט כּדי איבערצודערציילן.

13. ווערטער-אוצר און לייען-לימוד. די אָרעמקייט פון דעם קינדס ווערטער-באַגאַזש איז אַ וויכטיקער שטער בײַם לייענען. דאָס באַרײַכערן דעם קינדס לעקסיקאָן איז דעריבער אַן ערשטראַנגיקע אויפגאַבע פאַרן לייען-לימוד.

וועלכע ווערטער זאָל מען אַרײַנפירן, אַקצענטירן? ס'איז גוט, דער לערער זאָל זיך באַקענען מיט פעדאַגאָגישע ווערק און ווערטערביכער וואָס באַהאַנדלען די קינדערשע שפּראַך. אָבער דער הויפּטקוואַל פון נײַע ווערטער דאַרף זײַן דאָס לויפיקע לעבן פון קינד און דער לייענשטאָף, וועלכער איז דאָך אַ מין פאַרברייטערונג פון דעם קינדס לעבנס-פּראַקטיק.

כּדי דער לייענשטאָף זאָל טאַקע אינטענסיוו באַרײַכערן דעם ווערטער-אוצר פון תּלמיד, ווערט די לעקטור אָרגאַניזירט אַזוי, אַז אין יעדער פּעריאָד זאָלן הערשן דערציילונגען וואָס אָפּערירן מיט אַ שותּפישן אָדער אַ קרובישן לעקסיקאָן (למשל, דערציילונגען וואָס באַהאַנדלען דעם זעלבן לעבנס-שטח, אָדער וואָס זײַנען ענלעך צווישן זיך לויטן סטיל זייערן), ווערטער און אויס-

דרוקן חזרן זיך אַזוי אַרום איבער בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן און קריצן זיך אײַן אין קינדס זכרון.

דער פּראָגראַם רעכנט נאָך אויס אַזעלכע מיטלען אויף צו באַרײַכערן דעם לעקסיקאָן: א) די דערמאָנטע צעטלעך אויף די לימודים אין קלאַס; ב) זאַמלען און קלאַסיפֿיצירן ווערטער לויט אַלגעמיינע באַגריפֿן: שפּײַז־אַרטיקלען, מלבושים, מעבל, בלומען, בעלי־חיים אאַז״וו; ג) איבערזאָגן אַ געלייענטן זאַץ מיט אַנדערע ווערטער; ד) לערנען ווערטער מיט זייערע סינאָנימען און היפּוכים; ה) הייסן געפֿינען אין טעקסט ווערטער, וואָס זאָלן קענען דינען פֿאַר אַן ענטפֿער אויף אַ געשטעלטער פראַגע; ו) הייסן לייענען מיט אַ ווערטערבוך (פֿון IV קלאַס אָן); ז) קאָנטראָלירן אָפֿט דעם ווערטער־אוצר דורך טעקסטן.[13]

14. קאָנטראָל פֿון די לייען־פּעולות. אויך אין לייען־לימוד פּונקט ווי אין אויסלייג־לימוד און ווי אין אַלע אַנדערע לימודים פֿאָדערט דער פּראָגראַם פֿונעם לערער אַ זאָרגעוודיקן כּסדרדיקן קאָנטראָל פֿון די פּעולות פֿון יעדער תּלמיד: מען דאַרף שטענדיק פֿאָרשן די סיבות פֿון שלעכטע פּעולות בײַ די אָפּגעשטאַנענע תּלמידים.

ווו קאָנען שטעקן די סיבות פֿון שוואַכן שטיל־לייענען? דער פּראָגראַם רעכנט אויס: שוואַכע אינטעליגענץ; אומווילן צום לייענען (ווײַל דער לערער האָט ניט באַוויזן אויפֿצוווּעקן אינטערעס צו דאָס געלייענטע); קנאַפּער ווערטער־אוצר; שלעכטע ראיה; שוואַכער ראיה־זכרון; דאָס ניט־קענען אויפֿכאַפּן מיט די אויגן מער ווי 2—3 אותיות אויף איין מאָל; שלעכט געהער; און אַחוץ דעם — אַ וויכטיקע סיבה — אַן אומזיכערקייט אין לייענען אומבאַקאַנטע פּאָנעטישע ווערטער (זע § 4). ווײַזט זיך אַרויס, אַז די שפּע אומפֿאָנעטישע ווערטער האָט גורם געווען, אַז אַן אַמעריקאַנער קינד לערנט זיך לייענען יעדער וואָרט באַזונדער, לויטן ראיה־זכרון, און דאַרף עס איבערלייענען אַ נײַ וואָרט — בלײַבט עס שטיין אין פֿאַרלעגנהייט. פֿאָדערט זיך טאַקע פֿון לייען־לימוד צוצוגעוויינען דאָס קינד צו „אַטאַקירן״ אומבאַקאַנטע פֿאָנעטישע ווערטער ניט לויטן זכרון, נאָר לויט די אותיות.

קאָנטראָלירנדיק די לייען־פּעולות פֿון די קינדער דאַרף דער לערער פֿירן אינדיווידועלע קאָנטראָל־נאָטיצן אויף ספּעציעלע בויגנס. די תּלמידים אַליין דאַרפֿן אַרײַנגעצויגן ווערן אין די דאָזיקע אָבסערוואַציעס. זיי דאַרפֿן מיט דיאַגראַמען אילוסטרירן זייערע אייגענע דערגרייכונגען אין פּרט פֿון לייען־געשווינדקייט. מען קען אויך אײַנאָרדענען קאָנקורסן אאַז״וו.

15. קורס פֿון לייען־לימוד אין באַזונדערע קלאַסן. דער הויפּט־לייענשטאָף באַשטייט אין די נידעריקערע קלאַסן פֿון כרעסטאָמאַטיעס, אין

---

[13] אין די ביבליאָגראַפֿישע אָנווײַזונגען צום פּראָגראַם געפֿינען מיר אַרום 20 ביכער מיט טעסטן אויף צו מעסטן די לייען־געשווינדקייט, דאָס פֿאַרשטיין, דעם ווערטער־אוצר.

די העכערע — פֿון קלענערע לייען־ביכלעך. צו דעם דאָזיקן לייענשטאַף קומען נאָך צו אין די יינגערע קלאַסן מעשׂה־ביכלעך, שפּעטער ביכער פֿון לײַ־ביבליאָטעקן, פֿון IV קלאַס אָן — קינדער־זשורנאַלן, אויסשניטן פֿון צײַטונגען. דער פּראָגראַם זעט אויך פֿאָר אַ סיסטעמאַטיש לערנען, ווי צו באַגיין זיך מיט אַ בוך: אין I קל׳ — ריינקייט, אָפּזוכן אַ זײַטל לויט דער פּאַגינאַציע, פֿאַר־שטיין די אילוסטראַציעס; אין II קל׳ — געפֿינען און וויסן דעם נאָמען פֿון מחבר, פֿון בוך אאַז״וו. אין די ערשטע 3 קלאַסן וועגט אַריבער דאָס לייענען הויך.

16. שטודיום־לעקטור. יעדער לערער איז מחויב צוצוגעבן חשק די קינדער צו לעקטור פֿון זײַן פֿאַך. דערבײַ דאַרף ער באַקענען די תּלמידים מיט די ספּעציפֿישע מעטאָדן פֿון צוועקמעסיקן לייענען אין דעם דאָזיקן פֿעלד.

17. געפֿאָדערטע דערגרייכונגען. אין די ערשטע 3 קלאַסן דאַרף דער תּלמיד קענען: א) ענטפֿערן אויף פֿראַגעס אין שײַכות מיטן געלייענטן מאַטעריאַל; ב) אָריענטירן זיך אין סדר פֿון די פֿאַקטן, בילדער; ג) איבערגעבן דעם הויפּטגעדאַנק; ד) צום סוף פֿון II קלאַס — קענען דעם א״ב.

אין די עלטערע קלאַסן דאַרף דער תּלמיד חוץ דעם קענען: א) אָנווײַזן דעם צענטראַלן געדאַנק פֿון דער געלייענטער זאַך; ב) אָפּשאַצן די רעלאַטיווע וויכטיקייט פֿון די טיילן אָדער זאַצן פֿון דער זאַך; ג) גיך געפֿינען אויף אַ זײַט דעם זאַץ אָדער די ידיעה וואָס ער דאַרף; ד) צונויפֿשטעלן אַ פּלאַן אָדער אַ קיצור.

דער לימוד גראַמאַטיק[14]

18. אַלגעמיינע שטריכן. גראַמאַטיק ווערט געלערנט סיסטעמאַ־טיש אין די העכערע קלאַסן. דער ציל פֿון דעם לימוד אין פֿאָלקשול איז דורכויס אַ פּראַקטישער: צו פֿאַרבעסערן די שפּראַך פֿונעם תּלמיד. עס זײַנען פֿאַראַן 2 אופֿנים צו פֿאַרפֿולקומען די שפּראַך: א) נאָכמאַכן גוטע שפּראַך־דוגמאות און ב) שׂכלדיק אָנווענדן גראַמאַטישע כּללים. אָט אַזעלכע כּללים וויל עס קודם כּל געבן דעם תּלמיד די פֿאָלקשול־גראַמאַטיק. האָבנדיק אַזאַ ענגן ציל, באַקומט די פֿאָלקשול־גראַמאַטיק אַ באַגרענעצטן פֿאַרנעם. למשל, די קלאַסי־פֿיקאַציע פֿון גראַמאַטישע באַגריפֿן הייסט דער פּראָגראַם לערנען נאָר אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל זי קען דינען דעם דערמאָנטן צוועק.

מען דאַרף נאָך נעמען אין אַכט, אַז ענגליש האָט ניט די קאָמפּליצירטע מאָרפֿאָלאָגישע שינויים אין דעקלינאַציעס און קאָניוגאַציעס, ווי דאָס איז אין

---

[14] Course of Study and Syllabus in Grammar, Grade 7A — 9B, 1938, Board of Education, City of N. Y.

אין דאָס זעלבע פֿאַר: 1931, Grade 7A—8B.

אַ ראָמאַנישער אָדער אַ סלאַווישער שפּראַך. ענגליש איז אַנאַליטיש, גיסט זעלטן צונויף אין איין וואָרט: למשל אַ ווערב, סײַ סימנים פֿון מאָדוס, סײַ פֿון צײַט, סײַ פֿון צאָל, סײַ פֿון פּערזאָן. ס׳איז באַקאַנט דער כאַראַקטעריסטישער בײַשפּיל פֿון וואָרט cut, וואָס בײַט זיך כּמעט ניט אין דער גאַנצער קאָניוגאַציע אומאָפּהענגיק פֿון מאָדוס, צײַט, פּערזאָן און צאָל און קאָן אַחוץ דעם שפּילן אויך די ראָלע פֿון אַ סובסטאַנטיוו (to cut איז ׳שנײַדן׳, the cut — ,דער שניט׳). דעריבער פֿאַלט כּמעט אַרויס פֿון דער שול־גראַמאַטיק די מאָרפֿאָלאָגיע. זי ווערט דורכגעמאַכט פּראַקטיש, — דרך־אגב — אין אויסלייג־לימוד. די שול־גראַמאַטיק פֿאַרנעמט זיך דעריבער מער פֿון אַלץ מיט קלאַסיפֿיצירן ווערטערקלאַסן און זאַצטיילן, מיטן סינטאַקסיס, מיט פֿראַזעאָלאָגיע און מיט פֿאַרריכטן פֿאַרשפּרייטע שפּראַכפֿעלערן.

די גראַמאַטישע כּללים און באַגריפֿן ווערן „אויפֿגעדעקט" דורכן תּלמיד, אינדוקטיוו, דורך אָבסערווירן די שפּראַך. דאָך, נאָכן „אויפֿדעקן", טאָר דער לערער ניט איבערלאָזן די על־פּי־רוב אומבאַהאָלפֿענע פֿאָרמולירונג פֿון תּלמיד, נאָר ער מוז די כּללים געניי איבערפֿאָרמולירן.

19. גראַמאַטישער אַנאַליז. דער גראַמאַטישער אַנאַליז — סײַ עטימאָלאָגיש, סײַ סינטאַקטיש — ווערט דורכגעפֿירט ניט נאָר בעל־פּה, נאָר אויך שריפֿטלעך, און דאָס זייער אָפֿט אין פֿאָרם פֿון דיאַגראַמען, וואָס אילוסטרירן, למשל, די אָפּהענגיקייט צווישן די באַזונדערע זאַצטיילן. דאָך וואָרנט דער פּראָגראַם קעגן איבערטרײַבן מיטן אַנאַליז. מען טאָר אים ניט פֿאַרוואַנדלען אין אַ לימוד פֿאַר זיך, מען טאָר פֿון אים ניט מאַכן קיין געניטונג אין לאָגיק. בכלל זאָל מען זיך ניט אײַנרעדן, אַז דער דאָזיקער אַנאַליז העלפֿט שטאַרק מיט צו פֿאַרשטיין אַ זאַץ: פֿריִער פֿאַרשטייען מיר און ערשט דערנאָך קענען מיר דורכפֿירן דעם אַנאַליז.

20. דער קורס פֿון גראַמאַטיק. דער קורס איז אין די פּראָגראַמען אײַנגעטיילט לויט די האַלביאָרן פֿון VII און VIII קלאַס. יעדער האַלביאָר האָט אַ קורס פֿון: 1) זאַץ־לימוד, 2) עטימאָלאָגיע, 3) פֿאַרריכטונג פֿון שפּראַכפֿעלערן, 4) אָפּשטעל־צייכנס, 5) גראַמאַטישע נאָמענקלאַטור.

למשל, אין I האַלביאָר פֿון V.I קלאַס איז דער קורס אַזאַ: 1) איינפֿאַכער זאַץ, לאָגישער און גראַמאַטישער סוביעקט און פּרעדיקאַט. מינים זאַצן: דעקלאַראַטיווער, אינטעראָגאַטיווער, אימפּעראַטיווער; 2) ווערטערקלאַסן: סובסטאַנטיוו, פּראָנאָמען, ווערב, אַדיעקטיוו, אַדווערב; 3) סינטאַקסיס: באַנוץ פֿון אַרטיקלען a, an, the. וואָרענונג פֿאַר עטלעכע (4) פֿאַרשפּרייטע גרײַזן (למשל them books ניט; נאָר the books); 4) אָפּשטעל־צייכנס: פּונקט, פֿרעגצייכן, אויסרוף־צייכן; 5) גראַמאַטישע נאָמענקלאַטור (אַרײַנפֿירן אינדוקטיוו): זאַץ דעקלאַראַטיווער, פֿרעגנדיקער, אימפּעראַטיווער; סוביעקט, פּרעדיקאַט; סובסטאַנטיוו, כּלל־סובסטאַנטיוו, פּרט־סובסטאַנטיוו, פּראָנאָמען, פּערזאָן־פּראָנאָמען,

אַנטעצעדענט (דער סובסטאַנטיוו, וואָס דער פּראָנאָמען פאַרבײַט אים), ווערב, אַדיעקטיוו, אַרטיקל, אַדווערב.

די נאָמענקלאַטור פון די איבעריקע 3 האַלביאָרן וועט אונדז צום בעסטן אָפּשפּיגלען דעם קורס. אָט איז זי:

VII^B: פּראַזע, אָביעקט פון ווערב, סובסטאַנטיוו-פּרעדיקאַט, אַדיעקטיוו-פּרעדיקאַט, קאָלעקטיווער סובסטאַנטיוו, טראַנזיטיווער, אינטראַנזיטיווער, באַעהפּטיקער ווערב (פאָרמען פון „זײַן"), פּרעפּאָזיציע, אָביעקט מיט פּרעפּאָזיציע, בייגונג, פּערזאָן, צאָל, מין, פאַל.

VIII^A: קאָאָרדינירטער צוזאַמענגעזעצטער זאַץ, clause (דער איינציקער זאַץ, וואָס איז אַ טייל פון אַ צונויפגעשטעלטן), פאַרבינדוואָרט, פּרעג-פּראָנאָמען; סובסטאַנטיוו ווי אַפּאָזיציע; אויסרופוואָרט.

VIII^B: סובאָרדינירט צונויפגעשטעלטער זאַץ, רעלאַטיווער פּראָנאָמען, העלפוווערב, צײַט, אינדיקאַטיוו.

לימוד פון קאָמפּאָזיציע [15]

21. אַלגעמיינע צילן פונעם לימוד. דער פּראָגראַם פאַרשטייט אונטער דעם וואָרט קאָמפּאָזיציע (אויפזאַץ, חיבור) סײַ גערעדטע, סײַ שריפטלעכע פּראָדוקציעס פונעם תּלמיד. די צילן פון דעם קאָמפּאָזיציע-לימוד זײַנען:

1) אויסלערנען דעם תּלמיד פליסיק, שיין רעדן; 2) דערגרייכן בײַ אים אַ גוטע אָרטאָגראַפיע, אַ שיינע האַנטשריפט, באַקענען אים מיט די אָנגענומענע פאָרמען פון בריוו, דאָקומענטן; 3) אויסאַרבעטן אַ געשמאַק בײַם אויסקלײַבן אַ טעמע, אַ פּעיקייט צו אָרגאַניזירן דעם געדאַנק, צוצוקלײַבן פּאַסיקע ווערטער, גוט צו בויען זאַצן, גראַמאַטיש ריכטיק צו רעדן און צו שרײַבן, קריטיש צו באַהאַנדלען אַ ווערק.

22. טעמעס פון דער גערעדטער קאָמפּאָזיציע. דער לערער מוז וועקן בײַם תּלמיד אַ חשק שיין צו רעדן. דעם לערערס אייגענער בײַשפּיל שפּילט דאָ אַ גרויסע ראָלע. מען דאַרף די תּלמידים געבן געלעגנהייטן צו רעדן פאַרן קלאַס אָדער פאַר אַ גרעסערער אוידיטאָריע. אַגב פאַרלאַנגט דער פּראָגראַם, מען זאָל באַקענען דעם תּלמיד מיט די העפלעכקייט-פאָרמלען אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע סיטואַציעס.

ווי הויפּט-געלעגנהייטן צו רעדן רעכנט אויס דער פּראָגראַם: שמועסן בײַם טיש, אויף אַ פאַרזאַמלונג, אין אַ דיסקוסיע-גרופּע, אין עפנטלעכע

---

[15] Course of Study and Syllabus in Composition for Elementary schools. Grade 1^A–6^B 1929 און Grade 7^A–9^B 1933. Board of Education, N. Y.

ערטער; בײַם באַגריסן זיך און געזעגענען, גראַטולירן און מיטפילן; בײַם אינפאָרמירן, טעלעפאָנירן, אויספירן שליחותן, אָפּגעבן באַריכטן פון באַזוכן, פון לעקטור, אינטערוויוען; בײַ וואַלן אויף קלאַסנאַמטן; בײַ מעלדונגען וועגן מאַטשן, אונטערנעמונגען; בײַם דערקלערן, געבן אינסטרוקציעס (ווי אַזוי צו מאַכן אַ ראַדיאָ, אַ טאָרט, ווי אַזוי צו גיין אין פּאַרק); בײַם דערציילן מעשׂהלעך, אַנעקדאָטן.

23. טעמעס פון שריפטלעכע קאָמפּאָזיציעס. נאַטירלעכע געלעגנהייטן צו שרײַבן זײַנען: בריוו, מעלדונגען, באַריכטן, נאָט'צן, שאַפנדיק שרײַבן (צײַטונגס־אַרטיקלען, טאָגבוך, אייגענע דיכטונג). דער פּראָגראַם גיט אָן אַזעלכע געביטן, פון וועלכע מען קען שעפּן אינטערעסאַנטע טעמעס: שטוביקע אַרבעט, שפּאַצירן, פאַרווײַלונגען, שטוביקע בעלי־חיים, אויטאָמאָביל־עקסקורסיעס, ספּאָרט, ימים־טובים, פּאַראַדן, פײַערלעשערס, פּעדלערס, פּאָ־ליציאַנט, בריוון־טרעגער, מוזיי, קינאָ, ביכערקראָם, מעשׂיות אַנטוועקט דורך בילדער, שוללעבן, סקויטינג.

ס'איז גוט בײַם געבן טעמעס פון לעקטור אַרײַנפירן אין זיי אַן אויטאָ־ביאָגראַפישן עלעמענט: דער תּלמיד דערציילט איבער אַ געלייענטע זאַך אין נאָמען פון איינעם פון די העלדן. למשל, די טעמע וועט קלינגען ניט: „דער גליקלעכער פרינץ" (ווײַלד), נאָר: „די שוואַלב דערציילט: וואָס האָב איך געזען". מען דאַרף דערבײַ ניט פאַרלאַנגען פון תּלמיד, ער זאָל ניצן דווקא אייגענע ווערטער און אויסמײַדן דעם מחברס.

וויכטיקע אַרבעטן זײַנען אויך: באַשרײַבן אַ בילד; דראַמאַטיזירן אַדורכ־געאַרבעטן ליטעראַרישן, געשיכטלעכן מאַטעריאַל. בכלל דאַרף מען וויסן, אַז מער פּעולה איז פון קורצע אָפּטע חיבורים, איידער פון לאַנגע זעלטענע.

24. אָרגאַניזאַציע פון געראַנק. אַסך סיסטעמאַטישע אַרבעט ווערט אָפּגעגעבן אויף אויסצולערנען די קינדער לאָגיש צו רעדן און צו שרײַבן אויף אַ טעמע, קאָנסעקווענט צעגלידערן דעם חיבור אויף פּאַראַגראַפן. פון די יינגערע קלאַסן אָן זאָרגט דער לערער וועגן דער פּלאַנמעסיקייט פון די חיבורים, וועגן האַלטן זיך פּינקטלעך בײַ דער טעמע.

דער מעטאָד איז על־פּי־רוב אַזאַ:

פון אַ שמועס ווערט אַרויסגערוקט אַ טעמע אָדער פאַרקערט, פריִער ווערט אָנגערופן די טעמע און דערנאָך רעדט מען זי אַרום. בעת דעם שמועס טיילן זיך די קינדער מיט געדאַנקען, מיט זכרונות, מיט ידיעות און באַקומען אַ נײַעם באַגאַזש ווערטער. דערנאָך טרעט מען צו צום פונאַנדערפּלאַנירן דעם חיבור. אויף אַן אינדוקטיוון אופן מוזן די קינדער באַקומען אַ באַגריף וועגן דעם, וואָס איז דאָס אַזוינס אַ פּאַראַגראַף („אַבזאַץ"), ווי אַזוי ווערט די הויפּטטעמע צעטיילט אויף אונטער־טעמעס. דאָס בויען דעם פּלאַן קומט אָפּט פאַר קאָלעקטיוו, קינדער גיבן אָן פראָיעקטן, די פּראָיעקטן ווערן

אָפּגעשאַצט, אָפּגעוואָרפן אָדער אָנגענומען דורכן קלאַס און דעם לערער. ווײַטער גייט דאָס קאָלעקטיווע פּראָיעקטירן דעם אָנהייבזאַץ און דעם סוף־זאַץ. אָפט מאָל טוט מען פאַרקערט: פריִער ווערן פאָרגעלייגט אַ צאָל זאַצן, דערנאָך פּאַסט מען צו זיי צו דאָס קעפּל פון פאַראַגראַף.

די דאָזיקע לערן־אַרבעט איז אין פּראָגראַם גראַדירט לויט די קלאַסן. די צאָל פאַראַגראַפן און די זעלבשטענדיקייט פון די תּלמידים וואַקסט מיט יעדער ווײַטערדיקן קלאַס. אין III און IV קלאַס העלפט דער לערער שטאַרק אַרויס די תּלמידים. ער רופט על־פי־רובּ אַליין אָן די פאַראַגראַפן אין פאָרם פון פראַגעס. צום סוף IV קלאַס פירט ער אַרײַן אַנשטאָט דער פרעגפאָרם די קורצע קעפּלפאָרם. אין V קלאַס ווערט שוין דער קלאַס זעלבשטענדיקער. די צאָל פאַראַגראַפן ווערט דאָ באַגרענעצט ביז 2, פון זיי ווערט נאָר איינער פאַרגעבן ווי אַ שריפטלעכע אַרבעט. אין די ווײַטערדיקע קלאַסן ווערן די תּלמידים נאָך זעלבשטענדיקער, דער עיקר אין זייערע שטוביקע אַרבעטן (אָפט מאָל לאָזט מען איבער פאַר די תּלמידים גופא זיך פרײַ אויסצוקלײַבן אַ טעמע). אָבער אויך דאָ ווערט שטרענג אָפּגעהיט די פּלאַנמעסיקייט, די פאַראַגראַפן־טיילונג. די צאָל פאַראַגראַפן ווערט דאָ אַלץ גרעסער.

אַ וויכטיקער פּרט פון דער אַרבעט אין אַלע קלאַסן איז די פאָדערונג פון פּראָגראַם, אַז דער שמועס און די דיסקוסיע פאַר דער שריפטלעכער אַרבעט דאַרף געדויערן ניט ווייניקער ווי דאָס שרײַבן גופא.

25. קאָרעספּאָנדענץ. דער פּראָגראַם לייגט גרויס אַכט אויף לערנען שרײַבן בריוו: פריִער היימישע בריוו צו חבֿרים און צו נאָענטע מענטשן, שפּעטער מער אָפיציעלע צו ווײַטערע באַקאַנטע, לסוף — געשעפטלעכע בריוו. עס ווערן געלערנט די פאַרשיידענע, צו יעדער פאַל צוגעפּאַסטע פאָרמען: אַדרעסירונג, דאַטע, באַגריס־ און אויסלאָז־פאָרמלען.

26. די ראָלע פון מוסטער. דער מוסטער ווערט באַנוצט אין קאָמפּאָזיציע־לימוד אויף פאַרשיידענע אופנים: א) מען שרײַבט איבער מוסטער־אויסצוגן פון באַרימטע מחבֿרים; ב) מען קאָנסטרוירט קאָלעקטיוו אין קלאַס אַ מוסטער־אויפזאַץ; ג) מען „דערציילט איבער" אַ געלייענט מוסטער־ווערק; ד) מען מאַכט נאָך, אימיטירט אַ מוסטערווערק.

27. ווערטער־אוצר און קאָמפּאָזיציע־לימוד. די אויס־לייג־, לייען־, גראַמאַטיק־ און קאָמפּאָזיציע־געניטונגען באַרײַכערן דעם לעקסי־קאָן פון די קינדער. אָבער דאָס אַלץ איז נאָך ווייניק. מען דאַרף שטעלן אין רשות פון די תּלמידים די ספּעציעל פאַר יעדער קלאַס אַרויסגעגעבענע ווער־טערביכער, ווו די קינדער געפינען דעם טײַטש פון די ווערטער, סינאָנימען, היפּוכים, און דער פּראָגראַם גיט טאַקע אָן פאַר יעדן קלאַס פאַרפליכטנ־דיקע מינימום־רשימות פון ווערטער. ווידער אַ מאָל ווערט הייסט

עס רעגלאַמענטירט די אַרבעט איבערן ווערטער־אוצר פֿון די קינדער. כּדי צו קאָאָרדינירן די פֿאַרשיידענע שפּראַכיקע געניטונגען, לייגט פֿאָר דער פּראָגראַם אַזאַ אַרבעט־אופֿן:

אַלע טאָג גיט מען אָפּ דערויף אַ וואָסערע 15 מינוט. דער לערער פֿירט אַרײַן 2—3 נײַע ווערטער און זאַצן — ער לייענט איבער אַ קורצן, 2—3זאַציקן פּראַגמענט. וואָסערע אַקטועלע גראַמאַטישע כּללים זײַנען דאָ אָנגעווענדט געווארן? וויפֿל זאַצן האַלט דער פּראַגמענט? וועלכע אָפּשטעל־צייכנס? מען שרײַבט דעם פּראַגמענט אויפֿן טאָוול. מען לייענט אים איבער מיט דער געהעריקער אויסשפּראַך און אינטאָנאַציע. ווי קאָן מען דאָס זעלבע זאָגן אַנדערש? וועלכע סינאָנימען קאָן מען ניצן? אָנרופֿן אויך די היפּוכים. פּרוּוון איבערשטעלן די ווערטער. צי קלינגט עס גוט? דערנאָך אַ 2—3זאַציקער דיקטאַט (תּיכף פֿאַרריכטן!) אָדער זעלבשטענדיקע זאַצן אויף די נײַ אײַנגעפֿירטע ווערטער. ניט פֿאַרגעסן אויך סיסטעמאַטיש איבערצוחזרן פֿריִערדיקע ווערטער.

28. די תּלמידים קריטיקירן. מען דאַרף צוגעוויינען די קינדער זאַכלעך אָפּצושאַצן סײַ אייגענע סײַ פֿרעמדע חיבורים. דער לערער דאַרף זיי געבן אין די הענט — אויף וויפֿל דאָס איז מעגלעך — פֿעסטע קריטעריומס. וואָס עלטער דער קלאַס — אַלץ קאָמפּליצירטער וועלן זײַן די קריטעריומס. אַ II, III קלאַס שאַצט אָפּ די אַרבעט לויט איר אויסווייניקסטן אויסזען (גליונות), ריינקייט, כּתב), אָרטאָגראַפֿיע, אָפּשטעל־צייכנס און לויט דעם, צי דער אינהאַלט איז אינטערעסאַנט. אַ IV קלאַס לייגט שוין אויך אַכט אויף דער געראַטנקייט פֿון אָנהייב־ און סוף־זאַץ, אויף דער צוגעפּאַסטקייט פֿון עפּיטעטן און אַנדערע באַשרײַבווערטער. די העכערע קלאַסן אינטערעסירן זיך אַחוץ דעם מיט דער קאָנסטרוקציע.

דער תּלמיד שאַצט אָפּ זײַן אייגענע אַרבעט און די אַרבעט פֿון אַ חבֿר (מען בײַט זיך מיט די העפֿטן). דער לערער זעט, אַז די קריטיק זאָל זײַן אַ חבֿרישע, אַ זאַכלעכע. מען קריטיקירט סײַ מונדלעכע, סײַ שריפֿטלעכע אַרויסזאָגונגען. אין דער דיסקוסיע קאָן דער לערער צוליב צײַט שפּאָרן אַרויסרוקן אין פֿאָדערגרונט דעם צי יענעם קריטעריום. אויף דעם שטעלט מען זיך אָפּ לענגער, בעת אַנדערע ווערן קוים באַרירט (אָפֿט מיט אַ האַנט־אָפּשטימונג).

בכלל אָבער דאַרף מען מיט דער קריטיק ניט איבערטרײַבן, צו פֿיל צײַט איר ניט אָפּגעבן.

29. קאָרעקטור פֿון שריפֿטלעכע קאָמפּאָזיציעס. דער לערער דאַרף זען, אַז די תּלמידים זאָלן ניט אַנדערש אין די לעצטע עטלעכע מינוטן פֿון דער שריפֿטלעכער אַרבעט איבערקוקן זי און פֿאַרריכטן די באַמערקטע גרײַזן.

בײַם אָפּשאַצן די שריפֿטלעכע אַרבעט ענטפֿערט דער לערער אויף אַזעלכע פֿראַגעס (וועלכע ער האָט מסתּמא אויף געדרוקטע בויגנס):

1. דער אינהאַלט פון דער אַרבעט: א) דער געדאַנק: a) צי קלאָר אויסגעדריקט? b) צי אויסשעפּיק באַהאַנדלט? c) צי אינטערעסאַנט אַנטוויקלט? ב) ווערטער־אוצר: a) צי זײַנען די ווערטער באַניצט אין זייער ריכטיקן טײַטש? b) צי איז דער לעקסיקאָן געגוג פאַרשיידן־מיניק? c) צי איז ניט דער לשון צו אַ „יום־טובדיקער"? ג) אָרגאַניזאַציע: a) צי זעט זיך אָן אַ פּלאַנ־מעסיקייט? b) צי ריכטיק און לאָגיש צעטיילט אויף פּאַראַגראַפן? c) צי איז קלאָר דער געדאַנק פון יעדער פּאַראַגראַף? d) צי איז פאַראַן אַ גוטער אַרײַנ־פיר־זאַץ? e) צי איז פאַראַן אַ גוטער אויסלאָזזאַץ? f) צי זײַנען געגוג פאַר־שיידן־מיניק געבויט די זאַצן?

2. די פאָרם: א) די אויסווייניקסטע סימנים: ב) די גראַמאַטיק: a) צי איז קאָרעקט די שפּראַך? b) צי זײַנען ניט פאַראַן קיין ברעקלעך זאַצן? c) צי זײַנען ניט פאַראַן קיין פּלעאָנאַזמען? d) צי זײַנען ניט פאַראַן קיין צו לאַנגע פּעריאָדן? e) צי זײַנען ניט פאַראַן קיין זאַצן אָן אַ שײַכות צו דער טעמע? f) צי זײַנען ניט פאַראַן קיין גאַסן־אויסדרוקן? g) צי זײַנען ניט פאַראַן קיין באַרבאַריזמען? ג) אָרטאָגראַפיע? ד) אָפּשטעל־צייכנס? ה) כתב?

30. קורס פון קאָמפּאָזיציע־לימוד פאַרן IIIB קלאַס. כדי זיך צו שאַפן אַ קלאָרער בילד, לאָמיר זיך געניויער באַקענען מיטן פּראָגראַם פון איינעם אַ קלאַס, למשל: פון IIIB קלאַס (II האַלביאָר פון III קלאַס).[16]

ווי אין אַלע קלאַסן באַשטייט דער פּראָגראַם פון 4 אָפּטיילונגען: 1) מאַטעריאַל און אַרבעט־אופנים, 2) טעכנישע זײַט פון חיבור, 3) אָפּשאַץ־קריטעריומס (פאַר תּלמידים), 4) מינימום דערגרייכונגען. דער פּראָגראַם פאַרן IIIB קלאַס האַלט 5 דרוקזײַטן 40.

1) מאַטעריאַל און אַרבעט־אופנים. מען דאַרף ניצן סײַ איבערדערציילונגען סײַ זעלבשטענדיקע אײַנפאַלן. מונדלעכע אַרבעט דאַרף אַריבערוועגן. שריפט־לעכע אַרבעטן ווערן באַגרענעצט ביז איין פּאַראַגראַף. ספּעציעל אַכט לייגן אויף גוטע אַרײַנפיר־זאַצן. טעמעס: אייגענע איבערלעבונגען, טוונגען אין און מחוץ דער שול; אויך טעמעס געשעפּטע פון לייענשטאָף.

דער כאַראַקטער פון די אַרבעטן קען זײַן סײַ אַ באַשרײַבנדיקער, סײַ אַ דערציילערישער, סײַ אַ דערקלערנדיקער; די תּלמידים פּרוּוון זייערע כּוחות אין שרײַבן גראַמען, אויך אַרבעטן זיי אויפן סמך פון באַקוקטע בילדער, אילוסטראַציעס. געלעגנהייטן פאַר אַ חיבור: שמועסן, דראַמאַטיזאַציע, רעציטאַציע, קורצע קלאַס־דיסקוסיעס, פּראָיעקטן, דיקטאַט, בריוו צו חבֿרים.

2) טעכנישע זײַט פון חיבור: א) דיקציע: גוט אָפּערירן מיט דער שטים. ב) ווערטער־אוצר: דאָ גיט אָן דער פּראָגראַם אַ רשימה פון אַ 40 ווערבן,

---

[16] די פּראָגראַמען פאַר באַזונדערע קלאַסן זײַנען אַזוי פּרטימדיק אויסגעאַרבעט, אַז עס וואָלט שווער געווען זיי דאָ אַלע איבערצוגעבן.

אַ 30 אַדווערבן און סובסטאַנטיוון, אַ 10 פּרעפּאָזיציעס און בינדווערטער. דערנאָך גייט אַ רשימה פֿון רעקאָמענדירטע 15 ווערטער צו אויסשפּראַך- און דיקציע-געניטונגען, 10 פּאָר היפּוכים (למשל: אָפֿן — פֿאַרמאַכט; „אומעטיק — פֿרייליך); 5 פּאָר סינאָנימען (למשל: לאָזן, דערלויבן; פֿאָרויס, פֿאָרנט); 8 פֿראַזעאָלאָגישע איבעראַנדערשונגען (למשל: נישט איין מאָל, אָפֿט מאָל; האָט נישט געקאָנט, נישט געווען אין שטאַנד צו, געווען אומפֿעיִק צו, נישט געווען בכּוח צו). דער פּראָגראַם באַמערקט דערצו, אַז מען דאַרף ניט פֿאַרלאַנגען קיין דעפֿיניציעס פֿון די באַזונדערע ניואַנסן פֿון די ווערטער. אַחוץ אָט די ווערטער מעג דער לערער אַרײַנפֿירן נאָך אַנדערע פֿון לייענשטאָף. ג) רעקאָמענדירטע טעמעס: די גאַסן־באַוועגונג (זיכערקייט); געטרײַע פֿרײַנד (פּאָליציי, פֿײַער־לעשערס); גיב אַכט און וואַרט (זיכערקייט); ניצלעכע פֿרײַנד (נאַטור); זײַ קלוג אין אויסגעבן (שפּאָרעוודיקייט). ד) זאַצנבוי: [ספּעציעל אַכט געבן אויפֿן אַרײַנפֿיר־זאַץ. אויסמײַדן צו אַן אָפֿטן באַנוץ פֿון „און" און פֿון „דעמאָלט". אין גערעדטע קאָמפּאָזיציעס אָפּהיטן די פּויזע נאָך יעדער זאַץ. ה) פֿאַרריכטונג פֿון גרײַזן. ספּעציעל פֿאַרנעמען זיך מיט די פֿאַר דעם קלאַס 7 אָנגעוויזענע גרײַזן (ווײַטער גייט אַ רשימה גרײַזן), אַ שטייגער פֿון דעם מין ווי יידיש „געברענגט" אַנשטאָט „געבראַכט"; „מײַן פֿאָטער — ער האָט געזאָגט" אַנשטאָט „מײַן פֿאָטער האָט געזאָגט" אאַז"וו; ספּעציעל פֿאַרריכטן באַרבאַריזמען (דער עיקר בײַ אימיגראַנטן־קינדער). ו) גוט שטעלן די גרויסהאַנטיקע אותיות. ז) אָפּשטעלצייכנס (3 פֿאַלן פֿון קאָמע־באַנוץ).

3) אָפּשאַץ־קריטעריומס: א) פֿאַר גערעדטע קאָמפּאָזיציעס: שטים; צי איז אָפּגעהיט געוואָרן די פּויזע צווישן זאַצן; צי איז גוט דער אַרײַנפֿיר־, דער סוף־זאַץ. ב) פֿאַר שריפֿטלעכע קאָמפּאָזיציעס: a) פֿאָרם: גליונות, פֿון אַ נײַער שורה, גרויסע אותיות, אָפּשטעל־צייכנס, גאַנצקייט פֿון זאַצן. b) אינהאַלט: גוטער אַרײַנפֿיר־ און סוף־זאַץ; אינטערעסאַנטקייט. ג) פֿאַר בריוו: אַחוץ דעם — די דאַטע, די באַגריס- און די אויסלאָז־פֿאָרמל.

4) מינימום־דערגרייכונגען: דער תּלמיד דאַרף זײַן ביכולת: א) צונויפֿ־צושטעלן און אַרויסצוזאָגן אַ פּאַראַגראַף פֿון 4 גוט קאָנסטרוירטע זאַצן אויף אַ גוט באַקאַנטער טעמע, ב) אָנצושרײַבן לויט אַ דיקטאַט אַ פּאַראַגראַף פֿון 3 קורצע זאַצן, ג) אָנצושרײַבן זעלבשטענדיק אַ פּאַראַגראַף פֿון 3 זאַצן, ד) איבערצושרײַבן אַ בריוו צו אַ חבֿר (3—4 זאַצן).

31. מינימום־דערגרייכונגען, געפֿאָדערטע פֿון אַביטו־ריענטן פֿון 8 קלאַסן.[17] די תּלמידים דאַרפֿן קענען: אָנוואַרפֿן אַ פּשוטן פּלאַן פֿון אַ געלייענטער זאַך, אַ פּלאַן, אײַנגעטיילט אויף 3 קורצע פּאַראַגראַפֿן,

---

[17] מער־ווייניקער אונדזערע 7 קלאַסן פֿאָלקשול.

כדי שפּעטער לויטן פּלאַן איבערצודערציילן דאָס געלייענטע (בעל-פּה און שריפטלעך); 2) צונויפשטעלן אַ פּלאַן פון אַ זעלבשטענדיקער קאָמפּאָזיציע (פון 3 פּאַראַגראַפן); לויט דעם פּלאַן גלאַטיק און שיין אַרויסזאָגן און אָנשרײַבן די קאָמפּאָזיציע; 3) אָנשרײַבן לויט אַ דיקטאַט אַ קורצן פּאַראַגראַף לויטן ניוואָ פון די גראַמאַטישע פאָדערונגען פאַרן VIII קלאַס; 4) צונויפשטעלן אַ קורצע טעלעגראַם; 5) דערקענען סטילגרײַזן וואָס באַשטייען אין צו לאַנגע אָדער ניט פאַרענדיקטע זאַצן; 6) ריכטיק ניצן צונויפגעשטעלטע זאַצן; 7) פונאַנדערוויקלען אַ געגעבענע טעמע אין אַ פּאַראַגראַף.

בײַשפּילן פון טעמעס פאַרן 8טן קלאַס: אַ שפּאַנענדיקע געשיכטע (דער-ציילן אַ געלייענטע זאַך); אַ ביסל נאָנסענס (אַ פּלוידער-מעשה); מײַן פרײַע צײַט; נייגונג צו פּוסטעפּאַסעווען; דער טרוים פון מײַן לעבן; איבערגע-געבנקייט צו אונדזער לאַנד.

ליטעראַטור-לימוד אין VII און VIII קל׳ [18]

32. אַלגעמיינע צילן. דער לערער האָט פאַר זיך אַן אויפגאַבע: 1) אײַנצופלאַנצן בײַם קינד אַ געוויינטשאַפט און אַן עלעמענטאַרע באַדערפעניש צו לייענען; 2) אויסצולערנען דעם תּלמיד פילן און אָפּשאַצן שיינקייט, פאַרפײַנערן זײַן געשמאַק; 3) צו העלפן אים זיך בעסער אַן עצה געבן אין זײַן סביבה דורך באַקענען אים מיט די איבערלעבונגען פון אַנדערע מענטשן, וואָס זײַנען באַשריבן אין דער ליטעראַטור; 4) צו אַנטוויקלען אין קינד איניציאַטיוו און מוט צו טראַכטן זעלבשטענדיק; 5) אײַנצופלאַנצן אין תּלמיד סײַ געזעלשאַפטלעכע, סײַ אינדיווידועל-מענטשלעכע אידעאַלן; 6) מעורר צו זײַן די פעיִקערע תּלמידים צו ליטעראַרישער שאַפונג; 7) צו אַנטוויקלען אין די תּלמידים אַ חוש פאַר הומאָר; 8) צו וועקן בײַ זיי אַ חשק צו פאַרגע-דענקען און צו רעציטירן געוויסע שעדעווערס.

33. אַלגעמיינע פּרינציפּן פונעם ליטעראַטור-לימוד דער פּראָגראַם באַטאָנט, אַז ליטעראַטור איז קונסט און אַז דער עיקר איז דעריבער די עמאָציאָנעלע רעאַקציע פון קינד. ס׳איז ניט אַזוי וויכטיק דער פּרטימדיקער אַנאַליז, מען קען זיך באַנוגענען מיט דערגרייכן נאָר אַן אַלגע-מיינעם פאַרשטאַנד. וויכטיק איז אָבער דאָס עמאָציאָנעלע באַנעמען, די הנאה פונעם געלייענטן. די ליטעראַרישע ווערק טאָרן דעריבער ניט דינען אין פאָלקשול ווי אַ מאַטעריאַל פאַר צו טיפע אַנאַליזן, נאָר זיי דאַרפן באַהאַנדלט ווערן ווי מענטשלעכע דאָקומענטן. די דיסקוסיע איבער זיי דאַרף טראָגן אַן אָנגענעמען אינטויִטיוון כאַראַקטער פון אומגעצוווּנגענעם שמועס, זי דאַרף

---

[18] Course of Study in Literature. Elementary and High Schools Grade 7A–9B. 1938. Board of Education, New York.

באַרירן די הויפּט־אידעען, ניט די פּרטים. דער לערער גיט דעם דאָזיקן שמועס אַ געהעריקע ריכטונג דורך זעלטענע, צוגעטראָפענע פראַגעס.

דער לערער מוז זיך שטענדיק פרעגן: 1) וואָסער ווערט האָט דאָס געלייענטע ווערק און ווי אַזוי זאָל איך דעם דאָזיקן ווערט אויסנוצן? 2) וואָסערע קענטעניש, וואָסער מדרגה לעבנס־צייטיקייט פאָדערט דאָס ווערק פונעם לייענער? 3) וואָס איז געווען דעם מחברס כוונה, וועלכע עמאָציעס וויל ער וועקן ביים לייענער — און וואָס פון דעם אַלעמען זאָל איך פרוּוון דערגרייכן אין קלאַס?

34. קורס פון ליטעראַטור־לימוד. דער פּראָגראַם זעט פאָרויס פאַר אַ האַלביאָר מער־ווייניקער אַזאַ קורס: 1) 10 קירצערע לידער (לירישע און עפּישע) אָדער אַ קלענערע צאָל לאַנגע לידער־פּאָעמעס (דערויף דאַרף אַוועקגיין 20% פון דער גאַנצער צייט, וואָס איז באַשטימט אויפן ליטעראַטור־לימוד); 2) 1 לאַנגע און 2 קורצע דערציילונגען אָדער בלויז 6 קורצע (35% פון דער גאַנצער צייט); 3) געמישטע פּראָזע: אין VII קלאַס — 3 קורצע אויסצוגן פאַר אַ האַלביאָר, אין VIII קלאַס — אַ ביאָגראַפיע אָדער אויטאָביאָגראַפיע אין אַ האַלביאָר (10% פון דער צייט); 4) דראַמעס־לעקטור: און אינסצעניזאַציע: 2 קורצע פּיעסעס — אין VIIIB קען מען אָנשטאָט דעם נעמען „יוליוס צעזאַר" (15% פון דער צייט); 5) לערנען אויף אויסווייניק 30 שורות לידער אָדער פּראָזע, אַחוץ דעם — פּאַטריאָטישע לידער (10% פון דער צייט); 6) דיסקוסיע איבער שטובלעקטור (מינימום 2 ביכער) (10% פון דער צייט).

35. מעטאָדיק. די פּראָגראַם־בראָשור פון ליטעראַטור־לימוד גיט אָפּ 90 פון אירע 111 זייטן אויף מעטאָדישע אָנווייזונגען. עס ווערט אַרומגערעדט דער לימוד פון פּאָעזיע (לירישע און דערציילנדיקע), פון פּראָזע (ראָמאַן, דערציילונג), פון דראַמע און אַנדערע געביטן ליטעראַטור. דער פּראָגראַם גיט גלייכצייטיק אָן לאַנגע רשימות (מען קען זאָגן, אַז גאַנצע קאַטאַלאָגן) ווערק, פון וועלכע דער לערער קען שעפּן מאַטעריאַל פאַר קלאַס־ און שטוב־לעקטור. וויכטיק איז דערביי, וואָס ביי יעדער פּאָזיציע שטייט אַ שיפער, וועלכער כאַראַקטעריזירט דאָס ווערק.

דער שליסל צום שיפער איז אַזאַ: A—פּאַסירונגען; B—ביכער ספּעציעל פאַר יינגלעך; C—כאַראַקטער; D—ליבע צו בעלי־חיים; E—באַגייסטערונג; F—הומאָר; G—ביכער פאַר מיידלעך; H—געשיכטע; J—פּאַנטאַזיע; L—פּאַטריאָטיזם; N—נאַטור; P—מאָלעריי; R—ראָמאַנטיש; S—סאָציאַל; T—אינטערעסאַנט צוליב שפּראַך, טעמע, סטיל; U—שווערע ווערטער, שווערער סטיל, סטרוקטור. די באַוונדערע גרופּעס ווידער זיינען צעטיילט אויף אונטער־גרופּעס. למשל:

D–ליבע צו בעלי-חיים: 1) הינט, 2) פערד, 3) אנדערע. T–אינטערעסאנט מחמת: 1) שפראך, 2) טעמע, 3) טיפע געדאנקען, 4) סטיל.

דער שיפער DiN א שטייגער ביי א בוך באטייט, אז דא געפינט מען נאטור-באשרייבונגען מיט א סימפאטיע צו הינט; אין א ווערק מיטן סימן NST[4] וועלן מיר געפינען נאטור-באשרייבונגען, סאציאלע פראבלעמען, א שיינעם סטיל.

די רשימות ווערק פארן VII און VIII קלאס זיינען רייך: ארום 170 ווערק פון ליריק, 120 — דערציילנדיקע פאעזיע, 9 — לאנגע פאעמעס (דער עיקר לאנגפעלאו), 50 ראמאנען (צווישן זיי די ביי אונדז פאפולערע: דזשעק לאנדאן — שטים פון בלוט פאר VII[A], סעלמא לאגערלעף — נילס פאסי-רונגען; מארק טווען — טאם סויער, — VII[B], זשול ווערן — 20.000 מייל אונטערן וואסער — VIII[A], פעליקס סאלטען — באמבי — VIII[B], 70 — קורצע דערציילונגען, 50 — ווערק פון געמישטער פראזע (ביאגראפיעס, רייזעס אז"וו), 50 פיעסעס.

דער קאטאלאג פאר שטוב-לעקטור איז נאך לענגער און רייכער. אחוץ די דערמאנטע מינים ליטעראטור, געפינען מיר דארט 15 ביכער וועגן מאריא-נעטן און 20 זשורנאלן (מאגאזינען).

36. **ווי צו לערנען פאעזיע בכלל.** דער פראגראם באטאנט די וויכטיקע ראלע, וואס עס שפילט אין לערנען פאעזיע, דער אופן פון „דערלאנגען" זי די קינדער. דער לערער דארף זיין א גוטער פירלייענער, כדי צו פארשאפן די קינדער הנאה. ער דארף אקצענטירן דעם ריטעם, די קלאנגשיינקייט, די בילדערישקייט. דער לערער דארף נעמען אין אכט דעם גייסטיקן ניוואו פון זיינע תלמידים און ניט פרווון דורכשטופן אן אינטערפרע-טאציע וואס איז איבער זייערע כוחות. ערשט נאך דעם ווי דאס ווערק איז ריין עמאציאנעל אויפגענומען, דער אינהאלט אין אלגעמיינע שטריכן באהערשט, קומט מען ארומצוריידן די זאך א ביסל מער פרטימדיק. מען קען די קינדער באקענען מיט דער פאעטישער טעכניק, אבער ניט צו פיל, ניט מאכן פון דעם קיין הויפטטעמע פון דער לעקציע. בעסער עקסטענסיווע, ברייטערע לעקטור, פון אינטערעס און פארגעניגן וועגן, איידער אינטענסיוו, טיף שטודיום פון געציילטע ווערק. דער הויפטציל איז: די תלמידים זאלן קריגן חשק אליין, לויט זייער אייגענעם אויסקלייב, צו לייענען און צו לערנען אויסווייניק פאעזיע. פון די טעמעס, וואס האבן א שייכות צו פאעזיע-טעכניק, באריירט מען: אין VII קלאס — ריטעם, בילדערישקייט, קלאנג- און קאליר-ווערטער; אין VIII קלאס — פיגורן און טראפן (פארגלייך, מעטאפער, פערסאניפיקאציע).

37. **דאס לערנען ליריק.** זעלטן מערניט דארף מען נעמען רעפלעקסיווע ליריק. זי איז צו „דערוואקסן". די מעלות פון א ליד פאר דעם

עלטער פון אַ VII, VIII קלאַס זײַנען: קורץ, פשוט אין פאָרם, מעלאָדיש, קלאָר אין כוונה, קאָנקרעט אין בילד, דערציילעריש אָדער דראַמאַטיש אין סטיל, צוטריטלעך פאַרן קינדער באַנעם, פשוט און באַחֶנט אין שפּראַך, אויפריכטיק און נאַטירלעך אין טאָן.

אָפּט איז געגנוג, דער לערער זאָל געהעריק פירלייענען דאָס ליד. אַ מאָל איז כּדאַי צו געבן אַ קורצע הקדמה: די ביאָגראַפיע פון דיכטער, די באַדינגונגען, אין וועלכע דאָס ווערק איז אויפגעקומען; זיך פאַררופן אויף ענלעכע געפילן בײַ די קינדער גופא. צו לידער, וואָס זײַנען געפעלן, דאַרף מען זיך פון צײַט צו צײַט אומקערן. די תּלמידים דאַרף מען געבן די מעגלעכקייט זיך פרײַ אַרויסצוזאָגן וועגן די לידער; זייער משפּט דאַרף מען רעספּעקטירן, ניט מבטל זײַן. דורך לייענען זאַכן, וואָס זײַנען קרובֿיש אין אינהאַלט, געדאַנק, געפיל, קאָן מען אַרויסבאַקומען פון די קינדער פאַרגלײַכן.

אַרבעט-פאָרשלאָגן פאַר די קינדער קאָנען זײַן אַזעלכע: 1) שאַפן אַ קאָלעקציע לידער אויף ספּעציעלע טעמעס, ווי: בלומען, קינדער, קאָמישע אַאַז"וו; 2) תּלמידים וואָס האָבן אַ חוש פאַר פאָרם קענען גרופירן לידער לויט מעטריק, גראַם; 3) אילוסטרירן לידער פאַר אַן אויסשטעלונג; 4) כראָנאָלאָגישע אַנטאָלאָגיע פון פּאָעזיע; 5) קאָלעקציע לידער פון פאַרשיידענע פעלקער. (דאָס קאָן מען אילוסטרירן מיט פאָלקסטענץ — אַ טעמע פאַר אַ שולאָוונט); 6) אַנטאָלאָגיע פון מאָדערנער פּאָעזיע; 7) קאָנקורסן פון אייגענע לידער פון די תּלמידים; די פרעמירטע לידער גייען אַרײַן אין דער וואַנטצײַטונג אָדער אין דער שול-אַנטאָלאָגיע.

38. דאָס לערנען אַ לענגערע פּאָעמע. אַ קורצער אַרײַנפירשמועס באַקענט די תּלמידים מיט דער עפּאָכע, סביבה, כאַראַקטאָרן און נאַטור פון דער פּאָעמע. אויסנוצנדיק די פאַראינטערעסירונג פון קלאַס, תּיכף צוטרעטן צום לייענען. אַ היפּשן טייל לייענט דער לערער אַליין. מען קען דערלאָזן קליינע צווישנבאַמערקונגען, אָנפרעגן — אָבער זאָלן זיי ניט שאַפן קיין לענגערע הפּסקות אין לייענען. וויכטיק איז דער אַלגעמיינער אײַנדרוק, דער עמאָציאָנעלער מאָמענט. ווו דער מחבר ווערט אומקלאָר, היפּט דער לערער אַריבער און — אויב נייטיק פאַר אײַנהאַלטן דעם פאָדעם — דערציילט ער דעם שווערן אָרט מיט אייגענע ווערטער.

דאָס צווייטע מאָל לייענען די תּלמידים אַליין פאַר זיך, אין דער שטיל, מיט קאָפּ, וויסנדיק, אַז נאָך דעם וועלן פאַלן עטלעכע פראַגעס. זיי אַליין גיט מען צו חשק צו בעטן אַן אויפקלערונג פון שווערע ווערטער, צו ווײַזן די שענסטע ערטער. ספּעציעל שיינע טיילן ווערן געלערנט אויסווייניק. אַרבעטפאָרשלאָגן פאַר קינדער קאָנען זײַן: 1) אילוסטרירן די עפּיזאָדן, קאָסטיומען; 2) מאַכן אַ קינאָ-סצענאַר, אינסצענירן פאַר אַ פאָרשטעלונג; 3) אָנשרײַבן די פּאָעמע ווי אַ קורצע דערציילונג; 4) אויסגעפינען אַנדערע ווערק אויף אַן

ענלעכער טעמע; 5) כאַראַקטעריזירן די געשטאַלטן; 6) איבעראַנדערשן די פּאָעמע, צופּאַסנדיק זי צו אַן אַנדער סיטואַציע, צײַט, סבֿיבֿה; 7) מאַכן אַ רשימה פֿון די שענסטע ערטער.

39. דאָס לערנען אַ באַלאַדע. דער צוגאַנג איז ענלעך ווי צו אַ פּאָעמע, נאָר מען דאַרף געבן נאָך ווייניקער הקדמות און פּירושים. מען דאַרף זיך פֿאַרלאָזן אויף דעם, אַז קינדער וועלן אינטויִטיוו אַ סך פֿאַרשטיין פֿון קאָנטעקסט, פֿון אינטאָנאַציע, פֿון דעם לערערס מימיק. אויב מעגלעך, דאַרף מען די באַלאַדע זינגען. נאָכן איבערלייענען אַ גרעסערע צאָל באַלאַדעס דאַרף מען אַרויפֿפֿירן די קינדער אויף אַזעלכע געדאַנקען: די באַלאַדע איז ענלעך צו אַ קורצער מעשה וואָס האָט דעם צוועק אַרויסצורופֿן איין איינציקן געפֿיל-עפּעקט. צוליב דעם מײַדט זי אויס אַלע בײַפּרטים, איבערלאָזנדיק זיי פֿאַר דעם לייענערס פֿאַנטאַזיע. אין דער באַלאַדע איז אויסגעדריקט ניט דעם מחברס, נאָר דעם פֿאָלקס געפֿיל אָדער געדאַנק. די באַלאַדעס פֿלעגן אַ מאָל געזונגען ווערן. זייערע טעמעס זײַנען באַגרענעצטע: מלחמה, צווייקאַמף, ליבע, וווּנדער, גײַסטן. זיי זײַנען על-פּי-רובֿ טראַגיש, כאָטש אַ טייל ענדיקן זיך גליקלעך. די באַזונגענע מידות זײַנען פּשוטע: ליבע, געטרײַשאַפֿט, מוט, פּאַטריאָטיזם; ווייניק כאַראַקטער-אַנאַליז. דער סטיל איז אַ פּשוטער, זײַן טעכניק איז אַ קאָנווענציאָנעלע: אַליטעראַציע, איבערחזרונג, רעפֿרען. די פֿאָרם: 4-פֿערזיקע סטראָפֿע.

אַרבעט-פֿאָרשלאָגן פֿאַר קינדער: 1) פֿאַרגלײַכן די באַלאַדע מיט אַ מעשה (טעמע, באַהאַנדלונג, באַשרײַבונג פֿון כאַראַקטאָרן, סטרוקטור, גיכקייט פֿון אַקציע); 2) אָנשרײַבן דעם סיפּור-המעשה פֿון דער באַלאַדע, דערגאַנצנדיק זי מיט די פֿעלנדיקע פּרטים; 3) אינסצעניזאַציע פֿאַר קינאָ, פֿאַר אַ פֿאָרשטעלונג; 4) אָנשרײַבן אַ צײַטונגס-אַרטיקל אויף דער טעמע; 5) מאַכן אַ רשימה וווּנדער-עלעמענטן אין אַ ריי באַלאַדעס; 6) צוגרייטן אַ באַלאַדעס-אָוונט מיט געזאַנג, פֿאָרשטעלונג; 7) שאַפֿן אַן אַנטאָלאָגיע פֿון באַלאַדעס; 8) צוקלײַבן מוזיק; 9) אָנצייכענען אילוסטראַציעס.

40. ווי אַזוי צו לערנען לאַנגע דערציילונגען. דאָ מיינט מען דעם טיפּ ליטעראַטור וועלכן מען רופֿט אָפֿט מאָל „ראָמאַן", ווי מאַרק טווייַנס „טאָם סויער", אָדער ווי „ראָבינזאָן". די עיקר שווערקייט, מיט וועלכער דער לערער דאַרף זיך אַן עצה געבן, איז דאָ די לענג פֿון דעם ווערק. דער לערער דאַרף מיט זײַנעם אַן אַרײַנפֿיר פֿאַראינטערעסירן די קינדער מיטן ווערק. פֿאַרלײַכטערן זיי דאָס קומענדיקע זעלבשטענדיקע לייענען. אַ מאָל דאַרף מען זיי שילדערן די עפּאָכע, אַ מאָל כאַראַקטעריזירן די פּערסאָנאַזשן. דער לערער דאַרף אָבער זײַן אַרײַנפֿיר באַגרענעצן ביזן מינימום.

די פֿאַבולע, די אַקציע איז אין פֿאָלקשול דער עיקר. איבער דער לענג פֿון ווערק דאַרף מען די אַקציע צעברעקלען אין אַ ריי עפּיזאָדן. ווי אַ בײַזאַך

דאַרפֿן באַהאַנדלט ווערן: די כאַראַקטעריסטיק פֿון די העלדן, די קאָנסטרוקציע (די דראַמאַטישסטע סיטואַציעס, דער קולמיניר־פּונקט). ס'איז גוט צו אינדי־ווידואַליזירן די תּלמידים. פֿעיִקע, אָבער מיט ווייניק אַנטוויקלטן געשמאַק זאָלן לייענען שפּאַנענדיקע דערציילונגען. פֿעיִקע מיט גוטן געשמאַק קענען האָבן אַ חוש פֿאַר כאַראַקטער־שילדערונגען. אָפּגעשטאַנענע זאָלן לייענען פּשוטע, קאָנקרעטע זאַכן, מיט אילוסטראַציעס. ביסלעכווײַז, אַ דאַנק דער לעקטור און דער דיסקוסיע, וועט זיך דער געשמאַק פֿאַרפֿײַנערן, און די ווערטיקערע ליטעראַטור וועט אַרויסשטויסן די מער דערונטערדיקע.

אין דער דיסקוסיע ווערט — צווישן אַנדערן — דאָס ווערק אָפּגעשאַצט פֿון אַזעלכע שטאַנדפּונקטן:

VII קלאַס: כאַראַקטעריסטיק פֿון די העלדן; אויף וויפֿל לייגן זיך זייערע טוונגען אויפֿן שׂכל; וואָס איז די הויפּט־אינטריגע פֿון ווערק; צי דרינגען לאָגיש אַרויס די געשעענישן איינס פֿונעם צווייטן?

VIII קלאַס: אַחוץ דעם, וואָס אין VII קלאַס, ווערט נאָך באַהאַנדלט די רעלאַטיווע וואָג פֿון די פֿיגורן (וועלכע זײַנען די הויפּטפֿיגורן, וועלכע — די צווייטראַנגיקע?); צי זײַנען ניטאָ קיין אַנאַכראָניזמען? צי וואָלט דאָס געקענט געשען הײַנט? („פֿאַר וואָס איז ער געפֿאָרן מיטן אַקס און ניט מיט אַן אַעראָפּלאַן, אויב ער האָט זיך אַזוי געאײַלט?"). אַרבעט־פֿאָרשלאָגן זײַנען דאָ ענלעכע ווי בײַ די פּאָעמעס.

41. קורצע דערציילונג (נאָוועלע). דער אופֿן באַהאַנדלען איז דאָ אַן ערך אַזאַ: 1) דער לערער שאַפֿט די נייטיקע אַטמאָספֿער דורך אַ קורצן אַרײַנפֿיר; 2) ער לייענט גיך אַדורך די דערציילונג; 3) מען פֿירט דורך אַ קורצע דיסקוסיע וועגן די הויפּטמאָמענטן פֿון דער זאַך; 4) מען פֿאַרגלײַכט זי מיט אַנדערע דערציילונגען; 5) דער לערער איז מעורר די תּלמידים צו לייענען נאָך עטלעכע ענלעכע דערציילונגען.

צווישן די אַרבעטן, וואָס דער פּראָגראַם רעקאָמענדירט פֿירצולייענען קינדער, געפֿינען מיר נאָך (אַחוץ אַזעלכע, וואָס זײַנען דערמאָנט אין די פֿריִערדיקע פּאַראַגראַפֿן): אָנשרײַבן פֿאַר דער זעלבער דערציילונג אַן אַנדער סוף; אָנשרײַבן אַ באַלאַדע אויף דער זעלבער טעמע.

42. געמישטע פּראָזע. 1) ביאָגראַפֿיע און אויטאָביאָגראַפֿיע. דער דאָזיקער ליטעראַרישער טיפּ איז וויכטיק צוליב דערציִערישע טעמים. ס'פֿאָדערט זיך דאָ אַ סך דיסקוסיע. דער תּלמיד מוז וויסן, מיט וואָס דאָס באַשריבענע לעבן איז באַמערקווערדיק; וועלכע פֿאַקטאָרן האָבן גורם געווען צו דער הצלחה פֿון דעם מענטשן; וואָסערע ציל האָט ער זיך געשטעלט; וואָסערע מניעות האָט ער געמוזט גובֿר זײַן; וואָסער נוצן האָט ער געבראַכט דער וועלט. די דאָזיקע באַטראַכטונגען טאָרן אָבער בשום אופֿן ניט אַריבערשטײַגן דעם

תּלמידס ניוואָ. מען דאַרף זיך היטן ניט אַרײַנצופאַלן אין אַ גוזמאדיקער פאַרהערלעכונג און אידעאַליזאַציע, מען טאָר ניט מוסרן צו פיל, ווײַל דאָס שרעקט אָפּ דאָס קינד פון דעם דאָזיקן וויכטיקן טיפּ ליטעראַטור. 2) אין פאָלקשול איז וויכטיק דער אינהאַלט, ניט די פאָרם פון עסיי. מען דאַרף דעריבער ניט אַנאַליזירן דעם עסיי פון דער טעכנישער זײַט. אין VII קלאַס קאָן מען לייענען עסייען פון דערציילערישן כאַראַקטער, אין VIII קלאַס — פון מער אינפאָרמאַטיוון. געוווּנטשן זײַנען עסייען פון שוללעבן, פון לאָקאַל־לעבן.

3) בריוו. איידער מען לייענט אַ ליטעראַרישן בריוו, מוז מען פאַר־אינטערעסירן די תּלמידים מיט זײַן אינהאַלט. ס'איז וויכטיק, זיי זאָלן זען אין דעם בריוו דעם אויסדרוק פון דעם מחברס פּערזענלעכקייט. מען דאַרף זיי באַקענען סײַ מיטן מחבר, סײַ מיטן אַדרעסאַט, סײַ מיט דער סיבה פון שרײַבן דעם בריוו. אין VII קלאַס קען מען אַרײַנפירן בריוו נאָר וועגן קאָנ־קרעטע געשעענישן. אין VIII קלאַס קענען אויך זײַן בריוו מיט אַ פאַרביקער באַשרײַבונג פון פּערזאָנען. גוט זײַנען בריוו פון אַנעקדאָטישן, הומאָריסטישן כאַראַקטער.

4. רעדעס. פאַרן לייענען אַ רעדע דאַרף מען די תּלמידים באַקענען מיט דער פּערזאָן פונעם רעדנער, מיט זײַנע צוהערערס, מיט דער סיטואַציע, כוונות אאַז"וו. די געלייענטע רעדעס דאַרפן זײַן קורצע, שטאַרקע, מיט אַ קלאָרער כוונה. אַ סך קינדער טרוימען וועגן ווערן רעדנערס, זיי זײַנען גערן צו לייענען רעדעס; ראַדיאָ, צײַטונגען שטעלן צו אַ סך צוגאָב־מאַטעריאַל צו דער קלאַסן־לעקטור. דעם דאָזיקן ליטעראַרישן טיפּ דאַרף מען אויך אויס־נוצן ווי אַ געלעגנהייט צו לערנען די קינדער טאָלעראַנץ לגבי פרעמדע גע־דאַנקען און איבערצײַגונגען.

43. דראַמעס, אינסצעניזאַציעס. דאָס פאַרוואַנדלען געדרוקטע זײַטן אין לעבעדיקע געשטאַלטן שטימט גוט מיט דעם אַקציע־, נאָכטו־ און שפּיל־אינסטינקט פון די קינדער. דראַמאַטיזאַציע האָט אין זיך אַ סך בילדנדיקע מאָמענטן. כלומרשט אָפּגעשטאַנענע קינדער אַנטפּלעקן אָפּט אין אַ פאָרשטע־לונג פאַרבאַהאַלטענע פעיִקייטן.

אַ פּיעסע, וואָס מען קלײַבט זיך פאָרצושטעלן, ווערט באַהאַנדלט אַזוי: פריִער מאַכט דער לערער אַן אַרײַנפיר וואָס זאָל אים שפּעטער פאַרשפּאָרן הפסקות אין לייענען. דערנאָך לייענט ער די פּיעסע, זעלטן מערניט איבערײַסנדיק דאָס לייענען דורך נייטיקע דערקלערונגען. ווען די תּלמידים האָבן תּופס געווען די הויפּט־אינטריגע און די איינציקע סיטואַציעס, הייבט זיך אָן אַן אַרבעט פון פאַרשיידענע מינים: פּראָיעקטן און אויספירונג פון קאָסטיומען, דעקאָ־ראַציעס, שרײַבן די ראָלעס, מאַכן קירצונגען אין דער פּיעסע, אויסזוכן אָדער

קאָמפּאָנירן לידער פֿאַר דער פּיעסע. אַנדערע קלאַסן קענען אַרײַנגעצויגן ווערן אין פֿאַרשיידענע טעכנישע אַרבעטן.

אויב אַ פּיעסע דאַרף נאָר געלייענט, ניט געשפּילט ווערן, איז דער אופֿן פֿון באַאַרבעטן זי אין קלאַס אַזאַ: 1) אַרײַנפֿיר־שמועס פֿון לערער (כּדי צו הייבן דעם אינטערעס); 2) דער לערער לייענט די פּיעסע; 3) דורך צו־געגרייטע פֿראַגעס קאָנטראָלירט דער לערער, צי מען האָט פֿאַרשטאַנען די הויפּטמאָמענטן; 4) דאָס צווייטע לייעניש קאָן פֿאַרגעבן ווערן ווי אַ שטוב־אַרבעט. דער לערער גיט גלײַכצײַטיק אָן גוט צוגעקליבענע פֿראַגעס וועלכע דאַרפֿן דינען פֿאַר אַ וועגווײַזער בעת דעם לייענען אין שטוב; 5) געוויסע וויכטיקע טיילן וועלן די שילער אויף דער ווײַטערדיקער לעקציע לייענען אין די קלאַסן, דיסקוטירן; 6) ספּעציעל שיינע ערטער וועלן געלערנט ווערן אויסווייניק; 7) טיילן פֿון דער דראַמע וועלן געלייענט ווערן אין קלאַס ווי אַ פֿאָרשטעלונג; 8) דער לערער רעקאָמענדירט צו לייענען אַנדערע אינטע־רעסאַנטע דראַמעס.

44. דאָס לייענען אויסווייניק פּאָעזיע און פּראָזע. אַחוץ עטלעכע פֿעסט אָנגענומענע טראַדיציאָנעלע זאַכן, גיט דער לערער די תּלמידים שטימרעכט בײַם אויסקלײַבן ווערק צום לערנען אויסווייניק. דער לערער דאַרף קענען די פּסיכאָלאָגישע געזעצן פֿון פֿאַרגעדענקען און אין הסכּם מיט די דאָזיקע געזעצן ווײַזט ער אָן די תּלמידים, ווי אַזוי זיי דאַרפֿן זיך לערנען. זײַן מעטאָד וועט זײַן אַזאַ:

א) דער לערער לייענט מיט אויסדרוק; ב) ער קאָנטראָלירט, צי מען האָט פֿאַרשטאַנען; ג) מיט זײַן מיטהילף צעטיילן די תּלמידים די גאַנצקייט אויף געדאַנקען־איינסן אָדער בילדער; ד) זיי לייענען עס אויף אַ קול; ה) זיי לערנען יעדער איינס ווי אַ גאַנצקייט, שפּעטער אַלץ צוזאַמען; ו) אויף גאָר אַ נאָענטער צײַט ווערט באַשטימט אַ רעציטאַציע; ז) אַ ביסל שפּעטער — אַ שריפֿטלעכע אַרבעט (אָנשרײַבן דאָס געלערנטע אויף אויסווייניק); ח) אין דעם לערערס פּלאַן ווערט פֿאָרויסגעזען דאָס אומקערן זיך פֿון צײַט צו צײַט צו דעם דאָזיקן ווערק, נאָך אַלץ לענגערע הפּסקות.

מען דאַרף די קינדער צוגעבן חשק צו ברענגען אין קלאַס און פֿיר־צולייענען אָדער צו רעציטירן באַליבטע לידער אָדער פּראָזע־אויסצוגן.

45. שטוביקע לעקטור. ס'איז זייער וויכטיק אָנצופֿירן און צו קאָנטראָלירן די שטובלעקטור. דרײַ גרונטשטריכן שטויסן דאָס קינד צו לעקטור: נײַגעריקייט, בענקשאַפֿט נאָכן מקויים ווערן פֿון טרוימען און חשק נאָכצומאַכן. די לעקטור־רשימות דאַרפֿן עס אַלץ באַפֿרידיקן.

דער לערער דאַרף אין אָנהייב פֿאַרגינען די קינדער די באַליבטע פּרימיטיווע לעקטור זייערע און נאָר בהדרגה אַנטוויקלען אין זיי געשמאַק צו

בעסערע ביכער. די שטובלעקטור דאַרף טאַקע זײַן סיסטעמאַטיש, אָבער ניט צו שטרענג אָפּגעקליבן און ניט אָפּשרעקנדיק שווער.

ווי אַזוי זאָל מען קאָנטראָלירן די שטובלעקטור?

דער קאָנטראָל דאַרף זײַן אַ קורצער. גוט וואָלט געווען אַ דיסקוסיע וועגן דעם בוך. אויב דאָס איז צו שווער, קאָן מען אָנווענדן אַנדערע מעטאָדן. מען קאָן הייסן: א) אָנרופן די שפּאַנענדיקסטע ערטער; ב) איבערדערציילן געוויסע טיילן פון בוך; ג) אָנצייכענען אילוסטראַציעס; ד) רעצענזירן דעם אַלגעמיינעם כאַראַקטער פון בוך; ה) איבערגעבן דעם אײַנדרוק פון בוך אָדער פון געוויסע העלדן; ו) ענטפערן (בעל־פה אָדער בכתב) אויף עטלעכע פשוטע פראַגעס וועגן פאַבולע, וועגן אָרט, וועגן אַ העלד. אַחוץ דעם פירט יעדער תלמיד אויף אַ פאָרמולאַר אַ רשימה פון די ביכער וואָס ער האָט איבער־געלייענט. די פאָזיציעס פון פאָרמולאַר זײַנען: מחבר; בוך; דאַטע; אינטערעסאַנט?

אַ וויכטיקער פּראָבלעם איז דאָס פאַראינטערעסירן די תלמידים מיט לעקטור. צווישן אַנדערע מיטלען רעקאָמענדירט דער פּראָגראַם אַזעלכע: א) קאַטאַלאָגן (מיט שיפרירטע פאָזיציעס, ווי שוין דערמאָנט אין § 35) דאַרפן זײַן אין קלאַס און צוטריטלעך פאַר די תלמידים; אַנשטאָט דעם שיפער קאָנען די קאַטאַלאָגן זײַן מיט אילוסטראַציעס, מיט קינדערשע באַריכטן וועגן די ביכער; ב) מען דאַרף אָרגאַניזירן אָפטע אויסשטעלונגען פון די ביכער, פון הילעס, פון פּראָספּעקטן; ג) מען דאַרף אָפט שמועסן וועגן ביכער; ד) מען דאַרף אָרגאַניזירן לייען־ און שרײַב־קלובן.

46. צײַטונגען און זשורנאַלן. 90% לעקטור פון די דער־וואַקסענע זײַנען צײַטונגען און זשורנאַלן. דעריבער דאַרף מען אויך די קינדער לערנען, ווי זיי דאַרפן לייענען צײַטונגען. מען דאַרף ברענגען דערצו, זיי זאָלן קענען אונטערשיידן ביליקע סענסאַציאָנעלע פּרעסע פון אַן ערנצטער צײַטונג.

צוגאָב: רעצענזיע אויף אַן אַמעריקאַנער אויסלייגבוך[19]

אַזוי ווי דער אויסלייג־לימוד איז בײַ אונדז אין דער ייִדישער שול אַ ברענענדיקע פראַגע, טאָ לאָמיר זיך — אַחוץ דעם אָפיציעלן פּראָגראַם — באַקענען נאָך מיט אַן אַמעריקאַנער לערנבוך. דאָ ווערט רעפערירט דער I טייל פון לערנבוך, פאַר די קלאַסן I, II, III און IV.

---

[19] E. E. Lewis, The Common Words Spellers. Part I. Boston — New York—Chicago—London etc.

47. דער ווערטער־אוצר פֿונעם בוך. דער ווערטער־מאַטעריאַל, וואָס איז אַרײַן אינעם בוך, איז דורכן מחבר אָפּגעקליבן געוואָרן אַזוי: לויט זײַן אָנווײַז זײַנען אויסגעפֿאָרשט געוואָרן 3723 בריוו פֿון סאַמע פֿאַרשיידענעם אינהאַלט, געשריבן דורך מענטשן פֿון כּלערליי באַרופֿן. אין די דאָזיקע בריוו זײַנען, האָט זיך אויסגעלאָזט, געווען געניצט 9233 פֿאַרשיידענע ווערטער, וואָס פֿון זיי חזרן זיך מערניט 3000 איבער מער ווי 5 מאָל. אָט די 3000 ווערטער זײַנען אָנערקענט געוואָרן פֿאַר אָנגענומענע ווערטער (common words), וואָס מוזן באַהערשט ווערן אין קלאַנג און שריפֿט דורך די שילער. דאָס איז דער ווערטער־אוצר פֿון אַ דורכשניטלעכן קאָרעקט רעדנ־דיקן אַמעריקאַנער.

דער מחבר האָט זיך ניט געוואָלט פֿאַרלאָזן אויף דער אינטויִצע אויך בײַם באַשטימען, אין וועלכן לערניאָר וואָסער וואָרט זאָל געלערנט ווערן. ער האָט דורכגעפֿירט אין אַלע קלאַסן דיקטאַטן און טעסטן איבער אַלע ווערטער, און אויפֿן סמך פֿון די געמאַכטע גרײַזן האָט ער פֿונאַנדערגעטיילט די ווערטער צווישן די באַזונדערע קלאַסן.

48. גרייס פֿון בוך, צאָל שעהן. דעם I קלאַס גיט אָפּ דאָס בוך 18 זײַטן, די איבעריקע 3 קלאַסן — צו 40. אין די קלאַסן II—IV פֿאַרנעמט דער אויסלייגקורס צו 150 לעקציעס אַ יאָר.

49. אַלגעמיינער אויפֿשטעל פֿון בוך. כּמעט דאָס גאַנצע בוך באַשטייט פֿון טרוקענע רשימות ווערטער, מעטאָדיש צונויפֿגעשטעלטע פֿאַר יעדער לעקציע, וואָס דאַרפֿן אויף דער לעקציע אַרײַנגעפֿירט אָדער איבער־געחזרט ווערן. נאָך יעדער רשימה קומט אַ קליינער קאָנטראָל־דיקטאַט פֿון 1 אָדער 2 קורצע זאַצן. צום סוף פֿון יעדער האַלביאָר גיט אָן דאָס בוך אַ לענגערע רשימה ווערטער וואָס דאַרפֿן דינען ווי אַ קאָנטראָל־דיקטאַט אויף פֿעסטצושטעלן די פּעולות פֿון די תּלמידים פֿאַרן האַלביאָר. צום סוף בוך גייען גאַנץ פּרטימדיקע מעטאָדישע אָנווײַזונגען פֿאַר לערערס און אַ קורצער צעטל אויסלייג־כּללים וואָס גייען אַרײַן אין קורס פֿון די באַזונדערע קלאַסן.

50. מאַטעריאַל פֿון I קלאַס. דער קורס הייבט זיך אָן מיט אַ נאַיוון לידל:

A is an apple pie	„אַיי" (A) איז אַן עפּלטאָרט
B baked it	„בי" (B) האָט אים געבאַקן
C cut it	„סי" (C) האָט אים צעשניטן

דער ציל פֿונעם לידל איז צו באַקענען די קינדער סײַ מיט די נעמען פֿון די באַזונדערע (26) אותיות, סײַ מיט דער אָפּטסטער אויסשפּראַך פֿון יעדער אות. דערנאָך גייען סלופּיקלעך קורצע, איינטראַפּיקע 2—3 אותיותדיקע „פֿאָנעטישע"[20] ווערטער:

an am tap sat

אויף יעדער זײַט ווערט אַרײַנגעפֿירט 1 נײַער וואָקאַל, אָדער אַ 5—6 נײַע קאָנסאָנאַנטן. די רשימות זײַנען אַזוי צונויפֿגעשטעלט, אַז אַלטע ווערטער ווערן פּעריאָדיש איבערגעחזרט. די ווערטער פֿון יעדער רשימה זײַנען געגליכן צווישן זיך לויט זייער שרײַבפֿאָרם און קלאַנג, אָבער זיי זײַנען גאָרניט פֿאַרבונדן לויטן פּשט. דער ציל איז: וואָס ענגער צו אַסאָציִירן קלאַנג און שריפֿט. געוויינטלעך האָט דאָס אַ זינען נאָר בײַ פֿאָנעטישע ווערטער, וואָס זיי זײַנען טאַקע דער יסוד פֿון דעם מאַטעריאַל פֿאַרן I קלאַס. ערשט צום סוף I קלאַס באַקענט דער מחבר דאָס קינד מיט אַ צווייטער קלאַנג-מעגלעכקייט פֿון די זעלבע וואָקאַלן-אותיות: מיט לאַנגע קלאַנגען. אַזוי למשל, דאָס גאַנצע יאָר האָט i געקלונגען ;; צום סוף יאָר ווײַזט מען דעם קינד, אַז עס קען אויך קלינגען יַ. דאָס ווערט אָבער געגעבן ריין אינדוקטיוו, אָן כּללים דערווײַלע. צום סוף פֿון I קלאַס קומט אַן איבערחזרונג.

51. דער מעטאָד פֿון אויסלייג-לימוד אין I קלאַס. די קינדער אַנאַליזירן יעדער וואָרט אײדער זיי שרײַבן עס אָן. למשל: man. וואָסערע קלאַנגען הערסטו דאָ? וויפֿל קלאַנגען? וויפֿל אותיות? רוף אָן יעטווידער אות? שרײַב אָן דאָס וואָרט, אָנרופֿנדיק איטלעכן אות בשעתן שרײַבן. די קינדער לייענען אָפּט פֿון בוך גאַנצע ווערטער, צעלייגן זיי אויף באַזונדערע קלאַנגען און רופֿן אָן די באַזונדערע אותיות. למשל: him—הים; אייטש (h), אײַ (i), עם (m).

52. מאַטעריאַל פֿון II קלאַס. די רשימות פֿאַר יעדער לעקציע זײַנען עטוואָס לענגער ווי אין I קלאַס. עס ווערן כּסדר נאָך איבערגעחזרט די פֿאָנעטישע ווערטער, אָבער אַחוץ דעם ווערן אויך אַרײַנגעפֿירט אויף יעדער לעקציע 2 נײַע ראִיה-ווערטער (IV מין, § 4) און שפּעטער אויך האָמאָנימען. אַ ריי לעקציעס ווערן באַשטימט אויך אויף אײַנצולערנען די פּשוטסטע שרײַב-כּללים (למשל: אַ שטומער אויסלאָז-e מאַכט דעם שורש-וואָקאַל לאַנג; די מערצאָל פֿורעמט מען דורך צוגעבן s אָדער e, אאַז"וו).

צום סוף פֿון יעדער לעקציע גייט אַ דיקטאַט פֿון איין קורצן זאַץ; צום סוף I האַלביאָר — אַ קאָנטראָל-דיקטאַט פֿון אַ רשימה פֿון 60 ווערטער; צום סוף II האַלביאָר — פֿון 100 געלערנטע ווערטער.

---

[20] זע § 4, מין I

53. ווי אַזוי צו לערנען ראיה=ווערטער. דער מחבר רעקאָ-מענדירט אַזאַ סדר לערנען: 1) דער לערער שרײַבט אויף דאָס וואָרט אויפֿן טאָוול, אָנרופֿנדיק פֿאַר איינס אויפֿן קול איטלעכן אות; 2) ער דערקלערט דעם באַטײַט פֿונעם וואָרט, זאָגט אַ פּאָר זאַצן, ווו דאָס וואָרט איז געניצט; 3) דער קלאַס לייענט עס הויך איבער פֿון טאָוול און רופֿט אָן איטלעכן אות; 4) דער לערער מעקט אויס דאָס וואָרט און הייסט די קינדער אָנרופֿן אויפֿן קול אַלע אותיות כּסדר; 5) די קינדער שרײַבן דאָס וואָרט אין די העפֿטן עטלעכע מאָל, אָנרופֿנדיק דערבײַ אויפֿן קול איטלעכן אות; 6) די קינדער שרײַבן זאַצן מיטן אָנטייל פֿון דעם וואָרט (דיקטירטע אָדער אייגענע).

54. ווי אַזוי צו לערנען האָמאָנימען.[21] איין אופֿן: דער לערער קען זאָגן דעם זאַץ מיטן האָמאָנים, אַזוי אַז דער טײַטש פֿון האָמאָנים זאָל זײַן קלאָר פֿונעם זאַץ; מען באַהאַנדלט (אַנאַליזירט, שרײַבט אאַז״וו) ניט דעם גאַנצן זאַץ, נאָר בלויז דעם האָמאָנים.

נאָך אַן אופֿן: דער לערער זאָגט אַרויס דעם האָמאָנים, דעפֿינירט אים (ד״ה באַשטימט וועלכן טײַטש זײַנעם ער האָט איצט אין זינען), דערנאָך ווערט אַנאַליזירט זײַן אויסלייג. אַ דריטער אופֿן: דער לערער קען אַרויס-זאָגן דעם האָמאָנים, די תּלמידים דעפֿינירן אים און באַהאַנדלען די שרײַב-אופֿנים, אָפּהענגיק פֿון דער דעפֿיניציע.

ס׳איז כּדאַי דאָ צו באַמערקן, אַז אין ניו-יאָרקער פּראָגראַם פֿון אויסלייג=לימוד ווערט פֿאַרקערט רעקאָמענדירט ניט צו לערנען די האָמאָנימען צוזאַמען, נאָר יעטוועדער האָמאָנים באַזונדער (למשל cent און sent זאָלן ניט געלערנט ווערן אויף איין לעקציע).

55. מאַטעריאַל פֿאַרן III און IV קלאַס. דער לערנשטאָף איז דאָ ענלעך צום שטאָף פֿון II קלאַס, נאָר די ווערטער ווערן אַלץ לענגער, קאָמפּליצירטער, מיט מער אותיות, מער טראַפֿן, מיט פֿאַרוויקלטערע קאָמבינאַציעס פֿון וואָקאַלן, פֿון קאָנסאָנאַנטן. די ווערטער זײַנען דאָ אויך גרופּירט לויט ענלעכקייט פֿון קלאַנג און פֿאָרם. אינדוקטיוו ווערן דאָ אײַנגעחזרט אַלץ נײַע אויסלייג-כּללים אין IV קלאַס הייסט מען די תּלמידים אַליין אַרויסדרינגען און פֿאָרמולירן כּללים. פֿון צײַט צו צײַט ווערן דורכגעפֿירט ווערטערבוך-געניטונגען: דער תּלמיד מוז אויסשטעלן די געגעבענע ווערטער לויטן א״ב, זוכן אין טעלעפֿאָן-ביכל פֿאַמיליעס פֿון זײַנע חבֿרים. די תּלמידים באַקענען זיך מיט די איינ-פֿאַכסטע קירצונגען (למשל: I'm אַנשטאָט I am). דער סדר איז בדרך-כּלל אַזאַ ווי אין II קלאַס.

---

[21] זע § 4, מין III.

56. אַ לגעמיינער איינדרוק. דאָס בוך איז אָן ספֿק אַן ערנצטע דוגמא פֿון סיסטעמאַטישן, לאָגיש דורכגעטראַכטן צוגאַנג צום אויסלייג־לימוד. דער אָפּקלייב פֿון ווערטער, די גראַדאַציע פֿון זייער האַרבקייט, דאָס אויטאָ־מאַטישע איבערחזרן — דאָס זיינען אַלץ גרויסע מעלות. דאָס גרופּירן אָבער ווערטער אויסשליסלעך לויט דער שרייבפֿאָרם, ניט נעמענדיק אין אַכט זייער פּשט, מאַכט אוממעגלעך דעם לערער צונויפֿצושטעלן פֿון די ווערטער אַ טעקסט מיט אַ זינען. צי מאַכט דאָס ניט דעם לימוד צו טרוקן און מאַטערנדיק? אפֿשר וואָלט מען געקענט געפֿינען אַ פּשרה צווישן גרופּירן לויט דער שרייבפֿאָרם און גרופּירן על־פּי פּשט. אַ צווייטער וויכטיקער חסרון איז, וואָס דאָס לערנ־ביכל גיט ניט קיין מאַטעריאַל פֿאַר זעלבשטענדיקע אויסלייג־געניטונגען פֿון די תּלמידים.

די יוריסדיקציע איבער די ייִדן אין ליטע נאָך דער לובלינער אוניע

פון ז. האָניק (ווילנע)

די געשיכטע פון ייִדן אין ליטע איז אַ געביט, וואָס איז ווייניק וואָס אָנגערירט פון דעם פאָרשערס אַקעראַיזן. נאָך דעם ווי מיט העכער 50 יאָר צוריק איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פאַרן אויפבוי פון אָט דער געשיכטע דורכן מאָנומענטאַלן ווערק פון פּראָפעסאָר סערגיי בערשאַדסקי, וואָרטן מיר נאָך הײַנט אויפן פאָרשער, וואָס זאָל ווײַטער פירן די וויכטיקע און נויטווענדיקע אַרבעט, וואָס איר התחלה האָט געמאַכט דער מחבר פון „די ליטווישע ייִדן".[1] בערשאַדסקי האָט אויפן יסוד פון קריטיש אַנאַליזירטן דאָקומענטן-מאַטעריאַל גרונטיק אויסגעפאָרשט די געשיכטע פון די ליטווישע ייִדן פון מאָמענט, ווען זיי האָבן זיך באַוויזן אויפן היסטאָרישן אייבערפלאַך ביז צו דער „לובלינער אוניע" (1569). אָבער די תקופה נאָך דער „לובלינער אוניע" אין דער געשיכטע פון די ליטווישע ייִדן איז געבליבן כמעט ווי אַ פאַרחתמעט בוך.[2] אמת, סוף פאַרגאַנגענעם און אָנהייב לייפיקן יאָרהונדערט זײַנען אַרויס אייניקע אַרבעטן צו דער געשיכטע פון ייִדן אין ליטע, אָבער זיי זײַנען נוגע דער עיקר דעם פעריאָד נאָכן יאָר 1795, נאָך דער צעטיילונג פון פוילן. קיין גרעסערע אויפמערקזאַמקייט צו דער דאָזיקער אומבאַקאַנטער תקופה האָבן אויך נישט געווענדט די היסטאָריקער פון די קרוינפוילישע ייִדן

---

[1] С. А. Бершадскій. Литовскіе Евреи. Исторія ихъ юридическаго и общественнаго положенія въ Литвѣ отъ Витовта до Люблинской Уніи. 1388—1569. Петербургъ 1883.

[2] אויך די געשיכטע פון דער ליטווישער מלוכה בכלל אין דער דאָזיקער תקופה איז לגמרי נישט אויסגעפאָרשט, בעת ווען דער פעריאָד ביז דער „לובלינער אוניע" איז סײַ אין דער רוסישער, סײַ אין דער פוילישער היסטאָריאָגראַפיע רעפּרעזענטירט מיט אַ גאַנצער רײַ ערשטראַנגיקע ווערק. לעצטנס איז דער דאָזיקער פעריאָד נאָך באַרײַכערט געוואָרן מיט אַן עפּאָכעמאַכנדיק ווערק פון אַ יונגן געלערנטן, פּראָפ' ה. לאָווומיאַנסקי וועגן אויפקום פון דער ליטווישער מלוכה און ליטווישער געזעלשאַפט. H. Łowmiański. Studja nad początkami państwa i społeczeństwa litewskiego. Wilno T. I 1931, T. II 1932.

אַפילו דעמאָלט, ווען זיי האָבן פאַרבײַגייענדיק באַהאַנדלט די געשיכטע פון די ליטווישע ייִדן, מחמת זיי האָבן געהאַלטן, אַז נאָך דער צונויפגיסונג פון ליטע מיט פוילן, וואָס איז געשען אין יאָר 1569, איז דאָס לעבן פון די ליטווישע ייִדן איינגעפּאַסט געוואָרן אין די זעלבע ראַמען, אין וועלכע עס איז געפלאָסן דאָס לעבן פון זייערע ברידער אין שכנותדיקן פוילן.

מיר ווילן דאָ באַלײַכטן און אויפקלערן איינע פון די גרונטפּראָבלעמען דער געשיכטע פון ייִדן אין ליטע אין דער נישט אויסגעפאָרשטער תקופה, כּדי צו דערווײַזן, אַז דער דאָזיקער טעזיס איז נישט ריכטיק דערווײַל אויף איין אָפּשניט: אויפן געביט פון יוריסדיקציע. מיר וועלן זיך באַמיִען צו ענטפערן אויף דער פראַגע: צו וועמען האָט באַלאַנגט די יוריסדיקציע איבער די ייִדן אין ליטע אין דעם פּעריאָד ביז צו דער „לובלינער אונגיע", און וואָס פאַר אַ שינויים אויף דעם דאָזיקן געביט האָבן געבראַכט די גרויסע געריכט-רעפאָרמען פון יאָר 1566, וואָס זײַנען געווען איינע פון די לעצטע עטאַפּן אין דער צונויפשמעלצונג פון ביידע לענדער, נאָך דעם ווי אין ליטע זײַנען אײַנגעפירט געוואָרן די קרוינפּוילישע געריכט-אינסטיטוציעס.

I

דער איינציקער היסטאָריקער, וואָס האָט באַהאַנדלט דרך אַגב די פראַגע וועגן דער יוריסדיקציע איבער די ליטווישע ייִדן, איז פּראָפעסאָר מאיר באַלאַבאַן. אין זײַן אַרבעט א"ט „די רעכטלעכע אָרגאַניזאַציע פון די ייִדן אין פוילן"[3] געפינען מיר צווישן אַנדערע אַ קאַפּיטל, וואָס פאַרנעמט זיך מיט דער פראַגע פון רעכטלעכן מצב פון די ייִדן אין ליטע און אויך וועגן דער יוריסדיקציע איבער זיי. דער דאָזיקער קאַפּיטל[4] שטיצט זיך כּמעט אויסשליסלעך אויף בערשאַדסקין, מערנישט וואָס פּראָפ' באַלאַבאַן שטרעבט צו דערווײַזן, אַז די רעכטלעכע לאַגע פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין ביידע לענדער, און ממילא אויך די יוריסדיקציע איבער איר, האָט זיך כּמעט מיט גאָרנישט אונטערגעשיידט. די ראַיות וואָס פּראָפ' באַלאַבאַן ברענגט פאַר זײַן באַהויפּטונג זײַנען אַזעלכע:

א) די ערשטע צוויי פּריווילעגיעס פאַר די ליטווישע ייִדן זײַנען אין גאַנצן איבערגענומען פון פוילן און האַלטן די זעלבע נאָרמעס פון דער רעכטלעכער אײַנאָרדענונג פון דער ייִדישער באַפעלקערונג וואָס האָבן געגאָלטן אין פוילן מיט דעם קליינעם אונטערשייד, וואָס אַנשטאָט דעם פּוילישן

---

[3] М. Балабанъ. Правовой строй Евреевъ въ Польшѣ, Еврейская Старина 1910.

[4] דאָרט קאַפּיטל VI, זײַט 329—345.

וואָיעוואָדע טרעט אין זיי אַרויס אין הסכם מיט די ליטווישע תּנאים דער סטאַראָסטע.[5]

ב) דער דאָזיקער סטאַראָסטע אָדער זײַן פֿאַרטרעטער, דער אונטער-סטאַראָסטע, משפּטן ייִדישע ענינים מיט דער הילף פֿון ייִדישע בײַזיצערס, אַזוי ווי דאָס איז געווען אין פּוילן.[6]

ג) פּונקט ווי אין פּוילן, אַזוי קומט אויך פֿאָר אין ליטע דער משפּט איבער די ייִדן „אין דער סינאַגאָגע אָדער אין אַן אַנדער אָרט, וואָס די ייִדן באַשטימען עס".[7]

די דאָזיקע אַרגומענטן האַלטן אָבער נישט אויס קיין קריטיק. דאָס וואָס די ערשטע צוויי פּריווילעגיעס זײַנען רעצעפּירט פֿון פּוילן, איז נאָך אַ קנאַפּער באַווײַז דערויף, אַז די רעכטלעכע לאַגע פֿון די ייִדן אין ביידע לענדער איז געווען אידענטיש, אָדער אַפֿילו ענלעך, בפֿרט נאָך ווען מיר ווייסן, אַז טאַקע די דאָזיקע צוויי פּריווילעגיעס שפּיגלען ווײַט נישט אָפּ די ייִדישע ווירקלעכקייט אין ליטע.[8] דאָס ווײַטער, וואָס די ייִדן אין ליטע שטייען אונטער דעם געריכט פֿון סטאַראָסטע אָדער זײַן פֿאַרטרעטער, דעם אונטער-סטאַראָסטע אַזוי ווי אין

---

5 דאָרט, זײַט 330. פּראָפֿ' באַלאַבאַן באַהויפּט, אַז אין פּראָצעסן צווישן ייִדן און נישט-ייִדן, וואָס אין זיי האָט געמשפּט דער סטאַראָסטע אָדער זײַן פֿאַרטרעטער, פֿלעגט (פֿאַר דער „לובלינער אונגיע"), צו די לעצטע נישט זעלטן צוקומען נאָך דער וואָיעוואָדע.— דאָרט, זײַט 337. לויט אונדזער מיינונג איז דער דאָזיקער פֿאַל לחלוטין אויסגעשלאָסן, ווײַל דער סטאַראָסטע און דער וואָיעוואָדע זײַנען געווען, לויט די פּאָסטנס וואָס זיי האָבן פֿאַרנומען, צוויי גלײַכע און איינער פֿון אַנדערן אומאָפּהענגיקע באַאַמטע פֿון דעם מושל. על כל פּנים איז אונדז נישט באַקאַנט אַזאַ פֿאַל, ווו דער ריכטער-קאָמפּלעקט זאָל באַשטיין פֿון וואָיעוואָדע און סטאַראָסטע.

6 דאָרט, זײַט 337.

7 דאָרט, זײַט 331. אין לעמבערג איז דאָס אָרט ווו מען האָט געמשפּט ייִדן געווען פֿון די עלטסטע צײַטן אָן ביזן יאָר 1732 די שול אָדער די קהל-שטוב. ערשט אין דעם דאָזיקן יאָר האָט דער לעמבערגער וואָיעוואָדע מאַלטשינסקי פֿאַראָרדנט, אַז דאָס געריכט איבער די ייִדן זאָל פֿאָרקומען „אין אַ פּאַסיקן אָרט און נישט אין שטיבל בײַ דער ייִדישער שול". M. Bałaban: Żydzi lwowscy na przełomie XVI. i XVII. wieku. Lwów 1906, p. 311; Z. Pazdro: Organizacja i praktyka żyd. sądów podwojewodzińskich w okresie 1740—1772. Lwów 1903, p. 73.

8 דאָס טוט ערשט די פּריווילעגיע פֿון ויטאָוטאַס פֿאַר די גראָדנער ייִדן (1389/6/18), וואָס איז אויסגעוואַקסן אויסשליסלעך אויפֿן גרונט פֿון די ליטווישע פֿאַרהעלטעניש. פֿון איר איז צו זען, אַז די ייִדן פֿאַרנעמען זיך מיט טרײַבן און פֿאַרקויפֿן משקאות פֿאַר אַ באַשטימטן אָפּצאָל לטובת דעם מושלס אוצר, באַשעפֿטיקן זיך מיט האַנדל אויפֿן מאַרק, אין קראָמען און אויף די גאַסן צו גלײַך מיט די שטאָטלײַט; זיי טוען אויך אַזוי ווי די לעצטע פֿאַרשיידענע מלאָכות. אַחוץ דעם באַשעפֿטיקט זיך אַ טייל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג מיט ערדאַרבעט. — בערשאַדסקי אין Русско-Еврейскій Архив באַנד I נומ' 2 און אויך זײַנע Литовскіе Евреи, זײַט 238.

פּוילן שטייען זיי אונטער דעם וואָיעוואָדע אָדער דעם אונטערוואָיעוואָדע, זאָגט נאָך גאָרנישט וועגן דער יוריסדיקציאָנעלער ענלעכקייט. וואָס שייך דער אינסטיטוציע פֿון די ייִדישע בײַזיצער, איז דאָס לגמרי נישט געווען קיין ספּעציפֿישע אייגנשאַפֿט פֿון ייִדישן געריכט-וועזן אין ליטע, ווײַל דאָרט האָט געהערשט אַ רעכטלעכער מנהג (וואָס האָט זיך אויפֿגעהיט ביזן העלפֿט 16טן יאָרהונדערט), אַז צוליב דער פּערזאָן פֿון דעם געמשפּטן פֿלעגן זיך נישט זעלטן באַטייליקן אין געריכט אַסעסאָרס פֿון דעם שטאַנד און רעליגיע, וואָס צו אים האָט באַלאַנגט דער געמשפּטער. אַזוי למשל טרעפֿן מיר אין געריכט פֿון סטאַראָסטע ווי בײַזיצערס שטאָטלײַט (וואָס באַלאַנגען נישט צום מאַגדעבורגער רעכט), טאָטערן א״אַ.[9]

אויך דער דריטער אַרגומענט באַלאַבאַנס איז נישט גענוג. מיר האָבן נישט קיין שום דאָקומענטאַלן באַווײַז דערויף, אַז דער משפּט איבער די ייִדן אין ליטע פֿלעגט פֿאָרקומען אין שול (אַזוי ווי דאָס באַשטימען די 2 דערמאָנטע פּריווילעגיעס), אָקעגן אַלע אומשטאַנדן, אונטער וועלכע עס פֿלעגן פֿאָרקומען ייִדישע פּראָצעסן,[10] דערלויבן אַרויסצודרינגען, אַז דאָס אָרט ווו מען האָט זיי געמשפּט איז געווען דער שלאָס פֿון דעם מושל.[11] נאָר אויב מיר האָבן נישט קיין דירעקטע אָנווײַזן אויף דעם, ווו עס פֿלעגט פֿאָרקומען דער משפּט איבער ייִדן ביז ערב דער „לובלינער אוניע״, פֿאַרמאָגן מיר אַקעגן אַ רײַכן אַרכיוו-מאַטעריאַל פֿון נאָך דער דאָזיקער תקופֿה, וואָס ווײַזט באַשײַמפּערלעך, אַז דער שלאָס איז געווען דאָס אָרט, ווו מען פֿלעגט משפּטן ייִדישע ענינים און פּראָצעסן.[12]

---

9 בערשאַדסקי, Лит. Евр., זײַט 380, 116.

10 אונטער „ייִדישע״ דאַרף מען דאָ פֿאַרשטיין אַזעלכע ענינים און פּראָצעסן, ווו נאָר איין צד, דער געמאָנטער אָדער דער מאָנער, איז געווען אַ ייִדישער, ווײַל די ענינים, אין וועלכע ביידע צדדים זײַנען געווען ייִדישע, האָבן ביזן העלפֿט 16טן י״ה פֿאָרמעל (און פֿון דעמאָלט אויך פֿאַקטיש) באַלאַנגט (אַזוי ווי אין פּוילן) צו די אייגענע בתי-דינים, וואָס זײַנען באַשטאַנען פֿון פּרנסים פֿון דער געגעבענער קהילה מיטן רב בראָש. דער דאָזיקער מצב האָט זיך אָבער געענדערט נאָך די געריכט-רעפֿאָרמען פֿון יאָר 1566, וואָס האָבן אײַנגעפֿירט אין ליטע פֿאַר יעדער שטאַנד באַזונדערע געריכטן. פֿון דעמאָלט אָן גייט אַרײַן אין קראַפֿט די מיטלעלטערלעכע יורידישע פֿאָרמולע, אַז דער תּובע גייט נאָך דעם געריכט פֿון נתבע (actor sequitur forum rei). פֿון דער צײַט אָן זײַנען „ייִדישע״ פּראָצעסן אַזעלכע, ווו נאָר דער געמאָנטער צד איז אַ ייִדישער, ווײַל די פּראָצעסן, ווו דער מאָנער איז אַ ייִד, באַלאַנגען צו דעם געריכט, וואָס דעם איז אונטערגעוואָרפֿן די פּערזאָן פֿון נתבע. זע קאַפּיטל III.

11 פֿג״ל אַ ריי ייִדישע פּראָצעסן — בערשאַדסקי, Р.-Е. Архивъ ערשטער באַנד, נו׳ 183, 192, 193 א״אַ.

12 דאָס באַהאַנדלען מיר צווישן אַנדערע אויספֿירלעך אין אונדזער אַרבעט א״נ „די יוריסדיקציע איבער די ווילנער ייִדן אין סוף 17טן יאָרהונדערט״ (די אָרגאַניזאַציע און פּראַקטיק

אין שײַן פֿון די זעלביקע פּריווילעגיעס, וואָס פֿון זיי האָט פּראָפֿ׳ באַלאַבאַן אַרויסגעדרונגען די אַנאַלאָגיע צווישן די רעכטלעכע און יוריסדיקציאָנעלע פֿאַר־העלטענישן אין ביידע שכנותדיקע לענדער בנוגע ייִדן,[13] זײַנען די ליטווישע

פֿון ווילנער שלאָסגעריכט). די דאָזיקע אַרבעט שטיצט זיך דער עיקר אויף 4 אַרכיוויביכער פֿון סוף 17טן יאָרהונדערט, אויף וועלכע מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן, פֿירנדיק זינט אַ לענגערער צייט אַרכיוו־פֿאָרשונגען אין ווילנער מלוכישן אַרכיוו, וואָס זײַנען על־פּי טעות פֿאַררעכנט געוואָרן צו די פּראָטאָקאָל־ביכער פֿון ליטווישן הויפּט־טריבונאַל. אַ טיפֿערער אַנאַליז האָט אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זײַנען פּראָטאָקאָל־ביכער נישט פֿון טריבונאַל, נײַערט פֿון ווילנער שלאָסגעריכט, און דערבײַ די אייגנציקע, וואָס האָבן זיך אויפֿגעהיט פֿון דעם דאָזיקן געריכט.— Archiwum Akt Dawnych w Wilnie № 624, 625, 746, 747. ס׳איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז די אינסטיטוציע פֿון שלאָס־געריכטן איז אין דער פּוילישער היסטאָרישער ליטעראַטור אין גאַנצן אומבאַקאַנט; אונדזער אַרבעט איז די ערשטע אויף דעם דאָזיקן געביט. מחמת די הײַנטיקע שוועריקייטן אין פֿאַרלאַג־ענין זײַנען מיר געצוווּנגען די אָנגערופֿענע אַרבעט צו פֿאַרעפֿנטלעכן דערווײַל פֿראַגמענטנווײַז. דער ערשטער קאַפּיטל אירער, וואָס באַהאַנדלט די פֿראַגע וועגן דעם אויפֿקום פֿון די שלאָסגעריכטן אין ליטע אין צוזאַמענהאַנג מיט דער יוריסדיקציע איבער ייִדן, איז געדרוקט אַ״ט: Urząd podwojewodziego w Wielkiem Księstwie Litewskiem, Tow. Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Wilno 1935. 80 p.

אַחוץ דער באַדײַטונג, וואָס די דערמאָנטע 4 ביכער האָבן פֿאַר דער געשיכטע פֿון פּוילישן געריכט־וועזן, זײַנען זיי אויך אַ רײַכער מקור פֿון היסטאָרישן מאַטעריאַל פֿאַר דער געשיכטע פֿון די ווילנער ייִדן סוף 17טן י״ה. און אויב מען נעמט אין באַטראַכט דעם פֿאַקט, אַז די אַרכיוו־מאַטעריאַלן פֿון ווילנער מלוכישן אַרכיוו פֿון די עלטסטע צײַטן ביזן 17טן יאָרהונדערט אײַנשליסלעך זײַנען בעת דער עוואַקואַציע פֿון ווילנע אין יאָר 1915 אַרויסגעפֿירט געוואָרן דורך די רוסן, און ס׳איז נישט באַוווּסט, ווו זיי זײַנען אַהינגעקומען, ווי אויך דאָס, אַז די ביכער פֿון די שלאָס־געריכטן זײַנען מחמת זייער כאַראַקטער די אייגנציקע, וואָס זײַנען מסוגל אָפּצושפּיגלען דאָס גראָע טאָגטעגלעכע לעבן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג (אַנדערע אַרכיוויביכער טוען דאָס אין אַ מינימאַלער מאָס)—וואַקסן אונדזערע ביכער אויס צו אַ באַזונדערער באַדײַטונג. דער באַשרײַבונג פֿון די ביכער מיט אַ כאַראַקטעריסטיק וועט זײַן אָפּגעגעבן אַ באַזונדער אַרבעט.

13 אויף צו באַגרינדן די דאָזיקע הנחה האָט פּראָפֿ׳ באַלאַבאַן געבראַכט נאָך איין ראיה: די ענלעכקייט פֿון געוויסע שטריכן אין דער אָרגאַניזאַציע פֿון די ייִדישע בתּי־דינים אין ביידע לענדער. דערבײַ האָט אָבער פּראָפֿ׳ באַלאַבאַן אַרויסגעלאָזן פֿון אויג דעם פֿאַקט, אַז די בתּי־דינים האָבן בײַ דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין ליטע ביזן העלפֿט 16טן יאָרהונדערט בכלל קיין גרויסע חשיבות נישט געהאַט, און אַז ייִדן פֿלעגן דאָרט גערן זיך ווענדן צו מלוכישע געריכטן. ערשט אָנהייב פֿון דער צווייטער העלפֿט 16טן יאָרהונדערט האָט זיך געקרעפֿטיקט איבער אַ גאַנצער ריי סיבות, וואָס מיר וועלן ווײַטער באַהאַנדלען, דער אויטאָריטעט פֿון ייִדישן בית־דין און עס איז אַדורכגעפֿירט געוואָרן אַ גרענעץ צווישן רײַן ייִדישע ענינים (ווו ביידע צדדים זײַנען געווען ייִדישע) און ענינים צווישן ייִדן און נישט־ייִדן.— בערשאַדסקי, Лит. Евр., זײַט 381—383.

ייִדן פֿולקום פֿרײַע בירגער צו גלײַך מיט דער אָרטיקער שליאַכטע און באָיאַרן,[14] און ווי אַזעלכע שטייען זיי דירעקט אונטער דער מאַכט פֿון גרויספֿירשט.[15] ווי פֿרײַע מענטשן באַלאַנגען די ייִדן אין ליטע, אַזוי ווי אַנדערע פֿרײַע,[16] צום געריכט פֿון סטאַראָסטע, וואָס קומט פֿאָר נישט אַנדערשווו ווי אין דעם האָספּאָדאַרישן שלאָס. אַקעגן ווערן די פּוילישע ייִדן לויטן מוסטער פֿון די מערב-אייראָפּעיִשע פֿאַרהעלטענישן באַטראַכט ווי קנעכט פֿון קיניגלעכן אוצר (servi camerae regis),[17] וואָס די יוריסדיקציע איבער זיי איז אַ ספּעציעל און אויסשליסלעך רעכט פֿון קיניג, וואָס ברענגט אים גרויסע הכנסות. דאָס דאָזיקע רעכט אויף צו משפּטן ייִדן גיט ער איבער דעם וואָיעוואָדע, וואָס באַשטימט פֿון זײַן זײַט אַ באַאַמטן אויף צו פּסקענען אין ייִדישע פּראָצעסן. דער לעצטער פֿירט אויס זײַן התמנות אין דער שול אָדער אין קהל-שטוב בײַ דער באַטייליקונג פֿון ייִדישע בײַזיצערס.

דאָס אויבן געזאַמלטע רעזומירן מיר אַזוי: ייִדן אין ליטע אין דער תקופֿה ביז ערב דער „לובלינער אוניע" געניסן אין דער פֿולער מאָס פֿון אַלע רעכט ווי די פֿרײַע נישט-ייִדישע באַפֿעלקערונג, און ווי אַ פּועל-יוצא דערפֿון זײַנען זיי

פּראָפּ׳ באַלאַבאַן באַהויפּט אויך צווישן אַנדערע זאַכן, אַז די ליטווישע קהילות „האָבן געשטרעבט צו דער פֿולער אויטאָנאָמיע לויטן מוסטער פֿון דעם אַנדערן טייל פֿון דער מלוכה" (באַלאַבאַן, ז׳ 339). לויט אונדזער מיינונג וואָלט אויסגעקומען דעם דאָזיקן געדאַנק אַזוי צו פֿאָרמולירן: די סאָציאַלע איבערבײַטן, וואָס ליטע מאַכט אַדורך אין העלפֿט פֿון 16טן יאָרהונדערט, צווינגען דאָס ייִדישע לעבן אין ליטע זיך אײַנצופּאַסן אין ענלעכע ראַמען, וואָס זײַנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן לעבן פֿון די פּוילישע ייִדן. עס איז ריכטיק, אַז די ליטווישע ייִדן האָבן, שאַפֿנדיק זייער אויטאָנאָמיע, זיך געשטיצט אויף פּוילישע מוסטערן, אָבער מיר וועלן נאָך בײַ אַ געלעגנהייט דערוויַזן, אַז די ראַמען פֿון דער אויטאָנאָמיע פֿון די ייִדן אין ליטע זײַנען געווען אַ סך ברייטער, ווי פֿון זייערע ברידער אין פּוילן.

14 די באָיאַרן אין ליטע האָבן געבילדעט אַ שיכט פֿון פֿרײַע מענטשן, סאָציאַל נישט אויסגעטיילט פֿון דער איבעריקער פֿרײַער באַפֿעלקערונג. ערשט די האָראָדלער פּריווילעגיע (1413) פֿירט אײַן אין ליטע דעם באַגריף „שליאַכטע", וואָס ווערט אַ געזעלשאַפֿטלעך אָפּגעזונדערטער שטאַנד, וואָס שטיצט זיך אויף זײַנע באַזונדערע פּריווילעגיעס.

15 בערשאַדסקי, Лит. Евр., ז׳ 227—228.

16 אַחוץ דער פֿרײַער באַפֿעלקערונג, וואָס צו איר האָבן אויך באַלאַנגט די פּויערים, געפֿינט זיך אויך אין ליטע אין די צײַטן וואָס מיר באַטראַכטן דאָ אַ שיכט מענטשן נישט-פֿרײַע — לײַבאייגענע. די לעצטע זײַנען דער עיקר מלחמה-געפֿאַנגענע. דער פּראָצעס פֿון מאַכן די פּויערים פֿאַר לײַבאייגענע הייבט זיך אָן אין ליטע ערשט אין מיטן 16טן יאָרהונדערט.

17 פּראָפּ׳ באַלאַבאַן איז מודה, אַז כאָטש ליטע האָט איבערגענומען פֿון פּוילן די געגנערלע פּריווילעגיעס פֿאַר ייִדן, האָט זיך דאָך דער פּרינציפּ פֿון „קאַמערקנעכטשאַפֿט" אויפֿן ליטווישן באָדן נישט אָנגענומען.— באַלאַבאַן, זײַט 334.

אויך יוריסדיקציאָנעל גלײַכבאַרעכטיקט. אַקעגן זײַנען זייערע ברידער אין פּוילן לײַב־אייגענע פֿון קיניג, וואָס טיילט אויס, ווי זײַן באַזונדער קיניגלעך רעכט, די יוריסדיקציע איבער זיי און ווײַזט זי איבער דעם וואָיעוואָדע, וועלכער פֿירט זי אויס דורך אַ דעלעגירטן באַאַמטן.

אַזאַ איז געווען דער מצב פֿון די ליטווישע יידן כמעט ביז ערב דער „לובלינער אוניע". די לעצטע האָט אָבער, ווי באַוווּסט, ברייט געעפֿנט די טויערן אין ליטע פֿאַר די פּוילישע השפּעות און געגעבן דאָרט דעם אַסימילאַציע־פּראָצעס אַ האַסטיקן רוק אויף פֿאָרויס אין דער ריכטונג צום פֿאַרבינדעטן שכן — שטעלט זיך דעריבער די פֿראַגע, צי האָט דער דאָזיקער פּראָצעס נישט אָנגערירט די יסודות פֿון דעם רעכטלעכן מצב פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין ליטע? אויף דער דאָזיקער פֿראַגע ענטפֿערט פּראָפֿ׳ באַלאַבאַן מיט אַזעלכע ווערטער: „אין יאָר 1569 איז פֿאָרגעקומען אַ טיילווײַזע ענדערונג אין דער לאַגע פֿון די ליטווישע ייִדן, ווײַל עס האָט זיך אויך געביטן די אַלגעמיינע לאַגע אין ליטע".[18] אין וואָס איז באַשטאַנען „די טיילווײַזע ענדערונג" — אויף דעם גיט אונדז פּראָפֿ׳ באַלאַבאַן קיין תּשובֿה נישט.

מיר וועלן זיך דעריבער אָפּשטעלן אויף אַ ווײַלע אויף די שינויים, וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין דער לאַגע פֿון די ליטווישע ייִדן אין דער ערשטער העלפֿט 16טן יאָרהונדערט און וואָס זײַנען סאַנקציאָנירט געוואָרן דורך דער „לובלינער אוניע".

II

די פּאָליטישע אוניע צווישן פּוילן און ליטע, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין לובלין אין יאָר 1569, איז נישט געווען קיין געשעעניש פֿון צופֿעליקן כאַראַקטער, נײַערט אַ רעזולטאַט פֿון לאַנג דויערנדיקע סאָציאַל־פּאָליטישע און ווירטשאַפֿטלעכע פּראָצעסן. די אַנטוויקלונג פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע כּוחות־פֿאַרהעלטענישן איז אין ליטע אין ערשטן פּעריאָד פֿון איר היסטאָרישן לעבן אַוועק אין גאָר אַן אַנדער ריכטונג ווי אין שכנותדיקן פּוילן. אין דער צײַט, ווען פּוילן דערגרייכט אויפֿן וועג פֿון סאָציאַלער אַנטוויקלונג די מדרגה פֿון פֿולקומער שטאַנדן־ און קלאַסן־דיפֿערענצירונג לויטן מוסטער פֿון די מערב־אייראָפּעיִשע פֿאַרהעלטענישן, איז דער געזעלשאַפֿטלעכער פּרצוף פֿון דער נישט לאַנג אויפֿן היסטאָרישן אייבערפֿלאַך אַרויסגעשווומענער ליטע גאָר אַן אַנדערער. דאָרט האָט דער האָספּאָדאַר[19] להיפֿך צום קיניג אין פּוילן פֿאַרמאָגט אַן אומבאַגרענעצטע מאַכט, וועלכע ער האָט מיט קיינעם נישט געטיילט.[20]

---

18 באַלאַבאַן, זײַט 341.

19 אין ליטע האָט זיך דער גרויספֿירשט פֿון די עלטסטע צײַטן אַן אָנגערופֿן האָספּאָדאַר. דער דאָזיקער טערמין טרעט אַרויס אויסשליסלעך אין דאָקומענטאַלע מאַטעריאַלן ביזן סוף 16טן יאָרהונדערט. עס באַנוצט אים אויך די פּוילישע היסטאָרישע וויסנשאַפֿט.

20 St. Kutrzeba. Historja ustroju Polski. Lwów—Warszawa 1921, T. II, p. 11

אים פּערזענלעך זײַנען געווען אונטערגעוואָרפן די באָיאַרן — אַ היפּשער שיכט ערד-אייגנטימער מיט זייער באַגרענעצטע רעכט, וואָס אויף זיי איז געלעגן דעך חובֿ פֿון מיליטער-דינסט.[21] נאָך די באָיאַרן איז געגאַנגען אַ ברייטער, דיפֿערענצירטער קלאַס פֿרײַע מענטשן, וואָס האָבן געבילדעט די הויפּט-מאַסע פֿון דער באַפֿעלקערונג אין ליטע.[22] די מחיצה, וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם דאָזיקן קלאַס פֿון דעם באָיאַרנטום, איז געווען אַ גאַנץ קליינע. עס איז גענוג געווען צו האָבן אייגנס אַן ערד-נחלה אָדער זי צו באַקומען פֿון דעם האָספּאָדאַר און דינען דעם לעצטן מיליטעריש, בכדי פֿאַררעכנט צו ווערן צום באָיאַרן-שטאַנד.

די דאָזיקע פֿאַרהעלטעניש האָבן געדויערט אין ליטע, כּל זמן זי איז נישט געקומען אין באַרירונג מיט פּוילן. אָבער גלײַך ווי ליטע איז דורך דער אוניע אין קרעווע (1385)[23] אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין קרײַז פֿון פּוילישע השפּעות, הייבן זיך דאָרט אָן צו פֿאַרשפּרייטן נײַע באַגריפֿן וועגן דער געזעלשאַפֿטלעכער אָרדענונג. די דאָזיקע השפּעות נוצט קודם כּל אויס די ליטווישע אַריסטאָקראַטיע — אַ דינער שיכט פֿון גרויסע ערד-אייגנטימער, וואָס האָט זיך אויסגעטיילט פֿון דער גרויער באָיאַרן-מאַסע,[24] כּדי צו שטאַרקן איר פּאָזיציע אויפֿן חשבון פֿון דעם האָספּאָדאַרס מאַכט. די ווײַטערדיקע אַנטוויקלונג פֿון די אוניע-באַציִונגען צווישן ביידע לענדער האָט געבראַכט דער ליטווישער אַריסטאָקראַטיע אַ פֿול-קומען נצחון.[25] אָבער מיטן מאָמענט ווען זי האָט דערגרייכט איר ציל: אַרײַנ-גענומען אין אירע הענט די פּאָליטישע מאַכט, איז זי געוואָרן אַ קאַטעגאָרישע געגנערין פֿון דער ווײַטערדיקער עקספּאַנסיע פֿון די פּוילישע השפּעות אין ליטע, ווײַל דורך דעם איז זי עלול געווען צו פֿאַרלירן איר פּאָליטישע העגעמאָניע לטובֿת דעם באָיאַרנטום, אַזוי ווי דאָס איז געשען אין פּוילן. הערשט טאַקע אין ליטע דער דאָזיקער צושטאַנד פֿון אַבסטינענץ בנוגע די פּוילישע מוסטערן, ביז עס שטײַגט נישט אַרויף אויפֿן פּוילישן טראָן דער קיניג סיגיזמונד אויגוסט (1548—1572), וואָס שטעלט זיך פֿאַר אַ לעבנסציל צונויפֿצושמעלצן ביידע לענדער אין איין מלוכישן אָרגאַניזם.

צוטרעטנדיק צו רעאַליזירן דעם דאָזיקן געדאַנק, האָט סיגיזמונד אויגוסט איבער פֿאַרשטענדלעכע טעמים נישט געקאָנט רעכענען אויף דער מיטהילף פֿון די ליטווישע מאַגנאַטן. דער איינציקער עלעמענט, אויף וועלכן ער האָט געקאָנט אָנשפּאַרן די זאַך פֿון דער אוניע, איז געווען די שליאַכטישע מאַסע,

---

21 דאָרט, זײַט 14.

22 דאָרט, זײַט 17.

23 Idem, Unja Polski z Litwą. אין זאַמלבוך Polska i Litwa w stosunku dziejowym, p. 452.

24 דאָרט, זײַט 531.

25 М. К. Любавскій. Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго Государства до Люблинской Уніи включительно. Москва 1910, p. 59.

וואָס האָט זיך ביז איצט געפונען אין שטאָט. און זי טאַקע האָט דער קיניג באַשלאָסן צו דערהייבן צו דער ראָלע פון אַ מעכטיקן פּאָליטישן כאַראַקטער.

אין הסכם מיט דער דאָזיקער קיניגלעכער פּאָליטיק באַקומט די שליאַכטע איין פּריווילעגיע נאָך דער אַנדערער און איין קאָנצעסיע נאָך דער אַנדערער. אַזוי אַרום ווערט זי צוגעצויגן צו באַטייליקן זיך אין דער געזעצגעבונג פון לאַנד, באַקומט אַ דעצידירנדיקע השפעה אין געריכט־וועזן, ווערט באַפרייט פון שטאָטישע שטייערן און לאַסטן און אויך פון יעטווידער צאָל ביים עקספּאָרטירן אירע אייגענע ערדפּראָדוקטן[26] אאַ"וו. מיט איין וואָרט, זי ווערט סאָציאַל אויסגעטיילט צום שאָדן פון דער איבעריקער באַפעלקערונג אין אַ באַזונדער קלאַס, וואָס אין זיינע הענט ווערט איבערגעגעבן די גאַנצע פּאָליטישע מאַכט.[27]

די געענדערטע לאַגע האָט גורם געווען דערצו, אַז די ליטווישע שליאַכטע, וואָס איז ביז נישט לאַנג אין בעסטן פאַל געווען אינדיפערענט בנוגע דער פראַגע פון שכנותדיקע באַציִונגען מיט פוילן, איז געוואָרן אַ הייסע אָנהענגערין פון דער אוניע מיט דער לעצטער, ווייל נאָר אַן ענגער צוזאַמענבונד מיטן לאַנד פון די שליאַכטישע פרייהייט האָט איר, דער ליטווישער שליאַכטע, געקאָנט פאַרזיכערן אירע געווינסן אויפן עקאָנאָמיש־פּאָליטישן געביט. אין הסכם מיט די דאָזיקע שליאַכטישע שטרעבונגען קומט פאָר אַ לעבהאַפטער פּראָצעס פון אַריבערפלאַנצן אויפן ליטווישן באָדן פוילישע סאָציאַלע מוסטערן און אינסטיטוציעס. דורך אַ ריי געזעצן ווערט די ליטווישע שליאַכטע, ענלעך צו אירע פוילישע שטאַנדברידער, אָפּגעגרענעצט פון דער נישט־שליאַכטישער באַפעלקערונג און עס ווערט באַשווערט דער צוטריט צו איר. די רעכטלעך־יוריסדיקציאָנעלע איינהייטלעכקייט פון די ליטווישע שטעט ווערט צעשטערט דורכן איינפירן צעכן־אָרגאַניזאַציעס און פאַרשיידענע קאָרפּאָראַציעס. פאַראַלעל דערצו גייט דער פּראָצעס פון פאַרגרעסערן די לאַסטן פון פויערנטום און דאָס באַגרענעצן זייער פרייהייט.[28]

די דאָזיקע סאָציאַל־פּאָליטישע ענדערונגען האָבן אַוודאי נישט געקאָנט בלייבן אָן השפעה אויף דער געזעלשאַפטלעכער לאַגע פון יידן. פאַר זיי האָט דער פּאָליטישער אויפשטייג פון דער שליאַכטע געמוזט שאַפן שווערע באַדינגונגען. שוין פון לאַנג אָן האָט די ליטווישע שליאַכטע איינגעזען אין די יידן קאָנקורענטן, וואָס האָבן אויפן געביט פון ווירטשאַפטלעכן לעבן איינגענומען וויכטיקע פּאָזיציעס. אַזוי למשל זיינען זיי געווען פאַרטראָטן אין גרויסן ערד־אייגנטום, דער עיקר אין זייערע הענט איז געלעגן דער גרויסער האַנדל,[29] זיי האָבן געצויגן גרויסע הכנסות פון געלט־אָפּעראַציעס, וואָס אין

---

26 ליובאַווסקי, זמט 258—259.

27 בערשאַדסקי, Лит. Евр., זמט 309—310.

28 ליובאַווסקי, זמט 231—233.

29 בערשאַדסקי, Лит. Евр., זמט 414.

די לעצטע צוויי ווירטשאַפטלעכע צווײַגן איז די שליאַכטע אין גאַנצן נישט געווען פאַרטראָטן. אמת, דער דאָזיקער פאַרמעגלעכער שיכט בײַ די ליטווישע ייִדן איז געווען זייער אַ דינער — דאָס רובֿ ייִדן האָבן זיך באַשעפטיקט מיט קליינעם האַנדל, מיט נישטיקע געלט-הלוואות, מיט מלאָכה און נישט זעלטן אויך, בפרט אין צפון-מזרחדיקן טייל פון ליטע, מיט ערדאַרבעט. דער דאָזיקער אומשטאַנד האָט אָבער ניט געקאָנט מילדערן די עקאָנאָמישע קנאה, וואָס עס האָט געפילט צו דער ייִדישער באַפעלקערונג די שליאַכטע.

דער הויפּט-מקור פון דער שליאַכטישער פײַנטשאַפט האָט זיך אָבער גענומען דערפון, וואָס ייִדן האָבן אין אַ גרויסער מאָס געהאַלטן אין אַרענדע די קיניגלעכע צאָל- און מאָנאָפּאָל-הכנסות — איינע פון די ריווחדיקסטע אונטערנעמונגען אין יענע צײַטן. דעמאָלט איז גאַנץ ליטע, און דער עיקר אירע ראַנדן, געווען געדיכט באַזעצט און אַרומגעשטעלט מיט צאָלקאַמערן, וואָס האָבן גענומען פאַרשיידענע אָפּצאָלן (myto) פון די אַרײַנגעפירטע און אַרויסגעפירטע סחורות, אומאָפּהענגיק פון דער פּערזאָן, צו וועמען זיי האָבן געהערט. אין די דאָזיקע צאָלקאַמערן זײַנען געזעסן על-פי רובֿ ייִדישע מוכסים, וואָס דערפאַר וואָס זיי האָבן אײַנגעמאָנט דעם צאָל פאַרן האָספּאָדאַר האָט מען זיי באַטראַכט ווי האָספּאָדאַרישע באַאַמטע. קעגן אָט די מוכסים האָט זיך דער עיקר געווענדט דער צאָרן פון דער שליאַכטע, וואָס פון איין זײַט האָט זי אומגערן געצאָלט דעם צאָל און פון דער צווייטער זײַט האָט זי געהאַלטן, אַז די דאָזיקע פּאָסטנס וואָס טראָגן אַזוי פיל אײַן דאַרפן געהערן צו איר. איז דעריבער קיין וווּנדער נישט, וואָס מיטן וווּקס פון דער פּאָליטישער קראַפט פון דער שליאַכטע איז געוואַקסן איר פײַנטלעכע אַקטיוויטעט לגבי ייִדן. אַרויסצוזעצן די לעצטע פון זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס, אַראָפּשטויסן זיי צו דער מדרגה פון זייערע פּוילישע ברידער און מאַכן זיי פאַר אַ געצײַג פון די שליאַכטישע עקאָנאָמישע אינטערעסן, אַזוי ווי דאָס איז געווען אין פּוילן — דאָס איז געווען דער ציל, צו וועלכן עס האָט געשטרעבט די ליטווישע שליאַכטע.

אויפן ווילנער סיים פון יאָר 1551 איז זי זיך משתדל, אַז מען זאָל באַשטײַערן די ייִדן מיט אַ נײַעם אָפּצאָל פון איין רענדל (czerwony złoty) פון קאָפּ. די וואָלינער שליאַכטע בעט, אַז מען זאָל פאַרווערן די ייִדישע מוכסים צו שטעלן אין שליאַכטישע מאַיאָנטקעס צאָלקאַמערן און אויפהאַלטן אין זיי וואַכן. אין יאָר 1559 קלאָגט זיך די זאַמעטער שליאַכטע אויף עוולות וואָס די מוכסים טוען אָפּ און בעט, אַז מען זאָל איר איבערגעבן אין אַרענדע די צאָלקאַמערן פאַרן זעלבן געצאָלט וואָס די ייִדן. אין דעם זעלבן יאָר איז זיך די שליאַכטע משתדל, אַז מען זאָל מחייבֿ זײַן די ייִדן צוצושטעלן אין פאַל פון אַ מלחמה 2000 פוסגייערס און נאָך מער שיסערס.[30]

---

30 בערשאַדסקי, Лит. Евр., זײַט 414—415.

אָבער אַ באַזונדער שטאַרקן אויסדרוק געפינט די פֿיינטלעכע שטימונג פֿון דער ליטווישער שליאַכטע לגבי די ייִדן אין צווייטן ליטווישן סטאַטוט (1566),[31] וואָס אין זײַן רעדאַקציע האָט זי, די ליטווישע שליאַכטע, אָנטייל גענומען. אָט וואָס דאָרט ווערט באַשלאָסן וועגן ייִדן: „זיי זאָלן זיך נישט דערוועגן צו טראָגן קליידער מיט גאָלדענע קייטן און זייערע פֿרויען גאָלד און זילבער. עס זאָל ניט סמייען קיין ייִד צו טראָגן זילבער אויף די שווערדער און פּאַלאַשן. זייערע מלבושים זאָלן זײַן קענטיק פֿאַר יעדערן: זיי זאָלן טראָגן געלע היטלען און קאַפּעליושן און זייערע פֿרויען שלייערס פֿון געלן לײַוונט, בכדי יעדערער זאָל קאָנען אונטערשיידן אַ קריסט פֿון אַ ייִד".[32]

גלײַכצײַטיק מיט דער אַטאַקע פֿון דער שליאַכטע אויף די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס פֿון די ייִדן האָט זיך שטאַרק אַ טרייסל געטאָן דער רעכטלעכער יסוד פֿון זייער עקסיסטענץ. די סיבה דערפֿון איז געווען די ירידה פֿון דעם אויטאָריטעט פֿון קיניג, וואָס האָט פֿרײַוויליק געקירצט זײַן מאַכט לטובת דער שליאַכטע, כּדי זי צו געווינען פֿאַרן געדאַנק פֿון דער אוניע. כּל זמן דער קיניג איז געווען דער איינציקער פֿאַקטאָר, וואָס האָט אין ליטע רעגולירט די געזעלשאַפֿטלעך־רעכטלעכע באַציִונגען, איז די רעכטלעכע לאַגע פֿון די ייִדן געווען אַזאַ, ווי עס האָט זי אויסגעפֿורעמט די לעבנס־פּראַקטיק, וואָס איז מיט דער צײַט סאַנקציאָנירט געוואָרן דורך די „ייִדישע פּריווילעגיעס", וואָס אויף זייער וואָך איז געשטאַנען דער קיניג. אָבער מיטן מאָמענט, ווען די קיניגלעכע מאַכט האָט אָנגעהויבן פֿאַלן און צום וואָרט איז געקומען אַ נײַער געזעל־שאַפֿטלעכער כּוח, וואָס זײַנע אינטערעסן און שטרעבונגען זײַנען געשטאַנען אין סתּירה צו די אינטערעסן און שטרעבונגען פֿון די ייִדן, איז קיין וווּנדער נישט, וואָס די לעצטע האָבן געמוזט איבערלעבן דאָס געפֿיל, ווי עס וואָלט זיך פֿון אונטער זייערע פֿיס אויסגעגליטשט די ערד.

און עס איז טאַקע אויסגעקומען אין די געענדערטע באַדינגונגען אָנצושפּאָרן די נײַע ייִדישע ווירקלעכקייט אויף גאָר אַנדערע יסודות ווי ביז איצט. די דאָזיקע יסודות האָבן די ליטווישע ייִדן געקאָנט געפֿינען נישט בײַ עמעץ אַנדערש, ווי בײַ זייערע פּוילישע ברידער, אין זייער אָרגאַניזאַציע און אין זייער לעבן־שטייגער; אָטאָ די ווערטן האָבן זיי געמוזט אַנטדעקן נאָך דעמאָלט, ווען אַרויסגעטריבן פֿון ליטע דורכן גרויספֿירשט אַלעקסאַנדער (גרויספֿירשט אין ליטע פֿון 1492—1501, קיניג אין פּוילן 1501—1506), האָבן זיי אין משך פֿון אַכט יאָר (1495—1503) געפֿונען אַן אויפֿהאַלט אין פּוילן.[33]

---

31 צום ערשטן מאָל האָט מען קאָדיפֿיצירט דאָס ליטווישע רעכט אין 1529. די צווייטע רעדאַקציע פֿון דאָזיקן קאָדעקס, וואָס ווערט אָנגערופֿן צווייטער ליטווישער סטאַטוט, איז אַרויס־געגאַנגען אין יאָר 1566, די דריטע רעדאַקציע — דריטער ליטווישער סטאַטוט — אין יאָר 1588.

32 דאָרט און אויך Рус. Евр. Архив, באַנד II, № 236. דער דאָזיקער געזעץ איז קיין מאָל נישט אַרײַן אין לעבן.

33 בערשאַדסקי, Лит. Евр., זײַט 250.

די סאָציאַלע רעפאָרמען אין ליטע, וואָס זײַנען געגאַנגען אין דער ריכטונג פֿון צעשפּאַלטן די געזעלשאַפֿטן אין באַזונדערע שטאַנדן, האָבן אין רעזולטאַט געמוזט ברענגען צום אָפּזונדערן די ייִדן פֿון דער ניט-ייִדישער באַפֿעלקערונג אין אַן ענג געשלאָסענעם קלאַס. זײַנען מיר טאַקע, אָנגעהויבן פֿון מיטן 16טן יאָרהונדערט, עדות פֿון אַ קאָנסאָלידיר-פּראָצעס, וואָס עס מאַכן אַדורך די ייִדן אין ליטע אין אַן אומגעהײַער גיכן טעמפּאָ. עס שטאַרקט זיך אין ליטע די קהל-אָרגאַניזאַציע, עס קומען אויף אַ גאַנצע ריי קהלשע אינסטיטוציעס, עס קריסטיקט זיך דער אויטאָריטעט פֿון ייִדישן בית-דין. צו גלײַך דערמיט וואַקסט די ייִדישע סאָלידאַ-ריטעט, וואָס איר אויסווייניקסטער אויסדרוק זײַנען די „ייִדישע" גאַסן, וואָס באַווײַזן זיך אין ליטע צום ערשטן מאָל אין מיטן 16טן יאָרהונדערט.

ווי געזאָגט, האָבן די רעפאָרמען אין ליטע אין העלפֿט פֿון 16טן יאָר-הונדערט נישט אויסגעמיטן אויך דאָס געריכט-וועזן, וואָס איז ביז דעמאָלט געווען נישט דיפֿערענצירט און וואָס האָט זיך געפֿונען דערהויפּט אין די הענט פֿון דעם האָספּאָדאַרס באַאַמטע: די וואָיעוואָדעס,[34] סטאַראָסטעס און אַרענדאַטאָרן (dzierżawcy). אָבער אויפֿן ביעלסקער סיים פֿון יאָר 1564 האָבן זיך די דאָזיקע באַאַמטע אָפּגעזאָגט פֿון זײַנע יוריסדיקציאָנעלע רעכט לטובֿת דעם האָספּאָדאַר און אין 2 יאָר אַרום (1566) האָט ליטע לויטן פּוילישן מוסטער באַקומען לאַנד-, גראָד- און פּאָדקאָמאָרי-געריכטן (Sądy ziemskie, grodzkie i podkomorskie).

די נײַע אָרגאַניזאַציע פֿון געריכט-וועזן האָט געפֿירט צו שינויִם אין דער טעריטאָריאַלער לאַנד-פֿאַרטיילונג. מען האָט פֿאַרגרעסערט די צאָל וואָיעוואָדשאַפֿטן, און יעדערע פֿון זיי האָט מען צעטיילט אויף באַזונדערע פּאָוויאַטן. די צאָל פּאָוויאַטן אין באַזונדערע וואָיעוואָדשאַפֿטן האָט זיך געוויגט פֿון 2–5.[35] בראָש פֿון יעדער פּאָוויאַט איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ סטאַראָסטע, וואָס האָט געהאַט אַ טאָפּלטע פֿונקציע: א) ווי אַ מלוכישער באַאַמטער, וואָס האָט אָנגעפֿירט די אַדמיניסטראַציע און אויך אויסגעפֿירט די יוריסדיקציע איבער דער נישט-שליאַכטישער באַפֿעלקערונג פֿון זײַן פּאָוויאַט, ב) ווי דער

---

34 דעם אַמט פֿון וואָיעוואָדע האָט ליטע איבערגענומען פֿון פּוילן. די ערשטע זײַנען אין ליטע געוואָרן ווילנער און טראָקער וואָיעוואָדשאַפֿט מיט וואָיעוואָדעס בראָש אין יאָר 1413, נאָך זיי קומען כראַנאָלאָגיש: קיעווער וואָיעוואָדשאַפֿט אין 1471, פּאָלאָצקער — 1504, נאַוואַרעדקער — 1507, סמאָלענסקער — 1508, וויטעבסקער — 1511 און פּאָדליאַשער — 1514. די וואָיעוואָדעס אין ליטע האָבן געהאַט די זעלבע רעכט און פּרערוגאַטיוון וואָס די סטאַראָסטעס. להיפֿך צו די וואָיעוואָדעס אין פּוילן, וואָס זײַנען דער עיקר געווען די רעפּרעזענטאַנטן פֿון דער שליאַכטע, זײַנען די ליטווישע וואָיעוואָדעס געווען קודם כּל אָרגאַנען פֿון דעם האָספּאָדאַרס מאַכט.

35 ווילנער וואָיעוואָדשאַפֿט האָט געציילט 5 פּאָוויאַטן: ווילנער, אָשמענער, ווילקאָמירער, בראַסלעווער און לידער.

ראָש פֿון גראָדגעריכט, וואָס צו דעם האָט באַלאַנגט די שליאַכטע פֿון געגעבענעם פּאָוויאַט אין פּרט פֿון קרימינעלע פֿאַרברעכנס.[36]

צווישן די פּאָוויאַטן פֿון יעדער וואָיעוואָדשאַפֿט איז איינער געווען אַ צענטראַלער, וואָס אין זײַן הויפּשטאָט איז געזעסן אַנשטאָט דעם סטאַראָסטע אַ וואָיעוואָדע. דער לעצטער האָט בנוגע צו זײַן פּאָוויאַט געהאַט די זעלבע רעכט ווי אַ סטאַראָסטע, אָבער אַחוץ דעם האָט ער געהאַט די מיליטערישע אייבערמאַכט איבער די פּאָוויאַטן, וואָס זײַנען אַרײַנגעגאַנגען אין באַשטאַנד פֿון זײַן וואָיעוואָדשאַפֿט. אַזוי למשל פֿלעגט דער וואָיעוואָדע בעת אַ מלחמה דערקלערן אַ מאָביליזאַציע פֿון דער שליאַכטע (pospolite ruszenie) פֿון זײַן וואָיעוואָדשאַפֿט און שטעלן זיך בראָש פֿון מאָביליזירטן מיליטער. מחוץ די מיליטערישע ענינים זײַנען די פּאָוויאַטן געווען זעלבשטענדיקע אַדמיניסטראַ־טיווע, געריכטלעכע און פּאָליטישע איינסן, אָן שום געבונדנקייט צום וואָיעוואָדע.[37]

די קאָמפּעטענץ פֿון די נײַ אויפֿגעקומענע געריכטן איז געווען באַשטימט געוואָרן. די לאַנדגעריכטן האָט מען איבערגעגעבן די פּראָצעסן וועגן ערד־אייגנטום צווישן דער שליאַכטע, קרימינעלע פֿאַרברעכנס פֿון די לעצטע האָבן באַלאַנגט צו די גראָדגעריכטן, די פּאָדקאָמאָרי־געריכטן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט פֿאַרשיידענע שליאַכטישע גרענעץ־סיכסוכים. אַזוי אַרום האָבן די רעפֿאָרמען פֿון יאָר 1566 אײַנגעפֿירט אויפֿן געביט פֿון געריכט־וועזן ענלעכע שינויִם, ווי זיי זײַנען אין דער זעלבער צײַט פֿאָרגעקומען אויף אַלע געביטן פֿון געזעלשאַפֿטלעך־פּאָליטישן לעבן, אַקצענטירנדיק דעם שטאַנדישן כאַראַקטער פֿון די נײַע אינסטיטוציעס.

פֿון דעמאָלט אָן האָט יעדער שטאַנד אין ליטע זײַנע באַזונדערע געריכטן. דײַ שליאַכטע: לאַנד־, גראָד־ און פּאָדקאָמאָרי־געריכטן, די שטאָטלײַט, וואָס זײַנען געווען אונטערגעוואָרפֿן דעם מאַגדעבורגער רעכט: ראַטמעניש־סקאַבינאַלע געריכטן (sądy radziecko-ławnicze), די שטאָטלײַט, וואָס האָבן נישט געגאָסן פֿון מאַגדעבורגער רעכט,[38] און די פּויערים פֿון די האָספּאָדאַרישע

---

36 די אַרענדאַטאָרן (dzierżawcy), איוב זיי זײַנען געזעסן אין האָספּאָדאַרישן שלאָס, האָט מען נאָמינירט פֿאַר סטאַראָסטעס; בײַ די איבעריקע האָט מען צוגענומען דאָס רעכט צו משפּטן די שליאַכטע, איבערלאָזנדיק זיי די יוריסדיקציע איבער די האָספּאָדאַרישע פּויערים און שטאָטלײַט, וואָס זײַנען נישט אונטערגעוואָרפֿן דעם מאַגדעבורגער רעכט.

37 И. И. Лаппо. Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской Уніи до смерти Стефана Баторія. 1569—1588, Петербургъ 1901, p. 589—590.

38 נישט אַלע שטעט אין ליטע האָבן געהאַט דאָס מאַגדעבורגער רעכט. די ערשטע האָט ווילנע אין יאָר 1387 באַקומען דאָס דאָזיקע רעכט, שפּעטער טראָק און קאָווגע (אָנהייב 16טן י״ה). ערשט אין סוף 15טן י״ה, מן הסתם אין צוזאַמענהאַנג מיטן גירוש פֿון יידן פֿון ליטע, באַקומען דאָס מאַגדע־בורגער רעכט אַ גאַנצע ריי שטעט, ווי קיעוו, בריסק, גראָדנע א״א. — בערשאַדסקי, Лит. Евр. זײַט 261. אַנדערע שטעט האָבן באַקומען דאָס מאַגדעבורגער רעכט ערשט אין 18טן יאָרהונדערט.

מאַיאָנטקעס: די געריכטן פֿון די סטאַראָסטעס, וואָיעוואָדעס און אַרענדאַטאָרן און צום סוף די באַפֿעלקערונג פֿון פּריוואַטע מאַיאָנטקעס: דאָס פּאַטרימאָניאַלע געריכט פֿון אייגנטימער. עס שטייט דעריבער אויף די פֿראַגע, צו וועמען איז איבערגעגאַנגען די יוריסדיקציע איבער די ייִדן? וואָסערע געריכטן האָט מען זי איבערגעוויזן?

ווי אונדז איז שוין באַוווּסט, האָבן די ייִדן ביזן יאָר 1566 באַלאַנגט צו גלייך מיט אַלע פֿרייע מענטשן צו דעם שלאָסגעריכט, ווו עס האָט געמשפּט דער וואָיעוואָדע, צי דער סטאַראָסטע, אָדער זייערע פֿאַרטרעטער: דער נאַמיעסטניק[39] און דער אונטער-סטאַראָסטע. די אָנגערופֿענע רעפֿאָרמען האָבן אָבער ליקווידירט די אַלטע שלאָסגעריכטן, שאַפֿנדיק אויף זייער אָרט נייע געריכט-אינסטיטוציעס פֿון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער. צי האָט מען אפֿשר אונטער דער השפּעה פֿון די פּוילישע מוסטערן אויסגעטיילט די יוריסדיקציע איבער די ייִדן און זי איבערגעוויזן דעם וואָיעוואָדע, וואָס אין פּוילן פֿלעגט ער זי אויספֿירן דורך אַן אונטערגעשטעטן באַאַמטן, וועלכן מען פֿלעגט מחמת זיין באַשעפֿטיקונג אָנרופֿן „ייִדישער ריכטער"?[40]

די דאָזיקע פֿראַגע וועלן מיר קאָנען באַשיידן אויפֿן יסוד פֿון דאָקומענטאַלן מאַטעריאַל.

III

די ערשטע ידיעה, וואָס איז אונדז באַקאַנט וועגן דער יוריסדיקציאָנעלער צוגעהעריקייט פֿון די ייִדן אין ליטע נאָך די געריכט-רעפֿאָרמען, שטאַמט פֿון פֿון יאָר 1576. אין דער גענעראַל-פּריווילעגיע, וואָס מיט איר באַשטעטיקט דער קיניג סטעפֿאַן באַטאָרי (1576—1586) די פּריווילעגיעס פֿון זיינע פֿאָרגייערס פֿאַר די ליטווישע ייִדן, געפֿינען מיר צווישן אַנדערע אַן אָרט, ווו עס ווערט געזאָגט, אַז „די ייִדן [וואָלן נישט באַלאַנגען] צו קיין אַנדער מאַכט

---

39 אין ליטע האָט דער פֿאַרטרעטער פֿון וואָיעוואָדע געהייסן זינט די עלטסטע צייטן „נאַמיעסטניק"; ערשט אין ערשטן פֿערטל 17טן י״ה באַקומט ער דעם נאָמען אונטער-וואָיעוואָדע.— פּ״גל אונדזער אַרבעט Urząd podwojewódzki w W. Ks. Lit.

40 דעם אַמט פֿון „ייִדישן ריכטער" פֿלעגן אין פּוילן אין 15טן יאָרהונדערט באַקומען געוויינטלעך שטאָטלייט, אָבער פֿון 16טן יאָרהונדערט אָן באַקומט אים אויסשליסלעך די שליאַכטע. אָנגעהויבן פֿון סוף 16טן י״ה ווייזן די וואָיעוואָדעס איבער דעם דאָזיקן אַמט זייערע פֿאַרטרעטערס די אונטער-וואָיעוואָדעס; די לעצטע ווערט פֿאַרזיכערט די דאָזיקע פּרעראָגאַטיוו דורך דער סיים-קאָנסטיטוציע פֿון יאָר 1633. אַן אויסנאַם אין דעם פּרט איז געווען קראָקע, ווו אַחוץ דעם אונטער-וואָיעוואָדע האָבן אויך אַנדערע באַאַמטע אויסגעפֿירט די יוריסדיקציע איבער די ייִדן. — St. Kutrzeba. Stanowisko prawne Żydów w XV stuleciu. Przewodnik naukowy i literacki. Lwów 1901, p. 1149—1150. און־אויך באַלאַנגען Żydzi lwowscy, זייט 303—307 ווי אויך זיין Żydzi w Krakowie i na Kazimierzu 1304—1868. קראָקע 1912 זייט 341—345.

און אַמטן, ווי נאָר צו אונדזער האָספּאָדאַרישער אייבערמאַכט [און צו דער מאַכט] פֿון אונדזערע וואָיעוואָדעס און סטאַראָסטעס, אונטער וועלכע יעדער פֿון זיי [פֿון די ייִדן. — ז. ה.] וווינט".[41]

רײַכערע ידיעות אין דעם פּרט ברענגען אונדז ערשט די מקורים פֿון 17טן יאָרהונדערט. דער סומאָר „פֿון אַלע רעכט און פּריווילעגיעס פֿון די ייִדן אין ליטווישן גרויספֿירשטנטום" ברענגט אונדז אַ ידיעה פֿון יאָר 1629 וועגן אַרויסנעמען (עקסציפּירן) די ייִדן פֿון אונטער די שטאָטישע לאַנד- און טריבונאַל-געריכטן און איבערגעבן זיי צו דער יוריסדיקציע פֿון דעם שלאָס-געריכט, מיטן רעכט צו אָפּעלירן צום אַסעסאָרישן געריכט.[42]

די „אָרדינאַציע" פֿון קיניג וולאַדיסלאַוו דעם IV (1632—1648) פֿאַר די ווילנער ייִדן פֿון יאָר 1633[43] באַשטימט, אַז זיי זאָלן איבער זייער פּערזענלעכער צוגעהעריקייט (ratione personae) ווי אויך אין לייפּיקע געלט-ענינים, געריכט-איינשרײַבונגען און פֿאַרשיידענע געריכטלעכע פּראָצעסן באַלאַנגען נאָר צום קאָמפּעטענטן געריכט, ד"ה צום שלאָסגעריכט.[44] דאָס זעלבע בנוגע צו אַלע ייִדן אין ליטע באַשטימט אויך דער ווײַטערדיקער אָפּשניט פֿון דער פּריווילעגיע פֿון קיניג יאַן סאָביעסקי (1674—1696) פֿאַר די מינסקער ייִדן פֿון יאָר 1681.[45]

„מיר [דער קיניג. — ז. ה.] פֿאַרזיכערן זיי [די מינסקער ייִדן. — ז. ה.] אויך דאָס, אַז לויטן סטאַטוט פֿון ליטווישן גרויס-פֿירשטנטום [און לויט] „זייערע אַמאָליקע רעכט און פּריווילעגיעס זאָלן זיי נישט צוגעצויגן ווערן צו קיין שום אַנדערע יוריסדיקעס און געריכטן, הן גײַסטלעכע, הן וועלטלעכע, אָחוץ צום שלאָסגעריכט, וואָס צו דעם באַלאַנגען אַלע ייִדן אין אונדזערע [קיניגלעכע. — ז. ה.] שטעט אין ליטווישן גרויספֿירשטנטום".

---

41 „...Жидове не до иншое владзы и врадов, одно до зверхности нашее господарское воевод и старост наших, под которыми кто з них мешкает... Акты Виленской Археографической Комисіи, V, p. 220.

42 דאָרט VB, זײַט 300—301. די אַסעסאָרישע געריכטן זײַנען געווען די העכסטע אינסטאַנץ פֿאַר שטאָטישע ענינים.

43 ס'איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז די דאָזיקע „אָרדינאַציע" האָט אײַנגעפֿירט אין ווילנע די געטאָ-אײַנריכטונג דורך אויסטיילן פֿאַר די ייִדן דרײַ באַזונדערע גאַסן אויף צו וווינען: די ייִדישע, ניקאָלאַיעווער און יאַטקעווער.

44 P. Dubiński. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. Ks. Lit. Wilnowi nadanych. Wilno 1788, p. 198.

45 „...Warujemy i to, aby [Żydzi mińscy] podług statutu W. Ks. Lit. praw i przywilejów swoich dawnych do żadnych innych juryzdyk i sądów tak duchownych jako i świeckich nie byli pociągani, prócz [do] sądu zamkowego, do którego wszyscy Żydzi w miastach naszych W. Ks. Lit. należą Акты Виленской Археогр. Ком. XXIX, p. 121.

פֿון די ציטירטע מקורים איז צו זען, אַז אין 17טן יאָרהונדערט האָבן די ייִדן אין ליטע באַלאַנגט צו די אַזוי גערופֿענע שלאָסגעריכטן,[46] ווו עס האָבן געמשפּט די וואָיעוואָדעס אָדער סטאַראָסטעס. וועגן דעם, אַז די דאָזיקע באַאַמטע האָבן אין די צײַטן וואָס מיר באַטראַכטן דאָ געמשפּט די ייִדן, זאָגט עדות די סיים-קאָנסטיטוציע פֿון דעם יאָר 1678, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין צוזאַמענהאַנג דערמיט, וואָס מען פֿלעגט אַרויסרופֿן די ייִדן צו נישט-קאָמפּעטענטע געריכטן. אָט וואָס מיר לייענען אין דער דאָזיקער קאָנסטיטוציע.[47]

---

46 קיין שום שינויים בנוגע דער יוריסדיקציע איבער די ליטווישע ייִדן זײַנען שוין מער נישט פֿאָרגעקומען אין דער פּוילישער געזעצגעבונג ביז דער צעטיילונג פֿון פּוילן. דער פּרינציפּ פֿון צוגעהעריקייט פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין די אַזוי גערופֿענע קיניגלעכע שטעט צו דער יוריסדיקציע פֿון די שלאָסגעריכטן איז בדרך כּלל אויך אײַנגעהאַלטן געוואָרן אין דער לעבנס-פּראַקטיק. עס פֿלעגן זיך טרעפֿן וואָס אמת נישט זעלטן פֿאַלן (וואָס אָנגעהויבן פֿון דער צווייטער העלפֿט 17טן יאָרהונדערט האָבן זיי אָנגענומען אַ מאַסן-כאַראַקטער) פֿון צוציִען ייִדן צו נישט-קאָמפּעטענטע געריכטן, אָבער דאָס פֿלעגן די מאַכטאָרגאַנען ווי הײַט מעגלעך באַקעמפֿן ווי אומגעוצלעך. עס איז אונדז אָבער באַקאַנט אַ פֿאַל, וואָס שטייט פּרינציפּיעל אין סתירה צום גילטיקן געזעץ, ווען מען האָט ייִדן איבערגעגעבן צו אַ געריכט, וואָס פֿון דעם איז די ייִדישע באַפֿעלקערונג סײַ אין פּוילן סײַ אין ליטע עקסציפּירט געווען דורך אַ גאַנצער ריי געזעצן און פּריווילעגיעס. די פּריווילעגיע פֿון קיניג יאַן דעם דריטן פֿאַר דער שטאָט דיסנע פֿון 1676/III/13 פֿאַרווערט די דיסנער ייִדן „לויטן אַלטן מנהג" צו אָרגאַניזירן אַ קהל, אויפֿצובויען אַ שול, אײַנקויפֿן פֿלעצער, האַלטן אין אַרענדע קיניגלעכע הכנסות אַזוי־ווי אונטער אַ שטראָף פֿון 1000 שאָק ליטווישע גראָשן; אַלע דיסנער ייִדן, וואָס וווינען ווי קאָמאָרניקעס (לאָקאַטאָרן) אין הײַזער פֿון דיסנער שטאָטלײַט, ווײַזט די דאָזיקע פּריווילעגיע איבער צו דער יוריסדיקציע פֿון מאַגדעבורגער געריכט. — ווילנער מלוכישער אַרכיוו פֿון אַלטע אַקטן № 91/764. ס'איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער צײַט דער פֿאַקט, וואָס קורץ נאָכן אַרויסגעבן די דאָזיקע פּריווילעגיע, באַשטעטיקט דער זעלבער קיניג די ייִדישע פּריווילעגיעס פֿון זײַנע פֿאָרגייערס, וואָס נעמען אַרויס די ייִדן אין ליטע פֿון אונטער „יעטווידער געריכט" און געבן זיי איבער צו דער יוריסדיקציע פֿון די שלאָסגעריכטן. — אַקטן פֿון אַרכעאָגר' קאָמ', באַנד VI, זײַט 305.

47 „Lubo już wielą przywilejów, statutów i konstytucyj Żydzi w państwach naszych mieszkający w porządku swym i jurysdykcji są opisani, iż jednak przeciwko takowym prawom ad varia subsellia evocatorie z różnych okazyj do Majdeburgu i Trybunału pociągani bywają, tedy my, chcąc z pewności naszej królewskiej każdego przy prawie zachować, statuta [!] i konstytucje eo nomine uchwalone powagą sejmu teraźniejszego reassumujemy, deklarując, iż nie do inszych subsellia, tylko wyraźnie do sądów wojewodów i starostów, a przez apelacje do sądów naszych zadwornych pociągani być mają sub poena evocatonis. Dektrea zaś, które in contrarium evocatorie stawały, pro irritis et invalidis mieć chcemy". — Volumina Legum. Vol. V fol. 314 alinea 643.

„הגם די יידן וואָס וווינען אין אונדזערע מלוכות[48] זײַנען שוין דורך פֿיל פּריווילעגיעס, סטאַטוטן און קאָנסטיטוציעס באַשריבן געוואָרן אין פּרט פֿון זייער אָרגאַניזאַציע און יוריסדיקציע, היות אָבער להיפּך צו די דאָזיקע באַשטימונגען ווערן דאָך [די יידן] צוגעצויגן בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן צו פֿאַרשיידענע עוואַקאַטאָרישע געריכטן,[49] [ווי] צו מאַגדעבורגער [געריכטן] און צום טריבונאַל, דעריבער, וועלנדיק אין הסכּם מיט אונדזער קיניגלעכן חוב פֿאַרזיכערן יעדערן זײַן רעכט, טוען מיר [דער קיניג — ז. ה.] באַשטעטיקן פֿון דאָס נײַ מיטן אויטאָריטעט פֿון איצטיקן סיים די סטאַטוטן און קאָנסטיטוציעס, וואָס זײַנען אין דעם פּרט אָנגענומען געוואָרן, דעקלאַרירנדיק [דאָס], אַז [די יידן] זאָלן נישט צוגעצויגן ווערן צו קיין אַנדער געריכט, ווי נאָר בפֿירוש צו די געריכטן פֿון וויאָיוואָדעס און סטאַראָסטעס און בדרך אַפּעלאַציע צו אונדזערע הויפּגעריכטן[50] בײַ שטראָף פֿאַר עוואָקאַציע.[51] די אורטיילן אָבער, וואָס וואָלטן געשטאַנען אויף אַן עאָווקאַטאָרישן אופֿן אין סתירה [צום געזעץ], דערקלערן מיר פֿאַר אומגילטיק און בטל“.[52]

עס קומט אויס חידושדיק דער פֿאַקט, וואָס אויך נאָך די געריכט־רעפֿאָרמען ווערן די יידן געמשפּט אין שלאָסגעריכטן, און דערצו נאָך פֿון וויאָיוואָדעס אָדער סטאַראָסטעס, אַזוי ווי דאָס איז געווען פֿאַרן יאָר 1566. עס וואָלט זיך אין פֿלוג געקאָנט אויסווײַזן, אַז די רעפֿאָרמען האָבן אויפֿן געביט פֿון יידישן געריכט־וועזן קיין שום שינויים נישט אַרײַנגעבראַכט. דאַרף מען אָבער זײַן אָפּגעהיט און זיך נישט לאָזן פֿאַרפֿירן פֿון די נאָמענקלאַטור־ענלעכקייטן.

עס שטעלט זיך די פֿראַגע, וואָס פֿאַר אַ מין געריכט־אינסטיטוציעס זײַנען דאָס געווען די שלאָסגעריכטן, ווו עס האָט געפּסקנט דער וויאָיוואָדע אָדער סטאַראָסטע, בעת מיר ווייסן, אַז די דאָזיקע האָספּאָדאַרישע באַאַמטע זײַנען געשטאַנען בראָש פֿון די גראָדגעריכטן, וואָס פֿון זיי זײַנען יידן געווען עלימינירט? דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע מוז קאָנסעקווענט פֿירן צו דער מסקנא, אַז די גראָד־ און שלאָס־געריכטן זײַנען געווען צוויי באַזונדערע געריכט־אַנשטאַלטן. מיר ווילן זיך אויף אַ ווײַלע אָפּשטעלן אויף דער דאָזיקער פּראָבלעם.

---

48 אין געגעבענעם פֿאַל ליטע.

49 נישט־קאָמפּעטענטע געריכטן.

50 אַסעסאָרישע געריכטן.

51 שטראָף פֿאַר אַרויסרופֿן צו נישט־קאָמפּעטענטע געריכטן.

52 איך דריק אויס אויף דעם אָרט מײַן דאַנקבאַרקייט מײַן פֿרײַנד און חבֿר ד״ר משה העלער פֿאַר די אָנווײַזונגען בײַם איבערזעצן אייניקע פּוילישע יורידישע טערמינען, וואָס עס קומט זיי אויס צום ערשטן מאָל איבערצוזעצן אין דער יידישער שפּראַך.

די גראָדגעריכטן האָט מען גלײַך אין אָנהייב פֿון זייער אײַנפֿיר אין ליטע געראָפֿן „שלאָס"-געריכטן נאָך דעם אָרט, ווו זיי פֿלעגן פֿאָרקומען. אָבער מיט דער צײַט האָט זיך אין ליטע אונטער דער ווירקונג פֿון פּוילישע קולטור-מוסטערן אײַנגעפֿלאַנצט דער טערמין „גראָד"-געריכט, דערבײַ איז אָבער דער אַלטער נאָמען פֿון דעם דאָזיקן געריכט נישט אָפּגעפֿאַלן, נײַערט געבליבן אין באַניץ אין איינעם מיטן נײַעם. אַזוי אַרום פֿלעגט מען די דאָזיקע געריכט-אַנשטאַלט אָנרופֿן שלאָס-גראָד-געריכט אָדער גראָד-שלאָס-געריכט (sąd zamkowy grodzki lub grodzki zamkowy). אָבער זינט עס האָבן זיך אין ליטע באַפֿעסטיקט די פּוילישע מוסטערן און אינסטיטוציעס, איז אָפּגעפֿאַלן דער טערמין „שלאָס-געריכט" און אויף צו באַצייכענען דאָס שליאַכטישע געריכט פֿאַר קרימינעלע פֿאַרברעכנס האָט זיך לעצטגילטיק סטאַביליזירט דער נאָמען „גראָד"-געריכט. דאָס איז אָבער געשען נישט פֿריִער, ווי אין דער צווייטער העלפֿט 17טן יאָרהונדערט, ווײַל נאָך סײַ אין דריטן ליטווישן סטאַטוט (1588), סײַ אין אַ ריי דאָקומענטן פֿון דער ערשטער העלפֿט 17טן יאָרהונדערט טרעפֿן מיר צו גלײַך די טערמינען „גראָד-שלאָס" אָדער „שלאָס-גראָד".[53] ערשט אין דער צווייטער העלפֿט פֿון דעם זעלבן יאָרהונדערט האָבן זיך די דאָזיקע טערמינען פֿונאַנדערגעגרענעצט און יעדערער פֿון זיי האָט באַצייכנט אַ באַזונדער אינסטיטוציע. דער כאַראַקטער פֿון די גראָדגעריכטן איז אונדז שוין באַקאַנט, בלײַבט דעריבער אויפֿצוקלערן די פֿראַגע וועגן די שלאָסגעריכטן.

אין די צײַטן וואָס מיר באַטראַכטן דאָ האָבן די שטעט, ווי באַוווּסט, אין פּרט פֿון אַדמיניסטראַציע און יוריסדיקציע נישט געבילדעט קיין איינהייט-לעכע גאַנצקייט, נײַערט זיי פֿלעגן צעפֿאַלן אויף באַזונדעדע און פֿון אַנאַנד אומאָפּהענגיקע טיילן — אויף יוריסדיקעס, וואָס זײַנען געווען כּמו ווי עקסטעריטאָריאַלע איינסן אין גבול פֿון שטעט. יעדער יוריסדיקציע האָט געהאַט איר פֿאַרוואַלטונג אָדער פֿאַרוואַלטער, וואָס פֿלעגט פֿירן די אַדמיניסטראַציע פֿון דעם שטח אונטער זײַן מאַכט און אויך אַן אייגענע געריכט-אינסטיטוציע, וואָס צו איר האָבן באַלאַנגט די אײַנוווינער פֿון דער געגעבענער יוריסדיקע. צו די וויכטיקסטע און גרעסטע יוריסדיקעס אין שטעט, ווו עס האָט זיך געפֿונען אַ האָספּאָדאַרישער שלאָס, האָט געהערט די שלאָס-יוריסדיקע (jurysdyka zamkowa), וואָס האָט געוויינטלעך אַרומגענומען דעם שטח אַרום שלאָס. די אַדמיניסטראַציע איבער איר ווי אויך די יוריסדיקציע איבער דער באַפֿעלקערונג, וואָס האָט זי באַוווינט, האָט באַלאַנגט צום שלאָסאַמט (urząd zamkowy) און צום געריכט פֿון שלאָס, וואָס בראָש פֿון דעם איז געשטאַנען דער וואָיעוואָדע אין צענטראַלן פּאָוויאַט פֿון יעדער וואָיעוואָדשאַפֿט און דער סטאַראָסטע אין געוויינטלעכע פּאָוויאַטן. אָטאָ דער געריכט-אַנשטאַלט

---

53 דריטער ליטווישער סטאַטוט, קאַפּיטל VI, אַרטיקל 86, 11, 7.

ווערט אין די צײַטן, וואָס מיר באַטראַכטן דאָ, באַצייכנט מיטן נאָמען שלאָס־געריכט, וואָס פֿון דעם דאַרף מען אָפּשיידן דאָס גראָדגעריכט ווי אַ גאַנץ באַזונדערע געריכט־אינסטיטוציע. און כאָטש די דאָזיקע ביידע געריכטן האָבן געהאַט אַ שותּפֿישן באַרירפּונקט אין די פּערזאָנען פֿון זייערע ראָשים, זײַנען זיי דאָך געווען ווײַט פֿון אַנאַנד לויט זייער כאַראַקטער, קאָמפּעטענץ און אָרגאַניזאַציע.[54]

ווי מיר זעען, האָבן די געריכט־רעפֿאָרמען פֿון יאָר 1566, כאָטש זיי זײַנען פֿאָרגעקומען אונטערן צייכן פֿון אַסימילאַציע צו די קרוינישע מוסטערן, נישט אויסגעטיילט די יוריסדיקציע איבער די ליטווישע יידן און זי נישט איבערגעגעבן, אַזוי ווי אין פּוילן, דעם וואָיעוואָדע פּערזענלעך, נײַערט זי איבערגעוויזן די שלאָסגעריכטן,[55] וואָס האָבן געמשפּט די נישט־יידישע באַפֿעלקערונג פֿון די שלאָס־יוריסדיקעס. אָטאָ דער מאָמענט איז דער גרונט־שטריך, וואָס שיידט בולט אָפּ די יוריסדיקציע איבער די ליטווישע יידן פֿון דער יוריסדיקציע איבער זייערע פּוילישע ברידער אין די צײַטן פֿון דער אַמאָליקער פּוילישער רעפּובליק.

---

54 דער ריכטער־קאָמפּלעקט פֿון גראָדגעריכט איז באַשטאַנען פֿון סטאַראָסטע צי פֿון וואָיעוואָדע, אָדער זייערע פֿאַרטרעטערס, גראָדריכטער (sędzia grodkzi) און שרײַבער. די אָרגאַניזאַציע פֿון שלאָסגעריכט באַהאַנדלען מיר אויספֿירלעך אין אונדזער אויבן דערמאָנטער אַרבעט.

55 דאָס געזעץ וועגן דער יוריסדיקציאָנעלער צוגעהעריקייט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג צו די שלאָסגעריכטן איז חל געווען גאָר אויף די יידן, וואָס האָבן געוווינט אין די אַזוי גערופֿענע קיניגלעכע שטעט, אַקעגן האָבן גאָר אַנדערע פֿאַרהעלטעניש געהערשט אין די שטעט, וואָס האָבן געהערט צו פּריוואַטע אייגנטימער (צו דער שליאַכטע). דאָרט האָבן די לעצטע לויט זייער אײַגנזען רעגולירט די פֿראַגע וועגן דער יוריסדיקציע איבער זייערע יידישע אײַנוווינער. די דאָזיקע פּראָבלעם לייגן מיר אָפּ אויף אַ באַזונדער אַרבעט.

פּעסיע אַבראַמאָוויטש כאַראַקטעריזירט פֿון איר זון

איבערגעגעבן פֿון מ. ווײַנרײַך (ווילנע)

סוף אַפּריל אָדער אָנהייב מײַ 1939 איז געשטאָרבן אין בריסל אין עלטער פֿון 80 יאָר מענדעלע מוכר ספֿרימס זון מאיר (מיכאיל) אַבראַמאָוויטש. אין די יאָרן 1936—1937 האָט ער צרגעשיקט אין ייִדאָ אויף מײַן אָנפֿרעג עטלעכע באַריכטדיקע תּשובֿות וועגן מענדעלען און וועגן אַ סך פּערזאָנען און זאַכן וואָס האָבן געהאַט אַ שײַכות צו מענדעלען. אַ טייל דערפֿון האָב איך שוין איבערגעגעבן אין די „ייִדאָ־בלעטער", אַנדערע אינפֿאָרמאַציעס וועל איך נאָך פֿרבליקירן.

הײַנטיקס מאָל ברענג איך (אין אַן איבערזעצונג פֿון רוסיש) אויסצוגן פֿון מ. אַבראַמאָוויטשעס בריוו, דאַטירט בריסל, דעם 30טן נאָוועמבער 1936 און דעם 2טן יאַנואַר 1937.

מײַן מוטער פּעסיע (פּוילינע) לעווין האָט זיך גערעכנט אויף דרײַ יאָר ייִנגער פֿונעם פֿאָטער. געשטאָרבן איז זי דאָנערשטאָג יד כּסלוו=דעם 12טן נאָוועמבער 1920 לויטן אַלטן סטיל. איר געבוירן־טאָג איז בײַ אונדז געווען צוגעפּעסטיקט צום ערשטן טאָג שבֿועות; ריכטיק איז נאָר, אַז בשעת זי איז געבוירן געוואָרן איז יענעם יאָר באמת געווען דער ערשטער טאָג שבֿועות. געפֿאַלן איז דאָס יעמאָלט אין מײַ מאָנאַט.

אין מײַנע זכרונות פֿון די דערוואַקסלינג־יאָרן זע איך פֿאַר זיך די מוטער ווי אַ שלאַנקע, געוויקסיקע בלאָנדינקע מיט אײַנגעהאַלטענע מאַנירן. איר „ראָמאַן" מיטן פֿאָטער האָט זיך געצויגן, ווי באַוווּסט, בײַ אַ יאָר צײַט; די יונגע לײַט האָבן באַוויזן זיך צו דערנעענטערן און אָפּצושאַצן איינס דאָס אַנדערע. די מוטער האָט באַקומען אַ סיסטעמאַטישע דערציִונג לויט די השׂגות פֿון יענער צײַט. זי האָט זיך געלערנט [אין באַרדיטשעוו] אין איינעם פֿרידס פּאַנסיאָן פֿאַר מיידלעך פֿון אינטעליגענטע ייִדישע משפּחות. פֿון דאָרטן האָט זי אַרויסגעטראָגן צווישן אַנדערע גאַנץ נישקשהדיקע קענטענישן אין שפּראַכן (רוסיש, דײַטש און פֿראַנצייזיש), ידיעות אין געשיכטע און ליטעראַטור און אַ חשק צום לייענען. זי איז געווען רעליגיעז אָן שום בײַטעם פֿון אָנשטעל. מיט די יאָרן האָט זיך אין איר אויסגעאַרבעט אַ גלײַכער און פֿעסטער כאַראַקטער, אַן ערנצטער קוק אויפֿן לעבן און אַ געפֿיל פֿון פּערזענלעכער פֿליכט — אַלץ מעלות וואָס זי האָס מיט כּבֿוד דורכגעטראָגן דורך איר לאַנגן, אין מאַטעריעלן זינען ניט גרינגן לעבן.

אויסגעוואַקסן איז זי אין פֿאַרמעגלעכקייט און ווילטאָג. זי איז געווען די געליבטע טאָכטער בײַ איר פֿאָטער, דעם נאָטאַריוס זלמן לעווין. נאָר נאָך זײַן טויט איז זי מיט אַ מאָל געבליבן אין אַן אומבאַשטימטן, אומגעזיכערטן מעמד: דער זיידע האָט קיין ירושה ניט איבערגעלאָזט, און מײַן פֿאָטער האָט אַ סך געהאָרעוועט, אָבער ווינציק פֿאַרדינט מיט זײַן ליטעראַרישער אַרבעט. זי האָט תּיכף איבערגענומען אין אירע הענט די „לייצעס" פֿון דער בעל־הבתּישקייט און די דעה איבער די קליינטשינקע אָפּשפּאָרונגען וואָס דער פֿאָטער האָט אין גאַנצן איבערגעגעבן אין איר רשות, גלייבנדיק אין איר פּראַקטישן חוש. אים האָט דאָס געפֿעלט. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דאָס זעלב־שטענדיקע לעבן פֿון אָט דעם ענג צונויפֿגעבונדענעם פּאָר־פֿאָלק, וואָס אין מאַטעריעלן זינען איז עס קיין מאָל ניט געווען העכער ווי „צו דערלײַדן" און טייל מאָל פֿלעגט עס גרענעצן מיט אמתער נויט.

און די משפּחה איז אַלץ געוואַקסן און געוואַקסן. די מוטער פֿלעגט זיך ניט אָפּוואַרפֿן פֿון די שוואַרצסטע אַרבעטן אין בעל־הבתּישקייט, פֿלעגט קיין מאָל ניט קומען מיט קיין שום טענות צום מאַן, האָט תּמיד געזאָרגט וועגן אָפּהיטן זײַן bien-être און וועגן דערציִען די קינדער. זי האָט זיך געבוקט פֿאַרן מאַן און שטאָלצירט מיט אים, נאָר זי האָט קיין מאָל ניט פֿרעטענדירט אויף קיין „פּראָצענטער" וואָס מען רופֿט פֿון זײַן טאַלענט און זײַן שם, זי האָט ניט געצאַמט זײַן פֿרײַהייט, האָט ניט האָלט געהאַט דעם קאָנווענ־ציאָנעלן קאָנטאַקט מיט זײַן סביבה, און בלײַבנדיק באַוווּסטזיניק אין שאָטן האָט זי געלעבט אין איר משפּחה און צוליב איר.

אין באַציִונגען מיט איר פּעריפֿעריע האָט זי אַלע מאָל אַרויסגעוויזן גוטגינציקייט, גערעכטיקייט און עניוות. איר לאָזונג אין לעבן וואָס מען רופֿט איז געווען „נימער ערגער"; אַזוי פֿלעגט זי שטענדיק ענטפֿערן אויף אַ מזל־טוב און אויף ווינטשענישן. פֿאַר אַזאַ מענטש ווי דער פֿאָטער, מיט זײַן קלוגשאַפֿט אין גרויסע זאַכן פֿון לעבן און זײַן אומבאַהאָלפֿנקייט אין קליינע, מיט זײַן שאַפֿנדיקער נאַטור וואָס וואַרפֿט זיך אייביק, איז די מוטער געווען אַן אמתע ברכה פֿון זײַן ליבן נאָמען; און ער האָט דאָס געוווּסט אָפּצושאַצן.

קיין „פֿאַקטן" אינעם זינען פֿון אויפֿבליצן אָדער אַרויסטרעטונגען זײַנען אין אָט דעם פּרעכטיקן לעבן ניט געווען לויט זײַן עצם מהות. מען קען אָבער ניט זאָגן, אַז די מוטער האָט ניט געהאַט איר חלק אין מענדעלע מוכר ספֿרימס לעבנסווערק. זי פֿלעגט אָפֿט פֿרײַער ווי ווער עס איז געוווּיר ווערן וועגן זײַנע ליטעראַרישע פּלענער, זי איז בײַ טייל פֿון זיי בײַגעווען וואָס מען רופֿט בײַם עצם פּראָצעס פֿון זייער געבוירן ווערן. און אין זײַנע ערשטע פּרוּוון פֿון אויסניצן דאָס עשירות פֿון פֿאָלקס־לשון בײַם אויפֿבויען זײַן ליטעראַטור־שפּראַך האָט דער אָנטייל פֿון דער פֿרוי געשפּילט אַ היפּשע ראָלע. ער איז געווען אַ ליטוואַק וואָס האָט ביז יעמאָלט ניט שטאַרק געדאַגהט וועגן דעם בוי פֿון די ווערטער וואָס זײַנען אַראָפּגעפֿלויגן פֿון זײַן צונג, אַזוי

ווי אַנדערע יונגע לײַט פֿון זײַן עלטער און זײַן סבֿיבֿה. ווען די באַדינגונגען האָבן אים אַ וואָרף געטאָן אין דער סאַמע געדיכטעניש פֿון וואָלינער לעבן-שטייגער און אידיאָם (אַ קלייניקייט, דער מהלך פֿון דער יעמאָלטיקער ווילנע ביז באַרדיטשעוו) און ער האָט זיך באַשלאָסן אויף זײַן לעבנסציל אויסצו-איידלען און איבערצופֿורעמען די שפּראַך פֿון די מאַסן, האָט ער געמוזט דערפֿילן אַ באַדערפֿעניש אין אַ מיטלסטער פֿאָנעטישער ליניע צווישן דעם טערפּקן, פּעסטן, דעצידירטן „ליטווישן" לשון און צווישן דעם ווייכן, לאַש-טשענדיקן, זיך אַרויסגליטשנדיקן אידיאָם פֿון וואָלין. דערצו איז דאָך דער „טעאַטער" פֿון זײַנע פּאַרשוינען אויך דאָרטן; דניעפּראָוויץ, טעטעריווקע, גלופּסק, טונעיאַדעווקע, די פּיאַטאָגנילעווקע אַליין (די גנילאָפּיאַט, וואָס אויף איר שטייט באַרדיטשעוו)...

אמת, ער האָט געהאַט די גוואַלדיקע גאָב פֿון אינסטינקטיווער אַכטגע-בעוודיקייט, פֿאַרבײַגייענדיק פֿלעגט ער אַרײַנזאַפּן אין זיך די פֿלוידן פֿונעם לעבן-שטייגער און פֿון דער מענטאַליטעט פֿון דער סבֿיבֿה, וואָס מיט איר איז ער געווען אין אַ דירעקטן טאָגטעגלעכן קאָנטאַקט. לויט זײַן עצם פּסיכאָ-לאָגישן מהות איז ער נוטה געווען צו באַלאַנסירן אויף די „געאָמעטרישע ערטער" וואָס מען רופֿט, ווו עס באַגעגענען זיך די פֿאַרשיידענע פֿאָלקישע פּסיכישע קאַטעגאָריעס. ער פֿלעגט אָנטון מיט זײַן טאַלענט אָט די מיטעלע געפֿינסן אין בלוט און פֿלייש פֿון לעבעדיקע געשטאַלטן. נאָר פֿון דעסט וועגן, ווען ער האָט אַוועקגעלייגט פֿאַר זיך דאָס ערשטע בלעטל פּאַפּיר, אויף וועלכן ער האָט אָנגעשריבן אַ קעפּל „דאָס קליין מענטשעלע", האָט ער געמוזט דערפֿילן, אַז ער טרעט צו צום סאַמע מקור פֿונעם ניט-פּאָלירטן פֿאָלקסוואָרט.

ער פֿלעגט זיך ניט אונטערגעבן, ער פֿלעגט מאַטערן דאָס וואָרט אַזוי ווי נאָר ער אַליין האָט געקענט, ביז וואַנען ער פֿלעגט ניט צוימען דעם ווידערשפּעניקן „מוסטאַנג", ניט אונטערטעניקן אים אונטער זײַן ווילן, ניט נייטן אים אַרויסצוטרעטן מיטן שניט פֿונעם ריטעם וואָס ער האָט געדאַרפֿט אין דעם מאָמענט (מיט דער דאָזיקער „צוימערישער" טעטיקייט האָט ער זיך דאָך פֿאַרנומען ביזן סוף פֿון זײַנע טעג מיט פֿרייד און מיט הצלחה). אָבער איך געדענק, ווי זיצנדיק אָנגעבויגן איבער זײַן „שרײַבעכץ" בײַ נאַכט אין זײַן ענגן חדרל בײַם זיידן אין שטוב בײַ אַ חלבֿן ליכט (מיט 70 יאָר צוריק!) פֿלעגט ער וועלן, אַז די פֿרוי זאָל זיצן דאָ גופֿא מיט איר שטריקעכץ, און גענוג אָפֿט פֿלעגט ער זיך אָפּרײַסן פֿון דער פֿעדער און זיך שואל-עצה זײַן מיט איר אויער און גײַסט, צופֿאַסנדיק זײַן שורה צו זייער „רעזאָנאַנס" אָדער נאָכפֿרעגנדיק זיך בײַ איר אויף עפּצס אַ שטייגערישן דעטאַל.

ער האָט געגלייבט אין דער אָנפֿעלערדיקייט פֿון איר פֿיזישן און גײַסטיקן געהער, אין איר „ראַסנדיקער", אויב איר ווילט, קאָנגעניאַליטעט מיט דער פֿאָלקס-נשמה. אין דער „קליאַטשע"—אין דער ערשטער „קליאַטשע"— האָט ער לויט מײַן קוק צום ערשטן מאָל דערגרייכט אַן ענדגילטיקן ניצחון

איבערן לשון: אָט דער ריטעם דער קלינגעוודיקער, אָט די קאָכיקע סטיכיע פֿון וואָרט וואָס רײַסט אַראָפּ אַלע דעמבעס פֿון דער קאָמפּליצירטער טעמע מיט דער גרינגקייט און דעם כּוח פֿון עפּעס אַ ישעיהו הנבֿיא — דאָס איז געווען דער ערשטער טריִומף פֿון דער נײַער שפּראַך, פֿון דער שפּראַך ייִדיש וואָס האָט זיך דערהייכט איבערן „זשאַרגאָן" (איך בין בײַגעווען, ווי עס האָט זיך געשריבן די „קליאַטשע", ווי אימפּעטיק זי איז געוואַקסן און פֿאַרטיק געוואָרן אין אַ וואָסערע צוויי וואָכן!). נאָר צי פֿלעגט ניט דער גרויסמײַסטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור שפּעטער אויך נאָך אַ מאָל אַ וואָרף טון די פֿעדער, ניט אויפֿשפּרינגען, ניט אַ לאָז טון זיך אין קיך, ווו ער פֿלעגט אָפּרײַסן זײַן „אָראַקל" פֿון די אויוון־גאָפּלען און טעפּ, ניט נייטן צו לאָזן קלינגען זײַן „רעזאָנאַנס" אויף צו קאָנטראָלירן עפּעס אַ נײַע המצאה זײַנע אין וואָרט, אין אויסדרוק?...

נאָר... די צײַט איז געגאַנגען. ס'איז אונטערגעוואַקסן דער יונגער דור. אין דער היים פֿון אונדזער מוטער האָט זיך אויך אַרײַנגעריסן די אייביק יונגע און אין דער זעלביקער צײַט אַזוי אַלטע פֿראַגע וועגן „פֿאָטערס און קינדער". דער גלײַכער, האַרטער כאַראַקטער פֿון דער מוטער האָט זי געקענט ברענגען צו שווײַגן, אָבער ניט אָפּצוגעבן די פּאָזיציעס. זי האָט ניט געקענט משׂיג זײַן, אַז דאָס וואָס עס איז געווען דאָס גאַנצע לעבן אַזוי קלאָר און גערעכט אין אירע השׂגות און געפֿילן זאָל קענען „דעטראָנירט" ווערן דורך די נײַע ווינטן. דערפֿון די חלוקי־דעות. דערפֿון די געהעכערטע פֿאָדערונגען צו די טעכטער—איבער הויפּט צו די ניט־אויסגעגעבענע, כאָטש שוין זעלבשטענדיקע. דערפֿון דער צער אָן אַן אויסגאַנג פֿון די געשעענישן אין דעם זונס לעבן...

די ליבשאַפֿט צו די קינדער, דאָס בוקן זיך פֿאַר דעם מאַנס טאַלענט זײַנען ניט שוואַכער געוואָרן. נאָר דאָס האָבן אַזוי פֿיל קינדער און דאָס שווערע לעבן האָט זיך אָפּגערופֿן. די מוטער האָט זיך געהויקערט, די פֿיס זײַנען איר געשוואָלן געוואָרן, — ס'איז איר שוער שוין אָנגעקומען צו פֿירן ווײַטער „איר וואָגן" מיטן געפֿיל פֿון פֿליכט, מיט דער באַדערפֿעניש צו האַלטן זיך און צו רעספּעקטירן זיך אַליין: געטאָן האָט זי דאָס פּונקט אַזוי פֿעסט בײַ זיך, אָן אַ קרעכץ און עניוותדיק.

דעם פֿאָטערס טויט האָט זי אײַנגעבראָכן. ווען איך בין אין אַ יאָר־אָנדערטהאַלבן אַרום דורכפֿאָרנדיק געווען אויף אַ וויזיט בײַ מײַנע אייגענע אין אַדעס, פֿלעגט די מוטער שוין כּמעט ניט אויפֿשטיין פֿון פֿאָטעל, זי האָט ניט געדאַגהט וועגן דער בעל־הבתּישקייט וואָס איז אַריבער צו די שוועסטער. זי פֿלעגט ליגן און כּמעט ניט ריידן, זי האָט רק געלייענט, געלייענט... נאָך אַ יאָר אָדער אָנדערטהאַלבן זײַנען אַוועק, האָב איך באַקומען אַ ידיעה, אַז זי איז נפֿטר געוואָרן. מען האָט זי געלייגט לעבן פֿאָטערס קבֿר. די אויפֿשריפֿט אויף דער מצבֿה וואָס די קינדער האָבן געשטעלט אויף איר קבֿר איז אײַך באַוווּסט פֿון דער פֿאָטאָגראַפֿיע.

רעפּעראַטן און רעצענזיעס

פאָלקלאָרלידער

פאָלקלאָר־לידער. נײַע מאַטעריאַלן־זאַמלונג באַנד II. געזאַמלט דורך: יע. אוכטערליץ, מ. בערענבאָוסקי, ב. גוטיאַנסקי, א. געלבמאַן, י. טשערניאַק, פ. כאָראָוועצער, ז. סקודיצקי, ש. קופּער־שמיד, כ. רײַכשטיין אא. צוגענדריט צום דרוק מיט אַן אַרײַנפיר און באַמערקונגען ז. סקודיצקי אונטער דער רעדאַקציע פון מ. ווינער. אינסטיטוט פאַר יידישער פּראָלעטאַרישער קולטור פון דער וויסנשאַפט־אַקאַדעמיע פון אוסרר. עטנאָגראַפישע סעקציע. פאַרלאַג „עמעס", מאָסקווע 1936. 393 זײַטלעך.

דאָס איז שוין די צווייטע זאַמלונג „פאָלקלאָרלידער" פון ז. סקודיצקי. ער האָט טאַקע אײַנגעפירט דעם נאָמען „פאָלקלאָרליד". וואָס דאָס איז אַזוינס אַ „פאָלקלאָרליד" זאָגט ער אָבער נישט. פון דעם מאַטעריאַל וואָס סקודיצקי ברענגט דרינגט איך, אַז „פאָלקלאָרלידער" מיינט: א) אַנאָנימע לידער וואָס זענען אויפגעקומען אין דער מאַסע (דאָס וואָס מען רופט ביז הײַנט „פאָלקסליד"). ב) לידער פון ליטעראַרישע מקורים, וואָס זענען געביטן געוואָרן אין פאָלק (דאָס וואָס מיר רופן פאָלקלאָרי־זירטע לידער). ג) סתם ליטעראַרישע לידער וואָס ווערן אַ סך געזונגען אין פאָלק.

די ערשטע זאַמלונג (1933) האָט געהאַלטן 119 לידער, אין דער איצטיקער איז שוין פאַראַן 236 נומערן. דער מאַטעריאַל איז צום גרעסטן טייל אויפגעקליבן געוואָרן דורך די זאַמלערס פון דער פאָלקלאָר־קאָמיסיע בײַ דער קיעווער עטנאָגראַ־פישער סעקציע. צום מערסטן לידער האָבן צוגעשיקט די זאַמלערס ש. קופּערשמיד—50 נומערן, ב. גוטיאַנסקי און סקודיצקי אַליין—צו 31 נומערן, ב. רײַכשטיין—22 נומערן. די איבעריקע זאַמלערס זענען רעפּרעזענטירט מיט קלענערע זאַמלונגען. עס זענען אויך אויסגענוצט געוואָרן די מאַטעריאַלן פון „אַרכיוו פון דער היסטאָריש־עטנאָגראַ־פישער געזעלשאַפט" (8 לידער), „אַנ—סקי־אַרכיוו" (7 לידער) און האַנטשריפטיקע לידער־העפטן וואָס געפינען זיך אין אַרכיוו פון דער עטנאָגראַפישער סעקציע (7 נומערן).

נישט בײַ אַלע לידער איז אָנגעמערקט דער עלטער פונעם אויפגעבער. בײַ די לידער ווו דער עלטער איז יאָ אָנגעגעבן איז צו זען, אַז 12 לידער זענען פאַרשריבן בײַ קינדער. די איבעריקע זענען אַ פּנים אויפגענומען בײַ דערוואַקסענע.

אין דער ערשטער זאַמלונג איז נישטאָ קיין זכר פון קיין ליבעליד. דערפאַר איז אין דער איצטיקער זאַמלונג פאַראַן אַ שפּע פון דעם מין לידער, וואָרעם איצט האַלט שוין דער מחבר, אַז אויב ס'איז היכטיק דער פאָלקלאָר וואָס דריקט אויס רעוואָלוציאָנערישקייט פון די מאַסן, מיינט דאָס נישט, „אַז דער גאָרער איבעריקער פאָלקלאָר איז פאַר אונדז ווייניקער וויכטיק" (ז' 10). דאָס איז שוין אַ טריט פאָרויס

לנבי זײַן פּריִערדיקער אײַנשטעלונג, ווען ער האָט נאָר געהאַלטן פֿון לידער „וואָס זענען ברלט און שארף אָנגעזעטיקט מיט סאָציאַלן אינהאַלט" (זע פֿאָלקלאָר־לידער I, ז׳ 5, אָפּט׳ 2). אחוץ די אָפּטיילונגען ארבעטער־לידער, וועגן רעקרוטשינע און וועגן שטיינער איז צונעקומען א היפּשע גרופּע ליבעלידער (87), דאָס הייסט מער ווי א דריטל פֿון דער גאַנצער זאַמלונג.

בדרך־כלל איז דער מאַטעריאַל גוט קלאַסיפֿיצירט, הגם עס טרעפֿט, אז איינציקע לידער שטייען נישט אין די געהעריקע גרופּעס, למשל נומ׳ 7 ז׳ 265 איז א קינדעריש קייטללידל, שטייט עס גאָר צווישן די שיכּורים־לידער, בלויז אײַבער צוויי שורות ווו עס רעדט זיך וועגן הײַן און ביר; נומ׳ 13 ז׳ 281 איז א קינדערלידל און האָט אהער בכלל קיין שײַכות נישט, און נומ׳ 41 ז׳ 304 דאַרף קומען אין דער גרופּע „בעטלער־לידער", וואָרעם דער אינהאַלט פֿון דעם גאַנצן ליד איז דאָס בעטן א נדבה.

די קלאַסיפֿיקאַציע נופֿא זעט אויס אַזוי: I. ארבעטער־לידער, 1. לידער וועגן ארבעט, עקספּלואַטאַציע און נויט (6 לידער), 2. לידער וועגן קרבנות (7 נומערן). II. לידער וועגן אָרעמקייט און נויט, 1. לידער וועגן עמיגראַציע און עלנטקייט (11), 3. בעטלערלידער (3). III. אַנטיקלעריקאַלע לידער (17). IV. ליבעלידער, 1. לידער וועגן צעשיידונג (15), 2. געשפּרעכן [!] מיט א מוטער (7), 3. געמישט־שפּראַכיקע לידער (7). V. לידער וועגן רעקרוטשינע, פּריזיוו און מיליטער־דינסט בײַם צאַריזם (15). VI. שיכּורים־לידער (13). VII. לידער וועגן שטיינער (62).

סקודיצקי ברענגט א היפּשע צאָל זייער גוטע פֿאָלקסלידער־וואַריאַנטן, און אַפֿילו אַזעלכע וואָס ווערן צום ערשטן מאָל פּובליקירט: למשל דאָס ארבעטער־ליד אויף ז׳ 87 נומ׳ 1, די גאַנצע גרופּע „געשפּרעכן מיט א מוטער" (זז׳ 161—166; צו טייל פֿאַראַן וואַריאַנטן). זייער גוט זענען אויך די טאַנצלידלעך אין דער גרופּע שטיינער־לידער (זז׳ 284—285); זיי וועלן קענען א סך העלפֿן בײַם פֿאָרשן דאָס טאַנצליד. אינטערעסאַנט זענען אויך די לידער אויף ז׳ 302 נומ׳ 38 (א פֿאַרשפּילעניש), 303 נומ׳ 39 א־אַנד.

קיין קעפּלעך האָבן די לידער נישט: אַנשטאָט א טיטל קומט א נומער פֿאַר יעדער ליד. יעדער גרופּע האָט א באַזונדערע נומעראַציע. קיין גרויסער היסרון איז דאָס נישט, אָבער פּראַקטישער וואָלט געווען א לויפֿיקע נומעראַציע פֿאַר אַלע לידער, ווי מען איז זיך נוהג אין די מאָדערנע פּרעמדשפּראַכיקע זאַמלונגען. אַן אויסנאַם האָט סקודיצקי בלויז געמאַכט פֿאַר פֿיר לידער, וואָס זיי האָבן אַזעלכע טיטלען: ליד פֿון איין ליבע (ז׳ 159 נומ׳ 15), א ליד פֿון א ליבע לײַבשאַפֿט (ז׳ 186 נומ׳ 45), ליד פֿון ליבע (ז׳ 231 נומ׳ 86) און ליד פֿון געטרײַער ליבע (ז׳ 233 נומ׳ 87). די טיטלען, ווי סקודיצקי שרײַבט, געהערן צום זינגער (ז׳ 79); צוליב וואָסערע טעמים זיי זענען געגעבן געוואָרן, איז אונדז נישט קלאָר, וואָרעם אויב געבן טיטלען וואָס פֿאַלן אײַן דעם זינגער, וואָלט שוין כּדאַיער געווען אויפֿצונעמען בײַ אים אינפֿאָרמאַציעס, א שטיינער פֿון וועמען ער האָט געהערט דאָס ליד, אין וואָס פֿאַר א סביבה איז עס געזונגען

געוואָרן אד״גל. אַזעלכע ידיעות קענען שוין יאָ האָבן אַן עיקרדיקן ווערט פאַרן פאָרשער. נאָר אויב די זינגערס ווייסן עפּעס צו דערציילן ווענן אויפקום פון די לידער וואָס זיי זינגען, דאַרף מען זיך צו זייערע ידיעות אויך קריטיש באַציִען און נישט אָננעמען אַלץ פאַר אַ גוטער מטבע, אפשיטא שוין „טיטלען״ וואָס האָבן זיכער קיין ממשות נישט. אגב, אויב שוין ברענגען טיטלען, טאָ פאַר וואָס עפּעס בלויז צו פיר לידער?

וואָס עס וואַרפט זיך שטאַרק אין די אויגן אין ביידע זאַמלונגען, איז די גרויסע צאָל פאָלקלאָריזירטע לידער פון אונדזערע פאָלקסטימלעכע דיכטערס. צו אַ טייל לידער האָט דער צונויפשטעלער פון דער זאַמלונג אָנגעגעבן זייערע ליטעראַרישע מקורים, צו אַנדערע ווידער נישט, זייענדיק אַ פּנים איבערגעצייגט, אַז זיי זענען אויפגעקומען ביי די אונטערשטע פאָלקשיכטן, און די מחברים זענען אַנאָנימע. ווער עס זענען די מחברים פון טייל לידער, ווייז איך אָן שפּעטער. צי איז אָבער וויכטיק אויפצוקלייבן פאָלקלאָריזירטע לידער וואָס שטאַמען פון ליטעראַרישע מקורים? זיכער יאָ. מערנישט זיי וואָלט מען געדאַרפט אויסטיילן באַזונדער. עס איז נאָך ביז איצט נישט אַרויסגעגעבן געוואָרן קיין ספּעציעלע זאַמלונג פאָלקלאָריזירטע לידער. אַזאַ זאַמלונג וואָלט זייער אינטערעסאַנט געווען מכמה טעמים; זי וואָלט געהאַט אַ גרויסן באַטייט פאַר דער ליטעראַטור־פאָרשונג און אויך אַ פאָלקלאָריסטישן ווערט. זי וואָלט מיסתּמא אַ סך צוגעטראָגן צו דער דעפינעציע פון פאָלקסליד בכלל.

דער איינציקער וואָס האָט פאַרשטאַנען די נייטיקייט אויסצוטיילן אַזאַ זאַמלונג אַ״נ „אונדזערע פאָלקסטימלעכע לידער פון באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע דיכטער״ איז געווען י״ל כהן ז״ל (זע כהן III, ז׳ 64, הערה 70).[1] ער האָט אָבער ביי זיין לעבן זי נישט באַוויזן צו פאַרעפנטלעכן. אין אַלע פאָלקסלידער־זאַמלונגען וואָס זענען אונדז ביז הייַנט באַקאַנט, אַחוץ די סאָוועטישע, האָבן זיך די זאַמלערס פון י. ל. פּרצן (1896) ביז י. ל. כהנען[2] (1925) נעפּלייַסט אַרייַנצונעמען בלויז עכטע פאָלקסלידער, דאָס הייסט אַזעלכע וואָס זענען אויפגעקומען אין דער פאָלקסמאַסע און זענען אַנאָנים אַרומגעגאַנגען אין פאָלק. אָבער וויפל זיי האָבן נישט מקפיד געווען, האָבן זיך אין אַלע זייערע לידער־זאַמלונגען אַרייַנגעכאַפּט—ביי וועמען מער און ביי וועמען ווייניקער—האַלב, טיילווייַז אָדער אַפילו אין גאַנצן ניט געביטענע לידער פון באַקאַנטע מחברים. לדוגמא בלויז עטלעכע לידער: אַנ—סקיס „אין זאַלציקן ים״ ביי אידלזאָן IX נומ׳ 118; ש. בערנשטיינס „אבל יחיד״ ביי באַסטאָמסקין אין „ביים קוואַל...״ ווילנע 1923, ז׳ 73 נומ׳ 5; בערל בראָדערס „אַ ליד פון אַן אָפּגעקומענעם עושר״ אין „מיטטיילונגען״ ה׳ 36, זז׳ 163—164; ש. הורוויצעס (א. ליטווין) „זשאַמעלע״

---

1 אַ פולע רשימה קיצורים פון די געניצטע מקורים גיב איך צום סאַמע סוף רעצענזיע.

2 אין דער „נייער זאַמלונג״ האָט כהן שוין אַרייַנגענומען באַוווסטזיניק דרייַ פאָלקלאָריזירטע לידער, צו וועלכע ער ווייַזט אַליין אָן די מקורים: די נומערן 3, 51 און 70 (אָן דעם מקור); עס זענען דאָרט אָבער אויך פאַראַן נאָך פאָלקלאָריזירטע לידער, וואָס צו זיי ווייַזט כהן ניט אָן דעם מקור.

ביי אידלזאָן IX נומ׳ 345; א. רייזענס „אין סוכה״ מיטן ניגון ביי ש. לעהמאַן „נגבים־לידער״ ז׳ 229 א״אנד.

אין די סאָוועטיש־ייִדישע זאַמלונגען איז שטאַרק פאַרטראָטן דער מין לידער, עס דערנייט אַזוי ווייט, אַז עס ווערן אַרײַנגענומען לידער פון בדחנים און דיכטערס אָן וועלכע עס איז שינויים. אַזעלכע לידער זענען לכל הדעות נישט קיין פאָלקלאָר. במילא וואָלטן זיי נישט געדאַרפט האָבן קיין אָרט אין אַ פאָלקלאָריסטישער אויס־גאַבע, אפילו אויב זיי גייען אַרום אין פאָלק. סקודיצקי פאַרענטפערט זיך אפילו, באַשר ער האָט אַרײַנגענומען די פאָלקלאָריזירטע לידער „כדי צו ווײַזן, ווי אַזוי די ליטעראַרישע לידער האָבן אַרײַנגעדרונגען אין פאָלקלאָר און אוודאי ראַוודאי נישט, ווי אַזוי זיי האָבן אין אים געווירקט. אין זײַנע „אַלגעמיינע באַמערקונגען וועגן פאָלקלאָרליד״, וואָס האַלטן זעכצנטהאַלבן זײַטלעך, דערציילט סקודיצקי צוזאַנד די אַלגעמיין באַקאַנטע זאַך, אַז פאָלקלאָר און ליטעראַטור האָבן זיך תּמיד איינס דאָס אַנדערע באַפרוכפערט. פּרינציפּיעל זעט ער נישט קיין חילוק אין קינסטלערישן זינען צווישן די ליטעראַרישע און פאָלקלאָ־רישע שאַפונגען. ווי אַ בײַשפּיל ציטירט ער גאָרקיס מיינונג וועגן פאָלקלאָר: מען קען נישט וויסן, האָט גאָרקי געזאָגט, די אמתע געשיכטע פונעם האַרעפּאַשנעם פאָלק, נישט וויסנדיק די מינדלעכע פאָלקסשאַפונג וואָס האָט אָן אַן אויפהער און באַשטימט געווירקט אויף דער בוך־ליטעראַטור, ווי למשל „פּויסט״, „טיל אוילנשפּיגל״, „די טרעפּע־נישן פון באַראָן מינכהויזן״ אד״גל.

סקודיצקי איז זייער שטרענג אין זײַנע טעאָרעטישע אויספירן לגבי דעם אָפּקלײַב פון פאָלקלאָר־מאַטעריאַל. ער זאָגט, אַז מיטן אויפזאַמלען און פאַרעפנטלעכן דעם עלטערן פאָלקלאָר „קערט אום די סאָוועטישע פאָלקלאָריסטיק דעם פּראָלע־טאַריאַט, די האַרעפּאַשנע מאַסן זייערע שאַפונגען פון יענעם פּעדיאָד, וועגן זיי זענען געווען אונטערדריקט״ (ז׳ 15). אויב אַזוי, פאַר וואָס האָט ער אַרײַנגענומען די משׂכּילישע און בדחנישע לידער פון אַ מיכל נאָרדאָן, וועלוול זבאַרעזשער, א. גאָלדפאַדן, אליקום צונזער, מאַנע כ״עס, אפילו שמר א״אנד? דאָס זענען אויך שאַפונגען פון די האַרעפּאַשנע מאַסן פון יענעם פּעדיאָד?

אין דעם קאַפּיטל קומען נאָך אַרײַן פאַרשיידענע אידעאָלאָגישע טעזיסן וואָס איך האַלט נישט פאַר מיין עובדא דאָ מיט זיי צו דיסקוטירן, וואָרעם זיי זײַנען מיטן עיקר אָרגאַניש נישט פאַרבונדן.

נאָך די אַלגעמיינע באַמערקונגען גייט דער מחבר אַריבער צו דער כאַראַקטע־ריסטיק פונעם מאַטעריאַל לויט די גרופּעס. אויף טייל כאַראַקטעריסטיקעס וויל איך מיך אָפּשטעלן.

אַרבעטער־לידער

ס׳קען אויסקומען חידושדיק, הלמאי דווקא די גרופּע וואָס דאַרף זײַן לויט סקודיצקין די גרעסטע (זע פאָלקלאָר־לידער I, ז׳ 9, אָפּט׳ 4), איז גראָד אַזוי מאָגער. דאָס

לאָזט זיך אפשר דערקלערן דערמיט, וואָס אמתע פאָלקסלידער אויף דער טעמע לאָזן זיך ווייניק אויסזאַמלען, בפרט פון פאַר דער צייט איידער עס איז געווען אַן אָרגאַניזירטע אַרבעטער-באַוועגונג, הגם אַזעלכע לידער זענען מיסתמא אומגעגאַנגען אין פאָלק.[3]

כאַראַקטעריזירנדיק די לידער פון דער אונטערגרופּע „וועגן אָרעמקייט און נויט" שטעלט פעסט סקודיצקי צוו"א, אַז „די בעטלערלידער זענען געוויינלעך געזונגען געוואָרן דורך בעטלער" (ז' 24) און פון דאַנען נעמט זיך זייער ווייניקער טאָן און דאָס באַקלאָגן זיך אויפן בעטלערס גורל. די „טעאָריע" בויט סקודיצקי אויף דריי לידער פון דער גרופּע, וואָס צוויי פון זיי האָבן אַ טאַטן: דאָס ערשטע בערל בראָדער און דאָס צווייטע שמרן; דאָס דריטע איז אויך קענטיק אַ פאָלקסטימלעך קונסטליד (זע ווייטער). זיין השערה וואָלט זיך פון דעסט וועגן אפשר געקענט ליינען אויפן שכל, ווען די לידער (נישט נעקוקט דערויף, וואָס זיי זענען פון באַקאַנטע מחברים) וואָלטן לכל הפחות אויפגעזאַמלט געוואָרן ביי בעטלערס; ווערן מיר אָבער געוויר פון די קורצע הערות ביי די לידער, אַז זיי זענען אויפגענומען ביי מענטשן פון גאָר אַן אַנדערער סביבה. דעריבער זע איך נישט, אַז די גאַנצע טעאָריע זאָל האָבן אַ זכות-הקיום.

אַנטיקלעריקאַלע לידער

די גרופּע האַלט בלויז משכילישע לידער. צו טייל פון זיי האָט סקודיצקי אַליין אָנגעוויזן די ליטעראַרישע מקורים, צו די איבעריקע ווייז איך שפּעטער אָן. כ'וועל דאָ נישט גיין פאָלעמיזירן וועגן די אַלע וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט יידישן פאָלקלאָר „אין קאַפּיטאַליסטישן אויסלאַנד" און וואָס סקודיצקי האַלט, אַז זיי האָבן „פאַרהערלעכט" דעם רעליגיעזן פאָלקלאָר: זיין פאָלעמיק און זיינע אויספירן זיינען פּרבליציסטיק, נישט קיין פאָרשונג. צו דעם ערגרן וויל איך בלויז אָנמערקן, אַז דער רעליגיעזער פאָלקלאָר פאַרנעמט ביי יידן זייער אַ חשובֿ אָרט, און כדי צו וויסן וואָס דער רעליגיעזער פאָלקלאָר איז אַזוינס, מוז מען אים קודם-כל אויספאָרשן. מ. ווינער האָט נאָך אין 1932 געשריבן, אַז „אַ וויכטיקן אָרט אין דער דאָזיקער וויסנשאַפט [עטנאָגראַפיע] דאַרף אויך למשל פאַרנעמען די וויסנשאַפטלעכע אויספאָרשונג פון די רעליגיעזע רעשטלעך רעליגיעזן שטייגער ביים אָפּגעשטאַנענעם טייל פון דער באַפעלקערונג, די אויסקלאָרונג פון זייער סאָציאַלן מהות אין די קאָנקרעטע פאָלן און פון די מיטלען, ווי אַזוי קענען די דאָזיקע רעשטלעך צו קעמפן" („פּראָבלעמעס פון פאָלקלאָריסטיק" ז' 8). אגב זאָגט דאָך סקודיצקי אַליין אין זיין שאַרפער קריטיק אויף ליפּסאָנס „די וועלט דערציילט", אַז „עס וואַרפט זיך דורך אויך גענוג מאַטעריאַל... וואָס דעמאָסקירט דווקא דעם יידישן קלער" (ז' 31); בכן האָט סקודיצקי פאַר זיינע צילן גופא יאָ וואָס צו פאָרשן אינעם רעליגיעזן פאָלקלאָר און ער טאָר אים נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט.[4]

---

3 אויף דער נייטיקייט צו זאַמלען אַרבעטער-לידער האָט דער ערשטער ביי אונדז אָנגעוויזן י. ל. כהן אין לאַנדוי-בוך: „פאָלקסגעזאַנג און פאָלקסליד", שפּאַלטן 139—154.

4 אויף זז' 35 — 36, ווו סקודיצקי ציטירט דאָס ליד „דאָס ווייסט דאָך יעדער..." איז אין אָפּשיק פאַראַן אַ טעות: אַנשטאָט דער אָנגעגעבענער זייט 133 דאַרף זיין 131.

איך וויל זיך נאָך אָפּשטעלן אויף דער הוספה צו דער באַשרײַבונג פֿון די אַנטיקלעריקאַלע לידער (ז׳ 326). דער מחבר דערציילט, אַז פֿון די אַנטיהסידישע ליטעראַרישע לידער האָט מען אין דער מאַסע צום מערסטן געזונגען די לידער פֿון וועלוול זבאַרעזשער און מיכל גאָרדאָן. אויף אַ האַלב זײַטל גייט אַן אָפּשאַץ פֿון זבאַרעזשערס ווערק אין סאַמע סופּערלאַטיוון. בכדי צו מאַכן זײַן אָפּשאַץ מער אינטערעסאַנט־געוודיק, ברענגט סקודיצקי אויך די מיינונג פֿון דעם אוקראַיִנישן דיכטער איוואַן פֿראַנקאָ, וואָס האָט געקענט יידיש און האָט לויט סקודיצקין זייער נעראָטן איבערגעזעצט אויף אוקראַיִניש זבאַרעזשערס צוויי לידער: „משיחס צײַטן" און „דער חסיד איבער דאָס טעאַטער". סקודיצקי האָט נאָר געזען די איבערזעצונג. חוץ דעם איז אָבער פֿאַראַן אין דער שעוועטשענקאָ־געזעלשאַפֿט אין לעמבערג פֿראַנקאָס אַ כתב־יד מיט אַ נדעסערער זאַמלונג לידער וואָס ער האָט איבערגעזעצט פֿון זבאַרעזשערן אין 1914; זע „ידיעות פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט", ווילנע 1934, נומ׳ 49, ז׳ 14.[5]

ריידנדיק וועגן זבאַרעזשערן, ברענגט סקודיצקי אַ רשימה פֿון זבאַרעזשערס 9 פֿאָלקלאָריזירטע לידער וואָס זענען פֿאַרעפֿנטלעכט אין פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס, אָדער אַזעלכע וואָס געפֿינען זיך אין „עטנאָגראַפֿישן אַרכיוו" אין דעם יידישן אָפּטייל בײַ דער קיעווער וויסנשאַפֿט־אַקאַדעמיע. די רשימה איז ווײַט נישט קיין אויסשעפּיקע. מיר זענען באַקאַנט 20 פֿאָלקלאָריזירטע לידער פֿון זבאַרעזשערן און 68 וואַריאַנטן צו די לידער. פּונקט אַזוי איז נישט אויסשעפּיק די רשימה פֿון מיכל גאָרדאָנס 10 פֿאָלקלאָריזירטע לידער וואָס ווערן געבראַכט נאָך דער ערשטער רשימה. ריידנדיק וועגן מ. גאָרדאָנס „זעלדע פֿאַר דעם גט" זאָגט סקודיצקי, אַז דאָס ליד איז „לויט ידיעות וואָס מיר האָבן [פֿון וואַנען?] — איינס פֿון די פֿאַרשפּרייטסטע יידישע לידער בכלל" (ז׳ 61). פֿון דעסט וועגן האָט ער אין זײַן רשימה (ז׳ 331 נומ׳ 6) נישט געקענט מער אויפֿצײַלן ווי איין געדרוקטן וואַריאַנט (נ״מ נומ׳ 285) און עטלעכע [וויפֿל?] פֿאָלקלאָריזירטע וואַריאַנטן אין כתב־יד, וואָס געפֿינען זיך אין אַרכיוו, הגם עס זענען פֿאַראַן מער. מיר למשל זענען באַקאַנט נאָך צוויי וואַריאַנטן (זע די הוספֿות צום סוף). אין דער אמתן איז גאָרדאָנס פֿאַרשפּרייטסט ליד „די שטיפֿמוטער". איך ווייס נאָך פֿון 17 וואַריאַנטן אַחוץ די וואָס סקודיצקי ברענגט (זע הוספֿות צום סוף). סקודיצקיס רשימה פֿון גאָרדאָנס פֿאָלקלאָריזירטע לידער בין איך ממלא מיט 29 וואַריאַנטן. ביידע רשימות פּרווו איך דערגאַנצן צום סוף פֿון דער דעצענזיע.

לידער וועגן רעקרוטשינע, פּריזיוו און מיליטער־דינסט בײַם צאַריזם

פֿאַר אַ טיטל פֿון דעם קאַפּיטל וואָלט גיכער געפּאַסט „אוקראַיִנישע לידער וועגן רעקרוטשינע" אַז״וו, ווײַל כדי צו באַווײַזן די באַציִונג פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער אין צאַרישן רוסלאַנד צום מיליטער־דינסט איז בשום אופֿן נישט גענוג צו ציטירן פֿון דעם מין פֿיר אוקראַיִנישע לידער (בלויז פֿון טשובינסקיס זאַמלונג), ווי דאָס טוט סקודיצקי. קיין איין

---

5 דעם קאָרעקטיוו וועגן זבאַרעזשער־פֿראַנקאָ זע צום סוף פֿון דער איצטיקער רעצענזיע.

רוסיש ליד ברע:נט ער נישט; שוין אָפּגערעדט פֿון לידער בײַ אַנדערע פֿעלקער וואָס ווײַנען אין רוסלאַנד, הגם אַזעלכע לידער, ווי באַוווּסט, פֿעלן נישט. גענוג זיך למשל צו באַקענען מיט די לידער וואָס ש. אַנ—סקי ברענגט אין זײַן אַרבעט:

Народ и война, in: Народ и книга... Москва. 1914 pp. 209 — 266.

כ׳מיין, אַז עס איז אַפֿשר כדאי צו ציטירן, וואָס דער היסטאָריקער ש. גינזבורג שרײַבט וועגן דעם ערנין אין זײַנע „היסטאָרישע ווערק״, ניו־יאָרק 1937, באַנד III ז׳ 16. „...אין די דערפֿער האָט מען באַגלייט די רעקרוטן צו דער ‚פּריסוצטווע׳ מיט די זעלביקע יאָמער־געשרייען און געוויין וואָס פֿלעגן דאָרטן הילכן בײַם אָפּפֿירן אַ טויטן צום קבֿר״. ניט נאָר בײַ פּויערים, בײַ דער גאַנצער רוסישער באַפֿעלקערונג איז די רעקרוטשינע געווען פֿאַרהאַסט, פֿאַרשאָלטן, און ווי דאָס רוסישע פֿאָלק האָט אויף איר געקוקט, וועגן דעם גיט אונדז אַ קלאָרן באַגריף דאָס אַלטע רוסישע ליד:

פֿינגער האַקן, רײַסן ציין, —
נאָר אין קייזערס דינסט ניט גיין!״

לדוגמא ברענג איך דאָ כאָטש איין רוסיש פֿאָלקסליד פֿון דעם מין:

Ты, родима моя матушка,
Ты не знаешь мово горюшка,
Мово горюшка великова.
Отдают меня в солдатушки
От родимаей от матушки.
Повезли меня, молодца,
От родимого да от отца.
Балахна — город привольна сторона.
Посреди ее стоит приемнушка нова.
У приемнушки окна велики.
Нам, молодчикам, не хочется итти:
Во приемной рамы новые,
Все солдатушки готовые.
Во приемной рамы биты:
Все солдатушки забриты.

А. Дымшиц, Литература и фольклор, Москва 1938, pp. 110.

די באַצײַונג צום מיליטער־דינסט אינעם פּוילישן פֿאָלקסליד איז צו זען פֿון ליד וואָס י. סט. ביסטראָן (Bystroń) ברענגט אין זײַן בראָשור: Uwagi nad dziesięciu pieśniami ludowymi Żydów polskich, Warszawa-Lwów 1923, איבער־געדרוקט פֿון מ. ווײַנרײַך אין „ייִדישע פֿילאָלאָגיע״ ז׳ 209 און פֿון דעם ווײַטערדיקן ליד, וואָס כ׳ציטיר דאָ:

Pudźe Jaś, pudźe Jaś, pudom hłopci uorać,
A já ńeborácek, musem maśyrovać.

Pudźe Jaś, pudźe Jaś, pudom hłopci košić.
A já ńeborácek musem sable nośić.

A. Stopka. Materyały do etnografii Podhala. In: Materyały Antropol.-Archeolog. i Etnograficzne... T. III., Kraków 1898. p. 107 Nr. 599.

איך ברענג אויך ווײַטער א ווײַסרוסישן פּאַראַלעל צו אָט דעם ליד.

די זעלבע באַצײַונג צום מילִיטער-דינסט ווי אין די לידער פֿון צאַרישן רוסלאַנד טרעפֿן מיר אויך אין דײַטשע פֿאָלקסלידער.

לדונמא וועל איך דאָ כאָטש ציטירן צוויי פֿראַגמענטן פֿון אַזעלכע לידער. דאָס ערשטע איז אויפֿגעקומען אין דרום-דײַטשלאַנד און שטאַמט פֿון 1848, ס'טראָגט דעם נאָמען: Beim Ausmarsch.

2. ‚Vater, Vater, ich bin euer Sohn,
Helfet mir mit Geld davon!
Helfet mir mit Gut und Geld,
Dass ich nicht darf ziehen in das Feld,
Dass ich bleibe hier!'

3. „Ei du mein lieber Sohn,
Ich will dir helfen schon,
Will dir geben Gut und Geld,
Dass du nicht darfst ziehen in das Feld,
Darfst bleiben hier".

4. ‚Vater, Vater, das ist euer Wort,
Aber ich muss dennoch fort;
Denn wer wird nehmen das Geld,
Und für mich ziehen in das Feld,
Dass ich bleibe hier? —

5. Ach Gott, wie ist der Himmel so roth,
Rosenroth wie eine Gluth!
Das bedeut't Soldatenblut,
Das bedeut't Soldatenblut:
Ach, dass Gott erbarm!

ערק-בעהמע ב' III, ז' 223, נומ' 1344.

דאָס צווייטע ליד שטאַמט בערך פֿון 1792 — 1800 און טראָגט דעם נאָמען Der weggefangene Rekrut. אינעם ליד זאָגט דער פֿאָטער צום אָפּגענומענעם זון:

„Ade mein lieber Sohn;
Musst dich zur Reis' begeben

Auf eine Festung zu.
's regiert jetzt in der Welt
Die Falschheit und das Geld;
Der Reiche kann sich helfen,
Der Arme muss ins Feld".

ערק-בעהמע ב׳ III, ז׳ 237, נומ׳ 1365, סטר׳ III.
Das deutsche Volkslied... :וואַריאַנטן אין
14טער יאָרגאַנג, ווין 1912, ז׳ 67; 15טער
יאָרגאַנג, 1913, ז׳ 139.

צי דערמאָנען נישט די פּערזן אונדזערע קאַנטאָניסטן-לידער?

אין דער ווײַטערדיקער אָפּשאַצונג פֿאַרגינט זיך סקודיצקי צוו״א צו זאָגן, אַז חזנים און רבנים האָבן דעם טומל אין רעקרוטשינע אויסגעניצט צוליב צוועקן פֿון הייבן דעם רעליגיעזן פֿאַנאַטיזם פֿון די מאַסן (ז׳ 55). קיין פֿאַקטן וואָס זאָלן באַשטעטיקן זײַנע רייד ברענגט ער נישט. מיר האָבן אָבער יאָ עטלעכע פּונקט פֿאַרקערטע פֿאַקטן פֿון די 60ער און 70ער יאָרן פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, בעת אין די ספּאָנטאַנע בונטן קעגן דער רעקרוטשינע, קעגן מוסרים און כאַפּערס פֿלעגן בראָש פֿון אויפֿגע־רענטן ייִדישן המון שטיין רבנים. אַזוי איז געווען דער פֿאַל מיט ר׳ ישׂראל ריזשינער, דעם דונאַיעווצער רב, דעם הנצי־בס (שפּעטער באַרימטער וואָלאָזשינער ראָש־ישיבה) פֿאָטער.[6] „אין גראָדנע איז אין דער צײַט פֿון די „כאַפּערס" אַרויס דער רב ר׳ אליהו פֿון דירעטשין מיט אַ האַק אין האַנט און דער עולם נאָך אים, אויך מיט העק, און זיי זענען באַפֿאַלן דאָס רעקרוטן־שטיבל און האָבן באַפֿרײַט די אָפּגענעבענע ייִדישע רעקרוטן".[7]

ווירקונגען פֿון אוקראַיִנישן פֿאָלקלאָר

לעולם וואָלט דאָס קאַפּיטל ניכער געדאַרפֿט הייסן „ווירקונגען פֿון סלאַווישן פֿאָלקסליד", מחמת עס רעדט זיך דאָ נישט בלויז וועגן די ווירקונגען פֿון אוקראַיִנישן פֿאָלקסליד אויפֿן ייִדישן, נײַערט חוץ דעם אויך פֿון ווײַסרוסישן און פּוילישן. סקודיצקי וואַרפֿט אָפּ אַ. לאַנדויס טעזע וועגן דער אוממיגלעכקייט פֿון סלאַווישע אַנטלײַונגען אין ייִדישע פֿאָלקסלידער. ווי אַ דאַיה ווײַזט ער אָן אויף די ביז איצט אָפּגעזוכטע סלאַווישע פּאַראַלעלן צו זײַן ייִדישע פֿאָלקסלידער. חוץ זיי ברענגט סקודיצקי נאָך 20 פּאַראַלעלן וואָס ער אַליין האָט אויפֿגעזוכט.[8]

---

6 א. טשעריקאָווער: ייִדן־רעוואָלוציאָנערן אין רוסלאַנד אין די 60ער און 70ער יאָרן. היסטאָרישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ, באַנד III, ווילנע — פּאַריז 1939, זז׳ 61 — 62.

7 א. טשעריקאָווער, אידישע בונטען געגען די גזירות פֿון ניקאָלאַי דעם ערשטן. אין: די צוקונפֿט, ניו־יאָרק 1939, מערץ, ז׳ 177.

8 אַגב האָט בײַ צוויי לידער פֿון זיי, קיפּניס II זז׳ 139 און 146 „אוי פּיוו יאָ אוי נעדילו" (ז׳ 65 נומ׳ 8) און „פּאָ טים באָצי דונאַיו" (ז׳ 66 נומ׳ 14), אָנגעוויזן דעם אוקראַיִנישן אָפּשטאַם י. גאָלדבערג אין צײַטשריפֿט II — III, שפּ׳ 602. (פּולער טיטל פֿון זײַן אַרבעט זע הערה 12).

דאָס איז פֿאַרשטייט זיך אַן אויפֿטו, עס איז נאָך אָבער אַ ספֿק, צי די אַלע פּאַראַלעלן ווײַזן דעם ריכטיקן מקור, פֿון וואַנען די לידער שטאַמען, וואָרעם צו איין און דעם זעלבן ליד לאָזן זיך אויפֿווײַזן פּאַראַלעלן אויך אין אַנדערע נישט־סלאַווישע לשונות; אַזוי איז אַ שטיינער מיט דעם חד־גדיא ליד וואָס איז זייער פֿאַר־שפּרייט אין נאַנץ אייראָפּע ווענן וואָס סקודיצקי דערמאָנט אַפֿילו נישט. צו דעם אַלנעמיין פֿאַרשפּרייטן פֿאָלקסליד „יאָמע, יאָמע זינג מיר אַ לידעלע" האָבן אַ. לאַנדוי און י. ל. כּהן אָנגעוויזן פּוילישע, דײַטשע, ענגלישע, איטאַליענישע און אוקראַיִנישע פּאַראַלעלן (כּהן III, ז׳ 102, הערה 103),[9] אָדער צו דעם צייליעניש „איינגל, ביינגל, סטופּ אַ צייגל" (כּהן III, ז׳ 105, הערה 125). צו דעם ליד „וווּהין זשע פֿאָרסטו, עליקל מײַן מאַן" ז׳ 114 נומ׳ 17, צו וועלכן סקודיצקי ברענגט אַן אוקראַיִנישן פּאַראַלעל (ז׳ 374), איז אויך פֿאַראַן אַ דײַטשער פּאַראַלעל (ערק־בעהמע II נומ׳ b890). אָדער „הער נאָר, דו שיין מיידעלע", וואָס סקודיצקי דרוקט איבער (ז׳ 358) פֿון ג״מ נומ׳ 206 און פֿון כּהן I ז׳ 52, איז נישט נאָר פֿאַראַן אין אוקראַיִניש, נײַערט עס איז אויך פֿאַרשפּרייט אין אַלע פּראָווינצן פֿון פּוילן, אויך בײַ די סלאָוואַקן און טשעכן. באַשטימען דעם דירעקטן מקור פֿון יידישן טעקסט איז דעריבער, ווי עס האָט שוין בשעתו אויפֿגעוויזן מ. ווײַנרײַך,[10] נישט מיגלעך, כּל־זמן מיר וועלן נישט האָבן ווענן אַזעלכע לידער קיין ספּעציעלע מאָנאָגראַפֿיעס.

פֿאַר וואָס האַלט סקודיצקי, אַז די לידער זענען אַנטליגן בײַ די סלאַוון? ער דערקלערט דאָס דערעיקרשט מיט דעם, וואָס „עס איז פֿאַראַן אַ געוויסער אידעאָלאָגישער, קלאַסעווער קאָנטאַקט צווישן די יידישע האַרעפּאַשנע מאַסן פֿון יענע סלאַווישע לענדער, ווו זיי האָבן געלעבט" (ז׳ 71). אויב אַזוי, מיט וואָס וועט סקודיצקי אויסטײַטשן דעם פֿאַקט, וואָס מיר טרעפֿן אַזאַ גרויסע צאָל סלאַווישע פּאַראַלעלן און מאַקאַראָנישע לידער דווקא אין דער יידישער רעליגיעזער סביבה? אויף די לעצטע ווײַזט סקודיצקי אַליין אָן (ז׳ 74). די גרויסע צאָל וואַריאַנטן פֿון די דאָזיקע לידער באַשטעטיקט זייער פֿאַרשפּרייטקייט. מיר ווייסן פֿון פֿאַקטן, ווי רבנים פֿלעגן נישט נאָר זינגען מאַקאַראָנישע און פֿרעמדשפּראַכיקע לידער, נאָר פֿלעגן אַפֿילו שאַפֿן רעליגיעזע לידער לויטן מוסטער פֿון פֿרעמדשפּראַכיקע וועלטלעכע לידער און אַרײַנלייגן אין זיי אַ רעליגיעזן תּוכן. אַזאַ ליד א״נ „רויז, רויז וווּ ביסטו" לויטן פּוילישן פּאַסטעכליד Róża, róża, jak ty daleka האָט געשאַפֿן ר׳ מענדעלע פֿון רימענעוו;[11] דאָס ליד איז אויפֿגענומען אין קיפּניסעס זאַמלונג II, ז׳ 140 און ווערט נאָך עד־הּיום געזונגען צווישן חסידים.

---

9 איציק מאַנגער ברענגט אַ יידישע איבערזעצונג פֿון אַ ציגײַנערישן פּאַראַלעל צו „יאָמע, יאָמע". זע: „וואַנדערנדיקע פֿאָלקסמאָטיוון", גײַע פֿאָלקסצײַטונג, וואַרשע 1936, סעפּט׳ 25.

10 אין זײַן רעפֿעראַט וועגן דער פֿרײַער דערמאָנטער בראָשור פֿון י. סט. ביסטראָן, יידישע פֿילאָלאָגיע I ז׳ 206.

11 פּויליש Rymanów, סאָניקער פּאָוויאַט, לעמבערגער וואָיעוואָדשאַפֿט. דאָס ליד ווערט אויך צוגעשריבן ר׳ לייב שרהס תּלמיד ר׳ יצחק־אײַזיק טויבן פֿון קאַלעוו (Nagykálló, אונגערן), וואָס האָט עס געזאָלט מאַכן לויטן מוסטער פֿון אַן אונגעריש פּאַסטעכליד. דאָס ליד ווערט סאַקע געזונגען אויף יידיש, לשון־קודש און אונגעריש. זע: א. כּהנא, ספֿר החסידות... צווייטע אויפֿל, וואַרשע תּרפּ״ב, ז׳ 295; א. צ. אידלזון „הנגינה החסידית" אין: ספֿר השנה ליהודי אַמריקה... בעריכת מ. ריבולוב. ניו־יאָרק 1931, ז׳ 78; יהודה יפֿת: „האַדמו״ר חמנגן מקאַלוב" אין: „לחסידים

אנב׳ ווייסט דאָך סקודיצקי אַליין צו דערציילן (לויט בערענאָווסקין), אז ביז 1931 זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן העכער 100 מישספּראַכיקע לידער, צווישן זיי אַ דריטל (75) פון אַ מיסטיש-רעליגיעזן כאַראַקטער, וואָס זענען אויפגעקומען, לויט סקודיצקיס אייגענע רייד, „דער עיקר אין דער סביבה פון חסידים, רביים, קלויזניקעס און יודעי-ספר״[12] (ז׳ 74). אויב אַ דריטל מישספּראַכיקע לידער זענען אויפגעקומען אין אַ רעליגיעזער סביבה, איז דער שכל מחייב, אז אויך נאַנצע פרעמדשפּראַכיקע לידער האָבן דאָרטן געקענט אויפקומען; אָט די לידער זענען פאָרט נישט מער ווי אַ טריט ווײַטער פון די מישספּראַכיקע. סקודיצקי שטרײַכט אונטער, אז בײַ די אַנטלײַונגען האָט דער יידישער זינגער אַרויסגעוויזן אַן אויסגעצייכנטן קינסטלערישן חוש. ווי אַ ראיה ווײַזט ער אָן, אז די אַנטלײַגענע לידער געהערן צו די שענסטע מוסטערן פונעם אוקראַאינישן פאָלקס-געזאַנג (זז׳ 67 — 68). איך מיין, אז דאָס איז נישט קיין ראיה. וואָרעם ווי באַוווּסט גייען אַרײַן אין די זאַמלונגען נאָר אָפּגעקלײַבענע לידער, נישט אַלץ וואָס מען זינגט.

כדי קלערער צו מאַכן און אַלזײַטיק אויסצואָרשן די נאַנצע פּראָבלעם אַנטלײַונגען, וואָלט קודם-כל נייטיק געווען, ווי כ׳האָב שוין אויפגעוויזן בײַ אַן אַנדער געלעגנהייט (ריזוואָ-בלעטער ב׳ XII, זז׳ 501 — 503), אויפצוקלײַבן אַ גרעסערן סכום פרעמדשפּראַכיקע פאַראַלעלן פון די פאַרשיידענע פעלקער, צווישן וועלכע יידן וווינען, נישט נאָר דווקא סלאַווישע;[13] ערשט ווען מען וועט האָבן אַ גרעסערן מאַטעריאַל, וועט מען קענען מאַכן אויספירן.

מזמור...״ ערוך בידי מ. גשורי. ירושלים תרצ״ו זז׳ 98 — 101. מ. באַראַבאַן (מ. אונגער) „דעם רבינס ניגון עפנט די טויערן פון הימל״ אין: דער טאָג, ניו-יאָרק 1932, יוני 13; פּנחס ביזבערג „דאָס אידישע פאָלקסליד״. אין: די פּרעסע, בוענאָס-אײַרעס 1934, יאַנואַר 6. קיין אייגער פון די מחברים ברענגט נישט דעם אונגערישן נוסח. ס׳וואָלט כדאי געווען דאָס ליד אויסצופאָרשן.

12 וועגן מישספּראַכיקע לידער איז פאַראַן אַ סאָלידע אַרבעט פון י. גאָלדבערג; „די יידישע מישספּראַכיקע און פרעמדשפּראַכיקע פאָלקלידער״, צײַטשריפט, מינסק 1928 ב׳ II — III זז׳ 589 — 600.

13 דאָס וואָלט זיכער געווען זייער אַ דאַנקבאַרע טעמע. אַ ביסל מאַטעריאַל איז שוין אַפילו אויפגעקלײַבן געוואָרן, אָבער עס איז נאָך געבליבן זייער אַ סך אויפצוטאָן. איך וויל נאָר אָנווײַזן אויף די לידער וואָס זענען נאָך בײַ אונדז טעאָרעטיש נישט באַהאַנדלט געוואָרן, דהײַנו: אַ פירסטראָפיק פּויליש חסידיש ליד אין „העולם״, קעלן 1907, דעצעמבער 13, ז׳ 625. דאָס זעלבע ליד צוגעשיקט פון פּולטוסק, איז פאַרעפנטלעכט אין פּרילוצקיס „יידישע פאָלקסלידער״ באַנד I, נומ׳ 67. סלאָוואַקיש-יידיש ליד Die Geburt des Talmud-Chochom, מיטטיילונגען ה׳ XIV, ז׳ 91; אוקר׳-פּויליש-ליטוויש-יידיש-זאַמעטיש ג״מ, נומ׳ 353; ליטווישער אחד מי יודע, באַסטאָמסקי ז׳ 105 נומ׳ 6; רומעניש-יידישער אחד מי יודע, אפ״ק; אונגעריש, „סול אַ קאַקאַש...״ איז פּובליקירט אין Magyar Zsidó Szemle, בודאַפּעשט, 1901 י״ג XVIII, ז׳ 286; אַ וואַריאַנט אין מײַן האַנטשריפטיקער זאַמלונג; צוויי איטאַליענישע לידער אין מיטטיילונגען הה׳ I, זז׳ 57 — 58 נומ׳ 9, VIII, ז׳ 156; לידער אין דזשודעזמע האָט פאַרעפנטלעכט ברוך עוזיאל אין רשמות VI תל-אָביב 1930, זז׳ 364—397, און פּראָפ׳ אַנטשערל פון ווין אין Der Urquell ב׳ I, האַמבורג 1897, ז׳ 206; אַ יידיש-רומעניש ליד מיט אַ חד-גדיא-מאָטיוו, אָבער מיט אַ וועלטלעכן אינהאַלט, ציטירט א. מאַנגער אין זײַן אַרטיקל „וואַנדערנדיקע פאָלקסמאָטיוון״, נײַע פאָלקסצײַטונג, וואַרשע 1936, סעפּט׳ 25. צום באַדויערן ברענגט ער בלויז דעם יידישן חלק פונעם ליד. לידער פון די תימנער יידן „דוגמאות משירי התימנים ונגוניהם״ אין רשמות ב׳ I, זז׳ 31—66; 3 לידער פון די בני-ישראל אין אינדיע אין מאַה-ראַטי-לשון זײַנען פאַרעפנטלעכט אין: The History of the Bene Israel of India by Halem Samuel Kehimkar. Dayag Press Limited. Tel-Aviv 1937.

די השפעה פון דײַטשן פאָלקסליד אויפן ייִדישן האָט סקודיצקי אין גאַנצן פאַרשווינגן. די צוואַנציק פּאַראַלעלן וואָס סקודיצקי האָט אויפגעזוכט זענען בלי ספק אַן אויפטו, און אַ גוטער צושטײַער צו אַ פאַרגלײַכיקער אַרבעט. אָבער צו מאַכן אויספירן אויפן סמך פון 27 פּאַראַלעלן, ווען זייער אָפּשטאַם זאָל זיך אַפילו באַשטעטיקן, בעת עס זענען שוין ביז איצט פאַרעפנטלעכט געוואָרן העכער צרריי טויזנט ייִדישע פאָלקס־לידער, איז אַ קאַפּעלע צו ווייניק. אנב זאָגט דאָס סקודיצקי אַליין (זז׳ 65-67), אָבער ער רעכנט זיך נישט מיט זײַן אייגענער באַוואָרענישן.

צום סוף פונעם בוך קומען 23 ייִדישע פאָלקסלידער מיט זייערע אוקראַיִנישע פּאַראַלעלן וואָס זענען אין פאַרשיידענע ערטער פאַרעפנטלעכט געוואָרן. סקודיצקי האָט זייער גוט געטאָן, וואָס ער האָט זיי צוזאַמענגעברענגט אונטער איין דאַך; ס׳איז בלויז חידושדיק, וואָס אויסנוצנדיק די מקורים, פון וואַנען ער נעמט טייל סלאַווישע פּאַראַלעלן און די וואַריאַנטן צו זיי, האָט ער אין גאַנצן פאַרשווינגן די דײַטשע וואַריאַנטן אָדער פּאַראַלעלן, אויף וועלכע עס ווערט דאָרט אָנגעוויזן. ווען מען ברענגט זיי צונויף אין איין אָרט, וואָלט די חשיבות פון דער זאַמלונג אַ סך געווונען. אַזוי אָבער באַקומט זיך אַן איינזײַטיק בילד.

איך וויל דאָ אָנווײַזן אויף אַנדערע פּאַראַלעלן און וואַריאַנטן צו די דערמאָנטע 23 לידער. צו דעם ליד „יחנדל ויתקדש שמה רבה״ ז׳ 374 נומ׳ 11 האָט סקודיצקי פאַרזען: וואַר׳ ניגערס פּנקס שפ׳ 409 נומ׳ 5; קיפּניס II ז׳ 31; גרונוואַלד „מנורה״ ז׳ 592 נומ׳ 2; ד״ר ג. לעווין ברענגט אַ וואַריאַנט מיטן ניגון אין זײַן אַרטיקל „דאָס פּראָבלעם פון ייִדישן טעאַטער״, הײַנט, וואַרשע 1938, אָקטאָבער 2. פּוילישע וואַריאַנטן בײַ אָ. קאָלבערג Mazowsze באַנד III ז׳ 304, נומער 446; Wisła באַנד IV, ז׳ 849. צו „אויפן באַרג, איבערן באַרג״ (ז׳ 362) וואַר׳ קיפּניס I ז׳ 40. צו „גדיע טי יעדיעש ראָמאַני״ ז׳ 381 נומ׳ 16: אַחוץ דעם ווײַסרוסישן און אוקראַיִנישן איז פאַראַן אויך אַ פּוילישער פּאַראַלעל פון פראַנצישעק רײַנשטיין אין Wisła IV ז׳ 848. צום פאַרגלײַך ברענג איך דאָ בלויז די ערשטע סטראָפעס.

1. Zkąd ty jedziesz furmanie?	2. גדיע טי יעדעש, ראָמאַני?
Od Warszawy, mój panie.	— נא קערמאַשע, וואַצפּאַני.
Co ty wieziesz furmanie?	צאָ טי וועזעש, ראָמאַני?
Cztery panny, mój panie.	— אַ פּור מיט ייִנגעלעך, וואַצפּאַני.
Po czemu sztuka furmanie?	ווי טײַער אַ ייִנגעלע, ראָמאַני?
Po 100 groszy, mój panie.	צען גראָשן, וואַצפּאַני.
Co tak tanio furmanie?	פאַר וואָס אַזוי וואָלוול, ראָמאַני?
Zgniły towar, mój panie.	— עס איז פאַרפּוילטע סחורה, וואַצפּאַני.

ניגערס פּנקס שפ׳ 406 נומ׳ 1.

אַ סאָניקער וואַר׳ אין מײַן האַנטשריפטיקער זאַמלונג. צו ז׳ 370 נ׳ 8 „דאָס פערצנטע יאָר איז אָנגעקומען, ווי, אוי, ווי״: אין דער הערה צום ייִדישן טעקסט שיקט סקודיצקי אָפּ צו זײַן ערשטן באַנד פאָלקלאָרלידער זז׳ 117 א״וו, ווו עס דאַרף זיך געפינען „די פּוילע ייִדישע

ביבליאָגראַפיע צום ליד". די ביבליאָגראַפיע איז אָבער נישט קיין פולע, וואָרעם עס פעלט דאָרט דער עלפּסטראָפּ־קער וואַריאַנט וואָס א. ליטווין האָט פאַרעפנטלעכט אין דער ניו־יאָרקער „צײַט" (1921 ?). צו „זע נאָר טאַטע, זע נאָר מאַמע" ז' 383 נומ' 19 ברענגט א וואַריאַנט ש. רובינשטיין, „שריפטן פון א ייִדישן פאָלקלאָריסט" ווילנע 1938 ז' 111.

א חידוש איז, פאַר וואָס עס פעלט אין דער רשימה לידער וואָס האָבן סלאַווישע מקורים דאָס ליד נומ' 49 פון ג"מס זאַמלונג. א פּוילישן פאַראַלעל צו דעם ליד האָט אויפגעזוכט פּראָפ' ביסטראָן אין דער שוין פריִער דערמאָנטער בראָשור. איך האָב אויפגעזוכט א ווײַסרוסישן פאַראַלעל בײַ שיינען. צום פאַרגלײַך ברענג איך דאָ דאָס ייִדישע ליד און שטעל אַנטקעגן דעם געהעריקן פראַגמענט פון ווײַסרוסישן טעקסט:

אוי, אַב הרחמים שוכן במרומים,
דו ביסט א פאָטער איבער אַלע יתומים.
בעסער צו לערנען חומש מיט רשי,
איידער צו עסן די סאָלדאַטסקע קאַשע;
בעסער צו ליגן אויף הוילע ברעטער,
איידער צו רופן דעם יוון „פעטער";
בעסער צו טראָגן טלית און קיטל,
איידער צו טראָגן די סאָלדאַטסקע היטל;
בעסער צו עסן הרעטשענע האַלקעס,
איידער צו לײַדן א מאָל פאַלקעס;
בעסער צו לערנען צוואַנציק יאָר גמרא,
איידער צו האָבן אויף זיך די צרה;
בעסער צו לערנען צוואַנציק יאָר תוספות
און מהרשאָ
איידער צו שטיין נאָ טשאַסאַך א האַלבע שעה.

ג"מ נומ' 49

Лепшы дома цѣпымъ бўхаць,
Якъ ны войне мўштровъ слухаць.
Гей! гей! якъ ны войне муштровъ слухаць.
Лепшы дома грабилькáми,
Гей! Гей! Якъ ны войнѣ шабелькáми.
Якъ ны войнъ шабельками.
Лепшы дома хлѣбъ овсяны,
Якъ ны войнѣ пытливаны.
Гей! гей! якъ ны войне пытливаны.

П. В. Шейнъ. Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія сѣв.-зап. края т. I, ч. I. С.-Петербургъ 1887, pp. 463, № 564 (סוף).

א רוסישן פאַראַלעל צו א קינדערלידל האָב איך אָננעוויזן אין מײַן אַרבעט „ייִדישע קינדערלידלעך" ייִווא־בלעטער XII ז' 500. א היפּשע צאָל פרעמדשפּראַכיקע פאַראַלעלן איז פאַראַן אין מײַנע צוויי אַספּיראַנטישע אַרבעטן „ייִדישע קינדערשפּילן" און „ייִדישע קינדערלידלעך" (אין כתב־יד) ווילנע 1936, 1937.

וועגן די הערות:

סקודיצקי האָט טיילווײַז אָננעוויזן מקורים פון דער ייִדישער און פרעמד־שפּראַכיקער ליטעראַטור. עס פעלן אָבער דאָרט אין גאַנצן אַזעלכע וויכטיקע מקורים וואָס ער האָט אונטער דער האַנט ווי א ג"מ, כהן, באַסטאָמסקי א"אַנד. אויף סקודיצקין דאַרף עס אַפילו זײַן א חידוש, וואָרעם עס האָט א מאָל געטראָפן, אַז י. ל. כהן האָט

נישט אָנגעוויזן אויף אַ וואַריאַנט בלויז פֿון איין סטראָפֿע וואָס האָט פֿאַרבלאָנדזשעט אין אַן אַנדער פֿאָלקסליד אין זײַן „נײַע זאַמלונג", האָט אים סקודיצקי דערפֿאַר שטאַרק אָנגעגריפֿן.[14] כהן איז בײַ אונדז דווקא דער ערשטער וואָס האָט באַנוצט צו זײַנע לידער־זאַמלונגען דעם גרעסטן פֿאַרגלײַך־מאַטעריאַל פֿון אונדזער און פֿון פֿרעמד־שפּראַכיקער ליטעראַטור.

עס וואָלט שוין גיכער געווען אַ גאַנג צו געבן בלויז דעם מאַטעריאַל אָן הערות. וואָרעם וואָס איז מען דען אויסן מיט די מראה־מקומות, ווו די וואַריאַנטן געפֿינען זיך? אויף דעם אופֿן גרייט מען צו דעם מאַטעריאַל פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרשונג. ס'איז וויכטיק אָנצוווײַזן קודם־כּל די ייִדישע מקורים, אַפֿילו ליטעראַרישע, נישט נאָר פֿון גאַנצע לידער, נאָר אַפֿילו פֿון פֿראַגמענטן און איינציקע סטראָפֿעס, דערנאָך דאַרפֿן קומען די פֿרעמדשפּראַכיקע מקורים. מען דאַרף אָבער נישט פֿאַרבײַטן דאָס וואָרט „פֿערז" אויף „סטראָפֿע", ווי עס טרעפֿט זייער אָפֿט אין טייל ייִדישע זאַמלונגען. אין מײַן פּראַקטיק בין איך מיך נוהג, אַז דעם סימן פּ־נל (פֿאַרגלײַך) שטעל איך לעבן אַ פּאָזיציע וואָס האָט מער נישט ווי אַ ווײַטערע שײַכות צום געבראָכענעם טעקסט. די הערות קענען אויך האָבן אַ פּראַקטישן באַטײַט פֿאַרן זאַמלער. ווען מען ווײַזט אָן בײַם ליד, פֿון וועלכער שטאָט עס שטאַמט, דעמאָלט איז זיך לײַכטער צו אָריענטירן, אין וועלכע מקומות מען דאַרף נאָך זאַמלען. וויכטיק איז אויך אָנצוווײַזן בײַ די מראה־מקומות, צי די געדרוקטע וואַריאַנטן האָבן ניגונים. עס קאָן דאָך געמאָלט זײַן, אַז עס זענען שוין פֿאַרעפֿנטלעכט עטלעכע וואַריאַנטן פֿון אַ ליד, אָבער דער ניגון איז נישט פֿאַרצייכנט, איז כּדאַי צולײַבן ניגון אַליין נאָך אַ מאָל צו פֿאַרשרײַבן דאָס ליד.

אַ גרויסער חיסרון אין סקודיצקיס זאַמלונג איז, וואָס עס ווערן נישט געבראָכענט קיין ניגונים צו די לידער. דער מחבר האָט אַפֿילו נישט געהאַלטן פֿאַר נייטיק אָנצורופֿן די סיבה. די לידער זענען געגעבן אין אַ ליטעראַרישער טראַנסקריפּציע. „דעם פֿאָנעטישן פּרינציפּ", ווערט געזאָגט אויף ז' 80, האָבן מיר אָפּגעהיט בלויז בײַם איבער־געבן דיאַלעקט־גראַמען. נישט אָפּהיטן אין די דאָזיקע פֿאַלן דעם פֿאָנעטישן פּרינציפּ וואָלט געהייסן פֿאַרקריפּלען איינציקע דעטאַלן אין דער פּאָעטיק פֿונעם פֿאָלקלאָרליד". דאָס איז אַ גוטער גאַנג; אָבער סקודיצקי האָט אים נישט אָפּגעהיט בײַ אַלע לידער. אַזוי למשל, געפֿינען מיר אַזעלכע גראַמען: מדינה—אַנונע (ז' 116 סטר' III) אַ יונגע—אַלעס דינגס (ז' 117 נ' 20, סטר' I), אומקוקן — שיקן (ז, 122 סטר' XII). אונטער — ווינטער (ז' 126 נ' 26), געקומען — סימען (ז' 133 נומ' 3 סטר' I), קינדער—ווונדער (ז' 135 סטר' III), מינוט — ניט, (ז' 178 נומ' 36 סטר' III), אין גיכן — זוכן (ז' 187 נומ' 46 סטר' III), אַאַז־וו.

עס וואָלט נאָך כּדאַי געווען זיך אָפּצושטעלן אויף דער שפּראַך פֿון בוך. עס געפֿינען זיך אין אים אַ היפּש ביסל דײַטשמעדיזמען, וואָס מען וואָלט זיך אָן זיי זיכער געקענט באַניין: אַלס, אַן און פֿאַר זיך, אומדערלאָזבאַר, געשפּרעכן, הייראַטן, הינזיכט, עטוואָס אַד־נל. אָבער דאָס לאָז איך איבער פֿאַר אַ ספּעציאַליסט.

---

14 פּראָבלעמעס פֿון פֿאָלקלאָריסטיק א"ר פּוג מ. ווינער. כאַרקאָוו—קיִעוו 1932 ז' 155.

וואַריאַנטן און ליטעראַרישע מקורים

איצט וועל איך פּרוּוון אָנווײַזן וואַריאַנטן און אַ ביסל ליטעראַרישע מקורים.

לידער וועגן אַרבעט, עקספּלואַטאַציע און נויט.

נומ׳ 6 סטר׳ 2 Как же не завидовать нашему хозяину איז אַ וואַריאַנט פֿון ס. ס. סינעגובס וועבערליד Дума ткача סטר׳ IV. צום ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכט אין יאָר 1873 : Сборник новых песен и стихов פֿון פּעטער־בורגער קרײַזל טשײַקאָווצעס, און נישט קיין וואַריאַנט פֿון עדעלשטאַטס אַ ליד.

לידער וועגן קאַמף און קרבנות.

נומ׳ 9 „שטייט אויף, איר אונטערדריקטע ברידער״: דו דריטע סטראָפֿע איז וואַרײַרט פֿון ד. עדעלשטאַטס „אין קאַמף״ סטר׳ III. (זע דאָוויד עדעלשטאַט. געקליבענע ווערק אין דרײַ בענדער, באַנד II לידער... פֿאַרלאַג „עמעס״ מאָסקווע 1935 ז׳ 109).

לידער וועגן אַרבעט, עקספּלואַטאַציע און נויט

נומערן 2—3 „בײַ מײַן מאַמען בין איך חשוב״ און טײַער״: אחוץ דעם אָנגעוויזענעם וואַריאַנט בײַ ג״מ זענען נאָך פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן פֿיר וואַריאַנטן. זע ייִדישער פֿאָלקלאָר ז׳ 71 נומ׳ 115 און די הערות צו דעם ליד דאָרט אויף ז׳ 307.

לידער וועגן אָרעמקייט און נויט

נומ׳ 2. „אַ גוט מאָרגן, וואָס מאַכסטו, מײַן טײַערע שוועסטער״: דאָס איז אַ פֿראַגמענט פֿון שלום־עליכמס 21סטראָפֿיק ליד „ערב שבת״, געבויט לויט נעקראַסאָווס Здраствуй родная. Какъ можется, кумушка? פֿאַרעפֿנטלעכט אין „יודישעס פֿאָלקסבלאַט״, פּעטערבורג 1884, שפּ׳ 574. פֿון די 5 סטראָפֿעס וואָס זענען דאָ אָפּגעדרוקט זענען בלויז פֿאַראַן גאַנץ קליינע שנוריים אין דריטן פּערז פֿון דער סטר׳ II און אין דעם ערשטן פּערז פֿון סטר׳ IV. וועגן דעם ליד זע די זיכרונות פֿון שלום־עליכמס ברודער וואָלף ראַבינאָוויטש — „שלום־עליכם און דאָס פֿאָלקסליד״ אין: מאָרגן־פֿרײַהײַט, ניו־יאָרק, 1936, אויגוסט 23.

נומ׳ 3. „אוי, איך דער ווייסטער בעל־ענלה״: דער ליטעראַרישער מקור פֿון דעם ליד איז בערל בראָדערס „אַ ליד פֿון איין בעל־ענלה״. שירי זמרה זז׳ 33—36. צו סטר׳ V וואַר׳ קיפּניס I, ז׳ 109 סטר׳ 2. אַ וואַריאַנט האָט אַראַנזשירט מ. פּאָזנער. זע: איך בין אַ בעל ענלה / פֿאָלקס ליעד / I am a Driver / Jewish Folk Song / Arr. four Mixes Voices / By M. Posner // New York 1923; נאָך אַ וואַר׳ אין: אונזער געזאַנג, צונויפֿגעזאַמלט דורך אַבראַשע ווײַנער. סאָציאַליס־טישע טאַשן־ביבליאָטעק נומ׳ 1. וואַרשע 1930 ז׳ 46; לידער־זאַמלבוך... צוזאַמענ־געשטעלט פֿון ז. קיסעלגאָף, פֿערטע אויפֿל׳, ז׳ 18 נ׳ 45; איין סטר׳ ברענגט א. ליטווין, „ייִדישע נשמות״ באַנד III. ליטע. ניו־יאָרק 1917. קאַפּיטל „דער בעל־ענלה״ ז׳ 4.

נומ׳ 4. „איך נעבעך אָרעמער שומר״: וואַר׳ גרונוואַלד ז׳ 593 נומ׳ 6. דאָס ליד דערמאָנט דאָס בדחנישע ליד „דער וועכטער״ פֿון הלל קליבאַנאָוו: שירים נעימים, דריי פּראַכטיגע לידער צוא זינגען מיט זייער שיינע מאָלאָדיען 1) די קינדער־

שפיל, 2) דער אמת אויפ'ן טעלער, 3) דער וועכטער, פון... מבאָריסאָוו, ווילנע שנת תרמ"ט לפ"ק זז' 21—31. די צוויי אָנהייבן וואָס סקודיצקי ציטירט פון בערל בראָדער און דער הערה זענען נישט פינקטלעך איבערגעגעבן. עס דארף זיין: „איך, נעבעך, בידנע פאַסטעך", „איך, נעבעך, שינדל-שלעגער" (זע שירי זמרה זז' 4 און 21) און נישט „איך, נעבעך, אָרעמער פאַסטעך", „איך, נעבעך אָרעמער שינדלער".

נומ' 6. „אוי, מזל, אוי, מזל": וואר' פ. גראובארד „אן אנדער לעבן". וואַרשע 1928 זז' 67—68.

נומערן 8—9. „איך גיי אַ גאַנצן טאָג"...: דאָס זענען פאָלקלאָריזירונגען פון יוסף ווייַנשטיינס ליד „דער אָרעמאַן". זע: ש. ל. ציטראָן, געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע... ווילנע 1923 זז' 19—20.

נומ' 10. „שטיי אויף מיין מאַן, טו אָן דיינע תחתונים": פראַגמענט, איבערגעמאַכט פון דער זעכציקפערזיקער פאַראָדיע אויף גאָלדפאַדנס ליד „שטיי אויף מיין פאָלק". זע „ליבערעטאָ" II זז' 54—56. דעם נאָמען פון מחבר האָט זיך מיר לע"ע נישט איינגעגעבן פעסטצושטעלן. גאָלדפאַדנס ליד איז טיילווייז אָפּגעדרוקט אין: הזמיר'ס לידער-בוך. אַרויסגעגעבן צום 25 יאַריקן יובל. קאָפּענהאַוון 1937 ז' 19. צום פאַרגלייך ברענג איך דאָ די ערשטע פיר פערזן פון דער פאַראָדיע, נאָך וועלכער דאָס ליד איז פאָלקלאָריזירט געוואָרן:

ליבערעטאָ II	סקודיצקי
שטיי אויף מיין מאַן, טו אָן די תחתונים,	שטיי אויף, מיין מאַן, טו אָן די תחתונים,
און גיי דאָך זוכן אַ דזשאָב,	און גיי דיר שוין זוכן אויף שבת.
עס אַרבעט שוין דער קליינער אַרטיק	אונדזערע שכנים זיינען אויך געמיינע, —
און גרונעם,	
זיי נעכטיקן פשוט אין שאָפּ.	זיי האָבן דעם שבת פאַר פרי.

לידער וועגן עמיגראַציע און עלנטקייט

נומ' 14. „וואָס בין איך קיין אַמעריקע געלאָפן": וואר' לעהמאַן, גנבים-לידער ז' 90 נומ' LIII. (באַאַרבעט אויף אַ טורמעליד). כ'ברענג דאָ ווייַטער אַ פראַגמענטאַרישן וואַריאַנט, געהערט פון מיין מאַמע חנה-מינדל גרינשפּאַן-פיפע. דערצו אַ שיינער נגון. אָט זענען די פערזן:

I

צו וואָס בין איך קיין אַמעריקע געלאָפן?
און וואָס פאַר אַ גליק האָט מיך דאָרטן געטראָפן?
|:איך שרייַב אַ בריוו, און זיק אויף דער שיף.:|

. . . . . .

II

ווי איך ליג נאָר אויף דעם געלעגער,
צייל איך די שעהען אויף דעם זייגער,
|:איך טו קלאָגן און וויינען, מאָרגן דאַרף איך...:|

. . . . . .

נומ׳ 15. „דו טוסט, מײַן טײַער לעבן, קיין אַמעריקע אָפּפאָרן״: די ערשטע צוויי סטראָפעס זענען געמאַכט פון דעם פּאָפּולערן ליד „בריוועלעך פון רוסלאַנד״, זע די ווײַטערדיקע באַמערקונג צו נומ׳ 22.

נומ׳ 18 „שטייט אַ טויב אויפן דאַך״: וואַר׳ שלום־עליכם, „סטעמפּעניו״, פאָלקס־ביבליאָטעק I קיעוו 1888 ז׳ 25 (איין סטר׳); באַסטאָמסקי (אויבערגעדרוקט פון י. י. לערנער), ז׳ 128 נומ׳ 3; גראַובאַרד „ביי אונז יודען״ ז׳ 34, נומ׳ LXXXVII סטר׳ 1, טורמעליד; בהן III נומ׳ 23 סטר׳ 1. ווײַטערדיקע וואַריאַנטן געפינען זיך אין רעצענזירטן בוך אויף ז׳ 124, אַ סטראָפע אין דער הערה צו נומ׳ 24, ז׳ 156 נומ׳ 11, און ז׳ 225 נומ׳ 81 סטר׳ VI.

נומ׳ 17. „וווהין זשע פאָרסטו, עליקל מײַן מאַן״: פיר וואַריאַנטן צו דעם ליד האָט פּ. אַריסטע פאַרעפנטלעכט פון עסטישן פאָלקלאָר־אַרכיוו אין ייִוואָ, בלעטער III זז׳ 151—154. אַ וואַר׳ בײַ ערק־בעהמע ב׳ II נומ׳ b890.

נומערן 19—20. „צי האָט איר געהערט״: וואַר׳ ייִד׳ פאָלקלאָר נומערן 128—129; ווײַטערדיקע וואַר׳ דאָרט אין דער הערה צו דעם ליד אויף ז׳ 306.

נומ׳ 21. „ווייי איז מײַן לעבן״: וואַר׳ צו סטר׳ I, ג״מ נומ׳ 217 סטר׳ I; מיט־טיילונגען ה׳ 44 ז׳ 11 נומ׳ 7; גרונוואַלד ז׳ 594 נומ׳ 8; ייִדישער פאָלקלאָר נומ׳ 41 סטר׳ I—II.

נומ׳ 22. „הער נאָר אויס מײַן מאַן״: דער מחבר פון דעם ליד, מאָריס ראָנד, האָט עס אַרויסגעגעבן ווי אַ פלוגבלעטל א״נ „חיה שרה׳ס בריעף צו זינגען מיט דעם בעוואוסטען מעלאָדי פון „פעריאָמערט פערקלאָנט״ [פון גאָלדפאַדנס „ד״ר אַלמאַסאַדאָ״] אַרויסגעגעבן פון ראָנד און בערקאָוויטש...״ ניו־יאָרק 1910, פערטע אויפלאַגע. ס׳קען גיכער געמאָלט זײַן, אַז ראָנדס ליד איז אַ נאָכמאַכונג פון די „בריוועלעך פון רוסלאַנד״, געדרוקט אין די פּאַקן־טרעגער־ביכעלעך און פאַרשפּרייט בעיקר דורך הייזזינגער. נומ׳ 22 געפינט זיך טאַקע אין אַזאַ ביכעלע; זע: בריוועלעך / פון רוסלאַנד / מיט נאָך פינף לידער / 1) ליעד פון „טיטאַניק״ געזונגען פון יחושע רײַזנער / 2) די צוויי דורות. / 3) האָט אַ יוד אַ ווייבעלע. / 4) נגב. (מען האַפּט און מען לאַפּט, מען זעצט אידהם אײַן, / אפשר וועט ער [ז]יך מודה זײַן...) 5) ליעד פון לירנער. / פערלאַג און אייגענטהום פון ליב מאַרגענשטערן / בוכהאַנדלונג אין וואַרשע, פראַנציסקאַנער שטר. נו. 26 / פּרײַז 8 קאָפּ. / וואַרשא חרעג / דרוק נ. א. יאַקאָבי שט. יערסקאַ שטר. No 32. זז׳ 3—4. אַ וואַריאַנט האָב איך אין יאָר 1929 פאַרשריבן אין דאָרף סטאַנעוו, ניסקער פּאָוויאַט, לעמבערגער וואָיעוד׳ זע: אפ״ק 50.807.

בעטלערלידער

נומ׳ 25. „שלעכט און ביטער, ווי דער טויט״: דער מחבר פון דעם ליד איז שמד. ער האָט עס פאַרעפנטלעכט א״נ „דער אָרעמאַן״ אין: קול רנה, / Kol Rino/ ליעדער נאַלעריע / No 7. קאַמישע מאַראַלישע ליעדער אונד איין שעהנער פעאילעטאָן. / ערשיינט יעדע וואָכע. / רעדיגירט פון ליפּאַ ראַדעסקאַ / (צווייטער יאָרגאַנג)

בוקארעשט. דרוק דעס „היועץ" קאלעא וואקארעשט, 57. זז׳ 43—48. לויט ד״ר שאצקין איז די צײַטונג אַרויס אין די יאָרן 1883—1884. זע: זאמלבוך לכבוד דעם 250יעריקן יובל פון דער ייִדישער פּרעסע. נוי־יאָרק 1937; רעפּראָדוצירט א שער־בלאַט אין דער הוספה, ז׳ 15.

נומ׳ 27. „צײַט איך בין פון דער היים אוועק": צו סטר׳ III פ״גל א. פישזאהן. נייע צוואנציג יודישע פאָלקס־ליעדער... וואַרשע 1903 ז׳ 57. „דער גבוירענער בלינדער" סטר׳ II, די ערשטע צוויי פּערזן לייענען זיך אַזוי:

„די וועלט זאָנט ס׳איז דא שטערין מיט א לבנה,
אזון אין הימעל איז דארט אויך פאראן".

נומ׳ 28. „גיט אנדבה אן ארעמאן א בלינדן": דאָס ליד איז בערל בראָדערס, בלויז די לעצטע סטר׳ איז צוגעצויגן פון אן אנדער ליד. זע: שירי זמרה „ליד פון איין גיבוירענים בלונדען" זז׳ 25—27; א טײַלווײַז פאָלקלאָריזירטן וואר׳ האָט פאַרעפנטלעכט אידעלזאָן IX נומ׳ 698.

אנטיקלעריקאלע ליידער

נומ׳ 1. „דאָס ווייסט דאָך יעדערער אין דער וועלט": ס׳איז א פראגמענט פון גאָלדפאדענס ליד „מיט דעם רבינס כוח", פאַרעפנטלעכט אין: „האצמאח׳ס קרעמיל / פון פערשיעדענע אנטיקען / 25 יודישע פאלקסליעדער / וואס זענען געזונגען געווארען אין / גאלדפאדענס יודישען טהעאטער / צוזאמען געקליבען פון אברהם יצחק טאנצמאנן / הערויסגעגעבען / פון משה מרדכי צוקערמאנן./ וואַרשע/... (1891) זז׳ 25—27.

נומ׳ 2. „אוי, דער רבי זיצט": דער מחבר פון דעם ליד איז וועלוול זבארעזשער. פאַרעפנטלעכט צום ערשטן מאָל אין ייִוואָ־בלעטער XIII זז׳ 188—190 א״נ „דאָס ביסאלע מינץ", א פראגמענטאַרישן וואריאַנט פאַרצייכנט אידלזאָן ווי א חסידיש ליד, ב׳ X נומ׳ 339.

נומ׳ 4. „איין גרויסע מיצווה איז פונעם רבין צו שמועסן": דער ליטעראַרישער מקור איז „דעם רבינס מופתים", זע: ליבערעטאָ II, זז׳ 116—117.

נומ׳ 6. „אוי, דו ווײַבל, דו שיינע, דו פײַנע": צו דער געברענגטער הערה איז כדאי צוצוגעבן, אז דאָס ליד איז אין אָנהייב 70ער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם י״ה דראַמאַטיזירט געוואָרן א״נ „דאָס אָדעסער ווײַבל". עס איז בכלל געווען שטאַרק פּאָפּולער אין אַדעס און אין גאַליציע. זע: ב. גאָרין, געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער ב׳ I זז׳ 147 — 148 און א. גאָלדפאַדענס אויטאָביאָגראַפיע, גאָלדפאַדען־בוך, ניו־יאָרק 1926 ז׳ 52.

נומ׳ 7. „אקאלטע מיקווה וועל איך זיך מאכן": וואר׳ אידעלזאָן X נומ׳ 233. (צוויי סטראָפעס); געברענגט ווי א חסידיש ליד.

נומ׳ 8. На дворі стоячи: פ״גל די חתן־כּלה־ליידער בײַ כהן II זז׳ 31—32, נומערן 20—21. מיגלעך, אז די ייִדישע וואריאַנטן זענען איבעראַרבעטונגען פון אן אוקראַאיִנישן ליד.

נומ׳ 11. „דער רבי מיט די חסידים״: וואר׳ ש. רובינשטיין „שריפטן פון א יידישן פאָלקלאָריסט״ ווילנע 1938 ז׳ 46.

נומ׳ 14. „הושענא־רבה בײַ א יוסטיקן בעל־הביה״: וואר׳ אויף ז׳ 39 הערה 1, איבערנעדרוקט פון צײַטשריפט ב׳ II–III שפּ׳ 820 נומ׳ 1. בײַ סקודיצקין טעוהדיק אָנגענעבן (שפּ׳ 821 נומ׳ 7). אין דער הערה צו נומ׳ 14 דאַרף שטיין שפּ׳ 820 נומ׳ 1, און נישט ז׳ 810. פּ״גל יידישער פאָלקלאָר ז׳ 87 נומ׳ 177.

ליבעלידער

נומ׳ 11. „בײַ דעם טײַך שטייט א טויב״: זע פריער די באַמ׳ צו נומ׳ 18, „לידער ווענן עמינראַציע און עלנטקייט״.

נומערן 19–20. „אוי, ווי מאַמע״: וואר׳ כהן III נומ׳ 64ב.

נומ׳ 29. „זאַ גוראַמי, זאַ דאָלאַמי״: דער התחילתדיקער טעקסט איז פאַרעפנטלעכט בײַ אָ. קאָלבערג Kujawy II, ז׳ 61 נומ׳ 247.

נומ׳ 32. „אוי קום נאָר אהער, מײַן טײַער זיס לעבן״: פּ״גל באַסטאָמסקי ז׳ 126 נומ׳ 1 (איין סטר׳); צו סטר׳ 2, וואר׳ סקודיצקי פאָלקלאָרלידער I ז׳ 24 נומ׳ 10 סטר׳ III.

נומ׳ 33. „די זון מיט דער לבנה טוען אַלעס צוזען״: דאַרף זײַן אין דער הערה כהן I ז׳ 182 נומ׳ 39 (און נישט ז׳ 82 נומ׳ 139).

נומ׳ 35. „צי האָב איך דיר בײַ די פאָלעס געריסן״: וואר׳ באַסטאָמסקי ז׳ 51 נומ׳ 11 סטר׳ III; פּיפּע נומ׳ 19.

נומ׳ 36. „איך שטיי און שטיי אין מיטן ים און טרינק זיך״: דאָס איז א קאָנטאַמינאַציע פון עטלעכע לידער, דהײַנו: צו סטר׳ I און III וואר׳ אין י. ל. פּרצעס א ליד; זע י. ל. פּרץ, לידער און באַלאַדן, נעז׳ וויערק ב׳ XIV, אויסנ׳ פון ב. א. קלעצקין, ז׳ 10 סטר׳ III–IV; סטר׳ V איז וואַרײַרט פון בערנשטיינס „יונגע טרערן״ סטר׳ 1. וויַיטערדיקע וואַריאַנטן זע: יידישער פאָלקלאָר ז׳ 309 און הערות צו נומ׳ 29 און צו נומ׳ 48.

נומערן 37–38. „איך האָב געאַקערט און האָב געזייט״: פּ״גל ג״מ נומ׳ 189; א סאָניקער וואר׳ אין מײַן האַנטשריפטיקער זאַמלונג.

נומ׳ 51. „איך זיץ מיר בײַ מײַן אַרבעט און איך אַרבעט״: וואר׳ אויף ז׳ 216 נומ׳ 73; וויַיטערדיקע וואַריאַנטן זע וויַיטער די הערה צו נומ׳ 73.

נומ׳ 39. „איך זיץ און שפּיל מיר אויף דער קאַטאַרע״: וואר׳ כהן I ז׳ 55 נומ׳ 33; פּיפּע נומ׳ 44; יידישער פאָלקלאָר נומ׳ 33 סטר׳ I.

נומ׳ 53. „וואָס טויג מיר מײַן שיינער וויַינגאָרטן״: די ערשטע סטראָפע פון דעם ליד איז אהער צוגעצויגן געוואָרן פון אַן אַנדער פאָלקסליד. צו דער ערשטער סטראָפע, זע: פּיפּע נומערן 5, 6. דאָרט גופא אין דער הערה זענען אָנגענעבן מער מקורים. זע אויך איוואַן פראַנקאָס אוקראַיִנישע איבערזעצונג פון דעם ליד. סטר׳ I אין י. שאַצקיס אַרבעט: איוואַן פראַנקאָ און דאָס יידישע פאָלקסשאַפן, יידאָ־בלעטער VII זז׳ 51–52. צו סטר׳ III: וואר׳ קיפּניס II ז׳ 24 סטר׳ II.

נומ׳ 56. „ווער קאָן אַ פֿײַער אָפּלעשן״: וואר׳ ייִדישער פֿאָלקלאָר נומ׳ 50, דאָרט אין דער הערה אויף ז׳ 304 אָנגעוויזן מער וואַריאַנטן.

נומ׳ 59. „לאָמיר, דושע לעב, אַלע זאַכן אָסטאַוועוען״: וואר׳ כהן II ז׳ 13, זעלנערליד.

נומ׳ 61. „אוי, אַ חלום האָט זיך מיר געחלומט״: וואר׳ פיפע נומ׳ 2.

נומערן 66, 67 און 69. „טאָנ ווי נאַכט האָט ער געטראַכט״: וואר׳ כהן I ז׳ 232; מינסקער „צײַטשריפֿט״ II ז׳ 808 נומ׳ 26; ייִדישער פֿאָלקלאָר נומערן 13 און 15. ווײַטערדיקע וואַריאַנטן זע דאָרט, הערה צו די דערמאָנטע נומערן אויף ז׳ 303.

נומערן 69—70. „אפֿשר ווילט איר די ליד אויסהערן״: וואר׳ כהן III נומ׳ 70.

נומ׳ 73. „איך זיץ מיר בײַ מײַן אַרבעט און איך אַרבעט״: וואר׳ פיפע נומערן 30—31; ייִדישער פֿאָלקלאָר נומ׳ 52.

נומ׳ 74. „ס׳איז שוין דרײַ יאָר, מיר שפּילן ביידע אַ ליבע״: וואר׳ פיפע נומ׳ 34.

נומ׳ 76. „די לעצטע מינוטן טו איך מײַן ברוו שרײַבן״: צו סטר׳ I וואר׳ פיפע נומ׳ 34. ווײַטערדיקע וואַריאַנטן זע דאָרט גופֿא אין דער הערה.

נומ׳ 84. „איך גיי מיר אַרום אַ גאַנצענעם טאָג״: וואר׳ פיפע נומ׳ 13.

נומ׳ 88. „אַך, ווי אַ פֿלאַם פֿון אַ פֿײַער״: וואַריאַנטן, ג״מ נומ׳ 194; לעהמאַן, גנבים־לידער ז׳ 150 נומ׳ XII און ז׳ 238; אידלזאָן IX נומ׳ 718; אין י. ל. פּרצעס כ״י פֿון 1896 איז פֿאַראַן אַ וואַריאַנט, זע: פּרץ־בוך, ייִוואָ־בלעטער XII ז׳ 289 נומ׳ 26 און ז׳ 290 נומ׳ 47.

לידער וועגן רעקרוטשינע, פּריזיוו און מיליטער־דינסט בײַם צאַריזם

נומ׳ 12. „אַז איך בין אין ערשטן בוי געקומען״: פֿראַגמענט פֿון אַ מאָבילזאַציע־ליד, וואָס 8 וואַריאַנטן דערפֿון האָט פֿאַרעפֿנטלעכט פּראָפֿ׳ אַנדערסאָן, פֿיל׳ שריפֿטן II זז׳ 403—414; ז. סקודיצקי, פֿאָלקלאָר־לידער I זז׳ 106—7 נומערן 1—2; מ. בערענאָווסקי: Jidišer Muzik-Folklor, I, ז׳ 226 נומ׳ 129; ייִדישער פֿאָלקלאָר נומ׳ 150.

נומ׳ 13: די ערשטע סטראָפֿע פֿון דעם רעקרוטן־ליד איז געמאַכט לויטן מוסטער פֿון אַ ליבעליד. צום פֿאַרגלײַך ברענג איך דאָ די ערשטע צוויי פֿערזן פֿון כהן III נומ׳ 33 סטר׳ 5:

כהן	סקודיצקי נומ׳ 13
אַז איך בין אַלט געווען פֿופֿצן יאָר	קיין נײַנצן יאָר בין איך ניט אַלט געוואָרן
האָב איך נאָך פֿון גאָרניסט ניט געוווּסט.	און פֿון קיין צרות האָב איך ניט געוווּסט.

פֿ״גל אויך ג״מ נומ׳ 21.

שכורים־לידער

נומערן 1–2. „איך זיץ מיר אין שענקל״: ענלעך לויטן אינהאַלט צו וועלוול זבאַרעזשערס „דער שיכור״, מקל נועם III זז׳ 92–100; וואַר׳ אין אַפּ״ק, צונעשיקט פון טריסק, אינווענטאַר־נומער 24.379.

נומערן 3–4. „איך גיי מיר אַרײַן אין שענק״: דערמאָנט אונדז אין אַ פּוילישן דרײַסטראָפיקן שכורים־ליד. צוליב פאַרגלײַך ברענגען מיר דאָ איין סטר׳ פון ביידע לידער:

סקודיצקי סטר׳ I:	נאָנעט סטר׳ II
איבער הונדערט יאָר, אַז איך וועל שטאַרבן,	W piwnicy mnie pochowajcie,
זאָלן מיך [=זאָל מען] לייגן אין פּאָטערלאַנד,	W piwnicy mi zróbcie grób,
מיטן קאָפּ צו דער וואַנט	Nogami mnie ku drzwiom dajcie,
און מיטן מויל צו דעם קראַנט.	Głową tam, gdzie beczki szpunt.

Sz. Gonet, Śpiewki z okolicy Andrychowa.
Lud XV p. 124 № 20.

נומ׳ 5. „מאָנאָפּאָל, מאָנאָפּאָל״: וואַר׳ ש. אַנ־סקי, געזאַמלטע שריפטן, ב׳ XV ז׳ 189.

נומ׳ 6. „מײַן פעטערל איז געווען אַ גאַנץ ווילער יוד״: דאָס ליד און דער וואַריאַנט בײַ קיפּניסן I ז׳ 121 איז איבערגעמאַכט פון נ. מ. שײַקעוויטשעס (שמרס) ליד „מײַן מאַן פלעגט דאַוונען מיט צוועלף זינגער״. דאָס ליד זינגט שפּרינצע אין דריטן אַקט פון „דיא / קאָקעטע / דאַמען״. / קאָמעדיע אין פיער אַקטען מיט אַ פּראָלאָג / פון... / פערלאַג פון... / ב. ראַבינאָוויטץ. / ניו־יאָרק 1900 זז׳ 48–49.

נומ׳ 7. „אוי, לאָמיר אַלע פרוילעך זײַן״. קינדעריש קייטלילד. וואַר׳ באַסמאָמסקי ז׳ 40 נומ׳ 44. אַ היפּשע צאָל דײַטשע פאַראַלעלן דערצו האָט בשעתו אָننעוויזן ד״ר א. לאַנדוי אין זײַן רעצענזיע איבער ג״מס פאָלקסלידער־זאַמלונג אין מיטטיילונגען ה׳ XI ז׳ 72 הערה צו נומ׳ 122.

נומ׳ 12. „ווי טיף און קאַלט ס׳איז דער קבר״: דער מחבר פון דעם ליד איז א. גאָלדפאַדן. עס זינגט עס דער מלאָכשער אין פערטן אַקט פון „דיא קאַפּריזנע כלה־מויד אָדער קבצנזאַהן עט הונגערמאַן״... וואַרשע 1887 זז׳ 41–42.

נומ׳ 13. „משקה איז דאָך מן השמים״: אויך גאָלדפאַדנס אַ ליד, ציטירט בײַ שלום־עליכמען אין „שמרס משפּט״, אָדעס 1888 ז׳ 66; וואַר׳ יידישער פאָלקלאָר זז׳ 262–263 אַרײַנגעפלאָכטן אין אַ פּורים־שפּיל; ווײַטערדיקע וואַריאַנטן זע דאָרטן גופא די הערה נומ׳ 11 צו דער שפּיל אויף ז׳ 310.

לידער וועגן שטיינער

נומ׳ 2. „איך נעבעך, אָרעמע מיידל״: דער אָנהייב דערמאָנט בערל בראָדערס לידער וואָס הייבן זיך אָן מיט דעם „איך״: „איך נעבעך געמיינער חזן״, „איך נעבעך זינדיקער מלמד״, „איך נעבעך געמיינער שדכן״ אאַז״וו (שירי זמרה זז׳ 35, 44, 47).

נומ׳ 6. „א שיין מיידעלע ביסטו״: אן ענלעך קינדערלידל פ״גל ביי ג״מ נומ׳ 114.

נומ׳ 7. „כאנצי איז געזעסן ביי איר טאטן אויף דער טיר״: צו סטר׳ III—II, וואר׳ ב. וו. זענגעל Materyały do etnografii Żydów wschodnio-galicyjskich, Kraków 1893, p. 55 № 19; י. י. לערנער, אין ספעקטאָרס „הויזפריינד״ ז׳ 190, פון דאנען ביי באסטאָמסקין ז׳ 127 נומ׳ 6; פ״גל אויך קיפניס II ז׳ 15.

נומערן 13—14. „ריינגעלעך מיט מיידעלעך״: קינדערלידל; וואריאנטן ביי ל. ווינער, מיטטיילונגען ה׳ II ז׳ 46 נומ׳ 34, A, B; כהן II ז׳ 110; נינערס פנקס ז׳ 390 נומ׳ 64; מ. ווינרייך, שטאפלען ז׳ 212; ל. פאָרעס: בוזשע ריינאָרסקי [ניו־יאָרק?] 1938 ז׳ 42.

נומ׳ 15. „אוי, ווי, מוטער״: א וואר׳ ביי ז. שניאור, „פעטער זשאמע״, ווילנע—וואַרשע אָ״ר, זז׳ 157—158.

נומערן 17 און 20. „טאנצט ווייבער״: פ״גל א. ראָזענטאל אין רשמות II ז׳ 361 נומ׳ 24. וואר׳ ייִדישער פאָלקלאָר נומ׳ 73.

נומ׳ 24. „אוי, זשאל, זשאל״: צו סטר׳ V וואר׳ ביי פ. ר. קיינדל אין: Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde N. F. באנד VII בערלין 1897 ז׳ 146 נומ׳ 87; פ״גל רשמות II ז׳ 17; פ. וועגנגעראָף: Memoiren einer Grossmutter, בערלין 1913 ב׳ I ז׳ 56; בערענאָוסקי Jidišer Muzik-Folklor, I ז׳ 215 נומ׳ 98.

נומ׳ 25. „די מאמע האָט זיך מיר...״: צוסטר׳ III וואר׳ רשמות VI ז׳ 430 נומ׳ 20.

נומ׳ 26. „מיין הארץ, מיין הארץ ציט צו דיר״: דער פראנמענט איז פאָלקלאָריזירט פון אליקום צונזערס „זליכה־ליד״ סטר׳ I. זע: אלע ווערק, ניו־יאָרק 1920 ב׳ II ז׳ 63. צום פארגלייך שטעל איך אנטקעגן ביידע סטראָפעס:

צונזער	סקודיצקי נומ׳ 26
אך, מיין הארץ, מיין הארץ ציט צו דיר,	מיין הארץ, מיין הארץ ציט צו דיר,
דער פייער פון יוסף ברענט אָן א שיער;	דער פייער פון ליבע ברענט אין מיר.
דיין טאליע, דיין מינע, דיין גאנצער פאסאָן,	דו שיינער, דו פיינער, דו פיינער פאסאָן,
פארגיסטעט דאָס הארץ, וועלכער דיר קאָן.	איך ליב דיך, דושע, צייט וואָס איך קאָן.

צו צונזערס ליד איז פאראן א פאָלקלאָריזירטער וואריאנט אין כ״י פון פרצעס זאמלונג פון 1897, איבערגעשריבן מיט י״ל כהנס האנט, געפינט זיך אין כהן־ארכיוו א״נ 47 ז׳ 12. איך גיב דאָ די צוויי סטראָפעס וואָס זיינען שייך אהער:

אוי מיין הארץ, מיין הארץ ציהט צו דיר,
ס׳פייער פון דער ליבע ברענט דאך אן
א שער;
עס ברענט, עס ברענט אזוי ווי א העלליש
פייער,
דו ביסט ביי מיר ליעב, אונ איך בין ביי
דיר טהייער.

5. דיין טאליע, זיין מינע, זיין עדעלע נאטור,
ווי איך נעה אונ ווי איך שטעה קומט ער
מיר פאר;
דארט געהט ער, דארט שטעהט ער, איך
קענן נישט צונעם קיממען,
ווי איך נעה, ווי איך שטעה, ליגט ער מיר
אין זיננען.

פון י״ל כהן־ארכיוו א״נ 47 ז׳ 12.

נומ׳ 27. „וואָס׳ט ווערטן אָפּגעטאָן״: וואר׳ רשמות VI ז׳ 427 נומ׳ 11.

צו נומערן 28, 29. „טאָכטער דו ליב, טאָכטער דו מײַן״: אַ וואר׳ ברענגט ש. ביילין, אין מיטטיילונגען ה׳ 44 ז׳ 131; פּ. וועגנעראָף ב׳ I ז׳ 57.

נומערן 30—31. „מאַמעניו, צו בין איך ניט אַ טאָכטער דײַנע״: דאַרף זײַן אין דער הערה וואר׳ כהן II ז׳ 61 נומ׳ 2 און נישט ז׳ 6 נומ׳ 12.

נומ׳ 32. „אוי, ווו נעם איך אַמאָליקע יאָרן״: אַן ענלעך פּיליש ליד ביי: קאָלבערג, Krakowskie II ז׳ 443 נומ׳ 713.

נומערן 36—37. „בין איך מיר אַ יינגערמאַנטשיק״: אַ וואר׳ מיט אַ דײַטשן פאַראַלעל האָב איך פאַרעפנטלעכט אין יוואָ-בלעטער XII זז׳ 563—564, יידישער פאָלקלאָר נומ׳ 167.

נומ׳ 40. „אַ גוטן אָוונט אײַך, ברײַנע״: אין דער הערה צו דעם ליד איז פאַראַן אַן אָפּשיק צו נומ׳ 86 ז׳ 223 אין דעם באַנד, אָבער נישט דער נומער און נישט די זײַטן שטימען. אפשר נעהער די הערה צו אַן אַנדער ליד? וואַריאַנטן: צו סטר׳ I אין שלום-עליכמס „יאָסעלע סאָלאָוויי״, אַלע ווערק, ב׳ XIV ווילנע—וואַרשע 1925 ז׳ 229, פון דאַנען ביי באַסטאָמסקין ז׳ 116 נומ׳ 19 און 117 נומ׳ 24 סטר׳ I; פּ״גל אויך כהן I ז׳ 170; דער אינהאַלט פונעם ליד דערמאָנט שטאַרק דאָס ליד „דיא שכנה פון נעקסט דאָר״, צו זינגען מיט דער מעלאָדי „יודעל מיט דעם פידעל״ פערפאַסט פון מ. דונד, אַרויסגעגעבען פון ד. בערקאָוויץ... ניו-יאָרק אָ״י, צוויי בלעטלעך; נאָך אַ וואַריאַנט אין אַפּ״ק, אינוועטאַר-נומער 30.075 (צונעשיקט פון י. גליקמאַן, רינע).

נומ׳ 42. „מע האָט זי דאָך שוין אויפן בעט אַרויפגעלייגט״: אין דער הערה וווּ ס׳ווערט אָנגעוויזן אַ וואר׳ ביי כהן II דאַרף זײַן ז׳ 91 נומ׳ 17, און נישט ז׳ 81, ווי ס׳איז דאָרט אָנגענעבן.

נומ׳ 50. „מײַן שווייגער, זאָל לעבן, איז געשטאָרבן״: די צוויי סטראָפעס זענען אַ פאָלקלאָריזירטער פאַראַנמענט פון דעם פינפסטראָפיקן קופּלעט (יעדער סטר׳ האַלט 13 פערזן) „דיא מיוזיק״ פערפאַסט פון הערר סאַמוילעווסקי [פלוגבלעטל]. אויף דער צווייטער זײַט איז פאַראַן אַ ליד פון לואיס קאַפּעלמאַן, „דיא ליידי פון בראַדוויי״, אַרויס אין ניו-יאָרק(?) אָ״י. די דריטע סטראָפע, פון וועלכער דאָס ליד נומ׳ 50 איז וואַרײַרט לייענט זיך אַזוי:

מיין שוויגער עלה[!] השלום,
געשטאַרבען לעצטע וואָך,
נענאַנגען בין איך צו דער לויה,
געוויינט אויף אַזאַ בראַך,
בעגלייט האָב איך מיין טויטע שוויגער,
ביז צו דער נייער בריק,
פּלוצלונג דער הער איך פון דער ווייטנס
אַ בענד מיט מוזיק שפּיעלט,
איך האָב ניט געקענט איינשטעהען,
הערט אויס וואָס איז געשעהן:
איך הויב אָהן טאַנצען דיא לויה אין גאַנצען,
איז דאָרט פרייליך גיוועזן.

אַ פינפסטראָפיקער וואַריאַנט אין אַפּ״ק אי״נ 54.629 (צונעשיקט פון זאַמלער ב. ראַבאַך, סאָניק); אַ פערצנסטראָפיקער וואַריאַנט אי״נ 52.568 (צונעשיקט פון

טאָרטשינער זאַמלערקרײַז). אַן ענלעך שווייצעריש קינדערלידל ברענגט נ. צוריכער אין: Kinderlieder der Deutschen Schweiz..., Basel 1926, נומ׳ 1998.

נומ׳ 57. „אַך, ווי אַפילו דער מינדסטער״: דאָס ליד איז, ווי סקודיצקי ווײַזט אָן, אַ פאָלקלאָריזירונג פון מאַנע פ״עסעס ליד „די קימפּעטאָרין מיט די שטיפּ־מוטער״, וואר׳ באַסטאָמסקי ז׳ 72 נומ׳ 4; אַן אַכטסטראָפיקער וואר׳ איז אַרײַנגעפלאָכטן אין י. מ. ווײַסנבערגס ראָמאַן „אין דער טיפער אייביקייט״ ב׳ II זז׳ 485—487 (אַלע ווערק ב׳ XII) וואַרשע 1937. אין אַפ״ק געפינען זיך די ווײַטערדיקע וואַריאַנטן: פון גאָרשקאָוו, אינוועטאַר־נומ׳ 24.287; צוויי וואַרשעווער, אינוועטאַר־נומ׳ 3110 און 5.023; דרײַ פאָדבראָדזער, אינוועטאַר־נומערן 2107, 2115 און 2139; צוויי קאָלאָמייער, אינוועטאַר־נומערן 25.874 און 26.563; אַ סאָניקער וואר׳ איז פאַראַן אין מײַן האַנט־שריפטיקער זאַמלונג.

נומ׳ 59. „איינער ליגט קראַנק אויף אָדער צוויי״: דאָס ליד איז בלי ספק פון אַ ליטעראַרישן מקור. עס געהער צו די נעזעגענעש־לידער פון מענטשן וואָס זענען נוטה למות. אַזעלכע ליטעראַרישע לידער טרעפט מען בײַ אונדז נאָך אין 17טן יאָרהונדערט. ד״ר ווײַנרײַך האָט אַזאַ ליד פאַרעפנטלעכט, זע „ספר מציל ממות״ אין ניו־יאָרקער פּנקס ב׳ II זז׳ 20—30. היפּש טרעפט מען די לידער אין סוף פאַר־גאַנגענעם י״ה, דהײַנו: אי. עפּלווייץ [צווייפעל] האָט אין זײַן „ספר מוסר השכל...״ ווילנע 1861, זז׳ 39—64 פאַרעפנטלעכט אַ ליד פון 77 סטראָפעס א״נ „אַ צוואה פון אַ חכם״; גאָלדפאַדן: אידישע ביהנע, ניו־יאָרק 1897, „דעם אַרבייטערס צוואה״ ז׳ 440 און „די צוויי קרבנות אדער דאָס שטערבנדע אַרבייטער־מעדכען״ ז׳ 431; אַ. פישזאָן „דער נײַער באַרימטער זינגער...״ ווילנע 1873, „די ווידוי״ ז׳ 22 א״אַנד. טייל לידער זענען אַפילו פאָלקלאָריזירט געוואָרן און ווערן עד־היום געזונגען אין פאָלק. פ״גל למשל נ״מ, נומערן 349—350, פּרילוצקי, ייִדישע פאָלקסלידער ב׳ II 22—40 א״אַנד.

נומערן 60—61. „איך שטיי אויף דײַן קבר און וויין״: וואר׳ מיט־טיילונגען ה׳ 49 ז׳ 12; פ״גל כהן II ז׳ 95, ענלעך לויטן אינהאַלט.

צו ז׳ 333. „און אַקצידנע ירנגע לײַט״: פאַרעפנטלעכט בײַ נ״מ נומערן 55—56 און בײַ וועגנעראָף ב׳ II ז׳ 133; בײַ א. י. פּאַפּירנא אין זײַנע „זכרונות״, וואַרשע 1923 ז׳ 200 און אין ש. גינזבורגס היסטאָרישע ווערק ב׳ II, ניו־יאָרק 1937 ז׳ 88.

צו ז׳ 333. „גייט ער די הויזן איבער די קאַמאַשן״: וואַריאַנטן בײַ ש. לעהמאַן, „ננבים־לידער זז׳ 232—234.

צום סוף איז נאָך כדאי צוצוגעבן צו די 5 איבערגעדרוקטע לידער פון מענדעלעס „ווינטש־פינגערל״ (זז׳ 333—336) די צוויי קינדערלידלעך „אַ זון און אַ רענן, די כּלה איז געלענן״ און דעם פראַגמענט „אויף דעם גרינעם באַרג, אויף דעם הויכן גראָז שטייען אַ פּאָר דײַטשן מיט די לאַנגע בײַטשן״, אין „פישקע דער קרומער״ אויסגאַבע 1869 ז׳ 4.

צו ז׳ 382 נומ׳ 17. „אַ מאָל איז געווען אַ באָבעצקע״: וואַריאַנט ש. ז. פיפע, „מאַטעריאַלן צום ייִדישן פאָלקלאָר אין גאַליציע״ אין: „אויפגאַנג״,

לעמבערג 1933, העפט X; ניגערס פּנקס שפ׳ 389 נומ׳ 56; רשמות II ז׳ 361 נומ׳ 25; ייִדישער פאָלקלאָר ז׳ 127 נומ׳ 19, אַריינגעוועבט אין אַ פאָלקס־מעשה.

פאָלקלאָריזירונגען פון וועלוול זבאַרעזשערס לידער

אחרוץ די אָנגעוויזענע וואַריאַנטן סקודיצקי זז׳ 328—329, זענען מיר באַקאַנט די ווייטערדיקע פאָלקלאָריזירונגען:

1. „די נאַכטיגאַל״: פּ. גראַובאַרד, „ביי אונז יורן״, ז׳ 34 נומ׳ LXXXVI; ש. לעהמאַן, גנבים־לידער ז׳ 7 נומ׳ 1 און ז׳ 205 (מיטן ניגון). אפ״ק א״נ 55.660 (צוגעשיקט ה. אבראַהאַמאָוויטש, סוכאָדאָל) און אַ וואַר׳ פון האַנעטשעוו (פּרעמישליאַנער קרייז, צוגעשיקט ד. קעניגסבערג).

2. „דער חסיד פאָרט צום רבין״: פינפסטראָפיקער וואַר׳ אפ״ק (צוגעשיקט ד. לייכטער, טאָמאַשאָוו־לוב׳).

3. „די גאָלדענע אור״: מיטטיילונגען ה׳ XVII ז׳ 47.

4. „דער עלנטער זוכטרר״: מיטטיילונגען ה׳ II ז׳ 37.[15]

5. „דאָס ביתהקברות״: דרייסטראָפיקער פראַגמענט אין מיין האַנטשריפטיקער זאַמלונג (פאַרצייכנט אין ווילנע).

6. „דער חסיד פאָרט צום רבין״: וואַר׳ אפ״ק.

7. „משיחס צייטן״: ייִדישער פאָלקלאָר ז׳ 272, אַריינגעפלאָכטן טיילווייז אין אַ פּורים־שפּיל; אידלזאָן X נומ׳ 235 פאַרעפנטל׳ ווי אַ חסידיש ליד; אפ״ק א״נ 21.126 (צוגעשיקט מ. קאָסאָווער, פּתח־תיקווה); אַ בראָדער וואַר׳ א״נ 22.767 (זאַמלער פ. שאַפּיראָ); א״נ 42.780 (רובעשוויו); 2.277 (פאָדבראָדז); וואַר׳ אין י״ל כהן־אַרכיוו בייַם ייִוואָ, טעקע VII, א״נ 23 ז׳ 5 (דער וואַר׳ שטאַמט פון נאַראַיעוו, גאַליציע), פאַרשריבן פון יצחק רייז (מ. נאַדיר).

8. „די באַפלעקטע מישפּחה״: אידלזאָן IX נומ׳ 19; אפ״ק א״נ 2.944 (א. טייטעלבוים, זדונסקע וואָלע); אַ וואַר׳ מיט קליינע שינויים האָב איך פאַרשריבן אין יאָר 1929 אין סטרי, אפ״ק 52.635.

9. „די חסידישע מעזינקע״: מיטטיילונגען ה׳ 37 ז׳ 2; אידלזאָן IX נומ׳ 538; X נומ׳ 241 פאַרעפנטל׳ ווי אַ חסידיש ליד; אפ״ק א״נ 42.780 (רובעשוויו).

10. „דאָס טעאַטער״: אפ״ק א״נ 39.327 (זאַמלער ב. ווערבלונסקי, גראָדנע).

11. „די הייליקע טענ״: אפ״ק א״נ 15.674 (זאַמלער ר. פּרזנער, טשערנאָוויץ).

12. „דאָס טעאַטער״: אפ״ק א״נ 39.327 (גראָדנע).

13. „דער רבי אויפן ים״: אידלזאָן X נומ׳ 237 פאַרעפנטל׳ ווי אַ חסידיש ליד; אפ״ק א״נ 26.554 (הערמאַן און פאַרנעס, קאָלאָמיי); וואַר׳ פון ראָזוואַדעוו אין מיין זאַמלונג (פאַרשריבן עוזר פּיפּע); אַ פראַגמענט אין: 90 געקליבענע ייִדישע פאָלקסלידער מיט נאָטן... פאַרלאַג מ. גאָלדפאַרב וואַרשע 1926; צווייטע אויסגאַבע, 1928 ז׳ 75.

---

15 ווי עס ווייזט אָן ד״ר י. שאַצקי, האָט דאָס ליד איבערגעדרוקט לעאָ ווינער פון לעמבערגער אוקראַיִנישן זשורנאַל Село. דאָרטן האָט עס פאַרעפנטלעכט דער אוקראַיִנישער שרייבער קוויטקאָ אָסנאָוויאַניענקאָ אין די פּופּציקער יאָרן פון 19טן י״ה. זע ייִוואָ־בלעטער VII זז׳ 52-53 און די הערה 8.

14. „די יידישע מעלוח״: אידלזאָן IX נומ׳ 702; אפ״ק א״נ 50.179, זאמלערין חווה שטענגעל, קאָלאָמיי).

15. „דער שיכור״: אין דעם איצט רעצענזירט באנד ז׳ 263 נומ׳ 5 סטר׳ IV.

16. „דער באנקראָט״: מיטטיילונגען ה׳ 63-64; פרילוצקיס זאמלביכער פאר יידישן פאָלקלאָר III—II זז׳ 116—117 (טיילווייז ארייַנגעפלאָכטן אין פורים־שפיל, „שלמה המלכס משפט״); אפ״ק א״נ 5.007 (זאמלער א. בערגנבוים, קראָקע) און א״נ 4.098 (ב. ווערבלונסקי, גראָדנע).

17. „דער אומגליקלעכער פארליבטער״: כהן II ז׳ 218, (ערשטע 2 סטראָפעס); לעהמאן, גנבים־לידער ז׳ 46 סטר׳ I, ז׳ 219 צוויי וואריאנטן; י. ל. פרץ, יידישע־בלעטער XII ז׳ 289 נומ׳ 28; (אין י. ל. פרצעס וואריאנטן זענען בלויז די ערשטע 2 סטראָפעס וואריירט פון זבארעזשערן; אין מיין זאמלונג צוויי וואר׳ נומערן 84, 85; נאָך א וואר׳ אין אפ״ק אין א געשריבענעם לידערהעפט פון 1881, ז׳ 168; אפ״ק א״נ 47.108 (זאמלער ב. ווערבלונסקי, גראָדנע).

18. „דאָס ביסעלע מינץ״: צום ערשטן מאָל פארעפנטלעכט אין יידישע־בלעטער XIII זז׳ 184—188; אידלזאָן X נומ׳ 239 געברענגט ווי א חסידיש ליד; א וואר׳ אין דעם איצט רעצענזירטן בוך אויף ז׳ 132 נומ׳ 2; פ״גל רשמות, תל־אָביב, ב׳ VI ז׳ 432 נומ׳ 25.

19. „דאָס גוטע קעפל״: צייַטשריפט, מינסק, ב׳ II—III, שפ׳ 805, נומ׳ 19, סטר׳ III; הזמיר״ס לידערבוך, קאָפענהאָוון 1937 ז׳ 25; ש. לעהמאן, „ארבעט און פרייַהייַט״ נומ׳ 32, א, ב. (פאראָדיע אויף ציוניסטן). אפ״ק א״נ 13.863, (פאראָדיע אויף ציוניסטן, צונעשיקט ב. ווערבלונסקי, גראָדנע); א״נ 12.700 (ח. און א. איינגלצין, פאָדבראָדז) און א״נ 50.280, פראנמענט (באָטשק); יודישע פאָלקס־לידער, פארלאג „לירא״, וואַרשע 1917, זז׳ 107—109.

דרך־אגב וויל איך אויפקלערן סקודיצקיס א טעות בנוגע פראנקאָס איבער־זעצונגען. קיין ליד א״ט „דער חסיד איבער דאָס טעאטער״ האָט זבארעזשער קיין מאָל נישט אויפגעשריבן. דאָ זענען צונויפגעמישט צוויי לידער, וואָס גייען אין זבארעזשערס זאמלונג איינס נאָך דעם אנדערן. „דאָס טעאטער״, מקל נועם II זז׳ 158—170, „דער חסיד״ זז׳ 170—174.[16] ער איז מיסתמא פארפירט געוואָרן פון די טיטלען, וואָס פראנקאָ האָט געגעבן די לידער. פראנקאָ זעצט איבער „משיחס צייַטן״ Месіянські мрії хусита און „דער חסיד״ Хусит про театр. ווען סקודיצקי וואָלט זיך מטריח געווען צו פארגלייַכן דעם אָריגינאל מיט דער אוקראַיַנישער איבערזעצונג, וואָלט ער צו קיין טעות נישט געקומען.[17] נאָך

---

16 דער זעלבער טעות בײַ ז. רייזען, לעקסיקאָן II שפ׳ 839; ד״ר י. שאצקי „וועגן איוואַן פראנקאָ און דאָס יידישע פאָלקסשאפן״, יידישע־בלעטער VII זז׳ 47—53; נ. שטיף „די עלטערע יידישע ליטעראַטור״, ליטעראַרישע כרעסטאָמאַטיע. קיעוו 1929, 214 און ז. זילבערצווייג, לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער ב׳ I שפ׳ 762. וועגן פראנקאָס איבערזעצונג פון אַן אנדער יידיש ליד זע: פנחס קאָן, איוואַן פראנקאָס איבערזעצונג „דאָס ליד פון קבצן״ יידישע־בלעטער VII ז׳ 161.

17 אגב האָט פראנקאָ פון די 12 סטראָפעס פונעם „חסיד״ נישט איבערגעזעצט די פינפטע און זעקסטע.

א פּרט: דער באַנד Вістник, ווו זבאַרעזשערס לידער זענען פֿאַרעפֿנטלעכט איז נישט XXII, נאָר XXXII (זז׳ 87—94), אויך שטייט ניט אויפֿן זשורנאַל Лемберг ווי סקודיצקי, ציטירט, נאָר Львів.[18] סקודיצקיס מאַטעריאַל פֿון זבאַרזשערן גופֿא איז אויך ניט אין גאַנצן אויטענטיש: אויף ז׳ 329 אין דער הערה 1 לייענען מיר, אַז פֿון זבאַרעזשערס פֿיר ביכלעך „מקל נועם״ האָט ער געזען בלויז דאָס ערשטע און דאָס דריטע, דאָס ביכל „מקל־חובֿלים״ (פּרעמיסלע, 1869) דערמאָנט ער נאָר איין מאָל פֿון פֿראַנקאָס וועגן, און גראָד גרייַזיק (ז׳ 327). אַנדערע לידער זענען אים באַקאַנט פֿון ציטאַטן אין „מיט־טיילונגען״ ה׳ 31—32... און דאָס איז אַלץ. וואָלט זיך אָבער סקודיצקי אַ ביסל פֿאַר־אינטערעסירט, וואָלט ער געפֿונען גאַנצע לידער פֿון זבאַרעזשערן, וואָס זענען אויבער־געדרוקט געוואָרן אין פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס, למשל, די טראַנסקריבירטע אויסגאַבע פֿון ד״ר י. סאָטעק: Makel Noam. Jüdische Volkslieder vün Wolf Zbaražer... 1902. Braila... האַלט 80 זייַטן מיט 22 לידער; מ. באַסין, אַנטאָלאָגיע... באַנד I, זז׳ 156 — 159 און נ. שטיף „די עלטערע יידישע ליטעראַטור״... קיעוו 1929 זז׳ 226—209.

פֿאָלקלאָריזירונגען פֿון מיכל נאָרדאָנס לידער

איך וויל מוסיף זייַן צו דער טיילווייַזער רשימה זז׳ 330—331 וואָס סקודיצקי ברענגט די ווייַטערדיקע לידער:

1. „ד י ב אָ ר ד״: רשמוח VI ז׳ 433 נומ׳ 27; אידלזאָן IX נומ׳ 752, מיטן ניגון; אפּ״ק א״נ 24.386 (טריסק) און 2.444 (ווערבלונסקי, גראָדנע).

2. „זעלדע פֿאַר דעם נט״: וואַריאַנטן אין אפּ״ק א״נ 23.568 און 23.571 (ביידע פֿון גראָדנע).

3. „מייַן תשובֿה״: אידלזאָן X נומ׳ 233, נעברענגט ווי אַ חסידיש ליד; אפּ״ק א״נ 52.832 (זאַמלער י. מאַמלאַק, לאָדזש).

4. „ד י ש ט י פֿ מ ו ט ע ר״: מ. ווייַנרייַך, שטאַפּלען ז׳ 222, פֿראַנמענטאַרישער וואַריאַנט, ד״ר ווייַנרייַך האָט דער ערשטער אָנגעוויזן דעם ליטעראַרישן מקור פֿונעם ליד. (דאָרט די זעלבע זייַט). 2 וואַריאַנטן אין מיטטיילונגען ה׳ 44 זז׳ 128—130; אין אפּ״ק געפֿינען זיך די ווייַטערדיקע 14 וואַריאַנטן: א״נ 2.107, 2.139 (זאַמלער ח. לוניעווסקי, פּאָדבראָדז); 3.110 (י. סער, וואַרשע); 5.023 (מאַניע ליפּקאָוויטש, וואַרשע); 13.959 (מ. פֿיידמאַן, קאַרטוז־בערעזע); 21.511, 21.968 און 23.585 (ב. ווערבלונסקי, גראָדנע); 23.531 (י. סער, וואַרשע); 25.874 (זאַמלערקרייַז בייַ דער י״ל פּרץ־ביבליאָטעק, קאָלאָמיי); 26.563 (א. פּאַרנעס, קאָלאָמיי); 46.600 (א. שוואַרץ, רעזינע, באַסאַראַביע); אַ סאָניקער וואַריאַנט אין מייַן האַנטשריפֿטיקער זאַמלונג.

---

18 דערפֿאַר איז נישט פֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס סקודיצקי זעצט איבער שפּעטער אויף יידיש „לוואָווער טורמע״ ז׳ 327.

5. „די משקח": א פראגמענטאַרישן האַריאַנט האָט אַרײַנגעפלאָכטן ש. פרוג אין זײַן פעלעטאָן „א משוגענער טאָנ", אין בײַלאַגע צום „ייִדישן פאָלקסבלאַט", פעטערבורג 1888 נומ' 25 ז' 724; גרונוואַלד, ז' 593 נומ' 7; אפ"ק א"נ' 22.435 (סלאָנים), 9.958 (גראָדנע), 22.183 (טריסק); וועגן די פאָלקלאָריזירונגען פון דעם ליד איז פאַראַן א קאַפּיטל אין מײַן אַספּיראַנטישער אַרבעט „קונסטלידער אין פאָלקסמויל" ווילנע 1938 (כתב־יד).

6. „פון דער חופה": רשמות VI ז' 431 נומ' 23 (אין סטראָפע); גרונוואַלד ז' 592 נומ' 10; אפ"ק א"נ 541 (צוגעשיקט פ. שאַפּיראָ, פּאָדבראָדז).

7. דער גט": רשמות VI ז' 433 נומ' 26; אידלזאָן IX נומ' 591, בלויז איין סטראָפע מיטן ניגון. שלום־עליכם אין זײַן פּאָלעמישן אַרטיקל מיט י. ענגעלן אין „דער יוד", קראָקע 1901, נומ' 24 ז' 15 (איין סטראָפע).

קיצורים פון די געניצטע מקורים

אפ"ק: אַרכיוו פון דער פאָלקלאָר־קאָמיסיע בײַם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט; א"נ: אינדעקס־נומער.

אידלזאָן IX: The Folk Song of the East European Jews. Thesaurus of Hebrew Oriental Melodies. Vol. IX. Collected, classified and edited by A. Z. Idelsohn. Friedrich Hofmeister, Leipzig 1932.

אידלזאָן X: Gesänge der Chassidim, gesammelt und erläutert von A. Z. Idelsohn. Band X.

אַרויס אין דעם זעלבן פאַרלאַג, אָרט און יאָר ווי ב' IX.

ג"מ: Еврейскія народныя пѣсни въ Россіи. Собраны и изданы подъ редакціею и съ введеніемъ С. М. Гинзбурга и П. С. Марека... С.-Петербургъ 1901.

גרונוואַלד: Jüdische Volkslieder, herausgegeben von Dr. M. Grunwald. In: Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde, herausgegeben von Dr. M. Grunwald. 29 Jahrgang (Menorah). Wien 1926. pp. 591—595.

ייִדישע בינע: דיא / אידישע ביהנע. / גרעסטע אידישע אויסגאַבע אין אַמעריקאַ./ ...הערויסגעגעבען צום 20 יעהריגען יובילעאום פון אידישען טהעאַטער/... באַנד II, ניו־יאָרק [1897].

מיטטיילונגען: Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde Hamburg — Berlin — Leipzig — Wien 1898 — 1922, 66 העפטן.

כהן: ייִדישע פאָלקסלידער מיט מעלאָדיען אויס דעם פאָלקס־מויל געזאַמעלט פון י. ל. כהן ב' I, II ניו־יאָרק 1912.

כהן Ill: ייִדישע פאָלקסלידער. נײַע זאַמלונג מיט פאַרגלײַכנדיקע באַמער־קונגען פון י. ל. כהן, סעפּאַראַטער אָפּדרוק פון „פנקס" I... ניו־יאָרק 1930.

ייִדישער פאָלקלאָר: ייִדישער פאָלקלאָר. אונטער דער רעדאַקציע פון י. ל. כהן. ייִדישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט, פילאָלאָגישע סעקציע, קאָמיסיע פאַר פאָלקלאָר. ווילנע 1938.

ליבערעטאָ: „ליבערעטאָ". א זאַמלבוך פון ליעדער און דעקלאַמאַציאָנען פיר גראַמאָפאָנען. וואַרשע, 1909 (צוויי בענד).

ערק־בעהמע: L. Erk u. Fr. Böhme, Deutscher Liederhort... Leipzig 1893—94 (דרײַ בענד).

פּיפּע: ייִדישע פאָלקסלידער פון גאַליציע. געזאַמלט ש.־ז. און ע. פּיפּע, אין: ייִווא־בלעטער XI, זז׳ 53—70 און 252—269.

קיפּניס: 60 פאָלקסליעדער מיט נאָטען געזאַמעלט פון מ. קיפּניס. ערשטער באַנד. 80 פאָלקס־ליעדער... צווייטער טייל. פאַרלאַג א. גיטלין. וואַרשע אָ״י [ערשטע אויפלאַג׳ 1921 ?]

רשמות: רשמות. מאַסף לדברי זכרונות, לאַתנוגרפיה ולפולקלור בישראל... ערוך על־ידי א. דרויאַנוב... תל־אביב תרפ״ז, ב׳ II, זז׳ 358—375. ב׳ VI, תר״ץ, זז׳ 423—434 און 435—442.

שירי זמרה: שירי זמרה / דרייסיג תערליכע בראַדער ליעדער אין ריין / יודעש לשון, יעדער ליעד באַזינגט זייער / שיין פאַר אַלע קלאַסען מענטשין, מע לערינט פון זייא זייער פיל הכמה, דען / זייא זאָגען אויס ריכטיג דעם תאַראַקטער / פון יעדערען [ל] און עס איז אַגרויס פאַר געניגען צו לעזין: / וואַרשא / בדפוס מוה׳ יוסף אונטער־הענדלער. / שנת תרמ״ב לפק (1899).

ש.־ז. פּיפּע (ווילנע)

ראובן פאַהן. געשיכטע פון דער יודישער נאַציאָנאַל־אויטאָנאָמיע אינ׳ם פעריאָד פון דער מערב־אוקראַאינישער רעפּובליק. לעמבערג 1933. פאַרלאַג „קולטור" רעדאַקציע „מאָרגן". 258 זײַטן.

מיר באַקלאָגן זיך, אַז עס גייען אַרויס ווינציק ערנצטע און גוטע ביכער אין ייִדיש. און א מאָדנע זאַך! ווען עס גייט אַרויס אַזאַ בוך, ווערט עס אין גאַנצן פאַרשווייגן. אויף וויפל עס איז מיר באַקאַנט, איז דאָס דאָזיקע בוך פון ראובן פאַהן אין ערגעץ ניט רעצענזירט געוואָרן. אַרויסגייענדיק פון דער הנחה, אַז עס איז בעסער צו פאַרשפּעטיקן איידער אין גאַנצן פאַרשווייגן א גוט בוך, שרײַב איך איצט די דאָזיקע רעצענזיע.

ר. פאַהן דערציילט אונדז די שפּאַנענדיקע און וויכטיקע געשיכטע, ווי אַזוי עס איז אויפגעקומען אין 1918 די מערב־אוקראַאינישע רעפּובליק ווי א רעזולטאַט

פון דער בירגער־מלחמה אין מזרח־גאַליציע און פונעם צעפאַל פון עסטרײַך. א סך ענינים, ווענן וועלכע דער מחבר דערציילט, האָבן שוין פאַרגעסן אפילו יענע וואָס האָבן איבערגעלעבט יענע „האָנריק־חדשים", און וועלכע עס זײַנען געבוירן געוואָרן אזוי פיל האָפענונגען צו רעאַליזירן די ווילסאָנישע פּרינציפּן פון נאַציאָנאַלער זעלבסט־באַשטימונג, וואָס זײַנען אזוי גיך פאַרלאָרן געוואָרן.

אין זײַן נאָכוואָרט שרײַבט דער מחבר אזוי: „זינט די געשעענישן ביזן באַשרײַבן זיי איז אַוועק קרוב 15 יאָר [דאָס איז געשריבן אין 1933.—י. ש.]—אין געשיכטלעכן זין א זייער קורצע צײַט. געוויס פעלט מאַנכעס מחמת מאַנגל פון אַרכיוון (מיט יאָרן שפּעטער וועט אפשר ערנעץ צווישן די אוקראַינישע אַרכיוון, אויך דער ייִדישער מאָמענט אַרויסקומען), געוויס איז נישט אַלעס דערזאָגט געוואָרן מחמת פאַרשידענע טעמים, אָבער וואָס ס'איז געזאָגט געוואָרן — איז געשען אויפן יסוד סײַ פון מאַטעריאַלן און סײַ פון איינענעם זכרון."

מיט אזא נוסח פון נאָכוואָרט באַפרײַט זיך ממילא דער מחבר פון א צו שטרענגער קריטישער באַצירונג צו זײַן בוך. א סך מאַטעריאַלן זײַנען אים ניט געווען צוטרויטלעך, אַנדערע זײַנען ניט געווען פּאַסיק צו פאַרעפנטלעכן אין די אומשטאַנדן, און וועלכע דאָס דאָזיקע בוך איז געשריבן. אַנב באַמערקט דער מחבר (ז' 186), אז דער גרעסטער טייל אַרכיוו פון ייִדישן נאַציאָנאַלן דאַט אין מערב־אוקראַינע איז פאַרפאַלן געוואָרן.

פאַהנס אַרבעט איז באַזירט אויף די אַרכיוו־דאָקומענטן, וואָס זײַנען געווען אין דעם מחברס רשות, ווײַל ער איז געווען דער סעקרעטאַר פון דעם ייִדישן נאַציאָנאַלן דאַט. הויך דעם זײַנען אויסגענוצט געוואָרן פּרעסע־מאַטעריאַלן פון יענער תקופה, אַנב נאָר א וויכטיקער מקור א דאַנק די ספּעציפישע אומשטאַנדן, און וועלכע די דאָזיקע פּרעסע איז אויפגעקומען. ווענן דעם דערציילט דער מחבר זייער אינטערעסאַנטע פּרטים און גיט אַפילו א רשימה פון די ייִדישע צײַטונגען (ז' 147). עס וואָלט געווען כדאי די דאָזיקע פּרעסע צו באַאַרבעטן מער אויספירלעך, אָבער ניט אזוי דילעטאַנטיש, ווי דאָס טוט למשל שטרײַט מיט דער ייִדישער פּרעסע אין סטאַניסלאָו (L. Streit. Dzieje prasy żydowskiej w Stanisławowie 1935. 48 p.).

אין 23 קאָמפּאַקטע קאַפּיטלען, און וועלכע עס ווערן אַרײַנגעפלאָכטן גאַנצע דאָקומענטן און אויסצוגן פון אַרטיקלען, דערציילט דער מחבר די געשיכטע פון דער תקופה פון 1טן נאָוועמבער 1918 ביזן 1טן יוני 1919 — די צײַט ווען עס האָט עקסיסטירט די מערב־אוקראַינישע רעפּובליק. „דעם טעם פון חבלי לידה האָבן ייִדן פאַרזוכט—שרײַבט ער (ז' 72),—אָבער די געבורט פון דער פרײַהייט האָט אָנגעהויבן אויסצוזען ווי א מפּיל". מיט דעם לאַפּידאַרן זאַץ דריקט ער אויס זייער טרעפיק די געשיכטע פון די „אַכט חדשים" פון א קאָלאָסאַלער רעוואָלוציע, וואָס איז פאָרגעקומען אין לעבן פון ייִדן אין מיזרח־גאַליציע.

דאָס וואָס דער מחבר דערציילט איז ניט נאָר אינטערעסאַנט, נאָר אויך באַלערעוודיק („א לעקציע געשיכטע"). אָבער ווענן דעם וועט נאָך א מאָל מוזן געשריבן ווערן.

די שפּראַכן־פראַגע בײַם רעאַליזירן אַן אײגענע שולסיסטעם, די פּאַרטיי־קאַמפּן, די עקאָנאָמישע לאַגע, די קאָמפּליצירטע פראַגע פון מלוכה־נייטראַליטעט, דער קאָנפליקט צווישן טעאָריע און פּראַקטיק אין בויען אַ יידישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע — דאָס זײַנען ענינים וואָס ווערן באַהאַנדלט אין פאַחנס מאָנאָגראַפיע. אַזוי ווי דער מחבר איז געווען אַן אָנטייל־נעמער אין די געשעענישן און פאַרטרעט אַ געוויסע פּאָליטיש־שפּראַכיקע אָריענטאַציע, איז ער ניט אַלע מאָל אַ היסטאָריקער, נאָר אָפט מאָל אַ קאָמענטאַטאָר און אַפילו אַ פּאָלעמיקער (ז׳ 138, 139, 201). באַזונדערס איינזײַטיק איז ער בײַם באַהאַנדלען די סאָציאַליסטישע ריכטונגען און אויך די שפּראַכן־פראַגע.

פּיקאַנט זײַנען אייניקע פאַקטן, ווי למשל וועגן קאַמף פאַר די רעכט פון העברעיִש און יידיש אין די געריכטן (ז׳ 176 — 178): דער מחבר ציטירט דעם טעקסט פון דער יידישער בקשה פון אַן אַדוואָקאַט אין געריכט, וואָס איז אַ שלעכט דײַטש מיט יידישע אותיות; אָדער די פרטים וועגן דעם באַזוך פון „מיניסטער״ א. ר ע ר ו ו י צ ק י אין סטאַניסלאַוו (ז׳ 131. — אַנד׳ רעוויזקיס זכרונות קען דער מחבר ניט).

פון אַנדערע אינטערעסאַנטע פאַקטן, וואָס פאַרדינען אַ ברייטערע באַלײַכטונג, איז די געשיכטע פון דער דעלעגאַציע פון 2 אַמעריקאַנער מיליטער־לײַט יידן, וואָס מען האָט זיי איבערגעגעבן אַ מעמאָראַנדום וועגן דער לאַגע פון יידן אין מיזרח־גאַליציע (ז׳ 190 — 191); וואָס איז געשען מיטן מעמאָראַנדום, איז ניט קלאָר.

אין אַלגעמיין דאַרף מען זאָגן, אַז דאָס פּיאָניערישע ווערק פון ראובן פאַחן איז אַ חשובער צושטײַער צו דער נײַסטער געשיכטע פון יידן אין פּוילן. מען דאַרף באַמח זײַן דאַנקבאַר דעם מחבר, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר וויכטיק צו פאַרפיקסירן אין אַ דאָקומענטירטן בוך די „נאָענטע פאַרגאַנגענהייט״.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס בוך האָט אַ סך חסרונות, ווי אַלע ביכער פון דעם מין. ניט אַלע מאָל זײַנען די מיינונגען פון דעם מחבר איבערצײַגעוודיק און דאָקומענטירט. אַ סך וויכטיקע געדרוקטע מקורים האָט ער פאַרזען, עס איז גענוג אָנצורופן אַזעלכע ווי:

L o z y n s k y, M. Die Schaffung einer ukrainischen Provinz in Oesterreich. Berlin 1915. 80 pp.

L e w i t s k y, E. La guerre polono-ukrainienne en Galicie et l'avenir de la République Ukrainienne de l'Orient. Berne 1919.

Л е в и ц ь к і й К. Історія политічної думки галицьких Українцев (1848 — 1914). 1928. 2 vol.

און אַ ריי מעמאָראַנדומס געדרוקט אין שווייץ און אַמעריקע פון דעם פּרעסע־קאָמיטעט פון דער דעמאָלטיקער רעפּובליק, ווו עס איז פאַראַן אַ סך מאַטעריאַל וועגן דעם ענין.

עס איז אפשר צו פרי אָביעקטיוו צו שרײַבן די געשיכטע פון יענעם היסטאָרישן עפּיזאָד. אָבער עס איז זיכער צײַט צו זאַמלען מאַטעריאַלן: די פּעריאָדיקא, די אויפרופן פון די פּאַרטייען, די בראָשורן, בילדער, פּלאַקאַטן דאַרפן היכּף געזאַמלט ווערן, ווײַל זיי ווערן אַלץ זעלטענער. עס וועט אפשר קומען די גינציקע צײַט צו שרײַבן אַ דעטאַלירטע געשיכטע פון דער מערב־אוקראַאינישער רעפּובליק און יידן. אָבער ווען עס וועט געשען, און ווער עס זאָל דאָס ניט טון, וועט מען דערמאָנען צום גוטן ראובן פאַהנען פאַר זײַן ערשטער ערנצטער מאָנאָגראַפיע וועגן דעם ענין.

צום סוף מוז איך באַמערקן, אַז שפּראַכיק איז דאָס בוך ווײַט פון שלימות. און דאָס איז אַ גרויסער שאָד, ווײַל דאָס מאַכט שווער דאָס לייענען.

ד״ר יעקב שאַצקי

Stanisław Szober: Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku. Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1937. XVI+662 pp.

דאָס ווערטערבוך איז אַרויס צום הונדערטיאָריקן יובל פון וואַרשעווער פאַרלאַג מ. אַרצט (1836 — 1937).

דעם נאָמען „אָרטאָעפּיש ווערטערבוך״ מאָטיווירט דער מחבר אין זײַן הקדמה (ז׳ IX) אַזוי: אָרטאָעפּיע איז ריכטיקייט פון דער שפּראַך אין אַלע אירע אַרויסווײַזן: אינעם אופן אַרויסריידן, אין דער פאָנעטישער געשטאַלט, און דער ווערטער־פורעמונג, אין די גראַמאַטישע פאָרמען, אינעם סינטאַקסיס, אינעם באַטײַט פון ווערטער און אין דער פּראַזעאָלאָגיע. אָט דאָס אַלץ נעמט אַרום דאָס ווערטערבוך. ער איז אויפגעבויט אויפן מאַטעריאַל פון פּוילישע שרײַבער פון XIX און XX י״ה און אויף דער לעבעדיקער קולטורשפּראַך. בײַם פּסקענען, וואָס איז ריכטיקע שפּראַך האָט זיך דער מחבר געהאַלטן אין דרײַ קריטעריומס: די ליטעראַרישע שפּראַך פון שרײַבער פון XIX און XX י״ה, דער באַנוץ פון דער שפּראַך בײַ אינטעליגענטן און אַ קריטישער לינגוויסטישער אָפּשאַץ. „אויף דעם אופן — מיינט דער מחבר — האָט ער זיך באַפרײַט פון דער אייגענער סוביעקטיווקייט און פון דער סוביעקטיווקייט פונעם שפּראַכיקן מאַטעריאַל, וואָס ער האָט אַליין צונויפגעקליבן און האָט געגעבן, אויף ווי ווײַט עס לאָזט זיך, אַן אָביעקטיוו בילד פון דער הײַנטיקער פּוילישער קולטורשפּראַך.״ דאָס ווערטערבוך האַלט 20.000 זכוווערטער מיט 100.000 בײַשפּילן. חוץ די אַרטיקלען וועגן דער פאָרם, וועגן דעם באַטײַט, וועגן סינטאַקסיס און פּראַזעאָלאָגיע בײַ אַ גרויסער צאָל ווערטער, זײַנען אינעם ווערטערבוך נאָך דאָ אַלגעמיינע גראַמאַטיקאַלישע אַרבעטן, למשל וועגן אַקצענט, וועגן ווערטער־סדר, וועגן אויסשפּראַך א״אַנד.

ב. ש.

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

צו דער ווירטשאַפטלעכער סטרוקטור פון ייִדן אין ווילנע

אויפן סמך פון דער פאָלקסצײַלונג פון 1931 זעען די חיונה־מקורים פון דער ווילנער באַפעלקערונג אויס אזוי:

טאַבעלע 1

	ווירטשאַפטצווײַג	אין אַבסאָלוטע צאָלן		אין פּראָצענטער	
		ייִדן	ניט־ייִדן	ייִדן	ניט־ייִדן
I	ערדאַרבעט, גערטנערײַ וואַלדווירטשאַפט . . .	379	6 201	0,7	4,4
II	בערנערײַ און אינדוסטריע[1]	22 893	44 826	41,7	32
III	האַנדל[2] און פאַרזיכערונג .	17 823	17 247	32,4	12,3
IV	קאָמוניקאַציע און טראַנספּאָרט	2 978	16 777	5,4	12
V	עפנטל׳ דינסט, רעליג׳ געז׳ אינסטיטוציעס . .	1 070	12 675	2	9,1
VI	שולווען, בילדונג, קולטור	2 153	5 323	3,9	3,8
VII	מעדיצין און היגיענע . .	2 163	5 217	3,9	3,7
VIII	הויזדינסט	342	9 102	0,6	6,5
IX	אַזעלכע וואָס לעבן ניט פון פאַרדינסט־אַרבעט[3] .	4 639	15 842	8,4	11,3
X	פּראָפעסיע אומבאַקאַנט .	566	6 855	1	4,9
	צוזאַמען . .	55 006	140 065	100	100

1 אינדוסטריע מיינט אויך מלאָכה און די אַלע אונטערנעמונגען, וואָס פּראָדוצירן און פאַרקויפן גלײַכצײַטיק, למשל בעקערײַען.

2 האַנדל מיינט אויך באַנקוועזן, האָטעלן, גאַסטראָנאָמישע אונטערנעמונגען. די רובריק אין אויך כולל בעלי־בתים פון הײַזער, אויב זיי צינען דערפון חיונה.

3 אַהער רעכנט מען אַרײַן אינוואַלידן, עמעריטן, אַרעסטאַנטן און די וואָס לעבן פון סאָציאַלער הילף.

ווי מיר זעען פון דער טאַבעלע 1, לעבן ייִדן מערסטנס פון האַנדל און אינדוסטריע. כּמעט $^3/_4$ פון אַלע ווילנער ייִדן צייען זייער חיונה פון די צוויי מקורים, אין דער צייט ווען בײַ ניט-ייִדן לעבט ווייניקער ווי אַ העלפט פון די פּראָפעסיעס. ניט-ייִדן זײַנען גלײַכמעסיקער פאַרטיילט אין אַלע ווירטשאַפטצווײַגן ווי ייִדן. נאָר אין איין צווײַג, אין דער אינדוסטריע, איז זייער אָנטייל היפּש שטאַרקער ווי אין אַנדערע צווײַגן.

אַחוץ דעם כּמותדיקן אונטערשייד צווישן ייִדן און ניט-ייִדן אין יעדער צווײַג איז אָבער נאָך אויך דאָ אַן איכותדיקער אונטערשייד.

נעמען מיר קאָמוניקאַציע. בײַ ייִדן זײַנען באַשעפטיקט אין דעם ווירטשאַפטצווײַג 964 מענטשן, בײַ ניט-ייִדן—5538.

פון די 964 ייִדן אין דעם צווײַג זײַנען 462 פורמאַנעס, ד״ה אַ העלפט, און נאָר 117 זײַנען פאַרנומען בײַ אויטאָס. בײַ ניט-ייִדן איז אַ העלפט—2891 פערזאָן—פאַרנומען בײַ דער באַן, 950—אויף פּאָסט, 621 בײַ אויטאָבוסן, און נאָר 10 פּראָצענט זײַנען פורמאַנעס (555). ייִדן באַשעפטיקטע אויף דער באַן איז געוועזן סך-הכּל 8, אויף פּאָסט 1. וועגן עפּנטלעכן דינסט, אַדמיניסטראַציע איז דאָך איבעריק צו ריידן. אויף 1655 מלוכה-באַאַמטע (אין געריכט, אַדמיניסטראַציע) זײַנען 43 ייִדן; אויף 1406 מאַגיסטראַט-באַאַמטע — 90 ייִדן; אויף 299 אַדוואָקאַטן, נאָטאַרן, באַזיצערס פון בקשה-ביוראָען — 63 ייִדן.

מעדיצין, היגיענע. בײַ ייִדן איז דאָ מער דאָקטוירים וואָס פאַרנעמען זיך מיט פּריוואַטער פּראַקטיק איידער בײַ ניט-ייִדן, אָבער די דאָקטוירים און שוועסטער אין די שפּיטעלער און אין „זופּו״ זײַנען אין גרעסטן טייל ניט-ייִדישע. פּריוואַטע דאָקטוירים און שוועסטער בײַ ייִדן—292; בײַ ניט-ייִדן—227; סך-הכּל אָבער זײַנען פאַרנומען בײַ מעדיצין 561 פערזאָן, ניט-ייִדן—867. אַחוץ דעם זײַנען די פיזישע אַרבעטער (סאַניטאַרן) אין די מעדיציניש אַנשטאַלטן מערסטנס ניט-ייִדן (61 ייִדן און 543 ניט-ייִדן).

שולוועזן, קולטור, בילדונג. ייִדן זײַנען ניט קיין מלוכה-באַאַמטע, אַרבעטן אין פּריוואַטע אינסטיטוציעס, אָפט בײַ גאָר אַנדערע באַדינגונגען, ווי זייערע קאָלעגן אין דעם פאַך, למשל לערערס אין די ייִדישע שולן און ייִדישע אַרטיסטן.

אַפילו בײַ די „וואָס לעבן ניט פון פאַרדינסט-אַרבעט״ באַקומען מיר גרויסע אונטערשיידן. בײַ ניט-ייִדן איז דאָ $^1/_5$ מלוכה-עמעריטן; בײַ ייִדן איז קיין מלוכה-עמעריטן כּמעט ווי ניטאָ. (איך רעכן ניט די אינוואַלידן).

פון די עטלעכע בײַשפּילן איז קלאָר, אַז די לעבנס-באַדינגונגען זײַנען בײַ ייִדן, וואָס אַרבעטן אין די אויסגערעכנטע ווירטשאַפטצווײַגן, אין דורכשניט ערגערע ווי בײַ ניט-ייִדן. אויב יחידים בײַ ייִדן זײַנען אַפילו בעסער סיטוירט, איז אָבער ניטאָ בײַ זיי די זיכערקייט מיטן אַרבעטפּלאַץ ווי בײַ ניט-ייִדן.

באַעוולט אין אַ ריי צווײַגן, האָבן זיך ייִדן קאָמפּענסירט אין האַנדל און אינדוסטריע און אויסגענוצט זייער דינאַמישן כּוח אויף שאַפן נײַע פּאָזיציעס (למשל, די לעצטע יאָרן די ראַדיאָ-פאַבריק „עלעקטריט״, די קאָנסערוון-פאַבריק „באַלטיק״, אַ שוואָמען-קאָנסערוויר-פאַבריק, פאַבריקן פון עוף-קאָנסערוון אאַז״וו) און פאַרפעסטיקן די אַלטע, אויף וויפל מע האָט אין דעם ניט געשטערט. ייִדן פאַרנעמען גאָר וויכטיקע פּאָזיציעס אין אַלע געביטן פון דער אינדוסטריע, צו ייִדישע בעלי-הבתים געהערן אין מעטאַל-אינדוסטריע „עלעקטריט״, אַן אײַזן-גיסערײַן, מעש-גיסערײַן; אין דער

געהילץ-אינדוסטריע — טאַרטאַקן, דיקט- און פּאַפּיר-פאַבריקן; אין דער לעדער-אינדוסטריע — גאַרבערײַען, זעמשערײַען; אין דער מינעראַל-אינדוסטריע — ציגלערײַען, גלאָזהוטעס; אין דער כעמישער אינדוסטריע — אייל, זייף, ליכטפאַבריקן.

די וואָג פון ייִדן אין דער ווילנער אינדוסטריע. אין דער אינדוסטריע זײַנען באַשעפטיקט 28 815 פּערזאָן, אין דעם 10 027 ייִדן און 18 798 ניט-ייִדן, וואָס דאָס מיינט 34,8% ייִדן און 65,2% ניט-ייִדן. לאָמיר געדענקען, אַז ייִדן באַטרעפן אין ווילנע אין יאָר 1931 28,2% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. נעמען מיר אָבער די אונטערנעמערס, איז די וואָג פון ייִדן נאָך גרעסער. ייִדן זײַנען דאָ פאַרטראָטן מיט 46% און ניט-ייִדן מיט 54%, ד״ה פּמעט אַ העלפט פון אַלע אונטערנעמערס זײַנען ייִדן. ווי בעלי-בתים פון מיטעלע אונטערנעמונגען באַגעגענען מיר ייִדן צום אָפטסטן, העכער 70%[4].

טאַבעלע 2

אונטערנעמערס	אַבסאָלוט			אין פּראָצענטער		
	ייִדישע	ניט-ייִדישע	ס״ה	ייִדישע	ניט-ייִדישע	ס״ה
III קאַטעגאָריע פּאַטענט	2	2	4	50	50	100
VII–IV קאַטעגאָריע פּאַטענט	268	105	373	71,6	28,4	100
VIII „ „ מיט לויגנעמערס	745	463	1 208	61,7	38,3	100
VIII קאַט׳ פּאַט׳ אָן לויגנעמ׳ און אומבאַוווּסט	4 004	5 307	9 311	43	57	100
צוזאַמען	5 019	5 877	10 896	46	54	100

קיין גרויס-אינדוסטריע איז אין ווילנע פּמעט ווי ניטאָ. סך-הכל האָבן מיר געהאַט אונטער-נעמונגען מיט III קאַטעגאָריע פּאַטענט: 2 ייִדישע, 1 ניט-ייִדישע, 1 מלוכישע און 3 שטאָטישע.

די מיטעלע אונטערנעמונגען זײַנען עס בעצם די ווילנער אינדוסטריע, ווײַל סך-הכל האָט ווילנע געציילט סוף 1931 אונטערנעמונגען אינדוסטריעלע אָן מלאָכה 396. די איבעריקע אונטער-נעמונגען זײַנען מלוכה-וואַרשטאַטן. ייִדן, הייסט עס, האָבן אין ווילנע די שטאַרקסטע פּאָזיציעס אין דער אינדוסטריע גופא.

די סאָציאַלע גלידערונג פון די באַשעפטיקטע אין דער אינ-דוסטריע. פון דער טאַבעלע 2 באַקומען מיר בײַ ייִדן 1 015 אונטערנעמערס מיט לויגנעמערס אויף 10 027 אַקטיווע ייִדן אין אינדוסטריע בכלל, ד״ה: 10% פון אַלע אַקטיווע אין דעם

---

[4] די צאָל אונטערנעמערס דעקט זיך ניט אין דער פאָלקסציילונג מיט דער צאָל אונטער-נעמונגען. אַ מאָל איז זי גרעסער, ווײַל די פאָלקסציילונג פון 1931 האָט פאַררעכנט צו דער צאָל אונטערנעמער אויך די משפחה-גלידער, וואָס העלפן אין דער אַרבעט. די צאָל איז אָבער טייל מאָל קלענער אויך, ווײַל אַ האַנדלס-געזעלשאַפט (spółka=) איז ניט פאַררעכנט פאַר אַן אונטערנעמער.

ווירטשאַפטצווײַג שטייען העכער אויפֿן סאָציאַלן לײַטער, אין דער צײַט ווען בײַ ניט-ייִדן געהערן צו דעם סאָציאַלן קלאַס 570 פּערזאָן אויף דער אַלגעמיינער צאָל אַקטיווע 18 798, וואָס דאָס מיינט נאָר 3%.

טאַבעלע 3

סאָציאַלע גלידערונג	אַבסאָלוט		אין פּראָצענטער	
	ייִדן	ניט-ייִדן	ייִדן	ניט-ייִדן
אונטערנעמערס מיט לויננעמערס	1 015	570	10	3
פֿאַר זיך אָן לויננעמערס	4 004	5 307	40	28,2
גײַסטיקע אַרבעטערס	476	624	4,75	3,3
פֿיזישע „	4 106	11 629	41	61,9
כאַלופּניקעס	426	668	4,25	3,6
צוזאַמען	10 027	18 798	100%	100%

לויט דער טאַבעלע 3 טיילן זיך די אַקטיווע אין דער אינדוסטריע: בײַ ייִדן אויף 50% פֿאַר זיך און 50% אַרבעטערס, בײַ ניט-ייִדן 31,2% פֿאַר זיך און 68,8% אַרבעטערס, דאָס הייסט ייִדן זײַנען פֿאַרטראָטן אין דער אינדוסטריע מער ווי זעלבשטענדיקע און ניט-ייִדן — מער ווי אַרבעטער.

עס שטעלט זיך די פֿראַגע: אויב די ייִדישע מיטעלע בורזשואַזיע איז העכער 3 מאָל גרעסער ווי די ניט-ייִדישע (10%) אַנטקעגן 3%), איז ווי אַזוי זעט אויס דער פּראָצענט פּאַסיווע וואָס דער שיכט דאַרף אויסהאַלטן און ווי אַזוי זעט אויס דער אַנטייל פֿון דער ייִדישער פֿרוי אין עקאָנאָמישן לעבן בכלל. איז אָט:

בײַ די אונטערנעמערס מיט לויננעמערס זײַנען בײַ ייִדן געווען פֿרויען 22,8% פֿון אַלע אַקטיווע אין די אונטערנעמונגען, בײַ ניט-ייִדן — 17,5%, (בײַ ייִדן 231 פֿרויען אויף 1015 אַקטיווע אין דעם סאָציאַלן שיכט, בײַ ניט-ייִדן 100 פֿרויען אויף 570). עס פֿאַלט דעריבער אָפּ די אָנגענומענע מיינונג, אַז די ייִדישע פֿרוי פֿון די בעסער סיטוירטע שיכטן אַרבעט ווינציקער מחוץ דער שטוב ווי די ניט-ייִדישע. מיר טרעפֿן זיך אָן אין ווילנע גראָד אויף אַ פֿאַרקערטער דערשײַנונג.

בײַ די זעלבשטענדיקע באַטרעפֿט דער אַנטייל פֿון דער פֿרוי בײַ ייִדן 30,92% (1238 אויף 4004 אַקטיווע), בײַ ניט-ייִדן 31,3% (1660 אויף 5 307 אַקטיווע). ווי מיר זעען איז דער אַנטייל פֿון דער ייִדישער פֿרוי אויך כמעט דער אייגענער ווי פֿון דער ניט-ייִדישער.

די צאָל פּאַסיווע בײַ דעם סאָציאַלן קלאַס אויף 100 אַקטיווע פּערזאָנען איז אויסגעקומען:

	בײַ ייִדן	בײַ ניט־ייִדן
בײַ אונטערנעמערס מיט לוינגעמערס (גרופּע א) .	180,6 פּאַסיווע	181,4 פּאַסיווע
בײַ זעלבשטענדיקע (גרופּע ב)	139,5 „	142,3 „

אין אַבסאָלוטע צאָלן:

	בײַ ייִדן	בײַ ניט־ייִדן
גרופּע א	1 015 אַקטיווע און 1 833 פּאַסיווע;	570 אַקטיווע און 1 034 פּאַסיווע
גרופּע ב	4 004 „ „ 5 583 „	5 307 „ „ 7 535 „

דער אויספיר איז, אַז סײַ בײַ ייִדן, סײַ בײַ ניט־ייִדן איז דער פּראָצענט פּאַסיווע בײַ גלײַכע שיכטן דער זעלבער.

עס איז אָבער אַ סברא, אַז בײַ דעם העכערן שיכט פון דעם קלאַס, ד״ה בײַ די אונטער־נעמערס מיט לוינגעמערס, קומט אויס בײַ ייִדן אויסצוהאַלטן מער יוגנטלעכע, אויב בײַ אַ גרעסערן נטייל פון דער ייִדישער פרוי (22,8%) אַנטקעגן (17,5%) איז דאָך די צאָל פּאַסיווע בײַ ייִדן די זעלבע ווי בײַ ניט־ייִדן.

ווי אַזוי איז בײַ אַרבעטערס?

א) פיזישע אַרבעטערס.

בײַ ייִדן זײַנען פאַראַן 1 311 אַרבעטנדיקע פרויען—32% פון אַלע אַקטיווע; בײַ ניט־ייִדן 2 811 פרויען, ד״ה 24,2%.

אויף 100 אַקטיווע קומט אויס אויסצוהאַלטן די ייִדישע אַרבעטער 101,1 פּאַסיווע (4 106 אַקטיווע און 4 154 פּאַסיווע); די ניט־ייִדישע אַרבעטער 135,3 פּאַסיווע (11 629 אַקטיווע, 15 737 פּאַסיווע).

וואָס איז די סיבה פון דעם גרעסערן פּראָצענט פּאַסיווע בײַ ניט־ייִדן? צי אַרבעטן זיי אין בעסערע באַדינגונגען ווי די ייִדן, וואָס זיי קענען זיך פאַרגינען ווייניקער צו שיקן די פרוי און די יוגנטלעכע צו דער אַרבעט?

די אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען לויט די קאַטעגאָריעס פּאַטענטן האָבן באַשעפטיקט:

	אַבסאָלוט		אין פּראָצענטער	
	ייִדן	ניט־ייִדן	ייִדן	ניט־ייִדן
III קאַטעגאָריע	120	772	3	6,7
V — VII קאַטעגאָריע	663	1 467	16	12,6
VIII קאַטעג׳ און אומבאַוווּסט . . .	3 323	9 390	81	80,7
צוזאַמען	4 106	11 629	100	100

81% פון אַלע יידן אַרבעטן הייסט עס אין די קלענסטע אונטערנעמונגען. בײַ ניט-יידן איז אויך די זעלבע לאַגע, אָבער דערפאַר איז בײַ זיי אַ טאָפּל דיקער שיכט פאַרנומען אין די גרויסע אונטערנעמונגען (6,7% אַנטקעגן 3% בײַ יידן). בײַ יידן ווידער איז אַ גרעסערער פּראָצענט פאַרנומען אין דער מיטעלער אינדוסטריע (12,6% אַנטקעגן 16%).

עס איז שווער זיך פאָרצושטעלן, אַז די עטלעכע הונדערט בעסער סיטוירטע ניט-יידישע אַרבעטער זאָלן עס גורם זײַן די גרויסע דיפערענץ צווישן די פּאַסיווע בײַ יידן און ניט-יידן. און באמת, ווען מיר אַנאַליזירן דעם אָנטייל פון דער פרוי און דעם פּראָצענט פּאַסיווע בײַ יעדער שיכט אַרבעטערס, באַקומען מיר אַזוינע רעזולטאַטן:

אין אונטערנעמונגען פון	דער אָנטייל פון דער פרוי		די צאָל פּאַסיווע אויף 100 אַקטיווע	
	בײַ יידן	בײַ ניט-יידן	בײַ יידן	בײַ ניט-יידן
III קאַטעגאָריע פּאַטענט . .	25%	23,5%	167,5	168,3
VII—IV „ . . .	34%	19%	132,8	153,2
VIII קאַטעג׳ און אומבאַוווסט .	32%	25%	98,6	127,5
צוזאַמען . .	32%	24,2%	101,1	135,3

לאָזט זיך אויס, אַז דווקא בײַ די אַרבעטערס וואָס זײַנען פאַרנומען אין די עטלעכע גרעסערע אונטערנעמונגען גלײַכט זיך כמעט דער אָנטייל פון דער פרוי און דער פּראָצענט פּאַסיווע (סך-הכל זײַנען דאָ פאַרנומען 31 יידישע פרויען און 183 ניט-יידישע). פאַרקערט, אין די מיטעלע און קלײנע אונטערנעמונגען איז דער אָנטייל פון דער יידישער פרוי אַ סך אַ גרעסערער, ווי פון דער ניט-יידישער, און זיכער איז אויך דער פּראָצענט באַשעפטיקטע יידישע יוגנטלעכע גרעסער פון די ניט-יידישע, ספּעציעל בײַ די אַרבעטערס פון די קלענסטע אונטערנעמונגען. ווײַל אַפילו דער גרעסערער אָנטייל פון דער יידישער פרוי בײַ דער קאַטעגאָריע אַרבעטערס קען נאָך אויך ניט גורם זײַן אַזעלכע אונטערשיידן אין דעם פּראָצענט פּאַסיווע. עס קומט צו זיכער נאָך אַ פאַקטאָר—דער אָנטייל פון יידישן יוגנטלעכן. אַן אַנאַליז פון דער צאָל אַקטיווע און פּאַסיווע מענער אין דער קאַטעגאָריע אַרבעטערס באַשטעטיקט טײַלווײַז די השערה. בײַ יידן באַקומען מיר אויף 100 אַקטיווע מענער 42% פּאַסיווע, בײַ ניט-יידן — 53,8%. בײַ אַנדערע קאַטעגאָריעס זײַנען קײן דיפערענצן צווישן יידן און ניט-יידן כמעט ווי ניטאָ, הגם זיי גיבן אַ העכערן פּראָצענט פּאַסיווע מענער—63.

איז וואָס זשע צוזינגט דעם יידישן אַרבעטער צו שיקן זײַן פרוי און קינד צו דער אַרבעט אין אַ גרעסערער מאָס?

נאָר 5% פון אַלע אינדוסטריעלע אַרבעטערס זײַנען פאַרנומען אין גרעסערע פאַבריקן; פון די איבעריקע 95% אַרבעטן סײַ די יידן, סײַ די ניט-יידן כמעט בײַ גלײַכע באַדינגונגען. אויב אַ גרעסערער טייל פון די יידישע אַרבעטערס איז פאַרנומען בײַ לײַכטערער אינדוסטריע, הייסט עס ניט, אַז די ניט-יידן ווערן בעסער באַצאָלט. אין צוויי צווײַגן זײַנען יידן כמעט ווי ניט פאַרטראָטן ווי אַרבעטערס — בײַ בויאַרבעט און אין דער מינעראַל-אינדוסטריע. אָבער גראָד די

צווײַגן ווערן ניט בעסער באַצאָלט, ווײַל זיי גיבן ווינטערצײַט אַ גרויסן פּראָצענט אַרבעטסלאָזע. בשעת דער פאָלקסצײַלונג, ד״ה אין דעצעמבער 1931, איז געווען בײַ די בויאַרבעטער 803 אַרבעטסלאָזע פון 1318 פאַרזיכערטע אין דעם פאַך. אחוץ דעם איז בײַ ניט־ייִדישע אַרבעטער דאָ 35% אָן אַ באַשטימטן פאַך, און אין זייער מערהייט זײַנען זיי אַרבעטסלאָז, אַזש 65%. בײַ ייִדן באַטרעפן אַזעלכע נאָר 10,5%.

מײַן השערה איז: די הויפּט־סיבה שטעקט משמעות אין דעם וואָס ייִדישע פרויען און יוגנטלעכע האָבן בעסערע פאַרבינדונגען אין די צווײַגן פון דער אינדוסטריע, וועלכע זײַנען פאַר זיי צוטריטלעך, ד״ה אין דער באַקלייד־, טעקסטיל־ און שפּײַז־אינדוסטריע. וועגן פרויען האָבן מיר זיכערע צאָלן. אין די דרײַ צווײַגן פון דער אינדוסטריע אַרבעטן ייִדישע פרויען ווי לוינגעמערינס 998 ד״ה 76% פון אַלע ייִדישע לוינגעמערינס. ניט־ייִדישע פרויען זײַנען אין די צווײַגן באַשעפטיקט נאָר 940 ד״ה 33,5% פון אַלע ניט־ייִדישע לוינגעמערינס, און 55% אַרבעטן בײַ ניט קיין באַשטימטע פאַכן וואָס גיבן נאָר אַ גרויסן פּראָצענט אַרבעטסלאָזע, בײַ 55%.

ב) גײַסטיקע אַרבעטערס. מיר וועלן פעסטשטעלן די גרײַס פון די אונטערנעמונגען, וווּ זיי זײַנען באַשעפטיקט.

אין די מיטעלע אונטערנעמונגען (פון IV—VII קאַטעג׳ פּאַט׳) זײַנען מערסטנס גײַסטיקע אַרבעטער ייִדן — 163 אַנטקעגן 37. (די אונטערנעמונגען זײַנען אויך אין זייער מערהייט ייִדישע). אין די עטלעכע גרעסערע אונטערנעמונגען, וועלכע געהערן מערסטנס צו דער שטאָט, זײַנען כמעט אַלע גײַסטיקע אַרבעטערס ניט־ייִדן. אָט איז דאָס צונויפגענומען אין ציפער.

גײַסטיקע אַרבעטערס	ייִדן	ניט־ייִדן
אין אונטערנעמונגען III קאַט׳ פּ׳ .	25	170
„ „ „ VII—IV „ .	163	97
„ „ „ VIII „ .	288	357
צוזאַמען .	476	624

ווי אַזוי זעט אויס דער אָנטייל פון דער פרוי בײַ דעם שיכט?

בײַ די גײַסטיקע אַרבעטערס פון די העכערע קאַטעגאָריעס פּאַטענט באַטרעפט דער אָנטייל פון דער פרוי — בײַ ייִדן 19%, בײַ ניט־ייִדן 22%. עס גלײַכט זיך כמעט מיטן אָנטייל פון דער פרוי בײַ די אונטערנעמערס פון די קאַטעגאָריעס פּאַטענט. בײַ די גײַסטיקע אַרבעטער פון אונטערנעמונגען מיט VIII קאַטעג׳ פּאַט׳ באַטרעפט דער אָנטייל פון דער פרוי 11% סײַ בײַ ייִדן, סײַ בײַ ניט־ייִדן.

מיר באַקומען נאָר קליינע אונטערשיידן אין אָנטייל פון דער ייִדישער און ניט־ייִדישער פרוי, אָבער וואָס איז די סיבה פון אַזאַ קליינעם פּראָצענט באַטייליקטע פרויען, קלענער ווי בײַ דעם העכסטן סאָציאַלן קלאַס?

דער תירוץ קען זײַן, אַז בײַ די זעלבשטענדיקע האָט די פּרוי לײַכטער אַ צוטריט צום אַרבעטפּלאַץ. און אפשר ווירקט נאָך אַ פּאַקטאָר: דער גײַסטיקער אַרבעטער אין די קליינע אונטערנעמונגען פאַרדינט ניט גענוג אויף צו קענען האַלטן אַ הויזדינערין. אויך קומען מסתם אין באַטראַכט פּסיכאָלאָגישע מאָמענטן, וואָס די סבֿיבֿה האָט גרעסערע קולטורעלע באַדערפענישן ווי אַן אַרבעטער־שטוב און מע קען ניט לאָזן די ווירטשאַפט אויף גאָטס באַראָט.

איז ווו האַלט עס מיטן פּראָצענט פּאַסיווע בײַ דעם שיכט, אויב דער אָנטייל פון דער פּרוי אין דער אַרבעט איז אַזאַ קליינער? בײַ יידן זײַנען אויף 100 אַקטיווע — 144,1 פּאַסיווע (476 אַקטיווע און 686 פּאַסיווע), בײַ ניט־יידן — אויף 100 אַקטיווע — 106,7 פּאַסיווע (624 אַקטיווע און 666 פּאַסיווע).

דאָס זײַנען גאָר חירושדיקע רעזולטאַטן; אַזעלכע אונטערשיידן זײַנען בײַ קיין שיכט ניט געווען.

די סיבה פון דעם גרויסן פּראָצענט פּאַסיווע בײַ יידישע גײַסטיקע אַרבעטערס שטעקט משמעות אין דעם, וואָס דער גײַסטיקער אַרבעטער האָט די אַמביציע צו שיקן זײַנע קינדער ניט אין וואַרשטאַט, נאָר צו אַ פרײַער פּראָפעסיע אָדער אויף אַ שטעלע, און דאָ איז דער צוטריט פאַר ניט־יידן אָפן אין אַ סך אַ גרעסערער מאָס.

אַ טיילווײַזע באַשטעטיקונג פאַר דער השערה האָבן מיר אין דער צאָל פּאַסיווע מענער בײַ יידן און ניט־יידן. בײַ יידן קומט אויס אויף 409 אַקטיווע גײַסטיקע אַרבעטער 213 פּאַסיווע, ד״ה 52%; בײַ ניט־יידן — אויף 525 אַקטיווע 192 פּאַסיווע, ד״ה 37%.

בײַ די העכסטע סאָציאַלע קלאַסן זײַנען אַזעלכע אונטערשיידן ניטאָ, הגם דער פּראָצענט פּאַסיווע מענער איז דאָרט אַ העכערער ווי דאָ (63,4), אָבער ער איז גלײַך גרויס בײַ יידן ווי בײַ ניט־יידן.

פון דעם אַלעמען זעען מיר אַרויס, אַז דער יידישער גײַסטיקער אַרבעטער לעבט אין דורכשניט ערגער ווי דער ניט־יידישער, ווײַל אי ער אַרבעט אין קלענערע אונטערנעמונגען, אי ער האָט מער משפחה־מיטגלידער אויסצוהאַלטן.

איצט קומען מיר צו צו די כאַלופּניקעס. בײַ יידן קומט אויס אויף 100 אַקטיווע 143,4 פּאַסיווע, בײַ ניט־יידן 158,2. דער אָנטייל פון דער פּרוי בײַ יידן איז 41%, בײַ ניט־יידן 23%. ווידער אַ מאָל הייסט עס די זעלבע דערשײַנונג ווי בײַ די אַרבעטערס: אַ גרעסערער אָנטייל פון דער יידישער פּרוי און במילא אַ קלענערער פּראָצענט פּאַסיווע ביי יידן.

ווען מיר נעמען צונויף די צאָלן פון אַלע סאָציאַלע שיכטן, זעען מיר, אַז יידן זײַנען אין דורכשניט אַ ביסל אַקטיווער ווי ניט־יידן (43,8% בײַ יידן אַנטקעגן 42% בײַ ניט־יידן). די גרעסערע אַקטיווקייט באַקומען מיר אַ דאַנק דעם שטאַרקערן אָנטייל פון דער יידישער פּרוי (30,2 פּראָצענט אַנטקעגן 25,7%) און דעם גרויסן פּראָצענט אַקטיווע בײַם יידישן אַרבעטער.

די הויפּט־סיבה פון דעם גרעסערן פּראָצענט אַקטיווע בײַ יידן איז, האַלט איך, די פּראָפעסיאָנעלע גלידערונג פון די באַשעפטיקטע אין דער אינדוסטריע.

די פּראָפעסיאָנעלע גלידערונג פון אַלע אַקטיווע

טאַבעלע 4

אינדוסטריע־צווייג	ס״ה אַקטיווע		אַקטיווע פרויען			
	יידן	ניט־יידן	בײַ יידן	בײַ ניט־יידן	אין פּראָצענטן בײַ יידן	אין פּראָצענטן בײַ ניט־יידן
באַקלייד	4 378	4 562	1 934	1 963	64	42,5
טעקסטיל	223	428	116	354	3,8	7,7
שפּײַז	1 495	1 737	447	505	14,8	10,9
מעטאַל	847	1 205				
האָלץ	743	1 420				
פּאַליגראַפיע	482	474				
בוי	619	2 432				
מינעראַל	118	527				
כעמישער	135	140				
לעדער	299	420				
עלעקטרע, וואַסערלייטונג	14	401				
פאַרשיידענע	222	175	357	160	11,9	3,2
אומבאַשטימטע	452	4 877	168	1 647	5,5	35,7
צוזאַמען	10 027	18 798	3 022	4 629	100	100

בײַ יידן האָבן מיר אַ קליינעם טייל מענטשן וואָס האָבן ניט קיין באַשטימטע צוגעהעריקייט צו אַ געוויסן אינדוסטריע־צווייג, בײַ ניט־יידן באַטרעפן די אומבאַשטימטע אַזש 26% און בײַ די פרויען 35,7% פון אַלע אַקטיווע אין דער אינדוסטריע. יידן זײַנען הייסט עס אין אַ גרעסערן פּראָצענט קוואַליפיצירט איידער ניט־יידן.

איצטער קומען מיר צו צום אָנטייל פון יידן אין צווייטן גרויסן ווירטשאַפטצווייג — אין האַנדל. דאָ באַקומען מיר אַ ביסל אַנדערע רעזולטאַטן.

אין האַנדל איז געווען אַקטיווע יידן 7 729 אויף 17 829 וואָס לעבן פון דעם צווייג, ד״ה 43,3% אַקטיווע, בײַ ניט־יידן 44,2% (7 621 פון 17 247).

די פּראָפעסיאָנעלע גלידערונג פון ייִדן און ניט-ייִדן

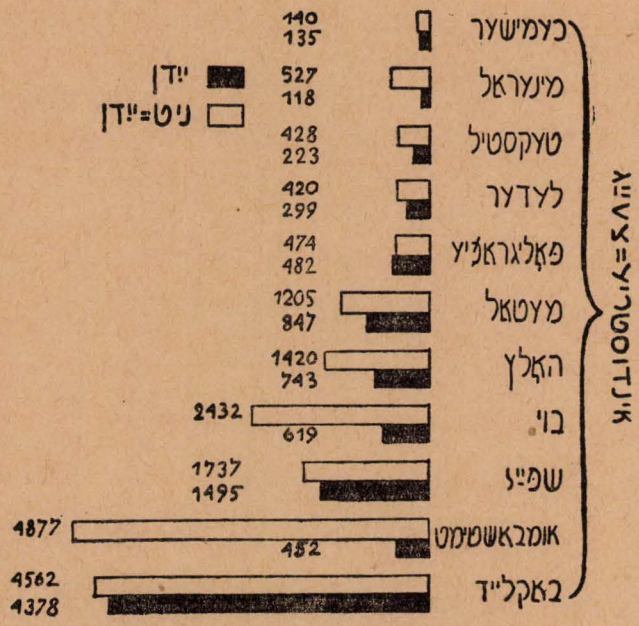

די סאָציאַלע גלידערונג בײַ ייִדן און ניט-ייִדן

	ייִדן	ניט-ייִדן	אין פּראָצענטער	
			ייִדן	ניט-ייִדן
זעלבשט׳ מיט לוינגעמערס . .	748	248	9,7	3,2
זעלבשט׳ אָן „ . .	4 630	3 065	60,0	40,4
אָנגעשטעלטע	912	1 228	11,8	16,0
אַרבעטערס	1 439	3 080	18,5	40,4
צוזאַמען . .	7 729	7 621	100	100

אין האַנדל זעען מיר ווידער אַ מאָל אַזוי ווי אין דער אינדוסטריע אַ דיקערן שיכט גרויסע כוחרים בײַ ייִדן — 9,7% אַנטקעגן 3,2% בײַ ניט-ייִדן, און בכלל $1^1/_2$ מאָל מער זעלבשטענדיקע כוחרים בײַ ייִדן.

דער אָנטייל פון דער פרוי זעט אויס אַזוי:

		בײַ ייִדן	בײַ ניט־ייִדן
בײַ זעלבשטענדיקע מיט לויننעמערס .		32% — 239	37% — 92
„ „ אָן „ .	פון אַלע אַקט׳	43% — 1991	58,3%—1799
„ אָנגעשטעלטע		26,9%—245	34% — 418
„ אַרבעטערס		36,8%—543	38,1%—1174
צוזאַמען . .		39% — 3018	45,7%—3483

מיר באַקומען דאָ פאַרקערטע רעזולטאַטן ווי אין דער אינדוסטריע. דאָ איז די ניט־ייִדישע פרוי מער באַטייליקט (45,7%) אַנטקעגן 39% בײַ ייִדן). בכלל איז דער אָנטייל פון דער פרוי אין האַנדל זייער אַ גרויסער, ספּעציעל בײַ די זעלבשטענדיקע אָן לויننעמערס. דער צוטײַג איז צוטריטלעך פאַר דער פרוי, און דעריבער קומט אויס, אַז פון די משפחה־מיטגלידער וואָס העלפן אין דער אַרבעט די זעלבשטענדיקע איז 79% פרויען (592 פרויען און 188 מענער).

אויף 100 אַקטיווע קומט אויס פּאַסיווע:

	בײַ ייִדן	בײַ ניט־ייִדן
בײַ די זעלבשטענדיקע מיט לויننעמערס .	147,6	142,4
„ „ זעלבשטענדיקע	141,3	114,4
„ „ גמיסטיקע אַרבעטערס	126,1	102,3
„ „ אַרבעטערס	83,2	146,4
צוזאַמען . .	130,5	126,3

די גרעסטע דיפערענצן זײַנען בײַ די זעלבשטענדיקע און בײַ די אַרבעטערס; בײַ די ערשטע לטובת ניט־ייִדן, בײַ די צווייטע לטובת ייִדן.

די זעלבשטענדיקע ייִדן זײַנען מערסטנס קליינע קרעמערס (פון די 4 630 זעלבשטענדיקע ייִדן זײַנען 3 881 קרעמערס). בײַ ניט־ייִדן זײַנען נאָר 1 342 קרעמערס פון די 3 065 זעלבשטענדיקע. דער קליינער קרעמער האָט ניט וווּ צו באַשעפטיקן זײַן קינד. אין קראָם דאַרף ער אים ניט (קליינע קרעמערס באַשעפטיקן נאָר 19% משפחה־מיטגלידער און די גרויסע סוחרים 29%), צו אַ מלאָכה פּאַסט ניט דעם קרעמער צו שיקן זײַן קינד, מלוכישע אָדער קאָמונאַלע שטעלעס זײַנען פאַר אים געשלאָסן, במילא קומט אויס דער פּראָצענט פּאַסיווע אַזאַ גרויסער ווי בײַ דעם העכסטן סאָציאַלן שיכט.

בײַ ניט־ייִדן איז אַ קלענערער פּראָצענט קרעמערס, די מערהייט זעלבשטענדיקע דאָס זײַנען בעלי־בתים פון הײַזער (זע די הערה 2 צו טאַבעלע 1). זיי שיקן זייערע קינדער אין אַ גרויסער מאָס אויף עפנטלעכע שטעלעס, במילא איז דער פּראָצענט פּאַסיווע בײַ זיי אַ קלענערער ווי בײַ ייִדן.

פאַר וואָס איז אָבער די צאָל פּאַסיווע בײַם ייִדישן אַרבעטער קלענער ווי בײַם ניט־ייִדישן? ער אַרבעט בײַ ערגערע באַדינגונגען ווי דער ניט־ייִדישער? לויט מײַן מיינונג, בײַ בעסערע, ווײַל די ייִדישע אַרבעטער אין האַנדל זײַנען אָנגעשטעלטע, אין דער צײַט ווען בײַ די ניט־ייִדישע אַרבעטער איז נאָר $^1/_5$ אָנגעשטעלטע, אַ העלפט פון זיי זײַנען קערערס פון הײַזער.

איך בין משער, אַז דאָ ווירקט די זעלבע סיבה וואָס בײַ די אַרבעטערס אין דער אינדוסטריע, ד״ה מען פאַרמאָגט גרעסערע פאַרבינדונגען ווי דער ניט־ייִדישער אַרבעטער. דער אַרבעטער איז פּסיכאָלאָגיש אײַנגעשטעלט אויף יעדער אַרבעט און זוכט ניט לאַנג קיין תּכלית פאַר זײַן קינד, אַזוי ווי דער זעלבשטענדיקער. באַקומט ער נאָר אַן אַרבעטספּלאַץ פאַר זײַן קינד, איז ער צופרידן און ניט איבערקלײַבעריש.

דער גרעסערער פּראָצענט אַקטיווע בײַ די ייִדישע אַרבעטערס איז גורם דערצו, אַז אין דורכשניט באַקומען מיר אין האַנדל קליינע דיפערענצן צווישן דעם פּראָצענט אַקטיווע בײַ ייִדן און ניט־ייִדן.

מיר האָבן אַנאַליזירט די אַרבעט־באַדינגונגען בײַ פאַרשײדענע שיכטן פון די אַקטיווע אין די צוויי גרעסטע ווירטשאַפטצווײַגן. אין סך־הכּל באַקומען מיר פאַר ביידע צווײַגן אין איינעם 17 756 אַקטיווע בײַ ייִדן וואָס דאָס באַטרעפט 43,6% פון די וואָס ציִען זייער חיונה פון די מקורים, און 26 419 אַקטיווע בײַ ניט־ייִדן וואָס דאָס מאַכט אויס 42,6%. דער אָנטייל פון דער פרוי אין די צוויי צווײַגן איז בײַ ייִדן 6 040 ד״ה 34% פון אַלע אַקטיווע אין די צווײַגן, און פאַר ניט־ייִדן 8 312, וואָס דאָס באַטרעפט 31,5%.

איך וויל אונטערשטרײַכן, אַז מײַנע אַלע אויסרעכענונגען זײַנען שייך צו דער גרייס פון אָנטייל אין דער ווירטשאַפט מצד דער ייִדישער און ניט־ייִדישער פרוי. איך האָב ניט באַרירט די פראַגע וועגן דער אַקטיווקייט פון דער ייִדישער פרוי, ד״ה איך האָב געגעבן ניט די פאַרהעלטעניש פון די אַרבעטנדיקע פרויען צו די ניט־אַרבעטנדיקע, נאָר די פאַרהעלטעניש פון די אַרבעטנדיקע פרויען צו דער אַלגעמיינער צאָל אַרבעטנדיקע. ווען מיר נעמען די אַקטיווקייט פון דער ייִדישער פרוי, באַקומען מיר אַזעלכע רעזולטאַטן:

אין אינדוסטריע בײַ ייִדן 3 022 אַקטיווע פרויען אויף 11 881 פרויען וואָס ציִען זייער חיונה פון די מקורים, ד״ה 25,4% אַקטיווע; בײַ ניט־ייִדן 21,4% (4 829 אַקטיווע אויף 22 519 פרויען אין דעם צווײַג).

אין האַנדל בײַ ייִדן 30,8% (3 018 פון 9 809), בײַ ניט־ייִדן 34,85% (3 493 פון 10 021). אין ביידע צווײַגן צוזאַמענגענומען באַטרעפט די אַקטיווקייט פון דער ייִדישער פרוי 27,8%, פון דער ניט־ייִדישער 25,6%. אויך בײַ די אויסרעכענונגען באַקומען מיר הייסט עס אַן איבערוואָג פון דער ייִדישער פרוי.

*

עטלעכע אויספירן:

1) עס פאַלט אָפּ פאַר ווילנע די טעזע, אַז ייִדן גיבן (ווײַל זיי האָבן ווייניקער לויננעמערס) אַ קלענערן פּראָצענט אַקטיווע ווי ניט־ייִדן. אַדרבא, דער פּראָצענט אַקטיווע איז בײַ ייִדן אין ווילנע אַפילו גרעסער ווי בײַ ניט־ייִדן, הגם דער פּראָצענט לויננעמערס איז אַ סך קלענער.

2) עס פאַלט אָפּ פאַר ווילנע די טעזע, אַז די ייִדישע פרוי איז ווייניקער פאַרטראָטן אין דער ווירטשאַפט, ווי די ניט־ייִדישע.

3) ניטאָ קיין חילוק פֿון דעם ייִדישן ביז דעם ניט־ייִדישן העכערן סאָציאַלן שיכט אין זינען פֿון דעם פּראָצענט אַקטיווע.

4) דער ייִדישער אַרבעטער אין ווילנע גיט אַ גרעסערן פּראָצענט אַקטיווע ווי דער ניט־ייִדישער. במילא פֿאַלט אָפּ פֿאַר ווילנע אויך די טעזע, אַז וואָס נידעריקער אויפֿן סאָציאַלן לייטער, אַלץ קלענער זײַנען די אונטערשיידן. אין ווילנע זײַנען זיי דווקא בײַ דעם קלאַס די גרעסטע, און דער אונטערשיד איז לטובֿת ייִדן.

5) די אונטערשיידן אינעם פּראָצענט אַקטיווע צווישן ייִדן און ניט־ייִדן בײַ געוויסע שיכטן זײַנען משמעות נאָר איבער פֿאַרשיידענער פּראָפֿעסיאָנעלער גלידערונג, אָדער איבער דעם וואָס דער ייִד האָט ניט קיין צוטריט צו מלוכה־פּאָסטנס.

די אויספֿירן זײַנען אין גאַנצן אַנדערע איידער י. לעשטשינסקיס פֿאַר וואַרשע.[5] הייסט עס, מען קען ניט אָפּלערנען פֿון וואַרשע אויף ווילנע, פּונקט ווי מען קען ניט פֿאַרגלײַכן אַ הויך אַנטוויקלט לאַנד מיט אַן אָפּגעשטאַנענעם. קיין גרויס־בורזשואַזיע איז אין ווילנע כּמעט ניטאָ, עס איז ניטאָ אַזאַ שטאַרקע דיפֿערענציאַציע ווי אין וואַרשע, במילא זײַנען די אַרבעטס־ און לעבנס־באַדינגונגען אַנדערע.

איך האָב נאָר אַנאַליזירט די צוויי הויפּטצווײַגן, פֿון וועלכע ייִדן ציִען 76,5% פֿון זייער חיונה, און ניט באַרירט קאָמוניקאַציע, שולוועזן, מעדיצין און עפֿנטלעכן דינסט, ווײַל דאָ לאָזן זיך קיין פֿאַרגלײַכן ניט מאַכן. דער אָנטייל פֿון ייִדן אין די צווײַגן באַטרעפֿט 18,5% (3 807 ייִדן פֿון 20 510 באַשעפֿטיקטע בכלל), אָבער די ניט־ייִדן זײַנען מערסטנס מלוכה־באַאַמטע און ייִדן אַרבעטן אין קליינע אונטערנעמונגען, אין דורכשניט זיכער בײַ ערגערע באַדינגונגען.

איך גיב דעריבער נאָר די טרוקענע ציפֿער אָן קאָמענטאַרן.

אינדוסטריע־צווײַג	אַקטיווע		דער % אַקטיווע	
	ייִדן	ניט־ייִדן	ייִדן	ניט־ייִדן
קאָמוניקאַציע און טראַנספּאָרט	964	5 538	32,4	33 –
עפֿנטלעכער דינסט, רעל׳, געז׳ אינסטיטוציעס .	480	5 198	44,9	41,1
שולוועזן, בילדונג, קולטור	1 258	2 893	58,4	54,3
מעדיצין און היגיענע	1 105	3 074	51,1	58,9
צוזאַמען	3 807	16 703	45,7	41,8

דער % אַקטיווע איז אין איין צווײַג גרעסער בײַ ייִדן, אין צווייטן בײַ ניט־ייִדן, אין דורכשניט גרעסער בײַ ייִדן (45,7%) אַנטקעגן 41,8% בײַ ניט־ייִדן).

---

[5] זע „ייִדישע עקאָנאָמיק" נומ׳ 4—5, 1937 און נומערן 1—2 און 3—4, 1938.

וואָס שייך די הויזדינערינס וואָס באַטרעפן אין ווילנע $^1/_3$ פון אַלע אַרבעטנדיקע ניט-יידישע פרויען, זײַנען זיי אין זייער גרויסער מערהייט אַ צוגעפּאַרענער עלעמענט, בלײַבן אַ פּאָר יאָר און פאָרן צוריק אין דאָרף. זיי זײַנען עס גורם דערצו, אַז אין דורכשניט באַקומען מיר פאַר אַלע אַקטיווע יידן 42,4% און פאַר ניט-יידן 46,6%. אָבער אַפילו די אַלגעמיינע דיפערענצן זײַנען אַ סך קלענער ווי פאַר וואַרשע, ווו דער פּראָצענט אַקטיווע בײַ יידן איז 42,9 און בײַ ניט-יידן 50,4.

ליטעראַטור:

1. Statystyka Głównego Urzędu Statystycznego, serja C, zeszyt 48, Warszawa 1938, „Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII. 1931. Wilno."

2. Rocznik Statystyczny m. Wilna za rok 1931 wydany przez Zarząd m. Wilna, 1933.

ד. פריידקעס-הרושאָווסקי
(ווילנע)

די מיטגלידער פון די וויסנשאַפטלעכע סעקציעס פון יזוואָ:

פילאָלאָגישע סעקציע: א. האַרקאַווי, מ. ווײַנרײַך, יודא א. יאָפע, י. מאַרק, ש. ניגער, נ. פּרילוצקי, ז. קלמנאָוויטש, ז. רייזען; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: מ. ווײַנרײַך.

היסטאָרישע סעקציע: ח. באַראָדיאַנסקי, י. ברוצקוס, ש. גינזבורג, ש. דובנאָוו, מ. הלוי, א. טשעריקאָווער, ר. מאַהלער, צ. מענעס, פ. קאָן, פ. קורסקי, ע. רינגעלבלום, י. שאַצקי, י. שיפּער; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: א. טשעריקאָווער.

עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע: ב. ברוצקוס, ש. גאָלדעלמאַן, ל. הערש, ה. לאַנדוי, י. ליפּאָווסקי, יעקב לעשטשינסקי, י. קאַראַלניק, מ. קראָל, צ. ראָזין (בן-אדיר), מ. שאַליט; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: יעקב לעשטשינסקי.

פּסיכאָלאָגיש-פּעדאַגאָגישע סעקציע: א. גאָלאָמב, מ. ווײַנבערג, ל. לעהרער, ש. לעווין, ר. סימכאָוויטש, ה. קאָוואַרסקי, ח. ש. קאַזשדאַן, ל. קאַנעל, צ. צ. ראָבאַק, י. רובין, פ. שניאורסאָן; וויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר: ל. לעהרער.

רעדאַקטאָר: זלמן רייזען.

אַרויסגעגעבן: פאַר דער געזעלשאַפט פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט — מ. ווײַנרײַך.

ידיעות

פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט

3—4 (83—84) | ווילנע, מאַרץ—אַפּריל 1939

ד״ר משה גאַסטער

דעם 5טן מאַרץ איז אין אַן אויטאָ, פאָרנדיק צוזאַמען מיט זײַן פרוי פון אָקספאָרד קיין רידינג צו אַדרעסירן אַ פאַרזאַמלונג פון רומענישע סטודענטן, פלוצלונג געשטאָרבן ד״ר משה גאַסטער, אויפן 83סטן יאָר פון זײַן רײַכן אויפטוערישן לעבן. עס איז אַוועק פון דער וועלט איינער פון די חשובסטע ייִדישע געלערנטע, אַ וועלטפיגור פון ייִדישן פאָלק, אַ געטרײַער פרײַנד פון די ייִדישע פאָלקסמאַסן, בלב ונפש איבערגעגעבן דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט זינט זײַן גרינדונג, איינער פון די אַקטיווסטע מיטגלידער פון פרעזידיום פון ערן-קוראַטאָריום פון ייִוואָ, מיטגרינדער און ערן-פרעזידענט פון דער געזעלשאַפט פרײַנד פון ייִוואָ אין ענגלאַנד, באַטייליקטער אין אַלע אַקציעס פאַרן ייִוואָ אין לאָנדאָן, מיטאַרבעטער פון די „ייִוואָ-בלעטער״, פון די היסטאָרישע שריפטן פון ייִוואָ.

פאַר ד״ר משה גאַסטערס באַציִונג צום ייִוואָ ווי צו דעם אַלוועלטלעכן צענטער פאַר דער ייִדישער קולטור און וויסנשאַפט איז כאַראַקטעריסטיש זײַן באַגריסונג צום אַלוועלטלעכן צוזאַמענפאָר פון אינסטיטוט אויגוסט 1935:

„... אונדז גייט קודם-כל אין צונויפזאַמלען און אויפהיטן אַלץ, וואָס גיט אַן אַרײַנבליק אין דעם גײַסטיקן לעבן פון אונדזער פאָלק און גלײַכצײַטיק בויט עס אויף די היסטאָרישע אַנטוויקלונג פון די ייִדישע ייִשובים און פון דעם ייִדישן לעבן אויפן יסוד פון דאָקומענטירטע מאַטעריאַלן,—האָט ער געשריבן. — מען מוז שטענדיק האָבן אין זינען צו זאַמלען וואָס מער מאַטעריאַל. מײַן דערפאַרונג האָט מיך געלערנט, אַז עס איז גענוג הלוואַי צוויי דורות אָפּצומעקן כּמעט אַלצדינג וואָס געהער צו דעם עבר. איז אַ גרויס גליק וואָס עס איז נאָך ניט צעריסן איינס פון די געציילטע בינדגלידער וואָס פאַראייניקט דעם רובּ מנין ורובּ בנין ייִדן אין דער וועלט. פון אַ סך זײַטן איז עס שוין צעדריבלט, אָבער דער אינטערעס, וואָס איז אויפגעוועקט געוואָרן דורך אונדזער אינסטיטוט, וועט, לאָמיר האָפן, זײַן אַ גרויסער שטער פאַר דער דאָזיקער צעפאַלונג און צעדריבלונג. די שפּראַך פאַראייניקט. זי איז

דער אויסדרוק פון דעם אינעווייניקסטן נשמה-לעבן און נאָר דורך דעם קען געשאַפן ווערן אַן אמתדיקע פאַרשטענדעניש צווישן מענטשן, אויב זיי ריידן די זעלביקע שפּראַך — ... אונדזער רייכע און געמיטפולע שפּראַך, וועלכע איז אויסגעבילדעט בשלמות און איז אַרייַנגעדרונגען אין די טיפסטע פאַלדן פון אונדזער נשמה, פאַרבייטן אויף אַן אַנדער לשון! — דער פּועל-יוצא דערפון איז אַן אינעווייניקסטע צעפאַלונג און אַן אויסווייניקסטע צעשפּאַלטונג. מיר פאַרשטייען שוין ניט איינער די אַנדערע, מיר ווערן פאַרפרעמדט ניט נאָר נאַציאָנאַל, נאָר אַפילו גייסטיק אויך. — מען מוז דעריבער מיט אַלע כּוחות שטרעבן דערצו, אַז די קולטיווירונג פון דער ייִדישער שפּראַך זאָל ווייטער אָנגיין מיט דער גאַנצער ענערגיע און עס זאָל די אַסימילאַטאָרישע עלעמענטן געוויזן ווערן, וואָס פאַר אַן אוצר זיי פאַרלירן סיי פון גייסטיקער ליטעראַטור סיי פון נאַציאָנאַלער, באַקומענדיק דערפאַר נאָר פּליטערלעך. אויך דער אינעווייניקסטער באַהעפט, וואָס פאַראייניקט די ייִדן, ווערט דורך דעם אָפּגעשוואַכט און צעשטערט, און דווקא ביי די הייַנטיקע פאַרהעלטענישן איז דאָך דער ערשטער תּנאַי, אַז מיר ייִדן, פאַראייניקט אינעווייניק, זאָלן די דאָזיקע באַהעפטונג נאָך מער פעסטיקן, כּדי צו קענען געבן אַ ווידערשטאַנד מיט פאַראייניקטע כּוחות. קודם-כּל גייט עס דאָך טאַקע אין נשמהדיקער אַחדות, דאָס פאָלקישע קומט שוין ממילא...״

אויף דער פאָלקס-פאַרזאַמלונג פאַרן ייִוואָ אין לאָנדאָן אין יוני 1937 האָט ד״ר גאַסטער אין אַ גלאַנצפולן רעפעראַט וועגן ייִדיש און ייִדישער ליטעראַטור צ״אַ געזאָגט:

„אויב איר וועט פאַרגעסן די שפּראַך און איר ליטעראַטור, דאַן וועט זי אייַך נאָכיאָגן... אויסבייַטן אַ שפּראַך איז פּונקט ווי אויסבייַטן אַ מוטער אויף אַ שטיפמוטער. ייִדיש הייסט מאַמע-לשון און ווען עס ווערט באַנוצט אין ייִדישן הויז, דאַן ווערן די קינדער ענג פאַרבונדן מיט דער פאַרגאַנגענהייט פון דער אַלטער ייִדישער היימישער אַטמאָספערע. אויסבייַטן אַ שפּראַך איז אויך פּונקט אַזוי ווי איבערגיסן פאַרפום פון איין פלאַש אין דער אַנדערער. די אייל וועט פאַרבלייַבן, אָבער דער דערקוויקנדיקער פאַרפום-ריח וועט זיך אויסוועפן״.

אין דעם ווייַטערדיקן טייל פון זיין רעפעראַט, ריידנדיק וועגן דעם קריזיס, וואָס דאָס ייִדישע פאָלק מאַכט איצט דורך און וועגן דער וויכטיקייט פון ייִדיש ווי אַ באַהעפט-מיטל, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אויף דער באַציִונג פון די ייִדן אין דייַטשלאַנד צו דער ייִדישער שפּראַך: „עס איז געווען אַ צייַט, ווען די ייִדן אין דייַטשלאַנד האָבן זיך געשעמט מיט דעם ייִדישן בוך, האָבן אָנגערופן די שפּראַך „זשאַרגאָן״, זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט דעם פאַקט וואָס ייִדיש האָט זינט די לעצטע 400 יאָר געשאַפן אַ וווּנדערלעכע ליטעראַטור. דאָס ייִדישע בוך איז פאַר זיי געווען פּסול. דערפאַר האָבן די ניט-ייִדן געראַטעוועט אונדזערע ווערק און זיי געפינען זיך אין פאַרשיידענע

מוזייען אין מוסטערדיקע קאָלעקציעס. בלויז אין די ייִדישע ביבליאָטעקן אין דײַטשלאַנד זײַנען ייִדישע ביכער געווען טרייף"...

*

ווי נאָר די טרויעריקע ידיעה פון ד"ר גאַסטערס טויט האָט געגרייכט קיין ווילנע, האָט דאָס אויספיר-ביוראָ פון ייִוואָ צונויפגערופן אַ טרויער-זיצונג צו באַערן דעם אָנדענק פון דעם גרויסן נפטר און אַרויסגעשיקט אַ מיטגעפיל-דעפעשע דער אַלמנה.

דער סעקרעטאַריאַט פון דער געזעלשאַפט פרײַנד פון ייִוואָ אין לאָנדאָן טיילט מיט דעם אויספיר-ביוראָ:

דער טויט פון ד"ר משה גאַסטער איז פאַר אונדז געווען אַ גרויסע אָבדה. די אָפּטיילונג פון ייִוואָ אין ענגלאַנד האָט צוגעשיקט דער אַלמנה אַ קאָנדאָלענץ-אַדרעס. אַ דעלעגאַציע פון ד"ר י. נ. שטיינבערג, יוסף לעפּטוויטש און ד"ר י. מייטליס האָבן רעפּרעזענטירט דעם ייִוואָ אויף דער לוויה. דעם 12טן מאַרץ האָט דער ייִוואָ אין לאָנדאָן אָפּגעהאַלטן אַ טרויער-זיצונג, צו וועלכער עס זײַנען געקומען פאָרשטייער פון אַרבעטער-רינג, יוניאָנס, קולטור-אָרגאַניזאַציעס, ייִדישן זשורנאַליסטן-פאַראיין און אַ סך פרײַנד פון ייִוואָ און פאַרערערס פון דעם נפטר. יוסף לעפּטוויטש איז געווען פאָרזיצער פון דעם אָוונט, ד"ר י. מייטליס האָט גערעדט וועגן גאַסטערן דעם פאָרשער, דעם ליבהאָבער פון ייִדיש און דעם מיטבויער פון ייִוואָ. עס זײַנען געמאַכט געוואָרן אַ ריי פאָרשלאָגן, ווי אַזוי צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דעם געלערנטן און גרויסן נפטר, צ"אַ צו שאַפן אַ קולטור-צענטער אין לאָנדאָן א"נ פון משה גאַסטער, אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך צו זײַן אָנדענק, צו שאַפן אַ קאַטעדרע פאַר ייִדיש אויף זײַן נאָמען. הגם די אַלגעמיינע לאַגע און די שטימונגען האָבן דערווײַלע געמאַכט אוממעגלעך אַן אַקציע צו רעאַליזירן כאָטש איינעם פון די פאָרשלאָגן, אָבער עס איז זיכער, אַז סוף-כּל-סוף וועט דער נאָמען גאַסטער פאַראייביקט ווערן דורך דעם ייִוואָ, וואָס פאַר אים האָט דער פאַרשטאָרבענער אַרויסגעוויזן אַזאַ טיפן אינטערעס ביז די לעצטע טעג פון זײַן לעבן.

פּראָפ' דזשאַן דאַלאַרד אין ייִוואָ

לויט דער פאַרבעטונג פון ייִוואָ קומט דעם 8טן סעפּטעמבער קיין ווילנע בערך אויף אַ דרײַ וואָכן צײַט פּראָפ' דזשאַן דאַלאַרד פון יעיל-אוניווערסיטעט אין ניו-הייוון (קאַנעטיקוט, פאַראייניקטע שטאַטן). ער וועט געבן אין ייִוואָ 4 לעקציעס און סעמינאַרן אויף אַזוינע טעמעס:

1. טעאָריעס פון קולטור און פערזענלעכקייט, וואָס גילטן אין אַמעריקע.
2. מעטאָדן פון אינטערוויוירן.
3. לעבנס-געשיכטע פון אַ נעגער-מיידל פון אָרעמען קלאַס.
4. לעבנס-געשיכטע פון אַ יונגן מאַן אַ נעגער פון נידעריקערן מיטלקלאַס.

די ערשטע ביידע טעמעס וועלן אַרומגערעדט ווערן אין עפּנטלעכע לעקציעס, די אַנדערע ביידע — אין געשלאָסענע סעמינאַרן פאַר די אַספּיראַנטן און פּראָאַספּיראַנטן.

פּראָפ׳ דאַלאַרד איז איינער פון די טאַלענטירטסטע סאָציאַל-פּסיכאָלאָגן פונעם יינגערן דור אין אַמעריקע. ער איז דער מחבר פון עטלעכע ביכער ווי Criteria for the Life History; Caste and Class in a Southern Town; Frustration and Aggression.

זיין הויפּט-אינטערעס די לעצטע יאָרן ליגט אויפן פעלד פון דער פּסיכאָלאָגיע פון מינאָריטעטן, און אין פּרט פון פאָרשן ספּעציעל די פּסיכאָ-לאָגיע פון נעגערס איז ער דערגאַנגען ווייטער איידער ווער עס איז ביז אים.

פּראָפ׳ דאַלאַרד וועט אויך אויסניצן זיין זיין אין ווילנע, כדי זיך צו באַקענען נעענטער מיט דער גאַנצער אַרבעט פון ייוואָ.

די אויסשטעלונג פון ייִדישן בוך און פּרעסע

אין די ראַמען פון דעם חודש פאַר דעם ייִדישן בוך (אַפּריל—מיי), וואָס אַ ריי ייִדישע קולטור-אָרגאַניזאַציעס האָבן פּראָקלאַמירט, האָט די ביבליאָגראַפישע צענטראַלע פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אַראַנזשירט אַן אויסשטעלונג פון ייִדישן בוך און פּרעסע. אין צוויי גרויסע זאַלן פון ייִוואָ זיינען אויסגעשטעלט געוואָרן די ביכער, ייִדישע און העברעיִשע, פאַר די לעצטע 5 יאָר און די ייִדישע פּרעסע פאַר די לעצטע 2 יאָר. אַ חשובן אָרט האָט פאַרנומען די ייִדישע וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטור, די קינדער-ליטעראַטור און די אָפּטיילונג פון פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכער ליטעראַטור, ווי אויך די איבערזעצונגען פון ייִדיש אין פרעמדע שפּראַכן. די העברעיִשע ליטעראַטור איז צום באַדויערן געווען שוואַך פאָרגעשטעלט, מחמת אַ גאַנצע ריי פאַרלאַגן אין ארץ-ישׂראל טוען נאָך ניט זייער מאָראַלישן חובֿ — פון יעדער אויסגאַבע זייערער צוצושיקן איין עקזעמפּלאַר פאַר דער ביבליאָגראַפישער צענטראַלע פון ייִוואָ, וועלכע פירט אַ רעגיסטראַציע פון דער גאָרער ייִדישער דרוק-פּראָדוקציע. וואָס שייך דער פּרעסע, איז אויך צוגעגרייט געוואָרן אַ גרויסע פאַרביקע מאַפּע (אויסגעפירט פון ח. מוניץ) פון דער ייִדישער פּרעסע אין יאָר 1937. אין דעם יאָר זיינען לויט די ידיעות פון דער ביבליאָגראַפישער צענטראַלע בסך-הכל אַרויסגעגאַנגען אין גאָר דער וועלט 350 צייטשריפטן אין ייִדיש, היינו: אין פּוילן 184, אַרגענטינע 17, אויסטראַליע 2, אורוגווַיי 6, ארץ-ישׂראל 4, בעלגיע 3, בראַזיל 3, דאַנציק 1, דרום-אַפריקע 5, טשעכאָ-סלאָוואַקיי 4, טשילי 2, ליטע 5, לעטלאַנד 5, מעקסיקע 5, ענגלאַנד 2, פראַנקרייך 12, פּערו 1, פאַר׳ שטאַטן 60, קאַנאַדע 6, קובע 1, ראַטן-פאַרבאַנד 12, רומעניע 9, שפּאַניע 1.

די אויסשטעלונג האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס און איז באַזוכט געוואָרן פון אַ פּאָר טויזנט מענטשן, פון אַ גאַנצער ריי עקסקורסיעס. די ביבליאָגראַפישע צענטראַלע גרייט איצט צו אַן אַרבעט וועגן דער ייִדישער בוך־פּראָדוקציע פאַר די לעצטע 5 יאָר.

III פּראָפּאַגאַנדע־וואָך פון מוזייען אין ווילנע

די ווילנער פּוילישע געזעלשאַפט פאַר פּראָפּאַגאַנדע פון טוריסטיק האָט הייאָר, אין די טעג פון 23סטן ביזן 30סטן אַפּריל, דורכגעפירט צום דריטן מאָל איר גרויסע פּראָפּאַגאַנדע־אַקציע פאַר די ווילנער מוזייען. אין דער דאָזיקער וואָך ווערן די מוזייען פון די אָרטיקע נאַציאָנאַלע קולטורן ברייט געעפנט פאַר אַ מאַסן־באַזוך אונטערן לאָזונג: ווילנער איינוווינער באַקענט זיך מיט די מוזייען פון אייער שטאָט!

אין דער פּראָפּאַגאַנדע־וואָך האָבן גענומען אַן אָנטייל דער מוזיי פון דער פּוילישער געזעלשאַפט פרײַנד פון וויסנשאַפט (Tow. Przyjaciół Nauk), דער עטנאָגראַפישער און נאַטור־וויסנשאַפטלעכער מוזיי פון דעם ווילנער אוניווערסיטעט, די מלוכישע ביבליאָטעק א״נ פון די ווּרובלעווסקיס, דער ווײַסרוסישער מוזיי א״נ פון יאַן לוצקעוויטש און דער ייִדישער וויסנשאַפט־לעכער אינסטיטוט מיט זײַן טעאַטער־מוזיי, ביבליאָטעק, אַרכיוו א״אַנד אָפּטיילן.

במשך פון דער וואָך, 4 שעה טעגלעך, האָבן דעם ייִוואָ באַזוכט קרוב 2000 פּערזאָן, אין דעם 40 עקסקורסיעס פון ייִדישע, פּוילישע, ליטווישע און ווײַסרוסישע שולן און געזעלשאַפטן. די אַספּיראַנטן און מיטאַרבעטער פון ייִוואָ האָבן באַקענט די באַזוכער מיט דער אָרגאַניזאַציע און מיט דער אַרבעט פון דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט און מיט זײַנע וויכטיקע זאַמלונגען.

פּרוּוואַרבעטן צו דער דאָקומענטאַציע פון ייִדישן לעבן

אין משך פון די חדשים סעפּטעמבער—נאָוועמבער זײַנען דורכגעפירט געוואָרן פּרוּוואַרבעטן צו דעם געפּלאַנטן אָפּצווײַג פון ייִוואָ – דאָקומענטאַציע פון ייִדישן לעבן. דער אָפּצווײַג דאַרף זאַמלען פאַקטן וואָס פאַרלויפן בײַ ייִדן אויף דער גאַנצער וועלט. די קאַרטאָטעקע פון דער דאָקומענטאַציע דאַרף אין אַ כראָנאָלאָגישן סדר טאָג פאַר טאָג רעגיסטרירן די ענדערונגען, וואָס קומען פאָר אין די ייִדישע קיבוצים פון פאַרשיידענע לענדער. פאַר יעדן לאַנד דאַרף די קאַרטאָטעקע נאָטירן אַלע געשעענישן אין ייִדישן לעבן לויט די פאַר־שיידענע סעקטאָרן זײַנע. אויפן סמך פון דער קאַרטאָטעקע ווערט פּראָיעקטירט אַ פּעריאָדישער זשורנאַל אין עטלעכע שפּראַכן, וואָס זאָל געבן אַ געגנוי בילד פון דער ייִדישער פּאָליטיק, דערציִונג, בילדונג, רעליגיע, סאָציאַלער הילף, פילאַנטראָפּיע, ליטעראַטור, טעאַטער, קונסט, וויסנשאַפט, פּרעסע, עקאָנאָמיק,

עמיגראַציע, אימיגראַציע, אַנטיסעמיטיזם און עקסטערמינאַציע, פּאָליטישע און פּראָפּעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס בײַ ייִדן אין יעדן לאַנד.

מיט דעם וואָלט דער דאָקומענטאַציע־אָפּצווײַג געקומען צו הילף יעדן איינעם, וואָס האָט אַן אינטערעס פאַר דעם, וואָס קומט פאָר בײַם ייִדישן וועלטפאָלק, בפרט דעם ייִדישן זשורנאַליסט, דעם פּאַרטיי־פירער, דעם געזעלשאַפטלעכן טוער און דעם וויסנשאַפטלער. פאַר דעם ייִדישן היסטאָריקער וואָלט די דאָקומענטאַציע אָפּגעטון אַ שטיק אַרבעט, פאַרשפּאָרט אים די אין יאָרן אַרום צום טייל שוין אוממיגלעכע אויפגאַבע צו קריגן אַ זיכערע, קאָנטראָלירטע און סעגרעגירטע זאַמלונג פון פאַקטן. ס׳איז קלאָר די וויכטיקייט פון אַזאַ דאָקומענטאַציע פאַר ייִדן, און נאָך אין אונדזער צײַט.

די רעזולטאַטן פון די פּרוּוואַרבעטן ווערן איצט באַאַרבעט און וועלן באַזונדער פּובליקירט ווערן. די פּרוּוואַרבעטן פירט דורך דער אַספּיראַנט פון ייִוואָ מג״ר פּ. טיקאָטשינסקי.

היסטאָרישע סעקציע

באַריכט פון דער פינקסים־אַקציע

אָפּשאַצנדיק דעם גרויסן באַטײַט פון אָפּהיטן און צונויפזאַמלען די היסטאָרישע מקורים, קודם־כּל די אַלטע פינקסים, וואָס זײַנען צעזייט און צעשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד און קענען נאָך סוף־כּל־סוף פאַרפאַלן ווערן, האָט די קאָמיסיע פאַר פּוילן בײַ דער היסטאָרישער סעקציע פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין יאָר 1937 פירגענומען אַן אַקציע, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צום אַלעם ערשטן פאַררעגיסטרירן דעם פאַראַנענעם מאַטעריאַל. ווי דרינגלעך עס איז די דאָזיקע אויפגאַבע, קאָן מען מישפּטן פון דעם פאַקט, וואָס אַ ריזיקע צאָל פינקסים פון אומגעהײַערער היסטאָרישער חשיבות זײַנען שוין פאַרפאַלן געוואָרן אָדער איבער אויסערלעכע סיבות (ווי בשעת דער וועלט־מלחמה) אָדער מחמת דער ממש פאַר־ברעכערישער אָפּגעלאָזנקייט פון זייערע פּריוואַטע אייגנטימער (ערשט מיט אַ קורצער צײַט צוריק, למשל, איז אין פינטשעוו פאַרלוירן געגאַנגען אַ שנײַדער־פינקס פון פאַר 400 יאָרן, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ האָלצ־קאַמער...). עס איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרן צו די קהילות, רבנים און קאָרעס־פּאָנדענטן איבערן גאַנצן לאַנד אַן אויספירלעכע אַנקעטע פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע געחתמעט פון פּראָפּ׳ שמעון דובנאָוו, פּראָפּ׳ מ. באַלאַבאַן, ד״ר י. שיפּער, ד״ר ר. מאַהלער, ד״ר ע. רינגעלבלום.

אויף דער אַנקעטע האָבן געענטפערט איבער 200 שטעט און שטעטלעך, צ״אַ אויך מחוץ פּוילן, ווי דאַנציק און ירושלים (די נאַציאָנאַלע ביבליאָטעק). אַ דאַנק דער אַנקעטע האָט די קאָמיסיע צונויפגעזאַמלט אַ ריזיקן מאַטעריאַל

וועגן דעם סכום, מין, עלטער און צושטאַגד פון די פינקסים אין איבער 200 ייִדישע קהילות און ייִשובים אין גאַנץ פוילן. אַ גרויסע צאָל קאָרעספּאָנדענטן האָבן אַרויסגעשריבן די וויכטיקסטע ידיעות פון זייערע פינקסים. די 293 פּעסט־געשטעלטע פינקסים זײַנען: פון חבֿרה־קדישות 101, וואָס באַטרעפט 34,4 פּראָצ׳, פון קהילות 28, וואָס באַטרעפט 9,6 פּראָצ׳, פון פּראָפעסיאָנעלע חבֿרות (ח׳ חייטים, פּועלי־צדק) 25, וואָס באַטרעפט 8,5 פּראָצ׳, פון פילאַנטראָפּישע חבֿרות (ביקור־חולים, תּומכי־עניים א״אַ) 43, וואָס באַטרעפט 14,8 פּראָצ׳, פון רעליגיעזע חבֿרות (תּלמוד־תּורה, שס א״אַ) 85, וואָס באַטרעפט 29,0 פּראָצ׳, פון שולן און בתּי־מדרשים 11, וואָס באַטרעפט 3,7 פּראָצ׳.

פינקסים פון חבֿרה־קדישות

17טער י״ה: קאַלושין (די עלטסטע דאַטע פון פינקס 1628), גראָדנע (1630), פינטשעוו (1648), סטאַניסלאָוו (1692), זאַמאָשטש (9/1695) — ס״ה 5 פינקסים.

ערשטע העלפט פון 18טן י״ה: בעליצע (1712), טריסק (1720), לוביוונע (1720), סטאָלין (1723), סטויפּץ (1725), קאָוועל (1732), פּעטריקעוו־טריב׳ (2 פינקסים—1736 און 1744), בילגאָרײַ (1745), סידרע (1749), ווילנע (1748), אָסטראָווצע (1742), דובנע (1746), לונע (1749), מוש (1750) — ס״ה 16 פינקסים.

צווייטע העלפט פון 18טן י״ה: טיסמעניץ (1760), סלאָנים (1760), פּויזן (1760?), פּיוסק (1768?), מעזריטש (1767 און 2 בלעטער פון 1704), ווילוין (1773), זאַראָמב־קאָשטשעלני (1757), גריבעוו (1771), וואָלפּ (1771), רייוויץ (1779), קלאָדעווע (1778), לונע־וואָלע (1775), וולאָצלאַוועק (1783), ווישנעוויץ (1788), קראַסניטשין (אַ בלאַט — 1780), מיקולינץ (18טן י״ה) — ס״ה 15 פינקסים.

ערשטע העלפט פון 19טן י״ה: ראָפּטשיץ (1800), בראָדניץ (1805), קוטנע (1808, אַ פּאָר בלעטער פון 1755), ביאַלע (1802), לינטעפּ (1811), סאָניק (1812), קאַמינקע (1815); פולטוסק (1815), פּעטריקעוו־טריב׳ (1825), זשאָלודעק (1825), מאַטשעוויץ (1826), נאַוואַרעדאָק (1828), דראָהיטשן (1830), סאַרנאַק (1832), אָשמענע (1835), פינסק (1836), קלאָדעווע (1838), זשאַרנעוו (1840), האָשטש (1840?), טאַרטשין (1844), פולעוו (1846), פּעטריקעוו־טריב׳ (1848), אָסטרין (1848), בריסק־קוי׳ (1848), לוטאָמירסק (1849), קוידאַנאָוו (1826) — ס״ה 26 פינקסים.

צווייטע העלפט פון 19טן י״ה: שאַרקוישטשינע (1854), ווילוין (1859), בעלז (1861), קלאָדעווע (1865), מיסלאָוויץ (1871), ווילוין (2 פּק׳ 1873, 1874), פּײַנטשנע (1878), כאָזשעוו (1874), יאַלאָווקע (1878), אָסטרע (1882), לונע (1887), גראַבעוו (1881), טשאָרטקעוו (1893), יאַשינאָווקע (1896), מלאַווע (1898) — ס״ה 16 פינקסים.

פון 1900 ביז 1914 יאָר: סוועניציאַן (1902), אָסטרין (1903), נײַשטאָט (1906), פעטריקעוו (1909), סקאַלמיעזש (1912)—ס"ה 5 פינקסים.

אָן פינקטלעכע (בערכדיקע) דאַטעס: וועגגראָווע פון 18 י"ה, קריניק (2 פק' פון סוף 18 י"ה), דאַנציק (תחילת 19 י"ה), יאַגוסטאָווע (2 פק' אָנהייב 19 י"ה), שרענצק (סוף 18 י"ה) — ס"ה 7 פינקסים.

פינקסים מיט אומבאַקאַנטע דאַטעס: נאַוואַרעדאָק, קאָסטאָפּאָל, בראָק, פרעמיסלע (2 פק'), יאַרעסלעוו (2 פק'), טורקאָ, סוויעזש, אַנטאָפּאָל, אָסטרע—ס"ה 11 פינקסים.

פינקסים פון קהילות

17טער י"ה: אַפּט (1601), פינטשעוו (1647), ווידיסלעוו (1699), בערזשאַן (1699) — ס"ה 4 פק'.

18טער י"ה: דראָביטש (1734), טשאָרטקעוו (1738), שאַרקי (1776), מעזריטש (1774), אָלקעניק (1781), בירזש (2 פק' 1782, 1792 ?), קינצק (1793), בעליצע (1794) — ס"ה 9 פק'.

19טער י"ה: אַנטאָפּאָל (1804), קריוולאַן (1810), רימענעוו (1810 ?), סלאָנים (1818), ווערשנע (1823), דאַנציק (1830), טשעשין (1823), פײַנטשנע (1845), קשאַנעוו (3 פק', דער עלטסטער פון 1863), גאָלין (1852)—ס"ה 12 פינקסים.

מסופקדיקע: מושניק (1734), דאָבזשין (17–18טן י"ה), ברעסטעטשקע (אָדער דובענקי) — מיטן יאָר 1792, די לעצטע דאַטע—ס"ה 3.

פון קהילות בכלל—28 פינקסים.

פינקסים פון פראָפעסיאָנעלע חברות

18טער י"ה: ח' חייטים: סטאַשעוו (1721), פועלי-צדק, טשאָרטקעוו (1721), טשאָרטקעוו (1738), סלאָנים (1785), לובעוונע (1790), סקידל (1757), פּלאָצק (1798) — ס"ה 7 פינקסים.

19טער י"ה: ח' חייטים: טילאָוויעץ (1816), מעזריטש (1834), ווויסלעוויץ (1845), ליבראָנץ (ח' תהילים, 1843) — ס"ה 4 פינקסים. ח' שלאָסערס: ווילנע (1879), סטאָליאַרעס: ווילנע (1859)—ס"ה 2 פינקסים. סוחרישע: מוכרי גלאַנטעריי, ווילנע (1849), „עוסקי בבתי-המרכולת", ווילנע (1873), ח' קרעמערס, ווילנע (1880), גייערס (הולכי דרכים), מעזריטש (1836 ?)—ס"ה 4 פינקסים. אַלגעמיינע האַנטווערקערישע: פועלי-צדק, פולטוסק (1861), שוקדי-מלאָכה, נאַוואַרעדאָק (1872), טשאָרטקעוו „יד-חרוצים" (1875)—ס"ה 3 פינקסים.

תחילת 20סטער י"ה: פועלי-צדק, נאַוואַרעדאָק (1903), דרוקער, ווילנע (1911), אחיעזר-המלאָכה (2 פק'), ווילוין (1911)—ס"ה 5.

פראָפעסיאָנעלע חברות בכלל 25 פינקסים.

פינקסים פון פילאַנטראָפישע חברות

18טער י״ה: ח׳ ביקור-חולים: סלאָנים (1795), פרעמיסלע (1797) — ס״ה 2 פינקסים.

19טער י״ה: ח׳ ביקור-חולים: (לינת-הצדק) מעזריטש (1852), ווילוין (1817 און 1857), נייַשטאָט (1860), סאָקאָלקע (1863), וולאָצלאַוועק (ח׳ משמורת, 1862), זשאָלודעק (1881), שעדלעץ (1889), טריסק (...188?), סקאַלמיעזש (1889), פיוסק (1889), לודמיר (1880), פעטריקעוו-טריב׳ (1896), לונע (1899), טאַרנעגראָד (1814) — ס״ה 15 פ״ק.

הילפקאַסעס (גמילת-חסדים, תומכי-עניים א״אַ): פיוסק (1816), ווויניליעוו (1818), פעטריקעוו-טריב׳ (1840), ווילנע (4 פינקסים—1859, 1869, 1871, 1890), נאַוואַרעדאָק (1862), ווילוין (7 פנקסים—1871, 1873, 1882, 1888), זשאָלודעק (1862), לונע (1896)—ס״ה 18 פ״ק.

ח׳ הכנסת אורחים (הקדש): נאַוואַרעדאָק (1849), ליסקאָוויץ (1887), נייַשטאָט (1861), לידע (1899) — ס״ה 4 פינקסים.

ח׳ הכנסת-כלה: לאָמזשע (1853), ווילוין (1891) — ס״ה 2 פינקסים.

אָנהייב 20 י״ה: פעטריקעוו (לינת-הצדק, 1907), פולטוסק (אַהבת רעים 1910) — ס״ה 2 פק׳. סך-הכל פון פילאַנטראָפישע חברות 43 פינקסים.

פינקסים פון רעליגיעזע חברות

18טער י״ה: נאַוואַרעדאָק (1757), טיקטין (1766), גראָדנע (1767 און 1773), ווילנע (1776 און 1798), קאַרטוז-בערעזע (1781), קאָסעווע-לאַצקער (1781) — ס״ה 8 פינקסים.

1טע העלפט פון 19טן י״ה: שטשוטשין (1800), סידרע (1805 און 1806), קאַרטוז-בערעזע (1800), ראַטנע (1800), פינטשעוו (1802), ווילנע (1812), סלאָנים (1803), קוידאַנאָוו (1806), ראַקעוו (1809), סאָקעלאָווע-פאָדלאַשער (1810), פרעמיסלע (1817), גאָלין (1818), איזשביץ (1821), בראָד (1822), סטאָלין (1823 און 1828), בריסק (1824), קאַמינקע (1825), אַנטאָפאָל (1826), לאָדזש (1830, 1836 און 1856), מלאַווע (1831), ליבראָנץ (1832), מעזריטש (1839 און 1843), הרובעשויוו (1849), ביאַליסטאָק (1850), בריסק-דליטע (1850) — ס״ה 33 פינקסים.

2טע העלפט פון 19טן י״ה: זשאַרנעוו (1851 און 1884), פולטוסק (1852), מעזריטש (1857 און 1874), שעדלעץ (1858 און 1875), בעליצע (1861), בריסק-דקוי׳ (1862), קוטנע (1862 און 1888), בראָדניץ (1865), איזשביץ (1867), דראָהיטשין-פאָלעסיער (1868 און 1893), פולטוסק (1871 און 1890), נאַרעווקע (1872), מערעטש (1873), ווילנע (1875, 1887 און 1890), קאַרטוז-בערעזע (1881), פעטריקעוו (1882 און 1894), ווענגראָוו (1883 און 6/1892), הרובעשויוו (1884), אָסטרע (1896), מלאַווע (1898), קורעניץ (1899), רייוויץ (1899) — ס״ה 33.

אָנהייב 20סטער י״ה: נאַווארעדאָק (1902), ווילנע (1916), ווילוין (1901)—ס״ה 3 פינקסים.

פינקסים מיט אומבאַקאַנטע דאַטעס: קאָסטאָפּאָל, פינסק, מאַרקעוו, פויזן, סטויפּק, הרובעשויוו, אַנטאָפּאָל, פולטוסק—ס״ה 8. סך־הכל פון רעליגיעזע חבֿרות 85 פינקסים.

פינקסים פון שולן און בתי־מדרשים

18טער י״ה: פעטריקעוו (בערך 1765), ווילנע (1750 און 1758), שניאַדעווע (1786).

19טער י״ה: ראָפּטשיץ (1801), לודמיר (1803), ראַדזשעווע (1837), אָשמענע (1873), בראָדניץ (1852), ווילניאָוויץ (1860), בערזשאַן (1861) — ס״ה 11 פינקסים.

אַחוץ די אויבן דערמאָנטע האָבן מיר אויך באַקומען ידיעות וועגן 4 פינקסים וואָס גייען נישט אַרײַן אין די אויסגערעכנטע קאַטעגאָריעס ווי: פינטשעוו — פינקס פון בית־דין (1785); ווילנע—פינקס השעבודים של ב״ד (1760); מעזריטש — פינקס פון רבֿ (סוף 18 י״ה), זמיגראָד — פינקס פון ב״ד (דאַטע אומבאַקאַנט).

מיר האָבן אויך באַקומען ידיעות וועגן אַנדערע היסטאָרישע דאָקומענטן, ווי אַ שטייגער וועגן אַלטע מצבֿות, כתבֿ־ידן, אָפּמאַכן, נאָמינאַציעס, פּריווילעגיעס, קבֿרים פון קדושים און אויפשטענדלער אאַז״וו, אָנהייבנדיק פון 16טן י״ה פון 42 אָביעקטן.

אָט דער ריזיקער היסטאָרישער מאַטעריאַל ליגט צעוואָרפן איבערן לאַנד, ס׳רובֿ אין פּריוואַטע הענט פון פּערזאָנען, וואָס אַ טייל פון זיי גיבן זיך אַפילו נישט אָפּ קיין חשבון וועגן זייער וויכטיקייט. עס איז דעריבער איצט אַ דרינגלעכע אויפגאַבע אָפּצוראַטעווען וואָס עס לאָזט זיך — פאַר דעם קומעדיקן יידישן היסטאָרישן מוזיי אין פּוילן. דער ערשטער עטאַפּ פון אונדזער אַקציע — די איינווענטאַריזאַציע—איז פאַרענדיקט. איצט מוזן מיר צוטרעטן צום צווייטן עטאַפּ – צונויפצוזאַמלען אין אָריגינאַל, לכל הפחות אין קאָפּיעס די הונדערטער פינקסים, וואָס ליגן כאַבן שאין לה הופכין און וואָלטן געקאָנט ווערן אַן אומגעהײַער וויכטיקער מקורים־מאַטעריאַל פאַר דער געשיכטע פון ייִדן אין פּוילן.

די היסטאָרישע קאָמיסיע טרעט צו אין קורצן צו פאַרעפנטלעכן אַן איינווענטאַר פון דעם צונויפגעזאַמלטן פינקסים־מאַטעריאַל, וואָס וועט נאָך ווערן דערגאַנצט מיט דעם מאַטעריאַל, וואָס איז שוין פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דרוק אין פאַרשיידענע אויסגאַבעס.

די היסטאָרישע קאָמיסיע ווענדט זיך צו אַלע, וואָס האָבן ידיעות וועגן פינקסים, זיי זאָלן אַרויספאָדערן פּרעגבויגנס פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע. אַדרעס:

Komisja Historyczna Żydowskiego Instytutu Naukowego, Warszawa, Chłodna 2 m. 7.

פינקסים אין רומעניע

אין שייכות מיט דער פינקסים-אַקציע האָט פ׳ מג״ר איציק שוואַרץ (טשערנאָוויץ) אונדז צוגעשיקט אַ רשימה פינקסים פון רומעניע:

1. קהילה (חבֿרה קדושה), אַלבאַ יוליאַ (זיבנבירגן) 18טער י״ה (זע יאָרבוך Sinai anuar I, II, אַרטיקלען פון ד״ר מ. עסלער).
2. חבֿרה קדושה, באַקוי (מאָלדעווע), 1771 (1888 געווען אין באַזיץ פון דער היסט׳ געז׳ יוליוס באַראַש, בוקאַרעשט).
3. קהילה (חבֿרה קדושה), באָטאָשאַן (מאָלדעווע), 1740 (פאַרברענט געוואָרן 1888 אין באָטאָשאַן. אַ קאָפּיע אין דער היסט׳ געז׳ י. באַראַש, בוקאַרעשט).
4. תיקון ספרים תהלים, בריטשאַן (בעסאַראַביע) 1874 (אין באַזיץ פון היסטאָריקער-קרייז טשערנאָוויץ. 83 בלעטער).
5. פועלי צדק, וולאַדען (הײַנט Mihăileni מאָלדעווע), 1801 (תקס״א) (אָפּגעגעבן אין ייוואָ פון ח. ראַבינזאָן. באַאַרבעט מג״ר א. שוואַרץ).
6. מנורת המאור, נעאַמץ (מאָלדעווע), 1753 (J. Kaufman, Cronicele Comunitatilor israel. din jud. Neamt II, 271).
7. חבֿרה קדושה, נעאַמץ, 1776 (דאָרט II, ז׳ 270 — 271, 100 בל׳ 240×300).
8. גמילת חסדים, נעאַמץ, 1761 (לויט דער תקנה י״ז עקסיסטירט נאָך פריִער.—היסט׳ געז׳ י. באַראַש, בוקאַרעשט).
9. חבֿרה קדושה, פּיאַטראַ נעאַמץ (מאָלדעווע), 1770 (תל״א) (זע קויפמאַן דצ״וו. געפינט זיך בײַ דער אָרטיקער קהילה).
10. חבֿרה משניות, פּיאַטראַ נעאַמץ, 37/1836 (באַשריבן קויפמאַן דצ״וו).
11. „האור״, פּיאַטראַ נעאַמץ, 1877 (קעגנזײַטיקע הילף און תורה-לערנען. באַשריבן בײַ קויפמאַן דצ״וו. באַזיץ קויפמאַן).
12. שנײַדערישע חבֿרה, פּיאַטראַ נעאַמץ, תקפ״ז (1827) (באַשריבן בײַ קויפמאַן).
13. תהילים פון שנײַדערישן בית-המדרש, פּיאַטראַ נעאַמץ, תרל״א (1871) (באַשריבן בײַ קויפמאַן).
14. נר תמיד, פּיאַטראַ נעאַמץ, תרכ״ג (1863) (באַזיץ קויפמאַן).
15. חבֿרה קדושה ראָמאַן (מאָלדעווע), 1794 (היסט׳ געז׳ י. באַראַש. פראַגמענטן קאָפּירטע בײַ איציק שוואַרץ).
16. גמילת חסדים, ראָמאַן, 1782.
17. חבֿרה קדושה, הוש, 1775.
18. חבֿרה קדושה, נעגרעשט (מאָלדעווע), 1849.
19. מנורת המאור, ראָמאַן (מאָלדעווע), 1782.
20. שוסטער, באַקוי (מאָלדעווע), 1851.

21. שנײַדערס, באַקוי, 1832.
22. פּועלי צדק, יאַס (1797) (קוטשמע- און פּאַרוק-מאַכערס).
23. שוסטערס, יאַס, 1809.
24. קרופּניקעס, יאַס, 1868.
25. משניות, יאַס, יאָר?
26. נר תמיד, יאַס, תק"צ (1829).
27. לומדי משניות, יאַס, 1870.
28. משניות פון ר' נחמן און חב"ד-בית-מדרש, יאַס, 1830.
(אַלע פון נומ' 16 ביז 28 אין דער היסטאָרישער געז'—י. באַראַש).
29. גרויסע שול, בוקאַרעשט, 1843? (אויסצוגן אין דריטן יאָרבוך פון דער געז' י. באַראַש 1889, ז' 166 — 176).
30. קלעזמער, יאַס, תרמ"ח (בײַ ח. ראַבינזאָן, בוקאַרעשט).
31. הכנסת אורחים, סאַדאַגערע (בוקאָווינע), תרל"ג (1873).
32. קוואַטערשאַפּט, סאַדאַגערע, תרי"ט (1858).
33. חברה קדושה, וויזשניץ (בוקאָווינע) תקכ"ח.

(די פּינקסים 31 — 33 אין באַזיץ פון היסטאָריקער-קרײַז אין טשערנאָוויץ. דעם נומ' 33, זייער אַ וויכטיקן ווײַל איינעם פון די עלטסטע, האָט מג"ר איציק שוואַרץ באַאַרבעט און צוגעשיקט די שטודיע פאַר די „ייוואָ-בלעטער".

די פּינקסים, בײַ וועלכע עס ווערט אָנגעגעבן אַלס געפינאָרט „היסטאָרישע געזעלשאַפט י. באַראַש", האָבן זיך געפונען אין אָריגינאַל אָדער קאָפּיע בײַ דער "Juliu Barasch" Societatea istorica, וועלכע האָט עקסיסטירט צווישן 1887 – 1889 אין בוקאַרעשט. די געזעלשאַפט האָט אַרויסגעגעבן דרײַ יאָרביכער (Anuar) אין רומעניש I 1887 II 1888 III (און לעצטער) 1889, ווו עס זײַנען דאָ אַ סך שטודיעס וועגן דער געשיכטע פון ייִדן אין רומעניע. די פּינקסים געפינען זיך איצטער בײַ משה שוואַרצפעלד, בוקאַרעשט. עס ווייסט וועגן זיי אויך ד"ר מ. א. הלוי, בוקאַרעשט.

י. קויפמאַן, כראָניק פון ייִדישע קהילות אין נעאַמצער קרײַז, איז אַ רומעניש ווערק פון אַן אַלטן ייִדישן כראָניסט פון מאָלדעווע, אַרויס 1928—1929 אין 2 גרויסע בענד. אייניקע פּינקסים ווערן דאָ נאָר דערמאָנט, אייניקע רעזומירט, אייניקע איבערגעגעבן אין רומענישער איבערזעצונג.

צו דער געשיכטע פון די ייִדן בעת דער וועלט-מלחמה

דער קאָנקורס אויף אַ באַשרײַבונג פון די איבערלעבונגען בשעת דער וועלט-מלחמה האָט אָנגעטראָפן אויף גרויס פאַרשטענדעניש בײַ דעם ייִדישן עולם, ווי עס איז צו זען פון דער גאָר היפּשער צאָל אָפּרופן. מענטשן פון די פאַרשיידנסטע קרײַזן, כּלל-טוערס, רבנים, לערערס, פאָלקסמענטשן ווענדן זיך כּסדר אין ייִוואָ מיט שריפטלעכע אָנפרעגן וועגן פרטים פון דעם קאָנקורס.

עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז ניט איינער האָט שוין ליגן אָנגעשריבענע זכרונות פון יענער אויפגעברויזטער און מוראדיקער צײַט, ניט איינער האָט געפירט אַפילו אַ טאָגבוך, פאַרצייכענענדיק די געשעענישן פון דער אויסערגעוויינטלעכער תקופה. דער קאָנקורס פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע פון ייוואָ קען בכן אַרויסברענגען פאַר דער ייִדישער היסטאָריאָגראַפיע אַ ביז גאָר וויכטיקן מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פון די ייִדן בעת דער וועלט-מלחמה. ווי מיר האָבן שוין געמאָלדן אין פאַריקן נומער „ידיעות", וועט די בעסטע באַשרײַבונג פרעמירט ווערן מיט 150 גל, די צווייטע, דריטע און פערטע פרעמיע איז צו 50 גל, נאָך 4 פרעמיעס — צו 25 גל, די ווײַטערע 10 פרעמיעס — צו איין בוך פון די ייִוואָ-אויסגאַבעס. די באַשרײַבונגען דאַרפן צוגעשיקט ווערן ביזן 1טן אָקטאָבער 1939.

וועגן געניערע אינפאָרמאַציעס זיך ווענדן אין ייִוואָ, ווילנע, וויווולסקי-גאַס 18.

געשיכטע פון ייִדן אין טשענסטאָכאָוו

אונטערן פּראָטעקטאָראַט פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע פאַר פּוילן האָט זיך געשאַפן אין וואַרשע אַ קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר זײַן אויפגאַבע אַרויסצוגעבן אַ מאָנאָגראַפיע וועגן ייִדישן ייִשובֿ אין טשענסטאָכאָוו. דער קאָמיטעט איז שוין צוגעטראָטן אויפצוזאַמלען פאַרשיידענע היסטאָרישע און עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן וועגן ייִדן אין טשענסטאָכאָוו און אויך אָנגעהויבן אַ געלטזאַמלונג אין פּוילן און אויסלאַנד. טשענסטאָכאָווער אין לאַנד און אין אויסלאַנד ווערן געבעטן צו פאַרבינדן זיך מיט דעם קאָמיטעט לויטן אַדרעס: ייִוואָ, וואַרשע, כלאָדנאַ-גאַס 2 וו׳ 4.

„די געשיכטע פון קאַרלינער חסידות"

די דאָזיקע מאָנאָגראַפיע פון ד״ר וואָלף ראַבינאָוויטש, חיפה, וואָס דער ערשטער טייל אירער איז געווען געדרוקט אין די היסטאָרישע שריפטן II, גייט אַרויס אין בוכפאָרם אין דער סעריע „ביבליאָטעק פון ייִוואָ". אין דער הקדמה צו דעם בוך שרײַבט פּראָפ׳ שמעון דובנאָוו:

„אין אונדזער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור איז שוין אַריבער יענע תקופה, ווען מען פלעגט שרײַבן וועגן חסידיזם אין דער פאָרם פון אַ וויכוח... מיר זײַנען צוגעקומען צו דער תקופה, בשעת דער וויכוח וועגן דער דאָגמאַטיק מאַכט פרײַ דעם אָרט דער געשיכטע, און אָנשטאָט דער פאָלעמיק קומט די אָביעקטיווע וויסנשאַפטלעכע פאָרשונג פון די געשעענישן און פון זייער אַנטוויקלונג. — מיר האָבן שוין אַן אַלגעמיינע געשיכטע פון חסידיזם אין די תקופות פון איר אויפקום און אויסשפרייטונג. איצט איז געקומען די צײַט צו פאָרשן די באַוועגונג אין דער פאָרם פון מאָנאָגראַפיעס, פאָרשן די פאַרשיידענע שיטות אין חסידיזם און זייערע גײַסטיקע שעפער, פאָרשן די צדיקים-

דינאַסטיעס, וואָס האָבן געהאַט אַ השפעה אויף דעם פאָלק אין פאַרשיידענע לענדער. — אַ שיינע מאָנאָגראַפיע פון דעם מין איז דאָס ווערק פון ד״ר וואָלף ראַבינאָוויטש וועגן דער קאַרלינער דינאַסטיע. די דאָזיקע צדיקים-דינאַסטיע איז באַזונדערס וויכטיק ניט אַזוי דורך דער גרייס פון איר השפעה, נאָר בעיקר דורך דעם, וואָס איר אויפקום וואָרצלט אין דער ערשטער תקופה פון דער חסידישער באַוועגונג, אין דער תקופה פון דעם „גרויסן מגיד״, וועמעס תלמיד ר׳ אַהרן הגדול פון קאַרלין האָט מיסד געווען די ערשטע „כת החסידים״ אין ליטע און דורך דעם גורם געווען די ערשטע מחלוקות אין דעם קאַמף מצד דעם ווילנער גאון אליהו; אין דעם וויכטיקן קאַפּיטל האָט דער מחבר אַנטדעקט נײַע מקורים און נײַע דערקלערונגען פאַר אַלטע מקורים״...

„די געשיכטע פון ייִדיש ריידנדיקן ייִשובֿ אין אַמעריקע״

אונטער דעם טיטל האָט קלמן מרמר אָפּגעדרוקט אין „פרײַהייט״ אַ סעריע אַרטיקלען וועגן דעם „יאָרבוך פון אַמאָפּטייל״ רעדאַקטירט פון ד״ר א. מוקדוני און ד״ר יעקבֿ שאַצקי (אַרויסגעגעבן פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט — אַמעריקאַנער אָפּטייל, נ״י 1938, 348 זײַטן). אין דעם אַרײַנפיר שרײַבט צ״אַ ק. מרמר:

„די ערשטע ייִדישע ייִשובֿים זײַנען שוין ברייט און טיף אויסגעפאָרשט. דער טייל אַמעריקאַנער ייִדישע געשיכטע ווערט דעריבער שוין אָפּט באַנוצט פאַר קאָמפּילאַציעס, שולביכער און בעלעטריסטיק. קומט מען אָבער צו דעם ייִשובֿ פון ייִדיש ריידנדיקע ייִדן, האָבן מיר שוין אַ מאַנגל אין מאַטעריאַל-זאַמלונגען און אין פאָרשונג-אַרבעטן. די ערשטע מעמואַרן-שרײַבער פון אָט דעם ייִשובֿ האָבן נאָך דעם ענין שווערער געמאַכט דורך זייער באַמיִונג צו מאַכן דעם אײַנדרוק, אַז דער ייִדיש ריידנדיקער פעריאָד האָט זיך אָנגעהויבן ערשט מיט זייער אָנקום אין אַמעריקע אין די 80ער יאָרן. זעלטן ווער איינער פון אָט די מעמואַריסטן האָט דערמאָנט די ייִדיש ריידנדיקע ייִדן, וואָס זײַנען געקומען מיט צענדלינגער יאָרן פריִער פאַר 1881. אַנדערע שרײַבער האָבן אַפילו פאַרשוויגן דעם פאַקט, אַז שוין אין די זיבעציקער יאָרן זײַנען אַרויס אין אַמעריקע אַ צענדלינג צײַטונגען אין ייִדיש. — אַן ענדערונג צום גוטן קומט ערשט מיט דער גרינדונג פונעם אַמעריקאַנער אָפּטייל פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט. ס׳הייבט זיך אָן צו מערקן אַ באַזונדער אינטערעס צו זאַמלען מאַטעריאַלן און אויספאָרשן די געשיכטע פון דעם ייִדיש ריידנדיקן ייִשובֿ אין אַמעריקע. זינט יענער צײַט, אין אַ משך פון 12 יאָר, האָט דערשײַנט אין אַמעריקע אַ היפּשע צאָל פאָרשערישע אַרבעטן צו דער געשיכטע פון די מזרח-אייראָפּעיִשע ייִדן אין אַמעריקע און זייער היגע ליטעראַטור און פּרעסע אין ייִדיש. באַזונדערס טעטיק אויף אָט דעם געביט איז טאַקע דער אַמאָפּטייל גופא, אין זײַנע

אויסגאַבעס „פּינקס" און פּרעסע-זאַמלבוך. אַ ווײַטערער שריט אויף אָט דעם וועג איז זײַן יאָרבוך, וואָס איז כּמעט אין גאַנצן געווידמעט דער געשיכטע פֿונעם ייִדיש ריידנדיקן ייִשובֿ אין אַמעריקע".

ק. מרמר פֿירט אויס, אַז „די אַלע אַרבעטן שטעלן מיט זיך פֿאָר וויכטיקע בוישטיינער פֿאַר דער געשיכטע פֿון דעם מזרח-אייראָפּעיִשן ייִשובֿ אין אַמעריקע און פֿאַר דער געשיכטע פֿון זײַן ליטעראַטור".

*

דער 3טער באַנד „היסטאָרישע שריפֿטן" („די ייִדישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג ביז דער גרינדונג פֿון ‚בונד'") רופֿט אַרויס וואָס אַ מאָל אַ ברייטערן אָפּקלאַנג אין דער ייִדישער און העברעיִשער פּרעסע. עס דרוקן זיך כּסדר ניט נאָר רעצענזיעס — אַלע זייער גינציקע (צ"אַ פֿון וו. שולמאַן אין „פֿאָרויס", פּסח קאַפּלאַן אין „אונדזער לעבן", משה קליינמאַן אין „העולם" און אין „הארץ" פֿון כ"ה ניסן תּרצ"ט, ש. רעזניק אין Judaica), נאָר אויך גאַנצע סעריעס אַרטיקלען (פֿון ד"ר א. מוקדוני אין „מאָרגן-זשורנאַל", פֿון קלמן מרמר אין „מאָרגן-פֿרײַהייט").

אין „העולם" פֿון 13טן אַפּריל האָט קורא ותיק אויך אָפּגעדרוקט אַ רעצענזיע אויפֿן צווייטן באַנד היסטאָרישע שריפֿטן, אויסלאָזנדיק זי בזה הלשון: „מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך אַ ווערק גרויס אין כּמות און רײַך אין אינהאַלט, און עס באַטייליקן זיך אין דעם אַ סך פֿון אונדזערע בעסטע שרײַבער פֿון אונדזער צײַט, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט פֿאָרשן די ייִדישע געשיכטע. עס איז אַן אויפֿטו פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, וואָס ער גיט אַרויס אַזעלכע בענדער".

*

פֿ' ד"ר עמנואל אָלשוואַנגער האָט בשעת זײַן באַזוך אין ווילנע געהאַלטן אין ייִוואָ דעם 6טן פֿעברואַר אַ רעפֿעראַט וועגן די בני-ישׂראל אין אינדיע. דער רעפֿעראַט האָט גאָר שטאַרק אויסגענומען בײַ דער גרויסער אוידיטאָריע. ז. קלמנאָוויטש האָט וואַרעם באַגריסט דעם גאַסט.

פֿילאָלאָגישע סעקציע

יהודה-לייב כּהנס געזאַמלטע שריפֿטן

דער ייִוואָ איז בהסכּם מיט דעם אַמאָפּטייל און אַ דאַנק דער מיט-ווירקונג פֿון מרים כּהן צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן די געזאַמלטע שריפֿטן פֿון דעם אָנפֿירער פֿון דער פֿאָלקלאָר-אַרבעט פֿון ייִוואָ יהודה-לייב כּהן ז"ל.

אין דער נײַער אויסגאַבע פֿון כּהנס געזאַמלטע שריפֿטן וועט אַרײַנגיין אַלץ, וואָס דער מנוח האָט שוין געהאַט פֿאַרעפֿנטלעכט, ווי אויך דער מאַטעריאַל, וואָס איז געבליבן אין כּתבֿ-יד.

די אויסגאַבע איז באַרעכנט אויף 6 בענד, הײַנו: 1—3. פֿאָלקס-לידער (מיט נאָטן), 4. פֿאָלקס-מעשׂיות, 5. טעאָרעטישע אַרבעטן און קלענערע זאַמלונגען (גלײַכווערטלעך, ווערטלעך, וויצן וכדומה), כּהנס בריוו מיט אַ פֿאָלקלאָריסטישן אינהאַלט, פּראָטאָקאָלן פֿון זאַמלערקורס. אָנגעפֿירט

פון כהנען, א״אַנד, 6. פאַרגלייכיקע באַמערקונגען פון כהנען און הערות פון דער רעדאַקציע.

צום אָנהייב פון ערשטן באַנד קומט אַן אויספירלעכע ביאָגראַפיע מיט אַ פולער ביבליאָגראַפיע צונויפגעשטעלט פון ד״ר יעקב שאַצקי.

דער ייוואָ בעט אַלע פרײַנד, וואָס זענען געווען ווען עס איז מיט י. ל. כהנען אין קאָנטאַקט און האָבן וועלכע עס איז ידיעות וועגן אים, זײַנע בריוו, פאָטאָגראַפיעס א״אַ, זיי זאָלן וואָס גיכער וועגן דעם אָנזאָגן. איטלעכע אינפאָרמאַציע וועט זײַן זייער אָנגעלייגט. בײַ דער געלעגנהייט דאַנקען מיר קודם-כל פ׳ א. ראָטענבערגן אין סטאַשעוו פאַר זײַן אינטערעסאַנטן בריוו, ווו ער דערציילט וועגן זײַן באַקאַנטשאַפט מיט כהנען אין די יונגע יאָרן, פ׳ ראָטנבערג האָט אויך איבערגעגעבן אין רשות פון ייוואָ כהנס צוויי לידערהעפטן.

מיר האָפן, אַז אויך אַנדערע פרײַנד כהנס וועלן זיך אָפּרופן און צוטראָגן צו דער כהן-אויסגאַבע זייערע ידיעות אָדער דאָקומענטן, וואָס האָבן אַ שײַכות צום גרויסן ייִדישן פאָלקלאָריסט.

נאַפּאָלעאָן-פאָלקלאָר

די פאָלקלאָר-קאָמיסיע ווענדט זיך צו אַלע אירע זאַמלערס און פרײַנד אויפצוקלײַבן כלערליי פאָלקלאָר-מאַטעריאַלן וועגן נאַפּאָלעאָנען, הײַנו: קינדערלידלעך, פאָלקסלידער, מעשׂיות, וויצן, פורים-שפּילן, רעטענישן, גלײַך-ווערטער וכדומה. (ס׳איז רעכט אויך פראַגמענטן). ביז הײַנט איז דער מין פאָלקלאָר בײַ אונדז ווייניק געזאַמלט געוואָרן. אַ גרויסער טייל פון דעם סאָרט פאָלקלאָר איז מיסתּמא געגאַנגען לאיבוד און מיר וועלן אים שוין נישט קענען באַקומען. דאַרפן מיר זען אָפּראַטעווען, וואָס עס לאָזט זיך נאָך. נאָכפרעגן אויף נאַפּאָלעאָן-פאָלקלאָר דאַרף מען זיך דער עיקרשט בײַ עלטערע מענטשן. דער מאַטעריאַל איז נייטיק פאַר אַ וויסנשאַפטלעכער אַרבעט און ס׳איז וויכטיק צו באַקומען אים וואָס גיכער.

„וואַכשטיין-בוך״

אין דער סעריע „ביבליאָטעק פון ייוואָ״, ווי אַן אויסגאַבע פון דער היסטאָרישער און פילאָלאָגישער סעקציע, אַרויסגעגעבן מיט דער מיטהילף פון דער ייִדישער קהילה אין ווין, איז ענדלעך פאַרטיק געוואָרן פון דרוק דער יזכור-בוך צום אָנדענק פון דעם גרויסן ייִדישן היסטאָריקער ד״ר בערנהאַרד וואַכשטיין, מיטגליד פון ערן-פּרעזידיום פון קוראַטאָריום פון ייוואָ. דער דאָזיקער זאַמלבוך וואָס האַלט 40 דרוקבויגן ברענגט אַרבעטן אין די ענינים פון ייִדישער געשיכטע און קולטור-געשיכטע, ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור, שפּראַך-וויסנשאַפט,

פאָלקלאָר, אַרכעאָלאָגיע, ביבליאָגראַפיע אאַז״וו פון דרײַ דורות ייִדישע געלערנטע, הײַנו: מ. ווײַנרײַך, ב. וואַכשטיין ז״ל, מ. קאָסעווער, ב. העלער, נ. פרילוצקי, פ. דיאַמאַנט, ש. פרידלאַנד, ש. ווינטער, א. מ. האַבערמאַן, ר. מאַהלער, י. ברוצקוס, ע. רינגעלבלום, מ. סיסטער, מ. מיזיש, ש. בירנבוים, מ. באַלאַבאַן (אויספירלעכע ביאָגראַפיע און ביבליאָגראַפיע פון ב. וואַכשטיין), אַ. לאַנדוי ז״ל, י. שיפער, פ. פאַלק, ח. גינינגער, פ. פרידמאַן, ב. שלאָסבערג, ד. גינסבערג, א. פרײַמאַן, ישׂראל דאַווידזאָן, ש. דובנאָוו, י. שאַצקי, אַנטאָן לוריא, ש. באַראָן, מ. נוסנבלאַט, מ. אַסטור, ש. ווערסעס, עמנואל לעף, ש. כץ, פינחס קאָן, ז. קלמנאָוויטש, ז. רייזען, אָטטאָ שנײַד, מ. געלבער, מיכל ראַבינאָוויטש, ש. ז. פיפע. (דער מאַטעריאַל פון דעם זאַמלבוך איז דאָס רובֿ געווען געדרוקט אין די ייִוואָ-בלעטער ב׳ XIII). דער זאַמלבוך איז געדרוקט אויף גוטן פּאַפּיר און ברענגט אַ בילד פון דעם גרויסן ייִדישן וויסנשאַפטלער, וואָס דעם אָנדענק זײַנעם איז ער געהייליקט.

„דער ייִדישער פאָלקלאָר״

ד״ר יעקבֿ מייטליס האָט אין „דער צײַט״ לאָנדאָן פון 7טן אַפּריל 1939 אָפּגעדרוקט אַ גרויסן אַרטיקל וועגן דעם באַנד „ייִדישער פאָלקלאָר״, אויס־פירנדיק:

„שוין דער אינהאַלט פון דעם באַנד באַווײַזט זײַן רחבֿות און עשירות. ער איז אָנגעפּיקעוועט מיט אַלדאָס גוטס. דאָס פאָלקסלעבן מאַניפעסטירט זיך אונדז דאָ אין פאַרשיידענע פאָרמען, פריש, צאַפּלדיק, רוישיק און שוימענדיק, עס שימערט אין כּל המיני קאָלירן. מיר זעען דאָ דאָס פאָלק בײַ דער אַרבעט און אין זײַן פּריוואַט-לעבן, אין זײַן טרויער און אין זײַן פרייד, אין זײַן וואָכנטאָג און יום-טובֿ, בײַ דער געבורט און טויט, בײַ קראַנקייט און פאַרווײַלונגען. מיר הערן פרומע מעשׂהלעך מיט גאָטספאָרכטיקע מוסר-השׂכּל און פערלדיקע חכמות, מיר זינגען מיט מיט דעם פאָלק זײַנע לידער פון ליבע און שמערץ און באַקענען זיך מיט די באַקאַנטע לצנים, ווי אַ מאָטקע חב״ד, הערשעלע אָסטראָפּאָליער און אפרים גריידינגער. צווישן די האַרציקע פאָלקסלידער האָבן מיר שיינע באַלאַדעס, טאַנץ- און ליבע-לידער, געזאַנגען פון דער אַרבעט, פון דער פאַמיליע און מלחמה. אין דער אָפּטיילונג „מעשׂיות און מסורות״ שטייט אויף פאַר אונדזערע אויגן צו תּחית-המתים דאָס פאַרחלשטע שטעטעלע מיט זײַנע שאָטנס און פחד, מיט זײַנע פינצטערע געסלעך און אײַנגעהויקערטע הײַזלעך, מיט זײַן האַלב אײַנגעפאַלענעם בית-הקבֿרות און דער שכנותדיקער שול, ווו די מתים פאַרזאַמלען זיך צו חצות. עס איז אַ שטיק דורות-אַלטע פאַרגליווערטקייט, פון גלייבונגען און האָפע-נונגען, פון צרות און גזרות מיט מופתים און הייליקע.

„די דאָזיקע אויסגעצייכנטע אויסגאַבע האָט נאָך אויפצוווײַזן אַ פײַנע זאַמלונג פון פאָלקסטימלעכן חוזק און וויציקע מעשׂהלעך, פון פורים־שפּילן און פון פאָלקס־מעדיצין און סגולות. צום סוף געפינט זיך אַ וויסנשאַפטלעך־קריטישער אַפּאַראַט מיט צוגאָבן און באַמערקונגען... דער מאַטעריאַל איז געוואָרן געזאַמלט אין 138 פונקטן פון 311 זאַמלער און אויפגעבער“.

„די שוואַרצע פינטעלעך“

דער ערשטער בוך פון דער פאָפולערער סעריע פון דער „ביבליאָטעק פון ייוואָ“ — מ. ווײַנרײַכס „די שוואַרצע פינטעלעך“ האָט געפונען דעם וואַרעמסטן אויפנעם אי בײַ דער קריטיק (עס זײַנען געווען זייער גינציקע רעצענזיעס, צ״אַ פון ש. ניגער אין „טאָג“, פון ד״ר א. מוקדוני אין „מאָרגן־זשורנאַל“), אי בײַ דעם עולם. די ערשטע אויפלאַגע (1800 עקזעמפּלאַרן) איז שוין כמעט אויסגעגאַנגען און עס ווערט געגרייט אַ נײַע אויסגאַבע.

„פּסעוודאָנימען אין דער ייִדישער ליטעראַטור און פּרעסע“

ווי אַן אויסגאַבע פון דער פילאָלאָגישער סעקציע איז אַרויס ז. רייזענס אַרבעט „פּסעוודאָנימען אין דער ייִדישער ליטעראַטור און פּרעסע“ (סעפּאַראַטער אָפּדרוק פון ייִוואָ־בלעטער ב׳ XII נומ׳ 7—8, 1939, זז׳ 36). די אַרבעט איז אַ רעצענזיע אויף שאול חיותעס פּסעוודאָנימען־לעקסיקאָן מיט אַ סך מילואים און תיקונים. דער מחבר ווענדט זיך צום סוף פון דער אויסגאַבע מיט אַ דרינגלעכער בקשה צו אַלע די וואָס קענען עפּעס אויפקלערן אָדער צוגעבן בנוגע די פּסעוודאָנימען פון ייִדישע מחברים אין גאַנצן ניט אַנטפּלעקטע אָדער נאָר על־פּי השערה — זיי זאָלן עס טון.

*

מג״ר יעקבֿ־דוד האָפנשטאַנד איז ווי אַ סטיפענדיאַט פון דער פילאָ־לאָגישער סעקציע אַריבערגעקומען קיין ווילנע, ווו ער וועט אין ייִוואָ צוגרייטן אַן אַרבעט איבער די ריכטונגען אין דער מאָדערנער ליטעראַטור־וויסנשאַפט.

י. ד. האָפנשטאַנד האָט אין ייִוואָ געהאַלטן דעם 12טן מאַרץ ה״י אַ רעפעראַט אד״ט „די לינגוויסטישע ריכטונגען אין דער ליטעראַטור־וויסנשאַפט“.

אָפּצווײַג יוגנט־פאָרשונג

קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפיע פון אַ יוגנטלעכן

הגם דער טערמין פון קאָנקורס איז פאַרלענגערט געוואָרן ביזן ערשטן יולי 1939 (מחמת דער אינטערעס פון דער יוגנט אין לאַנד און אין אויסלאַנד הערט נישט אויף) — קומען פון דעסט וועגן שוין אָן אַ סך אויטאָביאָגראַפיעס.

ביזן 1טן מײַ זײַנען שוין רעגיסטרירט געוואָרן 100 אַרײַנגעקומענע אויטאָביאָגראַפיעס (מיט טאָגביכער, בריוו, פאָטאָגראַפיעס אאַז״וו) פון אַ צענדלינג לענדער, דערווײַל ס׳רובּ פון פוילן (פון 64 פונקטן); ווײַטער פון ליטע, לעטלאַנד, רומעניע, אַרגענטינע, אורוגווײַ, קובע, בראַזיל א״אַ.

אַחוץ דעם מעלדן זיך כּסדר נײַע אָנטייל-נעמערס אין קאָנקורס פון פוילן און פון אויסלאַנד. דער רעזולטאַט פון קאָנקורס וועט אָנגעזאָגט ווערן אין סעפּטעמבער חודש, אַזוי ווי ס׳איז געווען געמאָלדן לכתחילה.

„דער וועג צו אונדזער יוגנט״

„דער וועג צו אונדזער יוגנט״ פון ד״ר מ. ווײַנרײַך איז אין גאַנצן אויספאַרקויפט. אין דער נאָענטסטער צײַט וועט אַרויסגיין אַ צווייטע אויפלאַגע פון דעם בוך מיט הוספות, צ״אַ — אַ פּרעלימינאַרן באַריכט וועגן די מאַטעריאַלן פון איצטיקן קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפיע.

פאַר דער ביבליאָטעק און אַרכיוו

פרוי ספּירא, ווילנע, האָט געשענקט פאַרן ייוואָ (אויס דער זאַמלונג פון פאַרשטאָרבענעם אינזש׳ אל. ספּירא): 3 כּתבי-ידן: חומש געשריבן אויף פּאַרמעט, ר׳ חיים וויטאַלס ס׳ מבּוא שערים, געשריבן אין בראָד תפ״ד, און ס׳ פּרי עץ חיים, בראָד תקס״ד; 5 ספרים, דערין שו״ת מהר״י מינץ ור׳ מאיר מפּדוואה, ווענעציע שי״ג; ס׳ מקנה אברהם פון אברהם באַלמעס מיט לאַט׳ איבערזעצונג, האַנוי 1594.

ד״ר נתן גענס, טאָרטו: ווײַטערדיקע שיקונגען, דערין שיר תּהלה על שלום... פּויל פעטראָוויטש הראשון... ביום ישבּ על כּסא המלוכה שירו היהודים בעיר שקלאבּ... תקנ״ז; אַ Duldungspatent פון דער יידי׳ קהילה אין ראַוויטש, 1834; זשוקאָווסקי, Początki jęz. hebrajskiego, ווילנע 1809; ס׳ המגיד, נבּיאים ראשונים, אַמסטערדאַם 1697; פאַרשיידענע קאַלענדאַרן, בילדער א״אַ.

י. טויב, קוטנע: דיפּלאָם פון אַ יידישער אַקושערין, אַרויסג׳ פון דער Szkoła główna אין וואַרשע 1865; אורטייל-ביכער פון דעם גמינע-געריכט אין קוטנע 1868, 1869, ביכער, צײַטשריפטן, דרוקזאַכן. — לידיאַ באַרוכסען-אַשהיים: איר ווערק Die Schlesische Mariensäule, ברעסלע 1931. — א. ש. בעטעלהיים, בודאַפּעשט: Ungarländische Jüdische Zeitung, 1915 (16 נומערן). — פאַניע רינדזיון, ווילנע: 11 ביכער און צײַטשריפטן-נומערן, דערין קאָלאָקאָלאָוו, Указатель законов о евреях 1861; צוועטקאָוו, Сборник законов о евреях. — ביכער האָבן אויך געשענקט: מאיר בערנשטיין, ווילנע; א. י. גאָלדשמידט, ווילנע (17 נומערן); ראובן רײַכעל, ווילנע; ח. שאָקהאָבענזאָן, ווילנע; ד״ר מ. ראָזענטאַל (2 ביכער); י. גירשאָווסקי, ווילנע.

ד״ר י. רויכפלייש, לעמבערג: 44 ביכער און בראָשורן; ה׳ וואָהל, לעמבערג (אויס דער זאַמלונג פון זײַן פאַרשטאָרבענעם זון, ד״ר קאַראָל וואָהל): העברעיִשע און יודאַיִסטישע ביכער און צײַטשריפטן (20 נומערן); ברוך טשיש, לעמבערג (דורך י. רויכפלייש): אַ זאַמלונג וויצנבלעטער. — דורך דער געזעלשאַפט פרײַנד פון ייִוואָ, וואַרשע: י. גאָלדשיידער: 52 ביכער און בראָשורן אין ייִדיש און העברעיִש, דערין היפש אויסגאַבעס וועגן ציוניסטישע ענינים; יעקב שידלאָווער: אַ זאַמלונג צײַטונגען און דרוקזאַכן, דערין „וואַרשעווער טאָגעבלאַט״ Nowiny Codzienne, 1916, וואַרשע 1922 א״אַ; י. ליכטענשטיין: צײַטשריפטן-נומערן א״אַ; אליעזר טוכשנײַדער: 6 ביכער; אַברהם פײַנער: 5 ספרים. — נח פרילוצקי, וואַרשע: 14 ביכער.

עס האָבן אויך געשיקט מאַטעריאַלן: פרץ-פאַראיין, טשאָרטקאָוו; ח. ווירצער, וולאָדעווע; י. ליפסקי, לאָדזש; ליפע גלאַזער, טשאָרטקאָוו; נתן מאַרק, פיאַטראַ-ניאַמץ; ש. שפּיראָ, א״י; מ. שטיינבערג, בערעסטעטשקע; איציק מאַרקאָוויטש, לאָדזש; ש. ראָטענבערג, סטאַשעוו (צ״אַ אַ וויצנביכל פון מ. ל. לעוויטאַן „מאָטקע חב״ד״, ווילנע תרנ״ה); וו. לעוועגהאָף, האַמבורג (איצט אין זבאָנשין).

פ׳ שמואל בעטעלהיים, דער באַוווסטער ייִדיש-אונגערישער זשורנאַליסט, בודאַפּעשט, האָט צוגעשיקט:

Der Schadchen von Unsere Leut'. Ein rewmatisches Zugstück in drei Aufzühen. Zusammengeschlumpert von J. D. H. Gnick. II. Auflage Wien 1887.

Esther und Haman. Ein Purim-Lustspiel in einem Aufzuge. von Adolphe Rosée. Wien 1884.

אַ האַנטשריפטיקע העברעיִשע צײַטשריפט

פ׳ נ. ביינישעוויטש, קאָוונע, אַ פלײַסיקער זאַמלער פון מאַטעריאַלן צו דער ייִדישער געשיכטע און קולטור אין ליטע, האָט אַוועקגעשענקט דעם ייִוואָ אַ קאָלעקציע פון דער צײַטשריפט „רוח הזמן״, אַרויסגעגעבן אין סווואַלק אין יאָר תרכ״ט, דערצו צוגעגעבן אָט די באַשרײַבונג פון דער צײַטשריפט:

די קאָלעקציע באַשטייט פון די נומ׳ 1, 2, 3, 4, 5, 8 און 9, און פון דער צושריפט „המשך קומט״ סוף אייניקע אַרטיקלען אין נומ׳ 9 איז צו דרינגען, אַז ס׳זײַנען אפשר אַרויס נאָך נומערן. יעדער נומער באַשטייט פון 8 זז׳.

דער רעדאַקטאָר פון דער זעלטענער צײַטונג איז איינער אַ ז״ר, דורך וועמען ס׳זײַנען אָנגעשריבן די לייט-אַרטיקלען, די פּאָליטישע איבערבליקן (עניני המדינות) און די וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען אין יעדן נומער. די

אַנדערע מיטאַרבעטער חתמענען זיך מיט די פּסעוודאָנימען הררי זהב, יה״ל, של״ט, יער, אמ״ר און מצב״י. פון דעם אַקראָסטיך פון של״ט לכבוד דעם רעדאַקטאָר ז״ר צו זײַן געבוירנס-טאָג אין נומ׳ 9 ווערן מיר געוואָר, אַז ז״ר איז זלמן ראָזנטאַל.

אין דעם לייט-אַרטיקל פון ערשטן נומער שרײַבט דער רעדאַקטאָר מיט גרויס התפעלות וועגן דעם „רוח הזמן״ און דעם „ליכט פון השכלה״, וועגן דעם גײַסט פון פרײַנדשאַפט און ברידערלעכקייט צווישן אַלע פעלקער, וועגן דער גלײַכבאַרעכטיקונג פון די ייִדן אַפילו אין אַזעלכע אָפּגעשטאַנענע לענדער ווי אינדיע, כינע און יאַפּאַן (!), האָט ער, דער רעדאַקטאָר, „אָנגעגורט זײַנע לענדן״ אַרויסצוגעבן די דאָזיקע צײַטונג פאַר דער יוגנט, צו שטיין שטענדיק אויף דער וואַך, „באַוואָפנט מיט דער שרײַבער-פעדער״, אין די אָפּטיילונגען: ענינים מדינים, ד״ה אַלגעמיינע פּאָליטיק, וויכטיקע נײַסן צו דער רעכטער צײַט, רעצענזיעס אויף ביכער, לידער און רעטענישן; ער זאָגט אויך צו: כפעם בפעם אשקכם מעסיס הרימונים (ראָמאַנען); און אַזוי ווי די צעדער-ביימער וואַקסן אויך ניט אויס אין איין טאָג, אַזוי וועט אויך די דאָזיקע צײַטונג מיט דער צײַט אויסוואַקסן זייער גרויס. אין אַן אַרטיקל „תוכחת-מגולה״ וואַרפט אויף דער רעדאַקטאָר דער ייִדישער געזעלשאַפט, וואָס זי גיט ניט אַכטונג אויף די תלמוד-תורה-קינדער, וואָס גייען נעבעך באָרוועס און אָפּגעריסן, פאָדערט, מ׳זאָל זען זיי לערנען מלאָכה, פאַררופט זיך דערבײַ אויף די חז״ל. אַחוץ די פיל אָריגינעלע אַרטיקלען זײַנען אין דער צײַטשריפט געדרוקט איבערזעצונגען פון לעסינג, שילער, היינע, וויקטאָר הוגאָ, פלאָריאַן.

אויספירן מיט אַ קאַליגראַפישן כתב אַ געוויסע צאָל עקזעמ-פּלאַרן פון יעדן נומער האָט דאָך געפאָדערט פיל צײַט, דאַרף מען אָננעמען, אַז די גרופּע מיטאַרבעטער איז באַשטאַנען פון אויפ-געקלערטע זײַדענע יונגע לײַט בײַ רײַכע שווערן אויף קעסט, וואָס האָבן זיך געקענט אָפּגעבן צו פאַרשפּרייטן אויף אַזאַ אופן די השכלה צווישן ייִדן אין ליטע. אַגב סוף יעדן נומער זײַנען אויך פאַרעפנטלעכט פאַרשיידענע קליינע אָנמערקונגען צו מאַמרי חז״ל אָדער פּסוקים פון תנך מיט דער כוונה צו פאַראינטערעסירן די לומדי התורה אויך, ווי די אַרויסגעבער זאָגן אַגב בפירוש אין אַן ענטפער אין דעם „בריוואַסטן״ פון דער צײַטשריפט, אַז זייער ציל איז צו פאַראייניקן „תורה״ מיט „חכמה״.

אַ פּנים, אַז דעם „המגיד״, וואָס האָט דעמאָלסט דערשײַנט אין ליק, פלעגן אין ליטע באַקומען נאָר יחידי סגולה, אויב אַ גרופּע משכילים האָט געפּועלט בײַ זיך אַרויסצוגעבן אַ געשריבענע צײַטונג פאַרן פּרײַז פון 10 קאָפּיקעס אַ חודש אַבאָנעמענט. שטאַרק איז געווען דער חשק בײַ די דעמאָלסטיקע משכילים צו פאַרשפּרייטן דאָס „ליכט פון דער השכלה״, און זיי האָבן דערויף ניט געקאַרגט קיין שום מי.

פאַר דער פאָלקלאָר־קאָמיסיע

האָבן צוגעשיקט: מ. גאָטשאַלק, גאָלדינג, קורלאַנד: זעקס אינטערעסאַנטע פאָלקסלידער.—משה וויזל, ווישאַ דע סוס, מאַראַמורעש, רומעניע: פיר פאָלקס־לידער. – אליעזר ווורצל, חיפה, א״י: 15 וויצן און אַ פאָלקסליד. – הערשל סלאָנימסקי, שעדלישטש: אַ גרעסערע זאַמלונג שפריכווערטער (730 נומערן). – ח־י. פירסט, טאַרנעפּאָל: אַ זאַמלונג חסידישע ניגונים. — ש. ברעגמאַן, האָראָכאָוו: סימנים, קללות און קינדערלידלעך. — ד. קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי, ווילנע: „נאַפּאָלעאָנס אַנעקדאָטן און מעשׂהלעך״... וואַרשע 1912.— שמחה גאָרדאָן, קאַלושין: 25 רעטעניש און 4 פורים־לידער. – ב. קאָסאָווסקי קאָזלוישטשינע: אַ ווייטערדיקע זאַמלונג רעטעניש (25 נומערן) און אַ פאָלקס־מעשׂה. — ר. לייכטער, טאָמאַשעוו: אַ ווייטערדיקע זאַמלונג רעטעניש און לידער. — מ. שטיינבערג, ברעסטעטשקע: זאַבאָבאָנעס, שפריכווערטער א״אַ.— נ. שמיגעלסקי, גראָדנע: חדר־טייטש, ראָשי־תיבות, רעטעניש און וויצן. — ד. פּטאַשקין, וואַרשע: „רעטעניש און שפּאַספּראַגן״... וואַרשע 1912 און „הומאָריסטישער ווערטערבוך״... וואַרשע 1926. — פייגע אָקסענבערג, ווילנע: וויצן וועגן מאָטקע חבד און שפריכווערטער. — ח. ווייַנטרויב, וולאָדעווע: פינף לידער און רעטעניש. – א. שוואַרץ, טשערנאָוויץ, רומעניע: מאַטעריאַלן פון טשעכאָסלאָוואַקיי. — מ. מ. בינשטאָק, קאָלק: מאַטעריאַלן. – נ. מאַרק, פּיאַטראַ, רומעניע: שפּראָך קעגן עין־הרע, פאָלקסלידער און נאָטן צו אַ פּריִער געשיקטן ליד. — י. הערנהוט, לובלין: מגלת אסתר אויף ייִדיש. — משה לאָנדאָן, לאָדזש: פּאַראָדיע אויף גמרא לערנען.

פאַר דעם עטנאָגראַפישן מוזיי

אסתר סעגאַל, ווילנע: אַן אַלט פאַרטעכל באַקומען ביי אַן 80יעריקער פרוי, וואָס איר באָבע האָט דערין געטאַנצט אַ „דאָברי דען״, און אַ „שטערנשוס״— אַ קמיע אויף גרינג צו האָבן קינדער. – ש. ז. פּיפּע, ווילנע: אַ פּאָרטרעט פון דער ווילנער צדקה־געבערין דבורה־אסתר געלפּער.

אין שליחות פון ייִוואָ האָט דער קינסטלער וו. וויטאַל־קאַפּלאַנסקי פיר־גענומען אַ באַזוך אין אַ ריי שטעט און שטעטלעך אין פוילן, צו מאַכן אויפ־נאַמעס און געמעלן פון די ייִדישע שולן א״אַ ייִדישע אַלטערטימלעכקייטן. דער קינסטלער האָט שוין צוגעשיקט די ערשטע סעריעס אויפנאַמעס—פון די זייער שיינע הילצערנע שולן אין אָרלע, זאַבלודעווע און טיקטין.

ביכער פון מחברים און פאַרלעגערס

אין קאַמף מיטן אַראַבישן טעראָר. ריגאַ: פ׳ „דזיוועס און קולטורא״ 1938. 16 ז׳.

אָליצקי, ל. וועגן האָבן אויערן. געקליבענע מעשׂאָלים. וואַרשע: אַרויסגעגעבן דורכן מעכאַבער ביי דער מיטהילף פון ייִדישן פּען־קלוב און צישאָ אין וואַרשע 1938. 100, II ז׳.

אָפּאַטאָשו, י. שרהקע. וואַרשע: פ׳ „קינדערפרײַנד״ 1938. 95 ז׳.

אַפּשאַן, הערצל. בית ישראל — וויזשניצער רבי׳ס הויף. סיגעט מאַראַמורעש: 1939 254 ז׳.

באַגיש, זישע. כינעזיש. שיקאַגאָ: פ׳ מ. צעשינסקי 1938. 73, IV ז׳.

בערגמאַן, א., און, גאָלדבערג, א. אונדזער בוך. ליטעראַרישע כרעסטאָמאַטיע פאַר דער מיטלשול. ניו יאָרק: קאָאָפּ׳ פאָלקס־פאַרלאַג פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן 1939. 384 ז׳.

גרין, ירחמיאל. באַרג־ייִדן. ראָמאַן. פון דער סעריע: „צווישן וועלדער״. וואַרשע: „ליטעראַרישע בלעטער״ 1938. 256 ז׳.

דעמבלין, ב. וועסט־סאַיד. ראָמאַן. ניו יאָרק: 1938. 201 ז׳.

הערנהוט, י. צוויי פאָלקס־מעשות <מײַסעס>. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדער־פרײַנד״ 1939. 16 ז׳.

וואָגלער, אלחנן. צוויי בעריאָזעס בײַם טראַקט. פּאָעמע. ווילנע: אַרויס־געגעבן דורך דעם ייִדישן ליטעראַטן־פאַראיין און פּען־קלוב אין ווילנע 1939. 170, I ז׳.

וואָלף, לייזער. שוואַרצע פּערל. געקליבענע לידער. וואַרשע: פ׳ „ליטעראַרישע בלעטער״ 1939. 116, II ז׳.

וועוויאָרקע, וו. געזאַמלטע שריפטן. צווייטער באַנד. באָדנלאָזע מענטשן. פּאַריז: אַרויסגעגעבן פון וו. וועוויאָרקע־קאָמיטעט 1937. 190, I ז׳.

טאַראַנט, דוואָירע. מיין בוך. צווייטער לייענבוך פאַר אָנפאַנגער. ניו יאָרק: קאָאָפּ׳ פאָלקס־פאַרלאַג פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן 1938. 80 ז׳.

טענענבוים, ש. דער ספּינקס. ראָמאַן. שיקאַגאָ: אַרויסגעגעבן דורכן שיקאַגאָ׳ער „אידישען קוריער״ 1938. 179 ז׳.

ייִדיש לאָנדאָן II. פּעריאָדיש אַרויסגעגעבן פון אַ גרופּע שרײַבער בײַ דער ייִדישער קולטור־געזעלשאַפט „איקוף״. לאָנדאָן: 1939. 131 ז׳.

לאַזנאָווסקי, מ. ראָבאָט. <איינאַקטער אין 2 בילדער>. וואַרשע: פ׳ ש. גאָלדפאַרב 1939. 32 ז׳.

לעווין, משה. די קאַץ דערציילט. אילוסטרירט: ב. גומענער. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדערפרײַנד״ 1939. 16 ז׳.

מאַרוויל, שמואל. טרערן אין דער נאַכט. לידער און פּאָעמע. וואַרשע: פ׳ „פלאַמען״ 1937. 63 ז׳.

מיצקעוויטש, אַדאַם. פּאַן טאַדעוש אָדער דער לעצטער איבערפאַל אויף ליטע. איבערדערציילט אין ייִדיש י. קראָגענבערג. ערשטעס העפט. וואַרשע—לאָדזש: פ׳ פאָלקסקולטור (1938). 38 ז׳.

נאָרדוי, מ. קאָפּוואַסער. באַאַרבעט אין ייִדיש: מ. רובינשטיין. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדערפרײַנד״ 1938. 16 ז׳.

סוויפט, י. גוליווער בײַ די ליליפוטן. ייִדיש: מ. טייכמאַן. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדערפרײַנד" 1939. 16 ז'.

סיטאָ, פייוול. פאַראָדיעס. צייכענונגען פון א. העפטער. מאָסקווע: פ' „עמעס" 1938. 51, I ז'.

סלאָוואַצקי, י. דער פאָטער פון פאַרפעסטיקטע. ייִדיש פון ל. פּאַפּיק. בערעסטעטשקא: פ' „צוויט" 1939. 24 ז'.

פּאַפּיערניקאָוו, י. אונטער פייער. לידער. תל־אָביב: פ' „אייגנס" 1939. 58, II ז'.

פּאַץ, גאָלדע. רוימישע לעגענדעס. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדערפרײַנד" 1939. 48 ז'.

פּושקין, א. ס. א מעשהלע וועגן זיבן גיבורים און א טויטער בת־מלכה. איבערדיכטונג פון לייב נײַדוס. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדערפרײַנד" 1938. 31 ז'.

פּראָוואַטינער, א. יהודה המכבי. היסטאָרישע אָפּערעטע אין דריי אַקטן. שיקאַגאָ: פ' מ. צעשינסקי 1939. 24 ז'. (אידישע יוגנט־ביבליאָטעק).

פּרץ, י. ל. דערציילונגען. ווילנע: פ' „נײַע ייִדישע פאָלקשול" 1939. 11, I ז'.

פּיטש־פּערקינס, ליוסי. די געוואַגטע <קינדער פון דער שטיינצײַט>. ייִדיש — העלענע כאַצקעלס. ווילנע: פ' „נײַע ייִדישע שול" 1939. 51, I ז'.

פרידמאַן, בעצאַלעל. מיין בוך. לייענבוך פאַרן דריטן קלאַס. צייכענונגען פון ש. קאַמינסקי. ניו־יאָרק: קאָאָפּ פאָלקס־פאַרלאַג פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן 1938. 192 ז'.

פרידמאַן, יעקב. שבת. [לידער]. טשערנאָוויץ: 1939. 100, II ז'.

צוקער, יאָסל. א פרעמד לעבן. <דערציילונגען פון ייִדישן לעבן אין פאַריז>. הקדמה פון נח פּרילוצקי. וואַרשע: אַרויסגעגעבן מיט דער מיטהילף פון ייִד' פּ. ע. נ.־קלוב אין וואַרשע 1939. 144 ז'.

קאָראָלענקאָ, וולאַדימיר. דער בלינדער מוזיקאַנט. איבערגעזעצט אין ייִדיש און באַאַרבעט פאַר יוגנט: מ. רובינשטיין. וואַרשע: פאַרלאַג „קינדערפרײַנד" 1939. 128 ז'.

רובינשטיין, יוסף. מאָדעלן. לידער. אַרויסגעגעבן בײַ דער מיטהילף פון ייִד' פּ. ע. נ.־קלוב אין וואַרשע 1939. 108, III ז'.

Opatoshu, Josep. In Polish Woods. Translated from the Yiddish by Isaac Goldberg. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America 1938. 392 p.

Schneor, Salman. Noah Pandre's Village. London: Chatto and Windus 1938. 320 p.

די וולאַדעק־אויסשטעלונג

די צענטראַלע ביבליאָטעק און אַרכיוו און דער אַמאָפּטייל פון ייִוואָ מיט דער הילף פון ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט האָבן אָרגאַניזירט אַן אויסשטעלונג צום אָנדענק פון דעם אומפאַרגעסלעכן ב. וולאַדעק,

מיטגליד פון דער צענטראַלער פאַרוואַלטונג פון ייוואָ. די אויסשטעלונג איז רעאַליזירט געוואָרן דורך אַ קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון ד"ר י. שאַצקי, מרדכי קאָסעווער און משה שטאַרקמאַן און דעם פאַרוואַלטער פון דער ביבליאָטעק און אַרכיוו מענדל עלקין. די עקספּאָנאַטן פאַר דער אויסשטעלונג האָבן צוגעשטעלט די משפחה וולאַדעק, יעפּים ישורין, דער ייִדישער אַרבעטער-קאָמיטעט און „אָרט". די אויסשטעלונג איז געווען איינגעטיילט אין אָט די אָפּטיילונגען: א) בילדער (צ"אַ פון באַרימטע אַרבעטער-פירערס, ייִדישע פירערס און שרייבערס און אויך אַ ריי בילדער פון וולאַדעקן אין פאַרשיידענע צייטן פון זיין לעבן און טעטיקייט). ב) פּרעסע (וועגן וולאַדעקס לעבן און טעטיקייט). ג) פאַרשיידענע אַרטיקלען און לידער פון ב. וולאַדעק אין פאַר-שידענע זאַמלביכער, זשורנאַלן און אויך זיינע געזאַמלטע ווערק. ד) וולאַדעקס מאַנוסקריפּטן, טיילווייז נאָך ניט פאַרעפנטלעכטע. ה) קאָרעספּאָנדענץ (בריוו פון באַרימטע שריפטשטעלער, אַרבעטער-פירער, קולטור-טוער א"אַ, צווישן זיי בריוו פון אָטאָ באַווער, קאַרל קאַוטסקי, י. ל. פּרץ). ביכער-מתנות צו וולאַדעקן פון פאַרשיידענע שריפטשטעלער מיט אויפשריפטן. ז) וולאַדעק אין ניו-יאָרקער שטאָט-פאַרוואַלטונג. ח) קונסטזאַכן פון וולאַדעקס קאָלעקציע. ט) בראָנזענע באַרעליעפן פון וולאַדעקן פון די סקולפּטאָרן א. איזענבערג און דוקאָר. י) אַ גרופּע משפחה-בילדער און דער אַרבעטס-טיש מיט אַלע מכשירים, די שטולן און דער ביכערשאַנק פון וולאַדעקס אַרבעטס-צימער אין „פאָרווערטס".

די אויסשטעלונג איז געווען אָפן פון 1טן ביזן 15טן אַפּריל און האָט צוגעצויגן אַ גרויסן עולם.

די אָפּטיילונג פון ייוואָ אין פראַנקרייך

גרייט צו דעם זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון די ייִדן אין פראַנקרייך אונטער דער רעדאַקציע פון דעם וויסנשאַפטלעכן סעקרעטאַר פון דער היסטאָרישער סעקציע א. טשעריקאָווער, אין שייכות מיט דעם 150יאָריקן יובל פון דער גרויסער פראַנצייזישער רעוואָלוציע.

דעם 23סטן מאַרץ האָט דער פאַריזער אָפּטייל פון ייוואָ אַראַנזשירט אַ גאָלדפאַדן-פייערונג. דער באַריכט אין „פאַריזער היינט" פון 26סטן מאַרץ דערציילט וועגן דעם:

אין אַן אויסערגעוויינלעך פייערלעכער שטימונג איז דורכגעגאַנגען די אַברהם גאָלדפאַדן-פייערונג אין פאַריז, אַראַנזשירט פון דער אָפּטיילונג פון ייוואָ אין פראַנקרייך צום יובל זינט דער פאָטער פון ייִדישן טעאַטער איז אויפן וועג פון זיינע וואַנדערונגען צום ערשטן מאָל אַראָפּ קיין פאַריז און געפרוווט דאָ גרינדן אַ שטענדיקן ייִדישן טעאַטער. די פייערונג איז פאָרגעקומען אין זאַל אויף ריי לאַנקרי 10, וואָרעם דאָ שפּילט מען שוין ייִדיש טעאַטער אָן איבעררייס 50 יאָר און אַ סבּרא, אַז גאָלדפאַדן גופא איז

אויפגעטרעטן אויף דער סצענע אין לאַנקרי. דער אַרײַנגאַנג אין זאַל איז געווען דעקאָרירט מיט אַ טעאַטער־מאָטיוו, וואָס שטעלט פאָר דעם קיניג אַחשוורוש, איבער דעם אַן אויפשריפט „אויף אונדז איז געפאַלן דאָס ליכט פון גאָלדפאַדן", פון ביידע זײַטן — דער ייוואָ־צייכן. איבער דער סצענע, באַלויכטן דורך אַ פּראָזשעקטאָר—אַ גרויס בילד פון אַברהם גאָלדפאַדן מיט די דאַטעס 1889—1939. דער זאַל איז געווען איבערגעפולט מיט טוערס און פרײַנד פון ייוואָ, פאָרשטייער פון ייִדישע קולטור־אָרגאַניזאַציעס און אַ גרויסן עולם גאָלדפאַדן־פאַרערערס. דער אָרקעסטער, דיריגירט דורך ה׳ סאַם, האָט געשפּילט אַ פּאָפּורי פון גאָלדפאַדנס מוזיק צונויפגעשטעלט דורך אליהו הירשין. איציק מאַנגער האָט געהאַלטן אַ גײַסטרײַכן רעפעראַט וועגן אַ. גאָלדפאַדענען—אַן אַפּאָטעאָז פאַר דעם פאָטער פון ייִדישן טעאַטער — און פּאַטעטיש רעציטירט זײַן פּאָעמע „גאָלדפאַדעניאַדע" (דער פאָרהאַנג איז בשעת מעשה געווען באַצירט מיט אַ פײַנעם דעקאָראַטיוון מאָטיוו, וואָס האָט פאָרגעשטעלט דאָס שער־בלאַט פון „שולמית" גאָלדפאַדנס). דאַן איז געשפּילט געוואָרן דער ערשטער אַקט פון „שולמית" מיטן אָנטייל פון אַלע פּאַריזער אַקטיאָרן. די פאָרשטעלונג, געהאַלטן אין טראַדיציאָנעלן נוסח פון פאַר 50 יאָרן, האָט געהאַט שטורמישן דערפאָלג. נ. פראַנק האָט דאַן רעפערירט וועגן אַ. גאָלדפאַדענען אין פּאַריז, אַ לעבן פון נויט און ראַנגלעניש, אָבער אויך אַ פּראָדוקטיוו לעבן. די בינע איז געווען באַפּוצט מיט אַ דעקאָראַטיוון מאָטיוו, וואָס שטעלט פאָר אַ קינסטלעריש אויסגעפירטן שער־בלאַט פון דער „כישוף־מאַכערין". ה׳ פריידנרײַך, באַגלייט פון אָרקעסטער, האָט רעציטירט איציק מאַנגערס „ליד פון אַקטיאָר". עס איז דערנאָך אויפגעפירט געוואָרן אַ סצענע פון „באָבע יאַכנע" מיט אַ. קאָמפּאַנייעץ אין דער טיטל־ראָלע. אין די גאָלדפאַדן־סצענעס האָבן זיך באַטייליקט די אַרטיסטינס ארנשטיין, בורשטין, גאָלדבערג, עשקאָ, זײַדערמאַן, טופּמאַן, טרוימאַן, טאָפּעל, מאַראָכאָווסקי, מענדעלעוויטש, עפּשטיין, פאדלובנאַ, פינעט, פעלד; די אַרטיסטן בורשטין, בערגמאַן, גאָלדבערג, גאָלדווײַז, ווינקלער, זײַדערמאַן, טרוימאַן, טשײַקאָווסקי, לערנער, מאַראָכאָווסקי, מאָשקאָווסקי, פאדלובנער, פריידנרײַך, עפּשטיין, אַבא קאָמפּאַנייעץ, ישראל קאָמפּאַנייעץ. די מאָטיוון און דעקאָראַציעס זײַנען אויסגעפירט געוואָרן דורך די מאָלערס בלום און מאָנטשניק. דער באַריכט לאָזט אויס: „אַ גרויסע און שיינע פײַערונג, אַ גרויסע קולטור־אונטערנעמונג ניט נאָר פאַר פּאַריז, אַ הקדמה צו די גרויסע פײַערונגען אין 1940 צו גאָלדפאַדנס 100סטן געבוירן־טאָג, וואָס דער ייוואָ האָט שוין פאַרעפנטלעכט אַ רוף צו פײַערן די דאַטע".

די ייוואָ־אַרבעט אין דרום־אַמעריקע

פאַר אַ צענטראַלער ייִדישער ביבליאָטעק אין בוענאָס־אײַרעס

ווי מיר האָבן שוין בשעתו געמאָלדן, האָט די פאַרוואַלטונג פון דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין אַרגענטינע באַשלאָסן

צו גרינדן אַ צענטראַלע ייִדישע ביבליאָטעק אין בוענאָס־אײַרעס. אין דער אָנערקענונג פון דער גוואַלדיקער וויכטיקייט פון דער דאָזיקער אויפגאַבע פאַר דעם גאַנצן ייִדישן ייִשובֿ אין אַרגענטינע, וואָס אָן רעאַליזירן זי קען ניט געמאָלט זײַן קיין ייִדישע וויסנשאַפטלעכע אַרבעט דאָרט, האָט די פאַרוואַלטונג אין משך פון די לעצטע דרײַ חדשים אָפּגעהאַלטן אַ ריי באַראָטונגען, אָנגעצייכנט די וויכטיקסטע פּלענער און באַשטימט אַ דרײַער־קאָמיסיע פון שמואל ראָזשאַנסקי (סעקרעטאַר), י. ל. גרוזמאַן און מישע שוואַרץ, וואָס זאָל אָנפירן די אַרבעט, כּדי וואָס גיכער צו עפענען די ביבליאָטעק, לכתחילה—פאַרשטייט זיך—אין אַ באַשיידענעם פאַרנעם. עס איז פאַרעפנטלעכט און צעשיקט געוואָרן אַן אויפרוף, אין ייִדיש און אין שפּאַניש, צו די טויזנטער פרײַנד. מען האָט געעפנט אויף צוויי וואָכן אַן אויסשטעלונג פון די באַקומענע מתּנות, געשריבן אין די צײַטונגען אאַז״וו. און דאָס האָט געהאַט אַ פּעולה: עס האָבן גענומען אַרײַנקומען מתּנות—און אַ סך וויכטיקע, פון יחידים (די ערשטע 25 ביכער האָט געשאָנקען י. ל. גרוזמאַן, רעדאַקטאָר פון „שפּיגל״) און פון אינסטיטוציעס.

דער פּראָקלאַמירונגס־אַקט האָט צוגעצויגן אַן עולם פון עטלעכע הונדערט מענטשן. נאָך דער עפענונג־רעדע פון ש. רעזניק האָט ש. ראָזשאַנסקי געהאַלטן אַ רעפעראַט וועגן דער וויכטיקייט פון דער איניציאַטיווע, אָנווײַזנדיק, ווי נעבעכדיק עס זעען אויס די ייִדישע ביבליאָטעקן אין אַרגענטינע און אַז עס מוז זײַן די אַמביציע ניט נאָר פון יחידים, נאָר אויך און דער עיקר פון אינסטיטוציעס אַוועקצושטעלן אַ צענטראַלע ייִדישע ביבליאָטעק, וואָס זאָל פּאַסטן פאַר אַזאַ קיבוץ. אין קאָנצערט־אָפּטייל איז אויפגעטרעטן די אַרטיסטין נינע סיבירצעוו. אין זאַל זײַנען געווען אויסגעשטעלט עטלעכע שענק מיט ביכער, וואָס דער אַרגאָפּטייל האָט געשאָנקען (אַלע אויסגאַבעס פון ייִוואָ), לייגנדיק דערמיט דעם יסוד פאַר דער קומעדיקער ייִדישער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק פון אַרגענטינע. שפּעטער זײַנען דורכגעפירט געוואָרן רעפעראַטן און דיסקוסיע־אָוונטן (פּ. כּץ — „דער היסטאָרישער זינען פון דער ייִדישער ליטעראַטור״—צוויי אָוונטן, „צי די ייִדישע ליטעראַטור דריקט אויס דאָס ייִדישע לעבן״ מיט אַן אַרײַנפיר־וואָרט פון י. האָרן, אַן אָוונט געהייליקט דעם דריטן באַנד היסטאָרישע שריפטן, וועגן וועלכן עס האָבן גערעדט פּ. וואַלד און ד״ר ל. זשיטניצקי). — אין רעזולטאַט איז געזאַמלט געוואָרן העכער אָנדערטהאַלבן טויזנט ביכער, אַ סך פון זיי ווערטפולע און אייניקע פון זיי יקר־המציאותן.

דער דאָזיקער גוטער אָנהייב האָט די טוערס פון ייִוואָ צוגעגעבן מוט און דעם 30סטן מאַרץ איז פּראָקלאַמירט געוואָרן די גרינדונג פון דער צענטראַלער ייִדישער ביבליאָטעק אויף אַ פײַערלעכן אַקט מיט דעם

אָנטייל פון אַ 300 פרײַנד פון דער ייִדישער קולטור. מיט רעדעס זײַנען אַרויסגעטראָטן ש. רעזניק, דער טשילענישער דעפּוטאַט ד״ר נאַטאַליאָ בערגמאַן, וועלכער איז געווען צו גאַסט אין בוענאָס־אײַרעס, י. ל. גרוזמאַן, ב. ג. סאַפּאָזשניקאָוו, ש. ראָזשאַנסקי און דערנאָך איז געווען אַ קאָנצערט פון ייִדישן פאָלקלאָר אין ייִדיש, העברעיִש און שפּאַניאָליש אין דער אויספירונג פון די זינגער נינע סיבירצעוו, דוד היצקאָפּ, אַדעלע מילבערג און גדליה רויזנער. נינע סיבירצעוו האָט אַגב געזונגען לידער פון פּסח קאַפּלאַן, און וועגן דעם דאָזיקן פאַרדינסטפולן טוער אויפן געביט פון דער ייִדישער קולטור, ליטעראַטור און מוזיק זײַנען געזאָגט געוואָרן עטלעכע ווערטער.

דער קינסטלער משה פייגנבלום האָט געצייכנט אַ פּאָרמעט, אויף וועלכן עס האָבן זיך געחתמעט אַלע אינסטיטוציעס און פּערזאָנען וואָס האָבן בײַגעשטײַערט פאַר דער גרינדונג פון דער ביבליאָטעק. דער רושם פון דעם אַקט איז געווען זייער אַ שטאַרקער. עס ווערט אויך צוגעגרייט אַ באַנקעט לכבוד דער גרינדונג און געפירט אַן אויפקלער־אַרבעט אין אַלע אינסטיטוציעס, וואָרעם עס איז דער חובֿ פון דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט אויפצוהאַלטן די ביבליאָטעק.

עס אַרבעטן ענערגיש פאַר דער זאַך אַחוץ דעם שטענדיקן מיטאַרבעטער דוד לערמאַן דער איבערגעגעבענער אינזש׳ א. א. פישער, נ. קריטשמאַר, דער פריש צוגעצויגענער פ׳ דוד שער.

*

דעם 9טן אַפּריל איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן די יאָריקע פאַר־זאַמלונג פון יוּוואָ אין אַרגענטינע. דער פאָרזיצער ש. רעזניק האָט אָפּגעגעבן דעם באַריכט וועגן דער אָפּגעטאָנענער אַרבעט. אויך דער באַלאַנס פאַרן יאָר האָט געוויזן דעם גאָר היפּשן אויפשטײַג פון דער יוּוואָ־אַרבעט אין אַרגענטינע. עס איז אויסגעווײַלט געוואָרן אַ נײַע עקזעקוטיווע אין אָט דעם צוזאַמענשטעל: שכנא רעזניק—פאָרזיצער, מ. רעגאַלסקי—וויצע־פאָרזיצער, נ. קריטשמאַר—צווייטער וויצע־פאָרזיצער, י. ל. גרוזמאַן—סעקרעטאַר, ד. לער־מאַן—פּראָסעקרעטאַר, דוד שער—אַקטן־סעקרעטאַר, ג. קאַפּלאַנסקי—נאמן, ד״ר י. קאָוועגסקי — פּראָקאַסיר, שמואל ראָזשאַנסקי — ביבליאָטעק־דירעקטאָר, אינזש׳ א. א. פישער—פאַרלאַג־דירעקטאָר, מישע שוואַרץ — אַרכיוו־דירעקטאָר.

אין פּלענום פון דער פאַרוואַלטונג גייען אַרײַן די פ״פ: י. אַקסענצאָוו, י. באָטאַשאַנסקי, ה. ברוסילאָווסקי, וו. ברעסלער, מ. פייגנבלום, י. געלער, י. האָרן, פּ. כץ, ל. קלאָצמאַן, יוסף מענדעלסאָן, מ. לעווי, ל. ליאַטשאָ, ד״ר מ. מערקין, ג. סאַפּאָזשניקאָוו, ד״ר ל. זשיטניצקי, ל. שאַפּיראָ, ד״ר א. ספּיוואַק, א. ל. שוסהיים, י. שמולעוויטש, פּ. וואַלד, ב. ווײַנשטאָק, ש. פריילעך, ה. וואָלף. אין דער רעווידיר־קאָמיסיע — ד. אײַזנבערג און וו. רינג.

ס׳איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן דורך אַ חודש-בײַשטײַער אַ פאָנד אויף צו שיקן אַ דעלעגאַט אויף דעם אַלוועלטלעכן צוזאַמענפאָר פון ייוואָ, וועלכער איז פאָרויסגעזען אויפן יאָר 1940.

עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיסיע פון ש. רעזניק, ד״ר י. קאָווענסקי און ד״ר גרינבערג אויף דורכצופירן די נייטיקע פאָרמאַליטעטן צו לענאַליזירן דעם ייוואָ אין אַרגענטינע ווי אַ יורידישע פערזאָן.

*

פאַר זײַן אָפּפאָר פון אַרגענטינע האָט מלך ראַוויטש אין דער ייִדישער פּרעסע פון בוענאָס-אײַרעס, „דער ייִדישער צײַטונג״, „דער פּרעסע״, דער מאָרגנצײַטונג״, אָפּגעדרוקט אַ דאַנקבריוו צו אַלע, וואָס האָבן געהאָלפן אין דער אַרבעט פאַרן ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, די רעדאַקטאָרן פון די צײַטונגען, די מיטגלידער פון דעם אַקציע-קאָמיטעט, דער פאַרוואַלטונג פון דעם אַרגאָפּטייל, די קאָמיטעטן אויף דער פּראָווינץ און אַלע מיטהעלפערס בײַ די זאַמלונגען. אין דעם בריוו שרײַבט צ״אַ מלך ראַוויטש:

„אין דעס איצטיקן גרויסן היסטאָרישן מאָמענט פון אונדזער פאָלק איז די אַרבעט פון ייוואָ אַריבערגעוואַקסן די ראָמען פון אַ נאָרמאַלן פּראָגראַם. דער ייוואָ פאַרן ייִדישן פאָלק באַטײַט הײַנט גרויסע טרייסט און גרויסע האָפענונג. אונדזער אינסטיטוט האָט הײַנט נישט נאָר אַ וויסנשאַפטלעכן פּראָגראַם, נאָר אויך אַ נאַציאָנאַלע מיסיע. „...איך בין טיף איבערגעצײַגט, אַז דער ייוואָ אין אַרגענטינע וועט אַלע מאָל שטיין אין אַוואַנגאַרד פון די ייוואָ-אָרגאַניזאַציעס. זײַן באַזיס איז דאָך דער געזונטער און נאָך אַלץ קרקע-בתולהדיקער אַרגענטינער ייִשובּ״.

די אַקציע פון ש. רעזניק אין באָליוויע

דער פאָרזיצער פון ייוואָ אין אַרגענטינע, דער שריפטשטעלער און רעדאַקטאָר פון חודש-זשורנאַל Judaica ש. רעזניק האָט אויף דער בקשה פון ייוואָ באַזוכט באָליוויע, ווו עס איז צום ערשטן מאָל דורכגעפירט געוואָרן אַן אַקציע פאַר דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט. דער ייִדישער ייִשובּ האָט זייער וואַרעם אויפגענומען דעם שליח פון ייוואָ און אויך געשאַפן אַ לפי ערך היפּשע סומע. עס איז פאַר די באָליוויאַנער ייִדן געווען אַ פרייד דאָס געפיל, אַז מ׳שיקט שוין אויך צו זיי שליחים פון צענטראַלע ייִדישע אָרגאַניזאַציעס: „אַ סימן, אַז מ׳האַלט אונדז שוין פאַר אַ ייִשובּ״.

ש. רעזניק האָט אין לאַ פּאַז געהאַלטן דרײַ רעפעראַטן. צו איינעם פון זיי איז געקומען דער דירעקטאָר פון דער אימיגראַציע ה׳ סילוואַ, וואָס האָט באַגריסט דעם גאַסט אין נאָמען פון דער רעגירונג און זיך דערבײַ שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט זײַן מיסיע. אין אינטערוויו פאַר דער ייִדישער פּרעסע פון בוענאָס-אײַרעס האָט ש. רעזניק דערקלערט, אַז אין באָליוויע זײַנען פאַראַן אויסערגעוויינלעכע מיגלעכקייטן פאַר אַ ברייטער ייִדישער קאָלאָניזאַציע

און די רעגירונג וואָלט גרייט געווען אַ סך אין דעם צו העלפן, עס פעלט אָבער אַן ערנצטע איניציאַטיווע.

אין דער אַקציע האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט יצחק טעוולין, משה דראָבלעס, חיים איידלמאַן, עזרא שעכטמאַן, גדליה לאַנאָוויער, יעקב קאַנטאָראָוויטש, יוסף עדלשטיין און חיים בוים, וואָס זײַנען געוווּנען געוואָרן פאַר שטענדיקע פרײַנד פון ייוואָ און אויך אָרגאַניזירט אַ שטענדיקן קאָמיטעט. כדאַי צו פאַרצייכענען, אַז אויך די פליטים פון דײַטשלאַנד האָבן אַרויסגעוויזן גרויס אינטערעס צו דער שליחות פון פ׳ ש. רעזניק.

ש. רעזניק האָט אויך געזאַמלט מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די ייִדן אין באָלייוויע פאַרן יאָרבוך פון ייוואָ אין אַרגענטינע.

אין אָנערקענונג פון די גרויסע פאַרדינסטן פון ש. רעזניק בײַם אויפבוי פון דעם ייוואָ אין אַרגענטינע האָט די צענטראַלע פאַרוואַלטונג אים אויסגעוויילט אין ראַט פון ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט.

אין שײַכות מיטן קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפיע פון אַ ייִדישן יוגנטלעכן האָט דער ייוואָ אין אַרגענטינע זיך געווענדט צו אַ ריי אָרגאַניזאַציעס, ספּעציעל צו דער ייִדישער יוגנט אין די קאָלאָניעס צו נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דעם קאָנקורס. אייניקע אויטאָביאָגראַפיעס פון אַרגענטינע זײַנען שוין אָנגעקומען פאַר דעם קאָנקורס, אויך פון אַרגענטיניש געבוירענע.

די אַקציע אין וואָלין און מזרח-גאַליציע

במשך פון די חדשים פעברואַר—מײַ 1939 האָט מג״ר אַבא סאַדאָווסקי באַזוכט אין שליחות פון ייוואָ אַ גאַנצע ריי פונקטן אין דרום-מזרח פון פוילן, הײַנו: קרעמענעץ, זדאָלבונאָוו, בראָד, זלאָטשעוו, טאַרנעפּאָל, טשאָרטקעוו, באָרשטשעוו, קאָסעוו, קוטעוו, קאָלאָמיי, האָראָדענקע, סטאַניסלאָוו אאַנ״ד. דער שליח פון ייוואָ איז אויפגענומען געוואָרן גאָר וואַרעם פון דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט. די רעפעראַטן פון מג״ר א. סאַדאָווסקין וועגן די אויפגאַבעס און אויפטוען פון ייוואָ האָבן אומעטום אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס.

אומגעאַכט אויף דער אַלגעמיינער סיטואַציע, זײַנען די ייוואָ-אַקציעס אין די אויסגערעכנטע פונקטן דורכגעגאַנגען מיט אַ ניט דער ערך גרעסערער פעולה ווי בעת די לעצטע אַקציעס דאָרט מיט אייניקע יאָר צוריק.

מיר באַקומען אַ סך אָפּרופן און בריוו, פון וועלכע עס איז צו זען, אַז די שטילע אָבער אינטענסיווע קולטור-טרעגערישע אַרבעט פון ייוואָ גרייכט אַלץ ווײַטער אין די סאַמע אָפּגעלעגנסטע ווינקעלעך פון לאַנד און אַפעלירט צו אַלץ ברייטערע קרײַזן. עס שרײַבט אונדז, למשל, דער יצחק-לייבוש פּרץ-פאַראיין פון טשאָרטקעוו:

„די אַקציע פאַרן ייוואָ אין טשאָרטקעוו האָט זיך שוין פאַרענדיקט און דאָס מיט אַזאַ גרויסן דערפאָלג, וואָס איז באמת פאַר אונדז אַ גאָר גרויסע פרייד. — דעם

אמת געזאָגט האָבן מיר געהאַט ספקות בנוגע דעם דערפאָלג פון דער אַקציע — די אַרצטיקע צײַט איז ניט גינסטיק פאַר אַזאַ אַקציע — באַטראַכטנדיק אָבער, אַז ס'איז ניט פאַראַן קיין מיגלעכקייט אָפּצולייגן די אַקציע, האָבן מיר זיך דער אַרבעט אָפּנע-געבן בלב ונפש. מיר באַרימען זיך נישט דערמיט, ווײַל ס'איז אונדזער חובֿ און פליכט צו זײַן די ערשטע אין דער אַרבעט פאַרן ייִוואָ אין אונדזער קאַנט, און מיר גלײַכן, אַז איר האָט אין אונדז אַ געטרײַען „אַמבאַסאַדאָר". — די וואָך פון דער אַקציע האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ ייִוואָ-וואָך, וואָס האָט אַרומגענומען כמעט די גאַנצע שטאָט. — נישט קוקנדיק אויף די שווערע שטימונגען איז דער אָפּרוף געווען אַ גלענצנדער אַפילו אין די קרײַזן און שיכטן, וואָס זײַנען ווײַט פון יעדער ייִדישער קולטור-שאַפֿרנג"...

אין די אַקציעס פון מג"ר א. סאַדאָווסקי האָבן מיטגעהאָלפן די פ"פ:

אין זדאָלבונאָוו — יצחק אַווערבוך, ברוך בורשטיין, שבע ערק, עקיבא ראָזענבוים.

אין קרעמעניץ — אַדוו' יום-טוב גרינבערג, ד"ר פאָלאָנסקי, יעקב קאָפּעלאָוויטש, פרוי חווה לאַנדעסבערג, פרוי אַנגע גרינבערג, ברוך שאַפיר, חיים גיבעלבאַנק, אַדוו' חיים שעפטעל, ריטע גערגאַס.

אין בראָד — ד"ר מאַרקוס ווייס, יעקב כץ, יאָסל זינגער, אַדוו' בצלאל מעללעס, משה אויערבאַך, זכריה סיס.

אין זלאָטשעוו — ד"ר עדמונד רובין, מג"ר ה. פײַערינג, אַדעלע העסלאָוואַ, ד"ר ש. אַמבאָס, ד"ר עלעאָנאָרע טערק, אַדוו' לעאָן פלאַשנער, אַדוו' מתתיהו גרובער, ד"ר הילאַרי צוועדלינג, ד"ר דוויד ווערפעל.

אין טאַרנעפּאָל — אינזש' חיים קרעל, ד"ר מאַלווינע ווײַסמאַן, אַנגע לעווענקראָן, פּראָפ' אסתר הירשבערג, ד"ר איזאַבעלע קלינגער, ד"ר שאול אָרענשטיין, מג"ר צבי באַזאַר, ד"ר לעאָן דרעטלער, וואָלף כץ, ד"ר צבי פרנס.

אין טשאָרטקעוו — אַדוו' יוסף קימעלמאַן, אינזש' שמשון טאַפּואַך, אַברהם טרעמבאָ-וועלסקי, אפרים שוועבעל, יונה בוכבערג, בערל שוואַרצבאַך, חיים גראָסטער, פעלאַ ביטערמאַן, ריכטער וואָלף, ד"ר יצחק גערסטען, מג"ר שלמה האַלבערג, מג"ר שאַרפּבערג, אַדוו' יצחק שומער, בעניאָ גייזלער.

אין באָרשטשעוו — אַדוו' משה בלומענטאַל, ד"ר שמואל קאַרליק, מג"ר יוסף ראַבינאָוויטש, אַבא ווײַטמאַן.

אין קיטעוו — מג"ר פּאַוועל ריימער, יונה ריימער, מעכל קימעל, יצחק פײַנער, מג"ר אַהרון גאַסטער, זײַדע מאַנדעל, מאַרקוס אַלטבאַך.

אין קאָסעוו — ד"ר יעקב גערטנער, אַדוו' יצחק ברעטלער, אַדוו' ישראל מעצקער, בנציון בלײַ, עוזר גערטנער, שמשון מענטשער, יצחק קרעמער, שמואל דרעזדנער, יוסף יעגערמאַן, יחזקאל שנייבערג.

אין קאָלאָמיי — אַדוו' יעקב שנייבאַלג, ד"ר אַדאָלף פריש, פרוי ב. ראָזענקראַנץ, אַדוו' מ. קנאָפּף, יצחק-שלמה שמויס, אַדוו' יעקב ליבסטער, אַדוו' דוויד הילצענראַט,

פ׳ מאַרקשייד, משה טויבמאַן, מג״ר שויבער, ד״ר אליהו חלפן, ד״ר אייזען, טויבע שטאַמפּלער.

אין האָראָדענקע — ליפּא ליזער, פרוי מ. שוואַרצענבערג, ד״ר יוסף ווייץ, פ׳ שטרייט.

אין זײַן ווײַטערדיקן מאַרשרוט וועט מג״ר אַ. סאַדאָווסקי באַזוכן סטרי, באָריסלאָוו, דראָביטש, סאַמבאָר, פּרעמיסלע, יעריסלעוו א״אַ שטעט פון מזרח־גאַליציע. דער ייִדישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט אַפּעלירט צו דער ייִדישער געזעלשאַפט און צו אַלע זײַנע פרײַנד, זיי זאָלן אויפנעמען דעם דעלעגאַט פון ייִוואָ בסבר פּנים יפות, ווי עס פּאַסט פאַר זײַן גרויסער און וויכטיקער שליחות.

דער ייִוואָ מאַכט אויפמערקזאַם אויף דער וויכטיקייט אויפצוהיטן פאַר דעם קומעדיקן פאָרשער אַלע מאַטעריאַלן אין שײַכות מיט די לעצטנס פאָרגעקומענע וואַלן צו די שטאָטראַטן אין פּוילן. ער ווענדט זיך דעריבער צו אַלע טוערס און פרײַנד אויף די ערטער מיט דער בקשה פון אַלע מיגלעכע וואַל־מאַטעריאַלן, וואָס האָבן אַ שײַכות צו דער ייִדישער באַפעלקערונג, איבערצושיקן עקזעמפּלאַרן פון דער וואַל־ליטעראַטור פאַרן ייִוואָ־אַרכיוו.

אַרויסגעבער: געזעלשאַפט „פרײַנד פון ייִוואָ״ אין ווילנע — ז. רייזען
רעדאַקטאָר: מ. קאַהאַנאָוויטש

צענטראַלע, פילסעקציע, פּסיכפעד־סעקציע—ווילנע:
Żydowski Instytut Naukowy, Wiwulskiego 18, Wilno
עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע סעקציע, געז׳ פרײַנד פון ייִוואָ — וואַרשע:
Tow. Przyj. Żyd. Inst. Naukowego, Chłodna 2/4, Warszawa

היסטאָרישע סעקציע:

פּאַריז: E. Tscherikower, 34, Rue Dombasle Paris (15e)
ניו־יאָרק: Yiddish Scientific Institute, 425 Lafayette Str., New York
ב׳־אײַרעס: Instituto Cientifico Judio, Corrientes 2616, Buenos Aires

Printed in Poland
druk. d. krejnes, wilno, rudnicka 2

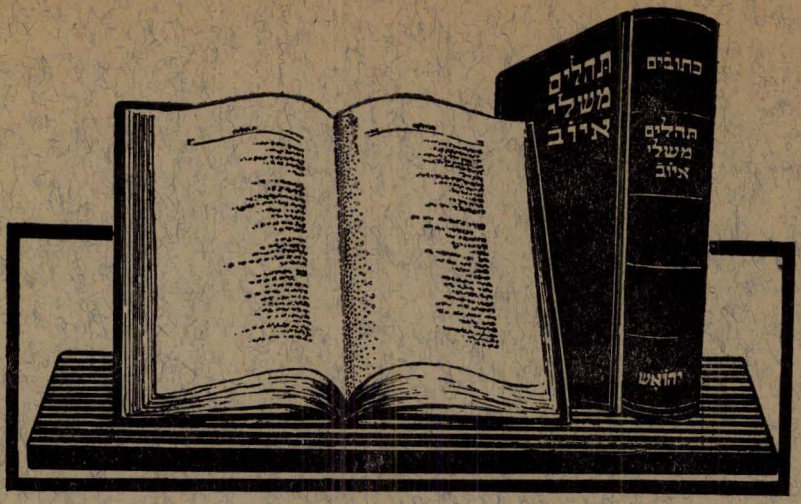

יהואָשס תנך־איבערזעצונג

גאַנץ

תורה, נביאים און כתובים אין ייִדיש

איבערגעזעצט פון יהואָשן

אין צוויי אויסגאַבעס:

1. לוקסוס־אויסגאַבע — אין 8 בענד, פרײַז 60 גילדן
2. פאָלקס־אויסגאַבע — אין 2 בענד, פרײַז 24 גילדן

ביידע אויסגאַבעס זײַנען פראַכט געדרוקט און פראַכט געבונדן

ביבליאָטעקן און שולן באַקומען א הנחה

פאָדערט אונדזערע אילוסטרירטע פראָספּעקטן

הערבערט ספּענסער

די פּרינציפּן פון עטיק

איבערגעזעצט פון דעם ענגלישן אָריגינאַל

ד״ר י. א. מעריסאָן

באַנד I: טייל I, זײַטן 292

פרײַז 7.50 גל, אין פראַכטבאַנד 8.50 גל

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

JIWOBLETER Miesięcznik Żydowskiego Instytutu Naukowego
The Monthly of the Yiddish Scientific Institute
Nr. XIV, 3—4
Marzec—Kwiecień 1939

TREŚĆ / *TABLE OF CONTENTS:*

L. Spitzer
Powstanie języków żydowsko-romańskich
The Origin of the Judeo-Romance Languages

N. Goldberg
Literat żydowski a jego środowisko
The Yiddish Writer and His Environment

Judah A. Jaffe
Tłumaczenie żydowskie Pisma Świętego „Magiše Minxe", Amsterdam 1755 (?)
The Amsterdam Bible Translation 'Magishe Minche' of 1755 (?)

R. Mahler
Poprzednicy ruchu karaickiego
The Precursors of the Karaite Movement

H. Landau
Żydzi w przemyśle i handlu naftowym dawnej Rosji
The Jews in the Oil Industry and Trade of ancient Russia

A. Reinharc
Wykład języku angielskiego w szkołach powszechnych m. New Yorku
The Teaching of English in the New York City Public Schools

Z. Honik
Jurysdykcja Żydów na Litwie po Unii Lubelskiej
The Jurisdiction of the Jews in Lithuania after the Union of Lublin

M. Weinreich
Pesia Abramowicz w charakterystyce syna
Pesia Abramowitch as Depieted by Her Son

ROZBIORY i SPRAWOZDANIA / *REVIEWS*

Sz. Z. Pipe
Z. Skudicki. Folklorlider II

Dr J. Shatzky
R. Fahn. Gešichte fun der jidišer nacional-ojtonomje inem period fun der majrev-ukrainišer republik

B. Sz.
Stanisław Szober. Słownik Ortoepiczny

UWAGI / *MISCELLANEA*

D. Frejdkes—Hruszowska
O strukturze gospodarczej Żydów wileńskich
On the Economic Structure of the Jews in Wilno

WYD.: TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ŻYDOWSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
Wilno, ul. Wiwulskiego 18